

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών

Φιλοσοφική Σχολή
Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας

*Οι οικιακές τελετουργίες στην Κρήτη κατά την
Νεοανακτορική Εποχή: Οι περιπτώσεις της
Ψύρας, του Μόχλου και των Γουρνιών*

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ
Α΄ ΤΟΜΟΣ

Κείμενο

Βεργάκη Μ. Αναστασία

Τριμελής Συμβουλευτική Επιτροπή

Επιβλέπων: Καθηγ. Ελένη Μαντζουράνη
Μέλος: Αναπλ. Καθηγητής Ελευθέριος Πλάτων
Μέλος: Αναπλ. Καθηγητής Γεώργιος Βαβουρανάκης

Αθήνα 2021

Στον αδελφό μου, Δημήτρη.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Α΄ ΤΟΜΟΣ-ΚΕΙΜΕΝΟ

Πρόλογος.....	iv-vi
Χρονολογικός πίνακας.....	vii
1 ^ο Κεφάλαιο- Εισαγωγή.....	1-4
2 ^ο Κεφάλαιο- Ιστορία της Έρευνας.....	5-13
3 ^ο Κεφάλαιο- Θεωρητικές και Μεθοδολογικές προσεγγίσεις.....	14
3.1-Εισαγωγή.....	15-16
3.2-Θεωρητική προσέγγιση τελετουργίας.....	16-18
3.3-Παλαιότερη έρευνα.....	18-20
3.4-Νεότερη έρευνα.....	21-25
3.5-Θεωρητική προσέγγιση της τελετουργικής σκευής.....	25-29
3.6-Μεθοδολογία.....	29-30
4 ^ο Κεφάλαιο-Παρουσίαση των υπό εξέταση αρχαιολογικών δεδομένων.....	31
Α΄ ΨΥΡΑ.....	32
Τοπογραφία και ιστορία κατοίκησης του οικισμού.....	33-34
Ιστορία της έρευνας.....	34-35
Οικοδομικές φάσεις και αρχιτεκτονική οικισμού.....	35-37
Κτήριο AC.....	37-49
Κτήριο AB.....	49-60
Βόρειος Τομέας AF (AF North).....	60-73
Νότιος Τομέας AF (AF South).....	73-81
Κτήριο BC (Οικία των Πολυθύρων- House of the pillar partitions).....	81-85
Κτήριο BQ.....	85-91
Κτήριο BS/BV (Το Κτήριο της Πλατείας).....	91-105
Βόρεια Οδός Πλατείας (Plateia Road North).....	105-108
Η Πλατεία της Πόλης (The Town Square).....	108-112
Β΄ ΜΟΧΛΟΣ.....	113
Τοπογραφία και ιστορία κατοίκησης του οικισμού.....	114-115

Ιστορίας της έρευνας.....	115-116
Αρχιτεκτονική του οικισμού.....	116-118
Οικία C.1.....	118-122
Οικία C.2.....	122-124
Οικία C.3 (The House of the Metal Merchant).....	124-134
Οικία C.4.....	135-137
Κτήριο B.2.....	137-155
Οικία D.4.....	155-160
Το Κτήριο των Ελαιών (The Temenos of the Olive Trees).....	160-161
Η Οικία της Κυρίας (The House of the Lady with the Ivory Pyxis).....	161-164
Γ' ΓΟΥΡΝΙΑ.....	165
Τοπογραφία και ιστορία κατοίκησης της πόλης.....	166-167
Ιστορία της έρευνας.....	167-169
Αρχιτεκτονική της πόλης.....	169-171
Οικία Ab (Bath-tub Suite).....	171-174
Οικία Ac.....	174-177
Οικία Ad.....	177-179
Οικία Ca.....	179-180
Οικία Cg (The House of the Double Axe).....	181-182
Οικία Cm.....	182-188
Οικία Da.....	188-190
Οικία Db (House of the Fair Beginning).....	191-192
Οικία Dc.....	192-193
Οικία Eb.....	194-195
Οικία Ee.....	195-197
Οικία Ef-Eg.....	197-199
Οικία Fi (Suite of the Paved Antechamber).....	201-203
Οικία Ha.....	204-205
Οικία Hb.....	205-207
Οικία του Λόφου (The Hill House).....	207-211

Οικία του Λάκκου (The Pit House).....	211-215
Το Βορειοδυτικό Κτήριο.....	215-217
Ανακτορικό Κτήριο.....	218-252
5^ο Κεφάλαιο- Σύνθεση δεδομένων- Αρχιτεκτονική και κινητά ευρήματα	253
Υποκεφάλαιο 5.1. Ο τύπος της «Δεξαμενής Καθαρμών» και το Μινωικό Σύστημα Αιθουσών.....	254-293
Υποκεφάλαιο 5.2. Τα Υπόστυλα Δωμάτια.....	293-324
Υποκεφάλαιο 5.3. Δωμάτια με θρανία.....	324-348
Υποκεφάλαιο 5.4. Λοιπά αρχαιολογικά περιβάλλοντα οικιών/κτηρίων και αύλειοι χώροι.....	349-391
Υποκεφάλαιο 5.5. Η χρήση της οικιακής σκευής.....	391-402
<i>Μέρος I. Τρίτωνες, οστά και αρχαιοβοτανολογικά κατάλοιπα.....</i>	<i>402-413</i>
<i>Μέρος II. Ρυτά.....</i>	<i>413-428</i>
<i>Μέρος III. Κύπελλα.....</i>	<i>429-440</i>
<i>Μέρος IV. Μικρογραφικά αγγεία.....</i>	<i>440-446</i>
<i>Μέρος V. Ειδώλια.....</i>	<i>447-453</i>
<i>Μέρος VI. Κέρατα καθοσίωσης.....</i>	<i>453-457</i>
<i>Μέρος VII. Διπλοί πελέκεις.....</i>	<i>457-463</i>
<i>Μέρος VIII. Τελετουργική θραύση, αποθέτες θεμελίωσης και ανεστραμμένα κύπελλα.....</i>	<i>463-470</i>
6^ο Κεφάλαιο- Συμπεράσματα.....	471
6.1. Η ερμηνεία των αρχιτεκτονικών τύπων.....	472-477
6.2. Η ερμηνεία της σκευής.....	477-480
6.3. Τα είδη των οικιακών τελετουργιών σε Ψύρα, Μόχλο και Γουρνιά και η συμβολή τους στην κοινωνική οργάνωση.....	480-485
Συντομογραφίες.....	486
Βιβλιογραφία.....	487
Β΄ ΤΟΜΟΣ- ΧΑΡΤΕΣ, ΕΙΚΟΝΕΣ, ΠΙΝΑΚΕΣ	

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ως προπτυχιακή φοιτήτρια δυσκολευόμουν ιδιαίτερα στα μαθήματα της Προϊστορικής Αρχαιολογίας. Παρόλα αυτά, τόσο οι επιρροές μου από την ιδιαίτερη πατρίδα μου, στα Αστερούσια της Κρήτης, όσο και οι ιδέες και τα αναπάντητα ερωτήματα που διαρκώς γεννούνταν στο μυαλό μου αναφορικά με τον Μινωικό Πολιτισμό, κατά την διάρκεια των μαθημάτων, με οδήγησαν να ακολουθήσω τον δρόμο της έρευνας, που άνοιγε μέσα από ένα μεταπτυχιακό. Η απουσία γραπτών πηγών στην αιγαιακή προϊστορία, η οποία δυσκολεύει τις ερμηνευτικές προσεγγίσεις, αποτελούσε για μένα μια ιδιαίτερα γοητευτική συνθήκη. Δυστυχώς, όμως, τα σχέδια των ανθρώπων συχνά ανακόπτονται από απρόσμενα γεγονότα που μας υπερβαίνουν. Ο θάνατος του αδελφού μου, Δημήτρη, το 2011 ήταν ένα γεγονός ασύλληπτης οδύνης, το οποίο ανέτρεψε τα δεδομένα της ζωής όλων όσων τον αγαπούσαμε. Η διατριβή αυτή είναι αφιερωμένη στη μνήμη του και στα 25 ζεστά, αδελφικά χρόνια που έζησα μαζί του.

Η πορεία των μεταπτυχιακών μου σπουδών ξεκίνησε, καθυστερημένα για κάποιους, το 2014 με την εισαγωγή μου στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών της Προϊστορικής Αρχαιολογίας του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Ε.Κ.Π.Α. Αν δεν κάνω λάθος είχα την καλύτερη επίδοση ανάμεσα σε όλους τους υποψηφίους. Το γεγονός αυτό, ενδεχομένως, τράβηξε την προσοχή των διδασκόντων του Τμήματος στις πιθανές δυνατότητές μου και εγώ με την σειρά μου αφοσιώθηκα απόλυτα σε αυτά που πάντα ήθελα να διέπουν την ζωή μου, την μελέτη και έρευνα. Η επιτυχής ολοκλήρωση της Μεταπτυχιακής Διπλωματικής Εργασίας μου, υπό την καθοδήγηση και εποπτεία της Καθηγήτριάς μου, Ελένης Μαντζουράνη, άνοιξε την συζήτηση για την εκπόνηση διδακτορικής διατριβής. Ήδη είχε καταφανεί το ιδιαίτερο ενδιαφέρον μου για την τελετουργία και την συμβολή της στην διαμόρφωση των κοινωνικών σχέσεων στην μινωική κοινωνία. Ωστόσο, επιθυμούσα να επικεντρωθώ στην Νεοανακτορική Εποχή των επαύλεων, των ανακτόρων και των οικιών με τους μνημειακούς αρχιτεκτονικούς τύπους και τις σύνθετες, πιθανώς, κοινωνικές δομές. Δεν ήταν όμως η μελέτη ενός αδημοσίετου ανασκαφικού υλικού, αυτό που ήθελε να κάνω και ίσως ούτε και εγώ πίστευα ότι θα έβρισκα το ενδιαφέρον που αποζητούσα. Συνεπώς, επιλέξαμε και οι δύο να περάσουμε μέσα από τις συμπληγάδες της θεωρίας. Τα αποτελέσματα αυτής της επιλογής το λιγότερο θέτουν δημιουργικούς προβληματισμούς για τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε την Νεοανακτορική Εποχή στην μινωική Κρήτη.

Η κ. Μαντζουράνη ήταν δίπλα μου σε όλη αυτήν την διαδρομή των τεσσάρων δύσκολων χρόνων. Με στήριξε τόσο με την πολυσχιδή επιστημονική της κατάρτιση όσο και με την πολυετή διδακτική εμπειρία της. Με ενθάρρυνε, επίσης, ηθικά αλλά και πρακτικά με το να μου εμπιστευθεί την ανάληψη ενός τόσο υπεύθυνου πόστου, όπως είναι η Γραμματεία ενός νέου εγχειρήματος για το πανεπιστήμιό μας, του Αγγλόφωνου Μεταπτυχιακού Προγράμματος Αρχαιολογίας. Εν απουσία υποτροφίας προκειμένου να ολοκληρώσω τις σπουδές μου, αυτή η θέση εργασίας υπήρξε για μένα πολύτιμη και γι αυτό της οφείλω ευγνωμοσύνη. Τέλος, εκτός από δασκάλα μου στον επιστημονικό τομέα, είναι πάντα για μένα ένας δικός μου άνθρωπος, έτοιμος να με συμβουλευσει και να με κατευθύνει σε κάθε δύσκολο μονοπάτι της ζωής μου.

Θερμές ευχαριστίες θα ήθελα να εκφράσω στον Αναπλ. Καθηγητή Ελευθέριο Πλάτωνα, μέλος της Τριμελούς Επιτροπής. Είναι ένας από τους πανεπιστημιακούς δασκάλους που μου δίδαξαν τις πρώτες αρχαιολογικές πληροφορίες και με σύστησαν στην αινιγματική μινωική Κρήτη. Από τα φοιτητικά μου χρόνια μέχρι και σήμερα, ο κ. Πλάτων είναι παρών με σκοπό να με βοηθήσει, να λύσει απορίες, να συμβάλει στο να σκέφτομαι παραγωγικά και εποικοδομητικά, συγκρατώντας πολλές φορές την αχαλίνωτη φαντασία μου ώστε να γλιτώσω κακοτοπιές. Αποτελεί έναν άνθρωπο που εκτός από δάσκαλο στην επιστήμη της αρχαιολογίας, αποτελεί και πρότυπο ευγένειας, ηρεμίας αλλά και ηθικής για όλους τους φοιτητές.

Πολλές ευχαριστίες για τις ατελειώτες ώρες μελέτης και συζητήσεων οφείλω στον Αναπλ. Καθηγητή Προϊστορικής Αρχαιολογίας, Γιώργο Βαβουρανάκη, μέλος της Τριμελούς Επιτροπής. Αποτελεί έναν εμπνευσμένο δάσκαλο, ο οποίος άοκνα είναι δίπλα σε κάθε φοιτητή του Τμήματός μας. Συνετέλεσε καταλυτικά στην θεωρητική μου κατάρτιση κυρίως πάνω σε όρους με τους οποίους ενίοτε διστάζουμε να καταπιαστούμε φοβούμενοι ότι ίσως διατυπώσουμε παραδοξολογίες, λάθη ή ακατανόητες ερμηνείες. Ο κ. Βαβουρανάκης πίστεψε στον τρόπο που το μυαλό μου δουλεύει και θέλησε να το μάθει να σκέπτεται ελεύθερα, αλλά με την σωστή μέθοδο. Μπορεί να μην ακολουθώ πάντα τις προτάσεις του, κυρίως όταν η επιμονή μου να πω αυτό που σκέφτομαι, δεν είναι πάντοτε σεμνή ή συγκρατημένη, λαμβάνω όμως διαρκώς υπόψη μου και έχω ως πρότυπα την αδάμαστη κριτική σκέψη του, την συνθετική αλλά και αφαιρετική ικανότητά του, αρετές που διέπουν το επιστημονικό του κεφάλαιο. Σε περιόδους που η θεωρητική μου έρευνα έμοιαζε με αδιέξοδο, στο οποίο ο νέος ερευνητής παγιδεύεται,

δεν θα ξεχάσω τα λόγια του Friedrich Nietzsche, τα οποία μου θύμισε: *«Θα πρέπει να κρύβεις μέσα σου ένα χάος για να γεννήσεις ένα αστέρι που χορεύει»*.

Από την θέση αυτή επιθυμώ να ευχαριστήσω τον Αναπλ. Καθηγητή Προϊστορικής Αρχαιολογίας και μέλος της Επταμελούς Επιτροπής, Γιάννη Παπαδάτο. Ο κ. Παπαδάτος είναι επίσης ένας από τους σημαντικούς δασκάλους κατά την διάρκεια της σταδιοδρομίας μου. Σε αυτόν οφείλονται οι ανασκαφικές μου γνώσεις και η συγκρατημένη αυτοπεποίθηση που επιδεικνύω σε κάθε ανασκαφή που λαμβάνω μέρος ως υπεύθυνη τομής αλλά και σε άλλα πόστα με αυξημένες ευθύνες και υποχρεώσεις. Τον ευχαριστώ από καρδιάς που είναι πάντα πρόθυμος να με συμβουλευσει και να με στηρίζει όποτε και να το ζητήσω.

Θα ήταν παράλειψη να μην ευχαριστήσω τον Αναπλ. Καθηγητή Αρχαιολογίας της Ανατολικής Μεσογείου, Κων/νο Κοπανιά, και μέλος της Επταμελούς Επιτροπής, για την στήριξη και την βοήθειά του κάθε φορά που το χρειάστηκα κατά την διάρκεια εκπόνησης της διατριβής μου. Επίσης, πολλές ευχαριστίες οφείλω στον Καθηγητή Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου της Χαϊδελβέργης και μέλος της Επταμελούς Επιτροπής, Διαμαντή Παναγιωτόπουλο, για τις άκρως διαφωτιστικές θεωρητικές συζητήσεις μας αλλά και για την εμπιστοσύνη που μου έδειξε με το να με εντάξει στην επιστημονική ομάδα των ανασκαφών της μινωικής Κουμάσας.

Ακόμα, πολλές ευχαριστίες θέλω να εκφράσω στο διοικητικό προσωπικό του Τμήματός μας. Υπήρξαν αρωγοί στην δύσκολη αυτή προσπάθεια. Με στήριξαν με τις συμβουλές τους, με την καθοδήγησή τους στον εργασιακό τομέα, αλλά και την αγάπη που δείχνουν στο πρόσωπό μου. Ομόρφαιναν την καθημερινότητά μου στο γραφείο του 4^{ου} ορόφου και έκαναν τις δυσκολίες να φαίνονται λιγότερο αζεπέραστες. Ιδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει στην κ. Ειρήνη Κατσικαρέλη, Γραμματέα του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας, στην Ελπίδα Χριστοδούλου, διοικητική υπάλληλο της Γραμματείας και στην Γραμματέα του Τομέα Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης, Μαρία Γκιώνη.

Τέλος, ευχαριστώ θερμά τους γονείς μου, Μύρωνα και Αριστέα, που αν και δεν καταλαβαίνουν ακριβώς τι κάνω, είναι οι ρίζες που με κρατούν σταθερή στις απaráβατες αρχές που μου δίδαξαν, τα ιδανικά και τις ηθικές αξίες που μου μεταλαμπάδευσαν και από τα οποία καθορίζεται η πορεία μου.

Χρονολογικός Πίνακας

Πρωτομινωική (ΠΜ) Περίοδος	
Πρωτομινωική Ι (ΠΜΙ)	3650/3500- 3000/2900 π.Χ.
Πρωτομινωική ΙΙ (ΠΜΙΙ)	2900-2300/ 2150 π.Χ.
Πρωτομινωική ΙΙΙ (ΠΜΙΙΙ)	2300/2150- 2160/ 2025 π.Χ.

Μεσομινωική (ΜΜ) Περίοδος	
Μεσομινωική ΙΑ (ΜΜΙΑ)	2160/1979- 20 ^{ος} αιώνας π.Χ.
Μεσομινωική ΙΒ (ΜΜΙΒ)	19 ^{ος} αιώνας π.Χ.
Μεσομινωική ΙΙ (ΜΜΙΙ) και Μεσομινωική ΙΙΑ (ΜΜΙΙΑ)	19 ^{ος} - 1700/ 1650 π.Χ.
Μεσομινωική ΙΙΒ (ΜΜΙΙΒ)	1700/1650- 1600 π.Χ.

Υστερομινωική (ΥΜ) Περίοδος	
Υστερομινωική ΙΑ (ΥΜΙΑ)	1600-1480 π.Χ.
Υστερομινωική ΙΒ (ΥΜΙΒ)	1480-1425 π.Χ.
Υστερομινωική ΙΙ (ΥΜΙΙ)	1425-1390 π.Χ.

Προανακτορική Εποχή: ΠΜΙ-ΠΜΙΙ-ΠΜΙΙΙ-ΜΜΙΑ

Παλαιοανακτορική Εποχή: ΜΜΙΒ-ΜΜΙΙ-ΜΜΙΙΑ

Νεοανακτορική Εποχή: ΜΜΙΙΒ-ΥΜΙΒ-ΥΜΙΙ

1^ο Κεφάλαιο

Εισαγωγή

Θέμα και υλικό μελέτης

Στην παρούσα έρευνα μελετώνται οι οικιακές τελετουργίες κατά την Νεοανακτορική Περίοδο. Η μελέτη γίνεται υπό μία κοινωνικά κάτωθεν οπτική, εξετάζοντας την αρχιτεκτονική και την κινητή σκευή, σε θέσεις οι οποίες απέχουν από τα μεγάλα ανάκτορα της Κρήτης. Οι επιλεγέντες οικισμοί είναι η Ψύρα, ο Μόχλος και τα Γουρνιά.

Πρόκειται για τρεις οικισμούς στον Κόλπο του Μιραμπέλλου. Ο εν λόγω κόλπος βρίσκεται στο Βόρειο Κρητικό Πέλαγος, στην ανατολική Κρήτη και έπαιξε σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη μικρών αλλά ιδιαίτερα εύρωστων οικισμών κατά την Εποχή του Χαλκού. Η Ψύρα είναι μία μεγάλη βραχονησίδα που βρίσκεται περίπου δύο χιλιόμετρα έξω από την ΒΑ ακτή της Κρήτης, στο ανατολικό άκρο του Κόλπου. Σε πολύ κοντινή απόσταση βρίσκεται ο Μόχλος, ένα νησί που εκτείνεται μόλις 150 μ. από την απέναντι ακτή της κρητικής ενδοχώρας. Κατά την αρχαιότητα ήταν ενωμένος με την κρητική ακτή, μέσω μιας στενής λωρίδας γης. Τέλος, τα Γουρνιά επιλέγονται προς μελέτη, διότι λειτουργούν ως ερευνητικό αντίβαρο στους δυο προαναφερθέντες νησιωτικούς και παραθαλάσσιους οικισμούς, οι οποίοι δεν αναπτύσσονται γύρω από ένα ανακτορικό κτήριο. Τα Γουρνιά είναι μία πολυπληθής και πυκνοκτισμένη πόλη, στην οποία κατά την ΥΜΙ διαμορφώθηκε το διοικητικό της κέντρο (Ανακτορικό Κτήριο). Ωστόσο, και αυτή η εκτεταμένη μινωική πόλη χαρακτηρίζεται από σχετική διακοινοτική απόσταση, διότι βρίσκεται μακριά από άλλους μεγάλους οικισμούς και τα μεγάλα ανάκτορα του νησιού. Βρίσκεται στον μυλό του κόλπου του Μιραμπέλλου στα βόρεια.

Στόχοι της έρευνας

Η παρούσα μελέτη δεν αναζητά τις θρησκευτικές ή ιδεολογικές πεποιθήσεις των ανθρώπων των περιοχών αυτών. Λαμβάνοντας υπόψη ότι πρόκειται για τρεις οικισμούς με την μικρότερη δυνατή επιρροή από τα ανάκτορα, τίθεται στο επίκεντρο της στοχοθεσίας της έρευνας η ανίχνευση πράξεων ειδικού σκοπού (τελετουργιών) σε αυτές τις κοινότητες και της συμβολής τους στην κοινωνική οργάνωση. Επίσης, αναζητώνται οι επιδράσεις των τελετουργιών στην συγκρότηση των κοινωνικών δεσμών και των κανόνων που διέπουν την ομαλή λειτουργία των κοινωνιών των ως άνω οικισμών. Επίσης, η ανίχνευση εκείνων των χαρακτηριστικών που διακρίνουν την ιδιωτική από την δημόσια/κοινοτική τελετουργία αποτελεί βασικό επίδικο της παρούσας εργασίας. Οι τρεις θέσεις βρίσκονται σε μικρή απόσταση η μία από την

άλλη, σχηματίζοντας ένα νοητό τρίγωνο. Οι αλληλεπιδράσεις που, ενδεχομένως, θα παρατηρηθούν ανάμεσά τους, είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες, καθώς επίσης η σύγκρισή τους με άλλους οικισμούς της ανατολικής και κεντρικής Κρήτης.

Δομή

Η παρούσα μελέτη αποτελείται από έξι κεφάλαια. Το 1^ο Κεφάλαιο είναι η Εισαγωγή. Το 2^ο Κεφάλαιο που αφορά στην Ιστορία της Έρευνας, περιλαμβάνει σύντομη αναφορά στις σημαντικότερες μελέτες που έχουν γίνει ως τις μέρες μας και αφορούν στην οικιστική ή/και οικιακή λατρεία. Παρουσιάζει το περιεχόμενό τους, τα πορίσματά τους και την συνεισφορά τους στην έρευνα. Το 3^ο Κεφάλαιο, Θεωρία. Θεωρητικές και μεθοδολογικές προσεγγίσεις, παρουσιάζει το εννοιολογικό πλαίσιο και περιγράφει αναλυτικά την μεθοδολογία που ακολουθείται στην παρούσα μελέτη, ενώ ταυτόχρονα επιχειρείται, μέσα από την εξέταση και την ανάλυση των μέχρι σήμερα σημαντικότερων απόψεων για την τελετουργία και άλλων συναφών θεωρητικών ζητημάτων, να εισαχθεί ο αναγνώστης σε μια εμβάθυνση της κατανόησης του όρου «τελετουργία» και «τελετουργική σκευή». Διαιρείται στα ακόλουθα Υποκεφάλαια: 3.1. Εισαγωγή, 3.2. Θεωρητική προσέγγιση της τελετουργίας, 3.3. Παλαιότερη έρευνα, 3.4. Νεότερη έρευνα, 3.5. Θεωρητική προσέγγιση της τελετουργικής σκευής και 3.6. Μεθοδολογία.

Το 4^ο Κεφάλαιο αφορά στην Παρουσίαση των Δεδομένων και περιλαμβάνει την παρουσίαση των ανασκαφικών στοιχείων που προέκυψαν στις οικίες των τριών υπό μελέτη θέσεων. Πρώτα, παρουσιάζεται η τοπογραφία της κάθε περιοχής και οι ανασκαφικές έρευνες που έχουν διενεργηθεί. Στην συνέχεια, γίνεται σύντομη αναφορά στα υλικά δομής και στις κυρίαρχες οικοδομικές τεχνικές που ακολουθούνται στον κάθε οικισμό. Κατόπιν, αναφέρονται γενικά στοιχεία που αφορούν στην αρχιτεκτονική του οικισμού και στα σημαντικότερα κτήρια από τα οποία αποτελείται.

Ύστερα, εξετάζεται η κάθε οικία ξεχωριστά, συγκεκριμένα δωμάτια ή και όλοι οι εσωτερικοί της χώροι όπου κρίνεται απαραίτητο. Αρχικά, παρουσιάζεται η αρχιτεκτονική του εκάστοτε δωματίου και στην συνέχεια εξετάζεται η σκευή. Η σκευή μελετάται ανά ομάδες αντικειμένων, όπου αυτό είναι εφικτό. Η κάθε οικία και το κάθε δωμάτιο επιλέγονται βάσει κριτηρίων, όπως είναι η επαρκής δημοσίευσή τους ή η σημασία τους ως προς την αρχιτεκτονική ή/και την κινητή σκευή ανεξαρτήτως της

πληρότητας της δημοσίευσης. Όπου κρίνεται απαραίτητο, αναφέρονται σύντομα, προκαταρκτικά συμπεράσματα. Ανυπέρβλητη δυσκολία της παρούσας μελέτης, είναι η πλημελής καταγραφή και δημοσίευση των αποτελεσμάτων των ανασκαφών που έλαβαν χώρα στις αρχές του 20^{ου} αιώνα ή η καθυστέρηση της δημοσίευσης πιο πρόσφατων ανασκαφών.

Στο 5^ο Κεφάλαιο, επιχειρείται η σύνθεση των δεδομένων, η ανάλυσή τους, η σύγκρισή τους με ανάλογα παραδείγματα σε άλλες θέσεις της κεντρικής και ανατολικής Κρήτης και η διατύπωση συμπερασμάτων και υποθέσεων εργασίας. Τα τελευταία αφορούν στην λειτουργία των υπό μελέτη αρχιτεκτονικών τύπων, αλλά και της κάθε κατηγορίας κινητών αντικειμένων. Το Κεφάλαιο αυτό αποτελείται από πέντε υποκεφάλαια και διαρθρώνεται ως ακολούθως. Το Υποκεφάλαιο 5.1 πραγματεύεται τους αρχιτεκτονικούς τύπους της «Δεξαμενής Καθαρμών» και του «Μινωικού Συστήματος Αιθουσών». Το Υποκεφάλαιο 5.2 μελετά τα Υπόστυλα Δωμάτια (τις αποκαλούμενες «Κρύπτες Πεσσών και τα Δωμάτια με Κίονα). Στο Υποκεφάλαιο 5.3 συζητώνται τα Δωμάτια με Θρανία και στο Κεφάλαιο 5.4 εξετάζεται η λειτουργία άλλων αρχιτεκτονημένων χώρων ή αυλών εντός μίας οικίας ή/και του οικισμού.

Τέλος, το Υποκεφάλαιο 5.5. αφορά στην χρήση της οικιακής σκευής και διαιρείται σε οκτώ μέρη αριθμημένα με λατινικούς χαρακτήρες. Στο Μέρος I συζητώνται οι τρίτωνες, τα οστά και τα αρχαιοβοτανολογικά κατάλοιπα. Το Μέρος II πραγματεύεται τα ρυτά. Το Μέρος III περιλαμβάνει ανάλυση στο ζήτημα της χρήσης των κυπέλλων πόσης και το Μέρος IV στο ζήτημα της χρήσης των μικρογραφικών αγγείων. Επίσης, το Μέρος V εξετάζει τον χαρακτήρα των ειδωλίων μέσα στα οικιακά ή/και οικιστικά περιβάλλοντα, ενώ στο Μέρος VI γίνεται σύντομη συζήτηση αναφορικά με την χρήση των «Κεράτων Καθοσίωσης». Στο Μέρος VII σχολιάζονται επίσης αναφορικά οι πιθανοί συμβολισμοί και οι χρήσεις των διπλών πελέκεων ενώ στο Μέρος VIII γίνεται πραγμάτευση του φαινομένου της τελετουργικής θραύσης των αντικειμένων, της πρακτικής των αποθετών θεμελίωσης, καθώς επίσης των ανεστραμμένων κυπέλλων. Τέλος, στο 6^ο Κεφάλαιο διατυπώνονται τα τελικά συμπεράσματα.

2^ο Κεφάλαιο

Ιστορία της Έρευνας

Οι αρχαιολόγοι της Χαλκοκρατίας του Αιγαίου διατυπώνουν συχνά ερμηνείες σχετικά με την τέλεση ιεροπραξιών που συνδέονται με την θρησκευτική λατρεία ή άλλες συμβολικές έννοιες. Η αναζήτηση αυτών των πράξεων σε οικιακά και οικιστικά περιβάλλοντα, όπου και είναι πιο δύσκολα ανιχνεύσιμη, πάντα προκαλούσε το ιδιαίτερο ενδιαφέρον τους. Κοινό γνώρισμα της πλειονότητας των μέχρι σήμερα μελετών ήταν η εξέταση των αρχαιολογικών περιπτώσεων που έφεραν ενδείξεις τέλεσης συμβολικών πράξεων χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι αρχαιολογικές συνάψεις και πάντοτε ταυτίζοντάς τες με την θρησκεία, ή/ και την λατρεία χθόνιων θεοτήτων. Σε ελάχιστες δίνεται βαρύτητα στην τελετουργία ως πράξη και στις πιθανές επιπτώσεις που αυτή προκαλεί στις κοινωνικές σχέσεις και στην κοινωνική οργάνωση.

Η ανεύρεση ενός ρυτού ή ακόμα και μιας συγκέντρωσης ρυτών σε έναν χώρο αρκεί, συνήθως, προκειμένου να ταυτιστεί με ιερό στο οποίο τελούνται χοές προς τιμήν μιας θεότητας. Αναμφίβολα, υπήρξαν μελετητές που προσέγγισαν την οικιακή τελετουργία με μεθοδικό τρόπο, βασιζόμενοι στην ακριβή καταγραφή της στρωματογραφίας και του αρχαιολογικού περιβάλλοντος. Παρόλα αυτά, δεν αντιμετώπισαν το ανασκαφικό σύνολο ως συγκείμενο. Η μελέτη ενός αρχαιολογικού περιβάλλοντος συγκειμενικά, δηλαδή ως ένα δίκτυο υλικών καταλοίπων, που το ένα εξαρτάται από το άλλο, αλλά και που δρουν ανεξάρτητα ως φορείς μεμονωμένων ενεργειών και μηνυμάτων, οδηγεί στην κριτική ανασύσταση πράξεων και κοινωνικών σχέσεων. Αυτή η ανασύσταση είναι πιο κοντά στην αλήθεια, ανεξάρτητα από την μετριοπάθεια από την οποία ενδεχομένως χαρακτηρίζεται. Παρακάτω, θα ακολουθήσει μία σύντομη παρουσίαση των μελετών που έχουν πραγματοποιηθεί έως σήμερα και που αφορούν στην οικιακή λατρεία και τελετουργία.

Ξεκινώντας από τον Sir Arthur Evans (1899-1900, 1901, 1903-4, 1904-5, 1921-35) τον θεμελιωτή της μινωικής αρχαιολογίας, θα πρέπει να τονιστεί το γεγονός, ότι παρά την αδιαμφισβήτητη προσφορά του, εδραίωσε ερμηνείες, που τίθενται υπό κριτική επανεξέταση σήμερα (Schoep 2018, 5-32). Σχετικά με την μελέτη της οικιακής/οικιστικής λατρείας, διατύπωσε την υπόθεση για την ύπαρξη χώρων με συγκεκριμένα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά, οι οποίοι λειτουργούσαν ως ιερά και απαντούν τόσο στα ανάκτορα όσο και στις εξέχουσες οικίες ή στις επαύλεις. Ονόμασε τα ιερά αυτά Κρύπτες πεσσών (Pillar Crypts), Δεξαμενές Καθαρμών (Lustral Basins) και Ιερά με Θρανίο (Bench Shrines). Βασιζόταν σε αναλογίες με την Εγγύς Ανατολή

και την Αίγυπτο και οι υποθέσεις που διατύπωσε ως προς την κοινωνική οργάνωση της μινωικής Κρήτης αλλά και ως προς την θρησκεία ταυτίζονταν σχεδόν με τις αντίστοιχες των προαναφερθεισών περιοχών. Ως εκ τούτου, εισήγαγε όρους στη μινωική αρχαιολογία, που μόλις τις τελευταίες δεκαετίες έχουν αρχίσει να μελετώνται ως προς την επαρκή τεκμηρίωσή τους. Μίλησε για την «Θεά της Φύσης- *Nature Goddess*» την οποία λάτρευαν οι κάτοικοι της μινωικής Κρήτης και πίστευε ότι συγκεκριμένα αντικείμενα, όπως ο διπλός πέλεκυσ αποτελούσαν τα σύμβολά της, διότι σχετίζονται με την σφαγή του ταύρου που θυσιάζεται προς τιμήν της και συνεπώς αποτελούν ιερά σύμβολα της μινωικής θρησκείας (Evans 1914, 54-55). Ο Evans εμπορούμενος από τον ρομαντισμό της εποχής των μεγάλων αρχαιολογικών ανακαλύψεων, διαμόρφωσε μια εικόνα εν μέρει εξιδανικευμένη τόσο της μινωικής θρησκείας όσο και της μινωικής κοινωνίας, η οποία βασιζόταν κατά κύριο λόγο στο ιδεολογικό υπόβαθρο των αρχών του 20^{ου} αι. και πιο συγκεκριμένα στην κοινωνική οργάνωση της Μεγάλης Βρετανίας. Το βρετανικό «manor house» αποτέλεσε θεμέλιο για την ανασύσταση της λειτουργίας της μινωικής «έπαυλης». Η πολιτική τάση της εποχής εκείνης, αφορούσε κατά κύριο λόγο την συγκρότηση εθνών κρατών των οποίων η διαμόρφωση βασίζεται σε ένα ένδοξο, απώτατο παρελθόν. Σε συνδυασμό με τον ολοένα αυξανόμενο εθνικισμό στην Ευρώπη που εκφράζεται άμεσα με το ξέσπασμα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, οι επιστήμες δέχονται το δικό τους καίριο πλήγμα. Τα επιστημονικά δεδομένα υποτάσσονταν στην πολιτική και όχι το αντίθετο¹.

Ο Nilsson (1927), στο μνημειώδες για την εποχή του έργο «*Minoan- Mycenaean Religion And Its Survival In Greek Religion*» μελετά την θρησκεία των αρχαίων Ελλήνων, προσπαθώντας να βρει την προέλευσή της. Αν και έχει στην διάθεσή του λίγα δημοσιευμένα ανασκαφικά δεδομένα, πιστεύει ακράδαντα ότι έλκει την καταγωγή της από τη μινωική θρησκεία, η οποία με την σειρά της επηρέασε την μυκηναϊκή κ.ο.κ. Διατείνεται ότι υπάρχει συνέχεια στις πεποιθήσεις των κατοίκων της περιοχής που ονομάζεται σήμερα Ελλάδα και ότι παρά τις διαφορές, ο πυρήνας των πεποιθήσεων παραμένει σταθερός. Ειδικά σε ό,τι αφορά στην μινωική και στην μυκηναϊκή θρησκεία, διατυπώνει την άποψη ότι πρόκειται ουσιαστικά για την ίδια θρησκεία. Τεκμηριώνει

¹ Κριτική επανεξέταση των υποθέσεων και των ερμηνευτικών προσεγγίσεων λαμβάνει χώρα τα τελευταία χρόνια, η οποία αποκτά αυξανόμενο ενδιαφέρον. Η μελέτη της Schoep (2018) είναι η πιο πρόσφατη, στην οποία μπορεί κανείς να βρει και όλη την σχετική βιβλιογραφία.

την άποψη του βασιζόμενος στην αρχιτεκτονική και στην σκευή καθώς επίσης στην ανασύσταση του τελετουργικού τυπικού, που επιχειρεί σε πολλές περιπτώσεις.

Ο Νικόλαος Πλάτων (1954, 428-483), επιχειρήσε μία τυπολογική κατάταξη των μινωικών οικιακών ιερών, εξετάζοντας τόσο την αρχιτεκτονική όσο και την σκευή. Δεν προχώρησε σε ερμηνευτικές προεκτάσεις που να αφορούν στον αντίκτυπο των τελετουργιών στην κοινωνική οργάνωση και επιχειρεί την αποκατάσταση ορισμένων απόψεων του Evans, οι οποίες αμφισβητήθηκαν από μεταγενέστερους μελετητές. Τοποθέτησε, επίσης, τη μινωική λατρεία στο πλαίσιο της θρησκείας των πολιτισμών της ανατολής, συμπεραίνοντας ότι θα υπήρχαν ιεροί χώροι και εντός των ανακτόρων αλλά και εκτός ως ανεξάρτητα ιερά. Ακόμα, διατυπώνει την άποψη για την λατρεία της Μητέρας Θεάς. Σημαντική ήταν η συμβολή του στην συγκέντρωση και στην οργάνωση των αρχιτεκτονικών χαρακτηριστικών, κυρίως, από τα οποία διέπονται τα θεωρούμενα ως ιερά δωμάτια λαμβάνοντας υπόψη του όχι μόνο το είδος των αντικειμένων αλλά και την διάταξή τους εντός ενός δωματίου. Τέλος, συγκρίνει την σχέση ενός πιθανού ιερού χώρου με τα γειτνιάζοντα σε αυτόν δωμάτια και καταλήγει στην διατύπωση θεωριών, οι οποίες είναι περισσότερο επαρκώς τεκμηριωμένες.

Ο Rutkowski (1972), παρουσιάζει μία συγκεντρωτική εργασία με θέμα τις θέσεις λατρείας στο Αιγαίο. Επανεξετάζει όλες τις κατηγορίες ιερών, με σκοπό την εξακρίβωση του ιερού ή όχι χαρακτήρα τους αναθεωρώντας σε ορισμένες περιπτώσεις εδραιωμένες ερμηνείες γι αυτά. Αναλυτικότερα, ο συγγραφέας, επιδιώκει να προβάλλει τις ερμηνευτικές προσεγγίσεις του, οι οποίες βρίσκονται σε διαφωνία με τις αντίστοιχες του Α. Evans και του Νικ. Πλάτωνος. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, πολλά θεωρούμενα ιερά όσο και οικιστικά ανασκαφικά σύνολα, τα οποία είχαν χαρακτηριστεί τελετουργικά, να τα θέτει σε κριτική επανεξέταση, αμφισβητώντας την μέχρι τότε ερμηνεία τους. Επιπλέον, δεν αποδέχεται τον ιερό χαρακτήρα των υπόγειων δωματίων για όλες τις περιπτώσεις τόσο στην Κρήτη όσο και στην ηπειρωτική Ελλάδα, ενώ είναι ένας από τους ελάχιστους αρχαιολόγους του Αιγαίου, που εφαρμόζει συγκριτική προσέγγιση στη μελέτη του υλικού του, πριν καν ακόμα διατυπωθεί ως ερευνητική μεθοδολογία.

Η Gesell (1972, 1985) ασχολήθηκε συστηματικά με την οικιακή τελετουργία στη μινωική Κρήτη. Το γεγονός ότι τη μελέτησε συγκριτικά με την ανακτορική τελετουργία και λατρεία έδωσε πολύτιμα συμπεράσματα σχετικά με την οικονομική

και κοινωνική οργάνωση των οικισμών σε αλληλεπίδραση με τα ανάκτορα. Εντούτοις, η αντιμετώπιση του ζητήματος έγινε μελετώντας το υλικό υπό το πρίσμα της ανακτορικής ηγεμονίας, με αποτέλεσμα μία συγκεκριμένη και εν τέλει περιορισμένη οπτική. Η μελέτη της είχε ως σκοπό την εξέταση της χρονολογικής εξέλιξης των αντικειμένων που εντοπίστηκαν εντός των οικιών και συνδέονται ενδεχομένως με τελετουργίες. Υποστηρίζει εκ νέου την λατρεία γυναικείας θεότητας ή γυναικείων θεοτήτων και συνδέει την ανεύρεση ειδωλίων με την μετέπειτα λατρεία της Ειλειθυίας, αδυνατώντας να απεγκλωβιστεί από τα κυρίαρχα ερμηνευτικά μοντέλα. Συμφωνεί με την ταύτιση των ιερών, όπως είχαν προταθεί από τον Evans, ενώ κατά την άποψή της, νέοι τύποι κατά τη Νεοανακτορική Εποχή αποτελούν το Τριμερές Ιερό και το Ιερό Φρέαρ. Όσον αφορά στην σκευή, προβαίνει στην διάκριση τριών κατηγοριών/τάξεων (Αντικείμενα που αντιπροσωπεύουν την θεότητα -Τάξη 1, αντικείμενα που αποτελούν τμήμα του τελετουργικού εξοπλισμού-Τάξη 2 και τα αναθήματα-Τάξη 3). Η Gesell, αποτελεί την πρώτη ερευνήτρια που ενέσκηψε στις οικίες και στις πράξεις με συμβολικό χαρακτήρα που λάμβαναν χώρα εντός των ορίων τους. Συνεπώς, τόσο η μεθοδολογία της όσο και τα συμπεράσματά της αποτελούν αφετηριακό σημείο για κάθε νέο μελετητή.

Ο Hood (1977, 158-172), μελετά τα δημόσια ιερά μέχρι και την ΥΜΙ αν και θεωρεί πως η λατρεία συνεχίζεται μέχρι και την ΥΜΙΙΙ με την ίδια μορφή, ή με ελαφρά τροποποιημένες μορφές της. Η έρευνά του είναι σημαντική, γιατί μελετά οικισμούς, στους οποίους θεωρεί ότι ενδεχομένως υπάρχουν ανεξάρτητα, δημόσια ιερά. Ως δημόσιο ιερό θεωρεί ένα στεγασμένο κτίσμα που έχει κατασκευασθεί προκειμένου να στεγάσει τελετουργικές δραστηριότητες. Έχει την δική του είσοδο και δεν επικοινωνεί με κάποια οικία ή ανάκτορο. Στα συμπεράσματά του, αποδέχεται τον πιθανό ιερό χαρακτήρα συγκεκριμένων κτηρίων και ότι λειτούργησαν πιθανότατα ως ιερά πριν το 1450 π.Χ. (ΥΜΙ). Παρατηρεί ότι δεν έχουν συγκεκριμένο προσανατολισμό και ποικίλουν ως προς το σχέδιό τους όπως συμβαίνει στην Ανατολία και την Συρία κατά την ίδια περίοδο, με αντίστοιχα ανεξάρτητα, δημόσια ιερά.

Η Vernon- Hunt (1988), στην διδακτορική της διατριβή με τίτλο “*Minoan Religion: A comparative analysis of the cult material from a sample of shrines sites in Bronze Age Crete*”, μέσω συγκρίσεων διαφορετικών θέσεων από την δυτική έως και την ανατολική Κρήτη, προσπαθεί να καθορίσει το περιεχόμενο της μινωικής θρησκείας και να

διατυπώσει απόψεις σχετικά με τους λατρευόμενους θεούς ή τις λατρευόμενες θεότητες. Η διατριβή της παρουσιάζει αρκετά κοινά στοιχεία, κυρίως ως προς την μεθολογία, με την Gesell. Καλύπτει ένα ευρύ χρονολογικό φάσμα, από την ΠΜ περίοδο έως και το τέλος της ΥΜΙ και καταπιάνεται με χώρους λατρείας κάθε τύπου. Η μελέτη της βασίζεται στην σκευή, ενώ στην αρχιτεκτονική εξετάζει μόνο τις κατασκευές σταθερής επίπλωσης, όπως θρανία, βωμούς, περβάζια, εξέδρες, κόγχες, ανοιχτές πυρές, εστίες, βόθρους-λάκκους, κοιλότητες-κανάλια, πεσσούς-κίονες, περιβόλους κ.ά., οι περισσότερες εκ των οποίων, ωστόσο, δεν αποτελούν στοιχεία αρχιτεκτονικής. Επιβεβαιώνει την ύπαρξη Ιερών με Θρανίο αναφέροντας ότι υπάρχουν κάποιες περιπτώσεις, στις οποίες αγάλματα ήταν τοποθετημένα πάνω στο θρανίο κατά την ΥΜΙΙΙ περίοδο. Αναλύοντας την άποψή της για τις κρύπτες πεσσών, διατυπώνει ορισμένες παρατηρήσεις, που αφορούν στην αρχιτεκτονική τους. Πιο συγκεκριμένα, αναφέρει ότι πολλά παραδείγματα απέχουν αρκετά από την εικόνα του υπόγειου δωματίου στο οποίο κυριαρχεί η απουσία φυσικού φωτισμού χωρίς όμως να αμφισβητεί την χρήση τους ως ιερών.

Η Μαρινάτου (Marinatos 1993) μελέτησε συνολικά την μέχρι τότε εικόνα που είχε διαμορφωθεί αναφορικά με τη μινωική λατρεία. Ακολούθησε συγκεντρωτική έρευνα με ενδιαφέροντα συμπεράσματα, ασκώντας εποικοδομητική κριτική στον Evans για την θεμελίωση ερμηνειών χωρίς επαρκή δεδομένα, καθώς επίσης στον Nilsson για την προκατάληψη που χαρακτήριζε την έρευνά του όσον αφορά στην θρησκεία της Εποχής τους Χαλκού στο Αιγαίο (Marinatos 1993, 9-10). Παρόλα αυτά, η μελέτη της ανασυσταίνει θρησκευτικές πεποιθήσεις εν απουσία γραπτών μαρτυριών, ακούσι και πάλι σε συγκρίσεις με την Εγγύς Ανατολή και την Αίγυπτο, ενώ ταυτόχρονα οδηγείται σε ανεπιβεβαίωτες προτάσεις αντιμετωπίζοντας το Αιγαίο ως μια απλή πολιτισμική αντανάκλαση της ανατολής. Πολύ συχνά διατυπώνει ενδιαφέροντα ως προς τις ίδιες τις απόψεις της. Παρά το γεγονός ότι δηλώνει το ιδιαίτερο ενδιαφέρον της για την τελετουργία (ritual) και όχι για τις πεποιθήσεις (beliefs), καταλήγει σε επαλήθευση των απόψεων του Evans. Ακόμα και σε ένα πιο πρόσφατο άρθρο της (2007, 179- 183) επιβεβαιώνει την υπόθεσή του περί της ύπαρξης θεϊκού βασιλέως (Devine King) και ενός συστήματος θεοκρατικής βασιλείας στην Κρήτη. Ανεξάρτητα από το αν κάποιος συμφωνεί ή διαφωνεί με τον τρόπο που η Μαρινάτου προσεγγίζει αυτά τα αναπάντητα

ακόμα ζητήματα, οι υποθέσεις εργασίας που έχει διατυπώσει, παραμένουν γοητευτικά πεδία διερεύνησης.

Η Wiersma (2007², 33-52) συνέγραψε ένα ενδιαφέρον άρθρο που αφορά στην επιρροή που ασκούν τα ανάκτορα μεταξύ άλλων και στα οικιακά ιερά, με σκοπό να διαλευκάνει ζητήματα κοινωνικής διαστρωμάτωσης. Διατυπώνει την άποψη ότι όσο πιο μακριά είναι ένα ιερό τόσο λιγότερη επιρροή δέχεται από το ανάκτορο και αυτό μπορεί κανείς να το εντοπίσει τόσο στην αρχιτεκτονική όσο και στην σκευή. Αναφέρει συγκεκριμένα ότι η ανεύρεση αντικειμένων όπως ειδώλια ταύρων, κεράτων καθοσίωσης κ.ά., ή η διαμόρφωση των αρχιτεκτονικών στοιχείων με σκοπό να προσομοιάσουν σε εκείνα που απαντούν στα ανάκτορα, είναι ενδείξεις ισχυρής παρεμβατικής παρουσίας από κάποιο ανακτορικό κέντρο. Μία από τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει είναι η απουσία ενός ορισμού για το τι πρέπει να θεωρείται οικιακό ιερό. Προσπαθεί να διατυπώσει κάποιες παραμέτρους, οι οποίες πρέπει να λαμβάνονται υπόψη προκειμένου να αναγνωριστεί ένας οικιακός, ιερός χώρος. Πιο συγκεκριμένα, ένα οικιακό ιερό πρέπει να είναι σε λειτουργία κατά τη ΝΑ περίοδο, διότι τότε είναι που δεν τελούνται ιεροπραξίες μόνο σε σπήλαια και ιερά κορυφής. Επίσης, πρέπει να βρίσκεται σε οικία ή ανάκτορο, να έχει σαφή αρχιτεκτονημένη δομή και να περιέχει τελετουργικά αντικείμενα, χωρίς και πάλι να ορίζεται τι είναι η τελετουργική σκευή και ποιες προϋποθέσεις πρέπει να πληροί.

Η συγγραφέας καταλήγει στο συμπέρασμα, ότι είναι πολύ δύσκολο να μιλήσουμε με αξιοπιστία για άρχουσες κοινωνικές τάξεις όπως είναι οι βασιλικές οικογένειες και τα ιερατεία. Επίσης, πιστεύει ότι τα ανάκτορα δεν προσπαθούν να ελέγξουν άτομα ή επιμέρους κοινωνικές ομάδες. Το ανάκτορο ασκούσε την ιδεολογική του επιρροή και υπεροχή σε χώρους όπου μπορούσε να συγκεντρωθεί μεγάλος αριθμός ανθρώπων. Οι χώροι αυτοί βρίσκονταν μέσα ή κοντά στο ανάκτορο. Μικρότερα ανακτορικά κτήρια σε περιοχές μακριά από τα μεγάλα, κεντρικά ανάκτορα θα είχαν ως σκοπό την εδραίωση και την επιβολή εξουσίας από τους τοπάρχες της περιοχής.

Ανάμεσα στους νεώτερους ερευνητές, ο Privitera (2008), προσεγγίζει την οικιστική τελετουργία με σκοπό να καταλήξει σε συμπεράσματα που αφορούν και πάλι στην

²Νωρίτερα ο Haysom (2006), εκπόνησε διατριβή υπό τον τίτλο “An archaeology of Minoan religion in the neopalatial period”, ωστόσο κατέστη αδύνατη η ανεύρεση ενός αντίγραφου της εργασίας καθώς η μελέτη της μπορεί να γίνει μόνο στην Μποντλεϊανή βιβλιοθήκη.

ανασύσταση της μινωικής λατρείας αλλά και στον αντίκτυπο των τελετουργιών στις κοινωνικές σχέσεις. Η μελέτη του αποτελεί μία εξαιρετικά συγκεντρωτική εργασία, όσον αφορά στην παρουσίαση του υλικού, διότι εντοπίζει όσο το δυνατόν περισσότερα κτήρια, τα οποία φέρουν ενδείξεις τέλεσης ιεροπραξιών, από την δυτική έως και την ανατολική Κρήτη. Παρ' όλα αυτά, το πλεονέκτημα αυτό της εργασίας του, αποτελεί ταυτόχρονα και το μειονέκτημά της, γιατί στις δεκάδες θέσεις με τις οποίες ασχολείται, δεν στάθηκε δυνατό να αναλύσει τα πλέον σημαντικά και χαρακτηριστικά στοιχεία τόσο της αρχιτεκτονικής όσο και της σκευής, καθώς δεν εξετάζει συγκεκριμένα το υλικό του, αλλά κάνει μια συνοπτική παρουσίασή του. Κατά συνέπεια, πρόκειται περισσότερο για μία αποδελτίωση των θέσεων κατά μήκος του νησιού, οι οποίες συνδέονται με την τέλεση λατρευτικών πράξεων εντός οικίας ή οικισμού και δεν χαρακτηρίζεται από εμβάθυνση του χαρακτήρα των τελετουργικών δρωμένων. Απουσιάζει η κριτική αναθεώρηση των μέχρι σήμερα θεωρούμενων ιερών καθώς επίσης της τελετουργικής σκευής. Ωστόσο, λειτουργεί ως σημείο αναφοράς, ως ένα «*corpus*» για εκείνον που θέλει να αποκτήσει βασικές γνώσεις για τις οικιακές/οικιστικές θέσεις που φέρουν στοιχεία τέλεσης ιεροπραξιών στην Κρήτη, καθώς επίσης για τα αντικείμενα που θεωρούνται τελετουργικά. Αξίζει επίσης να τονιστεί, ότι αποτελεί ένα έργο αφετηρία στη διερεύνηση των οικιακών τελετουργιών δίνοντας την δυνατότητα σε άλλους ερευνητές να ασχοληθούν πιο εξειδικευμένα με το ζήτημα μελετώντας συγκεκριμένες θέσεις.

Η Εύη Σίκλα (2011), διατυπώνει ενδιαφέρουσες σκέψεις που αφορούν στην οικιακή τελετουργία, η οποία ακόμα και σήμερα παραμένει ένα ζήτημα ακαθόριστο στην έρευνα. Πιο αναλυτικά, ξεκινά με την σωστή διαπίστωση ότι μέχρι σήμερα, όταν μελετώνται τα οικιακά ιερά δεν έχει γίνει ένας σταθερός συσχετισμός συγκεκριμένων αντικειμένων με συγκεκριμένους αρχιτεκτονικούς τύπους. Ως αποτέλεσμα, τα οικιακά ιερά δεν μπορούν να αναγνωριστούν με σαφήνεια ούτε βάσει των αρχιτεκτονικών τους χαρακτηριστικών ούτε βάσει των αντικειμένων που χρησιμοποιούνταν σε αυτά. Η συγγραφέας, χρησιμοποιώντας αγγεία με απεικονίσεις ταύρων προσπαθεί να υποστηρίξει ότι οι θρησκευτικές πρακτικές είναι ενσωματωμένες στην καθημερινή ζωή με πολύπλοκους και ταυτόχρονα κεκαλυμμένους τρόπους. Επίσης, διατείνεται ότι η «τελετουργικοποίηση-ritualization» των οικοκυρικών δραστηριοτήτων μπορεί να είναι ευδιάκριτη μέσω αντικειμένων με δυνατή τελετουργική και συμβολική ποιότητα,

ακόμα και χωρίς άλλες ενδείξεις οικιακής λατρείας. Αυτό έχει ως συνέπεια, ενίοτε, την τέλεση ιεροπραξιών σε αρχιτεκτονικούς τύπους μη συγκεκριμένους και πως υπάρχει δυσκολία οριοθέτησης του κοσμικού από το θρησκευτικό εντός των οικισμών και των οικιών, κυρίως στη ΝΑ Κρήτη. Ως εκ τούτου, προτείνει την εγκατάλειψη της αναζήτησης αρχιτεκτονικών τύπων, που είχαν την χρήση ιερών μέσα στις οικίες. Θεωρεί ότι οι αρχαιολόγοι πρέπει να επικεντρωθούν στην αναζήτηση του βαθμού τελετουργικοποίησης της καθημερινής ζωής. Ως εκ τούτου, ίσως εντοπιστούν τελετουργίες που σε διαφορετική περίπτωση, θα περνούσαν απαρατήρητες.

Τέλος, η Hull (2014, 164-177) είναι η μόνη ερευνήτρια μέχρι σήμερα, η οποία προσεγγίζει σε αρχικό επίπεδο την τελετουργία σε μικρής κλίμακας τροφοσυλλεκτικές κοινωνίες/κοινότητες της νεολιθικής Καλιφόρνιας. Ωστόσο, αν και το πεδίο της μελέτης της είναι πολύ διαφορετικό από εκείνο της Ύστερης Εποχής του Χαλκού στο Αιγαίο, προκύπτουν ενδιαφέροντα θεωρητικά συμπεράσματα και υποθέσεις εργασίας. Πιστεύει ότι οι τελετουργίες στο πλαίσιο μικρών κοινοτήτων, έχουν ως σκοπό την σύσφιξη των σχέσεων ανάμεσα στα ζώντα μέλη τους. Πρόκειται για μία μονομερή προσέγγιση, αλλά μπορεί να γίνει αποδεκτή εάν η σύσφιξη των σχέσεων αντικατασταθεί από την επαναδιαπραγμάτευση των σχέσεων. Ακόμα και στις περιπτώσεις όπου παρατηρείται η τέλεση ιεροπραξιών για την λατρεία των νεκρών προγόνων, στην πραγματικότητα αποσκοπούν στην επιβεβαίωση της κοινής πολιτιστικής ταυτότητας και των κοινών καταβολών ανάμεσα στα μέλη.

Από τα παραπάνω καθίσταται σαφές, ότι απουσιάζει μία μελέτη η οποία λαμβάνοντας υπόψη της δημοσιευμένα ανασκαφικά δεδομένα συγκεκριμένων οικισμών και μελετώντας τα συγκριτικά, να θέσει υπό κριτική και δημιουργική επαναπροσέγγιση τις εδραιωμένες ερμηνείες που αφορούν στην οικιακή τελετουργία κατά την Νεοανακτορική Εποχή. Επίσης, καμμία μελέτη δεν επεκτείνεται στον τρόπο με τον οποίο οι τελετουργίες επιδρούν στην κοινωνική οργάνωση αλλά και στις σχέσεις των μελών μιας κοινότητας της συγκεκριμένης περιόδου. Συνεπώς, η παρούσα εργασία καλείται να προτείνει τόσο έναν νέο, μεθοδολογικό τρόπο σκέψης, όσο και νέες ερμηνευτικές προσεγγίσεις για ζητήματα που αν και παλιά, παραμένουν επίκαιρα και εν πολλοίς αναπάντητα στην μινωική αρχαιολογία.

3^ο Κεφάλαιο

Θεωρητικές και μεθοδολογικές προσεγγίσεις

3.1. Εισαγωγή

Οι τελετουργίες στην αρχαιότητα, συνέβαλλαν καταλυτικά στην διαμόρφωση κανόνων και κοινωνικών δεσμών, που συγκροτούσαν τις κοινωνίες και αποτελούσαν ενοποιητικό παράγοντα και στοιχείο ταυτότητας. Στην προϊστορική αρχαιολογία, η απουσία γραπτών μαρτυριών, δυσκολεύει τον εντοπισμό και την ερμηνεία τέτοιων πράξεων καθώς επίσης τον αντίκτυπό τους στις κοινωνίες της Εποχής του Χαλκού. Αυτός είναι ο λόγος, εξαιτίας του οποίου οι τελετουργίες πάντα σαγήνευαν την φαντασία των ερευνητών, με αποτέλεσμα την ενασχόληση αρκετών κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημόνων με αυτό το αντικείμενο μελέτης.

Η αρχαιολογική επιστήμη από την εποχή των μεγάλων ανακαλύψεων (τέλη 19^{ου}- αρχές 20^{ου} αιώνα) μέχρι και τις μέρες μας, προσπαθεί να ισορροπήσει ανάμεσα στα μεθοδολογικά κενά και την ανάγκη για τεκμηριωμένη ερμηνεία. Απαιτείται η εφαρμογή μιας μεθοδολογίας, μέσω της οποίας θα επανεξετασθεί η εδραιωμένη εικόνα που έχει διαμορφωθεί για την κοινωνία του προϊστορικού Αιγαίου και θα αναδειχθεί η αναγκαιότητα της συγκεκριμένης ερμηνευτικής προσέγγισης των ευρημάτων. Πιο συγκεκριμένα, η προϊστορική αρχαιολογία χαρακτηρίζεται από την παραγωγή ερμηνειών, βασιζόμενη κατά κύριο λόγο σε αναλογίες με την Εγγύς Ανατολή (*ex oriente lux*), στην οποία υπάρχουν γραπτές πηγές, καθώς επίσης σε συγκρίσεις με το κλασικό αρχαιοελληνικό παρελθόν. Πρόκειται για μία μέθοδο, η οποία ακολουθήθηκε από τον Evans, καθώς ήταν επηρεασμένος από τις αριστοκρατικές αντιλήψεις της εποχής του (Εδουαρδιανή) αλλά και από τις σπουδές του στα Πανεπιστήμια της Οξφόρδης και Γκαίτινγκεν.

Πρόκειται για μία τακτική σαφέστατα επικοινωνιακή, όμως ενίοτε συμβάλλει στην επιβολή ενός έτοιμου ερμηνευτικού προτύπου πάνω σε ένα προϊστορικό, αρχαιολογικό περιβάλλον. Δεχόμαστε δηλαδή άκριτα την άμεση υιοθέτησή τους. Στην εγγύς Ανατολή είναι γνωστή η παρουσία βασιλέων τόσο από τις γραφές όσο και από την απεικόνισή τους σε όλες τις μορφές τέχνης. Ο ρόλος τους στην κοινωνική οργάνωση αλλά και στην διαχείριση του πλούτου είναι επίσης σαφής, όπως αναλόγως συμβαίνει με τους ναούς και την συμμετοχή των ανθρώπων σε αυτούς. Στην μινωική Κρήτη όχι απλά απουσιάζουν οι γραπτές μαρτυρίες, οι οποίες θα επιβεβαίωναν ή θα διέψευδαν αδιαμφισβήτητα τις όποιες υποθέσεις εργασίας, αλλά και στην εικονογραφία δεν απεικονίζονται πρόσωπα τα οποία να μπορούν να συνδεθούν με άρχοντες ή βασιλείς

με σχετική έστω ασφάλεια. Παρόλα αυτά η μινωική έρευνα επικεντρώνεται στην κορυφή της κοινωνικής πυραμίδας και την εν πολλοίς υιοθέτηση άνωθεν προσεγγίσεων της οικιακής λατρείας. Οι μέχρι σήμερα κάτωθεν προσεγγίσεις δεν έχουν κλονίσει αυτή την τάση, ωστόσο πρέπει και μπορούν να συμβάλουν στην συμπλήρωσή της και στην κάλυψη των μεθοδολογικών αδυναμιών της. Άλλωστε κάθε φαινόμενο εξουσίας είναι δυναμικό και η ύπαρξη ηγετών προϋποθέτει συναίνεση και άρα την ύπαρξη μιας κοινωνικής βάσης που τους ακολουθεί, τους στηρίζει ή έστω τους ανέχεται σε έναν ελάχιστο ικανοποιητικό βαθμό. Επομένως, χρειάζεται μία νέα προσέγγιση στην οικιακή λατρεία για την συγκρότηση μιας πληρέστερης εικόνας της κοινωνικής διάστασης της τελετουργίας στη μινωική Κρήτη, η οποία διαφορετικά θα παραμείνει μερική και υπό αυτή την έννοια στρεβλή.

Η προαναφερθείσα αδυναμία, είχε ως επακόλουθο την παρερμηνεία και των κινητών ευρημάτων. Όποιο αντικείμενο ήταν δυσερμηνευτο, αναγόταν στην σφαίρα του θρησκευτικού και του μεταφυσικού. Ακόμα χειρότερα, σε περιπτώσεις με ανεπαρκή δεδομένα, προκειμένου να προκύψει μια λογικοφανής ερμηνεία, συνηθιζόταν να αποδίδονται τα κατάλοιπα μιας πράξης σε κάποιου είδους ιεροτελεστία. Κατά συνέπεια, η συγκριτική ανάλυση των αρχαιολογικών δεδομένων, αν και διατυπώθηκε προ τριάντα πέντε χρόνων (Hodder 1982, 1986), δεν έχει τόσο ευρεία διάδοση στην αρχαιολογία του Αιγαίου. Η προσέγγιση ενός αρχαιολογικού περιβάλλοντος θα πρέπει να γίνεται κατανοώντας το ως μέσο και αποτέλεσμα σημασιοδοτημένων δράσεων και άρα ως ενεργό παράγοντα στο κοινωνικό γίγνεσθαι. Η θέση αυτή πρέπει να αποτελεί την αφετηρία κάθε ερμηνευτικού εγχειρήματος, προκειμένου να εισέλθει η αρχαιολογία σε μια νέα εποχή, απαλλαγμένη από αστήρικτες απόψεις για την κοινωνία της Εποχής του Χαλκού στο Αιγαίο.

3.2. Θεωρητική προσέγγιση της τελετουργίας

Οι αρχαιολόγοι επιχειρούμε μέσω της αναζήτησης των υλικών καταλοίπων αρχαίων πολιτισμών, να ανασύρουμε στην επιφάνεια τον τρόπο ζωής τους (Barrett και Boyd 2019). Ο τρόπος ζωής, συνίσταται αφενός στην υλική, απτή καθημερινότητα, αφετέρου στην πνευματικότητα. Η τελευταία είναι παράμετρος, που επίσης καθορίζει τον τρόπο ζωής και τις κοινωνικές σχέσεις, όμως δεν αφήνει πίσω της απτά στοιχεία (Rowan 2012, 1). Ως εκ τούτου, το πρόβλημα που παρατηρήθηκε στην προσπάθεια ανασύστασης της καθημερινής ζωής, έγκειται στο γεγονός ότι οι ειδικοί είναι

εγκλωβισμένοι στην λανθασμένη στόχευσή τους να ερμηνεύσουν πεποιθήσεις. Ενίοτε, προβαίνουν σε ερμηνείες των εκάστοτε ανασκαφικών δεδομένων, οι οποίες αφορούν σχεδόν πάντα τις θρησκευτικές και κοσμολογικές ανησυχίες των προϊστορικών ανθρώπων, καταλήγοντας σε αυθαίρετα συμπεράσματα (Bell 1997, 59-60). Δεν υπάρχει αμφιβολία, ότι οι κοινές πεποιθήσεις είναι σημαντικός παράγοντας για την σύσφιξη των σχέσεων ενός κοινωνικού συνόλου. Πιο συγκεκριμένα, βάσει του ορισμού του Wright (1995, 341-348) η πεποίθηση είναι ένα δόγμα ή σύνολο δογμάτων που ακολουθείται και τηρείται από μία ομάδα (ανθρώπων). Ωστόσο, θεωρεί ότι η πεποίθηση θα πρέπει να είναι κάτι πιο ενεργό. Μέσα από την πεποίθηση δομείται ο εαυτός αλλά και οι άλλοι στην φύση και στο άγνωστο. Συνεπώς, η πεποίθηση εμπεριέχει την κοσμολογία και τις αξίες ενός κοινωνικού συνόλου και απαιτεί την πρακτική. Οι πρακτικές είναι αυτές που θα πρέπει να αναζητηθούν από τους αρχαιολόγους, οι οποίες κάποιες φορές αφήνουν αρκετά υλικά κατάλοιπα.

Τελετουργία= Πεποίθηση και πρακτική (ανθρώπινη δράση)
--

Οι δύο βασικές συνιστώσες της τελετουργίας

Σημαντικό ζήτημα είναι η διευκρίνιση και ο ορισμός της τελετουργίας. Η τελετουργία στην παρούσα μελέτη, θα αναφέρεται και ως «ιεροπραξία» ή «πράξη ειδικού σκοπού», επειδή είτε αφορά σε πράξεις με θρησκευτικό περιεχόμενο, είτε όχι, εμπεριέχει συμβολισμούς και ειδική σημειολογία για τους συμμετέχοντες. Πιο αναλυτικά, θα πρέπει να καταστεί σαφές ότι μια τελετουργία δεν είναι απαραίτητο να έχει αποκλειστικά θρησκευτικό χαρακτήρα. Ενδέχεται, λόγου χάριν να αποσκοπεί στην λατρεία ενός ηγέτη. Επίσης, μία τελετουργία μπορεί να έχει ως στόχο την επίδειξη εξουσίας και επιβολής (Rowan & Pan 2007, 254, Walker & Schiffer 2006, 67-85), ή απλώς την σύσφιξη των σχέσεων μιας κοινότητας μέσω της αλληλεπίδρασης και της συναναστροφής μέσα στο πλαίσιο ενός τυπικού. Χαρακτηριστικά παραδείγματα τελετουργιών στην καθημερινή ζωή είναι μία χειραψία (Kreinath 2005, 100-107), η οποία αποτελεί τελετουργία με συμβολικό περιεχόμενο. Επίσης, το κυριακάτικο τραπέζι, που πολλές οικογένειες ακόμα τηρούν, ενέχει ένα τελετουργικό τυπικό, που επαναλαμβάνεται και μεταλαμπαδεύεται στα νεώτερα μέλη τους. Άλλοι μελετητές, σχετίζουν τις κοινοτικές και όχι μόνο τελετουργίες με την φύση και την σύνδεση των ανθρώπων με αυτήν (Willettts 1962, 36- 37). Το ζητούμενο είναι να αναγνωριστούν εκείνα τα χαρακτηριστικά που είναι κοινά και συνιστούν τελετουργίες, αλλά και εκείνα

τα χαρακτηριστικά που τις διαφοροποιούν από την θρησκευτικότητα αλλά και μεταξύ τους.

Σε αυτό το σημείο, πρέπει να διευκρινιστεί ότι η αρχιτεκτονική μπορεί να παίζει κεφαλαιώδη ρόλο στην τελετουργία ως πράξη, διότι δημιουργεί προϋποθέσεις σταθεροποίησης της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Παρόλα αυτά, όπως πολύ εύστοχα έχει ήδη διατυπωθεί, όσον αφορά στην οικιακή ή/και οικιστική τελετουργία, δεν είναι πάντοτε απαραίτητο να υπάρχει συγκεκριμένος αρχιτεκτονικός χώρος, δωμάτιο ή κτήριο (Adams 2004, 30, Privitera 2004, 127-133, Sikla 2011, 220) για να λάβει χώρα μία ιεροπραξία. Εξίσου σημαντικό ρόλο στην απόδοση και στην αναπαράσταση του συμβολισμού μιας τελετουργίας διαδραματίζει η σκευή. Δεν είναι λίγες εκείνες οι περιπτώσεις, ακόμα και στις μέρες μας, κατά τις οποίες οι τελετουργίες (μυστήρια) λαμβάνουν χώρα εκτός εκκλησίας. Υποχρεωτική καθίσταται μόνο η παρουσία του ιερέως και των απαραίτητων για την τέλεση της ιεροπραξίας αντικειμένων (σκευή). Ακόμα, υπάρχουν τελετουργίες, οι οποίες για να εκπληρώσουν τον σκοπό τους δεν προϋποθέτουν συγκεκριμένο χώρο ή συγκεκριμένη σκευή προκειμένου να επιτελεστούν, λ.χ. μια χειραψία, ένας επίσημος χαιρετισμός, μία επίσημη συνάντηση.

Προτού διατυπωθούν ορισμοί για τις βασικές έννοιες, με τις οποίες καταπιάνεται η παρούσα έρευνα, είναι αναγκαίο πρώτα, να συζητηθούν και να σχολιασθούν, οι μέχρι σήμερα προσπάθειες μελέτης και ορισμού της τελετουργίας.

3.3. Παλαιότερη έρευνα

Ο Van Gennep (1909), ήταν ανθρωπολόγος που ασχολήθηκε με την συγκριτική θρησκευσιολογία και επικεντρώθηκε στις διαβατήριες τελετές. Το έργο του αποτελεί συχνά σημείο αναφοράς για την τελετουργία και τον κοινωνικό της ρόλο. Πιο συγκεκριμένα, θεωρεί ότι η ζωή των ανθρώπων και η ομαλή λειτουργία μιας κοινωνίας εξαρτώνται από συγκεκριμένα είδη διαβατήριων τελετών (*Rites de passage*), οι οποίες ορίζονται ως εκείνες που κατά την διάρκεια του κύκλου της ζωής σηματοδοτούν την μετάβαση ενός ατόμου ή συνόλου ατόμων από τη μία κοινωνική κατάσταση σε μία άλλη. Διακρίνει μεταβατικά στάδια μέσα από τα οποία περνά ο άνθρωπος (παιδική ηλικία, ενηλικίωση, ωριμότητα, γάμος, μητρότητα κ.ο.κ.). Παρατήρησε ότι σε όλες τις κοινωνίες, υπάρχουν τελετές, οι οποίες βοηθούν τα άτομα να μεταβούν ομαλά από το ένα στάδιο στο επόμενο. Ως εκ τούτου, διατύπωσε μια τριμερή διαίρεση των σταδίων

που είναι κοινά στις διαβατήριες τελετές. Πρώτο στάδιο, ο αποχωρισμός (*séparation*), δεύτερο στάδιο είναι η μεταβατική περίοδος (*période de transition*), στην οποία το άτομο δεν ανήκει ούτε στην προηγούμενη κοινωνική κατάσταση, ούτε και στην νέα. Τρίτο στάδιο θεωρεί την ενσωμάτωση (*intégration*) κατά την οποία το άτομο επανεντάσσεται στην κοινωνία με τη νέα του θέση. Ο Van Gennep συμπεραίνει ότι τα άτομα είναι υποχρεωμένα να υποτάσσονται καθ' όλη την διάρκεια της ζωής τους σε ποικίλες τελετουργίες, των οποίων η μορφή είναι διαφορετική, αλλά οι στόχοι τους παρόμοιοι (Van Gennep 1909, 189).

Ο Staal (1979, 3-9) είχε διατυπώσει ότι η τελετουργία είναι μια καθαρή πράξη άνευ νοήματος, σκοπού ή στόχου ή ότι περιλαμβάνει τον δικό της ανεξάρτητο στόχο. Την άποψή του αυτή την δικαιολογεί λέγοντας ότι οι συμμετέχοντες σε μια τελετουργία δεν έχουν πάντα συναίσθηση του συμβολισμού της. Εμβαθύνει τον συλλογισμό του παραθέτοντας τον ακόλουθο ορισμό: «*Ritual is primarily activity. It is an activity governed by explicit rules. The important thing is what you do, not what you think, believe or say*». Αναλυτικότερα, αναφέρεται στην σύσφιξη των κοινωνικών δεσμών, στην ενίσχυση της αλληλεγγύης ανάμεσα στα μέλη μιας κοινότητας, την ενδυνάμωση της ηθικής και της διατήρησης του δεσμού με τους προγόνους. Όλες αυτές οι επιπτώσεις, σύμφωνα με τον συγγραφέα, αδυνατούν να εξηγήσουν τον συντηρητισμό που χαρακτηρίζει τις τελετουργίες. Ως εκ τούτου, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι το σημαντικό στην τελετουργία δεν είναι το συμβολικό της περιεχόμενο, αλλά η κοινωνική της διάσταση.

Ο Renfrew (1985, 3-26) προσπάθησε να διαμορφώσει ένα θεωρητικό πλαίσιο αρχών και κανόνων για τους μελετητές των προϊστορικών λατρευτικών πράξεων. Προβάλλει την αναγκαιότητα να λαμβάνεται υπόψη το αρχαιολογικό περιβάλλον και θέτει κριτήρια στην ταύτιση των αντικειμένων ως τελετουργικών ή μη. Τον απασχόλησε η τελετουργία ως πράξη και η επίδρασή της στην διαμόρφωση των κοινωνικών σχέσεων. Παρόλα αυτά, δεν επιχείρησε ο ίδιος να διατυπώσει ορισμό για την τελετουργία, αλλά ακολουθεί τον ορισμό του Rappaport (1971, 25), σύμφωνα με τον οποίο, «*Rituals both human and animal, religious and secular, are conventional acts of display through which one or more participants transmit information concerning their physiological, psychological or sociological states, either to themselves or to one or more of their participants*». Ο Renfrew τελικά, συνδύασε το ενδιαφέρον του για την αυτόνομη

μελέτη της τελετουργίας με την ανασύσταση των πεποιθήσεων. Το τελευταίο όμως, το έπραξε με περισσότερη μετριοπάθεια. Προέβη στην διατύπωση υποθέσεων για τις θρησκευτικές πεποιθήσεις των κατοίκων της Φυλακωπής. Εξάλλου, ρητά αναφέρει ότι είναι αναπόφευκτη ως έναν βαθμό η ανασύσταση των πεποιθήσεων, δικαιολογώντας τους Evans και Nilsson σχετικά με τις ερμηνευτικές προσεγγίσεις τους.

Ο Turner (1986, 75) βαθύτατα επηρεασμένος από τις μελέτες του Van Gennep διατύπωσε τον ορισμό σύμφωνα με τον οποίο, «Τελετουργία είναι η επιτέλεση μιας πολύπλοκης σειράς συμβολικών πράξεων». Πιο συγκεκριμένα, ο Turner ως ανθρωπολόγος μελέτησε την ανθρώπινη συμπεριφορά τόσο σε απομονωμένες κοινότητες ανά τον κόσμο και κυρίως της Αφρικής, όσο και στις πόλεις. Κατέληξε στην διαπίστωση ότι η τελετουργία είναι μία πράξη που διαρκώς μεταμορφώνεται αποκαλύπτοντας τις κατηγοριοποιήσεις και τις αντιφάσεις των πολιτισμικών διαδικασιών. Τονίζει μάλιστα πως όλος ο κόσμος διέπεται από συμβολικές πράξεις, οι οποίες επικυρώνουν την ύπαρξή τους σε περιόδους κρίσης. Όταν οι άνθρωποι σε περιόδους διατάραξης της ομαλότητας αμφισβητούν τις κοινωνικές νόρμες, οι τελετουργίες είναι εκείνες που παρουσιάζονται ως το «νόμιμο» ή το «φυσιολογικό». Μαζί με τον Van Gennep αποτελούν μία κατηγορία ανθρωπολόγων που επικεντρώθηκαν στην θεωρητική συζήτηση της κοινωνικής διάστασης της τελετουργίας και προβληματίσαν τους αρχαιολόγους ως προς τον τρόπο με τον οποίο θα πρέπει να την προσεγγίζουν.

Ωστόσο, τα τελευταία χρόνια ο Renfrew (2007, 120-1), αντιλαμβάνεται την τελετουργία ως μία πράξη που πρέπει να διαχωρίζεται ενίοτε από την θρησκεία. Αξίζει να σημειωθεί ότι αναγνωρίζει τέσσερα σημεία, τα οποία παίζουν σημαντικό ρόλο στην διάκριση ανάμεσα σε μία κοσμική τελετουργία (*secular ritual*) και σε μια θρησκευτική τελετουργία (*religious ritual*). Αναγνωρίζει πρώτον, την επικέντρωση της προσοχής, δεύτερον τις ειδικές πτυχές της μεταβατικής φάσης (πρόκειται για την «*période de transition*» του Van Gennep, ή “*liminal zone*” σύμφωνα με τον Turner (1986, 99-122) όρο που υιοθετεί και ο Renfrew) τρίτον, την παρουσία του υπερβατικού και της εστίασης στον συμβολισμό και τέταρτον την συμμετοχή και την προσφορά. Τα σημεία δύο και τρία είναι εκείνα, που σύμφωνα με την άποψη του Renfrew διακρίνουν μία θρησκευτική τελετουργία από μία κοσμική.

3.4. Νεότερη έρευνα

Ο Barrett (1991, 5-6), διατυπώνει έναν ορισμό, ο οποίος μπορεί να είναι βοηθητικός όσον αφορά στη προϊστορία, λαμβάνοντας υπόψη την έλλειψη επαρκών υλικών καταλοίπων προκειμένου να εξαχθούν ασφαλείς ερμηνευτικές προσεγγίσεις. Τον ενδιαφέρει πώς η κυρίαρχη ιδεολογία αναπαράγεται μέσω της τελετουργίας. Ειδικότερα, ισχυρίζεται ότι η τελετουργία είναι «*textual discourse*», δηλαδή ένας διάλογος με πλοκή, προκειμένου να την διακρίνει από την καθημερινή «συζήτηση». Πιο αναλυτικά, οι συμμετέχοντες σε μια τελετουργία βασίζονται σε κανόνες γραπτούς ή όχι που εξελίσσονται σε εθιμοτυπική πρακτική. Δίνει ιδιαίτερη έμφαση στο γεγονός ότι η τελετουργία προκύπτει μέσα από την ρουτίνα της καθημερινής ζωής, γιατί οι άνθρωποι συνηθίζουν να μιλούν μεταφορικά για τις καθημερινές τους ανησυχίες, των οποίων η επίλυση ανάγεται στο μεταφυσικό. Ως εκ τούτου, πιστεύει ότι η μελέτη της τελετουργίας δεν πρέπει να είναι αποκομμένη από τις καθημερινές ανησυχίες των ανθρώπων.

Η δεκαετία του '90 αποτελεί ορόσημο στην αρχαιολογία της τελετουργίας εξαιτίας της θεωρητικής εμβάθυνσης μιας φιλοσόφου/θρησκευολόγου. Η Bell (1992, 1997) ενέσκηψε στα ζητήματα που αφορούν στην τελετουργία και οι μέχρι σήμερα μελέτες της συνέβαλαν καταλυτικά στην πληρέστερη κατανόηση της τελετουργίας ως πράξης με σύνθετο, κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό αντίκτυπο. Ήταν η μόνη που πρότεινε τα χαρακτηριστικά εκείνα γνωρίσματα που συνθέτουν μια τελετουργία και τα είδη των τελετουργικών πράξεων. Ο ορισμός που επεξεργάστηκε για την τελετουργία αναφέρει ότι, «*τελετουργία ονομάζεται μια πολιτισμική πράξη, η οποία δεν εξυπηρετεί πρακτικούς σκοπούς*» (Bell 1997, 46). Επίσης, διατυπώνει τον παρακάτω ορισμό σχετικά με τις τελετουργίες που έχουν πολιτικό χαρακτήρα: “*Political rituals can be said to comprise those ceremonial practices that specifically construct, display and promote the power of political institutions (such as king, state, the village elders) or the political interests of distinct constituencies and subgroups*” (Bell 1997, 128-9).

Η Bell αναγνωρίζει τα ακόλουθα χαρακτηριστικά στην τελετουργία: *τυπολατρεία (formalism)*, *παραδοσιοκρατία (traditionalism)*, *πειθαρχία (Disciplined invariance)*, *διακυβέρνηση (Rule-governance)*, *ιερός συμβολισμός (Sacral symbolism)*, *επιτέλεση (Performance)*. Τέλος, όσον αφορά στις κατηγορίες τελετουργιών, αναγνωρίζει τις ακόλουθες: *διαβατήριες τελετές, ημερολογιακές και επιμνημόσυνες τελετές, τελετές*

ανταλλαγής και επικοινωνίας, τελετές εξαγνισμού ή τελετές εξιλέωσης, όπως βάπτισμα, καθημερινές πλύσεις, λουτρά. Σε αυτές θα μπορούσαν να προστεθούν η κάλυψη του σώματος με δερματοστιξία και πέπλα ή καλύμματα κεφαλής (Fowler 2011, 138). Επίσης, διακρίνει τις τελετές συμποσίων, νηστείας και εορτών και τις πολιτικές τελετουργίες (Bell 1997, 94-137). Σε αυτές θα μπορούσαν να προστεθούν οι αιματηρές θυσίες, δηλαδή η τελετουργική θυσία ζώων ή ακόμα και ανθρώπων (Insoll 2011, 152-3). Κατά συνέπεια, η Bell συνέβαλε στην συγκρότηση μεθοδολογικού πλαισίου, για τη μελέτη της τελετουργίας και η συνεισφορά της στους νεώτερους μελετητές της τελετουργίας, είναι ανεκτίμητη. Τα τελευταία χρόνια της ζωής της, εξέφρασε μια τάση αναθεωρητισμού, ακόμα και απέναντι στις ίδιες τις μελέτες της, θεωρώντας ότι δεν μπορεί να υπάρξει κοινά αποδεκτός ορισμός για την τελετουργία και πως οι ατέρμονες προσπάθειες να οριστεί είναι χάσιμο χρόνου. Επίσης, είχε αρχίσει να αντιλαμβάνεται την τελετουργία, ως μία αμιγώς θρησκευτική πράξη (Bell 2007, 277-279).

Παρά τις εξελίξεις, η μινωική έρευνα παρέμεινε προσηλωμένη σε παλαιότερα μεθοδολογικά πρότυπα. Λόγου χάριν η Adams (2004, 26-42) προσεγγίζει με ενδιαφέρουσα μεθοδολογία το ζήτημα της σχέσης ανάμεσα στην θρησκεία και στην εξουσία. Για να ανιχνεύσει αυτή την σχέση σύγκρινε την σκευή που απαντά σε ιερά (ιερά σπήλαια και ιερά κορυφής) της βόρειας-κεντρικής Κρήτης μέχρι την ευρύτερη περιοχή των Μαλίων και την σκευή που εντοπίζεται σε οικισμούς της ίδιας γεωγραφικής περιοχής. Καταλήγει σε ενδιαφέροντα συμπεράσματα, κυρίως σε ό,τι αφορά στην σκευή. Όσον αφορά στην τελετουργία ως πράξη, δεν παρέχει ορισμό, ωστόσο διατυπώνει ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις. Πιο συγκεκριμένα, πιστεύει ότι η τελετουργία είναι αυτό που καθορίζει τους πολιτιστικούς συμβολισμούς, την συλλογική ταυτότητα και τις στρατηγικές κοινωνικής διαφοροποίησης. Επιπλέον, διατείνεται ότι η μελέτη της τελετουργίας είναι το βασικό σημείο εκκίνησης για την εξέταση του τρόπου με τον οποίο μπορούν να αρθρωθούν και να επιδιωχθούν οι διαφορετικές εκφάνσεις της συλλογικής ταυτότητας (Adams 2004, 30).

Ο Jeffrey (2004, 29-30) αν και επικεντρώνεται στις επιδράσεις της τελετουργίας στις σύγχρονες κοινωνίες, διακρίνει κοινά, διαχρονικά χαρακτηριστικά σε αυτές και συνθέτει τον ακόλουθο ορισμό. Θεωρεί ότι οι τελετουργίες είναι *επεισόδια επαναλαμβανόμενης και απλοποιημένης πολιτισμικής επικοινωνίας, στην οποία οι άμεσοι συμμετέχοντες στην κοινωνική αλληλεπίδραση και αυτοί που την παρατηρούν,*

μοιράζονται κοινή πεποίθηση στην περιγραφική και κανονιστική ισχύ των συμβολικών περιεχομένων της επικοινωνίας και αποδέχεται ο ένας την αυθεντικότητα των προθέσεων του άλλου. Πιο αναλυτικά, πιστεύει ότι εξαιτίας της κοινής κατανόησης προθέσεων και περιεχομένου της επικοινωνιακής αυτής πράξης και εξαιτίας της εσωτερικής ισχύος της αλληλεπίδρασης που την χαρακτηρίζει, οι τελετουργίες παράγουν αποτέλεσμα και επηρεάζουν τους συμμετέχοντες. Αυξάνεται δηλαδή η ταύτισή τους με τα συμβολικά αντικείμενα της επικοινωνιακής πράξης (τελετουργίας), ενώ ταυτόχρονα εντείνει τον δεσμό των συμμετεχόντων και των συμβολικών αντικειμένων με το ακροατήριο ή τους θεατές, δηλαδή την κοινότητα.

Ο Κυριακίδης (Kyriakidis 2007α, β, γ) τα τελευταία χρόνια επιδιώκει ίσως την πιο αποτελεσματική κριτική ανάλυση των ανασκαφικών δεδομένων, προκειμένου να κατανοήσει την τελετουργία στην προϊστορία. Προσπαθεί να ηγηθεί μιας προσπάθειας να διατυπωθεί ένας ορισμός για την τελετουργία που να βρίσκει όσο το δυνατόν περισσότερους αρχαιολόγους σύμφωνους, διότι πιστεύει ότι είναι μάλλον αδύνατον να υπάρξει ομοφωνία σε έναν και μόνο ορισμό. Επιπλέον, συμβάλλει στο να διαμορφωθεί συγκεκριμένη μεθοδολογία για την αναγνώρισή της μέσα σε μια πληθώρα αρχαιολογικών πληροφοριών. Πιο συγκεκριμένα, διατυπώνει τον ορισμό του ως εξής, *“Ritual is an etic category that refers to set activities with a special (non-normal) intention-in-action, and which are specific to a group of people”* (Kyriakidis 2007γ, 294). Αξίζει να σημειωθεί ότι στην ανάλυσή του, δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην διευκρίνιση ότι η τελετουργία δεν συνδέεται πάντα με την θρησκεία. Ακόμη, τονίζει τις πολιτισμικές διαφορές και το γνωστικό επίπεδο των ανθρώπων, παράμετροι που συμβάλλουν στην διαφορετική αντίληψη μιας πράξης.

Στο ίδιο μήκος κύματος κινείται κι ο Verhoeven (2011, 116-121). Θεωρεί ότι ένας αρχαιολόγος προκειμένου να αναγνωρίσει μια τελετουργία πρέπει να αναζητά άυλους και υλικούς συμβολισμούς, που συχνά, όχι όμως πάντα, συνδέονται με το μεταφυσικό, στο οποίο η συμπεριφορά καθοδηγείται περιοριζόμενη από την παράδοση, τους κανόνες και την επανάληψη. Τονίζει, ότι είναι ο αντίκτυπος στις σχέσεις ανάμεσα σε ανθρώπους και/ή μεταφυσικά όντα που πρέπει να εξετασθεί. Παρέχει δύο ορισμούς για την τελετουργία. Πιο συγκεκριμένα, δίνει έναν ορισμό για την μορφή της τελετουργίας, σύμφωνα με τον οποίο *«οι τελετουργίες είναι συμπεριφορές που διακρίνονται στον χώρο και τον χρόνο και σηματοδοτούνται από σαφείς άυλους και υλικούς συμβολισμούς, που*

συχνά όχι όμως πάντα συνδέονται με το μεταφυσικό, στο οποίο η συμπεριφορά καθοδηγείται και περιορίζεται από την παράδοση, τους κανόνες και την επανάληψη». Επίσης, διατυπώνει έναν δεύτερο ορισμό για την λειτουργία και την σημειολογία της τελετουργίας. Πιο συγκεκριμένα, ισχυρίζεται ότι «οι τελετουργίες είναι πρακτικές στις οποίες η συμβολική επικοινωνία εξυπηρετεί στο να εδραιωθούν σχέσεις ανάμεσα σε ανθρώπους και/ή μεταφυσικά όντα».

Η Hull (2014, 164-177) επιστρέφει στον ορισμό του Turner, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στη σωματική και πνευματική συμμετοχή τόσο των συμμετεχόντων στην τελετουργία, όσο και του ακροατηρίου ή των θεατών. Δηλαδή πιστεύει ότι καταλυτικό ρόλο σε μία τελετουργία παίζει η χρήση των σωμάτων και των αισθήσεων. Μελετά τις νεολιθικές κοινωνίες στο επίπεδο της μικροκλίμακας στη Καλιφόρνια των Η.Π.Α. και παράγει ενδιαφέροντα συμπεράσματα, σχετικά με τους σκοπούς που εξυπηρετεί μια τελετουργική πράξη. Δίνει έμφαση στην ικανότητα της τελετουργίας να «δημιουργήσει» ή να προκαλέσει το επιθυμητό τέλος δια μέσου της δυναμικής της, της διαχρονικότητάς της και των φυσικών χαρακτηριστικών της. Δηλαδή η επιτέλεση είναι αυτή που καθορίζει το επιθυμητό αποτέλεσμα για τους συμμετέχοντες. Ως εκ τούτου, η τελετουργία έχει επίδραση στο άτομο αλλά και στην κοινωνία, μέσω των ακόλουθων χαρακτηριστικών της. Το βιούν σώμα της τελετουργίας, είναι ταυτόχρονα σωματικό, συναισθηματικό και πνευματικό. Κατά συνέπεια, η ανάλυση της επιτέλεσης καθορίζει την ενεργή δημιουργία νοήματος, ταυτοτήτων, γνωστικών μοντέλων και κοινωνικών σχέσεων μέσα από την εμπειρία της όρασης (*ὄρᾶν*), της ακοής (*ἀκούειν*), της γεύσης (*γεύειν*), της όσφρησης (*ὄσφραίνειν*), της αφής (*ἅπτειν*) και της πράξης (*πράττειν*).

Από τα παραπάνω καθίσταται σαφές ότι θα πρέπει να παραχθεί ένας ορισμός κοινά αποδεκτός, όσο γίνεται, προκειμένου να εφοδιαστούν οι μελετητές με ένα σταθερό πλαίσιο παραμέτρων και χαρακτηριστικών γνωρισμάτων που αφορούν στην τελετουργία ως πράξη. Η διαπίστωση αυτή, δεν σημαίνει ότι ένας ορισμός μπορεί να εκλαμβάνεται ως θέσφατο. Οι θεωρητικές αναζητήσεις της επιστήμης είναι αέναες με αποτέλεσμα οι νέες ερευνητικές κατευθύνσεις να οδηγήσουν σε νέα ευρήματα, που θα τροφοδοτήσουν νέες συζητήσεις ανάμεσα στους μελετητές. Συνεπώς, λαμβάνοντας υπόψη τις κυρίαρχες μέχρι σήμερα θεωρίες και την επιχειρηματολογία όσων επικεντρώνονται στα ζητήματα που αφορούν στην τελετουργία ως πράξη, συνάγεται το συμπέρασμα ότι *πρόκειται για μία πράξη (δρώμενο) αποτελούμενη από*

συγκεκριμένους, συχνά απαρέγκλιτους κανόνες που επιτρέπουν την αναδιαπραγμάτευση των κοινωνικών σχέσεων μέσα από συμβολικές προβολές τους. Δηλαδή η τελετουργία δεν είναι παρά η επιτέλεση ενός συμβολικού νοήματος.

Η τελετουργία, όπως ήδη έχει τονισθεί, αποτελείται από τυπικό με κανόνες, το οποίο επιτελείται ακολουθώντας τους και το οποίο εμπεριέχει το στοιχείο της δραματικότητας. Αυτό το τυπικό σαφώς και μπορεί ενίοτε να αλλάζει, αντίθετα με απόψεις σύμφωνα με τις οποίες παραμένει σταθερό, τουλάχιστον ως προς τους βασικούς του κανόνες (Marcus 2007, 67-68). Επίσης, το τελετουργικό τυπικό είναι διαφορετικό ανάλογα με τον συμβολισμό της κάθε τελετουργίας. Ως εκ τούτου, μία τελετουργία, δεν είναι παρά η επιτέλεση ενός συμβολισμού, όπως αναφέρθηκε στον ορισμό παραπάνω. Θεμελιώδες χαρακτηριστικό της τελετουργίας, είναι η *επιτελεστικότητα*, η οποία κατάγεται από την θεωρία του Austin στο “How to do things with words” (1955/1962), στην οποία ως επιτελεστικά ορίζονται όσα λεγόμενα επιτελούν, μέσω της γλώσσας, την πράξη στην οποία αναφέρονται, λ.χ. «υπόσχομαι ότι δεν θα σου ξαναμιλήσω έτσι». Κατά συνέπεια, στην τελετουργία επιτελεστικές είναι οι πράξεις που την αποτελούν και μέσω των οποίων υλοποιείται ο συμβολισμός στον οποίο αναφέρονται. Η επιτελεστικότητα σύμφωνα με τον Austin βασίζεται στην επανάληψη, βασικό γνώρισμα μιας τελετουργίας επίσης. Οι άνθρωποι θέλουν να διατηρήσουν την τελετουργία σταθερή, γιατί έτσι θα επιτελεί τον σκοπό της σε βάθος χρόνου. Ωστόσο, η επιτέλεση υποστηρίζεται με επιπλέον υπομνήσεις, συνήθως υλικές. Όσο όμως εμπλουτίζεται η σκευή, τόσο περισσότερες δυνατότητες για ποικιλία επιτέλεσης ανοίγουν και η τελετουργία αποσταθεροποιείται.

3.5. Θεωρητική προσέγγιση της τελετουργικής σκευής

Οι άνθρωποι και τα αντικείμενα που κατασκευάζουν ή βρίσκουν στη φύση, έχουν μια σχέση αμφίδρομη. Η ανθρώπινη ύπαρξη και η κοινωνική ζωή εξαρτώνται από αυτή την συνύφανση (Hodder 2012, 9-10, 27 και 2014, 15-19). Ο Hodder προκειμένου να περιγράψει πιο κατανοητά την άρρηκτα συνδεδεμένη σχέση ανθρώπων- αντικειμένων χρησιμοποιεί την φράση “*sticky entrapment*”. Ο Renfrew (2001, 128) είχε ήδη χαρακτηρίσει την σχέση αυτή ως “*entrapment*” και την σχετίζει με την επιλογή του ανθρώπου να αποκτήσει μόνιμη εγκατάσταση. Τότε ήταν που ο άνθρωπος άρχισε να εξαρτάται από όλο και περισσότερα αντικείμενα, τα οποία καθόριζαν την ταυτότητα

και τον πολιτισμό του. Ωστόσο, οι άνθρωποι είχαν άμεση ανάγκη από συγκεκριμένα αντικείμενα, ακόμα και όταν ζούσαν νομαδικά.

Η εξέλιξη της ανθρώπινης πνευματικότητας και αντίληψης είναι άσχετη με τη μόνιμη εγκατάσταση. Ήδη οι ανθρωπίδες πρέπει να είχαν την τάση να αντιλαμβάνονται την σημασία των αντικειμένων (προπαραστατική διάθεση- *pre-representational disposition*) και αυτή η διάθεση ήταν ενδεχομένως που συνέβαλε στην διαμόρφωση των κοινωνιών και των σύνθετων τρόπων λειτουργίας τους και όχι το αντίθετο (Barrett 2013, 10). Εξάλλου, πρόκειται για μία πρόδηλη και αποδεδειγμένη συμπεριφορά των ανθρωπίδων καθώς η καθημερινότητά τους ήταν απόλυτα συνδεδεμένη με τα εργαλεία και τα διάφορα αντικείμενα που την διευκόλυναν. Κατά συνέπεια, οι αρχαιολόγοι προσπαθούμε να καταλάβουμε την χρήση των αντικειμένων που φέρνουμε στο φως, προκειμένου να αποκωδικοποιήσουμε τον τρόπο οργάνωσης μια κοινωνίας, που δεν υπάρχει πια.

Σταδιακά, οι κοσμολογικές και καθημερινές ανησυχίες των ανθρώπων εκφράζονταν μέσω των αντικειμένων τα οποία χρησιμοποιήθηκαν στις τελετουργίες τους είτε ως χρηστικά αντικείμενα είτε ως σύμβολα. Όπως πολύ σωστά σημειώνει ο Wright (1995, 341-3), «η ερμηνεία των ομάδων των συμβόλων είναι καταλυτικής σημασίας για τους προϊστορικούς αρχαιολόγους, καθώς αποτελούν δήλωση/απόδειξη πρακτικής». Πιο σωστά, ο Renfrew (1995, 5) αναφέρει ότι, «ένα σύμβολο είναι η αναπαράσταση ενός άλλου αντικειμένου ή ιδέας ή το ορατό σημάδι μιας ιδέας ή της ποιότητας ενός άλλου αντικειμένου». Η Νικολαΐδου (Nicolaidou 2016, 97-107), αντίθετα, ισχυρίζεται ότι τα αντικείμενα που έχουν χρήση συμβόλων, ενέχουν ιδέες υλικοποιημένες. Οι ομάδες των συμβόλων, αποτελούν την γλώσσα της τελετουργίας και η κατανόηση αυτής της γλώσσας μπορεί να γίνει μόνο μέσα από το συγκεκριμένο (*context*). Όσον αφορά στις τελετουργικές πρακτικές σε οικιστικό περιβάλλον, δεν έχει διατυπωθεί με σαφήνεια, ποια είναι τα χαρακτηριστικά εκείνα που καθιστούν ένα αντικείμενο τελετουργικό, σε αντίθεση με τα χαρακτηριστικά των ίδιων των τελετουργικών πρακτικών, τα οποία όπως καταδείχθηκε παραπάνω, έχει γίνει αξιόλογη προσπάθεια αναγνώρισής τους.

Παρά την πληθώρα ανασκαφών σε οικισμούς και τις αναλύσεις με όλα τα σύγχρονα μέσα που διαθέτει η αρχαιολογική επιστήμη, η μορφή των νεοανακτορικών οικιακών ιερών, οι οικιακές τελετουργίες και η τελετουργική σκευή παραμένουν αφηρημένες

έννοιες για τους αρχαιολόγους (Sikla 2011, 219-220). Είναι σημαντικό να υπάρχουν κάποιες παράμετροι που καθορίζουν την ταύτιση ενός αντικειμένου ως τελετουργικού. Σαφέστατα, δεν μπορεί να εφαρμοστούν αυτές οι παράμετροι σε όλα τα αντικείμενα, γιατί ορισμένα από αυτά έχουν περισσότερες από μία χρήσεις, ωστόσο μπορούμε σε μερικά εξ αυτών.

Πρώτη προσπάθεια στο να θέσει κριτήρια στην ταύτιση ενός αντικειμένου ως τελετουργικού, χωρίς ιδιαίτερα αποτελέσματα, είναι αυτή του Renfrew (1985, 3). Πιο συγκεκριμένα, θεωρεί ότι πρέπει να αναλογιζόμαστε αν το αντικείμενο κατασκευάστηκε για να μεταδώσει μια πληροφορία και διατυπώνει το θεμελιώδες ερώτημα, «*πώς γνωρίζουμε ότι ένα αντικείμενο έχει τελετουργική χρήση;*». Τελικά, δεν καταφέρνει να απαντήσει στο ερώτημα, με αποτέλεσμα να παρουσιάζει ως τελετουργικά, τα θεωρούμενα μέχρι σήμερα στην αιγαιακή προϊστορία αντικείμενα, χωρίς να προβαίνει σε μία κριτική επανεξέτασή τους.

Σημαντική προσπάθεια, επίσης, είναι εκείνη της Whitehouse (1996, 12-13). Συγκέντρωσε είδη αντικειμένων που θεωρούνται παραδοσιακά τελετουργικά, τα διαίρεσε σε κατηγορίες και τα όρισε, προσφέροντας μία μοναδική μελέτη στην λεπτομέρεια και στην εξειδίκευση του ζητήματος. Ωστόσο, παρά την αξιολογή προσπάθειά της και την αδιαμφισβήτητη συμβολή της σε αυτό το ζήτημα, οι κατηγοριοποιήσεις των τελετουργικών αντικειμένων συχνά διαπλέκονται η μία με την άλλη, όπως και η ίδια αναγνωρίζει, καθιστώντας τις περισσότερες από αυτές περιττές. Εξάλλου, πολλά από αυτά τα αντικείμενα, θα πρέπει να επανεξεταστούν ως προς την χρήση τους, ενώ αποτελεί αντί-συγκειμενικό, μεθοδολογικό λάθος να τα θεωρούμε εκ προοιμίου τελετουργικά ή μόνο τελετουργικά. Εντοπίζονται σε πολλά και διαφορετικά αρχαιολογικά περιβάλλοντα, ενώ από την εμπειρία μας γνωρίζουμε ότι ενίοτε απουσιάζουν από χώρους που έχουν ταυτιστεί ως ιεροί.

Βοηθητική ως προς την ταύτιση της τελετουργικής σκευής, αποτελεί η διευκρίνιση του Κυριακίδη (Kyriakidis 2007β, 15), ότι σε κάθε τελεουργία, ενδεχομένως να υπάρχουν οι αποκαλούμενοι «*τελετουργικοί πυρήνες*», οι οποίοι συνίστανται σε αντικείμενα, δίχως τα οποία μία τελεουργία δεν θα μπορούσε να λάβει χώρα (π.χ. ένας γάμος δίχως τα στέφανα ή τις βέρες και μία βάπτισμα δίχως την κολυμβήθρα). Στην τελετουργική σκευή, περιλαμβάνονται και τα αντικείμενα που θεωρούνται αφιερώματα/αναθήματα και δεν πρέπει να διακρίνονται σε ξεχωριστή κατηγορία, όπως επιχείρησε η Osborne

(2004, 4-5). Εκφράζουν μία συμβολική επικοινωνία με πρόσωπο, έννοια ή θεότητα και αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα της τελετουργικής σκευής. Η πράξη της προσφοράς, είναι μέρος της επιτέλεσης μιας προσευχής. Η προσευχή/δέηση είναι τελετουργία και τα αφιερώματα, όπως και στις μέρες μας, αποτελούν την σκευή της.

Ωστόσο, ορισμένα από αυτά τα αντικείμενα απαντούν και στην καθημερινότητα των ανθρώπων της Εποχής του Χαλκού. Η διαπίστωση αυτή αποτελεί ίσως την μεγαλύτερη δυσκολία που αντιμετωπίζουν οι αρχαιολόγοι κατά την μελέτη ενός ανασκαφικού συνόλου, δηλαδή την διάκριση του καθημερινού από την σφαίρα του συμβολικού. Ειδικά στην εξέταση οικισμών, οι οποίοι είναι αρκετά μακριά από την επιρροή των ανακτορικών κέντρων, η διάκριση του συμβολικού από το απλό και καθημερινό είναι πολύ δύσκολη. Επίσης πολύ συχνά αλλάζει η χρήση τους. Δηλαδή, ένα αντικείμενο που χρησιμοποιείται στην καθημερινότητα μπορεί να χρησιμοποιηθεί και σε μια ιεροπραξία, ή ένα αντικείμενο μπορεί να αλλάζει χρήση μέσα στο ίδιο το τελετουργικό τυπικό, υποδηλώνοντας αλλαγές στην δομή μιας τελετουργίας. Ο Thomas (1991,7) αναφέρει ότι, *«αυτό που μετράει δεν είναι ο σκοπός για τον οποίο κατασκευάστηκαν τα αντικείμενα, αλλά το τι μπορούν να γίνουν κατά την διάρκεια της ζωής τους»*. Η πιθανότητα δηλαδή να επανακαθορίζεται η λειτουργία των αντικειμένων, είναι σημαντική παράμετρος για την ταύτιση ή όχι ενός τελετουργικού αντικειμένου. Ο Gosden (2005, 209), χρησιμοποιεί για αυτή την ικανότητα, τον όρο *μετουσίωση (transubstantiation)*, ενώ ο Verhoeven (2013, 23) ονομάζει αυτήν την ιδιότητα των αντικειμένων και κυρίως των τελετουργικών, ως *«μετασχηματισμό» (transformation)*.

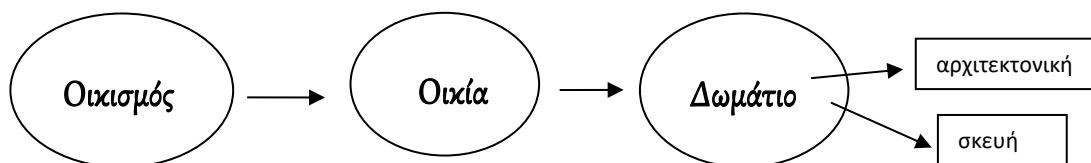
Από τα παραπάνω προκύπτει, ότι ο συσχετισμός των αντικειμένων με τελετουργική χρήση στις οικίες θα πρέπει να γίνεται λαμβάνοντας υπόψη συγκεκριμένες παραμέτρους: **α)** *το αρχαιολογικό περιβάλλον (συγκείμενο)*, **β)** *την πιθανή αποτύπωση συμβόλων πάνω στα αντικείμενα*, **γ)** *την πιθανή χρήση των ίδιων των αντικειμένων ως συμβόλων ή/και ως πυρήνων τελετουργίας (ritual cores)*. Αυτό σημαίνει ότι σε ένα συγκεκριμένο είδος τελετουργίας, θα πρέπει να παρατηρείται επανάληψη τουλάχιστον ενός αντικειμένου τελετουργικής σκευής. **δ)** *Το υλικό, την διακόσμηση, την ποιότητα της κατασκευής τους, την μορφή και τα ιδιαίτερα μορφολογικά χαρακτηριστικά τους*. **ε)** *Την πιθανή ταύτιση κάποιων αντικειμένων με συγκεκριμένους αρχιτεκτονικούς τύπους (αν προκύψει ότι υπάρχουν αρχιτεκτονικοί χώροι με σκευή που επαναλαμβάνεται)*, **στ)**

την συγκέντρωση ικανού αριθμού ευρημάτων με τα παραπάνω χαρακτηριστικά σ' ένα αρχαιολογικό περιβάλλον και ζ) συνδυασμός των παραπάνω.

Συνεπώς, λαμβάνοντας υπόψη τα προαναφερθέντα, μπορεί να δοθεί ο ορισμός της τελετουργικής σκευής. Ο όρος **τελετουργική σκευή**, αναφέρεται σε αντικείμενα κινητά ή σταθερά, τα οποία έχουν συμβολική ή/και χρηστική αξία κατά την διάρκεια μιας τελετουργίας. Αποτελούν ομάδα αντικειμένων, συγκεκριμένη για κάθε ιεροπραξία. Χαρακτηρίζονται από συντηρητισμό στην τυπολογία τους, η οποία δεν αλλάζει ιδιαίτερα μέσα στον χρόνο. Ορισμένα εξ αυτών είναι απαραίτητα για την επιτέλεση, άνευ των οποίων η τελετουργία δεν θα ήταν δυνατό να υλοποιηθεί.

3.6. Μεθοδολογία

Στην παρούσα μελέτη εξετάζεται η τέλεση ή μη ιεροπραξιών στις οικιστικές θέσεις που ήδη έχουν αναφερθεί στο κεφάλαιο της εισαγωγής. Η ανάλυση του υλικού θα στηριχτεί στην αρχιτεκτονική ανά αρχαιολογικό περιβάλλον. Επίσης, θα μελετηθεί η σκευή (κινητά ευρήματα) επίσης ανά αρχαιολογικό περιβάλλον. Η σειρά εξέτασης του υλικού των θέσεων οργανώνεται με βάση το ακόλουθο σχήμα:

Σε κάθε οικισμό γίνεται επιλογή των οικιών που θα εξετασθούν, αφού πρώτα ελεγχθούν όλες. Επιλέγεται να παρουσιασθούν τα δεδομένα εκείνων των οικιών των οποίων η αρχιτεκτονική και η σκευή φέρουν στοιχεία που υποδηλώνουν την τέλεση ιεροπραξιών. Από κάθε οικία επιλέγονται συγκεκριμένα δωμάτια, βάσει των ίδιων κριτηρίων. Στην αρχιτεκτονική, εξετάζονται τα υλικά δομής, η τοιχοποιία και η εσωτερική διαρρύθμιση των χώρων. Η σκευή διακρίνεται στην σταθερή και στην κινητή. Στην σταθερή σκευή περιλαμβάνονται θρανία, εστίες, λάκκοι, πεσσοί, βωμοί και τράπεζες. Στην κινητή σκευή, συγκαταλέγονται όλα εκείνα τα αντικείμενα που μπορούν να μεταφερθούν, όπως είναι η κεραμική, τέχνηρα κατασκευασμένα από άλλα υλικά καθώς επίσης τα οργανικά κατάλοιπα, όπου αυτό είναι εφικτό. Τα κινητά αντικείμενα παρουσιάζονται ανά ομάδες αντικειμένων.

Σε κάθε περίπτωση λαμβάνεται υπόψη, η κατά το δυνατόν πιο ολοκληρωμένη παρουσίαση των δεδομένων από τους ανασκαφείς, που αφορούν στην αρχιτεκτονική

και στην σκευή. Αναπόφευκτα, θα λαμβάνονται υπόψη, στο μέτρο του δυνατού, οι περιορισμοί που το ίδιο το υλικό επιβάλλει. Πιο συγκεκριμένα, οι περιορισμοί περιλαμβάνουν, την απουσία απεικονίσεων, περιγραφών ή λεπτομερούς καταγραφής της στρωματογραφίας από τους ίδιους τους ανασκαφείς. Ακόμα, σε αρκετές περιπτώσεις παρατηρήθηκε ότι τα ανασκαφικά δεδομένα είναι ανεπαρκώς δημοσιευμένα ή βρίσκονται σε επίπεδο προκαταρκτικών εκθέσεων. Ως εκ τούτου, δεν είναι εφικτό σε κάποιες περιπτώσεις να παρουσιαστούν ανά ομάδες τα κινητά ευρήματα, διότι οι ανασκαφείς, δημοσίευσαν ενδεικτικά κάποια από αυτά. Ωστόσο, οι ερμηνευτικές προσεγγίσεις, θα επιχειρηθούν στο πλαίσιο των υπαρχόντων, έστω και μερικώς δημοσιευμένων στοιχείων.

4^ο Κεφάλαιο

Παρουσίαση των υπό εξέταση αρχαιολογικών δεδομένων

Το παρόν κεφάλαιο αφιερώνεται στον αγαπητό φίλο Μάνο Σαριδάκη και στην οικογένειά του στο Καβούσι Ιεράπετρας. Επίσης, αφιερώνεται στη μνήμη του προπαππού του, Νικολή Σαριδάκη, αρχιεργάτη του Richard Seager στις ανασκαφές του στην ανατολική Κρήτη.

A'

ΨΥΡΑ

Τοπογραφία και ιστορία κατοίκησης του οικισμού

Η Ψύρα³ είναι ένα μικρό νησί που βρίσκεται περίπου δύο χιλιόμετρα έξω από την ΒΑ ακτή της Κρήτης (**Χάρτης 1**), στο ανατολικό άκρο του Κόλπου του Μιραμπέλου (**εικ. 1α**). Εκεί αναπτύχθηκε ένας μινωικός οικισμός, που ξεκίνησε ως μικρή εγκατάσταση κατοίκησης κατά την Τελική Νεολιθική περίοδο (4500- 3200/3000 π.Χ.) ή την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού (3200/3000- 2600 π.Χ.) και φτάνει στο απόγειο της έκτασής της κατά την ΥΜΙΒ περίοδο (1550-1450 π.Χ.). Η πόλη μετά την καταστροφή της, στο τέλος της ΥΜΙΒ, εγκαταλείπεται για ένα μικρό διάστημα. Επανακατοίκηση⁴ σημειώνεται κατά την ΥΜΙΙΙ, η οποία ακολουθήθηκε από μια ακόμα εγκατάλειψη. Το νησί, από τότε και στο εξής, είχε μόνο σποραδικούς επισκέπτες έως και τον 6^ο αιώνα μ.Χ. (Betancourt et al. 1990, 96-99).

Από την Τελική Νεολιθική περίοδο δεν εντοπίστηκαν αρχιτεκτονικά κατάλοιπα. Όμως, από τις μεταγενέστερες φάσεις του οικισμού προέρχονται όστρακα του Ρυθμού Βασιλικής. Κατά τη ΜΜ περίοδο, ο οικισμός επεκτείνεται και εντοπίζονται όστρακα ΜΜΙ εγχάρακτης κεραμεικής αλλά και άλλων τεχνοτροπιών, ενώ λίγα είναι τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα από την εν λόγω περίοδο. Μέχρι την ΥΜΙ περίοδο, ο οικισμός έχει αγγίξει το μέγιστο της έκτασής του (Betancourt- Davaras 1988α, 210) (**εικ. 1β**).

Ήδη από την ανασκαφή του Richard Seager κατά τα έτη 1906-1907, σχεδόν το σύνολο των κτηρίων είχε αποκαλυφθεί ή είχε αφήσει ορατά ίχνη στο έδαφος. Ο οικισμός είναι τοποθετημένος σε ένα μικρό αλλά ιδανικό λιμάνι. Έχει κτιστεί και στις δύο πλευρές του λιμανιού, έχοντας μέτωπο νοτιοανατολικό προς την Κρήτη (**Χάρτης 2**). Λίγες οικίες παρατηρούνται στη ΝΔ πλευρά του λιμανιού. Τα περισσότερα σπίτια εκτείνονται σε ακανόνιστες μονάδες στα ανατολικά, στην χερσόνησο με την ονομασία Κατσούνι⁵ (Betancourt 1998α, xv). Οι καλλιεργήσιμες εκτάσεις του νησιού είναι περιορισμένες έως ανύπαρκτες, με αποτέλεσμα οι κάτοικοι⁶ να επιδίδονται στο εμπόριο και στο ψάρεμα, δραστηριότητες που έπαιζαν καθοριστικό ρόλο στην οικονομία του νησιού (Betancourt-Davaras 1988α, 209 και Betancourt 1998β, 49-52 και Betancourt-Banou 1991, 107-109). Το έδαφος του είναι άγονο και βραχώδες, με ελάχιστα δέντρα⁷. Υπάρχουν ενδείξεις ότι κάποτε καλλιεργείτο ένα τμήμα του, αλλά σίγουρα η βάση της οικονομίας του οικισμού ήταν το μικρό, οχυρό λιμάνι του, το οποίο έβλεπε στην γειτονική, κρητική ακτή. Το μήκος της χερσονήσου, στην οποία έχει

κτιστεί ο οικισμός, ανέρχεται στα δύο χιλιόμετρα περίπου. Το νησί σήμερα δεν κατοικείται και δεν χρησιμοποιείται ως βοσκότοπος. Όπως είχε παρατηρήσει κι ο πρώτος ανασκαφέας, τα Γουρνιά, που βρίσκονται στην απέναντι ακτή, δεν διαθέτουν ένα ανάλογο φυσικά προστατευμένο λιμάνι από τους βόρειους και βορειοδυτικούς ανέμους, οι οποίοι πλήττουν την Κρήτη κυρίως κατά τους θερινούς μήνες (Betancourt 2012, 3).

Ιστορία της έρευνας

Η Ψύρα ήταν ανέκαθεν γνωστό νησί στους ψαράδες των απέναντι ακτών της Κρήτης ως ένας τόπος, στον οποίο υψώνονται παλιοί τοίχοι και βρίσκονται διάσπαρτα τμήματα αρχαίων αγγείων. Έτσι το περιέγραψε ένας ντόπιος ψαράς στον Richard Seager το 1903. Ως αποτέλεσμα των παραπάνω πληροφοριών, η πρώτη ανασκαφική έρευνα στο νησί διενεργείται από τον Richard Seager το 1906, ο οποίος έκανε ορισμένες δοκιμαστικές τομές. Το 1907 ανέσκαψε περισσότερο συστηματικά τον οικισμό, ωστόσο μόνο κάποια τμήματά του (Seager 1910, 5). Η δεύτερη ενδελεχής έρευνα στο νησί οργανώνεται από την Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών, με υπεύθυνους τους Philip Betancourt και Κωστή Δαβάρα, Προϊστάμενο της ΚΔ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων. Η πρώτη ανασκαφική περίοδος, τον Αύγουστο του 1985, περιελάμβανε κυρίως καθαρισμό της θέσης και επικεντρώθηκε στη μελέτη της αρχιτεκτονικής τριών κτηρίων, της Οικίας Β του Seager, που μετονομάστηκε σε Οικία ΑΒ, της Οικίας με τα Πολύθυρα (House of the Pillar Partitions ή House BC) και του Κτηρίου ΑC, του θεωρούμενου από τον πρώτο ανασκαφέα ως «Shrine»- Ιερό, λόγω των περίτεχνων τοιχογραφιών που εντοπίστηκαν σε αυτό. Και τα τρία αυτά κτήρια καθαρίστηκαν, αποκαλύπτοντας νέες σημαντικές λεπτομέρειες για την αρχιτεκτονική τους (Betancourt-Davaras 1988a, 209).

Η δεύτερη ανασκαφική περίοδος έλαβε χώρα τον Ιούλιο του 1986. Στόχος της ήταν μια γενική κατανόηση του οικισμού και η διευκρίνιση του χαρακτήρα ορισμένων περιοχών που δεν είχαν μελετηθεί από τον αρχικό ανασκαφέα. Ως εκ τούτου, ανοίχτηκαν νέες ανασκαφικές τομές και χρησιμοποιήθηκαν σύγχρονα τεχνολογικά μέσα, αποσκοπώντας στον ορθότερο υπολογισμό της έκτασης και στην συνολικότερη αποκατάσταση της αρχιτεκτονικής του οικισμού. Επίσης, βασικό ζητούμενο αποτέλεσε η πληρέστερη τεκμηρίωση παλαιότερων, δημοσιευμένων ανασκαφικών δεδομένων.

Ακολούθησαν επάλληλες ανασκαφικές περιόδους στην θέση έως και τις αρχές της δεκαετίας του 2000.

Οικοδομικές φάσεις και αρχιτεκτονική οικισμού

Γενικά στοιχεία

Όπως αναφέρουν οι ανασκαφείς αλλά και οι μελετητές της αρχιτεκτονικής στην θέση, πρόκειται για έναν οικισμό που υπέστη πολλές μετατροπές στην ιστορία του, με αποτέλεσμα να υπάρχουν σοβαροί περιορισμοί και δυσκολίες στη μελέτη του. Πολλά νέα κτήρια οικοδομήθηκαν, άλλα τροποποιήθηκαν, επισκευάστηκαν ή αντικαταστάθηκαν από άλλα (McEnroe 2001, 1-3). Εκτός αυτού, ο ίδιος ο Seager αναφέρει ότι η διάβρωση έχει μετατρέψει το σημείο σε μια άγρια και αφιλόξενη επιφάνεια γης, ήδη από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα (Seager 1910, 7). Η αρχική ανασκαφή του είναι ανισομερής και οι δημοσιεύσεις του καθόλου αναλυτικές. Τα δύο σχέδια που παραθέτει είναι δύσκριστα και δεν συμφωνούν πάντα το ένα με το άλλο. Επιπλέον, δεν καθίσταται εφικτή η ανασύνθεση της στρωματογραφικής ακολουθίας των αρχιτεκτονικών καταλοίπων, λόγω της αδρής μεθοδολογίας της πρώτης ανασκαφής.

Παρόλα αυτά, στην Ψύρα παρατηρείται μία μεγάλη περίοδος συνολικής ανοικοδόμησης του οικισμού, η οποία έλαβε χώρα κατά την MMIII περίοδο, μετά από πιθανή σεισμική καταστροφή κατά την MMI-II περίοδο. Ο οικισμός είχε εγκαταλειφθεί ως τη MMIII (Seager 1910, 10). Η δεύτερη οικοδομική φάση σημειώνεται κατά την πρώιμη YMIA. Τα περισσότερα κτήρια που είναι σήμερα ορατά στην Ψύρα προέρχονται από αυτήν, την προτελευταία φάση του οικισμού. Υπάρχει και μια ακόμα οικοδομική φάση κατά την YMI περίοδο, η οποία φαίνεται πως είχε μακρά διάρκεια στον οικισμό, ωστόσο δεν οριοθετείται με σαφήνεια χρονολογικά. Κατά την περίοδο αυτή, κτίστηκαν μερικά ακόμα μικρά κτήρια, που χρησιμοποιήθηκαν έως και την YMIB όταν και εγκαταλείφθηκε οριστικά η θέση (McEnroe 2001, 24). Αυτή η τελευταία οικοδομική φάση κατέστρεψε ή και σφράγισε τα περισσότερα από τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα των προηγούμενων φάσεων. Μελετώντας κανείς την αρχιτεκτονική του οικισμού, διαπιστώνει ότι η διάκριση υπό-περιόδων είναι εξαιρετικά δύσκολη υπόθεση. Η YMIB περίοδος είναι η καλύτερα σωζόμενη από πλευράς αρχιτεκτονικών καταλοίπων.

Οι οικίες της Ψύρας είναι κατασκευασμένες από ντόπιο πέτρωμα, για εξοικονόμηση τόσο χρήματος όσο και δυνάμεων που θα απαιτούνταν για την μεταφορά οικοδομικών υλικών από άλλη περιοχή. Είναι κτισμένες σε άνδηρα για την αντιμετώπιση της φυσικής κλίσης τους εδάφους, ενώ ακόμα και οι δρόμοι κατασκευάζονται με τέτοιο τρόπο, ώστε να μη λιμνάζει το βρόχινο νερό από τις καταιγίδες (Betancourt 2012, 5). Οι οικίες δεν έχουν μεγάλες διαστάσεις και χαρακτηριστικό τους γνώρισμα είναι οι εσωτερικές, λίθινες κλίμακες. Εντοπίζονται σχεδόν σε κάθε σπίτι. Σε γενικές γραμμές, δεν φαίνεται να υπήρχαν περισσότεροι του ενός ορόφου. Παρατηρούνται, επίσης, κτήρια των οποίων οι τοίχοι του ισογείου είναι κατασκευασμένοι με μεγαλύτερου μεγέθους δόμους, προκειμένου να στηρίξουν με περισσότερη ασφάλεια τον άνω όροφο (Seager 1910, 13). Οι τοίχοι στα κτήρια της Ψύρας κατασκευάζονται με διαφορετικές τεχνικές. Διαφορετική τοιχοποιία ή πρώτες ύλες χρησιμοποιούνται αν πρόκειται για τοίχο πρόσοψης και διαφορετική αν πρόκειται για την εσωτερική όψη τοίχων. Η πρόσοψη κατασκευαζόταν από μεγαλύτερους λίθους και η εσωτερική όψη, που στηριζόταν πάνω στην εξωτερική, κτιζόταν με την χρήση μικρότερων λίθων. Αναλυτικότερα, οι εσωτερικές όψεις των τοίχων, όπως και οι τοίχοι αντιστήριξης, κτιζόνταν με αργολιθοδομή, σε αντίθεση με τις εξωτερικές, οι οποίες διακρίνονταν από περισσότερο επιμελημένη τοιχοποιία και πιο συγκεκριμένα μεγαλιθική. Παρ' όλα αυτά, σε ορισμένα κτήρια, η πρόσοψη είναι, επίσης, κτισμένη με την χρήση αργολιθοδομής. Ακόμα, χρησιμοποιούνται μεγάλες, λίθινες πλάκες για τις προσόψεις ορισμένων κτηρίων, ενώ στο Κτήριο ΒΗ οι τοίχοι είναι κτισμένοι με μικρές πλάκες.

Στην Ψύρα, αλλά και γενικότερα στην ανατολική Κρήτη, δεν είναι λίγες οι μεγαλιθικές κατασκευές από πωρόλιθο (**εικ. 2**). Λόγω της σκληρότητας του γκρι ασβεστόλιθου και της δύσκολης κατεργασίας του, επέλεξαν τον πωρόλιθο με τον οποίο κατασκευάζεται η μεγαλιθική τοιχοποιία στα κτήρια του νησιού. Επρόκειτο για τοίχους πολύ ανθεκτικούς, που έδιναν μνημειακή εντύπωση. Στις περισσότερες περιπτώσεις, όπως στη ΒΑ άκρη του οικισμού, η συγκεκριμένη τοιχοποιία επιλέγεται για λόγους στατικότητας, μιας και τα κτήρια είναι κτισμένα στις πλαγιές του λόφου. Υπάρχουν όμως και περιπτώσεις στις οποίες η μεγαλιθική τοιχοποιία επιλέγεται προκειμένου να δημιουργήσει εντύπωση, ή να υποδηλώσει την κοινωνική θέση του ενοίκου ενός κτηρίου, όπως πιθανότατα του BS/BV που βλέπει προς την Πλατεία του οικισμού.

Η ψευδοϊσοδομική τοιχοποιία, αποτελεί μία από τις πιο διακριτές οικοδομικές τεχνολογίες στο νησί (εικ. 3). Μικροί, αμελώς κομμένοι κυβόλιθοι, τοποθετούνται με τέτοιο τρόπο σαν να είναι πλίνθοι (Μαντζουράνη 2002, 36-37). Στην Ψύρα επιλέγεται και χρησιμοποιείται αυτός ο τρόπος κατασκευής σε μερικούς τοίχους οικιών κατά την ΥΜΙΑ περίοδο. Σε κάποια κτήρια, όπως στα ΑΝ και ΑΜ, χρησιμοποιούνται λίγο μεγαλύτεροι λίθοι, όμως και πάλι ψευδοϊσοδομικά. Αυτός ο τρόπος οικοδόμησης, αν και εισήχθη κατά την Παλαιοανακτορική περίοδο, εφαρμόστηκε περισσότερο κατά την ΜΜΙΙΙ και ΥΜΙ περίοδο. Οι ανασκαφείς θεωρούν ότι αυτή η τεχνολογία χρησιμοποιείται σε κτήρια που βρίσκονται κατά μήκος των κεντρικών δρόμων του οικισμού, προκειμένου να εντυπωσιάζουν τους διαβάτες (McEnroe 2001, 37).

Τέλος, παρατηρείται μία ακόμα μέθοδος, η οποία είναι πολύ σπάνια. Πιο συγκεκριμένα, πρόκειται για την τοιχοποιία με ορθοστάτες (*Hammer-dressed orthostate masonry*) (εικ. 4). Αποτελείται από, μεγάλες σε μήκος, πλάκες, οι οποίες τοποθετούνται όρθιες και περιβάλλονται από αργολιθοδομή. Στον εν λόγω οικισμό, παρατηρείται αυτή η τεχνολογία κατά τη ΜΜΙΙΙ ή πρώιμη ΥΜΙΑ.

ΟΙΚΙΕΣ⁸

Κτήριο ΑC

Γενικά στοιχεία

Το εν λόγω κτήριο βρίσκεται στην Περιοχή Α (*Area A*) της χερσονήσου Κατσούνι και είναι η Κατασκευή C (*Structure C*) (εικ. 5). Ως εκ τούτου, ονομάστηκε από τους νεώτερους ανασκαφείς της θέσης «ΑC» και οι αρχιτεκτονικοί του χώροι είναι οι ΑC1 έως και ΑC15. Βρίσκεται στην ανατολική πλευρά της χερσονήσου, ανάμεσα στην Περιοχή ΑΗ στα βόρεια και στο Κτήριο ΑΟ στα νότια. Ο Hood (1977, 165 και 1978, 56) είχε ταυτίσει το Κτήριο ΑC με κοινοτικό ιερό, εξαιτίας των τοιχογραφιών που βρέθηκαν στο Δωμάτιο ΑC6. Ακόμα, θεωρεί ότι είναι σχετικά απομονωμένο από τα υπόλοιπα κτήρια, ένδειξη ότι πρόκειται για ιερό χώρο. Ωστόσο, αυτός ο ισχυρισμός

⁸Το Κτήριο DA, δεν θα αποτελέσει αντικείμενο της παρούσας μελέτης, γιατί τοποθετείται χρονολογικά στην Μετανακτορική περίοδο και ειδικότερα στην ΥΜΙΙΙ. Παρέχει στοιχεία για μια μικρής διάρκειας επανακατοίκηση του νησιού, δεκαετίες μετά την οριστική εγκατάλειψή του κατά την ΥΜΙΒ (Betancourt 1999α, 284-5). Επίσης, η περιοχή ΒΗ, αφού εξετάστηκε, δεν κρίθηκε ότι φέρει αρκετά στοιχεία που να την συνδέουν με την τέλεση ιεροπραξιών. Οι χώροι που την αποτελούν δεν είναι ιδιαίτερα ευδιάκριτοι και δεν είναι απολύτως σαφές αν πρόκειται για ένα ή περισσότερα κτήρια. Πιθανότατα, πρόκειται για τρία ή τέσσερα κτήρια. Ωστόσο, είναι σαφείς δύο περίοδοι οικοδόμησης. Δύο κτήρια ανήκουν στη ΜΜ περίοδο, ενώ τα δωμάτια ΒΗ1-5, στα ανατολικά και νότια, ανήκουν στην ΥΜΙ (Betancourt & Nicolaidou 1999, 82-83).

δεν ισχύει, καθώς γειτνιάζει με άλλα κτήρια. Τέλος, θεωρεί ότι η αρχιτεκτονική του είναι διαφορετική από τις υπόλοιπες οικίες της Ψύρας. Ο van Leuven (1981, 11-24) επίσης, περιλαμβάνει το κτήριο στα ιερά που αναγνωρίζει στον αιγαιακό χώρο. Ο Seager δεν βρήκε τίποτα μέσα στην εν λόγω οικία. Αναφέρει χαρακτηριστικά, ότι ήταν “*singularly empty*” και έτσι οι τελευταίοι ανασκαφείς του οικισμού αμφισβητούν τον χαρακτήρα της ως «ιερό».

Ωστόσο, η λεπτομερής, σύγχρονη ανασκαφή του οικισμού από την Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών αποκάλυψε αρκετά σημαντικά ευρήματα Στο Δωμάτιο AC2⁹ οι ανασκαφείς αναγνωρίζουν θρανίο στο Ν τοίχο (Betancourt-Davaras 1988α, 217 και Κουτσομπός 2010, 379- 381). Παρακάτω, θα ακολουθήσει η εξέταση συγκεκριμένων χώρων του.

Αρχιτεκτονική

Δωμάτιο AC1

Το Δωμάτιο αποτελεί προσθήκη στο υπόλοιπο κτήριο κατά την ΥΜΙΑ περίοδο (εικ. 6). Η τοιχοποιία του ξεχωρίζει από την αντίστοιχη των υπόλοιπων χώρων. Πιο αναλυτικά, οι τοίχοι της πρόσοψης παρέχουν ένα από τα πιο καλοδιατηρημένα και επιμελώς κατασκευασμένα δείγματα ψευδοϊσοδομικού συστήματος. Οι ασβεστόλιθοι έχουν τοποθετηθεί σε οριζόντιες σειρές. Οι λίθοι του κτηρίου εντυπωσιάζουν με την ευθυγράμμισή τους. Οι επιφάνειες των λίθων είναι φύσει ομαλές και μόνο σε λίγους παρατηρούνται κάποια ίχνη κατεργασίας. Αντίθετα, η εσωτερική όψη των τοίχων, είναι λιγότερο επιμελημένη. Έχουν κτισθεί από μικρές πλάκες και αργολιθοδομή. Μία σημαντική παρατήρηση αποτελεί το γεγονός, ότι έχουν βρεθεί κάποιες πλάκες στο δάπεδο. Ωστόσο, είναι πολύ αραιές για να εξαχθεί το συμπέρασμα ότι πρόκειται για τα κατάλοιπα πλακόστρωτου δαπέδου (εικ. 7). Παρ’ όλα αυτά, δεν θα ήταν απίθανο, αυτός ο πολύ μεγάλος χώρος σε σχέση με το υπόλοιπο κτήριο να λειτουργούσε ως μια πλακόστρωτη αυλή, σύμφωνα με τους ανασκαφείς, γιατί η στέγασή του θα αποτελούσε πρόβλημα. Το δωμάτιο έχει πολύ μεγάλες διαστάσεις (2.80μ. x 4.82μ.) και είναι συνδεδεμένο με το γειτνιάζον Δωμάτιο AC6, αφού το επίπεδο του δαπέδου τους είναι το ίδιο. Οι δύο χώροι χωρίζονταν από έναν απλό, διαχωριστικό τοίχο από ωμόπλινθους,

⁹ Το συγκεκριμένο δωμάτιο δεν εξετάζεται γιατί απέδωσε μόλις οκτώ όστρακα κατά την ανασκαφή του (Banou 1998, 20).

ίχνη του οποίου εντοπίστηκαν στο Δωμάτιο AC1 (McEnroe 1998β, 10-11). Στο Δωμάτιο 1 αποκαλύφθηκαν ίχνη κονιαμάτων (Shaw 1998, 61-65). Το γεγονός ότι η μία πλάκα απαντά στο μέσον περίπου του Δωματίου, ίσως να σημαίνει ότι αποτελούσε την βάση για κάποιον πεσσό ή κίονα. Επίσης, από τον βόρειο τοίχο υπάρχουν ενδείξεις ότι ξεκινούσαν μικρότεροι διαχωριστικοί τοίχοι, όμως οι ανασκαφείς δεν αναφέρουν το ενδεχόμενο υπόστυλου δωματίου ως πιθανή αποκατάσταση. Ωστόσο, με αυτόν τον τρόπο θα λυνόταν και το πρόβλημα της στέγασής του.

Στο Δωμάτιο AC1, επίσης, αν και είναι το μεγαλύτερο του κτηρίου, δεν έχουν βρεθεί είσοδοι. Αυτό, το χαρακτηριστικό ενισχύει την υπόθεση ότι ενδεχομένως αποτελούσε υπόστυλο δωμάτιο με πρόσβαση σε αυτό από τον όροφο μέσω καταπακτής ή της κλίμακας που πιθανώς διαμορφωνόταν στον Χώρο 6.

Κινητά ευρήματα

Κεραμεική¹⁰

Στην πλειονότητά τους τα όστρακα που αποκαλύφθηκαν ήταν δείγματα χονδροειδούς κεραμεικής, ενώ ελάχιστα ήταν τμήματα αγγείων λεπτότεχνης (Banou 1998, 19-20). Το μεγαλύτερο μέρος της τελευταίας περιλαμβάνει κύπελλα και προχυτικά σκεύη. Οι πρόχοι και τα ευθύπλευρα κύπελλα αποτελούν την πλειονότητα της κεραμεικής της Νεοανακτορικής Εποχής. Μόνο ένα κωνικό κύπελλο αναγνωρίζεται στο γενικό σύνολο των κυπέλλων πόσης. Επίσης, εντοπίστηκαν αρκετά αγγεία αποθήκευσης και μεταφοράς υγρών, όπως ένα πιθοειδές αγγείο και δύο αμφορείς. Αξίζει να αναφερθούν ακόμα τα όστρακα από πέντε, πιθανότατα, λεκανίδες (Banou 1998, 16, ν. 16-19), οι οποίες είτε χρησιμοποιούνταν για το μαγείρεμα ή και την αποθήκευση τροφής. Τέλος, δεν απουσιάζουν τα μαγειρικά σκεύη. Οι προαναφερθέντες κεραμεικοί τύποι δεν

¹⁰Το Δωμάτιο AC1 αποτέλεσε για τους ανασκαφείς δύσκολη περίπτωση ως προς τον καθορισμό της στρωματογραφίας. Βέβαιο είναι, ότι η επίχωση που αφαιρέθηκε περιλάμβανε και υλικό που μεταφέρθηκε εκεί από κάποιο άλλο σημείο. Εξαιτίας όμως της αδυναμίας διάκρισης του υλικού που ανήκει στο δωμάτιο και του υλικού που μεταφέρθηκε εκεί, θα επιλεγούν προς εξέταση, κάποια από τα αντικείμενα που οι ανασκαφείς θεωρούν ότι προέρχονται από ασφαλές στρωματογραφικό περιβάλλον. Επιπλέον, ανάμεσα στην κεραμεική, που ανασύρθηκε από το δωμάτιο, ανήκουν και τρία δισκοειδή υφαντικά βάρη. Οι ανασκαφείς τα τοποθετούν χρονολογικά στην ΜΜΙΙΙ-ΥΜΙΑ περίοδο (Betancourt 1998, 33). Επίσης, δύο δισκοειδή υφαντικά βάρη, εντοπίστηκαν εκτός αρχαιολογικού περιβάλλοντος στο Δωμάτιο AC6. Οι ανασκαφείς ορθά πιστεύουν ότι προέρχονται από το Δωμάτιο AC1 και παρεισέφρησαν στο Δωμάτιο AC6 (Betancourt 1998, 34). Επιπλέον, το γεγονός ότι εντοπίζονται δεδομένα οικοτεχνικών δραστηριοτήτων, όπως η αποκάλυψη έξι λίθινων εργαλείων, είναι μία σημαντική πληροφορία για τον χαρακτήρα του κτηρίου.

φέρουν επιμελημένη διακόσμηση, ούτε παρατηρείται κάποιο σύμβολο στην επιφάνειά τους, γραπτό ή εγχάρακτο.

Αγγεία πόσης-λοπάδες

1. Κύπελλο

Ευθύπλευρο κύπελλο από το οποίο σώζεται τμήμα της βάσης. Είναι κατασκευασμένο από καλής ποιότητας πρώτες ύλες και φέρει σκοτεινό επίχρισμα εξωτερικά και εσωτερικά. Χρονολογείται στη ΜΜΙΙΙ-ΥΜΙΑ (Banou 1998, 16, πιν. 7, v.9).

2. Κύπελλο

Ευθύπλευρο κυπέλλο. Σώζεται η βάση και πιθανότατα ήταν άωτο. Πρόκειται για ένα σκεύος κατασκευασμένο από λεπτόκοκκο πηλό με ιδιαίτερη επιμέλεια. Χρονολογείται στη ΜΜΙΙΙ-ΥΜΙΑ (Banou 1998, 16, πιν. 7, v.9).

3. Κύπελλο

Τμήμα από το χείλος ενός κυπέλλου, πιθανότατα κωνικού, άωτου. Είναι κατασκευασμένο από καλής ποιότητας πρώτες ύλες. Χρονολογείται στη ΜΜΙΙΙ-ΥΜΙΑ (Banou 1998, 16, πιν. 7, v.13).

4. Κύπελλο

Κωνικό κύπελλο. Πιθανότατα έφερε μία λαβή, αν κρίνουμε από τα παράλληλά του (Porham 1984, pl.129c). Σώζεται η βάση και τμήμα του σώματος. Τα τοιχώματά του είναι κυρτά, ενώ η διακόσμησή του λιτή. Διακρίνεται μια στενή ταινία στη βάση και φέρει σκοτεινό επίχρισμα στην εξωτερική επιφάνειά του. Χρονολογείται στην ΜΜΙΙΙ-ΥΜΙΑ (Banou 1998, 16, πιν. 7, v.8).

Προχυτικά αγγεία

5. Πρόχους

Τμήμα στομίου πρόχου. Πρόκειται για ένα προχυτικό σκεύος, για την κατασκευή του οποίου έχουν χρησιμοποιηθεί καλής ποιότητας πρώτες ύλες. Το στόμιο είναι αρκετά στενό, ενώ παρατηρούνται δύο εγχάρακτες ραβδώσεις, δύο στενές και μία πιο πλατιά στον λαιμό. Το αγγείο έφερε σκούρο, κόκκινο επίχρισμα εξωτερικά. Χρονολογείται στη ΜΜΙΙΙ-ΥΜΙΑ (Banou 1998, 16, πιν. 7, v. 11) .

6. Πρόχους

Τμήμα σώματος και λαβής. Είναι δείγμα χονδροειδούς κεραμεικής, ωστόσο παρουσιάζει ενδιαφέρον ως προς το διακοσμητικό μοτίβο που φέρει στην επιφάνειά του, που προσομοιάζει με σταγόνα νερού (*trickle motif*). Επίσης, φέρει μία ταινία στην

κορυφή της λαβής και οριζόντιες ταινίες δίπλα στην λαβή. Τα τοιχώματα του σώματος είναι κυρτά. Χρονολογείται στη MMIII-ΥΜΙΑ (Banou 1998, 16, πιν.8, v.28).

7. Πρόχους

Σώζεται τμήμα του σώματος. Αποτελεί δείγμα χονδροειδούς κεραμεικής, ωστόσο φέρει πολύ επιμελημένη, γραπτή διακόσμηση με σπειροειδή μοτίβα, θηλιές ή συνδεόμενους κρίκους. Χρονολογείται στη MMIII-ΥΜΙΑ (Banou 1998, 16, πιν. 9, v. 33).

Λίθινα αγγεία

8. Λίθινο κύπελλο

Κύπελλο ή λοπάδα. Σώζεται το κατώτατο τμήμα του και είναι κατασκευασμένο από γκρι σερπεντινίτη λίθο. Τα τοιχώματά του είναι κυρτά και η βάση του ελαφρώς δαχτυλιόσχημη. Το αγγείο είναι επιχρισμένο εσωτερικά και εξωτερικά. Η λεπτότητα των τοιχωμάτων του, η επιμέλεια στην κατασκευή του και η ελαφρώς τονισμένη βάση του υποδηλώνουν πως πιθανότατα πρόκειται για λίθινο, άωτο, κωνικό κύπελλο. Χρονολογείται στη MMIII-ΥΜΙΑ περίοδο (Betancourt 1998, 33-34, πιν.17,v. 137).

Λεπίδες οψιανού¹¹ και άλλα λίθινα αντικείμενα¹²

9. Απολέπισμα

Πρόκειται για ένα απολέπισμα πολύ μικρών διαστάσεων, περίπου 1.6 εκ., και αποτελεί το μοναδικό που εντοπίστηκε στο Δωμάτιο AC1 (Dierckx 1998α, 27, πιν. 14,v. 117).

10. Quartz

Ένα κομμάτι ορείας κρυστάλλου, πολυπρισματικό με ορατά ίχνη κατεργασίας (Dierckx 1998α, 27, πιν. 15,v.124).

Οργανικά κατάλοιπα

Τα περισσότερα οργανικά κατάλοιπα ανήκουν σε οστά θηλαστικών και ψαριών. Επίσης, ανασύρθηκαν τα οστά ενός τρωκτικού. Κανένα από αυτά δεν είναι

¹¹ Ο οψιανός στην Ψύρα εντοπίζεται σε ποικίλα ανασκαφικά περιβάλλοντα. Υποδηλώνει την ανάπτυξη ενός ευρύτατου δικτύου ανταλλαγών στην Ψύρα με την ΒΑ Μεσόγειο, ήδη από την περίοδο της ανάδυσης των Πρώτων Ανακτόρων (Renfrew 1965, 231-2 και Panagiotaki 1999, 25).

¹² Στο δωμάτιο εντοπίστηκε, επίσης, ένα λίθινο, δισκοειδές βάρος από βότσαλο, το οποίο ήταν λειασμένο από την επίδραση του νερού (Betancourt-Dierckx 1998, 31, v. 133, πιν. 17, 19).

απανθρακωμένο, ενώ εντοπίστηκαν, επίσης, αρκετά θαλάσσια όστρεα (Reese 1998α, 35-36). Σύμφωνα με αυτά τα δεδομένα, θα πρέπει να θεωρηθούν κατάλοιπα κατανάλωσης τροφής, στο πλαίσιο της καθημερινής διαβίωσης των ενοίκων του κτηρίου.

Δωμάτιο AC6

Αρχιτεκτονική

Το Δωμάτιο AC6 έχει ενδιαφέρον, τόσο λόγω της αρχιτεκτονικής του δομής και αλληλουχίας του με το Δωμάτιο AC1, όσο και εξαιτίας των τοιχογραφιών που βρέθηκαν σε αυτό, οι οποίες θεωρούνται ύψιστα δείγματα της μινωικής τέχνης της Νεοανακτορικής Εποχής. Πιο συγκεκριμένα, απεικονίζονται δύο καθημένες γυναικείες μορφές¹³ (εικ. 8 & 9).

Το δωμάτιο είναι σχήματος σφήνας (*wedge shaped space*) (εικ. 5 & 10). Διαμόρφωσε αυτή την ασυνήθιστη κάτοψη λόγω της προσπάθειας των κτιστών να συνδυάσουν τον παλαιότερο προσανατολισμό του χαμηλότερου ανδρήρου με το νεώτερο προσανατολισμό του υψηλότερου ανδρήρου του Δωματίου AC1. Δύσκολα θα μπορούσε να λειτουργεί ως δωμάτιο. Ο βόρειος τοίχος του Δωματίου AC6 έχει μήκος 1.25μ. και ύψος 1.56μ. Το πάχος ανέρχεται στα 0.54μ. Ο ανατολικός τοίχος έχει μήκος 4.16μ. και ύψος 0.84μ., σωζόμενος σε 6 σειρές λίθων, ενώ το πάχος ανέρχεται στα 0.53μ. Ο χώρος αυτός δεν φαίνεται να είχε έξοδο προς τα βόρεια, αλλά ούτε και κάποια άλλη θύρα που να τον συνδέει με τα διπλανά δωμάτια. Πιθανότατα, αποτελούσε μία κλίμακα που παρείχε πρόσβαση τόσο στον όροφο, όσο και στο Δωμάτιο AC1¹⁴.

Κινητά ευρήματα

Το δωμάτιο ανασκάφηκε από τον Seager μέχρι και το επίπεδο του φυσικού βράχου. Δεν δημοσιεύει τα κινητά ευρήματα. Η κεραμεική που προέκυψε από τις τελευταίες ανασκαφές που έγιναν στη θέση δεν βρέθηκε κατά χώραν. Τα όστρακα που

¹³ Οι τοιχογραφίες δεν αποτελούν αντικείμενο αναλυτικής πραγμάτευσης στην παρούσα εργασία, ωστόσο στο Κεφάλαιο 5 σχολιάζονται βασικά ζητήματα που τις αφορούν, διότι παίζουν καταλυτικό ρόλο στην ερμηνεία τόσο του δωματίου, αλλά και του κτηρίου. Η τοιχογραφική σύνθεση είναι αρκετά επηρεασμένη από την Κνωσό, βάσει των τεχνοτροπικών της χαρακτηριστικών. Δεν αποκλείεται να είναι έργο Κνώσιου καλλιτέχνη (Betancourt & Davaras 1998, 3-4, 55-75, 128, 130) Η Immerwahr (1990, 62, 184), θεωρεί σχεδόν σίγουρο, ότι οι καθημένες γυναίκες στη μινωική τέχνη αναπαριστούν θεότητες και αυτός είναι ο βασικός λόγος, εξαιτίας του οποίου έχει ταυτιστεί με κοινοτικό ιερό το Κτήριο AC.

¹⁴ Η δυσκολία αναφορικά με αυτή την ερμηνεία, έγκειται στο γεγονός ότι στο Δωμάτιο I δεν έχουν εντοπιστεί ίχνη θύρας.

συλλέχθηκαν προέρχονται από την ΠΜΠΙ έως και την ΥΜΙΑ περίοδο και δεν προσφέρουν στοιχεία για την χρήση του δωματίου, λόγω του αποσπασματικού χαρακτήρα τους (Βανου 1998, 20-21).

Δωμάτιο AC4

Αρχιτεκτονική

Το Δωμάτιο AC4 θεωρείται σημαντικό από αρχιτεκτονικής άποψης (**εικ. 11**). Πρόκειται για το μεγαλύτερο δωμάτιο του χαμηλότερου επιπέδου του κτηρίου, με διαστάσεις 2.33 x 3.84 μ. Επίσης, περιλαμβάνει τις 3 από τις 4 θύρες του κτηρίου. Η μία βρίσκεται στο ΝΔ τμήμα του δωματίου, η δεύτερη στο ΒΑ τμήμα, ενώ υπάρχει μία εσωτερική θύρα, η οποία ενώνει αυτόν τον χώρο με το Δωμάτιο AC2. Η θύρα στα ανατολικά σχηματίζει κατώφλι που διαιρείται σε δύο βαθμίδες (**εικ. 12**). Το μεγαλύτερο μέρος της δυτικής πλευράς του δωματίου είχε καταρρεύσει, με αποτέλεσμα να μην είναι εύκολη η ανασύσταση της αρχιτεκτονικής και της λειτουργικής του σχέσης με τα Δωμάτια AC1 και AC6. Λόγω των τριών θυρών, θα πρέπει να αποτελούσε ένα δωμάτιο με μεγάλη κυκλοφορία ανθρώπων, αλλά πιθανότατα έδινε πρόσβαση και σε υψηλότερο επίπεδο της οικίας μέσω κάποιας κλίμακας, ίσως στον Χώρο AC7. Η τοιχοποιία του δωματίου εξωτερικά διαμορφώνεται από μερικώς λαξευμένους λίθους και πλάκες. Τα ενδιάμεσα κενά γεμίζονται με αργολιθοδομή. Η εσωτερική όψη είναι αποτελούμενη επίσης από αργολιθοδομή.

Κινητά ευρήματα

Κεραμική

Αν και πρόκειται για το δεύτερο μεγαλύτερο δωμάτιο του Κτηρίου η κεραμική που εντοπίστηκε στο εσωτερικό του είναι λίγη. Αποτελείται από τους πιο κοινούς τύπους αγγείων και τις πιο κοινές τεχνικές κατασκευής που εντοπίζονται συνολικά στον οικισμό της Ψύρας. Αναφέρεται η ύπαρξη μαγειρικών σκευών και κλειστών σχημάτων αγγείων, ωστόσο δεν δημοσιεύονται. Η ΥΜΙΑ είναι η χρονολόγηση των περισσοτέρων οστράκων. Δύο είναι τα χαρακτηριστικότερα από αυτά.

11. Κύπελλο

Ημισφαιρικό κύπελλο. Σώζονται τμήματα του χείλους. Είναι κατασκευασμένο από λεπτές πρώτες ύλες και φέρει διακόσμηση από ταινία στο χείλος και σπείρες με ταινία.

Φέρει σκοτεινό επίχρισμα στην εσωτερική επιφάνεια, ενώ η εξωτερική είναι αρκετά διαβρωμένη. Χρονολογείται στην ΥΜΙΑ-B (Banou 1998, 20, πιν. 10, 62).

12. Κύπελλο

Πρόκειται για ένα κύπελλο και πιο συγκεκριμένα για τμήμα του σώματός του. Αποτελεί δείγμα λεπτότεχνης κεραμεικής. Φέρει σκοτεινό επίχρισμα στο εσωτερικό, ενώ η διακόσμησή του αποτελείται από κυματιστές γραμμές. Χρονολογείται στην ΥΜΙΑ (Banou 1998, 20, πιν. 10, 63).

Λίθινα αγγεία

Δεν γίνεται καμία αναφορά από τους ανασκαφείς στην εύρεση λίθινων αγγείων.

Οψιανοί και άλλα λίθινα

Δεν γίνεται λόγος για την εύρεση λεπίδων ή απολεπισμάτων ή πυρήνων οψιανού, αλλά ούτε και για άλλα λίθινα αντικείμενα.

Οργανικά κατάλοιπα

13. Όστρεο τρίτων

1 δείγμα (*Charonia*- τμήμα χείλους και σώματος). Χρονολογείται στην ΥΜΙΑ-B (Reese 1998α, 36).

Χώρος AC10

Αρχιτεκτονική

Ο χώρος AC10 είναι ένας ανοιχτός χώρος στα ανατολικά του Δωματίου AC4. Βλέπει προς την θάλασσα και έχει πρόσβαση στο Δωμάτιο AC4 από την ανατολική του θύρα (**εικ. 13**). Δεν υπάρχει βεβαιότητα σχετικά με την στέγαση ή όχι της συγκεκριμένης περιοχής. Τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα είναι ελάχιστα, με αποτέλεσμα οι ανασκαφείς να υποθέσουν ότι επρόκειτο για μία αυλή. Θα μπορούσε, παρόλα αυτά, να έφερε κάποιο μικρό στέγαστρο από ευπαθή υλικά.

Ο χώρος αυτός είναι ενδιαφέρων για τρεις λόγους. Πρώτον, γιατί στην εξωτερική όψη του ανατολικού τοίχου του Δωματίου AC4 παρατηρούνται δύο λίθοι, οι οποίοι μοιάζουν με μικρό τραπέζι, βωμό ή θρανίο (**εικ. 14**). Δεύτερον, γιατί ανάμεσα στον τοίχο και το αποκαλούμενο θρανίο ή τραπέζι, αποκαλύφθηκε ένας αποθέτης, με

καθορισμένα τα όριά του από πλάκες και στις τέσσερις πλευρές (**εικ. 15**). Και τρίτον, γιατί στο εσωτερικό του αποθέτη αποκαλύφθηκε μεγάλη ποσότητα κεραμεικής, όπως και στον Χώρο AC10 συνολικά.

Κινητά ευρήματα

Κεραμεική¹⁵

Θα περιγραφούν μαζί τα ευρήματα που ανήκουν στον αποθέτη και τα ευρήματα που προέρχονται από τον υπόλοιπο χώρο, με αναφορά κάθε φορά στο συγκεκριμένο ανασκαφικό περιβάλλον.

Αγγεία πόσης- λοπάδες

14. Κύπελλο (Προέρχεται από τον ανοιχτό Χώρο AC10)

Άωτο, κωνικό κύπελλο. Εντοπίστηκε σχεδόν ακέραιο και αποτελεί δείγμα λεπτότεχνης κεραμεικής. Η επιφάνειά του είναι αρκετά διαβρωμένη και αποτελεί τον συνηθέστερο τύπο κωνικού κυπέλλου που απαντά στην Ψύρα. Χρονολογείται στην ΥΜΙΒ (Βανου 1998, 22, πιν. 11, 71).

15. Κύπελλο (Προέρχεται από τον αποθέτη).

Άωτο, κωνικό κύπελλο. Εντοπίστηκε ακέραιο και είναι κατασκευασμένο από λεπτόκοκκο πηλό με λίγες προσμίξεις. Τα τοιχώματά του είναι λεπτά, ενώ δεν σώζεται η διακόσμηση. Χρονολογείται στην ΥΜΙΒ (Βανου 1998, 22, πιν. 11, 73).

16. Κύπελλο (Προέρχεται από τον ανοιχτό Χώρο AC10)

Άωτο, κωνικό κύπελλο. Εντοπίστηκε ακέραιο και είναι κατασκευασμένο από λεπτές πρώτες ύλες. Φέρει σκοτεινό επίχρυσμα στην εσωτερική του επιφάνεια, ενώ διακοσμείται με μία πλατιά ταινία στο χείλος (Βανου 1998, 22, πιν. 11, 72).

17. Κύπελλο (Προέρχεται από τον αποθέτη)

¹⁵ Τόσο από το εσωτερικό του αποθέτη, όσο και από τον υπόλοιπο AC10 ήρθαν στο φως αρκετά μαγειρικά σκεύη και το θραύσμα από την λαβή ενός πυραύνου τύπου “*brazier*” ή λύχνου (Βανου 1998, 24, v. 96, πιν. 12)

Άωτο, κωνικό κύπελλο. Αποκαλύφθηκε σχεδόν ακέραιο. Αποτελεί δείγμα λεπτότεχνης κεραμεικής με λίγες προσμίξεις. Χρονολογείται στην ΥΜΙΒ (Βανου 1998, 22, πιν. 11, 74).

18. Κύπελλο (Προέρχεται από τον αποθέτη)

Ημισφαιρικό κύπελλο. Σώζεται σχεδόν ακέραιο και είναι μόνωτο. Στην εσωτερική του επιφάνεια φέρει σκοτεινό επίχρισμα, ενώ η διακόσμησή του είναι επιμελημένη. Πιο αναλυτικά, κοσμείται από σπείρες οι οποίες αναδύονται μέσα από σκοτεινές ταινίες. Μία ερυθρή ταινία παρατηρείται στο κατώτερο τμήμα του σώματος, πάνω από μια σκοτεινή ταινία. Χρονολογείται στην ΥΜΙΒ (Βανου 1998, 22, πιν. 11, 78).

19. Κύπελλο (Προέρχεται από τον αποθέτη)

Ημισφαιρικό, μόνωτο κύπελλο. Πρόκειται για δείγμα λεπτότεχνης κεραμεικής, με επιμελημένη στίλβωση. Τα τοιχώματά του είναι λεπτά και το χείλος σχεδόν ευθύγραμμο. Στην εσωτερική επιφάνειά του φέρει σκοτεινό επίχρισμα και η διακόσμησή του αποτελείται από φυλλόσχημους έλικες, που αναδύονται μέσα από ταινίες. Στο κατώτερο τμήμα του σώματος παρατηρείται μια ερυθρή ταινία. Χρονολογείται στην ΥΜΙΑ (Βανου 1998, 22, πιν. 11, 80).

20. Λοπάδα (Προέρχεται από τον αποθέτη).

Σώζεται τμήμα της βάσης. Πιθανότατα, πρόκειται για κάποια λεκανίδα ή μεγάλη λοπάδα, στην οποία γινόταν σύντομη προετοιμασία φαγητού. Έχει φιλοτεχνηθεί από λεπτόκοκκο πηλό, χωρίς προσμίξεις. Φέρει διακόσμηση από πλατιές, σκοτεινές ταινίες. Χρονολογείται στην ΥΜΙΒ (Βανου 1998, 22, πιν. 12, 92).

21. Λοπάδα (Προέρχεται από τον αποθέτη)

Πρόκειται για ένα καλαθόσχημο αγγείο, από το οποίο σώζεται τμήμα του χείλους. Ενδεχομένως, να χρησίμευε ως λεκανίδα ή μεγάλη λοπάδα στην προετοιμασία φαγητού. Πρόκειται για ένα δείγμα κατασκευασμένο από πρώτες ύλες που περιλαμβάνουν χρονδρόκοκκο πηλό με αρκετές προσμίξεις. Δεν διακρίνεται η διακόσμηση καθώς η επιφάνειά του είναι πολύ διαβρωμένη. Χρονολογείται στην ΜΜΙΙΙ-ΥΜΙΑ (Βανου 1998, 22, πιν. 12, 93).

- 22. Λοπάδες** (Οι υπ' αριθμόν 97-99 της δημοσίευσης προέρχονται από τον αποθέτη. Οι υπ' αριθμόν 100-101 προέρχονται από τον ανοιχτό Χώρο AC10)

Πρόκειται για πέντε, σχεδόν όμοια λοπάδια, τα οποία, σύμφωνα με τους ανασκαφείς, χρησιμοποιούνταν για την κατανάλωση φαγητού ή για την σύντομη προετοιμασία του. Ίσως τοποθετούνταν και στην φωτιά, καθώς το υπ' αριθμόν 97 φέρει ίχνη καύσης στην εξωτερική επιφάνειά του. Δεν αποκλείεται να λειτουργούσαν και ως αγγεία πόσης. Χρονολογούνται στην ΥΜΙΑ (Βανου 1998, 22, πιν. 12, 97- 101).

Προχυτικά αγγεία

- 23. Πρόχους** (Προέρχεται από τον ανοιχτό Χώρο AC10)

Οπισθότμητη πρόχους. Σώζεται το άνω μισό τμήμα της και φέρει κυλινδρική λαβή. Αποτελεί δείγμα λεπτότεχνης κεραμικής. Το στόμιο έχει σχήμα απιοειδές. Στην εξωτερική της επιφάνεια φέρει σκοτεινό επίχρισμα. Χρονολογείται στην ΥΜΙΒ (Βανου 1998, 23, πιν. 12, 89).

- 24. Πρόχους** (Προέρχεται από τον αποθέτη)

Γεφυρόστομη πρόχους. Σώζονται τμήμα από το χείλος και τμήματα από το σώμα. Είναι κατασκευασμένη από χονδρόκοκκο πηλό και φέρει στίλβωση. Διαθέτει δύο λαβές και η διακόσμησή της περιλαμβάνει ταινίες στους ώμους, σπείρες και φυλλόσχημα μοτίβα κάτω από την λαβή. Χρονολογείται στην ΥΜΙΒ (Βανου 1998, 23, πιν. 12, 94).

- 25. Πρόχους** (Προέρχεται από τον ανοιχτό Χώρο AC10).

Ευθύπλευρη πρόχους. Σώζεται τμήμα της λαβής και του χείλους. Πρόκειται για δείγμα λεπτότεχνης κεραμικής. Διαμορφώνει έξω νεύον χείλος. Χρονολογείται στην ΥΜΙΒ (Βανου 1998, 23, πιν. 12, 86).

Μικρογραφικά αγγεία

- 26. Μικρογραφικό αγγείο** (Προέρχεται από τον αποθέτη)

Μικρογραφικό, τριποδικό αγγείο. Σώζεται η βάση του. Είναι φιλοτεχνημένο από χονδρόκοκκο πηλό με αρκετά εγκλείσματα. Τρία μικρά εξογκώματα αποτελούν τα πόδια του. Το εσωτερικό του είναι καμμένο. Αυτά τα μικρογραφικά τριποδικά αγγεία

δεν αποκλείεται να χρησίμευαν ως θυμιατήρια ή μικροί λύχνοι. Χρονολογείται στην ΥΜΙΒ (Banou 1998, 24, πιν. 13, 103).

Λίθινα αγγεία

Δεν αναφέρεται η ύπαρξη λίθινων αγγείων από τον συγκεκριμένο χώρο¹⁶

Ειδώλια

27. Ειδώλιο (Προέρχεται από τον αποθέτη)

Οι ανασκαφείς πιστεύουν ότι πρόκειται για τμήμα ποδιού ενός ζωδίου. Έχουν χρησιμοποιηθεί λεπτές πρώτες ύλες για την κατασκευή του, ενώ το σχήμα του είναι ασυνήθιστα κωνικό. Στην κάθε πλευρά του θραύσματος παρατηρούνται δύο εγχάρακτες γραμμές. Χρονολογείται στην ΥΜΙΒ (Betancourt 1998, 34, πιν. 17, 140).

Οργανικά κατάλοιπα

Τόσο μέσα στον αποθέτη, όσο και στον ευρύτερο χώρο AC10 βρέθηκαν ζωικά, οργανικά κατάλοιπα. Χρονολογούνται στην ΥΜΙΒ περίοδο (Rose 1998β, 36, 38). Πιο αναλυτικά:

Από το εσωτερικό του αποθέτη:

28. Οστά θηλαστικών

1 θραύσμα κρανίου αιγοπροβάτου

1 τρωκτικό

29. Οστό ψαριού

30. Θαλάσσια όστρεα¹⁷

Από τον ευρύτερο Χώρο AC10:

31. Όστρεο τρίωνα

¹⁶ Ωστόσο, εντοπίστηκε ένα εργαλείο χειρός από ασβεστόλιθο, το οποίο είναι σπασμένο και στις δύο άκρες του (Dierckx, 1998, 27, v. 128, πιν. 15). Επίσης, στην γωνία του Χώρου AC10 με τον Χώρο AC11 αποκαλύφθηκε ένα λίθινο γουδί, που δεν αποκλείεται να σχετίζεται με το προαναφερθέν εργαλείο χειρός. Έχει βρεθεί σχεδόν ακέραιο και αναποδογυρισμένο ανάμεσα σε λίθους τοιχοποιίας, κάτι που γεννά ερωτήματα σχετικά με το αν βρέθηκε κατά χώραν (Dierckx, 1998, 29, v. 130, πιν. 16).

¹⁷ Ανάμεσα σε αυτά, εντοπίστηκε και ένα απολιθωμένο κτένι.

Ένα όστρεο τρίτωνα (*Charonia*) αποκαλύφθηκε κοντά στο θρανίο.

32. Ξυλάνθρακας

Δείγματα ξυλάνθρακα προέρχονται από τον Χώρο AC10 και συγκεκριμένα από δύο ανασκαφικά σύνολα, ένα από το εσωτερικό του αποθέτη και ένα από την περιοχή ανάμεσα στον αποθέτη και το θρανίο. Όλα τα δείγματα ήταν πολύ μικρά (Schoch 1998β, 39-40). Πιο αναλυτικά:

Κοντά στο θρανίο:

Εντοπίστηκαν κατάλοιπα Δρυός (*Quercus*) και του φλοιού από ξύλο δρυός (*Quercus*)

Από το εσωτερικό του αποθέτη:

Ταυτίστηκε κατάλοιπο ξύλου ελιάς (*Olea europaea*) και υπολείμματα πεύκου (*Pinus*)

Κτήριο AB (Οικία B του Seager)

Γενικά στοιχεία

Πρόκειται για το μεγαλύτερο κτήριο του οικισμού μετά το Κτήριο BS/BV. Βρίσκεται στα νότια των Κτηρίων AA και AQ και στα βόρεια του Κτηρίου AM (εικ. 16). Πιθανότατα είναι ένα από τα πρωιμότερα κτήρια της δυτικής περιοχής του οικισμού. Καλύπτει μία έκταση 200 τ.μ. και είναι κτισμένο πάνω σε τρία άνδηρα από τα ανατολικά προς τα δυτικά, τα οποία δημιουργούν μια σειρά από βαθμίδες πάνω στην πλαγιά του λόφου (Betancourt 1995α, 25, 28). Βρίσκεται πολύ κοντά στο λιμάνι, σε περίοπτη θέση (εικ. 17). Το μεγάλο κλιμακοστάσιο επικοινωνεί με την οικία, καθώς βρίσκεται στα δεξιά, όπως ανεβαίνει κανείς τον λόφο. Ο Seager (1910, 14-15, 24-27, 37-38) ανέσκαψε όλα τα δωμάτια του χαμηλότερου επιπέδου μέχρι την αποκάλυψη του δαπέδου, προκειμένου να καταλάβει την τελευταία περίοδο χρήσης του κτηρίου. Βρέθηκαν αρκετά αντικείμενα σε κάθε δωμάτιο, ωστόσο η μεγαλύτερη συγκέντρωση οστράκων αποκαλύφθηκε στον δρόμο έξω από την κύρια είσοδο (εικ. 18α-β). Η τοιχοποιία που χρησιμοποιείται είναι η ψευδοϊσοδομική (εικ. 19) αλλά και άλλες τεχνικές. Στα Δωμάτια AB4 και AB12 εντοπίστηκαν αγγεία και άλλα αντικείμενα που θα μπορούσαν να αποτελούν τμήμα τελετουργικής σκευής και να συσχετιστούν με την τέλεση ιεροπραξιών. Ο πρώτος ανασκαφέας προσπαθεί με αρκετή λεπτομέρεια να αποδώσει την περιγραφή τους (Seager 1910, 14). Το κτήριο πιθανότατα

εγκαταλείφθηκε κατά την ΥΜΙΒ περίοδο και σταδιακά κατέρρευσε. Ωστόσο, πριν την εγκατάλειψη, νέα δωμάτια είχαν προστεθεί στην ανατολική, νότια και δυτική πρόσοψή του. Αρκετές μετατροπές είχαν λάβει χώρα και ως προς την εσωτερική διαρρύθμιση ως και το 1450 π.Χ. Τα στοιχεία που συγκέντρωσε ο Seager από την ανασκαφή του σε αυτό το κτήριο υποδηλώνουν ότι η Ψύρα λεηλατήθηκε. Όσα αντικείμενα της σκευής είχαν μείνει στην θέση τους είχαν καταστραφεί σκόπιμα. Ο Hood (1985, 171-3) χαρακτηριστικά αναφέρει τρεις παράγοντες, εξαιτίας των οποίων οι γενικευμένες καταστροφές που παρατηρούνται κατά μήκος του νησιού της Κρήτης στην ΥΜΙΒ δεν μπορεί να αναγνωρισθούν ως φυσικές καταστροφές και τις θεωρεί συνέπειες κάποιου πολέμου.

Δωμάτια AB 4A-4B

Αρχιτεκτονική

Το Δωμάτιο AB4 βρίσκεται στο ΒΔ άκρο του κτηρίου. Διαιρείται σε δύο επιμέρους δωμάτια, τα 4A και 4B. Είσοδος μάλλον δεν υπήρχε. Η πρόσβαση γινόταν από τον όροφο ή από το Δωμάτιο AB3. Αναφέρεται η ύπαρξη καταλοίπων κλίμακας, η οποία οδηγούσε σε δωμάτιο του ορόφου (Rutkowski 1986, 31). Η κλίμακα είναι σχήματος L (Χώροι AF5-6). Η ανασκαφή του 1907 ήταν μάλλον πλημμελής ως προς την καταγραφή των αρχιτεκτονικών δεδομένων, ενώ πολλοί χώροι επιχώθηκαν μετά την ανασκαφή τους, με αποτέλεσμα να μην είναι σήμερα ευδιάκριτα τα χαρακτηριστικά τους. Η διαίρεση του δωματίου επιτυγχάνεται με έναν λεπτό τοίχο, πάχους 0,30 μ. και μήκους 2.33 μ. Είναι κατασκευασμένος από αργολιθοδομή. Ο εν λόγω τοίχος, πιθανότατα, δεν είχε μεγάλο ύψος και λειτουργούσε μόνο ως απλό διαχώρισμα. Το δωμάτιο, με βάση την απουσία πόρτας, αλλά και την τοποθεσία του στο ΒΔ άκρο του κτηρίου, θα πρέπει να αποτελούσε έναν χώρο σχετικά απομονωμένο από το υπόλοιπο κτήριο. Ο Νικόλαος Πλάτων (1954, 458) το είχε ταυτίσει με υπόστυλη κρύπτη.

Όσον αφορά στην τοιχοποιία του δωματίου, ο βόρειος τοίχος είναι κατασκευασμένος από αργολιθοδομή. Κτίστηκε εφαπτόμενος στον ήδη υπάρχοντα νότιο τοίχο του Κτηρίου ΑQ. Έχει μήκος 3.57 μ. και σώζεται σε ύψος 1.46 μ. Το ανατολικό τμήμα του δωματίου είναι διαμορφωμένο από μία σειρά τριών τοίχων, οι οποίοι κτίστηκαν ένας-ένας, με σκοπό την καλύτερη στατικότητα του κτηρίου στην δυτική πλαγιά του λόφου.

Κινητά ευρήματα¹⁸

Κεραμεική

Το Δωμάτιο AB4 θα πρέπει να μελετηθεί με λεπτομέρεια όσον αφορά στη σκευή, καθώς εντοπίστηκαν αντικείμενα που θα μπορούσαν να εκληφθούν ως τμήμα τελετουργικού εξοπλισμού, όπως ένα αγγείο αποθήκευσης με διακοσμητικά, γραπτά μοτίβα τούρου και διπλών πελέκεων.

Αγγεία πόσης- λοπάδες

33. Κύπελλο

Ευθύπλευρο κύπελλο, από το οποίο σώζονται τμήματα της λαβής και του χείλους. Είναι κατασκευασμένο από λεπτόκοκκο πηλό, ανοιχτού ερυθρού χρώματος και φέρει στίλβωση. Η λαβή είναι ταινιωτή. Φέρει επίχρισμα στην λαβή, αλλά και στην εξωτερική επιφάνειά του (Βαπου 1995, 36, εικ. 38,ν. 11).

34. Κύπελλο

Πρόκειται για κύπελλο ή λοπάδα, από το οποίο σώζεται τμήμα του στομίου. Το τελευταίο είναι ελαφρώς στρογγυλεμένο. Το αγγείο είναι κατασκευασμένο από ποιοτικές πρώτες ύλες και φέρει στίλβωση. Η διακόσμησή του είναι λιτή και, πιο συγκεκριμένα, αποτελείται από μία λευκή ταινία πάνω σε σκοτεινό βάθος. Χρονολογείται στην ΥΜΙ (Βαπου 1995, 36, εικ. 38,ν.12).

35. Κύπελλο

Πρόκειται για ένα ημισφαιρικό κύπελλο και ειδικότερα για τμήμα από το χείλος του. Είναι φιλοτεχνημένο από καλής ποιότητας πρώτες ύλες, ενώ το σχήμα του στενεύει στο σημείο που ενώνεται το χείλος με το σώμα. Η διακόσμησή του είναι αρκετά

¹⁸ Η σκευή περιλαμβάνει πληθώρα αντικειμένων που αποτελούν αντικείμενα καθημερινής χρήσης, όπως προχυτικά αγγεία, δύο μαγειρικά σκεύη και αγγεία πόσης. Πιο αναλυτικά, βρέθηκε αρκετή κεραμεική στο εν λόγω δωμάτιο που χρονολογείται στην ΥΜΙ περίοδο. Ωστόσο, ορισμένα όστρακα ανάγονται στην ΜΜΙΒ και ΜΜΙΙ περίοδο, υποδηλώνοντας διατάραξη της στρωματογραφίας. Η πλειονότητα των οστράκων που αφορούν στην ΝΑ περίοδο είναι κατασκευασμένη από καλής ποιότητας πρώτες ύλες. Από την νεώτερη έρευνα που έγινε στο δωμάτιο, δεν προέκυψε η ανεύρεση λίθινων αγγείων, ή άλλων λίθινων τεχνέργων, καθώς επίσης δεν αναφέρονται οργανικά κατάλοιπα, όπως άνθρακας, σπόροι, οστά κ.ά. Παρακάτω θα περιγραφούν ενδεικτικά ορισμένα από τα πιο σημαντικά και σε καλή κατάσταση διατήρησης αγγεία.

επιμελημένη, αποτελούμενη από ταινίες και σπειροειδή μοτίβα (Banou 1995, 36, εικ. 39, v.17).

Προχυτικά αγγεία

Από τους ανασκαφείς αναφέρεται η αποκάλυψη οστράκων που ανήκουν σε αγγεία πρόχυσης και, πιο συγκεκριμένα, σε πρόχους με περίτεχνα στόμια και απιόσχημο σώμα, κάποιες εκ των οποίων είναι εισηγμένες από την Κ. Ζάκρο (Banou 1995, 35).

36. Πρόχους

Αμφορέας ή πρόχους. Σώζεται το χείλος και πρόκειται για δείγμα λεπτότεχνης κεραμικής. Το σχήμα του αγγείου ήταν κοίλο. Ίσως φέρει πλαστική διακόσμηση ανάμεσα σε λαιμό και ώμους ή το χαρακτηριστικό αυτό αποτελεί το τμήμα της ένωσης λαιμού και ώμων. Στο χείλος κοσμεύεται με πλατιά, λευκή ταινία και εκκρεμή, έκκεντρα ημικύκλια (Banou 1995, 36, εικ. 39, v. 18)

Λεκανίδες και αγγεία αποθήκευσης.

Το αποθηκευτικό αγγείο που θα εξετασθεί παρακάτω, παρουσιάζεται εξαιτίας της επιμελημένης διακόσμησής του, η οποία μεταξύ άλλων περιλάμβανε την απεικόνιση παραδοσιακά θεωρούμενων ως συμβόλων αντικειμένων.

37. Πιθοειδές αγγείο

Πρόκειται για ένα πιθοειδές αγγείο (**εικ. 20**), για το οποίο ο Seager (1910, 26-27) δεν αναφέρει το ακριβές σημείο στο οποίο ήρθε στο φως. Σημειώνει μόνο ότι εντοπίστηκε στο εν λόγω δωμάτιο. Έχει κατασκευασθεί από πρώτες ύλες σχετικά καλής ποιότητας (*medium coarse fabric*). Φέρει στίλβωση και έχει σχήμα απιοειδές. Η διακόσμηση διαιρείται σε πέντε ζώνες και διατρέχει όλο το αγγείο από το χείλος έως και την βάση του. Σημαντική παρατήρηση αποτελεί το γεγονός ότι είναι πυκνή, υποδηλώνοντας *horror vacui*. Πιο αναλυτικά, στο στόμιο, το οποίο είναι ελαφρώς τετραγωνισμένο, αποδίδονται διπλοί πελέκεις που διατρέχουν όλη την περιφέρεια. Ανάμεσα στο στόμιο και το γείσο, παρατηρείται μια ταινία, η οποία στο εσωτερικό της, που είναι λευκό, φέρει μικρούς, μαύρους κύκλους σε ανοιχτό βάθος. Το γείσο κοσμεύεται από λευκούς κύκλους και μαύρες στιγμές πάνω σε ανοιχτό βάθος. Πιο αναλυτικά, η πρώτη ζώνη, και μεγαλύτερη σε πλάτος, ξεκινά αμέσως κάτω από το γείσο (Banou 1995, 35-36).

Στο ανώτερο σημείο της και κάτω από το γείσο, αιωρούνται ανεστραμμένα τρίγωνα με μαύρες στιγμές στο εσωτερικό τους.

Επίσης, από το ανώτερο τμήμα της ζώνης μέχρι και το κατώτερο, διαμορφώνονται μετωπικές κεφαλές ταύρων (**εικ. 21**). Είναι σχηματικές και αρκετά περίτεχνα αποδοσμένες. Ανάμεσα στα κέρατα των κεφαλών αποδίδεται μία λίθινη βάση, πάνω στην οποία στηρίζονται οι διπλοί πελέκει. Ο στειλεός του διπλού πελέκεως απολήγει σε κρίνο, ενώ ο πέλεκυς είναι υπερμεγέθης σε σύγκριση με την βάση του. Τα κέρατα των ταυροκεφαλών αποδίδονται με έντονο μελανό χρώμα και λευκά γραμμικά διακοσμητικά στοιχεία. Το πρόσωπο είναι σχηματικό και το τρίχωμα αποδίδεται με μικρούς λευκούς κύκλους πάνω σε σκοτεινό βάθος.

Πάνω από τους διπλούς πελέκει κρέμονται οι απολήξεις των λαβών του αγγείου, οι οποίες σχηματίζουν μονό πέλεκυ. Κοσμούνται με ταινιόσχημα σχέδια και στιγμές. Το τρίτο μοτίβο, που κυριαρχεί, είναι δύο κύκλοι που στο εσωτερικό τους φέρουν άλλους επτά ομόκεντρους κύκλους. Στο κοινό κέντρο των κύκλων διακρίνεται ένα σχέδιο που μοιάζει με ήλιο. Ανάμεσα στα διακοσμητικά θέματα της κεντρικής ζώνης, διακρίνονται κλαδιά, πιθανότατα ελιάς.

Στην δεύτερη διακοσμητική ζώνη του αγγείου αποτυπώνονται σπειροειδή σχέδια, από τα οποία φύονται φυλλόσχημα μοτίβα. Στην τρίτη ζώνη διακρίνονται καλαίσθητα και περίτεχνα καρδιόσχημα διακοσμητικά μοτίβα. Στην τέταρτη διακοσμητική ζώνη παρατηρούνται και πάλι ομόκεντροι κύκλοι ή σπείρες, ενώ στην πέμπτη απαντά το ίδιο μοτίβο αλλά σε μεγαλύτερο μέγεθος. Χρονολογείται στην ΥΜΙΑ περίοδο (Seager 1910, 26-27, Banou 1995, 35-36, *εικ. 38, v. 10*).

38. Λεκανίδα

Πρόκειται για λεκανίδα κατασκευασμένη από χονδροειδείς πρώτες ύλες. Πιθανότατα, όπως και όλα τα αγγεία αυτού του είδους που εντοπίζονται σε οικιστικά περιβάλλοντα, χρησιμοποιούνταν για το σερβίρισμα μεγάλης ποσότητας φαγητού, για την σύντομη προετοιμασία του, αποθήκευσή του ή για άλλες οικιακές δραστηριότητες. Χρονολογείται με επιφύλαξη στην ΥΜΙ (Banou 1995, 35-36, *εικ. 38, v.13*).

39. Λεκανίδα

Σώζεται τμήμα του χείλους, επίπεδο και λεπτό. Πρόκειται για ένα αγγείο, το οποίο χρησιμοποιείτο είτε για την γρήγορη προετοιμασία φαγητού είτε για την σύντομη φύλαξή του. Χρονολογείται στην τελευταία φάση χρήσης του οικισμού, κατά την ΥΜΙΒ (Banou 1995, 37-38, εικ. 39, v.19).

Λίθινα αγγεία

Δεν υπάρχει αναφορά στην εύρεση λίθινων αγγείων από το δωμάτιο. Γνωρίζουμε ότι ανασκάφηκαν από τον Seager σημαντικά λίθινα αντικείμενα (λίθινη πλάκα από αντικείμενο με ένθετη διακόσμηση, λίθινος λύχνος, λίθινο κύπελλο και λίθινη κύλικα) από την Οικία ΑΒ, ωστόσο ο ίδιος δεν κατέγραψε πουθενά το ακριβές αρχαιολογικό περιβάλλον, στο οποίο ανήκουν. Μπορεί, έτσι, να προέρχονται από οποιοδήποτε δωμάτιο (Betancourt 1995γ, 44). Περιγραφή τους θα ακολουθήσει στη συνέχεια.

Λεπίδες οψιανού και άλλα λίθινα αντικείμενα

Δεν αναφέρονται λεπίδες οψιανού και άλλα λίθινα τέχνηρα από το δωμάτιο.

Οργανικά κατάλοιπα

Δεν καταγράφονται οργανικά κατάλοιπα από το συγκεκριμένο δωμάτιο.

Προκαταρκτικά συμπεράσματα για το Δωμάτιο ΑΒ4Α-Β

Το Δωμάτιο ΑΒ4 χαρακτηρίζεται από εμφανή απομόνωση σε σχέση με τους υπόλοιπους χώρους του κτηρίου. Βρίσκεται στη ΒΔ γωνία του και αποτελείται από δύο χώρους (4Α και 4Β), που επίσης απομονώνεται ο ένας από τον άλλον με την χρήση ενός τοίχου από αργολιθοδομή. Δεν έχει είσοδο, οπότε η πρόσβαση θα πρέπει να γινόταν από τον όροφο. Η αρχιτεκτονική του δωματίου δεν φέρει κάποιο χαρακτηριστικό που να το διακρίνει από το υπόλοιπο κτήριο, ενώ τα ευρήματα που αφορούν στην σκευή του είναι περιορισμένα. Κυρίως περιλαμβάνουν σκευή οικιακά και καθημερινής χρήσης. Εξαίρεση αποτελεί, η εύρεση ενός πιθοειδούς αγγείου με γραπτή διακόσμηση από βουκράνια και διπλούς πελέκεις. Έχουν εκφρασθεί αμφιβολίες σχετικά με την ταύτιση του εν λόγω δωματίου ως ιερού (Rutkowski 1986, 31, 44), ενώ παλαιότεροι μελετητές πιστεύουν ότι λόγω της ύπαρξης του πίθου με την απεικόνιση συμβόλων, πρόκειται για χώρο τελετουργικό (Platon 1954, 485).

Δωμάτιο ΑΒ12

Αρχιτεκτονική

Το Δωμάτιο AB12 (εικ. 22α-β) βρίσκεται στα νότια του πλακόστρωτου δωματίου AB9. Πρόκειται για έναν χώρο σχεδόν τετράγωνο. Η τοιχοποιία του είναι αρκετά επιμελημένη, όπως συνολικά συμβαίνει στο νότιο τμήμα του κτηρίου. Η πρόσοψη του νότιου τοίχου είναι κατασκευασμένη από ελαφρώς κατεργασμένους λίθους, πιθανότατα μεγαλιθικούς. Η εσωτερική όψη του τοίχου αποτελείται από ακατέργαστους, μικρότερους λίθους και αργολιθοδομή. Η θύρα του δωματίου βρίσκεται στη ΝΔ γωνία, προσφέροντας άμεση επικοινωνία με τους Χώρους AB13 και AB18. Στο εσωτερικό του δωματίου, δεν παρατηρείται κάποια άλλη κατασκευή. Ο Seager, ωστόσο, αναφέρει πως διέκρινε θρανίο στον βόρειο τοίχο, κατασκευασμένο από βότσαλα.

Κινητά ευρήματα

Κεραμική

Η ανασκαφή που διενήργησε ο Seager το 1906-7, είναι αρκετά πλημμελής ως προς την καταγραφή της θέσης των ευρημάτων μέσα στο δωμάτιο. Δεν αναφέρεται με σαφήνεια το ανασκαφικό περιβάλλον τους, ενώ δεν καταγράφονται με ακρίβεια ένα προς ένα. Γίνεται αναφορά μόνο των πιο καλοδιατηρημένων και πολυτελών αγγείων ή άλλων αντικειμένων. Παρακάτω, θα αναφερθούν όλα τα κινητά ευρήματα που αναφέρεται πως εντοπίστηκαν στο εσωτερικό του δωματίου, τόσο από τον αρχικό ανασκαφέα, όσο και από τους νεώτερους ανασκαφείς της θέσης. Πιο συγκεκριμένα, πρόκειται για ένα ωοειδές ρυτό, ένα πήλινο ρυτό σε σχήμα κεφαλής ταύρου και ένα όστρεο τρίτονα που χρησιμοποιείτο ως δοχείο.

Αγγεία πόσης-λοπάδες

Δεν αναφέρονται από τους ανασκαφείς του δωματίου ευρήματα που ταυτίζονται με αγγεία πόσης (Banou 1995, 39).

Προχυτικά αγγεία

Δεν περιγράφεται κανένα προχυτικό αγγείο.

Ρυτά

40. Ρυτό

Πρόκειται για ωοειδές ρυτό (**εικ. 23α-β**), το οποίο βρέθηκε σε σπαράγματα, διασκορπισμένο στα Δωμάτια 7-8-9 (Seager 1910, 15, 26), τα οποία αντιστοιχούν στα Δωμάτια 12-13-18 της νεώτερης ανασκαφής (Banou 1995, 39). Η αρχική θέση του αντικειμένου δεν είναι γνωστή. Για την κατασκευή του είχε χρησιμοποιηθεί λεπτόκοκκος πηλός, ενώ οι τεχνικές λεπτομέρειες δεν αποκλείουν την πιθανότητα να πρόκειται για προϊόν κνωσιακού εργαστηρίου. Έχει πεπλατυσμένο χείλος, λεπτή επεξεργασία στην ένωση ανάμεσα σε λαιμό και ώμους και ψηλό, απιόσχημο σώμα. Επίσης, φέρει οπή στον πυθμένα. Περιλαμβάνει ακόμα, μία μικρή, δαχτυλιόσχημη λαβή στον λαιμό. Η διακόσμησή του είναι περίτεχνη, αποτελούμενη από φυτικά και θαλάσσιου ρυθμού μοτίβα. Στο ανώτερο τμήμα του λαιμού παρατηρούνται γραμμικά σχέδια και φυλλόσχημη ταινία, που κοσμεί το σημείο της ένωσης του λαιμού με το υπόλοιπο σώμα, στο ύψος των ώμων. Τοξοειδή, μοτίβα κρέμονται από το προαναφερθέν σημείο ένωσης. Το σώμα του αγγείου κοσμείται από φύλλα κισσού και μικρούς αστερίες ή αχινούς. Επίσης, παρατηρούνται και άλλα μικρότερα διακοσμητικά μοτίβα, τα οποία γεμίζουν το κενό. Χρονολογείται στην ΥΜΙΒ (Seager 1910, 26, Banou 1995, 39, εικ. 39, ν. 21, Koehl 2006, 109, ν. 248).

41. Ρυτό

Πρόκειται για ένα ρυτό, πήλινο, σε σχήμα κεφαλής ταύρου. Ο Seager (1910, 27) δεν περιγράφει το εύρημα με λεπτομέρεια. Σημειώνει πως το μεγαλύτερο μέρος του δεν σώζεται, αν και το μέγεθός του είναι μεγαλύτερο από όλα τα ανάλογα ρυτά που είχαν ανακαλυφθεί ως τότε. Το ένα από τα κέρατα του ταύρου σώζει το μεγαλύτερο τμήμα του, γεγονός πολύ σπάνιο γι αυτόν τον τύπο ρυτού. Η κεφαλή, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο ανασκαφέας, είναι επιχρισμένη με λευκό, κιμωλιώδες χρώμα (*chalky white*), όπως συνηθίζεται με την πλειονότητα των ταυρόσχημων ρυτών, αλλά και των ρυτών σε σχήμα κεφαλής ταύρου. Ο λαιμός είναι κλειστός, οδηγώντας έτσι στο συμπέρασμα ότι το αγγείο γέμιζε από τις οπές που θα υπήρχαν στα κέρατα¹⁹.

Λίθινα αγγεία

42. Λίθινος λύχνος

¹⁹ Οι νεώτεροι μελετητές της θέσης σημειώνουν, ότι δεν μπόρεσαν να εντοπίσουν αυτό το ρυτό στο Μουσείο Ηρακλείου (Banou 1995, 39). Ο Koehl (2006, 119, ν. 314) επίσης το περιγράφει βασιζόμενος στα δεδομένα που δημοσίευσε ο Seager.

Ο συγκεκριμένος λύχνος (εικ. 24) βρέθηκε θραυσμένος και διασκορπισμένος σε τρεις χώρους (AB12-13-14). Κατέστη εφικτό όμως να συγκολληθεί στο σύνολό του. Είναι κατασκευασμένος από ασβεστόλιθο, ενώ η επιφάνειά του είναι σκουρόχρωμη, εξαιτίας της διάβρωσης. Φέρει στίλβωση και αποτελεί εξαιρετο δείγμα λιθοτεχνίας. Πιο αναλυτικά, η κοιλότητα που υποδεχόταν το περιεχόμενο του λύχνου (καύσιμη ύλη, φυτίλι κ.ά.) είναι αρκετά ρηχή. Το χείλος του λύχνου είναι κλιμακωτό, δημιουργώντας ένα περίτεχνο διακοσμητικό αποτέλεσμα. Στην εξωτερική του επιφάνεια, φέρει διακόσμηση από άνθος με μεγάλα πέταλα, τα οποία έχουν λαξευτεί ανάγλυφα. Η βάση του λύχνου είναι ένα χαμηλό πόδι, το οποίο αποτελεί συνέχεια του ανθεμωτού σχεδίου. Πρόκειται για ένα μοναδικό αγγείο όσον αφορά στην τυπολογία του. Χρονολογείται στην YMIB (Betancourt 1995γ, 43, εικ. 40, ν. 37).

Λεπίδες οψιανού και άλλα λίθινα

Αναφέρεται η ανεύρεση αρκετών λίθινων αγγείων στο Δωμάτιο 12, ωστόσο χωρίς να περιγράφονται ή να δημοσιεύονται (Banou 1995, 39).

Οργανικά κατάλοιπα

Δεν γίνεται λόγος για άλλα οργανικά κατάλοιπα από το Δωμάτιο AB12, εκτός από ένα όστρεο τρίτωννα.

43. Τρίτωνας

Δεν είναι γνωστό το ακριβές σημείο εύρεσης του αντικειμένου (εικ. 25). Ο Seager (1910, 25) αναφέρει ότι βρέθηκε κοντά στην κατασκευή που αποκαλεί θρανίο από βότσαλα, κατά μήκος του βόρειου τοίχου του δωματίου. Στο σημείο αυτό σήμερα, είναι ορατός μόνο ο φυσικός βράχος. Οι διαστάσεις του οστρέου είναι 19.9 x 8.8 εκ. και ανήκει στην οικογένεια *Charonia*. Από το όστρεο αφαιρέθηκε το κεντρικό στέλεχος του και έτσι μπόρεσε να γίνει κοίλο και να χρησιμοποιηθεί ως αγγείο για την τέλεση χοών ή για κάποια άλλη ειδική χρήση²⁰. Χρονολογείται στην YMIB (Reese 1995, 42, εικ. 40, ν. 36).

Προκαταρκτικά συμπεράσματα για το Δωμάτιο AB12

²⁰ Τα όστρεα τρίτωννα θα μπορούσαν να χρησιμοποιούνται για την παραγωγή ήχου μέσω της ίδιας επεξεργασίας, διαμορφώνοντας μία εύηχη σάλπιγγα.

Κατά μήκος του βόρειου τοίχου του δωματίου αναφέρεται από τον Seager η παρουσία βοτσαλωτού θρανίου, υποδηλώνοντας ότι το Δωμάτιο B12 είναι ένα Ιερό με Θρανίο. Παρ' όλα αυτά, οι νεώτεροι ανασκαφείς της θέσης δεν εντόπισαν μία τέτοια κατασκευή, εκτός από τον φυσικό βράχο, που όπως φαίνεται και στην κάτοψη διατρέχει το κτήριο σε αυτό το επίπεδο από τα δυτικά προς τα ανατολικά (Betancourt 1995α, 48-50). Στο Δωμάτιο AB12 δεν βρέθηκε μεγάλος αριθμός αντικειμένων, ή τουλάχιστον τα δημοσιευμένα δεδομένα από αυτό είναι πολύ λίγα. Η τελευταία φάση χρήσης του Δωματίου AB12, με βάση τα ευρήματα, τοποθετείται στην ΥΜΙΒ περίοδο. Στα νότια του δωματίου, εκτείνεται ένας μεγάλος ενιαίος χώρος που έχει συμβατικά ονομαστεί από τους ανασκαφείς AB18 και AB13, που δεν είναι ανασκαμμένος. Δεν αποκλείεται να πρόκειται για έναν υπαίθριο χώρο, στον οποίο είχε πρόσβαση το Δωμάτιο AB12, αλλά δεν μπορεί να αποδειχθεί η σχέση των χώρων αυτών μεταξύ τους, όπως και ο χαρακτήρας τους, αν δεν γίνει συμπληρωματική ανασκαφή.

Σημαντικά ευρήματα αγνώστου ανασκαφικού περιβάλλοντος από το Κτήριο AB

Ορισμένα εξαιρετικής ποιότητας λίθινα αγγεία εντοπίστηκαν στο κτήριο κατά την διάρκεια των νεώτερων ανασκαφών στη θέση. Παρακάτω θα αναφερθούν τα πιο χαρακτηριστικά.

44. Λίθινο κύπελλο

Πρόκειται για ένα απλό κύπελλο πόσης, ή για λοπάδα. Σώζεται τμήμα του χείλους και η στίλβωσή του είναι επιμελημένη. Είναι φιλοτεχνημένο από μάρμαρο και χρονολογείται στην ΥΜΙΒ (Betancourt 1995γ, 44, εικ. 40, ν. 43).

45. Λίθινη κύλινκ

Πρόκειται για κύλινκ, από την οποία σώζονται το χείλος και τμήματα από το σώμα. Είναι κατασκευασμένη από ασβεστίτη, ένα πέτρωμα λευκό και ημιδιαφανές, χωρίς νευρώσεις ή κηλίδες. Η κύλινκ είναι ψηλή, με σχήμα κωνικό και στο κάτω μέρος της πριν από την βάση φέρει γείσο. Η βάση ωστόσο δεν σώζεται. Ο εν λόγω τύπος αγγείου τοποθετείται ανάμεσα στα ωραιότερα μινωικά αγγεία και το συγκεκριμένο πιθανότατα είναι εισηγμένο. Χρονολογείται στην ΥΜΙΒ περίοδο (Betancourt 1995γ, 44, εικ. 41, ν.44).

46. Λίθινη πλάκα

Πρόκειται για μία πλάκα, τμήμα αντικειμένου με ένθετη διακόσμηση. Είναι κατασκευασμένη από ασβεστίτη λίθο, επίπεδο και στιλβωμένο. Στην επιφάνειά της φέρει εγχάρακτες γραμμές, οι οποίες διαμορφώνουν σχέδιο που πιθανώς αποδίδει λαξευτή τοιχοποιία. Η πίσω όψη της πλάκας είναι λειασμένη, αλλά όχι στιλβωμένη. Συνάγεται έτσι το συμπέρασμα, ότι η πλάκα ήταν ένθετη, ίσως σε κάποιο μωσαϊκό. Χρονολογείται στην ΥΜΙ περίοδο (Betancourt 1995γ, 44, εικ. 41, ν. 41).

Γενικά συμπεράσματα για το Κτήριο AB

Το Κτήριο AB αποτελεί ένα από τα μεγαλύτερα κτίσματα του οικισμού. Η αρχιτεκτονική του δεν παρουσιάζει κάποιο ιδιαίτερο χαρακτηριστικό, ώστε να διακρίνεται από τις υπόλοιπες οικίες. Δύο μόνο δωμάτια, το AB4 και το AB12, έχουν κατά καιρούς θεωρηθεί ιερά, από διάφορους μελετητές. Το πρώτο, όπως έχει ήδη αναφερθεί, είχε θεωρηθεί κρύπτη. Όσον αφορά στην σκευή από το εσωτερικό του δωματίου, μόνο ένα πιθοειδές αγγείο με την απεικόνιση διπλών πελέκεων και βουκρανίων αποκαλύφθηκε, στο οποίο φυλασσόταν κάποιο προϊόν. Ωστόσο, το δωμάτιο ήταν άδειο από άλλα ευρήματα. Εντοπίστηκαν μόνο λίγα όστρακα κεραμεικής καθημερινής χρήσης. Το Δωμάτιο AB12 έχει περισσότερα χαρακτηριστικά που το συνδέουν με τελετουργικές δραστηριότητες. Παλαιότερα, επιχειρήθηκε από πολλούς μελετητές να τεκμηριωθεί η άποψη περί λειτουργίας οικιακού ιερού στο συγκεκριμένο δωμάτιο (Glottz 1925, 262²¹, Nilsson 1950, 104²², Davaras 1976, 263, Hood 1977, 167, Gesell 1985, 132, Rutkowski 1972, 327, 1986, 152).

Το δωμάτιο είχε ταυτιστεί από τον αρχικό ανασκαφέα ως Ιερό με Θρανίο. Αναφέρει κατά μήκος του βόρειου τοίχου ένα θρανίο στρωμένο με βότσαλα, το οποίο δεν σώζεται στις μέρες μας. Δεν αποκλείεται ο φυσικός βράχος, που εκτείνεται κατά μήκος αυτού του ανδρήρου. Επίσης, η διερεύνηση της σχέσης του δωματίου με τους χώρους στα νότια (AB18 και AB13), που πιθανότατα ήταν ενιαίοι και αστέγαστοι, ίσως να εμπλούτιζε τις γνώσεις μας σχετικά με την χρήση του Δωματίου AB12, αλλά και την σχέση του με αυτούς, ωστόσο δεν έχει γίνει η ανασκαφή τους. Τέλος, τα λίγα διασωθέντα κινητά

²¹ Ο Glottz διατυπώνει την άποψη, ότι κάθε σπίτι στην Ψύρα, την οποία αποκαλεί λιμάνι και όχι πόλη ή οικισμό, είχε και το δικό του μικρό ιερό για την καθημερινή επικοινωνία των ανθρώπων με το θείο. Εν προκειμένω, αναφέρεται στο Δωμάτιο AB12 και στο ταυρόσχημο ρυτό που ανακαλύφθηκε στο εσωτερικό του.

²² Ο Nilsson, στην ουσία, απλώς καταγράφει την περίπτωση του Δωματίου AB12, ως οικιακού ιερού.

ευρήματα, υποδηλώνουν την ευμάρεια που χαρακτήριζε αυτή την οικία αλλά και την εκλεπτυσμένη λιθοτεχνία που άκμαζε στο νησί.

Βόρειος Τομέας AF (AF North)

Γενικά στοιχεία

Το οικοδομικό συγκρότημα AF είναι τοποθετημένο στο νοτιότερο άκρο της χερσονήσου Κατσούνι και χωρίζεται σε δύο τομείς, τον βόρειο και τον νότιο (**εικ. 26α-β**). Χαρακτηρίζεται από πολλές διαδοχικές αρχιτεκτονικές φάσεις, που το καθιστούν το δυσκολότερο ίσως κτήριο ως προς τον καθορισμό της στρωματογραφικής ακολουθίας. Τα πρωιμότερα σωζόμενα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα τοποθετούνται στην MMI-II περίοδο. Μετά από μία καταστροφή κατά την MMIB, παρατηρείται παύση στην οικοδόμηση νέων κτηρίων στον οικισμό. Στην συνέχεια όμως, εμφανίζονται νέα κτήρια. Κατά την YMIA παρατηρούνται ίχνη²³ νέας καταστροφής, που μετά βεβαιότητας σχετίζονται με την έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας. Μετά την καταστροφή, το νότιο τμήμα του Τομέα AF (AF South) εγκαταλείπεται και νέες κτηριακές εγκαταστάσεις κατασκευάζονται βορειότερα, αρκετά πιο μακριά από την θάλασσα. Τα νέα κτήρια διαρθρώνονται σε δύο συγκροτήματα δωματίων, τα οποία είναι τοποθετημένα βορειότερα στην περιοχή AF (Area AF North). Τα νέα κτήρια της YMIB περιόδου επαναχρησιμοποιούν κάποια από τα πρωιμότερα δωμάτια, όπως τα AF1²⁴, AF 5A-B²⁵ και προστέθηκαν κάποιοι χώροι προς τα βόρεια, τα δωμάτια AF 6²⁶, AF 7, AF 8²⁷ και AF 9²⁸. Στο Δωμάτιο AF6 εντοπίζεται μεγάλος αριθμός αντικειμένων που σχετίζεται ίσως με τελετουργικές πράξεις. Τα αντικείμενα κατέπεσαν από τον όροφο. Τέλος, στο Δωμάτιο AF 3 ταυτίζεται από τους ανασκαφείς με υπόστυλο δωμάτιο (Κρύπτη Πεσσών). Επίσης, αν και δεν αναφέρεται το ακριβές ανασκαφικό περιβάλλον, σχολιάζεται ο εντοπισμός τουλάχιστον 6-8 πίθων, μεγάλης

²³ Αρκετή ποσότητα ηφαιστειακής τέφρας κάλυψε τα δάπεδα των κτηρίων, η οποία βρίσκεται κάτω από τα δάπεδα των νεώτερων αρχιτεκτονικών φάσεων.

²⁴ Στο εν λόγω δωμάτιο βρέθηκαν τμήματα κονιάματος, τα οποία ανήκαν στην τοιχογραφική διακόσμηση του δωματίου που βρισκόταν στον όροφο. Αποτελούσε τμήμα της διακόσμησης του δαπέδου του ορόφου (Shaw- Betancourt 2009, 113-118).

²⁵ Ανασύρθηκαν και σε αυτό το δωμάτιο τμήματα κονιάματος σε πολύ αποσπασματική κατάσταση (Betancourt 2009α, 118).

²⁶ Στο δωμάτιο αυτό ήρθαν στο φως τμήματα κονιάματος από την επίχωση κατάρρευσης του ορόφου. Δεν έφεραν διακόσμηση με χρώμα (Betancourt 2009α, 118).

²⁷ Μικροσκοπικά κομμάτια κονιάματος βρέθηκαν και στο εν λόγω δωμάτιο, χωρίς να μπορεί να μιλήσει κανείς με βεβαιότητα για την αρχική τους θέση (Betancourt 2009α, 119).

²⁸ Στο δωμάτιο αποκαλύφθηκαν μικρά κομμάτια κονιάματος (Betancourt 2009α, 119).

χωρητικότητας. Θεωρείται ότι πρόκειται για πολύ μεγάλες δυνατότητες αποθήκευσης συγκριτικά με το μέγεθος του κτηρίου (Betancourt 2001, 147).

Στην συνέχεια, θα εξετασθούν τα Δωμάτια AF 6, AF8 και AF 3A²⁹, στα οποία εντοπίστηκαν ενδείξεις για την πιθανή τέλεση ιεροπραξιών. Στην καταστροφή που έλαβε χώρα κατά την ΥΜΙΒ, η οποία περιελάμβανε μεγάλης έκτασης πυρκαγιά, το συγκρότημα καταστράφηκε οριστικά.

AF North- Δωμάτιο AF 6

Αρχιτεκτονική

Το Δωμάτιο AF6 βρίσκεται βόρεια του AF 5A και νότια του AF7. Έχει δύο θύρες, εκ των οποίων η ανατολική οδηγεί έξω στον Χώρο AF11 που βλέπει στον δρόμο. Η θύρα έχει πλάτος 0.60 μ. και φέρει κατώφλι από ασβεστόλιθο (**εικ. 27**). Η δεύτερη θύρα συνδέει το Δωμάτιο AF6 με το Δωμάτιο AF7 (**εικ. 28**). Στη ΝΔ γωνία του δωματίου, αποκαλύφθηκε κτιστή εστία³⁰ διαστάσεων 0.90 μ. x 0.90 μ. x 0.64 μ. Μία κτιστή εξέδρα διατρέχει το νότιο τοίχο, ενώ στην ΒΔ γωνία υπάρχει κυκλική κοιλότητα διαμέτρου 0.17 μ., που έχει λαξευτεί στον φυσικό βράχο (**εικ. 29α-β**). Τέλος, ο βόρειος τοίχος έχει μήκος 3.40 μ., 0.46 μ. πάχος και σωζόμενο ύψος 0.88 μ. Ο νότιος τοίχος έχει μήκος 3.67 μ., πάχος 0.58 μ. και σωζόμενο ύψος 0.97 μ (McEnroe 2009, 36). Η τοιχοποιία του αποτελείται από αργολιθοδομή (**εικ. 30**).

Κινητά ευρήματα

Το δωμάτιο, στο επίπεδο του δαπέδου, δεν απέδωσε παρά καθημερινή κεραμική, που ήταν απαραίτητη για την λειτουργία μιας κουζίνας. Παρακάτω, θα περιγραφούν αντικείμενα σε καλή κατάσταση διατήρησης, που προέρχονται από τις επιχώσεις του ορόφου, στις οποίες περιλαμβάνονται και αντικείμενα από την κατάρρευση του κτηρίου. Η πλειονότητα των αντικειμένων αφορά σε κύπελλα και λοπάδες.

Κεραμική

²⁹ Τα Δωμάτια 5A και 5B δεν εξετάζονται διότι αποτελούν πιθανότατα χώρους αποθηκευτικούς ή/και καθημερινών δραστηριοτήτων, όπως το μαγείρεμα. Χαρακτηριστικό εύρημα είναι τα κωνικά κύπελλα, τα οποία χρησιμοποιούνταν ως λύχνι διότι φέρουν ιχνη καύσης. Επίσης, το Δωμάτιο 5A είναι σκοτεινό, χωρίς κανέναν φυσικό φωτισμό. Στο δάπεδο του Δωματίου 5B βρέθηκε ένα κωνικό ρυτό, μάλλον πεσμένο από τον όροφο (Floyd 2009, 63, v. 136 Koehl 2006, 184, v. 816).

³⁰ Η εστία μοιάζει αρκετά με τον κτιστό λάκκο στον Χώρο 10 της Οικίας AC. Και στις δύο περιπτώσεις πρόκειται για κατασκευή που σχετίζεται με μαγειρικές δραστηριότητες.

47. Κύπελλο *(Πεσμένο από τον όροφο)*

Άωτο, κωνικό κύπελλο κατασκευασμένο από καλής ποιότητας πρώτες ύλες. Το χείλος είναι ευθύγραμμο και έσω νεύον. Η βάση είναι επίπεδη και λεπτή. Πρόκειται για έναν συνηθισμένο τύπο κωνικού κυπέλλου αυτή την περίοδο, συνήθως ακόσμητο, αλλά δεν απουσιάζουν και ορισμένα δείγματα που φέρουν διακοσμητικά μοτίβα. Απαντούν κατά την ΥΜΙ κυρίως σε οικιστικές θέσεις και μάλιστα σε μεγάλες συγκεντρώσεις. Χρονολογείται στην ΥΜΙ περίοδο (Floyd 2009, 72, εικ. 14, v. 205)

48. Κύπελλο *(Πεσμένο από τον όροφο)*

Άωτο, κωνικό κύπελλο κατασκευασμένο από καλής ποιότητας πρώτες ύλες. Το χείλος είναι ευθύγραμμο και η βάση λεπτή και επίπεδη. Αποκατάσταθηκε σε μεγάλο βαθμό αν και βρέθηκε θραυσμένο. Χρονολογείται στην ΥΜΙ (Floyd 2009, 72, εικ. 14, v. 206).

49. Κύπελλο *(Πεσμένο από τον όροφο)*

Άωτο, κωδωνόσχημο κύπελλο, με λεπτά τοιχώματα και κατασκευασμένο από λεπτόκοκκο πηλό. Φέρει στίλβωση και το στόμιό του είναι λεπτό και ευθύγραμμο. Η διακόσμησή του είναι λιτή, αποτελούμενη από μία ταινία στο στόμιο, ενώ μία άλλη διατρέχει όλη την περιφέρεια του αγγείου, που στο εσωτερικό της φέρει επιμηκυμένα πέταλα άνθους. Χρονολογείται στην ΥΜΙΑ (Floyd 2009, 72, εικ. 15, v. 209).

50. Κύπελλο *(Πεσμένο από τον όροφο)*

Άωτο, κωνικό κύπελλο με μέγεθος αρκετά μεγάλο. Βρέθηκε θραυσμένο και είναι κατασκευασμένο από καλής ποιότητας πρώτες ύλες. Φέρει στίλβωση και το στόμιό του είναι ευθύγραμμο και λεπτό. Το επίχρισμά του είναι σκοτεινό και φέρει διακόσμηση εξωτερικά, από ταινίες και οριζόντιες κυματοειδείς γραμμές. Χρονολογείται στην ΥΜΙΒ περίοδο (Floyd 2009, 73, εικ. 15, v. 212).

51. Λοπάδα *(Πεσμένο από τον όροφο)*

Αγγείο ανοιχτού τύπου. Πιθανότατα πρόκειται για λοπάδα, από την οποία σώζεται μόνο ένα όστρακο από το σώμα. Ίσως φέρει στίλβωση, ενώ εσωτερικά διακρίνεται σκοτεινό επίχρισμα. Η επιφάνεια είναι διακοσμημένη με ταινιόσχημα μοτίβα και οριζόντιες κυματοειδείς γραμμές. Χρονολογείται στην ΥΜΙΒ (Floyd 2009, 72- 73, εικ. 15, v. 211).

52. Λοπάδα *(Πεσμένο από τον όροφο)*

Το συγκεκριμένο αγγείο είναι μία λοπάδα, αρκετά μεγάλου μεγέθους. Σώζεται θραύσμα από το στόμιο. Είναι κατασκευασμένη από πηλό, που περιέχει φυλλίτη αλλά και άλλες πετρώδεις προσμίξεις. Χρονολογείται στην ΥΜΙΒ (Floyd 2009, 73, εικ. 15, ν. 213).

53. Λοπάδα *(Πεσμένο από τον όροφο)*

Πρόκειται για μία λοπάδα, από την οποία σώζεται θραύσμα από το στόμιο. Είναι κατασκευασμένη από λεπτόκοκκο πηλό και το στόμιο είναι ελαφρώς αναδιπλωμένο, ενώ η άνω επιφάνειά του είναι επιπεδοποιημένη. Τα τοιχώματα του σκεύους είναι λεπτά, φέρει σκοτεινό επίχρισμα στην εσωτερική επιφάνεια και κοσμείται από μελανές, πλατιές ταινίες και μία τουλάχιστον λευκή, λεπτή ταινία ανάμεσά τους. Χρονολογείται στην ΥΜΙΒ (Floyd 2009, 73, εικ. 15, ν. 214).

Προχυτικά αγγεία

54. Πρόχους³¹

Πρόχους, από την οποία σώζεται το στόμιο με την λαβή, η βάση και όστρακα από το σώμα. Ο λαιμός του αγγείου είναι κοντός και η πρόχυσή του αρκετά ευρεία. Στο σημείο σύνδεσης του λαιμού με τους ώμους, υπάρχει παχύς δακτύλιος. Η λαβή είναι σχήματος οβάλ και η βάση επίπεδη. Εξωτερικά φέρει στίλβωση, ενώ δεν είναι δυνατό να διακριθεί η διακόσμηση γιατί η επιφάνεια του αγγείου είναι πολύ διαβρωμένη. Χρονολογείται στην ΥΜΙ (Floyd 2009, 70, εικ.12, ν. 191).

Πύραυλα³²

55. Πύραυλο *(υλικό κατάρρευσης του κτηρίου και του ορόφου)*

³¹ Η συγκεκριμένη πρόχους δεν έχει ξεκάθαρο στρωματογραφικό περιβάλλον, γιατί τα τμήματά της βρέθηκαν τόσο σε στρώμα που ανήκει στο πεσμένο υλικό του ορόφου, όσο και σε στρώμα που ανήκει στο δάπεδο του Δωματίου ΑΦ6.

³² Γνωστή είναι η χρήση των εν λόγω αντικειμένων κατά την Προανακτορική και Παλαιοανακτορική Περίοδο, ως τμήμα της σκευής για την τέλεση ιεροπραξιών, κυρίως εκείνων που αφορούσαν στις ταφικές πρακτικές με επίκεντρο τα κοινοτικά γεύματα που λάμβαναν χώρα πέριξ των θολωτών τάφων. Εντοπίζονται και στα ιερά κορυφής και στα ιερά των Παλαιών Ανακτόρων, αρκετά συχνά. Ωστόσο, δεν είναι γνωστό αν κατά την Νεοανακτορική Περίοδο αποτελούσαν τμήμα της τελετουργικής σκευής των οικιακών ιερών.

Πρόκειται για ένα πύραυνο, που σώζεται κατά τα 3/4. Σε αρκετά καλή κατάσταση βρίσκεται το εσωτερικό, κοίλο δοχείο με τις οπές, ενώ φέρει ίχνη καύσης. Επίσης, ο πηλός που χρησιμοποιείται περιέχει προσμίξεις φυλλίτη. Χρονολογείται στην ΥΜΙ (Floyd 2009, 72, εικ. 14, ν. 207).

Λοιπά αγγεία

Δεν αναφέρονται άλλοι τύποι αγγείων.

Μικρογραφικά αγγεία

Δεν δημοσιεύεται κάποιο αγγείο αυτού του τύπου.

Ρυτά

56. Ρυτό (Πεσμένο από τον όροφο)

Πρόκειται για ένα ολόσωμο, ταυρόσχημο ρυτό³³ (εικ. 31 α-β). Εντοπίστηκε θραυσμένο και συλλέχθηκαν όστρακα από το σώμα του συμπεριλαμβανομένων του κεφαλιού και των ποδιών. Ο πηλός του έχει προσμίξεις φυλλίτη. Ο ταύρος στεκόταν όρθιος και ήταν κατασκευασμένος σε μήτρα διπλής όψεως. Γύρω από τα κέρατα, στην βάση τους, αποδίδεται μία γιρλάντα, ενώ πίσω από τα κέρατα υπάρχει μια οπή για την τοποθέτηση της υγρής ουσίας και μία δεύτερη οπή στο στόμα του ζώου για την τέλεση της χοής. Το ρυτό έφερε αρκετά χρώματα³⁴, όπως λευκό στην εξωτερική του επιφάνεια, αλλά και κόκκινο γύρω από τα μάτια, τις γιρλάντες και τα κέρατα. Στο σώμα αποδίδονται δικτυωτά μοτίβα, τα οποία σχηματίζουν ένα δίκτυ τυλιγμένο γύρω από το σώμα του ταύρου. Χρονολογείται στην ΥΜΙΒ (Koehl 2006, 75, ν. 23, Floyd 2009, 72, εικ.14, ν. 208).

Λίθινα αγγεία

Δεν αναφέρονται λίθινα αγγεία.

Λεπίδες οψιανού και άλλα λίθινα

³³Ένα κέρασ από παρόμοιο ρυτό εντοπίστηκε στο Κτήριο της Πλατείας που θα αναφερθεί παρακάτω, ενώ συνολικά έχουν εντοπιστεί εννέα ρυτά αυτού του τύπου στο νησί (Seager 1910, 22-24 και Miller 1984, 547-548).

³⁴ Σχετικά με τον συμβολισμό των χρωμάτων βλ. Gillis 2004 και 2012.

Δεν αναφέρεται ο εντοπισμός λεπίδων οψιανού στο συγκεκριμένο δωμάτιο, ούτε βρέθηκαν δείγματα πεσμένα από τον όροφο. Καταγράφονται από τους ανασκαφείς εργαλεία καθημερινής χρήσεως από το επίπεδο του δαπέδου, που αφορούσαν μαγειρικές δραστηριότητες (Dierckx 2009β, 101).

Οργανικά κατάλοιπα

Όπως έχει ήδη προαναφερθεί, το Δωμάτιο AF6 λειτουργούσε ως μαγειρείο. Ως εκ τούτου, εντοπίστηκαν αρκετά οργανικά κατάλοιπα, η πλειοψηφία των οποίων αφορούσε οστά, κατά πλειοψηφία ψαριών (Reese 2009, 150). Επίσης, εντοπίστηκε ένα κομμάτι απανθρακωμένου ξύλου ελιάς (*Olea europaea L.*) Ωστόσο, από το ανασκαφικό σύνολο που αφορά στο πεσμένο από τον όροφο υλικό, δεν προκύπτουν ευρήματα που συμβάλουν σε μια ερμηνευτική προσέγγιση που θα ενίσχυε την υπόθεση ύπαρξης ιερού στον όροφο. Πιο συγκεκριμένα, εντοπίστηκαν κυρίως θαλάσσια όστρεα και σαλιγκάρια ξηράς (Reese 2009, 139) αν και θεωρείται ότι η παρουσία οστρέων είναι χαρακτηριστικό γνώρισμα των οικιακών ιερών. Στον όροφο, βάσει των σωζόμενων δεδομένων, τελούνταν γεύματα.

Προκαταρκτικά συμπεράσματα για το Δωμάτιο AF6

Το ενδιαφέρον στοιχείο του δωματίου, που οδήγησε στην εξέτασή του, είναι το ανασκαφικό σύνολο που κατέπεσε στον χώρο AF6 από τον όροφο. Όπως προαναφέρθηκε, πρόκειται κυρίως για κωνικά κύπελλα και λοπάδες, προχυτικά σκεύη και ένα ταυρόσχημο ρυτό. Ως εκ τούτου, συμποτικού χαρακτήρα πράξεις λάμβαναν χώρα στον όροφο. Η ανυπαρξία οργανικών καταλοίπων στον όροφο, οφείλεται ίσως στον καθαρισμό των δωματίων μετά την τέλεση της οποιαδήποτε πράξης.

Δωμάτιο AF 8

Η εξέταση του συγκεκριμένου δωματίου (εικ. 32 α-β) θεωρείται απαραίτητη προκειμένου να στοιχειοθετηθεί η ύπαρξη ή όχι ιερού στον όροφο του Βόρειου Τομέα AF, γιατί και σε αυτό το δωμάτιο υπάρχουν σημαντικά κινητά ευρήματα προερχόμενα από τις επιχώσεις της κατάρρευσής του. Καταγράφεται ως δύσκολη από τους ανασκαφείς (Floyd 2009, 77) η διάκριση επιμέρους ανασκαφικών συνόλων στο δωμάτιο. Ωστόσο, εντοπίστηκαν, στο εσωτερικό του δωματίου, πεσμένες πλάκες φυλλίτη και όστρακα αγγείων, όπως ρυτών. Ως εκ τούτου, στον όροφο πάνω από το

Δωμάτιο 8 υπήρχε πλακόστρωτο δωμάτιο στο οποίο μεταξύ άλλων αντικειμένων χρησιμοποιούνταν και πολλά ρυτά.

Αρχιτεκτονική

Η είσοδος στο δωμάτιο γινόταν από μία θύρα με πλάτος 1.02 μ. που βρισκόταν στον βόρειο τοίχο, ωστόσο εντοπίστηκε σφραγισμένη από τα υλικά της κατάρρευσης (**εικ. 33**). Ο βόρειος τοίχος βρίσκεται σε κακή κατάσταση διατήρησης, ενώ στο νότιο τμήμα του δωματίου εντοπίστηκαν ίχνη πλινθόκτιστου τοίχου. Ο τοίχος αυτός λειτουργούσε πιθανότατα ως διαχωριστικός τοίχος μεταξύ των δωματίων AF8 και AF9. Το Δωμάτιο 8 ήταν πλακόστρωτο και πιθανότατα οι πλάκες του δαπέδου ανήκαν σε παλαιότερη αρχιτεκτονική φάση. Οι κάτοικοι, παρ' όλα αυτά, τις επαναχρησιμοποίησαν στην πέμπτη οικοδομική φάση. Στη ΝΑ γωνία του δωματίου παρατηρείται ένα Σύστημα Θρανίων σχήματος L (**εικ. 34**) και πιθανότατα υπήρχε μία κλίμακα στα ανατολικά. Αυτό είναι αρκετά σημαντικό στοιχείο, γιατί θα σήμαινε την εύκολη επικοινωνία ενός πλακόστρωτου δωματίου με τον όροφο, στον οποίο υπήρχε σκευή διαφορετικού τύπου από την συνηθισμένη οικιστική. Το μήκος του βόρειου τοίχου είναι 1.85 μ., του ανατολικού 2.70 μ., ενώ ο δυτικός τοίχος διαμορφώνεται από ένα τμήμα της πρόσοψης του Κτηρίου AU το οποίο είναι κατασκευασμένο με επιμελημένη ψευδοϊσοδομική τοιχοποιία (McEnroe 2009, 37) (**εικ. 35**). Δεν παρέχονται πληροφορίες για την αρχιτεκτονική του δωματίου στον όροφο, εκτός από την ύπαρξη πλακόστρωτου δαπέδου.

Κινητά ευρήματα

Κεραμική

Παρακάτω θα εξετασθεί το υλικό από το επίπεδο του δαπέδου, γιατί αποκαλύφθηκαν κάποια αξιολογικά ευρήματα, αλλά και του ανασκαφικού υλικού που αναγνωρίζεται ως πεσμένο από τον όροφο.

Ευρήματα³⁵ από το επίπεδο του δαπέδου του Δωματίου AF8

Κύπελλα πόσης- λοπάδες

³⁵Στην δημοσίευση των δεδομένων που προέκυψαν από την ανασκαφή του δωματίου, δεν αναφέρονται καθόλου προχτυκά αγγεία στο επίπεδο του δαπέδου (Floyd 2009, 77-78).

57. Κύπελλο

Το συγκεκριμένο άωτο, κωνικό κύπελλο εντοπίστηκε ακέραιο. Είναι κατασκευασμένο από λεπτόκοκκο πηλό και δεν φέρει διακοσμητικά μοτίβα. Χρονολογείται στην ΥΜΙΒ (Floyd 2009, 78, εικ. 17, ν. 259).

58. Κύπελλο

Κωδωνόσχημο κύπελλο, το οποίο είναι κατασκευασμένο από λεπτές πρώτες ύλες και φέρει στίλβωση. Στην εξωτερική του επιφάνεια το επίχρισμά του είναι σκοτεινό. Τα τοιχώματα του σκεύους είναι λεπτά και φέρει επιμελημένη διακόσμηση. Πιο αναλυτικά, αυτή αποτελείται από ταινιόσχημα μοτίβα και από ένα σχηματικό, ανθεμωτό σχέδιο, το οποίο διέτρεχε όλη την περιφέρεια του κυπέλλου, όχι όμως συνεχόμενα, αλλά χωρισμένο σε τμήματα. Χρονολογείται στην ΥΜΙΒ (Floyd 2009, 78, εικ. 18, ν. 264).

59. Λοπάδα

Το συγκεκριμένο αγγείο μοιάζει με μεγάλη λοπάδα, που φέρει στίλβωση και είναι κατασκευασμένη από λεπτόκοκκο πηλό, χωρίς προσμίξεις. Η διακόσμησή της αποτελείται από ταινιόσχημα μοτίβα. Χρονολογείται στην ΥΜΙΒ (Floyd 2009, 78, εικ. 18, ν. 267).

60. Λοπάδα

Σώζεται τμήμα από την βάση του αγγείου. Είναι κατασκευασμένο από λεπτές πρώτες ύλες και φέρει στίλβωση. Το επίχρισμά του είναι σκοτεινό και εσωτερικά και εξωτερικά. Η επιφάνειά του είναι πολύ διαβρωμένη και δεν διακρίνεται η διακόσμηση, αν υπήρχε. Χρονολογείται στην ΥΜΙΒ (Floyd 2009, 78, εικ. 18, ν. 268).

Μικρογραφικά αγγεία

61. Μικρογραφικό αγγείο

Πρόκειται για την μικρογραφική απόδοση ενός τριποδικού, μαγειρικού σκεύους. Ο πηλός του περιλαμβάνει πετρώδεις, προσμίξεις φυλλίτη. Χρονολογείται στην ΥΜΙΒ (Floyd 2009, 78, εικ. 18, ν. 263).

Ρυτά

62. Ρυτό

Πρόκειται, ενδεχομένως, για τμήμα του χείλους ενός κωνικού ρυτού³⁶. Είναι κατασκευασμένο από λεπτόκοκκο πηλό και φέρει στύλβωση πολύ επιμελημένη. Το χείλος είναι έξω νεύον. Η διακόσμησή του αποτελείται από ταινιόσχημα και φυλλοειδή μοτίβα (Floyd 2009, 78, εικ. 18, ν. 265).

Λίθινα αγγεία

Δεν εντοπίστηκε κάποιο λίθινο αγγείο.

Λεπίδες οψιανού και άλλα λίθινα αντικείμενα

Δεν γίνεται λόγος για εύρεση λεπίδων οψιανού ή άλλων λίθινων αντικειμένων³⁷.

Ευρήματα πεσμένα από τον όροφο³⁸

Το πεσμένο από τον όροφο ανασκαφικό υλικό περιλαμβάνει κατά κύριο λόγο αγγεία πόσης και ρυτά. Πρόκειται για καταλυτικής σημασίας ανασκαφικό σύνολο, που για τους ανασκαφείς επιβεβαιώνει την ύπαρξη ιερού στον άνω όροφο του Βόρειου Τομέα ΑΦ. Ανάμεσα στα ευρήματα, ταυτίστηκαν όστρακα κεραμεικής που ανήκαν σε προχυτικά, μαγειρικά σκεύη και σε αρύταινες³⁹.

Κύπελλα-λοπάδες

63. Κύπελλο

Πρόκειται για ένα κύπελλο με κυρτά τοιχώματα, από το οποίο σώζεται τμήμα του χείλους. Ο πηλός του είναι λεπτόκοκκος και έχει έξω νεύον χείλος. Φέρει σκοτεινό επίχρισμα και εσωτερικά και εξωτερικά. Χρονολογείται στο τέλος της ΥΜΙΒ περιόδου (Floyd 2009, 79, εικ. 18, ν. 273).

³⁶ Οι ανασκαφείς δεν είναι βέβαιοι, αν πρόκειται για κωνικό ρυτό ή για κύπελλο.

³⁷ Αναφέρονται από την επίχωση γεμίματος του δωματίου τρία λίθινα αντικείμενα, ένα υφάντικό βάρος, ένα ιγδίων και ένα εργαλείο χειρός που χρονολογούνται στην ΥΜΙΒ ή και στην τελική φάση της (Dierckx 2009β, 103).

³⁸ Λόγω του πλήθους των ευρημάτων που έπεσαν στο δωμάτιο από τον όροφο, θα γίνει παρουσίαση των χαρακτηριστικότερων και καλύτερα διατηρημένων δειγμάτων. Επίσης, είναι σημαντικό να διατηρούνται κάποιες επιφυλάξεις σχετικά με την ακρίβεια της στρωματογραφίας γιατί υπήρχε δυσκολία διάκρισης ανάμεσα στα υλικά κατάρρευσης του κτηρίου και των υλικών που ανήκαν στον όροφο (Floyd 2009, 78)

³⁹ Εντοπίστηκαν επίσης έξι, πήλινα, δισκοειδή υφαντικά βάρη (Betancourt 2009β, 110).

64. Κύπελλο

Κύπελλο με κυρτά τοιχώματα, παρόμοιο με το προαναφερθέν, που σώθηκε ακέραιο. Είναι κατασκευασμένο από λεπτόκοκκο πηλό και το χείλος του είναι ελαφρώς έξω νεύον. Η βάση του είναι επίπεδη και φέρει σκοτεινό επίχρισμα εσωτερικά και εξωτερικά. Χρονολογείται στο τέλος της ΥΜΙΒ (Floyd 2009, 79, εικ. 18, ν. 276).

65. Κύπελλο

Κωνικό κύπελλο, σώζεται σχεδόν ακέραιο, όπως και αρκετά ακόμα αυτού του τύπου από τον όροφο, πάνω από το Δωμάτιο ΑF8. Αποτελεί δείγμα χονδροειδούς κεραμεικής και δεν φέρει διακόσμηση. Χρονολογείται στην ΥΜΙ περίοδο (Floyd 2009, 80, εικ. 19, ν. 290).

66. Κύπελλο

Ημισφαιρικό, μόνωτο κύπελλο, το οποίο σώζεται ακέραιο. Αποτελεί δείγμα λεπτότεχνης κεραμεικής και φέρει στίλβωση. Η διακόσμησή του είναι επιμελημένη και αποτελείται από ταινιόσχημα και σπειροειδή μοτίβα. Βρέθηκαν αρκετά κύπελλα αυτού του τύπου στο συγκεκριμένο ανασκαφικό περιβάλλον (Floyd 2009, 81, εικ. 20, ν. 298).

67. Λοπάδα

Πρόκειται για έναν τύπο ανοιχτού αγγείου, πιθανότατα λοπάδας. Αποτελεί δείγμα λεπτότεχνης κεραμεικής, το οποίο φέρει στίλβωση και επίχρισμα εσωτερικά και εξωτερικά. Η διακόσμησή του είναι επιμελημένη, αποτελούμενη από τοξοειδή μοτίβα. Χρονολογείται στην ΥΜΙΒ (Floyd 2009, 80, εικ. 18, ν. 284).

Μικρογραφικά αγγεία

68. Μικρογραφικό αγγείο

Τριποδικό, μικρογραφικό μαγειρικό σκεύος. Αποτελεί δείγμα χονδροειδούς κεραμεικής. Σώζεται τμήμα από την βάση του. Οι ανασκαφείς μιλούν για την πιθανή παρουσία ίχνους καύσης στο εξωτερικό του επίχρισμα. Χρονολογείται στην ΥΜΙ περίοδο (Floyd 2009, 79, εικ. 18, ν. 272). Θα μπορούσε να έχει χρήση μικρού θυμιατηρίου ή λύχνου.

Ρυτά⁴⁰

69. Ρυτό

Κωνικό ρυτό (**εικ. 36**), από το οποίο σώζονται τμήματα του στομίου, της ωτόσχημης λαβής και του σώματος. Αποτελεί δείγμα λεπτότεχνης κεραμεικής και, στο κατώτερο τμήμα του κώνου, φέρει οπή για την τέλεση χοής. Η διακόσμησή του είναι εξαιρετικά επιμελημένη και διαιρείται σε τρεις ζώνες. Διακρίνονται ανοιχτόχρωμες ταινίες που εναλλάσσονται με μελανές, στην κατώτερη ζώνη. Στην μεσαία αποδίδονται ταινιόσχημα και τετράγωνα μοτίβα, καθώς επίσης, φυλλόσχημα σχέδια και άνθη κρόκου (Floyd 2009, 81, εικ. 20, ν. 297).

70. Ρυτό

Κωνικό ρυτό (**εικ. 36**), από το οποίο σώζονται μέρη του στομίου και τμήματα του σώματος. Αποτελεί δείγμα λεπτότεχνης κεραμεικής και φέρει εξαιρετικά επιμελημένη διακόσμηση του Θαλάσσιου Ρυθμού. Απεικονίζονται κοράλλια και φύκια. Από τους ανασκαφείς θεωρείται κνωσιακή εισαγωγή, τυπικό δείγμα ανακτορικού εργαστηρίου της εποχής. Παρόμοια κωνικά ρυτά έχουν βρεθεί και σε άλλες θέσεις της ανατολικής Κρήτης, όπως στο Παλαίκαстро και στην Ζάκρο. Χρονολογείται στην ΥΜΙΒ (Floyd 2009, 81, εικ. 21, ν. 305).

71. Ρυτό

Κωνικό ρυτό, από το οποίο σώζονται τμήματα του στομίου και του σώματος. Πρόκειται για δείγμα λεπτότεχνης κεραμεικής. Η διακόσμησή του περιλαμβάνει ταινιόσχημα μοτίβα και στιγμές, οι οποίες ποικίλλουν σε μέγεθος και τοποθετούνται ανά ομάδες, δημιουργώντας διακριτές ενότητες. Χρονολογείται στην ΥΜΙΒ (Floyd 2009, 82, εικ. 21, ν. 306).

72. Ρυτό

Ωοειδές ρυτό, από το οποίο σώζονται το στόμιο και τμήματα του σώματος. Είναι κατασκευασμένο από λεπτόκοκκο πηλό με πολύ μικρά εγκλείσματα. Φέρει στίλβωση

⁴⁰ Συνολικά υπολογίζεται ότι ανασύρθηκαν δώδεκα ρυτά από την επίχωση του ορόφου.

και η διακόσμησή του περιλαμβάνει ταινιόσχημα μοτίβα και διαγώνιες γραμμές. Χρονολογείται στην YMIB (Floyd 2009, 82, εικ. 21, ν. 307).

73. Ρυτό

Ωοειδές ρυτό, από το οποίο σώζεται τμήμα του στομίου. Πρόκειται για ένα δείγμα λεπτότεχνης κεραμεικής. Η διακόσμησή του δεν είναι σαφής λόγω της κακής κατάστασης διατήρησης, ωστόσο φέρει ταινιόσχημα μοτίβα στο στόμιο. Χρονολογείται στην YMIB (Floyd 2009, 83, εικ. 22, ν. 318).

74. Ρυτό

Ρυτό, από το οποίο σώζονται τμήματα του στομίου και του σώματος. Είναι κατασκευασμένο από καλής ποιότητας πρώτες ύλες και η διακόσμηση φέρει ταινιόσχημα μοτίβα και σπειροειδή σχέδια στο ύψος των ώμων. Όσον αφορά στο σχήμα του, δεν υπάρχει βεβαιότητα, αλλά πιθανότατα μιμείται τα ρυτά από αυγό στρουθοκάμηλου, που απαντούν συχνά στα ανάκτορα ήδη από την Παλαιοανακτορική περίοδο⁴¹. Παρόμοια ρυτά έχουν σφαιρικό σώμα και οξυύθμενη βάση όπως ορισμένα από τα Γουρνιά (Hawes et al. 1908, πιν. VII, ν. 38, 39 και 40) Χρονολογείται στην YMIB (Floyd 2009, 83, εικ. 22, ν. 319).

Προχυτικά αγγεία

Είναι αξιοσημείωτη η μικρή εμφάνιση προχυτικών σκευών, τουλάχιστον με βάση τα αγγεία που έχει γίνει εφικτό να αναγνωριστούν.

75. Πρόχους

Πρόχους, από την οποία σώζονται τμήματα του σώματος του στομίου και τμήμα της λαβής. Ο πηλός της είναι λεπτόκοκκος και διακρίνεται για την επιμέλεια της κατασκευής της. Η διακόσμησή της περιλαμβάνει γραμμικό σχέδιο τύπου *chevron*, ωστόσο λόγω της κακής κατάστασης της διατήρησής της δεν διακρίνεται το σύνολο των διακοσμητικών μοτίβων. Χρονολογείται στην YMIB (Floyd 2009, 81, εικ. 20, ν. 301).

⁴¹ Τα ρυτά σε σχήμα αυγού στρουθοκάμηλου, έχουν συνδεθεί με την λατρεία και με θρησκευτικές ιεροπραξίες ήδη από τα νεολιθικά χρόνια. Επίσης, πιστεύεται ότι μεταλαμπαδεύτηκε η ιερή τους χρήση στην Θήρα και στις Μυκίνες (Sakellarakis 1990, 302-307).

76. Πρόχους

Γεφυρόστομη πρόχους, από την οποία σώζεται τμήμα της προχοής, του στομίου, της λαβής και ο λαιμός. Πρόκειται για δείγμα λεπτότεχνης κεραμεικής, με μικρά εγκλείσματα στον πηλό της. Φέρει επίχρυσμα εσωτερικά και εξωτερικά, ενώ δεν διακρίνεται η διακόσμηση (Floyd 2009, 82, εικ. 21, v. 310).

Λίθινα αγγεία

Δεν εντοπίστηκαν λίθινα αγγεία

Λεπίδες οψιανού και άλλα λίθινα αντικείμενα

Στο συγκεκριμένο ανασκαφικό σύνολο δεν εντοπίστηκαν λεπίδες ή άλλα αντικείμενα από οψιανό. Επιπλέον, δεν αναφέρονται άλλα λίθινα αντικείμενα που να συνδέονται με πράξεις ειδικού σκοπού.

Οργανικά κατάλοιπα

Εντοπίζονται αρκετά οστά, από το ανασκαφικό σύνολο που αφορά στο υλικό του ορόφου και της κατάρρευσης του κτηρίου. Πιο αναλυτικά, εξετάζονται τα ακόλουθα (Reese 2009, 141):

Θηλαστικά

77. Οστά αμνοεριφίων (*Ovis/Capra*)- το ένα από αυτά απανθρακωμένο.

78. Οστά χοίρου (*sus*)

Πτηνά

79. Οστά πτηνών από διάφορα τμήματα του σώματος.

Όστρεα

80. 46 δείγματα όστρεων, εκ των οποίων τα 31 του είδους *Patella* (Reese 2009, 140-141).

Οστά ψαριών

Δεν γίνεται λόγος για οστά ψαριών στο εν λόγω δωμάτιο, ούτε και όσον αφορά στο υλικό που έχει πέσει από τον όροφο (Rose 2009, 150).

Προκαταρκτικά συμπεράσματα για το Δωμάτιο AF8

Η πρόσβαση στο δωμάτιο γινόταν από τον εξωτερικό χώρο του κτηρίου, μέσω της θύρας που βρισκόταν στον βόρειο τοίχο του, ωστόσο και από το εσωτερικό του κτηρίου, από τον όροφο, καθώς στη ΝΑ γωνία του υπήρχε πιθανότατα κλίμακα. Το δωμάτιο είναι πλακόστρωτο και μάλιστα από πλάκες που είχαν χρησιμοποιηθεί σε προηγούμενη οικοδομική φάση. Η τοιχοποιία του δωματίου δεν υποδηλώνει κάποια ιδιαίτερη επιμέλεια ή μνημειακότητα με εξαίρεση τον δυτικό τοίχο. Άλλοι τοίχοι είναι κατασκευασμένοι από ελαφρώς λαξευμένους λίθους, και άλλοι από αργολιθοδομή. Στο εσωτερικό διακρίνονται και πλινθόκτιστοι τοίχοι, οι οποίοι απαντούν συχνά σε χώρους αποθήκευσης. Ωστόσο, δεν αποκλείεται να ήταν Προθάλαμος. Για τον λόγο αυτό, απαντά το θρανίο σχήματος L. Μέσω της κλίμακας, μπορούσε ο ένοικος να μεταβεί στον όροφο, αλλά και στα υπόλοιπα δωμάτια. Τα αντικείμενα που βρέθηκαν στο επίπεδο του δαπέδου δεν επαρκούν ώστε να στοιχειοθετηθεί ο λατρευτικός χαρακτήρας του εν λόγω δωματίου. Τα ευρήματα από το ανασκαφικό περιβάλλον του ορόφου και της κατάρρευσης του κτηρίου, είναι ιδιαίτερος σημαντικά και τον συνδέουν με την τέλεση συμποτικών πράξεων. Επιμελημένης τεχνοτροπίας κωνικά κύπελλα, λοπάδες, κωνικά ρυτά, αλλά και ένα μικρογραφικό, τριποδικό αγγείο, αποτελούν την πλειονότητα των αντικειμένων της σκευής. Συμπερασματικά, στον όροφο, μπορούμε να μιλάμε με σχετική ασφάλεια, για την ύπαρξη χώρου στον οποίο ήταν τοποθετημένα, πλήθος αντικειμένων που σχετίζονται με συμποτικές πράξεις.

Νότιος Τομέας AF (AF South)

Γενικά στοιχεία

Πρόκειται για ένα σύνολο δωματίων, ίσως από τα πιο κακώς σωζόμενα του νησιού. Είναι κτισμένα στο νοτιότερο άκρο της χερσονήσου, με αποτέλεσμα να είναι εκτεθειμένα στα καιρικά φαινόμενα, την ορμή της θάλασσας κατά τους χειμερινούς μήνες, αλλά και τα γεωλογικά φαινόμενα, όπως κατακρημνίσεις κ.ά. Ήδη από την Εποχή του Χαλκού, ορισμένες περιοχές του κτηρίου χάθηκαν, όπως ολόκληρη η ανατολική πλευρά, μεγάλο μέρος της νότιας, αλλά και του ΒΑ τμήματος του συγκροτήματος. Ο βόρειος και ο νότιος τομέας επικοινωνούσαν μέσω κλιμάκων, ενώ ιδιαίτερο ρόλο διαδραματίζουν τα εξωτερικά θρανία, εφαπτόμενα είτε στις προσόψεις του κτηρίου, είτε απαντούν ελεύθερα σε αύλειους χώρους (εικ. 36 α-γ). Έχουν

διακριθεί τρεις χρονολογικές φάσεις, η MMI-IIA, η MMIIA-MMIIIB και η MMIIIB-YMIA.

Η αρχιτεκτονική του συγκροτήματος είναι ιδιαίτερη, καθώς συνδυάζει πολλά διαφορετικά μοντέλα οικοδόμησης. Η δυτική πρόσοψη του τομέα είναι μνημειακών διαστάσεων και επιμελημένης τοιχοποιίας. Πιο αναλυτικά, χρησιμοποιούνται μεγάλοι, ακανόνιστου σχήματος λίθοι, μαζί με μεγαλιθικούς ασβεστόλιθους. Στις γωνίες του εφαρμόζεται μια ιδιαίτερη τεχνική, ενδεχομένως για να ενισχύσουν την στατικότητα του. Τοποθετούν τεράστιες πλάκες, οι οποίες λειτουργούν σαν «δέσιμο» των γωνιών της πρόσοψης. Οι εσωτερικοί τοίχοι ήταν κατασκευασμένοι από αργολιθοδομή. Κατά τη Νεοανακτορική περίοδο, η δυτική πρόσοψη ανοικοδομείται σε μεγάλο μέρος της. Στο τμήμα της, που αποτελεί την δυτική πρόσοψη του Δωματίου AF3A, που θα εξετασθεί παρακάτω, χρησιμοποιούνται μεγάλες ασβεστολιθικές πλάκες. Το δωμάτιο αυτό έχει ταυτιστεί από τους ανασκαφείς με Κρύπτη Πεσσών (McEnroe 2009, 29-30).

Δωμάτια AF3 A/B/C

Αρχιτεκτονική

Το Δωμάτιο AF3A σχημάτιζε ενιαίο χώρο με τα Δωμάτια AF3B και AF3C κατά την τρίτη αρχιτεκτονική φάση, που ανήκει στη Νεοανακτορική Περίοδο, και θα εξεταστούν μαζί (**εικ. 37**). Η είσοδος βρίσκεται στη ΒΔ γωνία του δωματίου. Εφαπτόμενη στον δυτικό τοίχο, στη ΝΔ γωνία των δωματίων AF3A/B, κτίσθηκε μια κατασκευή από αργολιθοδομή που μοιάζει με θρανίο (McEnroe 2009, 32), αλλά μάλλον πρόκειται για μία βάση/εξέδρα (**εικ. 38**). Διαπιστώνεται η ύπαρξη ενός μικρού, διαχωριστικού τοίχου, που χωρίζει το AF3B από το AF3C. Έχει μήκος 1.58 μ., πλάτος 0.44 μ. και ύψος 0.38 μ. Αυτός ο διαχωριστικός τοίχος και το θρανίο σχηματίζουν μια είσοδο πλάτους 0,60 μ. Ο νότιος τοίχος σώζεται μόνο κάτω από το επίπεδο του δαπέδου. Το μήκος του υπολογίζεται κατά προσέγγιση στα 3.62 μ. Επίσης, στα ΝΑ του AF3B ανασκάφηκαν κι άλλοι τρεις μικροί τοίχοι, κατασκευασμένοι από πλάκες, που πιθανότατα αποτελούσαν την βάση πλίνθινων διατοιχισμάτων.

Τα αρχιτεκτονικά στοιχεία του δωματίου είναι αρκετά και σημαντικά και η επανεξέτασή τους, σε συνδυασμό με την μελέτη της σκευής, πιθανότατα θα στοιχειοθετήσει την χρήση του με πιο σαφή επιχειρήματα. Πιο συγκεκριμένα, το δωμάτιο είναι ισόγεια κατασκευή και έχει χρησιμοποιηθεί αργολιθοδομή στην

τοιχοποιία του (εικ. 39-41). Το δάπεδό του είναι επενδυμένο από κυανές ασβεστολιθικές πλάκες. Στο βόρειο τμήμα, στο κέντρο περίπου, ανασκάφηκε πεσσός κατασκευασμένος από ασβεστόλιθους. Στα δυτικά του πεσσού, θαμμένη στο δάπεδο, βρέθηκε μια πλάκα από αμμόλιθο. Στα ΒΔ του πεσσού, σε μικρή απόσταση, εντοπίστηκε βάση κίονα από ερυθρωπό ασβεστόλιθο (εικ. 41 α-β). Η βάση σχετίζεται με πλάκες πεσμένες από τον όροφο, οι οποίες θα σχημάτιζαν το πλακόστρωτο δάπεδό του. Συνάγεται έτσι η διαπίστωση, ότι ο κίονας θα πρέπει να βρισκόταν στον όροφο. Τέλος, ένα μικρό τμήμα βοτσαλωτού δαπέδου ήρθε στο φως στη ΝΔ γωνία του δωματίου, το οποίο όμως θεωρείται πεσμένο από τα υπερκείμενα επίπεδα του κτηρίου (McEnroe 2009, 30-31).

Κινητά ευρήματα

Κεραμική

(Υλικό από το επίπεδο του δαπέδου και από την επίχωση κατάρρευσης του κτηρίου)

Συνολικά, συλλέχθηκαν 834 όστρακα, τα οποία αφορούν σε κύπελλα και σε λίγα εισηγμένα κλειστού τύπου αγγεία. Επίσης, δύο αγγεία, πιθανότατα αποθήκευσης υγρού προϊόντος (Floyd 2009, 48, 50). Παρακάτω θα εξεταστούν τα καλύτερα σωζόμενα αγγεία.

Κύπελλα-λοπάδες

81. Κύπελλο (επίπεδο δαπέδου)

Άωτο, κωδωνόσχημο κύπελλο. Είναι επιμελημένης κατασκευής και φέρει στίλβωση. Η διακόσμησή του είναι αρκετά επιμελημένη, με γραμμικά και φυλλόσχημα μοτίβα. Στο ύψος του στομίου διακρίνεται μια ταινία. Χρονολογείται στην ΥΜΙΑ περίοδο (Floyd 2009, 50, εικ. 2, ν. 53).

82. Κύπελλο (επίπεδο δαπέδου)

Άωτο, κωνικό κύπελλο (εικ. 42). Αποκαλύφθηκε ακέραιο και εκπροσωπεί έναν από τους πιο κοινούς τύπους κωνικών κυπέλλων, που εντοπίζεται σχεδόν σε όλες τις θέσεις της μινωικής Κρήτης. Δεν φέρει διακόσμηση και αυτή είναι η κυρίαρχη τάση όσον αφορά στον τύπο αυτό, ο οποίος παράγεται μαζικά κατά την ΥΜΙ περίοδο. Ωστόσο, το συγκεκριμένο κύπελλο έχει ενδιαφέρον, γιατί εντοπίστηκε ανεστραμμένο, δίπλα στο

θρανίο, στη ΝΔ γωνία του Δωματίου AF3B, μαζί με τέσσερα όστρεα, που θα περιγραφούν στο αντίστοιχο κομμάτι για τα οργανικά κατάλοιπα (Floyd 2009, 48, 50, εικ. 3, ν. 55 και Reese 2009, 133, 136). Χρονολογείται στην ΥΜΙ.

83. Κύπελλο (επίχωση κατάρρευσης)

Μόνωτο κύπελλο με κυρτά τοιχώματα, σχεδόν ακέραιο. Η λαβή του δεν σώζεται και έχει έξω νεύον χείλος. Η βάση του έχει ελαφρώς κωδωνόσχημο σχήμα και φέρει στίλβωση εσωτερικά και εξωτερικά. Προέρχεται από την επίχωση της κατάρρευσης των τοίχων, που βρέθηκε στο δάπεδο των δωματίων και χρονολογείται στην ΥΜΙ ή ΥΜΙΒ περίοδο (Floyd 2009, 52, εικ. 4, ν. 77).

Προχυτικά αγγεία

Δεν εντοπίστηκαν όστρακα, στο επίπεδο του δαπέδου του ενιαίου χώρου AF3A/B/C της ΥΜΙ περιόδου, που να ανήκουν σε προχυτικά αγγεία. Ωστόσο, αρκετά όστρακα σημαντικών δειγμάτων κλειστών αγγείων, πιθανότατα πρόχων, προήλθαν από την επίχωση της κατάρρευσης του ορόφου. Στη συνέχεια, θα αναφερθούν τα πιο σημαντικά.

84. Πρόχους

Τμήμα σώματος κλειστού αγγείου, πιθανότατα μίας πρόχου. Αποτελεί δείγμα λεπτότεχνης κεραμικής και φέρει στίλβωση πολύ επιμελημένη. Η διακόσμησή του αποτελείται από ομόκεντρα τοξοειδή μοτίβα. Χρονολογείται στην ΥΜΙ περίοδο (Floyd 2009, 52, εικ. 4, ν. 78).

85. Πρόχους

Τμήμα σώματος κλειστού αγγείου, πιθανότατα από πρόχου. Αποτελεί δείγμα λεπτότεχνης κεραμικής και φέρει στίλβωση. Στην επιφάνειά του διακρίνεται ένα μοτίβο, που δεν αποκλείεται να πρόκειται για διπλό πέλεκυ. Χρονολογείται στην ΥΜΙ (Floyd 2009, 52, εικ. 4, ν. 79).

86. Πρόχους

Τμήμα σώματος κλειστού αγγείου, πιθανότατα από πρόχου, δείγμα λεπτότεχνης κεραμικής. Φέρει στίλβωση και διακόσμηση πιθανότατα από σπειροειδή μοτίβα. Χρονολογείται στην ΥΜΙ (Floyd 2009, 52, εικ. 4, ν. 80).

Ρυτά

87. Ρυτό

Πιθανό ταυρόσχημο ρυτό. Σώζεται μόνο το ένα κέρασ. Το αρχικό, πλήρες αντικείμενο ήταν πιθανότατα αρκετά επιμελημένης κατασκευής. Μοιάζει με τα ακέραια ταυρόσχημα ρυτά που έχουν εντοπιστεί στον οικισμό, ένα εκ των οποίων, είναι το υπ' αριθμόν 63 από το Δωμάτιο AF6 που εξετάστηκε παραπάνω. Προέρχεται από την επίχωση που περιλαμβάνει ανάμεικτο υλικό από την κατάρρευση του κτηρίου και χρονολογείται στην MMIB-YMIA περίοδο (Floyd 2009, 52, εικ. 3, ν. 75).

Μικρογραφικά αγγεία

88. Μικρογραφικό κύπελλο

Ένα ακέραιο μικρογραφικό, ευθύπλευρο κύπελλο εντοπίστηκε στην επίχωση με το ανάμεικτο υλικό από την κατάρρευση των τοίχων. Είναι δείγμα επιμελημένης τεχνοτροπίας. Η διακόσμηση του εν λόγω αγγείου είναι εκλεπτυσμένη, αν και αποδίδεται πάνω σε τόσο μικρή επιφάνεια. Περιλαμβάνει ποικίλα, ταινιόσχημα μοτίβα, που εναλλάσσονται με στιγμές. Χρονολογείται στην YMI (Floyd 2009, 53, εικ. 3, ν.86).

Λίθινα αγγεία

Δεν γίνεται λόγος για την εύρεση λίθινων αγγείων στο εν λόγω σύνολο δωματίων.

Λεπίδες οψιανού και άλλα λίθινα

Εικοσιτρία (23) λίθινα αντικείμενα βρέθηκαν στο συγκεκριμένο σύνολο δωματίων⁴². Αφορούν κυρίως σε εργαλεία που χρησίμευαν στις καθημερινές εργασίες ενός νοικοκυριού. Ανήκουν σε MMI-II και YMIA επιχώσεις. Πιο συγκεκριμένα, στα Δωμάτια 3A/B καταγράφονται επτά (7) εργαλεία χειρός, ένα (1) ιγδίο, επτά (7) λεπίδες οψιανού και έξι (6) κρύσταλλοι χαλαζία YMIA χρονολόγησης. Ενώ από το Δωμάτιο 3C ήρθαν στο φως δύο (2) εργαλεία χειρός MMI-II χρονολόγησης (Dierckx 2009α, 96-97).

⁴² Δεν παρατίθενται με λεπτομέρεια στην παρούσα εργασία διότι πρόκειται για ένα αμιγώς οικολογικό σύνολο αντικειμένων.

Λοιπά ευρήματα⁴³

89. Χρυσό έλασμα

Από τα λοιπά ευρήματα των υπό μελέτη δωματίων, σημαντικό είναι ένα πολύ μικρό και λεπτό φύλλο χρυσού, που εντοπίστηκε κατά την διαδικασία της επίπλευσης. Αποτελεί κοινό εύρημα στους μινωικούς οικισμούς και, το συγκεκριμένο, προέρχεται από το επίπεδο του δαπέδου. Χρονολογείται στην ΥΜΙΑ (Betancourt 2009δ, 108, ν. 510).

Οργανικά κατάλοιπα

Τα οργανικά κατάλοιπα από το επίπεδο του δαπέδου της ΥΜΙΑ περιόδου είναι πολλά και αντιπροσωπεύουν όλες σχεδόν τις κατηγορίες οργανικών καταλοίπων, εκτός από ίχνη απανθρακωμένου ξύλου. Παρακάτω θα αναφερθούν ανά ομάδες οι αριθμοί των ευρημάτων που θα μπορούσαν να συνδέονται με τελετουργικές πράξεις.

Δωμάτιο AF3A- επίπεδο δαπέδου, ΜΜΠ-ΥΜΙΑ περίοδος (Reese 2009, 135-136)

90. Οστά θηλαστικών

Αμνοερίφια: 11 θραύσματα (1 απανθρακωμένο)

91. *Οστά ψαριών:* Τουλάχιστον 155 άτομα διαφορετικών ειδών ψαριών (κανένα απανθρακωμένο).

92. *Οστά ερπετών:* θραύσματα σπονδύλων (δεν αναφέρεται ο αριθμός)

93. *Θαλάσσια όστρεα:* 109 άτομα διαφορετικών ειδών οστρέων (1 απανθρακωμένο).

Δωμάτιο AF3B- επίπεδο δαπέδου ΥΜΙΑ περίοδος (Reese 2009, 136).

94. Οστά θηλαστικών

Αμνοερίφια: 3 θραύσματα

95. Οστά Ψαριών

⁴³ Εκτός από το φύλλο χρυσού, που εξετάζεται, και ένα υφαντικό βάρος, εντοπίστηκαν οι πήλινες μήτρες κάποιων αντικειμένων, οι οποίες όμως ήταν πολύ φθαρμένες από την έκθεσή τους σε υψηλές θερμοκρασίες. Στο εσωτερικό τους βρέθηκε πολλή, καμένη, οργανική ύλη (Betancourt 2009β, 107-108, ν. 507-509).

Τουλάχιστον 151 άτομα διαφορετικών ειδών. Δεν εντοπίστηκε κανένα απανθρακωμένο.

96. Οστά ερπετών

Φίδι: τμήμα σπονδύλου

97. Θαλάσσια όστρεα (εικ. 43): 285 άτομα διαφορετικών ειδών (1 θραύσμα απανθρακωμένο). Τρία από αυτά είναι του είδους *Tonna galea* και ένα του είδους *Semicassis saburon* (Reese 2009, 133-134, 136), τα οποία εντοπίστηκαν ακέραια στο επίπεδο του δαπέδου, μαζί με ένα αναστραμμένο κωνικό κύπελλο (*Κύπελλο αρ. 82*). Το συγκεκριμένο σύνολο ευρημάτων υποδηλώνει την τέλεση κάποιας ιεροπραξίας την περίοδο έναρξης της τρίτης οικοδομικής φάσης του κτηρίου (MMIIB-ΥΜΙΑ). Τα όστρεα συλλέχθηκαν ζωντανά από βαθιά νερά της θάλασσας.

Δωμάτια AF3A/B – ανάμικτο υλικό από την επίχωση της κατάρρευσης του κτηρίου. MM-ΥΜΙΑ περίοδος (Reese 2009, 135).

98. Οστά θηλαστικών

3 άτομα, δύο αμνοερίφια και ένα τρωκτικό.

99. Οστά ψαριών

1 οστό σπονδυλικής στήλης- αδιάγνωστο.

100. Όστρεα θαλάσσης

163 άτομα διαφορετικών ειδών. 4 απανθρακωμένα.

Δωμάτια AF3B/C, ανάμικτη ΥΜΙΑ περίοδος, επίχωση πάνω από τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα (Reese 2009, 137).

101. Οστά θηλαστικών

1 άτομο που ανήκει σε τρωκτικό.

102. Οστά ψαριών

4 άτομα και λίγα αδιάγνωστα θραύσματα.

103. Θαλάσσια όστρεα

5 άτομα διαφορετικών ειδών.

Δωμάτιο AF 3C, ανάμικτο υλικό από την επίχωση της κατάρρευσης του κτηρίου, MM-YMIA περίοδος (Reese 2009, 137).

104. Οστά θηλαστικών

1 τρωκτικό

105. Οστά ψαριών

2 άτομα

106. Θαλάσσια όστρεα

40 άτομα

Προκαταρκτικά συμπεράσματα για τον ενιαίο χώρο AF3A/B/C

Η αρχιτεκτονική του ενιαίου αυτού χώρου είναι εξαιρετικά σημαντική. Η θέση του Νότιου Τομέα AF είναι αρκετά απομονωμένη από τον οικισμό. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός, ότι δεν υπάρχει οπτική επαφή του νότιου τομέα του κτηρίου με τον υπόλοιπο οικισμό. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, πρόκειται για έναν ενιαίο χώρο με μνημειακή δυτική πρόσοψη, η οποία χτίζεται αρκετά πρώιμα και συντηρείται. Στο σημείο όπου βρίσκεται η είσοδος, το κτήριο διαμορφώνει μια οδόντωση, αρχιτεκτονικό χαρακτηριστικό που θεωρείται «ανακτορικό». Στα Δωμάτια AF3A/B, εντοπίστηκε κατασκευή που μοιάζει αρκετά με βάση για την τοποθέτηση αντικειμένων. Το δάπεδο είναι πλακόστρωτο και στο κέντρο σχεδόν ανασκάφηκε πεσσός, ενώ σε μικρή απόσταση η βάση ενός κίονα. Η βάση είναι πεσμένη από τον όροφο και στα νότια του δωματίου αναγνωρίστηκαν πιθανοί, πλινθόκτιστοι, διαχωριστικοί τοίχοι. Αν ο συγκεκριμένος χώρος ταυτιστεί με κρύπτη πεσσών, είναι αλήθεια ότι διαθέτει τα περισσότερα από εκείνα τα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά που επιβεβαιώνουν την παραπάνω υπόθεση, ωστόσο η σκευή δεν οδηγεί στον ιερό χαρακτήρα του δωματίου.

Σε ελάχιστες περιπτώσεις υπόστυλων κρυπτών εντοπίζεται πληθώρα αντικειμένων στο εσωτερικό τους τα οποία θα μπορούσαν να έχουν τελετουργική χρήση⁴⁴. Στην προκειμένη περίπτωση, τα πιο σημαντικά κινητά ευρήματα είναι ένα άωτο κωνικό

⁴⁴Όπως στην περίπτωση της δυτικής υπόστυλης κρύπτης του ανακτόρου των Μαλίων.

κύπελλο, το οποίο εντοπίστηκε ανεστραμμένο στο επίπεδο του δαπέδου, μαζί με τέσσερα ακέραια όστρεα. Επίσης, ένα προχυτικό σκεύος, που φέρει πιθανή γραπτή διακόσμηση σχηματοποιημένου διπλού πελέκεως και ένα ταυρόσχημο ρυτό, από το οποίο εντοπίστηκε μόνο το ένα κέρασ. Τέλος, ανασκάφηκε ένα επιμελημένης κατασκευής μικρογραφικό κύπελλο, ένα χρυσό έλασμα, λίγα απανθρακωμένα οστά και πολλά εργαλεία και πρώτες ύλες που υποδηλώνουν την διαμόρφωση εργαστηριακού χώρου από την ΜΜΠ μέχρι και την ΥΜΙΑ περίοδο.

Κτήριο BC (Οικία των Πολυθύρων- House of the pillar partitions)

Γενικά στοιχεία

Το Κτήριο BC είναι ένα από τα πιο σημαντικά και επιμελημένα του οικισμού (**εικ. 44**). Εκτός του γεγονότος ότι γειτνιάζει με το Κτήριο της Πλατείας BS/BV, το οποίο θεωρείται από τους ανασκαφείς ίσως το σημαντικότερο του οικισμού, φέρει και το ίδιο πολύ σημαντικά αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά. Ο Betancourt (2009, 44) διατυπώνει την άποψη, ότι το εν λόγω κτήριο ήταν η έδρα κάποιου επιφανούς κατοίκου ή αξιωματούχου του νησιού. Δεν αποκλείεται να αποτελεί τμήμα του Κτηρίου BS/BV, αναλυτική περιγραφή του οποίου θα γίνει παρακάτω. Παρά το γεγονός ότι απουσιάζουν κινητά ευρήματα που θα μπορούσαν να στοιχειοθετήσουν την τέλεση ιεροπραξιών στην οικία αυτή, είναι απαραίτητο να εξετασθεί λεπτομερώς, λόγω των σημαντικών αρχιτεκτονικών της χαρακτηριστικών. Η Οικία βρίσκεται στα ΒΔ της Πλατείας και στα Ν του Κτηρίου BG (**εικ. 45**).

Αρχιτεκτονική

Η κύρια είσοδος του κτηρίου βρίσκεται στα ανατολικά, από την Βόρεια Οδό της Πλατείας. Αρκετά λεπτομερή περιγραφή του κτηρίου παραθέτει ο Seager (1910, 12), δίνοντας έμφαση στην ιδιότυπη εσωτερική διαρρύθμιση, η οποία δεν απαντά σε άλλο κτήριο του οικισμού. Αναλυτικότερα, η είσοδος γίνεται από τα ανατολικά μέσω θύρας, που οδηγεί σε διάδρομο. Στο Δωμάτιο BC2 υπάρχει πολύθυρο και μαζί με τον Χώρο BC3, σχηματίζεται Σύστημα Αιθουσών ή «μέγαρο» (**εικ. 46 α-β**). Το Δωμάτιο BC2 έχει πρόσβαση στον Χώρο BC4, που αποτελεί μια βυθισμένη περιοχή μικρών διαστάσεων. Ενδεχομένως, να αποτελεί το φρέαρ ή τον φωταγωγό που συνήθως συνοδεύει το Μινωικό Σύστημα Αιθουσών. Υπέρ της εκδοχής αυτής, συνηγορεί και η αποκάλυψη αγωγού για την απομάκρυνση υδάτων. Το Δωμάτιο BC5 έφερε επίσης

πολύθυρο και πλακόστρωτο, ενώ ενδεχομένως αποτελούσε έναν ενιαίο χώρο με τον Χώρο 4 και πιο συγκεκριμένα διαμορφωνόταν αυλή. Παρ' όλα αυτά, τόσο τα προαναφερθέντα δωμάτια, όσο και οι διάδρομοι BC 7A/B και BC9 και το Δωμάτιο BC8 δεν απέδωσαν παρά ελάχιστα ευρήματα, μικρής σημασίας (**εικ. 47 α-β**).

Τα οικοδομικά υλικά που χρησιμοποιούνται δεν είναι τα συνηθισμένα που απαντούν στην Ψύρα. Λόγου χάριν, απαντούν αμμόλιθοι, μία πλάκα πυριτικού ασβεστόλιθου και γίνεται υπερβολική χρήση μεταμορφικών πετρωμάτων στα επιμέρους αρχιτεκτονικά στοιχεία, όπως στο κάτω τμήμα των τοίχων. Αυτές είναι μερικές από τις ασυνήθιστες επιλογές των κτιστών του κτηρίου αυτού. Ακόμα και οι τεχνικές τοιχοποιίας είναι ποικίλες, όπως πλάκες τοποθετημένες σε σειρά για την ανατολική πρόσοψη, ψευδοϊσοδομική τοιχοποιία στην δυτική και νότια πρόσοψη, ενώ κτίστηκε από αργολιθοδομή σε σειρές λίθων, η βόρεια πρόσοψη (**εικ. 48**). Τα περισσότερα από τα προαναφερθέντα στοιχεία είναι σπάνιο να συνδυάζονται σε ένα κτήριο. Οι εσωτερικοί τοίχοι δεν σώζονται σε αρκετό ύψος, παρά μόλις λίγα εκατοστά από το επίπεδο του δαπέδου. Ήταν κατασκευασμένοι από αργολιθοδομή ή πλακοειδείς λίθους. Τέλος, ασυνήθιστος αριθμός δωματίων είναι πλακόστρωτος (Betancourt & Koehl 1999, 17-19).

Δωμάτιο BC2⁴⁵

Αρχιτεκτονική

Το Δωμάτιο BC2 αποτελεί μέρος ενός Μινωικού Συστήματος Αιθουσών, το οποίο παρουσιάζεται στην εν λόγω οικία παραλλαγμένο από την τυπική μορφή με την οποία απαντά στην κεντρική Κρήτη. Από τα γειτονικά του δωμάτια BC4 και BC5 απομονώνεται μέσω πολυθύρων. Πιθανώς υπήρχε και τρίτο πολύθυρο στα νότια, το οποίο χώριζε το εν λόγω δωμάτιο από το BC3. Στο δάπεδό του έφερε επένδυση από πλάκες, εκ των οποίων η μία είναι από πυριτικό ασβεστόλιθο. Η βόρεια πλευρά του δωματίου έχει μήκος περίπου 3 μ. και το πάχος του τοίχου ανέρχεται στα 0.66 μ. Το

⁴⁵Δεν θα γίνει λόγος για το πλακόστρωτο Δωμάτιο BC5, αν και βρίσκεται νοτίως της δεξαμενής, διότι ήταν πολύ φτωχό ευρημάτων και είχε διαταραγμένη στρωματογραφία. Τα στοιχεία που καταγράφουν οι νεώτεροι ανασκαφείς της θέσης, είναι ότι πρόκειται για έναν χώρο στενά συνδεδεμένο με την δεξαμενή/impluvium (Betancourt & Koehl 1999, 28). Τα μόνα ευρήματα, τα οποία δεν βρέθηκαν στο δάπεδο του χώρου, αλλά στην επίχωση ακριβώς πάνω από αυτό και ενδεχομένως σχετίζονται με τον χαρακτήρα της περιοχής, είναι ένα δοχείο αποθήκευσης και μία λεκανίδα. Επίσης, δεν θα εξετασθεί ο Χώρος BC6, ο οποίος βρίσκεται κάτω από μία κλίμακα και βρέθηκε σχεδόν άδειος. Ο BC7 είναι ένας διάδρομος που απέδωσε λίγα όστρακα κεραμεικής. Στον Χώρο BC8 αποκαλύφθηκαν μόνο τρία όστρακα κεραμεικής. Ο Χώρος BC9 είναι διάδρομος στον οποίο οδηγεί η κεντρική είσοδος της οικίας. Τέλος, το δωμάτιο BC10 δεν απέδωσε παρά ελάχιστη κεραμεική.

ύψος του σώζεται στα 1.10 μ. Εξαιτίας της αβεβαιότητας σχετικά με την ύπαρξη ή όχι πολύθυρου στα νότια δεν μπορεί να υπολογιστεί η έκταση του δωματίου προς αυτή την κατεύθυνση με βεβαιότητα.

Κινητά ευρήματα

Από το δωμάτιο δεν προέκυψε κεραμεική ή άλλων κατηγοριών ευρήματα που να σχετίζονται με την τέλεση πράξεων ειδικού σκοπού σε αυτόν. Πρόκειται κατά κύριο λόγο για αποσπασματικά σωζόμενα, ακόσμητα αγγεία καθημερινής χρήσης, ενώ ελάχιστα είναι τα δείγματα λεπτότεχνης κεραμεικής. Επίσης, καταγράφεται η εύρεση ενός γουδιού και ενός απολεπίσματος οφιανού. Τα οργανικά κατάλοιπα είναι σχεδόν μηδαμινά (Koehl 1999, 30, Dierckx 1999, 35, Reese 1999, 36).

Προκαταρκτικά συμπεράσματα για το Δωμάτιο BC2

Το Δωμάτιο BC2 αποτελεί τμήμα μίας σύνθετης ομάδας δωματίων, τα οποία βρίσκονταν σε οργανική σχέση και λειτουργία μεταξύ τους, ενώ ταυτόχρονα θα μπορούσαν να απομονωθούν μέσω των πολυθύρων και να επιτελέσει το καθένα την επιμέρους ξεχωριστή λειτουργία του. Το εν λόγω δωμάτιο γειτνιάζει με την δεξαμενή BC4 και με τα Δωμάτια BC5 και BC3. Η ευέλικτη λειτουργικότητα των χώρων αυτών, με τα πολύθυρα να βρίσκονται στο επίκεντρο της εσωτερικής τους διαρρύθμισης, είναι σημαντική, τόσο για την καθημερινότητα των ενοίκων όσο και για τις πράξεις που τελούνταν σε αυτούς. Παρόλα αυτά, τα εξαιρετικά φτωχά ευρήματα από το εσωτερικό των χώρων δεν βοηθούν στην διευκρίνιση της χρήσης τους. Πιθανότατα επρόκειτο για μικρούς αποθηκευτικούς χώρους.

Δωμάτιο BC3

Αρχιτεκτονική

Το δωμάτιο βρίσκεται στα νότια του Δωματίου BC2, στη ΝΔ γωνία του κτηρίου, ωστόσο εκτείνεται στα ανατολικά και ενώνεται με το Δωμάτιο BC10. Σύμφωνα με τις πρώτες ανασκαφές του Seager στην θέση, χωριζόταν από το Δωμάτιο BC2 μέσω τριπλής θύρας (πολύθυρου). Είναι πλακόστρωτο, με εισηγμένες ασβεστολιθικές πλάκες. Οι ακριβείς διαστάσεις του δεν είναι δυνατό να υπολογιστούν, εξαιτίας της κακής κατάστασης διατήρησής του.

Κινητά ευρήματα

Κεραμεική

Μικρή ποσότητα κεραμεικής προέκυψε από την ανασκαφή του δωματίου, τόσο από τον πρώτο ανασκαφέα, όσο και από τους νεώτερους ανασκαφείς. Πρόκειται για αντικείμενα καθημερινής κυρίως χρήσης, ωστόσο ορισμένα από αυτά (κύπελλα και πρόχοι) αποτελούν δείγματα πολυτελούς κατασκευής.

Κύπελλα/λοπάδες

107. Κύπελλο

Ημισφαιρικό κύπελλο από το οποίο σώζεται τμήμα του χείλους. Είναι κατασκευασμένο από λεπτόκοκκο πηλό και φέρει επιμελημένη διακόσμηση εσωτερικά και εξωτερικά, από ταινιωτά μοτίβα και τεθλασμένες γραμμές. Επίσης, κάποια από τα σχέδιά του δεν είναι δυνατόν να αναγνωριστούν, λόγω της αποσπασματικής κατάστασης του αγγείου. Χρονολογείται στην ΥΜΙ (Koehl 1999, 31, εικ. 4, v. 6).

108. Κύπελλο

Ευθύπλευρο κύπελλο, από το οποίο σώζεται τμήμα του σώματος. Φέρει στίλβωση και είναι διακοσμημένο με σπειροειδή μοτίβα με μία στιγμή στο κέντρο, καθώς επίσης με ταινιόσχημα σχέδια. Χρονολογείται στην ΥΜΙΑ (Koehl 1999, 31, εικ. 4, v. 7).

Προχυτικά αγγεία

109. Προχους

Γεφυρόστομη πρόχους, από την οποία σώζεται τμήμα του χείλους. Είναι κατασκευασμένη από λεπτές πρώτες ύλες και κοσμείται με τον πτυχωτό ρυθμό του χελωνίου (*tortoise-shell-ripple*), τυπικό διακοσμητικό μοτίβο της πρώιμης ΥΜΙ περιόδου (Seager 1909, 284, Betancourt 1985, 113-114, Koehl 1999, 31, εικ. 4, v. 8).

Λίθινα αντικείμενα

Δεν εντοπίστηκαν λίθινα αγγεία ή άλλα λίθινα αντικείμενα στον εν λόγω χώρο.

Οργανικά κατάλοιπα

Δεν εντοπίστηκαν οργανικά κατάλοιπα που να μπορούν να συνδεθούν με την λειτουργία του δωματίου. Γίνεται αναφορά μόνο σε ένα θαλάσσιο όστρεο (Reese 1999, 36).

Προκαταρκτικά συμπεράσματα για το Δωμάτιο BC3

Πρόκειται για ένα βασικό δωμάτιο της οικίας, το οποίο συνδέεται με τα γειτνιάζοντα σε αυτό δωμάτια, μέσω των πολύθυρων. Πρόκειται για έναν χώρο, στον οποίο υπάρχει

πρόσβαση από κάθε σημείο του κτηρίου. Το ίδιο επικοινωνεί με τα υπόλοιπα δωμάτια του ισογείου, καθώς επίσης με τον όροφο μέσω της κλίμακας BC6. Κατά συνέπεια, ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά του, παρά τα ελάχιστα ευρήματα, θα ήταν η παρουσία και η κυκλοφορία ανθρώπων, καθ' όλη την διάρκεια της ημέρας.

Δεξαμενή/impluvium BC4

Χαρακτηριστικά

Στα ΒΑ του Δωματίου BC2 υπάρχει ένας ορθογώνιος διαμορφωμένος χώρος, βυθισμένος στο δάπεδο περίπου 0.12 μ. (εικ. 49 α-β). Είναι επενδυμένος με πλάκες, ενώ στην ΒΔ γωνία του παρατηρείται οπή για την απομάκρυνση, ενδεχομένως, ύδατος. Ο πρώτος ανασκαφέας ερμήνευσε την κατασκευή ως λουτρό και την οπή ως αγωγό για την παροχέτευση των ακάθαρτων υδάτων έξω από την οικία (εικ. 50). Η δεξαμενή πλαισιώνεται από όρθιες πλάκες, με εξαίρεση την δυτική της πλευρά, η οποία εν μέρει διαμορφωνόταν από το πολύθυρο, που απομονώνει την περιοχή από το Δωμάτιο BC2. Δεν αποκλείεται να αποτελούσε ενιαίο χώρο με το Δωμάτιο 5. Σήμερα η κατασκευή δεν είναι ορατή λόγω της βλάστησης που την έχει καλύψει.

Κινητά ευρήματα

Τόσο στο εσωτερικό, όσο και στην γύρω περιοχή της δεξαμενής, εντοπίστηκε κεραμική, η οποία όμως ανήκει στις επιχώσεις που ο Seager ανέσκαπτε και απέρριπτε στο συγκεκριμένο σημείο. Άλλες κατηγορίες ευρημάτων δεν καταγράφονται, εκτός από ένα πήλινο πώμα (Koehl 1999, 31-32).

Προκαταρκτικά συμπεράσματα για το Κτήριο BC

Το Κτήριο BC θεωρείται ως ένα από τα σημαντικότερα του οικισμού, λόγω των ιδιαίτερων και πολυτελών στοιχείων της αρχιτεκτονικής του. Μερικά από τα σπουδαιότερα είναι οι εισηγμένες πρώτες ύλες και το Σύστημα Αιθουσών με τα πολύθυρα και την δεξαμενή/impluvium. Δεν απέδωσε, όμως, παρά ελάχιστα κινητά ευρήματα που θα μπορούσαν να συμβάλουν στην συγκρότηση επιχειρημάτων σχετικά με την χρήση των χώρων του.

Κτήριο BQ

Γενικά στοιχεία

Το Κτήριο BQ βρίσκεται στην παραλία, στο νοτιότερο άκρο του κυρίως λιμανιού της Ψύρας. Στα νότιά του βρίσκεται το Μεγάλο Κλιμακοστάσιο του οικισμού (εικ. 51 α-γ

και 52 α-β). Ήταν ένα από τα πρώτα κτήρια που ανέσκαψε ο Seager (1910, 30-32), κατά τις δοκιμαστικές τομές που άνοιξε το 1906. Στο σχέδιο που εκπόνησε για την δημοσίευση της ανασκαφής, είναι το Κτήριο G7. Εξαιτίας των σημαντικών κινητών ευρημάτων που έφερε στο φως, αποφάσισε να επιστρέψει για την έναρξη συστηματικής ανασκαφής στον οικισμό. Δυστυχώς, τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα του κτηρίου, είναι ελάχιστα και σε κακή κατάσταση διατήρησης (εικ. 53α-β). Αποτελείται από τα, έως σήμερα, ανεσκαμμένα Δωμάτια BQ1, BQ2 και BQ3 και τοποθετείται στο γενικότερο οικοδομικό συγκρότημα AG⁴⁶ του οικισμού (Betancourt, 1995, 12). Όταν ξεκίνησε εκ νέου τις πρόσφατες ανασκαφές της στην θέση η Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών, έγιναν προσπάθειες συντήρησης και αντιστήριξης των τοίχων για την αποφυγή της κατάρρευσής τους. Μέρος του Δωματίου BQ1 είχε ήδη κατακρημνιστεί στην πλαγιά του λόφου. Επίσης, η κεραμεική που προέκυψε από τις ανασκαφές του Seager, και ήταν διαμοιρασμένη στις αποθήκες των Μουσείων Ηρακλείου, Σητείας και Φιλαδέλφειας των Η.Π.Α., συγκεντρώθηκε και μελετήθηκε συστηματικά.

Αρχιτεκτονική

Ένα πολύ μικρό τμήμα σώζεται από την αρχιτεκτονική του κτηρίου. Το μεγαλύτερο μέρος της δυτικής πλευράς έχει χαθεί από την φθορά και την διάβρωση, ενώ το κεντρικό τμήμα είναι καλυμμένο από τις επιχωματώσεις των ανασκαφών του Seager. Βρίσκεται στην περιοχή του Μεγάλου Κλιμακοστασίου (*Grand Staircase*) και αποτελεί το πρωιμότερο κτήριο στην περιοχή. Τα ευρήματα που έφεραν στο φως οι πρώτες ανασκαφές του, έδειξαν ότι βρισκόταν σε χρήση μέχρι και την ΥΜΙΒ περίοδο, όταν και εγκαταλείφθηκε οριστικά ο οικισμός.

Λόγω της κακής διατήρησης του κτηρίου, δεν είναι δυνατό να διατυπωθούν ακριβείς απόψεις σχετικά με τα υλικά δομής που χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή του στις πρωιμότερες φάσεις του. Μόνο ο νότιος τοίχος, που οριοθετεί το Μεγάλο Κλιμακοστάσιο, είναι σε σχετικά καλή κατάσταση. Σε αυτόν διακρίνονται διαφορετικοί τρόποι τοιχοποιίας και οι νεότεροι ανασκαφείς της θέσης, μιλούν για τουλάχιστον δύο αρχιτεκτονικές φάσεις (McEnroe 2009, 134) (εικ. 54). Το πρωιμότερο δυτικό τμήμα, που ένα ελάχιστο μέρος του είναι ορατό, είναι κτισμένο από

⁴⁶Το Συγκρότημα AG είναι μία αρκετά μεγάλη περιοχή, η οποία περιλαμβάνει το Μεγάλο Κλιμακοστάσιο του οικισμού, που οδηγούσε από το λιμάνι προς εσωτερικό της πόλης, τουλάχιστον ένα κτήριο (το BQ) και πολλά άλλα αδιάγνωστα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα.

ακανόνιστους, γκρι ασβεστόλιθους, διαστάσεων 0.20 μ. x 0.30 μ. Οι λίθοι τοποθετούνται σε σειρές ελαφρώς ακανόνιστες, ενώ το ανώτερο τμήμα του τοίχου οικοδομείται με λίθους μεγαλύτερου μεγέθους. Στις γωνίες, για αισθητικούς ή λόγους στατικότητας, οι λίθοι είναι πιο ευθύγραμμα τοποθετημένοι. Σε υστερότερη φάση, ένας τοίχος αντιστήριξης κατασκευάζεται στο νότιο μέτωπο του προαναφερθέντος τοίχου. Ο τοίχος αντιστήριξης είχε επίσης δύο οικοδομικές φάσεις. Την πρώιμη φάση, στην οποία ανήκει η ανατολική πλευρά του και την μεταγενέστερη φάση, κατά την διάρκεια της οποίας κτίστηκε η δυτική πλευρά του. Η τελευταία, ίσως, σχετίζεται με την κατασκευή του Μεγάλου Κλιμακοστασίου.

Τα τρία δωμάτια, λόγω της κακής διατήρησής τους δεν μπορούν να περιγραφούν με λεπτομέρεια και στην ουσία μόνο από το BQ1 και το BQ2 μπορούν να αντληθούν λίγα στοιχεία. Από το πρώτο δωμάτιο σώζονται μερικώς τρεις τοίχοι. Το Δωμάτιο BQ2 παραμένει καλυμμένο από τις επιχωματώσεις της πρώτης ανασκαφής, με αποτέλεσμα μόνο κατά προσέγγιση να μπορούν να υπολογιστούν οι διαστάσεις του.

Δωμάτιο BQ1

Κινητά ευρήματα

Από την ανασκαφή του Seager, ήρθαν στο φως σημαντικά ευρήματα από το Δωμάτιο BQ1, που αφορούν στην κεραμική και, πιο συγκεκριμένα, αγγεία με εξαιρετικά επιμελημένη διακόσμηση, η οποία περιλαμβάνει και την απεικόνιση συμβόλων.

Κεραμική

Κύπελλα-λοπάδια

Δεν γίνεται λόγος για κύπελλα ή λοπάδια στην δημοσίευση των ανασκαφών του Seager, ούτε και στις νεώτερες μελέτες που διενεργήθηκαν στο νησί.

Προχυτικά αγγεία

Παρομοίως, δεν εντοπίστηκαν προχυτικά σκεύη σε κάποιο από τα ανεσκαμμένα δωμάτια του κτηρίου.

Άλλα ευρήματα

110. Δοχείο αποθήκευσης⁴⁷

Κυλινδρικό δοχείο αποθήκευσης (εικ. 55), το οποίο σώζεται σχεδόν ακέραιο. Πρόκειται για ένα δοχείο σύντομης αποθήκευσης, μικρής ποσότητας περιεχομένου. Έχει μικρό, έξω νεύον χείλος και κοντό λαιμό. Το σώμα είναι κυλινδρικό με προεξέχοντες ώμους και ελαφρώς τα τοιχώματά του γίνονται κυρτά προς την βάση. Φέρει δύο, οριζόντιες λαβές, εκατέρωθεν των πλευρών του. Μία τρίτη μεγαλύτερη λαβή, οριζόντια επίσης, διαμορφώνεται πάνω από το στόμιο. Η διακόσμησή του είναι αρκετά επιμελημένη και χωρίζεται σε δύο ζώνες. Η άνω ζώνη, που είναι και μικρότερη, αποτελείται από φυλλόσχημα μοτίβα και στιγμές. Στην κάτω και μεγαλύτερη ζώνη, διαμορφώνονται σχηματικά χταπόδια, τα οποία αιωρούνται ανάμεσα σε κυματοειδείς γραμμές, που προφανώς αναπαριστούν τα κύματα της θάλασσας. Τα δύο μεγαλύτερα πλοκάμια τους σχηματίζουν ένα μοτίβο που μοιάζει με καρδιά και στο κέντρο της αναπτύσσεται διπλός πέλεκυς. Στην βάση του αγγείου, διαμορφώνονται με τριγωνικές γραμμές σχήματα που μοιάζουν με το βραχώδες περιβάλλον του βυθού της θάλασσας. Το κενό ανάμεσα στα βασικά διακοσμητικά θέματα καλύπτουν αστερίες. Το αγγείο αυτό προέρχεται πιθανότατα από ανακτορικό εργαστήριο της Κνωσού. Χρονολογείται στην ΥΜΙΒ (Betancourt και Banou 1999, 135, εικ. 14, ν. 1)

111. Πώμα

Πώμα, το οποίο σώζεται ακέραιο. Αποτελεί δείγμα λεπτότεχνης κεραμικής, όπως και το σύνολο των λίγων, αλλά σημαντικών ευρημάτων του εν λόγω κτηρίου. Το σχήμα του είναι επίπεδο και στην άκρη του σχηματίζεται μεγάλο γείσο, το οποίο διατρέχει όλη την περιφέρεια. Η διακόσμησή του αποτελείται από κυματοειδείς γραμμές και σχηματοποιημένους διπλούς πελέκεις. Στο γείσο διακρίνονται φυλλόσχημα μοτίβα και ταινιόσχημα στη λαβή. Είναι κατασκευασμένο σε ανακτορικό εργαστήριο, πιθανότατα στην Κνωσό και χρονολογείται στην ΥΜΙΒ (Betancourt και Banou 1999, 136, εικ. 15, ν. 5).

Ρυτά

Ο Seager αναφέρει την ανεύρεση πέντε ρυτών, κωνικών και ωοειδών. Ωστόσο, τρία από αυτά δεν κατέστη εφικτό, κατά την μελέτη της κεραμικής από τους Betancourt

⁴⁷ Τα εν λόγω αγγεία αποθήκευσης αναφέρονται κατ' εξαίρεση, λόγω των συμβόλων που απεικονίζονται στην διακοσμημένη επιφάνειά τους.

και Μπάνου, να εντοπιστούν στο Μουσείο Ηρακλείου ή στο Μουσείο της Σητείας⁴⁸. Συνολικά, βάσει νεώτερων μελετών, το δωμάτιο περιείχε δέκα ρυτά (Koehl 2006, 306). Τα δύο ωοειδή που παρουσιάζονται και στην παρούσα εργασία, θεωρήθηκαν «ζευγάρι» από τον Koehl, οδηγώντας τον στο συμπέρασμα ότι χρησιμοποιούνταν στην τέλεση πομπικών δρωμένων. Παρακάτω θα παρουσιαστούν όσα δημοσιεύθηκαν και βρέθηκαν σε καλή κατάσταση διατήρησης.

112. Ρυτό

Πρόκειται για ένα καλαθόσχημο ρυτό (**εικ. 56α**). Βρέθηκε ακέραιο. Το σχήμα του συμπίεζεται στο ύψος του στομίου και οι λαβές του, οι οποίες είναι κυκλικής διατομής, τοποθετούνται στο μέσον των δύο μακρών πλευρών που σχηματίζονται από την συμπίεση του σχήματος. Στην βάση του αγγείου, υπάρχει μια μικρή έκκεντρη οπή, για την αργή εκροή του περιεχομένου του αγγείου. Η διακόσμησή του είναι πολύ επιμελημένη και περιλαμβάνει σύμβολα, τα οποία σχετίζονται διαχρονικά με τη μινωική λατρεία. Πιο αναλυτικά, παρατηρούνται σχηματικοί διπλοί πελέκεις, οι οποίοι εναλλάσσονται με ταινιόσχημα μοτίβα που περιλαμβάνουν σχέδια, όπως στιγμές και ενδεχομένως βραχώδες τοπίο. Το αγγείο είναι φιλοτεχνημένο σε ανακτορικό εργαστήριο, πιθανότατα στην Κνωσό. Χρονολογείται στην YMIB (Betancourt και Banou 1999, 135, εικ. 14, ν. 2, Koehl 2006, 205, ν. 1081).

113. Ρυτό

Ωοειδές ρυτό, το οποίο σώζεται ακέραιο (**εικ. 56β**). Αποτελεί δείγμα λεπτότεχνης κεραμικής. Ο λαιμός είναι ψηλός, κυλινδρικός και στο σημείο σύνδεσης με τους ώμους φέρει δαχτύλιο και στην βάση του οπή. Το χείλος είναι επίπεδο. Η διακόσμηση είναι εξαιρετικά επιμελημένη και αποτελείται από εκκρεμές κοράλλι στο στόμιο και στον λαιμό. Επίσης, δικτυωτό μοτίβο διατρέχει όλη την επιφάνειά του και μέσα του διακρίνονται δελφίνια ή, το πιθανότερο, ψάρια. Το εν λόγω αγγείο φέρει έντονα στοιχεία ανακτορικού εργαστηρίου, θυμίζοντας τόσο στην ποιότητα και στο σχήμα, όσο και στα διακοσμητικά μοτίβα, ανάλογα δείγματα από την Κνωσό. Χρονολογείται στην YMIB (Betancourt και Banou 1999, 135, εικ. 14, ν. 3, Koehl 2006, 247, ν. 109).

⁴⁸ Ωστόσο, ο Koehl (2006, 110, ν. 250), τα εντόπισε και αναφέρεται σε ένα ωοειδές ρυτό που βρέθηκε στο Δωμάτιο 1 του κτηρίου και περιγράφει με σχετική λεπτομέρεια την διακόσμησή του. Απεικονίζονται σε αυτό αργοναύτες, κοράλλια, φύκια και γέμισμα με κλωνάρια (Koehl 2006, 110, ν. 250).

114. Ρυτό

Ωοειδές ρυτό, το οποίο επίσης σώζεται ακέραιο. Τόσο στις πρώτες ύλες, όσο και στο σχήμα, στην διακόσμηση και στην τεχνοτροπία είναι παρόμοιο με το υπ' αριθμόν 113. Επίσης, κατασκευάστηκε πιθανότατα σε κάποιο ανακτορικό εργαστήριο και χρονολογείται στην ΥΜΙΒ (Betancourt και Banou 1999, 136, εικ. 14, v. 4, Koehl 2006, 111, v. 257).

115. Ρυτό

Ταυρόσχημο ρυτό, το οποίο σώζεται σχεδόν ακέραιο (εικ. 57). Έχει κατασκευασθεί σε καλούπι, ώστε να αποδοθεί με ακρίβεια και να στέκεται στα πόδια του με ισορροπία. Εσωτερικά είναι κοίλο και φέρει οπές πίσω από τα κέρατα, καθώς επίσης και στο ρύγχος. Το ρυτό ήταν καλυμμένο με λευκό χρώμα, ενώ διακρίνονται ίχνη κόκκινου πάνω στο λευκό. Χρονολογείται στην ΥΜΙΒ (Betancourt και Banou 1999, 136, εικ. 15, v. 6, Koehl 2006, 75, v. 24).

Λίθινα αγγεία

Δεν εντοπίστηκαν λίθινα αγγεία στο κτήριο.

Λεπίδες οψιανού και άλλα λίθινα

Δεν εντοπίστηκαν λεπίδες οψιανού ή άλλα λίθινα αντικείμενα στα δωμάτια του κτηρίου.

Οργανικά κατάλοιπα

116. Όστρεο τρίτωνα

Επίσης στο Δωμάτιο BQ1 ήρθε στο φως ένα όστρεο του είδους του τρίτωνα (*Charonia sequeenzae*) (εικ. 58). Εντοπίστηκε κατά την διάρκεια των νεώτερων ανασκαφών στο επίπεδο του ΥΜΙΒ δαπέδου, όπως το είχε αφήσει μετά την ανασκαφή του ο Seager (Reese 2009, 136, εικ. 15, v. 7).

Προκαταρκτικά συμπεράσματα

Το κτήριο αυτό αν και σώζεται σε κακή κατάσταση διατήρησης, διακρίνεται για ορισμένα σημαντικά χαρακτηριστικά. Πρώτον, την θέση του στο λιμάνι, δίπλα στο Μεγάλο Κλιμακοστάσιο που οδηγεί στο εσωτερικό της πόλης. Δεύτερον, περιείχε

εξαιρετικά επιμελημένη κεραμεική. Θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς ότι είναι κνωσιακού εργαστηρίου και δεν μπορεί να συγκριθεί με την κεραμεική άλλων κτηρίων του οικισμού. Ως εκ τούτου, ο ένοικος της οικίας αυτής είχε στενές εμπορικές επαφές με την Κνωσό ή/και υλική ευμάρεια ώστε να μπορεί να έχει στην κατοχή του τέτοιου είδους αντικείμενα. Εκτός από την απεικόνιση συμβόλων στην επιφάνεια των αγγείων, η πλειονότητά τους αφορά σε ρυτά κάθε τυπολογίας. Παρόμοια συγκέντρωση δεν απαντά σε άλλο κτήριο του νησιού.

Κτήριο BS/BV (Το Κτήριο της Πλατείας)

Γενικά στοιχεία

Το Κτήριο της Πλατείας βρίσκεται στα βόρεια της Πλατείας της Πόλης (*Town Square* ή *Plateia*). Καταλαμβάνει ολόκληρη την βόρεια πλευρά της Πλατείας και μόλις ένα δωμάτιο είναι κτισμένο στην ανατολική. Πρόκειται για το μεγαλύτερο κτήριο που έχει ανασκαφεί στην Ψύρα (**εικ. 60α**). Οι ανασκαφείς, προκειμένου να διευκολυνθούν στη μελέτη του, κυρίως όσον αφορά στην αρχιτεκτονική, το διαίρεσαν σε δύο πτέρυγες, την Ανατολική Πτέρυγα BS και την Δυτική Πτέρυγα BV (**εικ. 60β**). Το κτήριο δεν είχε ανασκαφεί από τον Seager και ο εντοπισμός του έγινε το 1986 μετά τις δοκιμαστικές τομές που άνοιξαν στο σημείο οι νεότεροι ανασκαφείς του οικισμού. Η συστηματική ανασκαφή του κτηρίου ακολούθησε τα αμέσως επόμενα χρόνια. Το Κτήριο της Πλατείας θεωρείται σημαντικό και, ήδη από την αρχή των ανασκαφικών εργασιών σε αυτό, ήταν σαφές πως ο ρόλος του εντός της κοινότητας ήταν διακριτός (Floyd 1998δ, 3-4).

Και οι δύο πτέρυγες του Κτηρίου είναι κτισμένες στον φυσικό βράχο. Εξαιτίας της ομαλότητας σε αυτό το τμήμα του βράχου, οι χτίστες δεν χρειάστηκε να κατασκευάσουν άνδηρα. Ως εκ τούτου, το κτήριο είναι κτισμένο σε μόλις δύο επίπεδα. Ένα υψηλότερο, που περιλαμβάνει τα δωμάτια BS12- BS14 και την Πτέρυγα BV, και ένα χαμηλότερο που περιλαμβάνει τα δωμάτια BS1-BS6, BS9-BS11, BS15 και BS17. Τα δυο επίπεδα συνδέονται μέσω της κλίμακας στο Δωμάτιο BS6 και BS7 (**εικ. 61**). Η είσοδος στο κτήριο γίνεται από τα νότια, από τον εξωτερικό Χώρο BS11. Στο σημείο σώζεται το μονολιθικό κατώφλι, ενώ στα δεξιά διακρίνεται, σε καλή κατάσταση σωζόμενο, ένα θρανίο σχήματος L (**εικ. 62**). Το Δωμάτιο BS6 είναι ένας προθάλαμος ο οποίος διαθέτει δύο θύρες, μία στον βόρειο τοίχο και μία στον ανατολικό και παρέχει

πρόσβαση στους υπόλοιπους χώρους του κτηρίου. Τα όρια του κτηρίου είναι, σε γενικές γραμμές, σαφή. Ωστόσο, έχει χαθεί ένα τμήμα του βόρειου τοίχου του Δωματίου BS14, ενώ δεν κατέστη εφικτό από τους ανασκαφείς να εντοπίσουν το μεγαλύτερο μέρος του ανατολικού τοίχου του κτηρίου. Τέλος, η ΒΑ γωνία του κτηρίου έχει χαθεί.

Στο Κτήριο BS/BV παρατηρείται ποικιλία στις οικοδομικές τεχνικές. Πιο αναλυτικά, η δυτική και νότια πρόσοψή του, καθώς επίσης οι τοίχοι των Δωματίων BS6 και BS11, έχουν κτιστεί με επιβλητική μεγαλιθική τοιχοποιία από ασβεστόλιθους. Η νότια πρόσοψη του Δωματίου BS1 είναι κτισμένη από πλάκες τοποθετημένες σε σειρές. Η τοιχοποιία των εσωτερικών τοίχων είναι επίσης ιδιαίτερη. Το πάχος τους δεν ξεπερνά τα 0.30 εκ. και αποτελούνται από πλάκες ασβεστόλιθου ή φυλλίτη. Οι πλάκες συνδέονται μεταξύ του με κονίαμα από *Terra Rossa*. Κάποιοι τοίχοι, όπως οι λεπτοί τοίχοι της πτέρυγας BV, δεν αποκλείεται να είχαν κατασκευασθεί από ωμές πλίνθους. Σίγουρα, ο διαχωριστικός τοίχος των δωματίων BS9 και BS7 ήταν κατασκευασμένος από ωμές πλίνθους.

Η κλίμακα των Δωματίων BS 7 και BS 9 αποτελεί κατασκευή εξαιρετικής ποιότητας. Αποτελείται από δύο ζεύγη δόμων φυλλίτη, που στο βόρειο άκρο του Δωματίου BS9 σχηματίζουν τα θεμέλια για την πρώτη βαθμίδα της ξύλινης ελικοειδούς κλίμακας. Στο κατώτερο τμήμα της διαμόρφωσε *sottoscala*. Πρέπει επίσης να αναφερθεί, ότι στο κτήριο περισσότερα από πέντε δωμάτια ήταν πλακόστρωτα και υπάρχουν ενδείξεις για πλακόστρωτα δωμάτια και στον όροφο. Η επιμελημένη κατασκευή των δαπέδων του κτηρίου σε τόσα δωμάτια αποτελεί ένδειξη της ιδιαίτερης σημασίας του για τον οικισμό (McEnroe 1998α, 19-22 και Κουτσομπός 2010, 383- 6)

Όσον αφορά στα κινητά ευρήματα, εντοπίστηκαν, σε πολλούς διαφορετικούς χώρους, θυμιατήρια, κωνικά κύπελλα και άλλες κατηγορίες κυπέλλων πόσης, ρυτά, μικρογραφικά αγγεία κ.ά. Σχετικά με την χρονολόγηση του Κτηρίου διακρίνονται δύο κύριες αρχιτεκτονικές φάσεις. Πρώτα κτίστηκε η Πτέρυγα BS και στην συνέχεια η Πτέρυγα BV. Το πρωιμότερο ανασκαφικό σύνολο ανήκει στην MMIB περίοδο, ενώ το κτήριο βρισκόταν σε διαρκή χρήση ως την YMIB (Floyd et al. 1998, 7-16).

Δωμάτιο BS1⁴⁹

Αρχιτεκτονική

Το Δωμάτιο BS1 (εικ. 63) βρίσκεται στα ΝΑ του κτηρίου και έχει την είσοδό του στην πλατεία του οικισμού. Το σχήμα του είναι ακανόνιστο τραπεζοειδές. Δεν επικοινωνεί με τα υπόλοιπα δωμάτια του κτηρίου, εκτός αν βγει κανείς έξω και κατευθυνθεί προς τον Χώρο BS11, που οδηγεί στο Δωμάτιο BS6. Μία άλλη πιθανότητα είναι η πρόσβαση στο υπόλοιπο κτήριο να γινόταν μέσω του ορόφου, που βρισκόταν πάνω από το BS1. Αυτό όμως, που παρατηρεί κανείς, είναι πως το δωμάτιο χαρακτηρίζεται από μια σχετική απομόνωση, στη ΝΑ γωνία του κτηρίου. Άμεση επικοινωνία έχει μόνο με την Πλατεία. Για τον λόγο αυτό, δίπλα ακριβώς από την είσοδο, υπάρχει θρανίο σχήματος L, το οποίο «βλέπει» στην Πλατεία (εικ. 63). Το δωμάτιο κτίσθηκε την ίδια περίοδο με το υπόλοιπο κτήριο αν και στην κάτοψη μοιάζει με μεταγενέστερη προσθήκη και παρά

⁴⁹ Το Δωμάτιο BS 3/4/5 λειτουργούσε ως ένας χώρος για αποθήκευση και πολλές άλλες οικοτεχνικές δραστηριότητες, βάσει τόσο των κινητών ευρημάτων όσο και της σταθερής σκευής του. Οι ανασκαφείς πιστεύουν ότι πρόκειται κυρίως για χώρο αποθήκευσης τροφίμων. Ωστόσο, τα εννέα λίθινα εργαλεία χειρός, η λεπίδα και ένα απολέπισμα οψιανού, τα πλούσια οργανικά κατάλοιπα, που περιλαμβάνουν οστά ζώων και ψαριών, καθώς επίσης η ανεύρεση απανθρακωμένου ξύλου (ελιάς, τερέβινθου και μαστιχόδεντρου), υποδηλώνουν την παρουσία κάποιας κατεργασίας των προϊόντων και μαγειρέματος τροφής (Floyd 1998α, 212-213, Schoch 1998α, 150-151, Rose 1998α, 147-148, Reese 1998β, 136-137 Dierckx 1998β, 84). Στον όροφο, επίσης, είναι έντονοι οι ενδείξεις ύπαρξης μαγειρείου.

Το Δωμάτιο BS6, είναι ένας πλακόστρωτος προθάλαμος. Έχει άμεση επαφή με την πλατεία και υπάρχει θρανίο ακριβώς έξω από αυτό, στην πλατεία. Τα κινητά ευρήματα από το επίπεδο του δαπέδου, δεν συμβάλλουν στον προσδιορισμό της χρήσης του. Αναμφισβήτητα στον όροφο ακριβώς από πάνω του, λειτουργούσε κουζίνα ενώ αναγνωρίζονται και δραστηριότητες ύφανσης (Floyd 1998γ, 40-41, 1998α, 205-207). Ο Χώρος BS7 είναι κλίμακα, που αποτελείται από έξι βαθμίδες και ένα κεφαλόσκαλο. Οδηγεί στο Δωμάτιο BS8. Το εν λόγω δωμάτιο, απέδωσε ελάχιστα κινητά ευρήματα, τα οποία αφορούν κυρίως σε κεραμικά αντικείμενα καθημερινής χρήσης, όπως κύπελλα και μαγειρικά σκεύη. Τα ευρήματα ήταν ανεπαρκή, με αποτέλεσμα να μην μπορεί να σχηματιστεί τεκμηριωμένη εικόνα σχετικά με την χρήση του δωματίου (Floyd 1998γ, 41-43). Στο Δωμάτιο BS9 εντοπίζεται η προαναφερθείσα κλίμακα, που οδηγούσε και στα Δωμάτια BS 9-10/15 σχηματίζοντας ένα Π. Στο εν λόγω Δωμάτιο, εντοπίζονται, κατά κύριο λόγο, κύπελλα, μαγειρικά σκεύη και κλειστά αγγεία (Floyd 1998γ, 23, 43). Τα Δωμάτια BS 10-15-17 ήταν ενιαίος χώρος κατά την ΥΜΙΒ περίοδο, ως και την οριστική εγκατάλειψη του οικισμού. Στις περιοχές 10 και 15 ανασύρθηκε αρκετή κεραμική, η οποία αφορά κυρίως σε κύπελλα και μαγειρικά σκεύη. Κανένα αντικείμενο δεν διακρίνεται για την πολυτέλειά του, την διακόσμηση ή την ειδική χρήση του (Floyd 1998γ, 44-45,5 1-54, 57). Το Δωμάτιο BS 16, είναι ένας μικρός χώρος στα ΒΑ της οικίας, που φέρει θρανίο στον δυτικό τοίχο. Δεν σώθηκαν σημαντικά ευρήματα από το επίπεδο του δαπέδου. Ωστόσο, στην επίγωση του ορόφου και της κατάρρευσης του κτηρίου εντοπίστηκαν πολλά όστρακα κεραμικής σε σύγκριση με τα λιγοστά από άλλα δωμάτια της οικίας. Η πλειονότητα των αντικειμένων αφορά σε σκεύη καθημερινής χρήσης, όπως κύπελλα και μαγειρικά αγγεία. Δεν απουσιάζουν και αντικείμενα κατασκευασμένα από λεπτές πρώτες ύλες και με επιμελημένη διακόσμηση, ωστόσο όλα είναι τυπικά δείγματα οικιστικής, καθημερινής χρήσης. Εξάιρεση αποτελεί η βάση ρυτού, του οποίου το σχήμα δεν προσδιορίζεται, αλλά μάλλον πρόκειται για ευθύπλευρο κύπελλο (Floyd 1998γ, 54-56, ν. 167, εικ. 10). Επίσης, φέρει επιμελημένη διακόσμηση. Από το επίπεδο του δαπέδου δεν προέκυψαν ευρήματα.

την φαινομενική απομόνωσή του, η επικοινωνία του με την Πλατεία θα προσέδιδε ιδιαίτερη σημασία στο κτήριο.

Κινητά ευρήματα

Κεραμική

Στο εν λόγω δωμάτιο, η στρωματογραφία είναι δυσδιάκριτη, καθώς το υλικό που είχε πέσει από τον όροφο είναι αναμεμιγμένο με το υλικό του δαπέδου της ΥΜΙΒ φάσης (Floyd 1998γ, 33). Το μεγαλύτερο μέρος των αντικειμένων είναι καθημερινής χρήσης.

Επίπεδο δαπέδου

Κύπελλα-Λοπάδες

117. Κύπελλο

Άωτο κωνικό κύπελλο, που έχει φιλοτεχνηθεί από καλής ποιότητας πρώτες ύλες και είναι ακόσμητο. Στην εσωτερική επιφάνεια φέρει ένα αποτύπωμα από τον αντίχειρα του κεραμέα. Η πλειοψηφία των άωτων κωνικών κυπέλλων στην Ψύρα ανήκουν σε αυτόν τον τύπο. Χρονολογείται στην ΥΜΙ (Floyd 1998γ, 32-33, εικ. 3, ν.32).

Προχυτικά αγγεία

118. Προχυτικό αγγείο

Κλειστό αγγείο, πιθανότατα πρόχους, από λεπτές πρώτες ύλες και επιμελημένη διακόσμηση, αν και είναι αδιάγνωστη. Διακρίνεται μια λεπτή ταινία. Ίσως πρόκειται για εισηγμένο αγγείο. Χρονολογείται στην ΥΜΙ (Floyd 1998γ, 33, εικ. 3, ν. 33).

Μαγειρικά σκεύη

119. Μαγειρικό σκεύος

Τριποδικό μαγειρικό σκεύος. Σώζεται σχεδόν ακέραιο. Φέρει οριζόντιες λαβές και έχει ίχνη πυράς στην εξωτερική επιφάνειά του. Χρονολογείται στην ΥΜΙ (Floyd 1998γ, 33, εικ. 3, ν. 35).

120. Μαγειρικό σκεύος

Μαγειρικό λοπάδιο. Σώζεται τμήμα του χείλους. Χρονολογείται στην ΥΜΙ (Floyd 1998, 33γ, εικ. 4, ν. 36).

Κέρνοι

121. Κέρνος

Πρόκειται για έναν λίθο (**εικ. 63-64**) που φέρει ραβδώσεις και μικρές, στρογγυλές κοιλότητες στο ένα άκρο της άνω επιφάνειάς του. Οι πλευρές του λίθου είναι αποστρογγυλεμένες. Το ενδιαφέρον στοιχείο του συγκεκριμένου ευρήματος είναι το γεγονός ότι βρέθηκε στη βόρεια πλευρά του θρανίου, δίπλα από την είσοδο του δωματίου. Εντοπίστηκε *in situ* και πιθανότατα πρόκειται για κάποια επιφάνεια εργασίας. Χρονολογείται στην YMIB (Dierckx 1998β, 83, εικ. 19, ν. 274).

122. Ιγδίο

Πρόκειται για ένα γουδί κυκλικής διατομής, με μία κεντρική κοιλότητα (**εικ. 65**). Είναι αρκετά φθαρμένο από την κρούση του λίθινου γουδοχειριού στην επιφάνειά του. Χρονολογείται στην YMIB (Dierckx 1998β, 83, εικ. 19, ν. 275).

Οργανικά κατάλοιπα

123. Άνθρακας

1 κομμάτι άνθρακα από ξύλο ελιάς (Schoch 1998α, 150).

Επίχωση ορόφου και κατάρρευσης κτηρίου⁵⁰

124. Κύπελλο

Κύπελλο από το οποίο σώζονται τμήματα του σώματος. Φέρει επιμελημένη στίλβωση και κοσμεύεται από ανθεμωτά και άλλα φυτικά διακοσμητικά μοτίβα. Στο κατώτερο τμήμα του φέρει ταινίες, ενώ το άνθος που διακρίνεται, αποτελεί πιθανότατα άνθος κρόκου, ένα μοτίβο που απαντά συχνά στα κύπελλα πόσης της Ψύρας. Χρονολογείται στην YMI (Floyd 1998γ, 35, εικ. 4, ν.49).

125. Κύπελλο

⁵⁰ Στην επίχωση αυτή είναι επίσης δύσκολη η διάκριση των ευρημάτων που ανήκουν μετά βεβαιότητας στον όροφο και σε επιχώσεις που ανήκουν σε γέμισμα (Floyd 1998γ, 33-34). Σε αυτή την επίχωση εντοπίστηκαν αρκετά μαγειρικά σκεύη (Floyd 1998γ, 36) και δύο πήλινα υφαντικά βάρη (Betancourt 1998, 106. ν. 417, 418).

Κωδωνόσχημο κύπελλο, το οποίο αποτελεί δείγμα λεπτότεχνης κεραμεικής. Το χείλος είναι έξω νεύον και φέρει κάτω από αυτό επιμελημένη διακόσμηση από τοξοειδή και ταινιόσχημα μοτίβα. Τα τοξοειδή σχέδια αποδίδουν πιθανότατα φύλλα κρόκου. Χρονολογείται στην ΥΜΙ περίοδο (Floyd 1998γ, 36, εικ. 4, v.51).

126. Κύπελλο

Πρόκειται για ένα άωτο κωνικό κύπελλο (ίσως λοπάδα). Αποτελεί δείγμα χονδροειδούς κεραμεικής και σώζεται ακέραιο. Δεν φέρει διακόσμηση. Χρονολογείται στην ΥΜΙ (Floyd 1998γ, 36, εικ. 4, v.54).

127. Κύπελλο

Ημισφαιρικό κύπελλο, από το οποίο σώζεται τμήμα του έξω νεύοντος χείλους. Φέρει στίλβωση και διακόσμηση, αποτελούμενη από ταινία στο χείλος και τρεχούμενες σπείρες. Χρονολογείται στην ΥΜΙ (Floyd 1998γ, 37, εικ. 5, v.64).

Προχυτικά αγγεία

128. Προχυτικό αγγείο

Πρόκειται για ένα προχυτικό σκεύος αρκετά μεγάλο, στο οποίο πιθανότατα αποθηκευόταν ποσότητα λαδιού ή κρασιού για τις καθημερινές ανάγκες. Ωστόσο, φέρει την πρόχυση όχι στο στόμιο αλλά σε έναν από τους ώμους (*Side-spouted vessel*). Η διακόσμησή του ήταν επιμελημένη, αν και δεν σώζεται ευδιάκριτη, ενώ ανιχνεύθηκαν ίχνη κόκκινου χρώματος και λίγες εγχαράξεις. Χρονολογείται στην ΥΜΙ (Floyd 1998γ, 35, εικ. 4, v.47).

129. Πρόχους

Πρόκειται πιθανότατα για μία πρόχου, από την οποία σώζεται τμήμα του σώματος. Φέρει στίλβωση και η κατασκευή της έχει γίνει με πολλή επιμέλεια. Επίσης, φέρει γραπτή διακόσμηση από λεπτές ταινίες στον λαιμό και μοτίβο κρόκου χαμηλότερα. Χρονολογείται στην ΥΜΙ περίοδο (Floyd 1998γ, 36, εικ. 4, v.50).

130. Πρόχους

Πρόχους από την οποία σώζονται τμήματα από το σώμα. Αποτελεί δείγμα λεπτότεχνης κεραμεικής και η διακόσμησή της δεν είναι ευδιάκριτη, πιθανότατα όμως πρόκειται για

μοτίβα σε σχήμα θηλιάς ή σπειρών. Χρονολογείται στην ΥΜΙ περίοδο (Floyd 1998γ, 36, εικ. 4, ν.53).

131. Πρόχους

Πρόχους από την οποία σώζονται τμήματα του σώματος. Αποτελεί δείγμα λεπτότεχνης κεραμικής και κοσμείται από γραπτά μοτίβα ταινιών και σπειρών. Χρονολογείται στην ΥΜΙΒ (Floyd 1998γ, 37, εικ. 5, ν.66).

132. Πρόχους

Πρόκειται για μία πρόχου από την οποία σώζονται τμήματα του σώματος. Είναι δείγμα λεπτότεχνης κεραμικής και κοσμείται από τρεχούμενες σπείρες. Χρονολογείται στην ΥΜΙΒ περίοδο (Floyd 1998γ, 37, εικ. 5, ν.67).

Μικρογραφικά αγγεία

133. Μικρογραφικό αγγείο

Τριποδικό αγγείο, το οποίο αναπαριστά μαγειρικό σκεύος. Σώζεται το ένα από τα πόδια. Χρονολογείται στην ΥΜΙ περίοδο (Floyd 1998γ, 36, εικ. 4, ν.57).

Ρυτά

134. Ρυτό

Πρόκειται για ένα κύπελλο με κυλινδρικό στέλεχος/πόδι (*stemmed cup*). Βρέθηκε θραυσμένο, αλλά αποκαταστάθηκε σχεδόν εξ ολοκλήρου. Η βάση του δεν σώζεται, όμως ίσως έφερε οπή για την τέλεση της χοής. Το χείλος του είναι ελαφρώς έξω νεύον. Η διακόσμησή του χαρακτηρίζεται από ιδιαίτερη επιμέλεια, αποτελούμενη από ταινίες και σπείρες. Χρονολογείται στην ΥΜΙΒ περίοδο (Floyd 1998γ, 37, εικ. 5, ν. 65).

Λίθινα αγγεία

Δεν γίνεται λόγος για την εύρεση λίθινων αγγείων στο Δωμάτιο BS1. Ωστόσο, καταγράφονται δύο λίθινα αντικείμενα των οποίων το στρωματογραφικό περιβάλλον είναι ασαφές⁵¹. Επίσης, εντοπίστηκαν άλλα λίθινα αντικείμενα, όπως γουδιά, γουδοχέρια και εργαλεία χειρός. Ακόμα, ένας ραβδωτός λίθος, που δεν αποκλείεται να

⁵¹Γίνεται αναφορά σε δύο λίθινα αγγεία, τα οποία όμως προέρχονται από την επίχωση των τοίχων του ορόφου που έπεσε στο εσωτερικό του δωματίου (Betancourt 1998, 127, ν. 477, 478).

πρόκειται για επιφάνεια εργασίας ανάλογη με αυτή που βρέθηκε έξω από την είσοδο του Δωματίου BS1.

135. Λοπάδα

Λίθινο δοχείο με εξαιρετικά λεπτά τοιχώματα από σκούρο, γκρι σερπεντινίτη. Φέρει έξω νεύον χείλος και είναι κωνικού σχήματος. Σώζεται μόνο ένα μικρό τμήμα του σώματος, με αποτέλεσμα να υπάρχει ασάφεια ως προς τον χρονολογικό του προσδιορισμό. Χρονολογείται στην ΜΜΠ-ΥΜΠ περίοδο (Betancourt 1998, 127, εικ. 46, v. 477).

136. Κύπελλο

Λίθινο κύπελλο τύπου *tankard*. Σώζεται τμήμα της βάσης. Είναι κατασκευασμένο από σερπεντινίτη λίθο, έχει κυλινδρικό σχήμα και διακρίνονται δυο ραβδώσεις στην βάση. Χρονολογείται στην ΥΜΠ περίοδο (Betancourt 1998, 127, εικ. 46, v. 478).

Γουδιά-Γουδοχέρια

137. Γουδοχέρι

Γουδοχέρι, το οποίο σώζεται ακέραιο. Ο λίθος από τον οποίο έχει κατασκευασθεί είναι χρώματος γκρι, ωστόσο εμπεριέχει εγκλείσματα αιματίτη, γεγονός που προσδίδει ευχάριστο αισθητικό αποτέλεσμα. Χρονολογείται στην ΥΜΙΒ (Dierckx 1998β, 83, εικ. 19, v. 276).

138. Επιφάνεια εργασίας⁵²

Δεν πρόκειται για το τυπικό γουδί που γνωρίζουμε από τις θέσεις της ανατολικής Κρήτης. Πρόκειται για έναν λίθο, με αρκετά επίπεδη και ευρεία επιφάνεια. Χρησιμοποιείτο προκειμένου να κονιορτοποιούν ή να συνθλίβουν διάφορα υλικά. Είναι αρκετά φθαρμένος από την τριβή του λίθινου εργαλείου χειρός (Dierckx 1998β, 83, εικ. 19, v. 277).

Λεπίδες οψιανού και άλλα λίθινα

Στο Δωμάτιο BS1 αποκαλύφθηκαν δύο λεπίδες, δύο πυρήνες και ένα απολέπισμα οψιανού. Επίσης, δυο κομμάτια ορείας κρυστάλλου. Αποτελούν κοινά ευρήματα στις

⁵² Οι ανασκαφείς το ονομάζουν “*pounding platform*”.

οικιστικές θέσεις της ανατολικής Κρήτης. Χρονολογούνται στην ΥΜΙΒ περίοδο (Dierckx 1998β, 83-84).

Επίχωση ορόφου και κατάρρευσης κτηρίου

139. Λεπίδα οψιανού

Χρονολογείται στην ΥΜΙΒ (Dierckx 1998β, 83, εικ. 19, ν. 278).

140. Πυρήνας οψιανού

Χρονολογείται στην ΥΜΙΒ (Dierckx 1998β, 83, εικ. 20, ν. 279).

141. Πυρήνας οψιανού

Δύο θραύσματα. Χρονολογείται στην ΥΜΙΒ (Dierckx 1998β, 83, εικ. 20, ν. 280).

142. Λεπίδα οψιανού

Χρονολογείται στην ΥΜΙΒ (Dierckx 1998β, 83, εικ. 20, ν. 281).

143. Ορεία κρύσταλλος

Χρονολογείται στην ΥΜΙΒ (Dierckx 1998β, 84, εικ. 20, ν. 282).

144. Ορεία κρύσταλλος

Χρονολογείται στην ΥΜΙΒ (Dierckx 1998β, 84, εικ. 20, ν. 283).

Οργανικά κατάλοιπα (*από την ανάμεικτη επίχωση του ορόφου και της κατάρρευσης του κτηρίου*)

Τα οργανικά κατάλοιπα από αυτή την επίχωση είναι ελάχιστα (Reese 1998β, 136).

Οστά θηλαστικών

Δεν αναφέρονται.

Οστά ψαριών

Δεν αναφέρονται.

145. Θαλάσσια όστρεα

Θραύσματα διαφορετικών ειδών θαλάσσιων οστρέων.

Δωμάτιο BV1

Αρχιτεκτονική

Η Πτέρυγα BV (εικ. 67) είναι ένα σύνολο δωματίων που δεν υπήρχε όταν οικοδομήθηκε το Κτήριο BS, αλλά προσαρτήθηκε σε αυτό μεταγενέστερα. Η εσωτερική διαρρύθμιση των χώρων είναι ιδιαίτερη, καθώς δεν έχει καταστεί εφικτός ο διαχωρισμός, μετά βεβαιότητας, των επιμέρους δωματίων. Έχουν ανασκαφεί ωστόσο διαχωριστικοί τοίχοι από πλάκες ασβεστόλιθου. Η πτέρυγα βρίσκεται στη ΒΔ γωνία του κτηρίου και στα δυτικά της περνά η Βόρεια Οδός της Πλατείας (*Plateia Road North*). Το Δωμάτιο BV1 (εικ. 68) βρίσκεται στα ΒΔ και είναι δύσκολο να διαχωρισθεί από τους Χώρους 4-5-6. Η είσοδος γίνεται από την ΒΑ γωνία του δωματίου, από την θύρα στην οποία οδηγούσε ένας στενός δρόμος (*Space BV2*).

Κινητά ευρήματα⁵³

Στο επίπεδο του δαπέδου⁵⁴ του δωματίου, δεν εντοπίστηκαν ευρήματα που να το συνδέουν με την τέλεση πράξεων ειδικού σκοπού, πέραν των καθημερινών δραστηριοτήτων μιας οικίας. Ανασύρθηκε όμως η μεγαλύτερη ποσότητα κεραμεικής συγκριτικά με τα υπόλοιπα δωμάτια του κτηρίου. Κυριαρχούν τα κύπελλα και διάφορα κλειστού και ανοιχτού τύπου αγγεία, τα οποία σώζονται σε πολύ κακή κατάσταση διατήρησης, με αποτέλεσμα την δυσκολία ταύτισής τους (Floyd 1998γ, 57). Ταυτίστηκε, ωστόσο, ένα μαγειρικό σκεύος. Επιπλέον, αποκαλύφθηκαν υφαντικά βάρη, λίθινα εργαλεία, τριπτήρες, ένα ιγδίο, πυρήνες και λεπίδες οψιανού, ορεία κρύσταλλος, αρκετά όστρεα, ανάμεσά τους ένα μεγάλο όστρεο τύπου *Charonia* και ηφαιστειακή κίσηρη. Παρόλα αυτά, εκφράζονται αμφιβολίες από τους ανασκαφείς σχετικά με την προέλευση των προαναφερθέντων ευρημάτων. Ενδέχεται να αποτελούν απλώς αντικείμενα που διασκορπίστηκαν κατά την καταστροφή του κτηρίου (Floyd

⁵³ Ο Χώρος BV2 είναι διάδρομος στα βόρεια του Δωματίου BV1, στον οποίο ήρθαν στο φως αντικείμενα πεσμένα από τον όροφο του κτηρίου. Στον Χώρο BV3 δεν αποκαλύφθηκαν ευρήματα από το ΥΜΙΒ στρώμα (Floyd 1998γ, 61-63). Από τον Χώρο BV4 συλλέχθηκαν όστρακα τα οποία ανήκουν, κυρίως, σε μαγειρικά σκεύη. Από τον Χώρο BV5 ανασύρθηκαν όστρακα που ανήκαν σε μαγειρικά σκεύη, κύπελλα και σε άλλα που σχετίζονται με οικοτεχνικές δραστηριότητες (Floyd 1998γ, 63-64). Οι Χώροι BV6Α-Β επίσης, απέδωσαν πολύ λίγα ευρήματα που αφορούν κατά κύριο λόγο σε θραυσμένη κεραμική, καθημερινής χρήσης (Floyd 1998γ, 64-65).

⁵⁴ Από το επίπεδο του δαπέδου, καταγράφονται 12 εργαλεία χειρός, 2 λεπίδες από οψιανό και 1 κομμάτι ορείας κρυστάλλου (Dierckx 1998β, 91-92).

1998γ, 58). Παρακάτω θα περιγραφεί το σημαντικότερο αντικείμενο από το επίπεδο του δαπέδου.

146. Σφραγιδόλιθος

Πρισματικός σφραγιδόλιθος (εικ. 69). Εντοπίστηκε στο επίπεδο του δαπέδου. Ωστόσο, η κατασκευή του ανήκει στην ΜΜΠ περίοδο, με βάση τα τεχνοτροπικά του χαρακτηριστικά. Θεωρείται προϊόν ανακτορικού εργαστηρίου και πιο συγκεκριμένα των Μαλίων. Πιο αναλυτικά, είναι κατασκευασμένος από λατυποπαγές μάρμαρο (*breccias marble*), το οποίο δεν υπάρχει στην Ψύρα, αλλά εξορύσσεται στα Μάλια, την πιο κοντινή πηγή. Είναι σχήματος οβάλ επιμηκυμένου. Στις τρεις πλευρές του απεικονίζονται τρεις διαφορετικές παραστάσεις: ένα πλοίο, ένα τετράποδο και δύο κεφάλια ζώων. Το τετράποδο θεωρήθηκε από τους ανασκαφείς ως αναπαράσταση σκύλου⁵⁵ και ταυτίζεται με συγκεκριμένο ιερογλυφικό, όπως και το πλοίο. Οι κεφαλές ζώων δεν μπορούν να ταυτιστούν με σιγουριά. Πιθανότατα, πρόκειται για βοοειδή.

Κατά την ΜΜΠΒ περίοδο, στην θέση της Πτέρυγας ΒV υπήρχε κτήριο με αρκετά δωμάτια, αλλά μικρότερο από αυτό της ΥΜΙΒ που μελετάται εν προκειμένω. Ο σφραγιδόλιθος συνδέεται προφανέστατα με την χρήση και την λειτουργία του προγενέστερου κτηρίου, ωστόσο οι κάτοικοι συνέχισαν να τον θεωρούν σημαντικό, διατηρώντας τον στην κατοχή τους έως και την επόμενη γενιά. Ενδέχεται να αποτελεί στοιχείο ταυτότητας για τους κατοίκους των δύο κτηρίων, που δεν αποκλείεται να είναι οι ίδιοι και οι απόγονοί τους. Οι μελετητές του σφραγιδόλιθου διατυπώνουν μια σειρά από ερμηνείες, όπως την χρήση του ως σφραγίδα κατά την Παλαιοανακτορική Περίοδο, ή ως αντικείμενο θρησκευτικού συμβολισμού. Σύμφωνα με την άποψη της Νικολαΐδου (Nikolaidou 1998, 111-114, εικ. 28, ν. 456) κατά τη Νεοανακτορική Περίοδο θεωρείται ότι οι σφραγίδες δεν χρησιμοποιούνται στην γραφειοκρατική διοίκηση, καθιστώντας τις παραστάσεις τους περισσότερο εκφράσεις συμβολικού χαρακτήρα, ίσως και θρησκευτικού. Ασφαλώς, όμως, δεν ισχύει απόλυτα κάτι τέτοιο αλλιώς, δεν θα γινόταν συζήτηση για αρχαία σφραγισμάτων, όπως εκείνο του Zakro Master (Weingarten 1983). Ωστόσο, τόσο τα σφραγίσματα όσο και οι σφραγίδες, απαντούν ευρέως κατά την Παλαιοανακτορική Εποχή.

⁵⁵ Σχετικά με τον συμβολισμό του σκύλου και τις αναπαραστάσεις του στη μινωική θρησκεία βλ. Karetsou, A. και Koehl, B. R. 2014, 333-9.

Κεραμεική

(Από την επίχωση του ορόφου και της κατάρρευσης του κτηρίου)

Κύπελλα-λοπάδες

Στην δημοσίευση των ευρημάτων από την ανασκαφή του δωματίου, δεν γίνεται περιγραφή των αγγείων πόσης, αν και αναφέρεται η ανεύρεση πολλών κωνικών κυπέλλων. Περιγράφονται ωστόσο, περιπτώσεις ορισμένων ανοιχτών δοχείων.

147. Λοπάδα

Λοπάδα ή κύπελλο, από το οποίο σώζεται τμήμα της βάσης. Αποτελεί δείγμα λεπτότεχνης κεραμεικής και η βάση του είναι ελαφρώς τονισμένη. Φέρει διακόσμηση από ταινίες, τμήμα των οποίων διακρίνεται στην βάση. Χρονολογείται στην ΥΜΙ (Floyd 1998γ, 60, εικ. 11, v. 187).

148. Λοπάδα

Πρόκειται για ένα ανοιχτό δοχείο, από το οποίο σώζεται τμήμα του στομίου. Είναι κατασκευασμένο από καλής ποιότητας πρώτες ύλες και φέρει στίλβωση. Έχει έξω νεύον χείλος, ελαφρώς τονισμένο, με εγχάρακτη ράβδωση για να τοποθετείται πώμα. Η διακόσμησή του είναι επιμελημένη και αποτελείται από ταινία στο στόμιο και τρέχουσες σπείρες στο πάνω τμήμα του σώματος. Χρονολογείται στην ΥΜΙ (Floyd 1998γ, 60, εικ. 11, v.193).

Προχυτικά αγγεία

149. Πρόχους

Πιθανότατα πρόχους, από την οποία σώζονται τμήματα του σώματος και της λαβής. Είναι δείγμα λεπτότεχνης κεραμεικής και φέρει στίλβωση. Η διακόσμηση αποτελείται από εγχάρακτη γραμμή, η οποία ξεκινά από την βάση της λαβής και εκτείνεται στο σώμα του αγγείου. Επίσης, διακρίνονται σπείρες ή ίσως μοτίβο αμπέλου. Χρονολογείται στην ΥΜΙ (Floyd 1998γ, 60, εικ. 11, v. 188).

150. Πρόχους

Πρόχους, από την οποία σώζεται μέρος του σώματος. Είναι επιμελημένης κατασκευής και φέρει διακόσμηση από ταινίες και δισκοειδή μοτίβα. Χρονολογείται στην ΥΜΙΒ (Floyd 1998γ, 60, εικ. 11, ν. 195).

Ρυτά⁵⁶

151. Ρυτό

Σώζεται τμήμα της βάσης και αποτελεί δείγμα λεπτότεχνης κεραμεικής. Πρόκειται για κλειστό αγγείο με τονισμένη ελαφρώς βάση, στην οποία υπάρχει έκκεντρη οπή, για την τέλεση χοής. Η διακόσμησή του αποτελείται από ταινίες σκοτεινού και ερυθρού χρώματος. Χρονολογείται στην ΥΜΙΒ (Floyd 1998γ, 60, εικ. 11, ν. 186, Koehl 2006, 215-6, ν. 1154).

152. Ρυτό

Ρυτό με κυλινδρικό πόδι και επίπεδη βάση, στον τύπο του δισκοπότηρου. Είναι επιμελημένης τεχνοτροπίας και φέρει πιθανότατα μοτίβο διπλού πελέκεως στην επιφάνειά του. Χρονολογείται στην ΥΜΙΒ (Floyd 1998γ, 60, εικ. 11, ν. 196).

Πύραυνα

153. Πύραυνο

Σώζεται τμήμα του σώματος και αποτελεί ένα από τα πιο συνηθισμένα δείγματα της περιόδου. Φέρει ίχνη πυράς στο εσωτερικό. Χρονολογείται στην ΥΜΙ (Floyd 1998γ, 60, εικ. 11, ν. 190).

Τράπεζες προσφορών⁵⁷

154. Τράπεζα προσφορών

Πρόκειται για ένα αγγείο με πόδι. Το πόδι δεν είναι κατασκευασμένο από τις συνήθεις πρώτες ύλες που χρησιμοποιούνται για τα μαγειρικά σκεύη. Θεωρήθηκε από τους

⁵⁶ Από το ίδιο ανασκαφικό περιβάλλον, του ορόφου, προέρχεται και ένα ακόμα κύπελλο-ρυτό (Floyd 1998γ, 61, εικ. 12, ν. 201), το οποίο εντοπίστηκε στον Χώρο ΒV2. Ο χώρος αυτός είναι ανοιχτός προς την Βόρεια Οδό της Πλατείας (*Plateia Road North*). Ήταν πλακόστρωτος και το ανατολικό του άκρο δεν είναι σήμερα απολύτως ορατό. Στον δρόμο αυτόν, ανεσκάφη υλικό προερχόμενο από τον όροφο του ΒV1, αλλά και γενικότερα από την κατάρρευση της στέγης και των τοίχων της Πτέρυγας ΒV (McEnroe 1998α, 24 και Floyd 1998γ 63-64).

⁵⁷ Τα συγκεκριμένα αντικείμενα είναι εξαιρετικά παράδοξα που έχουν ερμηνευθεί ως τράπεζες προσφορών. Πρόκειται προφανώς για τριποδικά, μαγειρικά σκεύη.

ανασκαφείς ότι πρόκειται για τράπεζα προσφορών. Χρονολογείται στην MM-YMIB περίοδο (Floyd 1998γ, 59, εικ. 10, v. 176).

155. Τράπεζα προσφορών

Αγγείο με πόδι. Σώζεται τμήμα του ποδιού. Είναι κατασκευασμένο από χονδρόκοκκο πηλό, όπως και το προαναφερθέν παράδειγμα. Σύμφωνα με τους ανασκαφείς δεν πρόκειται για μαγειρικό σκεύος, αλλά πιθανότατα για τράπεζα προσφορών. Χρονολογείται στην MM-YMIB (Floyd 1998γ, 59, εικ. 11, v. 177).

156. Τράπεζα προσφορών

Αγγείο που πιθανότατα είχε τρία πόδια. Σώζονται τμήματα από τα πόδια και το σώμα. Οπές έχουν δημιουργηθεί στην βάση του αγγείου, πριν την όπτησή του. Επίσης, στην βάση διακρίνονται παράλληλες εγχαραξίσεις. Το σχήμα δεν είναι συνηθισμένο και για αυτό θεωρήθηκε από τους ανασκαφείς ως ένα τελετουργικό αντικείμενο, πιθανότατα τράπεζα προσφορών. Χρονολογείται στη MM-YMIB περίοδο (Floyd 1998γ, 59, εικ. 10, v. 180).

Λίθινα αγγεία

Δεν αναφέρεται η αποκάλυψη λίθινων αγγείων στο Δωμάτιο BV1, ούτε από το επίπεδο του δαπέδου, ούτε από το υλικό που έπεσε από τον όροφο.

Λεπίδες οψιανού και άλλα λίθινα αντικείμενα

Από την επίχωση του ορόφου, όπως και κατά την εξέταση του υλικού από το επίπεδο του δαπέδου, διαπιστώνεται η ύπαρξη πολλών εργαλείων χειρός, ανάμεσα στα οποία μία λεπίδα και ένας πυρήνας οψιανού και ένα κομμάτι ορείας κρυστάλλου.

Οργανικά κατάλοιπα

Στο ανασκαφικό σύνολο που ανήκει το υλικό που έπεσε από τον όροφο, ήρθαν στο φως αρκετά όστρεα, μεταξύ των οποίων ένα απανθρακωμένο και ένα όστρεο τρίτονα (Reese 1998β, 141).

Οστά ζώων

Δεν καταγράφεται η ανεύρεση οστών ζώων.

157. Θαλάσσια όστρεα

18 όστρεα διάφορων ειδών σε αποσπασματική κατάσταση. Ένα εκ των θραυσμάτων ήταν απανθρακωμένο. Ανάμεσα σε αυτά και ένα μεγάλο όστρεο τρίτων (Charonia).

Ανθρακας

Δεν εντοπίστηκε απανθρακωμένο ξύλο.

Βόρεια Οδός Πλατείας (Plateia Road North)

Γενικά στοιχεία

Η αναφορά στα ευρήματα που εντοπίστηκαν στη Βόρεια Οδό της Πλατείας είναι σημαντική, διότι πρόκειται για το υλικό που έπεσε από τον όροφο πάνω από το Δωμάτιο BV1 και θα λειτουργήσει συμπληρωματικά, προκειμένου να συναχθεί η πιο αξιόπιστη ερμηνεία, σχετικά με την χρήση του ορόφου (Floyd 1995, 664, 1996, 374 και 1998, 65- 67). Συνολικά πρόκειται για περίπου επτά ρυτά και η περίπτωση του μοιάζει αρκετά με την αντίστοιχη του Βόρειου Τομέα του Κτηρίου AF της Ψύρας.

Κύπελλα-λοπάδες

Από τους ανασκαφείς αναφέρεται η αποκάλυψη αρκετών ευθύπλευρων και καρινωτών κύπελλων. Ωστόσο, στην δημοσίευση περιγράφεται μόνο το ακόλουθο κωδωνόσχημο κύπελλο.

158. Κύπελλο

Κωδωνόσχημο κύπελλο, από το οποίο σώζεται τμήμα του χείλους. Είναι δείγμα λεπτότεχνης κεραμεικής και φέρει διακόσμηση από ταινία και μεγάλες σπείρες. Χρονολογείται στην ΥΜΙ περίοδο (Floyd 1998γ, 67, εικ. 13, v. 224).

Προχυτικά αγγεία

159. Πρόχους

Γεφυρόστομη πρόχους, η οποία σώζεται σε αρκετά καλή κατάσταση. Εντοπίστηκαν όστρακα από το σώμα, την προχολή, και την λαβή. Αποτελεί δείγμα λεπτότεχνης κεραμεικής και φέρει επιμελημένη στίλβωση και διακόσμηση. Η διακόσμηση αποτελείται από επάλληλες ταινίες, που γεμίζουν με ποικιλία μοτίβων, όπως σπείρες,

κάθετες γραμμές, κυματιστές γραμμές, στιγμές και ελικοειδή σχήματα. Χρονολογείται στην YMIB (Floyd 1998γ, 67, εικ. 15, v. 233).

Ρυτά

160. Ρυτό

Κωνικό ρυτό, από το οποίο σώζονται όστρακα από το χείλος και την λαβή. Η λαβή του είναι κάθετη και ταινιωτή. Η διακόσμηση αποτελείται από τρεχούμενες σπείρες, ταινία με γέμισμα μελανού χρώματος, ταινία με διακόσμηση από κάθετες γραμμές και πιο λεπτές ταινίες με γέμισμα από στιγμές. Χρονολογείται στην YMIB (Floyd 1998γ, 67, εικ. 15, v. 230, Koehl 2006, 153, v. 562).

161. Ρυτό

Ρυτό, από το οποίο σώζεται τμήμα της βάσης, η οποία είναι πλαστικά αποδοσμένη. Ανήκει στον τύπο του κωνικού κυπέλλου (Type IV Cup: conical-stemmed βάσει της κατάταξης του Koehl) και φέρει μία έκκεντρη οπή στην βάση του. Λίγο ψηλότερα από την βάση, το σχήμα του στενεύει και γίνεται ελαφρώς κωνικό. Διευρύνεται, ωστόσο, ξανά, καθώς πλησιάζει προς την βάση. Φέρει επιμελημένη διακόσμηση από ταινίες. Χρονολογείται στην YMIB περίοδο (Floyd 1998γ, 67, εικ. 15, v. 231, Koehl 2006, 225, v. 1233).

162. Ρυτό

Κωνικό ρυτό, από το οποίο σώζονται τμήματα του σώματος. Φέρει διακόσμηση από ταινίες και στιγμές, που εναλλάσσονται βάσει του χρώματος (ανοιχτό-σκοτεινό), ενώ διακρίνονται ίχνη κόκκινου και λευκού. Χρονολογείται στην YMIB (Floyd 1998γ, 67, εικ. 15, v. 232, Koehl 2006, 168, v. 672).

163. Ρυτό

Πιθανότατα, πρόκειται για ρυτό, στον τύπο του κυπέλλου (Type IV Cup: Indeterminate-Stemmed βάσει της κατάταξης του Koehl) από το οποίο σώζονται τμήματα της βάσης. Δεν είναι ορατή η διακόσμηση. Χρονολογείται στην YMIB (Floyd 1998γ, 67, εικ. 15, v. 234, Koehl 2006, 228, v. 1263)

Λίθινα αγγεία

164. Κύλικα

Λίθινη κύλικα, από την οποία σώζεται τμήμα της βάσης. Είναι κατασκευασμένη από φλεβωτό μάρμαρο, με λευκές και μαύρες φλέβες. Η βάση της αποτελεί ένα από τα ελάχιστα παραδείγματα αυτού του είδους. Έχει κατασκευασθεί από δύο ξεχωριστά τμήματα. Χρονολογείται στην ΥΜΙΒ (Betancourt 1998γ, 128, εικ. 46, ν. 486, πιν. 19, Ε)

Λεπίδες οψιανού και άλλα λίθινα αντικείμενα

Δεν καταγράφεται η ανεύρεση λεπίδων οψιανού από το συγκεκριμένο ανασκαφικό σύνολο.

Οργανικά κατάλοιπα

Εντοπίστηκαν μόνο θαλάσσια όστρεα διάφορων ειδών και σαλιγκάρια ξηράς. Δεν αναφέρονται καθόλου οστά ζώων, θηλαστικών ή πτηνών ούτε ψαριών. Επίσης, δεν καταγράφονται απανθρακωμένα ίχνη ξύλου.

Γενικά συμπεράσματα για το Κτήριο BS/BV

Το κτήριο είναι σημαντικό για τον οικισμό και σχετίζεται άμεσα με την Πλατεία της Πόλης και με τις δραστηριότητες που λάμβαναν χώρα εκεί. Το Δωμάτιο BS1, αν και αρχικά θεωρείτο μεταγενέστερη προσθήκη στο οικοδομικό συγκρότημα, τελικώς έγινε αντιληπτό ότι κτίστηκε ταυτόχρονα με τα υπόλοιπα δωμάτια. Στο υπόλοιπο κτήριο πιθανότατα δεν υπήρχε πρόσβαση από το εν λόγω δωμάτιο, εκτός αν αυτή γινόταν από τον όροφο. Τα κινητά ευρήματα από το εσωτερικό του αλλά και έξω από αυτό, στην περιοχή που βρίσκεται το θρανίο, δεν είναι πολλά.

Το Δωμάτιο BV1 δεν απέδωσε σημαντικά ευρήματα από το επίπεδο του δαπέδου του. Ωστόσο, πρόκειται για ένα δωμάτιο που συνδέεται με τη Βόρεια Οδό της Πλατείας, στην οποία κατέπεσε η σκευή από τα δωμάτια που βρίσκονταν στον όροφο. Στην επίχωση του ορόφου εντοπίστηκαν ρυτά στον τύπο του δισκοπότηρου, το ένα εκ των οποίων με γραπτή παράσταση διπλού πελέκεως, ένα θυμιατήρι και τρεις τράπεζες προσφορών. Επίσης, αποκαλύφθηκαν αρκετά θαλάσσια όστρεα, ανάμεσά τους ένα θραύσμα απανθρακωμένο. Σημαντικό στοιχείο αποτελεί ο εντοπισμός ενός τρίωνα. Από όλα τα παραπάνω, αβίαστα προκύπτει το συμπέρασμα, ότι στον όροφο τελούνταν πράξεις που περιλάμβαναν χοές, αλλά και πράξεις που σχετίζονται με την χρήση των

αποκαλούμενων τράπεζών προσφορών. Προς ενίσχυση της παραπάνω άποψης, πρέπει να λάβουμε υπόψη και την ανεύρεση των ρυτών και της κύλικας από την βόρεια οδό της Πλατείας και κομματιών κονιάματος, τα οποία ανήκαν σε κάποια τοιχογραφική σύνθεση που βρισκόταν στον όροφο (Shaw και Betancourt 1998, 167-169).

Η Πλατεία της Πόλης (The Town Square)

Γενικά στοιχεία

Η περιοχή που ονομάστηκε Πλατεία της Πόλης βρίσκεται στη νότια πλευρά της Περιοχής Β (εικ. 60α). Είναι μία σχεδόν κυκλική περιοχή, η οποία περιτριγυρίζεται από κτήρια, όπως το Κτήριο BS/BV και τα Κτήρια BY⁵⁸, BW⁵⁹, BT⁶⁰ και BN⁶¹. Η Πλατεία δεν είχε ανακαλυφθεί από τον Richard Seager, γιατί στο σημείο αυτό ήταν τοποθετημένες οι σκηνές της ανασκαφικής του ομάδας. Η περιοχή διερευνήθηκε για πρώτη φορά το 1986 και απέδωσε σημαντικά ευρήματα, τα οποία συνδέονται με την τέλεση συμβολικών πράξεων. Στην Πλατεία διακρίνονται προεξέχοντες βράχοι και η επιφάνειά της πιθανότατα έφτανε τα 410 τ.μ., που σημαίνει ότι είχε λιγότερο από την μισή έκταση των κεντρικών αυλών των ανακτόρων. Πρόκειται για έναν τεράστιο

⁵⁸ Το Κτήριο BY είναι γνωστό και ως *The Obsidian Workshop- Το Εργαστήριο Κατεργασίας Οψιανού*. Βρίσκεται νότια του Κτηρίου BS/BV και αποτελείται από δύο ισόγεια δωμάτια, τα οποία διαρθρώνονται σε έναν άξονα βορρά-νότου. Τα δυο δωμάτια είναι ανεξάρτητα, χωρίς ορατή πρόσβαση από κάποιο άλλο σημείο πλην της πλατείας, με μια είσοδο στα νότια. Μεταξύ τους υπάρχει επικοινωνία. Το Κτήριο δεν είχε ανασκαφεί από τον Seager και η μελέτη του ξεκίνησε το 1990, με σκοπό την καλύτερη κατανόηση της ανατολικής πλευράς της Πλατείας. Τα ευρήματα απέδειξαν ότι πρόκειται για εργαστήριο κατεργασίας οψιανού της ΥΜΙ περιόδου, στο οποίο κατοικούσαν και οι τεχνίτες ή η οικογένεια του τεχνίτη, εξαιτίας της εύρεσης πολλών σκευών καθημερινής χρήσης, όπως μαγειρέματος και σερβιρίσματος, αλλά και μικρών αγγείων αποθήκευσης (Betancourt et al. 1999α, 23 και Betancourt 1999γ, 225).

⁵⁹ Το συγκεκριμένο κτήριο βρίσκεται στην δυτική πλευρά της Πλατείας, βόρεια του Κτηρίου BN και νότια του Κτηρίου BT. Ο Seager, αν και είχε αποκαλύψει πολλούς από τους τοίχους του, δεν κάνει καμιά αναφορά σε αυτό στην δημοσίευση των ανασκαφών του. Λόγω της ανάγκης για περισσότερη κατανόηση του ρόλου της πλατείας για τον οικισμό, έπρεπε να μελετηθεί ξανά η δυτική του πρόσοψη τουλάχιστον. Το 1987, ξεκινούν οι ανασκαφές στο κτήριο οι οποίες συνεχίζονται ως και το 1991. Εντοπίστηκε ελάχιστη κεραμική και πολλά στοιχεία που το συσχετίζουν με εργασίες κατεργασίας οψιανού (Betancourt et al. 1999β, 191-198).

⁶⁰ Το Κτήριο BT σώζει πολύ λίγα στοιχεία και είναι δύσκολη η ερμηνεία και η ταύτιση τωνωματίων του. Το ενδιαφέρον δεδομένο που παρέχει η ανασκαφή του, είναι η αποκάλυψη ενός σημαντικού ανασκαφικού συνόλου, μπροστά από την είσοδο της οικίας, στον Χώρο BT1. Πρόκειται για υλικό που έπεσε από τον όροφο του κτηρίου και αποτελείτο κατά κύριο λόγο από αποθηκευτικά αγγεία (Betancourt 1998, 173-185). Ενδιαφέρον εύρημα στο εν λόγω ανασκαφικό περιβάλλον, είναι ένας ταυρόσχημος ασκός, πιθανότατα βαμμένος με ερυθρό χρώμα, που έφερε άνοιγμα στην πλάτη προκειμένου να γεμίζει.

⁶¹ Το Κτήριο BN σώζει αρχιτεκτονικά κατάλοιπα και της ΜΜ και της ΥΜ περιόδου. Κατά την ΥΜΙ, οι χώροι του είχαν αναδιοργανωθεί και πιθανότατα επρόκειτο για μη στεγασμένο κτήριο. Δεν έγινε νέα ανασκαφή προκειμένου να συγκεντρωθούν περισσότερα στοιχεία για την χρήση του (Betancourt 1999β, 114).

ανοιχτό χώρο σε ένα μικρό σχετικά οικισμό (Κουτσομπός 2010, 383). Στην πραγματικότητα, η περιοχή αφέθηκε χωρίς να καταληφθεί από κτήρια, λόγω της βραχύδου επιφάνειάς της. Αυτό γίνεται αμέσως αντιληπτό από έναν επισκέπτη στην περιοχή (εικ. 70α-β).

Στον ανοιχτό αυτό χώρο δεν εντοπίστηκε κανένα αρχιτεκτονικό κατάλοιπο, παρά μόνο μεταγενέστερες βυζαντινές κατασκευές. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα, η στρωματογραφία της περιοχής να είναι διαταραγμένη από πολλές βυζαντινές παρεισφρήσεις. Ειδικότερα, στην περιοχή αναγνωρίζονται τέσσερα ανασκαφικά σύνολα. Το πρώτο περιλαμβάνει τα αντικείμενα που βρέθηκαν στο επίπεδο του φυσικού βράχου. Είναι το επίπεδο χρήσης της Πλατείας από τους κατοίκους κατά την ΥΜΙΒ. Το δεύτερο περιλαμβάνει τα αντικείμενα από την επίχωση που δημιουργήθηκε εξαιτίας της κατάρρευσης των γύρω κτηρίων. Η ακριβής προέλευση των ευρημάτων αυτών είναι αβέβαιη. Το τρίτο περιλαμβάνει ανάμεικτο, βυζαντινό και μινωικό, υλικό⁶². Τέλος, το τέταρτο είναι οι αποχρωματώσεις που άφησε πίσω του ο Richard Seager κατά την διάρκεια των ανασκαφών του. Ως εκ τούτου, παρακάτω θα παρουσιασθούν τα ευρήματα που προέκυψαν μόνο από το πρώτο ανασκαφικό σύνολο, καθώς είναι το μόνο αδιατάρακτο.

Κινητά ευρήματα

Στην Πλατεία εντοπίζονται λίγα ευρήματα από το πρώτο στρώμα, πιθανότατα, γιατί οι κάτοικοι δεν άφηναν αντικείμενα, ούτε και τα απέρριπταν στον χώρο αυτό. Ενδιαφέρον έχουν τα αντικείμενα που βρέθηκαν *in situ*.

Κεραμική⁶³

Κύπελλα- λοπάδες

165. Κύπελλο

⁶² Από το εν λόγω στρώμα προέκυψαν αρκετά σημαντικά όστρακα κεραμικής, τα οποία ανήκουν σε προχυτικά αγγεία, αποθήκευσης και πόσης. Επίσης, ήρθαν στο φως όστρακα από δυο ρυτά, ένα σε σχήμα κυπέλλου και ένα, πιθανότατα, κωνικό ρυτό. Παρόλα αυτά, εξαιτίας του διαταραγμένου χαρακτήρα του στρώματος, δεν εξετάζονται.

⁶³ Μεταξύ άλλων ευρημάτων κεραμικής, εντοπίστηκε και ένα πήλινο υφαντικό βάρος, αποσπασματικά σωζόμενο (Betancourt 1999δ, 159, ν. 184, εικ. 31).

Κύπελλο, από το οποίο σώζεται τμήμα της λαβής. Πρόκειται για δείγμα λεπτότεχνης κεραμικής και φέρει απομίμηση μεταλλικού συνδέσμου στο άνω τμήμα του, όπως συμβαίνει με τα μεταλλικά αγγεία. Έφερε διακόσμηση, η οποία δεν σώζεται. Χρονολογείται στην ΥΜΙΒ (Betancourt 1999δ, 142, ν. 6, εικ. 16).

Προχυτικά αγγεία

Μόνο δύο πιθανές πρόχοι εντοπίστηκαν στην Πλατεία, δείγματα χονδροειδούς κεραμικής της ΜΜΠΙ-ΥΜΙ περιόδου. Είναι τόσο αποσπασματικά σωζόμενες που δεν αποκλείεται να πρόκειται και για μικρά αγγεία αποθήκευσης (Betancourt 1999δ, 142, ν. 3, εικ. 15 και ν. 5, εικ. 16).

Μικρογραφικά αγγεία

166. Μικρογραφικό αγγείο

Μικρογραφικό τριποδικό αγγείο, από το οποίο σώζεται τμήμα της βάσης του. Ενδεχομένως, πρόκειται για κάποια λοπάδα κωνικού σχήματος που φέρει τρία μικρά πόδια. Είναι κατασκευασμένο από χονδροειδείς πρώτες ύλες και χρονολογείται κατά την ΜΜΠΙ-ΥΜΙ περίοδο (Betancourt 1999δ, 142, ν. 2, εικ. 15).

Ρυτά⁶⁴

167. Ρυτό

Ρυτό υπό την μορφή κυπέλλου, που στην βάση του φέρει μια οπή. Είναι αγγείο επιμελημένης τεχνοτροπίας και δεν αποκλείεται να έχει κυλινδρικό στέλεχος, που να απέληγε στη βάση. Φέρει διακόσμηση με ταινιόσχημα μοτίβα. Πρόκειται για έναν τύπο ρυτού, που όπως αναφέρθηκε και σε προηγούμενο παράδειγμα, φέρει γραπτή απεικόνιση διπλών πελέκεων στην επιφάνειά του. Χρονολογείται στην ΥΜΙΒ (Betancourt 1999δ, 142, ν.7, εικ. 16).

168. Ρυτό

⁶⁴ Συνολικά έχουν καταγραφεί επτά ρυτά. Ο Koehl (2006, 153, αρ. 564) αναφέρει ένα κωνικό ρυτό, δύο ρυτά που ανήκουν στον Τύπο IV Jug or Jar: Inderterminate (Koehl 2006, 216, αρ. 1155 και 1156), ένα ρυτό που ανήκει στον Τύπο IV Cup: Inderterminate- Stemmed (Koehl 2006, 228, αρ. 1263) και ένα ρυτό του Τύπου IV Cup: Inderterminate Fragments (Koehl 2006, 234, αρ. 1316).

Ρυτό από το οποίο σώζεται τμήμα της βάσης. Αποτελεί δείγμα λεπτότεχνης κεραμικής. Πιθανότατα, πρόκειται για πρόχου ή για κάποιον άλλο τύπο αγγείου που στην βάση του έγινε μία οπή προκειμένου να χρησιμεύσει ως ρυτό. Όσον αφορά στη διακόσμηση, διακρίνεται μια ταινία στην βάση. Χρονολογείται πιθανότατα στην ΥΜΙΒ (Betancourt 1999δ, 142, ν.8, εικ. 16, Koehl 2006, 216, ν. 1156).

Λίθινα αγγεία⁶⁵

169. Κέρνος

Λίθινος κέρνος (εικ. 71), ή λίθινη σταθερή τράπεζα προσφορών, ο οποίος εντοπίστηκε ακέραιος και in situ στο ανατολικό άκρο της Πλατείας. Φέρει στην επιφάνειά του 30 κοιλότητες, άλλες μεγαλύτερες και άλλες μικρότερες, διεσπαρμένες άτακτα. Χρονολογείται στη μινωική περίοδο (Dierckx 1999δ, 155, ν. 143, εικ. 25).

Λεπίδες οψιανού και άλλα λίθινα αντικείμενα

170. Λεπίδα

Μόνο μία λεπίδα βρέθηκε στο επίπεδο του φυσικού βράχου, αρκετά φθαρμένη από την χρήση. Χρονολογείται στην ΥΜΙΒ (Dierckx 1999δ, 155).

Οργανικά κατάλοιπα

Δεν γίνεται λόγος από τους ανασκαφείς για οργανικά κατάλοιπα στο ανασκαφικό σύνολο της ΥΜΙΒ (Reese 1999, 163).

Προκαταρκτικά συμπεράσματα για την Πλατεία της Πόλης

Στην Ψύρα εντοπίστηκαν δύο ανοιχτές περιοχές με ενδείξεις τέλεσης μη κοσμικών πράξεων. Πρόκειται για τους χώρους AC10 και την Πλατεία της Πόλης. Όσον αφορά στην τελευταία, η ύπαρξη του κέρνου, ως σταθερό αντικείμενο στην περιοχή και η αποκάλυψή του in situ, είναι ενδιαφέρον στοιχείο όσον αφορά στη μελέτη των ανοιχτών χώρων. Αυτό που θα πρέπει να εξετασθεί είναι η χρήση του λίθινου κέρνου με κοιλότητες, τόσο σε ανοιχτούς χώρους και σε διαφορετικά ανασκαφικά

⁶⁵ Στο ίδιο ανασκαφικό περιβάλλον, εντοπίστηκε και ένα ακέραιο, λίθινο εργαλείο χειρός (Dierckx 1999, 155).

περιβάλλοντα, όσο και εσωτερικούς χώρους. Στο Κτήριο της Πλατείας BS/BV, και πιο συγκεκριμένα στο ΝΑ δωμάτιό του, το BS1, υπάρχει θρανίο ακριβώς δίπλα στην είσοδο. Στη νότια πλευρά του θρανίου, υπήρχε ένας λίθος με ραβδώσεις και κοιλότητες, πιθανότατα επίσης κέρνος. Κατά συνέπεια, είναι πιθανή η χρήση του ως χώρου βοηθητικού προκειμένου να διενεργούνται οικοτεχνικές δραστηριότητες σε άμεση επικοινωνία με την Πλατεία. Στην πλατεία ήρθαν στο φως ελάχιστα ευρήματα, τα οποία ανήκουν σε ασφαλές στρωματογραφικό περιβάλλον. Κατά συνέπεια, η ταύτιση του χαρακτήρα των πράξεων που λάμβαναν χώρα σε αυτήν είναι εξαιρετικά δύσκολη. Παρόλα αυτά, στην Πλατεία οδηγούν όλοι οι δρόμοι του οικισμού. Το βραχώδες ανάγλυφό της, έχει αφεθεί στην φυσική του κατάσταση, χωρίς καμία προσπάθεια εξομάλυνσής του. Οι ανασκαφείς της θέσης πιστεύουν ότι, ενδεχομένως, το βραχώδες περιβάλλον είναι ιερό και το αντιπαραβάλλουν με την διαχρονική χρήση των ιερών κορυφής στη μινωική Κρήτη. Επίσης σχολιάζουν την ανάδειξη του βραχώδους περιβάλλοντος σε διάφορες μινωικές θέσεις (Davaras 1999, 167-169). Επιχειρηματολογούν υπέρ της προαναφερθείσας άποψης στηριζόμενοι σε δεδομένα που αφορούν στα ιερά της Κλασικής Ελλάδας, τα οποία σηματοδοτούνται από βράχους και λίθους. Ως εκ τούτου, επαναλαμβάνουν την παραδοσιακή άποψη ότι οι Μινωίτες, όπως και πολλοί άλλοι προϊστορικοί λαοί, λάτρευαν την φύση και τα στοιχεία της. Έχοντας αυτήν την ερμηνευτική προσέγγιση ως την βάση τους, πιστεύουν ότι ο κέρνος που βρέθηκε σκαλισμένος στην Πλατεία, συνδέεται με την λατρεία του βραχώδους περιβάλλοντος. Δεν αποκλείουν όμως, την χρήση του ως ενός παιχνιδιού για τους διαβάτες.

Από τα ευρήματα του αδιατάρακτου στρώματος της ΥΜΙΒ δεν απουσιάζουν όστρακα αγγείων αποθήκευσης, υποδηλώνοντας την μεταφορά προϊόντων μέσω της πλατείας, όσο και την πιθανή τέλεση συμβολικών χοών λόγω της αποκάλυψης δύο ρυτών, ή απλώς της χρήσης τους για την μετάγγιση υγρών από το ένα αγγείο στο άλλο. Ο εντοπισμός εργαλείου χειρός, υφαντικού βάρους καθώς επίσης λεπίδας οψιανού, συμβάλλει στην διαμόρφωση μιας εικόνας ότι η πλατεία είναι ένας χώρος για πολλές και διαφορετικές δραστηριότητες. Το γεγονός όμως ότι καθαριζόταν και βρέθηκαν *in situ* τόσο λίγα αντικείμενα δυσκολεύει την διατύπωση μια τεκμηριωμένης υπόθεσης εργασίας που να αφορά τις πράξεις που λάμβαναν χώρα σε αυτήν.

Β΄

ΜΟΧΛΟΣ

Τοπογραφία και ιστορία κατοίκησης του οικισμού

Το νησί του Μόχλου είναι ένας μικρός, κυκλικός βράχος από ασβεστόλιθο, στον Κόλπο του Μιραμπέλου, μόλις 150 μ. από την απέναντι ακτή της κρητικής ενδοχώρας. Στο σημείο αυτό, υπάρχει το μικρό λιμάνι του σύγχρονου οικισμού, που εξυπηρετεί τα χωριά της Τουρλωτής, της Σφάκας και της Λάστρου (Seager 1909, 274, Soles και Davaras 1992, 413). Κατά την αρχαιότητα, ο Μόχλος ήταν ενωμένος με την απέναντι ακτή, μέσω μιας στενής λωρίδας γης, σχηματίζοντας ένα διπλό λιμάνι, προστατευμένο από τα θαλάσσια ρεύματα και τους δυνατούς ανέμους (εικ. 72).

Δεν είναι σαφές πότε καταφθάνουν οι πρώτοι κάτοικοι στο νησί. Ο Seager (1909, 278 και 1912, 7, 42, 92-94) καταγράφει κατάλοιπα κατοίκησης, τα οποία χρονολογεί στην ΠΜΙ περίοδο. Παρ' όλα αυτά, πρόκειται πιθανότατα για οικιστικές εγκαταστάσεις της ΤΝ περιόδου, διότι παρουσιάζονται αρκετές θέσεις με ανάλογα χαρακτηριστικά στην ανατολική Κρήτη εκείνη την περίοδο (Vagnetti και Belli 1978, 137, και Ζώης 1973, 104). Ο οικισμός της ΤΝ περιόδου ήταν μικρός και μόνο κατά την ΠΜΙ παρατηρείται αξιοσημείωτη ανθρώπινη δραστηριότητα στο νησί, ταυτόχρονα με άλλους σημαντικούς οικισμούς στην ανατολική Κρήτη. Ο Μόχλος συνδύαζε σημαντικά χαρακτηριστικά, όπως η φυσική του οχύρωση, το διπλό λιμάνι του και η εύφορη πεδιάδα, που απλωνόταν στην απέναντι ξηρά. Ως εκ τούτου, αποτέλεσε κατάλληλο τόπο κατοίκησης. Τα κατάλοιπα της ανθρώπινης δραστηριότητας από την πρώιμη αυτή εποχή υποδηλώνουν τεχνική και οικονομική ανάπτυξη, ενώ το εμπόριο διαδραμάτιζε καθοριστικό ρόλο στην ευμάρεια των κατοίκων, όχι μόνο του Μόχλου αλλά και των γύρω περιοχών. Οι κάτοικοι ασχολούνταν κυρίως με το εμπόριο, καθώς διαχρονικά οι ανασκαφές στην θέση, φέρνουν στο φως αντικείμενα εξαιρετικής πολυτέλειας, τα οποία είναι κατασκευασμένα από εισηγμένες, εξωτικές πρώτες ύλες. Επίσης, το ψάρεμα, σύμφωνα με νέες έρευνες, αποτελούσε καθημερινή ενασχόληση των κατοίκων, τόσο με σκοπό την διατροφή τους όσο και την οικονομική τους ενίσχυση⁶⁶.

Κατά την Νεοανακτορική Εποχή εμφανίζεται, ένα νέο κύμα κατοίκησης στη νότια ακτή του Μόχλου, το οποίο περιλαμβάνει οικισμό και εκ νέου χρήση του παλαιού

⁶⁶ Στον Μόχλο παρατηρήθηκε ότι καταναλώνονταν ψάρια, τα οποία ζουν σε ρηγά νερά και μπορούν να αλιευτούν είτε σε παραλιακό περιβάλλον είτε κοντά στα βράχια. Επίσης, δεν απουσιάζουν και μεγαλύτερα ψάρια, τα οποία ζουν σε μεγαλύτερα βάθη και για τα οποία απαιτούνται πιο εξειδικευμένες τεχνικές ψαρέματος (Mylona 2016, 1-5).

νεκροταφείου. Επίσης, την εποχή αυτή, ανοίγεται ένα μικρό λατομείο στην απέναντι από το νησί πεδιάδα. Ο σκοπός του είναι η εξόρυξη λίθου και η χρήση του στην αρχιτεκτονική, πιθανότατα του ανακτόρου των Γουρνιών, για την κατασκευή λαξευτής τοιχοποιίας. Ο οικισμός του Μόχλου αναπτύσσεται έως και την ΥΜΙΒ περίοδο, όταν και καταστρέφεται από φωτιά. Ο Seager (1913, 301) κάνει λόγο για την εύρεση ανθρώπινων οστών μέσα στις οικίες, καταλήγοντας στο συμπέρασμα, ότι ο οικισμός καταστράφηκε μετά από βίαιη επίθεση, η οποία είχε και ανθρώπινα θύματα. Στην Ψύρα, αντιθέτως, ελάχιστα κτήρια έφεραν ίχνη φωτιάς, ενώ μεμονωμένη ήταν και η παρουσία ανθρώπινων λειψάνων. Ανάλογη κατάσταση περιγράφεται και για τον οικισμό των Γουρνιών. Κατά συνέπεια, η καταστροφή του Μόχλου υπήρξε πιο βίαιη, ίσως εξαιτίας της αντίστασης των κατοίκων απέναντι στον υποτιθέμενο εισβολέα.

Κατά την ΥΜΙΙΙ περίοδο, παρατηρείται μια αποσπασματική επανακατοίκηση. Υπήρχε μία μόνο μεμονωμένη κατοικία (κάτι ανάλογο παρατηρείται και στην Ψύρα). Έχουν αναγνωριστεί, επίσης, κατάλοιπα ΥΜΙΙΑ2-ΥΜΙΙΒ και πρώιμα βυζαντινά, με μια μικρής έκτασης οικιστική χρήση της θέσης κατά τον 13^ο αιώνα (Soles & Davaras 1995, 881).

Ιστορία της έρευνας

Ο Μόχλος μελετήθηκε για πρώτη φορά από τον Richard Seager το 1908. Οι ανασκαφές του αποκάλυψαν νεκροταφείο της ΠΜ και ΜΜ περιόδου στην δυτική πλευρά του νησιού, καθώς επίσης και τον σύγχρονό του οικισμό κατά μήκος της νότιας ακτής του. Επιπλέον, έφερε στο φως έναν εκτεταμένο οικισμό της Νεοανακτορικής Εποχής, μαζί με μετανакτορικά, ρωμαϊκά και πρώιμα βυζαντινά κατάλοιπα. Στην δεκαετία του 1950, ο Νικόλαος Πλάτων διενεργεί μικρές, σωστικές ανασκαφές και δοκιμαστικές τομές στην πεδιάδα απέναντι από το νησί. Το 1955, αποκάλυψε έναν θολωτό τάφο στα Γαλανά Χαράκια και ανέφερε την ύπαρξη μινωικών κτηρίων στη θέση Χαλινομούρι, η οποία βρίσκεται στο ανατολικό άκρο της πεδιάδας, και στην Παλιά Βάρδια νοτιώς της Μυρσίνης (Πλάτων 1959β, 373-4). Στην συνέχεια, αποκάλυψε θαλαμοειδείς τάφους στην Ασπροπηλιά, καθώς επίσης στα Πλακάλωνα και στο Κερατίδι. Το 1955, οι John Leatham και Sinclair Hood (1958/1959, 273-275) έκαναν υποθαλάσσιες έρευνες στην περιοχή ανάμεσα στον Μόχλο και στις ακτές της Κρήτης. Τα αποτελέσματά τους επιβεβαίωσαν άνοδο της θαλάσσιας στάθμης περίπου 1-2 μ. κατά τα ρωμαϊκά χρόνια. Η διαπίστωση αυτή επαλήθευσε την άποψη του αρχικού

ανασκαφέα της θέσης, ότι ο Μόχλος ήταν ενωμένος με την κρητική ενδοχώρα, μέσω μιας στενής λωρίδας γης, κατά τους προϊστορικούς χρόνους. Ακολούθησαν μελέτες από την Αθανασία Κάντα (1980, 163-173). Πιο λεπτομερείς μελέτες, που συνοδεύτηκαν και από επάλληλες δημοσιεύσεις ανασκαφικού υλικού, έγιναν τις δεκαετίες του '80 και του '90 από τους Κωστή Δαβάρα, τότε Προϊστάμενο της ΚΔ'Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων και Jeffrey Soles, ο οποίος συνδιηύθυνε τις έρευνες εκ μέρους της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών. Τα τελευταία χρόνια έχουν γίνει προκατακτικές δημοσιεύσεις ορισμένων νεοανακτορικών οικιών στη θέση από τον Jeffrey Soles, οι οποίες δημοσιεύονται τμηματικά στην περιοδική έκδοση του INSTAP (Study Center for East Crete) και αλλού.

Αρχιτεκτονική του οικισμού

Γενικά στοιχεία

Αντίθετα με τον οικισμό της Ψύρας, ο νεοανακτορικός οικισμός του Μόχλου δεν έχει μελετηθεί επαρκώς ως προς την αρχιτεκτονική του (**εικ. 73α**). Οι επάλληλες, προαναφερθείσες, ανασκαφικές έρευνες στο νησί, αλλά και στην απέναντι κρητική ακτή, χαρακτηρίζονται από μεγάλη χρονολογική απόσταση, που ως αποτέλεσμα είχε ένα μεθοδολογικό χάσμα μεταξύ των ερευνητών. Ο Seager στην εποχή που το ανασκαφικό περιβάλλον δεν εθεωρείτο από τους αρχαιολόγους απαραίτητο μεθοδολογικό εργαλείο προκειμένου να ανασυστήσουν το υλικό παρελθόν, προχώρησε σε μια γενική περιγραφή των αρχιτεκτονικών καταλοίπων. Οι Soles και Δαβάρας, από την δεκαετία του 1970 και εξής, προσπαθούν να καταγράψουν τόσο τα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά όσο και τα κινητά ευρήματα σε συνάφεια και αλληλουχία.

Παρ' όλα αυτά, οι μελέτες τους όσον αφορά στον νεοανακτορικό οικισμό παραμένουν αποσπασματικού χαρακτήρα, καθώς δεν έχει γίνει ακόμα πλήρης και οργανωμένη δημοσίευση των ανασκαφικών δεδομένων που έφεραν στο φως. Στις ανασκαφές τους, αποκαλύφθηκαν πολλά νέα στοιχεία για την νεοανακτορική περίοδο του οικισμού, για το οδικό δίκτυο, αλλά και για τον «*Άνω Μόχλο*», την επέκταση δηλαδή της πόλης στα Βόρεια, με την ανακάλυψη νέων κτηρίων (Soles 2011, 4, Soles & Davaras 2013, 14-16). Στην παρούσα εργασία, θα επιχειρηθεί μία πιο οργανωμένη και συγκεντρωτική παρουσίαση των αρχιτεκτονικών χαρακτηριστικών του οικισμού, μετά από την επιλογή ορισμένων κτηρίων.

Ο Seager ανέσκαψε τα οικοδομικά συγκροτήματα A⁶⁷, B και C (*Blocks A, B, C*), τα οποία εκτείνονται στα δυτικά της μικρής εκκλησίας του Αγ. Νικολάου. Επίσης, αποκάλυψε το οικοδομικό συγκρότημα D (*Block D*), που βρίσκεται στα ανατολικά της εκκλησίας. Το μεγαλύτερο μέρος των ανασκαφών στην θέση δεν δημοσιεύτηκε με λεπτομέρεια, ενώ τα ημερολόγιά του έχουν απολεσθεί. Στην πλήρωση του προαναφερθέντος κενού της έρευνας, έπαιξαν καθοριστικό ρόλο οι ανασκαφές των Soles και Δαβάρα. Ωστόσο, και οι ίδιοι, μετά το πέρας των επάλληλων ανασκαφικών ερευνών στο νησί και στην απέναντι ακτή, αρκέστηκαν στην δημοσίευση ανασκαφικών εκθέσεων, οι οποίες χαρακτηρίζονται από συνοπτική περιγραφή της αρχιτεκτονικής και ελλιπή έως ανύπαρκτη, πολλές φορές, περιγραφή των κινητών ευρημάτων. Εξάιρεση αποτελούν η δημοσίευση της «Συνοικίας των Τεχνιτών» (*Artisan's Quarter*) και της Αγροικίας στο Χαλινομούρι (*Chalinomouri Farmhouse*).

Η πλειονότητα των οικιών στον Μόχλο έχει δάπεδα καλυμμένα με κονίαμα, ενώ κάποια είναι πλακόστρωτα από ψαμμιτικές πλάκες, οι οποίες εξορύσσονται από το γειτνιάζον λατομείο της ΥΜΙΒ περιόδου. Η τοιχοποιία είναι στις περισσότερες περιπτώσεις επιμελημένη, όσον αφορά στους εξωτερικούς τοίχους. Πιο αναλυτικά, οι τοίχοι είναι κατασκευασμένοι από λαξευμένους ή μερικώς κατεργασμένους λίθους (εικ. 73β). Η χρήση της λαξευτής τοιχοποιίας στον Μόχλο σχετίζεται με την έναρξη της λειτουργίας του λατομείου. Από αυτό εξορύσσονται ασβεστώδεις αμμόλιθοι, κοινώς ψαμμίτες. Εξάιρεση αποτελεί η Οικία D.1, στην οποία χρησιμοποιείται μεγαλιθική τοιχοποιία μεταξύ άλλων τεχνικών. Οι εσωτερικοί τοίχοι των οικιών είναι κατασκευασμένοι από αργολιθοδομή, ενώ δεν γίνεται αναφορά σε πλίνθινα εσωτερικά χωρίσματα/διατοιχίσματα δωματίων (εικ. 74). Χρησιμοποιούνται, σπανιότερα, πλίνθοι για την κατασκευή τοίχων, που στο κατώτερο τμήμα τους αποτελούνται από αργολιθοδομή. Πάνω από αυτό το τμήμα, τοποθετούνται λίγες σειρές ή ακόμα και μόνο μία σειρά από πλίνθους, που έχουν αφεθεί να ξεραθούν στον ήλιο. Χρησιμοποίηση πλίνθων παρατηρείται, επίσης, για την κατασκευή των τοίχων των κλιμακοστασίων,

⁶⁷Το Συγκρότημα Α δεν σώζει σχεδόν καθόλου νεοανακτορικά αρχιτεκτονικά κατάλοιπα. Εξάιρεση αποτελεί ένας τοίχος στο ανατολικό άκρο του οικοδομικού συγκροτήματος, ο οποίος είναι κτισμένος από πολύ μεγάλους, ελαφρώς λαξευμένους λίθους. Πιθανότατα, στην θέση αυτή, υπήρχε ένα σημαντικό για τον οικισμό κτήριο. Επίσης, ΥΜΙ κατάλοιπα εντοπίστηκαν πολύ κοντά στην ακτή. Ωστόσο, ο ανασκαφέας δεν προβαίνει στην περιγραφή της αρχιτεκτονικής, παρά μόνο δημοσιεύει το σχέδιο ενός πιθοειδούς αγγείου, που εντοπίσε σε αυτά, για την αποθήκευση υγρών (Seager 1909, 278, 280, πιν. VI). Επίσης, από το ίδιο ανασκαφικό περιβάλλον, δημοσιεύει την φωτογραφία δύο λίθινων κυπέλλων (Seager 1909, 280-1, εικ. 4).

καθώς σε αρκετές οικίες υπάρχει όροφος, στον οποίο η πρόσβαση γινόταν μέσω λίθινων κλιμάκων. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν οι Οικίες C.1 και C.3. Στο επίπεδο του ισογείου, σπάνια απαντούν πλακόστρωτα δάπεδα, ενώ στον όροφο διακρίνεται, σε ορισμένες περιπτώσεις, η ύπαρξη επιμελημένων πλακόστρωτων δαπέδων. Τα δωμάτια είναι μικρών διαστάσεων και ο εσωτερικός τους, μη κινητός, εξοπλισμός (π.χ. θρανία, εστίες κ.ά.) είναι λιτός και δεν απαντά σε όλες τις οικίες.

ΟΙΚΙΕΣ

Οικοδομικό συγκρότημα C⁶⁸

Το εν λόγω οικοδομικό συγκρότημα δεν είχε ερευνηθεί ξανά από την εποχή του Seager, κυρίως εξαιτίας του γεγονότος ότι είχε καλυφθεί εκ νέου από τις αποχρωματώσεις των ανασκαφών του. Βρίσκεται στα δυτικά της εκκλησίας του Αγίου Νικολάου. Ο πρώτος ανασκαφέας αρκέστηκε στο να αποκαλύψει το δυτικό τμήμα του, ενώ δεν προχώρησε στην περαιτέρω ανασκαφή του (Soles & Davaras 1992, 429).

Οικία C.1

Γενικά στοιχεία

Η εξέταση της Οικίας C.1 είναι σημαντική, εξαιτίας των ιδιαίτερων αρχιτεκτονικών χαρακτηριστικών της⁶⁹. Τα κινητά ευρήματα από τους εσωτερικούς της χώρους δεν είναι επαρκώς δημοσιευμένα. Πιο αναλυτικά, η εν λόγω οικία βρίσκεται κατά μήκος της σύγχρονης ακτής και τοποθετείται στο ανατολικό άκρο του Συγκροτήματος C. Κτίστηκε κατά την ΥΜΙΒ και θεωρείται μία από τις πιο επιμελημένες οικίες του οικισμού.

⁶⁸ Δεν θα εξετασθεί η Οικία C.6. Το μεγαλύτερο μέρος της καταστράφηκε από μεταγενέστερες οικοδομικές δραστηριότητες. Μόνο δύο δωμάτια, τα οποία έφεραν θρανία στο εσωτερικό τους, είχαν αδιατάρακτη στρωματογραφία, ωστόσο τα κινητά ευρήματα που αποκαλύφθηκαν αφορούσαν κυρίως σε αγγεία αποθήκευσης (Soles & Davaras 1996, 198-199). Η Οικία C.7 προσφέρει, επίσης, ένα χαρακτηριστικό δείγμα της λειτουργίας μιας οικίας της Νεοανακτορικής Εποχής. Πιο συγκεκριμένα, ανασκάφηκαν τέσσερα δωμάτια, στα οποία, με βάση τα ευρήματα της οικοσκευής, λάμβαναν χώρα διάφορες οικοτεχνικές δραστηριότητες καθημερινού χαρακτήρα (Soles & Davaras 1996, 199-202). Σε πρόσφατη δημοσίευση, η οικία ταυτίστηκε με εργαστήριο. Οι ένοικοι επιδίδονταν στην παραγωγή αρωματικών ελαίων, κρασιού, υφασμάτων, λίθινων αγγείων και κοσμημάτων (Koh 2006, 30, Brogan και Koh 2008α). Ο ανασκαφέας, σε μία πιο πρόσφατη περιληπτική δημοσίευσή του, που αφορά στην Οικία C.3, αναφέρει ότι τα κτήρια D.6 και C.7 αποτελούν ένα δεύτερο βιοτεχνικό κέντρο στον Μόγλο, το οποίο λειτουργούσε ταυτόχρονα με την Συνοικία των Τεχνιτών στην απέναντι ακτή. Τα νέα ευρήματα είναι υπό δημοσίευση (Soles 2011, 4).

⁶⁹ Παρόλα αυτά σώζεται σε κακή κατάσταση διατήρησης.

Ο Seager (1909, 284) είχε αποκαλύψει και ανασκάψει το κτήριο μερικώς. Η ανατολική του πρόσοψη είναι κτισμένη με ξεστούς δόμους, γεγονός που τον οδήγησε στο συμπέρασμα ότι είχε ανεγερθεί κατά την ρωμαϊκή περίοδο. Ωστόσο, έκανε λάθος. Η ανατολική πρόσοψη κτίσθηκε κατά την ΥΜΙΒ περίοδο, χρησιμοποιώντας οικοδομικά υλικά από το γειτνιάζον λατομείο, που ξεκίνησε την λειτουργία του την ίδια περίπου περίοδο και σηματοδοτεί την χρήση λαξευτής τοιχοποιίας στον Μόγλο και στις γύρω περιοχές (Soles 1983, 33-46). Το αρχιτεκτονικό στοιχείο που οδηγεί στην εξέταση της εν λόγω οικίας είναι η υπόστυλη αίθουσά της. Δυστυχώς, η δημοσίευση της ανασκαφής στην οικία είναι πλημμελής. Επίσης, δεν απεικονίζονται ούτε και δημοσιεύονται τα κινητά ευρήματα, πλην ελαχίστων εξαιρέσεων. Οι Soles και Δαβάρας (1990, 89-95), με τις πιο πρόσφατες εργασίες τους, δημοσιεύουν περισσότερα στοιχεία, τα οποία είναι καταλυτικής σημασίας για την ερμηνεία του κτηρίου.

Αρχιτεκτονική

Η είσοδος στο κτήριο γίνεται από τα ανατολικά, όπου σώζεται το μεγάλο, μονολιθικό κατώφλι της εισόδου (1.40 x 0.45 x 0.19 μ.). Όλη η νότια πλευρά του κτηρίου έχει χαθεί, εξαιτίας της διάβρωσης της παραλίας από την θάλασσα. Η τοιχοποιία ήταν εν μέρει λαξευτή. Στις πλευρές, εκατέρωθεν της θύρας, διακρίνονται λαξευμένοι δόμοι, ενώ η ανωδομή τους πιθανότατα ήταν πλινθόκτιστη. Οι λαξευμένοι δόμοι είναι αμμόλιθοι, τοποθετημένοι πάνω σε μια ευθυντηρία από πατημένη γη και αργολιθοδομή.

Αμέσως μετά την είσοδο στο κτήριο, στα δεξιά, υπάρχει μια κλίμακα σχήματος U και ένας προθάλαμος. Οι πρώτες βαθμίδες της κλίμακας είναι κατασκευασμένα από αμμόλιθους, ενώ τα υπόλοιπα από ξύλο. Ο προθάλαμος, μέσω ενός στενού ανοίγματος, οδηγεί στα δυτικά, όπου και διαμορφώνεται μια ορθογώνια αίθουσα με έναν κίονα περίπου στο κέντρο της. Το μήκος της ανέρχεται στα 4.44 μ. από τα ανατολικά προς τα δυτικά, ενώ λιγότερο, στα 3 μ., από τα βόρεια προς τα νότια (Soles & Davaras 1992, 435). Στο ανατολικό μισό του δωματίου σώζονται οι λίθινες πλάκες που κάλυπταν το δάπεδο. Κάτω από το ΥΜΙΒ επίπεδο, σε όλο το ανατολικό μισό του δωματίου και εκτεινόμενη έως και τη δυτική πτέρυγα της κλίμακας, βρέθηκε ηφαιστειακή τέφρα από την έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας κατά την ΥΜΙΑ περίοδο. Δεν αποκλείεται να κάλυπτε ακόμα μεγαλύτερο μέρος, ωστόσο ο Seager την απομάκρυνε. Το γεγονός ότι βρέθηκε μεγάλη συγκέντρωση σε ένα τμήμα, το οποίο αργότερα κτίσθηκε, υποδηλώνει

ότι πιθανότατα, κατά την περίοδο της έκρηξης του ηφαιστείου, το τμήμα αυτό ήταν ανοιχτός χώρος. Ο κίονας τοποθετήθηκε μέσα στην τέφρα κατά την οικοδομική φάση που ακολούθησε. Στα δυτικά της υπόστυλης αίθουσας, ανασκάφηκε στενό, ορθογώνιο δωμάτιο διαστάσεων 1.14 x 1.36 μ., το οποίο πιθανότατα λειτουργούσε ως αποθηκευτικός χώρος (Soles & Davaras 1992, 435). Τέλος, νοτίως της υπόστυλης αίθουσας, σε αρκετή απόσταση από αυτή, αποκαλύφθηκε μεγάλο δωμάτιο, το οποίο έχει ταυτιστεί με κουζίνα (Soles & Davaras 1990, 91).

Κινητά ευρήματα

Από την οικία, δεν δημοσιεύονται παρά λίγα αντικείμενα που εντοπίστηκαν στον χώρο νοτίως του Δωματίου με τον Κίονα, και τον οποίο οι ανασκαφείς, σωστά, έχουν ταυτίσει με μαγειρείο. Ενδιαφέρον θα είχε η δημοσίευση και η μελέτη των κινητών ευρημάτων που αποκαλύφθηκαν στην υπόστυλη αίθουσα, ωστόσο κάτι τέτοιο δεν έχει καταστεί εφικτό με λεπτομέρειες. Ο ανασκαφέας ανέφερε ότι η κεραμική ακριβώς κάτω από την ηφαιστειακή τέφρα στην Οικία C.1 είναι αποθέτης θεμελίωσης, που διαμορφώθηκε ακριβώς πριν την έκρηξη (Soles & Davaras 1990, 92, 2009, 107-116, 2011,4). Πρόκειται για έναν κτιστό λάκκο, που φθάνει κάτω από το ΥΜΙΑ δάπεδο της οικίας, πάνω στο οποίο η ηφαιστειακή τέφρα επικάθισε.

Ευρήματα από τον αποθέτη θεμελίωσης

Καταγράφονται ομάδες αντικειμένων όπως αρκετά κύπελλα. Περιγράφονται και απεικονίζονται τα ακόλουθα:

1. Μόνωτο κύπελλο

Φέρει υψωμένο έξω νεύον χείλος, με διακόσμηση από κάθετες και οριζόντιες ταινίες. Η λαβή δε σώζεται. Στην κοιλία διακρίνονται τρέχουσες σπείρες, ενώ στην τρίτη διακοσμητική ζώνη, στην περιοχή της βάσης, αποδίδονται ταινίες που περιτρέχουν το κύπελλο (Soles & Davaras 1990, 93, εικ. 9)

2. Άωτο κύπελλο

Ανασύρθηκε ακέραιο. Δεν παρέχεται περιγραφή του (Soles & Davaras 1990, 93, εικ. 10).

3. Πρόχους

Δεν παρέχεται περιγραφή, ούτε απεικόνισή της (Soles & Davaras 1990, 92).

4. Πρόχους

Πρόχους, που φέρει κάθετη λαβή κυκλικής διατομής. Η επιφάνειά της χωρίζεται σε τρεις διακοσμητικές ζώνες. Στον λαιμό και στην λαβή κοσμείται από ταινίες. Στον λαιμό, επίσης, διακρίνονται μαστοειδείς αποφύσεις. Στην περιοχή των ώμων διακρίνονται τρέχουσες σπείρες που ακολουθούνται από μία ζώνη δύο ταινιών, ενώ στην κοιλία και πάλι αποδίδονται σπείρες. Η υπόλοιπη επιφάνεια μέχρι και την βάση καλύπτεται από μοτίβα ταινιών (Soles & Davaras 1990, 92, εικ.11).

Οργανικά κατάλοιπα⁷⁰

Προθάλαμος

Στον Προθάλαμο της οικίας, στο ΥΜΙΑ επίπεδο, εντοπίστηκαν πολλά όστρεα ανάμεσα στα οποία τμήμα οστρέου τρίτωνα. Αναλογη εικόνα είχε και το ΥΜΙΒ δάπεδο του δωματίου, στο οποίο επίσης αποκαλύφθηκε τμήμα τρίτωνα.

Κλίμακα- στροφή (return)

Σε επίχωση που περιλαμβάνει υλικό από από την κατάρρευση του κτηρίου, εντοπίστηκαν αρκετά όστρεα και ένας τρίτωνας τύπου *Charonia*. Σε επίχωση που περιλαμβάνει υλικό από το δάπεδο αλλά και από το «γέμισμα» πάνω από το ΥΜΙΒ δάπεδο ήρθαν στο φως, επίσης, αρκετά όστρεα και ένας τρίτωνας τύπου *Charonia*.

ΥΜΙΑ επίχωση θηραϊκής κίσηρης

Ταυτίστηκαν αρκετά όστρεα.

Λοιποί χώροι Οικίας

Όστρεα αλλά και αρκετά τμήματα τριτώνων ήρθαν στο φως και στους υπόλοιπους χώρους της οικίας, ανάμεσα στους οποίους το Δωμάτιο 3, το οποίο ταυτίστηκε με μαγειρείο. Στο εν λόγω δωμάτιο είχαν λαξευτεί στο δάπεδο μαγειρικοί λάκκοι, ο ανατολικός και ο νότιος. Μέσα σε αυτούς βρέθηκαν πολλά όστρεα και ένας τρίτωνας στον ανατολικό.

⁷⁰ Το υλικό βασίζεται στις προσωπικές σημειώσεις του David S. Reese, τις οποίες ευγενικά μου παραχώρησε.

Προκαταρκτικά συμπεράσματα για την Οικία C.1

Απαιτείται νέα μελέτη για την οικία, τόσο όσον αφορά στην αρχιτεκτονική της, όσο και ως προς την μελέτη και δημοσίευση της κινητής σκευής. Ένα σημαντικό στοιχείο που καταγράφεται από τους νεώτερους ανασκαφείς της, είναι η θεμελίωση του κίονα της υπόστυλης αίθουσας, μέσα στην ηφαιστειακή τέφρα από την έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας. Αυτή η πληροφορία είναι ενδιαφέρουσα, προκειμένου να εξετασθεί η τέλεση ιερουργιών κατά τη νέα οικοδομική φάση στον οικισμό, μετά την έκρηξη, λαμβάνοντας υπόψη τα αντικείμενα απο τον αποθέτη θεμελίωσης. Πιθανότατα, τελέστηκαν χόες και συμποτικού χαρακτήρα πράξεις, λόγω της παρουσίας κυπέλλων και πρόχων, οι οποίες, ενδεχομένως, θα προστάτευαν την οικία, αλλά και τον οικισμό συνολικά, από νέες φυσικές καταστροφές. Τα κύπελλα, σύμφωνα με τους ανασκαφείς είναι αρκετά, γεγονός που σημαίνει ότι στο συμπόσιο που προηγήθηκε της νέας οικοδομικής φάσης συμμετείχαν αρκετά άτομα, ενώ δεν αποκλείεται η οικοδόμηση των κτηρίων, να είναι μια υπόθεση της κοινότητας. Εξαιτίας της καταστροφής κατά την ΥΜΙΑ, η χρήση λαξευτής τοιχοποιίας κατά την ΥΜΙΒ περίοδο είναι πιο συχνή και εφαρμόζεται στα πιο ευάλωτα σημεία ενός κτηρίου.

Οικία C.2

Γενικά στοιχεία

Η Οικία C2 εκτείνεται κατά μήκος του δρόμου που χωρίζει τα Συγκροτήματα Β και C. Αποτελείται από έξι δωμάτια⁷¹ (εικ. 75). Ο τοίχος που διατρέχει την ανατολική πλευρά του δρόμου είναι πιθανότατα η δυτική πρόσοψη της οικίας, με μήκος 18 μ. από τα ανατολικά προς τα δυτικά. Οι εξωτερικοί τοίχοι του κτηρίου είναι κτισμένοι από

⁷¹ Δεν θα γίνει αναφορά στο Δωμάτιο 1, το οποίο έφερε θρανίο, όμως γίνεται λόγος στην παρουσία ευρημάτων που σχετίζονται κυρίως με οικοτεχνικές δραστηριότητες. Πιο συγκεκριμένα, οι ανασκαφείς αναφέρουν ένα μεγάλο κομμάτι οψιανού, χωρίς επεξεργασία, τέσσερα λίθινα εργαλεία και ένα χάλκινο ενώτιο (Soles & Davaras 1992, 430, 1994, 398). Το ίδιο ισχύει για το Δωμάτιο 2. Το Δωμάτιο 5, αποτελούσε απλώς έναν διάδρομο, ο οποίος έδινε πρόσβαση σε άλλους εσωτερικούς χώρους. Σε αυτόν, εντοπίστηκε επίχωση που ανήκει στα υλικά κατάρρευσης του ορόφου, ωστόσο δεν αναφέρονται τα ευρήματα. Το δάπεδό του ήταν κονιαμένο. Επιπλέον, το Δωμάτιο 6 αποτελεί έναν χώρο οικοτεχνικών δραστηριοτήτων. Στα πέντε ανασκαφικά σύνολα που ορίστηκαν κατά την ανασκαφή του εντοπίστηκαν αντικείμενα όπως είναι τα κύπελλα, οι λοπάδες, λίθινα εργαλεία, ένα γουδί, μαγειρικά σκεύη και υφαντικά βάρη (Soles & Davaras 1994, 399-400). Τέλος, το Δωμάτιο 3, αν και ανασκάφηκε λεπτομερώς από τους Soles και Δαβάρα, δεν συνοδεύεται από δημοσίευση και λεπτομερή καταγραφή των ευρημάτων. Οι τελευταίοι αρκούνται σε μια συνοπτική περιγραφή της στρωματογραφίας. Εντόπισαν, επίσης, σε αυτό επίχωση από την κατάρρευση του ορόφου. Το ανώτατο δάπεδο του δωματίου ήταν καλυμμένο με κονίαμα, ενώ στην δυτική πλευρά το κονίαμα κάλυπτε πλακόστρωτο, προγενέστερο δάπεδο (Soles & Davaras 1994, 398).

αμελώς κατεργασμένους λίθους, τοποθετημένους σε σειρές, ενώ οι εσωτερικοί τοίχοι από αργολιθοδομή (εικ. 76). Ανασκάφηκε επίχωση, η οποία αποδεικνύει ότι στην συγκεκριμένη οικία υπήρχε όροφος. Πιο συγκεκριμένα, εντοπίστηκαν πεσμένες πλάκες σχιστόλιθου ανάμικτες με άλλα υλικά κατάρρευσης, που πιθανότατα συναποτελούσαν την στέγη του κτηρίου καθώς επίσης τους τοίχους. Καθ' όλη την διάρκεια της ΥΜΙ περιόδου, τόσο στον Μόγλο όσο και στην απέναντι στεριά της κρητικής ενδοχώρας, οι οροφές κατασκευάζονται από πρασινωπές σχιστολιθικές πλάκες, Τέλος, στο Δωμάτιο 4 εντοπίστηκε κέρνος, ενώ τα κινητά ευρήματα της οικίας είναι αρκετά.

Δωμάτιο 4

Αρχιτεκτονική

Το Δωμάτιο 4 της οικίας είναι πολύ ενδιαφέρον, κυρίως όσον αφορά στα αρχιτεκτονικά του χαρακτηριστικά. Ο Seager το είχε ανασκάψει ως το επίπεδο του φυσικού βράχου, ωστόσο δεν αναφέρεται σε αυτό, ούτε στα ευρήματα που ανέσυρε από το εσωτερικό του. Πρόκειται για έναν εξαιρετικά μικρό χώρο, με διαστάσεις 1x 1.56 μ., απομονωμένο από τα υπόλοιπα δωμάτια του οικήματος. Δίνεται πρόσβαση σε αυτό μόνο από τον χώρο στα δυτικά. Η τοιχοποιία αποτελείται από μικρού και μεσαίου μεγέθους λίθους και αργολιθοδομή στα ενδιάμεσα κενά. Το ενδιαφέρον στοιχείο σχετικά με το δωμάτιο αυτό, είναι η παρουσία ενός κέρνου που έχει σκαλιστεί πάνω στον μονόλιθο του κατωφλίου της. Ήταν ορθογώνιου σχήματος και φέρει ρηχές κοιλότητες στην επιφάνειά του⁷².

Κινητά ευρήματα⁷³

⁷² Ο κέρνος αυτός δεν κατέστη εφικτό να εντοπιστεί στην θέση από την γράφουσα, ενώ γενικότερα στον κτήριο παρατηρούνται φθορές λόγω της βλάστησης και της έκθεσής του στα καιρικά φαινόμενα. Αρκετοί από τους δόμους της τοιχοποιία έχουν καταρρεύσει και δεν είναι εύκολη πλέον η ταύτιση χώρων και δωματίων.

⁷³ Η ανασκαφή του συγκεκριμένου δωματίου δεν έχει δημοσιευθεί από τον πρώτο ανασκαφέα, ούτε και από τους Soles και Δαβάρρα. Ως εκ τούτου, η σκευή από το εσωτερικό του είναι άγνωστη. Σε διαφορετική περίπτωση, θα μπορούσε να προσφέρει πολύ σημαντικές πληροφορίες για τον χαρακτήρα του, σε συνδυασμό με τα δεδομένα της αρχιτεκτονικής. Παρόλα αυτά, ο Υπ. Διδ. του Πανεπιστημίου της Αριζόνα Lucas F. Kaiser, ο οποίος μελετά την κεραμική της θέσης, μετά από προσωπική επικοινωνία, μου επισήμανε ότι ο Seager είχε ανασκάψει τα $\frac{3}{4}$ του κτηρίου, αλλά δεν δημοσίευσε κανένα από τα ευρήματα. Επίσης, επίχωσε εκ νέου την οικία εκτός από την δυτική της πρόσοψη. Βάσει ενός κεραμικού συνόλου, το οποίο βρέθηκε σε λάκκο απόρριψης από τον πρώτο ανασκαφέα, αλλά σχετίζεται με την οικία, οι νεώτεροι μελετητές της θέσης τοποθετούν την οικοδόμηση της οικίας κατά την ΜΜΙΙΙ περίοδο.

Δεν δημοσιεύονται κινητά ευρήματα.

Λοιπά ευρήματα

5. Κέρνος

Λίθινος κέρνος, λαξευμένος στο μονολιθικό κατώφλι του Δωματίου 4 της Οικίας C2 (εικ. 77). Δεν είναι γνωστές οι διαστάσεις του, ούτε ο αριθμός των κοιλοτήτων που φέρει (Soles- Davaras 1994, 398-9, πιν. 90b).

Προκαταρκτικά συμπεράσματα για την Οικία C.2

Η Οικία C.2 είναι ανεπαρκώς δημοσιευμένη. Το Δωμάτιο 4 προσφέρει σημαντικά δεδομένα, όσον αφορά στην αρχιτεκτονική του, ήδη από την εποχή που το ανέσκαψε ο Seager. Η σχετικά απομονωμένη θέση του από το κύριο δίκτυο των δωματίων της οικίας, οι μικρές διαστάσεις του και ο κέρνος στο κατώφλι της θύρας αποτελούν ενδείξεις για την ειδική χρήση του, η οποία όμως δεν μπορεί να τεκμηριωθεί σε επίπεδο κινητών ευρημάτων, καθώς αυτά δεν είναι δημοσιευμένα. Μέσα στον χώρο αυτό δεν χωρούν περισσότερα από δύο άτομα.

Οικία C.3 (Η Οικία του Εμπόρου Μετάλλων- The House of the Metal Merchant)

Γενικά στοιχεία

Σχεδόν πίσω από την Οικία C.2 προς τα βόρεια, εκτείνεται ακόμα ένα σημαντικό οίκημα τριών επιπέδων, συμπεριλαμβανομένου και του υπογείου του, το οποίο οι ανασκαφείς ονόμασαν Οικία C.3. Στα δυτικά του ορίζεται από την Οδό 2 (*Avenue 2*), που χωρίζει το οικοδομικό Συγκρότημα Β από το Συγκρότημα C. Από αυτόν τον ανηφορικό δρόμο, είχε πρόσβαση κανείς στο κτήριο, μέσω της εισόδου που βρισκόταν τοποθετημένη στη ΒΔ γωνία του (εικ. 78). Η οικία έχει σωθεί σε εξαιρετική κατάσταση στο μεγαλύτερο μέρος της (Soles 2011, 4) (εικ. 79). Η είσοδος αποτελείται από ένα μεγάλο μονολιθικό κατώφλι και περιβάλλεται από λαξευτούς λίθους, οι οποίοι τοποθετήθηκαν κατά την δεύτερη οικοδομική φάση της οικίας. Μετά την είσοδο, υπήρχε μία κλίμακα σχήματος U, παρόμοιας οικοδομικής τεχνικής με αντίστοιχη κλίμακα στην Οικία C.1. Η εν λόγω κλίμακα οδηγούσε στο τρίτο επίπεδο της οικίας. Μία δευτερεύουσα είσοδος υπάρχει στη ΝΑ γωνία του κτηρίου, η οποία οδηγούσε στα υπόγεια δωμάτια (Soles 2011, 5). Η τοιχοποιία περιλάμβανε λαξευτούς λίθους (εικ. 80), ενώ εξωτερικά η διαίρεση των ορόφων ήταν ορατή μέσω της χρήσης διαφορετικής

τοιχοποιίας στα ενδιάμεσα τμήματα. Επίσης, αποτελείται από δύο ομάδες δωματίων. Η πρώτη βρίσκεται στα νότια και περιλαμβάνει τρία δωμάτια (I.1, I.2 και I.3) και η δεύτερη διατρέχει το κέντρο του κτηρίου και αποτελείται επίσης από τρία δωμάτια (2.1, 2.2 και 2.3). Το κτήριο οικοδομήθηκε κατά τη Νεοανακτορική περίοδο, αλλά επεκτάθηκε και μετατράπηκαν κάποιοι χώροι του κατά την ΥΜΙΒ λίγο πριν την τελική καταστροφή του οικισμού. Αρχιτεκτονικά κατάλοιπα της ΥΜΙΒ περιόδου εντοπίστηκαν πάνω από τα αντίστοιχα της ΥΜΙΒ, έχοντας προξενήσει αρκετές καταστροφές.

Δωμάτια I.1-I.2-I.3

Αρχιτεκτονική

Κατά την διάρκεια των πρώτων ανασκαφικών ερευνών στην περιοχή, αποκαλύφθηκαν τέσσερα υπόγεια δωμάτια, εκ των οποίων τα τρία (I.1, I.2, I.3) λειτουργούσαν ως αποθηκευτικοί χώροι, σύμφωνα με την σκευή που εντοπίστηκε στο εσωτερικό τους. Τα εν λόγω δωμάτια δεν παρουσιάζουν κάποιο ιδιαίτερο γνώρισμα, όσον αφορά στην αρχιτεκτονική τους, ή την εσωτερική τους διαρρύθμιση (**εικ. 81**). Το ένα έχει κτιστεί δίπλα στο άλλο, έχοντας ως χώρισμα δύο τοίχους από αργολιθοδομή. Είναι ορθογώνιας κάτοψης και βρίσκονται τοποθετημένα στα νότια της οικίας. Το Δωμάτιο I.3 είναι το μεγαλύτερο, με τον βόρειο τοίχο του να σώζεται σε ύψος 2.25 μ. Από τα ευρήματα στο επίπεδο του δαπέδου του, υποδηλώνεται η χρήση του ως χώρος αποθήκευσης (Soles & Davaras 1996, 196- 197). Το Δωμάτιο I.2, επίσης, χρησίμευε ως αποθηκευτικός χώρος και παρείχε πρόσβαση στον όροφο, η οποία γινόταν μέσω μιας κλίμακας σχήματος L, που πιθανότατα αποτελείτο από δέκα έως έντεκα μονολιθικές βαθμίδες. Εξαίρεση αποτελεί η πρώτη βαθμίδα, στην οποία χρησιμοποιούνται πολλοί, μικρότεροι λίθοι, καθώς επίσης και δύο πλίνθοι στην κορυφή του. Κατά την πρώτη οικοδομική φάση του κτηρίου, η πρόσβαση στα δωμάτια αυτά, γινόταν απευθείας από έναν μικρό διάδρομο, που διέτρεχε την νότια πλευρά της οικίας από τα ανατολικά προς τα δυτικά. Κατά την δεύτερη οικοδομική φάση, χτίζεται το τέταρτο δωμάτιο (I.4) στα ανατολικά, το οποίο μπλοκάρει το ανατολικό άκρο του διαδρόμου. Η είσοδος στα δωμάτια αποθήκευσης τοποθετείται στα ανατολικά της νότιας πρόσοψης του κτηρίου.

Κινητά ευρήματα

Ευρήματα πεσμένα από τον όροφο

Το κτήριο είχε όροφο και τα υλικά της κατάρρευσής⁷⁴ του εντοπίστηκαν σε όλα τα προαναφερθέντα δωμάτια, κυρίως όμως στο I.1. Από τον όροφο του κτηρίου προέρχονται σημαντικά ευρήματα. Ορισμένα από αυτά συνδέονται με την πιθανή ύπαρξη ιερού και θα εξεταστούν παρακάτω (Soles & Davaras 1994, 400-4). Για τα περισσότερα εξ αυτών, που εντοπίστηκαν διασκορπισμένα ανάμεσα στους πίθους στο επίπεδο του ισογείου, οι ανασκαφείς εξέφρασαν την δυσκολία τους να διακρίνουν, ποια προέρχονταν από τον όροφο και ποια ανήκαν στα αποθηκευτικά δωμάτια⁷⁵. Για τα περισσότερα αντικείμενα, δεν δημοσιεύονται περιγραφές ή απεικονίσεις τους.

Κύπελλα/ λοπάδες

Στο Δωμάτιο I.1 αποκαλύφθηκαν 15 κωνικά κύπελα.

6-20. Κωνικά κύπελλα. Ωστόσο, μόνο 2 επιβεβαιώνεται από τους ανασκαφείς ότι κατέπεσαν από τον όροφο (Soles & Davaras 1994, 401).

21. Άωτα ημισφαιρικά κύπελλα (Soles & Davaras 1994, 401).

22. Μόνωτο κύπελλο (Soles & Davaras 1994, 401).

Προχυτικά αγγεία

23. Πρόχους (Soles & Davaras 1994, 402)

24. Πρόχους

Στο Δωμάτιο I.2 εντοπίστηκε μία μόνωτη πρόχους με τριφυλλόσχημο στόμιο. Έφερε επιμελημένη διακόσμηση και, παρά την πτώση της από τον όροφο, βρέθηκε ακέραιη (Soles & Davaras 1994, 402).

Μικρογραφικά αγγεία

25. Γεφυρόστομο προχυτικό αγγείο (Soles & Davaras 1994, 401, πιν. 94, b).

⁷⁴Εντοπίστηκαν αρκετά κομμάτια κονιάματος, τα οποία κάλυπταν τους τοίχους του ορόφου. Οι τοίχοι πιθανότατα έφεραν τοιχογραφική διακόσμηση, καθώς διακρίνεται έντονο κόκκινο χρώμα πάνω σε λευκό βάθος (Soles & Davaras 1994, 404).

⁷⁵Όσα κύπελλα ανήκουν στην επίχωση του δαπέδου, πιθανότατα λειτουργούσαν ως κουτάλες για την αφαίρεση του περιεχομένου από τα τουλάχιστον οκτώ (8) αποθηκευτικά αγγεία που βρέθηκαν στο Δωμάτιο I.1 (Soles & Davaras 1996, 194).

Εντοπίσθηκε στο Δωμάτιο I.1 (**εικ. 82**) και φέρει διακόσμηση από εναλλασσόμενες ταινίες, λευκού και ερυθρού χρώματος. Στο ύψος των δύο οριζόντιων λαβών, η διακόσμηση εμπλουτίζεται με στιγμές, που αποδίδονται με σχετική αμέλεια στην επιφάνεια του αγγείου.

Λίθινα αγγεία

26. Λίθινο δοχείο (Soles & Davaras 1994, 401- 402, πιν. 94, c).

Στο Δωμάτιο I.1, βρέθηκε ένα τροπιδωτό, λίθινο δοχείο από μάρμαρο (**εικ. 83**).

27. Λίθινο αγγείο (Soles & Davaras 1994, 402)⁷⁶.

Εντοπίσθηκαν θραύσματα λίθινου αγγείου, ενώ δεν δίνεται από τους ανασκαφείς άλλη πληροφορία.

28. Λίθινο αγγείο (Soles & Davaras 1994, 402).

Επίσης, εντοπίσθηκαν θραύσματα από ακόμα ένα λίθινο αγγείο για οποίο δεν παρέχονται άλλες πληροφορίες.

29. Πώμα λίθινου αγγείου (Soles & Davaras 1994, 402)

Δεν περιγράφεται από τους ανασκαφείς.

30. Πώμα λίθινου αγγείου (Soles & Davaras 1994, 402)

Δεν περιγράφεται από τους ανασκαφείς.

31. Λίθινο κύπελλο (Soles & Davaras 1994, 404, πιν. 95, b)

Από το Δωμάτιο I.3 προέρχεται ένα σχεδόν ακέραιο λίθινο, ευθύπλευρο κύπελλο, με γεφυρόστομη προχοή και μία κάθετη λαβή κυκλικής διατομής. Διακρίνονται δύο ραβδώσεις στην βάση του (**εικ. 84**).

32. Εγχειρίδιο

Στο Δωμάτιο I.1 εντοπίσθηκε ένα χάλκινο εγχειρίδιο, για το οποίο, ωστόσο, δεν υπάρχει βεβαιότητα, αν πρόκειται για αντικείμενο από την επίχωση του ορόφου ή του

⁷⁶Οι ανασκαφείς τα υπ' αριθμόν 27 και 28 τα αναφέρουν ως εξής, "...fragments of two other vases (S103, 138)".

ΥΜΙΒ δαπέδου του δωματίου και δεν ανήκει στον προαναφερθέντα θησαυρό (Soles & Davaras 1994, 401- 402).

Τράπεζες προσφορών/κέρνοι

33. Τράπεζα προσφορών (Soles & Davaras 1994, 404, πιν. 95, d)

Πρόκειται για μία ορθογώνια τράπεζα προσφορών (*rectangular libation table*), με ανεστραμμένη, βαθμιδωτή βάση. Βρέθηκε στο Δωμάτιο Ι.3, ανάμεσα στα υλικά της κατάρρευσης του ορόφου. Δεν φέρει επιγραφή της Γραμμικής Α, όπως σε άλλα παραδείγματα του είδους (**εικ. 85**).

34. Κέρνος (Soles & Davaras 1996, 196).

Λίθινος κέρνος με κοιλότητες, που εντοπίστηκε στο Δωμάτιο Ι.2, αρκετά κοντά στην κλίμακα που παρείχε πρόσβαση στον όροφο του κτηρίου. Οι ανασκαφείς δεν τον περιγράφουν. Προέρχεται από την επίχωση του ορόφου και ανήκει στο ίδιο ανασκαφικό περιβάλλον με την τράπεζα προσφορών.

Ευρήματα από το επίπεδο του δαπέδου

Εκτός από τα αποθηκευτικά αγγεία και τα κύπελλα, στο επίπεδο του δαπέδου του Δωματίου Ι.1, εντοπίζονται αντικείμενα, ορισμένα εκ των οποίων θα μπορούσαν να σχετίζονται με την τέλεση ιεροπραξιών.

Μεταλλικά αντικείμενα

Αναρίθμητα και σημαντικά ήταν τα ποικίλα μεταλλικά αντικείμενα που προέκυψαν από το Δωμάτιο Ι.1 της Οικίας C.3. Πιο αναλυτικά, στην ΒΑ γωνία του Δωματίου Ι.1 εντοπίστηκε ένας θησαυρός χάλκινων αντικειμένων μέσα σε ένα λάκκο οριοθετημένο με πλάκες. Πρόκειται για αντικείμενα με σκοπό, ενδεχομένως, την μελλοντική επεξεργασία ή ανακύκλωση τους. Πιο αναλυτικά, ήρθαν στο φως σπασμένα εργαλεία και όπλα, όπως διπλοί πελέκες, ένα πριόνι, σμίλες, μία λίμα, δύο εγχειρίδια, μία μεγάλη βελόνα και δύο λαβίδες. Επίσης, εντοπίστηκαν τάλαντα χαλκού και δύο σπασμένα μεταλλικά βάρη που λειτουργούσαν ως ζύγια. Επίσης, ένα συνθλιμμένο αγγείο⁷⁷. Τέλος, ήρθε στο φως το μισό ενός τελετουργικού διπλού πελέκεως (Soles &

⁷⁷Δεν δίνεται καμιά πληροφορία ή περιγραφή για το συγκεκριμένο μεταλλικό αγγείο (Soles & Davaras 1996, 194).

Davaras 1996, 194, 196 και 2008, 147). Σε κάποια από τα αντικείμενα υπήρχαν υπολείμματα υφάσματος, γεγονός που υποδηλώνει την προσεκτική φύλαξή τους και την προσπάθεια προστασίας τους από την επίδραση της υγρασίας για σύντομο χρονικό διάστημα. Ερμηνεύεται ως ένας θησαυρός με σκοπό την μεταπώληση, χρήση ή και την συσσώρευση πλούτου. Παρουσιάζονται τα σημαντικότερα από αυτά.

Θησαυρός χάλκινων αντικειμένων “Α”

Τάλαντα χαλκού

35. Τάλαντα σε σχήμα τεντωμένης δοράς βοός

Ανάμεσα στα αντικείμενα του θησαυρού, αναγνωρίστηκαν άμορφες μάζες μετάλλου, που ενδεχομένως ανήκουν σε τάλαντα χαλκού. Τα τάλαντα χαλκού, τα οποία ήταν δύο στον αριθμό, είχαν τεμαχιστεί εσκεμμένα από ανθρώπινο χέρι. Είχαν σχήμα τεντωμένης δοράς βοός (*ox-hide ingots*) και για την θραύση τους χρησιμοποιήθηκαν, ίσως, λίθινοι πελέκεις. Τα συγκεκριμένα τάλαντα δεν ζύγιζαν πάνω από 12 κιλά (Soles & Davaras 1996, 194).

36. Τάλαντο από σιδηρούχο κράμα

Ένα ακόμα τάλαντο, αλλά από διαφορετικό κράμα μετάλλου (σιδηρούχο), εντοπίστηκε ανάμεσα στα πολυάριθμα αντικείμενα του θησαυρού. Το χρώμα του ήταν μαύρο και ήταν αρκετά διαβρωμένο, ενώ το σχήμα του ήταν δισκοειδές (*bun-shaped*) (Soles & Davaras 1996, 196).

Διπλοί πελέκεις

37. Διπλός πέλεκυς.

Βρέθηκε το μισό ενός τελετουργικού πελέκεως, ανάμεσα στα αντικείμενα του θησαυρού (Soles & Davaras 1996, 194).

Θησαυρός χάλκινων αντικειμένων “Β” (αποθέτης θεμελίωσης)

Στη ΝΑ γωνία του δωματίου μέσα σε μια εσοχή στην βάση του τοίχου βρέθηκε αποθέτης θεμελίωσης με ακέραια μεταλλικά αντικείμενα τα οποία έχουν ως ακολούθως.

38. Πτυάριο (Soles 2008, 151-152)

39. Διπλοί πελέκεις.

Αρκετά βαρείς πελέκεις, οι οποίοι αρχικά είχαν θεωρηθεί ως αντικείμενα του προαναφερθέντος θησαυρού (Soles & Davaras 1996, 196, πιν. 56, b, Soles 2008, 151-152) (εικ. 86).

Οργανικά κατάλοιπα

Δεν έχουν γίνει μέχρι σήμερα αναλύσεις στα οργανικά κατάλοιπα από την οικία. Αναφέρεται ο εντοπισμός απανθρακωμένου ξύλου, το οποίο όμως συνδέεται με τα δοκάρια και την ξυλοδεσιά που στήριζαν το δάπεδο του ορόφου του κτηρίου. Παρόλα αυτά, είναι γνωστά τα όστρεα που ήρθαν στο φως από τα εν λόγω δωμάτια⁷⁸. Πιο συγκεκριμένα, στο Δωμάτιο I.1 παρατηρείται μεγάλη ποικιλία οστρέων ανάμεσα στα οποία ένας τρίτωνας τύπου *Charonia*. Στο Δωμάτιο I.2 επικρατεί η ίδια εικόνα με τμήματα από δύο τρίτωνες και μεγάλη ποικιλία άλλων οστρέων. Τέλος στο Δωμάτιο I.3 ταυτίστηκαν πολλά διαφορετικά είδη θαλάσσιων οστρέων και δύο τρίτωνες. Τα όστρεα βρίσκονταν αποθηκευμένα, είτε γιατί αποτελούσαν βασικό τμήμα της διατροφής των ενοίκων ή/και για να χρησιμοποιηθούν ως πρώτες ύλες. Οι τρίτωνες θα μπορούσαν να χρησιμοποιούνται και ως δοχεία, προκειμένου να αδειάζει το περιεχόμενο των πύθων, αφού προηγουμένως έχει καταναλωθεί η σάρκα τους.

Δωμάτιο I.4

Αρχιτεκτονική

Στο Δωμάτιο I.4 υπάρχουν αρκετά στοιχεία, τα οποία επιβεβαιώνουν το γεγονός ότι πρόκειται για μεταγενέστερη κατασκευή. Πιο αναλυτικά, ο βόρειος τοίχος του εφάπτεται στον αρχικό, ανατολικό τοίχο της οικίας και εκτείνεται προς τα ανατολικά. Η προσθήκη του δωματίου έγινε σε προχωρημένη φάση της ΥΜΙΒ περιόδου. Κατά την ανασκαφή του χώρου, αποκαλύφθηκαν δύο επίπεδα δαπέδων, τα οποία ανήκαν στην ΥΜΙΒ περίοδο. Ένα πρωιμότερο και ένα μεταγενέστερο. Κατά την δεύτερη φάση χρήσης του, το δωμάτιο ήταν ένας ενιαίος χώρος, πλάτους 2.50 μ. από τα ανατολικά προς τα δυτικά. Στη ΒΑ γωνία υπήρχε θρανίο, διαστάσεων 1.40 x 0.50 x 0.30 μ.

Κατά την πρώτη οικοδομική φάση του δωματίου, ένας διαχωριστικός τοίχος διαιρούσε τον χώρο σε δύο ξεχωριστά δωμάτια. Το ένα είχε πρόσβαση στο άλλο, καθώς στην

⁷⁸ Το συγκεκριμένο υλικό μου κοινοποιήθηκε από τον David S. Reese μετά από προσωπική επικοινωνία.

ανατολική άκρη του τοίχου υπήρχε θύρα. Τα περισσότερα και σημαντικότερα ευρήματα του Δωματίου I.4 προέρχονται από αυτή την πρωιμότερη φάση χρήσης του.

Κινητά ευρήματα

Τα ευρήματα αναφέρονται απλώς ονομαστικά, ενώ δεν δημοσιεύεται καμιά απεικονισή τους. Πιο συγκεκριμένα, εκτός από πολυάριθμα όστρακα της YMIB περιόδου, καταγράφονται τα εξής.

Κύπελλα-λοπάδια

40-47. 8 κωνικά κύπελλα (P 287, 292, 315, 359, 406, 431, 506, 526) (Soles & Davaras 1994, 404).

Ειδώλια

48. Κεφάλι ειδωλίου (C65).

Πιθανότατα πρόκειται για κεφάλι πιθήκου (Soles & Davaras 1994, 404).

Οργανικά κατάλοιπα

Στο δωμάτιο εντοπίστηκαν στο χαμηλότερο επίπεδο της επίχωσης που κάλυπτε το δάπεδο, πολλά είδη θαλάσσιων οστρέων, του είδους *Hexarplex* και τμήματα από δύο τρίτωνες (Προσωπική επικοινωνία με D. Reese).

Προκαταρκτικά συμπεράσματα για το Δωμάτιο I.4

Το Δωμάτιο I.4 είναι σχεδόν αδημοσίευτο. Η περιληπτική περιγραφή της αρχιτεκτονικής του, αλλά και η παντελής απουσία ενδεδειγμένων περιγραφών των ευρημάτων, καθιστούν πολύ δύσκολη την ταύτιση της χρήσης του μέσα στην οικία. Χαρακτηριστικό του γνώρισμα, αποτελεί το γεγονός, ότι είναι σχετικά απομονωμένο από τα υπόλοιπα δωμάτια του κτηρίου. Η ύπαρξη θρανίου κατά την μεταγενέστερη φάση χρήσης του, το ειδώλιο πιθήκου, τα όστρεα *Hexarplex* και τα κωνικά κύπελλα, αποτελούν στοιχεία που συνάδουν με την λειτουργία ενός οικιακού ιερού ανάλογο με εκείνο που απαντά στον Κομμό, αν και σε μεταγενέστερη περίοδο, στο Δωμάτιο 7 της Οικίας X. Ωστόσο, δεν αποκλείεται να πρόκειται για εργαστήριο παραγωγής χρώματος.

Δωμάτια 2.1-2.2-2.3

Αρχιτεκτονική

Η κεντρική πρόσβαση στην Οικία C.3 γινόταν, όπως έχει ήδη αναφερθεί, από τη ΒΔ της γωνία. Μία θύρα στα δεξιά, μετά την κεντρική είσοδο, οδηγούσε στην δεύτερη ομάδα δωματίων της οικίας, στα Δωμάτια 2.1, 2.2 και 2.3, τα οποία διατρέχουν το κέντρο του κτηρίου. Στους χώρους αυτούς δεν αποκαλύφθηκαν κατάλοιπα από τον όροφο, αν και υπήρχε, όπως μαρτυρά και η ύπαρξη κλίμακας στα βόρεια. Ο νότιος τοίχος, που διατρέχει από κοινού τα τρία δωμάτια, είναι ένας ισχυρός, μεγάλου πάχους τοίχος, ο οποίος κτίστηκε με σκοπό να στηρίξει τον υπερκείμενο όροφο. Τα δωμάτια χωρίζονται μεταξύ τους με τοίχους οι οποίοι έχουν λίθινη θεμελίωση, αλλά πλίνθινη ανωδομή. Τα Δωμάτια 2.1 και 2.2 συνδέονταν, πιθανότατα, μέσω θύρας, η οποία καταστράφηκε από τις εργασίες που έλαβαν χώρα κατά την ΥΜΙΙΙ επανεγκατάσταση⁷⁹. Το Δωμάτιο 2.3 πιθανότατα ήταν προσβάσιμο από τον όροφο. Πρόκειται για έναν χώρο στο ΒΑ άκρο του οικήματος, που δείχνει απομονωμένος. Στο συγκεκριμένο δωμάτιο, η στρωματογραφία παρατηρείται λιγότερο διαταραγμένη και επιβεβαιώθηκαν δύο οικοδομικές φάσεις κατά την ΥΜΙΒ περίοδο (Soles & Davaras 1996, 197-198).

Πιο αναλυτικά, σε χαμηλότερο επίπεδο από τον τοίχο που χωρίζει τα Δωμάτια 2.2 και 2.3, υπάρχει ο πρωιμότερος τοίχος που κτίστηκε στην πρώτη οικοδομική φάση της ΥΜΙΒ. Δίπλα σε αυτόν κτίστηκε ο διαχωριστικός τοίχος της δεύτερης οικοδομικής φάσης, της ίδιας περιόδου. Στην πρώτη οικοδομική φάση, κατασκευάστηκε ένα αρκετά μακρύ θρανίο⁸⁰, κατά μήκος του ανατολικού τοίχου του Δωματίου 2.3. Στην ίδια φάση παρατηρείται η ύπαρξη θρανίου και στο Δωμάτιο Ι.4. Τέλος, εντοπίστηκαν αρχιτεκτονικά κατάλοιπα μιας πρωιμότερης οικοδομικής φάσης, που ανήκει στην ΜΜΙΙΙ/ΥΜΙΑ περίοδο. Το στρώμα αυτό, απέδωσε πολλά απανθρακωμένα οστά ζώων, αγγεία πόσης και προχυτικά αγγεία (Soles & Davaras 1996, 180-184).

Κινητά ευρήματα

Οι ανασκαφείς καταγράφουν, ότι το Δωμάτιο 2.1 εντοπίστηκε άδειο λόγω του καθαρισμού του από μεταγενέστερες οικοδομικές δραστηριότητες (Soles & Davaras 1996, 198). Στο Δωμάτιο 2.3, συλλέχθηκε πολλή θραυσμένη κεραμική, χωρίς να

⁷⁹ Πρόκειται, συγκεκριμένα, για την Οικία Β.

⁸⁰ Οι διαστάσεις του θρανίου είναι περίπου 3.54 x 0.22-0.42 x 0.40 μ.

δημοσιεύεται. Για τα ευρήματα⁸¹ δεν δίνεται καμία περιγραφή ή κάποια απεικόνισή τους. Στο Δωμάτιο 2.2 ήρθε στο φως θησαυρός χάλκινων αντικειμένων.

Κύπελλα/λοπάδες

49. Κύπελλο

Αναφέρεται ένα κωνικό κύπελλο το οποίο περιείχε κίσηρη. Δεν υπάρχει βεβαιότητα σχετικά με το ανασκαφικό περιβάλλον, διότι ο ανασκαφέας δεν δίνει περισσότερες λεπτομέρειες, ωστόσο βάσει της αναφοράς του στον θησαυρό χάλκινων αντικειμένων που θα ακολουθήσει, πιστεύεται ότι εντοπίστηκε στο Δωμάτιο 2.2 (Soles 2004c, 5).

Προχυτικά αγγεία

50. Πρόχους

Αποκαλύφθηκε στο Δωμάτιο 2.2. Αναφέρεται από τους ανασκαφείς ως “*small jug*”, δίχως άλλη περιγραφή (Soles & Davaras 1996, 198).

Λύχνοι

51. Λύχνος

Στο Δωμάτιο 2.2 ανευρέθη λίθινος λύχνος, μαζί με δύο πίθους (Soles & Davaras 1996, 198, πιν. 55, c) .

Θησαυρός χάλκινων αντικειμένων “Γ”

Στο Δωμάτιο 2.2. εντοπίστηκε ένας θησαυρός χάλκινων αντικειμένων, μέσα σε λάκκο αποθηκευμένα ή/και κρυμμένα. Ο λάκκος σκεπαζόταν με ένα ιγδίο. Τα αντικείμενα που περιλάμβανε είναι τα παρακάτω (Soles 2008, 148-151). Επίσης, ερμηνεύεται ως ένας θησαυρός αντικειμένων με σκοπό το εμπόριο.

52. Τάλαντο χαλκού

Πιθανότατα εισηγμένο από την Κύπρο ή την Μ. Ασία (**εικ. 87**).

53. Χάλκινο σείστρο

Εισηγμένο πιθανότατα από την Αίγυπτο (**εικ. 88**).

⁸¹ Επίσης, εντοπίστηκαν κομμάτια λευκού κονιάματος, που ανήκαν πιθανότατα στο δάπεδο ή τους τοίχους του δωματίου.

54.Οκτώ εγχειρίδια

55. Δύο λεκανίδες

56. Σκέρπανο

57. Επτά σμίλες

58. Εννέα διπλοί πελέκεις

59 Βαρίδια ζυγίσματος

60. Θραύσματα λοιπών χάλκινων αντικειμένων

Ηθμοπυξίδες

61. Ηθμοπυξίδα

Στο Δωμάτιο 2.3, μαζί με αρκετή θραυσμένη κεραμεική, αποκαλύφθηκε μία ηθμοπυξίδα. Δεν παρέχεται η περιγραφή της από τους ανασκαφείς (Soles & Davaras 1996, 198).

Οργανικά κατάλοιπα

Στο επίπεδο του δαπέδου του Δωματίου 2.1 ήρθαν στο φως λίγα όστρεα και τμήματα ενός φυσικού τρίτωνα. Στο Δωμάτιο 2.2 ήρθε στο φως πληθώρα οστρέων ανάμεσα στα οποία ένας τρίτωνας, που έχει υποστεί επεξεργασία. Στο Δωμάτιο 2.3 στην επίχωση του ΥΜΙΒ δαπέδου βρέθηκαν λίγα θαλάσσια όστρεα και τμήμα ενός οστρέου τρίτωνα (Προσωπική επικοινωνία με David Reese).

Προκαταρκτικά συμπεράσματα για τα Δωμάτια 2.1-2.2-2.3

Τα ευρήματα από τα παραπάνω δωμάτια δεν απέδωσαν στοιχεία που να συνδέουν τους χώρους με την τέλεση ιεροπραξιών εντός της οικίας. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το Δωμάτιο 2.3, το οποίο κατά την πρώτη οικοδομική φάση έφερε μεγάλο θρανίο και από το οποίο ανασύρθηκε αρκετή ποσότητα θραυσμένης κεραμεικής και μία ηθμοπυξίδα. Συσχετισμός μπορεί να γίνει και με την παλαιοανακτορική φάση της οικίας σε αυτόν τον χώρο, τα ευρήματα της οποίας περιλαμβάνουν πολλά κύπελλα και προχυτικά αγγεία επιμελημένης κατασκευής, καθώς και πολλά απανθρακωμένα οστά ζώων.

Οικία C4

Γενικά στοιχεία

Η Οικία C.4 βρίσκεται στα ΝΑ της C.3 και έχει ανασκαφεί ένα πολύ μικρό μέρος της, το οποίο περιλαμβάνει δύο δωμάτια. Έχουν συμβατικά ονομαστεί από τους ανασκαφείς ως «Βόρειο» και «Νότιο». Αν και πρόκειται για ανασκαφικά δεδομένα περιορισμένα και αδημοσίευτα, έχουν αρκετό ενδιαφέρον ορισμένα εξ αυτών. Επίσης, δεν υπάρχουν δημοσιευμένες πληροφορίες για την αρχιτεκτονική των προαναφερθέντων δωματίων.

Παρόλα αυτά, εντοπίστηκε αδιατάρακτη στωματογραφία και πιο συγκεκριμένα δέκα επάλληλα δάπεδα (Soles & Davaras 1992, 433) και πολύ φτωχά αρχιτεκτονικά κατάλοιπα. Ανάμεσα σε αυτά, περιλαμβάνεται και ένας τοίχος αντιστήριξης. Τα στρώματα VI-X ανήκουν πιθανότατα σε οικία που κτίστηκε κατά τη MMIII περίοδο και καταστράφηκε στην YMIB. Το βορειότερο από τα δύο δωμάτια περιλάμβανε χαμηλό θρανίο κατά μήκος του δυτικού τοίχου. Δυστυχώς, η ανασκαφή δεν συνεχίστηκε και δεν δίνονται σαφείς πληροφορίες για τα όρια του δωματίου. Το Νότιο Δωμάτιο υπέστη σημαντικές φθορές από ένα βυζαντικό κτήριο, ωστόσο ήρθαν στο φως αξιόλογα κινητά ευρήματα.

Κινητά ευρήματα

Κεραμική

Στρώματα VI-X (MMIII-YMIB)

Γίνεται λόγος για την ανεύρεση πολλών οστράκων κεραμικής, χωρίς να περιγράφονται (Soles & Davaras 1992, 434).

Λίθινα αγγεία

62. Λίθινο αγγείο

Πρόκειται για ένα λίθινο, άωτο κωνικό κύπελλο, το οποίο βρέθηκε στο Στρώμα VIII, MMIII χρονολόγησης. Ανασύρθηκε ακέραιο και φέρει λιτή διακόσμηση, από μία πλατιά ταινία περιμετρικά του στομίου (Soles & Davaras 1992, 434, πιν. 97,b).

Άλλα λίθινα αντικείμενα

Αναφέρονται λίθινα εργαλεία, τα οποία επίσης δεν περιγράφονται (Soles & Davaras 1992, 434).

*ΥΜΙΒ δάπεδο Νότιου Δωματίου*⁸²

Ειδώλια

63. Ειδώλιο

Πρόκειται για ένα γυναικείο ειδώλιο, όχι ιδιαίτερα επιμελημένης τεχνοτροπίας. Εντοπίστηκε η κεφαλή και τμήμα από την φούστα. Έφερε χρώμα και στίλβωση, ενώ μικρές οπές είχαν ανοιχτεί στην επιφάνειά του. Η κόμμωσή του είναι διαμορφωμένη σε μία μικρή τούφα, που έχει τοποθετηθεί ξεχωριστά στο κεφάλι. Χρονολογείται στην ΥΜΙΒ (Soles & Davaras 1992, 434, εικ. 12).

64. Χάλκινο δοχείο

Πρόκειται για ένα χάλκινο δοχείο, δίωτο, το οποίο είναι σχήματος οβάλ (**εικ. 89**). Ήρθε στο φως σχεδόν ακέραιο, στο Νότιο Δωμάτιο της οικίας. Το ύψος του είναι 0,068 μ. και η διάμετρος 0,305 μ. Οι δύο λαβές του είναι κυλινδρικές και έχουν τοποθετηθεί οριζόντια, η μία έναντι της άλλης. Δύο καρφιά σε κάθε λαβή προσάρτησαν τις λαβές στο τοίχωμα του αγγείου στο ύψος του στομίου. Χρονολογείται στην ΥΜΙΒ περίοδο (Soles & Davaras 1994, 400, πιν. 92, b).

65. Λύχνος

Λίθινος λύχνος με πόδι, από σερπεντινίτη λίθο (**εικ 90**). Βρέθηκε ακέραιος στο Νότιο Δωμάτιο της Οικίας C.4. Φέρει δύο μακρόστενες κοιλότητες εκατέρωθεν του στομίου, οι οποίες λειτουργούν ως λαβές. Το ύψος του είναι 0,222 μ. και η διάμετρος του δοχείου 0,118 μ. Χρονολογείται στην ΥΜΙΒ (Soles & Davaras 1994, 400, πιν. 92, c).

Οργανικά κατάλοιπα

Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στην αποκάλυψη πολλών οστών ζώων, ωστόσο δεν έχει γίνει μελέτη τους, ούτε δίνονται περισσότερες πληροφορίες από τους ανασκαφείς (Soles & Davaras 1992, 434). Τα ευρήματα περιλαμβάνουν λίγα όστρεα, αν και η στρωματογραφία είναι ανάμεικτη με βυζαντινό υλικό. Αποκαλύφθηκαν διαφορετικά

⁸²Ανάμεσα στα ευρήματα, αναφέρονται και δύο πίθοι από το Νότιο Δωμάτιο (Soles & Davaras 1994, 400).

είδη οστρέων, ανάμεσα στα οποία αρκετά *Hexaplex*, τα οποία συνδέονται με την παραγωγή χρώματος, και μέρος ενός οστρέου τρίωνα (Προσωπική επικοινωνία με David Reese 21/3/2020).

Οικοδομικό συγκρότημα Β

Γενικά στοιχεία

Το Οικοδομικό συγκρότημα Β εκτείνεται στα ΝΔ του οικισμού και οι πρώτες ενδείξεις για την έκτασή του ήρθαν στο φως το 1990, κατά την διάρκεια των ανασκαφικών εργασιών στην Οικία C.3. Πιο συγκεκριμένα, μεγάλοι δόμοι ασβεστώδους αμμόλιθου από το λατομείο που βρισκόταν στην απέναντι ακτή βρέθηκαν πολύ κοντά στην δυτική, εξωτερική πρόσοψη του Δωματίου I.3 της Οικίας C3. Πρόκειται για το ίδιο οικοδομικό υλικό που χρησιμοποιήθηκε στο ανάκτορο των Γουρνιών. Το συγκρότημα αποτελείται από δύο μεγάλα κτήρια, εκ των οποίων το Β2 διακρίνεται με σαφήνεια από τις υπόλοιπες οικίες του οικισμού. Από τους ανασκαφείς θεωρείται χώρος όπου διαδραματίζονταν τελετουργίες, εξού και η ονομασία που του αποδίδουν, ως «*Ceremonial Building*» (Soles & Davaras 1994, 407-408).

Κτήριο Β.2

Αρχιτεκτονική

Το Κτήριο Β2 είχε τρία επίπεδα εξαιτίας της διαμόρφωσής του σε άνδηρα και σώζεται η νότια πλευρά και των τριών επιπέδων (**εικ. 91**). Η πρόσβαση από το ένα επίπεδο στο άλλο γινόταν μέσω κλιμάκων. Αποτελείται από δυο πτέρυγες, την Ανατολική και την Δυτική. Η Δυτική Πτέρυγα του κτηρίου, αποτελούσε πιθανότατα την περιοχή με τα δωμάτια διαμονής, αποθήκευσης κ.τ.λ. (Seager 1909, 286-289 και Soles & Davaras 1996, 193-194) (**εικ. 92**). Χαρακτηριστικά ευρήματα στους χώρους της, αποτελούν ένα σύνολο χάλκινων λεκανίδων, καθώς επίσης το κρανίο νεαρής γυναίκας (Seager 1909, 287-288 και Soles & Davaras 1996, 193-194). Επίσης, παρατηρείται η διαμόρφωση αύλειου χώρου, από τον οποίο προήλθαν σημαντικά ανασκαφικά δεδομένα. Στην Ανατολική Πτέρυγα, εντοπίστηκαν ρυτά, ένα γυναικείο ειδώλιο, θυμιατήρια κ.ά.

Αυτές οι πτέρυγες χωρίζονταν η μία από την άλλη στο επίπεδο του ισογείου, ενώ ενοποιούνταν στο επίπεδο των ορόφων. Από την ανατολική πρόσοψη του κτηρίου, σώζονται τρεις σειρές δόμων αρκετά μεγάλων διαστάσεων, ενώ δεν εντοπίστηκαν ίχνη

κονιάματος, ούτε στους δόμους, ούτε και στα μεταξύ τους διαστήματα. Η τοιχοποιία είναι λαξευτή. Στα 3.35 μ. από τη ΝΑ γωνία του κτηρίου, πάνω στους δόμους, αναγνωρίστηκαν δύο εγκοπές για την συγκράτηση του ξύλινου πλαισίου παραθύρου. Η νότια πρόσοψη του κτηρίου είναι λιγότερο καλά διατηρημένη, καθώς λίγοι από τους λαξευτούς δόμους παραμένουν *in situ*. Το κατώτατο τμήμα της τοιχοποιίας είναι κτισμένο από αμελώς λαξευμένους δόμους ασβεστόλιθου. Οι επιμελώς λαξευμένοι δόμοι είναι τοποθετημένοι πάνω σε αυτούς και, ως εκ τούτου, δεν είναι όλη η τοιχοποιία λαξευτή. Η κεντρική είσοδος στο κτήριο βρίσκεται στην ανατολική πρόσοψη, στο δεύτερο επίπεδο, στο δωμάτιο 2.1.

Ανατολική Πτέρυγα

Κατά την πρώτη ανασκαφική έρευνα, στην Ανατολική Πτέρυγα του κτηρίου, αποκαλύφθηκαν τρία δωμάτια, ένα σε κάθε επίπεδο. Στο ισόγειο, ανασκάφηκε ένα δωμάτιο που στο κέντρο του σχεδόν έφερε πεσσό. Οι ανασκαφείς το ονομάζουν Δωμάτιο με Πεσσό ή Κρύπτη Πεσσού (*Pillar room / Pillar Crypt/ Δωμάτιο 1.1*). Στο δεύτερο επίπεδο ήρθε στο φως ένα πλακόστρωτο δωμάτιο (*Δωμάτιο 2.1*), το οποίο, σύμφωνα με τους ανασκαφείς, αποτελεί το βόρειο τμήμα ενός Συστήματος Αιθουσών (*Minoan Hall*). Τέλος, βρέθηκε ένα ακόμα δωμάτιο (*Δωμάτιο 3.1*⁸³), το οποίο ανήκει στο τρίτο επίπεδο. Κατά την βυζαντινή περίοδο, πάνω στο Κτήριο Β2 κτίσθηκε ένα άλλο μεγάλο οικοδόμημα, το οποίο κατέστρεψε και απομάκρυνε μεγάλο μέρος των επιχώσεων που αφορούσαν στο μινωικό κτήριο. Ως εκ τούτου, το Υπόστυλο Δωμάτιο 1.1, βρέθηκε άδειο. Παρ' όλα αυτά, οι βυζαντινοί χτίστες δεν απομάκρυναν το υλικό της κατάρρευσης του δευτέρου ορόφου, ο οποίος απέδωσε σημαντικά ευρήματα, που υποδηλώνουν ιδιαίτερο χαρακτήρα, πέραν αυτού της απλής οικίας. Τα ευρήματα αυτά, βρίσκονταν στο Δωμάτιο 2.2, το οποίο έφερε ξύλινο κίονα που εδραζόταν σε λίθινη βάση και αποτελούσε πιθανότατα το νότιο τμήμα ενός Μινωικού Συστήματος Αιθουσών (Soles & Davaras 1994, 408).

Δωμάτιο 1.1 (Ανατολικό Δωμάτιο με Πεσσό)

⁸³Το Δωμάτιο αυτό είχε ανασκαφεί και από τον Seager το 1908. Ωστόσο, δεν εντόπισε ευρήματα στο εσωτερικό του, λόγω του μεταγενέστερου καθαρισμού του από βυζαντινούς εποίκους, οι οποίοι έκτισαν πάνω στα ερείπια του μινωικού κτηρίου. Στην ανατολική πτέρυγα επίσης, ήρθαν στο φως αλλά σε κακή κατάσταση διατήρησης τα Δωμάτια 2.3. και 2.4. Το πρώτο ταυτίστηκε βάσει των ευρημάτων με τραπεζαρία και το δεύτερο με μαγειρείο (Soles-Davaras 1996, 191-2).

Αρχιτεκτονική

Το δωμάτιο έχει διαστάσεις 4.10 x 4.74 μ. Ο πεσσός βρίσκεται σχεδόν στο κέντρο, αλλά έχει υποστεί ζημιές από μεταγενέστερες οικοδομικές παρεμβάσεις ή εξαιτίας σεισμών (εικ. 93). Σήμερα, ακόμα στέκεται έχοντας πάρει εμφανή κλίση και είναι σπασμένος στην βάση του. Στην ΒΔ γωνία, το δωμάτιο έχει θρανίο (εικ. 94). Ο βόρειος τοίχος του δωματίου έχει διατηρηθεί στο αρχικό του ύψος, ενώ σώζονται και οι υποδοχές για ένα ξύλινο δοκάρι, που διέτρεχε το δωμάτιο από τα βόρεια προς τα νότια. Στο δωμάτιο εισερχόταν άπλετο φως από το παράθυρο που είχε διαμορφωθεί στην ανατολική του πρόσοψη. Σε περιπτώσεις που αυτό αφηνόταν ανοιχτό, οι περαστικοί έξω από το κτήριο θα μπορούσαν με ευκολία να κοιτάζουν στο εσωτερικό του δωματίου (εικ. 95). Στην ΒΑ γωνία του δωματίου, ανασκάφηκε μία κλίμακα, αποτελούμενη από δεκατρείς λίθινες βαθμίδες, η οποία οδηγεί στον δεύτερο όροφο μέσω θύρας και ειδικότερα στο πιθανό Σύστημα Μινωικών Αιθουσών, που υπήρχε σε αυτόν.

Κινητά ευρήματα

Υλικό πεσμένο από τον όροφο

Τα ευρήματα που θα εξεταστούν παρακάτω⁸⁴ αφορούν στην επίχωση που ανασκάφηκε στο Δωμάτιο 1.1, η οποία όμως είναι το υλικό κατάρρευσης του ορόφου.

66. Κεφαλή γυναικείου ειδωλίου

Πρόκειται για την κεφαλή ενός γυναικείου ειδωλίου, για το οποίο δεν δίνεται κάποια περιγραφή σχετικά με την τεχνοτροπία και τα βασικά χαρακτηριστικά του. Ωστόσο, αφορά σε ένα τυπικό δείγμα της ειδωλοπλαστικής της ανατολικής Κρήτης (εικ. 96). Τα μάτια είναι υπερμεγέθη και πλαστικά αποδοσμένα, ενώ η μύτη και το στόμα είναι σχεδόν ενωμένα και απολήγουν σε δυο δυσδιάκριτα χείλη. Στην κεφαλή φέρει πώλο, ή πρόκειται για κόμμωση που διαμορφώνει έναν βόστρυχο στο πίσω μέρος της (Soles & Davaras 1994, 408, εικ. 10, C98).

67. Ομοίωμα βάρκας/πλοίου

⁸⁴Ανάμεσα στα λοιπά ευρήματα, περιλαμβάνονται και έξι υφαντικά βάρη (Soles & Davaras 1994, 408).

Δεν περιγράφεται το εύρημα και υπάρχει μόνο μια σχεδιαστική αποτύπωσή του. (Soles & Davaras 1994, 408, εικ. 10, C41). Πρόκειται για το μισό, σωζόμενο τμήμα ενός πήλινου ομοιώματος βάρκας ή πλοίου (εικ. 96). Έχουν εντοπιστεί αρκετά ανάλογα ευρήματα στην μινωική Κρήτη σε ιερά κορυφής, αλλά και σε ιερά σπήλαια (Δαβάρας 1986, 59-63).

68. Φαλλικό ομοίωμα

Πρόκειται για ένα λίθινο, ιδιόμορφο αντικείμενο που προσομοιάζει αρκετά σε φαλλό (εικ. 96). Μετά βεβαιότητας δεν χρησιμοποιείται ως εργαλείο, καθώς δεν έχουν εντοπιστεί ίχνη κρούσης ή τριβής στην επιφάνειά του (Soles & Davaras 1994, 408, εικ. 10, S17). Παρόμοια ομοιώματα έχουν αποκαλυφθεί και σε άλλες μινωικές θέσεις, ωστόσο από διαφορετικού χαρακτήρα και χρονολογικού πλαισίου ανασκαφικά περιβάλλοντα, όπως στα προανακτορικά νεκροταφεία της Κουμάσας και του Πλατάνου, στην Συνοικία Μ στα Μάλια και στο ιερό κορυφής του Κορακιά στις Ατσιπιάδες Ρεθύμνου [πρόκειται για χέρια με γάντια πυγμάχων όπως επίσης και στο Ιερό Κορυφής του Κόφινα]⁸⁵ (Xanthoudides 1924, 41-42, 97, Detournay, Poursat, και Vandabeele 1980, 108-9, εικ. 148, Peatfield 1990, 117-131, Σπηλιωτοπούλου 2018, πιν. 33 και 96).

69. Ρυτό

Πρόκειται για ένα απιόσχημο ρυτό, για το οποίο οι ανασκαφείς δεν δίνουν καμιά περιγραφή, ούτε και απεικονίζεται (Soles & Davaras 1994, 408).

70-71. Ηθμοπυξίδες

⁸⁵ Μετά από προσωπική επικοινωνία με την Αλεξία Σπηλιωτοπούλου, την οποία και ευχαριστώ θερμά για την ευγένεια και την βοήθειά της, διαπιστώθηκαν τα ακόλουθα. Χωρίς να μπορούμε να έχουμε στα χέρια μας το εν λόγω εύρημα, προκειμένου να το εξετάσουμε, προτείνει τα εξής, βάσει της εμπειρίας της από την μελέτη παρόμοιων ευρημάτων στο Ιερό Κορυφής του Κόφινα. Το συγκεκριμένο αντικείμενο φαίνεται να έχει μια απλή διαμόρφωση του άκρου του, ενώ τα περισσότερα γάντια του Κόφινα αποδίδονται με επίθετο στρώμα πηλού πάνω στην οξεία απόληξη του στελέχους. Επίσης, η απόληξη (η γροθιά) έχει μεγαλύτερο όγκο και διάμετρο από τον καρπό στις περιπτώσεις χεριών με γάντια. Το συγκεκριμένο ομοίωμα δεν έχει ιδιαίτερη ένταση και φαίνεται περίπου κυλινδρικό. Ως εκ τούτου, θεωρούμε πιθανότερο ότι πρόκειται, όντως, για φαλλό. Ένα παρόμοιο φαλλόσχημο εργαλείο βρέθηκε στο Ακρητήρι της Θήρας, σε συγκρότημα δωματίων που σχετίζονται με μεταλλοτεχνικές δραστηριότητες σύμφωνα με τον ανασκαφέα. Επίσης, αναφέρει ότι πρόκειται για φαλλόσχημο τσεκούρι από φυσικό βότσαλο που επιλέχθηκε ακριβώς γι αυτήν του την φυσική διαμόρφωση, η οποία εξυπηρετούσε την λειτουργία του ως εργαλείο (Marinatos 1969, 41-44, υποσ.1, πιν. 37.1).

Πρόκειται για δυο μεγάλες ηθμοπυξίδες, που φέρουν διακόσμηση από ερυθρού και λευκού χρώματος διακοσμητικά μοτίβα, σύμφωνα με τις συνήθειες της ΥΜΙΒ περιόδου. Δεν δίνονται περισσότερες λεπτομέρειες από τους ανασκαφείς, ούτε απεικονίζονται (Soles & Davaras 1994, 408).

Ευρήματα από το επίπεδο του δαπέδου

Στο Δωμάτιο 1.1. δεν κατέστη εφικτό να διασωθεί η σκευή στο επίπεδο του δαπέδου, λόγω της διατάραξης της στρωματογραφίας από τις μεταγενέστερες οικοδομικές παρεμβάσεις. Ωστόσο, αναφέρεται διάσπαρτη, θραυσμένη κεραμική μέρος της οποίας, ανήκει σε πίθους (Soles & Davaras 1994, 410). Ο ανασκαφέας δηλώνει ότι δεν εντοπίστηκαν ευρήματα που να αποδεικνύουν την τελετουργική χρήση του δωματίου (Soles 1996, 189). Ωστόσο, σε μεταγενέστερη δημοσίευσή του σημειώνει, ότι στην ανατολική κρύπτη αποκαλύφθηκε ανάμεσα στους πίθους ένα ακέραιο τάλαντο χαλκού, το οποίο ήρθε στο φως με ένα αναποδογυρισμένο κωνικό κύπελλο πάνω στην επιφάνειά του (Soles 2010, 332).

72. Τάλαντο Χαλκού

Ο ανασκαφέας απλά αναφέρει την ανακάλυψή του, χωρίς να δίνει περισσότερες πληροφορίες γι αυτό (**εικ. 97**). Αποκαλύφθηκε ακέραιο, στο Δωμάτιο 1.1, στο επίπεδο του δαπέδου (Soles 2010, 332⁸⁶ και 2008, 154, εικ. 10).

73. Κωνικό κύπελλο

Εντοπίστηκε αναποδογυρισμένο πάνω στο προαναφερθέν τάλαντο (Soles 2010, 332 και 2008⁸⁷, 154, εικ. 10).

74. Ρυτό

Στην βάση της κλίμακας εντοπίστηκε ένα ρυτό, το οποίο πιθανότατα προέρχεται από τον όροφο, καθώς η θέση εύρεσής του υποδηλώνει ότι κατρακύλησε στην κλίμακα. Δεν υπάρχει περιγραφή, ούτε απεικόνισή του (Soles & Davaras 1994, 410).

⁸⁶ Αν και ο τρόπος που εντοπίστηκε το τάλαντο μαζί με ένα ανεστραμμένο κωνικό κύπελλο μοιάζει με αποθέτη θεμελίωσης, δεν αναφέρεται πουθενά κάτι τέτοιο από τον ανασκαφέα. Θεωρεί ότι βρίσκονταν τοποθετημένα σε θέση επίδειξης, “...*a complete ox-hide ingot that was displayed with an inverted conical cup resting on top of it.*”

⁸⁷ Ο ανασκαφέας πιστεύει ότι το τάλαντο και το ανεστραμμένο κύπελλο, εξυπηρετούν τελετουργικούς σκοπούς (Soles 2008, 145).

Προκαταρκτικά συμπεράσματα για το Δωμάτιο 1.1

Το συγκεκριμένο δωμάτιο παρουσιάζει αρκετά σημαντικά αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά, τα οποία καθιστούν χρήσιμη την εξέτασή του. Από τους ανασκαφείς έχει χαρακτηριστεί ως *Κρύπτη Πεσσού* (Soles & Davaras 1996, 185). Ωστόσο, απουσιάζουν βασικά στοιχεία που χαρακτηρίζουν, τουλάχιστον βάσει των παραδοσιακών απόψεων, μία κρύπτη. Πιο αναλυτικά, δεν αναφέρονται ίχνη κονιάματος, που θα μπορούσαν να οδηγήσουν στην υπόθεση ύπαρξης τοιχογραφικού διακόσμου. Τμήματα κονιάματος ερυθρού χρώματος εντοπίστηκαν στην επίχωση που κατέπεσε από τον όροφο. Το δάπεδο δεν αναφέρεται να είναι πλακόστρωτο, ενώ φέρει παράθυρο. Αυτό το στοιχείο, δυσκολεύει την ταύτισή του με τα δωμάτια που παραδοσιακά θεωρούνται κρύπτες πεσσών στη μινωική αρχαιολογία. Οι κρύπτες πεσσών θεωρούνται απολύτως σκοτεινά δωμάτια, υπόγεια και γι αυτό τον λόγο εντοπίζονται συχνά στο εσωτερικό τους λύχνοι. Το εν λόγω δωμάτιο, είναι ισόγειο και φωτεινό.

Τα ευρήματα ήταν ελάχιστα. Ενδιαφέρον εύρημα, αποτελεί η ανεύρεση του ακέραιου ταλάντου χαλκού μαζί με το αναποδογυρισμένο πάνω του κωνικό κύπελλο, το οποίο δεν είναι πεσμένο από τον όροφο. Αυτή η εικόνα, ενδεχομένως, αφορά την τέλεση συμβολικής πράξης. Το ρυτό στην βάση της κλίμακας, πιθανότατα, σχετίζεται με τον όροφο, όπως και τα αντικείμενα από την επίχωση του ορόφου. Με βάση τα παραπάνω καθίσταται σαφές, ότι ένα δωμάτιο υπήρχε ακριβώς πάνω από το Δωμάτιο 1.1, το οποίο στο κέντρο του έφερε, πιθανότατα, κίονα. Το δωμάτιο είχε ήδη πέσει κατά την καταστροφή του κτηρίου και τα ίχνη του πιθανώς εξαφανίστηκαν κατά την οικοδόμηση ενός βυζαντινού κτηρίου στην θέση αυτή (Soles & Davaras 1996, 189). Ο κίονας του δωματίου του ορόφου στηριζόταν στον πεσσό του ισόγειου Δωματίου 1.1.

Δωμάτιο 1.2 (Δυτικό Δωμάτιο με Πεσσό)

Αρχιτεκτονική

Στα δυτικά του ανατολικού δωματίου με πεσσό, ανασκάφηκε ένα ακόμα, σχεδόν πανομοιότυπο δωμάτιο με πεσσό. Οι ανασκαφείς, ταυτίζουν και αυτό με κρύπτη πεσσού (Soles & Davaras 1996, 189). Είναι επίμηκες, ενώ το ανατολικό δωμάτιο είναι περισσότερο τετραγωνισμένο. Οι διαστάσεις του δωματίου ανέρχονται περίπου στα 2.83 x 3.16 x 5.15 μ. Συνδέεται με το Δωμάτιο 1.1 μέσω μιας θύρας, της οποίας οι

βάσεις των παραστάδων είναι λίθινες. Ο πεσσός στο Δωμάτιο 1.2 στέκεται στην θέση του, χωρίς να έχει υποστεί μετατόπιση και ρωγμές όπως ο αντίστοιχος του Δωματίου 1.1. Το ύψος του ανέρχεται στα 1.40 μ. και εδράζεται σε μία πλάκα θεμελίωσης από πράσινο σχιστόλιθο (**εικ. 98**). Επίσης, το άνω τμήμα του πεσσού στήριζε ένα ξύλινο δοκάρι, το οποίο διέτρεχε όλο το δωμάτιο από βορρά προς νότο. Ο βόρειος τοίχος καταλαμβάνεται από ένα θρανίο, το οποίο στο ανατολικό άκρο του διαμορφώνει δύο επίπεδα, δημιουργώντας μία κερκίδα. Οι διαστάσεις του θρανίου είναι 0.71-0.79 x 0.46 μ. (**εικ. 99**). Και το συγκεκριμένο δωμάτιο έφερε παράθυρο στα Δ του νότιου τοίχου, ο οποίος είναι κατασκευασμένος με αργολιθοδομή στην εσωτερική του όψη και με ξεστούς λίθους στην εξωτερική (**εικ. 100**).

Κινητά ευρήματα

Υλικό πεσμένο από τον ορόφο

Από τους ανασκαφείς σημειώνονται λίγα ευρήματα από την επίχωση με το πεσμένο υλικό του ορόφου. Εκτός από αυτά που θα παρουσιαστούν παρακάτω, οι ανασκαφείς κάνουν λόγο για την ανάσυρση τμημάτων κονιάματος με κόκκινο χρώμα, γεγονός που υποδηλώνει ότι οι τοίχοι του ορόφου ήταν κοσμημένοι με τοιχογραφικές συνθέσεις.

75. Πρόχους

Όστρακο με διακόσμηση του κλασικού Θαλάσσιου Ρυθμού (**εικ. 101**). Απεικονίζονται θαλάσσια φυτά και το πλοκάμι ενός χταποδιού. Πιθανότατα, προέρχεται από πρόχου, εισηγμένη από την Κνωσό. Χρονολογείται στην ΥΜΙ περίοδο (Soles & Davaras 1996, 189, πιν. 52, c).

76. Πύραυνο

Δεν υπάρχει περιγραφή από τους ανασκαφείς (Soles & Davaras 1996, 189).

77. Ελεφαντοστέινο ένθεμα

Σώζεται μόνο ένα μικρό τμήμα του και αποτελούσε την διακόσμηση κάποιου αντικειμένου, ενδεχομένως ξύλινου (Soles & Davaras 1996, 189).

Ευρήματα από το επίπεδο του δαπέδου

Τα μοναδικά ευρήματα, σύμφωνα με τους ανασκαφείς (Soles & Davaras 1996, 190), είναι τα ακόλουθα.

78. Κωνικό κύπελλο

79. Λίθινο γουδοχέρι

Προκαταρκτικά συμπεράσματα για το Δωμάτιο 1.2

Το Δωμάτιο, όσον αφορά στην χρήση του, δεν αποδεικνύεται από τα ευρήματα, ότι αποτελούσε χώρο τέλεσης ιεροπραξιών. Αν και στην πλειοψηφία των ανασκαφεισών κρυπτών, δεν έχουν βρεθεί παρά ελάχιστα ευρήματα ή και καθόλου, τα δύο υπόστυλα δωμάτια του Κτηρίου Β.2 δεν συγκεντρώνουν πολλά από τα τυπικά αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά των κρυπτών, όπως αυτά αναφέρθηκαν παραπάνω. Το γεγονός, ωστόσο, ότι φέρει θρανίο που διαμορφώνει κερκίδα, θα μπορούσε να συνδέεται με την τέλεση δρωμένων, τα οποία παρακολουθούσαν λίγοι άνθρωποι ή συμμετείχαν σε αυτά. Θα μπορούσε όμως να αποτελεί σειρά ερμαρίων. Ωστόσο, η παρουσία παραθύρου που βλέπει στον δρόμο αποδυναμώνει τον συσχετισμό του δωματίου με κρύπτη, καθώς θα έπρεπε να είναι εντελώς σκοτεινό. Λαμβάνοντας υπόψη και τα στοιχεία που αφορούν στο ανατολικό δωμάτιο με πεσσό, συνάγεται το συμπέρασμα, ότι πρόκειται για δωμάτια στα οποία ο πεσσός επιτελούσε ρόλο αντιστήριξης του ορόφου και ενίσχυε την στατικότητα του κτηρίου. Τέλος, βάσει των ευρημάτων από το επίπεδο του δαπέδου και των δύο υπόστυλων δωματίων, φαίνεται πως ήταν δωμάτια για την αποθήκευση προϊόντων και άλλων οικιακών αγαθών. Η παρουσία παραθύρου και στις δύο περιπτώσεις κρίθηκε απαραίτητη για τον επαρκή φωτισμό αλλά και αερισμό των δωματίων.

Εξωτερικός χώρος EX1 νοτίως των Δωματίων 1.1 και 1.2

Η εξέταση του συγκεκριμένου χώρου επιλέγεται, αφενός, λόγω της γεινιάσής του με τα Δωμάτια 1.1 και 1.2, αφετέρου και κυρίως, εξαιτίας της ειδικής διαμόρφωσης που παρουσιάζει μπροστά από τα προαναφερθέντα δωμάτια. Ο χώρος συμβατικά ονομάζεται από την γράφουσα ως *EX1*.

Στοιχεία αρχιτεκτονικής

Στα νότια, έξω από τα δωμάτια 1.1 και 1.2, υπάρχει χαμηλός τοίχος περίπου 0.70 μ. ύψος, που διατρέχει την νότια πρόσοψη του Κτηρίου Β2. Στη ΝΔ γωνία της ανατολικής πτέρυγας, ένας ακόμα τοίχος στρίβει προς τα βόρεια και διατρέχει τμήμα της δυτικής πρόσοψης της ανατολικής πτέρυγας. Δόμοι της νότιας πρόσοψης έχουν πέσει πάνω

στον τοίχο, με αποτέλεσμα να μην είναι ορατή η διαμόρφωσή του και η σχέση του με τον περιβάλλοντα χώρο. Κατά πάσα πιθανότητα, λειτούργησε ως αντέρεισμα σε ένα ύψωμα του εδάφους, διαμορφώνοντας εν τέλει ένα μεγάλο ερμάριο ή ένα μεγάλο θρανίο (**εικ. 102 α-β**). Στην κορυφή του εντοπίστηκαν υπολείμματα λευκού κονιάματος. Στα νότια του τοίχου, φτάνοντας ως την Οικία Β1, διαμορφώνεται ένα πλάτωμα στο έδαφος, πλακόστρωτο με ιώδεις και πράσινους σχιστόλιθους, καθώς επίσης και με πλάκες σιδηρόπετρας. Μία από τις πλάκες σιδηρόπετρας φέρει στην επιφάνειά της ένα δακτύλιο από οπές, σχηματίζοντας κέρνο.

Κινητά ευρήματα

Τόσο στην πλακόστρωτη αυτή περιοχή, όσο και στον τοίχο αντιστήριξης στα βόρεια της, αποκαλύφθηκαν 64 κωνικά κύπελλα (Soles & Davaras 1996, 190, πιν. 53, b-c). Πολλά εξ αυτών έφεραν ίχνη καύσης, γεγονός που αποδεικνύει την χρήση τους ως λύχνους. Δεν σημειώνονται άλλα ευρήματα. Λίγα χρόνια αργότερα, οι ανασκαφείς ανέσκαψαν κάτω από τις πλάκες της πλακόστρωσης και αποκάλυψαν κλειστές επιχώσεις ΜΜΠΙ-ΠΙΑ-Β και ΥΜΙΑ περιόδου. Οι περισσότερες από αυτές, συνδέονται με χώρους παρασκευής τροφής (μαγειρεία), διότι εντοπίστηκαν, εστίες και καμμένη οργανική ύλη (Soles & Davaras 2010, 2-3). Η περιοχή αυτή βάσει των κινητών ευρημάτων, ιδίως της κεραμικής, αποδεικνύεται σημαντική γιατί παρατηρείται ότι χρησιμοποιείται διαχρονικά έως και την ΥΜΙΒ.

Δωμάτιο 2.1

Αρχιτεκτονική

Πρόκειται για έναν χώρο, ορθογώνιο επιμηκυμένο⁸⁸. Η πρόσβαση στο δωμάτιο γίνεται από την κεντρική είσοδο του κτηρίου στα ανατολικά (**εικ. 103**). Ένα διατοίχισμα, που ξεκινά από τον βόρειο τοίχο, διαιρεί το δωμάτιο σε δυο χώρους. Ο ανατολικός τοίχος είχε ύψος περίπου 2.60 μ. Ο νότιος τοίχος σώζεται σε ύψος ενός δόμου. Το δάπεδο δεν είχε ειδική διαμόρφωση και αποτελείτο από τον φυσικό βράχο, τον οποίο οι ένοικοι απλώς είχαν επιπεδοποιήσει. Παρ' όλα αυτά, άφησαν τον βράχο να προεξέχει στην ΒΔ γωνία, του ανατολικού μισού του δωματίου. Αυτό θα είχε σαν αποτέλεσμα ο εισερχόμενος στο Δωμάτιο 2.1 να έρχεται αμέσως σε οπτική επαφή με ένα βραχώδες

⁸⁸Οι διαστάσεις του δεν αναφέρονται από τους ανασκαφείς, ωστόσο είναι αρκετά ευρύχωρο δωμάτιο.

περιβάλλον, εντός του δωματίου. Ο χώρος μοιάζει με προθάλαμο και στη ΝΔ γωνία του ανασκάφηκε νέα θύρα που δίνει πρόσβαση σε έτερο δωμάτιο (Soles & Davaras 1996, 186) (εικ. 104).

Κινητά ευρήματα

80. Λύχνος ή τράπεζα προσφορών

Δεν καταγράφονται κινητά ευρήματα⁸⁹ από το εσωτερικό του δωματίου που να το συνδέουν με την τέλεση ιεροπραξιών, εκτός από μία κυλινδρική βάση που έφερε δοχείο και βρέθηκε θραυσμένη (εικ. 105). Σύμφωνα με τους ανασκαφείς, δεν αποτελεί τυπικό δείγμα λύχνου και τείνουν να υιοθετήσουν την άποψη, ότι πρόκειται για ένα δοχείο στο οποίο τοποθετούνταν προσφορές (Soles & Davaras 1996, 187, πιν. 51, a). Ωστόσο, εντοπίστηκαν ίχνη καύσης στο εσωτερικό του, αλλά και στο σώμα του, καθιστώντας την εκδοχή του λύχνου πολύ πιο πιθανή.

Προκαταρκτικά συμπεράσματα για το Δωμάτιο 2.1

Πρόκειται για έναν χώρο που πιθανότατα λειτουργούσε ως προθάλαμος, καθώς εκεί βρισκόταν η κεντρική είσοδος του κτηρίου. Παρ' όλα αυτά, και σε αυτή την περίπτωση, η σκευή από το εσωτερικό του δωματίου δεν είναι βοηθητική ως προς την ανίχνευση της χρήσης του. Στο εσωτερικό του δωματίου ήρθε στο φως ιδιόμορφος λύχνος ή τράπεζα προσφορών, δίπλα στο βραχάδες έξαρμα που είχε αφεθεί ορατό εντός του δωματίου, ενώ γίνεται λόγος και για δύο θραυσμένους πίθους, στους οποίους πιθανότατα θα φυλασσόταν λιπαρή ουσία για το άναμμα του λύχνου.

Δωμάτιο 2.2

Αρχιτεκτονική

Το Δωμάτιο 2.2 πιθανότατα αποτελεί τον κύριο χώρο δραστηριότητας αυτής της πτέρυγας του κτηρίου. Είναι ένα επίμηκες δωμάτιο, πλακοστρωμένο με επιμέλεια με σχιστολιθικές πλάκες, στο οποίο η πρόσβαση γινόταν από τα ΝΔ του Δωματίου 2.1 μέσω θύρας (εικ. 106). Οι διαστάσεις του είναι 3.57 x 5.70 μ⁹⁰. Στο Ανατολικό Δωμάτιο με τον Πεσσό, που βρίσκεται ακριβώς από κάτω, στο επίπεδο του ισογείου,

⁸⁹Σημειώνεται από τους ανασκαφείς η ανεύρεση δύο θραυσμένων πίθων, οι οποίοι βρέθηκαν δίπλα στον λύχνο.

⁹⁰ Πάνω στην δυτική πλευρά του συγκεκριμένου δωματίου εδράστηκε ένα από τα δωμάτια του μεταγενέστερου, ελληνιστικού κτηρίου.

εντοπίστηκε κονίαμα πεσμένο από τον όροφο, που έφερε κόκκινο χρώμα. Πρόκειται για τμήμα των τοιχογραφικών συνθέσεων που κοσμούσαν το Δωμάτιο 2.2 ή/και το Δωμάτιο με κίονα που βρισκόταν στα Ν του. Το τρίτο επίπεδο της πτέρυγας δεν εκτεινόταν πάνω από το Δωμάτιο 2.2. Πιθανότατα διαμορφωνόταν πάνω από το Δωμάτιο 2.1. του οποίου ο βόρειος τοίχος αν και από αργολιθοδομή είναι παχύς και επιμελημένος (**εικ. 107**). Το ενδιαφέρον στοιχείο σχετικά με το Δωμάτιο 2.2 έγκειται στο γεγονός ότι περιβαλλόταν από έξι ή επτά θύρες. Οι πέντε από αυτές είχαν παραστάδες από λαξευμένους λίθους. Πιο αναλυτικά, στον δυτικό τοίχο υπήρχαν τρεις θύρες (**εικ. 108 α-β**). Η βορειότερη από αυτές οδηγούσε σε έναν διάδρομο. Σε αυτό το σημείο, υπήρχε μία κλίμακα, η οποία έδινε πρόσβαση στο τρίτο επίπεδο του κτηρίου. Η δεύτερη θύρα βρισκόταν στο μέσο περίπου του τοίχου και έδινε πρόσβαση στο Δωμάτιο α, το οποίο λειτουργούσε ως αποθηκευτικός χώρος. Η τρίτη θύρα, που βρισκόταν στα νότια του δυτικού τοίχου, οδηγούσε σε έναν ακόμα μικρό χώρο, το Δωμάτιο β, που με τη σειρά του, οδηγούσε σε ένα τρίτο δωμάτιο, το επονομαζόμενο από τους ανασκαφείς, Δωμάτιο γ (**εικ. 109**). Στον κατεστραμμένο νότιο τοίχο, θα πρέπει να υπήρχαν μία ή δυο θύρες, οι οποίες οδηγούσαν στο δωμάτιο με κίονα, που βρισκόταν στα νότια του Δωματίου 2.2 πάνω από το Ανατολικό Δωμάτιο με τον Πεσσό και που πιθανότατα σε αυτό τελούνταν ιεροπραξίες, βάσει των κινητών ευρημάτων που κατέπεσαν στο δωμάτιο 1.1. Τέλος, στον ανατολικό τοίχο, στο μέσον του περίπου, υπήρχε ακόμα μία πόρτα, η οποία μέσω κλίμακας οδηγούσε στο Δωμάτιο 1.1 (Soles & Davaras 1996, 188).

Ιδιαίτερης σημασίας για τις δραστηριότητες που διαδραματιζόνταν στο δωμάτιο, αλλά και για το κτήριο συνολικότερα, θα πρέπει να ήταν η ορθογώνιας διατομής δεξαμενή, η οποία βρίσκεται στα βόρεια (**εικ. 106 και 110**). Ήταν επενδυμένη με υδραυλικό κονίαμα, προκειμένου να απορροφά την υγρασία. Οι διαστάσεις της ήταν 1.25 x 2.00 x 0.05- 0.40 μ., ενώ ένα σωλήνας παροχέτευε το νερό κάτω από τον ανατολικό τοίχο του κτηρίου, έξω στον δρόμο. Δύο ξύλινοι κίονες με λίθινες βάσεις πλαισίωναν την δεξαμενή, ενώ, ανάμεσά τους, ακριβώς μπροστά από την δεξαμενή, υπήρχε ένας τριγωνικός σχιστόλιθος στον οποίο είχαν λαξεύσει κοιλότητες, σχηματίζοντας έναν κέρνο (Soles & Davaras 1994, 410).

Τέλος, εντοπίστηκαν δυο περίοδοι χρήσης του χώρου. Κατά την μεταγενέστερη, το πλακόστρωτο δάπεδο καλύφθηκε από κονίαμα και τοποθετήθηκε και ένας τρίτος

κίονας στα δυτικά, στην ίδια ευθεία με τους αρχικούς δύο. Πιθανότατα, χρειάστηκε περισσότερη στήριξη η δοκός της οροφής. Επίσης, ο διάδρομος στα ΒΔ, που μέσω σκάλας οδηγούσε στο τρίτο επίπεδο και στην Δυτική Πτέρυγα, ήταν φραγμένος με τοίχο και η πρόσβαση στον τρίτο όροφο θα γινόταν κυκλικά μέσω ενός διαδρόμου πίσω από τα δωμάτια a,b και c (εικ. 111).

Κινητά ευρήματα

Στο δωμάτιο δεν εντοπίστηκαν πολλά ευρήματα *in situ*. Λίγοι πίθοι, ο αριθμός των οποίων δεν αναφέρεται από τους ανασκαφείς, και πέντε κύπελλα, δύο εκ των οποίων κωνικά. Το σύνολο της κεραμικής ανήκει στην ΥΜΙΒ περίοδο. Τέλος, το πιο σημαντικό εύρημα είναι ένα πύραυνο, το οποίο εντοπίστηκε δίπλα στην δεξαμενή. Για την ερμηνεία του συγκεκριμένου δωματίου, θα πρέπει να ληφθούν υπόψη και τα ευρήματα από το υλικό κατάρρευσης που κατέπεσε στα δωμάτια με τους πεσσούς.

Κύπελλα-λοπάδες

81-85. Πέντε Κύπελλα

Μέσα στον αγωγό της δεξαμενής εντοπίστηκαν πέντε κύπελλα, εκ των οποίων τα δύο ήταν κωνικά, δύο ήταν μόνωτα σε σχήμα περισσότερο σφαιρικό και με τονισμένο στόμιο και ένα έφερε διακόμηση από κυρτές γραμμές που διαμορφώνονταν από στιγμές (Soles & Davaras 1996, 189, πιν. 51, d).

Πύραυνο

86. πύραυνο⁹¹

Ήρθε στο φως δίπλα στην δεξαμενή/*impluvium* (Soles & Davaras 1996, 189).

Προκαταρκτικά συμπεράσματα για το Δωμάτιο 2.2

Το Δωμάτιο 2.2, βάσει της αρχιτεκτονικής και των ευρημάτων, παρουσιάζει ενδείξεις ότι πρόκειται για το κεντρικό δωμάτιο του κτηρίου. Συνδυάζοντας τα αρχιτεκτονικά στοιχεία του και, πιο ειδικά, αυτά των Δωματίων 1.1 και 1.2, μπορεί κανείς να αντιληφθεί την ξεχωριστή σημασία που θα είχε η ανατολική πτέρυγα. Αρχικά, όπως καταδείχθηκε παραπάνω, πρόκειται για ένα αρκετά ευρύχωρο δωμάτιο, πλακόστρωτο

⁹¹Για το πύραυνο δεν αναφέρεται αριθμός ευρήματος ούτε και περιγραφή.

κατά την πρώιμη φάση χρήσης του. Η ύπαρξη φωταγωγού, που πλαισιώνεται από κίονες, ο λίθινος κέρνος ανάμεσά τους και το πύραυνο δίπλα στην δεξαμενή είναι ενδεικτικά στοιχεία της ιδιαίτερης σημασίας που είχε το δωμάτιο, ως αίθουσα-κόμβος για την κυκλοφορία εντός του κτηρίου. Η παρουσία κέρνων σύμφωνα με τον Letesson υποδηλώνει συγκεκριμένες κατευθύνσεις και τρόπους κυκλοφορίας εντός ενός κτηρίου. Το δωμάτιο φέρει θύρες πρόσβασης από και προς όλες τις κατευθύνσεις της Ανατολικής Πτέρυγας, προς το τρίτο επίπεδο, αλλά και προς την Δυτική Πτέρυγα. Πρόκειται για ένα χώρο που χαρακτηριζόταν από πολλή κινητικότητα ανθρώπων και πιθανότατα έντονη, καθημερινή δραστηριότητα.

Δυτική Πτέρυγα

Αρχιτεκτονική

Τα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά της Δυτικής Πτέρυγας δεν είναι δημοσιευμένα, πλην ελαχίστων στοιχείων, στα οποία θα γίνει λόγος. Όπως ήδη έχει αναφερθεί, οι δύο πτέρυγες, ανατολική και δυτική, ενώνονται στο επίπεδο του ορόφου, ενώ δεν φαίνεται από τα μέχρι σήμερα δημοσιευμένα στοιχεία, να ήταν δυνατή η πρόσβαση από το ισόγειο.

Η Δυτική Πτέρυγα αποτελεί ένα ακόμα σύνθετο σύνολο δωματίων, στο οποίο διακρίνεται μικρότερη επιμέλεια στην τοιχοποιία από εκείνη που παρατηρείται στην ανατολική (εικ. 92). Η αργολιθοδομή παρατηρείται στο σύνολο της τοιχοποιίας της, τόσο στην εσωτερική όσο και στην εξωτερική όψη των τοίχων. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το ΝΔ τμήμα της. Έχει θεμελιωθεί ακριβώς πάνω από εκτεταμένα κατάλοιπα Προανακτορικής περιόδου, ενδεχομένως της Πρωτομινωικής ΙΙ (ΠΜΙΙ)⁹². Τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα της προαναφερθείσας περιόδου εντοπίζονται κυρίως στο ΝΔ τμήμα της πτέρυγας και προς στο κέντρο της. Οι ανασκαφείς της θέσης θεωρούν ότι τα κατάλοιπα αυτά, ήταν ορατά, αν και διαβρωμένα, στους χτίστες της Δυτικής Πτέρυγας του Κτηρίου Β.2 κατά την ΥΜΙΒ. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα, να διαμορφώσουν το έδαφος με τέτοιο τρόπο, ώστε να τα συμπεριλάβουν στο νέο κτήριο. Δεν διστάζουν να διατυπώσουν την άποψη, ότι οι κάτοικοι γνώριζαν την ιερότητα της εν λόγω περιοχής, λόγω των καταλοίπων που εντόπισαν, και αυτός ήταν ο λόγος για

⁹² Δεν γίνεται περιγραφή των προανακτορικών καταλοίπων, ωστόσο αναφέρεται η θέση τους και ότι πρόκειται για αρχιτεκτονικά κατάλοιπα (Soles 2010, 333, εικ. 32.1).

την οικοδόμηση ενός ιερού κτηρίου, δηλαδή του Κτηρίου Β.2. Στο σημείο αυτό κατασκευάστηκε μια ράμπα, κατά μήκος της δυτικής και νότιας πρόσοψης της πτέρυγας, προκειμένου να υπάρχει εύκολη πρόσβαση στα διαφορετικά σημεία του κτηρίου, ενώ ανασκάφηκε και μία ορθογώνια κατασκευή που ταυτίστηκε με βωμό. Ο βωμός κατασκευάστηκε ακριβώς πάνω στο κεντρικό άνδηρο, το οποίο καλύπτει τα προανακτορικά κατάλοιπα (Soles 2010, 333).

Το ΝΔ τμήμα της Δυτικής Πτέρυγας αποτελείται από ένα υπόγειο δωμάτιο (ΔΥ1)⁹³ (εικ. 112) και το ευρύχωρο Δωμάτιο 1.3 στο επίπεδο του ισογείου ακριβώς από πάνω (εικ. 73α). Τα δυο δωμάτια, πιθανότατα, επικοινωνούσαν μεταξύ τους μέσω μικρής, ξύλινης κλίμακας. Το Δωμάτιο 1.3 περιλάμβανε λίθινο θρανίο στον Β τοίχο και ήταν πλακόστρωτο. Τέλος, το ΝΔ τμήμα περιλάμβανε αρκετούς άλλους, μικρούς, αποθηκευτικού χαρακτήρα χώρους. Το Δωμάτιο ΔΥ1 βρίσκεται στο ίδιο επίπεδο με τα αντίστοιχα υπόστυλα δωμάτια 1.1 και 1.2 της Ανατολικής Πτέρυγας. Όπως στα νότια των Δωματίων 1.1 και 1.2 της Ανατολικής Πτέρυγας, έτσι και στα νοτιοανατολικά του Δωματίου ΔΥ1 της Δυτικής Πτέρυγας, παρατηρείται η διαμόρφωση ανοιχτού, υπαίθριου χώρου (EX2), ο οποίος έχει ονομαστεί «Θεατρική Περιοχή». Αποτελείται από τρία θρανία, με ίχνη πυράς ανάμεσά τους.

Κινητά ευρήματα

Επίπεδο δαπέδου-Δωμάτιο 1.3

87. Ψευδόστομος αμφορέας

Μεγάλος σε μέγεθος ψευδόστομος αμφορέας, μέσα στον οποίο φυλασσόταν κάποιο υγρό προϊόν. Δεν παρέχεται άλλη πληροφορία σχετικά με το αντικείμενο (Soles 2010, 332).

88-93. Χάλκινες λεκανίδες

Δεν παρέχονται πληροφορίες από τον ανασκαφέα σχετικά με την συγκεκριμένη τυπολογία των λεκανίδων. Ωστόσο, το ότι είναι έξι στον αριθμό και κατασκευασμένες από πολύτιμο υλικό είναι σημαντικά στοιχεία για την πιθανή σύνδεσή τους με

⁹³Για λόγους ευκολίας, το δωμάτιο ονομάζεται από την γράφουσα ΔΥ1, διότι οι ανασκαφείς δεν το έχουν ονομάσει.

ιεροπραξίες που σχετίζονται με χοές, συνδέοντάς τες και με τον προαναφερθέντα ψευδόστομο αμφορέα (Soles 2010, 332)⁹⁴.

Αποθηκευτικά δωμάτια (Αποθέτης θεμελίωσης)

Στους αποθηκευτικούς χώρους που ανεσκάφησαν στο επίπεδο του ισογείου, δίπλα στο Δωμάτιο 1.3, ήρθαν στο φως τρεις μικροί πίθοι, οι οποίοι ήταν θαμμένοι κάτω από το δάπεδο, ενώ κάτω από τους πίθους εντοπίστηκε αποθέτης θεμελίωσης που αποτελείτο από τα ακόλουθα ευρήματα.

94. Τάλαντο κασσίτερου

Εντοπίστηκε σε κάκιστη κατάσταση διατήρησης και στην ταύτισή του οδήγησαν ειδικές αναλύσεις. Η ανεύρεσή του υποδηλώνει στενές εμπορικές διαπαφές με την Εγγύς Ανατολή (Soles 2008, 153).

95. Χάλκινη τρίαينا

Η τρίαينا σώζεται σχεδόν ακέραια. Είχε πιθανότατα ξύλινη λαβή και είναι σχεδιασμένη με σκοπό να λειτουργήσει ως εργαλείο ψαρέματος. Ωστόσο εν προκειμένω βρίσκεται σε δεύτερη χρήση ως αφιέρωμα στην τελετή της θεμελίωσης (Soles 2008, 153, εικ. 8) **(εικ. 113)**.

Επίπεδο δαπέδου- Δωμάτιο ΔΥΙ

96. Πρόχους

Δεν δίνεται περιγραφή του εν λόγω αντικειμένου. Αναφέρεται μόνο ότι συνόδευε το κρανίο, που θα περιγραφεί παρακάτω (Soles 2010, 331).

⁹⁴ Όσον αφορά στις εν λόγω λεκανίδες παρατηρείται η εξής αντίφαση ως προς το ανασκαφικό περιβάλλον. Στην προκαταρκτική έκθεση της ανασκαφής (Soles & Davaras 1996, 192-193, πιν. 54a) αναφέρεται χαρακτηριστικά «...and six large bronze basins lay in the southern part of Room 1.4». Παραθέτουν και φωτογραφία του Δωματίου 1.4 με τις λεκανίδες in situ. Όμως, σε μεταγενέστερη δημοσίευση (Soles 2010, 332), αναφέρεται ότι «On the floor above the room where the skull lay, liquids were being stored in a large stirrup jar, probably to be poured into six large bronze basins that were also found here». Ο ψευδόστομος αμφορέας και στις δύο δημοσιεύσεις αναφέρεται ως εύρημα από το Δωμάτιο 1.3. Στην δεύτερη δημοσίευση οι έξι λεκανίδες παρουσιάζονται ως συνευρήματα του αμφορέα στο Δωμάτιο 1.3, ενώ στην πρώτη ως ευρήματα από το Δωμάτιο 1.4. Σε μία πιο λεπτομερή δημοσίευση, ωστόσο, που προηγήθηκε εκείνης του 2010, αναφέρεται ότι οι έξι λεκανίδες εντοπίστηκαν στο δωμάτιο απέναντι από το δωμάτιο στο οποίο βρέθηκαν η τρίαينا και το τάλαντο κασσίτερου (τα αντικείμενα αυτά περιγράφονται στη συνέχεια), δηλαδή στο Δωμάτιο 1.4 (Soles 2008, 154). Αυτές οι αντιφάσεις, είναι δυστυχώς τα αποτελέσματα των μη λεπτομερών και συνολικών δημοσιεύσεων μιας ανασκαφής, η οποία εν τέλει δημοσιεύεται κατακεραματισμένη και τμηματικά, προκαλώντας δυσκολίες στους μεταγενέστερους μελετητές.

97. Κρανίο

Πρόκειται για το κρανίο γυναίκας. Δεν εντοπίστηκαν άλλα σκελετικά κατάλοιπα μαζί του. Έχει απωλέσει την κάτω γνάθο, γεγονός που, σύμφωνα με τον ανασκαφέα, σημαίνει ότι είχε αποσπαστεί το κρανίο από τον υπόλοιπο σκελετό αφού η σάρκα είχε αποσυντεθεί (Soles 2010, 331).

Εξωτερικός Χώρος EX2 (Θεατρική Περιοχή)

Όλη η περιοχή είναι κατασκευασμένη με αργολιθοδομή από μικρού και μεσαίου μεγέθους λίθους. Έχουν κτιστεί θρανία στην βόρεια και ανατολική πλευρά, τα οποία διαμορφώνουν κερκίδα. Μόνο στην βάση των θρανίων χρησιμοποιούνται μεγαλύτερου μεγέθους πλακοειδείς λίθοι (**εικ. 114 α-β**). Δεν αναφέρονται καταλογογραφημένα τα ευρήματα, αλλά γίνεται απλή αναφορά σε ομάδες αντικειμένων. Επίσης, δεν υπάρχουν περιγράψεις τους, ούτε απεικονίσεις τους (Soles 2010, 332-3). Τέλος, η περιοχή περιλαμβάνει μία κατασκευή, η οποία έχει ταυτιστεί με βωμό ή εστία η οποία φέρει και αγωγό (**εικ. 115 α-β**).

Κεραμική

98. Μαγειρικά σκεύη

99. Λοπάδια

Οργανικά κατάλοιπα

100. Οστά

- α) **Ζώων:** Γίνεται αναφορά στην αποκάλυψη οστών ζώων, κυρίως χοίρων και αμνοεριφίων⁹⁵.

Ανατολική είσοδος προς την Θεατρική Περιοχή

Εντοπίστηκαν τριανταοκτώ (38) οστά αμνοεριφίων και χοίρων, ενώ αρκετά ήταν επίσης τα όστρεα, ανάμεσα στα οποία και ένας τρίτωνας τύπου *Charonia* (columella/siphon [large]).

Επιφανειακό στρώμα, άνω βαθμίδα κλίμακας

⁹⁵ Τα ευρήματα των οργανικών καταλοίπων μου γνωστοποιήθηκαν από τον David Reese μετά από προσωπική επικοινωνία.

Βρέθηκαν σαράντα (40) οστά αμνοεριφίων και χοίρων καθώς επίσης οστά ποντικού. Ακόμα, διαγνώστηκαν τμήματα ενός οστρέου. Σε βαθύτερο επίπεδο του επιφανειακού στρώματος βρέθηκαν οστά αδιάγνωστα (αμνοεριφίων ή χοίρων) με ίχνη από αιχμηρό αντικείμενο στην επιφάνειά τους.

Επίχωση κατάρρευσης, μεσαία βαθμίδα

Η εν λόγω επίχωση, πιθανότατα, προέρχεται από την κατάρρευση τμήματος της Δυτικής Πτέρυγας του Κτηρίου Β.2. Ήρθαν στο φως δεκατρία (13) οστά αμνοεριφίων, τα οποία επίσης έφεραν ίχνη από αιχμηρό αντικείμενο. Ακόμα, αποκαλύφθηκαν πιθανά οστά χοίρου, ενώ μεγάλος ήταν ο αριθμός των οστρέων, ανάμεσα στα οποία και ένα όστρεο τρίωνα στον τύπο *Charonia*.

Επίχωση μεσαίας βαθμίδας

Πάνω στη μεσαία βαθμίδα, ήρθαν στο φως δεκαεννιά (19) οστά αμνοεριφίων, ίσως και χοίρου, καθώς επίσης τμήματα οστρέου στον τύπο *Hexaplex*.

Περιοχή «εστίας/βωμού»

Όπως ήδη έχει αναφερθεί, στην περιοχή αποκαλύφθηκαν μαγειρικά σκεύη. Ένα εξ αυτών εντοπίστηκε δίπλα στην κατασκευή που ταυτίζεται με εστία/βωμό. Στο σημείο εντοπίστηκαν τρία (3) οστά αμνοεριφίων και χοίρων.

Αγωγός παρά την εστία

Εντοπίστηκαν όστρεα στον τύπο *Phorcus* και *Hexaplex*.

- **β) Ανθρώπων και άλλων ζώων:**

Επίχωση μεσαίας βαθμίδας

Πολύ ενδιαφέρουσα είναι η αποκάλυψη ανθρώπινων σκελετικών καταλοίπων κατά τη μελέτη του οστεολογικού υλικού από την Δυτική Πτέρυγα του Κτηρίου Β.2. Πιο συγκεκριμένα, ο ανασκαφέας σημειώνει την ανεύρεση οστών που ανήκουν σε ένα άτομο. Η συγκέντρωση οστών βρέθηκε πάνω στη μεσαία βαθμίδα της «Θεατρικής Περιοχής». Πιο συγκεκριμένα, πρόκειται για 18 τμήματα κρανίου, καθώς επίσης άλλα μικρότερα τμήματα οστών (ulna shaft (joins 62/6310.3), proximal metacarpus IV/V (worn), phalanx [F, carpus]). Στην ίδια βαθμίδα εντοπίστηκαν αρκετά οστά αμνοεριφίων, χοίρου και όστρεα στον τύπο *Patella*. Σε επίχωση, η οποία ονομάζεται

ως «καθαρισμός» του μεσαίου σκαλοπατιού, καταγράφονται δεκατέσσερα (14) οστά και πιο συγκεκριμένα χοίρων, αμνοεριφίων και βοοειδών. Τέλος, αποκαλύφθηκαν όστρεα των ειδών *Hexaplex* και *Eriphia*.

Εστία-ανώτατη επίχωση

Στην περιοχή της εστίας, όχι πολύ μακριά από αυτήν, εντοπίστηκε δεύτερη συγκέντρωση ανθρώπινων οστών. Τα σκελετικά αυτά κατάλοιπα ήταν αποσπασματικά. Πιο συγκεκριμένα, πρόκειται για δεκαπέντε (15) οστά, τα οποία βρέθηκαν μαζί με οστά αμνοεριφίων και χοίρων ενώ και η παρουσία οστρέων ήταν μεγάλη, ανάμεσα στα οποία και ένας τρίτωνας τύπου *Charonia*.

Εσωτερικό εστίας (Hearth core)

Βρέθηκαν πενήντα (50) οστά εκ των οποίων τέσσερα (4) ανήκουν σε ανθρώπινο κρανίο⁹⁶. Στο ίδιο περιβάλλον εντοπίστηκαν πολλά οστά αμνοεριφίων ή/και χοίρων καθώς επίσης κουνελιών. Τέλος, ταυτίστηκαν αρκετά όστρεα, ανάμεσα στα οποία και ένας τρίτωνας τύπου *Charonia*.

101. Φυτικά κατάλοιπα

Επίσης αναφέρονται υπολείμματα φυτών, χωρίς όμως να δηλώνεται τι είδους συγκεκριμένα.

Οικοδομικό συγκρότημα D

Γενικά στοιχεία

Το Οικοδομικό Συγκρότημα D βρίσκεται ανατολικά της εκκλησίας του Αγίου Νικολάου στο νησί του Μόχλου. Ήδη στις πρώτες ανασκαφές στην θέση, γίνεται λόγος από τον Seager (1909, 288) για οικίες με επιβλητικές προσόψεις και υπόστυλες αίθουσες, οι οποίες στήριζαν σημαντικούς ορόφους. Παρ' όλα αυτά, ο Seager προβαίνει σε λεπτομερή περιγραφή μόνο της μιας οικίας, της D4. Το συγκρότημα

⁹⁶ Βάσει των σημειώσεων του Reese τα ανθρώπινα οστικά κατάλοιπα έχουν ως εξής: «4 skull fragments (all rather thick, all recent breaks [most T 5.75, but up to 9]), upper molar (much worn), lower incisor, 2 ulna fragments (one joins 62/6311.2), 7 pelvis fragments (L), 2 proximal metacarpus fragments, proximal metatarsus V and shaft (L), metapodial shaft, 5 phalanx 1 (2 F, 3 broken), phalanx 2 (F), 6 rib fragments (2 heads, 6 fresh breaks), 11 fragments».

συνολικά περιλαμβάνει πέντε κτήρια⁹⁷. Παρακάτω θα καταγραφούν τα ελάχιστα δημοσιευμένα στοιχεία που αφορούν την Οικία D4.

Οικία D.4

Γενικά στοιχεία

Η Οικία D.4 βρίσκεται ανατολικά της εκκλησίας του Αγ. Νικολάου. Έχει άμεση οπτική επαφή με το λιμάνι καθώς βρίσκεται σε πολύ μικρή απόσταση από αυτό και στα ανατολικά της αναπτύσσονται οι Οικίες D.1, D.2 και D.3 ενώ στα βόρεια οι Οικίες D.5 και D.6.

Αρχιτεκτονική

Το Κτήριο D.4 θεωρείτο το μεγαλύτερο στον οικισμό του Μόχλου, μέχρι την αποκάλυψη του Κτηρίου B.2 (εικ. 116 α-β). Στο κτήριο διαγνώστηκαν δυο αρχιτεκτονικές φάσεις (Seager 1909, 296). Η πρώτη, στην πρώιμη ΥΜΙΒ περίοδο, ενώ η δεύτερη άρχισε λίγο πριν την καταστροφή του οικισμού στο τέλος της ίδιας περιόδου. Οι τοίχοι της νεότερης φάσης είναι πλινθόκτιστοι και ενισχύονται ανά διαστήματα από μικρούς λίθους. Η χρήση της ξυλείας σε επιμέρους αρχιτεκτονικά στοιχεία είναι περισσότερο συχνή στο εν λόγω κτήριο, όπως στις θύρες και στις οροφές (Seager 1909, 293-4). Η είσοδος στην οικία γινόταν από την δυτική πρόσοψή του. Μία μικρή, λίθινη κλίμακα οδηγούσε σε έναν αρκετά μακρύ και ευρύχωρο διάδρομο, ο οποίος παρείχε πρόσβαση στα νότια και στα βόρεια δωμάτια του κτηρίου (Soles & Davaras 1994, 411). Ενδεχομένως, θα είχε είσοδο και στα νότια, από την μεριά της θάλασσας, ωστόσο δεν κατέστη εφικτό να επιβεβαιωθεί αυτό (εικ. 117). Η οικία αποτελείτο συνολικά από 16 δωμάτια στο επίπεδο του ισογείου. Τα Δωμάτια 9,10 και 11 είναι ο πυρήνας της οικίας, ο οποίος βρίσκεται ανάμεσα σε δύο πτέρυγες δωματίων κυρίως αποθηκευτικής χρήσης, την ανατολική και την δυτική (Seager 1909, 296). Τα δωμάτια με το θρανίο και το Σύστημα Πολυθύρων, ανήκουν στην ΥΜΙΑ περίοδο, κατά την οποία έγιναν αναπροσαρμογές και αλλαγές στην αρχιτεκτονική του κτηρίου. Τέλος γίνεται αναφορά

⁹⁷ Δυστυχώς, οι περιγραφές της αρχιτεκτονικής, πολλώ δε μάλλον της σκευής που αποκαλύφθηκε, είναι σχεδόν ανύπαρκτες. Δύο δημοσιεύσεις των Soles και Δαβάρα (Soles & Davaras 1992, 439-442 και 1994, 411) αφορούν σε γενικά στοιχεία της αρχιτεκτονικής, υπό την μορφή των ανασκαφικών εκθέσεων, ενώ πολύ μικρή αναφορά γίνεται στα κινητά ευρήματα. Η Οικία D.2 είναι σχήματος L και έχει κατασκευασθεί ανάμεσα στις Οικίες D.1 και D.3. Πρόκειται για διώροφο κτήριο, το οποίο στο επίπεδο του ισογείου αποτελείται από έξι δωμάτια. Το ένα από αυτά τα δωμάτια έφερε δάπεδο επενδυμένο με πλάκες και στο κέντρο έναν κίονα (Soles 2004a, 158). Δεν γίνεται όμως καμία άλλη αναφορά σε αυτό.

και στην αποκάλυψη του ανατολικού άκρου της οικίας, με την ανεύρεση ενός ιδιαίτερα στιβαρού τοίχου από αμελώς λαξευμένους δόμους. Αναφέρονται και κινητά ευρήματα⁹⁸, χωρίς όμως να καθίσταται ξεκάθαρο από τον ανασκαφέα, για ποια περιοχή και για ποια δωμάτια μιλάει (Seager 1909, 296-7).

Δωμάτιο 8

Αρχιτεκτονική

Πρόκειται για το νοτιότερο δωμάτιο της οικίας, το οποίο δεν σώζει τον νότιο τοίχο του. Ο ανασκαφέας δεν αναφέρει τις διαστάσεις του. Στο κέντρο περίπου υπήρχε κίονας, του οποίου σώζεται η λίθινη βάση. Ο κίονας συνέβαλλε στην στήριξη του υπερκείμενου ορόφου, ωστόσο, το δωμάτιο με κίονα λειτουργούσε ενδεχομένως και ως ένας προθάλαμος που δίνει πρόσβαση στα υπόλοιπα διαμερίσματα του κτηρίου. Ο κίονας σε μεταγενέστερη φάση χρειάστηκε υποστήριξη. Ως εκ τούτου, οι ένοικοι του κτίσματος περιέβαλαν τον κίονα με έναν μικρό τοίχο στα νότιά του. Στον τοίχο αυτό έχει μείνει ως τις μέρες μας το αποτύπωμα του ξύλινου κίονα, με αποτέλεσμα να υπολογίζεται η αρχική διάμετρός του στα 0.50 μ. Σύμφωνα με τον ανασκαφέα, το δωμάτιο ίσως λειτουργούσε ως στοά στην άκρη του λιμανιού (Seager 1909, 294).

Κινητά ευρήματα

Ο ανασκαφέας δεν καταγράφει την εύρεση κινητών αντικειμένων στο παραπάνω δωμάτιο.

Δωμάτιο 9

Αρχιτεκτονική

Στα ανατολικά του Δωματίου 8, μία θύρα παρέχει πρόσβαση σε ευρύχωρο, ορθογώνιο δωμάτιο, το οποίο ο ανασκαφέας αποκαλεί «μέγαρο». Σε αυτό οδηγεί ένας σύντομος επιμήκης διάδρομος. Πρόσβαση σε αυτό υπήρχε πιθανότατα και από τα νότια. Δεν έχει διασωθεί όμως σε καλή κατάσταση το νότιο τμήμα του κτηρίου. Ο χώρος είναι πλακόστρωτος και, σχεδόν στο κέντρο του, παρατηρείται λίθινη βάση κίονα. Στην ΒΑ γωνία του δωματίου παρατηρείται θρανίο, μπροστά από το οποίο διαμορφώνεται μία τετράγωνου σχήματος περιοχή καλυμμένη με κονίαμα. Οι πλάκες διαμορφώνονται στο

⁹⁸ Συγκεκριμένα αναφέρεται στην ανεύρεση δύο λίθινων λύχνων, έναν από στεατίτη και έναν από ασβεστόλιθο (Seager 1909, 297, εικ. 17,18, 21).

υπόλοιπο δάπεδο σε ελαφρώς υψηλότερο επίπεδο συγκριτικά με το κονιαμένο, δημιουργώντας έναν χώρο μπροστά από το θρανίο ιδιαίτερα διακριτό, ο οποίος βρίσκεται σε χαμηλότερο επίπεδο. Στον Β τοίχο του δωματίου αποκαλύφθηκαν δύο πήλινες τετράπλευρες στήλες, οι οποίες ίσως είχαν διακοσμητικό ρόλο (εικ. 118).

Κινητά ευρήματα

Δεν γίνεται αναφορά σε κινητά ευρήματα, τα οποία να βρέθηκαν in situ.

Δωμάτιο 10

Αρχιτεκτονική

Στα δεξιά του προαναφερθέντος θρανίου, υπάρχει είσοδος σε άλλο μικρότερο δωμάτιο, το Δωμάτιο 10. Είναι, επίσης, πλακόστρωτο και ο ανασκαφέας το ταυτίζει με τουαλέτα ή λουτρό. Παρ' όλα αυτά, δεν υπάρχει διέξοδος για τα ακάθαρτα ύδατα. Αν λειτουργούσε ως λουτρό, τότε το νερό μεταφερόταν με τη βοήθεια δοχείων έξω από το δωμάτιο.

Κινητά ευρήματα

Δεν αναφέρονται κινητά ευρήματα.

Δωμάτιο 11

Αρχιτεκτονική

Στο Δωμάτιο 11 οδηγείται κανείς μέσω πλατιάς θύρας από το Δωμάτιο 9. Πρόκειται για ένα ευρύχωρο δωμάτιο, ορθογώνιο, το οποίο είναι ανοιχτό και προσβάσιμο μέσω θυρών από κάθε σημείο της οικίας. Το δάπεδο δεν καλύπτεται με πλάκες, ενώ ήρθαν στο φως πολλά απανθρακωμένα κομμάτια ξύλου, ενδεχομένως από τις δοκούς στήριξης της οροφής. Στα βόρεια του δωματίου, υπήρχε πολύθυρο με δύο παραστάδες αντιστήριξης από πηλό, που έφεραν όμως ξύλινη ενίσχυση στην πρόσθια και την οπίσθια όψη τους. Μέσω θύρας επίσης, συνδέεται με το Δωμάτιο 14⁹⁹ στα νότια, όσο

⁹⁹Στο συγκεκριμένο δωμάτιο, αποκαλύφθηκαν μεγάλα αποθηκευτικά δοχεία, τα οποία ήταν σχεδόν ολοσχερώς κατεστραμμένα από την επίδραση της φωτιάς κατά την τελευταία φάση της ΥΜΙΒ (Seager 1909, 299-301). Σημαντικό στοιχείο αποτελεί το γεγονός, ότι και σε αυτή την οικία βρέθηκαν ανθρώπινα, απανθρακωμένα, οστά.

και με τα μικρότερα Δωμάτια 12, 13 και 15¹⁰⁰, τα οποία λειτουργούσαν ως αποθηκευτικοί χώροι¹⁰¹, όπως υποδεικνύει η ανεύρεση πίθων στο εσωτερικό τους. Το Δωμάτιο 11 αποτελεί την κεντρική αίθουσα του κτηρίου, στην οποία διαμορφώνονται πολύθυρα στα βόρεια και πολλαπλές θύρες στα νότια και δυτικά δίνοντας πρόσβαση σε χώρους αποθήκευσης. Η περιοχή με το θρανίο, δεν αποκλείεται να είναι μία αυλή/φωταγωγός και θα πρέπει να θεωρείται το ανατολικό άκρο του Δωματίου 11 και όχι μέρος του Διαδρόμου 9 που αναφέρθηκε παραπάνω.

*Κινητά ευρήματα (πεσμένα από τον όροφο)*¹⁰²

102. Κύπελλα/λοπάδες

Ο Seager κάνει λόγο για την αποκάλυψη μεγάλου αριθμού κυπέλλων. Χαρακτηριστικά αναφέρει: «*In the doorway and extending as far as the column base of the megaron were hundreds of clay cups of the common unpainted type*». Πρόκειται για υλικό από την επίχωση της κατάρρευσης του ορόφου. Ειδικότερα, είχαν καταπέσει στην ΒΔ γωνία του δωματίου. Τα κύπελλα ήταν τοποθετημένα το ένα μέσα στο άλλο, υποδηλώνοντας ότι βρίσκονταν τοποθετημένα σε στοίβες και αποθηκευμένα την ώρα της καταστροφής του κτηρίου. Η πτώση τους από τον όροφο ήταν εξαιρετικά βίαιη και σχεδόν όλα ήταν θραυσμένα. Δεν καταγράφονται αριθμημένα, ούτε και απεικονίζονται φωτογραφικά. Επίσης, ο ανασκαφέας (Seager 1909, 298) δεν έδωσε κάποια στοιχειώδη περιγραφή τους, εκτός από τα προαναφερθέντα στοιχεία.

103. Ηθμοπυξίδα

Στο ίδιο ανασκαφικό περιβάλλον εντοπίστηκε μία ηθμοπυξίδα, η οποία διεσώθη σε αρκετά καλή κατάσταση. Δεν αριθμείται από τον ανασκαφέα, ούτε και περιγράφεται. Ωστόσο, απεικονίζεται σε μια φωτογραφία και σε ένα λεπτομερές σχέδιο (Seager 1909, 281, 298-299 fig.4, pl.VII). Η διακόσμηση είναι εξαιρετικά επιμελημένη και

¹⁰⁰Στο Δωμάτιο 15 βρέθηκαν τρία τριποδικά μαγειρικά σκεύη, τα οποία είχαν καταπέσει από τον όροφο, όπως και τα αποθηκευμένα κύπελλα από την ΒΔ γωνία του Δωματίου 11, για τα οποία θα γίνει λόγος παρακάτω.

¹⁰¹Ανάλογη γειτνίαση με αποθηκευτικούς χώρους παρατηρήθηκε και στο Σύστημα Αιθουσών του Κτηρίου Β2. Δυτικώς του Δωματίου 2.2 υπάρχουν τα μικρά, αποθηκευτικά δωμάτια a, b, c.

¹⁰²Ο ανασκαφέας καταγράφει, μεταξύ άλλων, ένα πιθοειδές αγγείο που φέρει τέσσερις, οριζόντιες λαβές στους ώμους. Χρονολογείται στην ΥΜΙΒ περίοδο (Seager 1909, 298-9) πεσμένο από τον όροφο και αυτό. Συνανήκει στην επίχωση των κυπέλλων και της ηθμοπυξίδας.

αποτελείται από ζώνες θεμάτων, οι οποίες περιλαμβάνουν άνθη με μικρά πέταλα, στιγμές, μινωικά κρίνα και φυλλόσχημα μοτίβα.

Δωμάτιο 16

Αρχιτεκτονική

Από το Δωμάτιο 15, μέσω θύρας, υπάρχει πρόσβαση στο Δωμάτιο 16, το οποίο, σύμφωνα με τον ανασκαφέα, ήταν αστέγαστο και πιθανότατα πρόκειται για μια αυλή. Οι διαστάσεις της είναι 5 μ. x 4 μ. και δεν ήταν πλακόστρωτη. Στον βόρειο τοίχο της διακρίνονται κατάλοιπα δυο ξύλινων πεσσών¹⁰³, που ήταν εφαπτόμενοι στον τοίχο. Ενδεχομένως, να είχαν διακοσμητικό ρόλο και όχι ενίσχυσης της στατικότητας του τοίχου. Στο ίδιο σημείο εντοπίστηκε και κόκκινο κονίαμα, γεγονός που πιθανώς υποδηλώνει την διακόσμησή τους. Δεν επιβεβαιώνεται η ύπαρξη του δυτικού πεσσού, ωστόσο βρέθηκε απανθρακωμένο ξύλο στο δάπεδο, το οποίο θα μπορούσε να προέρχεται από την ξύλινη επένδυσή του. Το συγκεκριμένο δωμάτιο θυμίζει πολύ την περίπτωση του Δωματίου 1 της Οικίας AC στην Ψύρα. Οι δύο ξύλινοι πεσσοί που εφαπτόνται στον τοίχο, σύμφωνα με τον αρχικό ανασκαφέα, είναι, πιθανότατα, κατάλοιπα των βάσεων πλίνθινων διαχωριστικών τοίχων. Επίσης, το δωμάτιο θα πρέπει να υποστηλωνόταν με έναν ή και δύο πεσσούς στο μέσον του περιπού, οι οποίοι δεν άφησαν ίχνη ή δεν έγιναν αντιληπτά από τον ανασκαφέα. Εξαιτίας παρόλα αυτά των πενιχρών αρχιτεκτονικών καταλοίπων δεν μπορεί να στοιχειοθετηθεί επαρκώς η άποψη περί υπόστυλου δωματίου.

Κινητά ευρήματα

104. Πήλινη εστία ή τράπεζα προσφορών

Το μοναδικό εύρημα, σύμφωνα με τον ανασκαφέα, στον χώρο αυτό είναι μία κινητή εστία, κατασκευασμένη από χονδρόκοκκο πηλό και επικαλυμμένη από λευκό κονίαμα, πάνω στο οποίο διακρίνεται διακόσμηση από ερυθρές ταινίες. Εξαιτίας της απουσίας ιχνών καύσης, είναι πιθανότερο να χρησιμοποιήθηκε ως τράπεζα προσφορών (Seager 1909, 301).

Προκαταρκτικά συμπεράσματα για την Οικία D.4

¹⁰³Πρόκειται στην ουσία για τρίπλευρες στήλες, που προεξέχουν από τον τοίχο.

Συμπερασματικά, η εν λόγω οικία φέρει χαρακτηριστικά που την διακρίνουν ανάμεσα στα υπόλοιπα κτήρια του Μόχλου τόσο για το μέγεθός της, την χρήση λαξευτής τοιχοποιίας αλλά και πολυθύρων. Επίσης, φέρει εσωτερικό φωταγωγό/αυλή, ενώ ενδέχεται το Δωμάτιο 16 να ήταν υπόστυλο. Επιπλέον, χαρακτηρίζεται από την ύπαρξη οργανωμένων αποθηκευτικών χώρων. Τέλος, τα κινητά ευρήματα δεν είναι πλούσια, ωστόσο είναι ενδεικτικά του διακριτού ρόλου που είχε πιθανότατα το εν λόγω κτήριο για τον οικισμό, καθώς φαίνεται ότι στον όροφο τελούνται γεύματα, ίσως κοινοτικού χαρακτήρα.

Το Κτήριο των Ελαιών (The Temenos of the Olive Trees)

Γενικά στοιχεία

Οι ανασκαφές στον Μόχλο τα τελευταία χρόνια, έχουν φέρει στο φως πολύ σημαντικές πληροφορίες που αφορούν στην έκταση του οικισμού αλλά και στον σύνθετο χαρακτήρα της καθημερινότητας των κατοίκων. Η περίπτωση του Κτηρίου των Ελαιών, είναι μία από τις πιο ενδιαφέρουσες, καθώς οι ανασκαφείς, το ταυτίζουν με ανεξάρτητο ιερό.

Αρχιτεκτονική

Στην προσπάθεια των ανασκαφέων να αποκαλύψουν στην πλήρη έκταση μίας από τις κεντρικότερες οδικές αρτηρίες του οικισμού (*Οδός 2- Avenue 2*) (εικ. 119), η οποία στα ΒΑ διασταυρώνεται με έτερη οδό (*Οδός 3- Avenue 3*), αποκαλύφθηκαν τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα ενός αστέγαστου κτηρίου. Βρίσκεται πάνω σε ένα μικρό ύψωμα του εδάφους, στο οποίο ανεβαίνει κανείς μέσω της προέκτασης της Οδού 2, η οποία αποτελείται από τέσσερις βαθμίδες. Η μικρή αυτή κλίμακα οδηγούσε σε έναν πλακόστρωτο αύλειο χώρο. Ο υπαίθριος αυτός χώρος οδηγούσε σε κτήριο με στενό άνοιγμα. Η είσοδος άνοιγε σε δωμάτιο, πλακόστρωτο χωρίς στέγη, σύμφωνα με τους ανασκαφείς, ενώ στα βόρεια και στα ανατολικά υπήρχαν δευτερεύοντα πλευρικά δωμάτια, τα οποία ήταν στεγασμένα. Το ανατολικό δωμάτιο έφερε θρανίο στον βόρειο τοίχο του. Στο δάπεδο του κεντρικού, αστέγαστου δωματίου υπήρχαν πλάκες που σχημάτιζαν κέρνους. Η τοιχοποιία αποτελείτο από πλίνθους πάνω σε βάση από αργολιθοδομή (Soles & Davaras 2013, 14-15) (εικ. 120 α-β-γ και 121).

Κινητά ευρήματα

Οι ανασκαφείς δεν προχωρούν σε καταλογογραφημένη δημοσίευση των ευρημάτων και γίνεται απλή αναφορά σε ομάδες αντικειμένων. Τα πλευρικά δωμάτια βρέθηκαν άδεια. Μόνο στο κεντρικό, εντοπίστηκαν πίθοι και φυτικά κατάλοιπα, που ανιχνεύθηκαν μετά την ανάλυση δειγμάτων χώματος. Δείγματα συλλέχθηκαν και από το εσωτερικό των πύλων.

Πιο συγκεκριμένα, ήρθαν στο φως πέντε ή έξι πίθοι (Soles 2016, πιν.LXXVIII), ενώ διάσπαρτα στο δωμάτιο υπήρχαν υπολείμματα καμένων πλίνθων και ξύλου. Τέλος, ανακαλύφθηκαν φύλλα ελιάς, ορισμένα εκ των οποίων διατηρούνταν σε εντυπωσιακά καλή κατάσταση (Soles & Davaras 2013, 15, Soles 2016, πιν.LXXIXa). Κατά συνέπεια, διαπιστώνεται ότι οι πίθοι χρησίμευαν προκειμένου να φυτεύονται ελαιόδεντρα, με σκοπό στο μέλλον να φυτευτούν στο ύπαιθρο. Θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς, ότι το εν λόγω κτήριο λειτουργεί σαν ένα φυτώριο ελαιόδεντρων. Παρόλα αυτά από την Mylona (2016, 2, εικ. 3, 2020, 193-195, εικ. 13), σημειώνεται σε απεικόνιση της κάτοψης του νεοανακτορικού οικισμού, ότι στο κτήριο βρέθηκαν οστά, ζώων, ψαριών και όστρεα, χωρίς ωστόσο, να αναφέρονται περισσότερες λεπτομέρειες. Μετά από προσωπική επικοινωνία με τον David Reese, ο οποίος μελέτησε το υλικό που αφορά στα όστρεα από το κτήριο, μου γνωστοποίησε την ανεύρεση τεσσάρων οστρέων τρίτων, σε καλή κατάσταση διατήρησης, τα οποία πιθανότατα χρησιμοποιούνταν ως δοχεία πρόχυσης. Ένα εξ αυτών φέρει και εγκοπή για την έξοδο του υγρού περιεχομένου του.

Η Οικία της Κυρίας (House of the Lady with the Ivory Pyxis)

Γενικά στοιχεία

Το εν λόγω κτήριο δεν είναι πλήρως δημοσιευμένο, αλλά γνωστοποιήθηκε η ανασκαφή του με τη δημοσίευση προκαταρκτικών δεδομένων πρόσφατα (Soles 2016, 249-252). Πιο συγκεκριμένα, πρόκειται για μία οικία στα ΒΔ του οικισμού και ακριβώς δίπλα στο Κτήριο Β2, του οποίου η σημασία έχει ήδη καταδειχθεί. Στα ΝΑ της οικίας αποκαλύφθηκε μικρή αυλή, η οποία οδηγεί στην Οδό 1 (*Avenue 1*)(**εικ. 122**).

Αρχιτεκτονική

Το κτήριο έχει θεμελιωθεί στην πλαγιά ενός βουνού πάνω σε τρία άνδρα. Στα ΝΑ κατασκευάζεται ένα υπόγειο δωμάτιο, το οποίο είχε παράθυρο που έβλεπε σε μικρή αυλή. Επίσης, στο ισόγειο επίπεδο της οικίας, προς τα βόρεια, υπάρχει δεύτερο,

μεγαλύτερο παράθυρο, το οποίο δίνει οπτική επαφή σε έναν αύλειο χώρο με μία εξέδρα και λάκκους, οι οποίοι πιθανότατα ήταν αποθηκευτικοί. Ο ένας εξ αυτών είναι αρκετά μεγάλος, ημικυκλικός και βρίσκεται δίπλα στο παράθυρο. Στον δεύτερο όροφο, εντοπίστηκε η είσοδος στο κτήριο από την Οδό1 και μία κλίμακα που κατέβαινε στο ισόγειο. Τέλος, μία δεύτερη κλίμακα οδηγούσε στον τρίτο όροφο της οικίας, ο οποίος δεν έχει ανασκαφεί προς το παρόν. Η τοιχοποιία της οικίας αποτελείται από αμελώς λαξευμένους λίθους και αργολιθοδομή.

Στην περιοχή όπου βρίσκεται το μεγαλύτερο παράθυρο, το οποίο έχει οπτική επαφή με την αυλή, διακρίνονται ένας ιπνός στα αριστερά του μεγάλου λάκκου, δίπλα στο παράθυρο και ένας δεύτερος ιπνός μπροστά από το παράθυρο. (Soles 2016, 251-252) (εικ. 123α-β-γ).

Κινητά ευρήματα

Από την επίχωση του ορόφου

Όσον αφορά στα κινητά ευρήματα, γίνεται μια γενική αναφορά σε ομάδες αντικειμένων, ενώ λίγα από αυτά περιγράφονται και απεικονίζονται. Παρακάτω θα γίνει αναφορά στα ευρήματα που προέρχονται από τον όροφο της οικίας τα οποία βρίσκονταν κατά μήκος της ανατολικής πρόσοψής της. Η επίχωση αυτή, κατέπεσε στο υπόγειο δωμάτιο (Soles-Davaras 2010, 1).

Ελεφάντινα αντικείμενα

105. Περόνες

Ανασύρθηκε μία συλλογή από περόνες, όλες ελεφάντινες, ανάμεσα στις οποίες επτά προορίζονταν για την διαμόρφωση κομμώσεων κεφαλής. Έχουν σχήμα κυρτό και φέρουν διακόσμηση από ραβδώσεις. Επίσης, μία ήταν ευθύγραμμη και φέρει διακόσμηση από ρόδακα στην κορυφή της. Τέλος, μία ακόμη φαίνεται ότι χρησίμευε για να δένει και να διακοσμεί ενδύματα (Soles 2016, 249, πιν. LXXXb) (εικ. 124).

106. Πυξίδα

Η εν λόγω πυξίδα, που χρησιμοποιείτο ως κοσμηματοθήκη, αποτελεί ένα από τα πολυτελέστερα αντικείμενα που έχουν ανασκαφεί στον οικισμό και είναι δείγμα υψηλής καλλιτεχνίας. Είναι κατασκευασμένη από ελεφαντόδοντο και ξύλο και έχει

υποστεί μεγάλη φθορά από την πυρκαγιά που κατέστρεψε το κτήριο. Στο εσωτερικό της σώζονταν ακόμα μερικά αντικείμενα από το περιεχόμενό της. Η διακόσμησή της είναι ανάγλυφη και φέρει περίτεχνη παράσταση. Πιο αναλυτικά, απεικονίζεται μία γυναίκα στα αριστερά, ή οποία κάθεται σε βαθμιδωτό βωμό ή μπροστά από ένα κτήριο, μέσα από το οποίο ξεπηδά ένα ελαιόδεντρο. Στο αριστερό της χέρι κρατά κρίνο. Ακριβώς από πάνω της διακρίνεται μία δεύτερη, μικρότερη γυναικεία μορφή η οποία αιωρείται. Στα δεξιά της παράστασης, τέσσερις μορφές, δυο άντρες και δυο γυναίκες βαδίζουν προς την καθήμενη γυναίκα. Ανάμεσα στις μορφές, αιωρείται ένα μικρό αντικείμενο που θα μπορούσε να είναι ρυτό. Τα πλαϊνά τμήματα της πυξίδας, απεικονίζουν θαλάσσιο τοπίο. Το κτήριο ή ο βωμός στον οποίο κάθεται η γυναίκα κοσμείται από ημιρόδακες και ένα σταυροειδές μοτίβο, ενώ στο κατώτατο μέρος της παράστασης διακρίνονται αμφίκυκλοι βωμοί, οι οποίοι όμως δεν αποκλείεται να αποτελούν τμήμα εξέδρας, πάνω στην οποία διαδραματίζεται η σκηνή (Soles 2016, 249, πιν. LXXXI-LXXXII) (εικ. 125α-β).

Από το επίπεδο του δαπέδου ενός από τα ισόγεια δωμάτια¹⁰⁴

Μεταλλικά αντικείμενα

107. Χάλκινες λεκανίδες

Πρόκειται για λεκανίδες παρόμοιες με αυτές που εντοπίστηκαν στο Κτήριο Β2, στην Δυτική Πτέρυγα (Soles 2016, 251).

Λίθινα αντικείμενα

108. Λίθινη παλέτα

Οι ανασκαφείς αναφέρουν ότι πρόκειται για παλέτα χρωμάτων, που θα χρησίμευε στον καλλωπισμό της ενοίκου (Soles 2016, 251).

109. Σφραγιδόλιθος

Πρόκειται για μία σφραγίδα από σάρδιο λίθο, η οποία απεικονίζει δύο λέοντες (Soles 2016, 251).

¹⁰⁴Ανάμεσα στα αντικείμενα που καταγράφονται, βρέθηκαν αγγεία της ΠΜΠ περιόδου. Πρόκειται για αγγεία τα οποία συνέλεξε το άτομο που κατοικούσε στην οικία και τα οποία τα βρήκε στην θέση τους κατά την διάρκεια των εργασιών ανέγερσης του κτηρίου.

110. Περιδέραια

Δεν αναφέρεται ο ακριβής αριθμός τους, ωστόσο ένα εξ αυτών αποτελείτο από ογδόντα χάντρες αιγυπτιακού αμέθυστου. Άλλα περιδέραια ήταν φιλοτεχνημένα από αφγανικό Lapis Lazuli, σάρδιο από την Εγγύς Ανατολή, άργυρο¹⁰⁵ από το Λαύριο και γυάλινες χάντρες σε σχήμα άνθεων, σπόρων σιταριού και δακρύων. Μερικές χάντρες απεικόνιζαν οκτώσχημη ασπίδα, κρίνο και κεφαλή ταύρου (Soles 2016, 251, πιν. LXXXIIIa) (εικ. 126).

Οργανικά κατάλοιπα

111. Σπόροι

α) Περιοχή ιπνού δίπλα στο παράθυρο με τον λάκκο αποθήκευσης

Στην περιοχή αυτή, αποκαλύφθηκαν απανθρακωμένοι σπόροι σύκων, σταφυλιών και ελιών. Εντυπωσιακό στοιχείο αποτελεί το γεγονός ότι οι καρποί της ελιάς διατηρούσαν ακόμα τμήμα της σάρκας τους, ενώ ένας καρπός διατηρούσε μικρό τμήμα του μίσχου του. Αυτό οδήγησε τους ανασκαφείς στο συμπέρασμα, ότι μεγάλωνε κάποια ελιά στο σημείο, ίσως και μέσα στον λάκκο αποθήκευσης, ενώ έκαιγε η φωτιά (Soles 2016, 251-252).

β) Περιοχή ιπνού μπροστά από το παράθυρο

Ταυτίστηκαν απανθρακωμένοι σπόροι δίκοκκου σιταριού σε μεγάλες ποσότητες και γρασίδι. Σκοπός της χρήσης του σιταριού δεν ήταν το μαγείρεμά του, αλλά η διατήρησή του, μέσω της χρήσης της φωτιάς (Soles 2016, 252).

¹⁰⁵Ο άργυρος είναι ένα γνωστό μέταλλο στους κατοίκους του Μόχλου ήδη από την ΠΜ περίοδο, όπως καθίσταται σαφές από τα εισηγμένα ευρήματα του ΠΜ νεκροταφείου (Aguz 1984, 186-8).

Γ΄
ΓΟΥΡΝΙΑ

Τοπογραφία και ιστορία κατοίκησης της πόλης

Η πόλη των Γουρνιών βρίσκεται στον μυχό του κόλπου του Μιραμπέλου, στα βόρεια. Οι κάτοικοί της, ασχολούνταν κυρίως με την γεωργία και το θαλάσσιο εμπόριο. Σε περιοχές όπου το έδαφος είναι άγονο και βραχώδες και οι καλλιεργήσιμες εκτάσεις ελάχιστες ή ανύπαρκτες, οι κάτοικοι προσπαθούν να χτίσουν τα σπίτια τους σε όσο το δυνατόν πιο μικρή έκταση. Αυτό συμβαίνει προκειμένου να κερδίσουν έδαφος για καλλιέργεια. Η μινωική πόλη των Γουρνιών ωστόσο, αποτελεί εξαίρεση, μιας και η έκτασή της είναι μεγάλη, ενώ δεν απουσιάζουν εγγειοβελτιωτικά έργα (Watrous 2012, 534-6). Οι κάτοικοί της κατά την ΥΜΙΒ περίοδο, ανέρχονταν, σύμφωνα με πρόσφατους υπολογισμούς στα 400-1200 άτομα (Watrous et al. 2000, 471-478).

Η πόλη είναι κτισμένη σε χαμηλό λόφο σε ελάχιστη απόσταση από την θάλασσα, όπου θα υπήρχε ασφαλές αγκυροβόλιο προκειμένου να επιδίδονται οι κάτοικοι στις αλιευτικές και εμπορικές τους δραστηριότητες (εικ. 127). Πιθανότατα, πρόκειται για την σημερινή ακτή της Παχιάς Άμμου. Οι κάτοικοι, επίσης, ασχολούνταν και με διάφορες βιοτεχνίες. Έχουν αποκαλυφθεί οικίες μεταλλοτεχνιτών (π.χ. Οικία Cg), καθώς επίσης και κεραμοποιών (π.χ. Οικία Aa¹⁰⁶). Συνολικά στον οικισμό έχουν έρθει στο φως έντεκα (11) κεραμεικοί κλίβανοι (εικ. 128). Η γεωμορφολογία της περιοχής είναι βραχώδης, με ασβεστολιθικούς όγκους που υψώνονται κατά το μέγιστο 1200 μ. πάνω από την επιφάνεια της θάλασσας (Hawes 1908, 20). Ανατολικά και δυτικά της θέσης, εκτείνονται κοιλάδες, οι οποίες, αν και άνυδρες σήμερα, κατά την μινωική περίοδο αποτελούσαν περιοχές πλούσιες σε φρέσκο νερό. Στα δυτικά του λόφου, υπήρχε ποταμός και στα νότια αρκετές πηγές (Soles 1979, 150). Τέλος, οι γύρω λόφοι διέθεταν φλέβες χαλκού και ίσως άλλων μεταλλευμάτων, γεγονός που δικαιολογεί απόλυτα την ενασχόληση των κατοίκων της πόλης με την μεταλλουργία, όπως αποκάλυψαν οι ανασκαφές.

Σχετικά με την παρουσία ανθρώπων στην ευρύτερη περιοχή αλλά και στα Γουρνιά ειδικότερα, τα στοιχεία είναι πλούσια. Το νεκροταφείο εντοπίστηκε στην περιοχή του Σφουγγαρά, σε κοντινή απόσταση από την πόλη των Γουρνιών (Hall 1912, 46-48). Σύμφωνα με τα ευρήματα από το νεκροταφείο αλλά και από ενδείξεις που απέδωσαν οι ανασκαφές των τελευταίων χρόνων (Watrous et al 2015, 457), ανθρώπινη παρουσία

¹⁰⁶ Στην εν λόγω οικία, βρέθηκε κεραμεικός τροχός της ΜΜΙΙ περιόδου (Watrous 2015, 12-13).

στον λόφο των Γουρνιών απαντά από τη Νεολιθική Εποχή. Ωστόσο διακόπτεται για άγνωστους λόγους και δεν εμφανίζεται ξανά ως και την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού. Οι πρώτοι κάτοικοι με οργανωμένο οικισμό και δραστηριότητες εγκαταστάθηκαν στα Γουρνιά κατά τους ΠΜΠ-ΠΙ χρόνους (Betancourt 1979, 165, Watrous 2000, 129). Ίχνη ΜΜ οικιών υπάρχουν, λίγα και αραιά, εκτεινόμενα από την κορυφή του λόφου ως και την ακτογραμμή. Κατά την πρώιμη νεοανακτορική περίοδο (ΜΜΠΠ-ΥΜΙΑ) κτίστηκε ένα διοικητικό κτήριο (*Palatial Building*) στην κορυφή του λόφου, που καταστράφηκε κατά την ΥΜΙΒ μαζί με την πόλη. Η Hawes υποστήριξε, ότι τμήματα της πόλης εγκαταλείφθηκαν κατά την ΥΜΙΑ (π.χ. οικίες Cf και Cm), ωστόσο, οι νεώτερες μελέτες αποδεικνύουν ότι μεγάλο μέρος της κεραμικής τους, ανήκει στην ΥΜΙΒ περίοδο.

Η Νεοανακτορική Εποχή στην ευρύτερη περιοχή των Γουρνιών, παρουσιάζει την εικόνα μιας ταραγμένης εποχής. Εγκαταλείπονται οι μικροί οικισμοί και τα Γουρνιά αναδεικνύονται κυρίαρχα, αναδιαμορφώνοντας το διοικητικό τους κέντρο, το Ανακτορικό Κτήριο. Οι λόγοι στους οποίους πιθανόν οφείλεται αυτός ο συγκεντρωτισμός είναι πολλοί, όπως οι ενδοκοινοτικές αντιπαλότητες, με σκοπό την κυριαρχία σε μεγαλύτερο μέρος καλλιεργήσιμης γης. Άλλος παράγοντας ήταν, ενδεχομένως, η έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας και πιθανοί σεισμοί (Watrous-Schultz 2012, 55). Στο μεγαλύτερο μέρος της πόλης, δεν παρατηρείται επανακατοίκηση μετά την οριστική εγκατάλειψή της κατά την ΥΜΙΒ περίοδο. Μόνο στις οικίες Eh, Ei, Ej και He εντοπίζονται ενδείξεις κατοίκησης κατά την ΥΜΠΙΑ1 περίοδο. Κατά την διάρκεια της ΥΜΠΙΑ2-Β περιόδου, αρκετές οικίες παρουσιάζονται σποραδικά στην περιφέρεια του παλιού οικισμού. Οι νέοι κάτοικοι της θέσης έκτισαν ένα δημόσιο ιερό στην κορυφή του λόφου, δίπλα στο κατεστραμμένο ανάκτορο. Κατά την ΥΜΠΙΒ, η θέση εγκαταλείπεται οριστικά για περισσότερο από μια χιλιετία, όταν Ρωμαίοι έποικοι εγκατέστησαν οικισμό στο νότιο άκρο του ερειπωμένου μινωικού.

Ιστορία της έρευνας

Η θέση ονομάστηκε «Γουρνιά» εξαιτίας των αναρρίθμητων μικρών γουρνών που εντόπιζαν οι χωρικοί εργάτες, μισοθαμμένες ανάμεσα στα ερείπια της μινωικής πόλης (εικ. 129). Οι ανασκαφές ξεκίνησαν το 1901 και ολοκληρώθηκαν το 1904, από μία πρωτοπόρο γυναίκα αρχαιολόγο, τη Harriet Boyd Hawes και τους συνεργάτες της, για

λογαριασμό της American Exploration Society of Philadelphia¹⁰⁷ (εικ. 130α-β). Σε αυτό το χρονικό διάστημα, η ανασκαφέας αποκάλυψε «ανάκτορο», όπως αποκαλούσε το μεγάλο διοικητικό κτήριο, τη Δημόσια Αυλή του, πολλά οικοδομικά συγκροτήματα και πλακόστρωτους δρόμους. Κατά μήκος της ακτής, στην περιοχή Πέρα Αλατσομούρι, ανέσκαψε, επίσης, τα κατάλοιπα μιας MMI-II οικίας, ωστόσο δεν ολοκλήρωσε τις εργασίες της, θέλοντας να επικεντρωθεί στη νεοανακτορική πόλη. Τέλος, αποκάλυψε ένα μεγάλο, παράκτιο κτήριο (*The Shore House*), που δεν δημοσίευσε και λειτουργούσε ως ναύσταθμος, ο οποίος αποτελείτο από τρία υπόστεγα για την προστασία των πλοίων. Στη συνέχεια, αρκετοί νεότεροι μελετητές προσπάθησαν να καταγράψουν και να τεκμηριώσουν όσο το δυνατόν πληρέστερα την θέση, προκειμένου να κατανοήσουν τον τρόπο λειτουργίας της κοινωνίας των Γουρνιών.

Πιο αναλυτικά, ο Luce (1920, 245-250) δημοσιεύει έναν κεραμεικό τροχό, ίσως από τους πρωιμότερους στο νησί, προερχόμενο από τα Γουρνιά. Στα 1968 αφιερώνεται συλλογικός τόμος στην μνήμη της Hawes, όπου αναλύονται αρχιτεκτονικά στοιχεία του Διοικητικού Κτηρίου (Graham 1968, 17-34). Ο Warren (1969) δημοσιεύει καταλόγους με τα λίθινα αγγεία των Γουρνιών που φυλάσσονταν στο Μουσείο του Πανεπιστημίου της Φιλαδέλφειας των Η.Π.Α. Η Γεωργίου (1972-3, 7-13) επίσης, μελέτησε συγκεκριμένη κατηγορία αντικειμένων από τον οικισμό. Η Silverman (1974 και 1978) μελέτησε την κεραμική και άλλα αντικείμενα από τον οικισμό των Γουρνιών που φυλάσσονταν στο Μουσείο του Πανεπιστημίου της Πενσυλβάνια. Το 1991 ο Soles διεξάγει νέες μελέτες, οι οποίες αφορούν στη μελέτη της αρχιτεκτονικής του Ανακτορικού Κτηρίου, αλλά και στην λειτουργία των χώρων του. Η Βάσω Φώτου (1993) μελέτησε και δημοσίευσε άγνωστες σημειώσεις της πρώτης ανασκαφής, που έριξαν περισσότερο φως στην ανασκαφική διαδικασία που ακολουθήθηκε στα Γουρνιά, αλλά και στα ευρήματα που αποκαλύφθηκαν ανά οικία. Αρκετά χρόνια αργότερα, το 2012, διενεργήθηκε μία αρχαιολογική έρευνα επιφανείας, η οποία εξέτασε την διασπορά της ανθρώπινης δραστηριότητας καθ' όλη την διάρκεια της αρχαιότητας, όχι μόνο στα Γουρνιά αλλά και στην ευρύτερη περιοχή του Κόλπου του Μιραμπέλου (Watrous et al. 2012). Η Kathrin Müller (2013) μελέτησε εκ νέου τον

¹⁰⁷Μεγάλο μέρος των ευρημάτων μεταφέρθηκε στην Φιλαδέλφεια των Η.Π.Α. μετά από σχετική άδεια της τότε Οθωμανικής Αρχής στην Κρήτη. Αυτά αποτελούν μέχρι και τις μέρες μας μεγάλο τμήμα της μινωικής συλλογής του Μουσείου του Πανεπιστημίου της Φιλαδέλφειας (Silverman 1978, 1).

οικισμό των Γουρνιών. Εξέτασε την αρχιτεκτονική και την πολεοδομία του με σκοπό να εντοπίσει πιθανά χαρακτηριστικά που ταυτίζουν τα Γουρνιά με αυτό που αποκαλούμε σήμερα αστικό κέντρο. Τέλος, η Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών προέβη σε νέα ανασκαφική έρευνα στον οικισμό κατά τα έτη 2010-12 και δημοσίευσε τα αποτελέσματά της (Watrous 2012, 521-541 και Watrous et al. 2015, 397-465).

Αρχιτεκτονική της πόλης

Γενικά στοιχεία

Οι οικίες στην πόλη των Γουρνιών αποτελούν ένα από τα καλύτερα σωζόμενα παραδείγματα μινωικής, οικιστικής αρχιτεκτονικής της Ύστερης Εποχής του Χαλκού στην Κρήτη (Hawes 1908, 21). Η μινωική πόλη είχε έκταση 25.000 τ.μ. και ανεσκάφησαν εξήντα έξι (66) κτήρια, τα οποία ανήκουν σε οκτώ διαφορετικά οικοδομικά συγκροτήματα (Κουτσουμπός 2010, 189). Κατά την μεταβατική περίοδο από τα παλαιά ανάκτορα στα νέα, την ΜΜΙΙΙ, χρησιμοποιούνται πιο μικροί λίθοι για την κατασκευή των οικιών. Ωστόσο, κατά την ώριμη Νεοανακτορική περίοδο, την ΥΜΙ, υιοθετείται μια τάση για επίδειξη¹⁰⁸, αλλά και για ενίσχυση των οικιών, χρησιμοποιώντας μεγαλύτερους λίθους. Από την ανασκαφεία, ίσως καθ' υπερβολή, αυτοί οι τοίχοι χαρακτηρίζονται ως «Κυκλώπειοι» (εικ. 131).

Οι οικίες στα Γουρνιά συχνά διαθέτουν μία κεντρική είσοδο, στην οποία οδηγούν λίγες βαθμίδες από τον δρόμο. Μετά την είσοδο εισερχόταν κανείς σε ένα μικρό προθάλαμο, ο οποίος ήταν καλυμμένος με χαλικιάσβεστο (*terrazza*)¹⁰⁹. Ο χώρος αυτός διέθετε θύρες, που οδηγούσαν σε άλλα δωμάτια του ισόγειου, και από κλίμακες, που έδιναν πρόσβαση στα δωμάτια του ορόφου. Επίσης, κλίμακες στον προθάλαμο ή σε κάποιο από τα εσωτερικά δωμάτια του ισόγειου, οδηγούσαν σε υπόγειους θαλάμους, που συνήθως χρησίμευαν ως αποθηκευτικοί χώροι. Για αποθήκευση προοριζόταν και ο χώρος κάτω από τις κλίμακες. Το ίδιο έχει παρατηρηθεί και στους οικισμούς της Ψύρας και του Μόχλου (εικ. 132 α-β-γ).

¹⁰⁸Για την σχέση λαξευτής ή μνημειακής τοιχοποιίας και τα κοινωνικά συμφραζόμενα βλ. Mantzourani-Vanouranakis 2005, 35-47.

¹⁰⁹ Πρόκειται για μία καθαρά νεοανακτορική τεχνοτροπία. Απαντά κατ' εξαίρεση στην παλαιοανακτορική Κνωσό. Η χαλικιάσβεστος χρησιμοποιήθηκε, εκτός από τα δάπεδα στεγασμένων χώρων, και για δάπεδα σε αυλές, φωταγωγούς και γενικά στην πλακόστρωση υπαίθριων χώρων. Το υλικό αυτό, από μικρούς λίθους και κονιορτοποιημένο ασβεστόλιθο, απλωνόταν απευθείας πάνω στο δάπεδο που είχε κατασκευασθεί από λάσπη ή χώμα (Μαντζουράνη 2002, 60-61).

Αρκετά προβληματική είναι η περίπτωση της Παράκτιας Οικίας, διότι δεν μελετήθηκε με λεπτομέρεια από την πρώτη ανασκαφεία. Γίνεται αναφορά σε τοίχους που αποκαλύφθηκαν κοντά στην ακτή (Hawes 1909, 20), χωρίς ωστόσο πιο συγκεκριμένες περιγραφές. Η Hawes επιλέγει να μην τη δημοσιεύσει. Γίνεται μία και μοναδική αναφορά στην Οικία με την ονομασία «*The Shore House*», στην περιγραφή ενός πιθοειδούς αγγείου (Hawes 1909, 30, ν. 8, πιν. II, 8). Ο Soles (1979, 150 και 1991, 71) επιβεβαιώνει την παρουσία έξι δωματίων που είχαν ήδη ανασκαφεί από την Hawes, καθώς επίσης ενός τοίχου που ενδεχομένως σχετίζεται με την προβλήτα λιμανιού. Τα κινητά ευρήματα είναι ελάχιστα και, σε συσχετισμό με την αρχιτεκτονική, δεν συμβάλλουν στην εξαγωγή συμπερασμάτων για την τέλεση ή όχι ιεροπραξιών στο εν λόγω κτήριο (Fotou 1993, 98, πιν. XXIIa).

Πρόσφατα, νέα έρευνα στο κτήριο, αποκάλυψε όλη την κάτοψη του, την σχέση του με το λιμάνι και την χρήση του. Πρόκειται για ναύσταθμο, αποτελούμενο από δύο μεγάλες στοές στα βόρεια, προς την θάλασσα, στις οποίες αποσύρονταν τα πλοία και από τρία μικρότερα δωμάτια στα νότια. Οι ανασκαφείς εντοπίζουν πολλές και σημαντικές ομοιότητες με τον αντίστοιχο ναύσταθμο από τον Κομμό (Watrous 2012, 527). Τα κινητά ευρήματα, που εντοπίστηκαν στο εσωτερικό του, είναι καθημερινής χρήσης. Δεν αποκλείεται να συνδύαζε και κάποιους χώρους διαμονής. Τέλος, οι στοές υπέστησαν σοβαρές υλικές ζημιές, κατά πάσα πιθανότητα από το μεγάλο παλλιροϊκό κύμα, που έπληξε τις βόρειες ακτές της κεντρικής και ανατολικής Κρήτης κατά την ΥΜΙΑ περίοδο, μετά την έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας και τέθηκαν εκτός λειτουργίας (Watrous 2012, 528).

Ως συνέπεια αυτού του καταστροφικού γεγονότος, οι κάτοικοι της περιοχής, κατασκεύασαν εξέδρες, πάνω στις οποίες εργάζονταν, καθώς επίσης οχυρωματικά έργα. Τα έργα αυτά, γίνονται την ίδια περίοδο, κατά την οποία η ανατολική πρόσοψη του διοικητικού κτηρίου, ενισχύεται με πύργο και με διπλό μεγαλιθικό οχυρωματικό τοίχο. Η ευρύτερη περιοχή, αποτελεί μία σύνθετη θέση λιμενικών εγκαταστάσεων, αρδευτικών έργων, καθώς επίσης εποπτείας της θαλάσσιας περιοχής, μέσω πύργων και τοίχων οχύρωσης. Το κτήριο του ναυστάθμου, συνδεόταν με πλακόστρωτο δρόμο, ο οποίος εφτανε πιθανότατα μέχρι το διοικητικό κτήριο των Γουρνιών (Watrous 2012, 539).

Παρακάτω θα ακολουθήσει λεπτομερής περιγραφή των οικιών που συνδυάζουν επαρκή δημοσιευμένα στοιχεία τα οποία αφορούν στην αρχιτεκτονική, και στην σκευή. Οι οικίες θα περιγράφονται ανά οικοδομικό τετράγωνο. Πρόβλημα στη μελέτη αποτελεί το γεγονός, ότι η ανασκαφείας περιγράφει ελάχιστες οικίες αναλυτικά, ενώ και η σκευή δεν είναι καταγεγραμμένη με συνέπεια και προσοχή ακολουθώντας τις αρχαιολογικές τις συνάψεις.

ΟΙΚΙΕΣ

Οικοδομικό Τετράγωνο Α¹¹⁰

Το οικοδομικό τετράγωνο Α βρίσκεται στα ΒΑ της πόλης. Διέθετε συνολικά επτά οικίες, ωστόσο δημοσιεύονται ελάχιστες με λεπτομέρεια από την ανασκαφεία.

Οικία Αb (Bath- Tub Suite)

Γενικά στοιχεία

Στον βόρειο τοίχο του Δωματίου 15 αναφέρεται μία λίθινη λεκανίδα από την οποία πήρε το όνομά της η οικία. Βρίσκεται στο βόρειο άκρο του οικισμού, στα ανατολικά της κεντρικής οδού που διασχίζει την κορυφή του λόφου.

Αρχιτεκτονική

Η αρχιτεκτονική της Οικίας Αb παρουσιάζει ενδιαφέρον, εξαιτίας των τεχνικών που εφαρμόστηκαν προκειμένου να αποκτήσει επαρκή στατικότητα στην πλαγιά του λόφου. Η ΒΑ γωνία της ήταν πάντα ορατή, με αποτέλεσμα να αποτελέσει και την πρώτη ένδειξη για τους ειδικούς, ότι θα μπορούσε να γίνει ανασκαφή στην θέση. Η είσοδος της βρίσκεται στην ΒΔ γωνία της και αποτελεί μέχρι και σήμερα μία από τις πιο καλοδιατηρημένες εισόδους, φέροντας ένα ιδιαίτερα μεγάλο και επιμελώς λαξευμένο κατώφλι (**εικ. 133 και 134**). Άνοιγε σε χώρο που δεν αποτελούσε προθάλαμο και μάλλον ήταν υπόγειος. Ο προθάλαμος του κτηρίου δεν σώζεται, ή δεν κατασκευάστηκε ποτέ. Επίσης, τα Δωμάτια 8-9-10 είναι σύνολο υπόγειων δωματίων, που γίνονταν προσιτά από τον όροφο, μέσω κλίμακας στα δυτικά του Δωματίου 10. Οι

¹¹⁰Η ανασκαφείας γράφει στην δημοσίευση της θέσης, ότι το εν λόγω οικοδομικό τετράγωνο θα πρέπει να προσπεραστεί με μία σύντομη αναφορά, λόγω της πενιχρότητας των κινητών ευρημάτων και της αρχιτεκτονικής (Hawes 1908, 24). Θα πρέπει να γίνουν νέες μελέτες και μετρήσεις στην θέση, προκειμένου να επαναπροσδιοριστούν τα όρια και οι διαστάσεις των οικιών του συγκροτήματος.

τοίχοι των εν λόγω δωματίων ήταν κονιαμένοι και τα δάπεδά τους ξύλινα. Το τελευταίο στοιχείο αποτελεί μοναδική περίπτωση στα Γουρνιά. Επίσης, μία θύρα σε εξαιρετικά καλή κατάσταση είναι εκείνη που συνέδεε τα Δωμάτια 8 και 9. Το κατώφλι είναι κατασκευασμένο από κούσκουρα, ενώ λίθινες είναι και οι παραστάδες.

Τα Δωμάτια 13-14-15 δεν ολοκληρώθηκαν ποτέ, καθώς οικοδομικές εργασίες φαίνεται ότι τελούνταν ακόμα στο κτήριο κατά την ΥΜΙΒ, όταν και καταστράφηκε. Ήταν ημιυπόγεια και στο Δωμάτιο 13 οδηγούσε κλίμακα από το Δωμάτιο 9. Αντίθετα, τα Δωμάτια 11 και 12 ήταν ολοκληρωμένα, ενώ η πρόσβαση σε αυτά, γινόταν από την δεύτερη, βοηθητική είσοδο στα Α του Δωματίου 12 (εικ. 135-137).

Κινητά ευρήματα

Στη συγκεκριμένη οικία, πιθανότατα, ήταν περιορισμένη η συγκέντρωση ευρημάτων, λόγω των οικοδομικών εργασιών που λάμβαναν χώρα κατά την περίοδο που καταστράφηκε και οι οποίες δεν ολοκληρώθηκαν ποτέ. Παρόλα αυτά, η ανασκαφέας στις σημειώσεις της κάνει λόγο για την αποκάλυψη τριών ρυτών στα Δωμάτια Α13-Α14-Α15, ανάμεσα σε άλλα ακέραια αγγεία. Δυστυχώς, δεν δίνεται περιγραφή αυτών των ευρημάτων, ούτε και αναφορά του ακριβούς ανασκαφικού τους περιβάλλοντος. Στο Δωμάτιο Α13 καταγράφεται, επίσης, ένα αγγείο βυθισμένο στο κονίαμα (*vase imbedded in plaster*) (Fotou 1993, 60).

Κεραμική

1. Μικρογραφικό κύπελλο

Πρόκειται για ένα μικρογραφικό, μόνωτο κύπελλο, με πρόχυση στο χείλος. Βρέθηκε στο Δωμάτιο Α7 (Hawes 1908, 30, 3, πιν. ΙΙ, 3, Fotou 1993, 60). Χρονολογείται στη ΜΜΙΙΙ- ΥΜΙΑ περίοδο.

2. Αμφορέας

Εντοπίστηκε στο Δωμάτιο Α13 και είναι ιδιαίτερης σημασίας. Φέρει μαστοειδείς αποφύσεις και την πλαστική απεικόνιση κεράτων αιγοειδούς. Το στόμιό του είναι αρκετά ευρύ και φέρει δυο λαβές. Χρονολογείται, πιθανότατα, στη ΜΜΙΙΙ-ΥΜΙΑ (Hawes 1908, 28, πιν. Ι, 17).

Ρυτά

Ο Koehl (2006, 151-3, v. 550 , 561, 565 και 566) δημοσιεύει τέσσερα από τα κωνικά ρυτά του Δωματίου 13 που δεν περιγράφονται από την Hawes ανεβάζοντας τον αριθμό στα πέντε ρυτά μόνο από το εν λόγω δωμάτιο. Τα τέσσερα εξ αυτών, και πιο συγκεκριμένα τα υπ'αριθμόν 550-551 και 560-565 θεωρούνται ζευγάρια διότι η διακόσμησή τους είναι ίδια. Λόγω αυτού του χαρακτηριστικού ο Koehl (2006, 306) θεωρεί ότι χρησιμοποιούνταν σε πομπικές τελετουργίες. Συνεπώς, θεωρεί το δωμάτιο ως αποθηκευτικό χώρο τελετουργικής σκευής (*cult repository*). Η ανασκαφέας δημοσιεύει το παρακάτω ρυτό.

3. Ρυτό

Κωνικό ρυτό που βρέθηκε, επίσης, στο Δωμάτιο A13. Πιθανότατα, έφερε μία ωτόσχημη λαβή, που ξεκινούσε από το στόμιο. Η διακόσμηση είναι εξαιρετικά επιμελημένη και αποτελείται από ταινίες και «ενάλληλες γωνίες» («*chevrons*»). Ένα μικρό, σφαιρικό εξόγκωμα παρατηρείται στο χείλος, στο σημείο πρόσφυσης της λαβής. Δεν αποκλείεται να μιμείται το καρφί κάποιου μεταλλικού προτύπου. Χρονολογείται στην YMIA-B (Hawes 1908, 42, v. 19, πιν. VIII, 19, Koehl 2006, 151, v. 551).

Μεταλλικά αντικείμενα

4. Αιχμή δόρατος

Η χάλκινη αιχμή ενός δόρατος αποκαλύφθηκε στο Δωμάτιο A8. Λείπει ένα μικρό τμήμα της απόληξης της αιχμής. Χρονολογείται στην YMIA-B (Hawes 1908, 34, v. 48, πιν. IV,48)

Προκαταρκτικά συμπεράσματα για την Οικία Ab

Η Οικία Ab αποτελεί ένα χαρακτηριστικό δείγμα οικοδομικής υπό συνθήκες κατωφερούς και βραχώδους εδάφους. Δεν υπάρχει σαφήνεια σχετικά με τα όρια της κατοικίας, αλλά ούτε και με την χρήση του κάθε δωματίου, ίσως εξαιτίας της μη ολοκλήρωσης των οικοδομικών εργασιών πριν την καταστροφή της YMIB περιόδου. Τα ευρήματα που δημοσιεύονται είναι ελάχιστα. Αξιοσημείωτη είναι η ανακάλυψη του αμφορέα, στο Δωμάτιο A13, με την ανάγλυφη απεικόνιση κεράτων αγριμιού, που στα παλαιοανακτορικά χρόνια ήταν αρκετά συνηθισμένη και ιδίως σε ανακτορικά περιβάλλοντα, συνδεδεμένα με συμποτικές, τελετουργικές πράξεις.

Ο εν λόγω αμφορέας, πιθανότατα, ήταν σημαντικό αντικείμενο για τους ενοίκους της συγκεκριμένης κατοικίας, λόγω του γεγονότος της διατήρησής του για μεγάλη χρονική περίοδο. Ο αλληλοσυσχετισμός του με τα πέντε κωνικά ρυτά, που αποκαλύφθηκαν στο ίδιο δωμάτιο, είναι σημαντικός, ενώ, σύμφωνα με τις σημειώσεις της ανασκαφής, από το δωμάτιο προέρχονται και άλλα ακέραια αγγεία χωρίς όμως να δίνονται περισσότερες πληροφορίες.

Οικία Ac

Γενικά στοιχεία

Η συγκεκριμένη οικία βρίσκεται ακριβώς στα νότια της Οικίας Ab. και συνορεύει με την κεντρική οδική αρτηρία του, την Οδό του Λόφου (*Ridge Road*) και με την Οικία Fd στα δυτικά της.

Αρχιτεκτονική

Οι τοίχοι του ισογείου της οικίας ήταν κατασκευασμένοι από ακατέργαστους λίθους μεσαίου μεγέθους. Στο μεγαλύτερο μέρος τους, αν όχι εξ ολοκλήρου, ήταν καλυμμένοι από πηλοκονίαμα. Αντίθετα, οι τοίχοι του ορόφου ήταν από πλίνθους, προκειμένου τα υπερκείμενα βάρη να μην είναι μεγάλα. Το κατώφλι της κύριας εισόδου, στην δυτική πλευρά της οικίας, είναι σπασμένο και μόνο μία πλινθόκτιστη παραστάδα διακρίνεται, στα βόρεια (**εικ. 138 και 139**). Μια δεύτερη είσοδος υπήρχε στα νότια. Μετά την είσοδο, ο επισκέπτης εισερχόταν στο πλακόστρωτο Δωμάτιο 18. Κάποιες από τις πλάκες διαμορφώνουν κοιλότητες στην επιφάνειά τους (κέρνους) (**εικ. 140**). Ανάμεσα σε αυτό και στο επίσης πλακόστρωτο Δωμάτιο 19, υπήρχε ένας πλινθόκτιστος τοίχος που σώζεται σε αποσπασματική κατάσταση. Στη ΝΔ του γωνία, υπήρχε πόρτα που συνέδεε το Δωμάτιο 19 με το Δωμάτιο 21 στα νότια. Το Δωμάτιο 21 περιγράφεται από την ανασκαφεία, ως εσοχή περισσότερο, παρά ως διαμορφωμένο δωμάτιο με συγκεκριμένη αρχιτεκτονική δομή. Στα ανατολικά, υπήρχε λίθινο θρανίο, όπου *in situ* εντοπίστηκε ένας ληνός για την παραγωγή ελαιολάδου (**εικ. 141**). Από τον υπόγειο Διάδρομο 20 προς στο Δωμάτιο 21 η πρόσβαση, μάλλον, γινόταν μέσω ξύλινης σκάλας, καθώς η ανωφέρεια του λόφου σε αυτό το σημείο είναι αρκετά μεγάλη. Το δάπεδο του διαδρόμου είναι ο φυσικός βράχος. Στα Δωμάτια 16 και 17 η πρόσβαση γινόταν από τον όροφο. Στην βάση των τοίχων τους, ήταν διαμορφωμένα θρανία από πλάκες, πάνω στα οποία ήταν τοποθετημένα αποθηκευτικά αγγεία. Το Δωμάτιο 16

έφερε διαχωριστικούς πλίνθινους τοίχους, μεγάλο μέρος των οποίων διατηρείται μέχρι σήμερα (**εικ. 142 α-β-γ**). Στο Δωμάτιο 17 αποκαλύφθηκε παράθυρο, το οποίο θα συνέβαλλε στην ανανέωση του αέρα, με σκοπό την καλύτερη διατήρηση των αποθηκευμένων προϊόντων (**εικ. 143**). Τέλος, η πρόσβαση στον άνω όροφο γινόταν από κλίμακα στα ΝΔ του Δωματίου 18.

Κινητά ευρήματα

Τα δωμάτια της οικίας δεν απέδωσαν πλούσια ευρήματα, τα οποία στην πλειονότητά τους, ήταν αντικείμενα καθημερινής χρήσης. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον, ωστόσο, παρουσιάζουν τα αντικείμενα του Δωματίου 20. Η ανασκαφέας, αν και αναφέρεται σε ευρήματα που κατέπεσαν από τον όροφο της οικίας, δεν αναφέρει συγκεκριμένα ποια είναι αυτά και τα παρουσιάζει μαζί με τα αντίστοιχα που εντοπίστηκαν *in situ*.

Κεραμική

Προχυτικά αγγεία

5. Πρόχους

Πρόκειται για μία ευρύστομη, μόνωτη πρόχου, που εντοπίστηκε στο Δωμάτιο Α16. Το σώμα είναι απιόσχημο και φέρει διακόσμηση από ταινίες, μοτίβο φτέρης και άλλα αμελώς σχεδιασμένα μοτίβα στο ύψος των ώμων. Χρονολογείται στην ΥΜΙΒ (Hawes 1908, 40, ν. 17, πιν. VII, 17).

6. Αμφορέας

Μικρός αμφορέας, που αποκαλύφθηκε επίσης στο Δωμάτιο Α16. Φέρει απλή διακόσμηση, από ταινιόσχημα μοτίβα και παχιές, κυματοειδείς γραμμές. Στο στόμιο σχηματίζεται γραπτό θέμα, που προσομοιάζει σε κέρατα καθοσίωσης (Hawes 1908, 42, ν. 2, πιν. VIII, 2).

7. Δοχείο

Πρόκειται για ένα κυλινδρικό δοχείο, ευρύστομο, με δύο λαβές, διακοσμημένο από αμελή, ταινιόσχημα μοτίβα και απρόσεχτες πινελιές στο ύψος των ώμων. Βρέθηκε στο Δωμάτιο Α16 (Hawes 1908, 42, ν.37, πιν. VIII, 37).

8. Πιθοειδές αγγείο

Πρόκειται για ένα μικρό, πιθοειδές αγγείο, με οκτώ κάθετες λαβές. Η βάση του κοσμείται από δύο ραβδώσεις και ένα σχοινοειδές μοτίβο και βρέθηκε στο Δωμάτιο A16 (Hawes 1908, 28, ν. 27, πιν. I, 27).

9. Ληνός

Πρόκειται για έναν πήλινο ληνό (διαχωριστή λαδιού σύμφωνα με την ανασκαφεία), ο οποίος φέρει δύο λαβές εφαπτόμενες στην πλατιά προχοή του. Βρέθηκε στο υπόγειο Δωμάτιο A21 (Hawes 1908, 28, ν. 14, πιν. I, 14).

Ρυτά

Κωνικά ρυτά¹¹¹

10. Κωνικό ρυτό

Περίτεχνα διακοσμημένο κωνικό ρυτό με ωτόσχημη λαβή, που εντοπίστηκε στο Δωμάτιο A20. Η διακόσμησή του είναι χωρισμένη σε ζώνες και αποτελείται από στιγμές, ρόδακες και κύκλους (Hawes 1908, 42, ν. 18, πιν. VIII, 18, Koehl 2006, 168, ν. 667) (εικ 144).

11. Κωνικό ρυτό

Παρόμοιο με το προαναφερθέν, επίσης από το Δωμάτιο A20. Η διακόσμησή του έχει ως κεντρικό θέμα ταινίες και ρόδακες ανάμεσα σε «ενάλληλες γωνίες» (Hawes 1908, 42, ν. 20, πιν. VIII, 20, Koehl 2006, 152, ν. 552) (εικ. 144).

Ζωόμορφα ρυτά

12. Ρυτό σε σχήμα κεφαλής ταύρου

Πρόκειται για ένα πήλινο ρυτό σε σχήμα ταυροκεφαλής, που ανασκάφηκε στο Δωμάτιο A20. Φέρει διακόσμηση από μαύρες και ερυθρές ταινίες με στιγμές. Ο πηλός του είναι κιτρινωπός και καλύπτεται από κίτρινο επίχρισμα. Στο άνω μέρος της κεφαλής φέρει μεγάλη οπή, από την οποία εισερχόταν κάποιο υγρό, ενώ στο ρύγχος του ταύρου, υπήρχε μία μικρότερη οπή από την οποία αυτό θα εξερχόταν.

¹¹¹ Αναφέρεται ένα ακόμα ρυτό, πιθανότατα κωνικό, το οποίο δεν περιγράφεται και δεν δημοσιεύεται. Εντοπίστηκε θραυσμένο. Ο Koehl αναφέρει συνολικά πέντε κωνικά ρυτά από το συγκεκριμένο δωμάτιο.

Χρονολογείται στην ΥΜΙΑ περίοδο¹¹² (Hawes 1908, 48, ν. 20, πιν. XI, 20, Koehl 2006, 119, ν. 315) (εικ. 145).

Οικία Ad

Γενικά στοιχεία

Η Οικία Ad βρίσκεται στον ΒΑ τομέα της πόλης. Στα βόρεια βρίσκεται η Οικία Ac, ενώ στα νότια η Οικία Ca. Στα ανατολικά, γειτνιάζει με την μικρή κατοικία Ae.

Αρχιτεκτονική

Η Οικία Ad έχει σχήμα ακανόνιστο και πιθανότατα τα Δωμάτια 27 και 28 είναι μεταγενέστερες προσθήκες στο αρχικά ορθογώνιο κτήριο. Η πρόσβαση σε αυτό γινόταν από την Ανατολική Οδό του Λόφου (*East Ridge Road*) (εικ. 146). Η είσοδος άνοιγε σε έναν πολύ μικρό, πλακόστρωτο χώρο, το Δωμάτιο 25 που πιθανότατα αποτελούσε τον προθάλαμο της οικίας (εικ. 147). Στα βόρεια μία θύρα παρείχε πρόσβαση στο ευρύχωρο Δωμάτιο 22. Η Hawes δεν προβαίνει σε περιγραφή του κτηρίου, ούτε και στην καταγραφή των διαστάσεών του. Στο σχέδιο της ανασκαφής δεν αποτυπώνεται κλίμακα, η οποία οδηγούσε στον όροφο. Θα πρέπει όμως να υπήρχε, είτε στον προθάλαμο, είτε στο Δωμάτιο 22. Τα Δωμάτια 23 και 24 ήταν, πιθανότατα, αποθηκευτικοί χώροι. Το δωμάτιο 23 έφερε κίονα στο μέσον. Ανάμεσα σε πολλά ευρήματα καθημερινής χρήσης, εντοπίστηκε ένα ρυτό σε σχήμα κεφαλής ταύρου. Η πρόσβαση σε αυτά τα δωμάτια θα γινόταν από τον όροφο, μέσω καταπακτής. Το Δωμάτιο 27, παρείχε πρόσβαση, μέσω κλίμακας στο υπόγειο Δωμάτιο 28 (εικ. 148 α-β).

Κινητά Ευρήματα

Δημοσιευμένα ευρήματα από την ανασκαφεία, εκτός από το ρυτό σε σχήμα κεφαλής ταύρου, το οποίο αναφερόταν στις προσωπικές της σημειώσεις, είναι μόνο τα ακόλουθα. Δεν καθίσταται σαφές αν πρόκειται για ευρήματα που κατέπεσαν από τον όροφο, ή εντοπίστηκαν *in situ*.

Κεραμική

¹¹² Επίσης, γίνεται λόγος στην ανεύρεση ενός ρύγχους που έφερε χρώμα, εύρημα που πιθανότατα ανήκε σε ρυτό σε σχήμα κεφαλής ταύρου (;) (Fotou 1993, 61, Koehl 2006, 306).

13. Πρόχους

Πρόκειται για μία χαμηλή σε ύψος, μόνωτη πρόχου που εντοπίστηκε στο Δωμάτιο Α23. Είναι αρκετά ευρεία στο ύψος της κοιλίας, ενώ η λαβή ξεκινά από τον ώμο και απολήγει στο μέσον του σώματος. Χρονολογείται στην ΥΜΙΒ (Hawes 1908, 30, ν. 23, πιν. ΙΙ, 23).

14. Φιάλη

Είναι φιλοτεχνημένη από γκρι πηλό και η διακόσμηση της επιφάνειας μιμείται τις φλεβώσεις μαρμάρου. Βρέθηκε στο Δωμάτιο Α23. Χρονολογείται στην ΥΜΙΒ (Hawes 1908, 40, ν. 15, πιν. VII, 15).

15. Λύχνος χειρός

Πρόκειται για ένα λυχνάρι, μικρών διαστάσεων. Βρέθηκε στο Δωμάτιο Α22. Το ύψος του έως το χεῖλος ανέρχεται στα 5.1 εκ. Έχει λεπτό και κοντό πόδι, ως βάση. Φέρει λαβή σε σχήμα θηλιάς και απέναντι ένα μυκτήρα. Ο πηλός είναι χονδρόκοκκος και η διακόσμηση λιτή περιλαμβάνοντας ραβδώσεις. Παρατηρούνται δύο μαστοειδείς αποφύσεις, εκατέρωθεν των πλευρών της κοιλίας. Χρονολογείται στην ΥΜΙ (Hawes 1908, 30, ν. 58, πιν. ΙΙ, 58).

16. Ρυτό σε σχήμα κεφαλής ταύρου

Ένα ρυτό σε σχήμα κεφαλής ταύρου αναφέρεται στις προσωπικές σημειώσεις της ανασκαφής και το οποίο εντοπίστηκε, σύμφωνα με τα λεγόμενά της, στο Δωμάτιο Α24. Παρ' όλα αυτά, δεν υπάρχει περιγραφή του, ή κάποιο άλλο στοιχείο που να σχετίζεται με αυτό (Fotou 1993, 61).

Μεταλλικά αντικείμενα

17. Διπλός πέλεκυς

Πρόκειται για μακρύ και λεπτό τύπο του διπλού πέλεκυ. Το μήκος του είναι 17.7 εκ., το βάθος της υποδοχής για την ξύλινη λαβή είναι 1.7 εκ. Βρέθηκε στο Δωμάτιο Α23. Είναι εργαλείο και δεν είχε αναθηματική χρήση. Χρονολογείται στην ΥΜΙ περίοδο (Hawes 1908, 34, ν. 24, πιν. ΙV, 24).

Οικοδομικό Τετράγωνο C

Το Οικοδομικό Τετράγωνο C βρίσκεται δυτικά του συγκροτήματος B και νότια του A. Περιλαμβάνει είκοσι τουλάχιστον ανεσκαμμένες οικίες, ενώ η ανασκαφική έρευνα σε αυτό δεν ολοκληρώθηκε, λόγω πρακτικών δυσκολιών που αφορούσαν στην μορφολογία του εδάφους σε αυτή την πλαγιά του λόφου. Οι οικίες στο νότιο και δυτικό τμήμα του οικοδομικού τετραγώνου φέρουν μεγαλιθικούς τοίχους, με σκοπό την καλύτερη στατικότητα εξαιτίας της φυσικής κλίσης του εδάφους.

Από το εν λόγω οικοδομικό τετράγωνο, τα κτήρια δεν σώζονται σε καλή κατάσταση, γι αυτό και η ανασκαφείας αναφέρεται σε αυτά πολύ περιληπτικά (Hawes 1908, 24). Θα εξεταστούν μόνο τα καλύτερα σωζόμενα. Η Οικία Cb, ουσιαστικά, δεν είναι δημοσιευμένη. Οι σημειώσεις της ανασκαφείας, αν και διαφωτίζουν στοιχειωδώς την γνώση μας σχετικά με την αρχιτεκτονική, είναι πολύ αποσπασματικές (Fotou 1993, 66, πιν. XIII), ενώ στην δημοσίευση καταγράφεται μόνο ένα κινητό εύρημα από αυτή. Για την Οικία Cc, αν και απέδωσε λίγα καλής ποιότητας ευρήματα, πιθανότατα καθημερινής χρήσης, δεν υπάρχει περιγραφή της αρχιτεκτονικής της. Η Οικία Cd είναι εξαιρετικά κατεστραμμένη. Η Ce απέδωσε κεραμική, η οποία είναι αμιγώς καθημερινής χρήσης. Στην Οικία Ck-Δωμάτιο 48, ήρθαν στο φως δύο εξαιρετικής τεχνοτροπίας ρυτά στον τύπο του μόνωτου κυπέλλου, τύπου κύλικας (Type IV Cup: wide-stemmed, βάσει της κατάταξης του Koehl) με την απεικόνιση έξι διπλών πελέκεων, ωστόσο δεν δημοσιεύονται άλλα δεδομένα από το κτήριο αυτό (Hawes 1908, 42, πιν. VIII, 26, Koehl 2006, 220, ν. 1181 και ν. 1182). Οι Οικίες Ch, Ct, Ci και Cj έχουν υποστεί πολύ μεγάλη καταστροφή και δεν περιγράφονται από την ανασκαφεία (Hawes 1908, 24). Η Οικία Cf είναι μία από τις πρωιμότερες της πόλης.

Παρακάτω θα εξετασθούν οι οικίες που παρουσιάζουν στοιχεία για την τέλεση μη κοσμικών πράξεων.

Οικία Ca

Γενικά στοιχεία

Η Οικία Ca βρίσκεται στα ΒΔ του οικοδομικού συγκροτήματος και ορίζεται από την Οικία Cb στα ανατολικά και την Οικία Cs στα νότια. Είναι εύκολα προσβάσιμη από την κεντρική οδική αρτηρία της πόλης.

Αρχιτεκτονική

Το κτήριο ήταν πιθανότατα ενιαίο με την Οικία Cb σε πρωιμότερη περίοδο. Στον ανατολικό τοίχο της Οικίας Ca αποκαλύφθηκε σφραγισμένη θύρα. Στην μεταγενέστερη διαμόρφωση της οικίας δεν έχει αποκαλυφθεί η είσοδος, η οποία πιθανότατα, εξαιτίας της ανωφέρειας του εδάφους, γινόταν από τον όροφο, στο ψηλότερο σημείο του λόφου. Ενδιαφέρον γνώρισμα της Οικίας Ca αποτελεί μία δεξαμενή/impluvium, σαν τις αντίστοιχες που αποκαλύφθηκαν σε Ψύρα και Μόγλο. Πιο αναλυτικά, στο Δωμάτιο C4 αποκαλύφθηκε δεξαμενή αρκετά μεγάλων διαστάσεων 2 x 1.20 μ., η οποία σήμερα δεν είναι ορατή. Ήταν καλυμμένη με υδραυλικό κονίαμα, ωστόσο δεν αναφέρονται άλλα στοιχεία για την κατασκευή της. Η ανασκαφέας θεωρεί ότι ανήκε σε πρωιμότερη οικία που υπήρχε στην θέση (εικ. 149 και 150).

Κινητά ευρήματα

Δεν δημοσιεύονται τα κινητά ευρήματα, παρά το γεγονός ότι αποκαλύφθηκε αποθέτης κεραμικής (Αποθέτης Β) (Fotou 1993, 65), γενική περιγραφή του οποίου δίνεται από την ανασκαφέα. Αναφέρεται ότι ο χρονολογείται στην μεταβατική ΜΜΙΙΙ περίοδο. Το μοναδικό κινητό εύρημα, στο οποίο γίνεται λόγος, αλλά χωρίς δήλωση του ακριβούς ανασκαφικού περιβάλλοντος, είναι το ακόλουθο.

18. Λύχνος

Πρόκειται πιθανότατα για λύχνο με δύο οριζόντιες λαβές και μία κεντρική κοιλότητα. Φέρει δυο αυλάκια εκατέρωθεν της κοιλότητας, για την τοποθέτηση του φυτιλιού. Χρονολογείται στην ΜΜΙΙΙ-ΥΜΙ περίοδο (Hawes 1908, 30, ν. 68, πιν. ΙΙ,68).

Προκαταρκτικά συμπεράσματα για την Οικία Ca

Η Οικία Ca παρουσιάζει ενδιαφέρον, εξαιτίας της δεξαμενής/impluvium που αποκαλύφθηκε στο Δωμάτιο 4. Η απουσία λεπτομερούς περιγραφής της αρχιτεκτονικής, τόσο του δωματίου με την δεξαμενή, όσο και του κτηρίου γενικά, δυσκολεύει την σύγκρισή του με αντίστοιχα παραδείγματα από την Ψύρα και τον Μόγλο. Επίσης, δεν παρατίθεται καμία απεικόνιση.

Οικία Cg (House of the Double Axe)

Γενικά στοιχεία

Η Οικία Cg βρίσκεται στα ανατολικά του οικισμού, περίπου στο μέσον του Οικοδομικού Τετραγώνου C και πρόκειται για ένα μικρών διαστάσεων κτήριο.

Αρχιτεκτονική

Η κεντρική είσοδος της βρίσκεται πάνω στην Ανατολική Οδό, που οδηγεί στην κοιλάδα (Valley Road). Στο σημείο αυτό, υπάρχει μεγάλο μονολιθικό κατώφλι και στα βόρεια, μέσω άλλης θύρας, παρέχεται πρόσβαση σε πλακόστρωτο προθάλαμο. Μπροστά στην είσοδο υπάρχει κλίμακα (C32) που αποτελείται από επτά βαθμίδες και οδηγούσε απευθείας στον όροφο. Μία λίθινη εξέδρα που παρατηρείται στο κεφαλόσκαλο της κλίμακας, διαπιστώθηκε ότι είναι πεσμένη από τον όροφο.

Κινητά ευρήματα¹¹³

Ευρήματα, κυρίως μεταλλικά¹¹⁴, εντοπίστηκαν στα Δωμάτια C30-31 του κτηρίου, δίνοντάς μας πληροφορίες σχετικά με την εργασία του ενοίκου, ο οποίος πιθανότατα ήταν μεταλλοτεχνίτης. Δεν αναφέρονται, από την ανασκαφεία, τα ευρήματα που αφορούν στην κεραμική και που σίγουρα αποκαλύφθηκαν κατά την ανασκαφή. Ορισμένα από τα αντικείμενα που δημοσιεύονται, ωστόσο, έχουν ίσως σχέση με τελετουργικές πράξεις και σε αυτά θα γίνει αναφορά παρακάτω.

Μεταλλικά αντικείμενα

19. Εγχειρίδιο

Κυρτό εγχειρίδιο από χαλκό, που βρέθηκε στο Δωμάτιο C31. Φέρει μία οπή στο άνω μέρος του για την προσάρτηση της ξύλινης λαβής. Έχει λοξά κομμένα άκρα, με σκοπό να γίνει περισσότερο αιχμηρό (Hawes 1908, 34, v. 37, πιν. IV, 37) (**εικ. 151**).

¹¹³Αναφέρεται ως εύρημα από την Οικία Cg ένας χρωματοτρίπτης (Hawes 1908, 24), όμως η παραπομπή στον πίνακα III και στο εύρημα 43 αντιστοιχεί σε έναν χρωματοτρίπτη που εντοπίστηκε στο Δωμάτιο G31 του Ανακτορικού Κτηρίου (Hawes 1908, 32, pl. III, 43). Δεν αποκλείεται, η Hawes να χρησιμοποιεί αυτήν την παραπομπή ως παράδειγμα τυπολογίας του χρωματοτρίπτη που εντοπίστηκε στην Οικία Cg, ωστόσο δεν το αναφέρει. Επίσης, αρκετά ευρήματα, καταγράφονται στις σημειώσεις της (Fotou 1993, 46, 68).

¹¹⁴Διπλωμένο έλασμα χαλκού που προοριζόταν για επεξεργασία εντοπίστηκε στο Δωμάτιο C30 (Hawes 1908, 34, πιν. IV, 69). Επίσης, ένα χάλκινο αγκίστρι στο Δωμάτιο C31 (Hawes 1908, 34, πιν. IV, 47).

20. Διπλός Πέλεκυς

Πρόκειται για έναν διπλό πέλεκυ του βραχέως τύπου, ο οποίος εντοπίστηκε στο Δωμάτιο C31. Η ανασκαφέας το συγκαταλέγει στα τελετουργικά αντικείμενα, γιατί λόγω του μικρού μεγέθους του και της λεπτότητάς του, δεν θα μπορούσε να λειτουργήσει ως εργαλείο (Hawes 1908, 48, v. 22, πιν. XI, 22) **(εικ. 145)**.

21. Χάλκινο όστρεο

Το ομοίωμα είναι φιλοτεχνημένο από χαλκό και βρέθηκε στο Δωμάτιο C30. Είναι ένα αντικείμενο που δεν θα μπορούσε να εξυπηρετεί τη καθημερινότητα μια οικίας. Δεν αποκλείεται να αποτελεί ένα αντικείμενο που εξυπηρετεί σκοπούς διακόσμησης (Hawes 1908, 48, v. 16, πιν. XI, 16). Εξαιρετικά σπάνια είναι η ανεύρεση στην ανατολική Κρήτη τεχνητών οστρέων με διακόσμηση ή κατασκευασμένα από μέταλλο. Αποτελούν σύνηθες αντικείμενο, που σχετίζεται με τελετουργικά δρώμενα στο Παλαιό Ανάκτορο της Φαιστού (Sanavia- Weingarten 2016, 338) **(εικ. 145)**.

Οικία Cm

Γενικά στοιχεία

Βρίσκεται στον ΝΑ τομέα της πόλης, ανάμεσα στις Οικίες Cn και C1 και βορείως της Da. Είχε τουλάχιστον δύο ορόφους και έφερε στο φως ίσως τα σημαντικότερα αντικείμενα κινητής σκευής και κυρίως κεραμικής στην πόλη των Γουρνιών. Είναι γνωστή και ως “*House of the Cypriot*” ή “*House of the Lost Dump*”(Fotou 1993, 71) **(εικ. 152)**.

Αρχιτεκτονική

Η Οικία Cm δεν περιγράφεται από την ανασκαφέα, ως προς την αρχιτεκτονική της¹¹⁵. Παρόλα αυτά πρόκειται για ένα κτήριο με την συνηθισμένη τοιχοποιία που απαντά στα Γουρνιά και δεν διακρίνεται από τα άλλα κτίσματα στην πόλη. Ήταν πλούσια από πλευράς κινητών ευρημάτων, κάτι που είχε ως αποτέλεσμα την υποβάθμιση της αρχιτεκτονικής μελέτης. Οι σημειώσεις της ανασκαφέως δεν δίνουν περισσότερες πληροφορίες (Fotou 1993, 71). Η Οικία, με βάση την κάτοψη, αποτελείται από έξι

¹¹⁵ Σημειώνεται μόνο ότι οι διαχωριστικοί τοίχοι, καθώς επίσης και οι τοίχοι του ορόφου ήταν κατασκευασμένοι από πλίνθους, ενώ οι εξωτερικοί τοίχοι από αργολιθοδομή, ακολουθώντας την συνηθισμένη τοιχοποιία που παρατηρείται στα Γουρνιά (Hawes et al. 1908, 21).

χώρους (C55-C61) στο επίπεδο του ισογείου. Η πρόσβαση σε αυτήν γινόταν από τον δρόμο μέσω μιας παράκαμψης στα βόρεια που διαμόρφωνε η Ανατολική Οδός. Δεν σώζεται σήμερα το κατώφλι ή κάποια ένδειξη ύπαρξης θύρας. Το Δωμάτιο C60, ωστόσο, ήταν ο πλακόστρωτος προθάλαμος (**εικ. 153α-β**). Πολύ μικρό μέρος της πλακόστρωσης διατηρείται στην θέση του. Το εν λόγω δωμάτιο παρείχε πρόσβαση, μέσω κλίμακας στα Δωμάτια 55 και 56. Στο Δωμάτιο 55 διακρίνεται αγωγός, ο οποίος κατέληγε έξω από το κτήριο (**εικ. 154-155**). Η πρόσβαση στο Δωμάτιο 59 ήταν εφικτή μέσω θύρας από τον προθάλαμο. Τα Δωμάτια, ωστόσο, 57 και 58 ήταν προσβάσιμα μάλλον από τον όροφο μέσω καταπακτής και επικοινωνούσαν μεταξύ τους μέσω θύρας.

Δωμάτιο 58

Αρχιτεκτονική

Το εν λόγω δωμάτιο δεν φέρει ιδιαίτερα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά (**εικ. 156**). Μαζί με τα Δωμάτια 57 και 59 αποτελούν μακρόστενες αποθήκες, όπως συνηθίζεται να είναι οι αποθηκευτικοί χώροι κατά τη νεοανακτορική περίοδο τόσο στα ανακτορικά κτήρια όσο και σε απλές οικίες. Δεν απαντούν στο εσωτερικό του σταθερές κατασκευές. Σε αυτό, βρέθηκαν αρκετά αποθηκευτικά αγγεία, σίγουρα περισσότερα από δύο (Hawes et al. 1908, 39). Η απομόνωσή του από το υπόλοιπο κτήριο, με μοναδική πρόσβαση σε αυτό από τον όροφο, ενισχύει την άποψη ότι πρόκειται για έναν δευτερεύοντα, λειτουργικό χώρο στην οικία. Ανάμεσα στους πύθους, αποκαλύφθηκαν τα ακόλουθα ευρήματα, τα οποία πιθανώς κατέπεσαν από τον όροφο και θεωρούνται από την πλειονότητα των μελετητών τελετουργικά.

Κινητά ευρήματα¹¹⁶

¹¹⁶Στο Δωμάτιο C58 θα πρέπει να συμπεριληφθούν τρία ακόμα ευρήματα. Πρόκειται για δύο λίθινα αντικείμενα, για τα οποία δεν δίνεται περιγραφή στις σημειώσεις της ανασκαφώς, καθώς επίσης για τον λύχνο που απεικονίζεται στην δημοσίευση (Gournia, πιν. II, 73, Fotou 1993, 71) και είχε αποδοθεί στο Δωμάτιο C60. Σημαντικό, επίσης, είναι το γεγονός ότι τα ευρήματα από το Δωμάτιο C58 έχουν χρονολογηθεί στην ΥΜΙΑ περίοδο, τόσο από την Hawes, όσο και από νεότερους μελετητές (Neimeier 1979, 178-179, Driessen και McDonald 1997, 214) συγκρινόμενα με το στρώμα ηφαιστειακής καταστροφής της Θήρας. Ωστόσο, η άποψη των Watrous και Heimroth (2011, 200), είναι αντίθετη, θεωρώντας αμελητέες τις στυλιστικές διαφορές ανάμεσα σε ΥΜΙΑ-ΥΜΙΒ και χρονολογούν την πλειονότητα της κεραμικής του Δωματίου C58 στην ΥΜΙΒ. Την τελευταία άποψη υιοθετεί και η γράφουσα, βασισμένη στην παρατήρηση του Betancourt (1985, 137), ότι η εξέλιξη της κεραμικής από την μία χρονική περίοδο στην επόμενη είναι πολύ αφηρημένη, με αποτέλεσμα να μην είναι εύκολη η διάκριση διαφοροποιητικών χαρακτηριστικών. Λαμβάνοντας υπόψη και την παρουσία αδιάκοπης κατοίκησης από την ΥΜΙΑ στην ΥΜΙΒ στον οικισμό και παρατηρώντας επισκευές και ανοικοδομήσεις

Στο Δωμάτιο C58, εκτός από τα όστρακα πίθων που ήρθαν στο φως, βρέθηκε μεγάλος αριθμός αγγείων, δειγμάτων λεπτότεχνης κεραμικής και σχημάτων που απαντούν σε ανακτορικά περιβάλλοντα, όπως ρυτά, αμφορείς, πρόχοι, κέρνοι, τα οποία είχαν καταπέσει από τον όροφο. Το γεγονός αυτό υποδηλώνει ότι πάνω από το Δωμάτιο 58 υπήρχε σημαντικό δωμάτιο. Η πληθώρα κεραμικής που αποκαλύφθηκε στο εν λόγω κτήριο, φαίνεται ότι το συνδέει με την παραγωγή αγγείων (Watrous-Heimroth 2011, 206, υποσ.18). Αναμφισβήτητα, θα πρέπει να τονιστεί το γεγονός, ότι η ανασκαφείας αρκέστηκε στο να καταγράψει στις σημειώσεις της τα σημαντικότερα από αυτά και να δημοσιεύσει ακόμα λιγότερα σε σχέση με τα ευρήματα που πραγματικά ήρθαν στο φως (Fotou 1993, 71). Ο Seager κάνει λόγο για τουλάχιστον 70 αγγεία, τα οποία ανασύρθηκαν από την εν λόγω κατοικία (Hawes et al 1908, 39).

Ρυτά

22. Κωνικό ρυτό

Κωνικό ρυτό με ωτόσχημη λαβή. Έχει έξω νεύον χείλος και φέρει επιμελημένη διακόσμηση από ελίσσόμενες σπείρες και ταινιόσχημα μοτίβα. Χρονολογείται στην ΥΜΙΒ περίοδο (Hawes 1908, 40, ν. 25, πιν. VII, ν.25, Koehl 2006, 141, ν. 434).

23. Κωνικό ρυτό

Κωνικό ρυτό με ωτόσχημη λαβή. Έχει έξω νεύον χείλος και φέρει διακόσμηση από στιγμές, που εναλλάσσονται με ρόδακες. Χρονολογείται στην ΥΜΙΒ περίοδο (Hawes 1908, 40, ν. 26, πιν. VII, ν.26, Koehl 2006, 162, ν. 633).

24. Κωνικό ρυτό

Κωνικό ρυτό με ωτόσχημη, ταινιωτή λαβή. Φέρει διακόσμηση από ελίσσόμενες σπείρες, κυματοειδείς γραμμές και άνθη κρόκου. Χρονολογείται στην ΥΜΙΒ (Hawes 1908, 40, ν. 27, πιν. VII, ν. 27, Koehl 2006, 141, ν. 435).

25. Κωνικό ρυτό

(Soles 2002, 128), καθίσταται πιθανότερο ότι στην Οικία Cm δεν σημειώνεται εγκατάλειψη από τους ενοίκους της, πριν την ΥΜΙΒ περίοδο, όταν και εγκαταλείπεται οριστικά το σύνολο της πόλης.

Κωνικό ρυτό με έσω νεύον χείλος και επιμελημένη διακόσμηση από ταινίες και κυματοειδή μοτίβα. Χρονολογείται στην YMIB (Hawes 1908, 40, v.28, πιν. VII, v.28, Koehl 2006, 141, v. 432).

26. Κωνικό ρυτό

Κωνικό ρυτό με ωτόσχημη λαβή. Φέρει διακόσμηση από φύλλα φτέρης, ομόκεντρους κύκλους και ταινίες με λευκές στιγμές. Λευκές στιγμές κοσμούν και την λαβή (Hawes 1908, 40, v. 29, πιν. VII, v. 29, Koehl 2006, 162, v. 634).

27. Κωνικό ρυτό

Κωνικό ρυτό με ωτόσχημη λαβή. Φέρει διακόσμηση παρόμοια με του προαναφερθέντος. Χρονολογείται στην YMIB (Hawes 1908, 40, v. 30, πιν. VII, v. 30, Koehl 2006, 140, v. 429).

28. Κωνικό ρυτό

Κωνικό ρυτό με μία ωτόσχημη λαβή και έσω νεύον χείλος. Φέρει διακόσμηση από ελισσόμενες σπείρες, ταινιωτά σχέδια με στιγμές και φυτικό διάκοσμο στην κατώτερη ζώνη σχεδίασης. Χρονολογείται στην YMIB. (Hawes 1908, 40, v.31, πιν. VII, v.31, Koehl 2006, 142, 442).

29. Κωνικό ρυτό

Κωνικό ρυτό με ταινιωτή λαβή, που διακοσμείται από δικτυωτό μοτίβο και λοξές γραμμές. Στο κυρίως σώμα του αγγείου, απεικονίζονται σπείρες με ομόκεντρους κύκλους ή ρόδακες και φύλλα φτέρης διαρθρωμένα σε ταινίες. Χρονολογείται στην YMIB (Hawes 1908, 40, v. 32, πιν. VII, v. 32, Koehl 2006, 142, v. 440).

30. Φιαλόσχημο ρυτό

Ρυτό σε σχήμα σφαιρικής φιάλης. Το στόμιό του είναι επίπεδο, ενώ ο λαιμός του είναι κυλινδρικός. Η κοιλία είναι πολύ σφαιρική και κοσμείται λιτά από ταινιόσχημα μοτίβα και κάθετες, ελλειπτικές γραμμές. Στην βάση του υπάρχει οπή, απ' όπου γινόταν η χοή. Χρονολογείται στην YMIB (Hawes 1908, 40, v. 35, πιν. VII, v. 35, Koehl 2006, 98, v. 170).

31. Φιαλόσχημο ρυτό

Ρυτό σε σχήμα απιόσχημης φιάλης, με κωνοειδή βάση, στην οποία υπάρχει οπή για την τέλεση της χοής. Το στόμιο είναι επίπεδο και το σώμα αρκετά διογκωμένο. Κοσμείται από σπείρες, γραμμές, φύλλα φτέρης και στιγμές. Χρονολογείται στην YMIB (Hawes 1908, 40, v. 38, πιν. VII, v. 38, Koehl 2006, 89, v. 105).

32. Φιαλόσχημο ρυτό

Παρόμοιο με το προηγούμενο. Η διακόσμησή του αποτελείται από σπείρες, ταινιόσχημα και φυλλόσχημα μοτίβα. Χρονολογείται στην YMIB (Hawes 1908, 40, v. 39, πιν. VII, v. 39, Koehl 2006, 87-88, v. 96).

33. Φιαλόσχημο ρυτό

Παρόμοιο με το *υπ.αρ. 305*, ωστόσο η βάση είναι λιγότερο επιμηκυμένη. Η διακόσμηση είναι ιδιαίτερα επιμελημένη, αποτελούμενη από επαναλαμβανόμενα λευκά, κυκλικά και ελλειψοειδή σχέδια με σκοτεινό περίγραμμα, σε ένα βάθος από μικρές αλλά και μεγαλύτερες στιγμές. Στο ύψος των ώμων, εναλλάσσονται ταινίες με σκοτεινό και ανοιχτό βάθος, που γεμίζει από στιγμές. Χρονολογείται στην YMIB (Hawes 1908, 40, v. 40, πιν. VII, v. 40, Koehl 2006, 88, v. 97) **(εικ. 158)**.

34. Ρυτό σε σχήμα κεφαλής ταύρου

Το ρυτό σε σχήμα κεφαλής ταύρου, που αναφέρεται από την ανασκαφεία (Hawes 1908, 39), δεν περιλαμβάνεται στα ευρήματα του πίνακα VII, απεικονίζεται, ωστόσο, στον έγχρωμο πίνακα I. Περιγράφεται επίσης από τον Koehl (2006, 117, v. 302). Το ρυτό δεν σώζει τα αυτιά και τα κέρατα ενώ στα μάτια υπήρχαν ένθετοι αγωγοί δακρύων, ήταν επιχρισμένο με λευκή βαφή στο σώμα, ενώ μαύρο χρώμα έφερε πάνω στο ρύγχος και γύρω από τα μάτια. Τέλος, ερυθρό χρώμα παρατηρείται γύρω από το ρύγχος **(εικ. 157)**.

Κέρνοι

35. Κέρνος

Σύνθετο αγγείο, το οποίο αποτελείται από τρία αγγεία (Type IV Cup: Composite βάσει της κατάταξης του Koehl). Τα αγγεία αυτά, συνδέονται μεταξύ τους με έναν δακτύλιο. Πιο αναλυτικά, το ένα αγγείο είναι ένα κωνικό κύπελλο με διακοσμήση που περιλαμβάνει ραβδώσεις στην βάση, ταινίες κάτω από το στόμιο και κρεμάμενα

ημικύκλια στο σώμα. Το δεύτερο αγγείο ανήκει στον τύπο της ευρύστομης πρόχου, με διακόσμηση από ταινίες και σπείρες και, τέλος, το τρίτο αγγείο, επίσης στον τύπο της ευρύστομης πρόχου, με διακόσμηση από λοξές γραμμές, ταινίες και σπείρες. Είχε μία μεγάλη κυλινδρική λαβή, αν και υπήρχαν μικρότερες σε κάθε αγγείο, οι οποίες δεν σώζονται. Η λειτουργία του σκεύους είναι αινιγματική. Η ανασκαφέας αναφέρει, ότι δεν θα μπορούσε να γεμίζει με υγρό περιεχόμενο, γιατί υπάρχει οπή στην βάση του κυπέλλου και στο σώμα του πέντε ακόμα τριγωνικές οπές. Ενδέχεται όμως να λειτουργούσε και αυτό το αγγείο ως ρυτό ή ως θυμιατήρι. Χρονολογείται στην YMIB (Hawes 1908, 40, v. 34, πιν. VII, v. 34, Koehl 2006, 234, v. 1312) (εικ. 159).

Προχυτικά αγγεία

36. Ψευδομεταλλική πρόχους

Πρόχους με επιμηκυμένο λαιμό και διπλό χείλος. Πλαστικός δακτύλιος συνδέει τον λαιμό με την κοιλία, ενώ δακτυλιόσχημη είναι και η βάση. Οκτώ βαθιά κοψίματα στον πηλό, στην βάση της λαβής, έχουν αινιγματικό χαρακτήρα. Η λαβή ξεκινά από το εσωτερικό του χείλους και καταλήγει στην κοιλία. Χρονολογείται στην YMIB (Hawes 1908, 40, v. 37, πιν. VII, v. 37).

37. Φλάσκη

Πρόκειται για μία φλάσκη, η οποία εξαιτίας των δύο λαβών εκατέρωθεν του ανοιχτού στομίου, μοιάζει με αμφορίσκο. Φέρει λιτή διακόσμηση, από ομόκεντρους κύκλους που καλύπτουν όλη την επιφάνεια του σώματος. Οι δύο λαβές, σε συνδυασμό με τον λαιμό, μοιάζουν με χέρια λατρευτή ή με το φλασκή που κρατούσαν οι λατρευτές στον Μεσαίωνα, εξού και η ονομασία “*Pilgrim bottle*” από την ανασκαφέα. Χρονολογείται στην YMIB (Hawes 1908, 40, v. 36, πιν. VII, v. 36).

38. Οινοχόη

Προχυτικό σκεύος στον τύπο της οινοχόης, το οποίο είναι εμπνευσμένο από μεταλλικά πρότυπα. Η διακόσμηση είναι επιμελημένη, από ταινίες με δικτυωτά και γραμμικά σχέδια, ενώ η μεγαλύτερη διακοσμητική ζώνη φέρει σπείρες. Χρονολογείται στην YMIB (Hawes 1908, 40, v. 41 πιν. VII, v. 41).

Προκαταρκτικά συμπεράσματα για την Οικία Cm

Πρόκειται για ένα κτήριο στο οποίο ήρθε στο φως πληθώρα κεραμεικών τύπων με επιμελημένες διακοσμήσεις και ειδικό σχηματολόγιο, όπως είναι τα ρυτά. Το Δωμάτιο 58 έχει ερμηνευθεί ως αποθήκη τελετουργικής σκευής. Επίσης, υπάρχουν ενδείξεις ότι επρόκειτο για την οικία ενός κεραμέα.

Οικοδομικό Τετράγωνο D

Στο οικοδομικό συγκρότημα D η αρχιτεκτονική μορφή των κτηρίων δεν είναι ξεκάθαρη. Οι ανασκαφείς το ονόμασαν “*Deserted Region*”, εξαιτίας της πρώιμης εγκατάλειψής του, πριν την καταστροφή της πόλης. Η αρχιτεκτονική περιγραφή γίνεται από την ανασκαφέα πολύ περιληπτικά, ενώ δεν αναφέρονται κινητά ευρήματα, πλην εκείνων της καθημερινής οικιακής χρήσης. Ελάχιστες είναι οι εξαιρέσεις αντικειμένων, που θα μπορούσαν να χρησιμοποιούνται σε τελετουργίες. Η ανασκαφέας κάνει ιδιαίτερη μνεία στις Οικίες Dc και Dd, οι οποίες απέδωσαν αρκετά ευρήματα, εμπλουτίζοντας τις γνώσεις των μελετητών σχετικά με την κεραμεική της ευρύτερης περιοχής του Κόλπου του Μιραμπέλου (Hawes 1908, 24). Οι Οικίες Dg, Dh και Di δεν θα εξεταστούν διότι δεν σώζονται σε καλή κατάσταση και η ανασκαφέας δεν προβαίνει σε καμία ανάλυση και περιγραφή τους.

Οικία Da

Αρχιτεκτονική

Η Οικία Da βρίσκεται στα ΝΑ του οικισμού και είναι εξαιρετικής σημασίας, προκαλώντας απορίες σχετικά με την ελλιπή μέχρι σήμερα μελέτη της. Τόσο η πρώτη ανασκαφέας, όσο και μεταγενέστεροι μελετητές, δεν έχουν στρέψει την προσοχή τους στο κτήριο αυτό, παρά το γεγονός ότι τόσο από αρχιτεκτονικής πλευράς, όσο και από πλευράς κινητών ευρημάτων, είναι ιδιαίτερος σημαντικό (**εικ. 152**). Η Hawes (1908, 24) το προσπερνά κάνοντας μία σύντομη αναφορά στις μεγάλες διαστάσεις του. Η Φώτου αναφέρει την αναγκαιότητα εκ νέου μελέτης, διότι η κάτοψη της πόλης στην δημοσίευση των Γουρνιών παραλείπει πολύ βασικά αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά (Fotou 1993, 74).

Το συγκεκριμένο κτήριο φέρει τοιχοποιία από αργολιθοδομή και αποτελείται από τουλάχιστον δεκατρία δωμάτια στο επίπεδο του ισόγειου. Η είσοδος του βρίσκεται στα δυτικά. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι Χώροι 10, 11 και 12. Πιο συγκεκριμένα, το Δωμάτιο 11 φέρει αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά τα οποία θυμίζουν τον τύπο της

Δεξαμενής Καθαρωμών. Είναι σχετικά μικρό ορθογώνιας διατομής δωμάτιο και φέρει μία πολύ στενή είσοδο, στην οποία οδηγεί ο Διάδρομος 12. Κατά μήκος του διαδρόμου διακρίνεται μέχρι και σήμερα σε εξαιρετική κατάσταση διατήρησης, πιθανό θρανίο. Στο βόρειο άκρο του υπάρχει in situ βάση κίονα ιώδους χρώματος. Πιθανώς, στον Χώρο 10 να διαμορφωνόταν ξύλινη κλίμακα, η οποία παρείχε πρόσβαση στο δωμάτιο από τον όροφο. Απαιτούνται νέες μελέτες προκειμένου να εξετασθεί το βάθος στο οποίο βρισκόταν και αν υπήρξε μετατροπή της σε ισόγειο δωμάτιο κατά την ΥΜΙΑ περίοδο (εικ. 160-163).

Στα ανατολικά του προαναφερθέντος δωματίου, βρίσκεται το Δωμάτιο 13 το οποίο έφερε κίονα στο μέσον. Η Hawes στο σχέδιο που παραθέτει στο ημερολόγιό της το απεικονίζει ως υπόστυλο με δύο πεσσούς, ενώ στην κάτωψη αποδίδεται η βάση κίονα και μία πιθανή βάση πεσσού. Ωστόσο, η Φώτου αμφισβητεί την εγκυρότητα των σχεδίων λόγω της αντιφατικότητάς τους.

Κινητά ευρήματα¹¹⁷

Κεραμική

39. Αμφορέας

Ψευδόστομος αμφορέας με πεπλατυσμένο σφαιρικό σώμα, τρεις λαβές και επιμελημένη διακόσμηση, η οποία περιλαμβάνει ταινίες, σειρές στιγμών και τέσσερα κυκλικά πλαίσια που περιέχουν περιστρεφόμενα μοτίβα. Βρέθηκε στο Δωμάτιο 11 και χρονολογείται στην ΥΜΙΒ (Hawes 1908, 40, v. 18, pl. VII, v. 18).

40. Κύπελλο

Μεγάλο, μόνωτο κύπελλο από το οποίο σώζεται το μεγαλύτερο μέρος του. Φέρει διακόσμηση στην εσωτερική του επιφάνεια διακόσμηση, η οποία αποτελείται από ταινίες και σειρές από κυματοειδή μοτίβα. Στην λαβή, επίσης, διακρίνονται ρίγες.

¹¹⁷ Εκτός από τα ευρήματα που περιγράφονται, η ανασκαφέας στις σημειώσεις της αναφέρει ενδιαφέρον σύνολο αντικειμένων από τα Δωμάτια 11 και 12, όπως δύο λίθινα αγγεία, μεταλλικά εξαρτήματα, πήλινα αγγεία. Συνολικά πρόκειται για δεκατέσσερα (14) αντικείμενα. Επίσης, ένα χάλκινο ειδώλιο ήρθε στο φως, στο Υπόστυλο Δωμάτιο 13, το οποίο ίσως να είχε πέσει από τον όροφο στο υπόστυλο δωμάτιο, όπως συνήθως συμβαίνει με τα ανθρωπόμορφα ειδώλια (βλ. Υποκεφάλαιο 2 του Κεφαλαίου 5) (Fotou 1993, 74, NBIII “Catalogue by Provenance, Gournia”, σ. 57, αρ. ευρημάτων: 3-4, 16-18^{1/2}, 23-27^{1/2}, 34, 35, 36).

Βρέθηκε στο Δωμάτιο 11 και χρονολογείται στην YMIB (Hawes 1908, 40, v. 20, pl. VII, v. 20).

41. Πιθοειδές αγγείο

Πρόκειται για ένα πιθοειδές αγγείο, το οποίο έχει σφαιρικό σώμα, υπερυψωμένο χείλος στο στόμιο προκειμένου να τοποθετείται καπάκι και τέσσερις λαβές. Φέρει λιτή διακόσμηση από ταινίες. Βρέθηκε στο Δωμάτιο 11 και χρονολογείται στην YMIB (Hawes 1908, 42, v. 40, pl. VIII, v. 40).

42. Μικρός αμφορέας

Φέρει δυο λαβές και τριφυλόσχημο στόμιο, ενώ η διακόσμησή του είναι λιτή αποτελούμενη από ανοιχτόχρωμες ταινίες σε σκοτεινό βάθος. Χρονολογείται στην YMIB και βρέθηκε στο Δωμάτιο 11 (Hawes 1908, 38, v. 26, pl. VI, v.26).

43. Σφραγίδα

Πρόκειται για μία πήλινη σφραγίδα αρκετά πρώιμης χρονολόγησης, η οποία ως προς την τεχνική κατασκευής μιμείται τον μαύρο στεατίτη και φέρει ανάγλυφο σύμβολο. Βρέθηκε επίσης στο Δωμάτιο 11 (Hawes 1908, 54, εικ. 28.4).

Προκαταρκτικά συμπεράσματα

Πρόκειται για ένα κτήριο πολύ σημαντικό όσον αφορά στην αρχιτεκτονική του γιατί διαθέτει τόσο ένα υπόστυλο δωμάτιο, όσο και ένα δωμάτιο που μοιάζει με τον τύπο της ΔΚ. Δυστυχώς, αν και εντοπίστηκαν δεκατέσσερα αντικείμενα στο υπό εξέταση δωμάτιο, δημοσιεύονται μόνο πέντε (5) από αυτά, τα οποία σχετίζονται με συμποτικές, αποθηκευτικές και διοικητικές δραστηριότητες. Οικιακές τελετουργίες, πιθανότατα απαντούν λόγω της ανεύρεσης ειδωλίου στο υπόστυλο δωμάτιο. Παρόλα αυτά, δεν μπορεί να διατυπωθεί με βεβαιότητα ότι η τέλεση αυτών των πράξεων γίνονταν στο ίδιο το δωμάτιο ή σε κάποιο από τα διαμερίσματα του ορόφου. Η Βάσω Φώτου, σε προσωπική επικοινωνία εκφράζει τις αμφιβολίες της σχετικά με την ταύτιση του Δωματίου 11 με ΔΚ. Παρόλα αυτά, τονίζει ότι πρόκειται για ένα από τα πιο καλοδιατηρημένα κτήρια της πόλης των Γουρνιών, το οποίο χρήζει νέας μελέτης.

Οικία Db (House of Fair Beginning)

Γενικά στοιχεία

Η Οικία Db βρίσκεται στα ΝΑ του οικισμού. Στα νότιά της, εντοπίζεται η Οικία Dd, ενώ στα βόρεια της επικοινωνεί με την Ανατολική Οδό Γ (*East Ascent C*). Στα ανατολικά της, συνδέεται με την Οδό της Κοιλιάδας (*Valley Road*), η οποία προς τα νότια δίνει πρόσβαση στην Δημόσια Αυλή (*Public Court*), στα νοτιοανατολικά του Ανακτορικού Κτηρίου.

Αρχιτεκτονική

Η οικία περιλαμβάνει τα δωμάτια D18-22. Η είσοδος του κτηρίου βρίσκεται στα βορειοδυτικά, με το μονολιθικό κατώφλι να βρίσκεται *in situ*. Η τοιχοποιία, είναι κατασκευασμένη από αργολιθοδομή. Το Δωμάτιο D18, λειτουργούσε, πιθανότατα, ως προθάλαμος. Στην δημοσίευση της ανασκαφής, δεν γίνεται περιγραφή της αρχιτεκτονικής του κτηρίου, παρά μόνο ότι φέρει τα συνηθισμένα χαρακτηριστικά μιας οικίας (Hawes 1908, 24).

Κινητά ευρήματα

Κεραμική

Δεν δημοσιεύονται παρά μόνο τρία αγγεία από την συγκεκριμένη οικία. Η ανασκαφέας αναφέρει, ότι δεν ήταν ένα κτήριο σημαντικό από απόψεως ευρημάτων, ωστόσο τα τρία δημοσιευμένα είναι εξαιρετικής επιμέλειας. Στις ανασκαφικές σημειώσεις της, γίνεται λόγος για περισσότερα ευρήματα από το Δωμάτιο D19, όπως κεραμική, λίθινα αγγεία και χάλκινα αντικείμενα, τα οποία δεν δημοσιεύονται (Fotou 1993, 74).

44. Κύπελλο

Πρόκειται για ένα ιδιότυπο κύπελλο, με εσωτερική λαβή και διαμόρφωση ευρείας προχοής στο χείλος. Βρέθηκε στο Δωμάτιο D18. Στην εσωτερική του όψη, αλλά και στην εξωτερική του επιφάνεια, είναι καλυμμένο με κόκκινο χρώμα. Χρονολογείται στη ΥΜΙΒ περίοδο (Hawes 1908, 38, ν.32, πιν. VI, 32).

45. Οινοχόη

Πρόκειται για μία επίσης ιδιότυπη οινοχόη, με έξι ωτόσχημες λαβές γύρω από το στόμιο. Βρέθηκε στο Δωμάτιο D19, και όχι στο D20 όπως αναφέρεται στην

δημοσίευση. Χρονολογείται στη YMIB (Hawes 1908, 38, ν. 28, πιν. VI, 28, Fotou 1993, 74).

Λίθινα αγγεία

46. Τράπεζα προσφορών

Πρόκειται για μία λίθινη τράπεζα, ορθογωνίου σχήματος, η οποία βρέθηκε στο Δωμάτιο D19. Η ανασκαφέας κάνει λάθος στην δημοσίευση, αναφέροντας άλλο σημείο εύρεσης. Στις σημειώσεις της όμως, αναφέρει το Δωμάτιο D19 (Hawes 1908, 36, ν. 19, πιν. V, 19, Fotou 1993, 74). Χρονολογείται στην YMIB.

Οικία Dc

Γενικά στοιχεία

Δεν γίνεται περιγραφή της Οικίας Dc. Βρίσκεται στο ανατολικό άκρο της πόλης, ανάμεσα στις Οικίες Db και Dd. Δεν δημοσιεύεται παρά μόνο ένα αγγείο, το οποίο είναι εξέχον λόγω της διακόσμησής του.

Αρχιτεκτονική

Η πρόσβαση σε αυτήν γίνεται, μέσω θύρας, από την πλακόστρωτη οδό, που οδηγεί στην κοιλάδα της περιοχής στα νότια. Η είσοδος βρίσκεται στα ΝΑ και ανοίγει σε προθάλαμο με πλακόστρωση, από την οποία σώζεται μεγάλο μέρος. Ο Προθάλαμος 26 παρείχε πρόσβαση στο Δωμάτιο 23 στα ΒΔ, καθώς επίσης στο Δωμάτιο 25 στα ανατολικά. Το τελευταίο είναι σχήματος L και βρίσκεται σε καλή κατάσταση το μονολιθικό του κατώφλι. Το Δωμάτιο 24 ήταν απομονωμένο σχετικά και η προσέγγισή του θα γινόταν από τον όροφο μέσω καταπακτής. Πρόκειται για μία τυπική οικία των Γουρνιών ως προς το σχέδιο και την εσωτερική διαρρύθμιση των δωματίων.

Κινητά ευρήματα

Παρά το γεγονός ότι στις σημειώσεις της Hawes καταγράφονται 4 ευρήματα¹¹⁸, μόνο το ακόλουθο δημοσιεύεται (Fotou 1993, 75).

47. Ηθμοπυξίδα

¹¹⁸ Ένα από αυτά αφορά σε ένα δοχείο προσφορών «*offering stand*», παρόμοιο με αυτά που απεικονίζονται στον πιν. V, 15, 17, 18 από τα Gournia.

Πρόκειται για ένα αγγείο που βρέθηκε στο Δωμάτιο D24. Η αναφορά του Δωματίου είναι μάλλον λανθασμένη, ωστόσο προέρχεται από την συγκεκριμένη οικία (Fotou 1993, 75). Έχει δύο λαβές. Στο εσωτερικό, στο μέσον του ύψους του, υπάρχει διάφραγμα που φέρει τριάντα έξι οπές, οι οποίες δεν φαίνονται στο σχέδιο. Το αγγείο φέρει σύνθετη διακόσμηση, από ταινίες και αμελείς πινελιές, ενώ στο ύψος των ώμων διαμορφώνονται έξι διπλοί πελέκεις, των οποίων το στέλεχος μοιάζει με φυλλόσχημο μοτίβο. Το χείλος είναι ελαφρώς ανασηκωμένο προκειμένου να τοποθετείται πώμα, ενώ η βάση του είναι κωδωνόσχημη, και σχηματίζει δακτύλιο στο χαμηλότερο σημείο της. Χρονολογείται στην YMIB (Hawes 1908, 40, v. 21, πιν. VII, 21) (εικ. 164).

Προκαταρκτικά συμπεράσματα για την Οικία Dc

Στην Οικία Dc, από τα διασωθέντα στοιχεία, δεν τεκμηριώνεται επαρκώς η τέλεση ιεροπραξιών. Ενδιαφέρον στοιχείο, αποτελεί η εύρεση μιας ηθμοπυξίδας στο Δωμάτιο D24, στην οποία απεικονίζονται διπλοί πελέκεις. Η απεικόνιση των διπλών πελέκεων, ενέχει συμβολισμούς, ωστόσο αποτελεί ένα συνηθισμένο διακοσμητικό μοτίβο της περιόδου, ενώ δεν αποκλείεται να πρόκειται για ένα εισηγμένο από την Κνωσό αγγείο.

Οικοδομικό Συγκρότημα E

Το Οικοδομικό Τετράγωνο E, βρίσκεται, στο μεγαλύτερο μέρος του, στα ΒΔ της πόλης και εκτείνεται κατά μήκος της δυτικής πλευράς του λόφου, φτάνοντας στα νότια. Αποτελείται τουλάχιστον από δέκα οικίες. Περιληπτικά, περιγράφεται μόνο η Οικία Ea. Για τα σπίτια Ec, Ed, Ee, Ef, Eg, η ανασκαφέας αναφέρει ότι ανασκάφηκαν μόνο υπόγεια, αποθηκευτικά δωμάτια. Η Οικία Eb έχει υποστεί μεγάλη καταστροφή από πυρκαγιά. Οι Οικίες Ec και Eg ήταν πολύ πλούσιες σε ευρήματα και κυρίως όσον αφορά στην κεραμική. Εγκαταλείφθηκαν στην τελική καταστροφή της YMIB. Το Δωμάτιο E39 της Οικίας Eg απέδωσε τα πιο πολλά ευρήματα και θα εξετασθεί στη συνέχεια (Hawes 1908, 26, pl. IX 19,20,23,24,25,27). Στα νότια του Δωματίου E77 (Οικία E1), υπάρχει *in situ* μία ασβεστολιθική στήλη που χαρακτηρίζεται ως “*Wayside monument of sacred character*” από την ανασκαφέα. Επίσης, το πλακόστρωτο δίκτυο μικρών δρόμων, που περιβάλλουν την Οικία E1 στα ανατολικά και στα νότια, είναι η συνέχεια προς τα νότια της ΝΔ Αυλής του ανακτορικού κτηρίου.

Δεν θα εξετασθεί η Οικία Ea, διότι δεν εντοπίζονται ευρήματα που να σχετίζονται με την τέλεση ιεροπραξιών. Η ανασκαφέας, βάσει των ευρημάτων, αναφέρει ότι η οικία

ήταν ενδεχομένως η κατοικία ενός μεταλλοτεχνίτη (Hawes 1908, 26, 32). Επίσης, η Οικία Ec, δεν θα περιληφθεί στην παρούσα μελέτη. Αν και πρόκειται για ένα μεγάλο κτήριο που περιλαμβάνει τα Δωμάτια E16-23 και έναν όροφο, δεν δημοσιεύονται παρά δύο αποθηκευτικού χαρακτήρα αγγεία και τμήματα από τρία μεταλλικά πριόνια, από το Δωμάτιο E16 (Hawes 1908, 34, ν. 4-5-6, 38, ν. 38 και 41). Οι σημειώσεις της Hawes εμπλουτίζουν τις γνώσεις μας για το εν λόγω κτήριο, ωστόσο απαιτείται συγκέντρωση όλων των καταγραφέντων ευρημάτων ανά δωμάτιο και μελέτη τους συνδυαστικά με την αρχιτεκτονική (Fotou 1993, 80). Η Οικία Ed είναι, επίσης, ένα σύνθετο κτήριο με όροφο, από το οποίο όμως, δεν έχει δημοσιευθεί κανένα αντικείμενο. Οι Οικίες Eh, Ei και Ej κατασκευάζονται κατά την περίοδο επανακατοίκησης του οικισμού, αρκετές δεκαετίες μετά την τελική του καταστροφή του κατά την YMIB (Hawes 1908, 23). Σχετικά με την Οικία Ek, αναφέρονται αρκετά αγγεία καθημερινής χρήσης από κάποιο/α δωμάτιό/ά της, ωστόσο δεν διευκρινίζεται σε ποιο/α βρέθηκαν (Hawes 1908, 38, πιν. VI). Τέλος, από την Οικία El, δημοσιεύεται μόνο ένα αντικείμενο. Η κάτοψη της οικίας είναι ιδιαίτερη, τραπεζιόσχημη και σώζονται κατά κύριο λόγο υπόγεια δωμάτια. Βρίσκεται στο νότιο άκρο του συγκροτήματος και έχει εύκολη πρόσβαση, μέσω πλακόστρωτου δρόμου, στην Δημόσια Αυλή. Η πλακόστρωτη περιοχή, διαμορφώνεται κατά την YMIB περίοδο, με σκοπό να ενσωματώσει έναν βαίτυλο που στέκεται όρθιος στα δυτικά του Δωματίου G13, του ανακτορικού κτηρίου.

Οικία Eb

Γενικά στοιχεία

Η Οικία Eb βρίσκεται στα ΒΔ της πόλης, νοτίως της Οικίας Aa και πιθανότατα ήταν προσβάσιμη από την μεγάλη οδό που διέτρεχε την πόλη στα Δ, ωστόσο δεν είναι απολύτως σαφές που βρισκόταν η είσοδος. Ίσως να διαμορφωνόταν σε κάποιο από τα δωμάτια του ορόφου, λόγω του ύψους που έχει ο λόφος σε αυτό το σημείο. Παρόλα αυτά, η ανασκαφέας πιστεύει ότι η είσοδος βρισκόταν στην δυτική πρόσοψη της οικίας. Ο τοίχος όμως δεν σώζεται σε καλή κατάσταση σε αυτό το σημείο.

Αρχιτεκτονική

Σχετικά με την Οικία Eb, το μόνο που αναφέρεται από την ανασκαφέα είναι το γεγονός ότι πρόκειται για ένα κτήριο που έχει υποστεί εκτεταμένες καταστροφές, από την πυρκαγιά που το έπληξε κατά την YMIB. Αποτελείται από τα Δωμάτια E11-15. Το

Δωμάτιο E15 είναι πλακόστρωτο και πιθανότατα αποτελεί τον προθάλαμο της οικίας. Παρά ταύτα, δεν είναι ευδιάκριτος στο σχέδιο ο διαχωριστικός τοίχος με το Δωμάτιο 13, το οποίο πιθανότατα ήταν πλακόστρωτο (Fotou 1993, 79). Το τελευταίο, μέσω θύρας, οδηγούσε στο Δωμάτιο 12. Το κτήριο είχε όροφο, από τον οποίο ήταν εφικτή η πρόσβαση, τουλάχιστον, στα Δωμάτια E11 και 14. Όσον αφορά στην τοιχοποιία του κτίσματος, κυριαρχεί η αργολιθοδομή. Οι εξωτερικοί τοίχοι και κυρίως η νότια πρόσοψη φέρουν μεγαλιθικούς, ελαφρώς λαξευμένους και επιμελώς τοποθετημένους δόμους.

Κινητά ευρήματα

Στο Δωμάτιο E13 εντοπίστηκε σημαντικό αντικείμενο, πιθανότατα τελετουργικού χαρακτήρα. Στις σημειώσεις της Hawes, καταγράφονται, επίσης, τρεις λίθινες λεκανίδες, μία από το Δωμάτιο E11 και δύο από το Δωμάτιο E14 (Fotou 1993, 79).

48. Ρυτό

Πρόκειται για ένα πήλινο ρυτό σε σχήμα οστρέου τρίωνα. Έχει σχηματιστεί και μια σωληνοειδής προχολή, προκειμένου να χρησιμοποιηθεί ως ρυτό ή σάλπιγγα. Το εν λόγω αντικείμενο είναι φιλοτεχνημένο με εξαιρετική επιμέλεια. Αποκαλύφθηκε στο Δωμάτιο E13 και χρονολογείται στην ΥΜΙΒ (Hawes 1908, 48, v. 17, pl. XI, 17-18) (εικ. 145).

Προκαταρκτικά συμπεράσματα για την Οικία Eβ

Στα δωμάτια της οικίας αποκαλύφθηκαν λίγα ευρήματα, με σημαντικότερο το προαναφερθέν ρυτό. Απαιτείται συγκέντρωση και μελέτη των ευρημάτων από την Οικία Eβ, προκειμένου να προκύψουν προτάσεις σχετικά με την χρήση των χώρων της.

Οικία Eε

Γενικά στοιχεία

Η Οικία Eε βρίσκεται στο μέσον περίπου του οικοδομικού τετραγώνου. Ορίζεται στα νότια από την Οικία Ef-Eg και στα βόρεια από την Ed.

Αρχιτεκτονική

Αποτελείται από αρκετά δωμάτια (E29-33) και ένα στα ΒΔ που δεν ονοματίζεται στο σχέδιο. Η είσοδος γίνεται από την Δυτική Οδό του Λόφου (*West Ridge Road*) (εικ.

165). Οδηγεί σε έναν διάδρομο, τον E29, ο οποίος στα αριστερά παρέχει άμεση πρόσβαση σε υπόστυλο δωμάτιο, το E30, του οποίου ο πεσσός, βρίσκεται σχεδόν στο μέσον. Ωστόσο, μπορεί κανείς να συνεχίσει προς τα δυτικά, διασχίζοντας όλο το μήκος του διαδρόμου. Ο διάδρομος οδηγεί σε προθάλαμο, που δεν είναι αριθμημένος στο σχέδιο, και μέσω αυτού υπάρχει άλλη πρόσβαση δια θύρας στο Δωμάτιο E30. Το εν λόγω υπόστυλο δωμάτιο θα πρέπει να αποτελούσε το κέντρο των δραστηριοτήτων στο επίπεδο του ισογείου, καθώς είναι προσβάσιμο με δύο διαφορετικούς τρόπους. Στη ΝΔ γωνία του δωματίου, απεικονίζεται στο σχέδιο ημικυκλική κατασκευή, που πιθανότατα είναι εστία ή λάκκος εργασίας, αποθήκευσης ή απόρριψης.

Κινητά ευρήματα

Κεραμική

Δημοσιεύονται τρία αποθηκευτικά αγγεία από τον Χώρο E29¹¹⁹ της ΜΜΙΙΙ-ΥΜΙ περιόδου με επιμελημένη διακόσμηση και, από αυτά, ξεχωρίζει ένα για την απεικόνιση διπλών πελέκεων στην επιφάνειά του. Παρακάτω θα γίνει αναφορά σε αυτό. Επίσης, δημοσιεύεται ένα κύπελλο από το υπόστυλο δωμάτιο. Από τις σημειώσεις της Hawes, διαπιστώνεται ότι κατέγραψε και άλλα αγγεία τα οποία δεν δημοσιεύτηκαν ποτέ (Fotou 1993, 44-45, 81).

49. Κύπελλο

Κύπελλο με λεπτά τοιχώματα, το οποίο βρέθηκε στο Δωμάτιο E30. Φέρει μία λαβή, ενώ η διακόσμησή του είναι αφηρημένη (Hawes 1908, 44, v. 22, πιν. IX, 22).

50. Πίθος

Πρόκειται για ένα πιθοειδές αγγείο, με έξω νεύον χείλος και ιδιαίτερα επιμελημένη διακόσμηση. Φέρει τέσσερις οριζόντιες λαβές στο ύψος των ώμων. Ο λαιμός κοσμείται από ταινιόσχημα μοτίβα και μία κυματοειδή γραμμή. Στην κεντρική διακοσμητική ζώνη, διακρίνονται ταινίες, που περιλαμβάνουν μικρούς κύκλους και σχηματικούς

¹¹⁹Το πρώτο αγγείο είναι ένας μικρός πίθος, που φέρει τέσσερις κάθετες λαβές. Βρέθηκε στο Δωμάτιο E29. Η διακόσμησή του είναι επιμελημένη, με ραβδώσεις πάνω από την βάση και κάτω από τους ώμους. Επίσης, φέρει ένα τραπεζιόσχημο κόσμημα, που στις γωνίες του απολήγει σε κύκλους. Χρονολογείται στη ΜΜΙΙΙ περίοδο από την ανασκαφεία (Hawes 1908, 38, v.42πιν. VI, 42), αν και η ΥΜΙΑ-B είναι πιθανότερη. Το δεύτερο αγγείο είναι επίσης ένας μικρός πίθος, που φέρει τέσσερις λαβές ακριβώς κάτω από τον λαιμό. Η διακόσμηση αποτελείται από πλατιές σκοτεινού χρώματος ταινίες, οι οποίες εναλλάσσονται με ανοιχτόχρωμες. Στο σημείο προσάρτησης των λαβών, σχηματίζονται με σκοτεινό χρώμα οκτώσχημα μοτίβα. Χρονολογείται στην ΥΜΙ περίοδο (Hawes 1908, 42, v. 41, πιν.VIII, 41).

διπλούς πελέκεις που εναλλάσσονται με φυλλόσχημα σχέδια. Ακόμα, διακρίνεται ταινία με δικτυωτό μοτίβο. Επίσης, αποδίδεται ταινία με φυτικά θέματα, ανάμεσα στα οποία διακρίνονται σχηματοποιημένα μινωικά κρίνα. Τέλος, υπάρχει ακόμα μία ταινία, με κυματοειδή γραμμή ως διακοσμητικό στοιχείο. Βρέθηκε στο Δωμάτιο E29 και χρονολογείται στην YMIB περίοδο (Hawes 1908, 44, ν. 28, πιν. IX, 28^{A-B}).

Οικίες Ef- Eg

Γενικά στοιχεία

Τα κτήρια οικοδομήθηκαν κατά την MMIII-YMIA περίοδο, ωστόσο παρέμειναν σε χρήση μέχρι και την τελική καταστροφή του οικισμού, αφού είχαν υποστεί αρκετές οικοδομικές αναπροσαρμογές. Αρχικά επρόκειτο για δυο διαφορετικά κτήρια, τα οποία κατά την YMIB ενώθηκαν σε ένα. Βρίσκονται προς τα νότια του συγκροτήματος.

Αρχιτεκτονική

Από την Οικία Eg σώζονται μόνο τα δωμάτια του ισογείου, τα οποία πιθανότατα προορίζονταν να λειτουργήσουν ως αποθηκευτικοί χώροι κυρίως. Η κάτοψη της κάθε οικίας δεν είναι σαφής, καθώς τα όριά τους διαπλέκονται με τους τοίχους γειτονικών κτηρίων. Αυτός είναι και ο λόγος που εξετάζονται από κοινού. Έχει αποκαλυφθεί μία είσοδος ανάμεσα στα Δωμάτια E35 και E41, η οποία βρέθηκε σφραγισμένη και αποδεικνύει ότι τα δύο κτήρια έγιναν ένα κατά τη YMIB. Οι μακρόστενοι χώροι στα ανατολικά (38-39-40), είναι αποθήκες στον συνηθισμένο μακρόστενο, τύπο της Νεοανακτορικής Εποχής (**εικ. 167-169**). Γενικά το κτήριο και λόγω των διαστάσεών του, των μεγάλων αποθηκευτικών δυνατοτήτων του και λόγω της γεινιάσής του με το Ανακτορικό Κτήριο στα βόρεια, είχε πιθανότατα κυρίαρχη θέση στον οικισμό. Είτε ανταγωνιζόταν το Ανακτορικό Κτήριο, είτε λειτουργούσε συμπληρωματικά σε αυτό. Το Δωμάτιο E37 ανασκάφηκε σε αρκετά βαθύτερο επίπεδο από τα υπόλοιπα, περίπου 1 μ. (Hawes 1908, 26). Δεν απέδωσε ευρήματα που να εξηγούν την χρήση του. Έχει ιδιαίτερα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά, όπως ένα τεράστιο κατώφλι στην ΝΔ γωνία του και κλίμακα που οδηγεί στο εσωτερικό του. Ένας πεσσός, στο κέντρο περίπου του δωματίου, καθώς επίσης και άλλα χαρακτηριστικά που απαντούν στις κρύπτες πεσσών, εντοπίζονται και σε αυτό το δωμάτιο. Πιο συγκεκριμένα, βρέθηκε γεμάτο με πλίνθους και απανθρακωμένο κονίαμα, ένδειξη ότι επρόκειτο για χώρο, του οποίου οι τοίχοι έφεραν τοιχογραφικό διάκοσμο και πιθανότατα μικρότερους πλίνθινους

διαχωριστικούς τοίχους. Τόσο ο πεσσός όσο και οι τοίχοι ήταν μαυρισμένοι από την επίδραση του καπνού. Η ανασκαφέας, ωστόσο, δεν συνδέει το δωμάτιο με κάποια μη κοσμική δραστηριότητα, αλλά θεωρεί τον πεσσό ως αντιστήριξη στο υπερκείμενο βάρος του ορόφου (Hawes 1908, 21) (εικ. 170-172).

Κινητά ευρήματα

Δεν δημοσιεύονται κινητά ευρήματα από το Δωμάτιο E37. Ωστόσο, αρκετά πλούσια σε αντικείμενα ήταν το Δωμάτιο E39¹²⁰, στο οποίο κυριαρχούν εξαιρετικά δείγματα κυπέλλων και τουλάχιστον 32 συνολικά αγγεία. Στο Δωμάτιο E40 αποκαλύφθηκαν δύο αγγεία (Fotou 1993, 81). Στις ανασκαφικές σημειώσεις της Hawes, καταγράφονται ευρήματα και από τα Δωμάτια Ef 33-35 και Eg38, τα οποία, ωστόσο, δεν περιγράφονται. Γίνεται λόγος για την αποκάλυψη ρυτών (*fillers*) στο Δωμάτιο E33 (Fotou 1993, 82). Ένας λύχνος καταγράφεται στο Eg38 και πλίνθοι από το Δωμάτιο Ef34. Παρακάτω θα εξεταστούν τα καλύτερα σωζόμενα, δημοσιευμένα δείγματα από το Δωμάτιο 39.

Κύπελλα-λοπάδες

51. Κύπελλο

Άωτο, κωνικό κύπελλο με επιμελημένη διακόσμηση από ταινιόσχημα μοτίβα και φύλλα φτέρης. Φέρει έξω νεύον χείλος. Βρέθηκε στο Δωμάτιο E39 και χρονολογείται στην ΥΜΙ περίοδο (Hawes 1908, 44, ν. 19, πιν. IX,19).

52. Κύπελλο

Πρόκειται για ένα μόνωτο κύπελλο, με ελλειψοειδές σχήμα. Εντοπίστηκε στο Δωμάτιο E39. Φέρει ηθμό στο ύψος του στομίου και η λαβή του είναι ταινιωτή. Η διακόσμησή του είναι επιμελημένη, αποτελούμενη από διπλή σπείρα και ταινίες. Χρονολογείται στην ΥΜΙ (Hawes 1908, 44, ν. 20, πιν. IX, 20).

53. Κύπελλο

¹²⁰ Στο Δωμάτιο E39 ανασκάφηκε επίσης ένα πιθοειδές αγγείο, το οποίο φέρει ιδιότυπη διακόσμηση, από κύκλους που περικλείονται σε δικτυωτό μοτίβο. Διαθέτει τέσσερις οριζόντιες λαβές, ελαφρώς ανασηκωμένο λαιμό και έξω νεύον χείλος. Στην βάση του διακρίνονται δύο ραβδώσεις. Χρονολογείται στην ΥΜΙ περίοδο (Hawes 1908, 44, ν. 23, πιν. IX, 23).

Άωτο, κωνικό κύπελλο, με αρκετά διογκωμένα τοιχώματα κάτω από το στόμιο. Ήρθε στο φως στο Δωμάτιο E39. Έχει έξω νεύον χείλος και ιδιότυπη διακόσμηση, από κηλίδα χρώματος στην έξω και στην έσω επιφάνειά του (Hawes 1908, 44, ν. 21, πιν. IX, 21).

54. Κύπελλο

Πρόκειται για ένα άωτο, κωνικό κύπελλο, με μία κεντρική ζώνη διακόσμησης, που καταλαμβάνει σχεδόν όλο το σώμα του αγγείου. Ανακαλύφθηκε στο Δωμάτιο E39. Πάνω σε σκοτεινή επιφάνεια, διαμορφώνονται ανοιχτόχρωμα φύλλα από γρασίδι. Στο ύψος του χείλους και στην βάση, διακρίνονται λεπτές ανοιχτόχρωμες ταινίες που διατρέχουν περιφερικά το αγγείο. Χρονολογείται στην ΥΜΙ περίοδο (Hawes 1908, 44, ν. 24, πιν. IX, 24).

55. Κύπελλο

Πρόκειται για ένα κύπελλο ανάλογο με το υπ' αριθμόν 47 ως προς το σχήμα. Βρέθηκε στο Δωμάτιο E39. Η διακόσμησή του αποτελείται από ταινίες κάθετες, που ξεκινούν από το χείλος και καταλήγουν στην βάση. Χρονολογείται στην ΥΜΙ περίοδο (Hawes 1908, 44, ν. 25, πιν. IX, 25).

Προχυτικά αγγεία

56. Πρόχους

Ευρύστομη πρόχους με γεφυρωτή προχοή. Εντοπίστηκε στο Δωμάτιο E39. Το στόμιο είναι επίπεδο, ενώ εκατέρωθεν των πλευρών του σχηματίζονται δύο τοξοειδείς λαβές. Διακοσμείται με άτεχνα ταινιόσχημα μοτίβα και σπείρα στην μία πλευρά, ενώ στην άλλη πλευρά η σπείρα αποδίδεται εξαιρετικά επιμελημένα και είναι διπλή. Χρονολογείται στην ΥΜΙ περίοδο (Hawes 1908, 44, ν. 27, πιν. IX, 27).

Προκαταρκτικά συμπεράσματα για το Δωμάτιο E39

Δίχως να είναι γνωστό το σύνολο των αγγείων που εντοπίστηκαν στο Δωμάτιο και λαμβάνοντας υπόψη ότι η ανασκαφείας το ταυτίζει με αποθηκευτικό δωμάτιο, φαίνεται ότι λειτουργούσε ως χώρος στον οποίο φυλάσσονταν αντικείμενα είτε χρησιμοποιούνταν σε συμποτικά δρώμενα.

Οικοδομικό Τετράγωνο F

Το οικοδομικό τετράγωνο F καταλαμβάνει το κεντρικό, βόρειο τμήμα της πόλης των Γουρνιών. Στα ανατολικά του, βρίσκεται το οικοδομικό τετράγωνο A και στα δυτικά του το E. Δεν υπάρχει βεβαιότητα σχετικά με τον αριθμό των οικιών που περιλαμβάνει, ωστόσο η Hawes υπολογίζει ότι αυτές ανέρχονταν σε δέκα. Οι οικίες διαμορφώνονται γύρω από βραχώδη εξάρματα του λόφου και έχει αποκαλυφθεί το μεγαλύτερο μέρος των αρχιτεκτονικών καταλοίπων τους (Hawes 1908, 26).

Από την Οικία Fa, δεν δημοσιεύονται κινητά ευρήματα, αν και το κτήριο αποκαλύφθηκε στο σύνολό του και σε σχετικά καλή κατάσταση. Στην Οικία Fb, γίνεται λόγος για δύο αντικείμενα καθημερινής χρήσης (Hawes 1908, 30, ν. 31 και ν. 66), ενώ στις σημειώσεις της ανασκαφής καταγράφονται 18 (Fotou 1993, 86). Ενδιαφέρον στοιχείο αποτελεί η αναφορά στην ανακάλυψη τριών *roulette-tables*, τα οποία στην πραγματικότητα είναι δίσκοι κεραμικών τροχών. Οι δύο εντοπίστηκαν στο Δωμάτιο 6. Η οικία μετά βεβαιότητας θα πρέπει να συσχετιστεί με την παραγωγή κεραμικής. Δεν έχει αποκαλυφθεί πλήρως ως προς την έκτασή της και είναι δυσδιάκριτα τα όριά της σε σχέση με την προαναφερθείσα οικία. Στην Οικία Fc, αποκαλύφθηκαν μόνο δύο αντικείμενα καθημερινής χρήσης (Hawes 1908, 28, ν. 6, 30, ν. 53).

Η Οικία Fd (*Arsenal Suite*), με βάση τα δημοσιευμένα ευρήματα, φαίνεται ότι ήταν η οικία ενός μεταλλοτεχνίτη. Για την Οικία Fe γίνεται ειδική μνεία, εξαιτίας του ιδιότυπου σχήματός της, που οφείλεται στον δρόμο με τον οποίο συνορεύει στα ανατολικά της. Τα ευρήματα αφορούσαν κυρίως σε αποθηκευτικά αγγεία. Τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα της Οικίας Ff είναι πολύ φτωχά, ενώ είναι πολύ δύσκολο να διακριθούν δωμάτια πλην ενός (F29). Δημοσιεύεται μόνο μία πρόχους (Hawes 1908, 30, ν. 24). Η Οικία Fg ονομάστηκε από τους ανασκαφείς, «*The Treasury*». Εντοπίστηκαν στους χώρους της, καλής ποιότητας κεραμική, λίθινα αγγεία, χάλκινα αντικείμενα, σφραγιδόλιθοι κ.ά. Ωστόσο, τίποτα δεν δημοσιεύεται από αυτά, εκτός από μία φιάλη καθημερινής χρήσης (Hawes 1908, 26, 30, ν. 45). Από την Οικία Fj δεν δημοσιεύονται ευρήματα, ενώ από την Fk κάποια αντικείμενα καθημερινής χρήσης, χωρίς να γίνεται η δήλωση του δωματίου μέσα στο οποίο βρέθηκε το καθένα. Τέλος, ανάλογη είναι και η περίπτωση της Οικίας Fl.

Οικία Fi (Suite of the Paved Antechamber)

Αρχιτεκτονική

Η Οικία Fi βρίσκεται στα ΒΔ του οικισμού νότια της Οικίας Fh και βόρεια της Οικίας Fk. Η δυτική πρόσοψη βλέπει στην Δυτική Οδό του Λόφου. Αποτελείται από οκτώ δωμάτια, εκ των οποίων το ένα, το Δωμάτιο F37, είναι ο πλακόστρωτος προθάλαμος (εικ. 173-174). Ορισμένοι εκ των λίθων της πλακόστρωσης σχηματίζουν κέρνους. Η κατοικία έχει καταστραφεί από πυρκαγιά και στο επίπεδο του ισογείου εντοπίζονται πεσμένες πλίνθοι από τον όροφο, αλλά και κονίαμα από την επικάλυψη των τοίχων (Hawes 1908, 26). Η ανίχνευση των ορίων της οικίας είναι πολύ δύσκολη. Ωστόσο, οι εξωτερικοί της τοίχοι, όπως διακρίνεται και στην κάτοψη, σώζονται ευκρινώς και είναι κατασκευασμένοι από αργολιθοδομή. Παρατηρείται επιμέλεια στην κατασκευή του κτηρίου ενώ και οι χώροι του είναι αρκετά μεγάλοι. Τα Δωμάτια 39 και 40 ενδέχεται να αποτελούσαν αποθήκες στον τύπο των μακρόστενων αποθηκευτικών χώρων που απαντούν στα ανάκτορα (εικ. 175).

Κινητά ευρήματα

Το κτήριο απέδωσε πολλά ευρήματα, όπως αναφέρει και η ίδια ανασκαφέας, αλλά δημοσιεύονται λίγα από αυτά. Το δωμάτιο που αποτέλεσε το σημείο εύρεσης της πλειονότητας των αντικειμένων είναι το F40, στα ΝΑ της οικίας. Στις σημειώσεις της ανασκαφής, καταγράφονται δύο ειδώλια ζώων από το ίδιο δωμάτιο, ωστόσο δεν περιγράφονται (Fotou 1993, 90). Ενδεχομένως, το πύραυνο, που αναφέρεται στην δημοσίευση της ανασκαφής (Hawes 1908, 30, ν. 20), να ανήκει επίσης στο Δωμάτιο F40, σύμφωνα με την μελέτη της Φώτου (1993, 90).

Κεραμική

Κύπελλα-λοπάδες

57. Κύπελλο

Πρόκειται για ένα κύπελλο, που μπορεί να θεωρηθεί προχυτικό σκεύος, εξαιτίας της ελαφράς πρόχυσης που παρατηρείται. Έχει δύο λαβές και εντοπίστηκε στο Δωμάτιο F40. Χρονολογείται στην ΥΜΙ περίοδο (Hawes 1908, 30, ν. 18, πιν. IX, 18).

Προχυτικά αγγεία

58. Πρόχους

Πρόχους, ελαφρώς οπισθότμητη, με ωτόσχημη λαβή που ξεκινά από το στόμιο και καταλήγει στους ώμους. Βρέθηκε στο Δωμάτιο F38 (Fotou 1993, 90), και όχι στο F40, όπως είχε δημοσιευθεί από την ανασκαφέα. Η διακόσμησή της είναι επιμελημένη και αποτελείται από ταινιόσχημα μοτίβα και αμελώς αποδοσμένες πινελιές, ενώ μια ζώνη περιλαμβάνει σπείρες. Στα κενά αυτής της ζώνης διακρίνονται μικρά πουλιά που πετούν. Χρονολογείται στην ΥΜΙ (Hawes 1908, 44, v. 13, πιν. IX, 13).

59. Πρόχους

Ευρύστομη πρόχους, με μία λαβή και λιτή διακόσμηση από ταινίες σκοτεινού επί ανοιχτού. Αποκαλύφθηκε στο Δωμάτιο F40. Χρονολογείται στην ΥΜΙ (Hawes 1908, 44, v. 14, πιν. IX, 14).

60. Πρόχους

Πρόχους με μικρή, γεφυρόστομη προχοή. Φέρει μία λαβή και διακόσμηση από ταινίες. Μικρά πτηνά απεικονίζονται να πετούν στο ύψος των ώμων. Στην λαβή, διακρίνονται αμελείς πινελιές. Εντοπίστηκε στο Δωμάτιο F40. Χρονολογείται στην ΥΜΙ (Hawes 1908, 44, v. 15, πιν. IX, 15).

Αμφορείς

61. Ψευδόστομος αμφορέας

Ψευδόστομος αμφορέας, που βρέθηκε στο Δωμάτιο F40, με υπερδιογκωμένο το σημείο της κοιλίας. Η προχοή του είναι σπασμένη. Φέρει τρεις λαβές με λιτή διακόσμηση από αμελείς πινελιές. Από το μέσον της κοιλίας έως και την βάση, τοποθετείται διακόσμηση με ταινίες. Από την μέση έως και τον λαιμό απαντούν κυματοειδείς ταινίες, που συγκρατούν ένα μέταλλο κοσμούμενο από στιγμές, ενώ στο κέντρο εντός κύκλου απεικονίζονται κέρατα αιγοειδούς (;). Χρονολογείται στην ΥΜΙ (Hawes 1908, 44, v. 4, πιν. IX, 4).

62. Ψευδόστομος αμφορέας

Ψευδόστομος αμφορέας που βρέθηκε στο Δωμάτιο F40. Φέρει στο σώμα επιμελημένη διακόσμηση από ταινίες και μία ζώνη με σπείρες στο ύψος των ώμων. Στο ανώτατο τμήμα του, δίπλα από τις τρεις λαβές και την προχοή, κοσμείται με φύλλα φτέρης ή

ελιάς, δικτυωτό σχέδιο στο κέντρο και αμελείς πινελιές στις λαβές. Χρονολογείται στην ΥΜΙ (Hawes 1908, 44, ν. 5, πιν. ΙΧ, 5).

63. Αμφορέας

Αμφορίσκος με τρεις λαβές και προχολή στην κορυφή του αγγείου. Θα μπορούσε να περιληφθεί και στα προχυτικά αγγεία. Βρέθηκε στο Δωμάτιο F40 και η διακόσμησή του είναι ιδιαίτερα επιμελημένη. Στο τμήμα του σώματος φέρει δικτυωτό σχέδιο και γύρω από λαιμό σπειροειδή μοτίβα. Στις λαβές και στο στόμιο, διακρίνονται κυματοειδείς γραμμές. Χρονολογείται στην ΥΜΙ (Hawes 1908, 44, ν. 6, πιν. ΙΧ, 6).

Ηθμοπυξίδες

64. Ηθμοπυξίδα

Ηθμοπυξίδα με δυο μικρές λαβές και κωδωνόσχημη βάση. Βρέθηκε στο F40. Η διακόσμησή της είναι ιδιαίτερα επιμελημένη, αποτελούμενη από κυκλικά μοτίβα, σε βάθος από στιγμές. Επίσης, διακρίνονται κάθετες, αμελώς σχεδιασμένες γραμμές, κενή διακοσμητική ζώνη ή ταινία στο ύψος της κοιλίας και στο κατώτερο τμήμα του σώματος, επιμελώς σχεδιασμένα φύλλα κισσού. Η κυλινδρική βάση διακοσμείται με ταινιωτά μοτίβα και στιγμές. Χρονολογείται στην ΥΜΙ (Hawes 1908, 44, ν. 1, πιν. ΙΧ, 1).

65. Ηθμοπυξίδα

Μικρών διαστάσεων ηθμοπυξίδα, από το Δωμάτιο F40, με 4 οπές στο εσωτερικό διάφραγμα. Φέρει εμπίεστο αποτύπωμα δαχτύλου και μιμείται μεταλλικά πρότυπα. Η διακόσμησή της δεν σώζεται επαρκώς. Διακρίνονται ίχνη από τέσσερις ταινίες, στο ύψος των ώμων (Hawes 1908, 30, ν. 21, πιν. ΙΙ, 21).

Οικοδομικό Συγκρότημα Η¹²¹

Αυτό το συγκρότημα οικιών τοποθετείται στο ΝΔ τομέα του οικισμού. Εξαίρεση αποτελεί το κτήριο Ηf, το οποίο βρίσκεται αρκετά πιο ανατολικά και μετά βεβαιότητας ήταν απομονωμένο, σε σχέση όχι μόνο με το οικοδομικό Συγκρότημα Η, αλλά και με τον οικισμό των Γουρνιών γενικότερα. Αποτελείται από έξι τουλάχιστον οικίες (Ηα-Ηf), τα όρια των οποίων δεν είναι σαφή, εξαιτίας των αλλεπάλληλων οικοδομικών

¹²¹ Οι Οικίες Ηe και Ηf χρονολογούνται στην ΥΜΙΙΙ περίοδο και δεν θα εξεταστούν.

φάσεων. Τοπογραφικά, πρόκειται για ένα σύνολο οικιών που συνορεύει με την Δημόσια Αυλή, αλλά σχετίζεται και με την ΝΔ Αυλή του Ανακτορικού Κτηρίου. Το συγκρότημα περιγράφεται επιγραμματικά από την ανασκαφέα, με έμφαση στα πιο σημαντικά χαρακτηριστικά του.

Οικία Ηα

Γενικά στοιχεία

Η Οικία Ηα βρίσκεται στα βόρεια του συγκροτήματος και ακριβώς στα νότια του Ανακτορικού Κτηρίου, του οποίου μοιάζει να είναι συνέχεια. Παρόλα αυτά ανάμεσα στα δύο κτήρια παρεμβάλλεται δρόμος.

Αρχιτεκτονική

Η πλειονότητα των δωματίων του κτηρίου διαμορφώνει μία τετράγωνη κάτοψη. Πιθανότατα, αποτελείται από τα Δωμάτια Η1-9, αν και δεν είναι ευδιάκριτα τα όριά του στα δυτικά. Εργασίες επισκευής, ή αναδιαμόρφωσης, έλαβαν χώρα κατά την ΥΜΙΑ περίοδο. Για την θεμελίωση της οικίας, χρησιμοποιείται αργολιθοδομή, ωστόσο αποδίδεται με πιο επιμελημένο τρόπο, συγκριτικά με τα υπόλοιπα κτήρια της πόλης. Στις γωνίες της, υπάρχουν στοιχεία που υποδηλώνουν την χρήση γωνιόλιθων, που «έδεναν» την τοιχοποιία. Η ανωδομή της αποτελείται από μαλακούς λίθους ασβεστόλιθου, επιμελώς λαξευμένους. Η είσοδος στην οικία γίνεται από τα βόρεια, μέσω τεσσάρων σκαλοπατιών, απευθείας από την Δημόσια Αυλή (**εικ. 176**). Επίσης, αναγνωρίζεται ο αρχιτεκτονικός τύπος της Δεξαμενής Καθαρμών στο Δωμάτιο Η5, που συνοδεύεται από την συνήθη κλίμακα σχήματος L. Η κλίμακα ήταν ξύλινη. Ο δυτικός τοίχος της απολήγει σε παραστάδα (ή πεσσό) πάνω σε λίθινη βάση. Πρόκειται για ορθογώνιο χώρο, διαστάσεων 1,80 x 1,80μ. και ήταν σχετικά ρηχός (Gesell 1985, 70). Το δάπεδό της είναι καλυμμένο από κάποιο συμπαγές κονίαμα.

Οι τοίχοι της, κατασκευασμένοι από αργολιθοδομή, ήταν επενδυμένοι με πλίνθους και αυτές με την σειρά τους καλύπτονταν από κονίαμα. Σώθηκαν υπολείμματα τοιχογραφικού διακόσμου, κόκκινου και κίτρινου χρώματος, πολύ αποσπασματικού χαρακτήρα (**εικ. 177-178**). Τα υπόγεια Δωμάτια Η1, 2, 6, είναι οικιστικά κατάλοιπα παλαιότερων περιόδων. Μία δεύτερη θύρα πρόσβασης στην οικία εντοπίζεται στα δυτικά. Στο ίδιο σημείο, σε πολύ μικρή απόσταση, εντοπίζεται ο ασβεστόλιθος που η ανασκαφέας αποκαλεί «*wayside monument of sacred character*» (**εικ. 179**). Ενδέχεται

να πρόκειται απλώς για την βάση ενός κίονα. Παρόλα αυτά, με βάση τα όσα έχουν καταγραφεί έως τώρα για το ΝΔ τμήμα της πόλης, συμπεριλαμβανομένης της Δημόσιας Αυλής, δεν αποκλείεται το εύρημα αυτό να αποτελεί ένα «σήμα» για τον διαβάτη, ότι εισέρχεται σε σημαντική περιοχή ή ότι αποχωρεί από αυτήν. Σηματοδοτεί, δηλαδή, ένα όριο (Hawes et al.1908, 26).

Κινητά ευρήματα

Δεν δημοσιεύονται από την ανασκαφέα κινητά ευρήματα από την οικία, παρά το γεγονός ότι, από αρχιτεκτονικής και τοπογραφικής άποψης, αυτή φαίνεται πως ήταν ιδιαίτερα σημαντική. Γίνεται λόγος, στις ιδιόχειρες ανασκαφικές σημειώσεις της, για ένα πύραυνο.

66. Πύραυνο

Δεν παρέχεται περιγραφή του ευρήματος και παραμένει αδημοσίευτο. Εντοπίστηκε στην περιοχή βορείως του Δωματίου Η1. (Fotou 1993, 94).

Προκαταρκτικά συμπεράσματα για την Οικία Ηα

Η Οικία Ηα έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον από τοπογραφικής και αρχιτεκτονικής άποψης. Γειτνιάζει με την Δημόσια Αυλή, ενώ έχει απευθείας σύνδεση με αυτήν μέσω θύρας στα βόρεια. Η τοιχοποιία της επιδιώκει να είναι διακριτή εντός του οικισμού υιοθετώντας ξεστούς λίθους ανάλογους με του ανακτόρου. Το Δωμάτιο Η5 έχει ταυτιστεί με δεξαμενή καθαρμών, ενώ δεν δίνονται πληροφορίες για την σκευή του.

Οικία Ηβ

Γενικά στοιχεία

Το κτήριο αυτό βρίσκεται στα νότια της Οικίας Ηα και επίσης επικοινωνεί άμεσα με την Δημόσια Αυλή. Και για την περίπτωση αυτή θα μπορούσε να διατυπωθεί η άποψη ότι πιθανότατα αποτελεί επέκταση του Ανακτορικού Κτηρίου στα νότια και δεν αποτελεί μία ανεξάρτητη οικία. Διαφορετικά, τόσο η προαναφερθείσα Οικία Ηα όσο και η συγκεκριμένη είναι κατοικίες επιφανών μελών της πόλης των Γουρνιών, καθώς διακρίνονται τόσο ως προς το μέγεθός τους και την επιμέλεια της κατασκευής τους από τις άλλες οικίες, όσο και για την γειτνίασή του με το «ανάκτορο» και την Δημόσια Αυλή της πόλης.

Αρχιτεκτονική

Παρατηρείται δυσκολία στην διάκριση των ορίων του κτηρίου. Ειδικά προς τα νότια διαπλέκεται με πολλούς χώρους, ωστόσο τα Δωμάτια H10 έως και το H20 θεωρείται ότι ανήκουν σε αυτήν. Στα ανατολικά του Δωματίου H19 αποκαλύφθηκαν από την ανασκαφέα τουλάχιστον δύο ακόμα δωμάτια, τα οποία δεν υπάρχουν στο σχέδιο της πόλης (Fotou 1993, 94). Η είσοδος στο κτήριο γινόταν από τα ανατολικά, απευθείας από την Δημόσια Αυλή (**εικ. 180**). Ο προθάλαμος, το Δωμάτιο H18, είναι πλακόστρωτο και, μέσω θύρας στα βόρεια, παρέχει πρόσβαση σε άλλο, ευρύχωρο δωμάτιο, το H11 (**εικ. 181-182**). Στο τελευταίο, κατά μήκος του ανατολικού τοίχου, υπάρχει θρανίο ή λίθινη εξέδρα. Μέσω μιας μικρής κλίμακας, τριών βαθμίδων, οδηγείται κανείς σε έτερο δωμάτιο, στα βόρεια του H11, το οποίο επίσης φέρει λίθινο θρανίο που διέτρεχε, πιθανότατα, την ανατολική και βόρεια πλευρά του (**εικ. 183**). Τα δωμάτια εκατέρωθεν του H13 είναι υπόγεια και χρησίμευαν ως αποθηκευτικοί χώροι. Το Δωμάτιο H19 έφερε κίονα. Σώζεται η λίθινη βάση του στο μέσον του δωματίου. Τέλος, το Δωμάτιο H15, αναφέρεται από τους ανασκαφείς ως πιθανό λουτρό. Στη ΝΑ του γωνία, καταγράφεται μια μεγάλη πλάκα, ενώ στο υπόλοιπο δωμάτιο ήρθαν στο φως άλλες μικρότερες, που αποτελούσαν τμήμα της πλακόστρωσης του δαπέδου. Η τοιχοποιία στην ΝΑ περιοχή της οικίας, και πιο συγκεκριμένα των Δωματίων 17, 18 και 19 είναι λαξευτή. Η οικία έχει άμεση επικοινωνία με την Δημόσια Αυλή.

Κινητά ευρήματα

Τα ευρήματα από το εσωτερικό της οικίας δεν είναι γνωστά. Στις ανασκαφικές σημειώσεις της Hawes, αναφέρονται δύο μεγάλοι πίθοι στα ανατολικά του Δωματίου H19 (Fotou 1993, πιν. XXVII). Επίσης, από το ίδιο τμήμα του δωματίου προέρχεται ένα αγγείο με επιμελημένη διακόσμηση. Αξίζει να αναφερθεί, ότι καταγράφεται η ανεύρεση ενός «φαλλού- *“phallus”*», για τον οποίο δεν δίνεται άλλη πληροφορία, εκτός από την επισήμανση ότι τοποθετήθηκε στην αυλή που ήταν καλυμμένη από χαλικάσβεστο (*terrazza*). Δεν είναι σαφές, αν εννοεί ότι βρέθηκε *in situ* ή τοποθετήθηκε από τους ανασκαφείς εκεί μετά την ανεύρεσή του. Επίσης, δεν διευκρινίζει σε ποια αυλή αναφέρεται. Προφανώς, σε κάποιον αδιευκρίνιστο χώρο, στα νότια ή ανατολικά του δωματίου. Το πιθανότερο είναι να αναφέρεται στην περιοχή νοτίως, καθώς στα ανατολικά αποκαλύφθηκαν αρχιτεκτονικά κατάλοιπα. Σχετικά με το Δωμάτιο 15, γίνεται, επίσης, αναφορά στην αποκάλυψη πίθου και μιας μεγάλης

πρόχου, για την οποία, ωστόσο, δεν δίνονται άλλα στοιχεία (Fotou 1993, πιν. XXVII). Τέλος, δημοσιεύεται ένας αμφορέας από το Δωμάτιο H10, ενώ γίνεται αναφορά και σε έναν ακόμα, από το ίδιο δωμάτιο, του οποίου απεικόνιση ή δημοσίευση δεν υπάρχει. Ανάγονται στη MM περίοδο και αποτελούν αντικείμενα καθημερινής χρήσης.

67. Κύπελλο/Λοπάδα

Εντοπίσθηκε στο Δωμάτιο H19 και δεν δημοσιεύεται. Αναφέρεται στις σημειώσεις της ανασκαφής και περιγράφεται η επιμελημένη διακόσμησή του. Περιλαμβάνει ραβδώσεις κάτω από το στόμιο και ανάμεσά τους κυματοειδείς ταινίες. Στην βάση του, διακρίνεται κυματοειδής ταινία. Γίνεται αναφορά και στην απεικόνιση φαλλού, ωστόσο δεν διευκρινίζεται σε ποιο σημείο του αγγείου, κι αν είναι γραπτή ή ανάγλυφη παράστασή του (Fotou 1993, 94-95, πιν. XXVII).

Προκαταρκτικά συμπεράσματα για την Οικία Hb

Σημαντική θα μπορούσε να χαρακτηριστεί η εν λόγω οικία εξαιτίας της χρήσης λαξευτής τοιχοποιίας, των μεγάλων αποθηκευτικών χώρων αλλά και δωματίων με θρανία. Το προαναφερθέν αγγείο, στις σημειώσεις της ανασκαφής, αποτελεί ένα άξιο λόγου εύρημα, λόγω της επιμελημένης διακόσμησής του και ειδικά εξαιτίας του πιθανού φαλλικού συμβόλου που έφερε στην επιφάνειά του, ωστόσο δεν βοηθά σε περαιτέρω ερμηνευτικές προσεγγίσεις. Αν όντως ισχύει αυτή η λεπτομέρεια, τότε θα πρέπει να σχετίζεται με τον φαλλό που αναφέρεται από την ανασκαφέα ότι βρέθηκε σε άυλαιο χώρο.

Η Οικία του Λόφου (*The Hill House*)

Γενικά στοιχεία

Η ακριβής τοποθεσία της Οικίας του Λόφου, όπως και η έκτασή της δεν είναι εξακριβωμένα. Στις μέρες μας δεν σώζεται σχεδόν τίποτα από τα αρχιτεκτονικά της κατάλοιπα, ενώ κατά την εποχή των ανασκαφών της Harriet Boyd Hawes δεν ολοκληρώθηκε η ανασκαφή της. Στην δημοσίευση που ακολούθησε, γίνεται πολύ σύντομη αναφορά σχετικά με την τοποθεσία και την αρχιτεκτονική της, ενώ δίνεται μία στοιχειώδης εικόνα των κινητών ευρημάτων της.

Αρχιτεκτονική

Το κτήριο είναι βέβαιο ότι τοποθετείται στη ΝΑ πλευρά του λόφου, στην πλαγιά. Η πόλη εκτεινόταν, εξάλλου, με την παρουσία μεμονωμένων οικιών και εκτός του κεντρικού οικοδομικού ιστού. Εξαιτίας της οικοδόμησής της στην πλαγιά του λόφου, οι οικοδόμοι κατασκεύασαν τα υπόγεια δωμάτιά της μέσα στον ασβεστολιθικό βράχο, γεγονός που προϋποθέτει, κοπιώδη προσπάθεια. Οι εξωτερικοί τοίχοι, αν και δεν σώζονται σε καλή κατάσταση, ήταν από επιμελημένη αργολιθοδομή από σχετικά μεγάλους λίθους. Οι ανεσκαμμένοι χώροι είναι οι 1-14. Πιο αναλυτικά, αποτελείτο από μία κεντρική αίθουσα (1), η οποία ήταν σε επικοινωνία μέσω θύρας με άλλη πλακόστρωτη, γειτονική αίθουσα (4). Η Αίθουσα 1 ήταν επίσης πλακόστρωτη και στο μέσον της διακρίνεται η λίθινη βάση κίονα. Μέσω δευτέρου ανοίγματος, θύρας ενδεχομένως, παρείχε πρόσβαση στο Δωμάτιο 2, σχήματος L. Ο Χώρος 3 δεν ήταν παρά μία κλίμακα που οδηγούσε στον όροφο. Μέσω άλλης κλίμακας στον δυτικό τοίχο της Αίθουσας 1, οδηγείτο κανείς σε υπόγειους, αποθηκευτικούς χώρους, πιθανότατα, τους Χώρους 7-10. Τα Δωμάτια 11-14 δεν απεικονίζονται. Τόσο η ανασκαφείας, όσο και οι μετέπειτα μελετητές, θεωρούν ότι πρόκειται για προσκτίσματα στο αρχικό κτήριο (Hawes 1909, 26, Fotou 1993, 97, πιν. XV).

Κινητά ευρήματα

Δημοσιεύονται αρκετά κινητά ευρήματα από την Οικία του Λόφου, παρά το γεγονός ότι δεν δηλώνεται για όλα το ανασκαφικό περιβάλλον. Η ανασκαφείας πιστεύει, ότι πρόκειται για την οικία ενός ηγετικού προσώπου της πόλης. Περισσότερα από 28 χάλκινα αντικείμενα ήρθαν στο φως και πολλά κομμάτια χαλκού από αντικείμενα που δεν σώθηκαν σε καλή κατάσταση. Επίσης, βρέθηκε μία πήλινη σφραγίδα (Hawes 1908, 54, fig. 28:5, CMSII, 1, No 465, Fotou 1993, 36), πιθανότατα, στο Δωμάτιο 10.

Κεραμική

Προχυτικά αγγεία

68. Κυλινδρική πρόχους

Προχυτικό αγγείο κυλινδρικού σχήματος, με δύο οριζόντιες λαβές και προχοή. Αποκαλύφθηκε στο Δωμάτιο 12. Ενδεχομένως έφερε και πάμα. Η διακόσμηση χαρακτηρίζεται από επιμέλεια και αποτελείται από ταινίες και φυτικά μοτίβα, που μοιάζουν με τσαμπιά σταφυλιού (Hawes 1909, 40, v. 14, πιν. VII, 14).

69. Πρόχους

Οπισθότμητη πρόχους, που φέρει μία κάθετη λαβή, η οποία ξεκινά από το στόμιο και απολήγει στους ώμους του αγγείου. Η διακόσμηση είναι επιμελημένη, από σειρές ταινιών, μία ζώνη με σπείρες στο ύψος των ώμων και μία ζώνη με στιγμές στον λαιμό. Δεν αναφέρεται το ανασκαφικό περιβάλλον του ευρήματος (Hawes 1909, 42, v. 17, πιν. VIII, 17).

70. Πρόχους

Ευρύστομη πρόχους, από άγνωστο ανασκαφικό περιβάλλον. Έχει σχήμα κωνικό με δαχτυλιόποδη βάση και φέρει δύο οριζόντιες λαβές εκατέρωθεν του στομίου και της προχοής. Η διακόσμησή της είναι επιμελημένη, με ταινιόσχημα μοτίβα και σπείρες (Hawes 1909, 44, v. 11, πιν. IX, 11).

71. Πρόχους

Κυλινδρικό προχυτικό αγγείο με γεφυρόστομη προχοή. Φέρει πέντε λαβές και επιμελημένη διακόσμηση από ταινιόσχημα και κυματοειδή μοτίβα (Hawes 1909, 44, v. 17, πιν. IX, 17). Είναι αγνώστου αρχαιολογικού περιβάλλοντος.

Λίθινα αγγεία

Κύπελλα/λοπάδες

72. Λοπάδα

Πρόκειται για ένα χαμηλό δοχείο, για το οποίο δεν αναφέρεται το ανασκαφικό περιβάλλον. Πιθανότατα, είναι κατασκευασμένο από σχιστόλιθο (Hawes 1909, 36, v. 23, πιν. V, 23).

73. Λοπάδα

Χαμηλό δοχείο, με ιδιαίτερη επιμέλεια στην κατασκευή, που αποκαλύφθηκε στο Δωμάτιο 8. Το χείλος έχει διαγώνιες εγχαράξεις και είναι κατασκευασμένο από στεατίτη λίθο (Hawes et al. 1908, 36, v. 22, πιν. V, 22).

Μεταλλικά αντικείμενα

Ξίφη-εγχειρίδια

74. Λεπίδα ξίφους

Εντοπίστηκε στο Δωμάτιο 12. Είναι εξαιρετικά διαβρωμένη, με αποτέλεσμα να μην διακρίνονται τεχνικές λεπτομέρειες. Έφερε τρία καρφιά και λείπουν τμήματά της (Hawes et al. 1908, 34, v. 49, πιν. IV, 49).

69-71. Εγχειρίδια

Πρόκειται για τρία εγχειρίδια, τα οποία ήρθαν στο φως στο Δωμάτιο 7¹²². Το σχήμα τους είναι φυλλόσχημο, ενώ σώζονται λίγα από τα καρφιά που συγκρατούσαν την λαβή (Hawes 1909, 34, v. 56-58, πιν. IV).

72. Διπλός πέλεκυς

Η ανασκαφέας καταγράφει έναν χάλκινο, διπλό πέλεκυ, τον οποίο συγκαταλέγει στα τελετουργικά αντικείμενα. Δεν αναφέρεται το ανασκαφικό του περιβάλλον, ούτε οι κατασκευαστικές του λεπτομέρειες (Hawes 1909, 48, v.23, πιν. IX, 23).

73. Τάλαντο χαλκού

Στις σημειώσεις της ανασκαφέως, αναφέρεται η ανεύρεση ενός ταλάντου χαλκού στο Δωμάτιο «P7», το οποίο δεν μπορούμε να ταυτίσουμε μετά βεβαιότητας με κάποιο από τα Δωμάτια 1 έως και 14 (Fotou 1993, 97).

74. Τάλαντο χαλκού

Γίνεται λόγος για την αποκάλυψη μικρού ταλάντου χαλκού στο υπόγειο Δωμάτιο 12 (Fotou 1993, 97).

Ρυτά

75. Ομοίωμα τρίτωνα

Ρυτό σε σχήμα οστρέου τρίτωνα από πηλό, με οπή στην κορυφή του αποκαλύφθηκε στο Δωμάτιο 10¹²³ (Hawes 1909, 48, v. 18, πιν. XI, 18). Βρέθηκε σχεδόν ακέραιο και φέρει διακόσμηση από ταινίες, οι οποίες διατρέχουν περιμετρικά τις σπείρες του οστρέου. Το άνω χείλος διαμορφώνει ένα περίγραμμα περισσότερο κυματοειδές σε

¹²² Στο ίδιο δωμάτιο, βρέθηκαν και άλλα μεταλλικά αντικείμενα, όπως μία λεπίδα απόξεσης και μία επιμήκης βελόνα. Επίσης, ένα πριόνι και μικρότερες βελόνες (Hawes 1909, 34, v. 31 και 38, 3, 25,).

¹²³ Στο ίδιο δωμάτιο αναφέρεται ότι βρέθηκαν και ιγδία.

σχέση με έναν φυσικό τρίγωνο. Το εσωτερικό του οστρέου είναι κωνικό. Δεν αποκλείεται να έχει κατασκευασθεί στο ίδιο εργαστήριο με παρόμοιους τρίγωνες από τα Καλύβια Μεσαράς και από την Κνωσό (Saunders 2008, 179, πιν. 9a-b, Sh.17).

76. Ρυτό (*Lecythus Rhyton*)

Ωοειδές ρυτό αγνώστου ανασκαφικού περιβάλλοντος. Το στόμιο είναι πεπλατυσμένο και φέρει κάθετη λαβή στον λαιμό. Η διακόσμησή του είναι εξαιρετικά επιμελημένη και περιλαμβάνει γωνιώδη ζιγκ-ζαγκ, τα οποία εναλλάσσονται με στιγμές και ρόδακες. Επίσης, παρατηρούνται καρδιόσχημα, δικτυόσχημα και τετράφυλλα μοτίβα καθώς επίσης διπλοί πελέκεις στην άνω ζώνη διακόσμησης κάτω από τον λαιμό (Hawes et al. 1908, 26, 60, pl.I, Koehl 2006, 108, v. 238).

Η Οικία του Λάκκου (The Pit House)

Γενικά στοιχεία

Η Hawes ανέσκαψε την ΒΔ περιοχή της πόλης των Γουρνιών το 1901 και αποκάλυψε ένα κτήριο αποτελούμενο από δύο δωμάτια. Το ονόμασε «*Pit House*», εξαιτίας ενός στενού ανοίγματος, στο οποίο κατέβαιναν βαθμίδες, θεωρώντας το κάποιου είδους λάκκο. Η Φώτου (1993, 27) χρονολογεί το εν λόγω κτήριο στην Παλαιοανακτορική Εποχή, ενώ οι νεώτεροι ανασκαφείς κατορθώνουν να διακρίνουν με σαφήνεια τις δύο αρχιτεκτονικές φάσεις του, οι οποίες περιλαμβάνουν συνολικά οκτώ δωμάτια. Αναλυτικότερα, τα Δωμάτια 3-8 κτίστηκαν κατά την Παλαιοανακτορική Εποχή, ενώ τα Δωμάτια 1-2 κατά την ύστερη ΥΜΙΒ περίοδο, λίγο πριν την καταστροφή του οικισμού.

Αρχιτεκτονική

Η Οικία του Λάκκου, όπως ήδη έχει αναφερθεί, αποτελείται από τουλάχιστον οκτώ δωμάτια, που χρησιμοποιούνται όλα κατά την ΥΜΙΒ (Watrous et al. 2015, 401). Είναι κτισμένη σε τρία επίπεδα. Το χαμηλότερο αποτελείται από τα Δωμάτια 4 και 6. Το μεσαίο επίπεδο, από τα Δωμάτια 3, 7 και 8, ενώ στο ψηλότερο επίπεδο βρίσκονται τα μεταγενέστερα Δωμάτια 1 και 2. Στα νότια της οικίας, αποκαλύφθηκε ανοιχτός χώρος, που οι ανασκαφείς αποκαλούν «αυλή¹²⁴». Στα ΝΔ των Δωματίων 7 και 8 υπάρχει

¹²⁴Η συγκεκριμένη αυλή φαίνεται πως δεν είχε χρήση δημόσια ή έστω συγκέντρωσης των ενοίκων της οικίας. Με βάση κυρίως ευρήματα σταθερής σκευής, λάμβαναν χώρα σε αυτή βιοτεχνικές

ενδεχομένως ένα ακόμα μη ανεσκαμμένο δωμάτιο. Το κτήριο, κατά την ΥΜΙΒ περίοδο, έφερε και όροφο. Η είσοδος της γινόταν από τα βόρεια, από κεντρικό δρόμο του οικισμού (**εικ. 184**).

Η τοιχοποιία της οικίας είναι από αργολιθοδομή και πιο συγκεκριμένα από μικρά άμορφα κομμάτια ασβεστόλιθου. Σε κάποιους τοίχους, έχει ενσωματωθεί και τμήμα του φυσικού βράχου. Η βόρεια πρόσοψη της οικίας είναι πιο επιμελημένη, καθώς γειτνιάζει με τον δρόμο (Watrous et al. 2015, 403). Κατά την ανασκαφή, αποκαλύφθηκαν, διασκορπισμένα σχεδόν παντού, τμήματα απανθρακωμένου κονιάματος, προσφέροντας ισχυρές ενδείξεις για την ύπαρξη τοιχογραφικού διακόσμου στην οικία.

Οι λάκκοι από τους οποίους έλαβε και το όνομά της η οικία είναι διαμορφωμένοι μέσα στο ΥΜΙΒ δάπεδο. Οι δύο εξ αυτών εντοπίζονται στο Δωμάτιο 2 (**εικ. 185α-β**).

Δωμάτιο 2

Πιο αναλυτικά, το Δωμάτιο 2 περιλάμβανε επίχωση που ανήκε στον όροφο, στον οποίο, πιθανότατα, βάσει των κινητών ευρημάτων, λάμβαναν χώρα εργασίες που σχετίζονταν με την προετοιμασία φαγητού¹²⁵. Στο επίπεδο του δαπέδου όμως, τα ευρήματα είναι ενδεικτικά πράξεων που δεν συνδέονται άμεσα μόνο με την καθημερινή ρουτίνα των ενοίκων. Παρακάτω, θα αναφερθούν όσα ευρήματα δημοσιεύονται από τους τελευταίους ανασκαφείς της θέσης. Δεν περιγράφονται και δεν απεικονίζονται παρά ελάχιστα από αυτά. Εντοπίστηκαν κατά μήκος των τοίχων του δωματίου, εκτός από έναν αμφορέα που αποκαλύφθηκε στο κέντρο του.

Κινητά ευρήματα

Η Hawes αναφέρει μόνο δύο ευρήματα¹²⁶ από τα δύο δωμάτια που ανέσκαψε, χωρίς να περιγράφει το ακριβές αρχαιολογικό περιβάλλον. Ωστόσο, στα προσφάτως ανασκαφέντα δωμάτια της οικίας, αποκαλύπτονται αρκετά ενδιαφέροντα ευρήματα.

δραστηριότητες και γινόταν προσπάθεια, μέσω του λάκκου που ανασκάφηκε, να συλλεχθεί το βρόχινο νερό (Watrous et al. 408).

¹²⁵ Οι ανασκαφείς κάνουν λόγο για την αποκάλυψη ποσότητας πλίνθων και κονιάματος που κάλυπτε τους τοίχους του ορόφου. Επίσης, αναφέρουν δύο μαγειρικά σκεύη, έναν πίθο, μία καμινάδα, ένα εργαλείο χειρός και ένα γουδοχέρι, τα οποία εντοπίστηκαν πεσμένα από τον όροφο.

¹²⁶ Πρόκειται για ένα πύραυλο (Hawes 1908, 30, ν. 19, πιν. II) και ένα βαρύ, άτεχνο, μόνωτο κύπελλο (Hawes 1908, 30, ν. 44, πιν. II)

Δεν υπάρχουν απεικονίσεις και περιγραφές για όλα τα αντικείμενα (Watrous et al. 2015, 407-408).

Αμφορείς

76-78. Τρεις αμφορείς

Βρέθηκαν θραυσμένοι, ωστόσο κατέστη εφικτό να συγκολληθούν τα τμήματά τους πλήρως (Watrous et al. 2015, 407, εικ. 8).

79. Αμφορέας

Δεν περιγράφεται το αντικείμενο, ωστόσο απεικονίζεται. Πρόκειται πιθανότατα για έναν αμφορέα, μικρότερου μεγέθους, από τον οποίο σώζεται η μία εκ των δύο λαβών (Watrous et al. 2015, 407, εικ. 8).

80. Ψευδόστομος αμφορέας

Είναι κατασκευασμένος σε τοπικό εργαστήριο και διακρίνεται για την επιμέλεια της διακόσμησής του, η οποία αποτελείται από οριζόντιες ταινίες και σχηματοποιημένες ρίζες. Αν και βρέθηκε σε κακή κατάσταση, συναρμολογήθηκαν τα όστρακά του και αποκαταστάθηκε πλήρως (Watrous et al. 2015, 407, εικ. 8).

81. Αμφορέας

Ένας ακόμα αμφορέας, στο τύπο του *hole-mouth jar*, ήρθε στο φως σε αποσπασματική κατάσταση και έφερε εγχάρακτο σημείο Γραμμικής Α γραφής. Σύμφωνα με τους μελετητές, πιθανότατα λείπει ένα τμήμα του συμβόλου, το οποίο θεωρείται αναπαράσταση φύλλου κισσού (Watrous et al. 2015, 451-2, εικ. 41).

Ρυτά

82. Ρυτό

Γίνεται λόγος για ένα ρυτό προερχόμενο από την κεντρική Κρήτη. Δεν δίνονται όμως πληροφορίες για τον τύπο του αντικειμένου, ούτε απεικονίζεται (Watrous et al. 2015, 407).

Κύπελλα-λοπάδια

83-88. Κωνικά κύπελλα¹²⁷

Εντοπίστηκαν, στο επίπεδο του δαπέδου, έξι κωνικά κύπελλα (Watrous et al. 2015, 407).

89. Μικρογραφικό τριποδικό κύπελλο (Watrous et al. 2015, 407).

Κινητά ευρήματα από τους λάκκους

Στα ΒΔ του δωματίου, ανασκάφηκε ένας μεγάλος λάκκος που έφερε στο εσωτερικό του δύο λίθινα γουδιά. Προς τα ΝΑ ήρθε στο φως δεύτερος λάκκος. Παρακάτω θα γίνει αναφορά στα ευρήματα από αυτά τα ανασκαφικά περιβάλλοντα.

ΒΔ λάκκος¹²⁸(Watrous et al. 2015, 407).

90-91. Δύο ακέραια κωνικά κύπελλα

92. Ωοειδές κύπελλο

93. Σφαιρικό κύπελλο

94. Λοπάδα

Βρέθηκαν τμήματά της.

95 Πρόχους

96. Αλάβαστρο

ΝΑ λάκκος (Watrous et al. 2015, 407-8).

97-99. Τρία κωνικά κύπελλα

Βρέθηκαν σε αποσπασματική κατάσταση.

Αποθέτης θεμελίωσης

¹²⁷Εκτός από τα έξι κωνικά κύπελλα, αναφέρονται από τους ανασκαφείς ένα σφαιρικό κύπελλο και δύο ωοειδή. Επίσης, γίνεται λόγος για την ανέρευση ενός φακοειδούς σφραγιδόλιθου με παράσταση αγριμιού, ωστόσο δεν αναφέρεται το ακριβές ανασκαφικό περιβάλλον, παρά μόνο ότι αποκαλύφθηκε στη ΒΑ γωνία της οικίας (Watrous et al. 2015, 449).

¹²⁸Στα ευρήματα από τον ΒΔ λάκκο, συγκαταλέγεται και ένας αποχετευτικός αγωγός σχήματος U. Ανάλογος βρέθηκε στο Δωμάτιο 1.

Ακριβώς κάτω από την ΥΜΙΒ επίχωση, αποκαλύφθηκε ένας αποθέτης θεμελίωσης με ενδιαφέροντα ευρήματα, ενώ στο χώμα υπήρχαν πολλά ίχνη στάχτης (Watrous et al. 2015, 408).

100. Ακέραιος τρίγωνας

101. Οστό αιγοειδούς

102. Λαβή από χάλκινο αγγείο

Το Βορειοδυτικό Κτήριο

Γενικά στοιχεία

Το Βορειοδυτικό Κτήριο ανεσκάφη και αποκαλύφθηκε κατά την περίοδο 2010-12. Γνώρισε δύο αρχιτεκτονικές φάσεις, την πρώτη στην Παλαιοανακτορική Εποχή και την δεύτερη στην Νεοανακτορική. Βρίσκεται στα βορειοδυτικά της πόλης, νοτίως της Οικίας του Λάκκου. Μετά τις καταστροφές που σημειώθηκαν κατά την ΥΜΙΑ περίοδο, το κτήριο καθαρίστηκε και αναδιαμορφώθηκε (Watrous et al 2015, 409).

Αρχιτεκτονική

Η οικία αποτελείται από πέντε δωμάτια, ενώ δεν κατέστη εφικτό να βρεθεί είσοδος από το επίπεδο του ισογείου. Η τοιχοποιία της είναι από αργολιθοδομή. Τα Δωμάτια 1 και 2 επικοινωνούν μεταξύ τους μέσω θύρας. Το Δωμάτιο 5 δεν επικοινωνεί με κάποιο από τα άλλα δωμάτια του ισογείου, ωστόσο συνδεόταν πιθανότατα, μέσω κλίμακας, με τον όροφο. Στο Δωμάτιο 2 ο νότιος τοίχος, ο δυτικός και ο ανατολικός φέρουν θρανία, τα οποία δεν αποκλείεται να διατηρήθηκαν στην θέση τους από την παλαιοανακτορική φάση του κτηρίου. Το θρανίο στο βόρειο άκρο του δυτικού τοίχου βρίσκεται δίπλα στην είσοδο προς το Δωμάτιο 4 και αποτελείται από έναν μόνο λίθο¹²⁹ (Watrous et al 2015, 410-411). Παρακάτω θα επιλεγεί η εξέταση του Δωματίου 2, καθώς φέρει τα περισσότερα ενδιαφέροντα ευρήματα.

Κινητά ευρήματα

Δωμάτιο 2

¹²⁹ Μονολιθικό είναι και το θρανίο από τον ανοιχτό χώρο AC10 της Οικίας Αc στην Ψύρα.

103. Τριποδική χύτρα

Βρέθηκε στο κέντρο περίπου του δωματίου, πάνω στον φυσικό βράχο (Watrous et al 2015, 411).

104. Άωτο δοχείο και πώμα

Αποκαλύφθηκαν σε μικρή απόσταση από την τριποδική χύτρα (Watrous et al 2015, 411).

105. Τριποδικό δοχείο

Εντοπίστηκε στο μέσον περίπου του ανατολικού θρανίου (Watrous et al 2015, 411).

106. Άωτη πρόχους

Αποκαλύφθηκε στα νότια του ανατολικού θρανίου (Watrous et al 2015, 411).

107. Πρόχους

Πεσμένη, από τον όροφο μάλλον εντοπίστηκε ακέραιη μέσα στο προαναφερθέν τριποδικό δοχείο (Watrous et al 2015, 411).

108. Αμφορέας

Ενδιαφέρουσα είναι η περίπτωση του εν λόγω αμφορέα. Ήρθε στο φως στο δυτικό άκρο του νότιου θρανίου και περιβαλλόταν από μία στρώση βοτσαλών. Λαμβάνοντας υπ' όψη την περιγραφή των ανασκαφών “*Situated on the southern bench, at its western end, was a small amphora surrounded by a bed of pebbles*”, γίνεται αντιληπτό, ότι το τμήμα αυτό του θρανίου είχε καλυφθεί με βότσαλα.

109. Τρίτωνες

Το δυτικό θρανίο πλαισιωνόταν από δύο αποθέσεις τριτώνων¹³¹. Η μία απόθεση, που εντοπίστηκε στο νότιο άκρο του θρανίου, αποτελείτο από τρεις τρίτωνες και τμήμα

¹³⁰Εκτός από τα ευρήματα που αναφέρονται στον παρόντα κατάλογο, αποκαλύφθηκαν και άλλα σε κακή κατάσταση διατήρησης, τα οποία ήταν πεσμένα από τον όροφο, δημιουργώντας ένα στρώμα θραυσμένης κεραμεικής (Watrous et al. 2015, 411).

¹³¹ Η περίπτωση μοιάζει με την Οικία AB από την Ψύρα και πιο συγκεκριμένα το Δωμάτιο 12, όπου βρέθηκε βοτσαλωτό περβάζι. Η Gesell (1972, 71-72 και 1985, 135) πίστευε ότι το βοτσαλωτό αυτό περβάζι αντικατέστησε προϋπάρχον θρανίο και ότι πρόκειται για το πρωιμότερο δείγμα μιας

ενός τέταρτου. Η δεύτερη απαρτιζόταν από έναν τρίωνα, ο οποίος βρέθηκε στο βόρειο άκρο του θρανίου μαζί με ένα ψηλό αγγείο, για το οποίο δεν δίνονται πληροφορίες σχετικά με τον τύπο του (Watrous et al 2015, 411).

Προκαταρκτικά συμπεράσματα για το Βορειοδυτικό Κτήριο

Το Βορειοδυτικό Κτήριο, βάσει των περιληπτικά δημοσιευμένων στοιχείων, δεν αποκλείεται να ήταν ένας χώρος εργαστηριακός. Συνάγεται η διαπίστωση αυτή, λαμβάνοντας υπόψη την ύπαρξη πολλών θρανίων, πλούσιας κεραμεικής, λάκκων απόρριψης ή αποθήκευσης, ανοιχτών, αύλειων χώρων με εργαστηριακά κατάλοιπα. Επίσης, το γειτνιάζον Νοτιοανατολικό Κτήριο, στο οποίο δίχως αμφιβολία λάμβαναν χώρα δραστηριότητες κεραμοπλαστικής και υφαντουργίας (Watrous 2015, 412-415), πρέπει να ληφθεί υπόψη. Στο Βορειοδυτικό Κτήριο, πολλά από τα αγγεία βρέθηκαν το ένα μέσα στο άλλο, αποθηκευμένα. Μία τέτοια περίπτωση παρατηρείται στο Δωμάτιο 5 (Watrous et al 2015, 411), ενώ στο Δωμάτιο 4 εντοπίστηκαν κατά κύριο λόγο εργαλεία και κεραμική καθημερινής χρήσεως. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η επίχωση που έπεσε από τον οροφο, η οποία περιλαμβάνει αγγεία καλής ποιότητας, καθώς επίσης και έναν τρίωνα που έπεσε στο Δωμάτιο 1.

Το μεγαλύτερο ενδιαφέρον, συγκριτικά με το υπόλοιπο κτήριο, έχει το Δωμάτιο 2. Πλαισιώνεται από θρανία, πάνω στα οποία υπήρχαν αγγεία και σύνολα τριτώνων. Απορία προκαλεί η παρουσία τόσων οστρέων τρίτωνος στο δυτικό θρανίο. Ως εκ τούτου, προκύπτει το ερώτημα της χρήσης των τριτώνων, τουλάχιστον σε ό,τι αφορά το συγκεκριμένο αρχαιολογικό περιβάλλον, από το οποίο απουσιάζει οποιαδήποτε άλλη ένδειξη για την διενέργεια τελετουργιών. Η ανεύρεση κυπέλλων, πρόχων και αμφορέων στο ίδιο δωμάτιο, ενδεχομένως υποδηλώνει την αποθήκευση συμποτικής σκευής για τα γεύματα που πιθανότατα τελούνταν στον όροφο, όπως διαπιστώθηκε σε άλλες περιπτώσεις.

μετανακτορικής συνήθειας, σύμφωνα με την οποία, βότσαλα στρώνονται πάνω σε θρανίο ή στο δάπεδο στην θέση όπου υπήρχε θρανίο. Στο δωμάτιο 12 της Οικίας AB, είχαν βρεθεί ένα πήλινο ρυτό σε σχήμα κεφαλής ταύρου, τμήμα κωνικού ρυτού και ένας τρίωνας. Στο Δωμάτιο 2 του Βορειοδυτικού Κτηρίου, παρατηρείται μόνο ένα μέρος του θρανίου να είναι στρωμένο με βότσαλα. Ωστόσο, και σε αυτήν την περίπτωση, εντοπίζονται τρίωνες.

Ανακτορικό Κτήριο (Palatial Building)

Γενικά στοιχεία

Το μεγαλύτερο κτήριο βρίσκεται στα ΝΔ της πόλης και αποτελείται από ένα σύνθετο σύνολο δωματίων, στο ισόγειο αλλά και στους μη διασωθέντες ορόφους. Κτίσθηκε στην κορυφή του λόφου, πάνω στον οποίο εκτείνεται η πόλη των Γουρνιών, οπότε η θέση του θα μπορούσε να χαρακτηριστεί περίοπτη. Φέρει αρκετά από τα χαρακτηριστικά των μεγάλων, κεντρικών ανακτόρων της Κρήτης. Επιλέγεται η μελέτη του διότι είναι σημαντική η διερεύνηση της σχέσης του με τις οικίες της πόλης, από τις οποίες δεν απέχει, ούτε και βρίσκεται σε διακριτή θέση σε σχέση με αυτές. Αντίθετα, αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα του οικοδομικού ιστού. Επιπλέον, αναπτύσσεται ταυτόχρονα και σε αλληλεπίδραση με αυτές. Ενδιαφέρον, έχει η η σχέση και οι επιδράσεις που ενδεχομένως ασκούσε στην ευρύτερη περιοχή του Κόλπου του Μιραμπέλου και ειδικά στις άλλες δύο υπό εξέταση θέσεις, από τις οποίες απουσιάζουν τέτοιας έκτασης κτήρια. Άραγε βρίσκει εφαρμογή η κυρίαρχη θεωρία, σύμφωνα με την οποία τα ανακτορικά κτήρια αποτελούν μία προσπάθεια μίμησης των μεγάλων ανακτόρων, με στόχο την εδραίωση της εξουσίας των τοπικών ηγεμόνων και την άμβλυνση πιθανών ενδοκοινοτικών ανταγωνισμών; Ενδιαφέρουσα είναι ακόμα, η εξέταση της επιρροής του ανακτορικού κτηρίου στην κοινωνική οργάνωση, στην διαμόρφωση και αναδιαπραγμάτευση των κοινωνικών δεσμών, μέσω των τελετουργιών καθώς επίσης οι ομοιότητες και οι διαφορές στα τελετουργικά δρώμενα του ανακτορικού κτηρίου και των οικιών.

Αρχιτεκτονική

Το Ανακτορικό Κτήριο έχει θεμελιωθεί πάνω σε τρία άνδρα κατα την ΜΜΠΑ (Watrous et al 2015, 458). Δεν είχε κεντρική αυλή, όπως τα ανάκτορα, ωστόσο στα νότια εντοπίστηκε χώρος που ονομάστηκε από τους ανασκαφείς Πλατεία της Αγοράς (*Market Square*)¹³². Είναι αρκετά απομονωμένη από το Ανακτορικό Κτήριο, συνδεδεμένη περισσότερο με τον υπόλοιπο οικισμό (**εικ. 186**). Η Πλατεία δεν ήταν πλακόστρωτη, όπως οι αυλές των ανακτόρων. Στα δυτικά του ανακτορικού κτηρίου, υπήρχε μικρός, λιθόστρωτος, αύλειος χώρος, η Δυτική Αυλή, που δεν μπορεί ωστόσο να συγκριθεί με τις αυλές των ανακτόρων, εξαιτίας της μικρής έκτασής της. Είναι

¹³²Στην παρούσα εργασία θα αποκαλείται Δημόσια Αυλή (*Public Court*).

πολλές οι αντικρουόμενες απόψεις σχετικά με την λειτουργία του εν λόγω κτηρίου. Πριν όμως παρουσιαστούν αναλυτικά και σχολιαστούν, είναι σημαντική η εκ νέου μελέτη του ίδιου του κτηρίου, βάσει του αλληλοσυσχετισμού αρχιτεκτονικής και σκευής, ενταγμένα στο ανασκαφικό τους περιβάλλον. Η χρησιμοποίηση λαξευτής τοιχοποιίας, με το άνοιγμα του λατομείου στον Μόγλο, καθώς και η υιοθέτηση πολλών άλλων εκ των «ανακτορικών αρχιτεκτονικών στοιχείων», είχαν ως αποτέλεσμα την αναδιαμόρφωσή του κατά την ΥΜΙΒ, η οποία δεν κατέστη εφικτό να ολοκληρωθεί πριν την οριστική καταστροφή της πόλης (Hawes 1908, 21, 24).

Το δυτικό τμήμα του κτηρίου, με τους αποθηκευτικούς χώρους, υψωνόταν σε επίπεδο δύο ορόφων. Οι αποθήκες αυτές, θυμίζουν αρκετά τις Δυτικές Αποθήκες των μεγάλων, κεντρικών ανακτόρων του νησιού. Το μεσαίο τμήμα του κτηρίου με τις κεντρικές αίθουσες και τα πολύθυρα, διαμορφωνόταν στο επίπεδο του ισογείου και έφερε επίσης έναν όροφο, ενώ το ανατολικό με τα αποκαλούμενα «Δωμάτια Διαμονής» είχε μόνο ισόγειο. Οι είσοδοι είναι τουλάχιστον δύο. Μία στα ΒΔ, η οποία έχει μεγάλο λίθινο κατώφλι και μία δεύτερη στη νότια πρόσοψη (Hawes 1908, 25, Soles 1991, 19) **(εικ. 188α-β)**.

Ο βόρειος και ο ανατολικός τοίχος, το βόρειο άκρο του δυτικού τοίχου, αλλά και εσωτερικοί τοίχοι, που επρόκειτο να υποστηρίξουν τα μεγάλα βάρη του υπερκείμενου ορόφου, είναι κατασκευασμένοι με μεγάλους, λαξευτούς δόμους. Η λαξευτή τοιχοποιία κάνει την εμφάνισή της κατά την ΥΜΙΒ περίοδο, όταν αρχίζουν οι κάτοικοι των οικισμών του Κόλπου του Μιραμπέλου να χρησιμοποιούν το λατομείο του Μόγλου. Αντικαθιστά συγκεκριμένα τμήματα του Ανακτορικού Κτηρίου, τα οποία, κατά την πρώτη οικοδομική φάση, ήταν κατασκευασμένα από αργολιθοδομή. Ειδικότερα, αντικαθιστά την αργολιθοδομή στα εμφανή τμήματα και σε κεντρικά δωμάτια με πιθανή συχνή κυκλοφορία ανθρώπων, όπως στην δυτική πρόσοψη, στη νότια πρόσοψη, στην Κεντρική Αίθουσα και στην Δυτική Στοά. Επίσης, όπου ήδη υπάρχουν πελεκητοί δόμοι, δέχονται κατεργασία προκειμένου το αισθητικό αποτέλεσμα να είναι περισσότερο επιμελημένο και να μοιάζει στην ξεστή τοιχοποιία. Αντιθέτως, οι όψεις τους εκείνες που «βλέπουν» σε εσωτερικούς χώρους, όπως, λόγου χάριν, αποθήκες, αφήνονται ακατέργαστες και υποστηρίζονται με μικρούς τοίχους από αργολιθοδομή. Θα πρέπει να σημειωθεί, ωστόσο, ότι αν και η λαξευτή τοιχοποιία σχετίζεται με την επίδειξη κύρους, στο συγκεκριμένο κτήριο δεν είναι κυρίαρχη. Οι εσωτερικοί,

διαχωριστικοί τοίχοι ενισχύονται μέσω κάθετων, ξύλινων δοκών. Οι τοίχοι του ορόφου ή των ορόφων ήταν πλινθόκτιστοι και ενισχυμένοι επίσης με την χρήση ξυλοδεσιάς.

Όσον αφορά στην εσωτερική διαρρύθμιση των χώρων, εισερχόμενος κανείς στο κτήριο από την δυτική είσοδο και κατευθυνόμενος αριστερά, δηλαδή προς τα βόρεια, παρατηρούσε ότι ο φυσικός βράχος υψώνεται σε μεγάλο ύψος, με αποτέλεσμα, τα δωμάτια που βρίσκονταν εκεί να υψώνονται στο ίδιο επίπεδο με τα δωμάτια του μεσαίου ανδῆρου του κτηρίου. Στα δεξιά της εισόδου, υπάρχει μία λίθινη κλίμακα, η οποία οδηγεί στα δωμάτια που βρίσκονταν πάνω από τις Δυτικές Αποθήκες. Στην δυτική πρόσοψη του κτηρίου, εξωτερικά, υπάρχει στενός, λιθόστρωτος διάδρομος, που δεν αποκλείεται να ήταν περίστυλος, αν και δεν αποδεικνύεται από τα ανασκαφικά στοιχεία. Η Hawes πίστευε ότι ήταν μια περίστυλος στοά (*loggia*), η οποία στα βόρεια οδηγούσε στην Δυτική Αυλή. Στην ανατολική γωνία του βόρειου τοίχου του ανακτορικού κτηρίου, εξωτερικά του οποίου διαμορφώνεται οδόντωση, ανασκάφηκε ένας πολύ μικρός χώρος, που οι ανασκαφείς ταύτισαν με λουτρό ή με «Δεξαμενή Καθαρμών».

Τα πιο σημαντικά δωμάτια βρίσκονταν πάνω από τις Δυτικές Αποθήκες. Αυτό κατέστη σαφές, εξαιτίας των πολύτιμων αντικειμένων που κατέπεσαν από αυτά στους αποθηκευτικούς χώρους. Στο νότιο τοίχο των αποθηκών, εφάπτεται ένα πρόσκτισμα (Δωμάτιο 13), το οποίο δεν υπήρχε κατά τις πρωιμότερες φάσεις του κτηρίου, αλλά κατασκευάστηκε κατά την πρώιμη ΥΜΙΒ. Η ανασκαφέας πίστευε, ότι πρόκειται για έναν πύργο παρακολούθησης (Hawes 1908, 25). Σ' έναν από τους δόμους του υπάρχει χαραγμένο το σύμβολο του διπλού πελέκεως.

Χώροι 27-28-29 (Βόρεια Πτέρυγα)

Αρχιτεκτονική

Μπαίνοντας κανείς από την Δυτική Είσοδο και κατευθυνόμενος προς τα αριστερά, βρίσκεται σε ένα ορθογώνιο, αρκετά ευρύχωρο, δωμάτιο (27)¹³³, που περιλαμβάνει και

¹³³Η περιγραφή της αρχιτεκτονικής από την ανασκαφέα δεν γίνεται ανά δωμάτιο, αλλά ανά ενότητες και, τις περισσότερες φορές, έχοντας ως κριτήριο την ποιότητα των ευρημάτων για τον κάθε χώρο. Στην παρούσα μελέτη, θα επιχειρηθεί να χωριστούν δωμάτια και πτέρυγες και η περιγραφή να γίνει όσο το δυνατόν πιο οργανωμένα. Τα Δωμάτια 4-5-6-7, στην δυτική πλευρά του ανακτορικού κτηρίου, αποτελούν συνηθισμένους χώρους αποθήκευσης και σε αυτό συγκλίνει η μεταγενέστερη μελέτη τους από τον Soles. Ως εκ τούτου, δεν θα συμπεριληφθούν στην παρούσα μελέτη. Επίσης, τα Δωμάτια 1-2-3 είναι αποθηκευτικοί χώροι, βάσει των ευρημάτων. Το ίδιο ισχύει και για τα Δωμάτια 8- 9-10-11-12-12α.

άλλους, μικρότερους χώρους, (27a-b, 28 και 29) (εικ. 189a-β-γ και 190a-β). Οι διαστάσεις του υπολογίζονται στα 5.42 x 5.86 μ. Η ανασκαφέας τα είχε ονομάσει «*Διαμερίσματα των Ανδρών-Men's Apartments*». Ο βόρειος και δυτικός τοίχος του Δωματίου 27 διατηρούνται σε καλή κατάσταση, ενώ ένα πολύ μικρό τμήμα του νότιου τοίχου είναι διακριτό, στην δυτική γωνία του, όπου και εντοπίζεται η θύρα του δωματίου¹³⁴. Το δάπεδο του δωματίου ήταν ο φυσικός βράχος, ο οποίος αφέθηκε στην φυσική του μορφή, χωρίς κάποια διαμόρφωση. Ο νότιος τοίχος συνεχίζει στα ανατολικά για δύο μέτρα περίπου, μέχρι να διακοπεί και πάλι. Ανάμεσα στους ελάχιστους δόμους του, εντοπίστηκε ένας λίθος σιδηρόπετρας, πάνω στον οποίο ήταν λαξευμένες 24 οπές, σχηματίζοντας έναν κέρνο. Ωστόσο, τοποθετήθηκε εδώ σε δευτερογενή χρήση, ως οικοδομικό υλικό. Σε πρωιμότερη φάση, ενδεχομένως, αποτελούσε τμήμα πλακόστρωτου δαπέδου¹³⁵. Αξίζει να αναφερθεί, ότι από τον Β τοίχο, ενδεχομένως, ξεκινούσαν μικρότεροι, διαχωριστικοί, πλινθόκτιστοι τοίχοι, οι οποίοι σε κάποιο σημείο τους, κοντά στο κέντρο του δωματίου, σχημάτιζαν πολύθυρα. Η παρουσία αυτών των τοίχων θα ήταν απαραίτητη, μιας και απαιτείτο ενίσχυση σε έναν τόσο μεγάλο χώρο, προκειμένου να στηριχθεί η οροφή. Στα ΒΑ του δωματίου, υπάρχουν δύο μικρότεροι χώροι, οι 27a και 27b.

Από τον ανατολικό τοίχο, μόνο το βόρειο τμήμα του βρίσκεται σε σχετικά καλή κατάσταση. Στην ΒΑ γωνία του κτηρίου, ανασκάφηκε πολύ μικρός χώρος, το Δωμάτιο 28, διαστάσεων 1.80 x 1.80¹³⁶. Το δάπεδό του ήταν κατασκευασμένο από χαλικάσβεστο (*tarazza*), η οποία απλωνόταν πάνω σε λίθινες πλάκες (Hawes 1908, 25). Η Hawes αναφέρει, ότι δεν οδηγούσε κλίμακα σε αυτό, όπως συμβαίνει στις τυπικές «*Δεξαμενές Καθαρμών*» των ανακτόρων ή των επαύλεων (*villas*). Ωστόσο, ο Soles (1991, 62), ορθώς, επισημαίνει ότι σε αυτόν τον μικρών διαστάσεων χώρο, οδηγούσε κλίμακα σχήματος L, από την οποία διακρίνονται πολύ καθαρά, μέχρι σήμερα, οι κατώτεροι λίθοι.

Το Δωμάτιο 29, βρίσκεται στο ανατολικό άκρο του χώρου που εξετάζεται. Όλοι οι μελετητές μέχρι σήμερα, τόσο η Hawes όσο και ο Soles, ισχυρίζονται ότι πρόκειται για

¹³⁴Το πλάτος της εισόδου στο δωμάτιο υπολογίζεται στα 1.29 μ., καθώς σώζεται in situ ο κατώτατος λίθος της ανατολικής παραστάδας (Soles 1991, 39).

¹³⁵ Πλάκα σιδηρόπετρας με κοιλότητες, η οποία αποτελούσε τμήμα πλακόστρωσης εντοπίστηκε και στον Μόγλο, στα νότια των Υπόστυλων Δωματίων 1.1 και 1.2.

¹³⁶Ο Soles (1991, 62) αναφέρει διαστάσεις 1.90 x 2.30 μ.

δωμάτιο διαμονής. Ωστόσο, κανείς δεν δημοσιεύει ευρήματα από το εσωτερικό του. Το μήκος του ανέρχεται στα 5.68 μ. και ένας διαχωριστικός τοίχος το διαιρεί σε δυο ξεχωριστά δωμάτια, ένα μεγάλο και ένα μικρότερο. Στην είσοδο του δωματίου εντοπίστηκε λίθινη βάση κίονα. Δεν αποκλείεται να αποτελεί μικρή υπαίθρια αυλή/φωταγωγό. Στην ΒΑ γωνία του δωματίου, ανασκάφηκε μία ημικυκλική κατασκευή, που χαρακτηρίζεται από τους ανασκαφείς ως δεξαμενή¹³⁷, η οποία συνδέεται με έναν σωλήνα παροχέτευσης υπογείως, που κατευθύνεται έξω από το κτήριο (Soles 1991, 64). Η κατασκευή έχει διάμετρο 1. 10 μ. και υψώνεται 0.80μ. πάνω από το δάπεδο (**εικ. 191α-β**). Οι ερμηνείες που έχουν εκφραστεί έως σήμερα αφορούν στην χρήση του δωματίου ως κουζίνα, συνδέοντάς το με ένα δωμάτιο στον όροφο, στο οποίο είχε κανείς εύκολη πρόσβαση μέσω της Κλίμακας (26) και που ταυτίζεται με τραπεζαρία. Το μικρότερο τμήμα του Δωματίου 29, στα νότια, έχει ερμηνευθεί ως αποθηκευτικός χώρος της κουζίνας ή ως ερμάριο.

Τέλος, τα δωμάτια 27a-b, ήταν υπόγεια και πιθανότατα εξυπηρετούσαν τις καθημερινές ανάγκες των ενοίκων για αποθήκευση. Δεν υπάρχει βεβαιότητα όμως, σχετικά με την χρήση τους, καθώς δεν έχουν δημοσιευθεί τα ευρήματα που αποκαλύφθηκαν κατά την ανασκαφή τους¹³⁸.

Κινητά ευρήματα¹³⁹

1. Χάλκινο ειδώλιο

Το μόνο εύρημα που δημοσιεύεται από το Δωμάτιο 27 του Ανακτορικού Κτηρίου, που όπως προαναφέρθηκε ήταν υπόγειο, είναι ένα ανδρικό, αναθηματικό ειδώλιο, που εκτίθεται σήμερα στο Μουσείο Ηρακλείου (*M.H. 612*). Αναπαρίσταται νεαρός άνδρας, με το δεξί χέρι στο στήθος, σφίγγοντας την γροθιά του. Φορά μινωικό ζώμα και η κόμη του είναι διαμορφωμένη σε τρεις βοστρύχους, που κυματίζουν πέφτοντας στους ώμους

¹³⁷ Έχει μεγάλη ομοιότητα με την αντίστοιχη δεξαμενή ή λάκκο, που υπάρχει δίπλα από το παράθυρο της Οικίας της Κυρίας στον Μόγλο, χωρίς ωστόσο στην τελευταία περίπτωση να έχει βρεθεί κάποιος σωλήνας παροχέτευσης.

¹³⁸ Ενδιαφέρουσα υπήρξε η ερμηνευτική προσέγγιση του Faure (1976, 264) ως προς αυτό το σύνολο δωματίων. Θεώρησε ότι πρόκειται για ένα Μινωικό Σύστημα Αιθουσών (ΜΣΑ) (*Minoan Hall System*) και ότι το Δωμάτιο 29 αποτελούσε το ανατολικό άκρο του. Ο Soles (1991) πολύ αργότερα επαλήθευσε την άποψή του με μια υποθετική αρχιτεκτονική αποκατάσταση, η οποία όμως έχει αρκετές πιθανότητες να προσεγγίζει την αρχική εικόνα του κτηρίου.

¹³⁹ Κατά την διάρκεια της εξέτασης του κτηρίου, διαπιστώθηκε ότι, αν και η αρχιτεκτονική έχει μελετηθεί επαρκώς, τα κινητά ευρήματα είναι σχεδόν αδημοσίευτα. Αποσπασματικά μπορούν μόνο να εξετασθούν ορισμένα από αυτά.

του. Το ειδώλιο είναι αρκετά διαβρωμένο και χρονολογείται στην ΥΜΙΒ περίοδο. Το σημείο εύρεσής του δεν είναι βέβαιο. (Hawes 1908, 48, ν. 21, Fotou 1993, 34, υποσ. 101).

2. Λίθινος κέρνος

Πρόκειται για έναν λίθινο κέρνο, ο οποίος χρησιμοποιήθηκε ως οικοδομικό υλικό στον δυτικό τοίχο του Δωματίου 27, τον οποίο η Hawes έχει αποδώσει στην κάτοψή της με τελείες, εξαιτίας της κακής διατήρησής του. Σε παλαιότερη περίοδο, είχε χρησιμοποιηθεί ως πλάκα δαπέδου. Είναι κατασκευασμένος από σιδηρόπετρα και φέρει χαραγμένο έναν επιμήκη κύκλο από 24 κοιλότητες. Εν μέρει είναι σπασμένος και πιθανότατα ανήκει σε πρώιμη φάση της ΥΜΙ περιόδου (Soles 1991, 39, εικ. 30).

3. Χάλκινη λεπίδα απόξεσης

Βρέθηκε στην περιοχή της δεξαμενής, στο Δωμάτιο 28. Πρόκειται για ένα εργαλείο που μοιάζει με διπλό πέλεκυ, ωστόσο πιθανότατα πρόκειται για διπλή λεπίδα, η οποία μπορεί να χρησιμοποιήθηκε ως εργαλείο καλλωπισμού (Branigan 1974, 32¹⁴⁰). Το μήκος της είναι 0.037 μ. και το πλάτος 0.02 μ. Οι αιχμές της είναι ελαφρώς κυρτές, ενώ συνδέονταν με δυο καρφιά, εκ των οποίων έχει χαθεί το ένα. Χρονολογείται στην ΥΜΙ (Soles 1991, 62, εικ. 63).

Προκαταρκτικά συμπεράσματα για τα Δωμάτια 27-28-29

Στα δωμάτια που εξετάστηκαν παραπάνω, τα οποία συναποτελούν, πιθανότατα, ένα Σύστημα Αιθουσών (ΣΑ), δεν βρέθηκαν πολυτελή αντικείμενα, ή άλλα που να σχετίζονται με την τέλεση ιεροπραξιών στο εσωτερικό του. Η κεραμική που εντοπίστηκε δεν καταγράφεται από την πρώτη ανασκαφεία. Στο Δωμάτιο 28, το οποίο ανήκε στον τύπο της «Δεξαμενής Καθαρμών», σε μικρότερες διαστάσεις, αποκαλύφθηκε μόνο μια λεπίδα απόξεσης.

Νότια Πτέρυγα

Γενικά στοιχεία

¹⁴⁰Ανήκει πιθανότατα στον Τύπο III του Branigan και εμφανίζεται για πρώτη φορά κατά την Πρώιμη Χαλκοκρατία.

Στη Νότια Πτέρυγα του κτηρίου, η οποία είναι η μόνη που έρχεται σε επαφή με την Δημόσια Αυλή, παρατηρούνται στοιχεία αρχιτεκτονικής, καθώς επίσης σύμβολα, που θα μπορούσαν να συνδέονται με την τέλεση ιεροπραξιών. Πιο αναλυτικά, παρατηρούνται ανακατασκευές και προσθήκες κατά την ΥΜΙΒ περίοδο, με σκοπό την απόδοση στο κτήριο χαρακτηριστικών μνημειακότητας. Ενδεικτικά, αναφέρονται η χρήση λαξευτής τοιχοποιίας, η θεατρική περιοχή και η επίστεψη με κέρατα καθοσίωσης. Τρεις δρόμοι οδηγούν στα νότια του κτηρίου, οι οποίοι δεν αποδίδονται στο αρχικό σχέδιο της Hawes, ωστόσο όλοι καταλήγουν στην Δημόσια Αυλή.

Δυτική και Βόρεια Στοά-Δημόσια Αυλή

Αρχιτεκτονική

Η Δυτική Στοά βρίσκεται στα ΝΑ του ανακτορικού κτηρίου και στα δυτικά της Δημόσιας Αυλής. Πρόκειται για μία μικρή στοά, μήκους 6.08 μ. και πλάτους 1.55-1.60 μ. Διαμορφώνεται πάνω σε έναν στυλοβάτη¹⁴¹, ο οποίος είναι πλακόστρωτος με πλάκες αμμόλιθου και ασβεστόλιθου. Δίνει πρόσβαση στο δυτικό τμήμα της Δημόσιας Αυλής. Στο κέντρο της υπάρχει πεσσός¹⁴² από λαξευμένο ασβεστόλιθο, ο οποίος συνδέεται οργανικά, για την διαμόρφωση της στοάς, με έναν ακόμα πεσσό στα νότια και μία τετράπλευρη στήλη στα βόρεια (**εικ. 191**). Παρατηρείται, ως εκ τούτου, τριμερής διαμόρφωση της πρόσοψης της στοάς (Soles 1991, 43). Στην πίσω όψη της, υπήρχε τοίχος, καθιστώντας έτσι εφικτή την επικοινωνία της μόνο με την αυλή. Ο τοίχος αποτελείτο από λαξευτούς λίθους, ενώ η θεμελίωση από αργολιθοδομή. Το δάπεδο της στοάς είναι πλακόστρωτο και πιθανότατα ήταν καλυμμένο με κονίαμα. Στα βόρεια, η στοά σχηματίζει γωνία και σε αυτό το σημείο υπάρχει και τρίτος πεσσός, που σώζεται σε ύψος 1 μ. περίπου. Από το σημείο αυτό ξεκινά τοίχος από αργολιθοδομή, που πιθανότατα εκτεινόταν προς τα ανατολικά, ενώ θα υπήρχαν κι άλλοι πεσσοί.

Επιπλέον, διαμορφωνόταν προέκταση της Δυτικής Στοάς στα βόρεια, η επονομαζόμενη Βόρεια Στοά (**εικ. 192**). Οι διαστάσεις της είναι 3.72 x 5 μ. και υψώνεται 0.70 μ. πάνω από το επίπεδο της αυλής. Αποτελείτο από πεσσούς, οι βάσεις των οποίων βρέθηκαν πεσμένες μαζί με ένα λίθινο ζευγάρι κεράτων καθοσίωσης

¹⁴¹Οι διαστάσεις του, σύμφωνα με τους υπολογισμούς της Hawes, ήταν: μήκος 1.35 μ., πλάτος 0.96 μ. και ύψος 0.325 μ.

¹⁴²Η Hawes (1908, 25) αναφέρει πως το σωζόμενο μήκος και το πλάτος των πεσσών είναι 0.85 μ. Ο Soles (1991, 43) υπολογίζει πως το αρχικό σωζόμενο ύψος θα ήταν περίπου 1 μ.

(Hawes 1908, 25, 48, ν.25). Τα κέρατα καθοσίωσης, προφανώς, επέστεφαν το επιστύλιό της. Η Βόρεια Στοά είναι επίσης πλακόστρωτη. Μία από της πλάκες είναι εξαιρετικά μεγαλύτερη από της υπόλοιπες και φέρει ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Πιο συγκεκριμένα, στην ΝΑ γωνία της φέρει μία οπή διαμπερή, η οποία συνδέεται με ένα λίθινο, ρηχό αγγείο, το οποίο ίσως και να μην εντοπίσθηκε *in situ* (Soles 1991, 45). Επίσης, παρατηρούνται κυκλικές κοιλότητες, που δεν περιγράφονται από τους προηγούμενους μελετητές. Σήμερα, διακρίνονται τουλάχιστον έξι. Κατά συνέπεια, η εν λόγω λίθινη πλάκα φέρει ορισμένα από τα χαρακτηριστικά του κέρνου (εικ. 193).

Στα ΒΑ της Βόρειας Στοάς, υπάρχουν δύο κλίμακες. Η δυτική οδηγεί στην Βόρεια Στοά, ενώ η βορειότερη στο Δωμάτιο 20, παρέχοντάς του, άμεση θέα και εποπτεία της Δημόσιας Αυλής. Οι κλίμακες αυτές, που έχουν ονομαστεί και ως Μεγάλο Κλιμακοστάσιο (*Grand Staircase*), διαμορφώνουν αυτό που έχει καθιερωθεί στην μινωική αρχαιολογία να αποκαλείται *Θεατρική Περιοχή* (εικ. 194α-β). Ωστόσο, στην περίπτωση αυτή, είναι σαφώς πολύ μικρότερη από αυτήν που απαντά στα μεγάλα ανάκτορα της Κρήτης. Θεατές, πιθανότατα, κάθονταν στις βαθμίδες, προκειμένου να παρακολουθήσουν τα δρώμενα που λαμβάναν χώρα στη Δημόσια Αυλή.

Κινητά ευρήματα

Δεν γίνεται λόγος στην ανέρευση κινητών ευρημάτων από τους προαναφερθέντες χώρους, παρά μόνο στον εντοπισμό ενός ζεύγους λίθινων κεράτων καθοσίωσης.

4. Κέρατα καθοσίωσης

Λίθινα κέρατα καθοσίωσης από ασβεστώδη αμμόλιθο. Επέστεφαν το επιστύλιο της Βόρειας Στοάς και εντοπίσθηκαν πεσμένα στην Δημόσια Αυλή. Το ύψος τους ανέρχεται στα 0.38 μ. το πλάτος στα 0.15 μ. και το μήκος επίσης στα 0.38 μ. Χρονολογούνται στην ΥΜΙΒ, περίοδο κατά την οποία έγιναν σημαντικές οικοδομικές μετατροπές στη νότια πτέρυγα του ανακτορικού κτηρίου (Hawes 1908, 48, ν. 25, Soles 1991, 47-48, εικ. 46).

5. Κέρνος

Πρόκειται για μία λίθινη πλάκα διαστάσεων 2 x 2.68 x 0.24 μ., που αποκαλύφθηκε στην Βόρεια Στοά. Φέρει στην επιφάνειά της κοιλότητες. Η μία από αυτές, βρίσκεται στη ΝΑ γωνία και συνδέεται με ένα άλλο, λίθινο αγγείο. Είναι πολύ πιθανό, ο εν λόγω

κέρνος να αποτελούσε και το μονολιθικό κατώφλι¹⁴³ για την είσοδο στο Δωμάτιο 18 (Hawes 1908, 25, Soles 1991, 45, 49, εικ. 44-45).

Δωμάτιο 18 (Δωμάτιο του Κέρνου) και γειτνιάζοντα δωμάτια

Αρχιτεκτονική

Το Δωμάτιο 18¹⁴⁴ είναι ένας μεγάλος χώρος σχήματος L στα νότια του ανακτορικού κτηρίου και στα δυτικά της Βόρειας Στοάς. Το δάπεδό του ήταν πλακόστρωτο, ωστόσο δεν έχει διατηρηθεί σε καλή κατάσταση. Το ίδιο ισχύει και για τους τοίχους του δωματίου, καθώς μόνο ο ανατολικός σώζεται ως τις μέρες μας και αυτός στο ύψος της μιας λιθοσειράς. Κατά πάσα πιθανότητα, ήταν κατασκευασμένοι από αργολιθοδομή. Στο κέντρο περίπου του δαπέδου, πάνω στην πλακόστρωση, υπάρχει λίθινος κέρνος, στην επιφάνεια του οποίου έχουν λαξευτεί 32 κοιλότητες. Στο δωμάτιο δεν είναι ορατό το σημείο στο οποίο θα υπήρχε είσοδος (εικ. 195). Ο Soles (1991, 49) σκέφτηκε ότι η μεγάλων διαστάσεων πλάκα που ανέσκαψε η Hawes στη Βόρεια Στοά ήταν πιθανότατα το μονολιθικό κατώφλι της εισόδου για το Δωμάτιο 18. Στα ελάχιστα κατάλοιπα των υπόλοιπων τοίχων του Δωματίου 18, δεν είναι ορατή κάποια άλλη είσοδος. Στα ΝΔ του δωματίου, υπάρχει είσοδος, μέσω σκάλας πιθανότατα, προς τον Διάδρομο 14 (Watrous et al. 2015, 425).

Το δωμάτιο αποτελεί, από άποψη εσωτερικής διαρρύθμισης, τον σημαντικότερο χώρο της νότιας πτέρυγας του ανακτορικού κτηρίου, καθώς παρέχει πρόσβαση σε όλα τα γειτνιάζοντα δωμάτια. Τα Δωμάτια 18a και b, που δεν υπάρχουν στο αρχικό σχέδιο της Hawes, βρίσκονταν στα νότια του δωματίου και ακριβώς στα ανατολικά από την Δυτική Στοά, εφραπτόμενα σε αυτή¹⁴⁵. Πίσω από το 18a βρίσκεται το Δωμάτιο 17, το οποίο υπάρχει στην κάτοψη. Η πρόσβαση σε αυτό γινόταν είτε μέσω καταπακτής από τον όροφο, είτε μέσω κάποια μικρής θύρας στον τοίχο που το χωρίζει από το 18a.

Κινητά ευρήματα

¹⁴³ Από την εξέταση των έως τώρα δεδομένων, προκύπτει ότι και σε μία ακόμα περίπτωση απαντά λίθινη πλάκα με κοιλότητες σε κατώφλι εισόδου δωματίου. Πιο συγκεκριμένα, πρόκειται για το Δωμάτιο 4 της Οικίας C.2 του Μόγλου.

¹⁴⁴ Για τις ακριβείς διαστάσεις του βλ. Soles 1991, 48.

¹⁴⁵ Σε αυτά τα δύο μικρά δωμάτια εντοπίστηκαν μεγάλες ποσότητες θαλάσσιων οστρέων. Πιθανότατα, αποτελούσαν μικρούς αποθηκευτικούς χώρους του μεγάλου Δωματίου 18.

Δεν δημοσιεύονται κινητά ευρήματα από το Δωμάτιο 18, εκτός από τον κέρνο, που αποτελεί τμήμα της σταθερής σκευής του δωματίου.

6. Κέρνος

Εντοπίστηκε in situ στο κέντρο περίπου του Δωματίου 18. Οι διαστάσεις του είναι 0.46 x 0.62 x 0.23 μ. Έχει φιλοτεχνηθεί σε γκρι-πράσινο ασβεστόλιθο και είναι σχήματος ακανόνιστου σφαιρικού. Στην επιφάνειά του, έχουν λαξευτεί 32 κοιλότητες. Είναι τοποθετημένος πάνω σε μία υπερυψωμένη βάση από λίθους, ακανόνιστου σχήματος, που συνδέονται μεταξύ τους με κονίαμα. Χρονολογείται στην ΥΜΙΒ (Soles 1991, 48-49, εικ. 47) (**εικ. 196**).

Δωμάτιο 13

Αρχιτεκτονική

Στα ΝΔ του Δωματίου 18, υπήρχε πρόσβαση στα δωμάτια του χαμηλότερου επιπέδου, στα Δωμάτια 13 και 15. Σε αυτά οδηγούσε ο μακρύς Διάδρομος 14. Αμέσως μετά την είσοδο κάποιου στον Διάδρομο 14, αυτός μπορεί να στρίψει στα δυτικά και να βρεθεί αμέσως στο Δωμάτιο 13. Το δωμάτιο αυτό, εξωτερικά, γειτνιάζει με έναν λίθο, που έχει ταυτιστεί με βαίτυλο και βρίσκεται απέναντι από τον δυτικό τοίχο του (**εικ. 197**). Στο νότιο τοίχο, επίσης στην εξωτερική του όψη, απαντά εγχάρακτο το σύμβολο του διπλού πελέκεως, ενώ στην βάση του δυτικού τοίχου, εξωτερικά, προεξέχει ημικυκλικός κέρνος, με κοιλότητες στην περίμετρό του (**εικ. 198**). Η πρόσοψή του είναι λαξευτή. Εσωτερικά, ο δυτικός τοίχος είναι λαξευτός, ενώ η υπόλοιπη τοιχοποιία είναι κατασκευασμένη από αργολιθοδομή (**εικ. 199**).

Ο Soles (1991, 50) πίστευε ότι το δωμάτιο αυτό δεν είχε ανασκαφεί πλήρως από την Hawes. Στις ανασκαφικές έρευνες του 2011, αποκαλύφθηκαν πολύ σημαντικά ευρήματα, τα οποία συμβάλλουν στην ερμηνεία της χρήσης του Δωματίου 13 και, πιο συγκεκριμένα, καθίσταται σαφές ότι σχετίζεται με συμποσιακού χαρακτήρα πράξεις (Watrous et al. 2015, 429-431). Σε στρώμα που χρονολογείται στην πρώιμη ΥΜΙΒ αποκαλύφθηκαν ακέραια κύπελλα και μικρή συγκέντρωση ηφαιστειακής κίσηρης (Watrous et al. 2015, 434). Επίσης, διευκρινίστηκε, ότι ο βόρειος τοίχος του Δωματίου 13, αποτελούσε τον νότιο τοίχο του Ανακτορικού Κτηρίου σε παλαιότερη φάση, πιθανότατα κατά την ΜΜΙΙΑ περίοδο. Από την ΜΜΙΙΑ φάση του διοικητικού κτηρίου, ήρθαν στο φως σημαντικά αρχιτεκτονικά κατάλοιπα και κινητά ευρήματα,

που διαφωτίζουν όχι μόνο την λειτουργία του Δωματίου 13 αλλά και της ευρύτερης ΝΔ περιοχής του κτηρίου.

Από αυτήν την πρώιμη φάση του Δωματίου 13, ήρθε στο φως ένας μικρός τοίχος με προσανατολισμό Α-Δ, που ξεκινούσε από τον ΜΜΠΙΑ ανατολικό τοίχο του Δωματίου. Ένας δεύτερος, μικρός τοίχος, με προσανατολισμό Β-Ν, κτίστηκε λίγο αργότερα στα δυτικά, δημιουργώντας έτσι ένα μικρό τετράγωνο δωμάτιο. Επίσης, διαμορφώθηκε ένας μικρός, ανοιχτός χώρος στα βρειοδυτικά. Ο χώρος αυτός, «έβλεπε» στον βαίτιλο και στον κέρνο. Η πλειονότητα των ευρημάτων από αυτό το ανασκαφικό περιβάλλον (ΜΜΠΙΑ), εντοπίστηκε στον μικρό, τετράγωνο χώρο. Τα υπόλοιπα ευρήματα, αποκαλύφθηκαν στην εξωτερική πλευρά του δυτικού τοίχου με κατεύθυνση Β-Ν, σχεδόν στην βάση του (εικ. 200α-β).

Κινητά ευρήματα από την ΥΜΙΒ επίχωση του δωματίου.

Από την τελευταία ανασκαφή του δωματίου, ήρθαν στο φως σημαντικά ευρήματα από την πρώιμη φάση της ΥΜΙΒ περιόδου και όχι από την τελική φάση χρήσης του κτηρίου (περ. 1450 π.Χ.). Τα αντικείμενα δεν δημοσιεύονται με λεπτομέρεια και δεν παρατίθενται περιγραφές τους. Γίνεται μόνο απλή αναφορά σε αυτά. Ανασύρθηκαν τουλάχιστον 300 αγγεία. Πιο συγκεκριμένα, εντοπίστηκαν πολλά ακόσμητα, άωτα κωνικά κύπελλα, λιγότερα κωδωνόσχημα κύπελλα (*bell-shaped*) και ωοειδή κύπελλα (Watrous et al. 2015, 430). Ενδιαφέρον στοιχείο αποτελεί το γεγονός, ότι γύρω από τα κύπελλα και μέσα σε αυτά υπήρχε κίσηρη. Ορισμένα από τα κύπελλα ήταν αναποδογυρισμένα. Οι ανασκαφείς θεωρούν ότι πρόκειται για την σκευή πράξεων που σχετίζονται με τελετουργικά συμπόσια που έλαβαν χώρα αμέσως μετά την έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας (Watrous et al. 2015, 433).

Κύπελλα

7. Κύπελλα

Οι νεώτεροι ανασκαφείς της θέσης κατέγραψαν πολλά ακέραια και αρκετά σχεδόν ακέραια, κωνικά κύπελλα, κωδωνόσχημα και ωοειδή, που χρονολογούνται στην ΥΜΙΒ. Ορισμένα εξ αυτών βρέθηκαν αναποδογυρισμένα, ενώ στο εσωτερικό τους εντοπίστηκε ηφαιστειακή τέφρα (Watrous et al. 2015, 430, εικ. 22).

Ρυτά

8. Ρυτό

Αποκαλύφθηκε ένα κύπελλο με κωδωνόσχημο στέλεχος, που λειτουργούσε ως ρυτό (*stemmed-cup rhyton*) (Watrous et al. 2015, 430, εικ. 22).

Οστά

9. Οστά ζώων

Στο ίδιο ανασκαφικό περιβάλλον, ανεσκάφησαν οστά ζώων, κυρίως αμνοεριφίων και λίγα χοίρων.

10. Όστρεα

Στο ΥΜΙΒ επίπεδο του δωματίου αποκαλύφθηκαν πολλά είδη οστρέων και μάλιστα αρκετά από το είδος *Hexaplex*, το οποίο σχετίζεται με την παραγωγή μοβ χρώματος (Reese, προσωπική επικοινωνία 28/3/2020).

Λοιπά ευρήματα

Επιπλέον, αποκαλύφθηκαν δύο συγκεντρώσεις στάχτης, η μία στον βόρειο τοίχο του δωματίου και η άλλη στη ΝΔ γωνία του. Η δεύτερη σχετίζεται με απανθρακωμένα ερμάρια πάνω στα οποία ήταν τοποθετημένα τα κύπελλα ή με κατάλοιπα των συμποσίων τα οποία περιλάμβαναν το μαγείρεμα και την κατανάλωση τροφής.

Αρχαιοβοτανικά κατάλοιπα

11. Κατάλοιπα καρπών

Ήρθαν στο φως ίχνη σταφυλιών και ροδιών. Το στοιχείο αυτό ενισχύει την θεωρία περί τέλεσης συμποτικών πράξεων στο Δωμάτιο 13. Ενδιαφέρον είναι το γεγονός, ότι, συγκριτικά με τα υπόλοιπα στοιχεία από τον οικισμό¹⁴⁶, στο Δωμάτιο 13 παρατηρούνται τα πιο πολυάριθμα ευρήματα. Πιο συγκεκριμένα, αντί για δημητριακά και όσπρια, εντοπίστηκαν σύκα, σταφύλια και ρόδια. Τα σύκα ήταν παρόντα με την μορφή σπόρων, ενώ δεν βρέθηκαν ολόκληρα φρούτα. Ιδιαίτερης σημασίας είναι η πληροφορία ότι διαπιστώθηκαν και υπολλείμματα φλούδας σταφυλιών, πιθανότατα στο ίζημα που απέμενε στα κύπελλα μετά την κατανάλωση οίνου. Η συγκέντρωση

¹⁴⁶ Εντοπίστηκαν σπόροι οσπρίων και δημητριακών σε πολύ περιορισμένες ποσότητες. Κατά κύριο λόγο, σχετίζονταν με την κατανάλωση φαγητού και την απόρριψη των υπολειμμάτων σε πυρές, σε διάφορα σημεία του οικισμού (Watrous et al. 2015, 456).

ροδιού ήταν τόσο μεγάλη, ώστε να θεωρήσουν οι ανασκαφείς ότι καλλιεργείτο ρόδι σε κήπους ή δενδρόκηπους οπωροφόρων δένδρων μέσα στην κατοικημένη περιοχή των Γουρνιών ή έξω από αυτήν, σε καλλιεργήσιμες εκτάσεις (Watrous et al. 2015, 456)¹⁴⁷.

Λίθινα αντικείμενα

12. Κέρνος

Πρόκειται για τον ημικυκλικό κέρνο, που εντοπίστηκε στον εξωτερικό, δυτικό τοίχο του Δωματίου 13. Φέρει λαξευμένες τουλάχιστον 10 κοιλότητες και γειτνιάζει με τον βαίτυλο της ΝΔ αυλής (Soles 1991, 37, εικ. 24).

Ευρήματα από την ΜΜΙΙΑ επίχωση του δωματίου

Τα αντικείμενα δεν δημοσιεύονται σε μορφή καταλόγου, ούτε περιγράφονται ξεχωριστά το καθένα. Δημοσιεύονται ανά ομάδες αντικειμένων και απεικονίζονται ορισμένα εξ αυτών. Αποκαλύφθηκαν κύπελλα, λοπάδια, οπισθόμητες πρόχοι, ένα πύραυνο, μία μεγάλη κύλικα, αρκετά μικρογραφικά κύπελλα και οστά ζώων. Ορισμένα από τα αγγεία φέρουν ίχνη διακόσμησης Τραχωτού Ρυθμού (*Barbotine Ware*) (Watrous et al. 2015, 431-3), ίσως γιατί πρόκειται για επίχωση με πρωιμότερες παρεισφρύσεις. Τα οστά ζώων, τα οποία ανήκουν σε αυτό το ανασκαφικό σύνολο, είναι πολυαριθμότερα από εκείνα του ΥΜΙΒ συνόλου και περιλαμβάνουν και οστά ψαριών. Σημαντική πληροφορία αποτελεί το γεγονός, ότι ορισμένα από τα σφαιρικά κύπελλα, που εντοπίστηκαν στο εν λόγω αρχαιολογικό περιβάλλον της ΜΜΙΙΑ, είναι κνωσιακές εισαγωγές.

Τα ευρήματα ανήκουν σε δύο ανασκαφικά περιβάλλοντα. Το πρώτο αφορά στην πλειονότητα των αγγείων (80%), το οποίο βρέθηκε μέσα στο μικρό, τετράγωνο δωμάτιο. Τα οστά, ωστόσο, και πιο συγκεκριμένα το 60% από αυτά, εντοπίστηκαν στο δεύτερο ανασκαφικό περιβάλλον, και πιο συγκεκριμένα, στην βάση του δυτικού τοίχου, στην εξωτερική του όψη. Ως εκ τούτου, πρόκειται για ευρήματα που αποκαλύφθηκαν στον εξωτερικό χώρο που διαμορφωνόταν στα δυτικά του δωματίου. Η κεραμική που ανασύρθηκε και από τις δύο πλευρές του τοίχου, αριθμεί τουλάχιστον 294 αγγεία, που περιλαμβάνουν κατά κύριο λόγο κύπελλα και λοπάδια. Η ΜΜΙΙΑ

¹⁴⁷Η Εύη Μαργαρίτη, η οποία και μελέτησε τα κατάλοιπα από την ΥΜΙΒ επίχωση του Δωματίου 13, δεν παραλείπει να αναφέρει τον συσχετισμό του ροδιού με την γονιμότητα και τις διαβατήριες τελετές. Επίσης, ο Watrous (2015α, 12-13), προσθέτει την ανακάλυψη ελιών και αμυγδάλων.

κεραμεική, παρουσιάζεται από τους ανασκαφείς ως ένα ενιαίο ανασκαφικό σύνολο και το αρχαιολογικό περιβάλλον, στο σύνολό του, ερμηνεύεται ως μία τελετουργία που αφορά στην θεμελίωση του ΜΜΠΙΑ κτηρίου.

Τέλος, είναι σημαντικές οι πληροφορίες που δίνουν για τα όστρεα που αποκαλύφθηκαν στο εσωτερικό του δωματίου, στα ανατολικά του δυτικού τοίχου. Πιο συγκεκριμένα, συλλέχθηκαν πολλά είδη οστρέων εκ των οποίων ορισμένα φέρουν ίχνη χρώματος και μερικά ενδείξεις κατεργασίας τους. Δεν αποκλείεται, αν συνδυαστούν με τα οστά ζώων, να χρησιμοποιήθηκαν με σκοπό την κατανάλωσή τους στο γεύμα που έλαβε χώρα στο σημείο αλλά και για την εξαγωγή χρωστικής. Ανάλογη είναι η εικόνα και για την δυτική πλευρά του δυτικού τοίχου, δηλαδή έξω από το δωμάτιο. Εκεί βρέθηκαν πολλά όστρεα, τα οποία αποτελούσαν μέρος του γεύματος, ανάμεσα στα οποία και ένα όστρεο Τρίτωνα. Ένα όστρεο του είδους *Hexaplex*, το οποίο χρησιμοποιείται για την παραγωγή χρώματος, έφερε ίχνη κατεργασίας (Reese, προσωπική επικοινωνία 28/3/2020).

Δωμάτιο 15

Αρχιτεκτονική

Η πρωιμότερη φάση του δωματίου είναι η ΥΜΙΑ, ωστόσο ανασκάφηκε τοίχος, που διακρίνεται στο μέσον περίπου του δωματίου, ο οποίος ανήκει στην ΜΜΠΙΑ (**εικ. 201α-β**). Σχετίζεται, όμως, με την πρωιμότερη αρχιτεκτονική φάση του διοικητικού κτηρίου. Η χρήση του Δωματίου 15, συνεχίστηκε με προσαρμογές στην αρχιτεκτονική, χωρίς διακοπή ως και την ΥΜΙΒ περίοδο, η οποία γνωρίζει δύο αρχιτεκτονικές υποπεριόδους¹⁴⁸. Το Δωμάτιο κατά την τελική ΥΜΙΒ ήταν κατασκευασμένο από αργολιθοδομή. Το δάπεδο ήταν πλακόστρωτο και στην βάση του δυτικού τοίχου προεξέχει μια λίθινη κατασκευή που δεν αποκλείεται να είναι θρανίο. Στα βόρεια του δωματίου, ενδεχομένως υπήρχε κίονας (Watrous et al. 2015, 436). Στη ΝΔ γωνία του δωματίου υπάρχει αγωγός, που σε παλαιότερη φάση οδηγούσε εξωτερικά στον δρόμο,

¹⁴⁸ Ανάμεσα στις επιχώσεις κατάρρευσης και το δάπεδο της ΥΜΙΒ, οι χτίστες του δωματίου, τοποθέτησαν γεμίσματα, πάνω στα οποία ακούμπησε το νέο δάπεδο. Το τελευταίο βρίσκεται σε χαμηλότερο επίπεδο, συγκριτικά με τα γεινιάζοντα δωμάτια. Αυτό, πιθανότατα, οφείλεται στον καθαρισμό κάποιων από τις επιχώσεις κατάρρευσης, με αποτέλεσμα να χαθούν στοιχεία που αφορούν στην ΥΜΙΑ περίοδο του δωματίου. Η ΥΜΙΒ γνώρισε δύο φάσεις, μία πρώιμη και μία μεταγενέστερη, η οποία ολοκληρώνεται με την οριστική εγκατάλειψη του οικισμού. Η καταστροφή που έλαβε χώρα πριν την οριστική εγκατάλειψη της θέσης κατά την πρώιμη ΥΜΙΒ, πρέπει να ήταν τοπικού χαρακτήρα και να συνέβη μόνο σε αυτό το σημείο του κτηρίου (Gallimore et al. 2019, 7).

όπου συνδεόταν με άλλον αγωγό (εικ. 202). Οι μελετητές μέχρι σήμερα δεν έχουν αποσαφηνίσει τον ρόλο του. Ο Soles (1991, 52) θεωρούσε ότι γίνονταν χοές στο Δωμάτιο 15, οι οποίες μέσω του αγωγού έφταναν στον βαίτυλο της ΝΔ Αυλής, υπόθεση που δεν τεκμηριώνεται επαρκώς. Οι πρόσφατοι ανασκαφείς της θέσης εντόπισαν συνέχεια του αγωγού στα Δωμάτια 16 και 17, καθιστώντας τη λειτουργία του ως αποχετευτικό αγωγό πιθανότερη (Watrous et al. 2015, 435). Οι ανασκαφικές έρευνες απέδειξαν, ότι η χρήση του αγωγού είχε σταματήσει ήδη από την ΥΜΙΑ περίοδο (Watrous et al. 2015, 435-6) (εικ. 203).

Κινητά ευρήματα¹⁴⁹

Τα κινητά ευρήματα του δωματίου δεν έγιναν γνωστά από την πρώτη ανασκαφεία, τουλάχιστον εκείνα που ανήκαν στην ΥΜΙΒ φάση. Οι νεώτεροι ανασκαφείς επισημαίνουν την ανεύρεση ΥΜΙΒ οστράκων κεραμεικής, συνεχίζοντας την ανασκαφή από το επίπεδο που είχε διακοπεί έναν αιώνα πριν (Watrous et al. 2015, 434). Παρακάτω θα εξεταστούν τα ευρήματα που ανέσυραν από την επίχωση/γέμισμα, που έστρωσαν οι χτίστες αφού κατασκεύασαν τους τοίχους του δωματίου. Η επίχωση αυτή τοποθετεί την ανέγερση του δωματίου κατά την ΥΜΙΑ. Δεν περιγράφονται, ούτε απεικονίζονται όλα τα ευρήματα. Γίνονται μόνο γενικές αναφορές σε ομάδες ευρημάτων.

Κύπελλα/λοπάδες

13. Κωνικά κύπελλα

14. Κύπελα με διακόσμηση χελωνίου

15. Τάλαντο κασσίτερου (θραύσμα) (Watrous et al. 2015, 435)¹⁵⁰.

Πάνω από το γέμισμα της ΥΜΙΑ υπήρχαν άλλες επιχώσεις που περιλάμβαναν υλικά κατάρρευσης, κυρίως στο ανατολικό τμήμα του δωματίου. Τα σημαντικότερα ευρήματα, ανά ομάδες αντικειμένων, είναι τα ακόλουθα.

16. Κωνικά κύπελλα

¹⁴⁹ Τα ευρήματα αναφέρονται ονομαστικά και σε μια πιο πρόσφατη δημοσίευση (Gallimore et al. 2019, 7).

¹⁵⁰ Στην πιο πρόσφατη δημοσίευση σχετικά με τις μεταλλουργικές δραστηριότητες στα νεοανακτορικά Γουρνιά (Gallimore et al. 2019, 7), το εν λόγω τάλαντο κασσίτερου αποδίδεται λανθασμένα στο Δωμάτιο 16.

17. Κύπελλα με διακόσμηση αποτελούμενη από σπείρες

18. Χείλος μεγάλου πίθου

19. Λεπίδες οψιανού

20. Μεταλλικά καρφιά

Όστρεα

Ήρθαν στο φως λίγα όστρεα, τα οποία πιθανότατα αποτελούσαν μέρος της καθημερινής διαίτας όσων χρησιμοποιούσαν το δωμάτιο (Reese, προσωπική επικοινωνία 28/3/2020).

Προκαταρκτικά συμπεράσματα για το Δωμάτιο 15

Το Δωμάτιο 15 πιθανότατα χρησιμοποιείτο και ως χώρος αποθήκευσης αλλά και εργασίας. Η ανεύρεση λεπίδων οψιανού, πίθου, κυπέλλων και ενός θραύσματος ταλάντου από κασσίτερο, υποδηλώνουν έναν συνδυασμό βιοτεχνικής και αποθηκευτικής χρήσης. Η ύπαρξη αγωγού σε χρήση μέχρι και την ΜΜΙΙΙ-ΥΜΙΑ περίοδο παραμένει αινιγματική, ωστόσο το πιο πιθανό είναι να σχετίζεται με την παροχέτευση ακαθαρσιών από το εσωτερικό του κτηρίου, έξω από αυτό, γεγονός που ενισχύει την υπόθεση περί τέλεσης εργαστηριακών δραστηριοτήτων στο εσωτερικό του.

Δωμάτιο 16

Αρχιτεκτονική

Στα ΒΑ του Δωματίου 15, υπήρχε πρόσβαση στο Δωμάτιο 16, το οποίο ως προς την κάτοψη είναι παρόμοιο του. Η πρόσβαση αυτή, αναφέρεται από την Hawes, ωστόσο δεν απεικονίζεται στο σχέδιό της και οι νεώτεροι ανασκαφείς αμφιβάλουν για την δυνατότητα πρόσβασης από το ένα δωμάτιο στο άλλο. Το Δωμάτιο 16, ήταν πλακόστρωτο και, μαζί με τα προαναφερθέντα δωμάτια πλαισιώνουν στα δυτικά και στα νότια το Δωμάτιο 18 (Δωμάτιο με τον Κέρνο). Και σε αυτό το δωμάτιο, η Hawes διέκοψε την ανασκαφή μόλις συνάντησε το πλακόστρωτο ΥΜΙΒ δάπεδο. Ορισμένοι λίθοι της πλακόστρωσης σώζονται ακόμη στη ΒΑ γωνία. Είναι κατασκευασμένο από αργολιθοδομή, ενώ οι τοίχοι στην εξωτερική όψη τους παρουσιάζουν λαξευτούς δόμους. Επίσης, περιλαμβάνει αγωγό αποστράγγισης υδάτων, όπως και στο Δωμάτιο

15. Πρόκειται για προέκταση του ίδιου αγωγού. Σημαντικό είναι, ότι παρατηρήθηκαν και σε αυτό το δωμάτιο δύο στρώματα καταστροφής που ανήκουν στην YMIB φάση (Watrous et al. 2015, 437). Μετά την πρώτη καταστροφή της YMIB περιόδου, το δωμάτιο δεν καθαρίστηκε, αλλά καλύφθηκε με μια επίχωση, που περιλάμβανε καμένες πλίνθους, κονιάματα κ.ά. και πάνω σε αυτή κατασκευάστηκε το πλακόστρωτο δάπεδο της δεύτερης φάσης της YMIB, στο οποίο είχε σταματήσει την ανασκαφή η Hawes.

Κινητά ευρήματα

Κάτω από το πλακόστρωτο δάπεδο της YMIB περιόδου, αποκαλύφθηκαν τα ευρήματα του πρώτου στρώματος καταστροφής της ίδιας περιόδου. Οι ανασκαφείς θεωρούν ότι πρόκειται για αντικείμενα που συνδέουν το κτήριο και τα γειτνιάζοντα Δωμάτια 15 και 17 με διοικητικές, μεταλλοτεχνικές και αποθηκευτικές δραστηριότητες. Ωστόσο, είναι σημαντική η εξέτασή τους γιατί ουσιαστικά πλαισιώνουν το Δωμάτιο του Κέρνου (Δωμάτιο 18) και, ενδεχομένως, προσφέρουν πληροφορίες σχετικά με τηνσκευή που χρησιμοποιείται για τις δραστηριότητες που τελούνταν σε αυτό. Από τους τελευταίους ανασκαφείς της θέσης, γίνονται γενικές αναφορές στην ανεύρεση κεραμικής της YMIB περιόδου, αλλά δεν δημοσιεύονται απεικονίσεις ούτε περιγραφές. Κυρίαρχα είναι τα μεταλλικά αντικείμενα από το Δωμάτιο 16 και ευρήματα που σχετίζονται με την διοίκηση. Τα σημαντικότερα από αυτά θα εξεταστούν παρακάτω.

Στρώμα καταστροφής α' φάσης YMIB περιόδου

21. Πινακίδα Γραμμικής Α

Αποκαλύφθηκε ένα θραύσμα πινακίδας με εγχάρακτη γραφή Γραμμικής Α. Ο πηλός της έχει εκτεθεί σε υψηλές θερμοκρασίες και βρέθηκε σε κακή κατάσταση διατήρησης. Δεν φέρει γραμμές διαχωριστικές και είναι οπισθογραφική, δηλαδή υπάρχει γραφή και στις δύο όψεις της. Ενδεχομένως, αναφέρονται τοπωνύμια και ζητήματα σχετικά με την εκτροφή ζώων (Watrous et al. 2015, 437, 443-6) (εικ. 204).

22. Πήλινο δισκάριο (*roundel*)

Πρόκειται για ένα πήλινο δισκάριο με εγχάρακτη Γραμμική Α γραφή. Το λογόγραμμα που χρησιμοποιείται είναι πρωτοφανές και προστίθεται στο *Corpus* των συμβόλων της Γραμμικής Α. Πιθανότατα, αναφέρεται σε αριθμό βοοειδών (Watrous et al. 2015, 446-8) (εικ. 205).

23. Κομμάτια χαλκού

Τμήματα από ακατέργαστο χαλκό, για την κατασκευή αντικειμένων.

24. Θραύσματα ταλάντων χαλκού

25. Τμήματα χάλκινων αντικειμένων

Τμήματα αντικειμένων από χαλκό, όπως λαβές, καρφιά κ.ά.

26. Σκωρίες σιδήρου

Τρία τμήματα σκωρίας σιδήρου¹⁵¹ ήρθαν στο φως στο YMIB στρώμα καταστροφής (Watrous et al. 2015, 437).

Ευρήματα από την επίχωση ανάμεσα στην α΄ φάση και β΄ φάση της YMIB

(επίχωση που κάλυψε την α΄ φάση της YMIB)

Τα ευρήματα από το γέμισμα εξετάζονται, γιατί προέρχονται από τα υλικά του στρώματος καταστροφής της πρώτης φάσης της YMIB.

27. Αγγείο (δεν αναφέρεται από τους ανασκαφείς ο τύπος).

Οι ανασκαφείς ισχυρίζονται, ότι πρόκειται για ένα αγγείο παρόμοιο με αυτό που έφερε στο φως η Hawes στον Διάδρομο 14. Πιο αναλυτικά, πρόκειται για προχυτικό, ευρύστομο αγγείο (*wide mouthed pitcher*), με γεφυρόστομη προχολή και λαβή κυκλικής διατομής. Φέρει γραπτή απεικόνιση διπλών πελέκεων και σχηματοποιημένων ιερών κόμβων (;) (Watrous et al. 2015, 437, εικ. 27).

28. Σφράγισμα

Σφράγισμα σε πηλό, στο οποίο απεικονίζεται λιοντάρι πληγωμένο από δύο βέλη (Watrous et al. 2015, 437, 450).

29. Θραύσμα χάλκινου εγχειριδίου

Όστρεα

Στην επίχωση του γεμίσματος καταγράφονται αρκετά όστρεα, μερικά εκ των οποίων φέρουν ίχνη πυράς. Πρόκειται για είδη που χρησιμοποιούνται τόσο για κατανάλωση

¹⁵¹Σε πρωιμότερο στρώμα από αυτό της YMIB, εντοπίστηκε και μια βελόνα από σίδηρο (Watrous et al. 2015, 437)

από τους ανθρώπους, όσο και για την παραγωγή χρώματος. Η ίδια εικόνα παρατηρείται και στο στρώμα καταστροφής της ΥΜΙΒ από το δωμάτιο. Τα όστρεα ήταν ακόμα περισσότερα σε ποσότητα και ποικιλία και ορισμένα εξ αυτών έφεραν ίχνη πυράς και κατεργασίας (Reese, προσωπική επικοινωνία 28/3/2020).

Δωμάτιο 17

Αρχιτεκτονική

Το Δωμάτιο 17 είναι ένας ορθογώνιος χώρος στα ΒΔ της Δημόσιας Αυλής, δίπλα από τα Δωμάτια 15 και 16. Εφάπτεται στον τοίχο της Δυτικής Στοάς και έχει κοινό τον δυτικό τοίχο, με τον ανατολικό του Δωματίου 16. Κατά την ΥΜΙΒ η περιοχή αυτή γνώρισε αρκετές αρχιτεκτονικές μετατροπές. Ο βόρειος τοίχος του το διαχώριζε από ένα μικρό δωμάτιο στα βόρεια, το οποίο η πρώτη ανασκαφέας δεν είχε ονοματίσει (Hawes et al 1908, 25, εικ. 10). Κατά την πρώτη φάση χρήσης του, πριν τις αλλαγές που έγιναν στην κάτοψη του κατά την ΥΜΙΒ, το δωμάτιο ήταν μεγαλύτερο σε διαστάσεις. Δεν φαίνεται να έχει εμφανή είσοδο, ωστόσο πιθανότατα συνδεόταν μέσω θύρας με τα δωμάτια στα Β, η οποία όμως δεν έχει αφήσει ίχνη (Soles 1991, 49). Στον ανατολικό τοίχο, αποκαλύφθηκε εξέδρα με μία πιθανή βάση πεσσού¹⁵², ενώ ενδέχεται να υπήρχαν περισσότερες. Τόσο ο τοίχος, όσο και η εξέδρα, πατούν στο ίδιο επίπεδο, το οποίο είναι ίδιο με το αντίστοιχο της Δημόσιας Αυλής. Αντίθετα το ΥΜΙΒ δάπεδο, βρίσκεται σε ελαφρώς χαμηλότερο επίπεδο (Watrous et al 2015, 438-439).

Κινητά ευρήματα

Το δωμάτιο, μετά την καταστροφή που υπέστη κατά την ΥΜΙΑ, καθαρίστηκε και χρησιμοποιήθηκαν αρκετές επιχώσεις ως «γεμίσματα», με σκοπό την επιπεδοποίηση του χώρου. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα, να μην εντοπιστούν ευρήματα από παλαιότερες περιόδους (Watrous et al 2015, 438-9, εικ. 28).

Ευρήματα από τις επιχώσεις που χρησιμοποιήθηκαν ως «γέμισμα»

Κύπελλα-λοπάδες

¹⁵² Η θέση του πεσσού σε αυτό το σημείο, ακριβώς εφραπτόμενου στον ανατολικό τοίχο δεν έχει νόημα. Το πιθανότερο είναι ότι πρόκειται για κάποια στήλη που λειτουργούσε ως αντέρεισμα στον τοίχο. Ανάλογες περιπτώσεις απαντούν στο Δωμάτιο 11 της Οικίας D.4 στον Μόγλο αλλά και στο Δωμάτιο 1 της Οικίας AC στην Ψύρα.

30. Κωνικά, ευθύπλευρα και στον τύπο του Βαφειού κύπελλα

31. Λοπάδες με έξω νεύον χείλος

Πύραυνα

32. Αναφέρεται η ανεύρεση πυραύλων με ίχνη ερυθρής βαφής

Μικρογραφικά αγγεία

33. Μικρογραφικό πύραυνο

Φέρει τρία πόδια και είναι κατασκευασμένο από χονδροειδείς πρώτες ύλες. Διακρίνονται ίχνη ερυθρής βαφής και στίλβωσης. (Hawes et al. 1908, 30, ν. 47)

Λοιπά ευρήματα

Αναφέρονται από τον ανασκαφέα, μία κεραμική πλάκα, με στιλβωμένες επιφάνειες και ίχνη ερυθρής βαφής. Οι άκρες της είναι ελαφρώς ανασηκωμένες και φέρει στο εσωτερικό της ίχνη καύσης. Έχει ταυτιστεί με φορητή εστία. Επίσης, καταγράφονται τουλάχιστον πέντε τράπεζες προσφορών από κονίαμα, χωρίς ωστόσο να περιγράφονται ή να απεικονίζονται. Αναφέρεται μόνο ότι ανήκουν στον Τύπο Α και στον Τύπο Β, με βάση την κατάταξη του Shaw για τον Κομμό (Watrous et al. 2015, 439)¹⁵³.

Δωμάτιο 20bis

Γενικά στοιχεία

Το Δωμάτιο 20bis βρίσκεται στα βόρεια της Δημόσιας Αυλής και η πρόσβαση σε αυτό γινόταν μέσω της βόρειας κλίμακας της Θεατρικής Περιοχής. Έχει κάτοψη σχήματος L και οι διαστάσεις του ανατολικού τμήματός του είναι 3.71 x 4.72 (Soles 1991, 54). Ήταν πλακόστρωτο και μόνο ο βόρειος και δυτικός τοίχος του σώζονται σε σχετικά καλή κατάσταση. Στον νότιο τοίχο, ο οποίος δεν διατηρείται σε καλή κατάσταση, θα πρέπει να υπήρχε μεγάλη θύρα, καθώς η βόρεια κλίμακα της Θεατρικής Περιοχής είναι μάλλον απίθανο να οδηγούσε σε τοίχο. Από την είσοδο αυτή, ο κόσμος θα έμπαινε στο

¹⁵³ Εκτός από το Δωμάτιο 17 και στο Δωμάτιο 13 είχαν βρεθεί ίχνη κονιαμάτων. Μόλις προσφάτως, έγινε πιο λεπτομερής μελέτη των κονιαμάτων, τόσο αυτών που προέρχονται από τις προαναφερθείσες τράπεζες, όσο και των κονιαμάτων που ανήκουν σε επικάλυψη τοίχων. Τα χρώματα που κυριαρχούν είναι το ερυθρό και το λευκό, παρατηρείται λίγη όχρα, καφέ και γκρι, ενώ σε κάποια σπαράγματα δεν λείπει και το αιγυπτιακό μπλε. Δεν έχουν παρατηρηθεί παρά μόνο γραμμικά και κυματοειδή μοτίβα διακόσμησης (Charpin 2018, 14-16, εικ. 1, 2 και 3).

κτηρίο, αλλά επίσης θα έβγαινε με σκοπό να βρεθεί στην Θεατρική Περιοχή και να παρακολουθήσει τα δρώμενα της Δημόσιας Αυλής. Από το εν λόγω δωμάτιο περνά αγωγός ο οποίος εξυπηρετούσε την κεντρική αίθουσα του ανακτορικού κτηρίου. Πιο συγκεκριμένα, περνά κάτω από την κλίμακα που διαμορφωνόταν στα ΒΔ του Δωματίου 20bis. Στην προαναφερθείσα κλίμακα, δεν έχουν βρεθεί βαθμίδες, οι οποίες ίσως να ήταν ξύλινες και χάθηκαν χωρίς να αφήσουν κανένα ίχνος. Στο δωμάτιο, σύμφωνα με τους νεώτερους μελετητές, υπήρχε εξέδρα, ενώ στην ΒΑ γωνία του εντοπίζεται μεγάλος λίθος, που δεν αποκλείεται να αποτελούσε τμήμα ενός θρανίου.

Κινητά ευρήματα

Δεν έχουν αναφερθεί κινητά ευρήματα από το συγκεκριμένο δωμάτιο.

Νοτιοδυτική Αυλή

Γενικά στοιχεία

Η ΝΔ Αυλή συγκεντρώνει χαρακτηριστικά ιδιαίτερα σημαντικά. Είναι στρωμένη με βότσαλα και βάσει πρόσφατων μελετών χρονολογείται στην ΜΜΙΒ περίοδο. Μάλιστα, μεταξύ άλλων, αποδείχθηκε η ύπαρξη παλαιοανακτορικής φάσης του Ανακτορικού Κτηρίου στην θέση (Watrous 2015, 12, fig. 1) (**εικ. 207**). Πιο συγκεκριμένα, η ΝΔ Αυλή του ανακτορικού κτηρίου των Γουρνιών ήταν εύκολα προσβάσιμη. Από τα ΒΔ οδηγούσαν σε αυτή δυο διάδρομοι, ο Πλακόστρωτος Διάδρομος (*Paved Corridor*) και ο Δυτικός, αυτόν που η Hawes ονόμασε “*Terrace*” ή “*Loggia*”, όπως φαίνεται και στην κάτοψη της πόλης. Από τα νότια, υπήρχε εύκολη πρόσβαση στη ΝΔ αυλή, τόσο από την Δημόσια Αυλή μέσω πλακόστρωτου δρόμου, όσο και από τις οικίες (**εικ. 208**).

Ένας λίθος ακανόνιστου σχήματος, που βρίσκεται περίπου στο μέσον της, έχει θεωρηθεί «βαίτυλος», δηλαδή ιερός λίθος, μια ανεικονική εκπροσώπηση του θείου. Γενικότερα, η αυλή μοιάζει σαν να κατασκευάστηκε προκειμένου να συμπεριλάβει αυτόν το λίθο, ενώ στα ανατολικά του, στον εξωτερικό, δυτικό τοίχο του Δωματίου 13, υπάρχει, όπως ήδη έχει αναφερθεί, ημικυκλικός, λίθινος κέρνος, στον οποίο είναι λαξευμένες 10 κοιλότητες. Με τον βαίτυλο πιστεύεται ότι σχετίζεται και ο εγχάρακτος διπλός πέλεκος στον νότιο τοίχο του Δωματίου 13.

Κινητά ευρήματα

Δεν δημοσιεύονται κινητά ευρήματα από την ΝΔ Αυλή.

34. Βαίτυλος

Αποτελεί συσσωμάτωμα πετρώματος, το οποίο προσεχτικά οι κάτοικοι της περιοχής τοποθέτησαν στο δάπεδο της ΝΔ Αυλής. Οι διαστάσεις του είναι 0.96 x 0.25 x 0.75 (Soles 1991, 36-37,εικ. 6, 25, 26).

Κινητά και σταθερά ευρήματα από τους υπόλοιπους χώρους της Νότιας

Πτέρυγας

Κεραμεική

35. Πυξίδα

Πυξίδα από λεπτόκοκκο πηλό, η οποία φέρει δύο λαβές με οπές ανάρτησης. Βρέθηκε στον Διάδρομο 14. Είναι διακοσμημένη με άνθη και ταινιωτό μοτίβο. Χρονολογείται στην ΥΜΙ (Hawes 1908,40, v. 13, Soles 1991, 77, v. 4).

36. Προχυτικό αγγείο

Προχυτικό αγγείο, ευρύστομο, με γεφυρόστομη προχολή και κάθετη λαβή κυκλικής διατομής. Βρέθηκε στον Διάδρομο 14. Κοσμείται με μοτίβα διπλών πελέκεων, ιερών κόμβων, κύκλων, στιγμών και φυλλόσχημων σχεδίων. Χρονολογείται στην ΥΜΙΒ (Hawes 1908, 60, v. 12, πιν. G1, Soles 1991, 77, v. 5).

Προκαταρκτικά συμπεράσματα για τη Νότια Πτέρυγα

(Δυτική και Βόρεια Στοά, Δωμάτια 18-13-15-16, ΝΔ Αυλή και Δωμάτιο 20bis)

Πρόκειται για μία από τις σημαντικότερες περιοχές, τόσο για κτήριο συνολικά, όσο και για την ίδια την κοινότητα. Η Δυτική Στοά, όπως ήδη έχει αναφερθεί, θεωρήθηκε από την ανασκαφέα σημαντική λόγω της πιθανής τριμερούς διάταξης που παρουσίαζε. Αυτό το αρχιτεκτονικό χαρακτηριστικό οδήγησε τον Soles στην υπόθεση, ότι αποτελούσε ένα τριμερές ιερό, ανάλογο με το αντίστοιχο, Κεντρικό Ανακτορικό Ιερό της Κνωσού. Παρόλα αυτά, δεν προκύπτει τριμερής διαμόρφωση, τουλάχιστον με τα δεδομένα που υπάρχουν στην διάθεσή μας. Πρόκειται για μία στοά, η οποία στηριζόταν από τρεις πεσσούς.

Επιπλέον, το αντίστοιχο ιερό της Κνωσού, με το οποίο παρομοιάζει την στοά ο Soles, έχει εντελώς διαφορετικά αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά. Πιο αναλυτικά, ο Evans και ο Mackenzie παρατήρησαν την τριμερή διάρθρωση του εν λόγω ιερού,

χαρακτηρίζοντάς το Κεντρικό Ανακτορικό Ιερό (*Central Palace Sanctuary*). Αυτό αποτελείται από χώρους που ορίζονται σε τρεις νησίδες: την ΒΔ κεντρική νησίδα, τη ΝΔ κεντρική νησίδα και τη μεσαία, δυτική νησίδα. Στη μεσαία νησίδα, διαπιστώθηκε η ύπαρξη δύο υπόστυλων κρυπτών, της δυτικής και της ανατολικής. Αυτή η περιοχή, που σχετίζεται με τις δυτικές αποθήκες του ανακτόρου, διατήρησε μέχρι το τέλος της Παλαιοανακτορικής Περιόδου, ένα διπλό χαρακτήρα¹⁵⁴. Ως εκ τούτου, πρόκειται για ένα συγκρότημα από χώρους με σύνθετες και πολλαπλές χρήσεις και όχι για μια απλή στοά, στην οποία αναγνωρίζεται η τριμερής διάταξη εξαιτίας των πεσσών, όπως παρατηρείται στην περίπτωση των Γουρνιών.

Η Βόρεια Στοά έχει, επίσης, άμεση επικοινωνία με την Δημόσια Αυλή. Μέσω αυτής γινόταν η είσοδος στο διοικητικό κτήριο. Η ύπαρξη ενός σύνθετου τύπου κέρνου στην πλακόστρωση της στοάς, που πιθανότατα συνδεόταν και με ένα ακόμα λίθινο αγγείο για την περισυλλογή κάποιου υγρού, και η επίστεψή της από κέρατα καθοσίωσης, δηλώνουν, πιθανότατα, την τέλεση πράξεων ειδικού σκοπού. Δεν δημοσιεύονται όμως κινητά ευρήματα. Ο Graham υποστήριξε, ότι η πλάκα με την οπή και τις κοιλότητες σχετίζεται με τον θυσιαζόμενο ταύρο και την περισυλλογή του αίματός του στο έτερο λίθινο δοχείο. Ωστόσο, αυτή η ερμηνευτική προσέγγιση, είναι αδύνατον να τεκμηριωθεί. Ο Soles (1991, 45-6) δεν αντικρούει την άποψη αυτή, αλλά διατυπώνει το ενδεχόμενο της τέλεσης χοών γενικότερα. Το προαναφερθέν λίθινο αγγείο, ωστόσο, ούτε απεικονίζεται, ούτε και περιγράφεται.

Η ιδιότυπη αυτή πλάκα, που συνδέεται και με δεύτερο δοχείο για την ενδεχόμενη μετάγγιση υγρής προσφοράς, είναι πιθανότατα το κατώφλι της εισόδου του Δωματίου 18, σύμφωνα με την πρώτη ανασκαφέα. Το Δωμάτιο 18 αποτελεί ίσως τον σημαντικότερο χώρο της Νότιας Πτέρυγας. Παρείχε πρόσβαση σε όλα τα γειτονικά δωμάτια, ενώ και οι ένοικοι του ανακτορικού κτηρίου, θα μπορούσαν να έχουν εύκολη

¹⁵⁴Εξαιρετικά διαφωτιστική, είναι η μελέτη του παλαιοανακτορικού ανασκαφικού περιβάλλοντος από την Panagiotaki (1999, 8-70), η οποία συγκέντρωσε και ομαδοποίησε το υλικό που ανέσκαψε και μελέτησε ο Evans, όσο και νεότεροι του Evans μελετητές (Πλάτων 1973, 241-253, Porpham 1970, 226, Walberg 1992, 12-13, 115) από την δυτική πτέρυγα του ανακτόρου. Η μελέτη αυτή πρόσφερε την δυνατότητα μιας περισσότερο συγκεκριμένης εικόνας των κινητών ευρημάτων και, κατ' επέκταση, περισσότερο εμπεριστατωμένων και αξιόπιστων ερμηνευτικών προσεγγίσεων για την χρήση και την λειτουργία των χώρων του Κεντρικού Ανακτορικού Ιερού. Οι χώροι του θεμελιώθηκαν κατά τη MMIB και έπαψαν να λειτουργούν κατά τη MMIII περίοδο, αν και ως προς αυτό το τελευταίο υπάρχουν διαφωνίες μεταξύ των μελετητών (Christakis 2010, 54 και Hatzaki 2007, 151-84). Κάποιοι θεωρούν ότι τα συγκεκριμένα δωμάτια σταμάτησαν να λειτουργούν κατά τη YMI, συνδέοντας την εγκατάλειψή τους με την έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας (Panagiotaki 1998, 185-198).

πρόσβαση σε αυτό. Στο κέντρο του δωματίου, ανεσκάφη ακόμη μία λίθινη πλάκα με κοιλότητες, η οποία είναι υπερυψωμένη. Έχει τοποθετηθεί πάνω σε μία βάση από ακατέργαστους λίθους, οι οποίοι συνδέονται μεταξύ τους με κονίαμα και πρόκειται για ένα αντικείμενο της σταθερής επίπλωσης του δωματίου που φέρει συμβολισμούς.

Το Δωμάτιο 20bis αποτελεί, επίσης, έναν βοηθητικό χώρο, που συνέβαλλε στην παρακολούθηση των δρωμένων στην Δημόσια Αυλή, διότι παρείχε άμεση πρόσβαση στην Θεατρική Περιοχή. Στην ΒΑ γωνία του ίσως υπήρχε θρανίο, ενώ παρείχε πρόσβαση και στο εσωτερικό του διοικητικού κτηρίου μέσω της κλίμακας στην ΒΔ γωνία του. Το Δωμάτιο 13 σώζει πολλά κινητά ευρήματα, τα οποία αποδεικνύουν την διαχρονική τέλεση συμποσίων στην περιοχή. Αντίθετα, το Δωμάτιο 15, έχει ως βασικό του γνώρισμα τον αγωγό και άλλα ευρήματα που το συνδέουν με αποθηκευτικές και οικοτεχνικές δραστηριότητες.

Σε απόλυτο συσχετισμό και αλληλουχία με τα παραπάνω δωμάτια της Νότιας Πτέρυγας, βρίσκεται η ΝΔ Αυλή. Ένας ανοιχτός χώρος, μικρών διαστάσεων, στον οποίο διενεργούνταν σημαντικές πράξεις δημόσιου χαρακτήρα, οι οποίες όμως δεν πρέπει να περιλάμβαναν την συγκέντρωση μεγάλου πλήθους, λόγω του μικρού διαθέσιμου χώρου.

Δωμάτια 20 και 21 (Κεντρική Αίθουσα –*Central Hall*)

Αρχιτεκτονική¹⁵⁵

Η Αίθουσα 21, η οποία βρίσκεται στο μέσον περίπου του ανακτορικού κτηρίου, είναι ένας χώρος ορθογώνιος μεγάλων διαστάσεων, 6.67 x 8.60 μ. περίπου (Soles 1991, 56). Στα δυτικά του, οριοθετείται από εναλλαγή κιόνων και πεσσών. Στα βόρεια, μέσω ενός διθύρου, παρείχε πρόσβαση σε μια σειρά από αποθηκευτικούς χώρους (**εικ. 209 α-β-**

¹⁵⁵Την περιοχή σε αυτό το επίπεδο (μεσαίο άνδηρο) συμπληρώνουν οι βοηθητικοί χώροι 23-24-25-26, εκ των οποίων ο Χώρος 26 είναι κλίμακα που οδηγούσε στον άνω όροφο και ο Χώρος 24 είναι ένας διάδρομος που έδινε πρόσβαση στα νότια, μέσω πολύθυρων πιθανότατα, στην κεντρική αίθουσα (Δωμάτιο 20), στον προθάλαμό της (Δωμάτιο Α) και στην Κεντρική Αυλή (Δωμάτιο 21). Στα βόρεια, οδηγούσε στους αποθηκευτικούς χώρους (24 a-b-c), που λειτουργούσαν βοηθητικά, τόσο για την Κεντρική Αίθουσα, όσο και για τα δωμάτια διαμονής 27-28-29. Αυτός είναι και ο λόγος που ο διάδρομος 24 και τα αποθηκευτικά δωμάτια βρίσκονται στο μέσον αυτών των δύο συγκροτημάτων δωματίων. Το Δωμάτιο 25 δεν απέδωσε σχεδόν καθόλου ευρήματα, τουλάχιστον δεν δημοσιεύεται κάποιο από αυτά, ενώ ο Soles το χαρακτηρίζει «*badly denuded*». Το Δωμάτιο 23, βάσει των ευρημάτων, αποτελεί το πιο σημαντικό αποθηκευτικό δωμάτιο. Εντοπίστηκαν 12 πίθοι, περιμετρικά των τοίχων του. Ο τοίχος ανάμεσα στο αποθηκευτικό Δωμάτιο 24c και το Δωμάτιο 23 φέρει υποδοχές για ξύλινες δοκούς, που υποβάσταζαν τα υπερκείμενα βάρη του άνω ορόφου (Soles 1991, 60-61).

γ). Στα ανατολικά του δωματίου, υπάρχουν δύο εσοχές. Η βόρεια (**22α**) περιλάμβανε κλίμακα που οδηγούσε στον άνω όροφο. Η νότια (**22β**), περιλάμβανε πλακόστρωτη περιοχή, την οποία στις τρεις πλευρές της περιέτρεχε λίθινο θρανίο (**εικ. 210 και 211**). Στην ανοιχτή, προς το δωμάτιο, πλευρά διακρίνεται λίθινη βάση κίονα, στο μέσον περίπου. Πρόκειται, πιθανότατα, για ένα δωμάτιο με κίονα που έφερε κάθισμα για όσους βρίσκονταν στο Δωμάτιο 21¹⁵⁶. Το μήκος του Δωματίου 22β ανέρχεται περίπου στα 3 μ. και το πλάτος στα 2.10 μ. Το Σύστημα Θρανίων που περιέτρεχε το εν λόγω δωμάτιο, απαντά κυρίως στην κεντρική Κρήτη και μάλιστα στην περιοχή της Φαιστού και της ευρύτερης Μεσαράς.

Ο βόρειος, ο ανατολικός αλλά και ο νότιος τοίχος του δωματίου, είναι κατασκευασμένοι από λαξευτή τοιχοποιία (**εικ. 212 και 213**). Από τον νότιο τοίχο περνά αγωγός, για την παροχέτευση ύδατος έξω από το δωμάτιο¹⁵⁷. Αφού διένυε μια αρκετά μεγάλη απόσταση, περίπου 3.67 μ., κατέληγε στην Δημόσια Αυλή. Το δάπεδο του δωματίου ήταν καλυμμένο με ερυθρό κονίαμα. Επίσης, το Δωμάτιο 21 στα βόρεια παρείχε πρόσβαση τόσο στις Αποθήκες (23 και 24 a-b-c) όσο και στο Δωμάτιο 25, το οποίο αποτελεί έναν χώρο που έδινε πρόσβαση σχεδόν σε όλο το κτήριο και θα χαρακτηριζόταν από έντονη κυκλοφορία ανθρώπων, εμπορευμάτων και αντικειμένων (**εικ. 214, 215 και 216**).

Το βασικό ζήτημα της αρχιτεκτονικής του εν λόγω δωματίου, που έχει απασχολήσει του μελετητές (Graham 1962, Shaw 1973, 107-9, Cadogan 1976, 132-3, Soles 1991, 57-58), είναι η στέγασή του¹⁵⁸. Έχει προταθεί, ότι επρόκειτο για αστέγαστο χώρο που λειτουργούσε ως αυλή, ακόμα και ως η κεντρική αυλή του κτηρίου, ενώ άλλοι μελετητές θεώρησαν ότι ήταν ένας στεγασμένος χώρος. Και οι μεν και οι δε, διατυπώνουν λογικά επιχειρήματα. Η πιο πρόσφατη μελέτη του Soles προτείνει μια συμβιβαστική ερμηνεία. Διατυπώνει την άποψη, ότι επρόκειτο για αίθριο χώρο, ο οποίος συνέβαλλε στην διάχυση του φωτός στο κτήριο, αλλά και στην εισροή του βρόχινου νερού. Πιο αναλυτικά, προτείνει ότι το Δωμάτιο 20, στα δυτικά, ήταν η κεντρική αίθουσα. Εντοπίζει έναν προθάλαμο πάνω από τα Δωμάτια 4-5-6 και 7, το

¹⁵⁶ Ανάλογη είναι και η περίπτωση του Δωματίου 29 του Ανακτορικού Κτηρίου. Και στις δύο περιπτώσεις φαίνεται ότι λειτουργούσαν σαν στοές ή μικρές αυλές στο άκρο ενός ΣΑ.

¹⁵⁷ Πρόκειται για τον αγωγό που περνά κάτω από την ΒΔ κλίμακα του Δωματίου 20bis.

¹⁵⁸ Η Hawes πίστευε ότι ήταν αστέγαστος χώρος, λόγω του μεγάλου μεγέθους του και εξαιτίας του αγωγού που υπήρχε στα νότια.

Δωμάτιο Α¹⁵⁹ (εικ. 186), και έναν μεγάλο, ανοιχτό χώρο, που θα λειτουργούσε ως αυλή, το Δωμάτιο 21. Σε αυτήν την υπόθεση καταλήγει, παρατηρώντας τον βόρειο και νότιο τοίχο του Δωματίου 21, οι οποίοι ενώνονται με δύο από τους τοίχους των προαναφερθέντων αποθηκευτικών δωματίων¹⁶⁰, σε ευθείες, παράλληλες κατευθύνσεις, συναποτελώντας έναν ενιαίο, ορθογώνιο χώρο, που διασχίζει το κέντρο του κτηρίου. Στα ΝΔ συνορεύει με ένα ακόμα δωμάτιο, το Δωμάτιο 20α, για το οποίο δεν αναφέρεται καμιά περιγραφή από την ανασκαφέα, ούτε δημοσιεύονται ευρήματα. Βορείως του Προθάλαμου Α και δυτικά του Δωματίου 25, υπήρχε πιθανότατα άλλος χώρος, το Δωμάτιο C. Τέλος, πάνω από τους αποθηκευτικούς χώρους 7-12 ο Soles τοποθετεί το Δωμάτιο Β.

Ως ένα βαθμό, θα μπορούσε κανείς να συμφωνήσει με την άποψη του Soles ως προς την διαρρύθμιση των δωματίων. Παρ' όλα αυτά, είναι υποθετική, όσον αφορά σε κάποια από τα δωμάτια (Δωμάτιο Β ή Δωμάτιο C), διότι τα σωζόμενα δεδομένα αρχιτεκτονικής που παρέχονται, είναι ελάχιστα έως ανύπαρκτα. Όσον αφορά στην στέγαση του δωματίου, τα δεδομένα που διαθέτουμε είναι μάλλον αρκετά, προκειμένου να τεκμηριωθεί η άποψη, ότι πρόκειται για έναν στεγασμένο χώρο. Τα Δωμάτια Α-20-21-22α-β, αποτελούν Σύστημα Αιθουσών. Επικοινωνούν μεταξύ τους ή απομονώνονται διαμορφώνοντας Συστήματα Πολυθύρων και σειρές εναλλασσόμενων πεσσών και κίωνων¹⁶¹, οι οποίοι παρέχουν επαρκή στήριξη της στέγης.

Στα παραπάνω αξίζει να τονισθεί και η σημασία της χρήσης της λαξευτής τοιχοποιίας στην συγκεκριμένη περιοχή του κτηρίου. Όπως ήδη έχει αναφερθεί, ο βόρειος και ο νότιος τοίχος του δωματίου 21 ήταν κατασκευασμένοι με λαξευτή τοιχοποιία. Στόχος ήταν η καλύτερη στατικότητα των κτηρίων, η στήριξη των υπερκείμενων βαρών

¹⁵⁹ Το Δωμάτιο Α βάσει πρόσφατων μελετών, καθώς και ένα μεγάλο μέρος της βόρειας πτέρυγας του κτηρίου ανάγονται στην MMIB, αποδεικνύοντας την ύπαρξη ανακτορικού κτηρίου στα Γουρνιά και κατά την παλαιονακτορική περίοδο (Watrous 2015, 12, εικ. 1).

¹⁶⁰ Ο Soles αναφέρει ότι ο νότιος τοίχος του Δωματίου 21 ήταν ενιαίος με τον τοίχο ανάμεσα στα Δωμάτια 7 και 8. Όμως το πιθανότερο είναι, η σύνδεση να γινόταν με τον τοίχο ανάμεσα στα Δωμάτια 6 και 7, κάτι που ήδη είχε αντιληφθεί και η Hawes, όπως αποδεικνύεται στην κάτοψη της πόλης. Η σύνδεση των τοίχων, αποδίδεται με διακεκομμένες γραμμές.

¹⁶¹ Αυτό το χαρακτηριστικό στην κατασκευή στοών εφαρμόζεται αρκετά συχνά από την πρόιμη Νεοανακτορική Περίοδο και παρατηρείται στην Κεντρική Αυλή του ανακτόρου των Μαλίων, πιθανότατα για πρώτη φορά, κατά την MMIII (Shaw 2015, 117, υποσ. 82). Αν και έχει διατυπωθεί η παρατήρηση ότι δεν απαντούν αλλού τόσο μεγάλες σε μήκος σειρές κίωνων-πεσσών, το Ανακτορικό Κτήριο των Γουρνιών, πιθανότατα, αποτελεί μία ανάλογη περίπτωση συνολικά δέκα κίωνων και πεσσών σε δύο σειρές, ενώ υπάρχουν πεσσοί στα άκρα των σειρών.

(στέγης ή ορόφων) και όχι μόνο η απόδοση σε αυτά μνημειακών χαρακτηριστικών. Στους ίδιους τοίχους, αλλά και στον ανατολικό τοίχο, διακρίνονται οι υποδοχές για την προσάρτηση ξύλινων δοκών. Οι ξύλινες δοκοί στήριζαν την στέγη του δωματίου, η οποία δεν είναι απαραίτητο να ήταν ενιαία. Η παρουσία επιμέρους στηριγμάτων, όπως κίονες που εναλλάσσονται με πεσσούς και ταυτόχρονα η ύπαρξη δεύτερης σειράς κίωνων/πεσσών, στα δυτικά, θα μπορούσαν να παρέχουν επαρκή στήριξη στην στέγη.

Η κατασκευή επίσης των πεσσοστοιχιών/κιονοστοιχιών, θα είχε ως αποτέλεσμα την αποσυμφόρηση των υπερκείμενων βαρών αφήνοντας τον μεταξύ τους χώρο αστέγαστο. Αυτός ο μικρός και πιθανότατα πλακόστρωτος, αστέγαστος διάδρομος που διαμορφωνόταν οδηγούσε στον Διάδρομο 19, ο οποίος με την σειρά του παρείχε πρόσβαση στην Βόρεια Στοά και κατά συνέπεια στην Δημόσια Αυλή. Έτσι εξηγείται η κατασκευή αγωγού στην Κεντρική Αίθουσα προκειμένου να απομακρύνονται τυχόν ύδατα. Τα Δωμάτια 20 και 21, όμως, μπορούσαν να απομονωθούν με την χρήση θυρών στα δυτικά και στα ανατολικά των πεσσοστοιχιών και κιονοστοιχιών, όπως αποδεικνύεται από την παρουσία βάσεων παραστάδων που σώζονται μέχρι σήμερα¹⁶² (εικ. 217α-β-γ). Τέλος, η κάλυψη με ερυθρό κονίαμα του δαπέδου της Αίθουσας 21 αποδεικνύει ότι προσδίδεται επιμέλεια και πολυτέλεια, η οποία θα βρισκόταν εκτεθειμένη στην διαρκή φθορά των καιρικών φαινομένων, αν όντως επρόκειτο για αστέγαστο χώρο και μάλιστα για την κεντρική αυλή του κτηρίου. Επίσης, οι κεντρικές αυλές των ανακτόρων είναι ενίοτε πλακόστρωτες, αν και όχι όλες.

Κινητά ευρήματα

Δυστυχώς, δεν έχει δημοσιευθεί κανένα κινητό εύρημα από το Δωμάτιο 21, ούτε και από το Δωμάτιο 20. Από την ευρύτερη περιοχή τους, θα αναφερθεί ενδεικτικά το παρακάτω, το οποίο είναι και το μόνο κινητό αντικείμενο που δημοσιεύεται.

37. Τριποδική τράπεζα

Πρόκειται για ένα τριποδικό σκεύος, του οποίου η χρήση δεν είναι εξακριβωμένη. Θα μπορούσε να λειτουργεί ως γουδί, αλλά το πιθανότερο είναι, ότι χρησίμευε ως τράπεζα. Ίχνη πυράς δεν αναφέρονται, προκειμένου να θεωρηθεί ότι τοποθετείτο στη φωτιά.

¹⁶² Παρόλα αυτά, οι βάσεις αυτές δεν αποκλείεται να ανήκουν σε ΣΠ παλαιότερης φάσης του ανακτόρου. Οι βάσεις ακριβώς στα ανατολικά των πεσσών και των κίωνων, δεν είναι σε σωστή θέση προκειμένου να έχουν πρακτική χρήση.

Βρέθηκε στον Διάδρομο 19 και χρονολογείται στην ΥΜΙΒ (Hawes 1908, 32, ν. 64, pl. III).

38. Οργανικά κατάλοιπα

Το προαναφερθέν αντικείμενο ίσως σχετίζεται με την ταύτιση προσφάτως σύκων, σταφυλιών και ελιών από την κεντρική πτέρυγα του ανακτόρου, χωρίς να αναφέρεται το ακριβές στρωματογραφικό περιβάλλον. Επίσης, γίνεται λόγος στην «Κεντρική Αυλή» του ανακτόρου (Watrous 2015, 13). Ο συγγραφέας πιθανότατα αναφέρεται στις Αίθουσες 20 και 21, στις οποίες βρέθηκαν δημητριακά, καθώς επίσης κωνικά κύπελλα.

Προκαταρκτικά συμπεράσματα για τα Δωμάτια 20 και 21

Το Δωμάτιο 21 ήταν τμήμα ενός ΣΑ και χρησίμευε για δημόσιες εκδηλώσεις στο επίκεντρο των οποίων ήταν τα συμποτικά δρώμενα. Η στοά (22β) στα ΝΑ του δωματίου λειτουργούσε μάλλον ως χώρος στον οποίο κάθονταν οι παρευρισκόμενοι στην περιοχή προκειμένου να φάνε και να πιουν. Δηλαδή ίσως να χρησιμοποιείτο ως τραπεζαρία (Βλ. Υποκεφάλαιο 5.3. σχετικά με τα Συστήματα Θρανίων).

Στα δυτικά του Δωματίου 20, υπήρχε άλλος χώρος (Δωμάτιο Α) (Soles 1991, 57, εικ. 58) Είναι αρκετά μεγάλων διαστάσεων, 6.40 x 8.36 μ. αν κρίνουμε από την συνήθη διαμόρφωση του Μινωικού Συστήματος Αιθουσών. Θα πρέπει να χωριζόταν από την κεντρική αίθουσα 20, μέσω πολύθυρων, τα οποία όμως δεν έχουν αφήσει ίχνη. Στα νότια του προθαλάμου, θα υπήρχε και δεύτερο δωμάτιο (Δωμάτιο Β), το οποίο είναι κατεστραμμένο, σώζοντας μόνο ελάχιστα κατάλοιπα από τις γραμμές των τοίχων του.

Στα βόρεια του προαναφερθέντος δωματίου, υπήρχε και τρίτο δωμάτιο (Δωμάτιο C) (Soles 1991, 59-60), που επίσης δεν σώζεται. Οι διαστάσεις του υπολογίστηκε ότι θα ανέρχονταν στα 6.85 x 9.92 μ.

Πιθανά τελετουργικά αντικείμενα που εντοπίστηκαν σε υπόγειους αποθηκευτικούς χώρους

Πεσμένα από το επίπεδο του ισογείου

Πρόκειται για τέσσερις τελετουργικούς λύχνους, όπως χαρακτηρίζονται από την ανασκαφέα της θέσης, που εντοπίστηκαν στο υπόγειο, αποθηκευτικό Δωμάτιο 2. Το δωμάτιο αυτό αποτελεί το δεύτερο από σειρά αποθηκών στα δυτικά του κτηρίου (εικ.

187 και 218). Η Hawes μιλά για πεσμένα, σημαντικά αντικείμενα από τους ορόφους του κτηρίου στις αποθήκες, ωστόσο δεν καταγράφει ποια είναι αυτά και σε ποιους χώρους εντοπίστηκαν. Παρ' όλα αυτά, για τους συγκεκριμένους, τέσσερις λύχνους αναφέρει ότι βρέθηκαν ανεστραμμένοι και τους χαρακτηρίζει τελετουργικούς. Οι παρακάτω λύχνοι θα μπορούσαν να έχουν καταπέσει από το Δωμάτιο 25, ή από το Δωμάτιο C, στα δυτικά του 25, σύμφωνα με την αποκατάσταση των χώρων του μεσαίου ανδρήρου, που προτείνει ο Soles. Δεν βρέθηκαν ίχνη πυράς στο εσωτερικό τους.

39. Λύχνος

Περίτεχνος λύχνος, με βάση κυλινδρική. Φέρει τέσσερις λαβές που εναλλάσσονται με τέσσερις προχύσεις («μύξες»). Έχει λαξευτεί σε μαύρο, σκληρό ασβεστόλιθο (Hawes 1908, 36, ν. 26 πιν. V,26). Η χρονολόγηση δεν είναι βέβαιη, ωστόσο τοποθετείται στην ΥΜΙΒ.

40. Λύχνος

Λύχνος εξαιρετικά επιμελημένης κατασκευής και καλαισθησίας. Φέρει πόδι που θα χρησίμευε ως βάση. Έχει σχήμα άνθους, ενώ στο εσωτερικό του μία κεντρική, κυκλική κοιλότητα απολήγει σε τέσσερις φυλλόσχημες κοιλότητες. Οι διαστάσεις¹⁶³ του είναι αρκετά μεγάλες, ώστε να μπορεί να υποθέσει κανείς ότι θα ήταν τοποθετημένος σε μια μεγάλη αίθουσα προκειμένου να της παρέχει φως. Χρονολογείται στην ΥΜΙΒ (Hawes 1908, 36, ν. 27 πιν. V, 27).

41. Λύχνος

Περίτεχνος λύχνος που αποτελείται από μία κεντρική κοιλότητα και τρεις προχύσεις («μύξες»). Οι λαβές του, επίσης τρεις, είναι ραβδωτές. Επιπλέον, η βάση του είναι κυλινδρική και στενή. Χρονολογείται στην ΥΜΙΒ (Hawes 1908, 36, ν. 28 πιν. V, 28).

42. Λύχνος

Περίτεχνος λύχνος από ασβεστόλιθο. Αποτελείται από μία κεντρική κοιλότητα, η οποία συνδέεται μέσω καναλιών με τρία μικρότερα δοχεία. Φέρει τρεις λαβές και κοντό, κυλινδρικό πόδι. Χρονολογείται στην ΥΜΙΒ (Hawes 1908, 36, ν. 29 πιν. V, 29).

¹⁶³Για τις διαστάσεις των λύχνων βλ. Hawes 1908, 36.

Τα διαμερίσματα του ορόφου

Γενικά στοιχεία

Όσον αφορά στα διαμερίσματα του ορόφου, τόσο οι αποκαταστάσεις της αρχιτεκτονικής, όσο και της χρήσης των δωματίων, παραμένουν αμιγώς υποθετικές. Βασίζονται στα ανεπαρκή κατάλοιπα που βρέθηκαν στο επίπεδο του ισογείου, αλλά και σε συγκρίσεις με ανάλογα κτήρια της μινωικής Κρήτης.

Πιο συγκεκριμένα, ο όροφος ήταν προσβάσιμος μέσω τριών κλιμάκων (22 και 26 και από την κλίμακα που υπήρχε στην ΒΔ γωνία του Δωματίου 20bis). Στην Κλίμακα 26, ενδιαφέρον στοιχείο αποτελεί το γεγονός, ότι σχηματίζεται κέρνος στην πρώτη βαθμίδα, με την λάξευση κοιλοτήτων στην επιφάνειά του (**εικ. 219-220**). Ο όροφος κάλυπτε το μεγαλύτερο μέρος του ισογείου και οι μελετητές του κτηρίου, βασιζόμενοι στον τρόπο λειτουργίας των ανακτόρων, διατυπώνουν την υπόθεση ότι φιλοξενούσε τις αίθουσες εκδηλώσεων του κτηρίου (*Banquet Halls*). Μία εξ αυτών, πιθανότατα, εκτεινόταν πάνω από τα Δωμάτια 23 και τον Διάδρομο 24, καθώς επίσης και πάνω από τα αποθηκευτικά Δωμάτια 24a-b-c. Οι ξύλινες δοκοί, που τεκμηριώνονται από υποδοχές στον τοίχο ανάμεσα στο Δωμάτιο 23 και τις αποθήκες 24 a-b-c, στήριζαν την ανωδομή του ορόφου. Στα νεώτερα σχέδια αποκαθίστανται κιονοστοιχίες, που διαμόρφωναν στοές τόσο πάνω από την κεντρική αίθουσα του ισογείου, όσο και πάνω από τη ΝΔ πτέρυγα. Οι στοές αυτές θα πρόσφεραν καλή θέαση των όσων διαδραματίζονταν στην Δημόσια Αυλή αλλά και στην Αίθουσα 21, αν πράγματι, επρόκειτο για αίθριο χώρο (**εικ. 221**).

Το ανατολικό τμήμα (Περιοχή 32) του ορόφου, αυτό που η Hawes αποκαλούσε «*Women's Apartments*», λόγω της υποτιθέμενης σχετικής απομόνωσής του, είναι σχεδόν κατεστραμμένο. Ο Soles (1991, 66) θεωρεί ότι τα Δωμάτια 30-35 είναι προσθήκες της ΥΜΙΒ περιόδου, εποχής κατά την οποία το κτήριο αποκτούσε περισσότερο μνημειακά χαρακτηριστικά χαρακτηριστικά. Τα Δωμάτια 30 και 34 αποτελούσαν μια αυτόνομη ενότητα και χωρίζονταν από απλούς διαχωριστικούς τοίχους. Βρίσκονταν στην ΒΑ γωνία του κτηρίου, χωρίς να έχουν πρόσβαση σε αυτό. Στο Δωμάτιο 30 εντοπίστηκε ένα πιεστήριο από αμμόλιθο, ένδειξη του οικοτεχνικού χαρακτήρα των δωματίων.

Το Δωμάτιο 31 στα ανατολικά του Δωματίου 30 πιθανότατα συνδεόταν με το κτήριο μέσω μιας θύρας στη ΝΑ γωνία του. Στα ανατολικά του Δωματίου 32 βρίσκεται το Δωμάτιο 33, το οποίο είναι πολύ επίμηκες και έφερε θύρα στην ΒΑ γωνία του. Μετά την οικοδόμηση της ανατολικής πτέρυγας του κτηρίου κατά την πρώιμη ΥΜΙΒ, παρουσιάζεται και ένα ακόμα δωμάτιο, το οποίο χαρακτηρίζεται ως πύργος ή φυλάκιο, το Δωμάτιο 35, στην ΒΑ γωνία του ανακτορικού κτηρίου. Δυστυχώς, και γι αυτόν τον χώρο, δεν δημοσιεύονται πληροφορίες, που να τεκμηριώνουν, επαρκώς, τον χαρακτήρα του. Δεν ανασκάφηκε ως το επίπεδο του δαπέδου και δεν δημοσιεύονται κινητά ευρήματα. Καταγράφεται μόνο η χρήση μεγαλιθικής τοιχοποιίας, στον βόρειο, ανατολικό και δυτικό τοίχο του.

Κινητά ευρήματα ορόφου

43. Αλάβαστρο

Πρόκειται για ένα αγγείο από ερυθρωπό πηλό. Εντοπίστηκε στην περιοχή βορείως του Δωματίου 30. Από αυτή την αόριστη περιγραφή της ανασκαφώς, γίνεται αντιληπτό, ότι πρόκειται είτε για την περιοχή βόρεια του Δωματίου 30, είτε για το Δωμάτιο 34, που δεν αριθμείται στο σχέδιο της Hawes. Το αγγείο φέρει διακόσμηση από ταινιόσχημα μοτίβα και απλές πινελιές στο ενδιάμεσο των ταινιών. Στο ύψος των ώμων, φέρει δύο ωτόσχημες, μικρές λαβές. Χρονολογείται στην ΥΜΙΒ περίοδο (Hawes 44, v. 8, πιν. IX, v. 8 και Soles 1991, 76, v. 3).

44. Ληνός

Βρέθηκε στο Δωμάτιο 30 και είναι κατασκευασμένο από ασβεστόδη αμμόλιθο και το σχήμα του είναι ορθογώνιο, με ανασηκωμένα τοιχώματα περιμετρικά. Πιθανότατα, χρησιμοποιείτο για την επεξεργασία καρπών, όπως ελιών ή σταφυλιών, με σκοπό την παραγωγή ελαίου ή οίνου (Soles 1991, 78, v. 23).

45. Τριβείο

Ο Soles χαρακτηρίζει το εύρημα ως τράπεζα (*table*). Βρέθηκε στο Δωμάτιο 31. Είναι κατασκευασμένη από σκληρό ασβεστόλιθο. Η άποψη της Hawes, ότι χρησιμοποιείτο για την επεξεργασία χρωστικών υλών από τις οποίες παράγονταν χρώμα, είναι πιθανή. Ο Warren (1969, 96-97, τύπος 38B), πιστεύει πως ο τύπος αυτός είναι ένα οικιακό σκεύος, το οποίο χρησίμευε για την σύντομη προετοιμασία φαγητού. Χρονολογείται

στην YMIB, αν και δεν αποκλείεται να είναι και παλαιότερο (Hawes 1908, 32, ν. 43, πιν. III, 43, Soles 1991, 77, ν.12).

46. Τριποδικό γουδί

Πρόκειται για μία λεκανίδα, ένα βαθύ, τριποδικό σκεύος, κατασκευασμένο από τραχύτη λίθο. Ίσως να πρόκειται για συροπαλαιστινιακή εισαγωγή και ερμηνεύεται κυρίως ως σκεύος για την τριβή πρώτων υλών (Buchholz 1963, 1-76 και Warren 1969, 116). Ωστόσο, δεν αποκλείεται να χρησίμευε και για το σερβίρισμα τροφής σε ένα γεύμα, λειτουργώντας ως τράπεζα. Εντοπίστηκε στην Κλίμακα 26, η οποία οδηγούσε στην μεγάλη αίθουσα του ορόφου. Χρονολογείται στην YMIB (Hawes 1908, 32, ν. 65, πιν. III, 65).

Προκαταρκτικά συμπεράσματα για τον όροφο

Τα ευρήματα του ορόφου, όσα δημοσιεύονται, είναι οικοτεχνικού χαρακτήρα. Η μεγάλη αίθουσα, πάνω από τα Δωμάτια 23 και 24, αναγνωρίζεται ως αίθουσα εκδηλώσεων. Ταυτόχρονα, το Δωμάτιο 35 ταυτίζεται με πύργο παρατήρησης-φυλάκιο, γεγονός όχι απίθανο, αν κρίνουμε από τα ξίφη που έχουν βρεθεί στον οικισμό. Ωστόσο, τα ευρήματα είναι ανεπαρκή και οι ερμηνευτικές προσεγγίσεις επισφαλείς. Το ίδιο ισχύει και για την Περιοχή 32, τα «*Διαμερίσματα των Γυναικών*» της Hawes. Οι στοές, επίσης, που αποκαθίστανται στα νεώτερα σχέδια, αν και είναι πιθανές με βάση το συγκριτικό υλικό, δεν έχουν αφήσει κατάλοιπα στο ισόγειο, όπως λίθινες βάσεις κίωνων. Πρόκειται για εντελώς υποθετικές αποκαταστάσεις, βασιζόμενες κυρίως στον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό του ισογείου.

Δυτική Αυλή

Αρχιτεκτονική

Η Δυτική Αυλή αποτελεί τμήμα του δρόμου που διατρέχει περιμετρικά τον λόφο της πόλης σαν δακτύλιος. Στη δυτική πρόσοψη του ανακτορικού κτηρίου, διαμορφώνεται μια διαπλάτυνση κατά την ΥΜΙ, όταν και σημειώνονται οικοδομικές εργασίες στο κτήριο. Ως εκ τούτου, σχηματίστηκε μια αυλή με πολύ ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και σημαντικά κινητά ευρήματα (**εικ. 222α-β**).

Πιο αναλυτικά, η Δυτική Αυλή θα πρέπει να διαπλάτυνθηκε, αρχικά, για πρακτικούς λόγους. Η χρήση λαξευτής τοιχοποιίας στην δυτική πρόσοψη του ανακτορικού

κτηρίου, πιθανότατα, κατέστησε απαραίτητη την ύπαρξη ευρύτερου χώρου για την μεταφορά και την επί τόπου, ίσως, κατεργασία κάποιων δόμων. Επίσης, η κυκλοφορία των ανθρώπων και των ζώων στο σημείο αυτό θα ήταν πολύ αυξημένη την περίοδο των εργασιών και δεν θα μπορούσε να γίνει στον αρχικό δρόμο που διέσχισε την περιοχή. Επίσης, η αναδιαμόρφωση της περιοχής προσέδωσε στο Ανακτορικό Κτήριο μνημειακότητα και πολυτέλεια. Περιπατώντας κανείς στο σημείο, αντιλαμβάνεται αμέσως, ότι βρίσκεται σε μια περιοχή που είναι εξέχουσα ανάμεσα στην πόλη. Η αυλή έχει κατασκευασθεί με δύο ελαφρώς διαφορετικές τεχνικές (Soles 1991, 35). Προς τα βόρεια εδράζεται πάνω σε μια πλίνθινη βάση, ενώ το τμήμα που την οριοθετούσε στα ανατολικά κατασκευάστηκε πάνω σε αργολιθοδομή.

Η αυλή επικοινωνεί με το Ανακτορικό Κτήριο άμεσα, μέσω θύρας στην δυτική πρόσοψή του, αλλά και με την ύπαρξη παραθύρου. Βρίσκεται στα νότια της εισόδου του ανακτορικού κτηρίου, στο μέσον περίπου της αυλής. Στα νότια, η αυλή οδηγούσε σε διάδρομο, τον Πλακόστρωτο Διάδρομο (*Paved Corridor*), που πιθανότατα ήταν στεγασμένος και φωτιζόταν από τα δύο ανοίγματα/εισόδους στο βόρειο και νότιο άκρο του. Στα δυτικά του Πλακόστρωτου Διαδρόμου, υπήρχε έτερος διάδρομος, που η ανασκαφέας ονόμασε «Terrace» ή «Loggia» (εικ. 208). Αυτός ο διάδρομος ήταν αστέγαστος και οδηγούσε, όπως και ο Πλακόστρωτος, στη ΝΔ Αυλή. Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό, ότι η Δυτική Αυλή και η Νοτιοδυτική Αυλή συνδέονταν μεταξύ τους μέσω δύο διαδρόμων και προς τα νότια καταλήγουν στην Δημόσια Αυλή. Πρόκειται για ένα σύνθετο σύστημα αύλειων χώρων.

Κινητά ευρήματα

47. Σφράγισμα

Δεν περιγράφεται η ακριβής θέση εύρεσης του σφραγίσματος, παρά μόνο ότι βρέθηκε στην Δυτική Αυλή. Απεικονίζεται σκηνή ταυροκαθαψίων. Χρονολογείται στην ΥΜΙΒ περίοδο (Betts 1967, 16, εικ. 1a, Soles 1991, 77, v. 8).

48. Σφράγισμα

Παρόμοιο με το προαναφερθέν, που έφερε σκηνή ταυροκαθαψίων. Ωστόσο, αποτελούσε το αποτύπωμα διαφορετικού σφραγιστικού δαχτυλιδιού (Betts 1967, 16, εικ. 1b, Soles 1991, 77, v.9).

49. Κωνικό ρυτό

Κωνικό ρυτό με ωτόσχημη λαβή και οπή στη βάση. Είναι διακοσμημένο με 32 κάθετες ραβδώσεις (Hawes 1908, 36, v. 13, πιν. V.13, Koehl 2006, 166, v. 652).

Ανακεφαλαίωση συμπερασμάτων για το Ανακτορικό Κτήριο

Το Ανακτορικό Κτήριο των Γουρνιών αποτελεί ένα μεγάλων διαστάσεων συγκρότημα δωματίων και αυλών, χωρίς βέβαια να μπορεί να συγκριθεί με τις διαστάσεις των κεντρικών, μεγάλων ανακτόρων του νησιού. Παρόλα αυτά, συγκεντρώνει αρκετά στοιχεία που απαντούν στα ανάκτορα, όπως ανοιχτούς, δημόσιους χώρους, εκ των οποίων μία μεγάλη Δημόσια Αυλή, Θεατρική Περιοχή, Δυτικές Αποθήκες, Δεξαμενή Καθαρμών, επίστεψη με κέρατα καθοσίωσης, σύνθετα συγκροτήματα δωματίων στον όροφο, ξεστή τοιχοποιία κ.ά.

Ο χώρος που φέρει στοιχεία για την τέλεση συμβολικών πράξεων στο επίπεδο του ισογείου, είναι το Δωμάτιο 18, στη Νότια Πτέρυγα. Η διαμόρφωση κοιλοτήτων σε κατώφλι εισόδου, έχει παρατηρηθεί επίσης και στην πρώτη βαθμίδα της Κλίμακας 26, η οποία οδηγούσε στον όροφο. Τα άλλα δωμάτια του ισογείου δεν είχαν πρόσβαση σε αυτό και μόνο μέσω καταπακτής από τον όροφο, ήταν δυνατό να εισέλθει κανείς. Στο κέντρο περίπου του δωματίου, υπήρχε λίθινος, ορθογώνιος κέρνος με 32 κοιλότητες στην επιφάνειά του, επιμελώς κατασκευασμένες.

Τα δωμάτια νοτίως του 18 είναι ιδιαίτερα σημαντικά. Στο Δωμάτιο 13 εντοπίζονται τα πιο σημαντικά ανασκαφικά δεδομένα. Καταρχάς, πρόκειται για ένα δωμάτιο, που διαμορφώνεται κατά την ΥΜΙΒ, σε μία περιοχή που είναι ιδιαίτερης σημασίας, ήδη από την ΜΜΠΙΑ περίοδο. Είναι σαφές, βάσει των ανασκαφικών ευρημάτων, ότι η ΝΔ περιοχή του Ανακτορικού Κτηρίου, σχετίζεται με την τέλεση συμποτικών πράξεων, που περιλαμβάνουν την κατανάλωση φαγητού και ποτού σε υπαίθριο χώρο, τόσο κατά την ΜΜΠΙΑ περίοδο, όσο και αργότερα, κατά την ΥΜΙΒ, όταν διαμορφώνεται το Δωμάτιο 13 και παίρνει την μορφή που σήμερα βλέπει ο επισκέπτης στην θέση. Στην περιοχή της ΝΔ Αυλής, με την οποία γειτνιάζει εντοπίζεται λίθος/βαίτυλος. Πρόσφατα διατυπώθηκε η άποψη ότι η περιοχή της ΝΔ Αυλής και του κέρνου ήταν ήδη διαμορφωμένα από την Παλαιοανακτορική Εποχή. Τα Δωμάτια 15 και 16 δεν έχουν ιδιαίτερα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά, όμως βάσει των σημαντικών κινητών ευρημάτων που εντοπίστηκαν σε αυτά, είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με την τήρηση

αργείου αλλά και με μεταλλοτεχνικές και αποθηκευτικές δραστηριότητες. Το Δωμάτιο 17 πιθανότατα λειτουργούσε ως χώρος προετοιμασίας γευμάτων.

Καταλυτικής σημασίας, για την κοινωνικοπολιτική ζωή του οικισμού, ήταν η Δημόσια Αυλή, η αποκαλούμενη “*Market Square*” από την Hawes, η οποία είναι αρκετά μεγάλη σε έκταση, ώστε να συγκεντρώνεται σε αυτή μεγάλος αριθμός ανθρώπων (εικ. 223). Λόγω της θέσης της, φαίνεται να είναι σε σχέση και αλληλεπίδραση τόσο με το Ανακτορικό Κτήριο, όσο και με την πόλη συνολικά. Πιθανώς, κατά την πρώιμη ΥΜΙΒ επιχειρήθηκε η λειτουργική ενσωμάτωσή της στο Ανακτορικό Κτήριο, με τις επεκτάσεις και τις οικοδομικές εργασίες που γίνονται εκείνη την περίοδο, στη Νότια πτέρυγά του. Δεν γίνεται αναφορά σε ευρήματα που θα μπορούσαν να συμβάλουν στην ανίχνευση του περιεχομένου των τελετών που λάμβαναν χώρα εκεί.

5^ο Κεφάλαιο

Σύνθεση δεδομένων-Αρχιτεκτονική και κινητά
ευρήματα

Εισαγωγή

Στο παρόν κεφάλαιο ακολουθεί η σύνθεση των δεδομένων αρχιτεκτονικής και σκευής για κάθε αρχιτεκτονικό τύπο ξεχωριστά, που απαντούν στις τρεις υπό μελέτη θέσεις, αλλά και για κάθε ομάδα αντικειμένων. Στόχος αποτελεί η διατύπωση συμπερασμάτων, τόσο αναφορικά με την λειτουργία και την χρήση των αρχιτεκτονικών τύπων στα οικιακά περιβάλλοντα της Νεοανακτορικής Εποχής, όσο και η χρήση των αντικειμένων μέσα από την σύνθεση των δεδομένων, τα οποία έχουν ήδη παρουσιασθεί και μελετηθεί συγκριτικά. Σημαντικό ρόλο στην ανάλυση που ακολουθεί παίζουν τα συγκριτικά δεδομένα από άλλες θέσεις της μινωικής Κρήτης.

Υποκεφάλαιο 5.1. Ο τύπος της «Δεξαμενής Καθαρμών» και το Μινωικό Σύστημα Αιθουσών

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον στους μελετητές, τόσο της μινωικής αρχιτεκτονικής, όσο και της μινωικής λατρείας, προκαλούσε το Μινωικό Σύστημα Αιθουσών-*Minoan Hall* (ΜΣΑ) και ο τύπος της αποκαλούμενης «Δεξαμενής Καθαρμών-*Lustral Basin*» (ΔΚ). Οι εν λόγω τύποι εξετάζονται επί σειρά δεκαετιών. Ωστόσο, μελετώντας κανείς το θέμα βιβλιογραφικά, θα διαπιστώσει ότι κυριαρχούν, ακόμα και στις μέρες μας, αντικρουόμενες απόψεις και σύγχυση σχετικά με την λειτουργία τους. Οι σημαντικότερες από αυτές θα αναφερθούν στην συνέχεια. Η διαρκής τάση των αρχαιολόγων του προϊστορικού Αιγαίου να συσχετίζουν κάθε δυσερμήνευτο αντικείμενο, δωμάτιο ή κτήριο με τελετουργική χρήση, ακόμα κι αν τα αντικειμενικά δεδομένα, δεν οδηγούν απαραίτητα προς αυτή την κατεύθυνση, έχει ως αποτέλεσμα, ενίοτε, μεθοδολογικό αδιέξοδο. Ως εκ τούτου, αρχιτεκτονικοί τύποι, όπως οι προαναφερθέντες, παραμένουν αινιγματικοί.

Οι ΔΚ απαντούν στη μινωική Κρήτη, ήδη από την ΜΜΙ-ΙΙ περίοδο στην Συνοικία Μ των Μαλίων, ενώ ενδεχομένως πρωιμότερες ακόμα μορφές απαντούν στα νεκροταφεία του Μόχλου και του Φουρνιού Αρχανών. Ωστόσο, ο αρχιτεκτονικός τύπος εδραιώνεται κατά τη Νεοανακτορική Εποχή¹⁶⁴ και αναπαράγεται με τα ίδια γενικά χαρακτηριστικά μέχρι και την ΥΜΙΒ περίοδο. Η ονομασία τους καθιερώθηκε από τον Evans μετά την ανακάλυψή τους για πρώτη φορά στο ανάκτορο της Κνωσού.

Τα βασικά χαρακτηριστικά των αποκαλούμενων «Δεξαμενών Καθαρμών» είναι συνοπτικά τα παρακάτω:

- Είναι υπόγειοι χώροι, των οποίων το δάπεδο βρίσκεται 0.50-2.00 μ. χαμηλότερα από το επίπεδο του ισογείου του οικοδομήματος.
- Κατασκευάζονται συνήθως με λίθινους δόμους, οι οποίοι στην συνέχεια καλύπτονται με γυψόπλακες.
- Η κάτοψή τους είναι κατά κύριο λόγο ορθογώνια και σπανιότερα τετράγωνη.
- Συνήθως έχουν προθάλαμο.
- Φέρουν κτιστό, γωνιακό στηθαίο, το οποίο απολήγει σε πεσσό. Πάνω από το στηθαίο, η οροφή στηρίζεται σε σειρά ξύλινων κιόνων, των οποίων οι βάσεις είναι είτε λίθινες, είτε πλίνθινες.
- Εξωτερικά του στηθαίου και στο αρχικό επίπεδο του ισογείου υπάρχει ενίοτε μακρύ, χαμηλό και κτιστό θρανίο που ακολουθεί την πορεία του στηθαίου.
- Η πρόσβαση στο εσωτερικό τους είναι εφικτή με την βοήθεια λίθινης ή ξύλινης κλίμακας, συνήθως θλαστής.
- Τόσο στο δάπεδο όσο και στους τοίχους του δωματίου, κάποιες φορές, απαντά επικάλυψη με μονόχρωμο κονίαμα.
- Σπάνια, παρατηρείται η διακόσμησή τους με τοιχογραφίες¹⁶⁵ που μιμούνται φυτικό περιβάλλον, ορθομαρμάρωση¹⁶⁶ ή σπανιότερα απεικονίζεται κάποιο

¹⁶⁵Τοιχογραφικός διάκοσμος απαντά στην Βορειοδυτική ΔΚ στο ανάκτορο της Κνωσού, στην Βορειοανατολική ΔΚ του ανακτόρου της Ζάκρου, στην ΔΚ της Νότιας Οικίας της Κνωσού, στην ΔΚ από την Σπλάτζια Χανίων και στην αντίστοιχη από την Ξεστή 3 στο Ακρωτήρι Θήρας. Επίσης, στοιχεία τοιχογραφικού διακόσμου έχουν εντοπισθεί και στην ΔΚ της Οικίας Ηα των Γουρνιών, πολύ αποσπασματικού χαρακτήρα.

¹⁶⁶Η μοναδική περίπτωση, στην οποία παρατηρείται μίμηση ορθομαρμάρωσης είναι εκείνη στην Σπλάντζια Χανίων (Οικόπεδο Δασκαλογιάννη) (Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη 1988, 66, Κρίγκα 2011, 798-9).

σύμβολο όπως κέρατα καθοσίωσης¹⁶⁷ ή ένα σύνθετο εικονογραφικό πρόγραμμα¹⁶⁸.

- Τα ευρήματα από το εσωτερικό τους είναι κατά κύριο λόγο μεικτού ανασκαφικού περιβάλλοντος και συνήθως πεσμένα από υπερκείμενους ορόφους του κτηρίου.
- Εμφανίζονται κατά την Παλαιοανακτορική Περίοδο¹⁶⁹ (εικ. 224 α-β-γ), ενώ από την ΥΜΙΑ και μετά παρατηρείται η επίχωση του δαπέδου τους, σε κάποιες περιπτώσεις, μέχρι να φτάσει στο επίπεδο των γειτνιαζόντων δωματίων του ισογείου¹⁷⁰.
- Ο εν λόγω αρχιτεκτονικός τύπος, ενίοτε, και κυρίως σε ανακτορικά περιβάλλοντα ή πολυτελείς επαύλεις, γειτνιάζει με το Μινωικό Σύστημα Αιθουσών.

Το ΜΣΑ, επίσης, εμφανίζεται για πρώτη φορά, τουλάχιστον με τα έως τώρα δεδομένα, στην Συνοικία Μ των Μαλίων¹⁷¹, ενώ υιοθετείται και εφαρμόζεται με μεγαλύτερη

¹⁶⁷Απεικονίζονται στον τοιχογραφικό διάκοσμο της ΔΚ στην Ξεστή 3 της Θήρας. Επίσης, δύο πήλινα, μικρογραφικά κέρατα καθοσίωσης βρέθηκαν στη νότια ΔΚ του ανακτόρου της Φαιστού, αν και είναι αμφιβόλου ανασκαφικού περιβάλλοντος. Τέλος στην ΔΚ LVIII της Ζάκρου απαντούν κέρατα καθοσίωσης στον τοιχογραφικό διάκοσμο (Hitchcock 2000, 172).

¹⁶⁸Σύνθετο εικονογραφικό πρόγραμμα απαντά στην περίπτωση της Ξεστής 3 στην Θήρα.

¹⁶⁹Το πρωιμότερο παράδειγμα, απαντά στο Κτήριο Α της Συνοικίας Μ των Μαλίων και χρονολογείται στην ΜΜΙ-Π περίοδο σύμφωνα με τον Shaw (2015, 120). Ωστόσο, υπόγειο κτήριο με κλίμακα κατάβασης ανασκάφηκε στο νεκροταφείο του Μόχλου και πρόκειται για τον Κτήριο Ξ ΠΜΠ χρονολόγησης. Είναι το καλύτερο διατηρημένο κτήριο του νεκροταφείου. Μία κλίμακα με τέσσερις βαθμίδες οδηγούσε στο εσωτερικό του από την είσοδο, η οποία βρισκόταν στην ΝΔ γωνία του. Η χρήση του δεν είναι γνωστή διότι τα κινητά ευρήματα αφορούσαν μόνο σε μεγάλο αριθμό θραυσμένων λοπαδίων. Μερικά εξ αυτών έφεραν οπές στο χείλος (Soles-Davaras 1992, 424). Επίσης, ανάλογο κτίσμα βρέθηκε στο Φουρνί Αρχανών. Πιο συγκεκριμένα, το Κτήριο 21, του οποίου η στέγαση ήταν θολωτή και έφερε κλίμακα που οδηγούσε στο επίπεδο του δαπέδου του. Περιείχε κεραμική πεσμένη από την επιφάνεια αλλά και από το γειτονικό κτήριο, κάνοντας τους ανασκαφείς να λάβουν υπόψη τους ως *in situ*, τα ευρήματα που εντοπίστηκαν στο τρίτο και κατώτατο στρώμα που ανέσκαψαν στο εσωτερικό του κτηρίου. Βάσει των ευρημάτων προκύπτει η χρήση του κτηρίου για αποθηκευτικές δραστηριότητες και μάλιστα σκευής που σχετίζεται με το μαγείρεμα και ενδεχομένως με συμποτικές δραστηριότητες που λάμβαναν χώρα στο νεκροταφείο. Ωστόσο, η χρονολόγησή τους δεν είναι βέβαιη. Η κεραμική καλύπτει ευρύ χρονολογικό φάσμα ως και την ΥΜΙΒ περίοδο, ωστόσο δεν αποκλείεται το κτήριο να είχε οικοδομηθεί πολύ νωρίτερα. Πρόκειται αδιαμφισβήτητα για ένα μοναδικό κτήριο σε περιβάλλον νεκροταφείου, το οποίο όμως δεν χρησιμοποιήθηκε ως ταφικό κτίσμα (Σακελλαράκης & Σαπουνά-Σακελλαράκη 1977, 481, 1982, 468-480, Σακελλαράκης 1983β, 55-56, Soles-Davaras 1992, 424).

¹⁷⁰Εξαιρείται η ΔΚ από το Κτήριο Β του Παλαικάστρου αλλά και οι ΔΚ του ανακτόρου της Ζάκρου.

¹⁷¹Ο Shaw (2011, 148, 2015, 120) εντοπίζει τις απαρχές του στην ΜΜΙ Υπόστυλη Κρύπτη της Συνοικίας Μ των Μαλίων και στο ΜΜΠ Κτήριο Α, επίσης στη Συνοικία Μ. Ακόμα, στο ανακτορικό κτήριο της Ζωμίνθου, αποκαλύφθηκε Σύστημα Πολυθύρων, το οποίο χρονολογείται πριν την ΜΜΠ-ΥΜΙΑ περίοδο (Σαπουνά-Σακελλαράκη 2015, 44-45).

συχνότητα κατά την Νεοανακτορική Εποχή και κυρίως κατά την ΥΜΙΑ-Β περίοδο (εικ. 225). Ο Letesson (2013, 213), ωστόσο, εντοπίζει προδρομική μορφή του ΜΣΑ και στο Παλαίκαстро. Ως εκ τούτου, σταδιακά ίσως καταρριφθεί η εντύπωση που είχαμε διαμορφώσει μέχρι σήμερα, ότι η κεντρική Κρήτη είναι ο κύριος φορέας καινοτομιών στην αρχιτεκτονική¹⁷². Απαντά στα ανάκτορα και συχνά, όχι όμως πάντα, στις επαύλεις, ενώ δεν απουσιάζει και από πιο απλές και μικρές οικίες, οι οποίες, όμως, διακρίνονται ανάμεσα στις υπόλοιπες ενός οικισμού για την υιοθέτηση μνημειακών αρχιτεκτονικών στοιχείων. Χαρακτηριστικές είναι οι περιπτώσεις σε οικίες της Ψύρας και του Μόχλου, που θα συζητηθούν στην συνέχεια.

Τα βασικά χαρακτηριστικά του ΜΣΑ είναι τα ακόλουθα:

- Πρόκειται για σύνολο δωματίων (δομοστοιχείωση¹⁷³), σε ευθύγραμμο άξονα, είτε Β-Ν είτε Α-Δ.
- Συνήθως αποτελείται από τρία δωμάτια. Την κεντρική αίθουσα (*central hall*), τον προθάλαμο (*anteroom/vestibule*), και τον φωταγωγό (*lightwell*), ο οποίος περιλαμβάνει 1-3 κίονες¹⁷⁴. Στην ουσία πρόκειται για μικρή αυλή/στοά.
- Σε αρκετές περιπτώσεις βρίσκονται κοντά στην κεντρική είσοδο του κτηρίου.
- Χωρίζονται μεταξύ τους, μέσω Συστήματος Πολυθύρων (ΣΠ), έχοντας ως αποτέλεσμα, όταν επιλέγεται το άνοιγμα των θυρών, τα επιμέρους δωμάτια να γίνονται ένας ενιαίος χώρος.
- Συνήθως, εντοπίζονται στο μέσον μιας ομάδας δωματίων.
- Τα δωμάτια χαρακτηρίζονται, συνήθως, από λαξευτή τοιχοποιία και είναι αρκετά ευρύχωρα.
- Το δάπεδό τους καλύπτεται από επιμελημένη πλακόστρωση.

¹⁷²Πιο συγκεκριμένα, πρόκειται για το Νοτιοανατολικό Κτήριο της Περιοχής 6 (Driessen 1999, 231), το οποίο, φέρει μόνο ΣΠ σε ένα από τα δωμάτιά του και δεν παρατηρείται η διαμόρφωση Συστήματος Αιθουσών.

¹⁷³Ο αρχιτεκτονικός όρος που χρησιμοποιείται στην Αγγλική γλώσσα, προκειμένου να περιγράψει μία κατασκευή ή σύνολο δωματίων, που υπακούει σε κανόνες διαρρύθμισης, προσανατολισμού αλλά και λειτουργικότητας, είναι «modularity». Στα ελληνικά, ο εν λόγω όρος μεταφράζεται είτε ως «δομοστοιχείωση», είτε ως κατασκευή έχουσα «σπονδυλωτή ή αρθρωτή μορφή». Εν προκειμένω, επιλέγεται ο όρος δομοστοιχείωση, σύνθετη λέξη από τους όρους δόμος (οικία, κατοικία, πᾶν το τεθειμένον ἐπὶ ἄλλου ἐν οἰκοδομῇ) + στοιχείον (ή πρωταρχική ὕλη τῶν διαφόρων ὑλικῶν πραγμάτων) (Λεξικό της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας Ίων. Σταματάκου).

¹⁷⁴Εξαιρέση αποτελούν οι φωταγωγοί των ΣΑ στη Δυτική Πτέρυγα του ανακτόρου της Ζάκρου, όπου ο φωταγωγός πλαισιώνεται από 4 κίονες (Πλάτων 1974, 140-1), καθώς επίσης και οι φωταγωγοί τύπου Παλαίκαστρου, στους οποίους θα γίνει λόγος στη συνέχεια.

- Σε ορισμένες περιπτώσεις, ανάμεσα στα γειτνιάζοντα δωμάτια, περιλαμβάνεται και ο τύπος της Δεξαμενής Καθαρμών.

Ιστορία της έρευνας για τις «Δεξαμενές Καθαρμών»

Αρχικά, ο Evans (1904-5, 8) τις ερμήνευσε ως δεξαμενές συλλογής του βρόχινου νερού και τις συνέδεε με τα ρωμαϊκά impluvia. Επίσης, δεν απέκλειε να χρησιμοποιούνταν ως οικιακά ιχθυοτροφεία, κατά τα αιγυπτιακά πρότυπα, ενώ υπέθετε ότι αναπτύσσονταν υδροχαρή φυτά στις παρυφές τους. Επίσης, θεωρούσε πιθανό να λειτουργούσαν και ως λουτρά για τα πόδια, γεμίζοντάς τες με νερό οι δούλοι κατά τους θερινούς μήνες. Εξαιτίας της απουσίας αγωγών για την πλήρωση των δεξαμενών με ύδωρ ή για την κένωσή τους από αυτό, ο Evans άλλαξε άποψη θεωρώντας ότι οι δεξαμενές χρησιμοποιούνταν για να αλείφονται λατρευτές με έλαια και αλοιφές. Κατά συνέπεια, απέκτησαν την ονομασία «*Lustral Basins*». Προς ενίσχυση της παραπάνω άποψης, χρησιμοποιήθηκαν κάποια ιδιόμορφα αγγεία, που αποκαλύφθηκαν στην ΒΔ και ΝΑ Δεξαμενή Καθαρμών του ανακτόρου της Κνωσού και στην ΔΚ της Νότιας Οικίας της Κνωσού, μέσα στα οποία τοποθετούνταν έλαια και αλοιφές για την διενέργεια επαλείψεων και καθάρσεων, ενδεχομένως, τελετουργικού χαρακτήρα.

Ο Μαρινάτος (1973, 24-25) ονόμασε τις ΔΚ, «*άδυτα*», όρο που υιοθέτησε αργότερα και η Μαρινάτου (Marinatos 1993, 77- 87), η οποία παρατήρησε ότι συχνά συνορεύουν με το Μινωικό Σύστημα Αιθουσών. Άλλοι μελετητές, κατέληξαν να θεωρούν τα άδυτα ως λουτρά (Platon 1959, 238, Graham 1961, 189, 1962, 99-108,). Όμως, πάντα η ερμηνεία αυτή προσέπιπτε σε μια σειρά από αντικρουόμενα χαρακτηριστικά τους, όπως είναι η απουσία αγωγού¹⁷⁵. Επίσης, η παρουσία γυψοπλακών στο δάπεδο και στους τοίχους, σε συνδυασμό με τις επικονιαμένες επιφάνειες, οι οποίες έφεραν συνήθως διακόσμηση καθιστώντας τες ευάλωτες στην υγρασία, αποδυνάμωναν τα επιχειρήματά τους.

Η Banti (1941-3, 9-74) ήδη από νωρίς, είχε εκφράσει λογικές παρατηρήσεις και απορίες, πάνω στις οποίες θα πρέπει να βασιστούν οι νεώτεροι μελετητές, προκειμένου να ερμηνεύσουν τον εν λόγω αινιγματικό αρχιτεκτονικό τύπο. Τις αποκαλεί «*cosidetti bagni lustrali*» και παρατηρεί ότι μετά την ΥΜΙΑ το δάπεδο αυτών των δωματίων, σε ορισμένες περιπτώσεις, σε επαύλεις και οικίες ανυψώνεται, ενώ στα ανάκτορα

¹⁷⁵Οι μόνες ΔΚ οι οποίες φέρουν αγωγή αποκαλύφθηκαν στην Οικία Γ της Τυλίσου και στην Ζώμινθο.

παραμένει υπόγειο και ότι στην γειτονική με το ανάκτορο της Φαιστού, Αγ. Τριάδα, δεν εντοπίστηκαν ΔΚ. Σημειώνει, επίσης, ότι στο ανάκτορο της Φαιστού μόνο η ΔΚ 83 βρίσκεται κοντά σε μια από τις εισόδους του, ενώ οι υπόλοιπες δεν γειτνιάζουν με κάποια είσοδο του κτηρίου. Προσθέτει ακόμα, ότι σε κάθε ομάδα δωματίων του ανακτόρου, υπάρχει τουαλέτα ή λουτρό, που φέρει αγωγό. Άρα, δεν μπορούν να θεωρούνται οι ΔΚ ως λουτρά. Τα ευρήματα από τις αποκαλούμενες Δεξαμενές Καθαρμών, δεν υποδηλώνουν την τελετουργική τους χρήση, γι αυτό και θα έπρεπε να απαλλαγούν από το χαρακτηρισμό τους ως ιερά δωμάτια¹⁷⁶.

Λίγα χρόνια αργότερα, ο Πλάτων (Platon 1967, 239-245) είναι πλέον σίγουρος, ότι σε αυτά τα δωμάτια, τελούνται ιεροί εξαγνισμοί, αν και εντοπίζει ορισμένες εξαιρέσεις, όπως την ΔΚ 63d του ανακτόρου της Φαιστού, την οποία ταυτίζει με αποθηκευτικό χώρο τελετουργικών αντικειμένων. Ωστόσο, επιμένει ότι η ΒΑ Δεξαμενή Καθαρμών του ανακτόρου της Ζάκρου, είναι το λουτρό της βασιλικής οικογένειας. Τέλος, παρατηρεί ότι δεν είναι σταθερή η τοποθεσία των ΔΚ μέσα σε ένα κτήριο. Άλλοτε εντοπίζονται κοντά στα αποκαλούμενα «Διαμερίσματα Διαμονής» και άλλοτε κοντά σε χώρους που συνδέονται με την λατρεία.

Στην συνέχεια, ο Αλεξίου (1972, 417-433), αντιπαρατίθεται στην άποψη περί λουτρών, θεωρώντας ότι οι κάτοικοι της μινωικής Κρήτης ουδέποτε υπερέβησαν το «*taboo*» της γυμνότητας και ότι οι ΔΚ αν και υπόγειες, παραμένουν εκτεθειμένες στα αδιάκριτα βλέμματα. Το επιχείρημα όμως αυτό, είναι αδύναμο, αν κρίνουμε από τις ενδυματολογικές επιλογές τόσο των ανδρών, όσο και των γυναικών, όπως μας είναι γνωστές από την μινωική τέχνη. Ο Αλεξίου, αντικρούοντας την άποψη περί χρήσης λουτήρων, εν απουσία αγωγού παροχέτευσης των υδάτων, τονίζει ότι ανασκαφικά δεν αποδεικνύεται κάτι τέτοιο¹⁷⁷. Αντίθετα, παρατηρείται ότι σε όποια δωμάτια έχουν αποκαλυφθεί λουτήρες, εντοπίστηκαν ταυτόχρονα και αγωγοί για την παροχέτευση των υδάτων εκτός του κτηρίου. Επισημαίνει την απουσία ευρύχωρης περιοχής, για τους υποτιθέμενους θεατές των όσων διαδραματιζόνταν εντός των ΔΚ, στην περίπτωση που λειτουργούσαν ως ιερά. Ωστόσο, θεωρεί ότι, πράγματι, σε κάποιες από αυτές

¹⁷⁶Πιο συγκεκριμένα η Banti διατυπώνει τα παρακάτω: «*...dovremo togliere a questi vani ogni destinazione sacrale e restituirli fra I vani di uso comune, anche se siamo costretti a confessare che l'uso a cui erano destinati ci è ignoto*».

¹⁷⁷Εξαίρεση αποτελεί ένα πιθανό χείλος λουτήρα, που βρέθηκε στην βόρεια ΔΚ του ανακτόρου της Ζάκρου.

συλλέγεται μικρή ποσότητα ύδατος για τελετουργικές πλύσεις. Σε αυτό συνάδει και η διακόσμηση και η σκευή τους, κυρίως η ανεύρεση ρυτών σε κάποιες από αυτές. Δεν αποκλείει, επίσης, την χρήση τους για την τέλεση συμβολικών χοών σε χθόνιες δυνάμεις μέσω των ρυτών και άλλων τελετουργικών αγγείων.

Ο Graham (1977, 110-125) εκφράζει τις σκέψεις του εξετάζοντας την σχέση των ΔΚ με τα αποκαλούμενα «*Διαμερίσματα Διαμονής*» και κυρίως με εκείνα που ερμηνεύονται ως γυναικεία. Η ερμηνεία του είναι σαφέστατα φορτισμένη από τις προκαταλήψεις της εποχής του, που αφορούν στην διάκριση των δύο φύλων. Επιμένει στην πεποίθησή του ότι πρόκειται για λουτρά και ότι ενίοτε έχουν διττή χρήση¹⁷⁸. Την ανύψωση του επιπέδου του δαπέδου, ορισμένων ΔΚ, μετά την ΥΜΙΑ, την εξηγεί λέγοντας, ότι αλλάζει ο τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι παίρνουν το λουτρό τους¹⁷⁹. Ωστόσο, η χρήση του λουτήρα, από την ΥΜΙΑ περίοδο και μετά εντός της δεξαμενής, θα ήταν εξαιρετικά δύσκολη ως προς την μεταφορά της, μέσα από στενούς διαδρόμους και το πέρασμα από στενές πόρτες καθώς επίσης την ανάβαση και την κατάβαση κλιμάκων. Επίσης, σε ελάχιστες ανυψωμένες ή μη ΔΚ έχουν βρεθεί λουτήρες¹⁸⁰.

Ο Niemeier (1987, 166-7), διατυπώνει την άποψη ότι οι ΔΚ πρέπει να αντιμετωπίζονται ως ιερά μέσα στα οποία τελούνται θυσίες, βασιζόμενος κυρίως στα ανασκαφικά δεδομένα της Κνωσού και στην εικονογραφία. Η ιερεία/θεά είναι αυτή που παίζει τον κεντρικό ρόλο στα τελετουργικά δρώμενα, τα οποία διαδραματίζονται στην Αίθουσα του Θρόνου όσο και στα υπόλοιπα γειτονικά δωμάτια. Οι πράξεις που τελούνται εντός των ΔΚ αποτελούν μέρος/στάδιο του τελετουργικού που αποκαλείται «*Επιφάνειας της Θεότητας*».

Λόγω του υπόγειου χαρακτήρα του εν λόγω αρχιτεκτονικού τύπου, κάποιοι μελετητές γοητεύονται από την ιδέα της ταύτισής του με χώρο που μιμείται τα σπήλαια (Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη 1988, Ηλιόπουλος 1988-9, 89, Campbell, 2013, 1-32,

¹⁷⁸Ανάλογη άποψη εξέφρασε πρόσφατα και η Μπάνου (2019, 82). Πιστεύει ότι οι ΔΚ, ανάλογα με την περίπτωση είχαν και κοσμικό και τελετουργικό χαρακτήρα.

¹⁷⁹Πιο συγκεκριμένα, πιστεύει ότι ένας βοηθός ή δούλος έριχνε νερό στον λουόμενο στεκόμενος πίσω από το στηθαίο. Γι αυτό και ήταν χαμηλό το επίπεδο των δωματίων αρχικά, ώστε από μεγαλύτερο ύψος ο βοηθός να ρίχνει το νερό, παρέχοντας έτσι μια αίσθηση ντους. Όταν υιοθετήθηκε η χρήση των λουτήρων, άρχισαν να ανεβάζουν το επίπεδο του δαπέδου των δεξαμενών.

¹⁸⁰Δύο λουτήρες έχουν εντοπιστεί, μετά την ΥΜΙΑ περίοδο, πάνω στα μετασηματισμένα υψωμένα δάπεδα των ΔΚ (Πλάτωνος 1990, 153).

Παπαδάκη 2016, 73-96, Μπάνου 2019, 91¹⁸¹). Ορισμένοι θεωρούν ότι μεταλαμπαδεύεται και στους ιστορικούς χρόνους. Χαρακτηριστικά παραδείγματα, προέρχονται από την περιοχή των Μεγάρων (εικ. 226α-β). Η ομοιότητά του με μία σειρά σπηλαιωδών αποθετών όπως, από τον Πόρο-Κατσαμπά Ηρακλείου, ο οποίος φέρει και κλίμακα κατάβασης, ενισχύει την ερμηνευτική τους προσέγγιση περί μίμησης σπηλαίων. Λαμβάνοντας υπόψη τους το γεγονός ότι, μερικές φορές, εντοπίζονται στο εσωτερικό τους ρυτά και προχυτικά σκεύη, θεωρούν ότι τελούνταν στις ΔΚ τελετές λατρείας γθόνιων θεοτήτων. Παρόλα αυτά, σε αυτό το σημείο, θα πρέπει να υπάρξει ιδιαίτερη προσοχή στο τι θεωρείται «τελετουργική σκευή». Ως προς αυτό, σημαντικό ρόλο παίζει το *συγκείμενο*, που δυστυχώς οι περισσότεροι μελετητές δεν λαμβάνουν υπόψη¹⁸². Η Πλάτωνος (1990, 155), επιστρέφει στην άποψη περί καθαρτήριων τελετών, οι οποίες ενδεχομένως γίνονταν υπό την μορφή ραντισμών, πιθανότητα την οποία ο Graham είχε απορρίψει.

Η Hitchcock (2000, 110, 160-172), παρατηρεί την εγγύτητα ορισμένων ΔΚ με τις θύρες των ανακτόρων, ωστόσο εκφράζει αμφιβολίες σχετικά με την χρήση τους ως ιερά. Θεωρεί ότι σε μεγάλο βαθμό ο συσχετισμός τους με τα αποκαλούμενα «*Διαμερίσματα της Βασίλισσας*», ενέχει σύγχρονες προκαταλήψεις φύλου, οι οποίες επηρεάζουν την ερμηνεία των αρχαιολογικών δεδομένων. Παρατηρεί ότι δεν γειτνιάζει πάντα μία ΔΚ με το ΜΣΑ, διότι και οι ΔΚ απαντούν σε διαφορετικά σημεία εντός των κτηρίων, αλλά και το ΜΣΑ αποδίδεται με διαφοροποιήσεις και παραλλαγές, στοιχεία που δεν συνάδουν με αρχιτεκτονικούς τύπους, οι οποίοι συνδέονται με την τελετουργία, η επιτέλεση της οποίας προϋποθέτει φορμαλισμό. Την σταδιακή μετατροπή των ΔΚ σε ισόγεια δωμάτια από την ΥΜΙΑ και μετά στις επαύλεις, την εξηγεί ως απόδειξη της αύξησης του ελέγχου των ανακτόρων επί των επαύλεων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, η έπαυλη της Αγ. Τριάδας, η οποία χτίζεται κατά την ΥΜΙΑ και δεν υπάρχουν καν ΔΚ στο εσωτερικό της. Ωστόσο, η Hitchcock, μη αποκλείοντας την τελετουργική χρήση των ΔΚ, πιστεύει ότι στοιχεία του τελετουργικού τους χαρακτήρα εντοπίζονται στο Ανάκτορο της Φαιστού. Το τελευταίο, φέρει περισσότερα κοινά στοιχεία με τους ναούς

¹⁸¹Η συγγραφέας, μετά από πολλά χρόνια, προτείνει μία νέα ονομασία για τις Δεξαμενές Καθαρμών. Θεωρεί ότι ο σωστότερος όρος είναι «*Μέγαρον*», λέξη που στα αρχαία ελληνικά σημαίνει σπήλαιο, ή υπόγειο, λατρευτικό χώρο.

¹⁸²Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η Campell (2013, 11-12) και η τεκμηρίωση του ιερού χαρακτήρα της βόρειας δεξαμενής καθαρμών από το ανάκτορο της Ζάκρου. Ο ανασκαφέας, αναφέρει ότι τα κινητά ευρήματα είναι πεσμένα από τον όροφο, ωστόσο τα συνδέει με την ΔΚ. Η Campell συμφωνεί με τον συσχετισμό αυτόν.

της Εγγύς Ανατολής και αποτελεί «κοσμολογικό κέντρο». Ως εκ τούτου, τα στοιχεία της λατρείας συγκεντρώνονται όλα σε αυτό μετά την ΥΜΙΑ και κατά συνέπεια δεν απαντούν ΔΚ στην Αγ. Τριάδα.

Προσφάτως, εκφράστηκε η άποψη ότι η παρουσία του τύπου της ΔΚ σε οικίες, υποδηλώνει τον θρησκευτικό τους χαρακτήρα, θεωρώντας δεδομένη την χρήση τους ως ιερά δωμάτια κατά την Νεοανακτορική Εποχή. Πιο συγκεκριμένα, πιστεύεται ότι χρησίμευαν στην τέλεση καθαρτήριων πλύσεων αντιπαραβάλλοντας τον εν λόγω αρχιτεκτονικό τύπο, με παρόμοιους του, που απαντούν σε σύγχρονα θρησκευτικά δόγματα (Κρίγκα 2011, 802)¹⁸³. Κοντά σε αυτήν την ερμηνεία, κυμαίνεται και η άποψη του Puglisi (2012, 200-3), ο οποίος επηρεασμένος από τις παραστάσεις στην Ξεστή 3 της Θήρας, θεωρεί ότι στις ΔΚ τελείτο μία συγκεκριμένη ιεροπραξία. Πιο συγκεκριμένα, εντός της δεξαμενής συμμετείχαν γυναίκες σε μια τελετή που συμβόλιζε την σεξουαλική τους ωριμότητα μετά την έναρξη της εμμήνου ρύσεως, ενώ οι γύρω χώροι, τα παράθυρα και το στηθαίο, συνέβαλλαν στην συμμετοχή των ανδρών, ως απλών θεατών. Ωστόσο, σχολιάζει το γεγονός, ότι δεν έχουν βρεθεί ούτε δύο ΔΚ, οι οποίες να μοιράζονται απολύτως τα ίδια αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά, όπως θα ταίριαζε σε ένα ιερό. Απαντούν σε όλες μόνο κάποια πολύ βασικά τυπολογικά γνωρίσματα.

Ιστορία της έρευνας για το Μινωικό Σύστημα Αιθουσών

Ο Evans (1930, 286, 324-396) ήταν ο πρώτος, ο οποίος ταύτισε τις αίθουσες που φέρουν πολύθυρα, με τα διαμερίσματα διαμονής των ενοίκων των ανακτόρων. Το γεγονός ότι μέσω του ανοίγματος των θυρών, επιτυγχανόταν η ανανέωση του αέρα αλλά και η διάχυση του φωτός, καθώς επίσης και η απομόνωσή τους, όταν αυτές έκλειναν, τον οδήγησαν στο να πιστέψει ότι πρόκειται για το ιδανικό μέρος για τα ιδιαίτερα διαμερίσματα ενός κτηρίου.

Πρώτος ο Graham (1959, 47, 1962, 92-97, 187), αν και προσπάθησε να εκφράσει τις αμφιβολίες του ως προς αυτήν την κυρίαρχη άποψη, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για τις κεντρικές αίθουσες, τα «*living rooms*» των ανακτόρων, τα οποία διαρθρώνονται βάσει του φύλου των ενοίκων (γυναικεία και ανδρικά διαμερίσματα).

¹⁸³Η συγγραφέας παραλληλίζει τον τύπο της μινωικής ΔΚ με το *mikweh*, τελετουργικό λουτρό της Συναγωγής των Χανίων. Πράγματι, οι ομοιότητες του εν λόγω εβραϊκού λουτρού με τις αντίστοιχες ΔΚ είναι εντυπωσιακές.

Αργότερα (Graham 1977, 114), περιγράφοντας τα κοινά τους χαρακτηριστικά, τουλάχιστον στα ανάκτορα της Κνωσού, της Φαιστού και των Μαλίων, είναι πεπεισμένος για την κοινή χρήση τους, η οποία αφορά στην καθημερινότητα των ενοίκων τους.

Ο Driessen (1982, 30-92), διαφωνεί με την χρήση του ΜΣΑ ως χώρου διαμονής των ενοίκων, τόσο εξαιτίας της απουσίας ευρημάτων που να το επιβεβαιώνουν, όσο και εξαιτίας της απουσίας του από τα περισσότερα σπίτια. Πιστεύει ότι υιοθετείται μόνο από τις πιο πλούσιες οικίες και εξηγεί τις παραλλαγές του, θεωρώντας ότι η οικιακή αρχιτεκτονική δεν ακολουθεί τους αυστηρούς κανόνες που παρατηρούνται στα ανάκτορα. Επίσης, πολλές οικίες μετά την ΥΜΙΑ κάνουν αναπροσαρμογές και ανακατασκευές στην αρχική τους αρχιτεκτονική δομή, προκειμένου να ενσωματώσουν το ΜΣΑ στην εσωτερική τους διαρρύθμιση. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, την αδυναμία της πιστής αντιγραφής του τύπου. Επίσης, η ανύψωση του δαπέδου ορισμένων ΔΚ μετά την ΥΜΙΑ περίοδο, θεωρεί ότι σχετίζεται με την προσπάθεια ενσωμάτωσης στις οικίες του ΜΣΑ από την ελίτ της μινωικής κοινωνίας. Κατά την γνώμη του, το ΜΣΑ έλκει τις ρίζες του από την Αίγυπτο και λόγω του μεγάλου μεγέθους του, πιστεύει ότι πρόκειται για έναν χώρο υποδοχής και μαζικών συναθροίσεων.

Ο Preziosi (1983), εξετάζοντας πολλές περιπτώσεις οικιών που φέρουν ΜΣΑ, δεν καταλήγει σε μία συγκεκριμένη ερμηνεία του. Σε άλλες περιπτώσεις, διατείνεται ότι εξυπηρετεί την καθημερινότητα των ενοίκων των κτηρίων και σε άλλες διαπιστώνει τον συσχετισμό του με πιθανούς χώρους λατρείας. Σε αρκετές οικίες, παρατηρεί ότι το ΜΣΑ βρίσκεται κοντά στην είσοδό τους και ότι αυτό με την σειρά του παρέχει πρόσβαση σχεδόν σε κάθε χώρο του εκάστοτε κτηρίου.

Πολύ σημαντική στην ερμηνεία του ΜΣΑ είναι η συμβολή των Marinatos και Hägg (1986, 60-73). Ένα μεθοδολογικό τους πρόβλημα είναι ότι δεν διακρίνουν το Σύστημα Πολυθύρων από το Μινωικό Σύστημα Αιθουσών. Θεωρούν ότι είναι το ίδιο. Παρόλα αυτά, εξετάζοντας μια σειρά από κτήρια επιδιώκουν να αποδείξουν ότι το ΜΣΑ δεν συνδέεται με τα διαμερίσματα διαμονής, αλλά με τις ιεροπραξίες που τελούνται στο «*focal point-κομβικό σημείο*» των κτηρίων, δηλαδή στην ΔΚ. Ωστόσο, δεν εξηγούν την απουσία ΔΚ από κάποια κτήρια όπου υπάρχει ΜΣΑ, ή το αντίθετο. Σύμφωνα με την άποψή τους, τα πολύθυρα, λειτουργούσαν ως φορητά σκηνικά κατά την διάρκεια των τελετουργιών. Οι επισκέπτες-λατρευτές μπορούν να συμμετέχουν στα δρώμενα της

ΔΚ, αν όχι με άμεση οπτική επαφή, τουλάχιστον μέσω της ακοής, της όσφρησης και ίσως της μερικής θέασης και σε αυτό συμβάλλουν τα πολύθυρα. Μία αξιολογη παρατήρησή τους, έχει να κάνει με την ευκολία πρόσβασης που παρέχει το ΜΣΑ μέσω των πολυθύρων, σε άλλους χώρους της οικίας, χαρακτηρίζοντάς το ως «*area of transit-περιοχή κυκλοφορίας*».

Στην συνέχεια, η Nordfeldt (1987, 187-192), θέλοντας να εξετάσει την σχέση ανάμεσα σε ΔΚ και Διαμερίσματα Διαμονής, εκφράζει την διαφωνία της σχετικά με την ταύτιση του ΜΣΑ με τα Διαμερίσματα Διαμονής. Για την ακρίβεια, πιστεύει ότι δεν υπάρχει βασιλική οικογένεια και βασιλιάς στην Κρήτη, άρα δεν χρειάζονται δωμάτια διαμονής στα ανάκτορα, τα οποία στην ουσία δεν είναι ανάκτορα. Παρόλα αυτά, δεν προτείνει κάποια εναλλακτική ερμηνεία τους. Απορρίπτει επίσης την τέλεση ιεροπραξιών στο ΜΣΑ υπονοώντας, προφανώς, την πρακτική, καθημερινή λειτουργία τους εντός μιας οικίας.

Η Palyvou (1987, 195-199), χρησιμοποιώντας μία έξυπνη μεθοδολογική προσέγγιση, εξετάζει το ΜΣΑ διακρίνοντας τους χρήστες μιας οικίας σε δυο ομάδες, τους ενοίκους και τους επισκέπτες. Προσπαθεί να εξετάσει το ΜΣΑ αντίστροφα. Όχι ως εκείνον τον χώρο που παρέχει πρόσβαση προς κάθε κατεύθυνση μέσα σε ένα κτήριο, αλλά ως έναν χώρο, στον οποίο όλοι οι άλλοι χώροι του κτηρίου οδηγούν άμεσα και εύκολα σε αυτόν. Μέσα από την εξέταση ορισμένων περιπτώσεων, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι το ΜΣΑ είναι το σημείο συνάντησης των ενοίκων και των επισκεπτών. Το αντιλαμβάνεται ως ένα «*mutable barrier- ευμετάβλητο όριο*», το οποίο λειτουργεί ως συμπαγής τοίχος με τις πόρτες κλειστές ή ως ενιαίος χώρος με τις πόρτες ανοιχτές. Τον σκοπό για τον οποίο κατασκευάζεται, τον επιτελεί όταν οι θύρες είναι ανοιχτές.

Η προβληματική ερμηνεία του ΜΣΑ ξεκινά, όπως πολύ εύστοχα παρατηρεί η Hitchcock (1994, 18-39) από την προβολή της δικής μας κοινωνικής οργάνωσης, πάνω στα αρχαιολογικά δεδομένα. Σύμφωνα με την συγγραφέα, η ταύτισή του με τα δωμάτια γυναικών και ανδρών εκτός από ανιστόρητη έρχεται και σε σύγκρουση με την συγκεκριμένη εξέταση του αρχαιολογικού υλικού. Διατυπώνει την άποψη ότι το ΜΣΑ είχε ως πρωταρχικό του στόχο, τον εντυπωσιασμό των επισκεπτών μιας οικίας. Η λειτουργία του, ωστόσο, εξαρτάται από την εποχή, ενώ δεν αποκλείεται να τελούνταν και ιεροπραξίες. Λίγα χρόνια αργότερα (Hitchcock 1997α, 243), εξήγησε τις παραλλαγές που παρατηρούνται στην απόδοσή του, στην προσπάθεια των Μινωιτών

να αντιγράψουν αιγυπτιακά πρότυπα. Όμως, η ελλιπής κατάρτιση και τεχνογνωσία, δεν απέδιδε πάντα τα επιθυμητά αποτελέσματα. Επίσης, πιστεύει ότι υπάρχει διάκριση ανάμεσα στους αρχιτέκτονες και στους τεχνίτες και στις μεταξύ τους σχέσεις, ενώ ταυτόχρονα, μεταξύ των τεχνιτών υπάρχουν διαφορετικές ομαδοποιήσεις τεχνογνωσίας, οι οποίες φαίνονται στην απόδοση του τελικού αποτελέσματος.

Ο Driessen (1999, 227, υποσημ. 2), επανέρχεται στο θέμα της ερμηνείας του ΜΣΑ με σκοπό να ξεκαθαρίσει την σύγχυση που επικρατεί ανάμεσα στον όρο «Μινωικό Σύστημα Αιθουσών» και «Πολύθυρα» ή «Αίθουσα με Πολύθυρα». Όπως πολύ σωστά επισημαίνει, πρόκειται για διαφορετικούς αρχιτεκτονικούς τύπους. Το πολύθυρο είναι μόνο ένα από τα χαρακτηριστικά του ΜΣΑ. Για τον λόγο αυτό απαντά και σε εκτός Κρήτης περιοχές, όπως είναι η Θήρα, η Ρόδος και η Κως. Αντίθετα, το ΜΣΑ απαντά μόνο στην Κρήτη. Η παραλλαγή αυτού που απαντά στο Παλαίκαстро, ερμηνεύεται ως προσπάθεια κυριαρχίας Κνώσιων ηγεμόνων στην περιοχή, η οποία σταδιακά αποδυναμώνεται πριν την έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας κατά την ΥΜΙΑ.

Ο Shaw (2011, 148), θεωρεί βέβαιη την χρήση των ΜΣΑ ως χώρων τέλεσης θρησκευτικών τελετουργιών και τα συνδέει με τις ΔΚ, στις οποίες τελούνται ιεροπραξίες που αναπαριστούν την κατάβαση στη γη. Δεν αποκλείει τον κοινοτικό χαρακτήρα αυτών των τελετουργιών, λαμβάνοντας υπόψη το ΜΣΑ και την πρόδρομη μορφή της ΔΚ στην Υπόστυλη Κρύπτη των Μαλίων και στο Κτήριο Α της Συνοικίας Μ. Τα κτήρια αυτά θεωρούνται διοικητικού και κοινοτικού χαρακτήρα.

Ο Letesson (2013, 303-304) είναι ο πρώτος, ο οποίος ασχολείται με ζητήματα ορολογίας και διακρίνει τους εξής τρεις τύπους: την Μινωική Αίθουσα- (*Minoan Hall*), το Μινωικό Σύστημα Αιθουσών- (*Minoan Hall System*) και το Σύστημα Πολυθύρων- (*Pier and Door partition System*), θεωρώντας τους διακριτούς με ειδικά χαρακτηριστικά τον κάθε έναν από αυτούς. Εμβαθύνει στην λογική της χωροταξικής διάρθρωσης ενός κτηρίου και όχι στα υλικά δομής. Συμφωνεί με Μαρινάτου και Hägg στην χρήση του πολύθυρου ως μετακινούμενου σκηνικού. Ερμηνεύει τις διαφοροποιήσεις στην απόδοση του ΜΣΑ, ως συνέπεια της αδυναμίας των τεχνιτών να είναι πιστοί στα πρότυπα της κεντρικής Κρήτης, διότι έχουν τεχνικούς και τοπογραφικούς περιορισμούς, απέχουν χιλιομετρικά από την περιοχή εδραίωσης του πρωτοτύπου, ή απλώς γίνεται μια διαφορετική ερμηνεία του και εκτέλεσή του, προσαρμοσμένη σε ατομικές ανάγκες και προτιμήσεις.

Ο Shaw (2015, 102-122), επανέρχεται στο θέμα του ΜΣΑ για να προσθέσει ότι οι πρόδρομοί του κατά την Παλαιονακτορική Εποχή, βρίσκονταν στο κέντρο των κτηρίων, υποδηλώνοντας έτσι την σημασία τους, σε αντίθεση με την Νεονακτορική Εποχή, όπου παρατηρείται η κατασκευή τους στο περιθώριο της εσωτερικής διαρρύθμισης, στα Β ή στα ΒΔ μιας οικίας.

Ο Cunningham (2017, 44), δεν προβαίνει στην ερμηνεία της χρήσης του ΜΣΑ, ωστόσο επικεντρώνεται στην δυσκολία της πρακτικής του εφαρμογής μέσα σε ένα κτήριο. Πιστεύει ότι ως αρχιτεκτονικός τύπος είχε μικρή διάρκεια ζωής τόσο εξαιτίας της ελλιπούς τεχνογνωσίας των Μινωιτών, όσο και εξαιτίας του γεγονότος, ότι η παρουσία τόσων θυρών μέσα σε ένα κτήριο θα δημιουργούσε δύσκολες συνθήκες, ιδιαίτερα κατά την χειμερινή περίοδο σε ένα ανάκτορο. Παρόλα αυτά, το επιχείρημα αυτό είναι, μάλλον, υπεραπλουστευμένο. Τα πολύθυρα δεν παρέμεναν ανοιχτά διαρκώς και σίγουρα όχι όλα ταυτοχρόνως σε ένα ανάκτορο. Στις επαύλεις και στις οικίες, δεν είναι και τόσες πολλές οι θύρες, οπότε, όταν έπρεπε να παραμείνουν ανοιχτές, ενδεχομένως δεν προκαλούσαν ιδιαίτερα προβλήματα. Εξάλλου στο σύνολο της οικιστικής αρχιτεκτονικής, τα παραδείγματα πολυθύρων είναι λίγα.

Τέλος, η Ραlyνου (2018, 92-105), επανεξετάζει το ΜΣΑ. Πιστεύει ότι ο φωταγωγός λειτουργεί περισσότερο ως μια μικρή, ιδιωτική αυλή και ο προθάλαμος ως στοά, η οποία ελέγχει την έκθεση των ενοίκων στις κλιματολογικές συνθήκες. Έτσι εξηγείται η κατασκευή του συστήματος στα ανατολικά των οικιών σε αρκετές περιπτώσεις. Σημαντική είναι η παρατήρησή της, ότι δεν πρέπει να συγχέεται το ΜΣΑ με το ΣΠ. Το δεύτερο δεν χαρακτηρίζεται από την τριμερή διάταξη του πρώτου, ούτε σχετίζεται απαραίτητα με αυλές και φωταγωγούς. Συμβάλλει, όμως, στην διαμόρφωση ειδικών κυκλοφοριακών σχεδιασμών μέσα σε ένα κτήριο και στην δημόσια χρήση ή στην απομόνωση συγκεκριμένων χώρων.

Σύνθεση δεδομένων (αρχιτεκτονική και κινητά ευρήματα)

Αυτό που παρατηρήθηκε από την εξέταση του παρόντος υλικού, είναι ότι ο τύπος της ΔΚ δεν απαντά σε καμία οικία της Ψύρας και του Μόχλου. Αντιθέτως, τρεις περιπτώσεις απαντούν στα Γουρνιά, η μία στο Ανακτορικό Κτήριο (Δωμάτιο G28), η δεύτερη στην Οικία Ηα (Δωμάτιο Η5), η οποία ενδεχομένως είναι άρρηκτα

συνδεδεμένη με το Ανακτορικό Κτήριο και η τρίτη, πιθανή περίπτωση απαντά στην Οικία Da (Δωμάτιο 11).

Σχετικά με το Δωμάτιο G28, η Hawes δεν παρατήρησε την παρουσία κλίμακας. Ο Soles υπολογίζει τις διαστάσεις του στα 1.90 x 2.30 μ. και αναγνωρίζει κλίμακα σχήματος L. Το δάπεδο βρίσκεται περίπου 0.55 μ. χαμηλότερα από τα γειτνιάζοντα δωμάτια και είναι καλυμμένο με κονίαμα, το οποίο διατηρείται σε σχετικά καλή κατάσταση. Τα υπόλοιπα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα δεν χαρακτηρίζονται από καλή κατάσταση διατήρησης. Η τοιχοποιία της είναι από αργολιθοδομή με την χρήση μεγάλων λίθων. Σύμφωνα με ό,τι γνωρίζουμε για τον εν λόγω αρχιτεκτονικό τύπο, η τοιχοποιία της θα καλυπτόταν με γυψόπλακες και κονίαμα. Στο εσωτερικό της, στη ΝΑ γωνία, βρέθηκε ένα χάλκινο εργαλείο κοπής ή λεπίδα απόξεσης, αν και το πρώτο είναι πιθανότερο. Το εν λόγω δωμάτιο βρίσκεται στον ΒΔ Τομέα του Ανακτορικού Κτηρίου, ο οποίος σύμφωνα με τον Soles αποτελεί τον χώρο με τα διαμερίσματα διαμονής (Δωμάτια 27-29), τα οποία διαμορφώνουν ΜΣΑ. Το γεγονός ότι εντοπίστηκε και ο τύπος της ΔΚ, στα γειτνιάζοντα δωμάτια, θεωρεί ότι ενισχύει την άποψή του περί διαμερισμάτων διαμονής, καθώς πιστεύει ότι αυτά απαντούν ταυτόχρονα με τις ΔΚ. Οι εσωτερικοί τοίχοι των Δωματίων 27 και 29, σώζονται σε πολύ αποσπασματική κατάσταση. Λόγω του συνολικού μεγέθους τους (5.42 x 5.86 μ.), αλλά και των τοίχων που εξέχουν του βόρειου τοίχου, ο οποίος είναι κοινός και για τα δύο, οι μελετητές καταλήγουν στο συμπέρασμα, ότι θα μπορούσε να διαμορφωνόταν ΜΣΑ με την διαίρεσή του στα προαναφερθέντα δωμάτια, αλλά και σε άλλα επιμέρους, μέσω Συστήματος Πολυθύρων (ΣΠ). Μία τέτοια αποκατάσταση επιχείρησε ο Soles (1991, 59, εικ. 58), η οποία είναι, πιθανότατα, πολύ κοντά στην αρχική μορφή που θα είχε η εν λόγω περιοχή του κτηρίου. Ωστόσο, παραμένει εντελώς υποθετική αυτή η αποκατάσταση. Στα δωμάτια 27 και 29 ήρθαν στο φως πολύ λίγα κινητά ευρήματα. Πιο συγκεκριμένα, όπως ήδη έχει αναφερθεί, εντοπίστηκαν στην περιοχή του Δωματίου 27 ένα χάλκινο, ανδρικό ειδώλιο, ενώ στον δυτικό τοίχο του εν λόγω δωματίου, υπάρχει λίθινη πλάκα με κοιλότητες (κέρνος), που εδώ χρησιμοποιείται ως οικοδομικό υλικό. Δεν γνωρίζουμε τίποτα περισσότερο που να σχετίζεται με την κεραμική που αποκαλύφθηκε στους χώρους αυτούς, κατά την ανασκαφή τους από την Hawes.

Η ΔΚ Η5 της Οικίας Ηα αποτελεί, επίσης, τυπικό παράδειγμα του εν λόγω αρχιτεκτονικού τύπου και σώζεται σε ελαφρώς καλύτερη κατάσταση από την G28.

Πρόκειται για τετράγωνο χώρο, διαστάσεων 1,80 x 1,80μ. στον οποίο καταλήγει κλίμακα σχήματος L αν και είναι ρηχή. Το δάπεδό της είναι καλυμμένο με κονίαμα. Οι τοίχοι της έχουν κατασκευασθεί από αργολιθοδομή και ήταν επενδυμένοι με πλίνθους, οι οποίες στην συνέχεια καλύπτονταν από κονίαμα. Η Οικία βρίσκεται δίπλα στην Δημόσια Αυλή¹⁸⁴. Σώθηκαν κατάλοιπα τοιχογραφικού διακόσμου, κόκκινου και κίτρινου χρώματος, πολύ αποσπασματικού χαρακτήρα. Η σκάλα που οδηγούσε στο υπόγειο δάπεδο, ήταν ξύλινη. Το νότιο άκρο του δυτικού τοίχου καταλήγει σε πεσσό ή παραστάδα, η οποία πατά σε λίθινη βάση. Ευρήματα δεν καταγράφονται από το συγκεκριμένο δωμάτιο¹⁸⁵. Στην συγκεκριμένη οικία, δεν παρατηρείται η διαμόρφωση ΜΣΑ. Τέλος, η περίπτωση της ΔΚ στην Οικία Da είναι ιδιαίτερα σημαντική, διότι δεν σχετίζεται με το ανάκτορο, ενώ στο κτήριο, επίσης, δεν παρατηρείται ΜΣΑ. Ωστόσο, στο κτήριο αυτό απαιτείται νέα μελέτη της αρχιτεκτονικής. Η ΔΚ είναι ίσως από τις πιο καλοδιατηρημένες περιπτώσεις και προκαλεί ερωτήματα το γεγονός ότι δεν έχει σχολιασθεί, μελετηθεί και αναλυθεί. Τα ευρήματα από το εσωτερικό της και από τον Διάδρομο 12 σχετίζονται με την φύλαξη υγρών προϊόντων, αλλά και άλλων αντικειμένων (αμφορείς, πιθοειδές αγγείο, κύπελλο, λίθινα αγγεία, άλλα ευρήματα τα οποία δεν δημοσιεύονται, μεταλλικά εξαρτήματα και μία πήλινη σφραγίδα)¹⁸⁶.

Παραλλαγή του ΜΣΑ απαντά σε κάποιες περιπτώσεις κτηρίων των υπό εξέταση θέσεων. Πιο συγκεκριμένα, απαντά στην Οικία BC του οικισμού της Ψύρας. Επίσης, εντοπίζεται στο Κτήριο Β.2 του Μόχλου και στην Οικία D.4. Τέλος, ΜΣΑ απαντούν στο Ανακτορικό Κτήριο των Γουρνιών, ενώ δεξαμενή/*impluvium* υπήρχε σε παλαιότερη φάση στην Οικία Ca¹⁸⁷.

Πιο αναλυτικά, η Οικία BC (*House of the Pillar Partitions*) της Ψύρας, είναι ένα διακριτό κτήριο εντός του οικισμού. Η είσοδος σε αυτό γίνεται από τα ανατολικά και

¹⁸⁴Συνήθως οι ΔΚ στα ανάκτορα βρίσκονται κοντά σε κάποιον αύλειο χώρο και κυρίως στις κεντρικές αυλές (Puglisi 2012, 207). Η G28 από τα Γουρνιά δεν επικοινωνεί με καμία αυλή, ούτε και βρίσκεται κοντά σε κάποια. Η H5 της Οικίας Ha βρίσκεται στα ΝΑ της Δημόσιας Αυλής και είναι σχετικά εύκολη η πρόσβαση από και προς αυτήν.

¹⁸⁵Αναφέρεται μόνο ένα πύραυλο από το Δωμάτιο H1, το οποίο μαζί με τα δωμάτια H2 και H6, αποτελούν οικιστικά κατάλοιπα παλαιότερων περιόδων. Επίσης, στα δυτικά της οικίας, όπου εντοπίζεται δεύτερη είσοδος για το εσωτερικό της, παρατηρήθηκε η πιθανή βάση κίονα από ασβεστόλιθο (εικ. 179), τον οποίο η ανασκαφέας ερμηνεύει ως το όριο μιας ιερής περιοχής.

¹⁸⁶Όσον αφορά στην συγκεκριμένη περίπτωση, πρέπει να τονισθεί ότι πρόκειται για μία πιθανή ΔΚ.

¹⁸⁷Το συγκεκριμένο *impluvium* λόγω της κακής κατάστασης διατήρησής του και εξαιτίας της απουσίας περιγραφής από την ανασκαφέα και δημοσίευσης των δεδομένων που προέκυψαν από την ανασκαφή του, δεν θα συγκριθεί με τα υπόλοιπα παραδείγματα που θα σχολιασθούν στο παρόν υποκεφάλαιο.

η πρόσβαση στο Σύστημα Αιθουσών (ΣΑ)¹⁸⁸ της οικίας είναι πολύ εύκολη. Τα πλακόστρωτα Δωμάτια 2, 3 και 4 (φωταγωγός) διαμορφώνουν ΣΑ και χωρίζονται το ένα από το άλλο μέσω πολυθύρων. Εκτείνονται στα δυτικά μιας ομάδας δωματίων τα οποία συνδέονται με αποθηκευτικές και άλλες καθημερινές λειτουργίες. Επίσης, δεν βρίσκονται σε ευθύγραμμη διάταξη. Τα Δωμάτια 2-3 έχουν ευθύγραμμο προσανατολισμό Β-Ν, ωστόσο ο Χώρος 4 δεν εντοπίζεται Β του Δωματίου 2, αλλά στα ΒΑ του. Ο Χώρος 4 είναι αρκετά μικρός, όμως μαζί με τον Χώρο 5 θα μπορούσαν να διαμορφώνουν μία μικρή αυλή. Δηλαδή πρόκειται για έναν ενιαίο χώρο και όχι δύο ξεχωριστά δωμάτια, όπως πιστευόταν μέχρι σήμερα και διαμορφώνουν έναν ιδιωτικό αύλειο χώρο (Palyvou 2018, 92). Στην εν λόγω περίπτωση φαίνεται ότι η δεξαμενή τύπου *impluvium*, χρησίμευε προκειμένου να συλλέγεται το βρόχινο νερό και για να διαχέεται φως και αέρας (φωταγωγός). Επίσης, η απομάκρυνση του νερού κατά την διάρκεια βροχόπτωσης σε μια αστέγαστη περιοχή της οικίας, δικαιολογεί απόλυτα την ύπαρξη του αγωγού¹⁸⁹. Το σύστημα πολυθύρων, το οποίο βρίσκεται στα δυτικά των Χώρων 4 και 5, είναι ένα ενιαίο πολύθυρο, αποτελούμενο από 3 θύρες. Αυτό το αρχιτεκτονικό στοιχείο είναι ισχυρή ένδειξη υπέρ του ενιαίου χαρακτήρα των δύο χώρων. Τριπλό ήταν και το πολύθυρο, που σύμφωνα με τον Seager, χώριζε το Δωμάτιο 2 από το Δωμάτιο 3 (εικ. 46 α-β). Οι ακριβείς διαστάσεις των δωματίων, δεν είναι εξακριβωμένες, λόγω της κακής κατάστασης διατήρησής τους, ωστόσο είναι αρκετά ευρύχωρα. Με το άνοιγμα των πολυθύρων, διαμορφωνόταν ένας μεγάλος, ενιαίος χώρος, που φωτιζόταν από την μικρή, αλλά αρκετή για να φιλοξενεί τους ενοίκους της οικίας, αυλή/στοά, που την αποτελούν οι Χώροι 4-5. Ο Χώρος 5 θα έφερε στέγαση, ενώ το *impluvium* ήταν ανοιχτό προς τον ουρανό. Σημειώνεται, ότι στην εν λόγω οικία δεν απαντά ο τύπος της «Δεξαμενής Καθαρών».

Τα ευρήματα από τα προαναφερθέντα δωμάτια ήταν ελάχιστα. Στο Δωμάτιο 2 αποκαλύφθηκε λίγη κεραμική, που ανήκει σε τύπους ακόσμητων αγγείων καθημερινής χρήσης, αποσπασματικά σωζόμενων. Επίσης, γίνεται λόγος στην εύρεση ενός γουδιού και ενός απολεπίσματος οψιανού. Στο Δωμάτιο 3, προέκυψε μικρή

¹⁸⁸Επιλέγεται ο όρος Σύστημα Αιθουσών που διαιρείται μέσω πολυθύρων και όχι ο όρος Μινωικό Σύστημα Αιθουσών (ΜΣΑ), που απαντά στην κεντρική Κρήτη, διότι παρατηρούνται σημαντικές διαφοροποιήσεις από αυτό, οι οποίες θα απαρτιθθούν στη συνέχεια.

¹⁸⁹ Ανάλογη χρήση επιτελούσαν και οι φωταγωγοί/*impluvia* στα ΣΑ τύπου Παλαικάστρου, παρά το γεγονός ότι διαμορφώνουν ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που τα διακρίνουν από τα αντίστοιχα της κεντρικής Κρήτης (Driessen 1999, 229).

ποσότητα κεραμεικής. Πρόκειται για αντικείμενα καθημερινής χρήσης, ωστόσο ορισμένα από αυτά (κύπελλα και πρόχοι) αποτελούν δείγματα πολυτελούς κατασκευής. Επίσης, γίνεται λόγος για ένα όστρεο και για λίγα οργανικά κατάλοιπα. Στο impluvium αλλά και στον Χώρο 5, δεν ήρθαν στο φως ευρήματα που να ανήκουν σε αδιατάρακτο στρωματογραφικό περιβάλλον. Στην επίχωση ακριβώς πάνω από το επίπεδο του δαπέδου τους, βρέθηκε ένα αποθηκευτικό αγγείο και μία λεκανίδα.

Στον Μόγλο, όπως ήδη έχει αναφερθεί, απαντούν ΣΑ και πιο συγκεκριμένα στις Οικίες D.4 και B.2. Η Οικία D.4, είναι η δεύτερη μεγαλύτερη στον οικισμό του Μόγλου. Βρίσκεται στο λιμάνι δίπλα στην Οδό 3 (*Avenue 3*). Στην συγκεκριμένη οικία, δεν παρατηρείται η διαμόρφωση ΜΣΑ, αλλά ενός ΣΑ¹⁹⁰. Πιο αναλυτικά, τα πλακόστρωτα Δωμάτια 9 και 11 διαμορφώνονται σε ευθύγραμμο προσανατολισμό Α-Δ, ωστόσο το μικρό Δωμάτιο 10, βρίσκεται στα ΝΑ του Δωματίου 9. Άρα, δεν υπάρχει τριμερής διάταξη. Επίσης, την εποχή που ανασκάφηκε η οικία, σωζόταν ένα ΣΠ αποτελούμενο από τρεις θύρες στα βόρεια του Δωματίου 11. Δεν γίνεται λόγος για ίχνη άλλων πολυθύρων. Στα ΒΑ του Δωματίου 9 υπάρχει ένα θρανίο και μπροστά από αυτό, διαμορφώνεται ορθογώνια περιοχή, σε ελαφρώς χαμηλότερο επίπεδο από το υπόλοιπο δάπεδο, η οποία είναι επενδυμένη με κονίαμα. Στην ΝΔ γωνία του, σώζεται η βάση κίονα, ενώ νοτιότερα διακρίνεται και δεύτερη βάση. Φέρει κάποια στοιχεία, ώστε να θεωρηθεί δεξαμενή τύπου impluvium. Παρόλα αυτά, δεν αναφέρεται η ύπαρξη αγωγού. Επίσης, στην φωτογραφία που δημοσιεύεται από τον ανασκαφέα δεν φαίνεται η περιοχή να έχει βάθος, τουλάχιστον όχι τέτοιο ώστε να χρησιμοποιηθεί ως impluvium. Το Δωμάτιο 10, πίσω από την περιοχή με το θρανίο, έχει ταυτιστεί από τον πρώτο ανασκαφέα του με τουαλέτα ή λουτρό, όμως και σε αυτήν την περίπτωση, δεν υπάρχει αγωγός.

Βάσει των σωζόμενων αρχιτεκτονικών καταλοίπων, είναι σαφές, ότι δεν έχουμε ένα ΜΣΑ σαν τα αντίστοιχα της κεντρικής Κρήτης, αλλά μία παραλλαγή αυτού, όπως διαπιστώθηκε και στην Οικία ΒC της Ψύρας¹⁹¹. Ο Driessen (1982, 49) αντίθετα, θεωρεί

¹⁹⁰Σημαντική παρατήρηση αποτελεί το γεγονός, ότι το σχέδιο του οικισμού που δημοσιεύτηκε από τους Soles και Davaras (2013, εικ. 1), παρουσιάζει την Οικία D.4. ως έχουσα πολύ διαφορετική κάτοψη από αυτήν που δημοσίευσε ο πρώτος ανασκαφέας (Seager 1909, εικ. 14). Αυτό, ίσως, οφείλεται στην περεταίρω διάβρωση των αρχιτεκτονικών καταλοίπων του κτηρίου, ή σε μια διαφορετική εικόνα που κατόρθωσαν να αναδείξουν οι νεότεροι ανασκαφείς. Παρόλα αυτά, πράγματι η εικόνα που αντικρύζει ο επισκέπτης της θέσης, δεν θυμίζει σε τίποτα την κάτοψη του αρχικού ανασκαφέα.

¹⁹¹Και ο Letesson (2013, 318, πιν. 1), κατατάσσει το συγκεκριμένο σύνολο δωματίων στην Ομάδα β με τα υποθετικά Συστήματα Αιθουσών και όχι στον Κανονιστικό τύπο (*Canonical type*).

ότι υπάρχει ΜΣΑ και μάλιστα ότι η οικία δέχθηκε ανακατασκευή στην εσωτερική της διαρρύθμιση κατά την ΥΜΙΑ, προκειμένου να κατασκευασθεί το σύνολο αυτών των δωματίων. Πιστεύει ότι στα δυτικά της περιοχής, όπου εντοπίζεται η κιονοστοιχία και το θρανίο, υπήρχε και δεύτερο πολύθυρο. Στην οικία, πράγματι, υπήρχαν αναπροσαρμογές κατά την ΥΜΙΑ. Ωστόσο, τα δωμάτια που προέκυψαν, δεν αντιγράφουν το ΜΣΑ, αλλά γίνεται προσπάθεια ενσωμάτωσης του ΣΠ και χρησιμοποίησης των ιδιοτήτων του. Βασική διαφορά, αποτελεί η απουσία της τριμερούς διάταξης, ακόμα κι αν προστεθεί ένα ακόμα πολύθυρο στα δυτικά της κιονοστοιχίας. Επίσης, παρατηρείται η ύπαρξη θρανίου και η διαμόρφωση σαφώς οριοθετημένου ορθογώνιου, επικονιαμένου χώρου μπροστά από αυτό, χωρίς ωστόσο να υπάρχει αγωγός. Παρόμοια περίπτωση περιγράφηκε στα ανατολικά της Κεντρικής Αίθουσας του Ανακτορικού Κτηρίου των Γουρνιών. Εκεί σε μία εσοχή, υπήρχε το πλακόστρωτο δωμάτιο (22β), το οποίο έφερε θρανίο και κίονα στο μέσον περίπου της εισόδου του. Ως εκ τούτου, η διαμόρφωση μικρών στοών, με την ύπαρξη θρανίου, μέσα σε ένα κτήριο, δεν είναι σπάνια για την ανατολική Κρήτη, ενώ φαίνεται ότι σχετίζονται με τα ΣΑ. Αν υποθέσουμε ότι υπήρχε και δεύτερο ΣΠ, τότε η εν λόγω δομοστοιχείωση μοιάζει αρκετά με τις αντίστοιχες του Παλαικάστρου, όπου τα πολύθυρα δίνουν πρόσβαση σε στοές. Επιπλέον, στην τετράγωνη επικονιαμένη περιοχή, δύο διακοσμητικές, πηλινες στήλες, εφραπτόμενες στον Β τοίχο, δίπλα στο θρανίο, υποδηλώνουν την προσπάθεια απόδοσης πολυτέλειας και διακοσμητικής ποικιλομορφίας. Αυτό είναι ένα στοιχείο που δεν συνάδει με την ύπαρξη *impluvium*¹⁹². Ως εκ τούτου, είναι πολύ πιθανό η συγκεκριμένη περιοχή να λειτουργούσε ως χώρος αναμονής και ανάπαυσης, όσων κατέφθαναν από το λιμάνι ή ως ένας ημιυπαίθριος χώρος για τους ενοίκους της οικίας. Το Δωμάτιο 10 πιθανότατα ήταν στεγασμένο και βοηθητικού χαρακτήρα για τους εισερχόμενους στην περιοχή. Η απουσία όμως κινητών ευρημάτων, καθιστά αδύνατη την ταύτισή του.

Αν και δεν είναι σαφή τα όρια της οικίας, είναι φανερό ότι τα Δωμάτια 9-10-11, περιβάλλονται, τουλάχιστον στα Ν και Δ από άλλα μικρότερα αποθηκευτικά δωμάτια. Γίνεται επίσης αναφορά στην ύπαρξη κι άλλων δωματίων, συγκεκριμένα τριών στον αριθμό, πίσω από την στοά και το Δωμάτιο 10, τα οποία δεν απεικονίστηκαν στην

¹⁹²Ανάλογος τετράγωνος, πλακόστρωτος χώρος διαμορφώνεται στην ΝΑ Οικία της Κνωσού. Στην πραγματικότητα, πρόκειται για μικρές στοές εντός των οικιών (Evans 1902-3, 10).

κάτοψη από τον ανασκαφέα, ίσως εξαιτίας της κακής διατήρησής τους και εξαιτίας της αβεβαιότητάς του σχετικά με το αν ανήκαν στην Οικία D.4. Κατά συνέπεια, παρατηρείται η παρουσία ευρύχωρων δωματίων που διαιρούνται μέσω ΣΠ, τα οποία παρέχουν πρόσβαση σε αποθηκευτικούς χώρους. Ως εκ τούτου, γεννάται το ακόλουθο ερώτημα. Θα μπορούσαν τα εν λόγω δωμάτια, τα οποία είναι εξαιρετικά ευρύχωρα και διαθέτουν Συστήματα Πολυθύρων, να συμβάλουν στην κυκλοφορία όχι μόνο των ανθρώπων αλλά και στην ευκολότερη μεταφορά εμπορευμάτων και πρώτων υλών από και προς τα δωμάτια αποθήκευσής τους; Αν λάβουμε υπόψη ότι το άνοιγμα των θυρών των πολυθύρων είναι αρκετά μεγάλο, θα μπορούσαν να έχουν αυτήν την πρακτική χρήση. Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να προστεθεί επίσης, ότι η διαμόρφωση αυτού του αρχιτεκτονικού τύπου, εντοπίζεται μόνο σε ανάκτορα, επαύλεις και πλούσιες οικίες. Δηλαδή, σε κτήρια στα οποία φυλάσσονται παραγωγικό πλεόνασμα και εμπορεύματα. Ειδικά στον Μόγλο, δωμάτια με ΣΠ εντοπίζονται στα δύο μεγαλύτερα και ενδεχομένως πλουσιότερα κτήρια του οικισμού¹⁹³.

Το Κτήριο Β.2, στο νησί του Μόγλου, είναι το μεγαλύτερο κτήριο του οικισμού. Διακρίνεται για την μνημειώδη τοιχοποιία του, αλλά και για τον κεντρικό ρόλο, διοικητικό και τελετουργικό, που διαδραμάτιζε στον οικισμό. Σε αυτό, και συγκεκριμένα στην Ανατολική Πτέρυγά του, παρατηρείται η κατασκευή ΣΑ, το οποίο και σε αυτήν περίπτωση, γειτνιάζει με αποθηκευτικά δωμάτια. Πιο αναλυτικά, το εν λόγω σύστημα αποτελείται από τρία δωμάτια, τα οποία έχουν προσανατολισμό Β-Ν και άρα τριμερή διάταξη. Το Δωμάτιο 2.1, φέρει την κεντρική είσοδο στο Κτήριο από την *Avenue 2*. Στο συγκεκριμένο δωμάτιο δεν παρατηρείται πλακόστρωση, αλλά αφήνεται ορατός ο φυσικός βράχος. Το δωμάτιο διαιρείτο σε δύο μικρότερους χώρους μέσω ενός διατειχίσματος. Σε αυτό αποκαλύφθηκαν ίχνη από θραυσμένους πίθους και δίπλα σε αυτούς μία κυλινδρική βάση, η οποία έφερε δοχείο. Ενδεχομένως, πρόκειται για λύχνο.

Στη ΝΔ γωνία του δωματίου, υπήρχε θύρα πρόσβασης στο Δωμάτιο 2.2. Το δάπεδό του, έχει καλυφθεί με εξαιρετικά επιμελημένη πλακόστρωση, ενώ στο βόρειο τμήμα του, παρατηρείται *impluvium*, στα νότια του οποίου σώζονται οι βάσεις δύο κίωνων.

¹⁹³Είναι σωστή η άποψη των Marinatos-Hägg (1986, 62), ότι το ΜΣΑ ήταν «*area of transit- περιοχή κυκλοφορίας*», με την διευκρίνιση, ότι το ΣΠ είναι αυτό που επιτελεί τον συγκεκριμένο ρόλο, σε ένα ή περισσότερα ευρύχωρα δωμάτια και όχι ο τύπος του ΜΣΑ ως σύνολο, όπως το γνωρίζουμε στην κεντρική Κρήτη. Το ΣΠ προσαρμοζόμενο ανά περίπτωση, επιτελεί τον σκοπό αυτόν.

Το εσωτερικό του ήταν καλυμμένο με υδραυλικό κονίαμα και έφερε αγωγό, ο οποίος απομάκρυνε τα ύδατα έξω από το Κτήριο στην *Avenue 2*. Στο μέσον περίπου της νότιας πλευράς του και ανάμεσα στους κίονες, υπάρχει τριγωνικός, ερυθρωπός λίθος, ο οποίος φέρει κοιλότητες σχηματίζοντας κέρνο¹⁹⁴. Τα κινητά ευρήματα από το δωμάτιο, αφορούν σε πίθους, λίγους στον αριθμό, σε πέντε κύπελλα εντός του αγωγού και σε ένα πύραυλο δίπλα στην δεξαμενή. Χαρακτηριστικό γνώρισμα του δωματίου είναι η προσβασιμότητα που παρέχει σε όλους τους χώρους του κτηρίου, ακόμα και στα υπόστυλα δωμάτια (1.1 και 1.2), που βρίσκονται στο πρώτο και χαμηλότερο άνηδρο της οικίας. Επίσης, οδηγεί και στην Δυτική Πτέρυγα του κτηρίου.

Πιο συγκεκριμένα, στα δυτικά του δωματίου διακρίνονται τρεις θύρες. Οι δύο εξ αυτών, οδηγούσαν σε μικρά αποθηκευτικά δωμάτια. Η βορειότερη, οδηγούσε στο τρίτο επίπεδο της οικίας μέσω κλίμακας, αλλά και στην Δυτική Πτέρυγα μέσω διαδρόμου. Στα ΒΑ, διακρίνεται άλλη θύρα η οποία οδηγεί στο πρώτο και χαμηλότερο επίπεδο της οικίας μέσω κλίμακας. Στα νότια του δωματίου, υπήρχαν ακόμα δύο θύρες, οι οποίες παρείχαν πρόσβαση στο Δωμάτιο με Κίονα, το οποίο κατέρρευσε στο Ανατολικό Δωμάτιο με Πεσό 1.1. Το βασικό πρόβλημα, σχετικά με τις προαναφερθείσες θύρες, είναι ότι δεν γνωρίζουμε αν σχημάτιζαν ΣΠ. Οι ανασκαφείς αναφέρουν απλώς «doorways», όχι «*pier and door partition*» ή «*polythyron*» (Soles & Davaras 1996, 188). Αν είναι απλές θύρες, τότε δεν πρόκειται για ΣΠ¹⁹⁵. Αν στην προκειμένη περίπτωση, υπάρχουν πολύθυρα, τότε η εν λόγω δομοστοιχείωση, είναι η μοναδική στην ανατολική Κρήτη, η οποία υιοθετεί την πλειονότητα των βασικών χαρακτηριστικών του ΜΣΑ όπως αυτό απαντά στην κεντρική Κρήτη. Το πιο λογικό θα ήταν να υπήρχαν πολύθυρα στον δυτικό τοίχο του δωματίου. Τότε μόνο θα είχε νόημα η ύπαρξή τους, καθώς θα μπορούσαν να ανοίξουν ταυτόχρονα οι θύρες που οδηγούν στους αποθηκευτικούς χώρους και ταυτόχρονα πολλά άτομα να αποθηκεύουν το πλεόνασμα. Ακόμα και η τρίτη θύρα προς τα βόρεια, θα ήταν απαραίτητο να μένει ανοιχτή προκειμένου να μεταφέρονται στις αποθήκες της Δυτικής Πτέρυγας προϊόντα και πρώτες ύλες προς αποθήκευση. Πολύθυρο και πιο συγκεκριμένα δίθυρο, θα πρέπει να υπήρχε ανάμεσα στο Δωμάτιο 2.2 και στο Δωμάτιο με τον κίονα, ως μία

¹⁹⁴Το πιθανότερο εδώ, ωστόσο, είναι ότι αποτελεί τμήμα της πλακόστρωσης, ίσως σε δευτερογενή χρήση.

¹⁹⁵Τα πολύθυρα ή το ΣΠ αποτελείται από δίφυλλες θύρες, οι οποίες όταν πρέπει να ανοίξουν, διπλώνουν πάνω στους ενδιάμεσους τοίχους, μέσα σε ειδικά διαμορφωμένα πλαίσια (Preziosi 1983, 33-35).

καταχρηστική μορφή του πολυθύρου, ώστε να μεταφέρονται και σε αυτό τα απαραίτητα για την λειτουργία του εφόδια, ακόμα και αν επρόκειτο για ένα δωμάτιο που λειτουργούσε ως ιερό.

Αυτό το σύνολο δωματίων, αν και περιλαμβάνει πολλά στοιχεία παρόμοια με αυτά που απαντούν στα ΜΣΑ της κεντρικής Κρήτης, χαρακτηρίζεται από μία βασική διαφορά. Πρόκειται για το *impluvium*, το οποίο αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα του ανατολικού τμήματος του νησιού, καθώς επίσης το γεγονός, ότι τα πολύθυρα δεν γειτνιάζουν απλώς αλλά ανοίγουν απευθείας, προς τους μικρούς, αποθηκευτικούς χώρους στα δυτικά. Τα πολύθυρα συνήθως ανοίγουν σε έναν, χώρο και όχι η κάθε θύρα σε διαφορετικό. Αυτό είναι ένα ακόμα στοιχείο που συνηγορεί υπέρ της παρουσίας απλών θυρών, τη μία δίπλα στην άλλη και όχι πολυθύρων στο Δωμάτιο 2.2. Τα ευρήματα από το Δωμάτιο με τον Κίονα, που κατέρρευσε, είναι εξαιρετικά σημαντικά. Πρόκειται για την κεφαλή ενός γυναικείου ειδωλίου, ένα ομοίωμα βάρκας ή πλοίου, ένα πιθανό φαλλικό ομοίωμα, ένα απιόσχημο ρυτό και ηθμοπυξίδες.

Με βάση τα παραπάνω, η εν λόγω ομάδα δωματίων, πράγματι φέρει τριμερή διάταξη με προσανατολισμό Β-Ν και τουλάχιστον τα δύο από τα τρία δωμάτια ήταν πλακόστρωτα. Εξαίρεση αποτελεί το Δωμάτιο 2.1, στο οποίο ο φυσικός βράχος αφήνεται άθικτος με μόλις μία μικρή προσπάθεια επιπεδοποίησής του. Η διατήρηση του φυσικού βράχου ως δαπέδου ενός στεγασμένου δωματίου, είναι μια σπάνια επιλογή για ένα νεοανακτορικό κτήριο, εκτός κι αν στην προκειμένη περίπτωση, θα έπρεπε να μιλήσουμε για εσωτερικό αύλειο χώρο, ο οποίος θα φωτιζόταν από τον λύχνο κατά την διάρκεια της νύχτας. Ο βράχος διακρίνεται σε σχετικά χαμηλό ύψος κατά μήκος του βόρειου τοίχου του. Διακόπτεται από τον ενδιάμεσο, μικρό τοίχο και συνεχίζει στο δυτικό μισό του δωματίου. Δεν αποκλείεται να χρησιμοποιείτο ως θρανίο, αν και σήμερα φαίνεται να έχει υποστεί αρκετές φθορές από μεταγενέστερες αρχιτεκτονικές παρεμβάσεις. Ωστόσο, έτσι δικαιολογείται η παρουσία του σπασμένου λύχνου πάνω στον βράχο/θρανίο και των πύθων, οι οποίοι ενδεχομένως έσπασαν, πέφτοντας από το θρανίο ή από την κατάρρευση των υλικών του τρίτου ορόφου.

Οι ανασκαφείς της θέσης (Soles-Davaras 1996, 186), πιστεύουν ότι σίγουρα δεν ξεκινούσε το τρίτο επίπεδο της οικίας πάνω από το Δωμάτιο 2.1. Θεωρούν ότι οι δόμοι

που αποτελούν τον νότιο τοίχο του δωματίου¹⁹⁶, είναι αρκετά λεπτοί ώστε να στηρίζουν το βάρος ενός υπερκείμενου ορόφου. Ωστόσο, θα στήριζε μία στέγη, αν υπήρχε. Αυτή η εκδοχή συνάδει και με την ύπαρξη του impluvium, που πιθανότατα συνέβαλλε στον φωτισμό του Δωματίου 2.2, το οποίο σε διαφορετική περίπτωση θα ήταν εντελώς σκοτεινό. Το εν λόγω δωμάτιο, πιθανότατα, δεν έφερε παράθυρα, λόγω της ύπαρξης θυρών και στις 4 πλευρές του¹⁹⁷, ενώ ταυτόχρονα πρόκειται για στεγασμένο χώρο. Τα κύπελλα που βρέθηκαν στον αγωγό του impluvium, συνέβαλλαν στον καθαρισμό του από την υγρασία ή στην συλλογή του βρόχινου νερού και στην τοποθέτησή του μέσα στους πίθους, που αποκαλύφθηκαν σε αυτό το δωμάτιο. Παρατηρείται ότι και στην συγκεκριμένη περίπτωση, η ύπαρξη της ευρύχωρης αυτής αίθουσας, η οποία δίνει πρόσβαση σε όλους τους αποθηκευτικούς και δευτερεύοντες, χρηστικούς χώρους του κτηρίου, είναι σημαντική για την εύκολη μετακίνηση τόσο των ανθρώπων και των επισκεπτών όσο και των εμπορευμάτων που μεταφέρουν¹⁹⁸. Δεν είναι τυχαία η απευθείας είσοδος από τον δρόμο σε αυτό το σύνολο δωματίων. Επίσης, η απόσταση του λιμανιού, μέσω της *Avenue 2*, μέχρι την είσοδο του κτηρίου, αν και ελαφρώς ανηφορική, είναι εξαιρετικά σύντομη.

Η παρουσία των προαναφερθέντων ευρημάτων όπως του ειδωλίου, του ομοιώματος πλοιαρίου, αλλά και του φαλλικού ομοιώματος, υποδηλώνει την τελετουργική χρήση τους ή την αποθήκευσή τους στο Δωμάτιο με τον Κίονα στα νότια του ΣΑ. Πιθανότατα, τα αντικείμενα αυτά φυλάσσονταν στο συγκεκριμένο δωμάτιο, ή επρόκειτο να μεταφερθούν σε κάποιον από τους γειτονικούς αποθηκευτικούς χώρους, ως πολύτιμα, συμβολικά αντικείμενα, τα οποία χρησιμοποιούνται σε τελετουργίες, που λάμβαναν χώρα σε άλλο σημείο του Κτηρίου και πιο συγκεκριμένα στους εξωτερικούς χώρους

¹⁹⁶Ο εν λόγω τοίχος σώζεται στο ύψος μόλις δύο σειρών λίθων.

¹⁹⁷Αν κατασκευάζονταν κι άλλα ανοίγματα στους τοίχους, όπως είναι τα παράθυρα, αυτό θα αποδυνάμωνε σημαντικά την στατική τους ικανότητα. Άλλη εκδοχή για τον φωτισμό του, θα ήταν η κατασκευή υπέρθυρων ανοιγμάτων (φεγγιτών ή φωτοθυρίδων), πάνω από τις θύρες, ωστόσο δεν αναφέρονται σχετικά αρχαιολογικά δεδομένα από τους ανασκαφείς της θέσης. Σε ένα ΣΠ, ωστόσο, τα υπέρθυρα ήταν μάλλον συνηθισμένα, προκειμένου να φωτίζεται και να αερίζεται ο χώρος όταν οι θύρες ήταν κλειστές. Η προσαρμογή αυτή, έρχεται σε αντίθεση με την κυρίαρχη άποψη, ότι το ΣΠ έχει ως βασική του λειτουργία τον φωτισμό και την ανανέωση του αέρα.

¹⁹⁸Χαρακτηριστική περίπτωση, η οποία διακρίνεται για την διαμόρφωση ΣΑ σε άμεση επικοινωνία με σύνολο αποθηκευτικών χώρων είναι αυτή του ανακτορικού κτηρίου από τον Γαλατά Πεδιάδος. Το ΣΠ που διαμορφώνεται είναι σχήματος Γ και δίνει πρόσβαση στους αποθηκευτικούς χώρους 6-10 (Ρεθεμιωτάκης 1999, 100).

EX1 και EX2. Δεν αποκλείεται, ωστόσο, να χρησιμοποιούνταν και στον ίδιο τον χώρο στον οποίο βρέθηκαν, ως μία ένδειξη οικιακής λατρείας.

Στο Ανακτορικό Κτήριο των Γουρνιών απαντούν τουλάχιστον δύο Συστήματα Αιθουσών που φέρουν πολύθυρα. Έκτός από τα Δωμάτια 27-29¹⁹⁹, ΣΑ διαμορφωνόταν και στην περιοχή την οποία η ανασκαφέας αποκαλούσε Κεντρική Αίθουσα και αποτελείτο από τα Δωμάτια Α, 20 και 21. Εκτός από τα ζητήματα στέγασης του μεγάλου αυτού χώρου, τα οποία έχουν συζητηθεί στο Κεφάλαιο 4, αντικείμενο προς μελέτη αποτελεί και η διαρρύθμιση των προαναφερθέντων δωματίων. Ο Soles εκτός από τα Δωμάτια 20 και 21 τα οποία χωρίζονται μεταξύ τους μέσω στοάς αποτελούμενης από δύο σειρές πεσσών που εναλλάσσονται με κίονες, αποκαθιστά ένα τρίτο δωμάτιο, το οποίο δεν βρίσκεται ακριβώς σε απόλυτη ευθυγράμμιση με τα προαναφερθέντα. Το Δωμάτιο Α, όπως το ονόμασε, βρίσκεται στο δυτικό άκρο της περιοχής, πάνω από τους υπόγειους αποθηκευτικούς χώρους του Κτηρίου και επικοινωνεί με το Δωμάτιο C στα βόρεια, αλλά και το Δωμάτιο Β στα νότια μέσω ΣΠ. Με το Δωμάτιο 20 στα ανατολικά, επίσης, επικοινωνεί με ΣΠ.

Η αποκατάσταση του Soles, είναι πράγματι εύλογη και πρακτική και λύνει ίσως και το πρόβλημα της στέγασης αυτού του μεγάλου τμήματος του Ανακτορικού Κτηρίου. Όπως παρατηρείται, οι κτίστες προσπάθησαν να αναδιαμορφώσουν το κτήριο τοποθετώντας τα δωμάτια σε τριμερή διάταξη, αλλά αυτό δεν ήταν πάντα δυνατό. Τόσο οι προηγούμενες αρχιτεκτονικές φάσεις, όσο και η πολυπλοκότητα των ανδρών λόγω της κλίσης του εδάφους, καθιστούσαν τον αρχικό στόχο δύσκολο έργο. Αυτό επιτεύχθηκε με αρκετή επιτυχία στο ΣΑ στα βόρεια του κτηρίου. Στην περιοχή χρησιμοποιούνται ξεστοί λίθοι σε όλους τους σωζόμενους τοίχους. Οι κτίστες υιοθετούν τα προνόμια στην κυκλοφορία που μπορούν να τους παρέχουν τα ΣΠ, τα οποία χρησιμοποιούνται ευρύτατα σε αυτήν την περιοχή. Και οι δύο περιπτώσεις ΣΑ στο Ανακτορικό Κτήριο διαμορφώνουν στο ανατολικό άκρο τους, μικρό δωμάτιο του οποίου η είσοδος φέρει κίονα. Πρόκειται για τα Δωμάτια 29 και 22β. Το τελευταίο φέρει θρανίο σχήματος Π και δεν αποκλείεται να αποτελούσε χώρο τέλεσης γευμάτων. Τέλος, ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η αποκατάσταση ενός πιθανού πολυθύρου στα βόρεια

¹⁹⁹ Ο Soles στην πιο πρόσφατη κάτοψη του κτηρίου, δεν ονοματίζει το Δωμάτιο 27, όπως η Hawes. Παραμένουν τα Δωμάτια 28 και 29 ως είχαν από την ανασκαφέα, ωστόσο τα τρία δωμάτια που διαιρούνται μεταξύ τους μέσω ενός ΣΠ και μίας κιονοστοιχίας δεν τα ονομάζει. Ονοματίζει ως D μόνο το ακραίο δυτικό δωμάτιο.

των Αιθουσών 20-21, αντί διθύρου, όπως είχε καταγράψει η πρώτη ανασκαφέας. Το πολύθυρο αυτό, αλλά και το δίθυρο θα οδηγούσαν άμεσα σε συγκρότημα αποθηκευτικών δωματίων, που αποτελείτο τόσο από το ευρύχωρο Δωμάτιο 23, όσο και από τις μακρόστενες αποθήκες στα δυτικά του. Η ανεύρεση δημητριακών, σύκων και σταφυλιών στην ευρύτερη αυτή περιοχή αλλά και κωνικών κύπελλων ενισχύουν τον συσχετισμό του ΣΑ με τους αποθηκευτικούς χώρους, αν και έχουν ερμηνευθεί ως ενδείξεις τέλεσης συμποτικών δρωμένων. Το πρόβλημα είναι ότι δεν αναφέρονται με βεβαιότητα τα σημεία ανεύρεσης των προαναφερθέντων αντικειμένων. Αν έχουν βρεθεί στα Δωμάτια 20 και 21, τότε τα δημητριακά σχετίζονται με τους αποθηκευτικούς χώρους στα βόρεια αλλά και τα κωνικά κύπελλα για την εκκένωση των πίθων. Στο συγκεκριμένο ΣΑ είναι λογικό ότι υπήρχε μεγάλη κινητικότητα ανθρώπων, μεταφορά εμπορευμάτων και πρώτων υλών.

Σύγκριση με τα αρχαιολογικά δεδομένα άλλων θέσεων

Το πρόβλημα που αντιμετωπίζει κανείς μελετώντας τις δύο υπό εξέταση ΔΚ, είναι ότι δεν έχουν καταγραφεί τα κινητά ευρήματα από το εσωτερικό τους και κυρίως από το επίπεδο του δαπέδου. Μόνο για την G28, γνωρίζουμε ότι ήρθε στο φως ένα χάλκινο εργαλείο κοπής. Επίσης, δεν δημοσιεύονται τα κινητά ευρήματα στην περίπτωση της Οικίας D.4. Αρκετά κινητά ευρήματα βρέθηκαν στην ΔΚ της Οικίας Da, ωστόσο δεν είναι όλα δημοσιευμένα και δεν γνωρίζουμε αν βρέθηκαν *in situ* ή πεσμένα από τον όροφο. Κατά συνέπεια, προκειμένου να διατυπωθεί μια, κατά το δυνατόν, τεκμηριωμένη ερμηνευτική πρόταση, για την χρήση αυτών των αιγιματικών αρχιτεκτονικών τύπων, θα πρέπει να εξεταστούν συνοπτικά ως συγκριτικό υλικό οι ΔΚ και τα ΜΣΑ, που ανήκουν σε κτήρια άλλων θέσεων.

Στο ανάκτορο της Φαιστού, η ΔΚ 63d, είναι βυθισμένη 0,62μ. μέσα στο δάπεδο του ισογείου. Δεν γειτνιάζει με ΜΣΑ, όπως και καμιά από τις τέσσερις ΔΚ από το ανάκτορο της Φαιστού. Αν και ήρθε στο φως σε κακή κατάσταση διατήρησης, στο εσωτερικό της βρέθηκαν σημαντικά αντικείμενα. Πιο συγκεκριμένα, στο επίπεδο του δαπέδου, αποκαλύφθηκαν ένα αποσπασματικό κυλινδρικό δοχείο, το οποίο είχε αποθηκευτική χρήση, ένα λίθινο, φωλεόσχημο αγγείο από στεατίτη λίθο, ένα γουδοχέρι, το οποίο ίσως σχετίζεται με το προαναφερθέν φωλεόσχημο αγγείο, δύο σφαιρικά αντικείμενα από μάρμαρο, κόκκινη, λαμπερή, χρωστική ουσία, η οποία, πιθανότατα, υφίστατο κατεργασία στο προαναφερθέν δοχείο με το γουδοχέρι και δυο μικρά κέρατα

καθοσίωσης από ασβεστόλιθο, τα οποία έφεραν ερυθρό χρώμα εξωτερικά (Pernier-Banti 1935, 176-177). Βρέθηκαν, επίσης, αποθηκευμένοι ο ένας πάνω στον άλλο και προορίζονταν για καθημερινή χρήση, εννέα χάλκινοι διπλοί πελέκει (Pernier-Banti 1935, 172). Τέλος, πάνω σε ράφι στον ανατολικό τοίχο του δωματίου ήρθαν στο φως ρυτά- το ένα εκ των οποίων πήλινο, σε σχήμα κεφαλής ταύρου- και μία πρόχους (Pernier-Banti 1935, 172-176). Η χρήση του εν λόγω δωματίου θα πρέπει να ήταν αποθηκευτική εξαιτίας της ανεύρεσης πληθώρας αντικειμένων, μέρος των οποίων ήταν τοποθετημένα σε ράφια και το ένα μέσα στο άλλο. Εφόσον τα συγκεκριμένα δεν είναι αποτέλεσμα μεταποθετικής διάπλασης της αρχαιολογικής μαρτυρίας ή άλλης δευτερογενούς χρήσης του χώρου, ίσως αποτελούσε και χώρο εργαστηριακό, καθώς οι εννέα διπλοί πελέκει δεν ήταν αναθηματικοί, ενώ τα υπόλοιπα ευρήματα μπορούν να χρησιμοποιηθούν και σε άλλες οικοτεχνικού χαρακτήρα δραστηριότητες. Πιθανότατα πρόκειται για αντικείμενα, τα οποία φυλάσσονταν στον εν λόγω χώρο και χρησιμοποιούνταν αλλού.

Όσον αφορά στις ΔΚ που ήρθαν στο φως στο ανάκτορο της Ζάκρου, η βόρεια ΔΚ (LVIII) βρίσκεται στα βόρεια ενός ΜΣΑ, με το οποίο επικοινωνεί, αν και όχι άμεσα, μέσω διαδρόμου και γειτνιάζει με ευρύχωρο αύλειο χώρο. Η Hitchcock (2000, 181) λανθασμένα, την περιλαμβάνει ανάμεσα σε εκείνες που δεν γειτνιάζουν με ΜΣΑ. Έφερε τοιχογραφική διακόσμηση από κέρατα καθοσίωσης που επιστέφουν βωμούς ή βάθρα. Τα σπαράγματα των τοιχογραφιών βρέθηκαν και παραμένουν *in situ*. Η ΔΚ έφερε παράθυρο στον ανατολικό της τοίχο, που «έβλεπε» στον προθάλαμό της (LIX) (Πλάτων 1974, 169-170). Το δάπεδο του δωματίου ήταν καλυμένο με ερυθρό κονίαμα. Στο εσωτερικό της βρέθηκαν τμήματα από στεατίτη, βελόνες, ορεία κρύσταλλο, αλάβαστρο και μόλυβδο (Nordfeldt 1987, 191). Τα ευρήματα είναι αποσπασματικά σωζόμενα και δεν βρέθηκαν *in situ*, αλλά διάσπαρτα στην επίχωση.

Επίσης, στην Νοτιοδυτική ΔΚ του ανακτόρου της Ζάκρου (XXIV), δεν αναφέρονται ευρήματα *in situ*, αλλά μόνο αντικείμενα πεσμένα από τον όροφο (πολυτελής αμφορέας, λεκανίδες, πύραυλα κ.ά) καθώς επίσης εργαλεία τα οποία στην πλειονότητά τους, αφορούν σε εργαλεία λιθοξόου και ξυλουργού (Πλάτων 1974, 113-114). Άλλα εργαλεία ανευρέθησαν διασκορπισμένα στην ευρύτερη περιοχή, ακόμα και στα δωμάτια του ΣΑ, με το οποίο επικοινωνεί στα ανατολικά. Αναφέρεται και η αποκάλυψη πρώτων υλών όπως χαυλίων ελέφαντα, ταλάντων χαλκού και διάφορων

ειδών λίθων. Χαρακτηριστικές είναι οι περιγραφές του ανασκαφέα, ο οποίος αναφέρει ότι τα δωμάτια της περιοχής και κυρίως τα τρία δωμάτια νοτίως του αποκαλούμενου ιερού (XXIII), είναι αποθηκευτικοί και εργαστηριακοί χώροι. Ακόμα και το αποκαλούμενο «Θησαυροφυλάκιο του Ιερού», είναι αποθηκευτικός χώρος νοτίως της ΔΚ και του αποκαλούμενου «Ιερού». Η πλειονότητα των αντικειμένων περιλαμβάνει πολυτελή κύπελλα πόσεως και ρυτά, υποδηλώνοντας συγκεντρώσεις συμποτικού χαρακτήρα, οι οποίες λάμβαναν χώρα στο ανάκτορο ή στις αυλές του (Πλάτων 1974, 117-130). Δεν υπάρχει αμφιβολία, ότι όλα τα προαναφερθέντα ευρήματα αποτελούν ένδειξη του πλούτου που ήταν συγκεντρωμένος και αποθηκευμένος επιμελώς στο ανάκτορο και που μέσω των ευρύχωρων πολυθύρων μεταφέρονταν στα επιμέρους αποθηκευτικά δωμάτια που βρίσκονταν γύρω από αυτά.

Στην ΔΚ από την Σπλάτζια Χανίων, τα κινητά ευρήματα είναι ιδιαιτέρως σημαντικά. Πιο αναλυτικά, πρόκειται για αρκετά άωτα κωνικά κύπελλα, τρεις βαθείς, πήλινους κάδους, τον πυθμένα ενός πήλινου γραπτού ρυτού πάνω στο πλατύσκαλο της κλίμακας, μικρό τμήμα από σχιστολιθικό πώμα, δύο πήλινες αγύθες και τα καμμένα υπολείμματα μιας ξύλινης κατασκευής, στο δάπεδο του δωματίου. Η ανασκαφέας, εκφράζει την σκέψη ότι δεν αποκλείεται να επρόκειτο για ξύλινα κέρατα καθοσίωσης, ενώ θεωρεί δεδομένη την τελετουργική χρήση του ρυτού (Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη 1988, 66-72). Στην συγκεκριμένη περίπτωση, η ΔΚ εντοπίζεται σε σημαντικό νεοανακτορικό κτήριο, ενώ φαίνεται ότι επικοινωνούσε με μεγάλη πλακόστρωτη αίθουσα, η οποία ενδεχομένως έφερε πολύθυρο (Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη 1988, 63-65). Η κατασκευή της θεμελιώνεται κατά την ΜΜΙΙΒ, ενώ μετά την καταστροφή της ΥΜΙΑ περιόδου, μετατρέπεται, σε ισόγειο δωμάτιο (Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη 1988, 72). Η ανεύρεση πήλινης πινακίδας Γραμμικής Α, η οποία ανήκει σε προχωρημένη φάση της ΥΜΙΒ περιόδου, στα βόρεια του πάλαι ποτέ αδύτου (Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη 1988, 73), αποτελεί ένδειξη και για τον διοικητικό χαρακτήρα των εν λόγω νεοανακτορικών κτηρίων. Συνήθως, η αποθήκευση πλούτου και η διοίκηση/διαχείριση είναι έννοιες ταυτόσημες. Όσον αφορά στο άδυτο, η ανασκαφέας είναι βέβαιη για την χρήση του ως ιερού.

Η ΔΚ της Νότιας Οικίας²⁰⁰ στην Κνωσό, βρίσκεται στα βορειοδυτικά ενός ΜΣΑ, με το οποίο επικοινωνεί μέσω πολυθύρων. Στην περιοχή του ΜΣΑ και πιο συγκεκριμένα στην ΒΑ γωνία του, ήρθαν στο φως δύο αγγεία, ΥΜΙΒ χρονολόγησης. Πρόκειται για έναν ψευδόστομο αμφορέα και ένα κυλινδρικό καδόσχημο, αγγείο (Evans 1928, 380), που σχετίζονται με την αποθήκευση μικρής ποσότητας προϊόντων. Στα δυτικά του ΜΣΑ και σε όλη την ευρύτερη περιοχή, διαρθρώνονται λίγοι χώροι, εκ των οποίων μόνο δυο υπόγειοι συνδέονται με αποθηκευτική χρήση²⁰¹. Ίσως γι αυτόν τον λόγο η είσοδος της βρισκόταν στα νότια του ΜΣΑ, στην αυλή που πιθανότατα διαμορφωνόταν εκεί. Εναλλακτικά είσοδος θα μπορούσε να διαμορφώνεται στα νοτιοδυτικά του ΜΣΑ, μέσω μια στοάς (Lloyd 2011, 165), ώστε να υπάρχει άμεση πρόσβαση στους προαναφερθέντες χώρους. Στα νότια διακρίνεται ένας επικλινής δρόμος, ο οποίος ίσως συνέβαλλε στην ευκολότερη μεταφορά εμπορευμάτων. Η ΔΚ της Νότιας Οικίας, μετά την ΥΜΙΑ, επιχώθηκε και μετατράπηκε σε ισόγειο δωμάτιο (Evans 1928, 378). Ο ανασκαφέας αναφέρει ότι τα ευρήματα από το εσωτερικό της ήταν παρόμοια με εκείνα της βορειοδυτικής ΔΚ του ανακτόρου της Κνωσού. Πιο συγκεκριμένα, πρόκειται για μικρά δοχεία για την τοποθέτηση ελαίων, αλοιφών και αρωματικών υλών.

Στο Μικρό Ανάκτορο της Κνωσού, στα ΒΔ ενός ΜΣΑ, υπήρχε ΔΚ, η οποία μετατράπηκε σε ιερό με φετιχιστικά είδωλα κατά την ΥΜΙΙΙ περίοδο. Μέσω των πολυθύρων και ενός διαδρόμου, ήταν σχετικά εύκολη η πρόσβαση στο υπόγειο δωμάτιο, κατεβαίνοντας έξι συνολικά βαθμίδες. Ο Evans (1904-5, 12, Hatzaki 2005, 13), χωρίς να είναι απόλυτα βέβαιος, αναφέρει την αποκάλυψη ευρημάτων που ανήκουν σε πρώιμη φάση χρήσης του δωματίου. Πιο συγκεκριμένα, πρόκειται για δισκάρια από ορεία κρύσταλλο, ίσως τμήματα επιτραπέζιου παιχνιδιού (ζατρικίου), σπαράγματα ενός αγγείου από φαγεντιανή, με διακόσμηση ναυτίλων, καθώς επίσης χάλκινους βοστρύχους, που αν δεν ήταν μεγάλου μεγέθους, θεωρεί ότι θα τοποθετούνταν στα κεφάλια ελεφάντινων ειδωλίων. Τα ευρήματα αυτά, από πολύτιμες και ημιπολύτιμες πρώτες ύλες είναι ένδειξη της χρήσης της ΔΚ, ως χώρου φύλαξης

²⁰⁰Η Νότια Οικία βρίσκεται κοντά σε κομβικές για το ανάκτορο εισόδους του αλλά και στους δρόμους που οδηγούσαν σε αυτές. Βρισκόταν, πιθανότατα, σε άμεση αλληλεξάρτηση με το ανάκτορο (Lloyd 2011, 174).

²⁰¹Το ένα δωμάτιο, το οποίο ήταν υπόστυλο φέροντας τρεις πεσσούς, οδηγούσε από τα δυτικά του σε ένα μικρότερο αποθηκευτικό δωμάτιο, στο οποίο βρέθηκε μεγάλος πίθος, εξαιρετικής τεχνοτροπίας και ένας θησαυρός χάλκινων εργαλείων. Το εν λόγω μικρότερο δωμάτιο έφερε δύο θύρες. Η ανατολική, επικοινωνούσε με κλίμακα που οδηγούσε στο ΜΣΑ. Αυτή η θύρα έφερε ενδείξεις ότι κλείδωνε (Evans 1928, 382).

πολυτελών ειδών και πρώτων υλών. Στο Μικρό Ανάκτορο, τόσο στα δυτικά του ΜΣΑ, όσο και στα βορειοανατολικά υπήρχαν αποθηκευτικοί (Δωμάτια 28-32), εργαστηριακοί (Δωμάτιο 11) και άλλοι χώροι καθημερινής χρήσης. Επίσης, αποκαλύφθηκαν τουλάχιστον δυο σφραγίδες εντός της ΔΚ, στις οποίες απεικονίζονται προσόψεις κτηρίων που επιστέφονται με κέρατα καθοσίωσης. Ο Evans θεωρεί ότι πρόκειται για προσόψεις ιερών. Παρά το γεγονός, ότι σφραγίσματα και σφραγίδες εντοπίστηκαν τόσο στους χώρους του ΜΣΑ όσο και στα δυτικά αυτού (Hatzaki 2005, 11-13, σχέδιο 53), δεν υπάρχει βεβαιότητα σχετικά με την χρονολόγηση κάθε ενός από αυτά, όπως λόγου χάριν για τις δύο προαναφερθείσες σφραγίδες. Οι παραστάσεις τους είναι ποικίλες. Τα περισσότερα τοποθετούνται στην ΥΜΙΙΙ περίοδο και εκτός από οποιαδήποτε άλλη λειτουργία, υποδηλώνεται με σαφήνεια ο διοικητικός χαρακτήρας του κτηρίου, τουλάχιστον για αυτήν την αρκετά ύστερη περίοδο.

Στην Οικία Γ της Τυλίσου, αποκαλύφθηκε ο τύπος της ΔΚ νοτίως (τμήμα Δωματίου 12) και ενός Μινωικού Συστήματος Αιθουσών με προσανατολισμό Α-Δ. Η είσοδος στο κτήριο βρισκόταν στα ανατολικά, ωστόσο δεν επικοινωνούσε άμεσα με το ΜΣΑ, αλλά με τους δευτερεύοντες και βοηθητικούς χώρους της οικίας. Η ΔΚ όμως, είχε άμεση επικοινωνία με το ΜΣΑ. Κατά την ΥΜΙΑ επιχώθηκε και δεν ταυτοποιήθηκε από τον πρώτο ανασκαφέα, αλλά από τον Νικόλαο Πλάτωνα (1967, 238-239) στα 1953, κατά την διάρκεια αναστηλωτικών εργασιών. Έφερε ξύλινη κλίμακα κατάβασης, σχήματος L, αποτελούμενη από πέντε βαθμίδες. Αναφέρεται η ύπαρξη αγωγού. Δεν είναι δημοσιευμένο κανένα εύρημα από το επίπεδο του δαπέδου του δωματίου. Το υπόλοιπο του Δωματίου 12, λειτουργούσε ως προθάλαμος της ΔΚ (Hazzidakis 1934, 40-46, pl. XI).

Στα κεντρικά της Κρήτης και προς βορρά, στο ανακτορικό κτήριο της Ζωμίνθου στον Ψηλορείτη, έχει έρθει στο φως ακόμα ένα δωμάτιο στον τύπο της ΔΚ²⁰². Πρόκειται για το Δωμάτιο 3, διαστάσεων κατά προσέγγιση 3.40 x 1.45 μ., το οποίο βρίσκεται στα ΒΑ και παραμένει αδημοσίευτο. Οι μοναδικές πληροφορίες για αυτό, δημοσιεύονται μετά την δοκιμαστική ανασκαφή που έγινε στην θέση στα 1983 (Σακελλαράκης 1983α, 492-493). Το δωμάτιο είναι πλακόστρωτο, φέρει είσοδο στα νότια, από την οποία σώζεται το κατώφλι και η μία παραστάδα. Από μεταγενέστερες κατόψεις του κτηρίου

²⁰² Αξίζει να αναφερθεί ότι ο ανασκαφέας στην σύντομη δημοσίευση της ανασκαφής του εν λόγω δωματίου, δεν αναφέρει πουθενά τον όρο «Δεξαμενή Καθαρών».

(Σαπουνά-Σακελλαράκη 2015, 40, εικ. 30), παρατηρείται η διαίρεση του χώρου σε δύο τμήματα το ανατολικό και το δυτικό, μέσω ενός εγκάρσιου τοίχου, που ξεκινά από τα βόρεια και ο Σακελλαράκης είχε ήδη αποκαλύψει. Το δυτικό τμήμα, ενδεχομένως, είναι ο προθάλαμος της ΔΚ. Στα βόρεια του δωματίου, βρίσκεται η ΒΑ είσοδος του κτηρίου, ενώ έχει ακόμα μία είσοδο στα ΝΑ (Σαπουνά-Σακελλαράκη 2017, 45). Στα νότια της ΔΚ υπάρχει Μινωικό Σύστημα Αιθουσών²⁰³, το οποίο έχει πολύθυρα, που κατά πάσα πιθανότητα ανήκουν σε περίοδο πριν την ΜΜΙΙΙ-ΥΜΙΑ (Σαπουνά-Σακελλαράκη 2015, 44-45). Το πολύθυρο στα νότια του Χώρου 51, δίνει πρόσβαση στο Δωμάτιο 34^Α στα νότια, ενώ το δεύτερο στα ανατολικά οδηγούσε στον προθάλαμο και στον φωταγωγό. Στον Χώρο 30 διακρίνονται οι βάσεις κίωνων, οι οποίοι αποτελούσαν τμήμα του/της φωταγωγού/στοάς. Σημαντική λεπτομέρεια αποτελεί το γεγονός ότι η ΝΑ είσοδος του κτηρίου, γίνεται από τον νότιο τοίχο του φωταγωγού, κάτι που δεν είναι σπάνιο στα ΜΣΑ (Σακελλαράκη 2017, 45, βλ. κάτοψη). Παρόλα αυτά, βάσει του σχεδίου, δεν είναι σαφές αν οι αίθουσες αυτές, είχαν επικοινωνία με την ΔΚ στα βορειοανατολικά τους. Δεν αναφέρονται ευρήματα από το επίπεδο του δαπέδου της, παρά μόνο από την επίχωση χώματος που την κάλυπτε και η οποία χωρίστηκε σε τέσσερα στρώματα²⁰⁴. Η αλήθεια είναι, ότι τα ευρήματα που καταγράφονται από την επίχωση του δωματίου, θα ταίριαζαν περισσότερο με τις δραστηριότητες ενός μαγειρείου. Αν υπήρχε κλίμακα, θα ήταν ξύλινη.

Ο νεοανακτορικός οικισμός του Παλαικάστρου αποτελεί μία ιδιαίζουσα περίπτωση. Στην πραγματικότητα, δεν παρατηρείται η διαμόρφωση ΜΣΑ, αλλά μίας αίθουσας περίπου 32 τ.μ., η οποία φέρει *impluvium* (*Palaikastro Hall*). Το *impluvium* είναι τετρακίονιο (*four-columned impluvium*) και ανέρχεται περίπου στα 4-5 τ.μ. Τα Συστήματα Πολυθύρων διαμορφώνονται, συνήθως, σε ένα δωμάτιο, και δεν παρατηρείται ευθύγραμμος προσανατολισμός (*axial alignment*) με άλλα δωμάτια. Ως

²⁰³Πρόκειται για τις αίθουσες 51-52-30 με προσανατολισμό Α-Δ.

²⁰⁴Στο πρώτο στρώμα, αποκαλύφθηκε κεραμεική καθημερινής χρήσεως, όστρακα μικρών αγγείων, άωτα, κωνικά κύπελλα, τμήματα λευκού ασβεστοκονιάματος και οστά ζώων. Στο δεύτερο στρώμα ήρθαν στο φως λαβές και βάσεις πίων, τμήματα αγγείων μικρού μεγέθους, οκτώ άωτα κωνικά κύπελλα, πολλά κομμάτια χονδροειδών αγγείων, αρκετά κομμάτια κονιάματος λευκού και κόκκινου χρώματος, αρκετά οστά μικρών ζώων. Στο τρίτο στρώμα, εντοπίστηκαν πολλά τμήματα ασβεστοκονιάματος, λεπτές στρώσεις λευκού χρώματος στη ΒΔ γωνία του δωματίου, βάσεις, χείλη και λαβές χυτρών, άωτα, κωνικά κύπελλα και τμήμα πήλινου αγωγού. Επίσης, κομμάτια καμμένου ξύλου και λίγα κόκκαλα μικρών ζώων. Στην ΒΔ γωνία του χώρου, ήρθε επίσης στο φως ημικυκλική, λίθινη κατασκευή. Ίσως πρόκειται για εστία. Στο τέταρτο στρώμα, περιλαμβάνονταν χείλη και βάσεις μικρού και μεσαίου μεγέθους αγγείων, ένα άωτο, ημισφαιρικό κύπελλο, δύο μεγάλα κομμάτια ασβεστοκονιάματος και λίγα κόκκαλα μικρών κυρίως ζώων και κομμάτια καμμένου ξύλου.

εκ τούτου, πουθενά δεν παρατηρείται τριμερής διάταξη. Επίσης, δεν σχετίζονται με τα τετρακίονια impluvia, ενώ συνήθως παρέχουν πρόσβαση σε αυλές και στοές. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Δωματίου 3 του Νοτιοανατολικού Κτηρίου στο Παλαίκαстро (Knappett-Cunningham 2012, 12-14). Το εν λόγω δωμάτιο, δίνει πρόσβαση σε κιονοστοιχία (στοά) και σε μία αυλή²⁰⁵ μέσω ΣΠ, το οποίο περιλαμβάνει τέσσερις θύρες. Επίσης, δεν παρατηρείται η ύπαρξη impluvium. Ως εκ τούτου, δεν πρόκειται για ΜΣΑ, αλλά για την χρήση του αρχιτεκτονικού γνωρίσματος των Πολυθύρων με τρόπο που απαντά μόνο στο Παλαίκαстро. Η πρόωμη χρονολόγηση του κτηρίου στην ΜΜΙΒ-ΙΙΑ περίοδο, θέτει υπό αμφισβήτηση την αντιγραφή των ΣΠ από την κεντρική Κρήτη (Knappett-Cunningham 2012, 15)²⁰⁶. Τέλος, δεν απαντά ΔΚ στο κτήριο. Η τελευταία περίοδος χρήσης του είναι η ΥΜΙΑ και τα ευρήματα που αποκαλύφθηκαν στο πλακόστρωτο δάπεδό του, είναι κωνικά κύπελλα, ένας ψευδόστομος αμφορέας, μαγειρικά σκεύη, κυλινδρικές βάσεις για την τοποθέτηση δοχείων και πύραυλα. Ως εκ τούτου, οικιστικού χαρακτήρα δραστηριότητες, καθώς επίσης συμποτικής φύσεως πράξεις, λάμβαναν χώρα στο Δωμάτιο 3, το οποίο είναι άμεσα συνδεδεμένο με την κεντρική αυλή του κτηρίου, μέσω των πολυθύρων. Στην αυλή ήρθαν στο φως, αποθηκευτικά αγγεία, μαγειρικά σκεύη στη ΒΔ γωνία της και μία πιθανή κυψέλη. Κατά συνέπεια, η αυλή αποτελεί για το κτήριο, έναν ανοιχτό χώρο για την τέλεση καθημερινών, οικιακών δραστηριοτήτων, αλλά λόγω του συσχετισμού της με το Δωμάτιο 3, ενδεχομένως να αποτελούσε και χώρο συγκέντρωσης ανθρώπων προκειμένου να πουν και να φάνε όλοι μαζί. Και στην συγκεκριμένη περίπτωση, το ΣΠ διευκολύνει την κυκλοφορία προς την αυλή, όταν οι θύρες είναι ανοιχτές. Η διευκόλυνση αυτή αφορά και στους ανθρώπους, αλλά και στην ευκολότερη μεταφορά εμπορευμάτων, αντικειμένων κ.ά.

Μία ακόμα περίπτωση, ενδεικτική της ιδιαίτερης, οικιστικής αρχιτεκτονικής ταυτότητας του Παλαίκαστρου, είναι το Κτήριο Β της Συνοικία Β. Πρόκειται για το

²⁰⁵Η αυλή καταλαμβάνει το 21,7% από το σύνολο των 437 τ.μ. του κτηρίου (Knappett-Cunningham 2012, 50). Παρόμοια περίπτωση, παρατηρείται και στην Οικία στον Μακρύγιαλο, όπου και εκεί τα πολύθυρα παρέχουν πρόσβαση στην κεντρική αυλή του κτηρίου αλλά και σε άλλους αποθηκευτικούς και καθημερινής χρήσης χώρους.

²⁰⁶Πιο συγκεκριμένα, γράφουν ότι “*With the relatively early date of the Southeast Building we may indeed be seeing a forerunner or at least a similarly functioning sequence of spaces existing prior to the establishment of the canonical architectural form*”. Εξάλλου, στην ανατολική Κρήτη, δεν υπάρχει ο τύπος του ΜΣΑ, με την μορφή που αργότερα καθιερώνεται στην κεντρική Κρήτη. Εξαίρεση αποτελούν τα ΣΑ της Ζάκρου τα οποία είναι ΥΜΙΒ χρονολόγησης.

μεγαλύτερο κτήριο, σε σύνολο πέντε κτηρίων, τα οποία αποτελούν την συνοικία. Ανάμεσα στα 22 δωμάτια που διέθετε, το Δωμάτιο 3 ανήκε στον τύπο της ΔΚ. Επικοινωνεί, μέσω θύρας, με την μεγάλη, πλακόστρωτη, Κεντρική Αίθουσα του κτηρίου (Δωμάτιο 6), την οποία ο ανασκαφέας αποκαλεί Μέγαρο (Bosanquet 1901-02, 311-12). Σε αυτήν διαμορφώνεται τετρακίονιο *impluvium*, το οποίο, επίσης, φέρει πλακόστρωση και το βάθος του αγγίζει τα 1,70 μ. Δεν παρατηρείται πουθενά η διαμόρφωση ΣΠ. Η ΔΚ στα δυτικά, έχει προθάλαμο (Δωμάτιο 2). Στην εν λόγω ΔΚ, βρέθηκαν αρκετά αγγεία, τα οποία είναι κυρίως πρόχοι, ψευδόστομοι αμφορείς, ένα καμαραϊκό κύπελλο, τρία κυλινδρικά αποθηκευτικά δοχεία, λοπάδες, μικρογραφικές πρόχοι και κύπελλα καθημερινής χρήσης, σε ανεστραμμένη θέση (Bosanquet 1901-02, 312-13). Δυστυχώς, δεν δημοσιεύονται ευρήματα από την περιοχή της Κεντρικής Αίθουσας με το *impluvium*. Η ύπαρξη αυτών των αντικειμένων στο επίπεδο του δαπέδου της ΔΚ αποτελεί ένδειξη της χρήσης της, ως χώρου τέλεσης συμποτικών δρωμένων ή αποθήκευσης της σκευής τους. Σημαντική πληροφορία αποτελεί το γεγονός, ότι το κτήριο οικοδομείται κατά την ΥΜΙΑ-Β και περιλαμβάνει την ΔΚ ως υπόγειο χώρο, ενώ στην υπόλοιπη Κρήτη, αρχίζουν να φθίνουν ως υπόγειοι αρχιτεκτονικοί τύποι.

Πολύ συχνά οι ΔΚ που απαντούν στην Κρήτη, συγκρίνονται με την εκτός Κρήτης αντίστοιχη, από το Ακρωτήρι της Θήρας. Πρόκειται για ένα δωμάτιο στον τύπο της ΔΚ, ΥΜΙΑ χρονολόγησης, από το Κτήριο με την ονομασία Ξεστή 3, λόγω της λαξευτής τοιχοποιίας του²⁰⁷. Η ΔΚ βρίσκεται στα βορειοανατολικά του Δωματίου 3 (εικ. 227). Φέρει στηθαίο και οι διαστάσεις της είναι 3.30 x 1.80 μ. Έχει διαμορφωθεί σε βάθος 0.80 μ. συγκριτικά με το επίπεδο του ισογείου. Η πρόσβαση σε αυτή είναι εφικτή κατεβαίνοντας έξι βαθμίδες. Η ανώτατη πλάκα του στηθαίου, είχε πάνω της λιπαρή οργανική ουσία (Μαρινάτος 1976, 24) (εικ. 228). Εντός του δωματίου διακρίνεται ορθομαρμάρωση ορθογώνιων, σχιστολιθικών πλακών. Ανάμεσά τους αφηνόταν κενό, προκειμένου να τοποθετηθεί ξύλινη επένδυση (Μαρινάτος 1976, 25, εικ. 4). Η κλίμακα κατάβασης ήταν κατασκευασμένη από λαξευτούς λίθους. Η εν λόγω ΔΚ κατασκευάζεται ανάμεσα σε Συστήματα Πολυθύρων, τα οποία διαμορφώνουν

²⁰⁷Είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι η Ξεστή 3 είναι από τα πιο σημαντικά κτήρια του οικισμού. Φέρει λαξευτή τοιχοποιία και ήταν τριώροφη. Στο εσωτερικό της εντοπίστηκαν σημαντικά ευρήματα, τα οποία υποδεικνύουν τόσο την οικονομική ευρωστία που την χαρακτήριζε, όσο και την διοικητική και τελετουργική σημασία της. Αποκαλύφθηκε διακοσμημένη με κάποια από τα ωραιότερα δείγματα τοιχογραφιών στην ιστορία του προϊστορικού Αιγαίου.

Συστήματα Αιθουσών και όχι ΜΣΑ, διότι δεν υπάρχει τριμερής διάταξη, ούτε και φωταγωγός²⁰⁸ (Μαρινάτος 1976, 24-25, Marinatos 1984, 14). Τα Δωμάτια 2 και 4 είναι χωρισμένα με ΣΠ και έχουν προσανατολισμό Α-Δ. Στο Δωμάτιο 2 υπάρχουν δύο μεγάλα παράθυρα που «βλέπουν» στον δρόμο²⁰⁹, ενώ φέρει και μια δεξαμενή με αγωγό, που επίσης καταλήγει στον δρόμο²¹⁰ (Ραlyνου 2005, 57). Το Δωμάτιο 4 είναι το κεντρικό δωμάτιο του ΣΠ, το οποίο δίνει πρόσβαση σε διάφορους χώρους του κτηρίου (έχει 12 πόρτες²¹¹). Τα πολύθυρα διαρθρώνονται στις 3 από τις 4 πλευρές του.

Η Μαρινάτου (1984, 14) χαρακτηρίζει τη ΔΚ ως το «*focal point*» του κτηρίου. Επίσης, ως «*place of separation*» λόγω της διαφοράς στο επίπεδο του δαπέδου με τα γύρω δωμάτια (Marinatos 1984, 73, 84). Η είσοδος του κτηρίου βρίσκεται στα ΝΑ και επικοινωνεί άμεσα με το ΣΠ, μέσω θύρας στον προθάλαμο 5. Ο δυτικός τομέας του κτηρίου, αποτελείται από μικρά δωμάτια, εκ των οποίων σε πολλά ανευρέθησαν πίθοι και άλλα αγγεία χονδροειδούς κεραμεικής. Ταυτίζονται με δωμάτια αποθήκευσης²¹² και προετοιμασίας φαγητού (Marinatos 1984, 14). Πιο συγκεκριμένα από τα 35 δωμάτια της οικίας, τουλάχιστον τα 14 ήταν αποθηκευτικοί και εργαστηριακοί χώροι (Hitchcock 1994, 29). Η προσέγγισή τους είναι ιδιαίτερα εύκολη μέσω του κεντρικού δωματίου, που είναι το Δωμάτιο 4. Στο δωμάτιο αυτό, βρέθηκαν λύχνοι²¹³, ενώ το δάπεδο της ΔΚ όσο και το δυτικό τμήμα του Δωματίου 3, το οποίο θεωρείται η αποθήκη για την σκευή της ΔΚ, βρέθηκαν άδεια. Η ταύτισή τους με χώρους, οι οποίοι συνδέονται με την λατρεία, βασίζεται κυρίως στις περίτεχνες, αφηγηματικές τοιχογραφικές συνθέσεις²¹⁴, οι οποίες κοσμούσαν τους τοίχους των Δωματίων 4 και 3.

²⁰⁸Ως εκ τούτου, παρατηρείται ότι σε οποιαδήποτε άλλη περιοχή εκτός της κεντρικής Κρήτης, αυτό που εφαρμόζεται, δεν είναι η τριμερής διάταξη των αιθουσών ή ο φωταγωγός, αλλά η υιοθέτηση των πολυθύρων. Τα πολύθυρα είναι αυτά που έχουν πρακτική, σημαντική λειτουργία όταν χρησιμοποιούνται σε ένα κτήριο. Η τριμερής διάταξη είναι μια εσωτερική διαρρύθμιση χώρων που αποτελεί συρμό στην Κεντρική Κρήτη.

²⁰⁹Η ύπαρξη των παραθύρων στο Δωμάτιο 2, είναι μια ένδειξη ότι η βασική χρήση των ΣΠ δεν είναι ο φωτισμός και η ανανέωση του αέρα σε εσωτερικούς χώρους.

²¹⁰Η Hitchcock (1994, 27-29), αναφέρει ότι στο Δωμάτιο 2 αποκαλύφθηκαν δύο λουτήρες με προσαρμοσμένους αγωγούς.

²¹¹Αρκετές είναι οι ομοιότητές του με το Δωμάτιο 2.2. του κτηρίου Β. 2 του Μόχλου.

²¹²Το Δωμάτιο 10, επίσης, στον όροφο φέρει θρανίο στον δυτικό τοίχο με βυθισμένους σε αυτό πίθους (Ραlyνου 2005, σ. 55, εικ 62).

²¹³Η ανεύρεση λύχνων στο Δωμάτιο 4, το οποίο στις 3 από τις 4 πλευρές του φέρει πολύθυρα, συμβάλλει, επίσης, στην αναίρεση της κυρίαρχης άποψης, ότι τα πολύθυρα συμβάλλουν, κυρίως, στον φωτισμό και στην ανανέωση του αέρα. Το Δωμάτιο 4 βρίσκεται στο μέσον πολλών άλλων δωματίων και ο επαρκής φωτισμός του, δεν θα ήταν εφικτός μόνο μέσω των παραθύρων του Δωματίου 2, ειδικά όταν τα πολύθυρα θα ήταν κλειστά.

²¹⁴Ο τοιχογραφίες που εντοπίζονται στην δεύτερη και κατώτερη διακοσμητική ζώνη του Δωματίου 3, δεν είναι αμιγώς τελετουργικές, αλλά ούτε απλά αφηγηματικές (Marinatos 1984, 74). Στην παράσταση

Συζήτηση και Συμπεράσματα

Ο αρχιτεκτονικός τύπος της «Δεξαμενής Καθαρών» αποδεικνύεται ότι ήδη από την ΠΜ περίοδο, εμφανίζεται σε ταφικά περιβάλλοντα, χωρίς να υπάρχει βεβαιότητα σχετικά με την χρήση του. Κατά την ΜΜΙ-ΙΙ περίοδο, εμφανίζονται στα Μάλια και στην συνέχεια στην περιοχή του Παλαικάστρου με αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά πιο κοντά σε αυτά που γνωρίζουμε από την Νεοανακτορική Εποχή. Μέχρι και την ΥΜΙΑ-Β, περίοδο κατά την οποία φθίνει η χρήση τους, υφίστανται διαρκείς μετατροπές και αναπροσαρμογές. Πρόκειται δηλαδή για αρχιτεκτονικούς τύπους δυναμικούς. Αρχικά, στα Μάλια, κατά την ΜΜΙ-ΙΙ περίοδο, διαμορφώνεται ένα σύνολο υπόγειων δωματίων σε ευθύγραμμη διάταξη, που επικοινωνούν μεταξύ τους μέσω πολυθύρων και καταλήγουν σε ένα δωμάτιο με παράθυρο, το οποίο ερμηνεύεται ως η πρωιμότερη εκδοχή του τύπου της ΔΚ. Στην συνέχεια, στο Παλαικάστρο, κατά την ΜΜΙΙ-ΙΙΙ περίοδο, παρατηρείται η κατασκευή αίθουσας που φέρει Σύστημα Πολυθύρων, το οποίο παρέχει πρόσβαση σε αυλή και στοά. Σε άλλες περιπτώσεις, διαμορφώνονται αίθουσες που φέρουν φωταγωγό στον τύπο του ρωμαϊκού impluvium, ο οποίος περιβάλλεται από 4 κίονες και δεν έχει καμία επικοινωνία με χώρους που φέρουν ΣΠ. Λίγο αργότερα κατά την ΜΜΙΙΙ περίοδο στην κεντρική Κρήτη, ο τύπος των ΔΚ χρησιμοποιείται εκτός από τα ανάκτορα και σε ευκατάστατες οικίες και επαύλεις.

Κατά την ΥΜΙΑ, μετά την καταστροφή που σημειώνεται αυτήν την περίοδο, οι ΔΚ επιχώνονται, σε ορισμένες περιπτώσεις, και χάνουν τον υπόγειο χαρακτήρα τους, αποκτώντας ενιαίο επίπεδο με αυτό των ισόγειων δωματίων. Προφανώς, με αυτόν τον τρόπο δεν καταργείται η προηγούμενη χρήση τους, διότι ταυτόχρονα αλλά και κατά την ΥΜΙΒ κατασκευάζονται νέες που διατηρούν την διαφορά επιπέδου με τα ισόγεια δωμάτια. Η απώλεια του υπόγειου χαρακτήρα σε ορισμένες ΔΚ, πιθανότατα οφείλεται στις επισκευές και στις μετατροπές που υπέστησαν τα κτήρια αυτά μετά τις

από τον βόρειο τοίχο, ο οποίος στην ουσία ανταποκρίνεται στο επίπεδο του δαπέδου του Δωματίου 3 και είναι ορατός και από το άδυτο, απεικονίζονται τρεις γυναίκες. Όταν έκλειναν τα πολύθυρα στα νότια του αδύτου, οι τοιχογραφίες αυτές δεν ήταν ορατές από το Δωμάτιο 3. Οι δύο γυναίκες φορούν κάλυμμα κεφαλής και λόγω των μεγάλων μαστών τους θεωρούνται μεγαλύτερης ηλικίας από την τρίτη, η οποία φέρεται να έχει ξυρισμένο το κεφάλι. Λίγοι βόστρυχοι μόνο έχουν αφεθεί, ενώ δεν διακρίνεται το στήθος. Έχει ερμηνευθεί ως κορίτσι νεαρής ηλικίας. Στον ανατολικό τοίχο, απεικονίζονται κέρατα καθοσίωσης, τα οποία επιστέφουν βωμό ή πρόσωπη κτηρίου, που είναι το πιθανότερο, διότι αποδίδεται ψευδοϊσοδομική τοιχοποιία. Ο βωμός ή η είσοδος κτηρίου/ιερού, κοσμεύεται με κρίνα ενώ μια κόκκινη ουσία, ίσως αίμα, στάζει από τα κέρατα προς τα κάτω. Αίμα στάζει και η πατούσα της μεσαίας εκ των τριών γυναικών. Στον δυτικό τοίχο του Δωματίου 3 απεικονίζονται άντρες, τους οποίους η Μαρινάτου χαρακτηρίζει περιθωριακούς συμμετέχοντες στα δρώμενα.

καταστροφές που προκλήθηκαν από την έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας. Στην περιοχή του Παλαικάστρου, διατηρείται ο υπόγειος χαρακτήρας της ΔΚ στο Κτήριο Β, επίσης στις ΔΚ του ανακτόρου της Ζάκρου. Κατά συνέπεια, αν οι ΔΚ αποτελούν πράγματι οικιακά ιερά, τότε στην ανατολική Κρήτη, παρατηρούνται θύλακες αντίστασης και διατήρησης των παραδόσεων απέναντι σε μια νέα αναδυόμενη τάση. Είναι αξιοπερίεργο το γεγονός, ότι σε θέσεις όπως είναι ο Μόχλος και η Ψύρα, ο αρχιτεκτονικός τύπος της ΔΚ, δεν απαντά ούτε στις πιο επιφανείς οικίες, οι οποίες φέρουν και ΣΑ ή/και ΣΠ. Εντοπίζεται μόνο στα Γουρνιά τα οποία έχουν ανακτορικό κτήριο και συνεπώς δεν αποκλείεται να αποτελεί έναν αρχιτεκτονικό τύπο άρρηκτα συνδεδεμένο με συγκεκριμένο σύστημα κοινωνικής οργάνωσης.

Τα ευρήματα από το εσωτερικό των ΔΚ είναι αντιφατικά και δευτερογενή, ωστόσο παρατηρούνται περιπτώσεις που τις συσχετίζουν με την αποθήκευση σκευής για την προετοιμασία γευμάτων, την επεξεργασία προϊόντων, την αποθήκευση υγρών και μεταλλικών αντικειμένων. Χαρακτηριστικές είναι οι περιπτώσεις της ΔΚ από την Οικία Da των Γουρνιών, της έπαυλης της Ζωμίνθου κ.ά. Το γεγονός ότι απαντούν τόσο σε οικίες όσο και σε ανάκτορα και γειτνιάζουν με άλλους αποθηκευτικούς χώρους και ενίοτε με ΣΑ οδηγούν στο συμπέρασμα ότι είναι επιθυμητή η εύκολη πρόσβαση σε αυτές, αλλά ταυτόχρονα η σχετική απομόνωση του περιεχομένου τους. Χωρίς να μπορεί να αποκλειστεί η χρήση τους ως οικιακά ιερά, λόγω της ανεύρεσης τοιχογραφιών με απεικόνιση συμβόλων σε δυο περιπτώσεις, η κινητή σκευή υποδηλώνει περισσότερο την χρήση τους ως έναν ειδικό, αποθηκευτικό χώρο²¹⁵. Έτσι εξηγείται η παρουσία αρχείου σε μερικές περιπτώσεις²¹⁶.

Η σχέση τους με τους σπηλαιώδεις αποθέτες, όπως πιστεύουν νεώτεροι μελετητές, δεν είναι αβάνσιμη. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα ενός εκ των τριών αποθετών, που βρέθηκαν στο Οικόπεδο Μαρκόπουλου, στον Λόφο της Τρυπητής, ο οποίος απέδωσε

²¹⁵ Σαφέστατα, θα υπάρξει ο αντίλογος, ότι δεν είναι δυνατή τέτοια χρήση σε μία ΔΚ που φέρει τοιχογραφική διακόσμηση με την απεικόνιση διπλών πελέκεων. Ωστόσο, είναι σημαντικό να μην θεωρούνται συγκεκριμένα σύμβολα ως αδιαμφισβήτητα θρησκευτικά. Στο Υποκεφάλαιο 5.5 αναλύεται αυτό το ζήτημα, παρουσιάζοντας και κάποιες εναλλακτικές προτάσεις.

²¹⁶ Η Πλάτωνος (1990, 148), αναφέρει ότι σε ορισμένες ΔΚ έχουν αποκαλυφθεί πινακίδες Γραμμικής Α. Χαρακτηριστικό το παράδειγμα του αδύτου από την Σπλάντζια Χανίων, στα βόρεια του οποίου, μετά την επίχυσή του, εντοπίστηκε πινακίδα ΥΜΙΒ χρονολόγησης. Επιπλέον, αρκετά είναι τα στοιχεία διοικητικού χαρακτήρα, που προέρχονται από το Μικρό ανάκτορο, τόσο από την ίδια την ΔΚ όσο και από τους χώρους του ΜΣΑ. Και στην ΔΚ της Οικίας Da εντοπίστηκε μία σφραγίδα. Συνεπώς, ενισχύεται η υπόθεση ότι αν σχετίζονται με την φύλαξη αγαθών, ίσως σε ορισμένες περιπτώσεις γινόταν καταγραφή των αντικειμένων.

κινητά ευρήματα στα οποία κυριαρχούν εργαστηριακά υπολείμματα (Παπαδάκη 2016, 78). Εξού και η ύπαρξη αγωγού σε δύο από τα 34 παραδείγματα που μας είναι γνωστά μέχρι σήμερα, προκειμένου να απομακρύνονται από το εσωτερικό τους ακαθαρσίες κατά την διάρκεια οικοτεχνικών δραστηριοτήτων. Επίσης, η ύπαρξη του θρανίου, συμβάλλει στην τοποθέτηση των αντικειμένων αλλά και ως κάθισμα κατά την διάρκεια εργασιών. Παρόλα αυτά, η σταθερότητα ως προς τα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά τους, από την πρώτη εμφάνισή τους στα ταφικά περιβάλλοντα μέχρι και την ΥΜΙΒ κατά την διάρκεια της οποίας συνεχίζουν να κατασκευάζονται, η επιμέλεια στην απόδοση του σχεδίου και ο τοιχογραφικός διάκοσμος, τις καθιστά ως τις πιο πιθανές περιπτώσεις αρχιτεκτονικών τύπων που ενδεχομένως αποτελούσαν οικιακά ιερά. Τα στοιχεία που δεν συνηγορούν υπέρ αυτής της άποψης είναι η απουσία αντικειμένων όπως ειδωλίων ή άλλων αναθημάτων, ενώ η παρουσία επιμελημένων τοιχογραφιών εντοπίζεται σχεδόν παντού στη νεοανακτορική αρχιτεκτονική, ακόμα και σε αποθηκευτικά δωμάτια.

Κατά την ΥΜΙΑ διαμορφώνεται σε οικίες και επαύλεις της κεντρικής Κρήτης το αποκαλούμενο «Μινωικό Σύστημα Αιθουσών», το οποίο δεν απαντά με τα ίδια χαρακτηριστικά, πουθενά αλλού στην Κρήτη. Το ΜΣΑ έχει τριμερή διάταξη, συνήθως βρίσκεται κοντά στην είσοδο ενός κτηρίου και ενίοτε γειτνιάζει με ΔΚ. Όπως αναφέρθηκε στην αρχή, οι απαρχές του είναι πολύ πρωιμότερες. Αυτή την περίοδο, παρατηρείται μια ευρύτητα στην χρήση των ΣΠ και όχι του αποκαλούμενου «Μινωικού Συστήματος Αιθουσών». Ανά περιοχή και ανά κτήριο παρατηρείται διαφορετική απόδοση των Συστημάτων Αιθουσών, δεν ακολουθείται ένα συγκεκριμένο σχέδιο, ενώ ταυτόχρονα οι οικοδόμοι υπακούουν σε γενικούς κανόνες οι οποίοι προσαρμόζονται στις απαιτήσεις της κάθε περίπτωσης. Στην ανατολική Κρήτη δεν παρατηρείται πάντα τριμερής διάταξη ή δεν είναι ευθύγραμμη. Επίσης, η διαμόρφωση θυρών γίνεται με δύο τρόπους. Είτε πρόκειται για πολλαπλές θύρες τοποθετημένες η μία δίπλα στην άλλη και η κάθε μια από αυτές ανοίγει σε ξεχωριστό δωμάτιο, είτε πρόκειται για πολύθυρα τα οποία ανοίγουν σε έναν ενιαίο χώρο.

Όσον αφορά στην ανατολική Κρήτη, δεν θα έπρεπε πλέον, να γίνεται λόγος για «μίμηση» ή «υιοθέτηση» των αρχιτεκτονικών καινοτομιών της κεντρικής Κρήτης (*κνωσιοκεντρικές ερμηνείες*). Στο Παλαίικαστρο ήδη από πολύ νωρίτερα, κατασκευάζονται ΣΠ και impluvia. Το impluvium είναι ένα κατεξοχήν χαρακτηριστικό

της οικιστικής αρχιτεκτονικής της ανατολικής Κρήτης. Δεν διαμορφώνονται ΜΣΑ, με τριμερή διάταξη και ευθύγραμμο προσανατολισμό, γιατί δεν τους εξυπηρετεί αυτό το είδος δομοστοιχείωσης ή δεν μπορεί να εφαρμοστεί σε ένα ήδη κτισμένο κτήριο, το οποίο υφίσταται αναπροσαρμογές και ανακατασκευές στην εσωτερική του διαρρύθμιση. Ακόμα και όταν εφαρμόζεται η τριμερής διάταξη στην κεντρική Κρήτη, οι κάτοικοι στα ανατολικά του νησιού, δεν την υιοθετούν και τελικά εξελίσσεται σε έναν αρχιτεκτονικό συρμό στα κεντρικά τμήματα του νησιού. Στην ανατολική Κρήτη οι αρχιτέκτονες ή οι χτίστες αντιλαμβάνονται τις θετικές πρακτικές ιδιότητες του ΣΠ, το οποίο εφαρμόστηκε στα Μάλια για πρώτη φορά, έμαθαν την τεχνική κατασκευής του και την προσάρμοσαν στις ιδιαίτερες, τοπικές ανάγκες τους²¹⁷. Το βασικό πλεονέκτημα των ΣΠ είναι οι μηχανικές τους ιδιότητες. Πιο συγκεκριμένα, στις κεντρικές αίθουσες των κτηρίων είναι απαραίτητη η πρόσβαση και η επικοινωνία στους άλλους χώρους και ορόφους τους. Η κατασκευή πολλών διαφορετικών θυρών θα δημιουργούσε, ενδεχομένως, πρόβλημα στατικότητας στους τοίχους αλλά και στους υπερκείμενους ορόφους, όπου υπήρχαν. Συνεπώς, η επινόηση των πολυθύρων, των οποίων οι ενδιάμεσοι τοίχοι λειτουργούν ως πεσσοί υποστήριξης των υπερκείμενων βαρών και ταυτόχρονα ο τοίχος στον οποίο διαμορφώνονται γίνεται πιο ελαφρύς χωρίς να υποβαθμίζεται η στατική του ικανότητα, είναι μια ευφυής επινόηση. Το γεγονός ότι σε αρκετές περιπτώσεις οδηγούν άμεσα σε αποθηκευτικά δωμάτια αποτελεί την επίτευξη του στόχου του αρχικού σχεδιασμού. Συνεπώς, συμβάλλουν, πρώτον, στην ευκολότερη και μαζικότερη κυκλοφορία ανθρώπων και εμπορευμάτων στα δωμάτια για τα οποία προορίζονται. Γι αυτόν τον λόγο αποτελεί χαρακτηριστικό κυρίως μεγάλων, διοικητικών/ανακτορικών εγκαταστάσεων, επαύλεων και μεγάλων οικιών. Δεύτερον, συμβάλλει στον εξαερισμό και τρίτον στην ενοποίηση χώρων όταν αυτό είναι απαραίτητο προκειμένου να υπάρχει οπτική επαφή σε πολλά δωμάτια. Αυτό

²¹⁷ Ένας ακόμα λόγος για την μη ακριβή απόδοση των αρχιτεκτονικών τύπων, μπορεί να είναι η ελευθερία της καλλιτεχνικής έκφρασης. Οι μινωίτες αρχιτέκτονες ενδέχεται να ερμηνεύουν βάσει προσωπικών προτιμήσεων και επιθυμιών τις αρχιτεκτονικές μορφές που βλέπουν σε άλλα σύγχρονα τους κτήρια. Ως εκ τούτου, ενώ στο ανάκτορο της Ζάκρου παρατηρείται ΜΣΑ, στο Κτήριο Β υιοθετείται μόνο το ΣΠ, προφανώς με σκοπό να εξυπηρετήσει τις ανάγκες της συγκεκριμένης οικίας (Πλάτων 2000, 59-62). Επίσης, η προσαρμογή μνημειακών αρχιτεκτονικών χαρακτηριστικών, όπως είναι τα ΣΠ ή και η διαμόρφωση ΣΑ δεν είναι πάντα μία εύκολη υπόθεση όταν πρόκειται για οικοδομικές εργασίες που λαμβάνουν χώρα σε ένα ήδη προκαθορισμένο σχέδιο, από την στιγμή που υπάρχουν προγενέστερες φάσεις.

πιθανότατα λάμβανε χώρα σε κεντρικές αίθουσες με ΣΠ προκειμένου να συγκεντρωθεί και να κυκλοφορεί άνετα μεγαλύτερος αριθμός ανθρώπων.

Με βάση τα παραπάνω, παρατηρείται ότι μετά την νεωτερικότητα που χαρακτηρίζει την σύλληψη των αρχιτεκτονικών ιδεών, έπεται η προσαρμοστικότητα στις τοπικές ανάγκες, όσον αφορά στην σχεδίαση των αρχιτεκτονικών τύπων και στην εφαρμογή τους. Συνεπώς, είναι λογική απόρροια η ποικιλομορφία ως προς την τελική απόδοσή τους, η οποία εξαρτάται από ειδικές ανάγκες και τοπικούς περιορισμούς. Αυτά τα στοιχεία από μόνα τους, που σχετίζονται με την ευελιξία στην σχεδίαση και στην απόδοση, η οποία διαχρονικά χαρακτηρίζει την οικιστική αρχιτεκτονική, δεν συνάδουν με χώρους που είναι άρρηκτα συνυφασμένοι με την θρησκευτική αρχιτεκτονική και τις τελετουργίες, καθώς σε μία τέτοια περίπτωση θα χαρακτηρίζονταν από περισσότερο συντηρητισμό²¹⁸. Συνεπώς, η συνύπαρξη των προαναφερθέντων αρχιτεκτονικών τύπων κατά την ΝΑ περίοδο σε «ανάκτορα», «ανακτορικά κτήρια» και οικίες, ενώ οι απαρχές τους εντοπίζονται σε πολύ πρωιμότερες περιόδους σε ταφικά περιβάλλοντα που μιμούνται οικιακά περιβάλλοντα, αλλά και σε μεγάλα, ενδεχομένως, διοικητικά κτήρια οικισμών, θα πρέπει να μας απεγκλωβίσει από την εδραιωμένη άποψη ότι πρόκειται για αμιγώς «ανακτορικά» χαρακτηριστικά που μιμούνται οι πιο επιφανείς οίκοι.

Βάσει των προαναφερθεισών εξελικτικών φάσεων αλλά και των τρόπων σχεδίασης και υλοποίησης των υπό μελέτη αρχιτεκτονικών τύπων, προέκυψαν επιμέρους αρχιτεκτονικοί τύποι, οι οποίοι δεν θα έπρεπε να συγχέονται μεταξύ τους. Πιο συγκεκριμένα, πρόκειται για τους παρακάτω οικιακούς αρχιτεκτονικούς τύπους :

Τριμερές Σύστημα Αιθουσών (ΤΣΑ): Σε Τριμερές Σύστημα Αιθουσών θα πρέπει να μετονομαστεί το Μινωικό Σύστημα Αιθουσών, το οποίο φέρει όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά που περιγράφηκαν στην αρχή του παρόντος υποκεφαλαίου. Η αναγκαιότητα της μετονομασίας του είναι σημαντική προκειμένου να μην προκαταλαμβάνεται ο μελετητής και ονομάζει κάθε τύπο που φέρει ΣΠ ως ΜΣΑ,

²¹⁸Εξαιρετικά διαφωτιστικές ως προς την υιοθέτηση των αποκαλούμενων «ανακτορικών αρχιτεκτονικών χαρακτηριστικών» που συχνά συνδέονται με τελετουργικά δρώμενα, είναι ορισμένες περιπτώσεις κτηρίων από την Ζάκρο. Σε αυτές μόνο τμήματα των προαναφερθέντων δομοστοιχειώσεων υιοθετούνται, κυρίως τα ΣΠ. Στην πλειονότητα των περιπτώσεων εγκαταλείπονται μετά το πέρας ενός σύντομου χρονικού διαστήματος, ως μη λειτουργικά (Πλάτων 2000, 65-66). Τέτοιες πρακτικές δεν θα μπορούσαν να ακολουθούνται σε χώρους που σχετίζονται με την τελετουργία. Ενδιαφέρον στοιχείο, ωστόσο, αποτελεί το γεγονός ότι οι ΔΚ δεν απαντούν σε κανέναν κτήριο εκτός του ανακτόρου.

ταυτίζοντας διαφορετικούς τύπους. Ο τύπος του ΤΣΑ, απαντά μόνο στις οικίες της κεντρικής Κρήτης. Βασικά του χαρακτηριστικά είναι η ευθύγραμμη τριμερής διάταξη των αιθουσών και η επικοινωνία τους μέσω πολυθύρων που φέρουν διπλά θυρόφυλλα και οδηγούν σε ενιαίο χώρο.

Σύστημα Αιθουσών (ΣΑ): Το ΣΑ, αποτελείται από δύο και πλέον αίθουσες, οι οποίες φέρουν τουλάχιστον ένα ΣΠ, μέσω του οποίου επικοινωνούν μεταξύ τους. Δεν έχουν υποχρεωτικά ευθύγραμμο προσανατολισμό και φέρουν φωταγωγό στον τύπο του *impluvium* ή στοά (*portico*). Επίσης, μπορεί να είναι «τυφλά» (δεν καταλήγουν δηλαδή σε κάποιον ανοιχτό χώρο). Επίσης, η πλειονότητα αυτών των περιπτώσεων, φέρει πολύθυρα που αποτελούνται από μονό θυρόφυλλο. Ενίοτε, παρατηρείται η ύπαρξη δίθυρου σε μικρότερους τοίχους²¹⁹. Τέλος, σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως είναι η Οικία Β.2 στον Μόγλο, δεν διαμορφώνονται στον τοίχο πολύθυρα, αλλά ανεξάρτητες θύρες η μία δίπλα στην άλλη, διότι δεν οδηγούν σε έναν ενιαίο χώρο, αλλά η κάθε θύρα σε διαφορετικό δωμάτιο. Στην κατηγορία των ΣΑ ανήκουν οι Οικίες ΒC στην Ψύρα, η Οικία D.4 και το Κτήριο Β.2 στον Μόγλο και τα ΣΑ του Ανακτορικού Κτηρίου των Γουρνιών. Επίσης, στην ίδια κατηγορία πρέπει να κατατάσσεται και το ΣΑ στην Ξεστή 3 από το Ακρωτήριο της Θήρας.

Αίθουσα με Σύστημα Πολυθύρων (ΑΣΠ): Η εν λόγω αίθουσα είναι η κεντρική ενός κτηρίου και φέρει ΣΠ, συνήθως σε μία μόνο από τις πλευρές της. Δεν συνδέεται με άλλο δωμάτιο σε ευθύγραμμο προσανατολισμό. Δίνει πρόσβαση σε δευτερεύοντες χώρους του κτηρίου. Απαντά στο Παλαϊκάστρο, αλλά και σε άλλες θέσεις της ανατολικής Κρήτης, όπως στην Έπαυλη στον Μακρύγιαλο, στην Οικία ΙΙ.1 του Πετρά, στην Οικία Ζβ των Μαλίων κ.ά. Σε αυτήν την κατηγορία ανήκει η Αίθουσα 3 του ΝΑ Κτηρίου στο Παλαϊκάστρο.

Κεντρική Αίθουσα με τετρακίονιο *impluvium* (*Palaikastro Hall*): Για την εν λόγω αίθουσα, έχει καθιερωθεί η ονομασία «*Palaikastro Hall*», η οποία καλύπτει εννοιολογικά τον εν λόγω αρχιτεκτονικό τύπο και δεν είναι απαραίτητο να μετονομαστεί. Πρόκειται για μία αίθουσα, στο μέσον περίπου ενός κτηρίου, η οποία

²¹⁹Το δίθυρο αποτελεί μια αναγκαία προσαρμογή στην ανατολική Κρήτη. Σε δωμάτια που κρίνεται απαραίτητη η παρουσία μιας πλατιάς εισόδου, αλλά τα διαθέσιμα υλικά δομής δεν είναι ικανά να εξασφαλίσουν την επαρκή στατικότητα του τοίχου, διαμορφώνεται διπλή θύρα με σκοπό ο τοίχος ανάμεσα στις δύο θύρες να λειτουργεί ως πεσσός. Αυτή η προσαρμογή είχε ως επακόλουθο και την διαμόρφωση ενός επιμελημένου αισθητικού αποτελέσματος.

έχει τις μεγαλύτερες διαστάσεις ανάμεσα στα υπόλοιπα δωμάτια και φέρει τετρακίονιο (*four-collumned*) impluvium, ενώ δεν φέρει ΣΠ. Απαντά μόνο στο Παλαίκαстро και ίσως στην Ζάκρο. Σε αυτή την κατηγορία, ανήκει το Δωμάτιο 6 του Κτηρίου Β της Συνοικίας Β. Αποτελεί την κεντρική αίθουσα του κτηρίου και την πιο επιμελημένη. Τα τετρακίονια impluvia είτε λειτουργούν ως φωταγωγοί, είτε ως εστίες²²⁰.

Η κατασκευή ΣΑ σχετίζεται, επίσης, με την επίδειξη γοήτρου. Το τελευταίο έχει να κάνει με την ικανότητα εφαρμογής μιας δομοστοιχείωσης που απαιτεί ειδικές γνώσεις μηχανικής και οικοδομικής, καθώς επίσης συγκεκριμένες πρώτες ύλες. Η απουσία του από τις οικίες των Γουρνιών, είναι πολύ ενδιαφέρουσα. Ο σχεδιασμός αλλά και η τοιχοποιία (αργολιθοδομή και πλίνθοι) καθιστούσαν ένα τέτοιο εγχείρημα από μη πρακτικό έως και αποτυχημένο. Είναι πολύ κοντά κτισμένες η μία στην άλλη, μοιράζονται τοίχους και αύλειους χώρους και η κάθε αλλαγή και αναπροσαρμογή είχε πολλαπλάσιες επιπτώσεις σε περισσότερα από ένα κτήρια. Εξού και η ιδιαίτερα πολύπλοκη εικόνα που παρουσιάζει η κάτοψη της πόλης. Οι οικίες στα Γουρνιά είναι σχετικά ομοιογενείς, όσον αφορά στην κοινωνική ιεραρχία και η κάθε μία έχει έναν παραγωγικό χαρακτήρα (παραγωγή κεραμεικής, επεξεργασία μετάλλων, γεωργία, παραγωγή υφασμάτων, εμπόριο κ.ά.)²²¹. Ως εκ τούτου, η απουσία ΣΑ, ίσως οφείλεται και σε λόγους κοινωνικούς και διαχείρισης των πλουτοπαραγωγικών πόρων. Ειδικότερα, η πόλη των Γουρνιών αναπτύσσεται σε στενή αρχιτεκτονική συνάφεια με το Ανακτορικό Κτήριο. Το τελευταίο μοιάζει να είναι οργανικό τμήμα της. Αυτό, ενδεχομένως, οφείλεται στην έλλειψη χώρου, ωστόσο θα μπορούσε να υποδηλώνει την διαχείριση και τον έλεγχο της αναδιανομής του πλεονάσματος από μεγαλύτερο μέρος της κοινωνίας, παρά από μια ολιγάριθμη, κοινωνική ελίτ. Συνεπώς, τα ΣΑ του Ανακτορικού Κτηρίου εξυπηρετούν την παρουσία και την κυκλοφορία πολλών ανθρώπων, οι οποίοι μεταφέρουν ή παραλαμβάνουν προϊόντα από τις αποθήκες του, οι οποίες εξυπηρετούν το σύνολο της κοινότητας. Ως εκ τούτου, απουσιάζουν από τις απλές οικίες. Αντίθετα, η παρουσία ΣΠ σε επαύλεις και οικίες άλλων περιοχών,

²²⁰ Παρόμοιες κατασκευές, με πεσσούς στην θέση των κίωνων, έχουν εντοπιστεί στο ανακτορικό κτήριο του Γαλατά, οι οποίες όμως έχουν ερμηνευθεί ως εστίες, λόγω της μεγάλης ποσότητας στάχτης που εντοπίστηκε στο εσωτερικό τους. Επίσης, στην έπαυλη στον Σκλαβόκαμπο αντίστοιχη κατασκευή πιστεύεται ότι είναι αυλή (Preziosi 1983, 64).

²²¹ Εξαίρεση θα μπορούσε να αποτελεί η Οικία Ef-Eg και η Fi λόγω των τεράστιων αποθηκών τους, οι οποίες μπορούν να συγκριθούν μόνο με αυτές του ανακτορικού κτηρίου.

σημαίνει είτε ότι έχουν την ικανότητα αποθήκευσης μεγάλων πλεονασμάτων είτε, ενδεχομένως, χρήση κοινοτική ή και τα δύο.

Συνοψίζοντας, τόσο τα ΣΑ όσο και οι ΔΚ, αποτελούν αρχιτεκτονικούς τύπους, που συνδέονται με την κοινωνική οργάνωση της μινωικής κοινωνίας. Η παρουσία τους ξεκινά στα νεκροταφεία οικισμών, στην συνέχεια εμφανίζονται σε επιφανή κτήρια των Μαλίων κατά την Παλαιοανακτορική Περίοδο, ίσως και λίγο πριν την ανάδυση των πρώτων ανακτόρων- ενώ υιοθετούνται από τα ανάκτορα και χρησιμοποιούνται μέχρι και την ΥΜΙΒ. Από τότε και στο εξής, αλλάζει ριζικά η εικόνα της μινωικής Κρήτης, διότι καταρρέουν όλα τα «ανάκτορα» πλην της Κνωσού. Βάσει των προηγούμενων, θα πρέπει να σταματήσει η αντιμετώπισή τους από τους αρχαιολόγους, ως αμιγώς ανακτορικές καινοτομίες. Οι επαύλεις και τα ανάκτορα προσαρμόζουν στην εσωτερική τους διαρρύθμιση αυτούς τους αρχιτεκτονικούς τύπους που ήδη υπάρχουν στην οικιακή αρχιτεκτονική και εδραιώνονται κατά τη Νεοανακτορική Εποχή. Πρόκειται για επινοήσεις που εξυπηρετούν ανάγκες διαχείρισης, αποθήκευσης και κυκλοφορίας και αναδύονται μέσα από την ίδια την μινωική κοινωνία, ίσως πριν ακόμα την ανάδυση των πρώτων ανακτόρων. Συνεπώς, είναι πιθανό τα ανάκτορα να αποτελούν το απαύγασμα των μακροχρόνιων πειραματισμών που οι κάτοικοι της μινωικής Κρήτης επιχειρούν στην οικιακή τους αρχιτεκτονική, υιοθετώντας και εδραιώνοντας εκείνους τους τύπους, οι οποίοι αντιπροσωπεύουν με τον καλύτερο δυνατό τρόπο μορφές κοινωνικής, οικονομικής, αλλά και πολιτικής οργάνωσης.

Υποκεφάλαιο 5.2. Τα υπόστυλα δωμάτια

Τα δωμάτια που φέρουν στο μέσον του εσωτερικού τους χώρου κίονα²²² ή πεσσό (*Κρύπτες Πεσσών-Pillar Crypts*²²³), θεωρούνται στην μινωική αρχαιολογία χώροι τέλεσης ιεροπραξιών. Όσον αφορά στις οικίες, ταυτίζονται συχνά με οικιακά ιερά, ενώ δεν απουσιάζουν και από ταφικά κτίσματα (Κνωσός, Φουρνί, Απεσωκάρι²²⁴, Αγ.

²²² Τα δωμάτια με κίονα, επίσης, θα εξετασθούν διότι είναι υπόστυλα, αν και θεωρούνται τα κεντρικά δωμάτια μιας οικίας, στα οποία τελούνται καθημερινές πράξεις οικοκυρικού περιεχομένου. Ωστόσο, για ορισμένα από αυτά έχουν εκφραστεί απόψεις περί της τέλεσης ιεροπραξιών, κυρίως για εκείνα που βρίσκονται στους ορόφους των οικιών.

²²³ Αυτήν την ονομασία καθιέρωσε ο Evans πιστεύοντας ότι πρόκειται για υπόγεια ή ημιυπόγεια δωμάτια, τα οποία είναι σκοτεινά και συνδέονται με την τέλεση ιεροπραξιών, που αφορούν στην λατρεία των προγόνων ή χθόνιων θεοτήτων. Έκτοτε, σχεδόν για κάθε δωμάτιο που φέρει πεσσό, χρησιμοποιούμε τον όρο «Κρύπτη».

²²⁴Θολωτός τάφος Ι, Δωμάτιο G. Χρονολογείται στην ΜΜΙ περίοδο.

Τριάδα). Η κατασκευή τους και η χρήση τους στην οικιακή αρχιτεκτονική, τοποθετείται στην ΜΜΙ και συνεχίζει απρόσκοπτα ως και την ΥΜΠ περίοδο.

Τα βασικά χαρακτηριστικά των υπόστυλων δωματίων και κυρίως εκείνων που φέρουν πεσσό, είναι τα εξής:

- Πρόκειται για υπόγεια ή ισόγεια δωμάτια ενίοτε με προθάλαμο, που φέρουν στο μέσον τους, περίπου, έναν λίθινο στύλο (πεσσό ή κίονα). Είναι τετράγωνης κάτοψης και λιγότερο συχνά ορθογώνιας.
- Στις περιπτώσεις ορθογώνιας κάτοψης, οι πεσσοί είναι περισσότεροι του ενός.
- Οι πεσσοί μπορεί να είναι μονολιθικοί²²⁵ (*Monolithic Pillars*), συνήθως όμως αποτελούνται από επιμέρους δόμους²²⁶ (*Multiple-Block Ashlar Pillars*). Τέλος, υπάρχει ο τύπος των μονολιθικών πεσσών που κατασκευάζονται από έναν χαμηλό δόμο²²⁷ (*Single Low-block Pillars*) και συνήθως χρησιμεύουν ως βάσεις.
- Η πλειονότητα των δωματίων με πεσσό, χαρακτηρίζεται από επιμέλεια στην κατασκευή. Οι τοίχοι τους είναι λαξευτοί και συχνά επενδυμένοι με γυψολιθικές πλάκες. Συνήθως έχουν πλακόστρωτο δάπεδο.
- Σε αρκετές περιπτώσεις φέρουν θρανία κατά μήκος των τοίχων τους.
- Σε κοντινή απόσταση από αυτά υπάρχει κλίμακα που οδηγεί στον άνω όροφο.
- Στο εσωτερικό τους, φέρουν βαθύνσεις, κανάλια ή λεκανίδες λαξευμένα στο δάπεδο.

²²⁵Τα μοναδικά παραδείγματα είναι η Βόρεια Κρύπτη Πεσσών», το «Υπόγειο με τον μονολιθικό πεσσό-*Monolithic Pillar Basement*» και ο Ναός-Τάφος (*Temple-Tomb*) από την Κνωσό. Επίσης, τα υπόστυλα δωμάτια στο Κτήριο Β.2 του Μόχλου, φέρουν μονολιθικούς πεσσούς. Η χρήση τους ξεκινά οριακά στο τέλος της Προανακτορικής με αρχές της Παλαιοανακτορικής Εποχής και εξής (ΜΜΙΑ-Β).

²²⁶Η χρήση των πολλαπλών δόμων για την κατασκευή ενός πεσσού, υιοθετήθηκε από τα ανάκτορα. Αποτελούσε μία κατασκευαστική τεχνική, περισσότερο κοστοβόρα, ωστόσο με αντισεισμικές ιδιότητες, λόγω της κίνησης και της τριβής μεταξύ των δόμων σε περίπτωση σεισμικής δόνησης (Shaw 2015, 131). Χαρακτηριστικά παραδείγματα, αποτελούν οι δύο πεσσοί από την Δυτική Πτέρυγα του ανακτόρου της Κνωσού, οι τρεις πεσσοί στο υπόγειο δωμάτιο της Νότιας Οικίας και οι τρεις πεσσοί από την Δυτική Πτέρυγα του ανακτόρου των Μαλίων. Όλες οι περιπτώσεις είναι νεοανακτορικές και χρονολογούνται από την ΜΜΙΒ και μετά. Ωστόσο, πρόκειται για κατασκευή, που ίσως οδήγησε στην εξέλιξη του εν λόγω τύπου, απαντά στον ΜΜΙ Θολωτό Τάφο Β στις Αρχάνες, αλλά και σε τάφο από τον Μύρτο-Πύργο. Επίσης, απαντούν πρωιμότερα παραδείγματα και κατά την ΠΜ εποχή και πιο συγκεκριμένα στους ΠΜΠ οικισμούς της Τρυπητής, Μύρτου Φούρνου Κορυφής και Αγ. Τριάδας (Shaw 2015, 132, υποσ. 163).

²²⁷Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η Υπόστυλη Αίθουσα των Μαλίων (ΙΧ2). Η χρήση τους ξεκινά στην ΜΜΠ περίοδο.

- Θεωρείται ότι πρόκειται για σκοτεινά δωμάτια, τα οποία δεν φέρουν άλλα ανοίγματα πλην της θύρας τους. Σε αρκετές περιπτώσεις, ωστόσο, διαπιστώνονται παράθυρα.
- Ορισμένα υπόστυλα δωμάτια φέρουν πλίνθινα ή λίθινα διατοιχίσματα.
- Συνήθως, στον όροφο πάνω από ένα πεσσοστήρικτο δωμάτιο, υπάρχει δωμάτιο με κίονα. Ο κίονας στηρίζεται στον πεσσό του ημιυπόγειου δωματίου.
- Οι κίονες έχουν λίθινη ή πλίνθινη βάση και είναι ξύλινοι. Συνεπώς, δεν σώζονται κίονες στην μινωική αρχιτεκτονική, παρά μόνο απανθρακωμένα ίχνη τους ή το αποτύπωμά τους πάνω σε μικρούς τοίχους αντιστήριξης.
- Τα υπόστυλα δωμάτια γειτνιάζουν με άλλα συγκροτήματα δωματίων όπως αποθήκες, προθαλάμους, προπαρασκευαστικά δωμάτια με πιθοειδή αγγεία και άλλα αντικείμενα.

Ιστορία της έρευνας για τα υπόστυλα δωμάτια

Πρώτος ο Evans (1899-1900, 32-34 και 1901, 105-6), συνδέει την δενδρολατρεία με την λατρεία των στύλων και πιο συγκεκριμένα των πεσσών. Πιστεύει ότι πρόκειται για μια αδιαίρετη λατρεία, καθώς η προσωποποίηση της θεότητας απαντά μέσα σε ένα δένδρο ή έναν πεσσό. Η εν λόγω λατρεία, σύμφωνα με τον Evans, μεταλαμπαδεύεται στην μυκηναϊκή περίοδο, ενώ στηρίζει την άποψή του στην εικονογραφία, η οποία περιλαμβάνει την απεικόνιση λατρευτών μπροστά σε πεσσό ή δένδρο.

Πολύ αργότερα, ο Πλάτων (1954, 428-283) συμφωνεί με την θεωρία του Evans περί λατρείας των πεσσών και προσπαθεί να αποδείξει ότι τα δωμάτια τα οποία φέρουν πεσσό, είναι οικιακά ιερά. Δεν είναι σίγουρος αν λατρευόταν ο ίδιος ο στύλος ή ο συμβολισμός αυτού (κάποιας θεότητας κ.τ.λ.). Τοποθετεί την χρήση των πεσσών, σε πρωιμότερες περιόδους από την ΜΜΙΑ. Την απουσία επαρκών αρχιτεκτονικών στοιχείων, την δικαιολογεί λέγοντας ότι οι πεσσοί ενδεχομένως κατασκευάζονταν από ξύλο, με αποτέλεσμα να μην αφήσουν ίχνη. Η υιοθέτηση του λίθινου πεσσού από την ΜΜΙΙ και έπειτα, συνδέεται με την λατρευτική χρήση των εν λόγω δωματίων στην ως άνω περίοδο. Παρά το γεγονός ότι σχολιάζει την απουσία σκευής που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί τελετουργική, διατείνεται ότι στις κρύπτες που φέρουν λεκανίδες γίνονταν αιματηρές θυσίες.

Ο Graham (1962, 137-142), σχολιάζει τις αντιφατικές απόψεις που κατά καιρούς έχουν εκφραστεί σχετικά με τα υπόστυλα δωμάτια. Διαφωνεί με τον Evans, ο οποίος θεωρεί ότι ολόκληρο το ανάκτορο της Κνωσού είναι σύνολο ιερών, αλλά και με την Banti, η οποία πιστεύει ότι το ανάκτορο της Φαιστού δεν φέρει κανένα ίχνος τέλεσης ιεροπραξιών. Ως εκ τούτου, ο συγγραφέας, σχετικά με τα εν λόγω δωμάτια, πιστεύει ότι η αλήθεια είναι κάπου στη μέση. Παρόλα αυτά, σχεδόν όλα τα δωμάτια που εξετάζει, τόσο από τα ανάκτορα όσο και από τις επαύλεις, τα ταυτίζει με ιερά ή με πολύ σημαντικά δωμάτια του κτηρίου. Διαπιστώνει την απουσία τελετουργικής σκευής ή άλλων δεδομένων, σε κάποια από αυτά, ωστόσο λαμβάνει υπόψη του την επιμελημένη και πολυτελή κατασκευή τους. Αργότερα (1975, 141-145), ερμήνευσε όλα τα υπόστυλα δωμάτια και κυρίως εκείνα που φέρουν πεσσούς, με τραπεζαρίες, στις οποίες έπαιρναν τα γεύματά τους οι ένοικοι μιας οικίας.

Ο Hutchinson (1962, 213-215), δημοσιεύει την μελέτη του για την προϊστορική Κρήτη, σε μια εποχή κατά την οποία κυριαρχούν ακόμα οι απόψεις του Evans στην μινωική αρχαιολογία. Παρόλα αυτά, η άποψή του για τις αποκαλούμενες Κρύπτες Πεσσών, συγκρούεται με τις έως τότε εδραιωμένες αντιλήψεις. Διατείνεται ότι ο πεσσός επιτελεί ρόλο στατικό στο κτήριο και πιο συγκεκριμένα, ότι συμβάλλει στην στήριξη του άνω ορόφου. Ακόμα κι όταν ο πεσσός φέρει εγχάρακτα το σύμβολο του διπλού πελέκεως, δεν πρέπει να θεωρείται δεδομένος ο ιερός του χαρακτήρας. Ο συγγραφέας, δίνει έμφαση στο γεγονός, ότι μόνο σε ορισμένες περιπτώσεις η τελετουργική χρήση των εν λόγω αρχιτεκτονικών τύπων αποδεικνύεται και είναι σίγουρη, όταν έρχονται στο φως ευρήματα που υποδηλώνουν την τέλεση πράξεων συμποτικού χαρακτήρα. Τέτοια παραδείγματα προέρχονται κυρίως από την Τελική Ανακτορική και Μετακτορική Εποχή.

Η Gesell (1972, 90) μελετά τα μινωικά ιερά παρακολουθώντας την εξέλιξή τους χρονολογικά ως προς την αρχιτεκτονική αλλά και ως προς την σκευή. Σχετικά με τις αποκαλούμενες «Κρύπτες Πεσσών», θεωρεί ότι δεν λειτουργούν πάντα ως ιερά δωμάτια μέσα σε μια οικία, αλλά ότι σε ορισμένες περιπτώσεις, ο πεσσός αποτελεί μέσο καλύτερης στατικότητας για το κτήριο. Δίνει έμφαση στο γεγονός ότι εντοπίζονται και σε ταφικά εκτός από οικιστικά περιβάλλοντα, καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για έναν χώρο που συνδυάζει την ταφική με την οικιακή λατρεία.

Επίσης, ο Rutkowski (1972) εξετάζει αρκετές περιπτώσεις κτηρίων που φέρουν υπόστυλα δωμάτια. Είναι αρκετά προσεκτικός ως προς την ταύτισή τους με ιερούς χώρους και τα συνδέει κατά κύριο λόγο με αποθηκευτική χρήση, βασιζόμενος στην γειννιάσή τους με άλλους αποθηκευτικούς χώρους των κτηρίων. Ασκήν έντονη κριτική στον Νικόλαο Πλάτωνα, ο οποίος χαρακτηρίζει σχεδόν όλα τα δωμάτια με πεσσό ως οικιακά ιερά.

Ο Preziosi (1983, 50-78), μελετώντας την εσωτερική διαρρύθμιση των μινωικών κτηρίων, θεωρεί ότι η λειτουργία των υπόστυλων δωματίων εξαρτάται από τα ευρήματα και από την σχέση τους με τα δωμάτια που βρίσκονται σε κοντινή απόσταση. Κατά συνέπεια, πιστεύει ότι συνδέονται με αποθηκευτικές δραστηριότητες. Ωστόσο, ενίοτε, θεωρεί ότι τα δωμάτια με πεσσούς, έχουν και τελετουργικό χαρακτήρα, γιατί συνήθως στον όροφο, τον οποίο στηρίζουν, εντοπίζονται τα δωμάτια υποδοχής και συμποσίων, τα αποκαλούμενα «*Banquet Halls*».

Η Gesell (1985, 26-29), εκφράζει εκ νέου την άποψη της σχετικά με την λειτουργία των υπόστυλων δωματίων και κυρίως των δωματίων που φέρουν πεσσό, με μεγαλύτερη βεβαιότητα και αφού έχει συγκεντρώσει περισσότερα ανασκαφικά δεδομένα. Θεωρεί ότι ιδιαίτερης σημασίας, είναι η παρουσία του διπλού πελέκεως, σε οποιαδήποτε μορφή, προκειμένου να ταυτιστεί ένα υπόστυλο δωμάτιο με ιερό (ιερή κρύπτη πεσσών). Επίσης, παρά το γεγονός ότι η πλειονότητα των δωματίων αυτών δεν απέδωσε πολλά ευρήματα, λαμβάνει υπόψη της τα κινητά ευρήματα των γειτονικών δωματίων. Σε περιπτώσεις κατά τις οποίες, τα ευρήματα συνδέονται με πράξεις συμποτικές ή είναι επιμελούς κατασκευής, συνδέει το σύνολο των δωματίων, συμπεριλαμβανομένου του υπόστυλου, με την τέλεση ιεροπραξιών.

Η Μαρινάτου (Marinatos 1986, 21-22) εντοπίζει ομοιότητες ανάμεσα στα υπόστυλα δωμάτια και σε ναούς από την Εγγύς Ανατολή. Χωρίς να αποδίδει σε κάθε δωμάτιο που φέρει πεσσό τελετουργικό χαρακτήρα, πιστεύει ότι ο πεσσός, τα κανάλια και οι βαθύνσεις στα δάπεδα των εν λόγω δωματίων σχετίζονται με αιματηρές θυσίες. Πιο συγκεκριμένα, προτείνει ότι οι θυσίες λάμβαναν χώρα σε κάποιον αύλειο χώρο και ότι στο εσωτερικό των υπόστυλων δωματίων τελούνταν χοές, γεύματα και προσφορές.

Η Πιλάλη-Παπαστερίου (1987, 188-9), πιστεύει ότι ο αποθηκευτικός και τελετουργικός χαρακτήρας, συνυπάρχουν στα υπόστυλα δωμάτια και κυρίως στα

δωμάτια που φέρουν κίονα. Παρόλα αυτά, από την εξέταση ορισμένων περιπτώσεων, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι κατά κύριο λόγο σχετίζονται με αποθηκευτικές δραστηριότητες, τόσο λόγω της γειννιάσής τους με αποθηκευτικά δωμάτια, αλλά και εξαιτίας της ανεύρεσης αποθηκευτικών σκευών στα ίδια τα υπόστυλα δωμάτια.

Οι Preziosi και Hitchcock (1999, 50) δεν καταλήγουν σε κάποιο διαφορετικό συμπέρασμα. Διευκρινίζουν μόνο ότι οι κρύπτες που φέρουν πεσσό, μπορεί να λειτουργούσαν και ως περάσματα ανάμεσα σε σύνολα δωματίων αποθήκευσης, με τα οποία συχνά γειννιάζουν.

Η Hitchcock λίγο αργότερα (2000, 152, 186-191), διατείνεται ότι η λειτουργία των υπόστυλων δωματίων, εξαρτάται από την θέση τους εντός ενός κτηρίου αλλά και από τα ευρήματα που αποκαλύπτονται στο εσωτερικό τους. Πιστεύει ότι η χρήση των πεσσών λειτουργούσε ως «*perpetual liturgy*», λόγω της συχνής παρουσίας ειδωλίων και διπλών πελέκεων στους χώρους τους αλλά και στα ιερά σπήλαια, από τα οποία πιστεύει ότι έλκουν την καταγωγή τους καθώς ο πεσσός μιμείται τους σταλακτίτες. Μέσα από την χρονική και πολιτισμική εξέλιξη, ο πεσσός συνδύασε την πρακτική αλλά και την συμβολική του διάσταση. Ως εκ τούτου, χρησιμοποιήθηκε διαχρονικά στη μινωική αρχιτεκτονική, συμβάλλοντας στην στρατηγική και στην ιδεολογική κυριαρχία των ανακτόρων κατά την διάρκεια της μακραίωνης παρουσίας τους.

Ο Shaw (2015, 130-133), υποστηρίζει με βεβαιότητα την στατική χρησιμότητα των πεσσών και πιο συγκεκριμένα την στήριξη της οροφής ή/και του άνω ορόφου ενός κτηρίου. Ως εκ τούτου, δεν είναι πεπεισμένος για την τελετουργική χρήση των εν λόγω χώρων.

Η Παλυβού (Palyvou 2018, 96-97), χαρακτηρίζει αμφιλεγόμενο και θολό το ζήτημα της ταύτισης του χαρακτήρα των εν λόγω δωματίων. Παρατηρεί ότι πολλά δωμάτια περιλαμβάνουν πεσσό στο κέντρο τους για λόγους, καθαρά, μηχανικούς. Ωστόσο, συμφωνεί με την άποψη, ότι ο τύπος του δωματίου μιμείται σπηλαιώδη αρχέτυπα και ότι ο τελετουργικός του ρόλος ενισχύεται, αν μελετήσει κανείς την αρχιτεκτονική του. Πιο συγκεκριμένα, αναφέρει ότι το μικρό μέγεθος ορισμένων δωματίων δεν δικαιολογεί την ύπαρξη κεντρικού πεσσού²²⁸.

²²⁸Η παρατήρηση αυτή της συγγραφέως, δεν λαμβάνει υπόψη την ύπαρξη άνω ορόφου στις περισσότερες περιπτώσεις κτηρίων, στα οποία ο κίονας στηρίζεται πάνω στον πεσσό του ισογείου ή υπόγειου

Σύνθεση δεδομένων (αρχιτεκτονική και κινητά ευρήματα)

Υπόστυλα δωμάτια παρατηρήθηκαν και στις τρεις υπό μελέτη θέσεις, καθιστώντας αυτόν τον τύπο δωματίου, ως βασικό για τις νεοανακτορικές οικίες των οικισμών του Κόλπου του Μιραμπέλλου. Τα παραδείγματα είναι αρκετά, ωστόσο θα ληφθούν υπόψη μόνο όσα προέκυψαν στις οικίες που επιλέχθηκαν προς εξέταση.

Ο οικισμός της Ψύρας παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, διότι σε δύο σημαντικά κτήρια απαντούν υπόστυλα δωμάτια με πεσσό. Αν και δεν εντοπίστηκε «Δεξαμενή Καθαρμών», διαπιστώνεται η ύπαρξη άλλων τύπων που κυριαρχούν στην οικιακή, νεοανακτορική αρχιτεκτονική. Πιο συγκεκριμένα, υπόστυλα δωμάτια απαντούν στο Κτήριο AB-Seager's House (Δωμάτιο 4A-B) και στο Κτήριο AF South- Νότιος Τομέας AF (Δωμάτιο 3A/B/C). Τέλος, πιθανά υπόστυλο ήταν και το μεγάλο Δωμάτιο 1 της Οικίας AC.

Αν και δεν έχει διατυπωθεί από κανέναν μελετητή η υπόθεση ότι το Δωμάτιο 1 της Οικίας AC ήταν υπόστυλο, φέρει αρκετά δεδομένα που συνηγορούν υπέρ αυτής της άποψης. Πιο συγκεκριμένα, το μεγάλο του μέγεθος, θα απαιτούσε την υπόστυλη στήριξη της οροφής. Στο μέσον του δωματίου, λίγο προς τα βόρεια υπάρχει λίθος ο οποίος δεν αποκλείεται να αποτελούσε την βάση κίονα ή πεσσού, ενώ και άλλοι, πολύ λίγοι στον αριθμό διάσπαρτοι λίθοι, έχουν ερμηνευθεί ως τμήμα πλακόστρωσης (εικ. 7). Επίσης, από τον βόρειο τοίχο του δωματίου, οι λίθινες στήλες, που αναφέρονται από τους ανασκαφείς, ήταν πιθανότατα διαχωριστικοί τοίχοι, που απαντούν συχνά στα υπόστυλα δωμάτια, ενώ η διαμόρφωση κλίμακας στον Χώρο 6, εξηγεί και το ιδιαίζον σχήμα του χώρου αυτού, ενώ ταυτόχρονα συμβαδίζει με τα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά των υπόστυλων δωματίων, τα οποία συνήθως επικοινωνούν μέσω κλίμακας με τον όροφο του κτηρίου. Επιπλέον, έχουν βρεθεί κονιάματα, υποδηλώνοντας την πιθανή διακόσμηση των τοίχων. Ένα ακόμα στοιχείο υπέρ της προαναφερθείσας ερμηνείας είναι ότι δεν έχει βρεθεί θύρα μέσω της οποίας να παρέχεται πρόσβαση στο Δωμάτιο 1 από άλλα δωμάτια του ισογείου. Τέλος, τα κινητά

δωματίου. Επίσης, δεν πρόκειται για μικρά δωμάτια. Αντιθέτως, στις περισσότερες περιπτώσεις πρόκειται για ευρύχωρα δωμάτια, στα οποία υπάρχει ανάγκη για διπλή ή ακόμα και τριπλή υπόστυλη ενίσχυση. Ωστόσο, η περίπτωση του Δωματίου 37 της Οικίας Ef-Eg στα Γουρνιά είναι μία ενδιαφέρουσα περίπτωση, διότι πράγματι πρόκειται για ένα μικρό, υπόγειο δωμάτιο, στο οποίο η ύπαρξη πεσσού μοιάζει φαινομενικά καταχρηστική.

ευρήματα, αν και προκύπτουν από μεικτά ανασκαφικά περιβάλλοντα περιλαμβάνουν αρκετά αγγεία αποθήκευσης.

Το Κτήριο AB είναι το δεύτερο μεγαλύτερο του οικισμού μετά το Κτήριο τη Πλατείας (*The Plateia Building*). Το Υπόστυλο Δωμάτιο 4 βρίσκεται στα ΒΔ της οικίας και χωρίζεται σε δύο τμήματα μέσω ενός χαμηλού τοίχου από αργολιθοδομή. Δεν φέρει παράθυρα, ενώ ο αρχικός ανασκαφέας διέκρινε κατάλοιπα κλίμακας, που οδηγούσε στον όροφο. Η ύπαρξη κλίμακας, σχήματος L, εξηγεί και τον τρόπο πρόσβασης στο δωμάτιο, διότι δεν αποκαλύφθηκε θύρα. Ο Νικόλαος Πλάτων ταύτισε το δωμάτιο αυτό με «Κρύπτη Πεσσών», ωστόσο δεν σώζονται τα ίχνη κάποιου πεσσού και πιθανότατα αυτό οφείλεται στην γενικότερη κακή κατάσταση διατήρησης του συγκεκριμένου δωματίου²²⁹. Το γεγονός ότι το δωμάτιο έχει ορθογώνια κάτοψη, θα οδηγούσε πιθανότατα στην κατασκευή περισσότερων του ενός πεσσών.

Το συγκεκριμένο δωμάτιο δεν φέρει λαξευτή τοιχοποιία, ανάλογη των υπόστυλων δωματίων της κεντρικής Κρήτης. Ο βόρειος τοίχος είναι κατασκευασμένος από αργολιθοδομή. Το ανατολικό τμήμα του δωματίου, φέρει τρεις επάλληλους τοίχους, κτισμένους τον έναν δίπλα στον άλλον, με σκοπό την αντιστήριξη του κτηρίου στην πλαγιά. Ο εσωτερικός τοίχος που «κλείνει» από τα ανατολικά το δωμάτιο, είναι κατασκευασμένος από μεγαλιθικούς δόμους. Το ίδιο ισχύει και για τον νότιο τοίχο. Στα ΒΑ του δωματίου, ενσωματώνεται στο εσωτερικό του ένα τμήμα του φυσικού βράχου. Πρόκειται για μία συνήθη πρακτική στις τρεις θέσεις που εξετάζονται, αλλά και στην συγκεκριμένη οικία, στην οποία φυσικός βράχος περιλαμβάνεται και στο εσωτερικό του Δωματίου 12. Δεν αναφέρονται ίχνη πλακόστρωτου δαπέδου ούτε η χρήση γυψολιθικών πλακών στους τοίχους.

Τα ευρήματα από το επίπεδο του δαπέδου αφορούν κατά κύριο λόγο σε πιθοειδή αγγεία. Ένα από τα πιο σημαντικά, το οποίο σώθηκε ακέραιο είναι το πιθοειδές αγγείο με την απεικόνιση ταυροκεφαλών και διπλών πελέκεων. Επίσης, αποκαλύφθηκαν αρκετά αποσπασματικά σωζόμενα αγγεία, ίσως, πρόχοι. Ακόμα, εντοπίστηκαν δύο λεκανίδες, εκ των οποίων η μία, ίσως, ανήκει σε κάποιο αποθηκευτικό τύπο αγγείου.

²²⁹ Ξύλινος δεν θα μπορούσε να ήταν, πρώτο γιατί κατά τη ΝΑ περίοδο η χρήση των ξύλινων πεσσών περιορίζεται δραματικά και δεύτερον η μεταφορά ξυλείας στην Ψύρα ήταν δύσκολη υπόθεση, πόσο μάλλον όταν αφθονούν οι ασβεστόλιθοι.

Τέλος, ήρθαν στο φως λίγα κύπελλα και λοπάδια και δύο μαγειρικά σκεύη, εκ των οποίων το ένα είναι τριποδική χύτρα.

Με βάση τα όσα αναφέρθηκαν, διαπιστώνεται ότι το σωζόμενο υλικό αν και λίγο, είναι επαρκές προκειμένου να διατυπωθούν ορισμένες σκέψεις αναφορικά με την λειτουργία του. Αν και δεν είναι βέβαιο ότι ήταν υπόστυλο, η κατασκευή του στην πλαγιά, ενδεχομένως, καθιστούσε απαραίτητη την υποστύλωσή του. Το εσωτερικό διατοίχισμα, οι λεκανίδες, τα πιθοειδή αγγεία, τα μαγειρικά σκεύη, οι πρόχοι και τα κύπελλα, είναι ενδείξεις της οργάνωσης και της χρήσης ενός χώρου με καθαρά αποθηκευτικό και οικοκυρικό χαρακτήρα. Ωστόσο, η παρουσία του πιθοειδούς αγγείου με την απεικόνιση συμβόλων, είναι καταλυτικής σημασίας. Είτε αποθηκευόταν σε αυτό κάποιο προϊόν που χρησιμοποιείτο σε τελετουργίες, οι οποίες λάμβαναν χώρα σε άλλο δωμάτιο της οικίας, ενώ ταυτόχρονα είναι δηλωτικό της προέλευσής του και πιο συγκεκριμένα από την Κνωσό.

Στο κτήριο AF, στον νότιο τομέα του (*AF South*), αποκαλύφθηκε ένα σύνολο δωματίων, το οποίο κατά τη Νεοανακτορική Εποχή έγινε ενιαίος χώρος. Πρόκειται για τα Δωμάτια 3A/B/C. Ο χώρος είναι ισόγεια κατασκευή. Το δάπεδό του είναι επενδυμένο με κυανές ασβεστολιθικές πλάκες. Στα βόρεια, στο μέσον περίπου του χώρου 3A, αποκαλύφθηκε πεσσός κατασκευασμένος από ασβεστόλιθους. Σε κοντινή απόσταση από αυτόν, εντοπίστηκε βάση κίονα, η οποία σχετίζεται με πεσμένες πλάκες από τον όροφο (**εικ. 41**). Ως εκ τούτου, υπόστυλο δωμάτιο με κίονα, υπήρχε στον όροφο, πάνω από το υπόστυλο δωμάτιο με τον πεσσό. Σημαντική παρατήρηση αποτελεί το γεγονός, ότι διακρίνονται βάσεις πλίνθινων διαχωρισμάτων, οι οποίες είναι κατασκευασμένες με πλάκες.

Τα κινητά ευρήματα από τους εν λόγω χώρους είναι πλούσια. Κυριαρχούν τα αγγεία καθημερινής χρήσης, όπως κύπελλα και προχυτικά σκεύη. Ενδεικτική για την χρήση αυτού του συνόλου δωματίων, επίσης, είναι η αποκάλυψη εργαλείων και πρώτων υλών και πιο συγκεκριμένα, πρόκειται για εννιά εργαλεία χειρός, έναν χειρόμυλο, επτά λεπίδες οψιανού, ένα μικρό έλασμα χρυσού και έξι κομμάτια ορείας κρυστάλλου. Επίσης, ήρθαν στο φως δύο πήλινες μήτρες και ένα υφαντικό βάρος. Σημαντική είναι η ανεύρεση πολλών οργανικών καταλοίπων, ανάμεσα στα οποία είναι οστά ψαριών και όστρεα. Ελάχιστα οστά αμνοεριφίων ταυτοποιήθηκαν. Ανάμεσα στα όστρεα,

εντοπίσθηκαν τρία, τα οποία βρέθηκαν *in situ* μαζί με ένα ανεστραμμένο κωνικό κύπελλο.

Σχετικά με το δωμάτιο του ορόφου, το οποίο έφερε κίονα στο μέσον του, γνωρίζουμε ότι ήταν πλακόστρωτο. Τα ευρήματα είναι αμφίβολου ανασκαφικού περιβάλλοντος γιατί η επίχωση στην οποία βρέθηκαν, περιελάμβανε ανάμεικτο υλικό τόσο της κατάρρευσης του ορόφου, όσο και του ενιαίου χώρου 3A/B/C. Με σχετική βεβαιότητα μπορούν να αναφερθούν λίγα κύπελλα, μαγειρικά σκεύη, αρκετά προχυτικά αγγεία, λίγα οστά και πολλά όστρεα. Επίσης, ένα ταυρόσχημο ρυτό και ένα μικρογραφικό αγγείο δεν αποκλείεται να ανήκαν στον όροφο.

Από τα παραπάνω προκύπτει η διαπίστωση, ότι ο εν λόγω ισόγειος χώρος φέρει μερικά από τα χαρακτηριστικά των αποκαλούμενων «Κρυπτών Πεσσών». Ο πεσσός στήριζε το δωμάτιο με κίονα που υπήρχε στον όροφο, ενώ διακρίνονται με σαφήνεια ίχνη από τα πλίνθινα χωρίσματα, που διαιρούσαν τους χώρους σε μικρότερες ενότητες. Δεν διαπιστώθηκαν βαθύνσεις στο δάπεδο ή κανάλια, ούτε σκεύη όπως λεκανίδες, οι οποίες θα μπορούσαν να τα υποκαταστήσουν. Ωστόσο, τα κινητά ευρήματα συνάδουν με χώρο τέλεσης οικοτεχνικού/βιοτεχνικού χαρακτήρα δραστηριοτήτων. Το μόνο στοιχείο που θα μπορούσε να σχετίζει τα δωμάτια AF3A/B/C με ιεροπραξίες είναι το ταυρόσχημο ρυτό, το οποίο όμως πιθανότατα ανήκει στον όροφο. Το εν λόγω κτήριο, το οποίο έχει ονομαστεί και «*House of the Rhyta*», εξαιτίας της ανεύρεσης πολλών ρυτών προερχομένων από τον όροφο, δικαιολογεί την παρουσία τουλάχιστον ενός πεσμένου ρυτού και στο συγκεκριμένο δωμάτιο.

Στον οικισμό του Μόχλου, υπόστυλο δωμάτιο με πεσσό φέρει το Κτήριο B.2. Επίσης, δωμάτιο στο κέντρο του οποίου ανασκάφηκε κίονας, έφεραν οι Οικίες D.4 και C.1. Ως εκ τούτου, παρατηρείται ότι τα δύο, τουλάχιστον, μεγαλύτερα κτήρια της θέσης περιλαμβάνουν υπόστυλα δωμάτια²³⁰.

Στο Κτήριο B.2, στο άνδριο το οποίο αποτελεί το χαμηλότερο επίπεδο της οικίας, στην Ανατολική Πτέρυγα του κτηρίου, έχουν κατασκευασθεί δύο υπόστυλα δωμάτια (1.1 και 1.2), τα οποία φέρουν στο μέσον τους πεσσό. Οι ανασκαφείς τα έχουν ταυτίσει με «Κρύπτες πεσσών». Το Δωμάτιο 1.1 βρίσκεται στα ανατολικά και επικοινωνεί μέσω

²³⁰Υπόστυλο δωμάτιο με κίονα στο κέντρο του, έφερε και η Οικία D.2, η οποία όμως δεν έχει δημοσιευθεί.

κλίμακας με το δεύτερο επίπεδο της οικίας. Σε αυτό, ακριβώς πάνω από το υπόστυλο δωμάτιο, υπήρχε δωμάτιο με κίονα. Το δωμάτιο δεν είναι υπόγειο. Στον ανατολικό του τοίχο υπήρχε παράθυρο και τον βόρειο τοίχο περιέτρεχε επιμελώς κατασκευασμένο λίθινο θρανίο. Από το παράθυρο μπορεί κανείς να κοιτάξει προς τον δρόμο (*Avenue 2*), ο οποίος οδηγούσε από το λιμάνι προς την κορυφή του λόφου, περνώντας από το Κτήριο 2 και από άλλες οικίες. Η τοιχοποιία είναι κατασκευασμένη από αργολιθοδομή, ωστόσο εξαιρετικά επιμελημένη, ενώ οι γωνίες των τοίχων «δένονται» με μεγάλους λαξευτούς λίθους (εικ. 93). Η ανατολική πρόσοψή του, η οποία «βλέπει» στον δρόμο, είναι κατασκευασμένη από ξεστούς δόμους. Δεν γίνεται λόγος για ύπαρξη πλακόστρωτου δαπέδου και δεν σώζονται πολλά ευρήματα. Όσα κατέστη δυνατό να αποκαλυφθούν δεν δημοσιεύονται με λεπτομέρεια. Γίνεται αναφορά σε πίθους και σε διάσπαρτη κεραμική. Ένα ρυτό εντοπίστηκε στην βάση της κλίμακας και για αυτό τον λόγο θεωρήθηκε ότι κατρακύλησε από τον όροφο. Σημαντικό εύρημα, αποτελεί ένα τάλαντο χαλκού, πάνω στο οποίο βρισκόταν αναποδογυρισμένο ένα κωνικό κύπελλο.

Όσον αφορά στο δωμάτιο με κίονα, το οποίο βρισκόταν στον όροφο, δεν μπορούμε να γνωρίζουμε πολλά για την αρχιτεκτονική του, λόγω της κατάρρευσής του. Ωστόσο, η βάση του κίονα βρέθηκε στο Δωμάτιο 1.1, ενώ γνωρίζουμε ότι αποτελούσε τμήμα ενός ΣΑ. Από το Δωμάτιο 2.2 του ορόφου, εισερχόταν κανείς σε αυτό μέσω διθύρου, σύμφωνα με τους ανασκαφείς. Επίσης, αποκαλύφθηκαν σημαντικά ευρήματα. Πιο συγκεκριμένα, πρόκειται για την κεφαλή ενός γυναικείου ειδωλίου, το ομοίωμα μίας βάρκας ή πλοιαρίου, ένα πιθανό φαλλικό ομοίωμα, ένα απίοσχημο ρυτό και δύο ηθμοπυξίδες. Επίσης, ήρθαν στο φως έξι υφαντικά βάρη.

Το δυτικό υπόστυλο δωμάτιο 1.2 είναι ανάλογο του Δωματίου 1.1 και επικοινωνούν μέσω θύρας. Το εν λόγω δωμάτιο είναι περισσότερο επίμηκες σε σχέση με το ανατολικό, το οποίο είναι πιο τετραγωνισμένο. Στο μέσον περίπου του δωματίου υπάρχει μονολιθικός πεσσός, ο οποίος στο ανώτατο τμήμα του στήριζε ξύλινη δοκό όπως και ο δίδυμός του πεσσός στο ανατολικό δωμάτιο. Η τοιχοποιία είναι, επίσης, κατασκευασμένη με επιμελημένη αργολιθοδομή. Ο νότιος τοίχος του κτηρίου, ο οποίος είναι κοινός και για τα δύο υπόστυλα δωμάτια, είναι κτισμένος με λαξευτή τοιχοποιία και η εσωτερική του όψη με αργολιθοδομή. Και σε αυτό το δωμάτιο δεν σώζεται πλακόστρωση ή ορθομαρμάρωση στους τοίχους.

Επίσης, δεν διαπιστώθηκαν κονιάματα, τα οποία θα υποδήλωναν την ύπαρξη τοιχογραφικού διακόσμου. Ο βόρειος τοίχος καταλαμβάνεται από ένα θρανίο, το οποίο στο ανατολικό άκρο του διαμορφώνει δύο επίπεδα, δημιουργώντας κερκίδα. Οι ανασκαφείς πιστεύουν ότι πάνω και από αυτό το δωμάτιο, στον όροφο, υπήρχε δωμάτιο με κίονα, που στηριζόταν στον πεσσό. Τα ευρήματα που σώθηκαν από το επίπεδο του δαπέδου δεν είναι δημοσιευμένα. Απλή αναφορά γίνεται σε ένα κωνικό κύπελλο και σε ένα λίθινο γουδοχέρι. Ωστόσο, από το πιθανό δωμάτιο με κίονα, που κατέπεσε στο υπόστυλο δωμάτιο, ανασύρθηκαν τμήματα κονιάματος ερυθρού χρώματος, μία πρόχους Θαλάσσιου Ρυθμού, ένα πύραυνο και ένα ελεφαντοστέινο ένθεμα, το οποίο αποτελούσε τμήμα της διακόσμησης κάποιου ξύλινου αντικειμένου. Από τα παραπάνω, διαπιστώνεται ότι τα δύο δωμάτια με πεσσό σχετίζονται με αποθηκευτικές δραστηριότητες ή με συνδυασμό αποθηκευτικών και άλλων οικοτεχνικών δραστηριοτήτων. Πολύτιμα αντικείμενα, όπως το τάλαντο χαλκού, φυλάσσονταν σε αυτούς τους χώρους. Ωστόσο, υπάρχει η ένδειξη τέλεσης ιεροπραξιών, εξαιτίας του κωνικού κυπέλλου, το οποίο βρέθηκε ανεστραμμένο πάνω στο τάλαντο.

Όσον αφορά στα δύο δωμάτια του ορόφου, ανατολικό και δυτικό, τα οποία έφεραν κίονα, θα πρέπει να αποτελούσαν σημαντικούς χώρους της οικίας, στους οποίους δεν αποκλείεται να λάμβαναν χώρα τελετουργίες, αν κρίνουμε από το φαλλικό ομοίωμα, το ειδώλιο και το ομοίωμα πλοιαρίου, που εντοπίστηκαν στο ανατολικό δωμάτιο. Στο δυτικό δωμάτιο με κίονα από τον όροφο, τα αντικείμενα που ανασύρθηκαν είναι ενδεικτικά της πολυτέλειας που χαρακτήριζε την οικοσκευή των ενοίκων και είναι καθημερινής, πιθανότατα, χρήσης.

Η Οικία C.1, η οποία βρίσκεται στο λιμάνι, φέρει είσοδο στην ανατολική πρόσοψή της, η οποία κτίστηκε κατά την ΥΜΙΒ με λαξευτή τοιχοποιία. Μετά την είσοδο, στα δεξιά, αποκαλύφθηκε κλίμακα και προθάλαμος. Ο προθάλαμος στα δυτικά, οδηγούσε σε μία ορθογώνια, πλακόστρωτη αίθουσα (η οποία δεν είναι αριθμημένη), στο μέσον της οποίας διακρίνεται λίθινη βάση κίονα. Η βάση έχει θεμελιωθεί μέσα στην ηφαιστειακή τέφρα, η οποία συγκεντρώθηκε στο σημείο κατά την ΥΜΙΑ περίοδο. Δεν δημοσιεύονται ευρήματα από το εν λόγω δωμάτιο, εκτός από έναν αποθέτη θεμελίωσης, ο οποίος διαμορφώθηκε κατά την ΥΜΙΑ λίγο πριν από την έκρηξη του ηφαιστείου. Η απόθεση αποτελείτο από κύπελλα και προχυτικά αγγεία.

Στην Οικία D.4 το Δωμάτιο 8, το οποίο είναι το νοτιότερο της οικίας, έφερε κίονα στο μέσον του. Χτίζεται κατά την ΥΜΙΒ και χρησιμοποιούνται εκτεταμένα στην τοιχοποιία της οι ξεστοί λίθοι. Προκειμένου να ενισχυθεί η στατική του λειτουργία ενισχύθηκε με μικρό τοίχο στα νότια του. Η είσοδος στο κτήριο γινόταν από τα δυτικά, ωστόσο δεν αποκλείεται να υπήρχε είσοδος και στα νότια. Το Δωμάτιο 8 ερμηνεύεται από τον ανασκαφέα, ως στοά στην άκρη του λιμανιού, όμως στην ανατολική Κρήτη, συχνά, τα κιονοστήρικτα δωμάτια του ισόγειου αποτελούν τον προθάλαμο της οικίας. Δεν δημοσιεύτηκαν κινητά ευρήματα, ενώ και τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα του δωματίου είναι ελάχιστα.

Από την πόλη των Γουρνιών εξετάστηκαν οι Οικίες Ee και Ef-Eg οι οποίες έχουν υπόστυλα δωμάτια με πεσσούς και η Οικία Hb, η οποία είχε δωμάτιο με κίονα. Στην περίπτωση της Οικίας Ee, τα δεδομένα τόσο της αρχιτεκτονικής όσο και των ευρημάτων είναι ελάχιστα εξαιτίας της ανεπαρκούς καταγραφής τους και της ελλιπούς δημοσίευσής τους. Το Δωμάτιο 30 είναι ισόγειο, τετράγωνης κάτοψης και περίπου στο μέσον φέρει πεσσό. Χρησιμοποιείται αργολιθοδομή για την τοιχοποιία και δεν αναφέρεται καμία πληροφορία για την πλακόστρωση ή όχι του δαπέδου. Στη ΝΔ γωνία του δωματίου υπάρχει μία λίθινη, ημικυκλική κατασκευή, η οποία είναι είτε αποθηκευτικός χώρος ή εστία, είτε λάκκος απόρριψης. Σημαντική παρατήρηση αποτελεί το γεγονός, ότι ο Διάδρομος 29 παρείχε πρόσβαση στο υπόστυλο δωμάτιο από δύο διαφορετικά σημεία, μέσω θυρών, στον βόρειο και στον δυτικό τοίχο του. Τα δημοσιευμένα ευρήματα αφορούν μόνο σε ένα μόνωτο κύπελλο, ενώ γνωρίζουμε την ανεύρεση πύθων στον Διάδρομο 29.

Οι Οικίες Ef-Eg αποτέλεσαν ένα ενιαίο κτήριο κατά την ΥΜΙΒ και εξετάζονται ως μία ενότητα. Το Δωμάτιο 37 βρίσκεται περίπου ένα μέτρο χαμηλότερα από τα υπόλοιπα δωμάτια του ισόγειου και στο μέσον έφερε πεσσό. Στον νότιο τοίχο υπήρχε κλίμακα κατάβασης σε αυτό από το ισόγειο. Στο εσωτερικό του βρέθηκαν αρκετοί πλίνθοι, οι οποίοι, ενδεχομένως, σχημάτιζαν διάχωρα ή αποτελούσαν τμήμα των τοίχων του ορόφου, καθώς επίσης απανθρακωμένο κονίαμα από την επένδυση των τοίχων. Κινητά ευρήματα δεν έχουν δημοσιευθεί αν και η οικία ξεχωρίζει για την λεπτή κεραμική που αποκαλύφθηκε στους υπόλοιπους χώρους της.

Στην Οικία Hb, της οποίας τα όρια προς τα νότια δεν είναι ευδιάκριτα, έχει ανασκαφεί το Υπόστυλο Δωμάτιο 19, το οποίο φέρει στο μέσον περίπου έναν κίονα. Έχει

κατασκευασθεί με την χρήση λαξευτής τοιχοποιίας και φέρει είσοδο στη ΝΑ γωνία του. Το κτήριο βρίσκεται στα ΝΔ της Δημόσιας Αυλής του οικισμού και στο σημείο αυτό, τα περισσότερα κτήρια, φέρουν λαξευτή τοιχοποιία και έχουν άμεση πρόσβαση στην Δημόσια Αυλή. Όσον αφορά στα κινητά ευρήματα, η εικόνα είναι ακόμα πιο συγκεχυμένη. Αναφέρεται η ύπαρξη δύο μεγάλων πίθων στα ανατολικά του δωματίου, ένα κύπελλο ή λοπάδα με επιμελημένη διακόσμηση και την απεικόνιση φαλλού και ένα αγγείο, επίσης, με επιμελημένη διακόσμηση, χωρίς να δίνονται περισσότερες πληροφορίες.

Τέλος, η Οικία του Λόφου έφερε κεντρική πλακόστρωτη αίθουσα (Αίθουσα 1), στο μέσον της οποίας διακρίνεται βάση κίονα. Η Αίθουσα 1 μέσω θύρας έδινε πρόσβαση σε άλλη πλακόστρωτη αίθουσα (Αίθουσα 4). Επίσης, μέσω δεύτερης θύρας παρείχε πρόσβαση στο Δωμάτιο 2, ενώ μέσω μίας κλίμακας στον δυτικό τοίχο της επικοινωνούσε με τα υπόγεια Δωμάτια 7-10. Δεν γνωρίζουμε με ακρίβεια τα ευρήματα που προέρχονται από το δωμάτιο αυτό, γιατί για τα περισσότερα από τα δημοσιευμένα ευρήματα της οικίας δεν αναφέρεται το αρχαιολογικό περιβάλλον. Ωστόσο, στις σημειώσεις της ανασκαφής, καταγράφονται πίθοι, πολλά μεταλλικά αντικείμενα, ανάμεσα στα οποία λεπίδες εγχειριδίων, αγκίστρια, τμήματα αδιάγνωστων χάλκινων αντικειμένων, μία κυλινδρική βάση, πολλά όστρακα κεραμικής κ.ά.

Σύγκριση με τα αρχαιολογικά δεδομένα άλλων θέσεων

Στο Μικρό Ανάκτορο της Κνωσού, ο τύπος του υπόστυλου δωματίου με πεσσό παίζει σημαντικό ρόλο, καθώς από αυτόν πλαισιώνονται η ΝΔ και η ΝΑ πρόσοψη του κτηρίου (εικ. 229 α-β). Πιο συγκεκριμένα, πρόκειται για τα Δωμάτια 36 στα ΝΔ, 3 και 1 στα ΝΑ. Το Δωμάτιο 36, έφερε δύο πεσσούς στο μέσον, περίπου, του δαπέδου. Είναι κατασκευασμένοι με πολλαπλούς, λαξευτούς δόμους. Η τοιχοποιία του δωματίου είναι λαξευτή και η πρόσβαση σε αυτό γινόταν από αύλειο χώρο στα ανατολικά και μέσω κλίμακας στα βόρεια από τον όροφο. Δεν εντοπίστηκαν, ανάμεσα στους πεσσούς, λίθινες λεκανίδες λαξευμένες στο δάπεδο. Ο Evans πίστευε ότι στον όροφο υπήρχε δωμάτιο με κίονες και σημειώνει την στατική χρησιμότητα των πεσσών²³¹. Όσον αφορά στα ευρήματα, πρόκειται για σημαντικά αντικείμενα που κατέπεσαν από τον

²³¹Ο Evans ταυτίζει το υπόστυλο δωμάτιο με ιερό, το οποίο δημιουργήθηκε από τους ενοίκους που έφτιαξαν και το αποκαλούμενο «Fetish Shrine». Το ίδιο ισχυρίζεται και για το δωμάτιο στον όροφο βασιζόμενος στα ευρήματα που κατέπεσαν στο Δωμάτιο 36.

όροφο. Πιο συγκεκριμένα, ανασύρθηκαν ένα γυναικείο ειδώλιο από μόλυβδο, που χρονολογείται στην ΥΜΙΙΙ, μία βαθμιδωτή βάση για την τοποθέτηση διπλού πελέκεως και λίθινα ρυτά, ένα εκ των οποίων είναι το γνωστό ρυτό από στεατίτη στον τύπο της κεφαλής ταύρου (Evans 1914, 64-74, Hatzaki 2005, 18-19). Δεν σώθηκαν ευρήματα από το επίπεδο του δαπέδου.

Η ΝΑ πτέρυγα του κτηρίου, απαρτίζεται από ένα ορθογώνιο συγκρότημα δωματίων, αποτελούμενο από κλίμακες, διαδρόμους και δύο υπόστυλα δωμάτια. Το Δυτικό Υπόστυλο Δωμάτιο 3, έχει θεμελιωθεί πάνω στον μαλακό φυσικό βράχο και βρίσκεται σε χαμηλότερο επίπεδο από τα υπόλοιπα δωμάτια στα ανατολικά του κτηρίου (Hatzaki 2005, 21). Η τοιχοποιία του είναι λαξευτή και επικοινωνεί μέσω θύρας στα ΒΑ με το Υπόστυλο Δωμάτιο 1. Η πρόσβαση στο δωμάτιο 3 γινόταν μέσω κλιμάκων στα Ν και στα Β. Ο νότιος πεσσός σώζεται ακέραιος, ενώ από αυτόν ξεκινούσε χαμηλός τοίχος που έφτανε ως τον ανατολικό τοίχο. Ανάμεσα στους δύο πεσσούς υπήρχε μία λίθινη, λαξευμένη στο δάπεδο λεκανίδα. Δεν γίνεται αναφορά σε σωζόμενα κινητά ευρήματα. Όσον αφορά στο ανατολικό Υπόστυλο Δωμάτιο 1, δεν υπάρχει βεβαιότητα σχετικά με τον αριθμό των πεσσών. Οι ανασκαφείς σίγουρα αποκάλυψαν έναν πεσσό, πιθανά ίχνη ενός δεύτερου και ενδεχομένως να υπήρχε τρίτος πεσσός για λόγους συμμετρίας. Το δωμάτιο έχει κτιστεί με την χρήση λαξευτής τοιχοποιίας, ενώ πάνω στους πεσσούς στηριζόταν δωμάτιο με τέσσερις κίονες, στον όροφο. Οι κίονες του δωματίου εδράζονταν στους 4 πεσσούς των Δωματίων 3 και 1. Αυτό θα σήμαινε ότι ο τρίτος πεσσός στο Δωμάτιο 1 δεν υπήρχε. Στα νότια των δύο πεσσών υπάρχουν λίθινες λεκανίδες λαξευμένες στο δάπεδο²³². Τέλος δεν αναφέρονται ευρήματα από το συγκεκριμένο δωμάτιο, παρά μόνο σχολιάζεται η κακή κατάσταση διατήρησης των αρχαιολογικών καταλοίπων (Hatzaki 2005, 22).

Σημαντικό είναι το υπόστυλο δωμάτιο που αποκαλύφθηκε στην Ανεξερευνήτη Έπαυλη (Unexplored Mansion), η οποία έχει ερμηνευθεί ως σύνολο προσκτισμάτων του Μικρού Ανακτόρου. Οικοδομήθηκε κατά την ΜΜΙΒ-ΥΜΙΑ, ωστόσο κατά την ΥΜΙΒ παρέμεινε άδεια. Υπέστη μετατροπές κατά την ΥΜΙΙ-ΙΙΙ από τους νέους ενοίκους της όπως συνέβη και στο Μικρό Ανάκτορο. Το Δωμάτιο Η βρίσκεται στο κέντρο περίπου του κτηρίου και φέρει στο μέσον του τέσσερις πεσσούς. Ανάμεσα στους δύο νότιους,

²³²Η λεκανίδα στα βόρεια του σωζόμενου πεσσού δεν είναι *in situ* σήμερα. Οι ανασκαφείς αναφέρουν ότι βρίσκεται ελαφρώς εκτός της θέσης της (Hatzaki 2005, 40).

ενδεχομένως υπήρχε λίθινη λεκανίδα. Χωριζόταν μέσω μικρότερων τοίχων σε επιμέρους χώρους, μερικοί εκ των οποίων ήταν απομονωμένοι. Έφερε λαξευτή τοιχοποιία και γνωρίζουμε ότι κατά την ΥΜΠ-ΙΙΙ κοντά στον ΝΔ πεσσό είχε κατασκευασθεί εστία, ενώ στο ΒΔ τμήμα του δωματίου, συσσωρεύονταν στάχτες, χώματα και άλλα απορρίμματα με έναν μικρό διαχωριστικό τοίχο να τα συγκρατεί (Porham 1984, 20).

Το συγκεκριμένο δωμάτιο, επίσης, στήριζε άλλο δωμάτιο στον όροφο, το οποίο έφερε τέσσερις κίονες. Από το επίπεδο του δαπέδου δεν σώζονται ευρήματα, ωστόσο έχει αποκαλυφθεί και καταγραφεί η σκευή που κατέπεσε από τον όροφο. Ιδιαίτερης σημασίας είναι ένα γυναικείο ειδώλιο ΥΜΠΙΙ χρονολόγησης, δύο λίθινα ρυτά, πέντε πυξίδες, τουλάχιστον 33 κύλικες, 1079 κύπελλα, πρόχοι καθώς επίσης άλλα ευρήματα που συνδέονται με μεταλλουργικές δραστηριότητες. Ειδικότερα, πρόκειται για ακροφύσια και χοάνες, μυλόπετρες, έναν θραυσμένο διπλό πέλεκυ, αιχμές δοράτων και υλικό από κατεστραμμένα χάλκινα αντικείμενα (Porham 1984, 21). Η χρονολόγησή τους ανάγεται στην ΥΜΠΙΙ περίοδο, ωστόσο εκφράζεται η αμφιβολία ορισμένα εξ αυτών να προέρχονται και από πρωιμότερες επιχώσεις, ειδικά όσον αφορά στα κωνικά κύπελλα. Επίσης, αποκαλύφθηκαν ψευδόστομοι αμφορείς, πιθοειδή αγγεία, μαγειρικά σκευή και πήλινες λεκανίδες. Από το επίπεδο του δαπέδου, ανασύρθηκαν ευρήματα, που επίσης σχετίζονται με μεταλλουργικές εργασίες, όπως χοάνες, μεταλλικές βελόνες, μία χάλκινη μήτρα, λίθινοι χειρόμυλοι, υφαντικά βάρη, ελεφάντινα αντικείμενα (πλακίδιο και κτένι), ένα γυναικείο ειδώλιο (το δεύτερο από το κτήριο αυτό) κ.ά.

Στην Νότια Οικία της Κνωσού (**εικ. 230**), μέσω μιας μεγάλης κλίμακας 12 βαθμίδων, οδηγείτο κανείς σε υπόγειο δωμάτιο, το οποίο έφερε τρεις πεσσούς, κατασκευασμένους από πολλαπλούς λίθους γύψου και ασβεστόλιθου. Στην δυτική πλευρά της κλίμακας, ένας από τους δόμους του τοίχου έφερε εγχάρακτο το σύμβολο της τρίαυνας. Στα βόρειά του υπήρχε έτερο δωμάτιο, με το οποίο επικοινωνούσε μέσω θύρας. Ήταν αποθηκευτικός χώρος και στο εσωτερικό του εντοπίστηκε θησαυρός χάλκινων εργαλείων²³³ (*Room with the Bronzes*). Τόσο στην θύρα που οδηγούσε από την κλίμακα

²³³Τα εργαλεία από το αποθηκευτικό δωμάτιο της Νότιας Οικίας, θεωρούνται κρυμμένα ή τουλάχιστον καλά φυλασσόμενα, εξού και η ύπαρξη των ενδείξεων κλειδώματος των θυρών. Νεώτερες μελέτες, κατατάσσουν τα ευρήματα αυτά ανάμεσα σε άλλα που αποκαλύφθηκαν σε παρόμοιο αρχαιολογικό περιβάλλον. Οι μελετητές, πιστεύουν ότι τα μεταλλικά αντικείμενα αποκρύφθηκαν επιμελώς πριν από μία μεγάλη καταστροφή, με σκοπό να παραληφθούν μετά το πέρας αυτής (Driessen και McDonald 1997, 67-70). Η πρακτική αυτή απαντά συχνά κατά την ΥΜΙΑ και συνδέεται είτε με την έκρηξη του

στο υπόστυλο δωμάτιο, όσο και στην έτερη θύρα, που το συνέδεε με το μικρότερο αποθηκευτικό δωμάτιο στα βόρεια, υπάρχουν ενδείξεις ότι κλείδωναν με την χρήση μεταλλικών μανδάλων (Evans 1964, 382-384, Driessen 2003, 33). Οι τοίχοι τουωματίου είναι κατασκευασμένοι με την χρήση λαξευτής τοιχοποιίας, εκτός από τον νότιο τοίχο στον οποίο χρησιμοποιείται αργολιθοδομή. Το δωμάτιο ενδέχεται να έφερε κόκκινο χρώμα στους τοίχους, ενώ καταγράφονται λίγα και σημαντικά ευρήματα. Εντοπίστηκαν κοιλότητες στο έδαφος, οι οποίες περιλάμβαναν αποθέτες θεμελίωσης και σπαράγματα πίθου στην είσοδο του μικρότερου αποθηκευτικού δωματίου. Δεν παρατηρούνται λίθινες κοιλότητες λαξευμένες στο δάπεδο, ενώ δεν αναφέρονται άλλα κινητά ευρήματα. Τέλος, ο ανασκαφέας πιστεύει ότι στον όροφο, πάνω από το υπόστυλο δωμάτιο υπήρχε αίθουσα με κίονα.

Από το κεντρικό δωμάτιο της οικίας μέσω μια θύρας στα ΝΔ, υπήρχε πρόσβαση σε άλλο υπόστυλο δωμάτιο, το οποίο έφερε στο μέσον του έναν πεσσό που σώθηκε σε αρκετό ύψος (Evans 1964, 386, Driessen 2003, 34). Στην βάση του πεσσού παρατηρείται η ύπαρξη μίας πλάκας από το πλακόστρωτο δάπεδο, η οποία φέρει κυκλικές κοιλότητες (κέρνος). Πρόσβαση στο δωμάτιο υπήρχε και από τον όροφο μέσω κλίμακας, ενώ πιστεύεται ότι στον όροφο υπήρχε δωμάτιο με κίονα. Στον βόρειο τοίχο του υπόστυλου δωματίου, ανασκάφηκε θρανίο, το οποίο εκατέρωθεν των πλευρών του διαμόρφωνε θύρες. Η δυτική θύρα οδηγούσε στην κλίμακα και η ανατολική σε αποθηκευτικό χώρο. Μέσα στο δωμάτιο εντοπίστηκε μία πυραμιδοειδής βάση και λίγα όστρακα κεραμεικής, ανάμεσα στα οποία ένας αμφορέας με επιμελημένη διακόσμηση. Το 1993 στο ασβεστολιθικό υπόστρωμα στο οποίο είναι θεμελιωμένο το δωμάτιο, αποκαλύφθηκαν μικρά, λαξευτά ορύγματα, σε ένα εκ των οποίων εντοπίστηκε ένα άωτο, ημισφαιρικό κύπελλο. Επρόκειτο για αποθέτη θεμελίωσης. Από τον όροφο προέκυψαν πολυτελή αντικείμενα, τα οποία ήταν τοποθετημένα μέσα σε ξύλινη θήκη. Πρόκειται για τρία χάλκινα λοπάδια, τοποθετημένα το ένα μέσα στο άλλο και μία οπισθότμητη πρόχου. Επίσης, στο ίδιο δωμάτιο του ορόφου, ανήκουν μία ακόμα πυραμιδοειδής βάση και ένα θρανίο.

ηφαιστείου της Θήρας είτε με το τέλος της ΥΜΙΒ (περ.1450) όταν και εγκαταλείπεται το μεγαλύτερο μέρος των μινωικών οικισμών και επαύλεων, είτε λόγω κατάρρευσης του αναδιανεμητικού συστήματος οργάνωσης της μινωικής κοινωνίας, είτε λόγω άλλου είδους αναταραχών. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα ο πλούτος να αποθηκεύεται ή να αποκρύπτεται.

Η Νοτιοανατολική Οικία της Κνωσού (εικ. 231), αποτελεί ακόμα ένα σημαντικό παράδειγμα οικίας που σώζει σε αρκετά καλή κατάσταση τα αρχιτεκτονικά δεδομένα, ανάμεσα στα οποία και ένα υπόστυλο δωμάτιο (C1). Η τοιχοποιία είναι λαξευτή και χρησιμοποιούνται ασβεστόλιθοι και ενίοτε γυψόλιθοι²³⁴. Στα δυτικά του δωματίου μία κλίμακα σχήματος Π οδηγούσε στον όροφο. Στον βόρειο τοίχο του παρατηρείται, ότι οι χαμηλότεροι δόμοι της θεμελίωσης, σχηματίζουν μία ελαφρά οδόντωση. Στο μέσον του δωματίου υπάρχει πεσσός, αποτελούμενος από έξι δόμους. Σε έναν από τους δόμους που βρίσκονται ψηλότερα, παρατηρείται χαραγμένο το σύμβολο του διπλού πελέκεως. Ο Evans διαπίστωσε, ότι μικρός τοίχος από αργολιθοδομή ξεκινούσε από την βόρεια πλευρά του πεσσού προς τον βόρειο τοίχο του δωματίου. Επίσης, διακρίνονται πλάκες, κυκλικές και επιμήκεις, οι οποίες θεωρεί ότι χρησίμευαν ως βάσεις για την τοποθέτηση φαγητού και υγρών προσφορών (Evans 1964, 429). Ωστόσο, δεν αναφέρεται η ανεύρεση κυπέλλων, λοπαδίων ή προχυτικών αγγείων. Στον Δ τοίχο παρατηρείται μία εσοχή, η οποία χρησίμευε ως ερμάριο. Στη ΝΔ γωνία του δωματίου παρατηρείται η ύπαρξη μιας μεγάλης οπής στον βράχο, σαν σπηλαιώδης σχηματισμός, ο οποίος είχε καλυφθεί με έναν μεγάλο δόμο. Δεν φαίνεται να είχε χρησιμοποιηθεί για τελετουργίες, ωστόσο οι ανασκαφείς συσχετίζουν την παρουσία της με το υπόστυλο δωμάτιο, το οποίο επελέγη να κατασκευασθεί σε αυτό το σημείο.

Όσον αφορά στα κινητά ευρήματα, στα βόρεια του πεσσού, αποκαλύφθηκε μία πυραμιδοειδής βάση για την τοποθέτηση του στειλεού ενός διπλού πελέκεως ή δαυλού (Evans 1902-3, 7). Επίσης, ένας λίθινος λύχνος ήρθε στο φως. Παρόλα αυτά, ο ανασκαφέας πιστεύει ότι ίσως υπήρχε παράθυρο στον βόρειο τοίχο του δωματίου (Evans 1902-3, 10). Η ύπαρξη παραθύρου δεν είναι σπάνιο χαρακτηριστικό στα υπόστυλα δωμάτια, ακριβώς γιατί είναι απαραίτητο να εισέρχεται φως, λόγω του υπόγειου ή ημιπύγειου χαρακτήρα τους. Σε έναν από τους δόμους της θεμελίωσης του Β τοίχου ήρθε στο φως ένα λίθινο αγγείο στον τύπο της «Τράπεζας Προσφορών», ωστόσο, δεν φαίνεται να εντοπίσθηκε *in situ*. Από το δωμάτιο του ορόφου, το οποίο, πιθανότατα, έφερε κίονα στο μέσον του, βρέθηκαν πεσμένα ένας ιερός κόμβος από ελεφαντόδοντο, ο οποίος ίσως αποτελούσε τμήμα ένθετης διακόσμησης κάποιου ξύλινου επίπλου ή άλλου αντικειμένου. Ανάλογη περίπτωση, εξετάστηκε στο

²³⁴Οι γυψόλιθοι είναι λευκού ή ροδαλού χρώματος και συχνά χρησιμοποιούνται σε εσωτερικούς χώρους για το ευχάριστο αισθητικό αποτέλεσμα που παρέχουν (Μαντζουράνη 2005, 23-24).

Υπόστυλο Δωμάτιο 1.2 του Κτηρίου Β.2 του Μόχλου, όπου κατέπεσε από τον όροφο ελεφαντοστέινο ένθεμα.

Η Οικία Α της Τυλίσου χαρακτηρίζεται από την συχνή χρήση των πεσσών σε ισόγεια και ημιυπόγεια δωμάτια (**εικ. 232**). Ακόμα και η είσοδός της, βρισκόταν στην ανατολική της πρόσοψη και διαμόρφωνε πεσσοστήρικτη στοά. Πιο συγκεκριμένα, ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει το Δωμάτιο 3, το οποίο έχει χαρακτηριστεί από την Gesell (1985, 135) «Κρύπτη Πεσσών». Το εν λόγω δωμάτιο είναι τετράγωνο και υπάρχει μια έντονη οδόντωση στον ανατολικό τοίχο. Στο μέσον του διακρίνεται πεσσός αποτελούμενος από τουλάχιστον επτά, εξαιρετικής λάξευσης και επιμέλειας δόμους. Το δάπεδο ήταν πλακόστρωτο, ενώ δεν έφερε κοιλότητες ή βαθύνσεις. Σε μία από τις πλάκες του δαπέδου, είχε χαραχτεί ένα άστρο. Η τοιχοποιία είναι λαξευτή. Ο χώρος αυτός είναι το βορειότερο δωμάτιο του Ν τομέα της οικίας, ο οποίος έχει ερμηνευθεί ως χώρος διαμονής, σε αντίθεση με τον Β τομέα, στον οποίο οργανώνονται αποθήκες²³⁵. Το υπόστυλο αυτό δωμάτιο, δίνει πρόσβαση μέσω θύρας στα Ν στα Δωμάτια 4 και 5. Από τον όροφο μπορούσε κανείς να κατέβει στο δωμάτιο χρησιμοποιώντας την Κλίμακα Ι. Το Δωμάτιο 3 βρέθηκε γεμάτο με την σκευή του, η οποία περιλαμβάνει κυρίως αποθηκευτικά αγγεία, μία πυραμιδοειδή βάση για την τοποθέτηση κάποιου συμβόλου ή άλλου αντικειμένου, μία μεγάλη πήλινη λεκανίδα, ένα λίθινο αγγείο από στεατίτη, το οποίο έφερε δύο τεράστιες λαβές και ένα ανδρικό ειδώλιο σε σεβίζουσα στάση, το οποίο είναι βέβαιον ότι είχε καταπέσει από τον όροφο κ.ά. (Hazzidakis 1934, 14-15). Παρατηρείται, ότι πρόκειται για το τέταρτο ειδώλιο που έχει καταπέσει από τον όροφο σε ένα υπόστυλο δωμάτιο με πεσσό.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η περίπτωση της Οικίας Α στα Αχλάδια Σητείας (**εικ. 233**). Η εν λόγω οικία ίσως αποτελεί τμήμα ενός ευρύτερου οικισμού, ο οποίος δεν έχει ανασκαφεί πλήρως, αν και θεωρείται εξαιρετικά αμφίβολο. Η έκτασή της ανέρχεται στα 270 τ.μ. και έφερε δύο εισόδους, μία στα ΒΔ και μία στο μέσον της ανατολικής της πρόσοψης. Στα δεξιά της ανατολικής εισόδου, υπήρχε υπόστυλο δωμάτιο που έφερε πεσσό (Δωμάτιο Μ), όχι στο μέσον του δωματίου, αλλά ελαφρώς προς τα δυτικά. Στο σημείο όπου βρισκόταν ο πεσσός σώζεται μεγάλος λίθος, ο οποίος αποτελούσε την

²³⁵Στο ΒΑ άκρο της έπαυλης διαρθρώνονται δύο ορθογώνια δωμάτια (16 και 17), τα οποία επικοινωνούν μεταξύ τους μέσω θύρας. Στο μέσον καθενός από τα δωμάτια, υπάρχουν δύο πεσσοί. Η χρήση των δωματίων είναι, αδιαμφισβήτητα, αποθηκευτική, διότι εντοπίστηκαν πολλοί πίθοι στο εσωτερικό τους (Hazzidakis 1934, 21-23).

βάση του. Η τοιχοποιία δεν είναι λαξευτή, αλλά μεγαλιθική, δίνοντας την εντύπωση κυκλώπειας κατασκευής. Δεν υπάρχουν πληροφορίες σχετικά με τον τύπο του πεσσού. Δεν αποκλείεται οι λίθοι που τον αποτελούσαν να έχουν κλαπεί από τους κατοίκους των γύρω χωριών με σκοπό την κατασκευή σύγχρονων οικοδομημάτων. Επίσης, το δάπεδό του ήταν πιθανότατα ο φυσικός βράχος, κατά το δυνατό επιπεδοποιημένος. Υπάρχουν αρκετές διαφορές ως προς τα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά του Δωματίου Μ από τα υπόστυλα δωμάτια της κεντρικής Κρήτης. Εκτός από την διαφορετική τοιχοποιία, που προαναφέρθηκε, διαπιστώνεται διαφωνία μεταξύ των μελετητών ως προς τον τρόπο πρόσβασης στο εν λόγω δωμάτιο.

Ο πρώτος ανασκαφέας, τοποθετεί την είσοδο στην ΝΑ γωνία του, μέσω θύρας. Ως εκ τούτου, υπήρχε άμεση πρόσβαση σε αυτό από την κεντρική είσοδο της οικίας (Πλάτων 1959α, 213). Στην συνέχεια, ο Λευτέρης Πλάτων (Platon 1997, 192), στην επιτόπια έρευνά του, παρατήρησε ότι στον Ν τοίχο του Δωματίου Μ υπήρχαν τρεις βάσεις πεσσών και μία βάση παραστάδας. Οι εν λόγω παρατηρήσεις δεν περιλαμβάνονται στην κάτοψη της οικίας από τον πρώτο ανασκαφέα. Ωστόσο, ο μεταγενέστερος μελετητής της οικίας, θεωρεί ότι πρόκειται για πολύθυρο, το οποίο σε ύστερη φάση, σφραγίστηκε και στην θέση του διαμορφώθηκε ένας ενιαίος τοίχος με μόνο ένα δίθυρο. Οι Μαντζουράνη και Βαβουρανάκης (Mantzourani & Vavouranakis 2005α, 107), εκφράζουν αμφιβολίες σχετικά με την ύπαρξη πολυθύρου στο εν λόγω δωμάτιο. Η κατασκευή πολυθύρου σε ένα υπόστυλο δωμάτιο με πεσσό θα ήταν μία μοναδική περίπτωση ανάμεσα στα έως σήμερα δεδομένα της μινωικής αρχιτεκτονικής. Η μόνη λογική εξήγηση είναι ότι οι βάσεις που διακρίνονται στον Ν τοίχο αποτελούν την μεταφορά της εισόδου από τα Α του τοίχου, προς τα Δ. Αυτό ήταν απαραίτητο διότι η αρχική θέση της ενοχλούσε, πιθανότατα, όταν άνοιγε η κεντρική είσοδος του κτηρίου. Ως εκ τούτου, διαμορφώθηκε ένα δίθυρο στην ΝΔ πλευρά του δωματίου.

Συνήθως, ο εν λόγω τύπος δωματίων φέρει κλίμακα που τον συνδέει με τα δωμάτια του ορόφου ή γειτνιάζει με κλίμακα. Στην συγκεκριμένη περίπτωση, παρατηρείται επίσης διαφωνία μεταξύ των μελετητών όσον αφορά στην θέση της κλίμακας που οδηγούσε στον όροφο (Preziosi 1983, 22, Platon 1997, 192-193, Mantzourani & Vavouranakis 2005α, 108-110). Η άποψη του Preziosi είναι περισσότερο πιθανή, σύμφωνα με την οποία η κλίμακα βρισκόταν στον χώρο Ζ, μέρος του οποίου λειτουργούσε ως φωταγωγός. Ωστόσο, είναι σωστή η παρατήρηση νεώτερων μελετητών σύμφωνα με

την οποία, η οικία είχε ήδη δύο φωταγωγούς. Στην πραγματικότητα, η κλίμακα καταλάμβανε μέρος του Προθαλάμου Α και των δωματίων Ζ, Λ και Κ. Επρόκειτο για μία κλίμακα σχήματος L, η οποία δεν άφησε ίχνη λόγω της ξύλινης κατασκευής της και εξαιτίας της μη παρατήρησης των καταλοίπων της από τον πρώτο ανασκαφέα. Ο χώρος κάτω από την κλίμακα θα χρησιμοποιείτο ως αποθηκευτικός χώρος. Ως εκ τούτου, η παρουσία των λίθινων τοίχων, που είναι κάθετοι στον δυτικό τοίχο του Δωματίου Μ, αποτελούσαν αντιστήριξη της ξύλινης κλίμακας, ή απλά διαχωρίσματα. Η παρουσία της κλίμακας στο συγκεκριμένο σημείο της οικίας, το οποίο είναι κεντρικό, εξυπηρετεί τόσο την άμεση επικοινωνία του ορόφου με την έξοδο/είσοδο της οικίας, όσο και την εύκολη πρόσβαση στο Δωμάτιο Μ μέσω του ανοίγματος στον δυτικό του τοίχο.

Τα κινητά ευρήματα από το Δωμάτιο Μ είναι πολλά και σχετίζονται με καθημερινές, αποθηκευτικές και οικοτεχνικές εργασίες, όπως άφθονη κεραμική, ανάμεσα στην οποία, πithos με σχινοειδή διακόσμηση, άλλα πιθοειδή αγγεία, λεκανίδα μεγάλη με τοξοειδείς λαβές, χυτροειδές σκεύος, πρόχοι, κύαθοι, κύπελλα, χύτρες, τριπτήρας, δισκοειδές υφαντικό βάρος κ.ά. Με βάση τα παραπάνω, συνάγεται η διαπίστωση ότι το εν λόγω δωμάτιο είχε την λειτουργία ενός αποθηκευτικού χώρου ή/και μαγειρείου²³⁶. Επίσης, δεν αναφέρονται ευρήματα, τα οποία έχουν καταπέσει από τον όροφο.

Ενδεικτικό για την χρήση των υπόστυλων δωματίων, είναι και το παράδειγμα της Αγροικίας στην Επάνω Ζάκρο, η οποία είναι κτισμένη στην πλαγιά ενός λόφου, ώστε να έχει την δυνατότητα να εποπτεύει την κοιλάδα της περιοχής. Το κτήριο σώζεται σε αποσπασματική κατάσταση, ωστόσο ορισμένοι από τους τοίχους του διατηρούνται σε ικανό ύψος. Στο μέσον της οικίας, περίπου, στο επίπεδο του ισογείου, διαμορφώθηκε το Δωμάτιο Θ που έφερε πεσσό στο μέσον του και ελαφρώς προς τα δυτικά **(εικ. 234)**.

²³⁶Σχετικά με την αρχιτεκτονική και την χρήση του κτηρίου βλ. Devolder 2013, 55-60. Η συγγραφέας πιστεύει ότι πρόκειται για ένα κτήριο με οικοτεχνικό και αγροτικό χαρακτήρα. Ως μοναδικό αντικείμενο τελετουργικής σκευής, λαμβάνει υπόψη της ένα ρυτό ή πρόχου, που έφερε απεικόνιση ενός αγριμιού. Ανάλογη χρήση διαπιστώνεται και σε υπόστυλο δωμάτιο που έφερε πεσσό από το ανακτορικό κτήριο του Γαλατά. Πιο συγκεκριμένα, πρόκειται για το Δωμάτιο 12, στο οποίο εντοπίστηκαν άφθονα οστά, οργανική ύλη, πυρόχωμα, θαλάσσια όστρεα, πολλή κεραμική που αφορά σε σκεύη σεβριβισμού, κυπέλλων, καθώς επίσης και τμημάτων πήλινων φούρνων για την παρασκευή άρτου. Στην ερμηνεία αυτή συνηγορούν οι εκατοντάδες τριπτήρες και τα αναρίθμητα τριβεία, τα οποία εντοπίστηκαν παντού στο κτήριο. Με την χρήση τους κονιορτοποιούσαν τα δημητριακά. Επίσης, το δωμάτιο έφερε αποχέτευση (Ρεθεμιωτάκης 1999, 101-102). Τροφοπαρασκευαστικές δραστηριότητες, λάμβαναν χώρα και στο υπόστυλο Δωμάτιο 14, το οποίο φέρει στο μέσον του κίονα (Ρεθεμιωτάκης 1999, 99).

Ανήκει στον τύπο των πεσσών με πολλαπλούς δόμους, τουλάχιστον πέντε, ενώ δεν διακρίνεται για την επιμέλεια που παρατηρείται στις οικίες της κεντρικής Κρήτης. Η τοιχοποιία του δωματίου, αποτελείται από αργολιθοδομή, σε αντίθεση με την λαξευτή τοιχοποιία που κυριαρχεί σε αντίστοιχα παραδείγματα από τις οικίες που βρίσκονται κοντά στο ανάκτορο της Κνωσού. Παρόλα αυτά, οι εξωτερικοί τοίχοι της οικίας δίνουν κυκλώπεια εντύπωση, καθώς αποτελούνται από τεράστιους δόμους. Δεν υπάρχουν πληροφορίες σχετικά με την διαμόρφωση του δαπέδου, ωστόσο δεν φέρει τις συνηθισμένες κοιλότητες ή αυλακώσεις. Δεν εντοπίστηκε κλίμακα, παρόλα αυτά ένα κλιμακοστάσιο σχήματος Π διαμορφωνόταν στα νότια του διπλανού δωματίου Δ/Ε, το οποίο επικοινωνούσε με τον όροφο. Επίσης, είναι πολύ πιθανή η ύπαρξη παραθύρου στα ΝΑ του δωματίου, όπου διατηρούνται ίχνη αναθύρωσης για την στερέωση του ξύλινου πλαισίου (Πλάτων 1965, 221). Οι τοίχοι του δωματίου έφεραν κονίαμα με ίχνη διακόσμησης.

Όσον αφορά στα κινητά ευρήματα, περιλαμβάνουν κατά κύριο λόγο αποθηκευτικά αγγεία²³⁷. Πιο συγκεκριμένα, οκτώ πίθοι βρέθηκαν στο εσωτερικό του δωματίου. Έξι από αυτούς, ήταν τοποθετημένοι γύρω από τον πεσσό στο ΝΔ τμήμα του. Ένας ακόμα πίθος βρέθηκε στην ΒΑ γωνία του δωματίου και ένας ακόμα στον νότιο τοίχο. Ο ένας εξ αυτών, διακρίνεται για τα εικοσιέξι σύμβολα Γραμμικής Α Γραφής που έφερε ανάμεσα στις λαβές του. Επιπλέον, σημαντική είναι η αποκάλυψη ενός κρανίου μικρού ζώου, το οποίο ήταν τοποθετημένο μέσα στον πίθο και ένα ακόμα οστό, το οποίο πιθανότατα ανήκει σε άνθρωπο και ήρθε στο φως πίσω από έναν από τους πίθους. Τέλος, ο ανασκαφέας, κάνει λόγο για δύο πιθοειδή αγγεία, πολλά κωνικά κύπελλα, ένα μαχαίρι, μία σμίλη και ένα όστρεο πορφύρας (Πλάτων 1965, 221-223, Mantzourani-Vavouranakis 2005α, 122).

Συζήτηση και Συμπεράσματα

Ο τύπος των υπόστυλων δωματίων με πεσσό ή με κίονα, καθίσταται σαφές, ότι είναι απαραίτητος, τόσο τεχνολογικά όσο και αισθητικά κατά την Νεοανακτορική Εποχή. Η χρήση του εξελίσσεται σταδιακά από την Προανακτορική Εποχή, μέχρι και την ΜΜΙΑ περίοδο. Κατά την ΜΜΙΒ-II περίοδο, η χρήση των λίθινων πεσσών αρχίζει να

²³⁷Μία ακόμα χαρακτηριστική περίπτωση αποθηκευτικού υπόστυλου δωματίου με δύο πεσσούς, είναι το Δωμάτιο 4 στην Έπαυλη από το Βαθύπετρο Αρχανών. Σε αυτό ανεσκάφησαν σε άριστη κατάσταση 16 πίθοι (Μαρινάτος 1949, 103-107).

κυριαρχεί τόσο στην ανακτορική όσο και στην οικιστική αρχιτεκτονική. Κατά κύριο λόγο, παρατηρείται στην κεντρική Κρήτη η χρήση του πεσσού σε υπόγεια, ημιυπόγεια ή ισόγεια δωμάτια, ενώ οι κίονες κυριαρχούν στα δωμάτια του ορόφου. Στα ανατολικά του νησιού, διαπιστώνεται ένας συνδυασμός τόσο των δωματίων με πεσσό όσο και των δωματίων με κίονα σε δωμάτια του ισογείου ή του ορόφου. Ο πεσσός απαντά στις πιο πλούσιες ή διακριτές οικίες ενός οικισμού. Ως εκ τούτου, δεν αποκλείεται η χρήση του να αποτελεί, μεταξύ άλλων, ένδειξη κοινωνικής ευμάρειας ή/και εξουσίας. Αντιθέτως, ο κίονας είναι ένας πιο συνηθισμένος και φθηνός τρόπος υποστήλωσης ενός χώρου και απαντά στις πυκνοκατοικημένες περιοχές όπως είναι τα Γουρνιά.

Πιο συγκεκριμένα, στις υπό εξέταση θέσεις, παρατηρείται ότι υπόστυλα δωμάτια απαντούν σε οικίες, οι οποίες διακρίνονται ανάμεσα στις υπόλοιπες του οικισμού τόσο για τις διαστάσεις τους όσο και για τα σημαντικά ευρήματα που απέδωσαν. Η εσωτερική διαρρύθμιση των δωματίων με πεσσό, διαιρείται σε μικρότερους χώρους μέσω διαχωριστικών τοίχων, χαρακτηριστικό που ενδεχομένως αποσκοπεί στην καλύτερη οργάνωση των αντικειμένων που υπήρχαν στο εσωτερικό τους. Δεν παρατηρείται η λαξευτή τοιχοποιία και η επιμελημένη πλακόστρωση που απαντούν στην κεντρική Κρήτη, διότι συνολικά η αρχιτεκτονική του οικισμού της Ψύρας όσο και γενικά της ανατολικής Κρήτης είναι διαφορετική. Είναι περισσότερο «rustique». Παρατηρούνται, όμως, και κοινά χαρακτηριστικά. Φέρουν κλίμακα μέσω της οποίας επικοινωνούν άμεσα με τα δωμάτια του ορόφου. Επίσης, ακριβώς πάνω από τα δωμάτια με πεσσό, βρίσκεται άλλο υπόστυλο δωμάτιο με κίονα. Σε αρκετές από τις περιπτώσεις που εξετάστηκαν, τα πεσσοστήρικτα δωμάτια φέρουν θρανίο, ενώ δεν απουσιάζουν τα παράθυρα. Μέχρι και σήμερα κυριαρχεί η άποψη ότι ο εν λόγω τύπος δωματίων είναι σκοτεινός με σκοπό την τέλεση ιεροπραξιών. Ωστόσο, κάτι τέτοιο δεν αποδεικνύεται από τα αρχιτεκτονικά δεδομένα. Τουλάχιστον όχι σε όλες τις περιπτώσεις.

Στην Κεντρική Κρήτη στον τύπο των υπόστυλων δωματίων με πεσσό, χρησιμοποιείται λαξευτή τοιχοποιία. Ωστόσο, στην Ψύρα, η λαξευτή τοιχοποιία είναι μία δύσκολη τεχνική στην εφαρμογή, λόγω της έλλειψης πρώτων υλών αλλά και της δυσκολίας μεταφοράς των δόμων από άλλη περιοχή δια θαλάσσης. Ως εκ τούτου, χρησιμοποιείται η μεγαλιθική τοιχοποιία σε ορισμένα κτήρια και όχι σε όλο το εύρος τους. Στα Γουρνιά κυριαρχεί η χρήση της αργολιθοδομής, ωστόσο, από την ΥΜΙΒ και εξής και κατά

κύριο λόγο στις οικίες που βρίσκονται νοτίως του Ανακτορικού Κτηρίου, εφαρμόζεται η λαξευτή τοιχοποιία στις προσόψεις. Υπόστυλα δωμάτια απαντούν στις οικίες, οι οποίες είναι κτισμένες από απλή αργολιθοδομή και απουσιάζουν από το Ανακτορικό Κτήριο. Στον Μόγλο η χρήση της λαξευτής τοιχοποιίας κατά την ΥΜΙΒ υιοθετείται από τις πιο επιφανείς οικίες, ενώ ταυτόχρονα κατασκευάζονται δωμάτια με πεσσούς.

Η χρήση της λαξευτής τοιχοποιίας σε συνδυασμό με την χρήση υποστυλωμάτων, κίωνων ή πεσσών, δεν μπορεί να είναι τυχαία. Μετά τις εκτεταμένες καταστροφές που προκάλεσε η έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας, οι οποίες ήταν περισσότερο σοβαρές στην ανατολική Κρήτη, η χρήση ισχυρών εξωτερικών τοίχων στα κτήρια έγινε απαραίτητη. Αντίθετα η τεχνική αυτή προ πολλού είχε εδραιωθεί στην κεντρική Κρήτη. Αποτελούσε αναπόσπαστο τμήμα των επαύλεων γύρω από το ανάκτορο, καθώς επίσης ένδειξη της ριζωμένης τεχνογνωσίας και της ευμάρειας που χαρακτηρίζει τους κατοίκους της περιοχής. Τα κτήριά τους ανταπεξήλθαν καλύτερα σε φυσικές καταστροφές, όπως οι σεισμοί. Γι αυτό τον λόγο υιοθετείται στην συνέχεια από την ανατολική Κρήτη, όχι όμως από όλους λόγω αντικειμενικών δυσκολιών. Δεν υπήρχαν λατομεία εξόρυξης κατάλληλων λίθων για τέτοιου είδους μνημειακές οικοδομές και όταν δημιουργήθηκε το λατομείο στον Μόγλο, παρατηρείται σταδιακή αύξηση στην κατασκευή οικοδομημάτων με χαρακτηριστικά μνημειώδη. Κατά συνέπεια, εκτός από τεχνική που συμβάλλει στην βέλτιστη δυνατή στατικότητα των κτηρίων, παραμένει μία ακριβή τεχνολογία, που υιοθετείται από λίγες και επιφανείς οικίες. Εξελίσσεται συνεπώς σε μία μορφή ένδειξης κοινωνικού status.

Τα υπόγεια ή/και ισόγεια υπόστυλα δωμάτια ορισμένων κτηρίων, συνοδεύονται από την χρήση λαξευτής τοιχοποιίας ανάλογα με την δυνατότητα πρόσβασης και μεταφοράς των δόμων από το πλησιέστερο λατομείο στο σημείο όπου πρόκειται να χρησιμοποιηθούν και ανάλογα με την οικονομική δυνατότητα για μια τέτοια προσπάθεια. Σε διαφορετική περίπτωση, επιλέγεται η μεγαλιθική τοιχοποιία με την χρήση ντόπιου πετρώματος, η οποία είναι γνωστή από την Μέση Νεολιθική και συνεχίζεται η χρήση της ακατάπαυστα ως και την Νεοανακτορική Εποχή. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η Ψύρα. Η μεγαλιθική τοιχοποιία μπορεί να χρησιμοποιηθεί από μεγαλύτερο τμήμα μιας κοινότητας στις οικίες του οικισμού, διότι δεν είναι το ίδιο οικονομικά απαιτητική αν και παραμένει επίπονη και χρονοβόρα. Συνεπώς, η διαφορά ανάμεσα στην λαξευτή και στην μεγαλιθική τοιχοποιία, έγκειται

στο γεγονός, ότι η δεύτερη δεν αρκεί από μόνη της για να υποδηλώσει την ειδική κοινωνική θέση ενός κτηρίου μέσα σε έναν οικισμό και την οικονομική του ευρωστία. Πρέπει να συνοδεύεται και από συγκεκριμένο εσωτερικό σχεδιασμό της διαρρύθμισης, διακόσμηση και ειδική χρήση των δωματίων του (Mantzourani & Vavouranakis 2005β, 36, 42).

Επίσης, η επιλογή του τύπου του πεσσού είναι ενδεικτική των αντικειμενικών συνθηκών που επικρατούσαν σε κάθε περίπτωση οικοδόμησης ενός κτηρίου. Η επιλογή μονολιθικών πεσσών στο Κτήριο Β.2 του Μόχλου αποδεικνύει την μειωμένη τους αντοχή τόσο στις σεισμικές δονήσεις όσο και στις πιέσεις των υπερκείμενων βαρών. Έτσι εξηγούνται η ρωγμή και η κλίση που παρατηρούνται στον πεσσό του ανατολικού δωματίου. Στην Ψύρα, η μη διατήρηση των πεσσών υποδηλώνει τόσο την κακοτεχνία κατά την κατασκευή τους όσο και την απουσία τεχνογνωσίας, καθώς στους ελάχιστους διασωθέντες πεσσούς παρατηρείται ότι είναι κατασκευασμένοι από απλούς, ακατέργαστους λίθους. Στους πεσσούς, για την κατασκευή των οποίων χρησιμοποιούνται λαξευτοί λίθοι, ενίοτε, απαντούν εγχάρακτα σύμβολα όπως ο διπλός πέλεκυς, το άστρο ή η τρίαίνα. Παρόλα αυτά, εντοπίζονται και στα δάπεδα των δωματίων στα οποία χρησιμοποιείται λαξευτή τοιχοποιία (π.χ. Οικία Α Τυλίσου), καθώς επίσης στις προσόψεις των κτηρίων που φέρουν λαξευτή τοιχοποιία (π.χ. Ανακτορικό Κτήριο Γουρνιών, Δωμάτιο 13)²³⁸.

Η θέση των υπόστυλων δωματίων μέσα σε ένα κτήριο δεν είναι σταθερή. Ενδεχομένως, διαμορφώνονται στα σημεία όπου πρόκειται να κτιστεί όροφος και αυτό σίγουρα προϋποθέτει σχεδιασμό και επιμελημένη μελέτη, λαμβάνοντας υπόψη, τόσο την χρήση του κτηρίου, όσο και τις γεωμορφολογικές συνθήκες μιας περιοχής. Λόγου χάριν, το Κτήριο ΑΒ στην Ψύρα, χτίζεται στα όρια του λόφου με την πλαγιά, με αποτέλεσμα το Δωμάτιο 3 Α/Β/С να φέρει αναλημματικούς τοίχους, μεγαλιθική τοιχοποιία και πιθανότατα δύο πεσσούς, για την καλύτερη δυνατή στατικότητα. Κοινό στοιχείο ως προς την επιλογή της θέσης τους, είναι το επίπεδο του ισογείου ή ημιυπόγειου επιπέδου. Αυτό δικαιολογεί και την χρήση τους ως δευτερογενή δωμάτια αποθηκευτικών και βιοτεχνικών δραστηριοτήτων, όπως συμβαίνει ακόμα σε πολλά

²³⁸ Ως εκ τούτου, τα εν λόγω σύμβολα πιθανότατα αφορούν στην ταυτότητα του λιθοξόου ή του εργαστηρίου που κατασκεύασαν τον ξεστό τοίχο, παρά στην καθαγίαση ιερών χώρων, όπως συνήθως πιστεύεται. Αναφορικά με την χρήση και των συμβολισμό των τεκτονικών σημείων δίνονται περισσότερες λεπτομέρειες στο Υποκεφάλαιο 5.5 στο Μέρος VII.

χωριά της σύγχρονης ελληνικής επαρχίας. Είναι απαραίτητη, όμως, η άμεση πρόσβαση σε αυτά από τον όροφο, γι αυτό και σχεδόν σε όλες τις περιπτώσεις απαντά κλίμακα που τα συνδέει με αυτόν, αλλά και θύρες στο ισόγειο.

Τα δωμάτια με κίονα στον όροφο, είναι πιθανότατα κοινόχρηστοι χώροι, εξού και η ανεύρεση πολλών αγγείων καθημερινής χρήσης αλλά και αντικειμένων που σχετίζονται με την επίλωσή τους, όπως θρανία και ενθέματα επίπλων. Το ίδιο φαίνεται ότι ισχύει και για τα δωμάτια με κίονα που απαντούν στα Γουρνιά αλλά και στον Μόχλο. Είναι κεντρικά δωμάτια για την οικία και συντηρούν την παράδοση της χρήσης του κίονα, ως ένα φθινό και πρακτικό μέσο αντιστήριξης της οροφής, αλλά και απόδοσης επισημότητας.

Η Μιχαηλίδου (1987, 516-525) πιστεύει ότι τα δωμάτια με κίονα είναι τα κεντρικά δωμάτια μιας οικίας, στα οποία, ενδεχομένως, τελούνταν και λατρευτικές πράξεις. Σε αυτά συμπεριλαμβάνει και την κεντρική αίθουσα με *implunvium* που παρατηρείται στο Παλαίκαстро. Ακόμα θεωρεί ότι το δωμάτιο με κίονα αντικαταστάθηκε από το Σύστημα Αιθουσών και την χρήση πολυθύρων. Επισημαίνει ότι το ΣΑ αφαιρεί από το κιονοστήρικτο δωμάτιο την λειτουργία του ως χώρου υποδοχής γι αυτό υιοθετείται κυρίως από τις επώνυμες επαύλεις και όχι από τους πυκνοκατοικημένους οικισμούς. Κατά συνέπεια, τα δωμάτια με κίονα μεταφέρονται στον όροφο. Η Μιχαηλίδου, έχει ίσως δίκιο λέγοντας ότι τα ΣΠ, ουσιαστικά, αντικαθιστούν σταδικά τους πεσσούς ή τους κίονες, στην πραγματικότητα όμως, φαίνεται ότι τα υποκαθιστούν σε περιπτώσεις χώρων μεγάλων διαστάσεων.

Το ΣΠ δεν υιοθετείται από τις οικίες των Γουρνιών λόγω του πυκνοκατοικημένου χαρακτήρα της περιοχής, όπως ήδη έχει σχολιασθεί. Ωστόσο, τόσο τα κιονοστήρικτα, όσο και τα πεσσοστήρικτα δωμάτια συνυπάρχουν στο Ανακτορικό Κτήριο με τα ΣΑ. Αυτό παρατηρείται, βεβαίως, και σε αρκετές περιπτώσεις οικιών, γεγονός που σημαίνει ότι τα ΣΑ εξυπηρετούσαν και τους προαναφερθέντες συμπληρωματικούς σκοπούς, πέραν της υποστύλωσης ευρύχωρων δωματίων. Η κυρίαρχη παρουσία του κιονοστήρικτου δωματίου στα Γουρνιά ταυτόχρονα με τα πεσσοστήρικτα, αποτελεί μία ένδειξη της σχετικά ομοιογενούς κοινωνικής θέσης των κατοίκων της πόλης. Παρά την απουσία λαξευτής τοιχοποιίας από την πλειονότητα των οικιών, απαντούν τα προαναφερθέντα χαρακτηριστικά της νεοανακτορικής αρχιτεκτονικής,

υποδηλώνοντας την κατά περίπτωση χρήση τους από οποιοδήποτε μέλος της κοινότητας.

Τα κινητά ευρήματα από τις εξετασθείσες θέσεις υποδηλώνουν την χρήση των υπόστυλων δωματίων κυρίως για καθημερινές δραστηριότητες και πιο συγκεκριμένα για αποθήκευση ή για τέλεση πληθώρας οικοτεχνικών εργασιών. Στην ανατολική Κρήτη τα ευρήματα από τα πεσσοστήρικτα δωμάτια είναι κατά κύριο λόγο σκεύη αποθήκευσης όπως μεγάλοι πίθοι και άλλα πιθοειδή, ενώ δεν απουσιάζει ποικιλία μαγειρικών σκευών, λεκανίδων και ειδών βιοτεχνικών δραστηριοτήτων, όπως οι πρώτες ύλες και τα εργαλεία. Η αποθήκευση σημαντικών προϊόντων και πολύτιμων αντικειμένων προς ανταλλαγή, όπως το τάλαντο χαλκού, η ορεία κρύσταλλος, το έλασμα χρυσού κ.ά. είναι στοιχεία που αφορούν όχι μόνο στην αποθήκευση αλλά και στην φύλαξή τους ή απόκρυψή τους. Ωστόσο, παρατηρούνται περιπτώσεις, στις οποίες εντοπίζονται ίχνη τέλεσης συμβολικών πράξεων και πιο συγκεκριμένα αποθέτες θεμελίωσης. Στο Δωμάτιο 1.1. του Κτηρίου Β.2 του Μόχλου, αποκαλύφθηκε ανεστραμμένο κύπελλο πάνω σε τάλαντο. Στο κιονοστήρικτο δωμάτιο της Οικίας C.1 στον Μόχλο ήρθε στο φως σύνολο πρόχων και κυπέλλων. Στα Δωμάτια 3A/B/C του κτηρίου AB στην Ψύρα, βρέθηκαν τρία όστρεα μαζί με ένα ανεστραμμένο κύπελλο. Επίσης, στο υπόστυλο δωμάτιο με τους τρεις πεσσούς και στο δυτικό υπόστυλο δωμάτιο της Νότιας Οικίας αναφέρονται αποθέτες θεμελίωσης, στους οποίους κυριαρχεί η παρουσία κυπέλλων²³⁹.

Στην Κεντρική Κρήτη, υπάρχουν αρκετές περιπτώσεις στις οποίες τα κινητά ευρήματα από την ΥΜΙΑ-Β περίοδο είναι ανύπαρκτα ή ελάχιστα εξαιτίας της ΥΜΙΙ κατοίκησης που απομάκρυνε τα κατάλοιπα προηγούμενων φάσεων. Στις περιπτώσεις που εξετάστηκαν ως συγκριτικό υλικό, τα ευρήματα από τις υπόστυλες αίθουσες και από τις αποκαλούμενες «Κρύπτες Πεσσών» περιλαμβάνουν, κατά κύριο λόγο, ανάμεικτη κεραμική, στην οποία όμως κυριαρχούν τα αγγεία αποθήκευσης, οι πυραμιδοειδείς βάσεις για την τοποθέτηση, ενδεχομένως, διπλών πελέκεων, λίθινα αγγεία, αμφορείς, λύχνοι, ενώ όπου δεν υπάρχουν οι λαξευμένες στο δάπεδο λεκανίδες και τα κανάλια, παρατηρούνται μεγάλες, πήλινες λεκανίδες, οι οποίες δεν αποκλείεται να

²³⁹ Στα προαναφερθέντα παραδείγματα θα μπορούσαν να προστεθούν και τα τουλάχιστον διακόσια (200) ανεστραμμένα κύπελλα στο Δωμάτιο με Πεσό της Οικίας στους Γυψάδες, ωστόσο το σύνολο αυτό ανήκει πιθανότατα σε ΥΜΙΙ-ΙΙΙ επίχωση.

υποκαθιστούν τις λίθινες. Το γεγονός ότι στην κεντρική Κρήτη, δεν σώθηκαν επαρκή δεδομένα που να αφορούν στην σκευή από το επίπεδο του δαπέδου, οδήγησε τους μελετητές στην υπόθεση ότι χρησιμοποιούνταν ως οικιακά ιερά. Η υπόθεση αυτή, βασίστηκε τόσο στην μνημειώδη αρχιτεκτονική τους, όσο και στην σκευή που κατέπεσε από τα δωμάτια των ορόφων και κυρίως των υπόστυλων δωματίων με κίονα. Εξαιρεση αποτελεί το Δωμάτιο 3 της Οικίας Α της Τυλίσου, στο οποίο ήρθαν στο φως, από το επίπεδο του δαπέδου, ευρήματα παρόμοια με τα αντίστοιχα της ανατολικής Κρήτης. Επιπλέον εξαιρείται το Δωμάτιο Η της Ανεξερεύνητης Έπαυλης, στο οποίο αποκαλύφθηκε πληθώρα ευρημάτων που το συνδέουν με μεταλλοτεχνικές δραστηριότητες. Το πιο σημαντικό στοιχείο, ωστόσο, που αφορά στις επαύλεις από την κεντρική Κρήτη, είναι ότι μεγάλο μέρος του ανασκαφικού υλικού ανήκει στην ΥΜΙΙΙ περίοδο. Όπως θα καταδειχθεί και σε επόμενα κεφάλαια, η εικονογραφία αλλά και άλλα δεδομένα ΥΜΙΙΙ χρονολόγησης, έχουν επηρεάσει βαθιά τις ερμηνευτικές προσεγγίσεις των μελετητών όσον αφορά την Νεοανακτορική Εποχή μέχρι και την ΥΜΙΒ περίοδο.

Από τα δωμάτια με κίονα του ορόφου, τα ευρήματα είναι περισσότερα και σε καλύτερη κατάσταση διατήρησης. Πιο συγκεκριμένα, είναι τέσσερις οι περιπτώσεις, στις οποίες κατέπεσαν από το κιονοστήρικτο δωμάτιο του ορόφου στο πεσσοστήρικτο δωμάτιο του ισογείου, ειδώλια. Πιο συγκεκριμένα, πρόκειται για την Οικία Α της Τυλίσου, για το Κτήριο Β.2 του Μόχλου, για το Μικρό Ανάκτορο και την Ανεξερεύνητη Έπαυλη στην Κνωσό. Επιπλέον, από τον όροφο έχουν καταπέσει ρυτά όπως στις περιπτώσεις των Κτηρίων ΑΦ στην Ψύρα, του Μικρού ανακτόρου, της Ανεξερεύνητης Έπαυλης της Νότιας Οικίας στην Κνωσό, καθώς επίσης του Κτηρίου Β.2 στον Μόχλο. Από το δωμάτιο με κίονα του Κτηρίου Β.2 ήρθαν στο φως και άλλα αντικείμενα που ενέχουν συμβολισμό παρά καθημερινή/πρακτική χρήση, όπως το ομοίωμα πλοιαρίου και το φαλλικό ομοίωμα στο ίδιο αρχαιολογικό περιβάλλον με το ειδώλιο. Από τους ορόφους των κτηρίων δεν απουσιάζει η ανεύρεση πολύτιμων αντικειμένων που μάλλον αποτελούσαν τμήμα της επίπλωσής του, όπως ελεφάντινα ενθέματα από την Νότια Οικία της Κνωσού και από το Κτήριο Β.2 του Μόχλου. Επίσης, κυρίαρχη θέση έχουν τα αγγεία πόσης, τα προχυτικά αγγεία και τα λοπάδια, αποδεικνύοντας την συγκέντρωση ανθρώπων στον όροφο με σκοπό την κατανάλωση ποτού και φαγητού.

Επιπλέον, παρατηρείται η ταυτόχρονη ανεύρεση αντικειμένων που σχετίζονται με την οικοτεχνική δράση των ενοίκων τους, όπως είναι τα υφαντικά βάρη, μεταλλικά προϊόντα κ.ά. Συνεπώς, στον όροφο συγκεντρώνονται όλες οι πτυχές της καθημερινής δραστηριότητας, στο επίκεντρο της οποίας βρίσκεται η κοινωνική συναναστροφή. Ωστόσο, η παρουσία ειδωλίων σε τέσσερις από τις εξετασθείσες περιπτώσεις²⁴⁰, αποδεικνύουν ότι μία από τις πτυχές της καθημερινότητας των ανθρώπων, που λάμβανε χώρα στον όροφο, ήταν και η έκφραση των μεταφυσικών τους ανησυχιών. Έχει εδραιωθεί η εντύπωση ότι αποτελούν ένα σχετικά συχνό εύρημα στις υπόστυλες με πεσσο αίθουσες (Παπαδάκη 2018α, 90). Ωστόσο, αυτό συμβαίνει, επειδή δεν έχει ληφθεί υπόψη το στρωματογραφικό περιβάλλον. Στην πλειονότητα των περιπτώσεων τα ειδώλια είναι πεσμένα από τον όροφο του κτηρίου. Συνεπώς, λανθασμένα, θεωρούνται ένδειξη για την λατρευτική χρήση των πεσσοστήρικτων χώρων. Ειδικά στην περίπτωση του δωματίου με κίονα στο Κτηρίου Β.2. η ταυτόχρονη παρουσία ειδωλίου, ομοιώματος πλοιαρίου και φαλλικού ομοιώματος, θα μπορούσαν να ερμηνευτούν ως μία συγκέντρωση αντικειμένων που βρίσκονταν τοποθετημένα, ίσως σε κάποιο έπιπλο, με σκοπό την προσευχή, την διατήρηση της ευημερίας, την προστασία της ναυσιπλοΐας του Μόχλου ή/και την (προ)φύλαξη του σπιτιού από το κακό²⁴¹. Στην Ανεξερεύνητη Έπαυλη της Κνωσού, στην οποία οι ενδείξεις για την ισχυρή παρουσία μεταλλουργικών δραστηριοτήτων είναι πολύ ισχυρές, ήρθαν στο φως δύο ειδώλια, ένα από τον όροφο και ένα από το επίπεδο του δαπέδου του Δωματίου Η. Σε αυτήν την περίπτωση, είναι πολύ πιθανό να τίθεται υπό θεϊκή «προστασία» η μεταλλουργία και το εμπόριο μετάλλων, όπως πολύ συχνά παρατηρείται και στην Εγγύς Ανατολή²⁴².

Συνοψίζοντας, μέχρι σήμερα έχει εδραιωθεί μία ερμηνεία που ταυτίζει τα υπόστυλα δωμάτια με οικιακά ιερά ή με τους κεντρικά δωμάτια των οικιών στα οποία μερικές φορές τελούνται ιεροπραξίες. Θεωρείται ότι τα υπόστυλα δωμάτια είναι «πολυχώροι», δηλαδή δωμάτια πολλαπλών χρήσεων (δωμάτια υποδοχής, συμποσίων, αποθήκευσης,

²⁴⁰ Αν και κάποιες από αυτές ανήκουν σε ΥΜΙΙΙ επιχώσεις.

²⁴¹ Ανάλογες τέτοιες μικρές περιοχές μέσα σε ένα δωμάτιο, οι οποίες είναι αφιερωμένες στην τοποθέτηση συμβόλων με αποτρεπτικό χαρακτήρα, διατηρούνται στο νησί και κατά την ΥΜΙΙΙ περίοδο. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα το Δωματίου Χ7 της Οικίας Χ του Κομμού (Shaw. & Shaw 2013, 13, pl.1A), ή το αποκαλούμενο «Fetish Shrine» στο Μικρό Ανάκτορο στην Κνωσό.

²⁴² Ναός της Αθώρ στο Arabah του Ισραήλ γειτνιάζει με εγκαταστάσεις επεξεργασίας μεταλλεύματος και παραγωγής μεταλλικών αντικειμένων. Η θεά που συχνά αναπαρίσταται με την μορφή αγελάδας, θέτει υπό την προστασία της αυτές τις βιοτεχνικές δραστηριότητες (Rothenberg 1970, 63-68).

εργασίας, βιοτεχνικής δραστηριότητας και ενίοτε τελετουργικών δρωμένων). Ωστόσο, τα δεδομένα που αφορούν σε αυτόν τον αρχιτεκτονικό τύπο δεν είναι τόσο αντιφατικά, όσο παρατηρείται, λόγου χάριν, στις αποκαλούμενες «Δεξαμενές Καθαρμών», για τις οποίες κυριαρχεί βεβαιότητα ότι πρόκειται για ιερά. Στα υπόστυλα δωμάτια με πεσσό κυριαρχούν τα αγγεία αποθήκευσης και κατάλοιπα που τα συνδέουν με δραστηριότητες οικοτεχνικού αλλά και βιοτεχνικού χαρακτήρα. Αρκετά από αυτά φέρουν παράθυρα και δεν κυριαρχεί το σκοτάδι, ενώ στις περιπτώσεις εκείνες που δεν εισρέει στο δωμάτιο φυσικό φως, φωτίζονται με την χρήση λύχνων. Τόσο οι λίθινες κοιλότητες όσο και τα κανάλια που ενίοτε λαξεύονται στο δάπεδό τους, θα πρέπει να σχετίζονται με τις προαναφερθείσες δραστηριότητες. Όπου απουσιάζουν οι λαξευμένες στην πλακόστρωση λεκανίδες, υποκαθίστανται από μεγάλες πήλινες ή λίθινες φορητές λεκανίδες. Δεν θα έπρεπε να κυριαρχεί βεβαιότητα σχετικά με την χρήση τους για την τέλεση χοών και προσφορών γιατί δεν αποδεικνύεται. Αν λάβουμε υπόψη ότι σε αρκετές περιπτώσεις αποθηκευτικά αγγεία τοποθετούνταν γύρω από τον κεντρικό πεσσό, μπορεί να υποτεθεί ότι αυτά τα «κενά» χρησιμοποιούνταν ως θήκες για την τοποθέτηση αγγείων ή άλλων αντικειμένων. Δεν θα ήταν δυνατό, σε αυτά τα δωμάτια να συνδυάζεται η τέλεση συμποσίων, τελετουργικών χοών και η συγκέντρωση πολλών ανθρώπων με την ύπαρξη τεράστιων πίθων και καταλοίπων οικοτεχνικών δραστηριοτήτων. Τα εν λόγω δωμάτια, αποτελούν τα «κατώγεια» των οικιών, που μέχρι και σήμερα απαντούν σε οικισμούς της επαρχίας.

Η οργάνωση αυτή της οικίας, εξυπηρετεί τις κοινωνικές και οικονομικές ανάγκες του οίκου κατά τη Νεοανακτορική Εποχή. Η μεγάλη έκταση των οικιών, ακόμα και εκείνων που χαρακτηρίζονται αγρεπαύλεις, οι αποθηκευτικοί χώροι αλλά και τα δωμάτια με βιοτεχνικό χαρακτήρα, υποδηλώνουν την λειτουργία του μινωικού σπιτιού, ως αυτόνομου, παραγωγικού πυρήνα και ταυτόχρονα αναπόσπαστου τμήματος μίας σύνθετης κοινότητας. Το μινωικό σπίτι είναι μία αυτόαρκτης, εύπορη κοινωνική μονάδα, για την οποία οποιαδήποτε προκειμένου να ανταπεξέλθει στον απαιτητικό κοινωνικό της ρόλο, απαιτείται ευρυχωρία και οργανωμένη διάταξη των εσωτερικών της χώρων. Ο πεσσός και η λαξευτή ή μεγαλιθική τοιχοποιία συμβάλλουν στην στήριξη της ανωδομής του κτηρίου και ίσως στην επίδειξη κοινωνικής δύναμης και ικανότητας να υιοθετηθούν επιβλητικοί αρχιτεκτονικοί τύποι από την κοινότητα. Η χρήση των

πρώτων υλών αλλά και των τεχνικών κατασκευής εξαρτώνται από παράγοντες, γεωγραφικούς, κοινωνικούς και συσσώρευσης πόρων.

Όσον αφορά στο ενδεχόμενο τέλεσης ιεροπραξιών στα υπόστυλα δωμάτια, η παρουσία «αποθετών θεμελίωσης» σε κάποια από αυτά, πράγματι υποδηλώνει την διενέργεια τελετουργιών, οι οποίες ανάλογα με το αρχαιολογικό περιβάλλον έχουν διαφορετικό συμβολισμό. Η Παπαδάκη (2018α, 98) πιστεύει ότι οι αποθέτες εντός δωματίων με πεσσό έχουν ως συμβολισμό την ενδυνάμωση του κτηρίου, όπως άλλωστε και ο πεσσός. Ως εκ τούτου, τα δωμάτια που φέρουν πεσσό είναι «κτηριακά» ιερά στα οποία διεξάγονται τελετουργίες με σκοπό την αποφυγή της δυσμένειας των χθόνιων θεοτήτων.

Στην περίπτωση της Οικίας C.1 ο αποθέτης τοποθετείται κάτω από το δάπεδο της ΥΜΙΑ περιόδου. Οι χοές και η κατανάλωση ποτού για την καλή τύχη του νέου σπιτιού σε ένα σειсмоγενές περιβάλλον, απαντούν συχνά ως τελετουργίες αποτρεπτικού χαρακτήρα. Στο Δωμάτιο 1.1 του Κτηρίου Β.2 του Μόχλου, η παρουσία ενός ακέραιου ταλάντου χαλκού σε συνδυασμό με το ανεστραμμένο κύπελλο στην επιφάνειά του, υποδηλώνει τελετουργία με σκοπό την προστασία και τον πολλαπλασιασμό του πλούτου. Παρόμοιο συμβολισμό έχει και η ανεύρεση τριών οστρέων και ενός ανεστραμμένου κωνικού κυπέλλου στο Δωμάτιο 3Α/Β/С του Κτηρίου ΑF στην Ψύρα. Τα όστρεα συλλέχθηκαν ζωντανά από βαθιά νερά της θάλασσας προκειμένου να χρησιμοποιηθούν σε αυτήν την συμβολική τελετή. Το συγκεκριμένο σύνολο δωματίων συγκεντρώνει στοιχεία που συνδέονται με οικοτεχνικές δραστηριότητες και το θαλάσσιο εμπόριο από το οποίο η Ψύρα εξαρτιόταν. Οι τελετουργίες αυτές, εντάσσονται στο πλαίσιο των «λαϊκών» αποτρεπτικών εθίμων, αφορούν στις δεισιδαιμονίες, που συχνά χαρακτηρίζουν τις μικρές και απομακρυσμένες από τα κέντρα εξουσίας κοινότητες. Ωστόσο, προκαλεί ενδιαφέρον το γεγονός ότι αυτές οι αποτρεπτικές, «οικιακές» τελετουργίες, απαντούν και στα ανάκτορα, όπως και οι υπό μελέτη αρχιτεκτονικοί τύποι, οι οποίοι έλκουν την καταγωγή τους από προανακτορικά αρχέτυπα. Εφαρμόζονται στην ταφική και οικιστική αρχιτεκτονική και στην συνέχεια στα μνημειώδη συγκροτήματα εγκαταστάσεων, τα οποία αποκαλούνται ανάκτορα.

Κατά συνέπεια, γεννιέται το ερώτημα: Οι οικίες υιοθετούν «ανακτορικά» χαρακτηριστικά κατά την ΜΜΙΒ-ΥΜΙΒ περίοδο ή τα «ανάκτορα» αναπαράγουν την ήδη γνωστή οικιστική αρχιτεκτονική στην μεγάλη κλίμακα (*large-scale*); Γενικά, στην

τέχνη και στην αρχιτεκτονική, οι πρωτοπόρες ιδέες γεννώνται σε ελίτ περιβάλλοντα, αφού οι περισσότερες από αυτές εκφράζουν την κοινωνική επίδειξη και υπεροχή. Ωστόσο, οι ιδέες αυτές λαμβάνουν υπόψη τους κάποιες παγιωμένες αντιλήψεις και ιδέες, που μπορεί να υφίστανται και παλαιότερα, αλλά δεν είχαν αναδειχθεί.

Υποκεφάλαιο 5.3. Δωμάτια με Θρανία

Τα δωμάτια με θρανίο στην μινωική αρχιτεκτονική θεωρούνται χώροι τέλεσης ιεροπραξιών και συχνά χαρακτηρίζονται ως Ιερά με Θρανίο (*Bench Shrines*). Έχουν μελετηθεί αρκετά στο πλαίσιο των ανακτόρων και των επαύλεων με αποτέλεσμα, ενίοτε, να θεωρούνται χώροι υποδοχής ή απόθεσης αναθημάτων. Όμως, στις απλές οικίες η χρήση τους δεν είναι επιβεβαιωμένη ή θεωρούνται οικιακά ιερά, ερμηνεία που προκύπτει από την ανεύρεση πιθανών αντικειμένων τελετουργικής σκευής. Η κατασκευή θρανίων είναι διαχρονική στην οικιακή αρχιτεκτονική όχι μόνο του Αιγαίου, αλλά και συνολικά των προϊστορικών πολιτισμών. Πρόκειται για ένα στοιχείο της επίπλωσης ενός δωματίου, ιδιαίτερα πρακτικό, το οποίο θα μπορούσε να έχει πολλές χρήσεις. Ως εκ τούτου, παρατηρείται σύγχυση κάθε φορά που επιχειρείται η ερμηνεία του. Κατά κύριο λόγο, η κινητή σκευή, όπου σώζεται, είναι αυτή που συμβάλλει καταλυτικά στην ανίχνευση της λειτουργίας ενός δωματίου με θρανίο. Λίθινες κατασκευές, οι οποίες λειτουργούν ως θρανία, απαντούν και σε εξωτερικούς χώρους, συνήθως σε μικρές αυλές των οικιών ή σε μεγαλύτερους, κοινόχρηστους αύλειους χώρους.

Τα δωμάτια που φέρουν θρανίο δεν αποτελούν μία κανονιστική δομοστοιχείωση. Τα βασικά χαρακτηριστικά τους, μπορούν να συνοψιστούν ως εξής:

- Η κατασκευή θρανίων απαντά στη μινωική αρχιτεκτονική ήδη από την ΠΜ περίοδο. Τα θρανία κτίζονται από αργολιθοδομή, η οποία στην συνέχεια καλύπτεται με κονίαμα. Κατά την Νεοανακτορική Εποχή εφαρμόστηκε η πρακτική της κάλυψής τους με λίθινες πλάκες (Shaw 2015, 139). Κατά την κατασκευή των θρανίων, μικροί τετράγωνης διατομής πεσσοί ή παραστάδες τοποθετούνται ο ένας απέναντι στον άλλον. Στην συνέχεια, λεπτές, λίθινες πλάκες ή αργοί λίθοι τοποθετούνται ανάμεσα τους για την κατασκευή του **(εικ. 235)**.

- Ενίοτε, οι προσόψεις τόσο των πεσσών όσο και των πλακών εγχαράσσονται με τριάδες οριζόντιων και κάθετων ραβδώσεων σε εναλλαγή (τρίγλυφα). Η διακόσμηση αυτή, απαντά συχνότερα στην νότια, κεντρική Κρήτη και πιο συγκεκριμένα στη Μεσαρά. Σπάνια εκτός αυτής της περιοχής²⁴³.
- Στην ανατολική Κρήτη θρανία κτίζονται πολύ συχνά τόσο σε απλές οικίες και επαύλεις όσο και στα «ανακτορικά» κτήρια. Η κατασκευή τους είναι συνήθως από αργολιθοδομή, ενώ η άνω επιφάνειά τους καλύπτεται με πλάκες, ή μεγαλύτερους πλακοειδείς λίθους.
- Σε ένα δωμάτιο μπορούσε να διαμορφωθεί Σύστημα Θρανίων (ΣΘ) μέσω της προέκτασης ενός θρανίου, σε περισσότερες από μία πλευρές του δωματίου.
- Στις πιο επιμελώς κατασκευασμένες περιπτώσεις, στον τοίχο που ακουμπά το θρανίο, τοποθετούνται πλάκες ορθομαρμάρωσης (*dadoes*).
- Η θέση των θρανίων ποικίλει, γι αυτό εντοπίζονται σε διαδρόμους, προθαλάμους, δωμάτια διαμονής, αυλές κ.α.

Ιστορία της έρευνας για τα Δωμάτια με Θρανίο

Η Πιλάλη-Παπαστερίου (1984, 15-29), εξετάζει μόνο εκείνες τις περιπτώσεις δωματίων με θρανία που θεωρούνται ιερά. Προτείνει τέσσερις τύπους ιερών, ενώ ο κάθε ένας διαιρείται σε υποκατηγορίες. Πρόκειται για την πιο εμπειριστατωμένη μελέτη που έχει διεξαχθεί με θέμα τα ιερά που φέρουν θρανίο. Η πλειονότητα αυτών των δωματίων θεωρείται από την συγγραφέα ότι έχει ιερό χαρακτήρα, κυρίως όμως στα μετανακτορικά και υπομινωικά χρόνια. Πιστεύει ότι τα θρανία χρησιμοποιούνταν για την τοποθέτηση λατρευτικών αγαλματιδίων και ειδωλίων, όταν η μυκηναϊκή κυριαρχία στο νησί επηρέασε το μινωικό τελετουργικό τυπικό, απομακρύνοντάς το από την θεοκρατική, βασιλική εξουσία. Υποστηρίζει την άποψή της λέγοντας, ότι στην ανακτορική τέχνη δεν συνηθίζεται η απεικόνιση ιερών με θρανία.

Η Gesell (1985, 19-22 1987, 123-128), παρατηρεί ότι τα δωμάτια με θρανίο δεν έχουν μία σταθερή αρχιτεκτονική μορφή. Κάποια από αυτά αποτελούν απλώς επιμελώς κατασκευασμένα δωμάτια σε επαύλεις και ανάκτορα, ενώ άλλα αποτελούσαν κοινά δωμάτια σε οικίες αγροτών και εργατών. Ταυτίζει τριανταπέντε παραδείγματα ως

²⁴³Αυτός ο τύπος θρανίων έχει εξετασθεί με λεπτομέρεια από τους Pernier & Banti (1951, 148-149) και Graham (1987, 197-198, n. 11).

οικιακά ιερά με θρανίο και θεωρεί ότι αποτελούν ένα σύνολο δωματίων, το οποίο απαρτίζεται από τρία δωμάτια. Ειδικότερα, αναφέρεται στον προθάλαμο, το κυρίως ιερό και ένα βοηθητικό/αποθηκευτικό δωμάτιο για την φύλαξη της τελετουργικής σκευής. Παρόλα αυτά, πολλές από τις περιπτώσεις που εξετάζει, ερμηνεύονται ως ιερά με βάση αντικείμενα της σκευής του ορόφου, τα οποία κατέπεσαν στα ισόγεια και υπόγεια δωμάτια των κτηρίων. Επίσης, πιστεύει ότι ορισμένα από τα δωμάτια που φέρουν θρανία, σχετίζονται με κοινοτικές τελετουργίες.

Ο Rutkowski (1986, 141), ισχυρίζεται ότι το θρανίο έχει πάντα τον ίδιο ρόλο, αυτόν της τοποθέτησης αντικειμένων. Εξαρτάται από τα κινητά ευρήματα, αν ένα δωμάτιο που φέρει θρανίο είναι ιερό ή ένας χώρος οικιακής χρήσης. Σε έναν χώρο που χρησιμοποιείται για την τέλεση ιεροπραξιών, πάνω στο θρανίο τοποθετείται η τελετουργική σκευή, όπως ειδώλια και άλλα αναθήματα. Παρόλα αυτά, για την πλειονότητα των περιπτώσεων που είχαν ταυτιστεί ως ιερά με θρανίο από παλαιότερους μελετητές, εκφράζει την αμφισβήτησή του.

Οι Μαρινάτου και Betancourt (Marinatos 1993, 98-103 και Betancourt-Marinatos 1997, 91-98), εξετάζοντας περιπτώσεις από τα ανάκτορα πιστεύουν, ότι ήδη από τα παλαιοανακτορικά χρόνια, τα δωμάτια με Συστήματα Θρανίων λειτουργούσαν ως τραπεζαρίες. Επρόκειτο για τον χώρο όπου γευμάτιζαν οι ένοικοι ενός κτηρίου. Ωστόσο, η Μαρινάτου υποθέτει ότι τα γεύματα είναι τελετουργικού περιεχομένου, γι αυτό και ονομάζει τα δωμάτια «*Dining Shrines*». Είναι οι χώροι στους οποίους εορταζόταν η περίοδος της συγκομιδής της αγροτικής παραγωγής με σκοπό την σύσφιξη των κοινωνικών δεσμών των μελών της κοινότητας.

Ο Koehl (1997, 145-147), υποστηρίζει ότι το «*άνδρειον*» των αρχαϊκών χρόνων προηγείται της εποχής της καθόδου των Δωριέων. Εξετάζει συγκεκριμένες οικίες στην μινωική Κρήτη, στις οποίες θεωρεί ότι απαντούν παρόμοια χαρακτηριστικά αρχιτεκτονικής και εσωτερικής διαρρύθμισης με αυτή των ανδρείων. Πιο συγκεκριμένα, ένα ανδρείο αποτελείται από μία αίθουσα συμποσίων (*Τράπεζα*), ένα δωμάτιο ύπνου (*Κοιμητήριο*), βοηθητικούς χώρους και μαγειρείο. Η μεγάλη αίθουσα, στην οποία συγκεντρώνονταν άνδρες, ανώτατα, ενδεχομένως, μέλη της μινωικής κοινωνίας, έφερε θρανίο στις τρεις από τις τέσσερις πλευρές της, ενώ στην τέταρτη υπήρχε η θύρα πρόσβασης σε αυτήν. Η ταύτιση αυτή των συγκεκριμένων χώρων, συμπληρώνεται από την ανεύρεση μαγειρικών σκευών, αγγείων πόσης και βρώσης,

καθώς επίσης άφθονων οστών ζώων. Αν και τα παραδείγματα που περιγράφει ο συγγραφέας, είναι εξαιρετικά λίγα, καταλήγει στο συμπέρασμα, ότι η συνήθεια της αμοιβαίας φιλοξενίας ανάμεσα στις μινωικές επαύλεις μεταξύ ανδρών της ίδιας κοινωνικής επιφάνειας, διακόπτεται με την μυκηναϊκή κατάκτηση του νησιού, όταν νέες ομάδες κατέχουν την πολιτική και οικονομική ηγεμονία. Μετά την κατάρρευση των μυκηναϊκών ανακτόρων, η νέα αναδύομενη αριστοκρατία στην Κρήτη, αναβιώνει τα ανδρεία ως ένδειξη αποκατάστασης της παλαιάς τάξης πραγμάτων. Αν και ελκυστική άποψη, παραμένει αναχρονιστική και θα μπορούσε να αποτελέσει αφετηρία για το άνοιγμα ερμηνευτικών προσεγγίσεων και όχι ερμηνευτικό παράλληλο.

Οι Rehak και Younger (1998, 109-110), δεν διατυπώνουν μία συγκεκριμένη άποψη σχετικά με την χρήση των λίθινων θρανίων στη νεοανακτορική αρχιτεκτονική. Παρόλα αυτά, λαμβάνοντας υπόψη τους την επικοινωνία ορισμένων δωματίων που φέρουν θρανία με αύλειους χώρους, πιστεύουν ότι σε αυτά τελούνταν ειδικού σκοπού κοινοτικές συναθροίσεις. Η άποψή τους έχει κοινά στοιχεία με την αντίστοιχη του Koehl. Παρατηρούν, επίσης, ότι σε άλλες περιπτώσεις, τα θρανία παρέχουν οπτική επαφή με το εσωτερικό φωταγωγών, καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για ευάερα και ευήλια δωμάτια στα οποία κάθονται οι ένοικοι και οι επισκέπτες μιας οικίας.

Η Hitchcock (2000, 183-186), διαπιστώνει ότι στην Νεοανακτορική Εποχή είναι εξαιρετικά δύσκολος ο διαχωρισμός της χρήσης του θρανίου ανάμεσα σε ένα απλό κάθισμα και σε ένα έπιπλο ιερού δωματίου. Στις περιπτώσεις που δεν απαντούν τελετουργικά ή αποθηκευτικά αντικείμενα πάνω στα θρανία, αλλά παρατηρείται διακόσμηση, θα πρέπει να ερμηνεύονται ως περιοχές συνάντησης/συγκέντρωσης ή θέασης αν έχουν οπτική επαφή με κάποια αυλή (*meeting/gathering/viewing areas*). Παρατηρεί ότι τα δωμάτια που φέρουν θρανία, διακρίνονται για την δημόσια ή ιδιωτική λειτουργία τους, με αποτέλεσμα την διαμόρφωση ενός διττού χαρακτήρα που ονομάζει «*public/private dichotomy*». Στα δωμάτια που φέρουν ΣΘ συναντιούνται ολιγάρχες, γραφειοκράτες, ιερείς κ.ά., δηλαδή μία ομάδα ανθρώπων και όχι μία κυρίαρχη μορφή. Η άποψή της είναι ανάλογη με εκείνη του Koehl. Ενίοτε, τα θρανία απαντούν σε συνάφεια με τράπεζες προσφορών που φέρουν κοιλότητες. Σε αυτήν την περίπτωση διατείνεται ότι τελούνται ιεροπραξίες σχετιζόμενες με την λατρεία των νεκρών ή οι αποκαλούμενες «*oil omnia*», ιεροπραξίες που περιλαμβάνουν την τελετουργική χρήση

ελαίων. Επιπλέον, είναι πολύ πιθανή η χρήση των θρανίων σε δωμάτια που λειτουργούν ως φυλάκια και ως αίθουσες αναμονής. Σημειώνει, τέλος, ότι τείνουν σταδιακά να υποκαταστήσουν το ΣΑ ως χώρο συγκέντρωσης.

Ο Privitera (Privitera 2004, 129, 2008, 160-164), εκφράζει αμφιβολίες σχετικά με τον ιερό χαρακτήρα πολλών δωματίων που φέρουν θρανίο και κυρίως προσπαθεί να επανεξετάσει περιπτώσεις οι οποίες είχαν ταυτιστεί με ιερά από την Gesell. Ο συγγραφέας δεν φαίνεται να θέτει υπό αμφισβήτηση την ύπαρξη του εν λόγω τύπου οικιακού ιερού. Ωστόσο, για τις περισσότερες εκ των περιπτώσεων η σκευή δεν αποδεικνύει τον ιερό τους χαρακτήρα, ενώ στον Μόγλο και κυρίως στο Υπόστυλο Δωμάτιο 1.1 του Κτηρίου Β.2, το οποίο φέρει και θρανίο, εντοπίζει ενδείξεις τέλεσης ιεροπραξιών. Παρόλα αυτά, δεν κάνει διαχωρισμό ανάμεσα στις αποκαλούμενες «Κρύπτες Πεσσών», οι οποίες ενίοτε φέρουν θρανία και στα Δωμάτια με θρανία. Διατείνεται, επίσης, ότι τα τελευταία, συνεχίζουν να λειτουργούν ως οικιακά ιερά κατά την ΥΜΙΙΑ2-ΙΙΙΒ περίοδο.

Σύνθεση δεδομένων

Από τις οικίες που εξετάστηκαν, σε Ψύρα, Μόγλο και Γουρνιά, τα αρχαιολογικά δεδομένα είναι φτωχά. Παρακάτω θα αναφερθούν οι πιο χαρακτηριστικές περιπτώσεις.

Στην Οικία ΑΒ, το Δωμάτιο 12 έφερε θρανίο στον Β τοίχο του, το οποίο σύμφωνα με τον Seager ήταν κατασκευασμένο από βότσαλα. Παρ' όλα αυτά, οι νεότεροι ανασκαφείς της θέσης δεν εντόπισαν μία τέτοια κατασκευή, εκτός από τον φυσικό βράχο, που όπως φαίνεται και στην κάτωψη διατρέχει το κτήριο σε αυτό το επίπεδο από τα δυτικά προς τα ανατολικά²⁴⁴ (εικ. 16) (Betancourt 1995, 48-50). Πρόκειται για ένα δωμάτιο σχεδόν τετράγωνο, με επιμελημένη τοιχοποιία. Στο Δωμάτιο ΑΒ12 δεν βρέθηκε μεγάλος αριθμός αντικειμένων, ωστόσο πρόκειται για σημαντικά ευρήματα. Αναφέρεται λίγη, θραυσμένη κεραμική, ένα απιόσχημο ρυτό με φυτικά και θαλάσσια μοτίβα, ένα ρυτό σε σχήμα κεφαλής ταύρου, ένας λίθινος λύχνος διασκορπισμένος σε τρία δωμάτια και αρκετά ακόμα λίθινα αγγεία, τα οποία δεν έχουν δημοσιευθεί. Επιπλέον, εντοπίστηκε ένα όστρεο τρίτωνια, το οποίο μέσω ειδικής επεξεργασίας είχε μετατραπεί σε αγγείο. Η Gesell (1972, 71-72 και 1985, 135) πιστεύει, πως η βοτσαλωτή

²⁴⁴Ενδεχομένως ο φυσικός βράχος χρησιμοποιήθηκε ως θρανίο. Ανάλογη περίπτωση απαντά και στο Δωμάτιο 2.1. του Κτηρίου Β.2 στον Μόγλο.

αυτή κατασκευή, την οποία ανέφερε ο Seager, κάποια στιγμή πήρε την θέση ενός προϋπάρχοντος θρανίου. Αυτό είναι, κατά την γνώμη της, το πρωιμότερο δείγμα μιας συνήθειας που απαντά σε πολλά μετανακτορικά ιερά²⁴⁵, όπου τα βότσαλα στρώνονται πάνω σε θρανίο ή στο πάτωμα στην θέση προϋπάρχοντος θρανίου. Ως εκ τούτου, ταυτίζει το δωμάτιο με οικιακό ιερό. Όμως, για την ερμηνεία της αυτή βασίζεται στην ανεύρεση του πιθοειδούς αγγείου με την απεικόνιση ταυροκεφαλών και διπλών πελέκεων, το οποίο αποκαλύφθηκε στο Δωμάτιο 4A/B/C και όχι στο Δωμάτιο 12.

Στον Μόγλο, στο ΝΔ τμήμα της Δυτικής Πτέρυγας του Κτηρίου Β.2, το Δωμάτιο 1.3 έφερε θρανίο στον Β τοίχο του. Ωστόσο, τα κινητά ευρήματα που δημοσιεύονται από το επίπεδο του δαπέδου είναι εξαιρετικά λίγα αν και ενδεικτικά της ευμάρειας των ενοίκων. Πρόκειται για έναν ψευδόστομο αμφορέα και τρεις πίθους²⁴⁶. Επίσης, τα γειτνιάζοντα δωμάτια είναι αποθηκευτικού χαρακτήρα (Soles & Davaras 1996, 192-193)²⁴⁷. Οι τελευταίοι ανασκαφείς στο οικισμό του Μόγλου, αναγνωρίζουν ως *Ιερό με Θρανίο*-“Bench Shrine” ένα κτίσμα στα ΒΑ του οικισμού. Ωστόσο, παραμένει αδημοσίευτο. Στην Οικία C.2, στο Δωμάτιο 1 ήρθε στο φως θρανίο σε καλή κατάσταση διατήρησης, ωστόσο με φτωχά κινητά ευρήματα, όπως εργαλεία, ένα κομμάτι οψιανού και ένα χάλκινο ενώτιο. Παρόλα αυτά, πιθανότατα, συνδέεται με εργαστηριακού χαρακτήρα δραστηριότητες. Επίσης, νοτίως της Οικίας C.2 ανεσκάφη η Οικία C.4, από την οποία σώζονται μόνο δύο δωμάτια με πολύ φτωχά αρχιτεκτονικά κατάλοιπα. Στο Βόρειο δωμάτιο ήρθε στο φως χαμηλό θρανίο για το οποίο δεν δίνονται περισσότερες λεπτομέρειες. Το κτήριο παραμένει αδημοσίευτο (Soles & Davaras 1992, 433-434). Τέλος, στην Οικία C.6 ήρθαν στο φως δωμάτια με θρανία τα οποία όμως σχετίζονται με αποθηκευτικές δραστηριότητες (βλ. Κεφάλαιο 4, υποσ. 69).

Στον Μόγλο, επίσης, ενδιαφέρουσα περίπτωση είναι η Οικία C.3. Πιο αναλυτικά, η Οικία C.3, έφερε λίθινο θρανίο στο Δωμάτιο Ι4. Το θρανίο είναι απλό, κατασκευασμένο από αργολιθοδομή. Το εν λόγω δωμάτιο αποτελεί μεταγενέστερη προσθήκη στο ΝΑ τμήμα του κτηρίου προς το τέλος της ΥΜΙΒ περιόδου, ενώ γνώρισε δύο αρχιτεκτονικές φάσεις. Κατά την διάρκεια της πρώτης, ήταν χωρισμένο σε δύο

²⁴⁵ Λόγου χάριν στο ιερό των Διπλών Πελέκεων της Κνωσού.

²⁴⁶ Σχετικά με τις έξι χάλκινες λεκανίδες βλ. υποσημ. 98 του Κεφαλαίου 4.

²⁴⁷ Στα αποθηκευτικά δωμάτια που βρίσκονται δίπλα στο Δωμάτιο 1.3 και κάτω από τους τρεις πίθους αποκαλύφθηκε αποθέτης θεμελίωσης, αποτελούμενος από ένα τάλαντο κασσίτερου και μία χάλκινη τρίαρινα (υπ' αριθμόν ευρήματα 94-95).

χώρους μέσω ενός διαχωριστικού τοίχου που έφερε θύρα στο ανατολικό άκρο του. Ωστόσο, κατά την δεύτερη φάση οι δύο χώροι ενώθηκαν και στην ΒΑ γωνία του κατασκευάστηκε το θρανίο. Τα ευρήματα από το δωμάτιο δεν είναι δημοσιευμένα, ούτε απεικονίζονται. Αναφέρονται οκτώ κωνικά κύπελλα και η κεφαλή ενός ζωόμορφου ειδωλίου, ενδεχομένως, πιθήκου.

Από την πόλη των Γουρνιών ενδιαφέρον παρουσίασαν οι Οικίες Αc, Ηb, το Βορειοδυτικό Κτήριο και το Ανακτορικό Κτήριο όπου εντοπίστηκαν δωμάτια με θρανία. Πιο αναλυτικά στην Οικία Αc δύο υπόγεια δωμάτια, τα οποία είναι προσβάσιμα μόνο από το επίπεδο του ορόφου, έφεραν Συστήματα Θρανίων. Τα θρανία είναι εξαιρετικά επιμελημένης κατασκευής με την χρήση αργολιθοδομής και καλύπτονται από πλάκες. Το Δωμάτιο 16 φέρει ΣΘ σχήματος Π, ενώ το Δωμάτιο 17 φέρει σίγουρα θρανίο στον Ν τοίχο του και παράθυρο στον ανατολικό. Δεν αποκλείεται το θρανίο να επεκτεινόταν στον Δ και Α τοίχο. Πάνω στα θρανία εντοπίστηκαν αποθηκευτικά αγγεία και άλλα αντικείμενα καθημερινής χρήσης. Θρανίο είχε κατασκευασθεί και στο μικρό Δωμάτιο 21, πάνω στο οποίο βρέθηκε *in situ* ένας ληνός.

Στην Οικία Ηb, αν και δεν υπάρχει βεβαιότητα σχετικά με τις διαστάσεις της, μόνο σε ένα από τα τουλάχιστον δέκα δωμάτια του ισογείου, έχει εντοπιστεί θρανίο. Αναλυτικότερα, στο Δωμάτιο 11, παρέχεται εύκολη πρόσβαση μέσω του πλακόστρωτου Προθαλάμου 18. Στον ανατολικό τοίχο του, διακρίνεται θρανίο ή λίθινη εξέδρα, κατασκευή για την οποία δεν υπάρχει καμία περιγραφή. Επίσης, δεν έχουν καταγραφεί τα κινητά ευρήματα από την οικία. Στο σύνολό της είναι σημαντική, διότι συνορεύει με την Δημόσια Αυλή και υπάρχει πρόσβαση απευθείας από αυτήν, καθώς επίσης διότι χρησιμοποιείται λαξευτή τοιχοποιία στην ανατολική και νότια πρόσοψή της.

Το Βορειοδυτικό Κτήριο της πόλης αποτελείται από πέντε δωμάτια στο επίπεδο του ισογείου. Στο Δωμάτιο 2 ο νότιος τοίχος, ο δυτικός και ο ανατολικός φέρουν θρανία (ΣΘ), τα οποία δεν αποκλείεται να διατηρήθηκαν στην θέση τους από την παλαιοανακτορική φάση του κτηρίου. Το θρανίο στο βόρειο άκρο του δυτικού τοίχου βρίσκεται δίπλα στην είσοδο προς το Δωμάτιο 4 και αποτελείται από έναν μόνο λίθο²⁴⁸. Στο δυτικό άκρο του νότιου θρανίου εντοπίστηκε *in situ* αμφορέας, ο οποίος

²⁴⁸Μονολιθικό είναι και το θρανίο στον ανοιχτό Χώρο ΑC10 στην Ψείρα, στον οποίο επίσης ανακαλύφθηκε όστρεο τρίτων.

περιβαλλόταν από στρώση βοτσάλων. Επίσης, το δυτικό θρανίο του Δωματίου 2 πλαισιωνόταν από δύο αποθέσεις τριτώνων. Η μία συγκέντρωση αποτελείτο από τρεις τρίτωνες και τμήμα ενός τέταρτου και η δεύτερη συγκέντρωση περιλάμβανε έναν τρίωνα, ο οποίος βρέθηκε μαζί με ένα ψηλό αγγείο, για το οποίο δεν δίνονται άλλες πληροφορίες. Τέλος, στο ίδιο ανασκαφικό περιβάλλον, ήρθαν στο φως μαγειρικά σκεύη, ένα δοχείο με το πόμα του και πρόχοι.

Στο Ανακτορικό Κτήριο των Γουρνιών, εξετάστηκαν δύο χώροι, οι οποίοι έφεραν θρανία ή κατασκευές, που ενδέχεται να αποτελούν θρανίο. Πιο συγκεκριμένα, πρόκειται για το Δωμάτιο 20bis, το οποίο επικοινωνούσε με την Δημόσια Αυλή μέσω της βόρειας κλίμακας της Θεατρικής Περιοχής. Στα ΒΔ του δωματίου διαμορφωνόταν κλίμακα που οδηγούσε στον όροφο. Ήταν πλακόστρωτο δωμάτιο και στην ΒΑ γωνία του υπήρχε πιθανότατα θρανίο ενώ οι ανασκαφείς διακρίνουν και λίθινη εξέδρα/βάση. Στο σημείο όπου θεωρείται ότι υπήρχε θρανίο, εντοπίστηκε ένας μεγάλος λίθος, ο οποίος όμως μοιάζει περισσότερο με πεσμένο δόμο τοιχοποιίας. Κινητά ευρήματα δεν έχουν δημοσιευτεί από τον συγκεκριμένο χώρο.

Στο Δωμάτιο 22β, στα Β του Δωματίου 20bis, διαμορφώνεται μία μικρή στοά, η οποία φέρει έναν κίονα στο μέσον της εισόδου της. Κατά μήκος των τριών τοίχων της διαμορφώνεται ΣΘ. Ο επισκέπτης του δωματίου είχε άμεση οπτική επικοινωνία με την Αίθουσα 21, η οποία θεωρείται η κεντρική αίθουσα του Κτηρίου. Επίσης, από το δωμάτιο αυτό δεν δημοσιεύονται αντικείμενα κινητής σκευής. Ωστόσο, από την κεντρική αίθουσα ήρθαν στο φως κωνικά κύπελλα και κατάλοιπα δημητριακών, συνεπώς το Δωμάτιο 22β δεν αποκλείεται να αποτελούσε μία τραπεζαρία για την τέλεση γευμάτων.

Επίσης, το πλακόστρωτο Δωμάτιο 15 στη νότια πτέρυγα του ανακτορικού κτηρίου, έφερε επιμελώς κατασκευασμένο θρανίο κατά μήκος του δυτικού τοίχου. Οι λίθοι που χρησιμοποιούνται για την κατασκευή του, αν και ακανόνιστου σχήματος, έχουν πλακοειδή επιφάνεια. Εξαιτίας αυτού του χαρακτηριστικού και της κατασκευής του σε ψηλότερο επίπεδο από τον ΜΜΠΑ τοίχο, στο μέσον περίπου του δωματίου, θα πρέπει να χρονολογηθεί στην ΥΜΙΒ περίοδο. Η κινητή σκευή προέρχεται από το «γέμισμα» της ΥΜΙΑ και περιλάμβανε κωνικά κύπελλα και θραύσμα από ένα τάλαντο κασσίτερου. Από τις επιχώσεις που περιλάμβαναν τα υλικά της κατάρρευσης του δωματίου κατά την ΥΜΙΑ ανασύρθηκαν ένα αποθηκευτικό αγγείο, κωνικά κύπελλα,

λεπίδες οψιανού και μεταλλικά καρφιά. Στη ΝΔ γωνία του δωματίου υπάρχει αγωγός, που σε παλαιότερη φάση οδηγούσε εξωτερικά στον δρόμο, όπου συνδεόταν με άλλον αγωγό.

Σύγκριση με τα αρχαιολογικά δεδομένα άλλων θέσεων

Στο ανάκτορο της Ζάκρου, ένα από τα δωμάτια, το XXIII, τόσο η Gesell (1985, 137²⁴⁹) όσο και ο Πλάτων (1974, 107-111) θεωρούν ότι έχει καταφανή τελετουργική χρήση. Πιο συγκεκριμένα, είναι ένα μικρών διαστάσεων τετράγωνο δωμάτιο, το οποίο περιλαμβάνει δύο θρανία, ένα στην ΒΑ γωνία και ένα στην ΝΔ. Βρίσκονται, δηλαδή, διαγωνίως το ένα απέναντι από το άλλο. Το νότιο θρανίο είχε τοποθετηθεί μέσα σε μια κόγχη του τοίχου. Το νότιο έφερε πλάτη (*έρεισίνωτον*) προκειμένου να ακουμπά αυτός ή αυτοί που κάθονταν. Τα κινητά ευρήματα περιλάμβαναν μία μυλόπετρα η οποία ήρθε στο φως πάνω στο νότιο θρανίο. Επίσης, γύρω από το νότιο θρανίο και κατά μήκος του ανατολικού τοίχου του δωματίου εντοπίστηκαν δώδεκα κωνικά ρυτά και άλλα μικρά χωνοειδή σκεύη. Επιπλέον, βρέθηκαν δύο χάλκινα τετραγωνικά ελάσματα, τα οποία, ενδεχομένως, αποτελούσαν τμήμα της διακόσμησης κάποιου άλλου αντικειμένου (π.χ. κιβωτιδίου). Τέλος, γίνεται λόγος για κύπελλα με επιμελημένη διακόσμηση, ενώ ένα από αυτά περιλαμβάνει απεικόνιση διπλών πελέκεων (Πλάτων 1974, 107-108). Στην προκειμένη περίπτωση, η μυλόπετρα υποδηλώνει χώρο εργασίας, ωστόσο η κεραμική που φέρει απεικόνιση συμβόλων, ίσως, χρησίμευε στην διενέργεια τελετουργικών δρωμένων. Θα μπορούσε το εν λόγω δωμάτιο, να χρησιμοποιείται για την τέλεση συμποτικών συναθροίσεων, στις οποίες συμμετείχε μικρός αριθμός ανθρώπων, με την επιτόπια παραγωγή κάποιου ποτού, εξού η ανεύρεση της μυλόπετρας και των χωνοειδών/ρυτών, τα οποία χρησιμοποιούνταν για την μετάγγιση του υγρού προϊόντος από το ένα δοχείο στο άλλο ή για το φιλτράρισμά του.

Στο Βαθύπετρο στην κεντρική Κρήτη, στην περιοχή Πίσω Λιβάδια, η οποία βρίσκεται μόλις 4 χλμ. νοτίως των Αρχανών εντοπίζεται συγκρότημα δύο κτηρίων. Συμβατικά ονομάστηκαν Ανατολικό και Δυτικό (**εικ. 236**). Οι μεταγενέστεροι ερευνητές (Driessen-Sakellarakis 1997, 75) της περιοχής, αν και προτείνουν την ύπαρξη δύο κτηρίων, δεν αποκλείουν το ανατολικό τμήμα να είναι απλώς μία μεταγενέστερη

²⁴⁹Πιστεύει ότι το εν λόγω δωμάτιο αποτελεί το ιερό με θρανίο (*Bench Sanctuary*) ενός ιερού συγκροτήματος που περιλαμβάνει τρία δωμάτια, ανάμεσα στα οποία και τα Δωμάτια XXII (δωμάτιο αποθήκευσης και προετοιμασίας) και XXIV (*Δεξαμενή Καθαμών*).

προσθήκη. Όπως ισχυρίζονται, η δυσκολία στην διαλεύκανση της ύπαρξης ενός ή δύο κτηρίων, έγκειται στην ανυπαρξία εισόδου στο Ανατολικό Κτήριο. Παρόλα αυτά, όπως συμβαίνει και με το Κτήριο Β.2 του Μόχλου, το οποίο αποτελείται από δύο πτέρυγες, την ανατολική και την δυτική, η επικοινωνία θα μπορούσε να γίνεται μέσω του ορόφου. Αυτό διατυπώνουν με επιφυλάξεις και οι προαναφερθέντες μελετητές για την περίπτωση του Βαθύπετρου. Επίσης, ταυτίστηκαν δύο αρχιτεκτονικές φάσεις²⁵⁰.

Ο Μαρινάτος θεωρούσε ότι επρόκειτο για μία «έπαυλη» με δύο πτέρυγες, η οποία έφερε στοιχεία σχεδιασμού ενός «ανακτόρου». Πίστευε ότι το κτήριο για κάποιο λόγο δεν κατέστη δυνατό να περατωθεί πλην της δυτικής πτέρυγας. Στην πραγματικότητα, επρόκειτο για την αποκάλυψη ενός μόνο κτηρίου, του Δυτικού. Στο σωζόμενο τμήμα του κτηρίου, απαντά μικρών διαστάσεων δωμάτιο που φέρει θρανίο. Ο εν λόγω χώρος σύμφωνα με την Gesell (1985, 136) είναι οικιακό ιερό πέραν αμφιβολίας και πρόκειται για το Δωμάτιο 2. Το δωμάτιο είναι για την ακρίβεια ένας λάκκος²⁵¹, ο οποίος περιβάλλεται από θρανία στις τρεις πλευρές του. Ο ανασκαφέας τον χαρακτηρίζει *ιερών θησαυροφυλάκιον*. Βρίσκεται ακριβώς πίσω από μία κόγχη, η οποία σχηματίζεται στην δυτική πρόσοψη του κτηρίου. Η κόγχη αυτή φέρει επίσης θρανίο και βλέπει σε μικρή αυλή. Και αυτή η περιοχή θεωρείται ιερή από τον ανασκαφέα αν και δεν εντοπίζει ευρήματα που να επιβεβαιώνουν αυτή την υπόθεση (Μαρινάτος 1949, 103). Το Δωμάτιο 2 ήταν προσβάσιμο μέσω ενός σύντομου διαδρόμου. Τα χείλη του λάκκου αποτελούνται από λίθους οι οποίοι εξέχουν των τοίχων λίγα εκατοστά. Στο εσωτερικό του εντοπίστηκαν κύπελλα, στον τύπο των άωτων κυάθων καθώς επίσης μία λεκανίδα μόνωτη, με επιμελημένη διακόσμηση. Παρατηρήθηκε, επίσης, στρώμα ασβέστη ή γύψου κάτω από το οποίο αποκαλύφθηκαν νέοι κύαθοι στην πλειονότητά τους ανεστραμμένοι (Μαρινάτος 1951, 260). Ο ανασκαφέας αναφέρεται σε ένα επεισόδιο που περιλαμβάνει κάποια θυσία, ωστόσο εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι πρόκειται για έναν εξαιρετικά στενό χώρο, χωρίς ίχνη καύσης, λιπαρής οργανικής ύλης ή οστών. Επίσης, δεν αναφέρονται πολύτιμα αντικείμενα προκειμένου να θεωρηθεί θησαυροφυλάκιο.

²⁵⁰Η πρώτη τοποθετείται κατά την ΥΜΙΑ περίοδο, π. 1580 π.Χ. Καταστράφηκε κατά το 1550 π.Χ. ενώ δεν είχε ακόμα ολοκληρωθεί η ανέγερσή του. Το κτήριο εγκαταλείφθηκε περίπου το 1450 π.Χ. δηλ. στο τέλος της ΥΜΙΒ περιόδου. Υπάρχουν ενδείξεις για την ανακατάληψη του κτηρίου, κατά την ΥΜΙΙΙ περίοδο, όπως συμβαίνει σε πολλές μινωικές θέσεις μετά την καταστροφή της ΥΜΙΒ περιόδου, ωστόσο τα στοιχεία είναι πολύ αποσπασματικά (Driessen & Sakellarakis 1997, 68).

²⁵¹Διαστάσεων 1.40 x 1.05 μ.

Το πιθανότερο είναι ότι στο εν λόγω δωμάτιο διενεργούνταν πράξεις, οι οποίες σχετίζονται με την παραγωγή οίνου. Στην περίπτωση που χρησιμοποιείτο για την παραγωγή οίνου, οι καρποί του αμπελιού θα τοποθετούνταν εντός του λάκκου και οι άνθρωποι θα τους πατούσαν ακόμα και καθισμένοι στα θρανία ή θα τα χρησιμοποιούσαν προκειμένου να αναπαύονται. Μέσω του αγωγού, που φέρει το δωμάτιο, ο μούστος θα διοχετευόταν σε ειδικό αγγείο π.χ. κάποια λεκανίδα. Επίσης, είναι πιθανή η χρήση του δωματίου για άλλες οικοτεχνικές εργασίες. Πιο συγκεκριμένα, στο κτήριο κυριαρχούν ευρήματα που συνδέουν τους ενοίκους τους με γεωργικές και άλλες οικοτεχνικές δραστηριότητες. Εντοπίστηκαν πολλά πιεστήρια για την παραγωγή ελαίου και μούστου, εστίες, ιγδία, αγνύθες, κεραμεικός κλίβανος (Μαρινάτος 1953, 298) και πολλά τεμάχια κεραμεικών τροχών.

Οι Driessen- Sakellarakis (1997, 72, εικ. 4-5) αναφέρουν την ύπαρξη του αγωγού, τον οποίο ο Μαρινάτος δεν σχολιάζει πουθενά. Ο αγωγός αυτός είναι αρκετά μεγάλος και οδηγεί έξω από το κτήριο. Εναλλακτικά, θα μπορούσαν ακάθαρτες ουσίες να απομακρύνονται μέσω αυτού από το εσωτερικό του δωματίου. Τα θρανία, ενδεχομένως, αποτελούσαν απλά καθίσματα για τους δύο ανθρώπους, ίσως τρεις, οι οποίοι θα εργάζονταν εδώ. Η χρήση του, επίσης, ως λουτρού δεν είναι καθόλου απίθανη. Ο λουόμενος ή οι λουόμενοι κάθονταν στα θρανία και με την βοήθεια των κυπέλλων και των άλλων δοχείων έριχναν πάνω τους νερό, το οποίο έπαιρναν μέσα από την λεκανίδα. Στην συνέχεια αυτό διοχετευόταν εκτός δωματίου μέσω του αγωγού.

Η Έπαυλη Α της Αγίας Τριάδας, έχει ερμηνευθεί ως διοικητικό κέντρο της ευρύτερης περιοχής, το οποίο λειτουργούσε συμπληρωματικά στο έργο του ανακτορικού συστήματος στην Κρήτη (Watrous 1984, 123-134). Σε αυτήν αποκαλύφθηκε το Δωμάτιο 4, αρκετά μεγάλων διαστάσεων, το οποίο φέρει Σύστημα Θρανίων στον βόρειο, ανατολικό και νότιο τοίχο. Πιθανότατα μπορούσε να φιλοξενήσει έως και 17 άτομα. Στα ΒΔ μία μικρή θύρα οδηγούσε σε διπλανό, μικρό δωμάτιο, το 4a. Το Δωμάτιο αυτό είναι μετά βεβαιότητας άρρηκτα συνδεδεμένο ως προς την λειτουργία του με το Δωμάτιο 4, εξού και η θύρα που τα συνδέει. Επίσης, συχνή ήταν η επικοινωνία του και με ευρύτατο ΣΠ στα δυτικά, στο οποίο έχει άμεση πρόσβαση μέσω ευρύχωρης θύρας. Σε αυτό εντοπίστηκαν έντονα σημάδια πυρκαγιάς. Οι τοίχοι του ήταν επενδυμένοι με πλάκες ορθομαρμάρωσης. Το δάπεδο ήταν πλακόστρωτο και στην

ΒΑ γωνία, μία πλάκα αρκετά μεγάλη προεξέχει του υπόλοιπου δαπέδου. Θεωρείται ως βάση για την τοποθέτηση ξύλινου κρεβατιού.

Τα ευρήματα από το δωμάτιο είναι στην πλειονότητά τους πεσμένα από τον όροφο (λύχνοι, λοπάδια, πώματα αγγείων, αμφορέας, μεταλλικά αντικείμενα ανάμεσα στα οποία και γυναικείο ειδώλιο, το οποίο εντοπίστηκε λίγα εκατοστά πάνω από το επίπεδο του δαπέδου). Στην δυτική θύρα του δωματίου, επίσης εντοπίστηκε λίθινος λύχνος.

Το πολύθυρο στα δυτικά οδηγεί σε άλλα ευρύχωρα δωμάτια του κτηρίου, τα οποία επίσης συνδέονται μεταξύ τους με ΣΠ. Τα θρανία του δωματίου φέρουν τρίγλυφα και μετόπες (**εικ. 237**). Το ανώτατο τμήμα τους, το κάθισμα, αποτελείται από πλάκες ασβεστόλιθου, οι οποίες εξέχουν ελαφρώς πάνω από τις μετόπες και τα τρίγλυφα. Πρόκειται για μία συνηθισμένη τεχνική στην Αγ. Τριάδα και στην Φαιστό, ωστόσο απαντά και στην Έπαυλη του Νίρου Χάνι. Σε γενικές γραμμές, πρόκειται για χαρακτηριστικό της κεντρικής Κρήτης. Το δωμάτιο φέρει ορθομαρμάρωση σε όλους τους τοίχους, ενώ οι ξύλινες δοκοί στα ενδιάμεσα κενά επίσης προεξέχουν ελαφρώς και είναι ορατές. Πρόκειται για μία μοναδική κατασκευαστική καινοτομία, διότι δεν απαντά αλλού, ούτε σε άλλα κτήρια της Αγίας Τριάδας, ούτε στην Φαιστό, ή σε άλλη θέση στο νησί (Halbherr, Stefani & Banti 1977, 70). Το δάπεδο ήταν πλακόστρωτο με πλάκες ασβεστόλιθου ενώ γενικά στο δωμάτιο χρησιμοποιείται ο ασβεστόλιθος ως πρώτη ύλη (θρανία, ορθομαρμαρώσεις κ.τ.λ.).

Τα ευρήματα του δωματίου είναι πολύ λίγα και η πλειονότητα της κεραμεικής είχε καταπέσει από τον όροφο. Συνοπτικά, αναφέρονται τρεις λύχνοι, δύο εκατέρωθεν των πλευρών της εισόδου στο Δωμάτιο 4a και ένας μπροστά από το βόρειο θρανίο. Στο μέσον του δωματίου βρέθηκε μεγάλη λεκανίδα από σκούρο ασβεστόλιθο, η οποία έφερε δύο οριζόντιες λαβές. Η πλειονότητα των αντικειμένων από τα Δωμάτια 4a και 4, αν και δεν είναι πάντα ασφαλούς στρωματογραφικού περιβάλλοντος, είναι καθημερινής χρήσης, όμως εξαιρετικής επιμέλειας και πολυτελούς κατασκευής.

Το νεοανακτορικό κτήριο στο Νίρου Χάνι αποτελεί ένα σημαντικό παράδειγμα όσον αφορά στην χρήση του δωματίου με θρανία. Η θέση βρίσκεται στις βόρειες ακτές της κεντρικής Κρήτης, σε απόσταση 13 περίπου χιλιομέτρων από την πόλη του Ηρακλείου. Το κτήριο είναι ένα από τα πολυτελέστερα που έχουν ανασκαφεί, περιλαμβάνοντας στην αρχιτεκτονική του σχεδόν το σύνολο της τυπολογίας των δωματίων της

Νεοανακτορικής Εποχής. Ο Χώρος 12, ο οποίος βρίσκεται στο μέσον και προς το νότιο τμήμα της έπαυλης, είναι αξιοσημείωτος για την πολυτέλεια της κατασκευής του (Ξανθουδίδης 1918, 20-23, 1919, 63-69, 1922, 1-25, 1924, 125-129, Σακελλαράκη 2011, 53-56). Πιο αναλυτικά, είναι ένα δωμάτιο σχετικά μικρών διαστάσεων²⁵² και προς τα δυτικά του ανοίγεται φωταγωγός με σκοπό τον φωτισμό και τον εξαερισμό του (εικ. 238). Στα νότια και στα ανατολικά του, επικοινωνεί με άλλους χώρους, οι οποίοι σχετίζονται με την προετοιμασία και την αποθήκευση τροφής.

Πρόκειται για τον Χώρο 14, στον οποίο βρέθηκαν τέσσερις λίθινοι λύχνοι, ένας αμφορέας, πολλά άωτα κωνικά κύπελλα και αποξηραμένα κουκιά. Ωστόσο, πρόκειται για την αποθήκευση μικρών ποσοτήτων τροφίμων, με σκοπό την τέλεση γευμάτων σε παρακείμενο δωμάτιο, πιθανότατα στον Χώρο 12, ο οποίος έφερε τα θρανία. Πιο αναλυτικά, το δωμάτιο αυτό έχει πλακόστρωτο δάπεδο και τα θρανία είναι τοποθετημένα κατά μήκος της νότιας και ανατολικής πλευράς του. Το γωνιακό αυτό Σύστημα Θρανίων, είναι κατασκευασμένο από γυψόλιθο, φέρει παραστάδες και ευθυντηρία. Επίσης, ο Χώρος 12 γειτνιάζει με τον Χώρο 17 στα νότια, ο οποίος ήταν τοιχογραφημένος και λειτουργούσε μετά βεβαιότητας ως αποθήκη. Σε αυτόν βρέθηκαν αποθηκευμένες τριποδικές, πήλινες, επίχριστες τράπεζες προσφορών, ημισφαιρικά κύπελλα, σκύφοι, καλαθοειδές αγγείο, πρόχοι, καδόσχημο αγγείο κ.ά. Επίσης, μέσω του φωταγωγού 13 μπορούσε να έχει εύκολη πρόσβαση κανείς στο Δωμάτιο 18, στο οποίο βρέθηκε η συντριπτική πλειονότητα των τριποδικών, επίχριστων τραπεζών. Επιπλέον στο ίδιο ανασκαφικό περιβάλλον εντοπίστηκαν πρόχοι, ένας σκύφος, ένας τετράωτος αμφορίσκος, ένα κύπελλο-ρυτό, ένα μαγειρικό σκεύος κ.ά. (Σακελλαράκη 2011, 57-58, 59-61).

Ο Ξανθουδίδης (1922, 7) αναφέρει ότι ήταν τοιχογραφημένο. Όσον αφορά στα κινητά ευρήματα, είναι ανάλογα με αυτά των γειτονικών Δωματίων 14 και 17. Καταγράφηκαν εκατοντάδες άωτα κωνικά κύπελλα και πολυάριθμα αποξηραμένα κουκιά (Ξανθουδίδης 1918, 22-23, Σακελλαράκη 2011, 54). Επίσης, ήρθαν στο φως αμφορείς επιμελημένης διακόσμησης και ένα λίθινο τριποδικό ιγδίο. Τέλος, είναι σημαντικό να επισημανθεί ότι η πολυτέλεια και η τεχνογνωσία που παρατηρείται στο κτήριο, προκαταλαμβάνουν τον μελετητή όσον αφορά στην ερμηνεία των χώρων του. Οι Betancourt και Marinatos (1997, 96), προτείνουν ότι το δωμάτιο λειτουργούσε ως

²⁵²2.80 x 2.90 μ. (Σακελλαράκη 2011, 53).

χώρος συναθροίσεων και κοινοτικών γευμάτων εξαιτίας της εγγύτητάς του στις αποθήκες. Ωστόσο, οι μικρές διαστάσεις του δεν συνηγορούν υπέρ της άποψης περί κοινοτικών γευμάτων, αλλά μάλλον υπέρ της συνάθροισης μιας μικρής ομάδας ανθρώπων, οι οποίοι θα μπορούσαν να είναι εκπρόσωποι της κοινότητας στην διαχείριση και την ανακατανομή του γεωργικού πλεονάσματος.

Η έπαυλη στον Μακρύγιαλο ανασκάφηκε το 1973 και το 1977, αποδεικνύοντας ότι πρόκειται για ένα εκτεταμένο κτήριο, το οποίο έφερε πολλά από τα χαρακτηριστικά της νεοανακτορικής αρχιτεκτονικής, όπως κεντρική αυλή, δυτική αυλή, λαξευτή τοιχοποιία, υπόστυλα δωμάτια με κίονα και ευρύχωρες αίθουσες με πολύθυρα (εικ. 239). Εξαιτίας της κακής κατάστασης της διατήρησής της δεν είναι σαφής η έκτασή της. Βρίσκεται στη νότια ακτή της Επαρχίας Σητείας (Davaras 1997, 117). Ανάμεσα στα δεκάδες δωμάτια του ισογείου ήρθε στο φως στα ΝΔ το Δωμάτιο 22 (ή *Sanctuary*), το οποίο ταυτίζεται από τους μελετητές με οικιακό ιερό με θρανία. Πιο συγκεκριμένα, το δωμάτιο φέρει στο μέσον του περιήτου έναν μικρό τοίχο μήκους 2 μ. με κατεύθυνση Β-Ν. Ο τοίχος αυτός έχει ταυτιστεί με βάση πεσσού²⁵³. Ο τοίχος αφήνει ανοίγματα και από τα Β και από τα Ν. Εκατέρωθεν υπάρχουν επιμελώς κατασκευασμένα θρανία. Ο ανασκαφέας ταυτίζει το ανατολικό μισό τμήμα του δωματίου με τον προθάλαμο του κυρίως ιερού.

Ακριβώς έξω από το Δωμάτιο 22 στα ανατολικά, κατά μήκος του ανατολικού τοίχου, στο νότιο τμήμα του, απαντά ακόμα ένα θρανίο. Θεωρείται ότι ο ρόλος του είναι τελετουργικός, διότι βρίσκεται σε μικρό αύλειο χώρο και απέναντι από την κεντρική αυλή της έπαυλης. Αν ο εν λόγω τοίχος είναι βάση πεσσού, τότε πρόκειται για μοναδική περίπτωση πεσσού, που φέρει εκατέρωθεν των πλευρών του θρανία. Ο εν λόγω πεσσός θα μπορούσε να ήταν αρκετά αμελώς κατασκευασμένος, όπως ήδη έχει παρατηρηθεί σε ανάλογες περιπτώσεις από την Ψύρα, ενώ δεν αποκλείεται να ήταν ξύλινος. Στα βόρεια του δωματίου, αποκαλύφθηκε αυλάκι/αγωγός, ο οποίος οδηγεί σε βόθρο μέσα στο έδαφος. Ως εκ τούτου, μάλλον πρόκειται για ένα δωμάτιο που φέρει θρανία, του οποίου η χρήση ήταν, ενδεχομένως, για οικοτεχνικές δραστηριότητες. Ενδιαφέρον στοιχείο αποτελεί το γεγονός ότι από το Δωμάτιο 22 δεν προέκυψαν

²⁵³Ο τοίχος αυτός ίσως αποτελεί ένα εσωτερικό διαχώρισμα, όπως συνηθίζεται στα υπόστυλα δωμάτια με πεσσούς. Το εν λόγω δωμάτιο θα μπορούσε να φέρει πεσσό αν και δεν έχουν βρεθεί ίχνη του. Προς το παρόν αδυνατώ να αιτιολογήσω την χρήση του συγκεκριμένου τοίχου ως την βάση ενός ξύλινου πεσσού, ο οποίος δεν άφησε ίχνη, διότι το μήκος του τοίχου είναι αρκετά μεγάλο.

κινητά ευρήματα²⁵⁴, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο ανασκαφέας (Davaras 1997, 135, *Discussion*). Συνεπώς, η ταύτιση του δωματίου με ιερό που φέρει θρανία είναι μάλλον παρακινδυνευμένη, διότι βασίζεται στην επιμελημένη κεραμική που προέκυψε από τους υπόλοιπους χώρους της οικίας, ενώ από το Δωμάτιο 22 δεν είναι γνωστά τα ευρήματα εκείνα, τα οποία θα οδηγούσαν στην ερμηνεία περί τέλεσης συμβολικών πράξεων.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η Οικία Π.1 από τον νεοανακτορικό οικισμό του Πετρά Σητείας. Ο οικισμός αποτελούσε το επίνειο της ευρύτερης περιοχής. Καταλαμβάνει έκταση 250 μ² περίπου μόνο στο επίπεδο του ισογείου, το οποίο αποτελείται από 18 στεγασμένα ή ημιστεγασμένα δωμάτια/χώρους. Η πρώτη φάση χρήσης του κτηρίου ήταν στη ΜΜΙΙΒ περίοδο. Σημαντικό για την καθημερινή ζωή, την κυκλοφορία και την γενικότερη λειτουργία του κτηρίου, ήταν το Δωμάτιο Ε. Έχει κεντρική θέση στην κάτοψη της οικίας και γύρω από αυτό διαρθρώνονται άλλα δωμάτια, τα οποία επικοινωνούν άμεσα με αυτό²⁵⁵ (εικ. 240). Στην ώριμη ΥΜΙΑ περίοδο τμήμα του ανατολικού τοίχου του Δωματίου Γ αφαιρείται προκειμένου να κατασκευασθεί πολύθυρο. Η Μαυρουδή (2012, 226), πιστεύει ότι επελέγη αυτή η μετατροπή προκειμένου να δημιουργηθεί ένα μη τυπικό ΜΣΑ, στο οποίο το Δωμάτιο Θ στα ανατολικά θα λειτουργούσε ως προθάλαμος της Κεντρικής Αίθουσας Ε. Το Δωμάτιο Ε έφερε ενδεχομένως πεσσό ή κίονα προκειμένου να στηριχθεί η οροφή, καθώς οι διαστάσεις του είναι αρκετά μεγάλες. Εντοπίστηκε προς τα βόρεια του δωματίου ένας λίθος ακανόνιστου σχήματος, ο οποίος πιθανολογείται ότι είναι βάση κίονα. Το δάπεδό του κατά την ΥΜΙΑ-Β ήταν κονιαμένο και περιελάμβανε μικρά βότσαλα θαλάσσης. Σε παλαιότερη φάση ήταν πλακόστρωτο. Οι πλάκες της πλακόστρωσης, επιλέχθηκε να διατηρηθούν σε ορισμένα μόνο σημεία (Μανρουδί 2012, 226). Στην ΒΔ γωνία αποκαλύφθηκε κτιστό θρανίο, το οποίο έχει γενική οπτική επαφή προς τον χώρο. Στα ΝΔ ήρθε στο φως ο μικρός χώρος Ξ, ο οποίος ενδεχομένως χρησίμευε ως ερμάριο.

²⁵⁴Σημαντικά και υψηλής ποιότητας ευρήματα προέκυψαν από τους υπόλοιπους χώρους της οικίας. Ενδεικτικά αναφέρονται κύλικες, ένα γυναικείο, μεταλλικό ειδώλιο, κεραμική Θαλάσσιου Ρυθμού, πρόχους με ανάγλυφο αγρίμι, πολλά πύραυλα, προχυτικά σκεύη, τράπεζες «προσφορών», αγγεία αποθήκευσης, μαγειρικά σκεύη κ.ά.

²⁵⁵Μοιάζει αρκετά με τις περιπτώσεις της Έπαυλης του Μακρύγιαλου και του Νοτιοανατολικού Κτηρίου του Παλαικάστρου, όπου μέσω πολυθύρων παρέχεται πρόσβαση σε κεντρική αυλή, γύρω από την οποία διαρθρώνονται άλλα δωμάτια του κτηρίου.

Όσον αφορά στα κινητά ευρήματα που ήρθαν στο φως, πρόκειται για αντικείμενα καθημερινής χρήσης. Πιο αναλυτικά στην ΒΑ γωνία αποκαλύφθηκε τριποδικό μαγειρικό σκεύος *in situ*, το οποίο περιβαλλόταν από πέτρες που ενδεχομένως υποδηλώνουν την ύπαρξη εστίας. Στην δυτική πλευρά του πλακόστρωτου τμήματος του δωματίου, εντοπίστηκαν άλλες δύο εστίες²⁵⁶. Από τον Χώρο Ξ συλλέχθηκαν μεγάλος αριθμός κωνικών και σφαιρικών κυπέλλων, ενώ αναφέρονται και κάλαθοι. Μπροστά από τον χώρο αυτό, ήρθαν στο φως τα όστρακα ενός αμφορέα ή πρόχου τα οποία έφεραν σημεία Γραμμικής Α. Επίσης, από την ίδια περιοχή προέρχεται ένα πιθοειδές αγγείο διακοσμημένο με διπλούς πελέκεις, το οποίο ίσως να έπεσε από τον όροφο. Τέλος, είναι σημαντική η αναφορά αγωγών τόσο στο Δωμάτιο Ε όσο και στους χώρους Ζ και Ξ²⁵⁷.

Σημαντική περίπτωση οικίας που φέρει θρανία και μάλιστα σε περισσότερα του ενός δωμάτια, είναι η αγροικία στον Προφήτη Ηλία στην ευρύτερη περιοχή της Πραισού, που βρίσκεται 13 χιλ. νότια της Σητείας. Το κτήριο οικοδομήθηκε κατά την ΜΜΙΙΙ και η τελική φάση χρήσης του ήταν η ΥΜΙΒ. Μία σύντομη περίοδος επανακατοίκησης παρατηρείται κατά την ΥΜΙΙΙ. Η οικία είναι κτισμένη πάνω σε τέσσερα άνδρα στην πλαγιά ενός λόφου και το επίπεδο του ισογείου καταλαμβάνει περίπου 700μ² (εικ. 241). Από την συγκεκριμένη θέση, η θέα προς την παρακείμενη πεδιάδα και η εποπτεία που παρέχεται στους ενοίκους της είναι ενδεικτικά της επιλογής της θέσης. Η είσοδος της βρίσκεται στα Δ και σε τρία από τα δωμάτιά της παρατηρούνται λίθινα θρανία. Πιο συγκεκριμένα, πρόκειται για τα Δωμάτια Β1, Ψ και Ξ. Το Δωμάτιο Ξ, το οποίο βρίσκεται στο μέσον περίπου της οικίας, ανήκει σε μία ομάδα τουλάχιστον τεσσάρων επιμήκων δωματίων, τα οποία λειτουργούσαν ως αποθηκευτικοί και εργαστηριακοί χώροι²⁵⁸. Φέρει θρανίο στη ΒΔ του γωνία και δεν προέκυψαν κινητά ευρήματα, πλην

²⁵⁶Μεταξύ των ευρημάτων αναφέρονται πήλινοι δίσκοι, οι οποίοι ενδεχομένως λειτουργούσαν ως λοπάδια, γούρνες, οστά, όστρακα, λεπίδες ομιανού κ.ά. ενισχύοντας τον οικοτεχνικό χαρακτήρα του δωματίου. Επίσης, στους Χώρους Α, Β, Ν ήρθαν στο φως τριποδικά σκευή πάνω σε εστίες καθώς επίσης δύο κωνικά κύπελλα τα οποία έφεραν εγχαράξεις με το ιδεόγραμμα που αντιστοιχεί στο «ύφασμα». Τα ίδια ιδεογράμματα παρατηρήθηκαν και πάνω σε υφαντικά βάρη (Tsiropoulou-Papacostopoulou 1997, 209).

²⁵⁷Ευρήματα τα οποία, ενδεχομένως, θα μπορούσαν να συσχετιστούν με οικιακές τελετουργίες εντοπίστηκαν στο Δωμάτιο Α και στον Χώρο Δ (περιοχή κοντά στην είσοδο της οικίας). Πρόκειται για μικρά, λίθινα κέρατα καθοσίωσης, το πόδι μιας λίθινης τράπεζας προσφορών, μία μήτρα σε σχήμα κεφαλιού γάτας, πιθανότατα για την κατασκευή ενός ρυτού σε σχήμα γάτας με πλαστική ανάγλυφη διακόσμηση (Tsiropoulou-Papacostopoulou 1997, 209).

²⁵⁸Μόνο το Δωμάτιο Ο, αναφέρεται από τον ανασκαφέα, ότι ίσως σχετίζεται με την λατρεία διότι βρέθηκε σε αυτό ένα φυσικό συσσωμάτωμα αδιάγνωστης μορφής και ως εκ τούτου εξέφρασε την υπόθεση ότι επρόκειτο για κάποια λατρευτικού χαρακτήρα φυσική διαμόρφωση (Πλάτων 1960, 298).

αρκετών υφαντικών βαρών, τα οποία εντοπίστηκαν σε όλα τα δωμάτια του μεσαίου ανδρήρου της οικίας, εξού και ο ανασκαφέας πίστευε ότι επρόκειτο για τα διαμερίσματα διαμονής των γυναικών (Πλάτων 1960, 298, Platon 1997, 198-199). Το Δωμάτιο Ψ έφερε θρανίο στον βόρειο τοίχο και δίπλα του υπήρχε τμήμα λίθινης, δισκοειδούς τράπεζας με πλάγιες εντομές, ενώ μπροστά από αυτήν εντοπίστηκε ληνός. Στο δωμάτιο ήρθαν στο φως, επιπλέον, τριβείο και τριπτήρας, καθώς επίσης άλλα λίθινα εργαλεία. Σημαντικό εύρημα ήταν η ανεύρεση ενός κεραμικού τροχού. Ο εντοπισμός, επίσης, ενός φυσικού τρίτωνα είναι σημαντικός, διότι αποτελεί ακόμα ένα παράδειγμα δωματίου που φέρει θρανίο και στην κινητή σκευή του περιλαμβάνονται λίθινη τράπεζα και τρίτωνας (Πλάτων 1960, 300).

Τέλος, το Δωμάτιο Β1, έχει δύο εισόδους, μία στα ανατολικά και μία στα νότια. Κατά μήκος του δυτικού τοίχου, διακρίνεται κτιστό θρανίο. Θεωρείται εργαστηριακός χώρος βάσει των κινητών ευρημάτων. Στα νότια, κατά μήκος του τοίχου αποκαλύφθηκαν τέσσερις πίθοι και ένας δίπλα στο θρανίο. Εντοπίστηκαν ένα λεκανοειδές σκεύος, λίθινα εργαλεία και ένας ληνός στον βόρειο τοίχο. Ο Λευτέρης Πλάτων (1997, 198) για τα Δωμάτια Β1 και Ψ πιστεύει ορθώς, ότι λειτουργούσαν και ως αποθηκευτικοί χώροι του οίνου ή του ελαίου, που παράγονταν στους ληνούς, προκειμένου να εξοικονομείται χρόνος και δυνάμεις από την μεταφορά τους σε άλλο δωμάτιο προς αποθήκευση. Σχετικά με τα θρανία διατείνεται ότι χρησιμοποιούνταν ως επιφάνειες εργασίας ή για την ξεκούραση των ανθρώπων που εργάζονταν.

Συζήτηση και Συμπεράσματα

Ο διαχωρισμός ανάμεσα στην καθημερινή και στην τελετουργική χρήση ενός δωματίου που φέρει θρανίο είναι περισσότερο σαφής κατά την Παλαιοανακτορική και Μετανακτορική Περίοδο. Σε αυτές τις περιόδους, πράγματι έχουν καταγραφεί περιπτώσεις θρανίων, εξεδρών ή ερμαρίων πάνω στα οποία εντοπίστηκαν ειδώλια, φетиχιστικά είδωλα και άλλα συμβολικά αντικείμενα. Ενδεικτικά αναφέρονται οι περιπτώσεις του Δωματίου Χ7 της Οικίας Χ του Κομμού (Shaw & Shaw 2013, 13, pl.1A), του Δωματίου 17, επίσης, από τον οικισμό του Κομμού (Betancourt 1990, 139, fig. 54), του αποκαλούμενου «Fetish Shrine» στο Μικρό Ανάκτορο στην Κνωσό και ίσως του θεωρούμενου ιερού με θρανίο στην Κουμάσα (Xanthoudides 1924, 50, Gesell 1985, 14, pl.2, nos 76, 102) κ.ά. Σχετικά με το ιερό στην Κουμάσα, η Γεωργουλάκη (Georgoulaki 1990, 5-23) αμφισβητεί την ύπαρξη θρανίου. Μετά από επικοινωνία με

τον υπ. διδάκτορα του Πανεπιστημίου της Χαϊδελβέργης, Naser Ayash, ο οποίος μελετά το υλικό του «ιερού», διαπιστώσαμε ότι η κατασκευή στα Β, την οποία η Gesell είχε ταυτίσει με θρανίο, είναι τοίχος καθώς παρατηρούνται λίθοι σε σειρά και όχι η συνηθισμένη αργολιθοδομή από την οποία κατασκευάζονται τα θρανία.

Στην Νεοανακτορική Εποχή, ωστόσο, είναι εξαιρετικά δύσκολο να εντοπίσει κανείς διαφορές ανάμεσα σε ένα θρανίο που χρησιμοποιείτο για πρακτικούς σκοπούς (αποθήκευση, τέλεση γευμάτων κ.τ.λ.) και σε εκείνο που αποτελούσε τμήμα της επίπλωσης ενός δωματίου που χρησίμευε για ιεροπραξίες. Παρόλα αυτά, με σχετική βεβαιότητα μπορεί να γίνει η διάκριση τριών κατηγοριών δωματίων, τα οποία φέρουν θρανία. Πρώτα όμως, είναι σημαντικό να διευκρινιστεί ότι στην κεντρική Κρήτη η διάκριση είναι πολύ πιο εύκολο να ανιχνευθεί ανάμεσα στις δύο πρώτες κατηγορίες δωματίων. Αυτό οφείλεται στην πολυτέλεια που χαρακτηρίζει τα δωμάτια και στο γεγονός ότι φέρουν ΣΘ και όχι ένα απλό λίθινο θρανίο. Επίσης, η σκευή παρουσιάζει ομοιότητες στις υπό μελέτη θέσεις. Πιο αναλυτικά, η πρώτη κατηγορία αφορά σε χώρους αποθηκευτικούς/εργαστηριακούς, στους οποίους απαντούν θρανία ή λίθινες κατασκευές που θα μπορούσαν να λειτουργήσουν είτε ως καθίσματα είτε ως ερμάρια/βάσεις για την τοποθέτηση αντικειμένων (πίθων, αμφορέων, λοιπή οικοσκευή). Στην δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνονται δωμάτια που φέρουν ΣΘ και σε συνδυασμό με τα οργανικά κατάλοιπα καθώς επίσης με τα άφθονα κύπελλα, λοπάδια, πρόχους, ακόμα και εστίες που εντοπίζονται σε αυτά, οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για χώρους στους οποίους τελούνταν γεύματα και ενίοτε προετοιμασία της τροφής. Στην τρίτη κατηγορία εντάσσονται εκείνα τα δωμάτια που φέρουν ενδείξεις τέλεσης ιεροπραξιών.

α. Αποθηκευτικοί/εργαστηριακοί χώροι φέροντες θρανία.

Η πλειονότητα των χώρων, που φέρουν δωμάτιο με θρανίο, μπορούν με ασφάλεια να ταυτιστούν με εργαστήρια, μαγειρεία ή αποθήκες. Προφανή αποθηκευτικό χαρακτήρα έχει το Δωμάτιο 1.3 της Δυτικής Πτέρυγας του Κτηρίου Β.2 στον Μόγλο, ενώ αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα ενός συνόλου αποθηκευτικών χώρων στο ΝΔ τμήμα του κτηρίου. Δεν έχουν ιδιαίτερα χαρακτηριστικά όσον αφορά στα υλικά δομής και στην αρχιτεκτονική τους αν και αυτοί οι παράγοντες δεν είναι απαραίτητα ενδεικτικοί για την λειτουργία ενός δωματίου. Χαρακτηριστική περίπτωση είναι η έπαυλη του Νίρου Χάνι, στην οποία οι αποθηκευτικοί χώροι είναι τοιχογραφημένοι και κατασκευασμένοι

με την χρήση πολυτελών πρώτων υλών. Εργαστηριακός χώρος είναι το Δωμάτιο 21 της Οικίας Αc των Γουρνιών εξαιτίας της ύπαρξης ληνού πάνω στο θρανίο. Ως εκ τούτου, είναι βέβαιη η χρήση του θρανίου ως βάση.

Στο Δωμάτιο 2 του Βορειοδυτικού κτηρίου τα κινητά ευρήματα είναι λιγοστά, ωστόσο ενδεικτικά της οικιακής χρήσης του. Η πλειονότητα της θραυσμένης κεραμικής ανήκει σε αγγεία καθημερινής χρήσης, όπως τριποδικά μαγειρικά σκεύη. Τα τρία θρανία που φέρει θα μπορούσαν να χρησιμοποιούνται ως καθίσματα αλλά και ως βάσεις για την τοποθέτηση αντικειμένων, εξού και ο αμφορέας πάνω στο ένα από αυτά. Οι δύο αποθέσεις τριτώνων που εντοπίστηκαν σχετίζονται πιθανότατα με οικοτεχνικού χαρακτήρα δραστηριότητες ή χρησίμευαν ως προχυτικά σκεύη. Στο δωμάτιο αυτό βρέθηκε και ένα ψηλό αγγείο για το οποίο δεν δίνονται άλλες πληροφορίες. Ίσως πρόκειται για την βάση λύχνου. Ο προαναφερθείς αμφορέας που εντοπίστηκε πάνω στο ένα θρανίο περιβαλλόταν από στρώση βοτσάλων. Κάλυψη από βότσαλα είχε παρατηρηθεί και στο θρανίο του Δωματίου 12 της Οικίας ΑΒ στην Ψύρα. Συνεπώς, ίσως πρόκειται για μία συνήθεια που αφορά στην κάλυψη των θρανίων και υιοθετείται ήδη από την ΥΜΙΑ-Β περίοδο και όχι κατά την ΥΜΙΙΙ όπως πίστευε η Gesell. Επίσης, συνδυασμός ύπαρξης θρανίου και τριτώνων, παρατηρήθηκε στο Δωμάτιο 12 της Οικίας ΑΒ στην Ψύρα και στο Δωμάτιο Ψ από την αγροικία στον Προφήτη Ηλία Πraisού²⁵⁹. Στην δεύτερη περίπτωση, από το ίδιο ανασκαφικό περιβάλλον προέκυψαν λίθινα εργαλεία, «τράπεζα προσφορών», ληνός, τριβείο, τριπτήρας και ένας κεραμικός τροχός²⁶⁰.

²⁵⁹Επίσης στο Δωμάτιο 10 της Οικίας ΑC στην Ψύρα, το οποίο θα σχολιαστεί στο υλοκεφάλαιο που αφορά στους αύλειους χώρους.

²⁶⁰Άλλα παραδείγματα δωματίων, που συνδυάζουν την παρουσία θρανίων και τριτώνων, καθώς επίσης λεκανίδων ή των αποκαλούμενων τραπεζών προσφοράς απαντούν στην παλαιοανακτορική περίοδο. Πιο συγκεκριμένα, πρόκειται για το Δωμάτιο VIII από το ανάκτορο της Φαιστού και για το Ανεξάρτητο ΜΜΠ Ιερό από τα Μάλια. Στην πρώτη περίπτωση το δωμάτιο περιλάμβανε 3 θρανία επικονιαμένα με επιμέλεια. Το δάπεδο αποτελείτο από πλάκες γύψου, αλλά στο μεγαλύτερο μέρος του καλυπτόταν με γυψοκονίαμα. Στα βόρεια βρέθηκε μία κοιλότητα στο έδαφος που περιείχε κύπελλα και προχυτικά αγγεία. Οι ανασκαφείς την ονόμασαν «*Fossa dei Sacrifici-Koιλότητα των Θυσιών*». Μεταξύ άλλων, τα κινητά ευρήματα του δωματίου ήταν μία ορθογώνια «τράπεζα προσφορών» με μία έκκεντρη κοιλότητα. Η τράπεζα ήταν πακτωμένη εντός του δαπέδου και έφερε ίχνη πυράς. Επίσης, ήρθαν στο φως μία κυκλική «τράπεζα προσφορών», αρκετή καμαραϊκή κεραμική, ένας λίθινος χρωματοτρίπητης, τρία λίθινα δοχεία, τμήμα ενός σφραγίσματος, η λεπίδα ενός χάλκινου εγχειριδίου και ένα όστρεο τρίτωνο (Pernier 1935, vol. I, 195-246, vol. II, 572-581, Gesell 1985, 120). Η δεύτερη περίπτωση, αφορά στο αποκαλούμενο «*Independent Bench Sanctuary Complex*» στα Μάλια. Πρόκειται για ένα σύνολο τριών δωματίων, εκ των οποίων το Δωμάτιο 2, που φέρει θρανίο, θεωρείται το κυρίως ιερό. Ήταν πλακόστρωτο και το θρανίο βρίσκεται στη ΝΑ γωνία. Περίπου στο κέντρο εντοπίστηκε πακτωμένη στο έδαφος μία ορθογώνια «τράπεζα προσφορών» με μία έκκεντρη κοιλότητα. Επίσης, άλλες τέσσερις κυκλικές

Αν και με στρωματογραφία ιδιαίτερα δυσδιάκριτη λόγω των επιχώσεων κατάρρευσης αλλά και των γεμισμάτων που χρησιμοποιήθηκαν για την ανοικοδόμησή του, εργαστηριακού χαρακτήρα ήταν πιθανότατα το Δωμάτιο 15 του Ανακτορικού Κτηρίου. Τόσο τα μεταλλικά καρφιά, το τάλαντο κασσίτερου, αλλά και οι λεπίδες οψιανού ενισχύουν αυτήν την άποψη. Επίσης, στο γειτνιάζον δωμάτιο 16 βρέθηκαν πολλά μεταλλικά αντικείμενα καθώς και προϊόντα επεξεργασίας τους. Τα διοικητικά κείμενα και η κεραμική που ανασύρθηκαν από το εσωτερικό του υποδηλώνουν εμπορικές επαφές με την Κνωσό. Στον Διάδρομο 14, ο οποίος παρέχει πρόσβαση στα προαναφερθέντα δωμάτια βρέθηκε ένα αμόνι. Από τα παραπάνω καθίσταται σαφές ότι το Δωμάτιο 15 σχετίζεται τόσο με την αποθήκευση πρώτων υλών απαραίτητων για την μεταλλουργία²⁶¹ που λάμβανε χώρα στην πόλη, όσο και με την πρωτογενή επεξεργασία τους, όπως αποδεικνύουν το αμόνι και ο αγωγός, ο οποίος διατρέχει τα ως άνω δωμάτια. Τέλος, η ύπαρξη αγωγού στο δωμάτιο, που προεκτείνεται στα Δωμάτια 16 και 17 στα ανατολικά σχετίζεται με τις εργαστηριακές δραστηριότητες που λάμβαναν χώρα σε αυτά.

Εργαστηριακού χαρακτήρα ή λουτρό θα πρέπει να θεωρηθεί και το Δωμάτιο 2 από το Δυτικό Κτήριο στο Βαθύπετρο. Πρόκειται για ένα εξαιρετικά μικρό δωμάτιο με θρανία στις τρεις πλευρές του, ενώ αντί για δάπεδο διαμορφώνεται ένας λάκκος, ο οποίος είτε γέμιζε με νερό ή με τα σταφύλια τα οποία πατούσαν για την παραγωγή μούστου. Η ύπαρξη αγωγού καθώς επίσης η λεκανίδα και τα αγγεία πόσης που το συνόδευαν δεν αποκλείεται να συνδέουν τον εν λόγω χώρο με τις συγκεκριμένες δραστηριότητες. Πιο συγκεκριμένα, θα μπορούσε ο λάκκος αυτός να λειτουργούσε ως ένα πατητήρι και τα θρανία ως τόποι ανάπαυσης των ανθρώπων που πατούσαν τους καρπούς της αμπέλου. Επίσης, ο αγωγός θα διοχέτευε το προϊόν έξω από το δωμάτιο ενώ τα κύπελλα συνέβαλλαν βοηθητικά στον καθαρισμό του λάκκου, το ίδιο και το στρώμα ασβέστη

«τράπεζες προσφορών» αποκαλύφθηκαν με υπολείμματα ερυθρού επιχρίσματος. Δύο από αυτές καθώς επίσης η ορθογώνια, έφεραν ίχνη πυράς. Εντοπίστηκαν, επίσης, ένα τριποδικό δοχείο με διακόσμηση ανάγλυφων διπλών πελέκεων, θαμμένο στο δάπεδο μέχρι το ύψος των ώμων, ένα ακόμα τριποδικό αγγείο και ένα όστρεο τρίγωνο (Poursat 1966, 514-551, Gesell 1985, 107). Το γεγονός ότι σε αυτά τα σύνολα ευρημάτων κυριαρχούν τα αντικείμενα που σχετίζονται με συμποτικού χαρακτήρα πράξεις, ήδη από την παλαιοανακτορική περίοδο, αποσυνδέει τον τρίγωνο από τον αμιγώς συσχετισμό του με την τέλεση ιεροπραξιών συνδεομένων με την θρησκεία. Ωστόσο, αποτελεί πιθανότατα αντικείμενο τελετουργικής σκευής σε κοινοτικά γεύματα. Τόσο το Δωμάτιο VIII του ανακτόρου της Φαιστού, όσο και το MMII κτήριο των Μαλίων φέρουν ενδείξεις τέλεσης γευμάτων, σύντομης επεξεργασίας και προετοιμασίας τροφής και συμποτικών δραστηριοτήτων.

²⁶¹Το Κτήριο Em αποτελούσε εργαστήριο μεταλλουργίας σύμφωνα με πρόσφατες μελέτες (Barnes et al. 2019, 5-6).

που εντοπίστηκε εντός αυτού, διότι ο ασβέστης είναι γνωστός για τις απολυμαντικές του ιδιότητες.

Στο Δωμάτιο 22 από την έπαυλη στον Μακρύγιαλο η ύπαρξη θρανίων εκατέρωθεν του τοίχου, ο οποίος δεν χωρίζει το δωμάτιο στα δύο, αλλά αντίθετα αφήνει ανοίγματα και στις δύο πλευρές του, είναι μοναδικό αρχιτεκτονικό χαρακτηριστικό. Αν ληφθεί υπόψη και η αποκάλυψη αγωγού, ο οποίος καταλήγει σε βόθρο, οδηγείται κανείς στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για χώρο εργαστηριακό, του οποίου τα ακάθαρτα κατάλοιπα οδηγούνταν έξω από αυτόν. Τα κινητά ευρήματα δεν είναι δημοσιευμένα. Επίσης, από την αγροικία στον Προφήτη Ηλία Πραισού, εκτός από το Δωμάτιο Β1, εργαστηριακού/βιοτεχνικού χαρακτήρα ήταν και το Δωμάτιο Ξ που έφερε θρανίο και στο οποίο βρέθηκαν πολλά υφαντικά βάρη.

Τέλος, το Δωμάτιο Ε από την Οικία Π.1 του Πετρά, έχει σαφές οικοτεχνικό, αποθηκευτικό και εργαστηριακό χαρακτήρα. Και σε αυτή την περίπτωση εντοπίζεται τριποδικό αγγείο που περιβάλλεται από πέτρες. Το ίδιο παρατηρήθηκε και στο Δωμάτιο 12 της Οικίας ΑΒ στην Ψύρα αλλά και στο Βορειοδυτικό Κτήριο στα Γουρνιά. Οι εστίες, τουλάχιστον δύο, οι αμφορείς με σύμβολα της Γραμμικής Α, το πιθοειδές αγγείο, το οποίο έφερε διακόσμηση με διπλούς πελέκεις, τα κύπελλα και οι κάλαθοι, καθώς επίσης οι αγωγοί, είναι χαρακτηριστικά που υποδηλώνουν την τέλεση καθημερινών δραστηριοτήτων, όπως η αποθήκευση, η επεξεργασία πρώτων υλών, η απομάκρυνση των ακάθαρτων υποπροϊόντων τους. Το θρανίο είναι μία βοηθητική κατασκευή για την ανάπαυση των ενοίκων. Το Δωμάτιο Ε, κεντρικό δωμάτιο της οικίας αποτελεί ένα από τα λίγα της οικιακής αρχιτεκτονικής, που σώζει την πλειονότητα των κινητών ευρημάτων, αποδεικνύοντας ότι συνδυάζει σχεδόν όλες τις δραστηριότητες ενός οικοκυριού.

β. Τραπεζαρίες/ χώροι υποδοχής

Σε αυτήν την κατηγορία τα δωμάτια με θρανία, λειτουργούσαν πιθανότατα ως τραπεζαρίες ή/και χώροι υποδοχής. Πρόκειται για τα πιο επιμελημένα ως προς την κατασκευή δωμάτια. Είναι στην πλειονότητά τους ευρύχωρα και η επίπλωσή τους αποτελείται από ΣΘ και όχι απλά από ένα λίθινο θρανίο ή περισσότερα μη συνδεδεμένα μεταξύ τους θρανία. Η ύπαρξη ΣΘ και πολυτέλειας στην κατασκευή, υποδηλώνει μια προσπάθεια επίδειξης και την χρήση τους από αρκετά άτομα, ίσως και επισκέπτες του

κτηρίου. Κατά κύριο λόγο πρόκειται για πολυτελούς κατασκευής θρανία, με την χρήση του γυψόλιθου να κυριαρχεί, ο οποίος είναι γνωστός για το ευχάριστο αισθητικό αποτέλεσμα που παρέχει. Οι ορθομαρμαρώσεις και η διακόσμηση των θρανίων με μετόπες και τρίγλυφα είναι κυρίαρχα χαρακτηριστικά στην κεντρική Κρήτη, εξού και η αρχική επισήμανση ότι σε αυτή την γεωγραφική περιοχή είναι ευκολότερος ο διαχωρισμός ανάμεσα στις δύο πρώτες κατηγορίες δωματίων με θρανία.

Το Δωμάτιο 16 της Οικίας ΑC στα Γουρνιά, είχε πιθανότατα αυτήν την λειτουργία, καθώς φέρει ΣΘ σχήματος Π, αν και δεν έχουν δημοσιευτεί κινητά ευρήματα που να την επιβεβαιώνουν. Παρομοίως, το Δωμάτιο 17, ίσως έφερε ΣΘ. Τα κινητά ευρήματα περιλαμβάνουν αγγεία αποθήκευσης και άλλα καθημερινής χρήσης, ενώ είχε παράθυρο. Στην Οικία Ηb το Δωμάτιο 11 φέρει ένα θρανίο στον ανατολικό του τοίχο. Η οικία χαρακτηρίζεται από λαξευτή τοιχοποιία και συνορεύει με την Δημόσια Αυλή της πόλης. Επίσης, υπάρχει άμεση επικοινωνία από και προς αυτή. Ως εκ τούτου, το δωμάτιο θα μπορούσε να χρησιμοποιείτο ως χώρος υποδοχής, αφού πρώτα ο επισκέπτης διέσχισε τον Προθάλαμο 18. Σημαντική, ωστόσο, παρατήρηση αποτελεί το γεγονός, ότι δεν παρατηρείται ΣΘ. Το Δωμάτιο 22β από το Ανακτορικό Κτήριο των Γουρνιών, φέρει ΣΘ κατά μήκος των τριών τοίχων του. Συνορεύει με την Κεντρική Αίθουσα του κτηρίου και το γεγονός ότι δεν έχουν σωθεί κινητά ευρήματα, δυσχεραίνει την ταύτιση της λειτουργίας του. Ωστόσο, αν λάβουμε υπόψη τις ανάλογες περιπτώσεις που εξετάστηκαν από άλλες θέσεις, πιθανότατα χρησίμευε ως χώρος για την κατανάλωση φαγητού. Στην περιοχή βρέθηκαν κατάλοιπα δημητριακών και πολλά κωνικά κύπελλα²⁶².

Τραπεζαρία ήταν πιθανότατα το Δωμάτιο 4 από την Έπαυλη Α της Αγίας Τριάδας. Στο ΣΘ μπορούν να καθίσουν μέχρι και 17 άτομα. Τα κινητά ευρήματα δεν βοηθούν στην ερμηνεία του χώρου, ωστόσο η λίθινη λεκανίδα και οι λύχνοι αποτελούν αντικείμενα που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν κατά την διάρκεια γευμάτων. Σημαντικό ρόλο στην ερμηνεία του δωματίου έχει το γειτνιάζον δωμάτιο 4α με το οποίο επικοινωνούσε άμεσα μέσω θύρας. Σε αυτό υπάρχει μία βάση, η οποία έχει ερμηνευθεί ως χώρος για

²⁶²Ανάλογη θα ήταν και η χρήση του Δωματίου 29 του Ανακτορικού Κτηρίου. Πρόκειται για μία στοά που στο μέσον, περίπου, της μιας πλευράς της φέρει κίονα. Θα έπρεπε να υπήρχαν θρανία, τα οποία για κάποιον λόγο δεν σώθηκαν. Η γειτνίαση του Δωματίου με μικρότερο, μακρόστενο, βοηθητικό δωμάτιο στα νότια, θυμίζει την περίπτωση της Αίθουσας 4 από την Αγία Τριάδα Α, η οποία γειτνιάζει με το μικρότερο δωμάτιο 4α. Επιπλέον η παρουσία αποθηκευτικού λάκκου στην ΒΑ γωνία του Δωματίου 29 θα μπορούσε να σχετίζεται με τις δραστηριότητες ενός μαγειρείου/τραπεζαρίας.

την τοποθέτηση ενός κρεβατιού. Τα κινητά ευρήματα είναι όλα πεσμένα από τον όροφο. Η Hitchcock (2000, 165-166) πιστεύει ότι θα ήταν πολύ δύσκολο να χρησίμευε ως κρεβατοκάμαρα από την στιγμή που δίπλα του βρίσκεται μία αίθουσα χωρητικότητας 17 ατόμων. Επίσης, η Michailidou (1990, 305) διατείνεται ότι οι Μινωίτες κοιμούνταν σε οποιονδήποτε χώρο σε μικρά στρώματα, εξηγώντας την μη ανεύρεση κλίνης μέχρι σήμερα. Η πιο λογική άποψη εκφράστηκε από τον Pendlebury (1963, 195), ο οποίος ισχυρίζεται ότι οι άνθρωποι πράγματι κοιμούνταν οπουδήποτε, ωστόσο είχαν κλίνες, κατασκευασμένες από ξύλο ή άλλα ευάλωτα υλικά. Εξάλλου, γνωρίζουμε την ύπαρξη κλινών από το Ακρωτήριο της Θήρας, οι οποίες διασώθηκαν εξαιτίας των ειδικών δυναμικών που κυριάρχησαν κατά την καταστροφή του οικισμού. Στην Κρήτη ακόμα και στις μέρες μας οι κάτοικοι κατά τους θερινούς μήνες κοιμούνται στις αυλές ή στις βεράντες των σπιτιών τους. Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, πιθανότατα, το Δωμάτιο 4α ήταν βοηθητικό της Αίθουσας 4. Η βάση διαμορφώθηκε, είτε για την τοποθέτηση αποθηκευτικών αγγείων, ή άλλων αντικειμένων καθημερινής χρήσης, ενώ δεν αποκλείεται να λειτουργούσε και ως επιφάνεια εργασίας. Η τοποθέτηση ενός κρεβατιού ή στρώματος δεν είναι απίθανη ούτε αντίθετη με την γειτνίαση του δωματίου με την Αίθουσα 4. Είναι όμως μη πρακτική, διότι τα Δωμάτια 4 και 4α επικοινωνούν με ευρύτητα Συστήματα Πολυθύρων, καθιστώντας την απομόνωση ενός υπνοδωματίου δύσκολη.

Η παρόμοια περίπτωση δωματίου από το Κτήριο του Νίρου Χάνι παρέχει ισχυρά δεδομένα για την χρήση των αιθουσών με ΣΘ ως τραπεζαρίες. Στην Αίθουσα 12 από το Νίρου Χάνι σώζεται μεγάλο μέρος της κινητής σκευής, η οποία αποτελείται από άφθονα κύπελλα, ένα ιγδίων και πολλά αποξηραμένα κουκιά. Επίσης, συνορεύει με δωμάτια αποθηκευτικού χαρακτήρα, στα οποία ήρθαν στο φως ανάλογα ευρήματα, συμπεριλαμβανομένων μαγειρικών σκευών, πρόχων και αμφορέων. Αν και η Αίθουσα 12 είναι μικρών, σχετικά, διαστάσεων, μπορεί να επιτελέσει την παραπάνω χρήση για τους ενοίκους του κτηρίου.

γ. Δωμάτια με θρανία που συνδέονται με τελετουργίες

Από τις θέσεις που εξετάστηκαν είναι ελάχιστες εκείνες για τις οποίες θα μπορούσε να διατυπωθεί ότι φέρουν ενδείξεις για την τέλεση ιεροπραξιών. Στο Δωμάτιο I.4 της Οικίας C.3 στον Μόγλο, βρέθηκε ένα ειδώλιο, πιθανότατα πιθήκου και οκτώ κωνικά κύπελλα. Τα δεδομένα δεν επαρκούν για να τεκμηριώσουν την ιερή λειτουργία του

χώρου, όμως ούτε και την καθημερινή, πρακτική χρήση του.²⁶³ Επίσης, το Δωμάτιο 12 της Οικίας AB στην Ψύρα, ενδεχομένως, αποτελεί έναν χώρο για την διενέργεια τελετουργιών, παρά το γεγονός ότι και σε αυτήν την περίπτωση τα δεδομένα δεν επαρκούν. Εκτός από το θρανίο, ένα όστρεο τρίγωνο που είχε την χρήση αγγείου, ένας λίθινος λύχνος, τρία λίθινα αγγεία, τα οποία δεν περιγράφονται και δύο ρυτά, ένα απίοσχημο και ένα σε σχήμα κεφαλής ταύρου, πιθανόν σχετίζονται με την τέλεση συμποτικών πράξεων. Τα αντικείμενα αυτά ίσως φυλάσσονταν στο Δωμάτιο 4A-B και μεταφέρονταν στο Δωμάτιο 12 όταν επρόκειτο να λάβει χώρα το τελετουργικό δρώμενο. Η προετοιμασία επίσης αυτών των γευμάτων γινόταν στο Δωμάτιο 4A-B. Ο χαρακτήρας αυτών των γευμάτων/συμποσίων δεν μπορεί να επιβεβαιωθεί²⁶⁴.

Τέλος, το Δωμάτιο XXIII από το ανάκτορο της Ζάκρου έφερε δύο θρανία. Ένα εξ αυτών λειτουργούσε σίγουρα ως κάθισμα για τους ανθρώπους, εξαιτίας του ερεισίνωτου που φέρει. Βάσει των κινητών ευρημάτων, τα οποία αποτελούνται από χωνοειδή αγγεία συμπεριλαμβανομένων ρυτών, κυπέλλων και μίας μυλόπετρας, ερμηνεύεται ως χώρος σύντομης επεξεργασίας κάποιου καρπού ή άλλης τροφής για την παραγωγή υγρού προϊόντος και μετάγγισής του σε άλλα αγγεία για την αποθήκευσή του ή φιλτραρίσματος του. Ωστόσο, δεν αποκλείεται λόγω του μικρού μεγέθους, της ειδικής διαμόρφωσης με τα θρανία και την ειδική σκευή, να πρόκειται για έναν χώρο στον οποίο τελούνταν χοές ή/και συμποτικές πράξεις, ωστόσο από πολύ μικρό αριθμό συμμετεχόντων.

Από όλα τα παραπάνω συμπεραίνεται ότι τα θρανία έχουν πάντα σαφή και συγκεκριμένη χρήση μέσα σε ένα κτήριο. Διαχρονικό πρόβλημα αποτελεί η μη καταγραφή ή δημοσίευση της κινητής σκευής τους με αποτέλεσμα να καθίσταται αδύνατη, ενίοτε, η ερμηνευτική τους προσέγγιση. Παρόλα αυτά, στα οικιακά περιβάλλοντα, στην πλειονότητα των περιπτώσεων, χρησιμεύουν ως βοηθητικά έπιπλα σε εργαστηριακούς και αποθηκευτικούς χώρους, ως καθίσματα για τους ανθρώπους που εργάζονταν, αλλά και ως βάσεις/ερμάρια για την τοποθέτηση αντικειμένων.

²⁶³ Όπως θα σχολιασθεί στο Υποκεφάλαιο 5.5. ο πίθηκος είναι ένα ζώο ιδιαίτερα αγαπητό στην εικονογραφία του Μόχλου και με ιδιαίτερο συμβολισμό.

²⁶⁴ Τα ρυτά σε σχήμα κεφαλής ταύρου, όπως θα σχολιασθεί στο Κεφάλαιο 5.5-, Μέρος II, χρησιμοποιούνται σε επίσημα γεύματα που τελούνται σε δωμάτιο του ορόφου. Στην προκειμένη περίπτωση, το αντικείμενο δεν προκύπτει ότι είναι πεσμένο από τον όροφο. Ως εκ τούτου, δεν αποκλείεται και το Δωμάτιο 12 να είχε την χρήση αποθηκευτικού χώρου και πιο συγκεκριμένα της σκευής που χρησιμοποιείτο στα γεύματα.

Επιπλέον, όπου παρατηρούνται ΣΘ, πρόκειται για χώρους όπου τελούνταν γεύματα και συναθροίσεις, όχι μόνο των ενοίκων αλλά και των επισκεπτών. Τόσο η σκευή όσο και τα οργανικά κατάλοιπα από τις θέσεις που εξετάστηκαν ενισχύουν την παραπάνω άποψη. Ο τελετουργικός χαρακτήρας των δείπνων και η απόδοση σε αυτά του ονόματος *Dining Shrines* δεν μπορεί να αποδειχθεί, τουλάχιστον με βάση τα δεδομένα της έρευνας μέχρι σήμερα. Ωστόσο, όλα τα γεύματα ή τα δείπνα διέπονται από ένα πλαίσιο απaráλλαχτων, κατά βάση κανόνων. Υποτάσσονται δηλαδή σε ένα τελετουργικό τυπικό και ως εκ τούτου μπορούν να θεωρούνται πράξεις ειδικού σκοπού (τελετουργίες) κοσμικού χαρακτήρα.

Οι πολυτελείς αίθουσες με ΣΘ, που κατά κύριο λόγο απαντούν στην κεντρική Κρήτη, δεν αντικαθιστούν το ΜΣΑ. Απόδειξη αποτελεί η Έπαυλη Α στην Αγία Τριάδα, η οποία περιλαμβάνει και τους δύο αρχιτεκτονικούς τύπους. Η αδυναμία αυτής της άποψης έγκειται στο γεγονός ότι το ΜΣΑ θεωρείται δεδομένο ότι είναι χώρος υποδοχής και συναθροίσεων και δεν λαμβάνεται υπόψη η διαχρονική χρήση των δωματίων με θρανία ήδη από τα παλαιοανακτορικά χρόνια ταυτόχρονα με τα ΣΑ. Θα μπορούσε να διατυπωθεί η άποψη ότι οι αίθουσες με ΣΘ σταδιακά αντικαθιστούν τις αίθουσες που φέρουν περισσότερα από ένα, μη συνδεδεμένα θρανία, όπως είναι η περίπτωση του παλαιοανακτορικού Δωματίου VIII στη Φαιστό. Η νεοανακτορική αρχιτεκτονική αποτελεί τον ώριμο συγκερασμό της μακραίωνης, δυναμικά εξελισσόμενης μινωικής οικιακής και οικιστικής αρχιτεκτονικής.

Τέλος, οι σποραδικές ενδείξεις για τον ιερό χαρακτήρα κάποιων από αυτά τα δωμάτια, δεν είναι επαρκείς προκειμένου να αναπτυχθεί αυτή η άποψη τεκμηριωμένα. Η ανεύρεση ενός συμβολικού αντικειμένου όπως ενός ειδωλίου, ίσως συνδέεται με τις «λαϊκές» δεισιδαιμονίες των ανθρώπων και την χρήση τους ως φυλαχτών. Επίσης, ο εντοπισμός αγγείων με την γραπτή απεικόνιση διπλών πελέκεων ή άλλων συμβόλων, απαντά σε ποικίλλα ανασκαφικά περιβάλλοντα και δεν επαρκεί από μόνος του προκειμένου να χαρακτηριστεί ένα δωμάτιο ή ένα κτήριο ως ιερό. Επιπλέον, τα ρυτά αποτελούν μια κατηγορία αντικειμένων που μπορούν να έχουν τόσο τελετουργική χρήση όσο και χρήση πρακτική σε καθημερινή βάση. Κατά συνέπεια, ο τελετουργικός ή όχι χαρακτήρας τους εξαρτάται από τις αρχαιολογικές συνάψεις που παρατηρούνται στο αρχαιολογικό περιβάλλον στο οποίο ανήκουν.

Υποκεφάλαιο 5.4. Λοιπά αρχαιολογικά περιβάλλοντα οικιών / κτηρίων και αύλαιοι χώροι (αρχιτεκτονική ή/και σκευή)

Στο παρόν υποκεφάλαιο πρόκειται να συζητηθούν τα δωμάτια, τα οποία δεν ανήκουν σε κάποιον από τους νεοανακτορικούς αρχιτεκτονικούς τύπους που παραδοσιακά θεωρείται ότι σχετίζονται με τελετουργίες. Φέρουν, ωστόσο, πιθανές ενδείξεις τέλεσης ιεροπραξιών είτε στην σκευή είτε σε στοιχεία της αρχιτεκτονικής τους. Επιπλέον, θα σχολιασθούν κτήρια τα οποία ταυτίζονται από τους ανασκαφείς τους ως ανεξάρτητα ιερά, καθώς επίσης αύλαιοι χώροι.

Σύνθεση δεδομένων

Στην περίπτωση της **Οικίας AC**, έχει ήδη παρατηρηθεί ότι κοσμήτο από περίτεχνες τοιχογραφίες εξαιτίας των οποίων ταυτίστηκε με ιερό. Οι τοιχογραφίες βρέθηκαν στο Δωμάτιο 6 και δεν είναι βέβαιο αν ήταν στην αρχική τους θέση ή πεσμένες από τον όροφο, που είναι μάλλον η πιθανότερη εκδοχή. Εκτός από τα τμήματα των τοιχογραφιών δεν βρέθηκαν άλλα κινητά ευρήματα. Η πρόσοψη του κτηρίου αποτελεί ένα από τα πιο επιμελημένα δείγματα ψειδοϊσοδομικής τοιχοποιίας, ωστόσο δεν υπάρχουν άλλα αξιοσημείωτα στοιχεία που να αφορούν στην αρχιτεκτονική. Το Δωμάτιο 1 ήταν πιθανότατα υπόστυλο και παρέχονταν πρόσβαση σε αυτό από την κλίμακα που διαμορφωνόταν στο Δωμάτιο 6. Ως εκ τούτου, αυτές οι περίτεχνες τοιχογραφίες δεν υπήρχε λόγος να φιλοτεχνηθούν στους τοίχους μιας περιοχής όπου διαμορφωνόταν κλιμακοστάσιο. Ήταν μάλλον πεσμένες από τον όροφο.

Το Δωμάτιο 4 χαρακτηρίζεται από σχετικά επιμελημένη τοιχοποιία, η οποία ωστόσο δεν το διαφοροποιεί ούτε από την ίδια την οικία, ούτε και από τον υπόλοιπο οικισμό. Ιδιαίτερης σημασίας, είναι η ύπαρξη τριών από τις τέσσερις θύρες του κτηρίου στο εν λόγω δωμάτιο, καθιστώντας το κεντρικό χώρο για την οικία. Η σκευή του δωματίου περιλαμβάνει κύπελλα, προχυτικά αγγεία, μαγειρικά σκεύη και αρκετά όστρεα, ανάμεσα στα οποία ένας τρίτωνας. Το Δωμάτιο 4, πιθανότατα, σχετίζεται με τον Αύλειο Χώρο 10, με τον οποίο γειτνιάζει προς τα ανατολικά. Σε αυτόν τον χώρο υπήρχε θρανίο και δίπλα σε αυτό ένας κτιστός λάκκος. Τόσο μέσα στον λάκκο, όσο και στον υπόλοιπο Χώρο 10 βρέθηκαν σημαντικά ευρήματα και άφθονη κεραμική. Μέσα στον λάκκο εντοπίστηκαν όστρακα μαγειρικών σκευών, αποθήκευσης, πόσης και πρόχυσης. Επίσης, ήρθαν στο φως, ένα μικρογραφικό τριποδικό αγγείο, λίγα οστά ζώων, απανθρακωμένο ξύλο πεύκου και ελιάς και τμήμα ενός ζωόμορφου ειδωλίου. Στον

υπόλοιπο Χώρο 10 βρέθηκαν αγγεία αποθήκευσης, πόσης και πρόχυσης, μαγειρικά σκεύη, ένα πύραυνο ή λύχνος, ένα εργαλείο χειρός, ένα γουδί, οστά ψαριών και όστρεα, ανάμεσα στα οποία ένα ακόμα όστρεο τρίτωνα.

Στο **Κτήριο AF** και πιο συγκεκριμένα στην επίχωση κατάρρευσης του ορόφου στο Δωμάτιο AF6, το οποίο μετά βεβαιότητας λειτουργούσε ως μαγειρείο, ήρθαν στο φως λίγα αντικείμενα. Πρόκειται για αρκετά κύπελλα, λοπάδες και ένα πύραυνο καθώς επίσης μία πρόχου αμφιβόλου ανασκαφικού περιβάλλοντος. Το σημαντικότερο εκ των ευρημάτων, όμως, είναι ένα ταυρόσχημο ρυτό, από τα συνολικά εννέα, που βρέθηκαν στον οικισμό της Ψύρας. Η παρουσία αγγείων πόσης καθώς επίσης και του ταυρόσχημου ρυτού συμπληρώνονται από τα αντικείμενα που εντοπίστηκαν στον όροφο πάνω από το Δωμάτιο AF 8, υποδηλώνοντας μία ενιαία λειτουργία του ορόφου του κτηρίου. Αναλυτικότερα, πρόκειται για πολλά κύπελλα και λοπάδες, δύο πιθανές πρόχους και πολλά ρυτά κωνικού και ωσειδούς σχήματος, ενώ ένα εξ αυτών μιμείται το σχήμα αυγού στρουθοκάμηλου.

Από το **Κτήριο BQ** σώζονται πολύ φτωχά αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, ωστόσο ήρθαν στο φως τα σημαντικότερα, ίσως, δείγματα κεραμεικής. Τα σημαντικά ευρήματα ήταν συγκεντρωμένα στο Δωμάτιο 1. Πιο συγκεκριμένα, περιλαμβάνουν ένα αποθηκευτικό αγγείο, το οποίο είναι διακοσμημένο με μοτίβα θαλάσσιου ρυθμού και φέρει σύμβολα όπως σχηματοποιημένους διπλούς πελέκεις. Ιδιαίτερης σημασίας ήταν ένα πώμα, το οποίο επίσης φέρει διακόσμηση με διπλούς πελέκεις, ενώ δύο απιόσχημα ρυτά (*piriform rhytons*) διακρίνονται για την επιμελημένη διακόσμησή τους με μοτίβα του Θαλάσσιου Ρυθμού. Ένα καλαθόσχημο ρυτό, εξαιρετικής κατασκευής με απεικόνιση διπλών πελέκεων συμπληρώνει τα προαναφερθέντα αντικείμενα. Το δεύτερο από τα συνολικά εννέα ταυρόσχημα ρυτά του νησιού, ήρθε στο φως σε αυτό το δωμάτιο. Τέλος, στο ίδιο ανασκαφικό περιβάλλον περιλαμβάνεται τμήμα ενός οστρέου τρίτωνα για το οποίο δεν υπάρχουν περισσότερες πληροφορίες. Το πιθανότερο είναι ότι χρησίμευε ως προχυτικό αγγείο ή ρυτό, αν κρίνουμε από τα άλλα παραδείγματα που έχουν εντοπιστεί στο νησί. Συνολικά, δέκα ρυτά εντοπίστηκαν στο προαναφερθέν δωμάτιο.

Το **Κτήριο της Πλατείας (BS/BV)** είναι το μεγαλύτερο του οικισμού. Η πλειονότητα των χώρων του είναι αποθηκευτικοί ή χώροι καθημερινών, οικοτεχνικών δραστηριοτήτων. Εξετάστηκαν τα Δωμάτια BS1 και BV1, τα οποία ίσως φέρουν

ενδείξεις οικιακών τελετουργιών. Πιο συγκεκριμένα το BS1 επικοινωνεί άμεσα με την Πλατεία της Πόλης. Είναι απομονωμένο και δεν επικοινωνεί με τα υπόλοιπα δωμάτια του κτηρίου. Βρίσκεται στα ΝΑ και έξω από την είσοδό του φέρει θρανίο που «βλέπει» στην Πλατεία²⁶⁵. Τα ευρήματα από το επίπεδο του δαπέδου είναι ελάχιστα οστά ζώων, λίγα κύπελλα, μαγειρικά σκεύη, ένα απανθρακωμένο κομμάτι ξύλου ελιάς και ένα ιγδίο. Έξω από το δωμάτιο, δίπλα στο θρανίο, βρέθηκε στη αρχική του θέση ένας κέρνος. Από τον όροφο, σε επίχωση που περιλαμβάνει και υλικό από την κατάρρευση του κτηρίου, ήρθαν στο φως πολλά κύπελλα, αρκετά προχυτικά αγγεία, ένα μικρογραφικό τριποδικό σκεύος και ένα κύπελλο, το οποίο πιθανότατα λειτουργούσε ως ρυτό. Επίσης, αποκαλύφθηκαν δύο λίθινα αγγεία (ένα κύπελλο και ένα δοχείο), ένα γουδοχέρι, μία επιφάνεια εργασίας, δύο λεπίδες και ένας πυρήνας οψιανού και όστρεα, ενώ δεν απουσίαζαν δύο κομμάτια ορείας κρυστάλλου.

Το **Δωμάτιο BV1**, όπως και όλη η Πτέρυγα BV, είναι μεταγενέστερο πρόσκτισμα στο κτήριο. Βρίσκεται στα ΒΔ και επικοινωνεί με κεντρικό δρόμο του οικισμού. Η εσωτερική διαρρύθμιση του δωματίου δεν κατέστη εφικτό να εξακριβωθεί, διότι διαπλέκονται τα αρχιτεκτονικά του κατάλοιπα με εκείνα άλλων γειτνιαζόντων χώρων. Η τοιχοποιία του δωματίου είναι αρκετά επιμελημένη στις προσόψεις, όπως συμβαίνει συνολικά με το εν λόγω κτήριο. Πιο συγκεκριμένα, στις προσόψεις φέρει μεγαλιθική τοιχοποιία, από αμελώς λαξευμένους δόμους, ενώ οι εσώτοιχοι είναι κατασκευασμένοι με αργολιθοδομή. Στο επίπεδο του δαπέδου ήρθαν στο φως αντικείμενα που συνδέουν το δωμάτιο με οικοτεχνικού χαρακτήρα δραστηριότητες. Κυριαρχούν τα κύπελλα και τα μαγειρικά σκεύη. Αποκαλύφθηκαν, επίσης, υφαντικά βάρη, λίθινα εργαλεία, τριπτήρες, ένα ιγδίο, πυρήνες και λεπίδες οψιανού, ορεία κρύσταλλος, αρκετά όστρεα, ανάμεσά τους ένα μεγάλο όστρεο τρίτονα και ηφαιστειακή κίσηρη. Το σημαντικότερο εύρημα, το οποίο φυλασσόταν από την ΜΜΠ περίοδο είναι ένας πρισματικός σφραγιδόλιθος με την απεικόνιση πλοίου, ενός τετράποδου και δύο κεφαλών ζώων. Από την επίχωση του ορόφου και της κατάρρευσης του κτηρίου, προέκυψαν λοπάδες, κύπελλα, ρυτά, ένα πύραυνο, τρεις πιθανές τράπεζες προσφορών, έξι εργαλεία χειρός, λεπίδα και πυρήνας οψιανού, καθώς επίσης ορεία κρύσταλλος.

²⁶⁵Θρανίο υπάρχει και έξω από το Δωμάτιο BS6, του οποίου η μία πλευρά εφάπτεται στον νότιο τοίχο του δωματίου και παρέχει θέαση προς την πλατεία. Επίσης, κατά μήκος της δυτικής, εξωτερικής πρόσοψης του δωματίου, υπάρχει έτερο θρανίο, το οποίο επίσης παρέχει ευρεία θέαση της πλατείας. Ως εκ τούτου, παρατηρούνται τρία θρανία που εφάπτονται στους εξωτερικούς τοίχους της οικίας και «βλέπουν» στην Πλατεία της Πόλης.

Τέλος ήρθαν στο φως πολλά όστρεα διαφόρων ειδών ανάμεσα στα οποία ένα απανθρακωμένο, ένας τρίτωνας τύπου *Tonna* και ένας ακόμα τρίτωνας τύπου *Charonia*.

Η **Πλατεία της Πόλης** είναι ένας μεγάλος ανοιχτός, κυκλικός χώρος, περίπου 400 τ.μ., στα νότια της Συνοικίας Β, και περιτριγυρίζεται από διάφορα κτήρια. Είναι βραχώδης και δεν είχε γίνει κάποια κατεργασία με σκοπό την ομαλοποίηση του εδάφους. Δεν εντοπίστηκαν πολλά ευρήματα, πιθανότατα γιατί καθαριζόταν από τους κατοίκους των γύρω κτηρίων. Καταγράφονται δύο ρυτά, το ένα εκ των οποίων έφερε επιμελημένη διακόσμηση με απεικόνιση διπλών πελέκεων, ένα μικρογραφικό τριποδικό αγγείο, δύο προχυτικά αγγεία, μία λεπίδα οψιανού και ένας λίθινος κέρνος που έφερε τουλάχιστον 30 κοιλότητες στην επιφάνειά του, λαξευμένες άτακτα. Βρέθηκε στο ανατολικό άκρο της πλατείας *in situ*. Η Πλατεία δεν φέρει κάποιο αξιοσημείωτο αρχιτεκτονικό χαρακτηριστικό.

Στον Μόγλο στην **Οικία C.2** δεν έχουν δημοσιευθεί τα ευρήματα από το εσωτερικό του Δωματίου 4, το οποίο εξετάστηκε. Οι εξωτερικοί τοίχοι της οικίας είναι κατασκευασμένοι από αμελώς κατεργασμένους λίθους και οι εσωτερικοί με αργολιθοδομή. Πρόκειται για έναν μικρό, ορθογώνιο χώρο και στον μονόλιθο του κατωφλίου της εισόδου παρατηρείται η λάξευση κοιλοτήτων, οι οποίες σχηματίζουν έναν κέρνο. Το δωμάτιο είναι τόσο μικρό, που μετά βίας χωρούν δύο άτομα. Η παρουσία του προαναφερθέντος κέρνου, εν απουσία άλλων αρχαιολογικών δεδομένων, παραμένει αινιγματική.

Στην **Οικία C.3**, η οποία είναι μία τριώροφη και ιδιαίτερα επιμελημένης αρχιτεκτονικής οικία, εντοπίστηκαν πολύ σημαντικά ευρήματα στα Δωμάτια I.1-I.2-I.3, τα οποία οδήγησαν τους ανασκαφείς στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για την οικία ενός εμπόρου μετάλλων. Πιο συγκεκριμένα, τα ως άνω δωμάτια περιελάμβαναν 32 αποθηκευτικά αγγεία, εκ των οποίων τα 12 βρέθηκαν μέσα στο Δωμάτιο I.1. Επίσης, βρέθηκαν αρκετά κύπελλα, που χρησιμοποιούνταν προκειμένου να αφαιρείται το περιεχόμενο των πίθων. Από το ίδιο δωμάτιο ήρθε στο φως θησαυρός χάλκινων αντικειμένων, ανάμεσα στα οποία και ένας τελετουργικός διπλός πέλεκυς. Τα περισσότερα αντικείμενα από την επίχωση του ορόφου, ο οποίος έφερε τοιχογραφική διακόσμηση, κατέπεσαν στο Δωμάτιο I.1. Δύο κωνικά κύπελλα, ανάμεσα σε άλλα αντικείμενα, επιβεβαιώνεται από τους ανασκαφείς ότι κατέπεσαν από τον όροφο, ένα

μικρογραφικό, γεφυρόστομο, προχυτικό αγγείο και ένα τροπιδωτό, λίθινο δοχείο από μάρμαρο. Επίσης, εντοπίστηκαν δύο πρόχοι, εκ των οποίων η μία, στο Δωμάτιο I.2 ανασύρθηκε ακέραιη. Δύο ακόμα λίθινα αγγεία κατέπεσαν από τον όροφο, χωρίς να δημοσιεύεται σε ποιο δωμάτιο, δύο λίθινα πάματα για τα οποία δεν υπάρχει καμμία περιγραφή και ένα λίθινο κύπελλο με προχολή βρέθηκε πεσμένο στο Δωμάτιο I.3. Επιπλέον, γίνεται λόγος για μία ορθογώνια τράπεζα προσφορών και για μία λίθινη πλάκα με λαξευμένες κοιλότητες στην επιφάνειά της (κέρνος).

Στην **Οικία C.4** δεν ολοκληρώθηκε ποτέ η ανασκαφική έρευνα και παρά το γεγονός ότι η στρωματογραφία ήταν αδιατάρακτη, ήρθαν στο φως πολύ φτωχά αρχιτεκτονικά κατάλοιπα. Ταυτίστηκαν δυο δωμάτια, τα οποία συμβατικά ονομάστηκαν Βόρειο και Νότιο, ενώ η πλειονότητα των κινητών αντικειμένων, προήλθαν από το δεύτερο. Αναλυτικότερα, πρόκειται για πίθους, ένα λίθινο, άωτο κωνικό κύπελλο, λίθινα εργαλεία τα οποία δεν περιγράφονται, τμήματα ενός γυναικείου ειδωλίου, ένα δίωτο, χάλκινο δοχείο, ένας λίθινος λύχνος και πολλή κεραμική για την οποία δεν παρέχεται καμμία πληροφορία. Η ύπαρξη του ειδωλίου είναι ένα αξιόλογο στοιχείο προκειμένου να υποθέσει κανείς ότι λάμβαναν χώρα τελετουργίες στο εν λόγω δωμάτιο, ωστόσο, αποτελεί την μοναδική ένδειξη.

Στο μεγαλύτερο κτήριο του Μόχλου, το **B.2**, στο οποίο συγκεντρώνεται η πλειονότητα των στοιχείων της νεοανακτορικής αρχιτεκτονικής, παρατηρείται ότι στην Δυτική Πτέρυγα κυριαρχεί η αργολιθοδομή στην τοιχοποιία, τόσο στους εσωτερικούς όσο και στους εξωτερικούς τοίχους, ενώ ως προς την αρχιτεκτονική δεν περιλαμβάνεται κάποιος από τους γνωστούς τύπους της Νεοανακτορικής Εποχής. Το υπόγειο δωμάτιο ΔΥ1 βρίσκεται στο ΝΔ άκρο της Δυτικής Πτέρυγας και δεν είναι δημοσιευμένο.

Όσον αφορά στην τοιχοποιία του, έχει κατασκευασθεί από μεγάλο και μεσαίου μεγέθους λίθους, οι οποίοι δεν φέρουν επεξεργασία. Πρόκειται για ένα ευρύχωρο δωμάτιο, το οποίο επικοινωνούσε μέσω σύντομης κλίμακας με το αποθηκευτικό δωμάτιο I.3 στα βόρεια που έφερε και θρανίο. Τα κινητά ευρήματα που έχουν δημοσιευθεί μέχρι σήμερα είναι ελάχιστα. Πρόκειται για το κρανίο μιας γυναίκας και μία πρόχου που το συνόδευε. Το Κτήριο B.2 δεν είναι μόνο το μεγαλύτερο και πιο επιμελημένο κτήριο του οικισμού, αλλά περιλαμβάνει και δύο πολύ σημαντικούς αύλειους χώρους, οι οποίοι, σύμφωνα με τα δημοσιευμένα δεδομένα, χρησιμοποιούνταν από μεγάλο αριθμό ανθρώπων. Στα νότια της Ανατολικής

Πτέρυγας, νοτίως των Υπόστυλων Δωματίων 1.1 και 1.2 είχε διαμορφωθεί ο Εξωτερικός Χώρος 1 (EX1), ο οποίος ήταν πλακόστρωτος με πλάκες ιώδους και πράσινου σχιστόλιθου και σιδηρόπετρας. Σε μία εξ αυτών ήταν λαξευμένος ένας δακτύλιος από κοιλότητες σχηματίζοντας κέρνο. Η περιοχή αυτή οριοθετείται από έναν τοίχο αντιστήριξης στα βόρεια, ο οποίος διαμόρφωνε ένα πλατύ θρανίο/πλάτωμα. Τα κινητά ευρήματα τόσο από την πλακόστρωτη περιοχή όσο και από το πλάτωμα ήταν 64 κωνικά κύπελλα, τα οποία έφεραν ίχνη καύσης. Κάτω από την πλακόστρωτη περιοχή ήρθαν στο φως κλειστές επιχώσεις MMΠΙ-ΠΙΙΑ/Β και ΥΜΙΑ χρονολόγησης, οι οποίες αποκάλυψαν οργανική ύλη και ευρήματα που σχετίζονται με μαγειρεία.

Στα νότια της Δυτικής Πτέρυγας υπάρχει έτερος αύλειος χώρος, στον οποίο διαμορφώνεται «Θεατρική Περιοχή» με την κατασκευή θρανίων. Επίσης, εντοπίστηκαν ίχνη εστίας. Δεν αναφέρονται με λεπτομέρεια τα ευρήματα από την περιοχή ούτε περιγράφονται. Γίνεται απλή αναφορά στην αποκάλυψη μαγειρικών σκευών και λοπαδιών. Επίσης, ήρθαν στο φως οστά αμνοεριφίων και χοίρων, ενώ ήταν πολύ σημαντική η αποκάλυψη αποσπασματικού χαρακτήρα ανθρώπινων οστών. Ανήκαν σε ένα άτομο και βρέθηκαν πάνω σε ένα από τα θρανία αλλά και κάτω από αυτά, κοντά στην εστία. Επιπλέον γίνεται λόγος για παρουσία φυτικών, οργανικών καταλοίπων, χωρίς όμως να δηλώνεται το είδος αυτών.

Το **Κτήριο των Ελαιών** (*The Temenos of the Olive Trees*) έχει ενδιαφέρον συνολικά ως κτήριο, καθώς δεν μοιάζει με καμμία από τις οικίες του οικιστικού ιστού και βρίσκεται σχετικά απομονωμένο στο ΒΑ άκρο της πόλης. Οι ανασκαφείς το ταυτίζουν με ανεξάρτητο ιερό, όμως παραμένει αδημοσίευτο. Πρόκειται για ένα κτήριο αποτελούμενο από τρία δωμάτια. Το κεντρικό δωμάτιο ήταν μικρή αυλή, πλακόστρωτη, ενώ κάποιοι από τους λίθους της πλακόστρωσης σχημάτιζαν κέρνους. Στα βόρεια και στα ανατολικά υπήρχαν δύο μικρότερα, πλευρικά δωμάτια. Η τοιχοποιία του κτηρίου, αποτελείτο από πλίνθους, οι οποίοι πατούσαν σε βάση από αργολιθοδομή. Στα δυτικά του κτηρίου υπήρχε αύλειος, πλακόστρωτος χώρος με μία κατασκευή, η οποία έχει ταυτιστεί με βωμό. Τα δύο πλευρικά δωμάτια του κτηρίου βρέθηκαν άδεια. Στο κεντρικό δωμάτιο βρέθηκαν πέντε ή έξι πίθοι και φυτικά κατάλοιπα. Πιο συγκεκριμένα, πρόκειται για φύλλα ελιάς, τα οποία διατηρούνται σε εξαιρετικά καλή κατάσταση. Επίσης, αν και οι ανασκαφείς ισχυρίζονται ότι το δωμάτιο ήταν αστέγαστο, αναφέρεται η αποκάλυψη πλίνθων και απανθρακωμένου ξύλου

διάσπαρτων στον χώρο. Από το κτήριο προήλθαν, επίσης, όστρεα και οστά ψαριών και ζώων χωρίς να δημοσιεύονται ούτε να αναφέρεται το αρχαιολογικό περιβάλλον στο οποίο εντοπίστηκαν.

Η **Οικία της Κυρίας** (*House of the Lady with the Ivory Pyxis*) είναι ένα τριώροφο κτήριο, το οποίο έχει κτιστεί με αργολιθοδομή και αμελώς λαξευμένους λίθους. Βρίσκεται στο ΒΔ άκρο του οικισμού και σε κάποια από τα δωμάτιά του εντοπίστηκαν πολύτιμα αντικείμενα και κοσμήματα από εξωτικά υλικά. Ως αποτέλεσμα, θεωρήθηκε από τον ανασκαφέα η οικία μιας ιέρειας και συνδέθηκε ο ρόλος της στον οικισμό με το προαναφερθέν Κτήριο των Ελαιών βάσει των εικονογραφικών παραστάσεων στα χρυσά, σφραγιστικά δαχτυλίδια, στα οποία απεικονίζονται σκηνές με καθισμένες γυναικείες μορφές έξω από κτήριο από το οποίο φύονται δένδρα. Αναλυτικότερα, από το επίπεδο του δεύτερου ανδρήρου της οικίας έπεσαν στα ημιυπόγεια δωμάτια του χαμηλότερου ανδρήρου τα κάτωθι αντικείμενα χωρίς να δίνονται περισσότερες πληροφορίες σχετικά με το αρχαιολογικό περιβάλλον. Ελεφάντινες περόνες για την διαμόρφωση κομμώσεων κεφαλής αλλά και για την διακόσμηση ή στήριξη ενδυμάτων. Επίσης, ταυτίστηκε μία ελεφάντινη πυξίδα στην οποία απεικονίζεται η αποκαλούμενη ως «*επιφάνεια θεότητας*» τελετουργία. Μέσα στην πυξίδα φυλλάσσονταν περιδέραια κατασκευασμένα από πολύτιμες, εξωτικές, πρώτες ύλες. Σε ένα από τα δωμάτια του πρώτου και χαμηλότερου ανδρήρου, ήρθαν στο φως χάλκινες λεκανίδες, μία λίθινη παλέτα και ένας σφραγιδόλιθος, ο οποίος απεικονίζει δύο λέοντες. Το ενδιαφέρον των ανασκαφών επικεντρώθηκε στον αύλειο χώρο που βρίσκεται στα ΒΑ της οικίας, με τον οποίο έχει άμεση οπτική επαφή το βόρειο παράθυρό της. Πιο συγκεκριμένα, πρόκειται για έναν υπαίθριο χώρο, στον οποίο ήταν λαξευμένοι αρκετοί λάκκοι. Ένας εξ αυτών, βρίσκεται δίπλα στο παράθυρο και είναι αρκετά μεγάλος, ενώ δίπλα του υπήρχε ιπνός, στον οποίο εντοπίστηκαν απανθρακωμένοι σπόροι σύκων, σταφυλιών και ελιών. Απέναντι από το παράθυρο, εντοπίστηκε έτερος ιπνός ο οποίος περιείχε μεγάλη ποσότητα απανθρακωμένων σπόρων δίκοκκου σιταριού και γρασιδιού.

Στην πόλη των Γουρνιών, πλην ελαχίστων εξαιρέσεων, παρατηρείται ότι οι κατηγορίες των αντικειμένων, τα οποία θεωρούνται τελετουργικά στην μινωική αρχαιολογία, εντοπίζονται σποραδικά και σε πολλά διαφορετικά ανασκαφικά περιβάλλοντα. Το βασικό πρόβλημα με την εν λόγω θέση, είναι η μη συστηματική καταγραφή των ευρημάτων και η μη δημοσίευση της πλειονότητάς τους. Στην **Οικία Αb** τα λιγοστά

ευρήματα τα οποία δημοσιεύονται, ήρθαν στο φως σε διαφορετικά δωμάτια. Στο Δωμάτιο 13 εντοπίστηκαν ένας αμφορέας, ο οποίος φέρει μαστοειδείς αποφύσεις και την πλαστική απεικόνιση ενός κεφαλιού αιγοειδούς. Επίσης, ήρθαν στο φως πέντε κωνικά ρυτά. Από το Δωμάτιο 7 προέρχεται ένα μικρογραφικό κύπελλο και από το Δωμάτιο 8 η χάλκινη αιχμή ενός δόρατος.

Στην **Οικία Ac**, μετά την είσοδο, ο επισκέπτης εισερχόταν στο πλακόστρωτο Δωμάτιο 18. Κάποιες από τις πλάκες διαμορφώνουν κοιλότητες στην επιφάνειά τους (κέρνους). Τα σημαντικότερα ευρήματα προέρχονται από τον υπόγειο Διάδρομο 20, ο οποίος παρείχε πρόσβαση στο μικρό Δωμάτιο 21 μέσα στο οποίο υπήρχε ληνός. Στην εν λόγω εγκατάσταση παραγόταν είτε κρασί είτε ελαιόλαδο. Από τον Διάδρομο 20 προέκυψαν τρία κωνικά ρυτά και δύο σε σχήμα κεφαλής ταύρου. Το πρόβλημα με την συγκεκριμένη οικία έγκειται στην έλλειψη διευκρίνισης, από την ανασκαφέα, του ανασκαφικού περιβάλλοντος. Πιο συγκεκριμένα, δεν είναι σαφές αν τα ευρήματα προέρχονται από τον όροφο της οικίας ή από το δάπεδο του προαναφερθέντος δωματίου. Αν πρόκειται για ευρήματα τα οποία βρέθηκαν στην επίχωση του δαπέδου του υπόγειου δωματίου, τότε τα τρία ρυτά συνδέονται με τις εργασίες οινοπαραγωγής που λάμβαναν χώρα στο Δωμάτιο 21. Τα ρυτά σε σχήμα κεφαλής ταύρου, στην πλειονότητά τους βρίσκονται σε επιχώσεις που κατέπεσαν από τους ορόφους των κτηρίων και πιθανότατα συνδέονται με συμποτικές δραστηριότητες που λαμβάνουν χώρα στους ορόφους.

Στην **Οικία Ad**, επίσης, δεν είναι σαφές αν τα ευρήματα κατέπεσαν από τον όροφο ή βρέθηκαν *in situ*. Η πλειονότητά τους υποδηλώνει οικοτεχνικές δραστηριότητες. Στο Δωμάτιο 24 εντοπίζεται ένα ρυτό σε σχήμα κεφαλής ταύρου, χωρίς όμως να αναφέρεται κάποιο άλλο στοιχείο που να αφορά στο αρχαιολογικό του περιβάλλον, ούτε άλλα αντικείμενα τα οποία να βρίσκονται σε συνάφεια με αυτό. Παρόλα αυτά, γνωρίζοντας ότι η πλειονότητα των συγκεκριμένων ρυτών ανήκουν σε επιχώσεις ορόφων, μπορεί να υποτεθεί με σχετική ασφάλεια, ότι βρέθηκε πεσμένο στο προαναφερθέν δωμάτιο. Στο Δωμάτιο 13 εντοπίστηκε ένας διπλός πέλεκυς, ο οποίος χρησιμοποιείτο ως εργαλείο σε καθημερινές εργασίες.

Η **Οικία Cg** βάσει των ελάχιστων ευρημάτων που δημοσιεύονται, φαίνεται ότι σχετίζεται με μεταλλοτεχνικές δραστηριότητες ή με την εμπορεία μετάλλων. Πιο αναλυτικά, στο Δωμάτιο 31 βρέθηκαν ένα χάλκινο εγχειρίδιο και ένας διπλός πέλεκυς,

τον οποίο η ανασκαφέας συγκαταλέγει στα τελετουργικά αντικείμενα, διότι έχει μικρό μέγεθος και δεν θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για καθημερινές εργασίες. Επίσης, στο ίδιο δωμάτιο βρέθηκε ένα χάλκινο αγκίστρι. Από το Δωμάτιο 30 προέρχεται ένα χάλκινο όστρεο τρίτονα μαζί με ένα έλασμα χαλκού προοριζόμενο για επεξεργασία.

Η **Οικία Cm** κατά καιρούς απασχολεί τους μελετητές της Χαλκοκρατίας στο Αιγαίο, εξαιτίας της αυξημένης παρουσίας αντικειμένων τα οποία θεωρούνται τελετουργικά. Πιο αναλυτικά, η οικία βρίσκεται στα δυτικά της πόλης και αποτελείται από έξι δωμάτια στο επίπεδο του ισογείου. Σε ένα εξ αυτών, στο C58, το οποίο ήταν αποθηκευτικός χώρος εντοπίστηκε ένα σύνολο αντικειμένων που διακρίνονται για την επιμέλεια στην κατασκευή αλλά, ενδεχομένως, και για τον συμβολικό τους χαρακτήρα. Ανάμεσα και μέσα στους πίθους του δωματίου²⁶⁶ ήρθαν στο φως 13 ρυτά, εκ των οποίων ένα σε σχήμα κεφαλής ταύρου, που δεν δημοσιεύεται, ωστόσο απεικονίζεται (Hawes et al. 1908, 39, pl. I)²⁶⁷. Από τα προαναφερθέντα ρυτά, τα οκτώ ήταν κωνικά και τα τέσσερα φιαλόσχημα. Επίσης, ιδιαίτερη ως προς την τυπολογία, είναι μία φλάσκη (*Pilgrim Bottle*). Εντοπίστηκαν ακόμα μία ψευδομεταλλική πρόχους, μία οινοχόη και ένα σύνθετο αγγείο (κέρνος), το οποίο αποτελείται από δύο πρόχους και ένα κύπελλο. Το εν λόγω αντικείμενο δεν θα μπορούσε ποτέ να γεμίσει με υγρό περιεχόμενο εξαιτίας των οπών που φέρει. Η ανασκαφέας το ονόμασε «*Trick Cup*». Στο ίδιο ανασκαφικό περιβάλλον πρέπει να συμπεριληφθούν και δύο λίθινα αντικείμενα που δεν περιγράφονται, καθώς επίσης ένας λύχνος (Fotou 1993, 71). Τα προαναφερθέντα ευρήματα έπεσαν μέσα στους πίθους και ανάμεσα σε αυτούς από τον όροφο (Hawes et al. 1908, Gesell 1972, 217).

Η **Οικία Db** βρίσκεται στα νοτιοανατολικά του οικισμού και περιλαμβάνει πέντε δωμάτια στο επίπεδο του ισογείου. Είναι κατασκευασμένη από αργολιθοδομή, ενώ δεν παρέχονται περισσότερες πληροφορίες για την αρχιτεκτονική της, πλην της διάσωσης *in situ* του μονολιθικού κατωφλίου της εισόδου. Τα ευρήματα που ήρθαν στο φως από τους χώρους της περιλαμβάνουν λίθινα αγγεία και μεταλλικά αντικείμενα, ενώ δημοσιεύονται μόνο τρία, ένα κύπελλο, μία πρόχους και μία τράπεζα προσφορών. Από την **Οικία Dc**, για την οποία, επίσης, δεν παρέχονται αρκετές πληροφορίες που να αφορούν στην αρχιτεκτονική της, δημοσιεύθηκε μόνο μία ηθμοπυξίδα,

²⁶⁶ Δημοσιεύονται δύο πίθοι αν και θα πρέπει να ήταν περισσότεροι (Hawes et al. 1908, 39) .

²⁶⁷ Πρόκειται για το τρίτο ρυτό σε σχήμα κεφαλής ταύρου που καταγράφεται από τα Γουρνιά.

χαρακτηριστική για την επιμέλεια της κατασκευής και την διακόσμησή της, διότι φέρει γραπτή απεικόνιση έξι διπλών πελέκεων.

Για την **Οικία Eb** δεν δίνονται πληροφορίες σχετικά με την αρχιτεκτονική της. Είναι γνωστό ότι βρίσκεται στα ΒΔ του οικισμού και αποτελείται από πέντε δωμάτια στο επίπεδο του ισογείου. Δεν δημοσιεύονται αρκετά ευρήματα από τους χώρους τους, πλην τριών λίθινων λεκανίδων σε διαφορετικά δωμάτια. Ενδιαφέρον αντικείμενο, είναι το μοναδικό γνωστό από το Δωμάτιο E13, και αφορά σε έναν πήλινο τρίτονα. Είχε κατασκευασθεί με επιμέλεια και μάλλον λειτουργούσε ως ρυτό ή σάλπιγγα. Είναι το δεύτερο παράδειγμα μη φυσικού τρίτονα που απαντά στα Γουρνιά.

Η **Οικία Ee** αποτελείται από έξι δωμάτια στο επίπεδο του ισογείου και δεν δημοσιεύονται από τους χώρους της πολλά αντικείμενα. Γίνεται λόγος για τρία αποθηκευτικά αγγεία εκ των οποίων το ένα ξεχωρίζει για την επιμελημένη διακόσμησή του με διπλούς πελέκες και μινωικά κρίνα. Βρέθηκε στο Δωμάτιο E29, το οποίο, προφανώς, είχε αποθηκευτική χρήση. Αν και στις σημειώσεις της η ανασκαφείας αναφέρει την ανάσχυση κι άλλων αντικειμένων, αυτά δεν δημοσιεύονται. Από το Δωμάτιο 30 της οικίας δημοσιεύθηκε ένα κύπελλο. Οι **Οικίες Ef-Eg**, εξετάστηκαν μαζί γιατί δεν είναι διακριτά τα όριά τους. Επίσης, κατά την ΥΜΙΒ και λίγο πριν την εγκατάλειψη της πόλης, πιθανότατα, ενώθηκαν και αποτέλεσαν ένα ενιαίο κτήριο. Τα περισσότερα σωζόμενα και δημοσιευμένα ευρήματα προέρχονται από το Δωμάτιο 39. Πιο αναλυτικά, πρόκειται για έναν πίθο, πολλά κύπελλα και μία πρόχου τα οποία είναι εξαιρετικής ποιότητας και επιμελημένης διακόσμησης.

Από την **Οικία Fi** σώζονται οκτώ δωμάτια στο επίπεδο του ισογείου. Φέρει τα τυπικά χαρακτηριστικά της οικιακής αρχιτεκτονικής στα Γουρνιά. Η ανασκαφείας αναφέρει την ανεύρεση αρκετών αντικειμένων, ανάμεσα στα οποία και δύο ειδώλια, ωστόσο δημοσιεύονται πολύ λίγα από αυτά. Η πλειονότητα των αντικειμένων εντοπίστηκε στο Δωμάτιο F40, το οποίο μαζί με το Δωμάτιο F39 αποτελούσαν μεγάλους αποθηκευτικούς χώρους. Στο ίδιο δωμάτιο βρέθηκαν τα δύο ειδώλια, τα οποία δεν δημοσιεύονται. Ωστόσο, τα υπόλοιπα ευρήματα, αμφορείς και πρόχοι σχετίζονται με την αποθήκευση υγρών, ενώ οι ηθμοπυξίδες είναι καθημερινής χρήσης αγγεία και σχετίζονται με την αρωματοποιία ή χρησιμοποιούνται ως σουρωτήρια.

Η **Οικία του Λόφου** (*Hill House*) βρισκόταν στη ΝΑ πλευρά του λόφου στον οποίο είναι κτισμένη η πόλη των Γουρνιών. Σήμερα δεν σώζεται σχεδόν κανένα αρχιτεκτονικό κατάλοιπο. Ανεσκάφησαν 14 δωμάτια, ενώ η τοιχοποιία ήταν κατασκευασμένη με επιμελημένη αργολιθοδομή, χρησιμοποιώντας αρκετά μεγάλους λίθους. Είχε κεντρική αίθουσα, η οποία στο μέσον της έφερε πεσσό και παρείχε πρόσβαση σε όλους σχεδόν τους άλλους χώρους του κτηρίου. Τα κινητά ευρήματα αν και σημαντικά, δεν ανήκουν σε ασφαλές στρωματογραφικό περιβάλλον. Είναι βέβαιο ότι στο Δωμάτιο 12 ήρθαν στο φως μία κυλινδρική πρόχους, η λεπίδα ενός ξίφους και ένα τάλαντο χαλκού. Στο Δωμάτιο 8, ήρθε στο φως μία λοπάδα, στο Δωμάτιο 7 αποκαλύφθηκαν τρία εγχειρίδια, καθώς επίσης μία λεπίδα απόξεσης και μία επιμήκης βελόνα. Στο Δωμάτιο 10, ανακαλύφθηκε ένας πήλινος τρίτωνας, ο οποίος συμπληρώνει τον κατάλογο τριών μη φυσικών τριτώνων, που έχουν εντοπιστεί στην πόλη των Γουρνιών. Τέλος, γίνεται αναφορά σε έναν τελετουργικό διπλό πέλεκυ, χωρίς όμως να αναφέρεται το ακριβές ανασκαφικό περιβάλλον.

Η **Οικία του Λάκκου** (*The Pit House*) βρίσκεται στα ΒΔ της πόλης και ήταν κτισμένη από απλή αργολιθοδομή, όπως η πλειονότητα των οικιών στα Γουρνιά. Στο Δωμάτιο 2, το οποίο έφερε δύο λάκκους, ενδεχομένως εργαστηριακού ή οικοτεχνικού χαρακτήρα αλλά και στο υπόλοιπο δωμάτιο, ήρθαν στο φως σημαντικά κινητά ευρήματα.

Πιο αναλυτικά, πρόκειται για 6 αμφορείς, εκ των οποίων ο ένας είναι ψευδόστομος και ένας που φέρει εγγάρακτη γραφή Γραμμικής Α. Επίσης, αποκαλύφθηκαν ένα ρυτό, έξι κωνικά κύπελλα, ένα μικρογραφικό, τριποδικό κύπελλο, ενώ αναφέρεται και ένας φακοειδής σφραγιδόλιθος με παράσταση αγριμιού, ο οποίος εντοπίστηκε στη ΒΑ γωνία της οικίας, άρα ενδεχομένως στο Δωμάτιο 2. Ενδιαφέρον έχει ο αποθέτης θεμελίωσης που αποκαλύφθηκε κάτω ακριβώς από το ΥΜΙΒ δάπεδο του δωματίου. Πιο συγκεκριμένα, περιελάμβανε έναν ακέραιο τρίωνα, ένα οστό αιγοειδούς και την λαβή ενός χάλκινου αγγείου. Τέλος, αναφέρονται πολλά προχυτικά αγγεία σε αποσπασματική κατάσταση, χειρόμυλοι και λεκανίδες, χωρίς να απεικονίζονται ή να περιγράφονται.

Από το **Ανακτορικό Κτήριο** των Γουρνιών, ενδιαφέροντα στοιχεία παρουσίασαν τα ακόλουθα δωμάτια.

Το **Δωμάτιο 18**, βρίσκεται στα νότια του κτηρίου και πρόκειται για έναν αρκετά ευρύχωρο χώρο, του οποίου η τοιχοποιία ήταν κατασκευασμένη από αργολιθοδομή. Στα νότια συνορεύει με δύο μικρότερα δωμάτια σε σχήμα ανάστροφου Γ (18α και 18β). Η πρόσβαση σε αυτόν γινόταν και από την Δημόσια Αυλή μέσω της Βόρειας Στοάς. Το κατώφλι της εισόδου του είναι πιθανότατα ένας μεγάλος λίθος στην πλακόστρωση της Βόρειας Στοάς, ο οποίος φέρει στην επιφάνειά του κυκλικές κοιλότητες, σχηματίζοντας κέρνο. Στο μέσον περίπου του Δωματίου 18 υπήρχε έτερος λίθος, στην επιφάνεια του οποίου είχαν λαξευθεί 32 κοιλότητες σχηματίζοντας επίσης κέρνο. Το δάπεδο του δωματίου ήταν πλακόστρωτο, ωστόσο σήμερα δεν σώζεται η πλακόστρωση. Κινητά ευρήματα δεν δημοσιεύονται.

Το **Δωμάτιο 13** βρίσκεται στα ΝΔ του Ανακτορικού Κτηρίου και βάσει των αρχαιολογικών δεδομένων, έχει διαχρονική σημασία για το κτήριο αλλά πιθανότατα και για τον οικισμό. Φέρει λαξευτή τοιχοποιία στον δυτικό και νότιο τοίχο, ενώ γειτνιάζει με την ΝΔ Αυλή, η οποία είναι σημαντική για τον ιδιότυπο λίθο (βαίτυλο) που έχει στο μέσον της. Στην βάση του δυτικού τοίχου του δωματίου, εξωτερικά, παρατηρείται ένας ημικυκλικός κέρνος, ενώ στον νότιο τοίχο βρίσκεται εγχάρακτο το σύμβολο του διπλού πελέκεως και πάλι στην εξωτερική όψη του. Από το δωμάτιο ήρθαν στο φως σημαντικά ευρήματα τα τελευταία χρόνια, γιατί η πρώτη ανασκαφείας δεν είχε ολοκληρώσει την ανασκαφή. Αποκαλύφθηκε ένα μικρότερο, τετράγωνο δωμάτιο στη ΒΑ γωνία του ΥΜΙΒ δωματίου στο οποίο αποκαλύφθηκε μία επίχωση λίγα εκατοστά κάτω από την επιφάνεια, με ευρήματα της πρώιμης ΥΜΙΒ περιόδου και δύο επιχώσεις ΜΜΠΙΑ υλικού.

Ακόμα μία επίχωση ΜΜΠΙΑ χρονολόγησης, εντοπίστηκε στην βάση του δυτικού τοίχου του μικρού, τετραγώνου δωματίου που ανήκει στην ίδια περίοδο, στην εσωτερική αλλά και στην εξωτερική όψη του. Το δωμάτιο αυτό επικοινωνούσε με αύλειο χώρο στα δυτικά. Στον υπαίθριο αυτό χώρο, διαμορφώθηκε κατά την ΥΜΙΒ η ΝΔ Αυλή²⁶⁸. Πιο συγκεκριμένα, το ΥΜΙΒ στρώμα αποκάλυψε αρκετά κωνικά, ωοειδή και κωδωνόσχημα κύπελλα, ένα ρυτό (stemmed-cup rhyton) καθώς επίσης οστά ζώων (κυρίως αμνοεριφίων και λίγων χοίρων) και καρπών. Γύρω από τα κύπελλα και μέσα σε αυτά υπήρχε κίσηρη. Ορισμένα από τα κύπελλα ήταν αναποδογυρισμένα. Επίσης,

²⁶⁸ Όπως ήδη έχει αναφερθεί στο Κεφάλαιο 4, βάσει πρόσφατων μελετών, υπάρχει μεγάλη πιθανότητα η ΝΔ Αυλή να ήταν κατασκευασμένη ήδη από την ΜΜΙΒ περίοδο.

στην ίδια επίχωση εντοπίστηκαν ίχνη από σταφύλια, σύκα και ρόδια. Βάσει των μελετών που έγιναν μέχρι σήμερα, θεωρείται πολύ πιθανή η δενδροκαλλιέργεια ροδιού στα Γουρνια. Η ΜΜΙΙΑ επίχωση που αποκαλύφθηκε στο μικρό, τετράγωνο δωμάτιο περιλάμβανε την πλειονότητα των αντικειμένων, τα οποία αποτελούνται από κύπελλα, λοπάδια, ένα πύραυλο, πρόχους, οστά ζώων (και ψαριών) και αρκετά αντικείμενα που αποτελούν κνωσιακές εισαγωγές. Η δεύτερη ΜΜΙΙΑ επίχωση, η οποία βρέθηκε στην βάση του δυτικού τοίχου, στην εξωτερική του όψη και στην εσωτερική, αποτελείτο από κύπελλα και λοπάδια. Για τους ανασκαφείς, η ΥΜΙΒ επίχωση αλλά και οι ΜΜΙΙΑ επιχώσεις θεωρούνται “*cult deposits*”. Συνδέουν την πρώτη με συμποτικές δραστηριότητες που έλαβαν χώρα αμέσως μετά την έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας και οι ΜΜΙΙΑ με μία πράξη που αφορά στην θεμελίωση της αντίστοιχης αρχιτεκτονικής φάσης.

Το **Δωμάτιο 16** βρίσκεται, επίσης, στα νότια του ανακτορικού κτηρίου. Φέρει λαξευτή τοιχοποιία και γνώρισε δύο φάσεις καταστροφής, μία στην πρώιμη ΥΜΙΒ και μία στην τελική ΥΜΙΒ. Έφερε επιμελημένη πλακόστρωση και μαζί με τα Δωμάτια 13, 15 και 17 πλαισίωναν από τα νότια το Δωμάτιο 18 (*Δωμάτιο του Κέρνου*). Περιλαμβάνει αγωγό, ο οποίος είναι κοινός με αυτόν που περιλαμβάνεται στο Δωμάτιο 15. Τα ευρήματα από το δωμάτιο προέρχονται από δύο επιχώσεις. Η πρώτη, η οποία βρισκόταν κάτω από το ΥΜΙΒ δάπεδο αποκάλυψε μία πινακίδα Γραμμικής Α, ένα πήλινο δισκάριο (*roundel*) Γραμμικής Α, κομμάτια ακατέργαστου χαλκού, θραύσματα ταλάντων χαλκού, τμήματα χάλκινων αντικειμένων και σκωρίες σιδήρου. Η δεύτερη επίχωση ανάμεσα στην πρώιμη περίοδο της ΥΜΙΒ και την τελευταία φάση της, απέδωσε ένα αγγείο, το οποίο δεν περιγράφεται, ένα σφράγισμα και ένα θραύσμα χάλκινου εγχειριδίου.

Το **Δωμάτιο 17** αποτελεί το τελευταίο στον νότιο τομέα του Ανακτορικού Κτηρίου. Γειτνιάζει με την Δημόσια Αυλή από τα ανατολικά και οι εξωτερικοί τοίχοι του είναι επίσης κατασκευασμένοι με την χρήση λαξευτής τοιχοποιίας. Κατά την ΥΜΙΒ γνώρισε πολλές αρχιτεκτονικές φάσεις και έφερε πιθανότατα μία είσοδο στα βόρεια αν και δεν έχουν εντοπιστεί ίχνη της από τους ανασκαφείς. Τα ευρήματα που προέκυψαν από το εν λόγω δωμάτιο προέρχονται από τις επιχώσεις που χρησιμοποιήθηκαν για την επιπεδοποίηση του χώρου μετά την καταστροφή της ΥΜΙΑ. Πιο συγκεκριμένα,

πρόκειται για κωνικά και ευθύπλευρα κύπελλα, πύραυνα και ένα μικρογραφικό τριποδικό πύραυνο.

Η **Δυτική Αυλή** του Ανακτορικού Κτηρίου κατασκευάστηκε κατά την ΥΜΙΒ. Στην πραγματικότητα δεν πρόκειται για αυλή αλλά για διαπλάτυνση του ήδη υπάρχοντος δρόμου, ο οποίος διατρέχει περιμετρικά τον λόφο στον οποίο είναι κτισμένος ο οικισμός. Δεν αποτελεί ευρύχωρη περιοχή, αλλά η διαπλάτυνση του αρχικού στενού δρόμου, εξυπηρέτησε, ενδεχομένως, πρακτικές δυσκολίες που έπρεπε να αντιμετωπιστούν κατά τις οικοδομικές εργασίες που λάμβαναν χώρα στο κτήριο κατά την ΥΜΙΒ. Από την Δυτική Αυλή παρεχόταν πρόσβαση στο εσωτερικό του Ανακτορικού Κτηρίου, του οποίου η κεντρική είσοδος βρίσκεται στην δυτική πρόσοψή του, ενώ ταυτόχρονα μέσω ενός πλακόστρωτου διαδρόμου αλλά και της παρακείμενης στοάς προς τα δυτικά, της αποκαλούμενης 'Loggia', υπήρχε άμεση πρόσβαση στη ΝΔ Αυλή, στη περιοχή νοτίως του ανακτόρου, αλλά και στην Δημόσια Αυλή. Τα κινητά ευρήματα από την Δυτική Αυλή είναι δύο σφραγίσματα με την απεικόνιση σκηνής ταυροκαθαψίων και ένα κωνικό ρυτό με τυπική διακόσμηση της ΥΜΙΒ περιόδου.

Η **Δημόσια Αυλή** του Ανακτορικού Κτηρίου βρίσκεται στο ΝΑ άκρο της πόλης και αποτελεί ένα ενιαίο αρχιτεκτονικό σύνολο με την Βόρεια και την Δυτική Στοά και την Θεατρική Περιοχή (ή Μεγάλο Κλιμακοστάσιο). Οι δύο στοές είναι σχετικά μικρές ως προς τις διαστάσεις τους, ωστόσο αποτελούν στεγασμένους χώρους, στους οποίους μπορούν να βρεθούν αρκετοί άνθρωποι όταν δεν είναι δυνατή η παραμονή τους στην Θεατρική Περιοχή λόγω των καιρικών φαινομένων. Η Βόρεια Στοά οδηγούσε στο εσωτερικό του Ανακτορικού Κτηρίου και επιστεφόταν με ένα ζευγάρι λίθινων κεράτων καθοσίωσης. Η αυλή είναι ένας μεγάλος υπαίθριος χώρος στον οποίο αναφέρεται η ανεύρεση πολλών κωνικών κυπέλλων χωρίς να δίνονται όμως περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την χρήση τους.

Συζήτηση και συμπεράσματα

Στα προαναφερθέντα οικιακά περιβάλλοντα, παρατηρείται η παρουσία αντικειμένων όπως τριτώνων, κέρνων, ρυτών ή ειδωλίων, ωστόσο κατά κύριο λόγο μεμονωμένων. Στην **Οικία ΑC** της Ψύρας, το ιδιόμορφο σχήμα του Δωματίου 6 εξυπηρέτησε οικοδομικές, πρακτικές δυσκολίες, ενώ δεν αποκλείεται στο σημείο αυτό να διαμορφωνόταν ξύλινη κλίμακα, η οποία δεν άφησε ίχνη. Η σχέση του με το Δωμάτιο

AC1 είναι το ζήτημα που έχει ιδιαίτερη σημασία. Όπως συνήθως συμβαίνει με τα υπόστυλα δωμάτια, έτσι και στο Δωμάτιο 1 παρέχόταν πρόσβαση σε αυτό από τον όροφο. Τα ελάχιστα κινητά ευρήματα των δωματίων, τα οποία μάλιστα προέρχονται από μια επίχωση που λειτούργησε ως «γέμισμα» πριν την διενέργεια νέων οικοδομικών παρεμβάσεων, δεν παρέχουν ασφαλείς πληροφορίες για την χρήση των δωματίων.

Η μόνη ουσιαστική ένδειξη συσχετισμού της συγκεκριμένης περιοχής με την τέλεση ιεροπραξιών είναι οι τοιχογραφίες του Δωματίου 6. Το ερώτημα που προκύπτει, είναι γιατί να φιλοτεχνηθούν τόσο υψηλού επιπέδου τοιχογραφικές συνθέσεις σε μία περιοχή, στην οποία υπήρχε μία κλίμακα κατά την ΥΜΙΑ. Η ενδελεχής μελέτη της Shaw, η οποία αφορά και στην χρονολόγηση των τοιχογραφιών μπορεί να συνδράμει στον παραπάνω προβληματισμό. Βάσει των δεδομένων που είχε στην διάθεσή της, τοποθετεί την δημιουργία τους στην τελική ΥΜΙΑ ή πολύ πρόωμη ΥΜΙΒ (Shaw 1998, 72). Η νέα αυτή χρονολόγηση των τοιχογραφιών συμβάλλει στην τεκμηρίωση της υπόθεσης εργασίας, ότι κατασκευάστηκαν κατά την ΥΜΙΒ, όταν τα δυο δωμάτια υπέστησαν αλλαγές και διαμορφώθηκε η Κλίμακα 6 προκειμένου να συνδέεται ο όροφος με το Δωμάτιο 1. Το γεγονός ότι δε σώζεται θύρα προς το Δωμάτιο 1 ίσως οφείλεται στην κακή κατάσταση διατήρησης του ανατολικού τοίχου του δωματίου, ή απλώς δεν υπήρχε. Ανάλογη περίπτωση είναι η κλίμακα που συνέδεε τον όροφο του Κτηρίου Β.2 με το Υπόστυλο Δωμάτιο 1.1. Δεν υπάρχει θύρα στα ανατολικά του δωματίου. Συνεπώς, οι τοιχογραφίες είναι πεσμένες από τον όροφο καθώς τα κονιάματα κατακλύησαν στην κλίμακα όταν καταστράφηκε το κτήριο και δεν θα έπρεπε να αποτελούν το μοναδικό αποδεικτικό στοιχείο για την ταύτιση ως ιερών των προαναφερθέντων δωματίων.

Το Δωμάτιο 4 δεν μπορεί παρά να είναι ο προθάλαμος της οικίας, ο οποίος παρείχε πρόσβαση σε όλους τους υπόλοιπους χώρους. Όσον αφορά στην ερμηνεία του, θα πρέπει να ληφθούν υπόψη και τα ευρήματα της Αυλής AC10. Το Δωμάτιο 4 ήταν χώρος προετοιμασίας αλλά και άλλων οικιακών καθημερινών εργασιών. Το Δωμάτιο 10 ήταν ο χώρος στον οποίο τελείτο το μαγείρεμα, η κατανάλωση της τροφής και η τοποθέτηση της σκευής που χρησιμοποιήθηκε μετά την τελετουργική θραύση της μέσα στον λάκκο/αποθήτη. Αποτελούσε χώρο τέλεσης γευμάτων, ίσως και τελετουργικού χαρακτήρα. Ωστόσο, τα γεύματα δεν ήταν κοινοτικά ή δημόσια, διότι ο προαναφερθείς αύλειος χώρος είναι εξαιρετικά μικρός.

Σημαντική είναι η διάκριση που διατύπωσε η Παπαδάκη (2015, 9-30, 2018, 39-40) και αφορά σε αυτού του τύπου τις κατασκευές, τις οποίες αποκαλούμε «βόθρους ή αποθέτες». Σύμφωνα με αυτήν (2015, 15-25) μια (εν)απόθεση μπορεί να έχει «αποθηκευτική», «απορριμματική» και «τελετουργική» χρήση. Συνεπώς, ορίζει έναν αποθέτη ως: *«την υπόγεια, μη ορατή και προσβάσιμη φυσική διαμόρφωση ή, λιγότερο ή περισσότερο «αρχιτεκτονημένη», ανθρωπογενή «δομή», που εμπεριέχει μια μη ανακτήσιμη επιλεκτική συγκέντρωση τεχνέρχων ή και «οικοδεδομένων» (“ecofacts”)*. Προτείνει πριν από κάθε απόθεση να χρησιμοποιείται ο προσδιορισμός απορριμματική, αποθηκευτική ή τελετουργική, αφήνοντας πάντα ανοιχτό το ενδεχόμενο συνδυαστικής χρήσης τους, στην περίπτωση των «τελετουργικών απορριμμάτων».

Σχετικά με τον κτιστό λάκκο στον Αύλειο Χώρο 10 της Οικίας AC θα μπορούσε να διατυπωθεί η άποψη ότι πρόκειται για έναν λάκκο απόρριψης τελετουργικών αντικειμένων. Στον εν λόγω χώρο, είναι πρόδηλη η χρήση του για συμποτικού χαρακτήρα δρώμενα. Τα προχυτικά, τα μαγειρικά και τα αγγεία πόσης αποτελούν σημαντικές ενδείξεις. Το ζώμορφο ειδώλιο ενισχύει τον συμβολισμό των πράξεων που λάμβαναν χώρα εκεί, και που θα πρέπει να γίνονταν ανά τακτά χρονικά διαστήματα, διότι ανασύρθηκαν πολλά όστρακα κεραμικής τόσο μέσα από τον λάκκο όσο και από τον υπόλοιπο χώρο AC 10. Η παρουσία του θρανίου δίπλα στον λάκκο, ο οποίος έχει χαρακτηριστεί και ως «βωμός» από τους ανασκαφείς, δεν είναι καθόλου σπάνια στις αυλές των οικιών και απαντά και σε άλλες οικίες της Ψύρας. Ο χαρακτηρισμός «βωμός» μάλλον θα πρέπει να εγκαταλειφθεί. Πρόκειται για ένα θρανίο, δίπλα στην είσοδο δωματίου, σε εξωτερικό χώρο. Οι δύο τρίτωνες, τόσο στο Δωμάτιο 4 όσο και στον Χώρο 10, στους οποίους κυριαρχούν τα μαγειρικά σκεύη, τα κύπελλα και οι λοπάδες θα πρέπει να ερμηνευθούν ως δοχεία ή προχυτικά σκεύη (Reese 1990, 11). Εξαιτίας του αποσπασματικού χαρακτήρα τους είναι δύσκολο να εξετασθεί το ενδεχόμενο χρήσης τους ως ρυτά. Δεν αποκλείεται όμως αυτό το ενδεχόμενο. Ο Αύλειος Χώρος 10, έχει άμεση οπτική επαφή με την θάλασσα. Συνεπώς, θα μπορούσε να χρησιμοποιείται ο ήχος που παράγεται από έναν τρίωνα, προκειμένου να ειδοποιούνται οι ένοικοι της οικίας για την άφιξη ενός πλοίου ή την ύπαρξη

κινδύνου²⁶⁹. Σε αυτό το σημείο αξίζει να αναφερθεί ότι η πλειονότητα των αντικειμένων από τον Χώρο 10 ήταν θραυσμένη, γεγονός που, ίσως, υποδηλώνει την τελετουργική θράυση τους.

Συνοψίζοντας, το Κτήριο AC έχει χαρακτηριστεί κοινοτικό ιερό (*Communal Shrine*) (Hood 1977, 165-167, 1978, 56-58, Leuven 1981, 16). Κάποιοι χώροι του θεωρείται ότι είχαν ιερό χαρακτήρα, όπως τα Δωμάτια AC1 και AC6, λόγω των τοιχογραφιών που εντοπίστηκαν στο τελευταίο (Immerwahr 1990, 184). Επίσης, οι πιο πρόσφατοι ανασκαφείς της θέσης, διατήρησαν τον χαρακτηρισμό “Shrine” στην δημοσίευση του κτηρίου, με αποτέλεσμα να προκαταλαμβάνουν τον μελετητή. Στο κείμενό τους, μέσω της ανάλυσης των δεδομένων, θεωρούν πως είχε εξέχουσα θέση στον οικισμό, πιθανότατα θρησκευτική (Betancourt 1998, 130). Έχουν, ωστόσο, διατυπωθεί επιφυλάξεις από τον Rutkowski (1986, 167), σχετικά με την ταύτισή του με ιερό, λόγω ανεπάρκειας δεδομένων.

Η αρχιτεκτονική πράγματι είναι εξαιρετικά επιμελημένη συγκρινόμενη με τις υπόλοιπες οικίες του οικισμού. Παρ’ όλα αυτά, τα ευρήματα από το εσωτερικό των χώρων του κτηρίου δεν υποδηλώνουν την ταύτισή του με κοινοτικό ιερό. Όσον αφορά στις τοιχογραφίες από το Δωμάτιο AC6, είναι αρκετές οι προτάσεις που αφορούν στην αποκατάστασή τους, οι οποίες συχνά διαφωνούν με την κυρίαρχη πρόταση, σύμφωνα με την οποία οι δυο γυναίκες είναι θεότητες (Shaw 1998, 72-75). Πρέπει να ληφθεί υπόψη και το ασαφές αρχαιολογικό περιβάλλον των θραυσμάτων. Στο Δωμάτιο 4 αλλά και στον ανοιχτό χώρο 10, οι ενδείξεις μαγειρικών, οικοτεχνικών δραστηριοτήτων συνδυάζονται με την παρουσία σκευής που υποδηλώνει την τέλεση συμποτικών δρωμένων. Η παρουσία του ειδωλίου είναι ισχυρή ένδειξη του συμβολισμού τουλάχιστον μίας συμποτικής πράξης που έλαβε χώρα στην αυλή ανατολικά του Δωματίου 4. Από τα παραπάνω, καθίσταται σαφές, ότι ο υπαίθριος χώρος AC10 είναι αυτός που, ενδεχομένως, αποτελούσε τόπο πράξεων ειδικού σκοπού και πιθανότατα συμποτικών δρωμένων και γευμάτων από τους ενοίκους του κτηρίου και όχι από την κοινότητα λόγω του μικρού αριθμού των δεδομένων που αφορούν στην σκευή, αλλά

²⁶⁹Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα που αναφέρει ο Åstrom (1990, 5-6), από το δωμάτιο ενός κτηρίου κοντά στο Χαλά Σουλτάν Τεκκέ της Κύπρου, όπου συνδέει ένα φυσικό όστρεο τρίτων με τελετουργικά δρώμενα. Ωστόσο, εξετάζοντας κανείς τις στρωματογραφικές συνάψεις, διαπιστώνει ότι τα υπόλοιπα συνευρήματα αφορούν αντικείμενα που σχετίζονται με εργαστηριακές και αποθηκευτικές δραστηριότητες. Ο συγγραφέας σημειώνει ότι το όστρεο τρίτων είχε υποστεί επεξεργασία προκειμένου να χρησιμοποιείται ως σάλπιγγα.

και στην μικρή έκταση του Χώρου AC10. Συνεπώς, η Οικία AC δεν προσφέρει, επαρκή δεδομένα, ώστε να θεωρείται το «Κοινοτικό Ιερό» της Ψύρας.

Στον βόρειο τομέα του **Κτηρίου AF** παρατηρείται μια σαφής διάκριση της λειτουργικότητας των χώρων. Τα ισόγεια δωμάτια λειτουργούν ως μαγειρεία και εργαστηριακοί χώροι. Στον όροφο τελούνταν δραστηριότητες όπως η αποθήκευση μικρών ποσοτήτων αγαθών, η κατανάλωση φαγητού, η τέλεση συμποσίων, τα οποία πιθανότατα είχαν ενίοτε δημόσιο χαρακτήρα, και ενδεχομένως η διαμονή. Τέλος, το Κτήριο AF, διακρίνεται για την επιμέλεια στην κατασκευή του και την καλαισθησία του, η οποία είναι εμφανής, συγκριτικά με τα υπόλοιπα κτήρια του οικισμού. Επίσης, ο δημόσιος χαρακτήρας του κτηρίου, αποδεικνύεται από την ύπαρξη πολλών εξωτερικών θρανίων και μικρών πλακόστρωτων αύλειων χώρων, που υποδηλώνουν ενδεχομένως μία εξωστρέφεια και μία προσπάθεια επαφής και επικοινωνίας με τα υπόλοιπα μέλη της κοινότητας. Βέβαια, πρόκειται για ένα κτήριο που βρίσκεται στο άκρο της Χερσονήσου Κατσούνι, στοιχείο που δεν σημαίνει απαραίτητα την απομόνωσή του από την υπόλοιπη κοινότητα, αλλά ίσως την σημασία που είχε για αυτήν έχοντας ευρύτατη θέαση προς την θάλασσα.

Η Gesell (1985, 134) ταύτισε το **Κτήριο BQ** με πιθανό ιερό, εξαιτίας των σημαντικών δειγμάτων κεραμεικής που βρέθηκαν στο Δωμάτιο 1, τα οποία έφεραν γραπτά σύμβολα στην επιφάνειά τους ως μέρος της διακόσμησής τους και αποτελούν προϊόντα εισηγμένα, από κάποιο κνωσιακό εργαστήριο. Σημαντική είναι, επίσης, η θέση του κτηρίου, στο λιμάνι του οικισμού, όπου καθημερινά αγκυροβολούσαν πλοία. Κατά πάσα πιθανότητα πρόκειται για ένα κτήριο που σχετίζεται με τις ναυτικές και εμπορικές δραστηριότητες του νησιού. Το Δωμάτιο BQ1 βρίσκεται δίπλα στο μνημειακό κλιμακοστάσιο (*Grand Staircase*), που οδηγεί προς την πόλη, αλλά και προς την θάλασσα. Τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα αν και είναι πολύ λίγα και σε κακή κατάσταση, κατέστησαν σαφές ότι το κτήριο είναι το παλαιότερο του οικισμού και πως χρησιμοποιείτο μέχρι και την τελική εγκατάλειψή του. Οι νεώτεροι ανασκαφείς της θέσης θεωρούν πως τα αντικείμενα βρίσκονται στο εν λόγω δωμάτιο προκειμένου να φυλάσσονται και να χρησιμοποιηθούν σε τελετουργίες. Οι τελετουργίες αυτές περιλαμβάνουν πομπές κατά τη συνήθη μινωική πρακτική, όπως γνωρίζουμε από τις αιγαιακές τοιχογραφίες. Πιστεύουν ότι η πομπή από το άκρο της εγκατάστασης, θα ανέβαινε το Μεγάλο Κλιμακοστάσιο προκειμένου να καταλήξει σε κάποιο άλλο

σημείο της πόλης (Betancourt 1999, 137, 300). Πρόκειται για ενδιαφέρουσα υπόθεση, ωστόσο δεν δικαιολογείται επαρκώς από τα υπάρχοντα στην διάθεσή μας δεδομένα.

Το συγκεκριμένο κτήριο είναι πιθανό να αποτελεί ένα κτήριο υποδοχής, τόσο των ξένων εμπόρων και επισκεπτών, όσο και των ντόπιων. Τελούνταν, ενδεχομένως, ιεροπραξίες που αφορούσαν στο καλωσόρισμα στο νησί, ή στον καθαγιασμό των υδάτων και των ναυτικών όταν έφευγαν για το επόμενο ταξίδι τους, παρόλα αυτά και αυτή η υπόθεση εργασίας δεν τεκμηριώνεται επαρκώς. Η πιθανότερη ερμηνεία είναι ότι η Οικία ΒQ αποτελούσε το σπίτι ενός εμπόρου/ναυτικού. Τα εισερχομένα προϊόντα και οι εμπορικές πράξεις καθόριζαν την επιβίωση των κατοίκων της Ψύρας, η οποία ήταν σχεδόν αποκλειστικά εξαρτημένη από το εμπόριο. Τα αντικείμενα του Δωματίου 1 είναι αποτέλεσμα των εμπορικών δραστηριοτήτων που λάμβαναν χώρα στο λιμάνι της Ψύρας. Η επιμελημένη και φέρουσα σύμβολα διακόσμησή τους είναι ενδεικτική της προέλευσής τους από κάποιο κνωσιακό εργαστήριο και προφανώς συνέβαλλε στην αναγνωρισιμότητα των προϊόντων αλλά και στην προσέλκυση αγοραστών μέσω της πολυτέλειας που τα χαρακτήριζε. Η χρήση όλων των χαρακτηριστικών συμβόλων της μινωικής Κρήτης μάλλον λειτουργούσε ως ταυτότητα προέλευσης των αγαθών ή της ταυτότητας του εργαστηρίου που τα φιλοτεχνούσε²⁷⁰. Όσον αφορά στην ανεύρεση του οστρέου τρίωνα, εκτός από την χρήση του ως προχυτικού αγγείου, είναι αρκετά πιθανό να χρησιμοποιείτο ως ρυτό, διότι βρέθηκε μαζί με άλλα ρυτά.

Τα ευρήματα από το εσωτερικό του δωματίου BS1, του **Κτηρίου BS/BV**, βοηθούν στην ταύτιση της χρήσης του με μια σχετική ασφάλεια. Αρκετά προχυτικά αγγεία και κύπελλα λεπτότεχνης κεραμεικής εναλλάσσονται με αρκετά μαγειρικά σκεύη. Ένα γουδοχέρι, επίσης, είναι ενδεικτικό της διενέργειας οικιακών δραστηριοτήτων εντός του δωματίου. Ενδιαφέρουσα είναι η θέση του θρανίου, δίπλα στην είσοδο του δωματίου. Το θρανίο αυτό ενσωμάτωσε έναν κέρνο και ως εκ τούτου, πιθανότατα χρησιμοποιείτο για την σύντομη επεξεργασία κάποιας πρώτης ύλης με σκοπό να μεταφερθεί το τελικό προϊόν μέσα στο κτήριο. Αν ληφθούν υπόψη δυο ακόμα θρανία που βρίσκονται βορειότερα, ένα στον Εξωτερικό Χώρο BS11 και ένα στα δυτικά αυτού, τότε έχουμε ένα σύνολο τριών θρανίων στα νότια του κτηρίου, τα οποία επικοινωνούν με την Πλατεία της Πόλης. Πρόκειται για ένα χαρακτηριστικό που

²⁷⁰Η Οικία AD, επίσης, φαίνεται ότι ήταν συνδεδεμένη με το εμπόριο λόγω της ταύτισης αγγείων από τις Κυκλάδες, την Κύπρο και την Δυτική Ασία.

ενδεχομένως υποδηλώνει την εξωστρέφεια των ενοίκων του κτηρίου αυτού. Το δωμάτιο BS1 θα πρέπει να ταυτιστεί με μαγειρείο. Τα ευρήματα από την επίχωση του ορόφου, περιλαμβάνουν πρώτες ύλες, ενώ λίγα κομμάτια ξύλου συνδέονται με μαγειρικές δραστηριότητες. Η ύπαρξη γουδιών, εργαλείων χειρός και επιφάνειας εργασίας υποδηλώνει την επεξεργασία καρπών αλλά και την παραγωγή υγρών προϊόντων. Αυτό τεκμηριώνεται από την μεγάλη παρουσία κυπέλλων και προχυτικών αγγείων. Στην ερμηνεία αυτή συμβάλλει και η ανεύρεση ενός κυπέλλου/ρυτού με οπή στην βάση του.

Στο Δωμάτιο BV1 τα κινητά ευρήματα από το επίπεδο του δαπέδου υποδηλώνουν οικοτεχνικές δραστηριότητες. Εξαιρετική αποτελεί ο πρισματικός σφραγιδόλιθος με τις τρεις συμβολικές παραστάσεις που έφερε στις πλευρές του, ο οποίος φυλασσόταν επί σειρά αιώνων²⁷¹ από τον ιδιοκτήτη ή την οικογένεια/γένος που ζούσε στο κτήριο. Ο κάτοχός του, ενδεχομένως, τον χρησιμοποιούσε ως στοιχείο ταυτότητας των προϊόντων που παράγονταν εδώ με την απεικόνιση ενός εκ των ποντοπόρων πλοίων της Ψύρας. Ενδιαφέρουσα παρατήρηση είναι η ανεύρεση ενός τρίωνα σε ανασκαφικό περιβάλλον που περιλαμβάνει, υφαντικά βάρη, λίθινα εργαλεία, τριπτήρες, ένα ιγδίο, πυρήνες και λεπίδες οψιανού και ορεία κρύσταλλο. Όπως έχει ήδη σχολιασθεί, σε ορισμένα δωμάτια με θρανίο, τα οποία είχαν τη χρήση εργαστηρίου, διαπιστώθηκε η παρουσία τριτώνων. Ίσως και στο Δωμάτιο BV1, το οποίο φέρει πολλά στοιχεία εργαστηριακών δραστηριοτήτων, ο τρίωνας να είχε κάποιο ρόλο σχετικό με αυτές. Στον όροφο, τα ρυτά, το πύραυνο, τα όστρεα τρίωνα, τα αγγεία πόσης και πρόχυσης αλλά και οι τράπεζες υποδηλώνουν την ύπαρξη δωματίου, που ίσως λειτουργούσε ως μία αίθουσα τέλεσης συμποσίων. Ωστόσο, είναι επίσης έντονη η παρουσία εργαλείων χειρός και πρώτων υλών, γεγονός που υποδηλώνει τον συνδυασμό συμποτικών και οικοτεχνικών δραστηριοτήτων στον όροφο, καθώς δεν είναι σαφής η διάκριση της λειτουργικότητας ορόφου και ισογείου, όπως παρατηρήθηκε στο Κτήριο AF.

Αν ληφθούν υπόψη τα ευρήματα από τα υπόλοιπα δωμάτια του κτηρίου (βλ. υποσημ. 50 και 54, Κεφάλαιο 4), διαπιστώνεται ότι το εν λόγω κτήριο είναι μια οικία, με χώρους βιοτεχνικούς, εξαιτίας της συγκέντρωσης πολλών πρώτων υλών και εργαλείων. Άλλα δωμάτια ήταν μαγειρεία, ενώ και τα στοιχεία που αφορούν, στην κατανάλωση φαγητού και ποτού είναι αρκετά. Το Κτήριο BS/BV είναι μια επιφανής και αυτάρκης οικία ως

²⁷¹ Χρονολογείται στην ΜΜΠ (1800-1700 π.Χ.) και βρέθηκε σε επίχωση της ΥΜΙΒ (1500-1450 π.Χ.).

προς την δυνατότητα εξοικονόμησης πρώτων υλών και της παραγωγής των απαραίτητων για την επιβίωση των ενοίκων της καθημερινών προϊόντων. Θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς ότι τα κτήρια που αναπτύσσονται γύρω από τον υπαίθριο χώρο της Πλατείας, αποτελούν το βιοτεχνικό κέντρο της Ψύρας.

Η **Πλατεία της Πόλης** σχετίζεται όχι μόνο με το Κτήριο BS/BV, αλλά και με τα Κτήρια BY, BW, BT και BN τα οποία την περιβάλλουν. Η επιλογή να αφιεθεί ελεύθερος ο εν λόγω ανοιχτός, κυκλικός χώρος δεν είναι τυχαίος και δεν σχετίζεται μόνο με την συγκέντρωση της κοινότητας, όπως συνήθως παρατηρείται στις υπαίθριες περιοχές των κτηρίων της μινωικής Κρήτης. Πρόκειται για μία περιοχή, στην οποία συγκεντρώνονται τα κτήρια, τα οποία βρίσκονται στο επίκεντρο των παραγωγικών δραστηριοτήτων του νησιού. Πιο συγκεκριμένα, το Κτήριο BY είναι γνωστό και ως *The Obsidian Workshop- Το Εργαστήριο Κατεργασίας Οψιανού*. Το Κτήριο BW, επίσης, σχετίζεται με την κατεργασία οψιανού. Το Κτήριο BT δεν έχει ερμηνευθεί ως προς την βασική του λειτουργία, ωστόσο το πιθανότερο είναι ότι πρόκειται για μία οικία με δυνατότητες αποθήκευσης μεγάλων ποσοτήτων παραγωγικού πλεονάσματος. Όσον αφορά στο Κτήριο BN τα δεδομένα, επίσης, είναι λίγα για την ερμηνεία του (βλ. υποσ. 59-62 του Κεφαλαίου 4), ενώ το Κτήριο BS/BV φαίνεται ότι συνδέεται με το εμπόριο και την κατεργασία πρώτων υλών.

Συνεπώς, τα προαναφερθέντα κτήρια ήταν οι οικίες τεχνιτών αλλά και εμπόρων. Συνδύαζαν τους χώρους διαμονής με τους χώρους κατεργασίας πρώτων υλών και αποθήκευσης. Στο Κτήριο BS/BV η παρουσία τριών εξωτερικών θρανίων σε άμεση σχέση με την Πλατεία και η επιφάνεια εργασίας δίπλα στο ένα εξ αυτών, σχετίζει τους ανοιχτούς χώρους με την διενέργεια οικοτεχνικών εργασιών στους αύλειους χώρους. Η ανεύρεση μιας ακόμα λίθινης πλάκας με κοιλότητες (κέρνου) στο ανατολικό τμήμα της πλατείας, αλλά και η ανεύρεση λίθινων επιφανειών εργασίας και από τους ορόφους των γύρω κτηρίων, μαζί με εργαλεία και άλλα αντικείμενα για την κατεργασία πρώτων υλών, υποδηλώνουν την χρήση της, όχι μόνο ως έναν ανοιχτό χώρο αναψυχής και ανάπαυσης, ιδίως κατά τους θερινούς μήνες, αλλά και ως μία πρακτική περιοχή για την τέλεση εργασιών. Τα δύο αποσπασματικά σωζόμενα ρυτά και το μικρογραφικό, μαγειρικό, τριποδικό αγγείο, έχουν πέσει στην Πλατεία πιθανότατα από τους ορόφους των προαναφερθέντων κτηρίων.

Σχετικά με το Δωμάτιο 4 της **Οικίας C.2** στον Μόγλο, δεν μπορούν να εξαχθούν ασφαλή συμπεράσματα. Η πρόσβαση σε αυτό γίνεται από την θύρα στα δυτικά. Αξιοσημείωτες είναι οι μικρές διαστάσεις του, καθώς με δυσκολία χωρούν δύο άτομα, χωρίς την δυνατότητα κινήσεων και φυσικά μόνο στεκόμενοι όρθιοι. Η ύπαρξη κέρνου στο μονολιθικό κατώφλι αποτελεί ένα εξαιρετικά ενδιαφέρον στοιχείο. Η απουσία οποιασδήποτε αναφοράς στην σκευή από το εσωτερικό του, είτε από τον πρώτο ανασκαφέα, είτε από τους μετέπειτα ανασκαφείς και μελετητές του χώρου, δεν αφήνουν πολλά περιθώρια τεκμηριωμένων ερμηνευτικών προσεγγίσεων.

Στην **Οικία C.3**, τα δωμάτια που εξετάστηκαν αποτελούν τρεις διαδοχικούς αποθηκευτικούς χώρους. Στην επίχωση του ορόφου, ανεσκάφησαν, πολλά κύπελλα και προχυτικά αγγεία, μία τράπεζα προσφορών, ένας λίθινος κέρνος, ένα χάλκινο εγχειρίδιο και λίθινα πολυτελούς κατασκευής αγγεία. Δεν δίνονται περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την κεραμική της επίχωσης, ούτε και λεπτομερείς περιγραφές ή απεικονίσεις των ευρημάτων. Ο κέρνος, ευρισκόμενος σε ανασκαφικά οικιακά περιβάλλοντα, που περιλαμβάνουν τράπεζες προσφορών, όπως στην προκειμένη περίπτωση, ίσως χρησίμευε στην επεξεργασία καρπών και στην συνέχεια, στην άμεση κατανάλωσή τους. Τα κύπελλα και τα προχυτικά αγγεία υποδηλώνουν συμποτικές δραστηριότητες στον όροφο, ενώ η παρουσία λίθινων δοχείων είναι ενδεικτική της φύλαξης ή του σερβιρίσματος κάποιου προϊόντος αλλά και της οικονομικής ευμάρειας του ενοίκου. Η Οικία C.3, καθίσταται σαφές ότι είναι ο χώρος διαμονής ενός ευκατάστατου κατοίκου, που στις αποθήκες του διατηρούσε πάνω από 32 πίθους με δυνατότητα αποθήκευσης πλέον των 2000 λίτρων (Soles 2011, 5). Γίνεται αντιληπτό έτσι, ότι ο συγκεκριμένος κάτοικος είχε την δυνατότητα να συσσωρεύει παραγωγικό πλεόνασμα που προέκυπτε από τις εμπορικές του δραστηριότητες και όχι μόνο. Παρά την πληθώρα των ευρημάτων, πολύ λίγα έχουν δημοσιευτεί μέχρι σήμερα.

Από την **Οικία C.4** δημοσιεύονται λίγα ευρήματα από το Νότιο Δωμάτιο, τα οποία δεν είναι αρκετά προκειμένου να τεκμηριώσουν επαρκώς την λειτουργία του χώρου. Το γυναικείο ειδώλιο δεν είναι επιμελημένης τεχνοτροπίας και είναι ένα μεμονωμένο εύρημα ανάμεσα σε λίθινα εργαλεία, κεραμική, ένα χάλκινο δοχείο και λίθινα δοχεία. Από αυτά, διαπιστώνεται ότι επρόκειτο για μια οικία που χαρακτηριζόταν για τις καθημερινές χειρωνακτικές εργασίες που τελούνταν σε αυτή. Η ανεύρεση του

γυναικείου ειδώλιου, ενδεχομένως, υποδηλώνει την τέλεση οικιακών τελετουργικών πράξεων, παρ' όλα αυτά, αποτελεί ένα ακόμα μεμονωμένο ειδώλιο μέσα σε μία οικία.

Το κρανίο μιας γυναίκας και η πρόχους που το συνόδευε στο Δωμάτιο ΔΥ1 της Δυτικής Πτέρυγας του **Κτηρίου Β.2** στον Μόγλο θεωρούνται ανάλογη περίπτωση με το αντίστοιχο κρανίο από το ιερό της Μύρτου, το οποίο χρονολογείται στην ΠΜΠ περίοδο (Soles 2010, 331). Μέσω αυτής της σύγκρισης, ο ανασκαφέας, προσπαθεί να επιχειρηματολογήσει υπέρ μιας διαχρονικής προγονολατρίας στη μινωική Κρήτη. Ανάλογη περίπτωση, παρατηρείται στο Κτήριο του Προφήτη Ηλία στην Πραισό Σητείας. Σε ένα από τα Δωμάτια, το Β ή Βα (δεν διευκρινίζεται από τον ανασκαφέα), βρέθηκε ανθρώπινο κρανίο σε κακή κατάσταση διατήρησης ΜΜΠΑ χρονολόγησης. Στο ίδιο στρωματογραφικό περιβάλλον βρέθηκαν, επίσης, οστά ζώων, κεραμική και τεμάχια τοιχογραφικού διακόσμου. Επιπλέον, ανασύρθηκε ένα γλωσσοειδές εργαλείο από σχιστόλιθο (Πλάτων 1960, 296-297). Στην περίπτωση του Δωματίου ΔΥ1 υπάρχει, ενδεχομένως, σύνδεση με την Θεατρική Περιοχή (*Εξωτερικός Χώρος EX2*). Η παρουσία και σε αυτήν ανθρώπινων σκελετικών καταλοίπων είναι δηλωτική της τέλεσης συμβολικών πράξεων σε αυτήν την περιοχή της Δυτικής Πτέρυγας. Η διαμόρφωση των κερκίδων, εξυπηρετούσε τους σκοπούς της συγκέντρωσης μέρους της κοινότητας ή των ενοίκων του Κτηρίου Β.2²⁷².

Σε αυτό το σημείο αξίζει να αναφερθεί, ότι δεν είναι ένας ευρύχωρος αύλειος χώρος. Ωστόσο, αν ισχύει η σύνδεσή του μέσω πλακόστρωτου δρόμου με τον EX1 στα ανατολικά (Soles & Davaras 2010, 3), τότε πρόκειται για μία πολύ μεγάλη περιοχή, στην οποία θα μπορούσαν να λαμβάνουν χώρα κοινοτικές συναθροίσεις. Η ύπαρξη λοπαδίων, εστίας και οστών ζώων στην Θεατρική Περιοχή, πράγματι, αποτελούν επαρκείς ενδείξεις για την διατύπωση της άποψης ότι τελούνταν στο σημείο γεύματα. Η παρουσία ΜΜΠ-ΙΙΑ/Β μαγειριών κάτω από την πλακόστρωση του EX1 υποδηλώνει, πιθανότατα, την συνέχεια μιας παράδοσης τέλεσης γευμάτων σε αυτήν περιοχή του οικισμού, δηλαδή στα νότια του Κτηρίου Β.2. Τα ανθρώπινα οστά δεν αποτέλεσαν μέρος κάποιας θυσίας, σύμφωνα με την οστεολογική μελέτη, αλλά η

²⁷²Παρόμοια διαμόρφωση δύο βαθμίδων ή θρανίων, αλλά με μικρότερο ύψος, παρατηρείται στο Δωμάτιο 29 του ΝΔ Κτηρίου (Southwest Building) στο Παλαίκαστρο. Οι ανασκαφείς δηλώνουν ότι δεν αποκλείεται να πρόκειται για μία μικρή θεατρική περιοχή. Ωστόσο, το εν λόγω δωμάτιο ήταν μάλλον στεγασμένο. Σε αυτό αποκαλύφθηκαν ίχνη καύσης, απανθρακωμένο ξύλο, πλίνθοι, στάχτη και η βάση ενός πίθου (Knappet & Cunningham 2012, 56, πιν. 14b).

παρουσία τους εκεί, υπό την μορφή σκελετικών καταλοίπων, είχε ρόλο συμβολικό στην τέλεση των συμποτικών τελετών. Συνεπώς, πιθανότατα, πρόκειται για διενέργεια τελετουργικών πράξεων, με την παρουσία νεκρών μελών της οικογένειας ή του γένους. Αυτή η θεωρία θα πρέπει να συσχετιστεί και με την αποκάλυψη του κρανίου στο γειτνιάζον Δωμάτιο 1.3, το οποίο καθώς όλα δείχνουν φυλασσόταν εκεί.

Η παραπάνω άποψη στηρίζεται τόσο στις αναλογίες, και τις συγκρίσεις που κάνει ο ανασκαφέας, σχετικά με το κρανίο από το ιερό της Μύρτου, όσο και στην αντιπαραβολή των δεδομένων με εκείνα από ανάλογες τελετές, στις οποίες επιδίδονται σήμερα κάποιοι λαοί. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα ενός χωριού στην Ινδονησία (Toraja, Southern Sulawesi), όπου τελείται η *Ma'nene*. Σε αυτήν την τελετουργία, οι οικογένειες κρατούν για αρκετά χρόνια τους σκελετούς των νεκρών συγγενών τους, μετά από μια διαδικασία μουμιοποίησης. Ανά τρία χρόνια, τους εκθέτουν περιφέροντάς τους στο χωριό και τρώνε μαζί τους σε πλούσιο τραπέζι σαν να ήταν ζωντανοί (Rappoport 2004, 380-1²⁷³). Κάτι ανάλογο θα μπορούσε να υποθεθεί και για τον Μόγλο.

Από τα παραπάνω, συνάγεται το συμπέρασμα ότι στα ΝΔ του κτηρίου οι τελετές σχετίζονται με τον θάνατο και τους νεκρούς προγόνους και περιλαμβάνουν κοινοτικά γεύματα. Στα ΝΑ η ταύτιση των πιθανών συμβολικών πράξεων είναι περισσότερο δύσκολη. Λαμβάνοντας υπόψη το γυναικείο ειδώλιο, το φαλλικό ομοίωμα και το ομοίωμα λέμβου από το δωμάτιο του ορόφου, πάνω από το Υπόστυλο Δωμάτιο 1.1 αλλά και την πλακόστρωτη περιοχή EX1 με τον κέρνο και τους λύχνους, είναι πιθανό ο συμβολισμός των πράξεων, που τελούνταν να σχετίζεται με την γονιμότητα και την πανσπερμία. Η πιθανή ενιαία εικόνα που θα είχαν οι εξωτερικοί χώροι EX1 και EX2 από τα δυτικά προς τα ανατολικά, ίσως αναπαριστούσε το πέρασμα από τον θάνατο στην ζωή. Σημαντική παρατήρηση αποτελεί επίσης το γεγονός, ότι το ΔΥ1 βρίσκεται στο ίδιο επίπεδο με τα υπόστυλα δωμάτια 1.1 και 1.2 στα ανατολικά²⁷⁴, εκφράζοντας

²⁷³Βάσει της πολυθεϊστικής τους πίστης, κυρίως μέχρι τα μέσα του 20^{ου} αιώνα, τελούσαν αυτές τις τελετές που ονομάζονταν «*Ο Νόμος των Προγόνων*». Η χωροταξική οργάνωση των οικισμών τους, αλλά και των καλλιιεργειών τους, γίνονται βάσει της ροής των ποταμών. Στα κατάντη (στην κάτω πλευρά) του ποταμού, τοποθετούν τους νεκρούς προγόνους ενώ στα ανάντη του ποταμού (στην πάνω πλευρά) τοποθετούν τους θεούς, τα ιερά τους, τους οικισμούς και τις καλλιέργειές τους.

²⁷⁴Αυτό ισχύει και στο τελετουργικό τυπικό λατρείας των προγόνων των κατοίκων της Toraja. Πιο συγκεκριμένα, πιστεύουν στο «*Bali*»-Ισορροπία, ανάμεσα στην τελετουργία που γινόταν στα ανατολικά και σε εκείνη που τελείτο στα δυτικά.

κατά αυτόν τον τρόπο, μία ισορροπία, αλλά και επικοινωνία, δια μέσου των ανοιχτών χώρων EX1 και EX2, αν όντως ήταν ενιαίοι.

Τα κωνικά κύπελλα από τον EX1, ενδεχομένως λειτουργούσαν ως λύχνοι, λόγω των ιχνών καύσης στο εσωτερικό τους. Ορισμένα από τα κύπελλα, δεν αποκλείεται, να έχουν καταπέσει από τα δωμάτια του ορόφου της Οικίας Β2. Οι ανασκαφείς καταλήγουν στο συμπέρασμα, ότι στην περιοχή αυτή έξω από τα Υπόστυλα Δωμάτια 1.1 και 1.2 λάμβανε χώρα τελετουργική δραστηριότητα κατά την οποία οι κάτοικοι εναπόθεταν λύχνους μπροστά από τα υπόστυλα δωμάτια (Soles & Davaras 1996, 190). Παρόλα αυτά, κατά την εξέταση των υπόστυλων δωματίων, διαπιστώθηκε ότι λειτουργούσαν ως αποθηκευτικοί χώροι και όχι ως τελετουργικά δωμάτια. Επίσης, η παρουσία λύχνων θα είχε νόημα αν τοποθετούνταν στο εσωτερικό τους κατά τις νυχτερινές ώρες, διότι πρόκειται για δύο δωμάτια που φέρουν μεγάλα παράθυρα, τα οποία πρόσφεραν άπλετο φως κατά την διάρκεια της ημέρας. Η παρουσία λύχνων στον EX1 σχετίζεται με την συγκέντρωση ανθρώπων στην υπαίθρια περιοχή κατά τις νυχτερινές ώρες. Συνοψίζοντας, προκύπτει ότι το Κτήριο Β2 αποτελεί ένα κτήριο πιθανότατα δημόσιου χαρακτήρα. Περιλαμβάνει τόσο αρμοδιότητες διοίκησης όσο και τέλεσης ιερουργιών, όπως παρατηρείται και στα ανάκτορα.

Όσον αφορά στο **Κτήριο των Ελαιών**, οι ανασκαφείς προσπαθούν να ερμηνεύσουν τα ευρήματα μέσω των αναπαραστάσεων σε τρία σφραγιστικά δαχτυλίδια. Σε αυτά, απεικονίζονται κτήρια με δέντρα ελαιών να ξεπηδούν από το εσωτερικό τους και θεότητες με λατρευτές να κάθονται μπροστά από το κτήριο (Soles & Davaras 2013, 16). Ως εκ τούτου, πιστεύουν ότι πρόκειται για φυτώριο ιερών ελαιοδένδρων. Επίσης, λαμβάνουν υπόψη τους την ύπαρξη ενός άλλου μικρού κτηρίου, στα νότια, που γειτνιάζει με την αυλή του Κτηρίου των Ελαιών και πιστεύουν ότι λειτουργούσε επικουρικά στο Κτήριο των Ελαιών. Αποτελείτο από δύο υπόγεια ή ισόγεια δωμάτια, που ταυτίζονται με μαγειρεία. Στο δεύτερο επίπεδό του, που συνδέεται με την αυλή του Κτηρίου των Ελαιών, βρέθηκε τελετουργική σκευή, όπως αναφέρει ο ανασκαφέας (Soles 2016, 248-9). Ανάμεσα στα ανασυρθέντα αντικείμενα, είναι και ένα ρυτό προερχόμενο από τη Κνωσό.

Οι ανασκαφείς ανατρέχουν, επίσης, στις ομηρικές αφηγήσεις για αναλογίες και στην καταγραφή παρόμοιων ιερών από τον Πausανία στην Κλασική Ελλάδα. Καταλήγουν με αυτόν τον τρόπο στο συμπέρασμα, ότι το Κτήριο των Ελαιών είναι ιερό, στο οποίο

λατρευόταν ένας αρχέγονος ήρωας/πρόγονος, που αποτέλεσε το πρότυπο για την λατρεία που τελείτο στα ιερά άλση κατά τους κλασικούς χρόνους. Ανώτερος στόχος των ανασκαφών, είναι να αποδείξουν την πολιτισμική και διοικητική εξουσία της Κνωσού σε όλη την μινωική Κρήτη, ακόμα και μετά την έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας, θεωρώντας ότι στον Μόγλο λειτουργούν κατά την ΥΜΙΒ θρησκευτικά κέντρα με έντονη παρουσία του κνωσιακού υλικού πολιτισμού.

Μία ακόμα ερμηνευτική εκδοχή των ανασκαφών, είναι ο συσχετισμός του κτηρίου με τα ιερά κορυφής, εξαιτίας της θέσης του στο ΒΑ άκρο του οικισμού. Από αρχιτεκτονικής άποψης, πρόκειται πράγματι για μοναδικό κτήριο. Όμως, δεν πρέπει να συγχέεται με τα ιερά κορυφής, αν και ο ανασκαφέας το αποκαλεί “*reminescent*” αυτών. Σχετικά με τα τελευταία, αν και βρίσκονταν στην ακμή τους κατά την ΜΜ περίοδο, αρκετά εξ αυτών επιβιώνουν στην ανατολική Κρήτη κατά την ΥΜΙΒ. Ως εκ τούτου, δεν χρειαζόταν η κατασκευή ενός κτηρίου που να τα θυμίζει. Επίσης, είναι εντελώς διαφορετικό το περιεχόμενο της σκευής τους, αλλά και η τοπογραφία της θέσης τους. Είναι ελεύθερα (*freestanding*) ιερά στην κορυφή βουνού, και όχι ανεξάρτητα κτήρια εντός των ορίων ενός οικισμού, όπως το Κτήριο των Ελαιών.

Επίσης, δεν εντοπίζονται σε αυτό αρκετά στοιχεία που να το ταυτίζουν με ιερό, από την άποψη των κινητών ευρημάτων. Καταγράφονται μόνο οι κέρνοι στην πλακόστρωση του δαπέδου του υπαίθριου δωματίου, στοιχείο όμως που ήδη έχει παρατηρηθεί και σε πολλές άλλες περιπτώσεις. Στον υπαίθριο χώρο δυτικώς του κτηρίου, στον οποίο βρέθηκε κατασκευή που έχει ταυτιστεί με κέρνο, πρέπει να σχολιαστεί ότι η εν λόγω κατασκευή αν και πολύ αποδομημένη πλέον, μοιάζει αρκετά με την κατασκευή που αποκαλείται κέρνος στο Δωματίου 18 του Ανακτορικού Κτηρίου των Γουρνιών, αλλά και με τον αποκαλούμενο βωμό από την Θεατρική Περιοχή του Κτηρίου Β2. Τέτοιου είδους βωμοί δεν είναι γνωστοί από την εικονογραφία.

Ως εκ τούτου, δεν αποκλείεται να πρόκειται για εστίες. Επίσης, η ανεύρεση στο κτήριο οστών, πιθανότατα ψαριών και άλλων ζώων, είναι μια ενδιαφέρουσα πληροφορία. Αν αυτά προέρχονται από την πλακόστρωτη αυλή του κτηρίου, τότε υπάρχουν ενδείξεις τέλεσης γευμάτων. Ανάλογα κτήρια δεν έχουν παρατηρηθεί ως τώρα, ούτε στην Ψύρα, ούτε και στα Γουρνιά. Συνεπώς, πέραν των όποιων επιφυλάξεων απαιτείται ειδική και

συνολική μελέτη του ανασκαφέντος υλικού, ώστε να ταυτιστεί με σχετική ασφάλεια η χρήση και ο χαρακτήρας του κτηρίου.

Αναφορικά με την **Οικία της Κυρίας**, βάσει των μέχρι σήμερα ελάχιστων, δημοσιευμένων δεδομένων, δεν υπάρχει αμφιβολία, ότι τόσο τα ευρήματα όσο και οι κατασκευές που ήρθαν στο φως στην αυλή στα ανατολικά της οικίας, είναι εξαιρετικής σημασίας. Υποδηλώνουν, όμως, την τέλεση ιεροπραξιών; Οι ανασκαφείς αναφέρουν ότι το κτήριο αυτό είναι η οικία μιας ιέρειας, η οποία παρουσιαζόταν στους λατρευτές της στο βόρειο παράθυρο, φορώντας όλα τα θρησκευτικά της εμβλήματα, εννοώντας τα κοσμήματά της, ενώ ταυτόχρονα οι πιστοί έκαιγαν προσφορές στους ιπνούς που βρίσκονταν δίπλα και μπροστά από το παράθυρο (Soles 2016, 251-252). Σε αυτό το σημείο αξίζει να σημειωθεί, ότι η αποκαλούμενη αυλή στα ανατολικά της οικίας είναι ένας σχετικά μικρός χώρος, όχι ιδιαίτερα διαμορφωμένος προκειμένου να αποτελέσει χώρο συνάθροισης λατρευτών.

Οι προαναφερθέντες ιπνοί, οι οποίοι βρέθηκαν στον αύλειο χώρο, γεμάτοι με δημητριακά, όσπρια, φρούτα και ελιές, είναι αρκετά συχνοί στους προϊστορικούς οικισμούς. Ο Μαρινάτος (Marinatos 1968, 83-84) παλαιότερα, αλλά και η Παπαδάκη (2018β, 39-58) πιο πρόσφατα, έχουν αμφισβητήσει την τελετουργική χρήση των προαναφερθέντων λάκκων²⁷⁵. Πιο συγκεκριμένα, ο Μαρινάτος είχε παρατηρήσει ότι σε σημερινά χωριά της Κύπρου οι κάτοικοι, πολύ συχνά, κατασκευάζουν λάκκους, ακόμα και μέσα στα σπίτια τους ή στις αυλές τους, προκειμένου να αποθηκεύσουν δημητριακά, όσπρια και φρούτα. Για να σφραγίσουν το αποθηκευμένο υλικό, χρησιμοποιούν συχνά στάχτες, άμμο, πίτουρα ή φύκια. Ακόμα, αναφέρει ότι το γρασίδι χρησιμοποιείται ενίοτε με σκοπό το άναμμα φωτιάς. Ίσως αυτό εξηγεί την ανεύρεση ιχνών γρασιδιού στον δεύτερο ιπνό μπροστά από το παράθυρο. Συνεπώς, δεν είναι απαραίτητο στους εν λόγω λάκκους να άναβαν ιερές πυρές με σκοπό την διατήρηση των προσφορών προς την ιέρεια όπως έχει υποτεθεί. Η φωτιά χρησιμοποιείτο, προκειμένου να θερμάνει τους αποθηκευμένους καρπούς και να προστατέψει τα τροφικά αποθέματα από τα ζιζάνια που τυχόν είχαν συσσωρευθεί. Ως εκ τούτου, η

²⁷⁵ Η Παπαδάκη (2018β, 39-58) ανέδειξε το σημαντικό ζήτημα ορολογίας που αφορά στις βαθύνσεις στο έδαφος (λάκκοι), οι οποίες, όμως, έχουν διαφορετικές χρήσεις. Παρόλα αυτά, τις αποκαλούμε πάντα λάκκους. Η ίδια αναφέρει πέντε κατηγορίες λάκκων. Πιο συγκεκριμένα, αναγνωρίζει τους εξής: α) αποθηκευτικοί χώροι-σιροί, β) ιπνοί-εστίες, γ) υποδοχείς λατρευτικών προσφορών, δ) φρεάτια για την συγκέντρωση και την απομάκρυνση ομβρίων υδάτων, ε) χώροι απόρριψης.

μικρή αυλή στα ΒΑ της οικίας χρησιμοποιείται για καθημερινές, πρακτικές δραστηριότητες και όχι για τελετουργίες (εικ. 123α).

Μικρές αυλές σε μια οικία ή μεγαλύτεροι αύλειοι χώροι σε έναν οικισμό, συχνά χρησιμοποιούνται ως πρακτικοί χώροι για το μαγείρεμα ή το άλεσμα δημητριακών. Αυτό ήδη έχει σχολιασθεί ως πιθανό για την Δημόσια Αυλή της Ψύρας (Betancourt 1999, 142, Dierckx 1999, 155), αλλά και για τον Αύλειο Χώρο 10 της Οικίας ΑC στην Ψύρα. Επίσης, μία μικρή αυλή για καθημερινές, οικιακές δραστηριότητες, είχε διαμορφωθεί έξω από την είσοδο της Ξεστής 3 στο Ακρωτήρι της Θήρας, όπου βρέθηκε ένα θρανίο και ένα ιγδίο (Μαρινάτου 2014, 113). Επιπλέον, τέτοιου είδους οικιακές δραστηριότητες παρατηρούνται σε υπαίθριους χώρους ήδη από την ΤΝ-ΠΜΙ περίοδο σε άλλους οικισμούς της ανατολικής Κρήτης (Papadatos 2012, 70-71)

Όσον αφορά στην ελεφάντινη πυξίδα, πρόκειται για ένα πολυτελές αντικείμενο, που περιείχε τα κοσμήματα μιας γυναίκας, τα οποία από μόνα τους δεν είναι δυνατόν να αποτελέσουν απόδειξη ότι η εν λόγω γυναίκα ήταν ιέρεια. Γνωρίζουμε από την εικονογραφία του Αιγαίου ότι οι γυναίκες έφεραν παρόμοια κοσμήματα όπως ενώτια, περιδέραια, δαχτυλίδια, ψέλια κ.ά. (Morgan 1988, fig. 180, Doumas 1992, 136, fig. 100, 138-145, fig. 101-108, Kontorli-Papadopoulou 1996, pl. XIII, XIX, XXVII, pl. 6-9, 129). Αναμφίβολα, η παράσταση που απεικονίζεται στο πάμα της πυξίδας, η αποκαλούμενη «*Επιφάνεια Θεότητας*», είναι ένα αγαπημένο θέμα της ΥΜΙΒ περιόδου στην εικονογραφία και ιδιαίτερα στα χρυσά, σφραγιστικά δαχτυλίδια (Δημοπούλου-Ρεθεμιωτάκης 2004, Soles 2016, 249-251). Αποτελούσε είτε μέρος ενός μυθολογικού κύκλου, είτε ακόμα έκφραση θρησκευτικών πεποιθήσεων, όπως συμβαίνει και σήμερα όταν ένας χριστιανός φυλάττει αντικείμενα στα οποία απεικονίζεται ένας σταυρός ή ένας άγιος. Ωστόσο, το γεγονός αυτό δεν τον καθιστά ιερέα. Εκτός των άλλων, οι χάντρες από τις οποίες αποτελούνται τα περιδέραια που βρέθηκαν μέσα στην πυξίδα, περιλάμβαναν σύμβολα, όπως είναι ο ταύρος, ο διπλός πέλεκυς, το μινωικό κρίνο, τα οποία απαντούν παντού σε κάθε μινωική θέση. Τα σύμβολα αυτά εντοπίζονται σε οικιακά, ταφικά και ανακτορικά περιβάλλοντα.

Ως εκ τούτου, είναι ιδιαίτερα δύσκολο να διακρίνει κανείς την τελετουργική ή μη χρήση τους. Παρόλα αυτά, ο εντοπισμός τους σε κάθε αρχαιολογικό περιβάλλον, υποδηλώνει έναν συμβολισμό κοινά αποδεκτό από το σύνολο της μινωικής κοινωνίας. Η χρήση τους ίσως να έχει αποτρεπτικό χαρακτήρα, ή να αποτελούν τα σύμβολα μιας

αρχέγονης παράδοσης, που αποτελεί ενοποιητικό παράγοντα του πλήθους. Συνοψίζοντας, το εν λόγω κτήριο, αποτελεί την οικία τουλάχιστον μίας γυναίκας, η οποία πιθανότατα ανήκε στην οικονομική ελίτ του Μόχλου. Αυτό αποδεικνύεται από τα μέταλλα και τις εξωτικές πρώτες ύλες των αντικειμένων που είχε στην κατοχή της, τα οποία είναι ενδεικτικά των εμπορικών δικτύων και διεπαφών τόσο των κατοίκων του Μόχλου, αλλά και συνολικά των κατοίκων της Κρήτης κατά την ΥΜΙΒ περίοδο.

Στα Γουρνιά, η **Οικία Ab** αποτελεί ένα χαρακτηριστικό δείγμα οικοδομικής τεχνογνωσίας, υπό συνθήκες κατωφερούς και βραχύδους εδάφους. Δεν υπάρχει σαφήνεια σχετικά με τα όρια της κατοικίας, αλλά ούτε και με την χρήση του κάθε δωματίου, ίσως εξαιτίας της μη ολοκλήρωσης των οικοδομικών εργασιών πριν την καταστροφή της ΥΜΙΒ περιόδου. Τα ευρήματα που δημοσιεύονται είναι ελάχιστα. Αξιοσημείωτη είναι η ανακάλυψη του ΜΜΙΙΙ/ΥΜΙΑ αμφορέα, στο Δωμάτιο Α13, με την ανάγλυφη απεικόνιση κεράτων αγριμιού, που στα παλαιοανακτορικά χρόνια ήταν αρκετά συνηθισμένη και ιδίως σε ανακτορικά περιβάλλοντα, συνδεδεμένα με συμποτικές, τελετουργικές πράξεις. Ο αλληλοσυσχετισμός του με πέντε κωνικά ρυτά, που αποκαλύφθηκαν στο ίδιο δωμάτιο, είναι δηλώτικος της φύλαξης και της μετάγγισης υγρών, πιθανότατα κρασιού από το ένα αγγείο στο άλλο, με σκοπό την τέλεση συμποτικών δρωμένων. Σύμφωνα με τις σημειώσεις της ανασκαφής, από το δωμάτιο προέρχονται και άλλα ακέραια αγγεία χωρίς όμως να δίνονται περισσότερες πληροφορίες.

Το Δωμάτιο 18 της **Οικίας Ac** στα Γουρνιά, έφερε κέρνους στις πλάκες της πλακόστρωσης. Το εν λόγω δωμάτιο θεωρείται ο προθάλαμος της οικίας. Σε ανάλογες περιπτώσεις, που ήδη έχουν αναφερθεί, οι κέρνοι παρατηρούνται στους λίθους της πλακόστρωσης υπαίθριων/αύλειων χώρων είτε κτηρίων, είτε ενός οικισμού. Για το Δωμάτιο 18 δεν υπάρχουν στοιχεία τα οποία να υποδηλώνουν την μη στέγασή του. Τα ρυτά που βρέθηκαν στον Διάδρομο 20, πιθανότατα, ήταν πεσμένα από τον όροφο, αν αναλογιστεί κανείς ότι η πλειονότητα των ρυτών που έχουν εξετασθεί μέχρι τώρα είναι πεσμένη από τα δωμάτια του ορόφου σε αυτά του ισογείου. Δεν αποκλείεται κάποια από αυτά να χρησιμοποιούνταν προκειμένου να μεταγγίζεται το κρασί που παραγόταν στον ληνό του Δωματίου 21 σε κάποιο αμφορέα ή άλλο αγγείο. Ωστόσο, σπανίζουν τα ρυτά σε πλήρεις εγκαταστάσεις παραγωγής και διαχείρισης κρασιού (Koraka & Platon 1993, 73-74).

Η **Οικία Ad** είναι μία καθημερινή, τυπική οικία της πόλης των Γουρνιών. Απέδωσε λίγα ευρήματα, ενώ δεν γίνεται περιγραφή της αρχιτεκτονικής από την ανασκαφεία. Παρ' όλα αυτά, τόσο η τοιχοποιία, όσο και η εσωτερική οργάνωση των χώρων, δεν διαφέρει από την πλειονότητα των οικιών της πόλης. Η ανεύρεση ενός ρυτού σε σχήμα κεφαλής ταύρου είναι η δεύτερη που απαντά ανάμεσα στις οικίες που έχουν εξετασθεί. Ως μεμονωμένο εύρημα όμως, δεν μπορεί να στοιχειοθετήσει την τέλεση ιεροπραξιών μέσα στο κτήριο. Τα υπόλοιπα, δημοσιευμένα ευρήματα είναι καθημερινής χρήσης και δεν υπάρχει βεβαιότητα σχετικά με το αρχαιολογικό τους περιβάλλον και πιο συγκεκριμένα αν κατέπεσαν από τον όροφο στα δωμάτια που βρέθηκαν, ή εντοπίσθηκαν *in situ*.

Στην **Οικία Cg**, από τα λίγα δημοσιευμένα στοιχεία που είναι διαθέσιμα, προκύπτει ότι ήταν η κατοικία ενός μεταλλοτεχνίτη. Διέθετε χώρους αποθήκευσης των πρώτων υλών, αλλά και χώρο εργαστηριακό. Εκεί ο τεχνίτης κατασκεύαζε τα κατά παραγγελία προϊόντα, καθώς εντοπίζονται έτοιμα, ολοκληρωμένα αντικείμενα, όπως ο διπλός πέλεκυς ή το μεταλλικό όστρεο τρίωνα. Τα εν λόγω αντικείμενα, ειδικά ο διπλός πέλεκυς, ο οποίος χαρακτηρίζεται τελετουργικός από την ανασκαφεία, πιθανότατα θα χρησιμοποιείτο σε ιεροπραξίες που λάμβαναν χώρα σε άλλη τοποθεσία. Παρόλα αυτά, δεν πρέπει να αποκλείεται η χρήση τους ως αποτρεπτικά σύμβολα (φυλαχτά) κι από τον ίδιο τον ένοικο της Οικίας Cg. Τα ομοιώματα τρίωνα που έχουν κατασκευασθεί από ανθρώπινο χέρι, από πήλο ή μέταλλο ή άλλο υλικό (π.χ. φαγεντιανή) είναι εξαιρετικά σπάνια αν και στα Γουρνιά απαντούν τρία. Ο συμβολισμός και ίσως η αισθητική αξία του αντικειμένου, οδηγεί τους ανθρώπους στο να τα κατασκευάζουν από πολύτιμες πρώτες ύλες ή απλώς από πήλο.

Η πιο πλούσια σε ευρήματα οικία στην πόλη των Γουρνιών ήταν η **Cm**. Έδωσε πολύ σημαντικές πληροφορίες σχετικά με την κεραμική της ΥΜΙΒ περιόδου. Τα κωνικά ρυτά, μεταξύ των οποίων και ένα ταυρόσχημο ρυτό, το τρίτο ανάμεσα στις οικίες που εξετάσθηκαν από τα Γουρνιά, δεν θα έπρεπε να συνδέονται αμιγώς με θρησκευτικές τελετουργικές πράξεις. Πιο αναλυτικά, τόσο η διακόσμησή τους, η οποία είναι η συνήθης κατά την ΥΜΙΒ περίοδο, όσο και η δυνατότητα της οικίας στην αποθήκευση υγρών προϊόντων (ελαίου, οίνου κ.ά.), όπως προκύπτει από την ανεύρεση αμφορέων και πίθων, θα συνιστούσαν την χρήση τους ως χοάνες ή ως προϊόντα τα οποία φυλλάσσονταν με σκοπό την πώλησή τους. Επίσης, σε μια τέτοια οικία είναι πολύ

πιθανή η χρήση τους στην τέλεση συμποσίων, τα οποία θα τελούνταν στον όροφο. Συνολικά βρέθηκαν 13 ρυτά, κι αν ληφθεί υπόψη ο μεγάλος αριθμός ρυτών που έπεσαν από τον όροφο στα δωμάτια του ισογείου της Οικίας AF της Ψύρας, παρατηρείται η συχνή ανεύρεση ρυτών και μάλιστα σε μεγάλες συγκεντρώσεις στους ορόφους των κτηρίων. Τα ρυτά στο Δωμάτιο 58 της Οικίας Cm, βρίσκονταν στον όροφο μαζί με προχυτικά αγγεία και αμφορείς, γεγονός που τα συσχετίζει με την καθημερινή κατανάλωση οίνου, ελαίου ή άλλου είδους καθημερινής κατανάλωσης από τους ενοίκους της οικίας.

Πρόσφατα διατυπώθηκε η άποψη από την Παπαδάκη (2018β, 43), ότι τα ρυτά βρέθηκαν με την κωνική άκρη τους βυθισμένη στο έδαφος του Δωματίου 58, με σκοπό την τέλεση χοών απευθείας στην γη. Ωστόσο, ο Hood (1997, 113) στον οποίο παραπέμπει αναφέρει τα εξής: «...*the hoard of rhytons found standing with their bottoms upwards on the floor in room C58 in House Cm.*». Από αυτήν την περιγραφή καταλαβαίνουμε ότι το οξυκόρυφο τμήμα, το οποίο αποτελεί τον πυθμένα, ήταν προς τα πάνω. Άρα, δεν θα μπορούσαν να γίνονται χοές απευθείας στην γη.

Επίσης, η ανασκαφείας είναι σαφής, όταν δηλώνει ότι το συγκεκριμένο ανασκαφικό σύνολο εντοπίστηκε στο Δωμάτιο 58 πεσμένο από τον όροφο. «... *The value of vases 25-41 is greatly enhanced by their having been found together... In rapid succession vase after vase was recovered from within and around the pithoi, where they had fallen in the collapse of the house. This one small room added seventeen to our whole number of decorated vases (see Plate F and Plate VII, Nos 25-41)*». Ως εκ τούτου, η αναφορά της Παπαδάκη (2018β, 43), σύμφωνα με την οποία, τα κωνικά ρυτά από το Δωμάτιο C58, βρέθηκαν *in situ* με την οξυκόρυφη απόληξή τους μπηγμένη στο δάπεδο, είναι λανθασμένη. Λάθος ήταν και η πρωιμότερη αναφορά του Hood (1997, 113), ότι τα ρυτά βρέθηκαν στο δάπεδο του δωματίου C58. Στο Δωμάτιο 58, στο επίπεδο του δαπέδου, βρέθηκαν αποθηκευτικά αγγεία, τα οποία υποδηλώνουν την ικανότητα αποθήκευσης μεγάλης ποσότητας παραγωγικού πλεονάσματος από τον ένοικο.

Αξίζει να αναφερθεί ότι βάσει πρόσφατων ερευνών στον οικισμό υπήρχαν τουλάχιστον 11 κεραμεικοί κλίβανοι (Watrous 2015, 12-13). Κατά συνέπεια, η Οικία Cm θα μπορούσε να είναι η έδρα ενός κεραμέα ή ενός εμπόρου αγγείων²⁷⁶, αν ληφθεί υπόψη

²⁷⁶Οι Οικίες Aa και Fb είναι οικίες ή/και εργαστήρια κεραμέων, διότι βρέθηκαν κεραμεικοί τροχοί στα δωμάτιά τους (Fotou 1993, 86, Watrous 2015 12-13, Watrous et al 2015 422-423).

η ποσότητα²⁷⁷, η ποικιλία και ο πλούτος που χαρακτήριζαν την κεραμική στο συγκεκριμένο κτήριο. Επίσης, ορισμένοι τύποι αγγείων είναι μοναδικοί όπως το σύνθετο αγγείο (*Trick Cup*)²⁷⁸. Πιθανότατα, χρησιμοποιείτο ως θυμιατήρι είτε ως ένας ιδιαίτερα περίτεχνος ηθμός, καθώς στο σύνολό της η κεραμική που προέκυψε στην οικία είναι περίτεχνης τυπολογίας, όπως και ο αμφορίσκος που ονομάστηκε «*Pilgrim Bottle*». Τα δύο τελευταία αντικείμενα, θα μπορούσαν να έχουν τελετουργική χρήση, είτε σε τελετουργίες που λάμβαναν χώρα στην συγκεκριμένη οικία, είτε σε άλλο σημείο του οικισμού.

Η **Οικία Db** φέρει τα συνηθισμένα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά μιας οικίας της ΥΜΙ περιόδου στην ανατολική Κρήτη και δεν διαφέρει από τις υπόλοιπες οικίες της πόλης των Γουρνιών. Ενδιαφέρον στοιχείο αποτελεί το γεγονός, ότι εντοπίστηκαν στο Δωμάτιο D19 μία ιδιότυπη οινοχόη και μια λίθινη τράπεζα προσφορών, μαζί με άλλα σημαντικά αντικείμενα που δεν δημοσιεύθηκαν ποτέ. Το πιθανότερο είναι ότι επρόκειτο για ένα δωμάτιο στο οποίο τελούνταν γεύματα, παρόλα αυτά, τα διαθέσιμα δεδομένα δεν είναι επαρκή. Ανάλογη είναι η περίπτωση και της **Οικίας Dc** για την οποία δεν υπάρχουν παρατηρήσεις ως προς την αρχιτεκτονική της, ωστόσο φέρει τα συνηθισμένα χαρακτηριστικά που απαντούν στον οικισμό των Γουρνιών. Επιπλέον, όσον αφορά στην κινητή σκευή, η ηθμοπυξίδα με την απεικόνιση διπλών πελέκεων δεν συμβάλλει, ως μεμονωμένο αντικείμενο, στην ερμηνεία της. Όπως, ήδη, έχει αναφερθεί στα Γουρνιά παράγεται επιμελημένη κεραμική, στην οποία συχνά απεικονίζονται όλα τα σύμβολα, τα οποία απαντούν στην κεραμική της ΥΜΙΒ περιόδου, ενώ δεν αποκλείεται να πρόκειται για ένα εισηγμένο από την Κνωσό αγγείο. Επίσης, η **Οικία Eb** δεν σώζει αρκετά ευρήματα προκειμένου να συναχθούν συμπεράσματα ως προς την χρήση των χώρων της. Το μοναδικό ενδιαφέρον και ίσως συμβολικού χαρακτήρα αντικείμενο, το πήλινο όστρεο τρίτων, το οποίο έφερε και προχολή για την τέλεση χοής, είναι το τρίτο μη φυσικό παράδειγμα τρίτων από την πόλη των Γουρνιών.

Από την **Οικία Ee**, η οποία έφερε και υπόστυλο δωμάτιο, το Δωμάτιο E30, δεν γνωρίζουμε παρά μόνο την αποκάλυψη τεσσάρων πίθων από το Διάδρομο 29, ο οποίος έδινε πρόσβαση στο υπόστυλο δωμάτιο. Ο ένας εκ των πίθων έφερε διακόσμηση από γραπτούς διπλούς πελέκεις. Η ανεύρεση του αντικειμένου σε έναν διάδρομο της οικίας,

²⁷⁷Τουλάχιστον 70 αγγεία ήρθαν στο φως από την Οικία Cm.

²⁷⁸ Σχετικά με τα σύνθετα, κεραμικά σκεύη (κέρνοι) βλ. Καραγιάννη 1984.

αλλά και το γεγονός ότι απεικονίζεται σύμβολο πάνω σε ένα αποθηκευτικό αγγείο αποτελεί ένδειξη της μη αυστηρής χρήσης του για τελετουργικούς σκοπούς, αλλά την γενικότερη χρήση του ως συμβόλου πολιτισμικής ταυτότητας και ίσως προέλευσης του αντικειμένου. Πιθοειδές αγγείο με την απεικόνιση διπλών πελέκεων και ταυροκεφαλών είχε βρεθεί και στο Δωμάτιο 4 της Οικίας ΑΒ στην Ψύρα, το οποίο, επίσης, είναι υπόστυλο δωμάτιο αν και δεν σώζεται ο πεσσός. Ο Διάδρομος 29 της Οικίας Εε παρέχει πρόσβαση στο υπόστυλο δωμάτιο μέσω δύο διαφορετικών εισόδων, οπότε θα πρέπει να υποτεθεί ότι οι πίθοι προορίζονταν για το εσωτερικό του Δωματίου Ε30.

Στους χώρους της **Οικίας Ef-Eg** και πιο συγκεκριμένα στα Δωμάτια 33-35, 38-39 και 40 βρέθηκε σκευή καθημερινής χρήσης. Τα δωμάτια 38-40 είναι οι τυπικές μακρόστενες αποθήκες που απαντούν συχνά, κυρίως σε ανακτορικά κτήρια. Κατά αυτόν τον τρόπο προσπάθησαν οι ένοικοι του κτηρίου να διαμορφώσουν και τα δωμάτια 33-35. Στο εσωτερικό τους κυριαρχούν αγγεία πόσης, πρόχοι και κεραμεική που σχετίζεται με την αποθήκευση. Επίσης, τα ρυτά που βρέθηκαν το ένα μέσα στο άλλο στο Δωμάτιο 33 ήταν αποθηκευμένα και προφανώς θα χρησιμοποιούνταν στην τέλεση συμποτικών δρωμένων στον όροφο, όπου τα ρυτά εντοπίζονται συχνότερα. Η ανασκαφέας, επίσης, ταυτίζει τα δωμάτια με αποθηκευτικούς χώρους. Η επιμελημένη διακόσμηση της κεραμεικής και η λεπτή κατασκευή της τραβά την προσοχή του μελετητή. Παρόλα αυτά, πρόκειται για ένα στοιχείο που χαρακτηρίζει συνολικά την κεραμεική στην πόλη των Γουρνιών.

Η **Οικία Fi** παρουσιάζει, από πλευράς αρχιτεκτονικής, τα τυπικά χαρακτηριστικά μιας Οικίας της ΥΜΙ περιόδου των Γουρνιών. Ωστόσο, η σκευή του Δωματίου F40 χαρακτηρίζεται από ποικιλία τύπων και επιμέλεια στην κατασκευή. Σημαντικά ευρήματα είναι οι ηθμοπυξίδες και ο αμφορέας με την πιθανή απεικόνιση κεφαλής αιγοειδούς μαζί με δύο αδημοσίευτα ζώδια και ένα πύραυνο. Ο αμφορέας και τα ειδώλια, ενδεχομένως, σχετίζονται με την τέλεση ιεροπραξιών στην οικία. Συνήθως, τα ειδώλια σε οικιακά περιβάλλοντα, αποτελούν μεμονωμένα ευρήματα και δεν ξεπερνούν το ένα. Αυτή είναι μια μοναδική περίπτωση στα Γουρνιά δύο ζωόμορφων ειδωλίων σε δωμάτιο του ισογείου. Ακόμα ένα ζώδιο, πιθανότατα πιθήκου είχε αναφερθεί από το Δωμάτιο I.4 της Οικίας C.3 του Μόχλου. Η χρήση των ζωδίων ως φυλαχτών είναι πολύ πιθανή.

Στην **Οικία του Λόφου** ενδείξεις τέλεσης ιεροπραξιών υπάρχουν, όπως είναι ο τελετουργικός διπλός πέλεκυς και ένα ομοίωμα τρίτωνου που, ενδεχομένως, χρησίμευε ως ρυτό. Το πρόβλημα που αντιμετωπίζει κανείς ως προς την ερμηνεία των χώρων της οικίας, είναι η διασπορά των ευρημάτων. Τα δωμάτια 12 και 7 θα πρέπει να ήταν το επίκεντρο των μεταλλοτεχνικών δραστηριοτήτων ενός τεχνίτη, που ενδεχομένως έμενε στο κτήριο. Αν πρόκειται για τον ιδιοκτήτη αυτών των αντικειμένων, τότε ήταν ένας από τους πιο ευκατάστατους κατοίκους της πόλης. Η αποκάλυψη μεγάλου αριθμού χάλκινων αντικειμένων, χωρίς όμως άλλα στοιχεία που να υποδηλώνουν κατεργασία ή βιοτεχνικές δραστηριότητες, συμβάλλουν στην τεκμηρίωση της παραπάνω άποψης. Επίσης, η παρουσία ταλάντων χαλκού, υποδηλώνει την οικονομική σημασία αυτού του κτηρίου, όχι μόνο για την πόλη των Γουρνιών αλλά και για την ευρύτερη περιοχή.

Στην **Οικία του Λάκκου**, το Δωμάτιο 2 ήταν πολύ πλούσιο σε ευρήματα που σχετίζονται με καθημερινές οικοτεχνικές δραστηριότητες. Στον όροφο, λάμβαναν χώρα εργασίες που σχετίζονταν με το μαγείρεμα. Οι αμφορείς, οι χειρόμυλοι, τα κύπελλα, το ρυτό, τα προχυτικά αγγεία και οι λεκανίδες, μάλλον, συνδέονται με την επεξεργασία κάποιου καρπού για την παραγωγή υγρού και την σύντομη αποθήκευσή του στους αμφορείς με σκοπό την άμεση κατανάλωσή του. Οι δύο λάκκοι που εντοπίστηκαν στο εσωτερικό του δωματίου ένας εκ των οποίων έφερε και αγωγό περιελάμβαναν, κατά κύριο λόγο, κύπελλα και λοπάδες. Πιο σαφή δεδομένα για την τέλεση ιεροπραξιών παρέχονται από τον αποθέτη θεμελίωσης. Σε αυτόν, μετά τις καταστροφές της ΥΜΙΑ δεν αποκλείεται να συνέβη αιματηρή θυσία ή συμποσιακού χαρακτήρα τελετή, λόγω του οστού αιγοειδούς, της αποκάλυψης του χάλκινου αγγείου, αλλά και του οστρέου τρίτωνου. Σκοπός της τελετουργίας, ενδεχομένως, θα ήταν η ισχυρή θεμελίωση των Προσκτισμάτων/Δωματίων 1 και 2. Στη προκειμένη περίπτωση, όπως και σε κάθε αποθέτη θεμελίωσης, παρατηρείται η μετατροπή των καθημερινής χρήσης αντικειμένων σε τελετουργικά. Οι αποθέτες θεμελίωσης αποτελούν μία κατηγορία οικιακής τελετουργίας, η οποία σχετίζεται με την αποτροπή του κακού (Krzyszowska 2016, 115-122).

Στο Ανακτορικό Κτήριο το **Δωμάτιο 18** είναι το κεντρικό της Νότιας Πτέρυγας. Δίνει πρόσβαση, άμεσα ή έμμεσα, σε όλους τους υπόλοιπους χώρους ενώ βρίσκεται σε μικρή απόσταση από την Δημόσια Αυλή. Δεν έχουμε πληροφορίες σχετικά με την κεραμεική που ενδεχομένως αποκαλύφθηκε στο δωμάτιο. Στην νεώτερη κάτοψη του κτηρίου

(Soles 1991, εικ. 58) (εικ. 186), η λίθινη πλάκα με τις κοιλότητες της Βόρειας Στοάς δεν προκύπτει να είναι το κατώφλι του Δωματίου 18. Ως κατώφλι απεικονίζεται ένας μονόλιθος σπασμένος σε δύο μέρη, ενώ η λίθινη πλάκα με τις κοιλότητες βρίσκεται σε απόσταση από την είσοδο, αποτελώντας τμήμα της πλακόστρωσης της Βόρειας Στοάς. Αυτό το ενδεχόμενο είναι πιο πιθανό και σύμφωνο με τις άλλες περιπτώσεις ύπαρξης κέρνων στην πλακόστρωση δωματίων, κυρίως υπαίθριων. Με τα έως τώρα δεδομένα, ωστόσο, δεν προκύπτει η τελετουργική χρήση των εν λόγω πλακών. Τέλος, ο αποκαλούμενος κέρνος στο μέσον του δωματίου, αποτελούσε πιθανότα εστία.

Όσον αφορά το **Δωμάτιο 13** είναι δυνατόν να διατυπωθούν τα ακόλουθα. Κατά την MMIII περίοδο, κτίζονται νέα δωμάτια στα νότια του Ανακτορικού Κτηρίου των Γουρνιών, το οποίο βάσει νεώτερων μελετών, πιθανότατα θεμελιώθηκε στην MMIB περίοδο. Διαμορφώθηκε ένας μικρός, τετράγωνος, εσωτερικός χώρος και ένας υπαίθριος εξωτερικός χώρος. Σε αυτόν τον τετράγωνο χώρο, δεν θα μπορούσαν να συγκεντρωθούν άνθρωποι. Είναι εξαιρετικά μικρός και πιθανότατα λειτουργούσε ως ερμάριο ή μικρή αποθήκη. Σύμφωνα με τα ευρήματα που ήδη έχουν αναφερθεί, οι συμποτικές πράξεις σε αυτήν την περιοχή του διοικητικού κτηρίου θα πρέπει να λάμβαναν χώρα στον ανοιχτό υπαίθριο χώρο, τον αποκαλούμενο ως ΝΔ Αυλή. Ο εντοπισμός της πλειονότητας των οστών ζώων και των κυπέλλων στην εξωτερική πλευρά του δυτικού τοίχου του δωματίου οφείλεται στην κατανάλωση οίνου και φαγητού στην αυλή. Η ανεύρεση κυπέλλων στην εσωτερική πλευρά του MMIII τοίχου οφείλεται, ενδεχομένως, στην ύπαρξη ερμαρίων στο σημείο αυτό, πάνω στα οποία ήταν τοποθετημένα τα κύπελλα. Πάνω στα προαναφερθέντα MMIII κατάλοιπα, οικοδομήθηκε η επέκταση του Ανακτορικού Κτηρίου και διαμορφώθηκε η τελική νότια πρόσοψή του κατά την YMIB περίοδο.

Συνεπώς, η περιοχή αυτή και πιο ειδικά το Δωμάτιο 13, βάσει των ευρημάτων, φαίνεται ότι διατήρησε τον χαρακτήρα της τέλεσης συμποτικών δραστηριοτήτων για μεγάλο χρονικό διάστημα. Είναι ένα δωμάτιο, στο οποίο καταναλώνονταν ζωικές τροφές αλλά και φυτικής προέλευσης προϊόντα, ενώ ταυτόχρονα δεν απουσίαζε η οινοποσία, καθώς στα κύπελλα εντοπίστηκε ίζημα από τα υπολείμματα κρασιού. Σε ορισμένα από τα κύπελλα βρέθηκε, επίσης, ηφαιστειακή κίσηρη. Η μη απομάκρυνσή της κατά την YMIB έχει παρατηρηθεί και στην Οικία C.1 του Μόχλου, όταν ξεκίνησαν οι εργασίες ανοικοδόμησης. Τα νέα δωμάτια ή αρχιτεκτονικά στοιχεία, συνήθως, την

ενσωματώνουν ή κτίζονται μέσα σε αυτήν. Στο Δωμάτιο 13 του ανακτορικού κτηρίου των Γουρνιών, η ηφαιστειακή στάχτη ίσως χρησιμοποιήθηκε στην τέλεση ιεροπραξιών εξευμενισμού των στοιχείων της φύσης. Οι ανασκαφείς προτείνουν ότι έλαβαν χώρα οι αποκαλούμενες “*crisis cults*” (Watrous et al. 2015, 430- 431, Παπαδάκη 2017, 38-47).

Είναι άγνωστο κατά πόσον οι κάτοικοι είχαν τον χρόνο να παρατηρήσουν την συμβολή της ηφαιστειακής κίσηρης, αυτού που σήμερα αποκαλείται θηραϊκή γη, σε μια νέα οικοδομή. Επίσης, δεν είναι σαφές για ποιο λόγο η θηραϊκή γη χρησιμοποιήθηκε στην ανέγερση νέων κτηρίων, καθώς επίσης η χρήση της σε ιεροπραξίες²⁷⁹. Στην προκειμένη περίπτωση, αν πρόκειται για σύνολα κωνικών κυπέλλων που χρησιμοποιήθηκαν σε αποθέσεις θεμελίωσης μετά την ηφαιστειακή έκρηξη, υποδηλώνουν την συμμετοχή πολλών ανθρώπων, μελών της κοινότητας στην εν λόγω ιεροπραξία. Οι μαζικές τελετουργίες, των οποίων τα κατάλοιπα θάβονταν στη γη, έχουν ως στόχο την διασφάλιση της κοινωνικής συνοχής, μέσα από την επικύρωση της ισχύουσας τάξης πραγμάτων. Η Παπαδάκη (2017, 47) πιστεύει ότι οι τελετές αυτού του είδους, που περιλαμβάνουν την απόθεση κυπέλλων και την συμμετοχή πολλών ατόμων, αποτελούν επιτόπιες μαρτυρίες μνήμης και υλικής ιστορίας μακράς διάρκειας.

Η ενσωμάτωση του κέρνου στον δυτικό τοίχο του δωματίου, δεν θα πρέπει να σχετίζεται με την τέλεση ιεροπραξιών, διότι πιθανότατα βρίσκεται σε δεύτερη χρήση ως οικοδομικό υλικό. Ανάλογη περίπτωση απαντά και στο Δωμάτιο 27 του ανακτορικού κτηρίου, όπου ένας κέρνος ενσωματώνεται στους λίθους της τοιχοποιίας του νότιου τοίχου. Η απεικόνιση, επίσης, του διπλού πέλεκυ στον νότιο τοίχο του Δωματίου 13, είναι μάλλον στοιχείο ταυτότητας του συνεργείου που κατασκεύασε την λαξευτή τοιχοποιία στην νότια πρόσοψη του κτηρίου και δεν σχετίζεται με τελετουργικές πράξεις. Ωστόσο, η επέκταση του κτηρίου προς τα νότια και η οικοδόμηση του Δωματίου 13 πάνω στα ΜΜΠΑ υλικά συμποτικά κατάλοιπα, τα οποία και ενσωματώνει, χωρίς να καθαρίζει, ενέχουν συμβολισμό. Ανάλογη περίπτωση, έχει ήδη εξετασθεί και στο Κτήριο Β.2. του Μόχλου.

²⁷⁹Στην σημερινή εποχή η θηραϊκή γη θεωρείται οικοδομικό υλικό με αντισεισμικές και μονωτικές ιδιότητες. Πιθανότατα, χρησιμοποιείτο στα δάπεδα και στις οροφές των οικιών διότι ήταν μη υδατοπερατό υλικό.

Συνεπώς, παρατηρείται η οικοδόμηση σημαντικών κτηρίων ή δωματίων για τους οικισμούς, ακριβώς πάνω από παλαιότερα υλικά κατάλοιπα, τα οποία ενδεχομένως φέρουν στοιχεία τέλεσης κοινοτικών τελετουργιών (Soles 2010, 333, εικ. 32.1). Αναφορικά με την ΝΔ αυλή, δεν πρόκειται για περιοχή ευρύχωρη, προκειμένου να τελούνται κοινοτικές συναθροίσεις. Είναι ένας περιορισμένος χώρος, στον οποίο οδηγεί τόσο η Δυτική Αυλή του Ανακτορικού Κτηρίου, όσο και η στοά που υπήρχε στα δυτικά της. Ο ιδιότυπος λίθος, ο οποίος έχει ερμηνευθεί ως βαίτυλος, είναι προφανές ότι αποτελεί το βασικό στοιχείο της αυλής. Είτε λειτουργούσε ως σήμα, καθώς λίγα μέτρα στα ανατολικά βρίσκεται η Δημόσια Αυλή, είτε είναι πράγματι λατρευτικό αντικείμενο. Ωστόσο, δεν υπάρχουν άλλα δεδομένα, τα οποία να συμβάλουν στην ερμηνεία του.

Στο **Δωμάτιο 16** κυρίαρχα ήταν τα χάλκινα αντικείμενα, αλλά και οι πρώτες ύλες για την κατασκευή χάλκινων αντικειμένων. Κατά πάσα πιθανότητα, φυλασσόταν πληθώρα άλλων αγαθών, αν κρίνουμε από την παρουσία διοικητικών εγγράφων. Η πλήρην πινακίδα και το κυκλικό δισκάριο, αποτελούν, ίσως, απόδειξη ότι έφυγαν προϊόντα που φυλάσσονταν στο κτήριο για κάποιον άλλο προορισμό. Ως εκ τούτου, προκύπτει ότι οι εμπορικές δραστηριότητες της πόλης είναι σύνθετες και απαιτείται η οργάνωση αρχείων. Το σφράγισμα που πιθανότατα βρισκόταν πάνω σε κάποιο έγγραφο σε πάπυρο ή σε δέρμα, είναι ενδεικτικό αυτής της οργάνωσης. Το δωμάτιο, είναι πιο λογικό να θεωρηθεί, ως χώρος διαχείρισης, καταγραφής, αναδιανομής κ.ο.κ. των παραγόμενων αγαθών αλλά και των πρώτων υλών που κατέφθαναν στο Ανακτορικό Κτήριο.

Το **Δωμάτιο 17** είναι μέρος του νότιου τμήματος της ΝΔ πτέρυγας του διοικητικού κτηρίου και βρίσκεται στα δυτικά της Δημόσιας Αυλής. Δέχτηκε αρκετές οικοδομικές παρεμβάσεις, ιδιαίτερα μετά την ΥΜΙΑ περίοδο. Τα ευρήματα από το εσωτερικό του, υποδηλώνουν ότι λειτουργούσε, ενδεχομένως, ως κουζίνα ή τραπεζαρία. Οι ανασκαφείς συσχετίζουν το δωμάτιο με τελετουργικά συμπόσια, ωστόσο, δεν μπορούμε να ισχυριστούμε κάτι τέτοιο με ασφάλεια. Αν συγκριθεί με το Δωμάτιο 13 και την πληθώρα κυπέλλων και οστών ζώων, που ήρθαν στο φως, διαπιστώνουμε ότι το Δωμάτιο 17, δεν μπορεί να συσχετιστεί με συμποτικές πράξεις, τουλάχιστον όχι κοινοτικού χαρακτήρα. Στο Δωμάτιο 13 εντοπίστηκαν πάνω από 300 αγγεία, η πλειονότητα των οποίων ανήκε στον τύπο των άωτων κωνικών κυπέλλων. Πιθανότερη

είναι η χρήση του για την προετοιμασία φαγητού, το οποίο καταναλωνόταν αλλού, διότι δεν γίνεται αναφορά στην ανίχνευση οργανικών καταλοίπων από τις επιχώσεις του. Αν το γεύμα λάμβανε χώρα στο εσωτερικό του, τότε ο χώρος καθαριζόταν και στο Δωμάτιο 17 παρέμεναν λίγα αντικείμενα της μαγειρικής σκευής.

Η **Δυτική Αυλή** αποτελεί για το Ανακτορικό Κτήριο έναν σημαντικό υπαίθριο χώρο, όχι μεγάλων διαστάσεων. Διαμορφώθηκε προκειμένου να προσδώσει στο κτήριο την απαιτούμενη επιμέλεια και πολυτέλεια, ως προς την εξωτερική δυτική πρόσοψή του. Επίσης, διευκόλυνε την μεταφορά προϊόντων και εμπορευμάτων, καθώς είναι διαπλάτυνση του δρόμου που διατρέχει περιμετρικά την πόλη. Παρέχει άμεση πρόσβαση στο εσωτερικό του ανακτορικού κτηρίου μέσω πλατιάς θύρας, αλλά και οπτική επαφή και εποπτεία μέσω παραθύρου. Η αυλή έδινε, επίσης, πρόσβαση, μέσω της Loggia αλλά και του πλακόστρωτου διαδρόμου, στη μεγάλη Δημόσια Αυλή. Δεν αποκλείεται οι εν λόγω διάδρομοι, να είχαν πομπικό χαρακτήρα, ωστόσο αυτή η υπόθεση εργασίας δεν μπορεί να βασιστεί σε άλλα δεδομένα, πλην της γενικής οπτικής εντύπωσης που προκαλεί η διάταξή τους, η επικοινωνία τους με την ΝΔ Αυλή και τον βαίτυλο αλλά και η κατάληξή τους στην Δημόσια Αυλή. Επίσης, πρέπει να ληφθεί υπόψη το κωνικό ρυτό. Τα κωνικά ρυτά χρησιμοποιούνταν σε πομπικά δρώμενα, όπως μας είναι γνωστό από την εικονογραφία. Παρόλα αυτά, αν συνέβαιναν τέτοια δρώμενα, θα περίμενες κανείς να εντοπιούν περισσότερα ρυτά. Τα ευρήματα της Δυτικής Αυλής είναι λίγα, ωστόσο τα σφραγίσματα δεν αποκλείεται να αποτελούν απόδειξη των εμπορικών δραστηριοτήτων του Ανακτορικού Κτηρίου και της κίνησης των εμπορευμάτων σε αυτή.

Η Δημόσια Αυλή είναι ο μεγαλύτερος αύλειος χώρος της πόλης, στα ΝΑ του Ανακτορικού Κτηρίου. Η οικοδόμηση του ανακτορικού κτηρίου μέσα στον αστικό ιστό, υποδηλώνει την αμφίδρομη σχέση που είχε διαμορφωθεί ανάμεσα στην κοινότητα και στην διοίκηση. Κάτι ανάλογο θα πρέπει να ισχύει και για την Δημόσια Αυλή, η οποία είναι άρρηκτα συνδεδεμένη τόσο με το Ανακτορικό Κτήριο όσο και με την υπόλοιπη κοινότητα. Η θεατρική περιοχή και οι δύο στοές είναι ενδεικτικά αρχιτεκτονικά στοιχεία της κοινοτικής χρήσης της περιοχής, τόσο στο πλαίσιο των καθημερινών διοικητικών, εμπορικών, βιοτεχνικών και άλλων δραστηριοτήτων που θα λάμβαναν χώρα στο εσωτερικό του Ανακτορικού Κτηρίου, όσο και κατά την διάρκεια κοινοτικών συναθροίσεων για ποικίλους σκοπούς. Η παρουσία των αποκαλούμενων

κεράτων καθοσίωσης στην βόρεια στοά του Ανακτορικού Κτηρίου, η οποία δίνει άμεση πρόσβαση στη Δημόσια Αυλή, ενδεχομένως αποτελεί σύμβολο του τρόπου διοίκησης της πόλης. Είναι ενδιαφέρουσα η παρατήρηση, ότι μόνο στη συγκεκριμένη πόλη από τις τρεις που εξετάστηκαν, ανευρέθησαν κέρατα καθοσίωσης.

Σε αυτό το σημείο είναι σημαντικό να σχολιασθεί η έντονη παρουσία των κέρνων στην πόλη των Γουρνιών, αλλά και στις δύο άλλες υπό εξέταση θέσεις στις οποίες απαντούν με μικρότερη συχνότητα. Όπως προαναφέρθηκε κέρνοι παρατηρούνται σε πλακόστρωτα αύλειων χώρων, σε προθάλαμους οικιών και στα κεφαλόσκαλα κλιμάκων. Επίσης, ενίοτε είναι πεσμένοι από τα δωμάτια των ορόφων, όπου ίσως αποτελούσαν τμήμα της πλακόστρωσής τους, ενώ εντοπίζονται και στα κατώφλια θυρών ή μεμονωμένα σε αυλές. Τα προηγούμενα ισχύουν για το 70% των γνωστών περιπτώσεων (Hillbom 2003, 17, fig. 5, 51). Στις υπό μελέτη θέσεις σχολιάστηκαν η παλαιοανακτορική Οικία Αα από τα Γουρνιά (Soles 1979, 154), που διαθέτει το μεγάλο Δωμάτιο 4, το οποίο είχε θεωρηθεί από την ανασκαφέα υπαίθριος χώρος (Hawes et al 1908, 22). Στους λίθους της πλακόστρωσης παρατηρείται ότι αρκετοί, φέρουν κυκλικές κοιλότητες σχηματίζοντας κέρνους. Η οικία αυτή έχει ερμηνευθεί ως η κατοικία ενός κεραμέα γιατί έχουν βρεθεί κεραμικοί τροχοί. Μέχρι και την ΜΜΙΒ, όταν και εγκαταλείφθηκε, παραγόταν κεραμική (Watrous 2015, 12-13 και Watrous et al 2015, 422-423). Ακόμα, ο προθάλαμος της Οικίας Αc από τα Γουρνιά (Δωμάτιο 18) φέρει στην πλακόστρωση πλάκες με κοιλότητες στην επιφάνειά τους (**εικ. 140**). Επίσης, στον Εξωτερικό Χώρο EX1, στα νότια του Κτηρίου Β.2 στον Μόγλο, ο οποίος ήταν πλακόστρωτος μία πλάκα σχηματίζει κέρνο. Στον προθάλαμο της Οικίας F1, σχηματίζονται κέρνοι σε κάποιες από τις πλάκες της πλακόστρωσης και στο μονολιθικό κατώφλι της Οικίας Hb (**εικ. 180**). Ακόμα, η πρώτη βαθμίδα της Κλίμακας 26 του Ανακτορικού Κτηρίου στα Γουρνιά σχηματίζει κέρνο (**εικ. 243**), ενώ σίγουρα μπορούν να ανευρεθούν και άλλες περιπτώσεις.

Οι κέρνοι απαντούν στην μινωική αρχιτεκτονική ως σταθερή σκευή ή/και φορητή ήδη από την Προανακτορική Εποχή και αποτελούν μία γκρίζα ζώνη ανάμεσα στην αρχιτεκτονική και τα κινητά ευρήματα (Letesson 2015, 721). Το όνομά τους είναι παραπλανητικό, διότι επιβάλλει την τελετουργική τους χρήση, πολλές φορές χωρίς να λαμβάνουμε υπόψη το ανασκαφικό περιβάλλον στο οποίο ανήκουν. Έχει αποδοθεί στην αρχαιολογία του Αιγαίου στα κεραμικά αγγεία, τα οποία είναι σύνθετα ή φέρουν

μικρότερους κοτυλίσκους προσαρτημένους στο κεντρικό δοχείο να αποκαλούνται κέρνοι επίσης. Ακόμα, την ίδια ονομασία έχουν τα λίθινα αγγεία με κοιλότητες (block kernoi) και οι λίθινες πλάκες ή κυκλικής διατομής λίθοι που φέρουν στην επιφάνειά τους μικρές κυκλικές κοιλότητες. Οι ειδικοί έχουν δανειστεί την ονομασία αυτή από τα σύνθετα τελετουργικά αγγεία που χρησιμοποιούνταν κατά την διάρκεια των Ελευσίνιων Μυστηρίων (Charouthier και Joly 1936, 17-18) ενώ ο Hillbom (2003, 36-52) είναι ο μόνος μελετητής μέχρι σήμερα, ο οποίος προτείνει μία εναλλακτική ονομασία και πιο συγκεκριμένα «*Cup-holes*».

Η πλειονότητα των κέρνων, οι οποίοι είναι γνωστοί σήμερα, χρονολογούνται στην Παλαιοανακτορική και Νεοανακτορική Εποχή (Cucuzza 2010, 136). Απαντούν σε κάθε αρχαιολογικό περιβάλλον, ταφικό, οικιακό ή σε ιερά κορυφής, όπως στον Γιούχτα (Hillbom 2003, 36, 52, Letesson 2015, 724). Αυτές οι κατασκευές έχουν ερμηνευθεί ως δοχεία, στα οποία γίνονται χοές ή μικρές προσφορές αν και το σχήμα τους δεν είναι καθόλου πρακτικό για κάτι τέτοιο. Ως εκ τούτου, η μεσομινωική Οικία Αα από τα Γουρνιά, ταυτίστηκε με οικιακό ιερό από τον Soles (1979, 152-154), άποψη με την οποία ο Hillbom (2003, 35, n. 129) αργότερα διαφώνησε. Ο τελευταίος ερμήνευσε τις εν λόγω κατασκευές με παιχνίδια, ενώ δεν αποκλείει κατά την διάρκεια του παιχνιδιού να υπήρχαν και τελετουργικές προεκτάσεις (Hillbom 2003, 53-54 και 2005, 122).

Παρόλα αυτά, η μελέτη του Letesson (2015, 732-737) καταλήγει σε συμπεράσματα πιο κοντά στις παρατηρήσεις που ήδη διατυπώθηκαν στην παρούσα εργασία. Θεωρεί ότι λόγω των περιοχών στις οποίες εντοπίζονται αποτελούν σύμβολα ελέγχου πρόσβασης σε συγκεκριμένα δωμάτια ανάλογα με το φύλο, την ηλικία ή την κοινωνική ομάδα στην οποία ανήκει ένας άνθρωπος (*Symbols of transpatial solidarity*). Ο Charouthier (1928, 317) μάλιστα είναι ο πρώτος που εξέφρασε την άποψη ότι οι κέρνοι σχετίζονται με διαβατήριες τελετές. Διατείνεται, επίσης, ότι ενδεχομένως λειτουργούσαν ως εργαλείο ή μονάδα μέτρησης (άβακας) για τον υπολογισμό του τρόπου αναδιανομής του παραγωγικού πλεονάσματος²⁸⁰. Ωστόσο, λόγω του μη σταθερού σχήματός τους, ενδεχομένως θα ήταν πιο λογική η άποψη ότι αποτελεί σύμβολο του αναδιανεμητικού χαρακτήρα της μινωικής κοινωνίας, γι αυτό και αρκετά συχνά βρίσκεται σε χώρους

²⁸⁰ Αυτή την ερμηνεία αποδίδει κυρίως για τους κέρνους με την κεντρική κοιλότητα, στους οποίους διαμορφώνονται περιμετρικά άλλες μικρότερες κοιλότητες. Η κεντρική κοιλότητα αντιπροσωπεύει το σύνολο της παραγωγής που ανήκει στην κοινότητα, ενώ τα μικρότερα δοχεία αντιπροσωπεύουν το κάθε άτομο/μέλος της κοινότητας στα οποία θα μοιραστεί ισότιμα η παραγωγή (Letesson 2015, 732).

που σχετίζονται με την αποθήκευση. Αδιαμφισβήτητα, υπάρχουν αδυναμίες σε αυτές τις ερμηνευτικές προσεγγίσεις. Οι συγκεκριμένοι λίθοι, όπως διαπιστώθηκε, απαντούν σε ποικίλα ανασκαφικά περιβάλλοντα. Απαντούν και στους ορόφους των οικιών και συνήθως ανευρίσκονται σε συνάφεια με εργαλεία χειρός και άλλα αντικείμενα καθημερινής χρήσης. Στις οικίες δεν εντοπίζονται με αντικείμενα τα οποία θεωρούνται τελετουργικά. Από τα τοπογραφικά δεδομένα ο συσχετισμός τους με την ελευθερία πρόσβασης σε συγκεκριμένα δωμάτια, δεν προκύπτει. Συνεπώς και ο ίδιος ο Letesson (2015, 731) δεν παραλείπει να αναφέρει ότι πιθανότατα οι κέρνοι θύμιζαν πρωιμότερες εκδοχές των χειρόμυλων. Συνεπώς, και βάσει των αρχαιολογικών συναφειών οι κατασκευές αυτές, πιθανότατα, σχετίζονται με τον πλούτο της γης και την επεξεργασία των προϊόντων της. Αξίζει παρόλα αυτά να αναφερθεί, ότι η κατασκευή τους σε προθαλάμους οικιών, κατώφλια θυρών ή κεφαλόσκαλα κλιμάκων ενισχύει την σημασία της κυκλοφορίας σε περάσματα μεταξύ χώρων ή υποδηλώνεται ο χαρακτήρας και η χρήση ενός χώρου.

Πιο συγκεκριμένα, η Κλίμακα 26 η οποία έφερε κέρνο οδηγούσε από τον όροφο απευθείας στις μακρόστενες αποθήκες της Περιοχής 24 και στον ευρύτατο αποθηκευτικό χώρο 23. Σε αυτούς τους χώρους φυλασσόταν παραγωγικό πλεόνασμα και ενδεχομένως διενεργούνταν και επεξεργασίες ορισμένων προϊόντων, όπως των δημητριακών. Βρέθηκαν μάλιστα κατάλοιπα σε όλη την κεντρική περιοχή του «Ανακτορικού Κτηρίου». Οι κέρνοι στον Προθάλαμο της Οικίας F1, η οποία φέρει τεράστιους αποθηκευτικούς χώρους, ίσως να υποδηλώνουν την αποθήκευση αγροτικών προϊόντων στο συγκεκριμένο κτήριο. Ο πλακόστρωτος προθάλαμος του Κτηρίου των Ελαιών ανήκει επίσης σε μια κτηριακή εγκατάσταση που σχετίζεται με τρόπο σχετικά αδιάγνωστο με την ελιά. Στο Κτήριο BS/BV επιφάνειες εργασίας μαζί με εργαλεία χειρών απαντούν στον όροφο. Ο κέρνος έξω από το Δωμάτιο BS1 δεν μπορεί να εξετάζεται αποκομμένος από τα ευρήματα που ανήκουν στο εσωτερικού του δωματίου και περιλαμβάνουν μεταξύ άλλων ιγδίο, κομμάτια ξυλάνθρακα και μαγειρικά σκεύη. Στο Δωμάτιο 2.2 του Κτηρίου B.2 ο κέρνος στην πλακόστρωση του Δωματίου, βρίσκεται επίσης σε δωμάτιο που παρέχει άμεση πρόσβαση στους αποθηκευτικούς χώρους στα δυτικά.

Τα προαναφερθέντα στοιχεία είναι σαφώς λίγα, αλλά ενδεικτικά του πιθανού συμβολισμού του κέρνου σε σχέση με την αποθήκευση και την επεξεργασία των

προϊόντων της γης σε χώρους όπου τελούνται οι παραπάνω εργασίες. Ο κέρνος στο κατώφλι του Δωματίου 4 της Οικίας C.2 δεν αποκλείεται να είναι το σήμα ενός αποθηκευτικού χώρου, στον οποίο αποθηκευόταν κάποιος καρπός είτε χωρίς την χρήση αποθηκευτικού αγγείου, είτε σε σακκιά, λόγω του μικρού μεγέθους του δωματίου. Επιπλέον, οι κατασκευές όπως αυτές που έχουν χαρακτηριστεί βωμοί ή κέρνοι έξω από το Κτήριο των Ελαιών, στο μέσον του Δωματίου 18 του Ανακτορικού Κτηρίου και στην Θεατρική περιοχή του Μόχλου θα πρέπει να θεωρούνται είτε στοιχείο ταυτότητας των εργασιών που τελούνταν σε αυτά είτε εστίες.

Συνοψίζοντας, βάσει των όσων συζητήθηκαν, μπορούν συνοπτικά να εξαχθούν τα παρακάτω συμπεράσματα. Στο εσωτερικό των κτηρίων μπορεί με βεβαιότητα να αποτυπωθεί η διενέργεια τελετουργιών που έχουν αποτρεπτικό χαρακτήρα, όπως είναι η διαμόρφωση αποθετών θεμελίωσης για την καλύτερη στατικότητα και μακρομέρευση ενός νέου κτηρίου, ιδίως μετά από μια καταστροφή. Επίσης, είναι σαφής η χρήση των ορόφων των κτηρίων, τουλάχιστον σε αρκετές, ενδεικτικές περιπτώσεις ως δωμάτια διαμονής που περιλαμβάνουν την τέλεση γευμάτων και συμποτικών δρωμένων, ενδεχομένως τελετουργικών. Αντίθετα, στα δωμάτια του ισογείου, ημιυπογείου ή υπογείου συγκεντρώνονται οι εργαστηριακές και οι αποθηκευτικές δραστηριότητες. Οι αυλές έχουν διττό ρόλο. Όσες δεν χαρακτηρίζονται από ιδιαίτερη διαμόρφωση, όπως πλακόστρωση, επιμέλεια στην οριοθέτησή τους κ.ο.κ. χρησιμοποιούνται κυρίως για καθημερινές, οικοτεχνικού χαρακτήρα δραστηριότητες, όπως η επεξεργασία ή και κατεργασία προϊόντων και πρώτων υλών, εξού η παρουσία λίθινων πλακών που χρησιμοποιούνταν ως επιφάνειες εργασίας, λάκκων και θρανίων. Παράλληλα, χρησιμοποιούνται για την ανάπαυση και την αναψυχή των ανθρώπων. Οι πιθανοί αύλειοι χώροι στους προθαλάμους ορισμένων κτηρίων/οικιών, οι οποίοι φέρουν στην πλακόστρωση λίθους με κοιλότητες (κέρνους), αποτελούν σήμα για τον επισκέπτη ότι εισέρχεται σε χώρο, στον οποίο τελούνται δραστηριότητες επεξεργασίας ή/και αποθήκευσης αγροτικών προϊόντων.

Μία επιπλέον κατηγορία αύλειων χώρων είναι οι μεγάλων διαστάσεων υπαίθριες, πλακόστρωτες περιοχές έξω από τα κτήρια και φέρουν ενδείξεις τέλεσης συμποτικών δρωμένων. Στις περισσότερες περιπτώσεις έχουν κοινοτικό χαρακτήρα, μιας και διαμορφώνονται θεατρικές περιοχές για την υποδοχή των συμμετεχόντων και συγκεντρώνουν ευρήματα όπως αφθονία κυπέλλων και οργανικών καταλοίπων.

Παρατηρείται, συνεπώς, η αδιάκοπη συνέχεια και κατά την ΥΜΙΑ-Β της παράδοσης των κοινοτικών συναθροίσεων που ξεκίνησαν να τελούνται στις ειδικά διαμορφωμένες υπαίθριες, πλακόστρωτες περιοχές κατά την ΠΜΠΙ περίοδο έξω από τους κοινοτικούς τάφους.

Υποκεφάλαιο 5.5. Η χρήση της οικιακής σκευής.

Στο παρόν υποκεφάλαιο πρόκειται ανά οικία και ανά δωμάτιο να συζητηθούν μόνο συγκεκριμένες ομάδες της κινητής σκευής, οι οποίες συχνά στην μινωική αρχαιολογία συνδέονται με την τέλεση ιεροπραξιών. Πιο συγκεκριμένα, πρόκειται να συζητηθούν οι τρίτωνες σε συνάφεια με οστεολογικά και αρχαιοβοτανολογικά κατάλοιπα, τα ρυτά, τα κωνικά κύπελλα, τα μικρογραφικά αγγεία, τα ειδώλια, τα κέρατα καθοσίωσης, οι διπλοί πελέκεις και το ζήτημα της τελετουργικής θραύσης.

Σύνθεση των υπό εξέταση αρχαιολογικών δεδομένων (Κινητή σκευή και οργανικά κατάλοιπα)

Πιο αναλυτικά, στο Δωμάτιο 4 της Οικίας ΑC της Ψύρας, βρέθηκε ένα αποσπασματικό όστρεο τρίτωνα ανάμεσα σε άλλα αγγεία πρόχυσης, πόσης, καθώς επίσης σε μαγειρικά σκευή, τα οποία δεν έχουν δημοσιευθεί. Ιδιαίτερης σημασίας είναι η γειτνίασή του στα ανατολικά με τον πιθανό ανοιχτό Χώρο ΑC10, που φέρει θρανίο και κτιστό αποθέτη. Στον χώρο αυτό, επίσης, εντοπίστηκε όστρεο τρίτωνα ανάμεσα σε σκευή, η οποία υποδηλώνει την τέλεση γευμάτων, όπως κύπελλα, λοπάδες, πρόχοι, ένα μικρογραφικό, τριποδικό αγγείο, οστά θηλαστικών, ψαριών, όστρεα και ξυλάνθρακα. Τα ευρήματα αυτά εντοπίζονται τόσο στην περιοχή του θρανίου όσο και εντός του αποθέτη («βόθρου»), όσο και στον υπόλοιπο Χώρο 10. Το αντικείμενο που αποτελεί ισχυρή ένδειξη για την τέλεση πράξεων με συμβολικό χαρακτήρα είναι το πιθανό τμήμα ζωδίου, το οποίο ήρθε στο φως μέσα στον «βόθρο». Στο Δωμάτιο 1, στο οποίο αποκαλύφθηκε μεγάλος αριθμός αποθηκευτικών αγγείων, μαγειρικών σκευών, λίθινων εργαλείων και αγγείων πόσης και πρόχυσης, εντοπίστηκαν επίσης αρκετά οστά αμνοεριφίων και όστρεα. Ανάμεσα στα οστά κυριαρχούν εκείνα που ανήκουν σε ψάρια.

Από τον Βόρειο Τομέα του Κτηρίου ΑF, και πιο συγκεκριμένα από το Δωμάτιο 6, προέρχονται λίγα οστά αμνοεριφίων, άφθονα οστά ψαριών και αρκετά όστρεα, μαζί με μία λίθινη κύλικα, μαγειρικά σκευή και προχυτικά αγγεία. Από τις επιχώσεις που

περιλαμβάνουν υλικό πεσμένο από τον όροφο προέρχονται, οστά ψαριών, θαλάσσια όστρεα και ελάχιστα οστά αμνοεριφίων. Εντοπίστηκαν μαζί με μαγειρικά σκεύη, κύπελλα, ένα ρυτό, προχυτικά αγγεία και πύραυλα. Επίσης, αναφέρονται λίγα ίχνη άνθρακα. Έντονη είναι η παρουσία των κοχλίων στεριάς. Στο Δωμάτιο 8 του Βόρειου Τομέα, παρατηρείται παρόμοια εικόνα, με αρκετή παρουσία οστρέων και οστών ψαριών, ενώ ελάχιστα είναι τα οστά αμνοεριφίων. Βρέθηκαν στο ίδιο περιβάλλον με κύπελλα, ένα μαγειρικό σκεύος, ένα πύραυλο και ένα μικρογραφικό, μαγειρικό αγγείο. Από τον όροφο, πάνω από το Δωμάτιο 8, ήρθαν στο φως λίγα οστά αμνοεριφίων, ένα οστό χοίρου, λίγα οστά πτηνών και πολλά όστρεα, σε συνάφεια με ένα μικρογραφικό, μαγειρικό σκεύος, επτά υφαντικά βάρη, έξι ρυτά (ενώ συνολικά υπολογίζονται στα δώδεκα), μαγειρικά σκεύη, προχυτικά αγγεία και αρκετά κύπελλα.

Στον Νότιο Τομέα του Κτηρίου AF και ειδικότερα στο επίπεδο του δαπέδου του Δωματίου 3A/B/C, το οποίο ήταν υπόστυλο και έφερε θρανίο εντοπίστηκαν δεκάδες οστά ψαριών και όστρεα εκ των οποίων τρία, μεγάλου μεγέθους εντοπίστηκαν in situ μαζί με ένα ανεστραμμένο κωνικό κύπελλο. Λίγα ήταν τα οστά αμνοεριφίων και άλλων ζώων. Τα εν λόγω οργανικά κατάλοιπα, ήρθαν στο φως σε ένα ανασκαφικό περιβάλλον που περιλάμβανε εργαλεία χειρός, πρώτες ύλες, ένα υφαντικό βάρος, πήλινες μήτρες, λίγα αποθηκευτικά αγγεία, κύπελλα και πρόχους. Από την επίχωση της κατάρρευσης του κτηρίου, η οποία φέρει υλικό και από τον όροφο προέρχονται πολλά όστρεα, λίγα οστά ψαριών και αμνοεριφίων, ενώ δεν απουσιάζουν τα μαγειρικά σκεύη, τα αποθηκευτικά αγγεία, ένα πιθανό ταυρόσχημο ρυτό και αρκετά αγγεία πόσης και πρόχυσης.

Στην Οικία AB, και πιο συγκεκριμένα στο Δωμάτιο 4A-B αποκαλύφθηκαν αντικείμενα τα οποία σχετίζονται με την αποθήκευση και την σύντομη προετοιμασία φαγητού, όπως πήλινες λεκανίδες και ένα πιθοειδές αγγείο με την απεικόνιση συμβόλων. Επίσης, είναι έντονη η παρουσία κυπέλλων πόσης, λοπαδίων και προχυτικών αγγείων. Στο Δωμάτιο AB12, το οποίο ίσως έφερε θρανίο, σύμφωνα με τον πρώτο ανασκαφέα, αποκαλύφθηκε ένα όστρεο τρίτων. Το εν λόγω όστρεο ανήκει στο ίδιο ανασκαφικό περιβάλλον με αλλά σημαντικά αντικείμενα, όπως τμήμα ενός κωνικού ρυτού, ένα ταυρόσχημο ρυτό και αρκετά λίθινα αγγεία, τα οποία δεν δημοσιεύονται. Επίσης, στην Οικία BQ, στο Δωμάτιο 1, ήρθε στο φως ακέραιο όστρεο τρίτων σε συνάφεια με σημαντικά δείγματα κεραμικής, πιθανότατα κνωσιακής προέλευσης. Τα αγγεία

έφεραν γραπτά σύμβολα όπως ο διπλός πέλεκυς. Η πλειονότητα εξ αυτών ήταν ρυτά ανάμεσα στα οποία και δύο ταυρόσχημα. Ως εκ τούτου, παρατηρούνται δύο τουλάχιστον περιπτώσεις τρίτων στο ίδιο ανασκαφικό περιβάλλον με ταυρόσχημο ρυτό.

Στο Κτήριο BS/BV, από το επίπεδο του δαπέδου του Δωματίου BS1 ανασύρθηκαν κύπελλα, προχυτικά αγγεία, μαγειρικά σκεύη, ένα ιγδίο, εργαλεία χειρός, πρώτες ύλες και υπολείμματα άνθρακα. Από την επίχωση του ορόφου, αποκαλύφθηκαν αρκετά κύπελλα, προχυτικά αγγεία, ένα μικρογραφικό μαγειρικό αγγείο, ένα κύπελλο που λειτουργούσε ως ρυτό και αρκετά λίθινα αγγεία. Ανάμεσα σε αυτά βρέθηκε και μία λίθινη επιφάνεια εργασίας. Τέλος, αναφέρονται αρκετές πρώτες ύλες, καθώς επίσης θαλάσσια όστρεα. Στο Δωμάτιο BV1, στο επίπεδο του δαπέδου κυριαρχούν εργαλεία χειρός, πρώτες ύλες, λίγα προχυτικά αγγεία, ένα υφαντικό βάρος και αρκετά όστρεα ανάμεσα στα οποία ένας τρίωνας. Αντίθετα, από την επίχωση της κατάρρευσης του κτηρίου ταυτίζονται τρεις τράπεζες προσφορών, πολλά κωνικά κύπελλα και λοπάδια, πρόχοι, μαγειρικά σκεύη, δύο ρυτά, εργαλεία χειρός, λεπίδες οψιανού, ένα πύραυνο και μερικά όστρεα. Αν συνυπολογιστούν και τα ρυτά από την Βόρεια Οδό της Πλατείας, στην οποία κατέπεσαν αντικείμενα από τον όροφο που βρισκόταν πάνω από το Δωμάτιο BV1, τότε ενδεχομένως τουλάχιστον εννέα ρυτά βρίσκονταν στον όροφο. Η περίπτωση του εν λόγω συνόλου μοιάζει αρκετά με το αντίστοιχο σύνολο ρυτών από τον όροφο του Βόρειου Τομέα του Κτηρίου AF.

Στον Μόγλο τα δεδομένα των πιο πρόσφατων ανασκαφών είναι ακόμα υπό μελέτη. Ωστόσο, είναι επαρκή τα μερικώς δημοσιευμένα στοιχεία, ώστε να εξαχθούν ορισμένα προκαταρκτικά συμπεράσματα σχετικά με την χρήση της σκευής αλλά και την σύγκρισή της με τα δεδομένα άλλων θέσεων από τον Κόλπο του Μιραμπέλλου. Στην Οικία C.1 ήρθε στο φως αποθέτης θεμελίωσης κάτω από το ΥΜΙΒ δάπεδο της κεντρικής αίθουσας του ισογείου, η οποία έφερε κίονα. Το Δωμάτιο είχε θεμελιωθεί μέσα στην ηφαιστειακή τέφρα από την έκρηξη της ΥΜΙΑ περιόδου και ο αποθέτης περιείχε κύπελλα και πρόχους. Στον Προθάλαμο της οικίας ήρθαν στο φως δύο τρίτωνες, ένας σε ΥΜΙΑ επίχωση και ο δεύτερος σε ΥΜΙΒ επίχωση. Στην κλίμακα, σε επίχωση που περιλάμβανε υλικό που έπεσε από τον όροφο του κτηρίου βρέθηκαν αρκετά θαλάσσια όστρεα, καθώς επίσης ένας τρίτωνας. Τέλος, στο Δωμάτιο 3, το οποίο έχει ταυτιστεί με μαγειρείο από τους ανασκαφείς, παρατηρούνται μικροί, μαγειρικοί

λάκκοι μέσα στο δάπεδο. Εντός αυτών αποκαλύφθηκαν πολλά όστρεα και ένας τρίτωνας.

Στην Οικία C.3, η οποία διακρίνεται για τον πλούτο των κινητών ευρημάτων και τις μεγάλες δυνατότητες αποθήκευσης που διέθετε, υπάρχει δυσκολία ως προς την διάκριση των επιχώσεων που ανήκουν στους ορόφους και εκείνων που ανήκουν στο δάπεδο των ισογείων δωματίων. Ωστόσο, στον όροφο πάνω από τα αποθηκευτικά Δωμάτια I.1-I.2-I.3, ανήκουν δύο κύπελλα, δύο πρόχοι, έξι τουλάχιστον λίθινα αγγεία, εκ των οποίων τα δύο είναι ένα δοχείο και ένα κύπελλο, ενώ άλλα είναι πώματα λίθινων αγγείων, μία τράπεζα προσφορών, μία λίθινη πλάκα με κοιλότητες (κέρνος), ενώ γίνεται αναφορά στον εντοπισμό απανθρακωμένου ξύλου, το οποίο πιθανότατα ανήκε στην ξυλοδεσιά και στα δοκάρια του ορόφου. Στο επίπεδο του δαπέδου, εντοπίστηκαν αντικείμενα που ταυτίζουν την χρήση των δωματίων με αποθηκευτικά, όπως δεκάδες πίθοι, πολλά κύπελλα, τα οποία συνέβαλλαν στο άδειασμα των πίθων από το περιεχόμενό τους, ενώ ανάμεσά τους, αναρίθμητα αντικείμενα ήρθαν στο φως. Ορισμένα από αυτά είναι θραυσμένα εργαλεία και όπλα, όπως διπλοί πελέκεις, ένα πριόνι, σμίλες, μία λίμα, δύο εγχειρίδια, μία μεγάλη βελόνα και δύο λαβίδες. Επίσης, εντοπίστηκαν τάλαντα χαλκού και δύο θραυσμένα μεταλλικά βάρη που λειτουργούσαν ως ζύγια. Επίσης, ένα συνθλιμμένο αγγείο. Τέλος, ήρθε στο φως το ήμισυ ενός τελετουργικού διπλού πελέκεως. Στην ΒΑ γωνία του Δωματίου I.1 εντοπίστηκε θησαυρός διάφορων χάλκινων αντικειμένων, τοποθετημένος σε μια εσοχή του τοίχου. Τέλος, στο ίδιο δωμάτιο παρατηρείται μεγάλη ποικιλία οστρέων ανάμεσα στα οποία ένας τρίτωνας. Στο Δωμάτιο I.2 επικρατεί η ίδια εικόνα με τμήματα από δύο τρίτωνες και μεγάλη ποικιλία άλλων οστρέων. Τέλος στο Δωμάτιο I.3 ταυτίστηκαν πολλά διαφορετικά είδη θαλάσσιων οστρέων και δύο τρίτωνες

Στο Δωμάτιο I.4, το οποίο έχει ήδη εξετασθεί ως δωμάτιο που φέρει θρανίο, βρέθηκαν κωνικά κύπελλα, η κεφαλή ενός ζωόμορφου ειδωλίου και πολλά όστρεα, ανάμεσα στα οποία δύο τρίτωνες. Από την ομάδα δωματίων 2.1-2.2-2.3, δεν δημοσιεύονται παρά ελάχιστα αντικείμενα της κινητής σκευής. Το Δωμάτιο 2.1 βρέθηκε άδειο εξαιτίας μεταγενέστερων παρεμβάσεων που διατάραξαν την στρωματογραφία, ενώ η πλειονότητα των ευρημάτων προέρχεται από τα άλλα δύο δωμάτια. Πιο συγκεκριμένα, από το Δωμάτιο 2.2 προέκυψαν ένας λίθινος λύχνος μαζί με δύο πίθους, μία πρόχου, πληθώρα οστρέων και έναν τρίωνα, ο οποίος έχει υποστεί επεξεργασία προκειμένου

να χρησιμοποιηθεί ως δοχείο. Στο Δωμάτιο 2.3 βρέθηκαν μία ηθμοπυξίδα, όστρεα και τμήμα ενός τρίωνα.

Όσον αφορά στην Οικία C.4 τα ευρήματα που δημοσιεύονται είναι, επίσης, λιγοστά και προέρχονται από το Νότιο Δωμάτιο. Πιο συγκεκριμένα, πρόκειται για μεγάλη ποσότητα οστράκων κεραμεικής, χωρίς να δίνονται άλλες πληροφορίες που να αφορούν στο είδος των αγγείων όπου ανήκουν. Επίσης, αναφέρονται αρκετά λίθινα αγγεία, εκ των οποίων το ένα είναι ένα άωτο, κωνικό κύπελλο. Σημαντική και ιδιαίτερα σπάνια για οικιακό περιβάλλον είναι η αποκάλυψη ενός γυναικείου ειδωλίου. Επίσης, εντοπίστηκε ένα δίωτο, χάλκινο δοχείο και ένας λίθινος λύχνος. Όσον αφορά στα οργανικά κατάλοιπα από το Νότιο Δωμάτιο, ήρθαν στο φως πολλά όστρεα και ένας τρίωνας, ενώ στο Βόρειο Δωμάτιο εντοπίστηκαν όστρεα για την παραγωγή βαφής και ένας τρίωνας επίσης.

Στην Ανατολική Πτέρυγα του Κτηρίου B.2, ήρθαν στο φως σημαντικά αντικείμενα κινητής σκευής. Στο Υπόστυλο Δωμάτιο 1.1 ανασύρθηκαν ένα τάλαντο χαλκού με ένα κωνικό κύπελλο αναποδογυρισμένο πάνω του. Επίσης, βρέθηκε ένα κωνικό ρυτό στην κλίμακα στα ανατολικά του δωματίου, το οποίο, ενδεχομένως, είχε πέσει από τα δωμάτια του ορόφου. Στο Υπόστυλο Δωμάτιο 1.2 βρέθηκαν ένα κύπελλο και ένα ιγδίο. Στον όροφο της Ανατολικής Πτέρυγας, στα δωμάτια που απαρτίζουν Σύστημα Αιθουσών, εντοπίστηκαν λίγα, ωστόσο, ιδιαίτερα σημαντικά αντικείμενα. Στο Δωμάτιο 2.1 στο οποίο βρισκόταν η είσοδος του Κτηρίου και ενδέχεται να αποτελούσε αστέγαστο χώρο βρέθηκαν δύο πίθοι και ένας λύχνος. Στο Δωμάτιο 2.2 ήρθαν στο φως ένα πύραυνο και πέντε κύπελλα μέσα στην δεξαμενή/ impluvium. Στο νοτιότερο δωμάτιο, το οποίο αποτελεί το τρίτο της τριμερούς διάταξης της εν λόγω δομοστοιχείωσης, το οποίο κατέρρευσε στο Υπόστυλο Δωμάτιο 1.1, ανήκαν ένα φαλλικό ομοίωμα, η κεφαλή ενός γυναικείου ειδωλίου, το πήλινο ομοίωμα ενός πλοιαρίου, ένα ρυτό για το οποίο δεν υπάρχει περιγραφή της τυπολογίας του και δυο ηθμοπυξίδες. Στο δωμάτιο του ορόφου που βρισκόταν πάνω από το Υπόστυλο Δωμάτιο 1.2 αποκαλύφθηκαν μία πρόχους, ένα πύραυνο και ένα ελεφαντοστέινο ένθεμα, το οποίο ανήκε πιθανότητα, ως διακοσμητικό στοιχείο, σε κάποιο ξύλινο έπιπλο ή άλλο αντικείμενο. Στον Εξωτερικό Χώρο 1 (EX1), στα νότια της ανατολικής πτέρυγας, βρέθηκαν πολλά άωτα κωνικά κύπελλα, με ίχνη καύσης στο εσωτερικό τους.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον ως προς τα είδη των αντικειμένων κινητής σκευής έχει και η Δυτική Πτέρυγα του κτηρίου, η οποία, αν και λιγότερο επιμελημένη και πολυτελής, εκφράζει, μέσω της σκευής, τον ιδιαίτερο ρόλο που είχε για την κοινότητα του Μόχλου αλλά και για τους ενοίκους του κτηρίου. Πιο συγκεκριμένα, στο Δωμάτιο 1.3, ήρθαν στο φως ένας ψευδόστομος αμφορέας και έξι χάλκινες λεκανίδες. Στις τρεις μακρόστενες αποθήκες, οι οποίες βρίσκονται δίπλα στο προαναφερθέν δωμάτιο, εντοπίστηκε ένας αποθέτης θεμελίωσης που περιλάμβανε ένα τάλαντο κασσίτερου και μία χάλκινη τρίαινα. Στο Δωμάτιο ΔΥ1, στα νότια, βρέθηκαν το κρανίο μιας γυναίκας και μία πρόχους που το συνόδευε. Στον Εξωτερικό Χώρο (EX2), ο οποίος περιλαμβάνει και την αποκαλούμενη «Θεατρική Περιοχή», απαντούν λοπάδες, κύπελλα, μαγειρικά σκεύη και άφθονα οργανικά κατάλοιπα, όπως οστά αμνοεριφίων και χοίρων, όστρεα, ανάμεσά στα οποία τρίτωνες και μέρος των οστών ενός ανθρώπου.

Στα Γουρνιά δεν είναι γνωστό το ανασκαφικό περιβάλλον των ευρημάτων σε κάθε περίπτωση οικίας. Ωστόσο, μετά την εξέταση του οικισμού σε συνδυασμό με τις πληροφορίες που είναι διαθέσιμες από την μελέτη μεταγενέστερων ερευνητών της θέσης, κατέστη εφικτό σε μεγάλο βαθμό να ταυτιστούν συγκεκριμένα δωμάτια οικιών με συγκεκριμένα ευρήματα. Στην Οικία Ab η ανασκαφέας αναφέρει την ανεύρεση τριών ρυτών στα Δωμάτια 13, 14 και 15. Ωστόσο, δημοσιεύθηκε μόνο το ένα. Πιο αναλυτικά, γνωρίζουμε ότι στο Δωμάτιο 13 εντοπίστηκαν πέντε κωνικά ρυτά, καθώς επίσης ένας αμφορέας, ο οποίος έφερε μαστοειδείς αποφύσεις και την πλαστική απεικόνιση κεράτων αιγοειδούς. Στο Δωμάτιο 7 βρέθηκε ένα μικρογραφικό, προχυτικό κύπελλο και στο Δωμάτιο 8 βρέθηκε η χάλκινη αιχμή ενός δόρατος. Η Οικία Ac, η οποία έφερε και μία εγκατάσταση ληνού στο Δωμάτιο 21, απέδωσε τρία ρυτά, δύο κωνικά και ένα σε σχήμα κεφαλής ταύρου, τα οποία πιθανότατα ήταν πεσμένα από τον όροφο του κτηρίου και βρέθηκαν στον κατηφορικό ημιυπόγειο Διάδρομο 20, που οδηγούσε στο Δωμάτιο με τον ληνό.

Στις σημειώσεις της ανασκαφώς σημειώνεται η ανεύρεση ενός ακόμα, πιθανότατα, κωνικού ρυτού το οποίο ήταν θραυσμένο και ενός ρύγχους, που δεν αποκλείεται να ανήκε σε ένα δεύτερο ρυτό σε σχήμα κεφαλής ταύρου. Στο Δωμάτιο 16 ήρθαν στο φως ένα πιθοειδές αγγείο, ένα ευρύστομο, κυλινδρικό δοχείο, ένας μικρός αμφορέας και μία πρόχους. Στην Οικία Ad, στο Δωμάτιο 23, δημοσιεύθηκαν τα περισσότερα αντικείμενα και πιο συγκεκριμένα, πρόκειται για μία πρόχου, ένα φιαλόσχημο αγγείο και έναν διπλό

πέλεκυ, ο οποίος μετά βεβαιότητας, σύμφωνα με την ανασκαφέα, δεν ήταν τελετουργικός, αλλά εργαλείο καθημερινής χρήσης. Στο Δωμάτιο 22 ήρθε στο φως ένας λύχνος χειρός και στο Δωμάτιο 24 ένα ρυτό σε σχήμα κεφαλής ταύρου. Το ρυτό, ενδεχομένως, είναι πεσμένο από τον όροφο.

Η Οικία Ca φέρει δεξαμενή/ impluvium και παρά το γεγονός ότι αναφέρεται η αποκάλυψη πολλής κεραμικής και ενός αποθέτη κεραμικής, δεν περιγράφεται κανένα αγγείο ούτε απεικονίζονται κάποια από αυτά. Το μοναδικό δημοσιευμένο εύρημα είναι ένας πήλινος λύχνος. Στην Οικία Cg βρέθηκε, επίσης, μικρός αριθμός αντικειμένων, η πλειονότητα των οποίων ήταν συγκεντρωμένη στο Δωμάτιο 31. Πιο συγκεκριμένα, δημοσιεύθηκαν ένα χάλκινο εγχειρίδιο, ένας διπλός πέλεκυς, ο οποίος θεωρείται τελετουργικός, λόγω του μικρού μεγέθους του και ένα χάλκινο όστρεο τρίτων, το οποίο ήρθε στο φως στο Δωμάτιο 30. Η ανασκαφή στην Οικία Cm είχε ως αποτέλεσμα την αποκάλυψη πολύ μεγάλου αριθμού αντικειμένων οικιακής σκευής. Αναλυτικότερα, βρέθηκαν αρκετοί πίθοι και λίθινα αντικείμενα, που δεν περιγράφονται, στο επίπεδο του δαπέδου του Δωματίου 58. Ανάμεσα σε αυτά ένα λίθινος λύχνος. Ωστόσο, ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η σκευή που κατέπεσε από τον όροφο, η οποία περιλαμβάνει δεκατρία ρυτά, εκ των οποίων η πλειονότητα είναι κωνικά, λίγα φιαλόσχημα και ένα ταυρόσχημο. Επίσης, ιδιότυπο είναι ένα σύνθετο αγγείο, το οποίο αποτελείται από δύο πρόχους και ένα κύπελλο, το οποίο μάλλον χρησιμοποιείτο ως ρυτό ή ως ηθμός, λόγω των οπών που παρατηρούνται στο κύπελλο. Τέλος, στο ίδιο ανασκαφικό περιβάλλον ανήκουν προχυτικά αγγεία και μία φλάσκη.

Στην Οικία Db τα δημοσιευμένα δεδομένα είναι ελάχιστα και πιο συγκεκριμένα στο Δωμάτιο 19 ήρθαν στο φως μία πρόχους και μία τράπεζα προσφορών, ενώ στο Δωμάτιο 18 βρέθηκε ένα προχυτικό κύπελλο. Ανάλογη είναι η περίπτωση της Οικίας Dc. Δημοσιεύθηκε μόνο ένα εύρημα, μία ηθμοπυξίδα αγνώστου ανασκαφικού περιβάλλοντος, η οποία φέρει διακόσμηση έξι διπλών πελέκεων. Γίνεται, επίσης, απλή αναφορά σε τέσσερα ακόμα αντικείμενα, ανάμεσα στα οποία ένα «δοχείο προσφορών», όπως αποκαλείται από την ανασκαφέα.

Από την Οικία Eb τα ευρήματα είναι λίγα, ωστόσο ιδιαίτερος σημαντικά. Πιο αναλυτικά, στο Δωμάτιο 13 εντοπίστηκε πήλινο όστρεο τρίτων με σωληνοειδή προχολή προκειμένου να χρησιμοποιηθεί ως προχυτικό αγγείο. Επίσης, στο Δωμάτιο 11 εντοπίστηκε μία λίθινη λεκανίδα, ενώ δύο ακόμα βρέθηκαν στο Δωμάτιο 14. Στην

Οικία Ee προέκυψαν ένας πίθος στο Δωμάτιο 29 με επιμελημένη διακόσμηση, η οποία περιλαμβάνει διπλούς πελέκεις, μινωικά κρίνα και άλλα διακοσμητικά μοτίβα της ΥΜΙΒ περιόδου. Τέλος, δημοσιεύεται ένα κύπελλο που βρέθηκε στο Δωμάτιο 30. Στην Οικία Ef-Eg και πιο συγκεκριμένα στο Δωμάτιο 39 εντοπίστηκαν 32, τουλάχιστον, κύπελλα και λίγα προχυτικά αγγεία εκ των οποίων δημοσιεύεται μόλις ένα. Στο Δωμάτιο 33 γίνεται αναφορά στην ανάσυρση ρυτών χωρίς ωστόσο να δίνονται περισσότερες λεπτομέρειες αναφορικά με την τυπολογία τους.

Στην Οικία Fi βρέθηκαν λίγα αντικείμενα κινητής σκευής και δημοσιεύεται ένα μέρος μόνο των ευρημάτων του Δωματίου 40. Στο εν λόγω δωμάτιο, βρέθηκαν δύο ειδώλια για τα οποία δεν δίνονται περισσότερες πληροφορίες, ούτε καν αν ήταν ζωόμορφα ή ανθρωπόμορφα. Τα υπόλοιπα αντικείμενα αφορούν σε κύπελλα, πρόχους, αμφορείς και ηθμοπυξίδες. Ο ένας εκ των αμφορέων φέρει, πιθανότατα, πλαστική απεικόνιση κεράτων αιγοειδούς. Τέλος, σημειώνεται μία πρόχους από το Δωμάτιο 38.

Από την Οικία Ha, παρά το γεγονός ότι είναι εξαιρετικά σημαντικό νεοανακτορικό κτίσμα στα νοτιοανατολικά του Ανακτορικού Κτηρίου, δεν δημοσιεύονται κινητά ευρήματα παρά μόνο ένα πύραυνο από την περιοχή βορείως του Δωματίου 1. Στην Οικία Hb επικρατεί η ίδια εικόνα. Πιο συγκεκριμένα, γίνεται γενική αναφορά σε δυο μεγάλους πίθους στα ανατολικά του Δωματίου 19, σε ένα κύπελλο και σε ένα φαλλικό ομοίωμα για το οποίο αναφέρεται ότι βρέθηκε σε αύλειο χώρο καλυμμένο με χαλικάσβεστο. Στο Δωμάτιο 15 εντοπίστηκαν ένας πίθος και μία πρόχους, επίσης χωρίς περαιτέρω περιγραφές. Τέλος, στο Δωμάτιο 10 ήρθαν στο φως δύο αμφορείς.

Η Οικία του Λόφου διακρίνεται για την μεγάλη ποσότητα χάλκινων αντικειμένων που περιείχε, για την ακρίβεια περισσότερων από εικοσιοκτώ (28), αν και ελάχιστα δημοσιεύονται. Επίσης, μεγάλη ήταν η συγκέντρωση κεραμεικής αλλά και λίθινων αγγείων. Ειδικότερα, στο Δωμάτιο 10 βρέθηκαν ένα πήλινο όστρεο τρίτονα με οπή στην κορυφή, προκειμένου να χρησιμοποιηθεί ως προχυτικό σκεύος, ενώ ταυτίζεται με ρυτό από την ανασκαφεία. Επίσης, στο ίδιο περιβάλλον εντοπίζονται τριπτήρες. Στο Δωμάτιο 12 βρέθηκαν μία πρόχους, μία χάλκινη λεπίδα ξίφους και ένα μικρό τάλαντο χαλκού. Στο Δωμάτιο 7 αναφέρεται η ανεύρεση τριών χάλκινων εγχειριδίων, μίας λεπίδας απόξεσης και μίας βελόνας. Μία λοπάδα καταγράφεται στο Δωμάτιο 8, ενώ αγνώστου ανασκαφικού περιβάλλοντος είναι τρεις πρόχοι, δύο λοπάδες και ένας διπλός πέλεκυς, τον οποίο η ανασκαφεία χαρακτηρίζει τελετουργικό και ένα ακόμα

τάλαντο χαλκού. Τέλος, ένα εξαιρετικής διακόσμησης ωοειδές ρυτό, που μεταξύ άλλων μοτίβων, παρατηρείται η απεικόνιση διπλών πελέκεων, είναι αγνώστου ανασκαφικού περιβάλλοντος, καθώς δεν αναφέρεται από την ανασκαφέα το δωμάτιο ανεύρεσής του.

Η Οικία του Λάκκου, είναι πλήρως ανεσκαμμένη και έχουν δημοσιευθεί αρκετά δεδομένα. Στο Δωμάτιο 2 βρέθηκαν έξι αμφορείς, λεκανίδες, προχυτικά αγγεία, χειρόμυλοι, ένα ρυτό για το οποίο δεν υπάρχει διαθέσιμη περιγραφή, ένας φακοειδής σφραγιδόλιθος με απεικόνιση αγριμιού και ένα μικρογραφικό, τριποδικό κύπελλο. Στον ΒΔ λάκκο του Δωματίου 2 αποκαλύφθηκαν πέντε κύπελλα/λοπάδες, δύο προχυτικά αγγεία, δύο λίθινα γουδιά και ένας αποχετευτικός αγωγός. Στον ΝΑ λάκκο κατεγράφησαν μόνο τρία κύπελλα. Κάτω από το ΥΜΙΒ δάπεδο εντοπίστηκε ένας αποθέτης θεμελίωσης με σημαντικά ευρήματα. Πρόκειται για ένα ακέραιο όστρεο τρίτων, ένα οστό αιγοειδούς και την λαβή ενός χάλκινου αγγείου. Τέλος, από την επίχωση του ορόφου, πάνω από το Δωμάτιο 2, προέρχονται δύο μαγειρικά σκεύη, πλήρως αντικείμενο, το οποίο έχει ταυτιστεί με καμινάδα, ένα εργαλείο χειρός και ένα ιγδίων.

Στο Βορειοανατολικό κτήριο και πιο συγκεκριμένα στο Δωμάτιο 2, το οποίο φέρει δύο θρανία, ήρθαν στο φως δύο αμφορείς, πέντε τρίτωνες, οι οποίοι βρέθηκαν σε δύο συγκεντρώσεις στο δυτικό θρανίο του δωματίου, δύο μαγειρικά σκεύη, δύο προχυτικά αγγεία, και ένα δοχείο μαζί με το πόμα του.

Στο Ανακτορικό Κτήριο, παρατηρείται ανάλογη εικόνα, όσον αφορά στην καταγραφή των κινητών ευρημάτων με αυτήν που παρατηρήθηκε και στις οικίες. Οι ανασκαφές που έλαβαν χώρα τα τελευταία χρόνια στην θέση, κυρίως στα νότια του κτηρίου, παρέχουν μία σαφέστερη εικόνα τόσο όσον αφορά στην λειτουργία των δωματίων, όσο και στην χρήση των αντικειμένων. Στο Δωμάτιο 27, το οποίο αποτελεί, τμήμα ενός Συστήματος Αιθουσών ήρθαν στο φως ένα χάλκινο, ανδρικό ειδώλιο λατρευτή και ένας κέρνος, ο οποίος τοποθετήθηκε ως λίθος στην τοιχοποιία του νότιου τοίχου του δωματίου. Στο δωμάτιο 28, το οποίο, όπως έχει ήδη αναφερθεί, ανήκει στον αρχιτεκτονικό τύπο της Δεξαμενής Καθαρμών, εντοπίστηκε μία χάλκινη λεπίδα, που ταυτίζεται με λεπίδα απόξεσης από την ανασκαφέα. Από το Δωμάτιο 29 δεν έχουν δημοσιευθεί κινητά ευρήματα. Ένα ζευγάρι λίθινων κεράτων καθοσίωσης, επέστεφε

την Βόρεια Στοά της Δημόσιας Αυλής του κτηρίου και βρέθηκαν πεσμένα. Δεν καταγράφονται άλλα ευρήματα από την Δημόσια Αυλή.

Στο Δωμάτιο 13 εντοπίστηκε μεγάλη ποσότητα κυπέλλων και λοπαδίων σε συνάφεια με οστά ζώων και υπολείμματα καρπών που ανήκουν σε δύο διαφορετικά ανασκαφικά περιβάλλοντα. Το πρώτο τοποθετείται στην MMIII περίοδο και το δεύτερο στην YMIB, οι οποίες αντιστοιχούν σε δύο διαφορετικές αρχιτεκτονικές φάσεις αυτής της περιοχής του ανακτορικού κτηρίου. Ορισμένα από τα κύπελλα που ανήκουν στο στρώμα της YMIB περιόδου περιείχαν ηφαιστειακή κίσηρη, ενώ άλλα βρέθηκαν αναποδογυρισμένα. Επίσης, ένα κωδωνόσχημο κύπελλο είχε την χρήση ρυτού, ενώ τα οστά ανήκουν σε χοίρους και αμνοερίφια. Επιπλέον ανάμεσα στα οργανικά κατάλοιπα περιλαμβάνονται αρκετά όστρεα, τύπου *Hexaplex* τα οποία εκτός από τροφή αποτελούσαν και την πρώτη ύλη προκειμένου να παραχθεί χρώμα, ενώ ανιχνεύθηκαν δύο συγκεντρώσεις στάχτης, εκ των οποίων η μία σχετίζεται με πιθανό ξύλινο ερμάριο, πάνω στο οποίο ήταν τοποθετημένος μεγάλος αριθμός των κυπέλλων. Η δεύτερη συγκέντρωση αποτελεί κατάλοιπο μαγειρικών δραστηριοτήτων. Επίσης, ταυτίστηκαν καρποί σύκων, σταφυλιών και ροδιών. Στην MMIIIΑ επίχωση εντοπίστηκαν πολλά αγγεία πόσης, ανάμεσα στα οποία μία κύλικα, σε συνάφεια με προχυτικά αγγεία, ένα πύραυνο και αρκετά μικρογραφικά κύπελλα. Τέλος, στα οργανικά κατάλοιπα της εν λόγω επίχωσης, διακρίνονται πολλά οστά ζώων, ανάμεσα στα οποία και πολλά ψάρια, ένα όστρεο τρίτων και ένα όστρεο για την παραγωγή χρώματος που έφερε ίχνη κατεργασίας. Τέλος, έξω από τον δυτικό τοίχο του YMIB Δωματίου, στην βάση του, εντοπίζεται μια πλάκα με κοιλότητες (κέρνος).

Στο Δωμάτιο 15 ανεσκάφησαν επιχώσεις της YMIA περιόδου, οι οποίες αποτελούσαν γεμίσματα, αλλά και μέρος της κατάρρευσης του δωματίου. Από την YMIB φάση δεν δημοσιεύθηκαν ποτέ τα ευρήματα της κινητής σκευής. Πιο συγκεκριμένα, στο γέμισμα με το YMIA υλικό συγκαταλέγονται αρκετά κωνικά κύπελλα και τμήμα ενός ταλάντου από κασσίτερο. Στις επιχώσεις κατάρρευσης του δωματίου, ανήκουν αρκετά κωνικά κύπελλα, τμήμα από το χείλος ενός πίθου, λεπίδες οψιανού και μεταλλικά καρφιά. Ωστόσο, οι επιχώσεις αυτές δεν είναι βέβαιο ότι ανήκουν στο ίδιο το δωμάτιο. Στο Δωμάτιο 16, παρά το γεγονός ότι βρέθηκε πολλή κεραμική, δεν γίνεται καμμία αναφορά σε αυτήν ούτε και δημοσιεύονται κάποια από τα αγγεία που την εκπροσωπούν. Μέχρι σήμερα έχει γνωστοποιηθεί η ανεύρεση πολλών μεταλλικών

αντικειμένων, αλλά και διοικητικών τεκμηρίων. Πιο αναλυτικά, πρόκειται για μία πινακίδα Γραμμικής Α, ένα πήλινο δισκάριο με εγχάρακτη γραφή Γραμμικής Α, τμήματα ακατέργαστου χαλκού, θραύσματα ταλάντων χαλκού, τμήματα χάλκινων αντικειμένων, όπως λαβών, καρφιών κ.ά., καθώς επίσης σκωρίες σιδήρου. Επίσης, αναφέρεται μία πρόχους και ένα σφράγισμα, στο οποίο απεικονίζεται λιοντάρι πληγωμένο από δύο βέλη καθώς επίσης τμήμα ενός χάλκινου εγχειριδίου. Επιπλέον, υπάρχουν δεδομένα οργανικών καταλοίπων και πιο συγκεκριμένα όστρεα που φέρουν ίχνη πυράς ή και κατεργασίας. Ανήκουν σε είδος που χρησιμοποιείται τόσο με σκοπό την βρώση, όσο και την παρασκευή χρώματος. Στο ΥΜΙΒ στρώμα καταστροφής η παρουσία των εν λόγω οστρέων ήταν αρκετά αυξημένη.

Από το Δωμάτιο 17 είναι γνωστά ευρήματα από τις επιχώσεις, που χρησιμοποιήθηκαν ως γέμισμα μετά την καταστροφή της ΥΜΙΑ περιόδου. Δημοσιεύονται αρκετά κύπελλα και λοπάδες, πύραυλα, ένα μικρογραφικό τριποδικό πύραυλο, πέντε τουλάχιστον «τράπεζες προσφορών» και μία κεραμική πλάκα, η οποία δεν αποκλείεται να χρησίμευε ως εστία. Από το Δωμάτιο 20bis του Ανακτορικού Κτηρίου δεν έχουν δημοσιευθεί καθόλου κινητά ευρήματα. Στον Διάδρομο 14 εντοπίστηκαν μία πρόχους και μία πυξίδα με οπές ανάρτησης. Στο Σύστημα Αιθουσών, που αποτελείται από τα Δωμάτια 20, 21 και Α, το οποίο βρίσκεται στο μέσον του ανακτόρου και είχε ταυτιστεί με την κεντρική αίθουσα του κτηρίου, δεν έχει καταγραφεί η κινητή σκευή, ενώ δεν έχει γίνει γνωστή ούτε από μεταγενέστερες μελέτες. Στον Διάδρομο 19, ο οποίος γειτνιάζει με το Σύστημα Αιθουσών ήρθε στο φως μία τριποδική τράπεζα.

Στο υπόγειο, αποθηκευτικό Δωμάτιο 2 γίνεται λόγος για τέσσερις λίθινους λύχνους, οι οποίοι είναι πιθανότατα πεσμένοι από κάποιο δωμάτιο του ορόφου, καθώς βρέθηκαν αναποδογυρισμένοι. Στα υπόλοιπα διαμερίσματα του ορόφου βρέθηκαν ένα αλάβαστρο και πιο συγκεκριμένα στο Δωμάτιο 30. Στο ίδιο δωμάτιο βρέθηκε και ένας ληνός, ενώ στο Δωμάτιο 31 ήρθε στο φως μία λίθινη τράπεζα, που χρησιμοποιείτο είτε για την επεξεργασία πρώτων υλών για την παραγωγή χρώματος, είτε για την προετοιμασία φαγητού. Ένα ακόμα τριβείο, το οποίο είναι λίθινο και τριποδικό, βρέθηκε στην Κλίμακα 26 και πρόκειται μάλλον για εισηγμένο αντικείμενο. Τέλος, στην Δυτική Αυλή εντοπίστηκαν δύο σφραγίσματα με παραστάσεις ταυροκαθαψίων

και ένα κωνικό ρυτό, ενώ από την Νοτιοδυτική Αυλή δεν δημοσιεύονται κινητά ευρήματα.

Μέρος Ι. τρίτωνες, οστά και αρχαιοβοτανολογικά κατάλοιπα

Σύνθεση δεδομένων και συζήτηση

Οι τρίτωνες αποτελούν μέχρι και τις μέρες μας, κυρίως για τους λαούς της Μεσογείου, ένα πλάσμα της θάλασσας στενά συνδεδεμένο με τις ναυτικές δραστηριότητές τους. Ο ήχος που παράγεται από το όστρεό τους μοιάζει ιδιαίτερα με τον ήχο των σύγχρονων πλοίων, ενώ δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις όπου καταναλώνεται ως εκλεκτό έδεσμα. Σε αρκετές περιοχές του κόσμου, ο τρίτωνας αποτελεί ένα ιδιαίτερο μουσικό όργανο, με κεντρική θέση σε κοινοτικές ή οικογενειακού τύπου τελετουργίες (Saunders 2008, 154-159). Επίσης, αρκετά συχνά υφίσταται επεξεργασία με σκοπό να αποτελέσει διακοσμητικό στοιχείο μέσα σε μια κατοικία²⁸¹. Στο Αιγαίο και στην Κρήτη, απαντούν ήδη από την Νεολιθική Εποχή σε οικιακά περιβάλλοντα και την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού σε πρωτοκυκλαδικούς και πρωτομινωικούς τάφους ως αναθήματα (Reese 1990, 10, Saunders 2008, 136-137). Στους τρεις υπό μελέτη οικισμούς απαντούν φυσικοί τρίτωνες, κατά κύριο λόγο στην Ψύρα και στον Μόχλο κατά την ΥΜΙΒ περίοδο, καθώς πρόκειται για μία νησιωτική και μία παραθαλάσσια περιοχή. Αντίθετα, στα Γουρνιά η παρουσία τους είναι σπανιότερη (**εικ. 244**). Εντυπωσιάζει, ωστόσο, η ανεύρεση τριτώνων από πηλό και χαλκό. Οι πρώτες μαρτυρίες τεχνητών τριτώνων από πηλό ή φαγεντιανή και πολύτιμες πρώτες ύλες όπως ο χαλκός, αλλά και η επιμελημένη διακόσμηση φυσικών τριτώνων είναι γνωστές από την παλαιοανακτορική Φαιστό²⁸² και περιορίζεται εκεί η πλειονότητα των περιπτώσεων. Μόνο στην ΜΜΙΒ Κνωσό στο Υπόγειο με τις Αγνύθες βρέθηκαν τρία, μικρά, πήλινα, όστρεα τρίτωνα. Επίσης, σε αποθηκευτικό δωμάτιο του ΜΜΙΙ Ανεξάρτητου Ιερού από τα Μάλια εντοπίστηκε τμήμα ενός μικρού σκευόμορφου τρίτωνα, ενώ στο ανάκτορο των Μαλίων, είναι γνωστή η ανεύρεση του λίθινου τρίτωνα από οφίτη με ανάγλυφη θρησκευτική αναπαράσταση²⁸³ (**εικ. 245**). Στο Παλαίικαστρο βρέθηκε μία ακόμα πήλινη απομίμηση

²⁸¹ Ενδείξεις για την χρήση των τριτώνων ως διακοσμητικών αντικειμένων απαντούν και στον Πύργο-Μύρτου (Saunders 2008, 176).

²⁸² Χαρακτηριστικά είναι τα παραδείγματα φυσικών τριτώνων, που έφεραν διακόσμηση από το Δωμάτιο ΙΙ του ανακτόρου της Φαιστού, το οποίο σχετίζεται με συμποτικές τελετουργίες.

²⁸³ Ο τεχνητός αυτός τρίτωνας βρέθηκε το 1981 στην ΒΑ πτέρυγα του ανακτόρου. Η παράσταση που φέρει σε χαμηλό ανάγλυφο απεικονίζει δύο λεοντόμορφους, αντιμέτωπους δαίμονες, που φέρουν οκτώσχημη ασπίδα στην ράχη τους. Ο ένας κρατά μία πρόχου και φαίνεται να χύνει το περιεχόμενό της

σε ΜΜΙΑ επίχωση. Επίσης, στο ΥΜΙΒ αποκαλούμενο «Ιερό» στον Πύργο Μύρτου ήρθε στο φως όστρεο τρίτωνα από ερυθρή φαγεντιανή και λίθινοι τρίτωνες ΥΜΙ-ΙΙΙ χρονολόγησης αποκαλύφθηκαν στα Καλύβια Μεσαράς, κοντά στην Φαιστό (εικ. 246). Πολύ πρόσφατα, ήρθαν στο φως ομοιώματα τριτώνων²⁸⁴ και ναυτίλου από φαγεντιανή στο Ακρωτήρι της Θήρας και πιο συγκεκριμένα στον Χώρο 1 της Οικίας των Θρανίων (Πετράκος 2019, 52-54). Στην κεντρική Κρήτη κατά την Παλαιοανακτορική Περίοδο, κυριαρχούν οι απομιμήσεις, ενώ στην ανατολική Κρήτη οι φυσικοί τρίτωνες απαντούν συχνά στα οικιακά περιβάλλοντα²⁸⁵. Απομιμήσεις παρατηρούνται κυρίως στα Γουρνιά κατά την Νεοανακτορική Εποχή ενώ απαντούν και στην υπόλοιπη ανατολική Κρήτη, λόγω χάριν στο Παλαίκαστρο και στην Ζάκρο (εικ. 247). Λιγότερο συχνά κατασκευάζονται στην κεντρική Κρήτη, ενώ συνεχίζει η ευρύτερη περιοχή της Φαιστού να τηρεί μια παράδοση κατασκευής τεχνητών τριτώνων (εικ. 248). Δεν αποκλείεται, ο τρίτωνας από πηλό που βρέθηκε στο Δωμάτιο 10 της Οικίας του Λόφου, να κατασκευάστηκε σε εργαστήριο της κεντρικής Κρήτης, βάσει των τεχνοτροπικών ομοιοτήτων που παρατηρούνται (Baurain & Darque 1983, 48, Saunders 2008, 178-179, pl. 9a-b, Sh.17).

Στις υπό μελέτη περιπτώσεις καταγράφονται οι ακόλουθες πιθανές χρήσεις των φυσικών και τεχνητών οστρέων τριτώνων, των οστών και των αρχαιοβοτανολογικών καταλοίπων.

α) Η χρήση τους σε μαγειρικά περιβάλλοντα και στην τέλεση γευμάτων/συμποσίων

στα χέρια του έτερου δαίμονα, ο οποίος πλησιάζει τα χέρια του προς το στόμα του προκειμένου να πει. Επίσης, αποδίδονται ταινίες που περιέχουν ζεύγη ημικυκλίων, που ορίζονται πάνω και κάτω από ζεύγη γραμμών. Το διακοσμητικό αυτό θέμα θεωρείται εμπνευσμένο από την αιγυπτιακή θεότητα Taweret (Baurain και Darque 1983, 3-73, Poursat 1999, 163, π. 143). Πρόκειται αδιαμφισβήτητα για μία απεικόνιση που αναπαριστά μία συμβολική, ενδεχομένως συνδεδεμένη με την θρησκεία πράξη και αποδεικνύει ότι οι τρίτωνες, ενίοτε, χρησιμοποιούνται ως τελετουργικά αγγεία, τα οποία σχετίζονται με σπονδές και συμποτικά δρώμενα.

²⁸⁴ Σε θραύσμα ενός εκ των ομοιωμάτων τρίτωνα, υπήρχαν γραπτά σύμβολα της Γραμμικής Α. Τα αντικείμενα από το δωμάτιο, εκ των οποίων αρκετά κατασκευασμένα από φαγεντιανή, περιλάμβαναν μεταξύ άλλων χάλκινα εργαλεία και πολυτελή κοσμήματα.

²⁸⁵ Στον Παπαδιόκαμπο, που βρίσκεται στην βόρεια ακτή του νομού Λασιθίου, δυτικά της Σητείας, βρέθηκαν τμήματα τεσσάρων ΥΜΙ οικιών και μεγάλο μέρος ΜΜΙ υλικού, το οποίο είχε μετακινηθεί, πιθανότατα, εσκεμμένα από την αρχική του θέση. Οι τρίτωνες που εντοπίστηκαν στο παλαιοανακτορικό υλικό χρησιμοποιούνταν ως εργαλεία στην παραγωγή ιώδους χρώματος (πορφύρας), αλλά σχετίζονταν και με μαγειρικές δραστηριότητες. Ως εκ τούτου, στην ανατολική Κρήτη, παρατηρείται ότι αναπτύσσονται από πολύ νωρίς ειδικές τεχνικές και χρήσεις που αφορούν στην εκμετάλλευση των οστρέων ως πρώτης ύλης (Apostolaki et al. 2014, 326, Καραλή-Γιαννακοπούλου 1992, 167-168).

Για να χρησιμοποιηθεί ένας τρίτωνας με αυτόν τον τρόπο, δεν είναι απαραίτητο να υπάρχει επεξεργασία του κελύφους του. Με την φυσική του διαμόρφωση λειτουργεί ως προχυτικό σκεύος καθώς ελέγχεται η ροή. Για να χρησιμοποιηθεί ως ρυτό ή σάλπιγγα, θα πρέπει να αφαιρεθεί η κορυφή του²⁸⁶, να δημιουργηθεί δηλαδή μια οπή. Το μήκος του οστρέου πρέπει να είναι πάνω από 17-30 εκ. Τα μικρότερα όστρεα μπορούν να χρησιμοποιηθούν και ως σφυρίχτρες (Reese 1990, 7, Saunders 2008, 148). Η χρήση του οστρέου του τρίωνα ξεκινούσε μετά την κατανάλωση της σάρκας του. Τόσο στον Μόγλο όσο και στην Ψύρα, αλλά και σε άλλες παραθαλάσσιες θέσεις της Ανατολικής Κρήτης, είναι γνωστή η κατανάλωση πληθώρας οστρέων, κυρίως όσων ήταν εύκολο να συλλεχθούν από την ακτές και τα βράχια (Apostolakou et al. 2014, 329, Mylona 2020, 194). Αυτός είναι ακόμα ένας λόγος για την ανεύρεσή τους σε αρχαιολογικά περιβάλλοντα που συνδέονται με μαγειρικές δραστηριότητες. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι τρίωνες που βρέθηκαν στο Δωμάτιο 3 της Οικίας C.1 του Μόγλου μέσα στους μαγειρικούς λάκκους, ενώ η παρουσία οστρέων τρίωνα ήταν συχνή σε όλο το κτήριο και μάλλον για περισσότερες από μία χρήσεις. Ανάλογη περίπτωση παρατηρείται στην YMIB Οικία A1 στον Παπαδιόκαμπο Σητείας. Οι τρίωνες που εντοπίζονται σε ένα από τα δωμάτιά της συνδέονται με το σερβίρισμα του φαγητού. Στην Οικία B.1 της ίδιας θέσης, οι τρίωνες χρησιμοποιούνταν ως αρύταινες σε μαγειρικά περιβάλλοντα (Apostolakou et al. 2014, 326).

Ως προχυτικό αγγείο ή ως ρυτό σε μαγειρικό ή/και συμποτικό περιβάλλον, χρησιμοποιείτο ο τρίτωνας που ήρθε στο φως στην επίχωση του ορόφου που βρισκόταν πάνω από το Δωμάτιο BV1 του Κτηρίου BS/BV στην Ψύρα. Τα συνευρήματα αποτελούνταν από τράπεζες προσφορών, μαγειρικά σκεύη, ρυτά, κύπελλα και ένα πύραυνο. Τα εργαλεία χειρός, που επίσης εντοπίστηκαν στο ίδιο περιβάλλον, δεν αποκλείεται να χρησιμοποιούνταν στην σύντομη προετοιμασία του φαγητού και άλλων πρώτων υλών. Αποτελούσε τμήμα της σκευής επίσημων γευμάτων, τα οποία ίσως είχαν και τελετουργικό χαρακτήρα. Με χώρο τέλεσης γευμάτων ή/και αποθηκευτικό χώρο θα πρέπει να ταυτιστεί και το Νότιο Δωμάτιο της Οικίας C.4 στον Μόγλο. Εκτός από τα λίθινα εργαλεία, και τους δύο πίθους, ένα όστρεο τρίωνα βρέθηκε σε συνάφεια με αυτά, το οποίο θα μπορούσε να λειτουργεί ως δοχείο, καθώς εκτός από αυτό, εντοπίστηκαν ένα λίθινο κωνικό κύπελλο και ένα χάλκινο δοχείο. Το γεγονός ότι

²⁸⁶ Με διάτρηση και πριόνισμα.

βρέθηκαν πολλά οστά ζώων και λίγα όστρεα άλλων ειδών οδηγεί στην υπόθεση ότι πρόκειται για έναν χώρο που σχετίζεται με την αποθήκευση ή/και την προετοιμασία τροφής. Τα λίθινα εργαλεία θα μπορούσαν να σχετίζονται με την κονιορτοποίηση πρώτων υλών με σκοπό την προετοιμασία ενός γεύματος. Η παρουσία του γυναικείου ειδωλίου που απαντά σπανίως στα οικιακά περιβάλλοντα και πρόκειται συνήθως για κακότεχνες εκδοχές των ειδωλίων της ΥΜΙΒ περιόδου, αποτελεί, πιθανότατα, ένα σύμβολο με αποτρεπτικό χαρακτήρα.

Σε χώρο στον οποίο λάμβαναν χώρα πράξεις προετοιμασίας και μαγειρέματος τροφής ή άλλες οικοτεχνικές δραστηριότητες, ανήκουν οι δύο αποθέσεις τριτώνων που βρέθηκαν στο δυτικό θρανίο του Δωματίου 2 του Βορειοδυτικού Κτηρίου στα Γουρνιά. Αριθμούσαν πέντε όστρεα και βρέθηκαν σε συνάφεια με άλλα αντικείμενα που ταυτίζουν το δωμάτιο με μαγειρείο ή τραπεζαρία. Όστρεο τρίτωνα σε συνάφεια με ένα ταυρόσχημο ρυτό παρατηρήθηκε στο Δωμάτιο 12 της Οικίας ΑΒ στην Ψύρα. Ωστόσο, από το εν λόγω δωμάτιο σώζονται πολύ λίγα αντικείμενα, κυρίως ρυτά, και δεν είναι σαφής η χρήση του. Αν ληφθεί υπόψη η πιθανή παρουσία θρανίου, το οποίο ήταν στρωμένο με βότσαλα, και η σύγκρισή του με το αντίστοιχο νότιο θρανίο από το Βορειοδυτικό Κτήριο των Γουρνιών, το οποίο ήταν επίσης στρωμένο με βότσαλα, τότε πιθανότατα λειτουργούσαν ως αποθήκες της σκευής που χρησιμοποιείτο στις συμποτικές πράξεις που τελούνταν στον όροφο. Η συγκεκριμένη ερμηνεία ενισχύεται από την ανεύρεση του ταυρόσχημου ρυτού, τα οποία εντοπίζονται συνήθως σε επιχώσεις των ορόφων και σχετίζονται με σύνολα αντικειμένων που σχετίζονται με συμποτικά δρώμενα. Συνεπώς, ο τρίτωνας αποτελούσε αντικείμενο ενός παρόμοιου συνόλου.

Αμφιβόλου χρήσης, με πιο πιθανή την χρήση του αγγείου πρόχυσης στις καθημερινές δραστηριότητες μια οικίας είναι τα ακόλουθα παραδείγματα. Στο Δωμάτιο 30 της Οικίας Cg των Γουρνιών εντοπίστηκε ένα χάλκινο όστρεο τρίτωνα. Δεν είναι δυνατό να ταυτιστεί η χρήση του εντός του χώρου του δωματίου, διότι δεν υπάρχουν αναφορές σε άλλα ευρήματα από το εσωτερικό του. Ωστόσο, ένα τεχνητό αντικείμενο θα μπορούσε να έχει την χρήση προχυτικού αγγείου ή διακοσμητικού αντικειμένου. Μία ακόμη περίπτωση είναι ο τρίτωνας από πηλό, που βρέθηκε στο Δωμάτιο 13 της Οικίας Εb στα Γουρνιά. Λόγω της σωληνοειδούς προχοής που έχει διαμορφωθεί στην κορυφή του, θα χρησιμοποιείτο ως προχυτικό αγγείο. Η ανασκαφείας το συγκαταλέγει στα

τελετουργικά αντικείμενα. Παρόλα αυτά, η τελετουργική του χρήση δεν είναι βέβαιη λόγω της απουσίας αναφορών σε άλλα αντικείμενα από το ίδιο ανασκαφικό περιβάλλον. Ένας ακόμα τρίτωνας από πηλό, ο οποίος είχε την χρήση ρυτού/προχυτικού αγγείου, βρέθηκε σε επίχωση του ορόφου της Οικίας Β.1 στον Παπαδιόκαμπο Σητείας (Apostolakou et al. 2014, 326). Το συγκεκριμένο είναι πεσμένο από τον όροφο αγγείο και αποτελεί μία ακόμα ένδειξη για την χρήση του ορόφου, σαν αυτή που παρατηρήθηκε σε Ψύρα και Μόχλο, δηλαδή για την τέλεση συμποσίων και γευμάτων, με την χρήση των τριτώνων ως προχυτικά σκεύη ή/ και δοχεία. Επίσης, το συγκεκριμένο πήλινο όστρεο μοιάζει αρκετά με τα αντίστοιχα από τα Γουρνιά. Ως δοχείο χρησιμοποιείτο και ο τρίτωνας από ερυθρή φαγεντιανή που είχε βρεθεί στον Πύργο Μύρτου, στο αποκαλούμενο «Ιερό» της ΥΜΙΒ περιόδου (Cadogan 1981, 169, Reese 1990, 9).

β) Η χρήση τους σε εργαστηριακούς/αποθηκευτικούς χώρους

Εργαστηριακοί χώροι: Μία ακόμα περίπτωση δωματίου, στο οποίο βρέθηκαν πολλά θαλάσσια όστρεα, τρίτωνες και ένα ζώομορφο ειδώλιο σε συνάφεια με οκτώ κωνικά κύπελλα είναι το Ι.4 της Οικίας C.3 του Μόχλου. Δεν υπάρχουν, όμως, δεδομένα που αφορούν στην ανεύρεση οστών ζώων ή άλλων καταλοίπων τροφής, ώστε να στοιχειοθετηθεί η χρήση του χώρου για την τέλεση συμποτικών πράξεων και την λειτουργία των τριτώνων ως ρυτών ή προχυτικών αγγείων. Πιθανότατα, το συγκεκριμένο δωμάτιο, το οποίο φέρει και θρανίο, ήταν εργαστήριο παραγωγής χρώματος. Έτσι εξηγείται η συγκέντρωση αρκετών οστρέων τύπου *Hexaplex*, ενώ οι τρίτωνες χρησιμοποιούνταν ως βοηθητικά δοχεία κατά την παραγωγή. Υπάρχει συσχετισμός των κωνικών κυπέλλων με την παραγωγή ιώδους χρώματος από τα προαναφερθέντα όστρεα, καθώς έχουν ληφθεί δείγματα ιζήματος προς ανάλυση από αρκετά εξ αυτών (Reese 2016, 412, Reese, προσωπική επικοινωνία 21/3/2020). Το ειδώλιο θα μπορούσε να έχει χαρακτήρα προστασίας των βιοτεχνικών δραστηριοτήτων της οικίας. Παρόλα αυτά, η παρουσία του δεν αποκλείει την τέλεση συμποτικού χαρακτήρα τελετουργίας προς τιμήν κάποιας θεότητας στην οποία προσφέρονται τα όστρεα τύπου *Hexaplex* ενώ οι τρίτωνες χρησιμοποιούνταν ως προχυτικά δοχεία.

Ανάλογη είναι η περίπτωση ενός δωματίου της Οικίας Β.1 στην Χρυσή Ιεράπετρας, όπου πιθανότατα το κέλυφος των τριτώνων λειτουργούσε ως δοχείο/εργαλείο κατά την διαδικασία παραγωγής πορφύρας. Αρκετά παρόμοια, ωστόσο, με την περίπτωση του

Δωματίου I.4 της Οικίας C.3 του Μόχλου, είναι αυτή του Δωματίου 2 της Οικίας C.1 από τον Παπαδιόκαμπο. Σε αυτό αποκαλύφθηκε θρανίο κατά μήκος του ανατολικού τοίχου και μία ορθογώνια πλακόστρωτη περιοχή στο μέσον του δαπέδου. Στα δυτικά του δωματίου είχε κατασκευασθεί μία περικλειστη, πλακόστρωτη περιοχή (*slab enclosure*) και μέσα σε αυτή υπήρχαν πέντε κωνικά κύπελλα, ένα υφαντικό βάρος, μία μικρή γούρνα, ένας λύχνος και ένα εργαλείο από ελαφρόπετρα. Στα νότια αυτής της περιοχής βρέθηκαν τρεις ακέραιοι τρίτωνες και ένας ακόμα στην είσοδο για το Δωμάτιο 3. Ο εν λόγω χώρος ενδέχεται να είναι εργαστηριακός αν και οι μελετητές της θέσης θεωρούν, ότι τελούνταν τελετουργίες στον περικλειστο χώρο, τις οποίες παρακολουθούσαν όσοι κάθονταν στο θρανίο (Apostolakou et al. 2014, 326-327). Ωστόσο, βάσει των κινητών ευρημάτων, στον περικλειστο χώρο, δεν αποκλείεται ένας τεχνίτης να φύλασσε τα εργαλεία της δουλειάς του²⁸⁷.

Επίσης, στην Οικία B.2 από τον Παπαδιόκαμπο Σητείας, βρέθηκε ένας ακέραιος τρίτωνας και πολλοί άλλοι σε αποσπασματική κατάσταση, οι οποίοι φέρουν ενδείξεις κατεργασίας προκειμένου να κατασκευαστούν διάφορα αντικείμενα από το κέλυφός τους (Apostolakou et al. 2014, 326). Επίσης, στο Δωμάτιο BV1 του Κτηρίου BS/BV, ο τρίτωνας χρησιμοποιείτο ως βοηθητικό αντικείμενο σε οικοτεχνικές εργασίες, καθώς εντοπίστηκε σε συνάφεια με εργαλεία χειρός και πρώτες ύλες. Σε εργαστηριακό περιβάλλον ανήκει πιθανότατα και ο πήλινος τρίτωνας, ο οποίος βρέθηκε στο Δωμάτιο 10 της Οικίας του Λόφου στα Γουρνιά. Έφερε προχοή, όπως ο αντίστοιχος από την Οικία Eb. Αν ληφθεί υπόψη ότι βρέθηκαν ιγδία στο Δωμάτιο 10, τότε ο τρίτωνας μέσω της χρήσης του ως προχυτικό δοχείο, λειτουργούσε βοηθητικά στις οικοτεχνικές διαδικασίες που λάμβαναν χώρα εντός του δωματίου.

Αποθηκευτικοί χώροι: Στην ΥΜΙΒ Οικία C.1 από τον Παπαδιόκαμπο ήρθαν στο φως ακέραιοι αλλά και θραυσμένοι τρίτωνες. Ορισμένοι εξ αυτών συνδέονται με αποθηκευτικές δραστηριότητες κάτι που παρατηρείται και στην Οικία B.1 από την ίδια θέση και πιο συγκεκριμένα χρησιμοποιούνταν προκειμένου να μεταγγίζεται το περιεχόμενο από το ένα αποθηκευτικό αγγείο στο άλλο (Apostolakou et al. 2014, 326).

²⁸⁷ Ανάλογες περιπτώσεις τριτώνων που απαντούν σε εργαστηριακούς χώρους παραθέτει ο Åstrom (1990, 6), από την ΥΚΠΠΓ περίοδο στο Χαλά Σουλτάν Τεκκέ της Κύπρου, όπου οι τρίτωνες βρίσκονται σε αρχαιολογική συνάφεια με τριπτήρες, ιγδία, υφαντικά βάρη, πρώτες ύλες, αποθηκευτικά αγγεία κ.ά. Ο Reese (1990, 8) σχολιάζει την ανεύρεση τριτώνων σε εργαστηριακό δωμάτιο στο Ιερό του Κιτίου αλλά και μέσα σε αποθέτες/βόθρους.

Παρόμοια χρήση παρατηρείται, ενδεχομένως, στα Δωμάτια I.1, I.2 και I.3 της Οικίας C.3 του Μόχλου, όπου οι τρίτωνες βρίσκονται σε συνάφεια με πίθους, ενώ και στα τρία δωμάτια εντοπίστηκαν άλλου είδους μικρότερα όστρεα, τα οποία αν ήταν αποθηκευμένα, προορίζονταν για άλλους σκοπούς πέραν της κατανάλωσης. Αν ληφθεί υπόψη και η παρουσία του Δωματίου I.4, το οποίο σχετίζεται, πιθανώς, με την παραγωγή χρώματος, μπορεί να διατυπωθεί η υπόθεση, ότι στην εν λόγω οικία παρατηρείται αποθήκευση πρώτων υλών αλλά και ο εργαστηριακός χώρος, στον οποίο χρησιμοποιούνταν. Στο Δωμάτιο 2.2, επίσης, μαζί με δυο πίθους και έναν λίθινο λύχνο εντοπίστηκαν ένας τρίτωνας, που λειτουργούσε ως δοχείο και πληθώρα άλλων οστρέων. Η αποθηκευτική λειτουργία του δωματίου και η χρήση του τρίωνα ως βοηθητικού δοχείου είναι η πιθανότερη ερμηνεία.

Το Δωμάτιο 16 του Ανακτορικού Κτηρίου, ήταν πιθανότατα ένας αποθηκευτικός χώρος πρώτων υλών με σκοπό την διενέργεια μεταλλοτεχνικών εργασιών. Ανάμεσα στα μεταλλικά αντικείμενα ήρθαν στο φως αρκετά όστρεα, τα οποία χρησιμοποιούνταν ως πρώτη ύλη για την παραγωγή χρώματος ή/και στην παραγωγή ασβέστου που χρησιμοποιείτο στην κεραμική. Τα Γουρνιά, βάσει πρόσφατων μελετών και λαμβάνοντας υπόψη τους έντεκα κεραμικούς κλιβάνους που έχουν βρεθεί, θεωρούνται βασικό κέντρο παραγωγής αγγείων κατά τη Νεοανακτορική Εποχή (Watrous 2015, 12-13). Συνδυασμός αποθηκευτικών δραστηριοτήτων αλλά και επεξεργασίας πρώτων υλών παρατηρείται στο ΥΜΙΒ «Ανεξάρτητο Ιερό» στον Πύργο Μύρτου. Στα Δωμάτια 1 και 12 ήρθαν στο φως πολύ σημαντικά ευρήματα²⁸⁸ (Cadogan 1981, 169, Reese 1990, 9, 11), ανάμεσα στα οποία ένα όστρεο τρίωνα από ερυθρή φαγεντιανή.

γ) Η χρήση τους ως τελετουργικά ή διακοσμητικά αντικείμενα

²⁸⁸ Πιο συγκεκριμένα, πρόκειται για τέσσερις κυλινδρικές βάσεις, μία εκ των οποίων έφερε και το δοχείο που στηρίζει, ένα δοχείο θαλάσσιου ρυθμού, στο οποίο απεικονίζεται τρίτωνας. Επίσης, βρέθηκαν μία ακονόπετρα, ένα δοχείο από αιγυπτιακό πορφυρίτη, ένα ομοίωμα ποδιού, επίσης από πορφυρίτη, ένας τρίτωνας από φαγεντιανή, ένας χάλκινος ρόδακα και θραύσμα πινακίδας με Γραμμική Α, στην οποία καταγράφονται 90 μονάδες κρασιού. Τέλος βρέθηκαν δυο σφραγίσματα. Το ένα απεικονίζει δύο λιοντάρια να επιτίθενται σε ταύρο και το άλλο δυο κάπρους. Βάσει των ευρημάτων, στο εν λόγω κτήριο, το οποίο είχε μεγάλες αποθηκευτικές δυνατότητες, συνδυάζονταν τόσο η αποθήκευση πολύτιμων εμπορικών προϊόντων όσο και η επεξεργασία κάποιων από αυτά, όπως υποδηλώνεται τόσο από τις πρώτες ύλες, όσο και από τα εργαλεία που εντοπίστηκαν. Ο προαναφερθείς τρίτωνας, ωστόσο, είτε χρησιμοποιείτο ως δοχείο επίδειξης σε συμποτικές δραστηριότητες όπως οι πήλινοι τρίτωνες από τα Γουρνιά, είτε επρόκειτο να χρησιμοποιηθεί ως διακοσμητικό αντικείμενο.

Η χρήση των τριτώνων ως προχυτικά αγγεία/ρυτά ή σάλπιγγες δεν αλλάζει. Ωστόσο, αλλάζει το εκάστοτε αρχαιολογικό περιβάλλον και επανανοηματοδοτείται η πρόσληψή τους από τον άνθρωπο. Στην Φαιστό οι τρίτωνες που εντοπίστηκαν στο παλαιοανακτορικό Δωμάτιο ΙΙ, συνδέονται με τελετουργικά, κοινοτικά γεύματα (Sanavia και Veingarten 2016, 336-339). Ενδεχομένως, λειτουργούν ως προχυτικά αγγεία επίδειξης. Το ανασκαφικό περιβάλλον των εν λόγω τριτώνων περιλαμβάνει εκατοντάδες κύπελλα, πολυάριθμα προχυτικά αγγεία, δοχεία και λοπάδες, ένα χάλκινο εγχειρίδιο, το κρανίο ενός αγριμιού και τρία ταυρόσχημα ρυτά (Levi 1952, 320-348, 1953, 252-270). Δεν αποκλείεται μάλιστα, τόσο οι τρίτωνες όσο και τα ταυρόσχημα ρυτά να αποτελούν την επίσημη σκευή (τον πυρήνα) ενός γεύματος.

Ως εκ τούτου, πρόκειται για ένα δωμάτιο, στο οποίο τελούνταν συμποτικού χαρακτήρα πράξεις και γεύματα, καθώς αναφέρεται και η ανάσυρση οστών ζώων από τις επιχώσεις του. Το πιο ενδιαφέρον σύνολο κινητής σκευής, το οποίο σχετίζεται με την τέλεση συμποσίων και εν προκειμένω κοινοτικών συναθροίσεων, είναι ο Εξωτερικός Χώρος 2 (EX2), ο οποίος εκτείνεται στα νότια της Δυτικής Πτέρυγας του Κτηρίου Β.2. Σε αυτό το σημείο, που ονομάζεται και «Θεατρική Περιοχή» εξαιτίας των τριών θρανίων που διαμορφώνονται στο ανατολικό τμήμα της, εντοπίστηκαν κύπελλα, λοπάδια, μαγειρικά σκεύη, ένα εκ των οποίων δίπλα στην εστία που είχε διαμορφωθεί, οστά αμνοεριφίων και χοίρων, ανθρώπινα οστά, όστρεα τριτώνων αλλά και όστρεα που ανήκουν σε διαφορετικά είδη. Ο εν λόγω χώρος ερμηνεύεται ως μία υπαίθρια περιοχή στην οποία τελούνταν γεύματα με την παρουσία αρκετών ανθρώπων, όχι όμως μεγάλου αριθμού, ενώ δεν αποκλείεται να λάμβαναν μέρος σε αυτά συμβολικά οι νεκροί τους πρόγονοι. Πρόκειται για δημόσια τελετουργία, η οποία ενίσχυε τους κοινωνικούς δεσμούς και την κοινή καταγωγή των συμμετεχόντων.

Στα βόρεια του EX2 στο ΥΔ1 βρέθηκε επίσης, το κρανίο γυναίκας μαζί με μία πρόχου. Οι τρίτωνες σε αυτό το αρχαιολογικό περιβάλλον είχαν πιθανότατα την χρήση δοχείων ή προχυτικών αγγείων ως μέρος της σκευής σε αυτήν την τελετουργία. Η λεπτομερής δημοσίευση των δεδομένων που αφορούν στους τρίτωνες από τον Μόγλο, θα ρίξει φως στην χρήση τους, διότι σε ορισμένους τουλάχιστον από αυτούς, έχουν γίνει εργαστηριακές αναλύσεις. Πιο συγκεκριμένα, ο Brogan σε ανακοίνωσή του το 2006, ενημέρωσε για τα αποτελέσματα ανάλογης ανάλυσης σε έναν τρίτωνα από την Περιοχή Ε4. Στο εσωτερικό του τρίτωνα υπήρχαν κατάλοιπα ταρταρικού οξέος, το οποίο

αντιστοιχεί σε ιζήματα αρωματισμένου οίνου. Το όστρεο αν και δεν ερμηνεύθηκε ως τελετουργικό αντικείμενο, βρέθηκε σε ανασκαφικό περιβάλλον που περιλάμβανε κύπελλα και πρόχους, επιβεβαιώνοντας ότι σχετίζεται με την τέλεση συμποτικών δρωμένων (Saunders 2008, 166-1667).

Η χρήση των τρίτωνων ως ρυτών αρχίζει να εφαρμόζεται σταδιακά. Μέχρι και την ΜΜΙΙΙ περίοδο, οι τρίτωνες αποτελούν αντικείμενα διακόσμησης ή ενίσχυσης του κοινωνικού κύρους των ιδιοκτητών τους. Η πρωιμότερη μαρτυρία τρίτωνων που χρησιμοποιείται ως ρυτό, απαντά στα Μάλια κατά την ΥΜΙΑ (Sanavia και Veingarten 2016, 341). Χρήση ρυτού είχε πιθανότατα ο τρίτωνας από το Δωμάτιο 1 της Οικίας ΒQ στην Ψύρα, διότι βρέθηκε σε συνάφεια με άλλα ρυτά, τα οποία ήταν προϊόντα κνωσιακού εργαστηρίου. Το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό των ρυτών αυτών, είναι το ιδιότυπο σχήμα τους, ανάμεσα στα οποία και ένα ταυρόσχημο ρυτό, αλλά και η επιμελημένη διακόσμησή τους, η οποία κυριαρχείται από την απεικόνιση διπλών πελέκεων. Η οικία βρίσκεται στο λιμάνι του νησιού. Ως εκ τούτου, ο τρίτωνας ενδεχομένως χρησιμοποιείτο ως σάλπιγγα, με σκοπό την ειδοποίηση άφιξης νέου πλοίου, ή με σκοπό την τέλεση χοών σε μια πράξη αποτρεπτική του κακού στα επικίνδυνα θαλάσσια ταξίδια, ή ως ένδειξη καλωσορίσματος των πλοίων, των ανθρώπων καθώς επίσης των εμπορευμάτων που συνόδευαν και από τα οποία ήταν απολύτως εξαρτημένο το νησί. Παρόλα αυτά, τα προαναφερθέντα αγγεία βρέθηκαν αποθηκευμένα και η πιο πιθανή ερμηνεία, είναι ότι φυλάσσονταν εκεί μέχρι να χρειαστεί να χρησιμοποιηθούν σε δραστηριότητες επίδειξης που λάμβαναν χώρα στον όροφο της οικίας.

Σχετική με τελετουργίες είναι η περίπτωση του φυσικού τρίτωνων από τον Χώρο 10 της Οικίας ΑC στην Ψύρα. Τα ευρήματα όπως οστά ζώων, όστρεα, μαγειρικά σκεύη και ξυλάνθρακας για το άναμμα μαγειρικής φωτιάς, ο απορριμματικός αποθέτης με θραυσμένα τμήματα της σκευής, ενισχύουν την υπόθεση ότι στην περιοχή αυτή τελέστηκε κάποιο τελετουργικό γεύμα. Το τμήμα του ζωόμορφου ειδωλίου μέσα στον αποθέτη συμβάλλει προς αυτήν την ερμηνευτική κατεύθυνση. Ο τρίτωνας, επίσης, αποτελεί μέρος της τελετουργικής σκευής του γεύματος, ενώ δεν αποκλείεται και η χρήση του ως σάλπιγγα παρά το γεγονός ότι ο ήχος του δεν θα ήταν και τόσο ευχάριστος.

Μετά βεβαιότητας έχουν συνδεθεί με την τέλεση ιεροπραξίας τρία όστρεα του είδους *Tonna galea* και ένα του είδους *Semicassis saburon* (Reese 2009, 133-134, 136), τα οποία εντοπίστηκαν ακέραια σε αποθέτη θεμελίωσης στο επίπεδο του δαπέδου του Δωματίου 3A/B/C, στο Κτήριο AF της Ψύρας, μαζί με ένα ανεστραμμένο κωνικό κύπελλο. Πρόκειται για μία τελετή με αποτρεπτικό χαρακτήρα και με σκοπό την επιτυχή κατασκευή της τρίτης οικοδομικής φάσης του κτηρίου²⁸⁹. Τα οργανικά κατάλοιπα που κατέπεσαν από τον όροφο, τα οποία επίσης περιλαμβάνουν οστά ζώων, ψαριών και αρκετά όστρεα, σχετίζονται με μαγειρικές δραστηριότητες.

Στην Οικία του Λάκκου των Γουρνιών και πιο συγκεκριμένα σε αποθέτη θεμελίωσης κάτω από την ΥΜΙΒ επίχωση του Δωματίου 2, βρέθηκε ακέραιος τρίτωνας συνοδευόμενος από οστό ενός αιγοειδούς και την λαβή ενός χάλκινου αγγείου, πιθανώς κυπέλλου. Η διαμόρφωση αποθετών θεμελίωσης, είναι μια διαχρονική τελετουργία, η οποία εμπεριέχει τον συμβολισμό της καλοτυχίας για την νέα οικοδομική φάση ενός κτηρίου ή δωματίου. Ένα χαρακτηριστικό των αποθετών θεμελίωσης είναι το γεγονός ότι αποτελούν μάρτυρες μιας συγκεκριμένης συμβολικής πράξης. Η πράξη αυτή περιλάμβανε την κατανάλωση φαγητού και ποτού μέσω της χρήσης του τρίωνα ως προχυτικού σκεύους αλλά και ενός κυπέλλου. Μέρος της τελετουργικής σκευής εναποτίθεται επιλεκτικά και αποσύρεται από την κυκλοφορία και από την χρήση του μέσω της οριστικής απόκρυψής του.

Στο Δωμάτιο 13 του Ανακτορικού Κτηρίου, παρατηρείται η διαχρονική τέλεση συμποτικών δραστηριοτήτων, η οποία περιελάμβανε την συμμετοχή πολλών δεκάδων ανθρώπων, ενώ τα αρχαιοβοτανολογικά κατάλοιπα και τα οστά κυριαρχούν. Ήδη από την ΜΜΙΙΙ περίοδο, η συγκέντρωση πολλών οστών ζώων αλλά και ψαριών είναι χαρακτηριστικά στοιχεία των διατροφικών αλλά και τελετουργικών παραδόσεων των κατοίκων. Στην συγκεκριμένη επίχωση παρατηρείται η χρήση κυπέλλων, λοπαδίων και σκευών στο μικρό αποθηκευτικό δωμάτιο, τετράγωνης κάτοψης, το οποίο βρισκόταν στα ΒΑ του Δωματίου 13. Η σκευή αυτή χρησιμοποιήθηκε για την τέλεση κοινοτικού γεύματος που έλαβε χώρα στην ανοιχτή περιοχή, όπου διαμορφωνόταν η ΝΔ Αυλή. Τα υπολείμματα αυτής της κοινοτικής συνάθροισης, οστά ζώων και ψαριών, καθώς επίσης

²⁸⁹ Ο συμβολισμός των αποθετών θεμελίωσης διακρίνεται σε τέσσερις κατηγορίες, τουλάχιστον όσον αφορά στις περιπτώσεις που απαντούν στην Εγγύς Ανατολή α) ιεροποίηση, β) προστασία από το κακό, γ) μνήμη, δ) εξαγνισμός (Ellis 1968, 165-8)

η σκευή που χρησιμοποιήθηκε, εναποτέθηκαν ως ανάμνηση στην βάση του ΜΜΠΠ τοίχου, ο οποίος ανεγέρθηκε στο σημείο αυτό. Στην τελετουργική σκευή αυτού του συμβολικού γεύματος, ανήκει και ένα όστρεο τρίτωνα, το οποίο κατά πάσα πιθανότητα έπαιζε τον ρόλο προχυτικού αγγείου.

Η ΥΜΙΒ επίχωση περιλαμβάνει ακόμα μία τελετουργία συμποτικού περιεχομένου, με σκοπό την στερεή θεμελίωση της νέας φάσης του δωματίου ύστερα από τις καταστροφές που προκλήθηκαν από την έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας. Εκατοντάδες κεραμικά αγγεία, η πλειονότητα των οποίων αφορά σε κωνικά κύπελλα και λοπάδια, πολλά οστά ζώων, όστρεα, αλλά και καρποί φρούτων, κυρίως ροδιού, είναι ενδεικτικά του γεύματος που έλαβε χώρα την εποχή του φθινοπώρου ή και λίγο αργότερα, όταν οι καρποί της ροδιάς είναι έτοιμοι για μαζική συγκομιδή και μπορούν να αποθηκευθούν για κάποιο διάστημα σε ξηρό περιβάλλον. Πολλά από τα κύπελλα, περιείχαν ίζημα κρασιού, αλλά και καρπούς, καθώς επίσης ηφαιστειακή κίσηση, σε μία προσπάθεια να κατευναστούν τα στοιχεία της φύσης.

Συμπεράσματα

Ανακεφαλαιώνοντας, παρατηρείται ότι η χρήση των οστρέων είναι συγκεκριμένη. Τα όστρεα καταναλώνονται από τους ανθρώπους και χρησιμοποιούνται σε οικοτεχνικές εργασίες, όπως είναι η παραγωγή χρώματος. Αρχαιοβοτανολογικά κατάλοιπα μαρτυρούνται σε λίγες περιπτώσεις, λόγω της δυσκολίας διατηρήσής τους. Ωστόσο, συνδέονται στην πλειονότητα των περιπτώσεων με συμποτικά δρώμενα, όπως και τα οστά των ζώων. Τα τελευταία απαντούν και σε μαγειρικά περιβάλλοντα. Οι τρίτωνες έχουν το μεγαλύτερο ενδιαφέρον, διότι διαχρονικά αντιμετωπίζονται ως τελετουργικό αντικείμενο και πρόκειται για μία σωστή ερμηνεία. Παρόλα αυτά, η τελετουργική ή μη χρήση των τριτώνων εξαρτάται από δύο παράγοντες. Ο πρώτος είναι η επεξεργασία του οστρέου και πιο συγκεκριμένα η αφαίρεση του κεντρικού στελέχους, προκειμένου να λειτουργήσει ως ρυτό ή σάλπιγγα. Δεύτερον, είναι το ευρύτερο ανασκαφικό περιβάλλον. Αν ένας τρίτωνας δεν φέρει επεξεργασία, τότε χρησιμοποιείται ως απλό δοχείο. Σαφέστατα πλέον, σημαντικό ρόλο παίζουν οι εργαστηριακές αναλύσεις των ευρημάτων, μέσω των οποίων αντλούμε σημαντικές πληροφορίες, όπως την ύπαρξη ιζημάτων σε διάφορα δοχεία. Συνεπώς, βάσει της συζήτησης που προηγήθηκε, οι τρίτωνες χρησιμοποιούνται ως τελετουργικά δοχεία ή ρυτά, ως διακοσμητικά αντικείμενα, ως βοηθητικά δοχεία σε οικοτεχνικές δραστηριότητες, ως δοχεία ή/και

προχυτικά αγγεία σε μαγειρικά περιβάλλοντα και τέλος ως σάλπιγγες. Η χρήση τους αυτή συνδέεται κατά κύριο λόγο με τελετουργικές πράξεις αν λάβει κανείς υπόψη τα πολυάριθμα εθνογραφικά παραλλήλα (Saunders 2008, 154-164).

Μέρος II. Ρυτά

Τα ρυτά είναι ένας τύπος κεραμεικής, ο οποίος απαντά συχνά στα οικιακά περιβάλλοντα και ενίοτε στα ανάκτορα. Το όνομά τους προκύπτει από το ρήμα «ρέω» που σημαίνει ρέω, τρέχω, εκρέω, ρέω ποταμηδόν, αναβρύω²⁹⁰. Ενίοτε, κατασκευάζονται από λίθους²⁹¹, μέταλλα ή φαγεντιανή και θεωρούνται αντικείμενα που ανήκουν στην κοινωνική ελίτ της μινωικής Κρήτης. Φιλοτεχνούνται σε σχήμα κωνικό, ωσειδές, κυπέλλου, λοπαδίου, κεφαλής ζώου ή ειδωλίου ζώου κ.ά. Στην πραγματικότητα, όλες οι κατηγορίες της κεραμεικής τυπολογίας μπορούν να αποτελέσουν ρυτό με την κατασκευή δευτερογενούς/ων οπής/ων στην βάση ή στο σώμα τους, εκτός από την πρωτεύουσα οπή, από την οποία γεμίζουν με υγρό περιεχόμενο και αφορά στο στόμιο του αγγείου, στις περισσότερες των περιπτώσεων.

Εμφανίζονται πρώτη φορά κατά την ΠΜΙΙ περίοδο στην Μεσαρά της Κρήτης σε οικιακά και ταφικά περιβάλλοντα (Koehl 2006, 15, Petrakis 2016, 47-63), ενώ στην ηπειρωτική ενδοχώρα δεν υπάρχουν μέχρι και την ΥΕΙ (Recht 2014, 36). Στην πραγματικότητα, δεν υπάρχουν τα εξαιρετικής ποιότητας κωνικά, ωσειδή κ.ά. ρυτά, ενώ τα απλά, πλήλινα ζωόμορφα, απαντούν στην ηπειρωτική Ελλάδα ήδη από την Νεολιθική Εποχή (Biagi 2003, 16-26). Στην Κρήτη τα ζωόμορφα εμφανίζονται κατά την ΠΜΙΙ-ΙΙΙ περίοδο και φέρουν λαβή στην ράχη, η οποία διατηρείται για μικρό χρονικό διάστημα έως και την ΜΜΙΑ. Την ίδια περίοδο απαντούν και ρυτά που έχουν την μορφή γυναικάς, τα οποία επίσης φέρουν λαβή στη πλάτη (Koehl 2006, 14). Κατά την ΥΜΙΑ-Β περίοδο, αυτός ο τύπος αγγίζει το ανώτατο επίπεδο νατουραλισμού (Miller 1984, 158-164), ενώ παύει να κατασκευάζεται στο τέλος της περιόδου. Αναβιώνει κατά την ΥΜΙΙΑ2-Β1, όχι όμως με πολλά παραδείγματα. Τα ολόσωμα ρυτά σε σχήμα ταύρου απουσιάζουν κατά την ΜΜΙΒ και κυρίως την ΜΜΙΙΙ.

²⁹⁰ Από το Λεξικόν της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσης Ιωάννου Δρ. Σταματάκου. Ο Karo (1911) ήταν ένας από τους πρώτους που χρησιμοποίησαν τη λέξη «ρυτό» προκειμένου να περιγραφεί αυτός ο τύπος αγγείου και ακολούθησε ο Buschor (1919, 26-33).

²⁹¹ Τα λίθινα, κωνικά ρυτά, απαντούν κυρίως σε ΥΜΙΒ επιχώσεις οικιών (Huebner 2003, 1-2). Αποτελούν εξαιρετικά δείγματα πολυτέλειας και τεχνογνωσίας, όπως άλλωστε η πλειονότητα των λίθινων αγγείων. Στο ανάκτορο της Ζάκρου και της Κνωσού ανευρέθησαν ορισμένα χαρακτηριστικά παραδείγματα, ενώ δεν απαντούν με την ίδια συχνότητα στα υπόλοιπα ανάκτορα.

Εμφανίζονται δυναμικά εκ νέου κατά την Νεοανακτορική Εποχή από την ΥΜΙΑ και εξής. Τα ρυτά σε σχήμα κεφαλής ταύρου εμφανίζονται για πρώτη φορά σε κεραμεική μορφή στην Φαιστό, στα Μάλια και στην Αγ. Τριάδα κατά την ΜΜΙΙΙ (Koehl 2006, 32-33). Ωστόσο, την ΥΜΙΑ, και κυρίως προς το τέλος της, η κατασκευή και η χρήση τους κορυφώνονται. Ευρύτατη χρήση, καθώς επίσης και εξαγωγή του τύπου, παρατηρείται κατά την ΥΜΙΒ. Κατά την ίδια περίοδο κυριαρχούν στην κατηγορία των ζωόμορφων ρυτών, ενώ παύει αυτός ο τύπος να φιλοτεχνείται από την ΥΜΙΙ και μετά. Ελάχιστα είναι τα σπαράγματα λίθινων κυρίως παραδειγμάτων από την Κνωσό²⁹² και τις Μυκήνες.

Τα ρυτά σε σχήμα κεφαλής ταύρου θεωρούνται από τον Koehl (2006, 47-48) τελετουργικά και ότι καταστρέφονται σκόπιμα από τους συμμετέχοντες στις τελετουργίες. Κατά αυτόν τον τρόπο, εξηγεί το φαινόμενο της ανεύρεσής τους σε αποσπασματική κατάσταση. Αντίθετα, ο Petit (1989, 16) συνδέει τα ταυρόσχημα ρυτά με τις δραστηριότητες της κοινωνικής ελίτ, οι οποίες δεν είναι απαραίτητο να συνδέονται με τελετουργίες. Επίσης, η Huebner (2003, 2) αν και επικεντρώνεται στα λίθινα ρυτά, δεν πιστεύει στην τελετουργική θραύση των ταυρόσχημων ρυτών και θεωρεί ότι οφείλεται σε κάποιο φυσικό φαινόμενο. Ο Rehak (1995, 440) σχολιάζει την σπάνια ανεύρεση ρυτών σε σχήμα κεφαλής ταύρου, σε ανακτορικά ή ταφικά περιβάλλοντα, ένα επιχείρημα που ενισχύει την υπόθεσή του για την μη τελετουργική χρήση τους. Ωστόσο, παρατηρεί ότι ενίοτε απαντούν σε αποθέτες θεμελίωσης, όπως το γνωστό παράδειγμα από το Μικρό Ανάκτορο της Κνωσού, προτρέποντάς τον να υποστηρίξει την τελετουργική θραύση τους, διότι και μόνο η χρήση κάποιων τμημάτων τους αρκεί προκειμένου να καθαγιαστεί μια περιοχή. Αντιλαμβάνεται την θραύση και τα τμήματα των αγγείων ως «tokens».

Ορισμένοι μελετητές ερμήνευσαν τα ρυτά ως κατηγορίες αντικειμένων που σχετίζονται με τελετουργικά δρώμενα ή, αν επρόκειτο για ζωόμορφα, με απλές αναπαραστάσεις των κοπαδιών των ποιμένων ή πίστευαν ότι πρόκειται για αντικείμενα που χρησιμοποιούνταν στις καθημερινές εργασίες των ανθρώπων. Παρόλα αυτά, η κυρίαρχη σήμερα άποψη, είναι η χρήση τους σε συμποτικές, τελετουργικού χαρακτήρα

²⁹² Από τον Τάφο 2 ή Τάφο των Διπλών Πελέκεων στα Ισόπατα, προέρχεται ρυτό σε σχήμα κεφαλής ταύρου το οποίο χρονολογείται στην ΥΜΙΙ-ΙΙΑ περίοδο (Preston 2007, 267). Ενδεχομένως, όμως, αυτό είχε κατασκευασθεί κατά την προηγούμενη νεοανακτορική φάση.

δραστηριότητες (Marinatos 1993, 5-6) και κυρίως ο συσχετισμός τους με την θυσία του ταύρου και την συλλογή του αίματός του σε αυτά (Long 1974, 36, Immerwahr 1990, 101, υποσ. 7, Kovacs 2014, 222). Ο Schiering (1998, 57-64) θεωρεί ότι τα ρυτά είναι αντικείμενα καθημερινής χρήσεως και πιστεύει ότι τα κωνικά χρησιμοποιούνται, ενίοτε, και για θρησκευτικούς λόγους. Αρκετά αναλυτική και σίγουρα συγκεντρωτική του συνόλου των έως τότε ανακαλυφθέντων ρυτών είναι η μελέτη του Koehl (2006, 288-9, 307-9). Στο έργο αυτό δεν αποκλείει την αποθήκευσή τους, όταν αυτά εντοπίζονται σε μεγάλες συγκεντρώσεις, προκειμένου να χρησιμοποιηθούν σε τελετουργίες και κυρίως σε πομπικά δρώμενα. Η Recht (2014, 42) πιστεύει ότι τα ρυτά χρησιμοποιούνται σε τελετουργίες οι οποίες μετουσιώνουν συμβολικά το υγρό περιεχόμενο, μέσω του περάσματος από το σκεύος σε μια νέα συμβολική έννοια. Λόγου χάριν στις ταφικές τελετουργίες συμβολίζεται η διάβαση από την επίγεια ζωή στην μεταθανάτια. Στις διαβατήριες τελετές συμβολίζεται η μετάβαση από την παιδική ηλικία στην ενήλικη ζωή. Συνεπώς, αντιμετωπίζει τα ρυτά ως συμβολικούς φορείς μετατρεψιμότητας των ιδεών.

Άποψη μη τελετουργικής χρήσης των ρυτών, σε ορισμένα αρχαιολογικά περιβάλλοντα, έχει διατυπώσει η Specht (1981, 15-19), η οποία πιστεύει ότι τα κωνικά ρυτά χρησίμευαν και για την σπορά και την άροση. Ωστόσο, πιστεύει στην χρήση τους σε τελετές που αφορούν στην γονιμότητα της γης. Επίσης, ο Petit (1989, 16) θεωρεί ότι τα κωνικά ρυτά χρησιμοποιούνται για την μεταφορά υγρών και κυρίως για την μετάγγισή τους. Ο Koehl (1990, 356-7, 2006, 269), επίσης, προτείνει ότι τα κωνικά ρυτά χρησιμοποιούνταν προκειμένου να αρωματιστούν ορισμένα υγρά προϊόντα όπως το κρασί ή το λάδι. Πιο συγκεκριμένα, προτείνει ότι τοποθετείτο μάλλινο ύφασμα στον κωνικό πυθμένα του ρυτού μαζί με καρυκείματα και αρωματικά βότανα. Συνεπώς, το υγρό περνώντας μέσα από το αγγείο εκτός από καθαρό και φιλτραρισμένο, ήταν και αρωματισμένο. Έτσι εξηγείται και η απουσία πωμάτων στον πυθμένα τους, τα οποία ή κατασκευάζονταν από φθαρτά υλικά ή δεν υπήρχαν, γιατί η μικρή οπή καλυπτόταν με το δάχτυλο.

Σύνθεση δεδομένων και συζήτηση

Αυτό που μπορεί να παρατηρηθεί, σε πρώτο επίπεδο, στις οικίες που εξετάζονται στην παρούσα μελέτη, είναι ότι η Ψύρα χρησιμοποιεί ευρύτατα και σε μεγάλους αριθμούς ποικίλα ρυτά. Τα Γουρνιά έρχονται δεύτερα, ενώ στον Μόγλο απαντούν εξαιρετικά

σπάνια και εν προκειμένω παρουσιάστηκαν δύο μόνο παραδείγματα από το Κτήριο Β.2. Σε αυτό το σημείο πρέπει να διευκρινιστεί ότι τα όστρεα τρίτωνων χρησιμοποιούνται συχνά ως ρυτά και στον Μόγλο απαντούν με μεγάλη συχνότητα, όπως ήδη έχει καταδειχθεί. Ενδεικτικά, στον **Πίνακα 1** παρατηρείται στην Ψύρα η ανεύρεση ρυτών σε περιβάλλοντα που σχετίζονται με την προετοιμασία ή/και το μαγείρεμα φαγητού και την τέλεση γευμάτων στον όροφο των οικιών.

Ο όροφος, όπως ήδη έχει σχολιαστεί στο Υποκεφάλαιο 5.4, περιλαμβάνει τα δωμάτια διαμονής, στα οποία λαμβάνουν χώρα οι καθημερινές ασχολίες των ενοίκων, όπως είναι η τέλεση γευμάτων, η σύντομη προετοιμασία φαγητού, η υφαντουργία και δραστηριότητες που δεν αφήνουν υλικά κατάλοιπα, όπως η ανάπαυση. Δεν απουσιάζουν και περιπτώσεις τέλεσης οικοτεχνικών δραστηριοτήτων, καθώς διαπιστώνεται συχνά η παρουσία εργαλείων. Αντίθετα, τα δωμάτια του ισογείου ή υπογείου, περιορίζονται στην αποθήκευση αγαθών και πλεονάσματος, αλλά και στην διαμόρφωση εργαστηριακών χώρων. Στα Δωμάτια 4 και 10 της Οικίας AC, οι τρίτονες υποκαθιστούν άλλους τύπους ρυτών, οι οποίοι απουσιάζουν από το συγκεκριμένο αρχαιολογικό περιβάλλον, αλλά και γενικά από την οικία. Ανάλογη είναι η περίπτωση των οστρέων που εντοπίστηκαν στον Μόγλο, στην Θεατρική Περιοχή του Κτηρίου Β.2, η οποία ήταν χώρος κοινοτικών συναθροίσεων και τέλεσης γευμάτων. Επίσης, σε αυτή την περίπτωση, απουσιάζει η οποιαδήποτε αναφορά στην ανεύρεση ρυτών.

Ως ρυτό χρησιμοποιείτο, με σχετική βεβαιότητα, το πήλινο όστρεο τρίτονα από το Δωμάτιο 13 της Οικίας Eb στα Γουρνιά, χωρίς όμως να δημοσιεύονται άλλα αντικείμενα σε συνάφεια με αυτό. Επίσης, την χρήση ρυτού είχε το χάλκινο όστρεο στο Δωμάτιο 30 της Οικίας Cg. Τέλος, ένα ακόμα ρυτό σε μορφή πήλινου τρίτονα ήρθε στο φως στο Δωμάτιο 10 της Οικίας του Λόφου στα Γουρνιά μαζί με ένα ακόμα ωοειδές και αρκετά ιγδία, συνδέοντας το συγκεκριμένο αρχαιολογικό περιβάλλον με οικοτεχνικές δραστηριότητες²⁹³. Η ίδια εικόνα παρατηρείται και στην Οικία του Λάκκου. Εκτός από τους λαξευμένους λάκκους στο δάπεδο του δωματίου, εκ των οποίων ο ένας συνδέεται με αποχετευτικό αγωγό, οι χειρόμυλοι, αλλά και οι αμφορείς,

²⁹³ Με τις δραστηριότητες που λαμβάνουν χώρα σε εργαστήριο επεξεργασίας μαλλιού σχετίζονται τρίτονες και άλλα προχυτικά αγγεία, καθώς επίσης κύπελλα σε παλαιοανακτορικό ανασκαφικό περιβάλλον της Οικίας C.7 του Μόγλου. Μέσω των χημικών αναλύσεων που έγιναν στο περιεχόμενο των αγγείων, ανιχνεύθηκαν ιζήματα που υποδηλώνουν ότι τοποθετείτο μαλλί στο εσωτερικό τους, καθώς επίσης και ένα φυτό, το οποίο μοιάζει με κρόκο και λανθασμένα, πιθανότατα, οι τεχνίτες το είχαν συλλέξει προκειμένου να παραγάγουν χρώμα (Brogan και Koh 2011, 321-336).

τα κύπελλα και τα προχυτικά αγγεία υποδηλώνουν ότι στο δωμάτιο γινόταν επεξεργασία πρώτων υλών για την παραγωγή υγρού προϊόντος. Η αναφορά σε ένα ρυτό, κνωσιακής προέλευσης, χωρίς διευκρινίσεις που να αφορούν στην τυπολογία του, δυσκολεύει την ερμηνεία της χρήσης του αντικειμένου. Αν πρόκειται για κωνικό ρυτό ή ωοειδές, θα μπορούσε να χρησιμοποιείται ως χωνί ή φίλτρο για τον καθαρισμό του παραγόμενου προϊόντος από πιθανά ιζήματα.

Στο Κτήριο AB είναι δύο τα δωμάτια που εξετάστηκαν εξαιτίας της σημαντικής σκευής που προέκυψε από το εσωτερικό τους. Ειδικότερα, στο Δωμάτιο 12, το οποίο είναι ισόγειο, ήρθαν στο φως αρκετή θραυσμένη κεραμική, ανάμεσα στην οποία ένα μαγειρικό σκεύος, μερικά αδημοσίευτα λίθινα αγγεία, ένα ωοειδές ρυτό και ένα ρυτό σε σχήμα κεφαλής ταύρου, θραυσμένο και σε κακή κατάσταση, σε συνάφεια με ένα όστρεο τρίγωνο και έναν λίθινο λύχνο, του οποίου τμήματα εντοπίστηκαν σε τρία διαφορετικά δωμάτια. Το όστρεο έφερε οπή στην κορυφή του, με αποτέλεσμα να μπορεί να χρησιμοποιηθεί τόσο ως ρυτό, όσο και ως σάλπιγγα. Το γεγονός ότι εντοπίστηκαν κι άλλα δυο ρυτά στο δωμάτιο, καθιστά μάλλον βέβαιη την χρήση του ως ρυτό. Το πρόβλημα που αντιμετωπίζει ο μελετητής του εν λόγω δωματίου, είναι η απουσία του συνόλου των ανασκαφικών δεδομένων, ενώ γίνεται λόγος από τον Seager για ανακάλυψη θρανίου από βότσαλα στον βόρειο τοίχο. Όπως σχολιάστηκε ήδη στο Υποκεφάλαιο 5.3, το δωμάτιο θα μπορούσε να χρησιμοποιείτο ως χώρος αποθήκευσης της σκευής που χρησιμοποιείτο στον όροφο για την τέλεση συμποσίων.

Ένα ακόμα ρυτό σε σχήμα κεφαλής ταύρου βρέθηκε ανάμεσα στα κωνικά και ωοειδή ρυτά που κατέπεσαν από τον όροφο της Οικίας Cm στα Γουρνιά στο Δωμάτιο 58. Τρία ακόμα ρυτά σε σχήμα κεφαλής ταύρου βρέθηκαν στις οικίες Ac και Ad των Γουρνιών. Στην πρώτη περίπτωση τα ρυτά βρέθηκαν στο Δωμάτιο 20, έναν διάδρομο κατηφορικό, που οδηγούσε στο Δωμάτιο 21 το οποίο έφερε εγκατάσταση ληνού. Τα ρυτά σε σχήμα κεφαλής ταύρου εντοπίστηκαν σε συνάφεια με πέντε κωνικά ρυτά και δεν είναι σαφές αν βρέθηκαν *in situ* ή είχαν καταπέσει από τον όροφο, εκδοχή που είναι μάλλον είναι η πιθανότερη. Εξάλλου η παρουσία ρυτών σε εγκαταστάσεις ληνών είναι εξαιρετικά σπάνια έως ανύπαρκτη. Στην Οικία Ad, στο Δωμάτιο 24, επίσης αναφέρεται η ανεύρεση ρυτού σε σχήμα κεφαλής ταύρου χωρίς, ωστόσο, να αναφέρονται το ανασκαφικό περιβάλλον και τα συναφή με αυτό αντικείμενα.

Στις Οικίες AF και BS/BV παρατηρείται η χρήση πολλών ρυτών στον όροφο των κτηρίων, τα οποία κατέπεσαν στα δωμάτια του ισόγειου. Στην περίπτωση του Βόρειου Τομέα του Κτηρίου AF εντοπίστηκαν συνολικά, δεκατρία ρυτά. Ένα εξ αυτών ήταν ταυρόσχημο, και ανήκε στην επίκωση του ορόφου, πάνω από το Δωμάτιο 6. Ένα ρυτό βρέθηκε στο επίπεδο του δαπέδου του Δωματίου 8 και τα υπόλοιπα ανήκουν στους τύπους των κωνικών και ωσειδών ρυτών. Όλα προέρχονται από τον όροφο. Στην ερμηνεία του εν λόγω συνόλου ρυτών συμβάλλει η χρήση των δωματίων του ισόγειου.

Το Δωμάτιο 6 ήταν δίχως αμφιβολία μαγειρείο, ενώ στο Δωμάτιο 8 κυριαρχούν ανάλογα ευρήματα αν και σε μικρότερο αριθμό. Ως εκ τούτου, παρατηρείται στο ισόγειο μια ενιαία λειτουργία που αφορά ίσως στην προετοιμασία φαγητού. Παρόλα αυτά, και στον όροφο, τα μαγειρικά σκεύη είναι πολλά σε αριθμό, σε συνάφεια με αποθηκευτικά αγγεία, οστά ζώων, όστρεα, εργαλεία χειρός, υφαντικά βάρη, πύραυλα και πολυάριθμα, κωνικά ρυτά. Συνεπώς, εκτός από την διενέργεια γευμάτων, στον όροφο τελούνταν και οικοτεχνικές εργασίες, όπως η υφαντική τέχνη και η σύντομη επεξεργασία πρώτων υλών. Στον Νότιο Τομέα του Κτηρίου AF και πιο συγκεκριμένα στο Δωμάτιο 3A/B/C στην επίκωση της κατάρρευσης του κτηρίου, η οποία είναι ανάμεικτη και με ευρήματα από το επίπεδο του δαπέδου, ήρθε στο φως ένα ακόμα ταυρόσχημο ρυτό σε συνάφεια με κύπελλα και πρόχους, ένα μικρό, αποθηκευτικό αγγείο, λίθινα αγγεία, τα οποία είναι αδημοσίευτα και λίγα οστά ζώων και ψαριών. Συνεπώς, και σε αυτήν την περίπτωση το ρυτό συνδέεται με την τέλεση συμποτικών δρωμένων στον όροφο, ενώ στο ισόγειο στεγάζεται ένας εργαστηριακός χώρος.

Ο Koehl (2006, 307-8) πιστεύει ότι στον όροφο του Κτηρίου AF υπήρχε οικιακό ιερό στο οποίο τελούνταν συμπόσια με τελετουργικό χαρακτήρα. Στο μαγειρείο του ισόγειου, προετοιμάζονταν τα γεύματα, ενώ την ίδια ερμηνεία εκφράζει και για τα ρυτά από τον όροφο του Κτηρίου BS/BV. Πράγματι στο εν λόγω κτήριο παρατηρείται ανάλογη εικόνα, με την παρουσία κυπέλλων, προχυτικών αγγείων, αλλά και τραπεζών προσφορών. Αν ληφθούν υπόψη τα ρυτά και από την Βόρεια Οδό της Πλατείας, στην οποία κατέπεσαν ευρήματα από τον όροφο του κτηρίου, συνάγεται η διαπίστωση ότι τουλάχιστον δέκα κωνικά και ωσειδή ρυτά χρησιμοποιούνταν για την τέλεση συμποσίων. Ίδια εικόνα, αν και με λιγότερα δημοσιευμένα ευρήματα, παρατηρείται και στο Δωμάτιο 58 της Οικίας Cm στα Γουρνιά (**Πίνακας 2**). Κυριαρχούν τα ωσειδή και

κωνικά ρυτά, τα οποία κατέπεσαν από τον όροφο. Τα Δωμάτια του ισογείου, ανάμεσα στα οποία και το Δωμάτιο 58 ήταν αποθηκευτικά.

Ο Koehl (2006, 288-9) χαρακτηρίζει το σύνολο ρυτών του Δωματίου 58 τελετουργικό. Παραβλέπει το γεγονός ότι τα αντικείμενα έχουν πέσει από τον όροφο και εκφράζει τις αντιρρήσεις του για την χρήση του Δωματίου 58 ως αποθήκης αγαθών, λόγω της ανεύρεσης μόλις δύο πύθων, σε αντίθεση με τα ρυτά που είναι πολύ περισσότερα. Ως εκ τούτου, ισχυρίζεται ότι πρόκειται για μία αποθήκη τελετουργικής σκευής. Η ανασκαφέας, ωστόσο, αναφέρει ότι στο δωμάτιο βρέθηκαν, τουλάχιστον, δύο πίθοι, ενώ τα υπόλοιπα αντικείμενα εντοπίστηκαν διασκορπισμένα ανάμεσα και μέσα σε αυτούς καθώς είχαν πέσει από κάποιο δωμάτιο του ορόφου (Hawes et al. 1908, 39).

Ο συγγραφέας συνεχίζει προτείνοντας ότι η εν λόγω σκευή, μοιραζόταν στους κατοίκους της πόλης σε γιορτές οι οποίες αφορούσαν στον εορτασμό του τρύγου ή της ελαιοσυγκομιδής και χρησιμοποιείτο σε πομπικά δρώμενα που τελούνταν στους υπαίθριους χώρους της πόλης. Για να ενισχύσει την άποψή του, σχολιάζει την απουσία κυπέλλων από το εν λόγω σύνολο ρυτών. Τα κύπελλα, ωστόσο, είναι κυρίαρχα στις περιπτώσεις των Κτηρίων BS/BV και AF, αλλά και στην πλειονότητα των περιπτώσεων που έχουν εξετασθεί. Στην περίπτωση της Οικίας Cm πιθανότατα η πλημμελής καταγραφή των ευρημάτων και η δημοσίευση μόνο των πιο καλοδιατηρημένων και πολυτελών, είχε ως αποτέλεσμα την μη καταγραφή πολλών εξ αυτών. Ο ίδιος ο Seager αναφέρει ότι τουλάχιστον εβδομήντα αγγεία ήρθαν στο φως από την εν λόγω οικία και επρόκειτο για όσα εντοπίστηκαν σε καλή κατάσταση διατήρησης και με περίτεχνες διακοσμήσεις.

Ως αποθήκη τελετουργικής σκευής θεωρείται το Δωμάτιο 13 της Οικίας Ab στα Γουρνιά, στο οποίο βρέθηκαν πέντε κωνικά ρυτά. Το αρχαιολογικό περιβάλλον δεν αναφέρεται από την ανασκαφέα, ωστόσο αν ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι τα Δωμάτια 13-14-15 ήταν ημιυπόγεια και υφίσταντο οικοδομικές εργασίες κατά την στιγμή εγκατάλειψης του οικισμού, άρα θα έπρεπε να είναι άδεια, μπορεί να συναχθεί το συμπέρασμα ότι κατέπεσαν από τον όροφο, όπως παρατηρείται στην συντριπτική πλειονότητα των περιπτώσεων ανεύρεσης ρυτών. Ανάλογη είναι πιθανότατα και η περίπτωση της Οικίας Ef-Eg και ειδικότερα του Δωματίου 33, στο οποίο εντοπίστηκε συγκέντρωση ρυτών, χωρίς να δημοσιεύεται κανένα από αυτά.

Διαφορετική είναι η περίπτωση της Οικίας BQ, από την οποία ήρθαν στο φως δέκα ρυτά σε δωμάτιο του ισογείου, αποθηκευμένα. Ορισμένα από αυτά βρίσκονταν το ένα μέσα στο άλλο. Και γι αυτήν την περίπτωση ο Koehl (2006, 307) πιστεύει ότι πρόκειται για αποθήκευση τελετουργικών αντικειμένων, τα οποία χρησιμοποιούνταν σε πομπές που ξεκινούσαν από το λιμάνι, όπου και βρίσκεται η οικία και κατευθύνονταν προς την Πλατεία της Πόλης στην κορυφή του οικισμού. Την ίδια άποψη διατύπωσαν και οι ανασκαφείς. Πρόκειται, όμως, για μία οικία πλημμελώς ανεσκαμμένη με αποτέλεσμα να μην είναι στην διάθεσή μας όλα τα αρχαιολογικά δεδομένα. Τα ρυτά ήταν κωνικά, ωοειδή, καλαθόσχημα, ένα ταυρόσχημο, ένας τρίτωνας, κ.ά. Επρόκειτο για κνωσιακές εισαγωγές με εξαίρεση το ταυρόσχημο ρυτό.

Στην Ψύρα έχουν βρεθεί συνολικά εννέα ταυρόσχημα ρυτά και πέντε τουλάχιστον εξ αυτών έχουν κατασκευασθεί από την ίδια μήτρα. Ένα ταυρόσχημο ρυτό πανομοιότυπο με τα προαναφερθέντα, προέρχεται από το Ακρωτήριο της Θήρας, αποδεικνύοντας ότι η Ψύρα έκανε εξαγωγή των συγκεκριμένων τεχνέργων (Marinatos 1984, 20, εικ. 11). Συνοψίζοντας, το σύνολο των ρυτών από την Οικία BQ βρισκόταν αποθηκευμένο στο δωμάτιο, είτε ως εισαγωγές από την Κνωσό που είχαν πρόσφατα καταφθάσει στο λιμάνι, είτε επρόκειτο να εξαχθούν σε άλλες περιοχές του Αιγαίου. Η Ψύρα θα μπορούσε να αποτελεί εμπορικό σταθμό για τα μινωικά πλοία πριν αυτά συνεχίσουν το εμπορικό ταξίδι τους προς άλλες περιοχές. Παρόλα αυτά, η πιθανότερη εκδοχή είναι ότι τα αντικείμενα αυτά χρησιμοποιούνταν ως σκεύη επίδειξης στα γεύματα του ορόφου και στο Δωμάτιο 1 αποθηκεύονταν μετά από κάθε χρήση τους, όπως παρατηρήθηκε και σε άλλες περιπτώσεις.

Στην Πλατεία της Πόλης τα ρυτά είναι επίσης πολυάριθμα και βάσει των συνευρημάτων σχετίζονται με καθημερινές δραστηριότητες των ενοίκων των οικιών που βρίσκονται περιμετρικά της Πλατείας. Δεν αποκλείεται να είναι πεσμένα αντικείμενα από τους ορόφους των οικιών αυτών. Δεν συνοδεύονται από άλλα αντικείμενα τα οποία να μπορούν να τεκμηριώσουν την τέλεση ιεροπραξιών. Παρόλα αυτά, η παρουσία των επτά ρυτών θα μπορούσε να συμβάλει στην υποστήριξη της τέλεσης πομπικών δρωμένων από το λιμάνι προς την Πλατεία, όπως έχουν υποστηρίξει τόσο οι ανασκαφείς όσο και άλλοι μελετητές. Αποτελεί ένδειξη για μία τέτοια χρήση, όπως και η περίπτωση της Δυτικής Αυλής του Ανακτορικού Κτηρίου των Γουρνιών.

Εκεί, επίσης, εντοπίστηκε ένα κωνικό ρυτό. Είναι άλλωστε γνωστή η χρήση των κωνικών ρυτών σε πομπικά δρώμενα από τοιχογραφικές αναπαραστάσεις.

Παρόλα αυτά, πρέπει να τονισθεί το γεγονός ότι πολύ λίγα ρυτά *in situ* ή και καθόλου έχουν βρεθεί στους μεγάλους αύλειους χώρους των οικισμών. Το πρόβλημα που προκύπτει με την ερμηνεία αυτή, δεν είναι το ενδεχόμενο χρήσης των κωνικών ρυτών σε πομπικές τελετουργίες, αλλά ότι αυτό δεν αποδεικνύεται σαφώς από τα ανασκαφικά δεδομένα. Τουναντίον, τα ρυτά απαντούν έστω και μεμονωμένα στην πλειονότητα των νεοανακτορικών οικιών. Οι μόνες αξιόπιστες ενδείξεις χρήσης των ρυτών σε πομπές παραμένουν οι εικονογραφικές μαρτυρίες. Επίσης, τόσο τα ταυρόσχημα ρυτά, όσο και τα κωνικά, απουσιάζουν από εκείνους τους αύλειους χώρους, στους οποίους έγινε αναφορά στο Υποκεφάλαιο 5.4 και οι οποίοι φέρουν ενδείξεις τέλεσης κοινοτικών συμποσίων. Επίσης, τα κωνικά αλλά και τα ταυρόσχημα ρυτά απουσιάζουν τόσο από τα ταφικά περιβάλλοντα όσο και από τα ιερά κορυφής διαχρονικά²⁹⁴. Το γεγονός αυτό οδήγησε τον Δαβάρα στο συμπέρασμα, *ex silentio* βέβαια, ότι τα ρυτά είναι αγγεία καθημερινής χρήσης (Davaras 1988, 45-54). Ακόμα και στα ιερά κορυφής, τα οποία συνεχίζουν να λειτουργούν κατά την Νεοανακτορική Εποχή²⁹⁵, δεν εντοπίζονται ανάμεσα στα άλλα αντικείμενα της σκευής τους, ενώ η χρήση τους από τις οικίες κατά το ίδιο χρονικό διάστημα βρίσκεται στην πλήρη άνθησή της.

Αντίθετα, μέρος της σκευής τελετουργικού συμποσίου, είναι το ρυτό σε σχήμα κυπέλλου από την ΥΜΙΒ επίχωση του Δωματίου 13 στο Ανακτορικό Κτήριο στα Γουρνιά. Στο εν λόγω Δωμάτιο έλαβε χώρα κοινοτική γιορτή που αφορούσε, ίσως, στον εορτασμό της συγκομιδής των καρπών από τις δενδροκαλλιέργειες της περιοχής και πιο συγκεκριμένα του ροδιού. Επίσης, αμφιβόλου χαρακτήρα είναι τα ρυτά που κατέπεσαν στο Δωμάτιο 1.1 του Κτηρίου Β.2 στον Μόχλο, το ένα εκ των οποίων είναι ωοειδές. Στα συνευρήματά τους περιλαμβάνονται ηθμοπυξίδες, οι οποίες συχνά συνδέονται με την αρωματοποιία ή με την φαρμακευτική (Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη 1987, 55-68). Δεν αποκλείεται τα ρυτά, επίσης, να συνέβαλλαν στην παραγωγή αρωμάτων

²⁹⁴ Μοναδική εξαίρεση αποτελεί το ιερό κορυφής του Αγίου Γεωργίου στο Βουνό των Κυθήρων. Εκεί εντοπίστηκαν δέκα μικρογραφικά και σε φυσικό μέγεθος κωνικά ρυτά, ένα μικρογραφικό ωοειδές και ένα μικρογραφικό κύπελλο-ρυτό στον τύπο του Stemmed-cup (Sakellarakis 1996, πιν. 22b, 23a).

²⁹⁵ Πρόκειται για τα ιερά κορυφής του Γιούχτα, Βρύσινα, Κόφινα, Πετσοφά, Τραόσταλου και Πρινιά.

και αιθέριων ελαίων. Ωστόσο, πιθανότερη εκδοχή είναι η χρήση των ηθμοπυξίδων ως επιτραπέζιων ή/και τελετουργικών αγγείων καθώς φέρουν διακόσμηση σχεδόν πάντα.

Σημαντική παρατήρηση στις υπό μελέτη οικίες είναι ότι σε αρκετές περιπτώσεις η καταγραφή της σκευής δεν έγινε καταγράφοντας ανασκαφικά περιβάλλοντα, με αποτέλεσμα η μελέτη των συναφειών να είναι δύσκολη έως αδύνατη. Παρατηρείται και από παλαιότερες μελέτες, ότι τα ρυτά απαντούν κατά κόρον σε οικιακά περιβάλλοντα και σε μικρότερους αριθμούς σε ανακτορικά περιβάλλοντα. Αυτό ενδεχομένως παρατηρείται γιατί οι πράξεις στις οποίες χρησιμοποιούνται δεν βρίσκονται υπό ανακτορικό έλεγχο. Στην πλειονότητα των περιπτώσεων που εξετάστηκαν, τα ρυτά είναι πεσμένα από τον όροφο, ενώ μόνο στην περίπτωση της Οικίας ΒQ της Ψύρας βρέθηκαν σε δωμάτιο του ισογείου και μάλιστα αποθηκευμένα, το ένα μέσα στο άλλο.

Ο εντοπισμός ρυτών σχεδόν σε κάθε νεοανακτορική οικία και σε ανακτορικά περιβάλλοντα αν και λιγότερο συχνά και η ταυτόχρονη απουσία τους διαχρονικά από τους χώρους λατρείας, όπως είναι οι τάφοι και τα ιερά κορυφής αποδυναμώνουν την άποψη περί χρήσης τους ως ένα αμιγώς τελετουργικό αντικείμενο, εκτός αν πρόκειται για ένα αγγείο που χρησιμοποιείται ως τελετουργικό σκεύος μόνο σε οικιακές και οικιστικές τελετές.

Εντελώς αντίθετη είναι η εικόνα από την Ζάκρο, όπου στο ανάκτορο εντοπίζεται η πλειονότητα των ρυτών, ενώ στην πόλη έχουν έλθει στο φως ελάχιστα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το λίθινο, ταυρόσχημο ρυτό που κατέπεσε σε δωμάτιο του ισογείου από τον όροφο του Ισχυρού Κτηρίου (Πλάτων 2000, 60). Αυτό σημαίνει ότι η δραστηριότητα με την οποία σχετίζονται τα ρυτά, λαμβάνει χώρα κατά κύριο λόγο στο ανάκτορο και όχι στις οικίες. Σε αυτό το σημείο, όμως, πρέπει να τονισθεί το εξής. Τα ρυτά δεν αποτελούν ένα ενιαίο είδος κεραμεικής. Διαιρούνται σε υποκατηγορίες και η κάθε μία από αυτές ενδεχομένως χρησιμοποιείτο για διαφορετικούς σκοπούς. Στην Ζάκρο απαντά μεγάλος αριθμός κωνικών ρυτών, ακόμα και λίθινων και γενικά εκείνων που διακρίνονται για την επιμέλεια της κατασκευής και της διακόσμησής τους. Στις οικίες θα είχε ενδιαφέρον να δει κανείς ποια είδη ρυτών εντοπίζονται και να γίνουν συγκρίσεις, οι οποίες θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε ευρύτερες ερμηνείες που αφορούν στην χρήση των συγκεκριμένων αντικειμένων.

Τα επτά ρυτά από την Πλατεία της Πόλης είναι πιθανότερο ότι κατέπεσαν από τις οικίες που περιβάλλουν την περιοχή, όπως συνέβη και στην Βόρεια Οδό της Πλατείας, τα ρυτά της οποίας κατέπεσαν από το Κτήριο BS/BV. Επιπλέον, η τυπολογία των ρυτών από την Πλατεία, αφορά σε μόλις ένα κωνικό ρυτό, ενώ τα υπόλοιπα είναι κύπελλα και άλλα καθημερινής χρήσης αγγεία, τα οποία χρησιμοποιήθηκαν ως ρυτά με την διαμόρφωση μιας δευτερογενούς οπής στον πυθμένα²⁹⁶.

Ένα ακόμα στοιχείο που πρέπει να σχολιασθεί είναι, ότι τα ρυτά απαντούν σε συνάφεια με αγγεία πόσης και πρόχυσης και συνδέονται με την τέλεση συμποσίων και γευμάτων στον όροφο των οικιών. Ανάλογη εικόνα διαπιστώνεται και στις περιπτώσεις που εξετάστηκαν στην παρούσα εργασία. Τόσο στις Οικίες AF, BS/BV από την Ψύρα, στις Οικίες Cm, Ab, Ef-Eg, όσο και στο Κτήριο B.2 του Μόχλου τα ρυτά είναι πεσμένα από τους ορόφους σε δωμάτια του ισογείου ή του υπογείου επιπέδου. Στο Κτήριο B.2 προκαλεί εντύπωση η ανεύρεση μόλις δύο κωνικών ρυτών, παρά το γεγονός ότι θεωρείται από την εποχή της ανακάλυψής του ως το «Τελετουργικό Κτήριο» του οικισμού (**Πίνακας 3**). Το ίδιο μπορεί να αναρωτηθεί κανείς και για την περίπτωση της «Οικίας της Κυρίας/ The House of the Lady with the Ivory Pyxis», η οποία αν και έχει ερμηνευθεί ως η κατοικία μια ιέρειας, απουσιάζουν εκείνα τα αντικείμενα που θεωρούνται αμιγώς τελετουργικά, όπως είναι τα ρυτά ή τα ειδώλια. Ανάλογη εντύπωση προκαλεί ο πολύ μικρός αριθμός ρυτών στο Ανακτορικό Κτήριο των Γουρνιών, αν αναλογιστεί κανείς τις δεκάδες παραδειγμάτων από τις οικίες της πόλης. Αυτό δεν μπορεί να είναι τυχαίο και σχετίζεται με δραστηριότητες που λάμβαναν χώρα κυρίως στις οικίες.

Οι πιθανότερες ερμηνείες χρήσης των ρυτών είναι δύο. Η πρώτη αφορά στην μετάγγιση ενός υγρού από έναν πίθο σε ένα μικρότερο αγγείο (δηλ. χρησιμοποιούνταν ως χοάνες), όπως είναι ο αμφορέας ή η πρόχους, με τα οποία ανασκάπτονται συχνά στο ίδιο στρωματογραφικό περιβάλλον. Το ρυτό βυθίζεται στο πίθο με το κρασί ή το λάδι και γεμίζει σταδιακά μέσω της δευτερεύουσας οπής. Το ύψος των κωνικών ρυτών δεν ενοχλεί σε μια τέτοια περίπτωση διότι δεν χρειάζεται να βυθιστούν ολόκληρα μέσα στον πίθο. Στην συνέχεια το περιεχόμενο μπορεί να αδειάσει σε ένα άλλο μικρότερο

²⁹⁶ Δεν είναι σαφές αν οι οπές αυτές διαμορφώνονται πριν ή μετά την όπτηση. Δεν διευκρινίζεται στην δημοσίευση.

δοχείο²⁹⁷. Η δευτερεύουσα οπή μπορούσε να σφραλιστεί είτε με ένα κομμάτι ξύλο ή με ξύλινες τάπες ή ακόμα και με το δάχτυλο, καθώς επρόκειτο για μία διαδικασία που γινόταν αμέσως. Το υγρό προϊόν δεν έμενε στο ρυτό για πολύ χρόνο. Η επιλογή να χρησιμοποιούνται τόσο επιμελημένα αγγεία και όχι απλά κύπελλα και δοχεία, τα οποία θα μετατρέπονταν σε ρυτά, οφείλεται στην επιδίωξη επίδειξης. Η πλειονότητα των ρυτών που εντοπίστηκαν στην Οικία Cm αλλά και γενικότερα τα πήλινα, κωνικά ρυτά διακρίνονται για την ιδιαίτερη επιμέλεια στην κατασκευή αλλά και για την διακόσμησή τους. Ως εκ τούτου, οι ιδιοκτήτες τους θέλουν να επιδείξουν την υψηλή αισθητική και ευμάρεια από τις οποίες διέπονται οι κατοικίες τους (**εικ. 249 και 250**).

Η δεύτερη ερμηνεία αφορά στην λειτουργία των ρυτών ως φίλτρων. Πιο αναλυτικά, τα ρυτά σε αρκετές περιπτώσεις εντοπίστηκαν σε συνάφεια με εργαλεία, ή ακόμα και πλησίον εγκαταστάσεων με ληνό, με χειρόμυλους και με ηθμοπυξίδες. Λαμβάνοντας υπόψη την εξαιρετικά αναλυτική μελέτη του Koehl (2006, 333) ως προς τις μηχανικές ιδιότητες ενός κωνικού και ωσειδούς ρυτού θα μπορούσαν ενίοτε να χρησιμοποιούνται ως ηθμοί ίσως σε συνδυασμό με άλλα αγγεία. Τέτοιου είδους παραδείγματα ωστόσο είναι πολύ λίγα και όχι περοερχόμενα από το Αιγαίο. Ενδιαφέρον είναι το παράδειγμα ενός κωνικού ρυτού από την Τελ ελ Ντάμπα το οποίο βρέθηκε μαζί με έναν ηθμό ο οποίος ταιριάζει απόλυτα στο πρωτεύον άνοιγμα (**εικ. 251**). Ένα ακόμα παράδειγμα προέρχεται από την Ugarit, εισηγμένο από την Κύπρο (Yon 1980, no. 2, pl. XIII.3+5).

Ενδέχεται, συνεπώς, τα ρυτά να χρησιμοποιούνταν για να φιλτράρουν το κρασί από πιθανά ιζήματα και να το μεταγγίζουν σε κύπελλα και άλλα δοχεία. Αναλυτικότερα, τα ρυτά συνέβαλλαν προκειμένου να μεταφέρονται τα υγρά σε μικρότερα δοχεία όπως οι πρόχοι ή οι αμφορείς, χωρίς τα ιζήματα ή/και τις ακαθαρσίες, που συσσωρεύονταν στους πίθους. Τα ιζήματα μπορούν να δημιουργηθούν είτε μέσα στον πίθο κατά την διάρκεια ζύμωσης, είτε ακόμα και μέσα σε μικρότερα αγγεία. Χαρακτηριστικά είναι τα παραδείγματα των ιζημάτων που βρέθηκαν στο ανάκτορο Τελ Κάμπρι στο σημερινό Ισραήλ. Σε αυτό βρέθηκαν ιζήματα αρωματισμένου κρασιού όχι μόνο στους πίθους τεσσάρων αποθηκευτικών δωματίων, αλλά και σε μικρότερα αγγεία, στα οποία ο οίνος παρέμενε για μικρότερο χρονικό διάστημα (Koh et al. 2014, 1, 3-16). Η προσθήκη

²⁹⁷ Ο στενός, κυλινδρικός λαιμός και το πεπλατυσμένο χείλος σε ορισμένα ρυτά, συνέβαλλε τόσο στο να στέκονται πιο σταθερά στο δοχείο μέσα στο οποίο βυθίζονταν χωρίς την παρουσία ανθρώπου να τα κρατά, αλλά και στο να τα κρατά κάποιος από τον λαιμό, ειδικά στις περιπτώσεις που δεν έφεραν λαβή.

αρώματος στο κρασί, με καρυκεύματα και βότανα, θα γινόταν μέσα στον ίδιο τον πίθο, κατά την διάρκεια της ζύμωσης, προκειμένου να αποκτήσει το παραγόμενο προϊόν ενιαία και με την ίδια ισορροπία την επιθυμητή γεύση. Επίσης, προστίθεντο φυτά, γνωστά για την αντιπαρασιτική τους δράση. Συνεπώς, η διήθηση του οίνου, τόσο για την απομάκρυνση των ιζημάτων, αλλά και των αρωματικών/συντηρητικών παραγόντων, ήταν απαραίτητη. Ο λόγος που χρησιμοποιούνταν, πιθανώς, με αυτόν τον τρόπο τα ρυτά και όχι οι συνηθισμένοι ηθμοί, οι οποίοι ανευρίσκονται επίσης στα αρχαιολογικά περιβάλλοντα, ίσως αφορούσε στην εξυπηρέτηση σκοπών επίδειξης. Εξού και η χρήση των ρυτών σε σχήμα κεφαλής ταύρου σε συμποτικά δρώμενα στον όροφο. Συνεπώς, τα ρυτά θα χρησιμοποιούνταν μόνο σε συγκεκριμένες περιστάσεις.

Τα ρυτά σε σχήμα κεφαλής ταύρου, αλλά και τα υπόλοιπα ταυρόσχημα ρυτά απαντούν επίσης με αρκετά μεγάλη συχνότητα στα οικιακά περιβάλλοντα. Η επιλογή της απεικόνισης της κεφαλής του ταύρου, αλλά και η κυριαρχία αυτού του τύπου κατά την Νεοανακτορική Εποχή, έναντι άλλων ζωόμορφων κεφαλών, δεν μπορεί παρά να ενέχει συμβολισμούς. Παρόλα αυτά, απουσιάζουν από περιβάλλοντα όπως είναι τα ιερά κορυφής και οι τάφοι, αν και είναι ελάχιστες οι γνωστές μέχρι σήμερα νεοανακτορικές ταφικές θέσεις. Η παρουσία των προαναφερθέντων ρυτών, κατά κύριο λόγο, σε περιβάλλοντα τα οποία σχετίζονται με τις συμποτικές δραστηριότητες που λάμβαναν χώρα στον όροφο των οικιών καθώς επίσης στα ανάκτορα είναι κυρίαρχη. Αποτελούν σχεδόν σε κάθε περίπτωση μέρος ενός συνόλου ρυτών, κυπέλλων, προχυτικών σκευών και λοπάδων. Τα εν λόγω ρυτά μάλιστα, χρησιμοποιούνται επιλεκτικά στους ορόφους, διότι εκεί τελούνται τα επίσημα και εκλεκτικά δρώμενα. Σπάνια απαντούν μεμονωμένα συνήθως σε αποθέτες θεμελίωσης, οι οποίοι επίσης αποτελούν την ανάμνηση μιας συμποτικής τελετουργίας.

Βάσει των οικιών που εξετάστηκαν, η πλειονότητα των ταυρόσχημων ρυτών προέρχεται από την Ψύρα. Στο Κτήριο AF εντοπίστηκαν ένα ταυρόσχημο και ένα σε σχήμα κεφαλής ταύρου σε θραυσμένη κατάσταση. Στο Κτήριο AB εντοπίστηκαν τρία ρυτά, στο Δωμάτιο 12, ανάμεσά τους και ένα ρυτό σε σχήμα κεφαλής ταύρου, σε κακή κατάσταση διατήρησης. Στις Οικίες Ac και Ad αποκαλύφθηκαν επίσης πήλινα ρυτά σε σχήμα κεφαλής ταύρου σε αποσπασματική κατάσταση. Ως εκ τούτου, διαπιστώνεται ότι η θραύση των ρυτών και ειδικά όσων είναι σε σχήμα κεφαλής ταύρου, ενίοτε θραύονται. Επίσης, όσα ανευρίσκονται σε αποθέτες, είναι θραυσμένα, όπως και η

πλειονότητα των αντικειμένων που επιχώνεται σε αυτούς. Αυτό συμβαίνει είτε εξαιτίας της τελετουργικής θραύσης τους, με σκοπό την απομάκρυνση του κακού, μέσω του θορύβου, είτε εξαιτίας της επίχωσης μόνο τμημάτων των αντικειμένων ως tokens, όπως εύστοχα έχει επισημάνει ο Rehak.

Συμπεράσματα

Οι προαναφερθείσες ερμηνευτικές προσεγγίσεις, εξηγούν το φαινόμενο της συχνής παρουσίας ρυτών, έστω και μεμονωμένων, σε κάθε οικία της Νεοανακτορικής Εποχής. Μπορεί να είναι ένα απλό κύπελλο με οπή στην βάση του, είτε ένα εξαιρετικής επιμέλειας ρυτό σε σχήμα κεφαλής ταύρου. Ρυτά όπως είναι οι πρόχοι ή τα κύπελλα και τα λοπάδια με μια απλή οπή στην βάση τους απαντούν συχνότερα. Αντίθετα, τα κωνικά, τα ωσειδή ή όσα είναι σε σχήμα κεφαλής ταύρου, απαντούν σπανιότερα. Στο Ακρωτήριο της Θήρας έχουν εντοπιστεί ρυτά σε κάθε κτήριο από όσα έχουν ανασκαφεί μέχρι σήμερα. Δεν λειτουργούσαν ως τελετουργικά αντικείμενα σε όλες τις περιπτώσεις (Koehl 2006, 265), ωστόσο φαίνεται ότι αποτελούσαν αναφαίρετο τμήμα της οικιακής σκευής. Η κυκλοφορία τους κατά την ΥΜΙΑ-B περίοδο είναι ευρύτατη και παρατηρούνται ενδοκοινοτικές, εμπορικές ανταλλαγές²⁹⁸.

Πολύ συχνά η ερμηνεία των ρυτών ως τελετουργικών αντικειμένων βασίζεται στην εικονογραφία. Εκτός από τις γνωστές πομπικές παραστάσεις στους τάφους Αιγυπτίων αξιωματούχων, αρκετά είναι τα παραδείγματα πιθανής απεικόνισης ρυτών στις αιγαιακές τοιχογραφίες. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της Σαρκοφάγου της Αγ. Τριάδας, το οποίο έχει συμβάλει όσο κανένα άλλο στην ερμηνεία των ρυτών ως δοχείων για την συλλογή του αίματος του θυσιασθέντος ταύρου. Τα αγγεία που απεικονίζονται να κρατούν οι γυναικείες μορφές έχουν ταυτιστεί με κωνικά ρυτά από μία σειρά μελετητών (Long 1974, 36–7, Marinatos 1986, 25–7, Burke 2005, 411-415). Κωνικό ρυτό θεωρείται και το αγγείο που βρίσκεται κάτω από τον βωμό συλλέγοντας το αίμα του ταύρου χύνοντάς το απευθείας στο έδαφος ως προσφορά στις χθόνιες δυνάμεις της φύσης.

²⁹⁸ Εκτός από το ταυρόσχημο ρυτό, που κατασκευάστηκε στην Ψύρα αλλά βρέθηκε στο Ακρωτήριο της Θήρας, ένα ακόμα εντοπίστηκε στο Παλαίκαστρο στο Δωμάτιο 4 του Συγκροτήματος Δ που αποτελεί ζευγάρι με ένα αντίστοιχο από την Ψύρα, το οποίο δεν αποκλείεται να είχε κατασκευασθεί από τον ίδιο κεραμέα. Στο Δωμάτιο αυτό παρατηρείται συγκέντρωση δεκαοκτώ ρυτών, κωνικών και ωσειδών (Bosanquet 1902–1903, 284, Bosanquet and Dawkins 1923, 49, Mountjoy 1984, 193–194).

Ωστόσο, τα εν λόγω αγγεία φέρουν δύο, κάθετες λαβές, χαρακτηριστικό που δεν παρατηρείται στα κωνικά ρυτά, ενώ η δεύτερη λαβή του αγγείου στο οποίο συλλέγεται το αίμα, είναι ορατή κοντά στο πόδι του βωμού. Τα αγγεία αυτά θα πρέπει να ερμηνευθούν ως καδόσχημα αγγεία ή κωνικοί κρατήρες τυπικοί της ΥΜΙΙ περιόδου, οι οποίοι εμπεριείχαν υγρά προϊόντα, κυρίως κρασί. Η Μαντζουράνη (Mantzourani 1995, 127) έχει ήδη εκφράσει παρατηρήσεις σχετικά με την λανθασμένη ταύτιση των εν λόγω αγγείων με ρυτά. Χαρακτηριστικό καδόσχημο αγγείο, σαν αυτά που απεικονίζονται στην Σαρκοφάγο της Αγίας Τριάδας, αποτελεί αυτό που εντοπίστηκε στα Ανεμόσπηλια (εικ. 251α).

Συνοψίζοντας, τα ρυτά, ανεξάρτητα από την τυπολογία τους, απαντούν σε περιβάλλοντα που σχετίζονται με την τέλεση συμποτικών δρωμένων και γευμάτων στον όροφο των οικιών, ωστόσο είναι αισθητή η απουσία τους από αύλειους χώρους (EX2 στον Μόγλο, AC10 στην Ψύρα και ΝΔ Αυλή στα Γουρνιά), όπου τελούνταν κοινοτικές συναθροίσεις υπό την οργάνωση συμποτικών δρωμένων. Δεν αποκλείεται, ωστόσο, οι τρίτωνες να τα υποκαθιστούσαν. Στις οικίες όπου τα ευρήματα υποδηλώνουν την ενασχόληση του ενοίκου με την μεταλλοτεχνία ή/και το εμπόριο τα ρυτά απουσιάζουν ή εντοπίζονται μεμονωμένα. Επίσης, είναι αξιοσημείωτη η πολύ μειωμένη η παρουσία ρυτών στον Μόγλο, ενώ αντίθετα στην Ψύρα και στα Γουρνιά απαντούν σε μεγάλες συγκεντρώσεις σε αρκετές οικίες, ίσως λόγω εντόπιας παραγωγής. Συνεπώς, η χρήση των ρυτών παρατηρείται σε κοινότητες οι οποίες παράγουν ρυτά, καθώς πρόκειται για έναν τύπο κεραμικής πιθανότατα ιδιαίτερα απαιτητικό ως προς τις μηχανικές του ιδιότητες, άρα και ιδιαίτερα δαπανηρό ως προς την αγορά του. Εξού και προκύπτουν ενδοκοινοτικές ανταλλαγές ρυτών, που είναι φιλοτεχνημένα από τον ίδιο τεχνίτη. Κατά συνέπεια, είναι ένα πολυτελές και ειδικό αντικείμενο, το οποίο δεν παράγεται ευρύτατα. Ενδέχεται η πλειονότητα των ρυτών που απαντά στην ανατολική Κρήτη, να είναι εισηγμένη από την Κνωσό, όπως το σύνολο ρυτών από την Οικία ΒQ της Ψύρας, ή του Συγκροτήματος Δ στο Παλαίικαστρο. Αυτές οι ενδοκοινοτικές ανταλλαγές εξυπηρετούν και σκοπούς επίδειξης μέσω της απόκτησης πολυτελών αντικειμένων. Πολύ συχνά, όπου δεν είναι δυνατή η απόκτηση ενός κωνικού ή ωοειδούς ρυτού, μετατρέπονται τα άλλα είδη οικιακής σκευής (κύπελλα, λοπάδες, πρόχοι κ.ά.) σε ρυτά, ή χρησιμοποιούνται τα

όστρεα τριτώνων. Στα Γουρνιά που υπάρχει εξειδικευμένο προσωπικό κεραμέων, το οποίο παράγει ρυτά, οι τρίτωνες είναι πολύ περιορισμένοι έως σπάνιοι.

Μέσω των ρυτών κατά την διάρκεια γευμάτων, ενδεχομένως δημόσιων, σε μία οικία καθίσταται εφικτή τόσο η εύκολη μετάγγιση του οίνου, όσο και το φιλτράρισμά του από ακαθαρσίες, αρωματικά φυτά και καρυκεύματα, αλλά κυρίως επιτυγχάνεται η απομάκρυνση του ιζήματος. Η δευτερογενής οπή, έκλεινε πιθανώς είτε με την βοήθεια μιας ξύλινης σφήνας (ξύλινου πώματος) ή με το δάχτυλο.

Ιδιαίτερα πολυτελές, θα ήταν ένα ταυρόσχημο ρυτό και κυρίως ένα ρυτό σε σχήμα κεφαλής ταύρου. Αυτός είναι ο λόγος που δεν εντοπίζονται λίθινα ρυτά, κανενός τύπου, στις οικίες των υπό εξέταση θέσεων, καθώς απαιτούνται περισσότερο εξειδικευμένες γνώσεις, αλλά και δαπανηρές πρώτες ύλες. Εξαίρεση αποτελούν, όχι όμως σε μεγάλους αριθμούς, τα παραδείγματα από τις επαύλεις της κεντρικής Κρήτης και λίγα παραδείγματα από τα κεντρικά ανάκτορα του νησιού. Παρόλα αυτά, το κενό καλύπτεται με πλήρινα ταυρόσχημα ρυτά και με ρυτά σε σχήμα κεφαλής ταύρου, που απαντούν σε ορισμένες οικίες και χρησιμοποιούνταν στον όροφο. Ο Petit, ερμήνευσε μάλλον σωστά τα ρυτά σε σχήμα κεφαλής ταύρου, θεωρώντας τα αγγεία πολυτελείας της ελίτ, τα οποία δεν συνδέονται απαραίτητα με την τέλεση ιεροπραξιών, σίγουρα όμως σχετίζονται με την επίδειξη. Επίσης, δεν αποκλείεται, να αποτελούν στοιχείο ταυτότητας μιας συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας. Δηλαδή, δικαίωμα κατοχής ενός ρυτού σε σχήμα κεφαλής ταύρου, θα μπορούσαν να έχουν μόνο οι φορείς κοινωνικής και πολιτικής εξουσίας. Αυτό συνεπάγεται, πιθανότατα, και την θρησκευτική εξουσία καθώς η μινωική κοινωνία διέπεται από συμβολισμούς και θρησκευτικότητα.

Τέλος οι οικίες στις οποίες εντοπίζονται ρυτά (κυρίως ταυρόσχημα, κωνικά, ωσειδή κ.τ.λ) δεν ξεχωρίζουν από τις υπόλοιπες ως προς την πολυτέλεια της κατασκευής ή ως προς το μέγεθός τους. Λόγου χάριν, η Οικία Cm στα Γουρνιά είναι μία οικία που ακολουθεί τον αρχιτεκτονικό συρμό της πόλης χωρίς διαφοροποιήσεις και περιείχε μία από τις μεγαλύτερες συγκεντρώσεις επιμελημένης κατασκευής ρυτών. Αντίθετα, στην Οικία C.3 στον Μόγλο, παρά την επιβλητικότητα της αρχιτεκτονικής της, δεν εντοπίστηκαν ρυτά. Αναλόγως, στην Οικία AC στην Ψύρα, η οποία θεωρείται κοινοτικό ιερό, δεν απαντούν ρυτά. Ως εκ τούτου, γεννώνται απορίες αναφορικά με την αμιγώς τελετουργική χρήση των ρυτών, ενώ σίγουρα κάθε αντικείμενο θα πρέπει πάντα να ερμηνεύεται λαμβάνοντας υπόψη το συγκεκριμένο.

Μέρος III. Κύπελλα.

Σύνθεση δεδομένων και συζήτηση

Τα κύπελλα απαντούν στο σύνολο των νεοανακτορικών οικιών σε ποικιλία σχημάτων, αλλά και αριθμού συγκέντρωσης. Χαρακτηριστικός τύπος και σχετιζόμενος διαχρονικά με τελετουργικά δρώμενα είναι τα κωνικά κύπελλα, τα οποία απαντούν σχεδόν σε κάθε ανασκαφικό περιβάλλον και έχουν μακρά ιστορία χρήσης στην μινωική Κρήτη. Στις μελέτες που έχουν διεξαχθεί μέχρι σήμερα, επιβεβαιώνεται ότι τα κωνικά κύπελλα, αποτελούν ένα τύπο εύχρηστο και εξαιρετικά πρακτικό για κάθε είδους δραστηριότητα. Αυτό εξηγεί και την ευρύτατη χρήση του κεραμεικού τροχού για την μαζική και γρήγορη κατασκευή τους (Berg 2004, 79).

Κατά μία άποψη τα κωνικά κύπελλα εμφανίζονται για πρώτη φορά κατά την ΠΜΙΙΙ-ΜΜΙΑ στην πεδιάδα της Μεσαράς (Rupp και Tsiporoulou 1999, 735-8, Wiener 2011, 355-359) και πιο συγκεκριμένα είτε στα πλευρικά, αποθηκευτικά δωμάτια των θολωτών τάφων, είτε στους πλακόστρωτους, εξωτερικούς χώρους που σταδιακά αρχίζουν να διαμορφώνονται εκείνη την περίοδο με σκοπό τις κοινοτικές συναθροίσεις. Ωστόσο, κωνικά κύπελλα απαντούν στα ταφικά περιβάλλοντα, ήδη από την ΠΜΙΙ, και η χρήση τους αυξάνεται και μαζικοποιείται κατά την ΠΜΙΙΙ-ΜΜΙΑ στις περιοχές που προαναφέρθηκαν. Αυτό παρατηρείται παντού σε όλες τις σημαντικές ταφικές θέσεις του νησιού (Wiener 2011, 355-6). Επίσης, μεγάλη συγκέντρωση κωνικών κυπέλλων απαντά και στο Σπήλαιο του Σκοτεινού (Tyree, Kanta και Robinson 2008, 179-185), στο οποίο τελούνταν κοινοτικά γεύματα κατά την ΜΜ και ΥΜ περίοδο. Από την ΜΜΙΙ κι ύστερα παρατηρούνται κοινά τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά στα κύπελλα, ιδίως στα κωνικά, ακόμα και μεταξύ διαφορετικών θέσεων (Gillis 1990γ, 59, 94).

Σταδιακά, και καθώς γίνεται η μετάβαση προς την Νεοανακτορική Εποχή εμφανίζεται αυστηρή τυποποίηση των κωνικών κυπέλλων (Gillis 1990α, 90 και 1990β, 100), ενώ κατά την προχωρημένη φάση της (ΥΜΙΑ-Β) παρατηρούνται περιοχές με μεγάλες συγκεντρώσεις κυπέλλων που έχουν κατασκευασθεί από τον ίδιο, πιθανότατα, κεραμέα εξαιτίας της μαζικής παραγωγής τους και της υψηλής σχετικά ομοιογένειας από την οποία διέπονται (Gillis 1990γ, 92, Rupp και Tsiporoulou 1999, 738). Η Gillis (1990, 76-78, 143-144) μελετά τα δείγματα κυπέλλων από το Παλαίκαστρο και καταδεικνύει

την πολυποίκιλη χρήση τους ως λύχνων, προχυτικών σκευών, κυπέλλων για το τάισμα μικρών παιδιών, άλλα και ως ρυτών ή ηθμών με την δημιουργία οπής ή οπών στην βάση τους. Κατά συνέπεια, χωρίς να είναι βέβαιη σχετικά με την χρήση τους, λόγω των πολλαπλών τεχνικών και τυπολογικών χαρακτηριστικών που παρατηρούνται σε αυτά, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι εφαρμογές τους ήταν πολλές, ενώ αποκλείει να χρησιμοποιούνταν ως μαγειρικά σκεύη κατά την ΥΜΙ. Στα ΜΜΙΙΙ Μάλια αναφέρει την αποκάλυψη κυπέλλων που χρησιμοποιούνταν ως μαγειρικά σκευή, ωστόσο, κατά την ΥΜΙ, στην ίδια θέση, εγκαταλείπεται αυτή η χρήση, ενώ παρατηρείται η λειτουργία τους ως λύχνοι. Ακόμα μία άποψη που έχει διατυπωθεί σχετικά με την χρήση των κωνικών ρυτών είναι η σίτιση των εργατών σε μεγάλης εμβέλειας κοινοτικά έργα (π.χ. ανάκτορα, επαύλεις)²⁹⁹, ωστόσο πρόκειται για μία μερίδα εξαιρετικά μικρή που δεν αρκεί για να χορτάσει ένας ενήλικας. Η παρουσία των κωνικών κυπέλλων είναι σημαντική και σε άλλες θέσεις του Αιγαίου, όπως η Αγ. Ειρήνη της Κέας, η Φυλακωπή της Μήλου αλλά και το Ακρωτήρι της Θήρας. Στις συγκεκριμένες περιοχές, επίσης, παρατηρείται αρκετά μεγάλη τυποποίηση, η οποία οδήγησε σε συγκριτικές μελέτες μεταξύ των θέσεων αλλά και με την Κρήτη, με σκοπό την κατανόηση του μηχανισμού διάδοσης της χρήσης των κωνικών κυπέλλων σε εκτός Κρήτης περιοχές (Gillis 1990, 98-117, Berg 2004, 74-79).

Στις τρεις υπό μελέτη θέσεις, κυρίαρχα είναι τα άωτα, ακόσμητα, κωνικά κύπελλα, ενώ για τα μόνωτα κύπελλα αν και απαντούν, ο αριθμός τους είναι σαφέστατα μικρότερος. Η Gillis (1990α, 90, 1990γ, 94) πιστεύει ότι τα μόνωτα κύπελλα χρησιμοποιούνταν για την κατανάλωση ζεστών ροφημάτων. Επιπλέον, παρατηρούνται αρκετά συχνά αλλά όχι σε συγκεντρώσεις κύπελλα που φέρουν προχολή, πήλινα ή λίθινα, τα οποία χρησιμοποιούνταν για να περιέχουν κάποια υγρή ή παχύρρευστη ουσία. Δεν απουσιάζουν επίσης εκείνα τα κύπελλα, τα οποία φέρουν οπή και ενδεχομένως χρησιμοποιούνταν ως ρυτά, ή χοάνες, όπως έχει ήδη αναφερθεί (Koehl 2006, 11, ill. 6,7). Παρακάτω θα σχολιαστούν μόνον εκείνες οι περιπτώσεις για τις οποίες μπορούν να διατυπωθούν, έστω και μερικώς τεκμηριωμένα, υποθέσεις εργασίας αναφορικά με την χρήση τους.

α) Η χρήση των κυπέλλων σε μαγειρικά/αποθηκευτικά περιβάλλοντα

²⁹⁹ Υπό αυτό το πρίσμα εξηγείται και η μεγάλη συγκέντρωση κωνικών κυπέλλων σε οικία της ΥΜΙΙΑ2 περιόδου των Μυκηνών (Shelton 2010, 195-196).

Στην Οικία AC της Ψύρας αρκετά κωνικά κύπελλα αποκαλύπτονται στο Δωμάτιο 4, το οποίο είναι ισόγειο και πιθανότατα λειτουργούσε ως ο προθάλαμος αλλά και ως η κουζίνα της οικίας, διότι εντοπίστηκαν αρκετά μαγειρικά σκεύη σε αυτό. Τα κύπελλα θα μπορούσαν να χρησιμεύουν ποικιλοτρόπως, είτε ως δοχεία συστατικών για το μαγείρεμα, είτε ως κουτάλες ή/και αγγεία πόσης. Ανάλογη είναι και η χρήση των κυπέλλων στο μαγειρείο που στέγαζε το Δωμάτιο 6 της Οικίας AF. Στο Υπόστυλο Δωμάτιο 4A-B της Οικίας AB εντοπίστηκαν κύπελλα μόνωτα ή άωτα, σε μικρό αριθμό, τα οποία ενίοτε φέρουν διακόσμηση. Βρέθηκαν σε συνάφεια με άλλα αντικείμενα καθημερινής χρήσης όπως είναι οι λεκανίδες για την σύντομη προετοιμασία φαγητού, τα προχυτικά αγγεία και ένα πιθοειδές αγγείο με την απεικόνιση συμβόλων. Τα κύπελλα σε αυτόν τον χώρο, ο οποίος λειτουργούσε ως αποθηκευτικός και ίσως μαγειρικός, όπως σχολιάστηκε στο Υποκεφάλαιο 5.2, ήταν αποθηκευμένα προκειμένου να χρησιμοποιηθούν σε άλλο δωμάτιο, ή χρησιμοποιούνταν και στο ίδιο το δωμάτιο ως αγγεία πόσης, ιδίως τα μόνωτα. Τα τελευταία έφεραν συνήθως διακόσμηση, ως εκ τούτου χρησιμοποιούνταν ως αγγεία επίδειξης κατά την διάρκεια γευμάτων (Gillis 1990γ, 101). Επίσης, άλλες κατηγορίες κυπέλλων ή λοπαδίων μπορούσαν να περιέχουν τροφή. Πιθανότατα, πρόκειται για έναν χώρο προετοιμασίας των γευμάτων/συμποσίων που λάμβαναν χώρα είτε στο Δωμάτιο 12³⁰⁰ ή πιθανότερα σε κάποιο από τα δωμάτια του ορόφου.

Η χρήση των κυπέλλων στο Δωμάτιο BS1 αφορά στις εργασίες που τελούνται σε ένα μαγειρείο βάσει των ευρημάτων που εντοπίστηκαν σε αυτό, όπως είναι τα μαγειρικά αγγεία, το απανθρακωμένο ξύλο ελιάς κ.ά. Στον όροφο, πάνω από το Δωμάτιο BS1 ήρθαν στο φως πολυάριθμα κύπελλα και λοπάδια σε συνάφεια με προχυτικά αγγεία, μαγειρικά σκεύη, εργαλεία χειρός και μία λίθινη επιφάνεια εργασίας. Ενδεχομένως, και το δωμάτιο αυτό χρησιμοποιείτο ως μαγειρείο, στο οποίο όμως παραγόταν και κάποιο υγρό προϊόν μετά από σύντομη επεξεργασία. Ένα κύπελλο στον τύπο του *stemmed cup* το οποίο φέρει οπή στη βάση είχε μάλλον την χρήση φίλτρου ή/και χοάνης κατά την διάρκεια των οικοκυρικών, παραγωγικών δραστηριοτήτων³⁰¹.

³⁰⁰Στο δωμάτιο αυτό δεν βρέθηκαν αγγεία πόσης ή λοπάδια γιατί αποθηκεύονταν στο Δωμάτιο 4 A-B.

³⁰¹Η Gillis (1990γ, 39) μελέτησε αρκετά κύπελλα με οπή στην βάση σε ανασκαφικά περιβάλλοντα στην Κνωσό. Βάσει της συνάφειάς τους με άλλα ευρήματα καθημερινής χρήσης, αναρωτιέται αν θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ως καλούπια για τυρί, στα οποία τοποθετείτο το προϊόν προκειμένου να στραγγίξει από την υγρασία.

Στον Μόγλο, στα υπόγεια, αποθηκευτικά δωμάτια της Οικίας C.3, στα οποία βρέθηκαν τουλάχιστον δώδεκα πίθοι, ήρθαν στο φως κύπελλα τα οποία λειτουργούσαν ως κουτάλες για το άδειασμα των πίθων. Παρόμοια ήταν η χρήση, ορισμένων τουλάχιστον, εκ των κυπέλλων που βρέθηκαν στο Δωμάτιο 39 της Οικίας Ef-Eg.

Το Δωμάτιο 17 του Ανακτορικού Κτηρίου των Γουρνιών είναι όπως έχει ήδη διατυπωθεί, μαγειρείο ή τραπεζαρία, βάσει των κινητών ευρημάτων. Κυριαρχούν τα κύπελλα, οι λοπάδες και τα πύραυλα, ενώ εντοπίστηκαν τουλάχιστον πέντε τράπεζες προσφορών. Τα κύπελλα λειτουργούσαν τόσο ως δοχεία πόσης όσο και ως δοχεία για την τοποθέτηση φαγητού.

β) Η χρήση των κυπέλλων σε οικοτεχνικά περιβάλλοντα

Τα κύπελλα απαντούν αρκετά συχνά σε οικοτεχνικά περιβάλλοντα. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι τα κύπελλα, διαφορετικής τυπολογίας που βρέθηκαν στο Δωμάτιο 3A/B/C του Νότιου Τομέα του Κτηρίου AF της Ψύρας. Εκτός από την χρήση τους ως αγγεία πόσης, θα μπορούσαν να χρησιμεύσουν και ως δοχεία πρώτων υλών, καθώς στο δωμάτιο κυριαρχούν εργαλεία, ένα ιγδίο, λεπίδες οψιανού, ορεία κρύσταλλος, πήλινες μήτρες κ.ά. Αν και υπάρχουν αμφιβολίες σχετικά με τον αδιατάρακτο χαρακτήρα της στρωματογραφίας του Δωματίου BV1 του Κτηρίου BS/BV, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι τα κύπελλα που ανασύρθηκαν από το εσωτερικό του, σχετίζονται με τις δραστηριότητες ενός εργαστηρίου. Βρέθηκαν σε συνάφεια με τριπήρες, ιγδία, υφαντικά βάρη, λίθινα εργαλεία, λεπίδες και πυρήνες οψιανού, ορεία κρύσταλλος κ.ά. Επίσης, ήταν έντονη η παρουσία της ηφαιστειακής κίσηρης και γεννά ερωτήματα σχετικά με την χρήση της σε ένα τέτοιο περιβάλλον.

Ενδεχομένως, όπως έχει ήδη αναφερθεί, το Δωμάτιο I.4 της Οικίας C.3 στον Μόγλο ήταν εργαστήριο παραγωγής χρώματος, εξαιτίας της υψηλής συγκέντρωσης σε αυτό οστρέων τύπου *Hexaplex*. Ως εκ τούτου, τα οκτώ κωνικά κύπελλα που βρέθηκαν στο εσωτερικό του χρησιμοποιούνταν ως δοχεία για την τοποθέτηση του χρώματος. Ήδη από την Προανακτορική Εποχή απαντούν ίχνη χρώματος εντός των κυπέλλων (Gesell 1985, 7-17). Ωστόσο, στο συγκεκριμένο δωμάτιο η παρουσία του ειδώλιου πιθήκου, δεν αποκλείει την τελετουργική χρήση του δωματίου, εκτός κι αν το ειδώλιο έχει χαρακτήρα αποτροπαϊκό, σχετιζόμενο με την συγκεκριμένη βιοτεχνική δραστηριότητα. Οικοτεχνικού χαρακτήρα είναι πιθανότατα η χρήση των κυπέλλων στο

Δωμάτιο 2 της Οικίας του Λάκκου στα Γουρνιά. Διατηρούνται κάποιες επιφυλάξεις ως προς την χρήση του δωματίου για την προετοιμασία τροφής, γιατί τουλάχιστον ένα μαγειρείο βρισκόταν στον όροφο. Το Δωμάτιο 2 σχετίζεται, πιθανότατα, με την παραγωγή κάποιου υγρού προϊόντος. Τα κύπελλα είναι τόσο κωνικά όσο σφαιρικά και μόνωτα και εντοπίζονται σε συνάφεια με αμφορείς, προχυτικά σκεύη και ιγδία μέσα σε λάκκους εργασίας. Ο ένας εκ των λάκκων έφερε και αγωγό παροχέτευσης ακαθαρσιών, πιθανότατα, έξω από το δωμάτιο.

Μεγάλη συγκέντρωση κωνικών κυπέλλων έχει βρεθεί και στην ήδη σχολιασθείσα Οικία Π.1 από τον Πετρά και πιο συγκεκριμένα στο Δωμάτιο Ε. Επίσης, στο δωμάτιο αυτό ανασκάφηκαν αγωγοί, οι οποίοι οδηγούσαν εκτός του δωματίου. Τα κύπελλα αριθμούσαν σε περισσότερα από 100 και βρέθηκαν αποθηκευμένα σε ένα ερμάριο. Το δωμάτιο είναι ο βασικός χώρος των εργασιών που τελούνταν στην οικία, βάσει των ευρημάτων που ήρθαν στο φως σε αυτό, ενώ η ανασκαφέας πιστεύει ότι τα κύπελλα χρησιμοποιούνταν τόσο σε συμποτικές και μαγειρικές δραστηριότητες, όσο και σε οικοτεχνικές εργασίες. Στο επίκεντρο των συμποτικών πράξεων, θεωρεί ότι βρίσκεται η κατανάλωση οίνου, καθώς πρόκειται για ένα είδος ποτού που το γνωρίζουν όλες οι κουλτούρες και συμβάλλει στο να δημιουργεί οικείο περιβάλλον ανάμεσα σε ανθρώπους που δεν γνωρίζονται μεταξύ τους. (Rupp και Tsiropoulou 1999, 729-739).

Σχετικό με την αποθήκευση μεταλλικών αντικειμένων και πιθανότατα με την κατεργασία μετάλλων είναι το Δωμάτιο 15 του νότιου τομέα του Ανακτορικού Κτηρίου των Γουρνιών. Τα ευρήματα αφορούν κυρίως σε πίθους, μεταλλικά καρφιά και ένα τάλαντο κασσίτερου. Συνεπώς, τα κύπελλα που βρέθηκαν στις επιχώσεις που ερευνήθηκαν θα εξυπηρετούσαν είτε την οικοτεχνική, είτε την αποθηκευτική χρήση του. Αν και τα αντικείμενα προέρχονται όλα από επιχώσεις- «γεμίσματα», όλες περιλαμβάνουν υλικά κατάρρευσης του ίδιου του δωματίου. Η ύπαρξη του αγωγού, ο οποίος επικοινωνεί με τα όμορα στα δυτικά δωμάτια συμπλήρωνε την εικόνα ενός δωματίου με τα προαναφερθέντα χαρακτηριστικά. Η απόδοση στο δωμάτιο μεταλλοτεχνικών δραστηριοτήτων, αποδεικνύεται και από το γειτονικό του Δωμάτιο 16, που όπως ήδη έχει αναφερθεί σε προηγούμενο κεφάλαιο (5.4), κυριαρχούν τα μεταλλικά αντικείμενα και τα ευρήματα που αφορούν στην διοίκηση. Μία ακόμα περίπτωση μεγάλης συγκέντρωσης κωνικών κυπέλλων, σχετιζόμενη με οικοτεχνικές αλλά και μεταλλοτεχνικές δραστηριότητες, είχε βρεθεί στο Ακρωτήρι της Θήρας, στα

Δωμάτια Δ8 και Δ8α του Τομέα Δ7. Εκεί κατέπεσε μεγάλος αριθμός κυπέλλων από τον όροφο του κτηρίου, μαζί με τριβείο για το άλεσμα δημητριακών, μικρά αποθηκευτικά αγγεία, εστία, πολλά άλλα θραυσμένα αγγεία, ένα μεγάλο σύνολο μολύβδινων υφαντικών βαρών, ένα χάλκινο εγχειρίδιο, ένα μολύβδινο αντικείμενο σε σχήμα σταυρού, ένα άμορφο κομμάτι μολύβδου και ένα χάλκινο ξυράφι. Τέλος, εντοπίστηκαν πήλινοι σωλήνες, ενδεχομένως για να αποβάλλονται σε εξωτερικό χώρο τυχόν ακαθαρσίες (Marinatos 1970-1, 14-16, πιν. 17).

γ) Η χρήση των κυπέλλων σε συμποτικά (feasts) και άλλα τελετουργικά δρώμενα

Και στις τρεις υπό μελέτη θέσεις, εντοπίζονται ανασκαφικά περιβάλλοντα, τα οποία σχετίζονται με την τέλεση γευμάτων ή συμποσίων στα οποία συμμετείχε μεγάλος αριθμός ανθρώπων. Η συγκέντρωση, κυρίως σε ανοιχτούς χώρους, για την τέλεση αυτών των δρωμένων έχει ήδη σχολιασθεί σε προηγούμενο κεφάλαιο. Στον πιθανό Χώρο 10 της Οικίας AC περιλαμβάνονται κωνικά κύπελλα ανάμεσα σε προχυτικά αγγεία μαγειρικά σκεύη, λοπάδια, οστά ζώων ίχνη πυράς αλλά και το θραύσμα ενός ζωόμορφου ειδωλίου. Το ειδώλιο είναι το αντικείμενο που καθιστά περισσότερο πιθανό τον συμβολικό χαρακτήρα του γεύματος και διακρίνει το προαναφερθέν ανασκαφικό σύνολο από αυτό μιας κοινής κουζίνας.

Στον όροφο του Κτηρίου AF, και πιο ειδικά πάνω από το Δωμάτιο 6, τα κύπελλα αποτελούν μέρος των γευμάτων που λάμβαναν χώρα σε αυτόν. Ενδέχεται να λειτουργεί ταυτόχρονα και χώρος προετοιμασίας της τροφής, διότι αναφέρονται και μαγειρικά σκεύη, καθώς επίσης ίχνη απανθρακωμένου ξύλου. Παρόλα αυτά, προκαλεί εντύπωση η απουσία αναφοράς σε οστά ζώων ή ψαριών. Ίσως ο χώρος καθαριζόταν μετά το γεύμα, ή απλώς ο αριθμός των ανθρώπων που συμμετείχαν σε αυτό δεν ήταν μεγάλος. Οι δραστηριότητες, επίσης, θα μπορούσαν να περιλαμβάνουν κυρίως την κατανάλωση υγρών προϊόντων. Το γεγονός ότι από την επίχωση που κατέπεσε στο Δωμάτιο 6 προέκυψε και τμήμα ενός ρυτού σε σχήμα κεφαλής ταύρου, ενισχύει την πρόταση, ότι το εν λόγω ανασκαφικό σύνολο αφορούσε σε συμποτικά δρώμενα. Ο χώρος πάνω από το Δωμάτιο 8 του Κτηρίου AF σχετίζεται διαχρονικά με την τέλεση δημόσιων γευμάτων και έχει ταυτιστεί με οικιακό ιερό λόγω της παρουσίας πολλών κωνικών ρυτών. Ωστόσο, οι μελετητές συνήθως δεν δίνουν προσοχή συνολικά στα αντικείμενα που απαντούν μαζί με τα ρυτά μέσα στο πλαίσιο μιας συγκριτικής εξέτασης του υλικού. Τα κύπελλα, σε ποικιλία τύπων, είναι κυρίαρχα σε συνάφεια με μαγειρικά

σκευή, προχυτικά αγγεία, ιγδίο, εργαλείο χειρός, οστά πτηνών και θηλαστικών και τα ρυτά. Είναι σαφές ότι πρόκειται για μία περιοχή στην οποία τελούνται μαγειρικές δραστηριότητες και ενδεχομένως γεύματα οικογενειακού ή/και πιο δημόσιου χαρακτήρα. Ο αριθμός των κυπέλλων, ωστόσο, δεν είναι τόσο μεγάλος ώστε να χαρακτηριστεί κοινοτική η φύση των γευμάτων, ωστόσο αποτελούν τελετουργικά δρώμενα καθώς παρατηρείται η χρήση παρόμοιας σκευής σε όλες τις περιπτώσεις.

Στο Δωμάτιο που βρισκόταν πάνω από το BS1 του Κτηρίου BS/BV γίνεται λόγος για την αποκάλυψη πολλών κωνικών κυπέλλων, τα οποία δεν περιγράφονται από τους ανασκαφείς. Ωστόσο, λαμβάνοντας υπόψη την παρουσία προχυτικών αγγείων και τραπεζών προσφορών, καθίσταται πιθανή η χρήση τους στην τέλεση γευμάτων. Θα πρέπει να ληφθούν υπόψη και τα αντικείμενα που κατέπεσαν από το συγκεκριμένο δωμάτιο στην Βόρεια Οδό της Πλατείας. Πιο συγκεκριμένα, τρία κύπελλα που έφεραν οπή στην βάση τους προκειμένου να χρησιμοποιηθούν ως χοάνες ή/και φίλτρα κατά την μετάγγιση του οίνου από το ένα αγγείο στα άλλο και δύο κωνικά ρυτά. Τέλος, απαντούν εργαλεία χειρός μαζί με ένα κομμάτι ορείας κρυστάλλου, ένα μαγειρικό σκεύος και ένα πυρήνα οψιανού.

Στον Μόγλο από τα Δωμάτια του ορόφου της Οικίας C.3 ήρθαν στο φως αρκετά κύπελλα αν και δεν είναι λεπτομερώς δημοσιευμένα και οι ανασκαφείς εκφράζουν δυσκολία διάκρισης των ευρημάτων του ορόφου και του δαπέδου μετά την κατάρρευση του κτηρίου. Τα κύπελλα που ανήκαν στον όροφο ήταν ποικίλης τυπολογίας και αποτελούσαν ενδεχομένως σκευή για την τέλεση γευμάτων, αν ληφθούν υπόψη και τα συνευρήματά τους, όπως τα προχυτικά αγγεία, λίθινα δοχεία, ένας λίθινος κέρνος με κοιλότητες και μία τράπεζα προσφορών.

Σε αποθέτες θεμελίωσης τα κύπελλα απαντούν πολύ συχνά ως αντικείμενα που αποτέλεσαν την σκευή μίας προηγηθείσας τελετουργικής πράξης. Τελετουργική είναι, πιθανότατα, η χρήση ενός άωτου, κωνικού κυπέλλου από τον Νότιο Τομέα του Κτηρίου AF. Εντοπίστηκε ανεστραμμένο, δίπλα στο θρανίο, στη ΝΔ γωνία του Δωματίου AF3B, μαζί με τρία όστρεα. Πρόκειται για έναν αποθέτη θεμελίωσης, ο οποίος διαμορφώθηκε κατά την έναρξη της τρίτης οικοδομικής φάσης του δωματίου. Στην Οικία C.1 στον Μόγλο, επίσης, ήρθε στο φως αποθέτης θεμελίωσης, στην κεντρική, υπόστυλη αίθουσα της οικίας, η οποία θεμελιώθηκε μέσα στην ηφαιστειακή

τέφρα από την έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας. Τα κύπελλα, ένα μόνωτο και ένα άωτο, κωνικό εντοπίστηκαν μαζί με δύο πρόχους.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η συγκέντρωση εξηντατεσσάρων (64) κωνικών κυπέλλων στην πλακόστρωτη περιοχή EX1, στα ΝΑ του Κτηρίου Β.2 στον Μόγλο. Οι Brogan και Koh (2008β, 131) συνδέουν τα κύπελλα με τα γεύματα που τελούνταν στην Θεατρική Περιοχή του Κτηρίου (EX2), στην ΝΔ Πτέρυγα. Ωστόσο, η ανεύρεση ιχνών φωτιάς στο εσωτερικό τους, αποδεικνύει την χρήση τους ως λύχνων κατά την διάρκεια των νυχτερινών ωρών και αυτό είναι ένα στοιχείο, το οποίο οι συγγραφείς δεν λαμβάνουν υπόψη³⁰². Επίσης, η απόσταση ανάμεσα στις δύο περιοχές είναι μεγάλη και δεν θα ήταν δυνατό, οι άνθρωποι που γευμάτιζαν στην Θεατρική Περιοχή, στα ΝΔ, να συγκεντρώνονταν και στην ΝΑ περιοχή του κτηρίου για τον ίδιο λόγο. Κάτω από την πλακόστρωση του EX1 σε στρώμα ΜΜΠΙ-ΥΜΙ βρέθηκαν εστίες και αδιαμφισβήτητες ενδείξεις μαγειρέματος τροφής. Το πιθανότερο είναι ότι κατά την ΥΜΙΑ-Β οι δραστηριότητες αυτές μεταφέρθηκαν στα ΝΔ, σε μια περιοχή στην οποία διαμορφώνονται θρανία και όπου μπορεί να καθίσει μικρή ομάδα ανθρώπων και να γευματίσει. Εκεί τα κύπελλα, αλλά και τα υπόλοιπα αντικείμενα της σκευής, σχετίζονται με την τέλεση γευμάτων. Στον EX1 δεν μπορεί να απαντήσει κανείς με βεβαιότητα γιατί συγκεντρωνόταν πλήθος κρατώντας λύχνους. Δεν αποκλείεται να πρόκειται για κάποια κοινοτική δραστηριότητα, ενδεχομένως συμβολικού χαρακτήρα, η οποία λάμβανε χώρα μετά την δύση του ηλίου. Τέλος, πιθανή συμποτική τελετουργία υποδηλώνεται και στο Δωμάτιο 1.1. του Κτηρίου Β.2 στο οποίο ένα κωνικό κύπελλο βρέθηκε ανεστραμμένο πάνω σε τάλαντο χαλκού.

Μία μεγάλη συγκέντρωση ανεστραμμένων κωνικών κυπέλλων βρέθηκε στην Οικία Β στον Λόφο των Γυψάδων. Τα κύπελλα βρέθηκαν γύρω από τον κεντρικό πεσσό και προφανώς τοποθετήθηκαν σε ανεστραμμένη θέση μετά το τέλος κάποιας τελετουργίας που λάμβανε χώρα σε αυτό, η οποία ή περιλάμβανε την τέλεση συμποσίου ή προσφορών, γιατί στο εσωτερικό των κυπέλλων ταυτίστηκε απανθρακωμένη, φυτική ύλη. Στα τρία υπόστυλα δωμάτια της οικίας, πιστεύεται ότι δεν προκύπτουν λόγοι

³⁰²Στον Μόγλο τα κωνικά κύπελλα χρησιμοποιούνται συχνά ως λύχνοι, γεγονός που έχει αποδειχθεί από αναλύσεις, βάσει των ιχνών φωτιάς που εντοπίζονταν στο εσωτερικό τους, αλλά και των λιπιδίων που περιείχαν ως κατάλοιπα λιπαρής ουσίας που χρησιμοποιείτο για την συντήρηση της φωτιάς. Πιο αναλυτικά, απεδείχθη ότι κατά την ΥΜΙ, χρησιμοποιείτο ευρύτατα το κερι μέλισσας ως φωτιστική ύλη (Evershed et al. 1997, 979-981).

μηχανικής για την κατασκευή των πεσσών, άρα κατά συνέπεια εξυπηρετούν σκοπούς τελετουργικών δρωμένων (Hogarth 1900, 74-77). Παρόλα αυτά, η απουσία άλλων ευρημάτων σε συνάφεια με τα κύπελλα δυσκολεύουν την διατύπωση αξιόπιστης ερμηνείας. Η χρήση της οικίας κυμαίνεται από από την ΜΜΙΙΙ έως και την ΥΜΙΑ/Β περίοδο.

Επίσης, πιθανή τελετουργική χρήση είχαν τα ενεπίγραφα κωνικά κύπελλα που βρέθηκαν σε ΜΜΙΙΙΒ-ΥΜΙΑ επίχωση (αν και δεν υπάρχει βεβαιότητα όσον αφορά στην στρωματογραφία) σε υπόστυλο δωμάτιο στην ΝΑ Οικία της Κνωσού. Τα κύπελλα βρέθηκαν σε συνάφεια με πιθοειδές αγγείο, ωστόσο ερμηνεύονται ως χρησιμοί ή μαγικές ρήσεις τα σύμβολα Γραμμικής Α που έχουν γραφεί στο εσωτερικό τους (Evans 1921, 587-588, 613-616, Μπάνου 2000, 196).

Μεγάλη συγκέντρωση κωνικών κυπέλλων αποκαλύφθηκε στην Οικία D.4 του Μόχλου. Ο ανασκαφέας κάνει λόγο για εκατοντάδες από αυτά να έχουν βρεθεί το ένα μέσα στο άλλο πεσμένα στα δωμάτια του ισογείου, ενώ τα πιο πολλά είχαν καταπέσει από τον όροφο στο Δωμάτιο 11. Στο ίδιο ανασκαφικό περιβάλλον ανήκει και μία ηθμοπυξίδα καθώς επίσης τρία μαγειρικά σκεύη. Στον όροφο της Οικίας D.4 στεγαζόταν το μαγειρείο, αλλά και ο χώρος στον οποίο οι ένοικοι μπορούσαν να παραθέτουν γεύματα με την συμμετοχή πολλών δεκάδων ανθρώπων. Τα δεδομένα αυτά έρχονται σε αντίθεση με την άποψη των Brogan και Koh (2008β, 130-1), οι οποίοι ισχυρίζονται ότι στα Κτήρια Β.2 και D.4 δεν υπάρχουν μαγειρεία διότι είναι τελετουργικά κέντρα³⁰³.

Στην περιοχή όπου βρίσκεται το Δωμάτιο 13 στο Ανακτορικό Κτήριο των Γουρνιών, παρατηρείται παράδοση στην τέλεση κοινοτικών γευμάτων. Κατά την ΜΜΙΙΙ περίοδο, στην θέση του Δωματίου 13, υπήρχε ένα μικρό τετράγωνο δωμάτιο. Σύμφωνα με τις αρχαιολογικές ενδείξεις τελούνταν κοινοτικά γεύματα έξω από αυτό, στην περιοχή της ΝΔ Αυλής, αν πράγματι ισχύει ότι ήταν διαμορφωμένη ήδη από την ΜΜΙΒ περίοδο. Αυτό υποστηρίζεται από την αποκάλυψη τουλάχιστον 294 αγγείων, όπως κωνικών κυπέλλων και λοπαδίων, μικρογραφικών αγγείων, οστών ζώων, ψαριών και οστρέων.

³⁰³Στην εν λόγω δημοσίευσή τους, οι συγγραφείς κάνουν λάθος αναφερόμενοι στην Οικία D4 ως D5. Επίσης, στο Κτήριο Β.2 πέραν της θεατρικής περιοχής, στην οποία μαγειρευόταν φαγητό και τελούνταν γεύματα, δεν γνωρίζουμε όλα τα δεδομένα από τα δωμάτια του ορόφου της Δυτικής Πτέρυγας του κτηρίου, διότι δεν είναι προς το παρόν δημοσιευμένα.

Στο εσωτερικό του δωματίου φυλασσόταν η σκευή των γευμάτων, ανάμεσα στην οποία ένα πύραυνο και μία μεγάλη κύλικα. Το γεύμα αυτό θεωρείται από τους ανασκαφείς μία πράξη που αφορούσε στην θεμελίωση της MMIII φάσης του κτηρίου.

Κατά την περίοδο της YMIB, όταν και διαμορφωνόταν η νέα αρχιτεκτονική μορφή του ανακτορικού κτηρίου στα νότια, αλλάζει ριζικά η προαναφερθείσα περιοχή, όπου μεταξύ άλλων οικοδομικών εργασιών διαμορφώνεται και το Δωμάτιο 13 στην μορφή που σώζεται σήμερα. Στην φάση αυτή, ανήκουν τουλάχιστον 300 αγγεία, εκ των οποίων η πλειονότητα ανήκει σε πολλά άωτα, κωνικά κύπελλα, κωδωνόσχημα και ωοειδή. Ορισμένα εξ αυτών ήταν αναποδογυρισμένα και έφεραν κίσσηρη στο εσωτερικό τους. Βρέθηκαν σε συνάφεια με ένα κύπελλο-ρυτό (stemmed cup) και με πολλά οστά ζώων, υπολείμματα φλούδας σταφυλιών, καρπούς ροδιών και σπόρους σύκων.

δ) Αδιάγνωστη χρήση

Τα κωνικά κύπελλα καθίσταται σαφές ότι χρησιμοποιούνταν για κάθε είδους δραστηριότητα, πρακτική και τελετουργική (Wiener 2011, 361). Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα, ενίοτε, να είναι δύσκολη η ερμηνεία της χρήσης τους. Δύσκολη είναι η διατύπωση μίας τεκμηριωμένης ερμηνείας σχετικά με τα κωνικά και μόνωτα κύπελλα, τα οποία βρέθηκαν μέσα στον αγωγό της δεξαμενής/impluvium του Κτηρίου Β.2 στον Μόγλο. Ίσως να χρησιμοποιούνταν για τον καθαρισμό του αγωγού από τυχόν ιζήματα, ακαθαρσίες κ.ά. ωστόσο δεν είναι ιδιαίτερα πιθανό κάτι τέτοιο. Τα συγκεκριμένα κύπελλα ίσως απορρίφθηκαν εκεί βιαστικά κατά την YMIB περίοδο, ίσως την στιγμή εγκατάλειψης του οικισμού. Πιθανότατα σχετίζονται με τους αποθηκευτικούς χώρους στα δυτικά. Εκτός κι αν τα impluvia είχαν κάποια χρήση πέραν της κυκλοφορίας του αέρα και του φωτισμού, όπως είναι η συλλογή του βρόχινου νερού. Ωστόσο, δεν πρόκειται για μία δεξαμενή με αρκετό βάθος ώστε να είχε μια τέτοια λειτουργία.

Συμπεράσματα

Συνοψίζοντας, στις υπό εξέταση θέσεις τα κύπελλα έχουν ποικίλες χρήσεις, και αυτό παρατηρείται διαχρονικά στη μινωική Κρήτη. Εξαιρούνται τα μόνωτα κύπελλα, τα οποία συνήθως φέρουν επιμελημένη διακόσμηση και θα πρέπει να θεωρούνται αποκλειστικά κύπελλα πόσης και επίδειξης, ενδεχομένως ζεστών ροφημάτων. Όσον αφορά συγκεκριμένα στη μελέτη των κωνικών κυπέλλων, διαπιστώνεται ένα

σημαντικό μεθοδολογικό πρόβλημα. Εξαιτίας της μαζικής παραγωγής και διαχρονικής χρήσης τους στη μινωική Κρήτη και λαμβάνοντας υπόψη τον συντηρητικό χαρακτήρα μιας τελετουργίας, η οποία δεν υπόκειται εύκολα σε αλλαγές, αντιμετωπίζονται από τους μελετητές ως *a priori* τελετουργικά αντικείμενα. Η Gillis είναι η μόνη που επιχείρησε, έστω και με την μελέτη ενός περιορισμένου υλικού, να αναδείξει τις πιθανές ποικίλες εφαρμογές αυτού του κεραμεικού τύπου και κατορθώνει να διατυπώσει προτάσεις που κανείς έως τότε δεν είχε υποστηρίξει τεκμηριωμένα.

Παρά την κριτική που έχει δεχθεί κατά καιρούς (Rupp και Tsiropoulou 1999, 731-2) αποδεικνύεται, ότι ένα μεγάλο μέρος των υποθέσεων εργασίας της, επαληθεύεται ανά περίπτωση και ανά θέση. Πιο αναλυτικά, η τυποποίηση και ο αυξημένος αριθμός συγκέντρωσης των κωνικών κυπέλλων, ιδίως από την ΥΜΙ περίοδο και μετά, υποδηλώνουν αλλαγές στην κοινωνική οργάνωση αλλά και στις παραγωγικές πρακτικές των ανθρώπων, οι οποίες σε κάθε εποχή προβιομηχανική ή μη, είναι απολύτως εξαρτημένες η μία από την άλλη. Τα διαφορετικά χαρακτηριστικά της κάθε κοινότητας παίζουν, επίσης, σημαντικό ρόλο. Ως εκ τούτου, παρατηρείται ότι στην Ψύρα τα κωνικά κύπελλα απαντούν στους ορόφους των κτηρίων ως μέρος της σκευής που χρησιμοποιούσαν κατά την τέλεση γευμάτων. Ο χαρακτήρας των γευμάτων είναι πιθανότατα οικιακός αλλά ενίοτε συμμετέχει και μεγαλύτερος αριθμός ανθρώπος, διότι ο αριθμός των κυπέλλων ποικίλει από οικία σε οικία. Εξάλλου, η εικόνα ενός αρχαιολογικού περιβάλλοντος δεν αποτελεί παρά την μαρτυρία ενός επεισοδίου μόνο, τουλάχιστον στην πλειονότητα των περιπτώσεων. Επίσης, τουλάχιστον σε μία περίπτωση, στον Χώρο AC10 η χρήση κυπέλλων αφορά στην τέλεση γεύματος σε εξωτερικό χώρο. Στα διαμερίσματα του ισογείου των οικιών τα κύπελλα χρησιμοποιούνταν σε χώρους που σχετίζονται με το μαγείρεμα και την αποθήκευση. Σε δωμάτια του ισογείου, απαντούν επίσης δραστηριότητες εργαστηριακές, στους οποίους εντοπίζονται κύπελλα, όπως στα Δωμάτια 3A/B/C της Οικίας AF και στο Δωμάτιο BV1 της Οικίας BS/BV.

Στον Μόγλο η χρήση των κυπέλλων είναι συχνή στους αποθηκευτικούς χώρους, στους οποίους λειτουργούν ως αρύταινες για την αφαίρεση του περιεχομένου των πίθων, ενώ και σε οικοτεχνικά περιβάλλοντα χρησιμοποιούνται κύπελλα, όπως στην Οικία του Λάκκου. Ωστόσο, στην συγκεκριμένη θέση τα κύπελλα έχουν κεντρικό ρόλο και σε συμβολικού περιεχομένου πράξεις, όπως είναι η διαμόρφωση αποθετών θεμελίωσης

κατά την οικοδόμηση μιας νέας αρχιτεκτονικής φάσης ενός δωματίου ή/και κτηρίου. Επίσης, τα κύπελλα παίζουν κυρίαρχο ρόλο σε γεύματα, ενδεχομένως, κοινοτικού χαρακτήρα. Η χρήση αυτή είναι ιδιαίτερα προφανής στο Κτήριο D4 του Μόχλου και στο Κτήριο Β.2, ενώ στην Ψύρα τα κύπελλα είναι αναπόσπαστο τμήμα της σκευής των γευμάτων οικιακού και ενίοτε δημόσιου χαρακτήρα στα διαμερίσματα του ορόφου των οικιών.

Στα Γουρνιά, λόγω της ανασκαφής τους στις αρχές του περασμένου αιώνα δεν γνωρίζουμε αρκετά για την χρήση των κυπέλλων στις οικίες, διότι τα όστρακα κεραμεικής και τα αγγεία που δεν έφεραν διακόσμηση δεν συλλέγονταν. Υπάρχουν ενδείξεις χρήσης κωνικών κυπέλλων σε αποθηκευτικούς χώρους στην Οικία Ef-Eg. Πιο σαφή είναι τα δεδομένα για την χρήση των κυπέλλων στον νότιο τομέα του Ανακτορικού Κτηρίου, ο οποίος ανασκάφηκε τα τελευταία χρόνια. Εκεί είναι σαφής η χρήση κωνικών κυπέλλων στα Δωμάτια 15 και 16 σε οικοτεχνικές δραστηριότητες, που πιθανότατα σχετίζονται με την κατεργασία μετάλλων. Στο Δωμάτιο 17, ενδεχομένως παρατηρείται η χρήση τους σε μαγειρικό περιβάλλον και ίσως τέλεσης μικρής έκτασης γευμάτων. Στην περιοχή όπου βρίσκεται, ωστόσο, κοντά στο Δωμάτιο 13 και στη ΝΔ Αυλή, τόσο κατά την ΜΜΙΙΙ όσο και κατά την ΥΜΙ απαντούν εκατοντάδες κωνικά κύπελλα που χρησιμοποιούνταν στην τέλεση κοινοτικών συμποσίων.

Ανακεφαλαιώνοντας, από τις έως σήμερα μελέτες (αναλύσεις πηλών ή εναπομεινάντων ιζημάτων) προκύπτει ότι τα κύπελλα χρησίμευαν κατά κύριο λόγο ως αγγεία πόσης. Παρόλα αυτά είχαν και δευτερεύουσες χρήσεις, όπως φύλαξης χρωμάτων, προετοιμασίας ή κατανάλωσης τροφής, ακόμα και μαγειρέματος, ως λύχνου ή ως πώματα κ.ά. Ο προσδιορισμός της εκάστοτε χρήσης τους εξαρτάται από πολλούς παράγοντες όπως το ανασκαφικό περιβάλλον, τη σύσταση του πηλού, την τεχνολογία όπτησης, την ύπαρξη διακόσμησης ή όχι, προχοής ή όχι, οπών ή άλλων μορφολογικών λεπτομερειών πάνω στο σκεύος, οι οποίες θα καθόριζαν πιο συγκεκριμένα την λειτουργία του.

Μέρος IV. Μικρογραφικά Αγγεία

Σύνθεση δεδομένων και συζήτηση

Η ανεύρεση μικρογραφικών αγγείων σε ποικίλλα ανασκαφικά περιβάλλοντα, ανέκαθεν προκαλούσε σύγχυση μεταξύ των ερευνητών ως προς την χρήση τους. Συνεπώς, δεν είναι εύκολο να διατυπωθεί ένας ορισμός που να τα περιγράφει με ακρίβεια. Παρόλα αυτά, τα αγγεία που κατασκευάζονται σε μέγεθος πολύ μικρότερο από το σύνηθες, ονομάζονται μικκύλα ή μικρογραφικά³⁰⁴. Στην πλειονότητα των περιπτώσεων τα μικρογραφικά αγγεία αντιπροσωπεύουν ανοιχτούς τύπους αγγείων, όπως τα κύπελλα και οι λοπάδες (Simandiraki 2017, 129-136).

Δεν έχουν διεξαχθεί αρκετές μελέτες που να αφορούν στα μικρογραφικά αγγεία και πιο συγκεκριμένα, στα τυπολογικά, τεχνοτροπικά και μηχανικά χαρακτηριστικά τους, ενώ μόνο τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μια αύξηση του ενδιαφέροντος των αρχαιολόγων. Κυρίως το ενδιαφέρον αυτό αφορά στα μικρογραφικά αγγεία της κλασικής αρχαιότητας, για τα οποία υπάρχουν περισσότερες πληροφορίες, τόσο ανασκαφικές όσο και γραπτές. Στην μινωική Κρήτη απαντούν ήδη από την ΠΜ περίοδο στους θολωτούς τάφους της Μεσαράς και εντοπίζονται αρκετοί τύποι, ακόμα και μικρογραφικά πιθοειδή αγγεία για τελετουργικούς σκοπούς (Girella 2003, 350). Μαζί με την Μέση Εποχή του Χαλκού, κατά την οποία απαντούν στα ιερά κορυφής και σε σπήλαια (Jones 1999, 10, Knappett 2012, 103), αποτελούν εκείνες τις περιόδους, κατά τις οποίες βρίσκονται στην ακμή τους. Αντιθέτως, κατά την ΥΜ περίοδο φαίνεται ότι χρησιμοποιούνται περισσότερο σε οικιακά περιβάλλοντα³⁰⁵. Κατασκευάζονται από πηλό ή λίθο, ενώ σπανιότερα από χρυσό, άργυρο και φαγεντιανή. Είναι τόσο χειροποίητα όσο και τροχήλατα (Simandiraki 2017, 129). Κατά την πρώιμη περίοδο χρήσης τους, φαίνεται ότι μιμούνται κατά κύριο λόγο αιγυπτιακά πρότυπα. Αρκετά από αυτά είναι εισηγμένα και οι ερμηνείες που έχουν διατυπωθεί μέχρι σήμερα σχετικά με την χρήση τους επικεντρώνονται σε καθημερινές, πρακτικές εφαρμογές τους.

³⁰⁴Όρος που προτιμάται και στην παρούσα εργασία, διότι πρόκειται για τους συνηθισμένους κεραμικούς τύπους αγγείων, οι οποίοι όμως αποδίδονται σε μικρογραφικές διαστάσεις. Οι περισσότεροι μελετητές στα ελληνικά χρησιμοποιούν τον ίδιο όρο ή την λέξη «μικκύλα». Ο Knappett (2012, 87) τα αποκαλεί “*small-scale artifacts*”- τέχνηρα στην μικροκλίμακα.

³⁰⁵Η Simandiraki (2011, 50) προσθέτει και τα σπήλαια.

Ερμηνεύονται ως παιχνίδια³⁰⁶, ως δοχεία ελαίων, ως αντικείμενα για την τέλεση χοών, αρωματικά δοχεία³⁰⁷ ή ως συμβολικά κτερίσματα στους νεκρούς (Xanthoudides 1924, 98). Επίσης, έχουν εκφραστεί οι απόψεις, ότι αποτελούσαν τα μοντέλα/δείγματα των κεραμέων πριν την κατασκευή των τελικών προϊόντων σε φυσικό μέγεθος αλλά και ως ανταλλακτικό μέσο (*tokens*) με σκοπό την αναπαράσταση της χρήσης των αρωμάτων αλλά και του εμπορίου τους από και προς την Αίγυπτο. Δίνεται έμφαση, επίσης, στην πιθανή χρήση τους ως δοχείων καρυκευμάτων, ειδικά στις προ-νομισματικές κοινωνίες της ανατολικής Μεσογείου, στις οποίες τα καρυκεύματα πιθανότατα έπαιζαν σημαντικό οικονομικό ρόλο και αποτελούσαν ένδειξη ανώτερου κοινωνικού status για τον κάτοχό τους. Επιπλέον, πιθανολογείται ότι αποτελούσαν δοχεία τα οποία λειτουργούσαν ως μέτρα και σταθμά για τον υπολογισμό κάποιας ουσίας (Simandiraki 2011, 53-54). Επίσης, όσα είναι στον τύπο του κυπέλλου πιστεύεται ότι ίσως χρησιμοποιούνταν ως λυχνάρια ή και για τέστ γεύσης, προκειμένου να δοκιμάζουν την νέα παραγωγή κρασιού, ελαίου κ.ο.κ.

Η κατασκευή μικρογραφικών αγγείων, επίσης, έχει ερμηνευθεί ως μια έκφραση της ανθρωποκεντρικής προσέγγισης του υλικού πολιτισμού από τους ανθρώπους της εποχής τους, οι οποίοι εκλάμβαναν τους εαυτούς τους ως σημαντικούς, ως το κέντρο της φύσης (*γίγαντισμός*), ψευδαίσθηση η οποία γινόταν πιο έντονη μπροστά σε μια μινιατούρα (Simandiraki-Grimshaw 2012, 262, 363). Η άποψη αυτή έχει ενδιαφέρον στο πλαίσιο μιας γενικότερης φιλοσοφικής συζήτησης, η οποία όμως γίνεται με όρους ψυχαναλυτικούς και μέσω υποθετικών προσεγγίσεων, καθώς ο μελετητής καλείται να «κατανοήσει» την ψυχολογία του κατασκευαστή ενός τέτοιου αγγείου αλλά και του χρήστη μέσα στο ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο της εποχής του. Πρόκειται για ένα ζητούμενο εξαιρετικά δύσκολο έως αδύνατο να αποδειχθεί σε μια περίοδο από την οποία απουσιάζουν οι γραπτές πηγές. Τελικά, τα συγκεκριμένα αντικείμενα γίνονται αντιληπτά ως πλασματικές και πρόσκαιρες απεικονίσεις των πραγματικών αντικειμένων, παρά ως φορείς συμβολισμού ή ως αντικείμενα τελετουργικής χρήσης. Αντίθετοι στις παραπάνω υποθέσεις εργασίας είναι ο Girella (2002, 2003), η

³⁰⁶ Αν και στην Κρήτη δεν συνδέονται άμεσα με παιδικές ταφές, ούτε καν στους θολωτούς τάφους. Στην Ηπειρωτική Ελλάδα σχετίζονται στενά με τις παιδικές ταφές της ΠΕΧ και αποτελούν χαρακτηριστικά ευρήματα στους Τάφους 21Α και 24 στο νεκροταφείο του Αγ. Κοσμά (Mylonas 1959, 102-103).

³⁰⁷ Πράγματι, αναλύσεις που έγιναν σε ορισμένα παραδείγματα απέδειξαν ότι το περιεχόμενό τους ήταν κάποιο άρωμα (Tzedakis & Martlew 1999, 51). Ως αρωματικά δοχεία χρησιμοποιούνταν και στις Κυκλάδες (Doumas 1968, 37-38, Renfrew 1984, 52).

Tournavitou (2009), η Hammond (2009) και ο Knappett (2012), οι οποίοι τα θεωρούν τελετουργικά αντικείμενα. Παρόλα αυτά, ο Knappett βάσει εθνογραφικών παραλλήλων δεν αποκλείει την χρήση τους ως παιχνίδια, αλλά και δηλωτικά του περιεχομένου ενός αγγείου. Πιο συγκεκριμένα, υποθέτει ότι όσα μικρογραφικά αγγεία φέρουν οπή ανάρτησης, κρεμούνταν στις λαβές ενός μεγαλύτερου αγγείου προκειμένου να γνωρίζουν οι έμποροι αλλά και οι αγοραστές τι περιέχεται στο εσωτερικό του (*Semiotic networks*).

Στις υπό εξέταση θέσεις, είναι λίγες οι περιπτώσεις ανεύρεσης μικρογραφικών αγγείων και ως εκ τούτου ακόμα πιο λίγα τα παραδείγματα που εξετάστηκαν. Η Ψύρα αποτελεί την θέση με την μεγαλύτερη συγκέντρωση αυτού του τύπου, ακολουθούν τα Γουρνιά και τέλος ο Μόχλος. Στις δύο τελευταίες θέσεις και ειδικά στα Γουρνιά θα πρέπει να θεωρείται βέβαιο, ότι τα μικρογραφικά αγγεία ήταν πολύ περισσότερα, ωστόσο λόγω της ανασκαφής τους στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, δεν έχουν σωθεί, όπως και μεγάλο μέρος όλων των κεραμικών τύπων. Αντιθέτως, τα κτήρια εκείνα ή τα δωμάτια τα οποία ερευνήθηκαν εκ νέου ή ανεσκάφησαν εξ ολοκλήρου πρόσφατα, αποδίδουν ικανοποιητικά αποτελέσματα.

Πιο αναλυτικά, στην Ψύρα εντοπίστηκε ένα μικρογραφικό, τριποδικό αγγείο σε περιβάλλον μαγειρικό και τέλεσης γεύματος, στο Δωμάτιο AC10. Το αγγείο έφερε ίχνη καύσης και τόσο ο πηλός του όσο και η τεχνική όπτησης υποδηλώνουν την τοποθέτησή του σε φωτιά, είτε προκειμένου να χρησιμοποιηθεί ως θυμιατήρι ή ως μικρό λυχνάρι, βάσει των στοιχείων που παρέχουν οι ανασκαφείς. Ένα ακόμα παρόμοιο αγγείο προέκυψε στο επίπεδο του δαπέδου του Δωματίου 8 του Βόρειου Τομέα της Οικίας AF. Πιο συγκεκριμένα, ταυτίζεται με μικρογραφικό, τριποδικό, μαγειρικό σκεύος. Στο ανασκαφικό του περιβάλλον κυριαρχούν τα κύπελλα και οι λοπάδες καθώς επίσης ένα ρυτό, ενώ είναι σημαντικό στοιχείο η πιθανή τέλεση συμποτικών γευμάτων στον όροφο του κτηρίου. Στην επίχωση του ορόφου, ακριβώς πάνω από το Δωμάτιο 8, εκτός από τα ευρήματα που τεκμηριώνουν την τέλεση γεύματος, ήρθε στο φως ακόμα ένα μικρογραφικό, τριποδικό, μαγειρικό αγγείο. Επίσης, ένα μικρογραφικό κύπελλο με επιμελημένη διακόσμηση, ήρθε στο φως στον Νότιο Τομέα του Κτηρίου AF, στο ενιαίο Δωμάτιο 3A/B/C. Βρέθηκε σε επίχωση με ανάμεικτο υλικό από το δάπεδο και τον όροφο. Ωστόσο, είναι πιθανότερο να κατέπεσε από τον όροφο. Ακόμα ένα τριποδικό, μαγειρικό σκεύος κατέπεσε από τον όροφο πάνω από το Δωμάτιο BS1 του Κτηρίου

της Πλατείας (BS/BV). Και αυτό εντοπίστηκε μαζί με σκευή, η οποία καταδεικνύει την τέλεση γευμάτων. Τέλος, και στην Πλατεία της Πόλης εντοπίστηκε ένα μικρογραφικό, τριποδικό αγγείο.

Στον Μόγλο ένας διαφορετικός τύπος μικρογραφικού αγγείου εντοπίστηκε στον όροφο πάνω από τα Δωμάτια I.1-I.2-I.3 της Οικίας C.3. Πρόκειται για ένα γεφυρόστομο προχυτικό αγγείο το οποίο βρέθηκε σε επίχωση που περιλαμβάνει προχυτικά σκευή και κύπελλα. Επιπλέον στο ίδιο ανασκαφικό περιβάλλον υπήρχαν αρκετά λίθινα αγγεία, μία τράπεζα προσφορών και ένας λίθινος κέρνος. Ως εκ τούτου, συμποτικές πράξεις τελούνταν στον όροφο με τις οποίες σχετίζεται και το μικρογραφικό προχυτικό αγγείο. Τα μικρογραφικά προχοΐδια, τα κωνικά κύπελλα και τα ρυτά, ανάμεσα στα οποία τα κύπελλα-ρυτά, αποτελούν τις τρεις πολυπληθέστερες κατηγορίες μικρογραφικών τύπων στο ιερό κορυφής του Αγ. Γεωργίου στα Κύθηρα. Το γεγονός ότι χρησιμοποιείται κατά την Νεοανακτορική Εποχή, υποδηλώνει την ευρύτατη χρήση των εν λόγω αγγείων και ως τελετουργικών αντικειμένων, όπως άλλωστε παρατηρείται και στο ιερό κορυφής του Γιούχτα. Έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον το γεγονός ότι τα προχοΐδια είναι στην πρώτη θέση των μικρογραφικών αγγείων καταλαμβάνοντας το 67.57% του συνόλου τους. Στην δεύτερη θέση έρχονται τα άωτα, κωνικά κύπελλα και στην τρίτη θέση με ένα ποσοστό μόλις 3.04% τα ρυτά.

Σημαντική πληροφορία αποτελεί επίσης το γεγονός ότι ανάμεσα στα αγγεία που φιλοτεχνούνται σε φυσικό μέγεθος, τα κύπελλα έρχονται στην πρώτη θέση, ενώ στην δεύτερη οι τριποδικές χύτρες και γενικά οι μαγειρικοί τύποι κεραμεικής. Συνάγεται έτσι το συμπέρασμα, ότι τελούνταν κοινοτικές συμποτικές τελετουργίες με την συνοδεία φαγητού. Αυτό είναι ένα κοινό χαρακτηριστικό σε αρκετά ιερά κορυφής. Τα συγκεκριμένα μικρογραφικά αγγεία θεωρείται ότι εκφράζουν έναν πιο προσωπικό τρόπο επικοινωνίας ανάμεσα στον λατρευτή και την θεότητα (Tournavítou 2009, 213-230). Παρόλα αυτά, ίσως θα πρέπει να προβληματίσει την έρευνα το είδος των μικρογραφικών αγγείων που απαντά σε κάθε περιβάλλον και τις πράξεις που τελούνται σε αυτό, προκειμένου να διερευνηθεί η μεταξύ τους σχέση.

Από τα Γουρνιά είναι δημοσιευμένο ένα μικρογραφικό κύπελλο από το Δωμάτιο 7 της Οικίας Ab. Όμως δεν γνωρίζουμε τίποτα για τα ευρήματα που εντοπίστηκαν σε συνάφεια με αυτό και άρα για την χρήση τόσο του κυπέλλου, όσο και του δωματίου. Σαφέστερη εικόνα παρατηρείται στις πρόσφατες ανασκαφές που διενεργήθηκαν στον

νότιο τομέα του Ανακτορικού Κτηρίου και πιο συγκεκριμένα στην MMIII επίχωση του Δωματίου 13. Πιο συγκεκριμένα, εντοπίστηκαν αρκετά μικρογραφικά κύπελλα, χωρίς να δημοσιεύεται άλλη πληροφορία γι αυτά εκτός της ανεύρεσης επίσης κυπέλλων και σε φυσικό μέγεθος. Τέλος, στο Δωμάτιο 17, το οποίο, ενδεχομένως, λειτουργούσε ως τραπεζαρία ή/και μαγειρείο δημοσιεύεται ένα μικρογραφικό, τριποδικό πύραυνο.

Από τις παραπάνω λίγες περιπτώσεις συνάγεται η διαπίστωση, ότι τα μικρογραφικά αγγεία είναι δηλωτικά της χρήσης ενός χώρου στα οικιακά περιβάλλοντα. Λειτουργούν δηλαδή ως στοιχεία ταύτισής του με συγκεκριμένες δραστηριότητες. Έτσι εξηγείται η μη δυνατότητα χρήσης ορισμένων από αυτά, εξαιτίας του μικρού μεγέθους τους. Ως εκ τούτου, απαντούν μαζί με τους αντίστοιχους τύπους σε φυσικό μέγεθος. Αυτό έχει παρατηρηθεί και στην Συνοικία Μ στα Μάλια, στην Κνωσό αλλά και στον Μύρτο Πύργου. Στις περιπτώσεις όπου τελούνται συμπόσια/γεύματα ή/και μαγείρεμα τροφής, απαντούν τριποδικά, μικρογραφικά αγγεία ή/και κύπελλα, τα οποία κυριαρχούν στα ανασκαφικά περιβάλλοντα της Ψύρας και των Γουρνιών. Επίσης, στη μοναδική περίπτωση που εξετάστηκε από τον Μόγλο, φαίνεται ότι ισχύει το ίδιο. Αυτή η παρατήρηση έρχεται σε αντίθεση με την θέση του Knappett (2012, 92), ο οποίος ισχυρίζεται ότι τα μαγειρικά αγγεία αναπαρίστανται σπανίως σε μικρογραφική κλίμακα.

Στην περίπτωση των οικιών της Ψύρας, τα μικρογραφικά, μαγειρικά σκεύη φαίνεται ότι ήταν χρηστικά και ορισμένα εξ αυτών έφεραν ίχνη φωτιάς. Κατά συνέπεια οι ανασκαφείς τα ερμήνευσαν ως λύχνους ή/και θυμιατήρια. Γιατί όμως χρησιμοποιούνται οι μικρογραφικοί τύποι μαγειρικών αγγείων γι αυτόν τον σκοπό; Το πιθανότερο είναι ότι λειτουργούσαν ως μικρά δοχεία κάποιας ουσίας που χρησιμοποιείτο κατά την διάρκεια του γεύματος, όπως κάποιο καρύκευμα/σάλτσα. Το περιεχόμενο δεν αποκλείεται να τοποθετείτο στην φωτιά για σύντομο διάστημα. Η Simandiraki (2011, 54), επίσης, διατυπώνει την άποψη ότι τα τριποδικά, μικρογραφικά αγγεία σχετίζονται αμιγώς με την λειτουργία ενός χώρου μαγειρικού. Το ίδιο ισχύει και για το Δωμάτιο 17 του Ανακτορικού Κτηρίου των Γουρνιών, ενώ στο Δωμάτιο 13 είναι τα μικρογραφικά κύπελλα αυτά που αποτελούν χαρακτηριστικό τύπο, όπως και γενικά στο εν λόγω ανασκαφικό περιβάλλον τα κύπελλα κυριαρχούν ως το βασικό αντικείμενο σκευής ενός κοινοτικού συμποσίου. Τα μικρογραφικά κύπελλα περιείχαν, ίσως, κάποια

αλκοολούχα ουσία σε μικρότερη ποσότητα ή αποτελούν απλώς την συμβολική συνεισφορά στην τελετή όσων δεν συμμετείχαν σε αυτή.

Συμπεράσματα

Συνοψίζοντας, διαπιστώνεται ότι αυτός ο τύπος αγγείων χρησιμοποιείται διαχρονικά, από την μινωική και την μυκηναϊκή περίοδο, έως και την κλασική αρχαιότητα. Τα μικρογραφικά αγγεία, απαντούν σε οικίες, τάφους, αλλά και ιερά. Η χρήση τους στα οικιακά περιβάλλοντα, όπως είναι τα μαγειρεία, σχετίζεται με κάποια πρακτική λειτουργία ή/και δηλωτική της χρήσης του χώρου, όπως ήδη έχει περιγραφεί. Το ίδιο φαίνεται ότι ισχύει και σε περιβάλλοντα στα οποία ενδέχεται να υπάρχει έντονα συμβολικό περιεχόμενο και να τελούνται ιεροπραξίες, κατά κύριο λόγο, κοινοτικού χαρακτήρα, όπως γεύματα και συμπόσια. Στον Χώρο AC10 το μικρογραφικό αγγείο βρέθηκε μέσα στον αποθέτη/βόθρο. Αυτό σημαίνει, ενδεχομένως, την συμβολική προσφορά του γεύματος ή της ανάμνησής του, μέσω του μικρογραφικού μαγειρικού σκεύους, αλλά και του ζωόμορφου ειδωλίου ως συμβολισμό του σφάγιου, που ανήκει στο ίδιο περιβάλλον. Έτσι εξηγείται η παρουσία ορισμένων εκ των μικρογραφικών αγγείων που απαντούν στα ιερά κορυφής. Συμβολίζουν την προσφορά που θα επιθυμούσε κάθε φορά ο λατρευτής να παρέχει προς τα λατρευόμενα στοιχεία ή/και θεότητες. Η ίδια πρακτική ακολουθείται διαχρονικά μέχρι και την ύστερη αρχαιότητα³⁰⁸.

Συνεπώς, τα μικρογραφικά αγγεία κατασκευάζονται με στόχο να εξυπηρετήσουν έναν διττό σκοπό. Πρώτον, επιδιώκεται η εξυπηρέτηση καθημερινών, οικιακών εργασιών και όχι μόνο (εμπόριο, αρωματοποιία κ.ά.), και δεύτερον εξυπηρετείται η ανάγκη των ανθρώπων να προσφέρουν συμβολικές ποσότητες προϊόντων σε τελετουργίες, οι οποίες μπορεί να λαμβάνουν χώρα είτε σε οικιακό/οικιστικό περιβάλλον, είτε σε κάποιο ανεξάρτητο ιερό, όπως είναι τα ιερά κορυφής. Κοινός παρονομαστής και στις δύο περιπτώσεις, είναι ότι τα μικρογραφικά αγγεία, ανάλογα με τον κεραμεικό τύπο που αναπαριστούν, μάς «μαρτυρούν» το περιεχόμενο των πράξεων που τελούνται στον εκάστοτε αρχιτεκτονημένο ή μη χώρο.

³⁰⁸Χαρακτηριστικό είναι επίσης το ιερό της Ήρας (Άκραϊας και Λιμένιας) στο οποίο μικρογραφικά αγγεία, κυρίως αρύβαλλοι, οινοχόες, σκύφοι, κύπελλα, σαλτσιέρες (μία), λοπάδια/πιάτα, κάλαθοι, πυξίδες, κρατήρες, υδρίες, αμφορίσκοι, λίγοι πίθοι, φιάλες και λίγοι λύχνοι, εντοπίζονται σε μεγάλες συγκεντρώσεις. Θεωρείται ότι μάλλον πρόκειται για αφιερώματα των πιο φτωχών πιστών (Humfry 1962, 291-313).

Μέρος V. Ειδώλια

Σύνθεση δεδομένων και συζήτηση

Τα ειδώλια έχουν μακρά παράδοση στην μινωική Κρήτη. Απαντούν ήδη από τη Νεολιθική Εποχή, ωστόσο παρατηρούνται για πρώτη φορά σε μεγάλες συγκεντρώσεις στους θολωτούς τάφους της Μεσαράς κατά την ΠΜΙΙ περίοδο. Πολυάριθμες είναι οι ερμηνευτικές προσεγγίσεις ως προς τον συμβολισμό τους (Evans 1921, 52, Xanthoudides 1924, 23, Ντούμας 1984, 35-36, Renfrew 1991, 103-104, Papadatos 1999, 223 και 2003, 277-288, Σωτηρακοπούλου 2005, 34-45). Έχουν ερμηνευθεί ως απεικονίσεις των αποθανόντων, αναπαραστάσεις των υπηρετών τους, ως φυλακτά, ως απεικονίσεις θεοτήτων κ.ά. Οι βασικότερες ερμηνείες, ωστόσο, ως προς την χρήση τους είναι επηρεασμένες από την έντονη παρουσία τους στα ιερά κορυφής.

Πιο συγκεκριμένα, τα ανθρωπόμορφα ειδώλια, ερμηνεύονται ως προσφορές, οι οποίες αναπαριστούν λατρευτές και αποτελούν μέσο επικοινωνίας με το θείο (Myres 1902/3, Rutkowski 1991, Morris & Peatfield 2012). Ωστόσο, υπάρχουν περιπτώσεις ειδωλίων, όπως ο Κούρος του Παλαικάστρου³⁰⁹ που έχουν ερμηνευθεί ως λατρευτικά αγαλματίδια (MacGillivray et al. 1988, 267 και 1989, 426-427). Η Hitchcock (1997β, 121, 127) πιστεύει ότι στις επαύλεις, η παρουσία ειδωλίων έχει πολλαπλό συμβολισμό που σχετίζεται με την αποθήκευση, με τελετουργίες και προσωπική χρήση, ανάλογα με το αρχαιολογικό περιβάλλον. Επίσης, αναρωτιέται, αν ορισμένα εκ των ειδωλίων, βάσει των χειρονομιών που παρατηρούνται σε αυτά, αναπαριστούν κάποιον ηγεμόνα γένους θηλυκού ή αρσενικού και όχι απαραίτητα κάποιον θεό ή κάποια θεότητα.

Τέλος, το ύψος της πλειονότητας των ειδωλίων κυμαίνεται μεταξύ 8 και 20 εκ. και είναι κατασκευασμένα από πηλό ή λίθο. Κατά την Νεοανακτορική Εποχή, κυριαρχεί ο πηλός στην κατασκευή ειδωλίων, ενώ λιγότερο συχνά φιλοτεχνούνται χάλκινα, τα οποία είναι σαφέστατα κατασκευασμένα με μεγαλύτερη επιμέλεια (Ρεθεμιωτάκης 1998, 49). Εξαιρεση αποτελεί το προαναφερθέν χρυσελεφάντινο ειδώλιο από το Παλαίκαστρο. Εντοπίζονται μάλιστα ομοιότητες στην κατασκευή τους ανάμεσα στα ιερά στα οποία απαντούν (σπήλαια και ιερά κορυφής). Η άποψη αυτή φαίνεται ότι επαληθεύεται και μάλλον χρειάζεται μελέτη με περισσότερα συγκριτικά δεδομένα

³⁰⁹Οι Sackett και MacGillivray (1989, 27-29) διατύπωσαν την άποψη ότι πρόκειται για μία πρόωγη αναπαράσταση του νεαρού Δία, λαμβάνοντας υπόψη τους και ορισμένα ευρήματα που εξέλαβαν ως σχετικά με την λατρεία του Δία από το ιερό κορυφής του Πετσοφά, το οποίο γειτνιάζει με τον οικισμό του Παλαικάστρου.

μεταξύ διαφορετικών θέσεων προκειμένου να τεκμηριωθεί επαρκώς. Χαρακτηριστικές περιπτώσεις είναι τα ειδώλια από το Σπήλαιο της Ειλειθυίας στον Τσούτσουρο, τα οποία ήταν κατασκευασμένα με τον ερυθρό πηλό που χρησιμοποιείται στα ειδώλια του Κόφινα (Κάντα 2011, 29 και Murphy 2014, 4, 2018, 1-10, 2019, 2-9).

Σε εκείνα τα ιερά κορυφής τα οποία συνεχίζουν να λειτουργούν και κατά την ΥΜ περίοδο³¹⁰, απαντούν πολυάριθμα ανθρωπόμορφα αλλά και ζωόμορφα ειδώλια, με εκείνα του Πετσοφά και του Τραόσταλου να σώζουν ορισμένα εξαιρετικά παραδείγματα (Myres 1902, 360-378, Lagrange 1908, 78, Rutkowski 1991, 60, 74, 109, Δαβάρας 1972, 652-654,). Αν και η πλειονότητα των ειδωλίων σώζεται σε αποσπασματική κατάσταση, βάσει πρόσφατων μελετών, φαίνεται ότι τα ειδώλια από τα ιερά κορυφής μοιράζονται, επίσης, ορισμένα χαρακτηριστικά που αφορούν στην τεχνοτροπία της κατασκευής και στην μορφολογία. Ως εκ τούτου, συμπεραίνεται ότι υπήρχε ένα δίκτυο επικοινωνίας ανάμεσα στα ιερά (Murphy 2018, 1-10, 2019, 2-9).

Διαφορετική είναι η εικόνα στις νεοανακτορικές οικίες και επαύλεις, όπου εντοπίζονται σποραδικά και σε μικρούς αριθμούς. Τα ειδώλια αποτελούν ένα αντικείμενο που απαντά και στις τρεις υπό μελέτη θέσεις του Κόλπου του Μιραμπέλλου. Ωστόσο, είναι ελάχιστα τα παραδείγματα και μπορεί να χαρακτηριστεί σπάνια η ανεύρεση ειδωλίων στα νεοανακτορικά οικιακά περιβάλλοντα, τουλάχιστον σε αυτήν την περιοχή³¹¹. Πιο συγκεκριμένα, ένα πιθανό ζωόμορφο ειδώλιο, εντοπίστηκε στον «βόθρο» του Χώρου AC10 της Οικίας AC στην Ψύρα, μαζί με άλλα θραυσμένα αντικείμενα οικιακής σκευής και οστά, τα οποία αποτελούσαν κατάλοιπα ενός πιθανού γεύματος.

Στον Μόγλο τα ειδώλια απαντούν σε τρεις από τις οικίες που εξετάστηκαν και πρόκειται για ένα ζωόμορφο και δύο ανθρωπόμορφα. Στην Οικία C.3 σε δωμάτιο με θρανίο, το οποίο φέρει στοιχεία επεξεργασίας οστρέων για την παραγωγή χρώματος, ήρθε στο φως ένα ζωόμορφο ειδώλιο, το οποίο ενδεχομένως αναπαριστά πίθηκο. Είναι πολύ αποσπασματικό, ίσως και εσκεμμένα θραυσμένο και δεν διακρίνονται με

³¹⁰Ο Soetens (2009, 261) χαρακτηρίζει τα ιερά του Γιούχτα και του Κόφινα «*special peak sanctuaries*». Εκκινώντας από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που τους αποδίδει, θα μπορούσαν να προκύψουν νέες μελέτες αναφορικά με τα αίτια που οδήγησαν στην επιβίωση μόνο ορισμένων από τα πολυάριθμα ιερά κορυφής της ΜΜΙ περιόδου.

³¹¹Ήδη στο κεφάλαιο των Υπόστυλων Δωματίων, σχολιάστηκε η ανεύρεση σε κάποιες περιπτώσεις χάλκινων ειδωλίων πεσμένων από τον όροφο σε επαύλεις. Ωστόσο, ορισμένα εξ αυτών ανήκουν σε ΥΜΙΙΙ επιχώσεις.

σαφήνεια τα χαρακτηριστικά του. Ο πίθηκος απεικονίζεται συχνά στην μεγάλη ζωγραφική (τοιχογραφίες), στην ειδωλοπλαστική³¹² και στην σφραγιδογλυφία³¹³ κατά την YEX στην Κρήτη και στην Θήρα³¹⁴. Στην Αίγυπτο αποτελεί ένα αγαπητό εικονογραφικό θέμα σε όλες τις μορφές τέχνης. Δυστυχώς, δεν υπάρχει δημοσιευμένη απεικόνιση του εν λόγω ειδωλίου από τον Μόγλο. Παρόλα αυτά, η πρωιμότερη απεικόνιση πιθήκου στην Κρήτη, προέρχεται επίσης από τον Μόγλο και πιο συγκεκριμένα από έναν ΠΜΠ-ΠΙ τάφο. Πρόκειται για μία ελεφαντοστέινη, απιόσχημη σφραγίδα (Seager 1912, 34, αρ. Π.42, εικ. 11). Στην προαναφερθείσα οικία ο πίθηκος ίσως είχε αποτρεπτικό συμβολισμό στην βιοτεχνική δραστηριότητα της παραγωγής χρώματος.

Στην Οικία C.4 ήρθε στο φως τμήμα ενός γυναικείου ειδωλίου, το οποίο ήταν αμελώς κατασκευασμένο. Μαζί με αυτό δημοσιεύονται ένα χάλκινο δοχείο και ένας λύχνος, ενώ η πλειονότητα των ευρημάτων δεν είναι δημοσιευμένη. Ένα ακόμα γυναικείο ειδώλιο ανασύρθηκε από την επίχωση του ορόφου του Κτηρίου Β.2, η οποία κατέπεσε στο Υπόστυλο Δωμάτιο 1.1. Πρόκειται για ένα ειδώλιο παρόμοιο με εκείνα που απαντούν στα ιερά κορυφής της ανατολικής Κρήτης την ίδια περίοδο. Επίσης, είναι αμελώς κατασκευασμένο και εντοπίστηκε σε συνάφεια με ένα ρυτό, ένα ομοίωμα λέμβου, ένα ομοίωμα φαλλού και δύο ηθμοπυξίδες. Τα ομοιώματα φαλλού απαντούν συχνά στο προϊστορικό Αιγαίο και κυρίως στα ιερά κορυφής, όπως οι μικρογραφικοί φαλλοί από τον Γιούχτα (Peatfield 1992, 79). Το φαλλικό ομοίωμα δεν είναι πιθανότατα γάντι πυγμάχου³¹⁵, ωστόσο ανήκει σε μια κατηγορία ευρημάτων που απαντούν συχνά σε ιερά κορυφής, μαζί με άλλα ομοιώματα μελών του ανθρωπίνου σώματος.

Το ίδιο ισχύει και για το ομοίωμα πλοιαρίου. Η λέμβος είναι ένα ιδιαίτερα αγαπητό εικονογραφικό θέμα στην περιοχή, ήδη από την ΠΜ περίοδο³¹⁶ (Soles 2004c, 5) και

³¹²Είναι ιδιαίτερα γνωστά τα ειδώλια πιθήκου από το ιερό κορυφής του Βρύσινα (Faure 1963, 493-508).

³¹³Σχετικά με τις απεικονίσεις πιθήκων στην σφραγιδογλυφία βλ. Παπαγεωργίου και Μπίρταχα 2008, 295-296.

³¹⁴Εκτός των γνωστών βιβλιογραφικών αναφορών που επικεντρώνονται στη μελέτη των πιθήκων στις τοιχογραφικές αναπαραστάσεις του Ακρωτηρίου της Θήρας, μία πρόσφατη μελέτη, ρίχνει φως στο είδος των απεικονιζόμενων πιθήκων, καθώς επίσης στις διεπαφές των Μινωιτών με τις περιοχές της Αιγύπτου, της Μεσοποταμίας αλλά και της Ινδίας, στις οποίες ο πίθηκος ενδημεί (Pareja 2015 και Pareja et al. 2019).

³¹⁵ Δες Κεφάλαιο 4, υποσ. 87.

³¹⁶ Στην προανακτορική Οικία 2 βρέθηκαν ακέραια ομοιώματα πλοιαρίων.

αποτελεί ακόμα μία ένδειξη των ισχυρών δεσμών του Μόχλου με τα θαλάσσια ταξίδια. Απαντά επίσης σε σπήλαια και ιερά κορυφής. Μοιάζει αρκετά με τα αντίστοιχα ομοιώματα πλοίων από το Σπήλαιο της Ειλειθυίας στον Τσούτσουρο (Κάντα 2011, 35, εικ. 18). Ως εκ τούτου, πρόκειται για αντικείμενα που απαντούν σε τελετουργικά περιβάλλοντα μαζί με ειδώλια. Στην προκειμένη περίπτωση, στο δωμάτιο του ορόφου, πάνω από το Υπόστυλο Δωμάτιο 1.1, είτε αποθηκεύταν τελετουργική σκευή, είτε τελείτο κάποιας μορφής οικιακή λατρεία δίπλα στις αποθήκες όπου και φυλασσόταν το παραγωγικό πλεόνασμα. Τόσο τα γυναικεία ειδώλια όσο και τα ομοιώματα φαλλών, έχουν συνδεθεί με την γονιμότητα και την ευκαρπία.

Στα Γουρνιά αναφέρθηκαν δύο ειδώλια ζώων από το Δωμάτιο 40 της Οικίας Fi. Λόγω της ελλιπούς καταγραφής των ανασκαφικών δεδομένων, δεν έχει δημοσιευθεί τίποτα σχετικό με αυτά ούτε και κάποια απεικόνισή τους. Ωστόσο, η ανασκαφέας στα ημερολόγιά της αναφέρει ότι η πλειονότητα των ευρημάτων αυτής της οικίας προέκυψε στο συγκεκριμένο δωμάτιο. Πιο αναλυτικά, στο ίδιο περιβάλλον με τα ειδώλια ανήκουν προχυτικά σκευή και αμφορείς, καθώς επίσης δύο ηθμοπυξίδες. Στο δωμάτιο αυτό πιθανότατα αποθηκεύταν μεγάλο μέρος της σκευής του κτηρίου. Εξάλλου πρόκειται για ένα δωμάτιο σε σύνολο τριών που έχουν την τυπική μακρόστενη κάτοψη των αποθηκευτικών χώρων που απαντούν και στα ανάκτορα την ίδια περίοδο. Η παρουσία των δύο ζώομορφων ειδωλίων, πιθανότατα λειτουργούσε ως αποτρεπτικό σύμβολο.

Τέλος, ένα ακόμα ειδώλιο εντοπίστηκε στο Δωμάτιο 27 του Ανακτορικού Κτηρίου, που αποτελεί πιθανότατα μέρος ενός ΣΑ και γειτνιάζει με αποθηκευτικούς χώρους. Το ειδώλιο είναι χάλκινο και απεικονίζει άνδρα³¹⁷. Χαρακτηρίζεται από επιμέλεια στην κατασκευή, εν αντιθέσει των προαναφερθέντων ανθρωπόμορφων ειδωλίων. Φέρει έμβολο στην βάση του προκειμένου να τοποθετείται σε μαλακή επιφάνεια και να στέκεται όρθιο. Δεν είναι γνωστά άλλα αντικείμενα κινητής σκευής από το ίδιο περιβάλλον, καθιστώντας δύσκολη την ερμηνεία του αντικειμένου. Ωστόσο, ο συσχετισμός και αυτού του ειδωλίου με αποθηκευτικούς χώρους στα βόρεια, ενισχύει

³¹⁷ Σημαντικό είναι να αναφερθεί σε αυτό το σημείο το ΥΜΙΒ χάλκινο γυναικείο ειδώλιο από την Έπαυλη στον Μακρύγιαλο (Mantzourani 2012, 105-112). Δεν αποτελούν τα ειδώλια συχνά ευρήματα στα οικιακά περιβάλλοντα, πόσο μάλλον τα χάλκινα, και μέχρι σήμερα οι μελέτες της Verliden (1984) και της Sarouna-Sakellarakí (1995) πάνω στα θέματα του συμβολισμού και της κατασκευής τους αποτελούν τις πιο εμπειριστατωμένες. Αν και τα αρχαιολογικά περιβάλλοντα μεγάλου μέρους αυτών δεν είναι σαφή, συνδέονται σχεδόν σε κάθε περίπτωση με την θρησκευτική λατρεία.

την άποψη της Hitchcock ότι τα ειδώλια σχετίζονται με την αποθήκευση. Το ειδώλιο και στην προκειμένη περίπτωση, θα μπορούσε να έχει χαρακτήρα αποτρεπτικό και προφύλαξης του παραγωγικού πλεονάσματος.

Συμπεράσματα

Από τα προαναφερθέντα δεδομένα διαπιστώνεται ότι δεν απαντούν συχνά ειδώλια στα υπό μελέτη οικιακά περιβάλλοντα, αν αναλογιστεί κανείς το σύνολο των οικιών και των επαύλεων στην νεοανακτορική Κρήτη. Δίνεται, επίσης, η εντύπωση ότι είναι συχνότερη η ανεύρεση ζωόμορφων ειδωλίων, αν και απαιτείται συνολική και επικεντρωμένη μελέτη για να το υποστηρίξει κανείς αυτό με βεβαιότητα. Τα ζωόμορφα ειδώλια εντοπίζονται σε περιβάλλοντα συμποτικά, ενώ τα ανθρωπόμορφα σε περιβάλλοντα που συνορεύουν με αποθηκευτικούς χώρους ή ενίοτε βρίσκονται και μέσα σε αυτούς. Τα πρώτα ίσως συμβολίζουν το σφάγιο που δεν κατέστη δυνατόν να θυσιαστεί, ή που θυσιάστηκε εν τέλει, ωστόσο ο συμβολισμός του είναι σημαντικό να αναπαράγεται και υπό αυτήν την μορφή, ως ανάμνηση της τελετουργίας που έλαβε χώρα. Δεν αποκλείεται επίσης, να έχουν χαρακτήρα αποτρεπτικό σε ορισμένες οικοτεχνικές δραστηριότητες.

Η Hammond (2009, 139-141, 144-145) δίνει ιδιαίτερη έμφαση στο γεγονός ότι τα ειδώλια και τα μικρογραφικά αγγεία σχετίζονται μεταξύ τους στα αρχαιολογικά περιβάλλοντα και πιστεύει ότι έχουν αναθηματική χρήση, μελετώντας κυρίως παραδείγματα από την μυκηναϊκή, ηπειρωτική Ελλάδα. Σχολιάζει, επίσης, την από κοινού ανεύρεσή τους σε βόθρους αλλά και σε δωμάτια με θρανία. Θεωρεί ότι όταν αυτά τα χαρακτηριστικά εντοπίζονται μαζί, τότε ο χώρος αυτός είναι ιερός και τα μικρογραφικά αγγεία αποτελούν μέρος του «λαϊκού» υλικού πολιτισμού των ανθρώπων. Το Δωμάτιο AC10 στην Ψύρα φέρει ένα μονολιθικό, μικρό θρανίο. Επιπλέον, το ζωόμορφο ειδώλιο εντοπίστηκε μαζί με μικρογραφικό σκεύος μέσα σε βόθρο. Κατά συνέπεια, θα μπορούσε να εντοπίσει κανείς ένα ιδανικό παράδειγμα της θεωρίας της Hammond στην προαναφερθείσα οικία, διατυπώνοντας την άποψη μιας συνέχειας στον τρόπο που εκφράζονται οι τελετουργίες από τους καθημερινούς ανθρώπους, εντός των ορίων της οικίας τους ή του οικισμού. Τα ειδώλια στα ιερά κορυφής, ανθρωπόμορφα και ζωόμορφα, ενίοτε θραύονται και ρίχνονται μέσα σε μεγάλες πυρές κατά την διάρκεια τέλεσης κοινοτικών, συμποτικών τελετουργιών. Δεν

αποκλείεται να απαντά και στην Οικία AC η τέλεση μιας ανάλογης ιεροπραξίας, καθώς φαίνεται ότι άναβαν φωτιά στην συγκεκριμένη περιοχή.

Συνεπώς, βάσει των στοιχείων που αναφέρθηκαν παραπάνω, γεννιούνται οι εξής υποθέσεις εργασίας. Κατά την Παλαιοανακτορική Περίοδο τα ειδώλια φαίνεται ότι κατασκευάζονται σχεδόν αποκλειστικά προκειμένου να χρησιμοποιούνται στα ιερά κορυφής. Έτσι εξηγείται η μαζική παραγωγή τους, η οποία έχει ως συνέπεια την κακή ποιότητά τους. Αντιθέτως, κατά την Νεοανακτορική Εποχή, με την εγκατάλειψη της πλειονότητας των ιερών κορυφής, μειώνεται η παραγωγή στον τομέα της ειδωλοπλαστικής. Ωστόσο, δεν διακόπτεται. Τα ειδώλια αυτής της περιόδου, και όσα παρουσιάστηκαν στην παρούσα εργασία, εντοπίζονται θραυσμένα, όπως διαχρονικά συμβαίνει, και χαρακτηρίζονται από μια επιμονή στην παλαιοανακτορική παράδοση (Ρεθεμιωτάκης 1998, 53-55). Εξάιρεση ως προς την πιο επιμελημένη κατασκευή του, αποτελεί το χάλκινο ειδώλιο από το Ανακτορικό Κτήριο των Γουρνιών. Εντοπίζονται κυρίως πεσμένα από τους ορόφους των οικιών στους οποίους φυλάσσονταν ως αποτρεπτικά σύμβολα, ενώ ταυτόχρονα σχετίζονται με την φύλαξη του παραγωγικού πλεονάσματος όταν εντοπίζονται σε αποθήκες.

Μία ακόμα υπόθεση εργασίας που αφορά στην χρήση των ειδωλίων που βρίσκονται σε οικιακά περιβάλλοντα, είναι η πιθανή αφιέρωσή τους σε κάποιο από τα εναπομείναντα ιερά κορυφής. Ίσως αυτό εξηγεί και την σποραδική παρουσία τους στις νεοανακτορικές οικίες. Δηλαδή, φυλάσσονταν σε μία οικία ή έπαυλη, ενίοτε μαζί με άλλα αναθήματα με σκοπό να μεταφερθούν και να εναποτεθούν σε κάποιο ιερό. Ως εκ τούτου, η σχέση των ανθρώπων κατά τη Νεοανακτορική Εποχή με τις τελετουργικές παραδόσεις τους και τα παραδοσιακά ιερά όπως είναι τα σπήλαια και οι κορφές, ενδεχομένως είναι μεγαλύτερη από αυτή που υποθέταμε μέχρι σήμερα. Τα ιερά κορυφής, τα οποία αναδύονται μαζί σχεδόν με το ανακτορικό σύστημα, δεν παρακμάζουν ακριβώς, όπως συνήθως διατείνονται οι αρχαιολόγοι του Αιγαίου, κατά την Νεοανακτορική Εποχή. Η πρόσβαση σε κάθε μια από τις αναρίθμητες βουνοκορφές, οι οποίες αποτελούσαν χώρο λατρείας κατά τα παλαιοανακτορικά χρόνια, είναι δυσπρόσιτη και ως εκ τούτου δύσκολη η διατήρηση της λειτουργικότητάς τους και της συντήρησής τους. Συνεπώς, ίσως επιλέχθηκε η συντήρηση εκείνων των ιερών που είναι περισσότερο εύκολα προσβάσιμα από κεντρικούς και σημαντικούς οικισμούς της Νεοανακτορικής Εποχής. Εκτός από ορισμένα ιερά κορυφής που συνεχίζουν την λειτουργία τους κατά την

Νεοανακτορική Εποχή, παρατηρείται η χρήση για λατρευτικούς σκοπούς και ορισμένων σπήλαιων³¹⁸. Συνεπώς, ίσως εξηγείται έτσι η παρουσία των ειδωλίων στις οικίες σε αυτούς τους μικρούς αριθμούς. Θα πρέπει μελλοντικά να συγκριθούν ειδώλια από οικιακά περιβάλλοντα και αντίστοιχα από γειτνιάζοντα σε αυτά ιερά κορυφής ή/και σπήλαια προκειμένου να επαληθευθεί ή όχι η παραπάνω υπόθεση. Επίσης, η ανεύρεσή τους σε περιβάλλοντα τα οποία σχετίζονται με την τέλεση γευμάτων, ίσως οφείλεται στην διενέργεια μιας ιεροπραξίας ανάλογης με τις συμποτικές που τελούνταν στα ιερά κορυφής και στα ιερά σπήλαια, όταν οι άνθρωποι δεν μπορούσαν να μεταβούν σε αυτά. Το σύνολο ευρημάτων του Χώρου AC10, αλλά και του Κτηρίου B.2 εκτός από τα ειδώλια, περιλαμβάνουν και άλλα αντικείμενα που εντοπίζονται σε μεγάλες συγκεντρώσεις στα προαναφερθέντα ιερά. Ταυτόχρονα ο συσχετισμός τους με την τέλεση δημόσιων/κοινοτικών γευμάτων επίσης συνάδει με την τέλεση κοινοτικών γευμάτων στα ιερά κορυφής και στα σπήλαια.

Μέρος VI. Κέρατα καθοσίωσης

Σύνθεση δεδομένων και συζήτηση

Κέρατα καθοσίωσης εντοπίζονται σε αρκετές περιπτώσεις ανακτόρων, ανακτορικών κτηρίων και ιερών κορυφής (Kyriakidis 2005, εικ. 16), ενώ σπάνια είναι η ανεύρεσή τους σε οικιακά περιβάλλοντα. Από την Προανακτορική Εποχή δεν υπάρχουν αρκετά αντιπροσωπευτικά παραδείγματα. Το παλαιότερο ζεύγος κεράτων καθοσίωσης ανήκει σε ΠΜΙ στρώμα στο νεκροταφείο του Μόχλου κάτω από τους μεταγενέστερους τάφους IV, V και VI. Το συγκεκριμένο εύρημα προκάλεσε την έκπληξη του ανασκαφέα, σχετικά με την παρουσία του ήδη από μια τόσο πρόωμη περίοδο (εικ. 252). Το αντικείμενο αυτό έχει προταθεί ότι αναπαριστά λέμβο. Τόσο η κύρτωση στο μέσον του, όσο και ο τρόπος με τον οποίο αποδίδονται οι άκρες των «κεράτων» μοιάζουν πολύ περισσότερο με τις απεικονίσεις των πλοίων στη μινωική εικονογραφία³¹⁹.

³¹⁸ Εκτός από το προαναφερθέν σπήλαιο στον Τούτσορο, κατά την Νεοανακτορική Εποχή χρησιμοποιήθηκαν ως λατρευτικοί χώροι τα σπήλαια των Πελεκητών, της Αμισού, της Φανερωμένης, της Τραπέζας Τυλίσου, του Αρκαλοχωρίου, του Σκοτεινού, του Ψυχρού και του Ιδαίου Άντρου (Rutkowski 1986, 47-71, Nowicki 1996, 21-41, Tyree 2001, 39-50, Μαντζουράνη 2002, 103-104, Platon 2013, 155-161).

³¹⁹ Επίσης, για μία ολοκληρωμένη παρουσίαση αντικειμένων που φέρουν διαμόρφωση που μοιάζει με κέρατα ή είναι τα ίδια ομοιώματα κεράτων τόσο στον ελλαδικό χώρο όσο και στην Ανατολία και στην Εγγύς Ανατολή βλ. Diamant και Rutter 1969, 147-148, 176). Προτείνουν την χρήση των μινωικών κεράτων καθοσίωσης ως βάσεις για την τοποθέτηση αγγείων ή ότι λειτουργούσαν ως τμήμα κάποιας εστίας.

Πρόσφατα, ήρθαν στο φως τρία ζεύγη λίθινων κεράτων καθοσίωσης από το νεκροταφείο του Πετρά, τα οποία χρονολογούνται στην Παλαιοανακτορική Περίοδο (Pierce-Chalikias 2019, 2-3) **(εικ. 253α-β)**. Κατά την MEX απαντούν κέρατα καθοσίωσης σε ιερά κορυφής όπως στον Γιούχτα, στον Βρύσινα, στον Πετσοφά, στο Πισκοκέφαλο κ.α. **(εικ. 254)** (Jones 1999, 11, Davaras, 1980, 88-93, Banou 2008, 33-34, Βαβουρανάκης 2011, 382-383, Rutkowski 1986, 79, Δαβάρας 1972, 653).

Ήδη από τη Νεολιθική ακόμα Εποχή τα κέρατα καθοσίωσης απαντούν στη Εγγύς Ανατολή και στην Αίγυπτο και δίνουν το παρόν σε ευρωπαϊκό έδαφος κατά την μετάβαση των πληθυσμών από τον τροφοσυλλεκτικό στον γεωργικό τρόπο παραγωγής με τον ερχομό μεταναστευτικών ρευμάτων από την Ανατολή (Bradač 2005, 187 και Pietronito 2007, 7-32). Πολλές απόψεις, συχνά αντικρουόμενες έχουν εκφραστεί για τον συμβολισμό του συγκεκριμένου αντικειμένου χωρίς να βασίζονται σε συγκεκριμένη μελέτη αρχαιολογικών δεδομένων, οδηγώντας συχνά του μελετητές σε παραδοξολογίες. Θεωρήθηκε ότι πρόκειται για μια αναπαράσταση του ορίζοντα, εμπνευσμένη από τα αιγυπτιακά ιερογλυφικά (Gaerte 1922, 72-98). Οι Zervos (1956, 41) και Rutkowski (1981, 88) διατύπωσαν την άποψη ότι πρόκειται για μια βάρκα που μεταφέρει την αναδυόμενη σελήνη κατά μήκος του ορίζοντα, ενώ η Levy (1948, 230) πιστεύει πως αυτό το σύμβολο προέκυψε από την σχηματοποίηση μια θεάς με χέρια υψωμένα στον ουρανό. Δεν είναι λίγοι, ωστόσο, εκείνοι οι αρχαιολόγοι, που θεωρούν τα κέρατα καθοσίωσης ένα σύμβολο συνδεδεμένο με τις αστρικές παρατηρήσεις των Μινωιτών, από τις οποίες εξαρτιόταν τόσο η γεωργία όσο και η ναυσιπλοΐα (MacGillivray 2004, 131). Επίσης, η Banou (2008, 31-42) συνδέει το συγκεκριμένο σύμβολο με την λατρεία του ήλιου. Εξετάζοντας μία σειρά εικονογραφικών παραλλήλων από την Εγγύς Ανατολή, την Αίγυπτο και την ηπειρωτική Ελλάδα, διατυπώνει την άποψη, ότι ίσως στην ανακτορική και μετανακτορική μινωική Κρήτη κυριαρχούσε η λατρεία του ήλιου. Επιπλέον, δεν αποκλείει το ενδεχόμενο να αποτελούσε ένα σύμβολο γενικότερα της αναγέννησης και της άνοιξης, βάσει συγκεκριμένων αστρονομικών παρατηρήσεων. Βασισμένη σε ανασκαφικά δεδομένα είναι η άποψη των Twiss και Russel (2009, 30), οι οποίοι θεωρούν πως τα βουκράνια στην Εγγύς Ανατολή φυλάσσονται ως κειμήλια από τους ανθρώπους ως ένδειξη του ανώτατου κοινωνικού status που απέκτησαν οι κυνηγοί, αφού κατόρθωσαν να σκοτώσουν άγρια ζώα. Με τον καιρό, αυτό το αδάμαστο και πολύ δυνατό θηλαστικό,

ο ταύρος, μετουσιώθηκε σε σύμβολο της δύναμης και κυριαρχίας του ανθρώπου πάνω στη φύση. Άλλοι μελετητές πιστεύουν ότι στη μινωική Κρήτη όπως και σε άλλους σύγχρονους της πολιτισμούς, ο ταύρος αποτελεί σύμβολο δύναμης, κυριαρχίας και γονιμότητας. Αποτελεί μια πολύτιμη αιματηρή θυσία με ιδιαίτερο συμβολισμό και ως εκ τούτου σταδιακά ο ταύρος ανάγεται σε σύμβολο θρησκευτικό ίσως και πολιτικό, όχι μόνο στην Κρήτη αλλά γενικότερα στην ανατολική Μεσόγειο και την Εγγύς Ανατολή (Hallager & Hallager 1995, 547-559, Rice 1998, 53-261). Άρα, τα κέρατα του ταύρου θα μπορούσαν επίσης να ερμηνευθούν ως σύμβολα εξουσίας μιας συγκεκριμένης ηγετικής ομάδας.

Στην παρούσα μελέτη μόνο ένα λίθινο ζεύγος κεράτων καθοσίωσης παρουσιάστηκε, το οποίο πιθανότατα επέστεφε την Βόρεια Στοά της Δημόσιας Αυλής του Ανακτορικού Κτηρίου των Γουρνιών. Επίσης, σε έναν αμφορέα από το Δωμάτιο 16 της Οικίας Ac στα Γουρνιά, ίσως απεικονίζονταν ανάγλυφα ζεύγη κεράτων, ενώ στο Δωμάτιο 13 της Οικίας Ab ένας άλλος αμφορέας έφερε στην επιφάνειά του διακόσμηση με ανάγλυφο ζεύγος κεράτων αγριμιού³²⁰. Δεν παρατηρήθηκαν άλλου απεικονίσεις κεράτων καθοσίωσης σε καμμία άλλη οικία από όσες έχουν εξετασθεί ούτε και επιστέφεις με κέρατα καθοσίωσης άλλου κτηρίου πλην του Ανακτορικού Κτηρίου των Γουρνιών και αυτό δεν μπορεί να παρά να έχει ιδιαίτερη σημασία.

Η εμφάνιση και εδραίωσή του στη Μινωική Κρήτη παρατηρείται κατά την περίοδο ανάδυσης των πρώτων ανακτόρων, στα οποία απαντά συχνά αλλά και στα ιερά κορυφής κατά την ίδια περίοδο. Η τοποθέτησή του σε περίοπτες θέσεις, δεν συνάδει με την χρήση που πρότειναν οι Diamant και Rutter, δηλαδή ότι επρόκειτο για εξάρτημα εστίας. Σε αυτήν την περίπτωση θα βρισκόταν πολύ πιο συχνά σε οικιακά και πιο συγκεκριμένα σε μαγειρικά περιβάλλοντα. Εξάλλου, απαντά συχνότερα στην εικονογραφία από την ΥΜΙΙ και εξής και οι απεικονίσεις του αφορούν σε περαστάσεις όπου τελούνται ιεροπραξίες.

Αν ληφθεί υπόψη ότι μόνο στο Ανακτορικό Κτήριο των Γουρνιών απαντούν κέρατα καθοσίωσης, υποδηλώνεται, ίσως, η παρουσία του ως στοιχείο κοινωνικής ιεραρχίας

³²⁰ Η απεικόνιση των κρανίων ή των κεράτων των αγριμιών είναι εξαιρετικά συχνή στη μινωική εικονογραφία, σε αγγεία, σφραγιδολίθους, τοιχογραφίες. Η αναπαράστασή τους στην μινωική τέχνη φαίνεται πως ξεκινά από πολύ νωρίς, από την ΠΜ περίοδο και κορυφώνεται εδραιωμένα πια κατά τη ΜΜΙΙΙ, συνεχίζοντας με αμείωτο ρυθμό μέχρι και το τέλος της ΥΜ περιόδου (Simandiraki 2006, 99)

και ταύτισης της διαχείρισης του πλούτου με ένα συγκεκριμένο σύστημα οργάνωσης. Η συντριπτική πλειονότητα εξάλλου των σωζόμενων παραδειγμάτων, προέρχεται από ανακτορικά κτήρια και επαύλεις. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα των λίθινων κεράτων καθοσίωσης που βρέθηκαν μέσα στην ξεστή τοιχοποιία του ανακτόρου του Γαλατά (εικ. 255). Πρόκειται για μικρογραφικά κέρατα καθοσίωσης, τα οποία έχουν την μορφή δομικών, ξεστών λίθων. Το εν λόγω τμήμα του κτηρίου ήταν το πιο ευάλωτο από στατικής άποψης. Οι τεχνίτες είτε σφήνωσαν στην τοιχοποιία του εσώτοιχου τα κέρατα καθοσίωσης, ως ιερό σύμβολο που θα ενισχύσει το κτήριο, προκειμένου να προστατεύεται από τους σεισμούς (Rethemiotakis 2012, 174-176) είτε αποτελούν σύμβολο του συνεργείου που κατασκεύασε το κτήριο. Παρόλα αυτά, δεν αποκλείεται να αποτελεί στοιχείο ταυτότητας αυτών που διαχειρίζονται το κτήριο και των οποίων η θέση στην κοινωνική ιεραρχία είναι άμεσα συνυφασμένη και με την λαξευτή τοιχοποιία.

Εκτός από την απεικόνιση των κεράτων ταύρου, συχνά στην Κρήτη παρατηρούνται κέρατα αγριμιού, είτε ανάγλυφα πάνω σε αγγεία είτε και τα πραγματικά κέρατα αγριμιού, κυρίως σε αρχαιολογικά περιβάλλοντα που σχετίζονται με συμποτικά δρώμενα (εικ. 256). Χαρακτηριστικά είναι τα παραδείγματα από τα Μάλια (Charounthier και Demargne 1942, 19), αν και έχουν εκφρασθεί αντίθετες απόψεις σύμφωνα με τις οποίες τα αγρίμια δεν συνδέονται με συμποτικά δρώμενα και δεν φέρουν κανέναν συμβολισμό (Bloedow 1990, 65 και Hiller 2002, 8). Η απεικόνιση κεράτων αγριμιού, ωστόσο, στους δύο αμφορείς από τα Γουρνιά δεν είναι τυχαία καθώς οι αμφορείς φαίνεται ότι αποτελούν εκείνη την κατηγορία κεραμεικής, στην οποία απεικονίζονται πιο συχνά. Λαμβάνοντας υπόψη τα ρυτά σε σχήμα κεφαλής ταύρου ως τον πυρήνα της σκευής που τελείται στα συμποτικά δρώμενα, δεν θα ήταν απίθανη η χρήση των αγγείων με ανάγλυφη απεικόνιση κεράτων σε συμποτικές τελετές και γεύματα, ως σκευή επίδειξης. Στον Μόχλο και στην Ψύρα, με τα μέχρι σήμερα δεδομένα, δεν απαντά το συγκεκριμένο σύμβολο. Αν αναλογιστεί κανείς και την απουσία ανακτορικού κτηρίου στις θέσεις αυτές, προκύπτει η υπόθεση ότι επρόκειτο για οικισμούς με ελαφρώς διαφορετικό σύστημα κοινωνικοοικονομικής οργάνωσης ή η παραπάνω παρατήρηση οφείλεται στην απόστασή τους από τα διοικητικά κέντρα ελέγχου και αναδιανομής του πλούτου. Αυτό δεν σημαίνει ότι βρίσκονται εκτός ελέγχου κάποιας κεντρικής διοίκησης, αλλά ότι δεν καθορίζονται άμεσα από αυτήν.

Συμπεράσματα

Η μελέτη των κέρατων καθοσίωσης σε συνάρτηση με την ταυτόχρονη ανάδυση των ιερών κορυφής αλλά και των πρώτων ανακτόρων και λαμβάνοντας υπόψη τις αρχαιολογικές συνάψεις σε κάθε περίπτωση, ενδεχομένως να έδινε πληροφορίες αναφορικά με τον κοινωνικοπολιτικό συσχετισμό του ανακτορικού συστήματος και των ιερών κορυφής, καθώς επίσης για τις αλλαγές που τελούνται στην ιεραρχία της μινωικής κοινωνίας κατά την ΜΕΧ. Εν προκειμένω, στην υπό μελέτη γεωγραφική περιοχή, η οποία σχηματίζει ένα νοητό τρίγωνο αποτελούμενο από την Ψύρα, τον Μόγλο και τα Γουρνιά, τα αποκαλούμενα κέρατα καθοσίωσης, δεν είναι ένα κοινό εύρημα. Εντοπίζονται μόνο στο Ανακτορικό Κτήριο των Γουρνιών και συνεπώς τα δεδομένα είναι απολύτως ανεπαρκή για την εξαγωγή σαφών και αξιόπιστων συμπερασμάτων ως προς την χρήση ή τον συμβολισμό τους. Ωστόσο, μπορούν να διατυπωθούν η ακόλουθη διαπίστωση. Πρόκειται για ένα αντικείμενο, το οποίο εντοπίζεται σε κτήρια που σχετίζονται, ενδεχομένως, με την διοίκηση μιας περιοχής και την διαχείριση του πλούτου, δηλαδή σε ανακτορικά κτήρια και επαύλεις. Συνεπώς, πιθανότατα αποτελεί σύμβολο ενός μοντέλου κοινωνικής και οικονομικής οργάνωσης, ενώ δεν αποκλείεται να αποτελεί στοιχείο ταυτότητας μιας συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας. Αυτή η κοινωνική ομάδα, δηλώνει την επιρροή της στο κοινωνικό γίγνεσθαι μέσω της χρήσης αντικειμένων και συμβόλων όπως είναι τα κέρατα αιγοειδών και βοοειδών, καθώς επίσης των απεικονίσεών τους, κυρίως σε συναθροίσεις στις οποίες τελούνται συμποτικά δρώμενα.

Μέρος VII. Διπλοί πελέκεις

Σύνθεση δεδομένων και συζήτηση

Η ερμηνεία της χρήσης και του συμβολισμού των διπλών πελέκεων στη μινωική κρήνη έχει επιχειρηθεί από πολλούς μελετητές. Έχουν συσχετιστεί με την λατρεία του ταύρου και την θυσία του προς τιμήν χθόνιων θεοτήτων, λόγω της εύρεσής τους σε ΠΙΜ ταφές. Οι διπλοί πελέκεις απαντούν, επίσης, στα ιερά σπήλαια (**εικ. 257**) και στα ιερά κορυφής (Kyriakidis 2005, εικ. 18). Έχουν θεωρηθεί σύμβολο του Κρητικού Δία, του Θεού του Ουρανού ή της Μητέρας-Θεάς, σύμφωνα με τις απόψεις των Evans (1901, 108–9), Waits (1923, 25–56) και Cook (1925, 559) αντιστοίχως. Ακόμα και οι Banti (1941–3, 16–18) και Nilsson (1950, 192–3), οι οποίοι ανέλυαν τα αρχαιολογικά δεδομένα με σκεπτικισμό και μετριοπάθεια, ήταν πεπεισμένοι ότι πρόκειται για ένα θρησκευτικό

σύμβολο. Παρόλα αυτά, η άποψη τους αμφισβητήθηκε από τον Buchholz (1959, 16), ο οποίος δεν βρίσκει αποδεικτικά στοιχεία για τον θρησκευτικό χαρακτήρα του διπλού πελέκεως και διατυπώνει την άποψη ότι μέχρι και την ΜΜΠ περίοδο χρησιμοποιείται ως διακοσμητικό αντικείμενο.

Η Μαρινάτου (Marinatos 1993, 5) δεν διατυπώνει συγκεκριμένη άποψη σχετικά με τον συμβολισμό του, ωστόσο παρατηρεί την σχέση του με την γυναίκα, διότι συνήθως οι γυναίκες κρατούν διπλούς πελέκεις στην εικονογραφία και υποθέτει ότι πιθανότατα πρόκειται για ένα σύμβολο δύναμης και εξουσίας. Στην πραγματικότητα ενστερνίζεται την άποψη του Evans (1901, 102 και 1921, 447). Ο πέλεκυς είναι ένα τέχνημα που αποτέλεσε εργαλείο ζωτικής σημασίας για τον τροφοσυλλέκτη-κνηγό άνθρωπο, ο οποίος προσπαθούσε να τεμαχίσει τα θηράματά του, αλλά και να κόψει κορμούς δένδρων για την πολύτιμη ξυλεία τους. Γενικότερα αποτελεί ένα εργαλείο που χρησιμοποιείται σε βαριές χειρωνακτικές εργασίες. Με το πέρασμα των αιώνων αυτό το σημαντικό εργαλείο άρχισε να λειτουργεί ως θρησκευτικό σύμβολο των αρχαίων πολιτισμών, εκκινώντας από τη Μεσοποταμία³²¹ και την Αίγυπτο, ενώ στην συνέχεια μεταλαμπαδεύεται στο Αιγαίο και στην ευρύτερη μεσογειακή λεκάνη.

Ωστόσο, ορισμένες μελέτες προσεγγίζουν τον διπλό πέλεκυ από άλλη σκοπιά, προσπαθώντας να ερμηνεύσουν εκ νέου αυτό το διαχρονικό σύμβολο του μινωικού πολιτισμού, χωρίς να λαμβάνουν υπόψη τους τα αρχαιολογικά δεδομένα και την συγκεκριμένη εξέτασή τους. Σε κάποιες περιπτώσεις στηρίζονται αποκλειστικά σε παράλληλα προερχόμενα από την Εγγύς Ανατολή. Πιο αναλυτικά, σύμφωνα με μία άποψη, πρόκειται για την απεικόνιση του Αστερισμού του Βουκρανίου- «*Bucranium Constellation*» (Newberry 1908, 29 και MacGillivray 2012, 125). Ταυτίζεται με αυτόν τον τρόπο, η παρουσία του διπλού πελέκεως στη μινωική τέχνη και εικονογραφία με την αντίληψη του χρόνου που είναι κυκλικός, όπως πίστευαν οι Αιγύπτιοι, και με την επανάληψη των γεννήσεων και του παρελθόντος σε έναν αέναο κύκλο. Η πεποίθηση αυτή περιστοιχίζεται από εορτασμούς και ημερολογιακούς σταθμούς στην κοινωνική και θρησκευτική ζωή των Αιγυπτίων. Συνεπώς, η αστρική σύνδεση του διπλού πελέκεως και ο συσχετισμός του με την αναγέννηση και την επανάληψη των γεννήσεων, θα μπορούσε να αποτελεί μια πιθανή ερμηνεία της παρουσίας του σε

³²¹ Από την πρόωμη περίοδο της Uruk (περ. 4000 π.Χ.), σώζονται οι πρώτες απεικονίσεις διπλών πελέκεων (Hood 2003, 2020, 22).

ταφικά σύνολα κατά την ΠΜ περίοδο, αλλά και μεταγενέστερα στις λάρνακες της ΥΜ ΠΙΑ2 περιόδου (Von Bomhard 1999, 45). Ωστόσο, αυτές οι απόψεις, αν και ενδιαφέρουσες, είναι εξαιρετικά δύσκολες στην απόδειξή τους και στην πραγματικότητα στηρίζονται μόνο σε γραπτές μαρτυρίες γειτονικών λαών της μινωικής Κρήτης και όχι των ίδιων των κατοίκων της. Μία πρώτη συγκριτική μελέτη, αυστηρά αρχαιολογική είναι εκείνη του Haysom (2010, 35-55). Εξετάζοντας περιπτώσεις από οικίες, προσπαθεί να αποδείξει ότι ο διπλός πέλεκυς δεν σχετίζεται με την μινωική θρησκεία. Πιστεύει ότι πρόκειται για το σύμβολο μιας συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας, η οποία έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην αγροτική οικονομία της Νεοανακτορικής Εποχής. Σύμφωνα με την άποψή του, ο διπλός πέλεκυς μετατρέπεται σε θρησκευτικό σύμβολο από την ΥΜΠ περίοδο και μετά.

Στα οικιακά περιβάλλοντα, οι διπλοί πελέκεις, απεικονίζονται στην κεραμεική (Νικολαΐδου 1995, 94-260), σε σφραγιδολίθους (Onassoglou 1985, 102-110), αλλά και στην λαξευτή τοιχοποιία ως ένα πολύ συχνό τεκτονικό σημείο που χαράσσεται πάνω στους δόμους (Sakellarakis 1967, 288; Gesell 1985, 35; Hood 1987, 210; Hitchcock 2000, 137-8, 150; Begg 2004). Στις υπό εξέταση οικίες, έχουν βρεθεί λίγα παραδείγματα διπλών πελέκεων. Ωστόσο, είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα η παρατήρηση, ότι ανάμεσά τους ταυτίζονται και δύο «τελετουργικοί». Πιο συγκεκριμένα, στην Οικία ΑΒ, στο Δωμάτιο 4Α-Β βρέθηκε το πιθοειδές αγγείο με την γραπτή απεικόνιση σχηματοποιημένων διπλών πελέκεων ως τμήμα μιας γενικότερα πολύ επιμελημένης διακοσμητικής σύνθεσης. Στην Οικία ΒQ εντοπίζεται ομάδα αγγείων με εξαιρετικά επιμελημένη διακόσμηση, η οποία αποτελείται και από σχηματοποιημένους διπλούς πελέκεις.

Στον Μόγλο εξετάσθηκε ένα κτήριο που παρείχε πολλά στοιχεία εμπορίου μετάλλων, καθώς έφερε στο φως θησαυρούς χάλκινων αντικειμένων, ανάμεσα στα οποία και διπλούς πελέκεις. Πρόκειται για την Οικία C.3 (ή *Οικία του Εμπόρου των Μετάλλων*), όπου στο Δωμάτιο I.1, μέσα σε μία εσοχή του τοίχου αποκαλύφθηκαν δύο διπλοί πελέκεις μαζί με ένα πτυάριο. Στο ίδιο δωμάτιο βρέθηκαν και άλλα μεταλλικά αντικείμενα, τα οποία μάλλον προορίζονταν για ανακύκλωση, προκειμένου να ξαναχρησιμοποιηθεί το πολύτιμο μέταλλο. Τα αντικείμενα ήταν τοποθετημένα με τέτοιο τρόπο, ώστε να φυλαχθούν από κλοπές και λεηλασία. Επίσης, στο Δωμάτιο 2.2 εντοπίσθηκε θησαυρός χάλκινων αντικειμένων, στον οποίο περιλαμβάνονται εννέα

χάλκινοι διπλοί πελέκεις. Αυτό το σύνολο χάλκινων αντικειμένων προοριζόταν για μεταπώληση ή συσσώρευση πλούτου.

Στα Γουρνιά οι διπλοί πελέκεις απαντούν συχνά. Αν η καταγραφή και η δημοσίευση των αντικειμένων γινόταν επιμελώς, σίγουρα θα έρχονταν στο φως πολύ περισσότερες πληροφορίες. Στο Δωμάτιο 24 της Οικίας Dc ήρθε στο φως μία ηθμοπυξίδα με την απεικόνιση έξι διπλών πελέκεων ως στοιχεία διακοσμητικά. Στην Οικία του Λόφου όμως, καταγράφεται ένας τελετουργικός διπλός πέλεκυς αγνώστου ανασκαφικού περιβάλλοντος καθώς και ένα ρυτό με την απεικόνιση διπλών πελέκεων. Για το τελευταίο δεν είναι γνωστό το σημείο εύρεσης. Επίσης, στο Δωμάτιο 31 της Οικίας Cg αποκαλύφθηκε ένας διπλός πέλεκυς, ο οποίος είχε καθημερινή χρήση, όπως και στο Δωμάτιο 23 της Οικίας Ad. Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα είναι η εγχάραξη διπλού πέλεκου στην πρόσοψη του Δωματίου 13 του Ανακτορικού Κτηρίου.

Η πλειονότητα των πελέκεων που έχει αποκαλυφθεί στην Κρήτη είναι κατασκευασμένη σε μήτρες για πρακτικές, καθημερινές εργασίες των ανθρώπων (Maniyanaki 1983, 195, Evely 1993, 51) και απαιτείται ιδιαίτερη προσοχή όταν τους αποδίδουμε τελετουργική χρήση. Ωστόσο, η παρουσία μη χρηστικών πελέκεων μέσα σε οικίες, όπως οι προαναφερθείσες περιπτώσεις, είναι αδιαμφισβήτητες και γεννούν ερωτήματα σχετικά με την χρήση τους. Μόνο η καταγραφή των αντικειμένων ως ευρημάτων ενταγμένων σε ένα συγκεκριμένο αρχαιολογικό περιβάλλον, θα καθιστούσε δυνατό να δοθεί μια τεκμηριωμένη απάντηση στο προαναφερθέν ερώτημα.

Οι αποκαλούμενοι «τελετουργικοί» διπλοί πελέκεις, φιλοτεχνημένοι από πολύτιμες πρώτες ύλες, συνήθως χαλκό, άργυρο ή και χρυσό, είναι σπάνια ευρήματα στις οικίες. Συγκεντρώσεις τους απαντούν κυρίως σε σπήλαια και ιερά κορυφές ως αναθήματα. Ο θησαυρός των χάλκινων, αργυρών και χρυσών πελέκεων στο Σπήλαιο του Αρκαλοχωρίου είναι εξαιρετικής σημασίας, καθώς γεννά ερωτήματα αναφορικά με την χρήση του και ως ανταλλακτικού μέσου. Εξού παρατηρείται ποικιλία στο μέγεθος, στο βάρος ή/και στο είδος του μετάλλου. Στο σπήλαιο ο ανασκαφέας αναφέρει την παρουσία τόσο μικρών πελέκεων, κατασκευασμένων από λεπτό φύλλο μετάλλου, όσο και βαρέων, μεγάλου μεγέθους και πραγματικής χρήσης πελέκεων (Μαρινάτος 1935, 212-220). Μεγάλο μέρος εξ αυτών έφερε περίτεχνες εγχάρακτες διακοσμήσεις, ενώ σε έναν υπήρχε γραφή Γραμμικής Α. Ανάλογος θησαυρός βρέθηκε και στο σπήλαιο του Ψυχρού (Hogarth 1899-1900, 109), ενώ προγενέστερος είναι αντίστοιχος θησαυρός

από τον θολωτό τάφο του Πλατάνου στη Μεσαρά (Xanthoudides 1924, 109, pl. LVI). Συνεπώς, δεν αποκλείεται να αποτελούν ένδειξη συγκέντρωσης πλούτου, όταν εντοπίζονται σε οικιακό περιβάλλον, ενώ αποτελούν πολύτιμο ανάθημα όταν αφιερώνονται σε έναν ιερό χώρο.

Μία άλλη εκδοχή (Haysom 2010, 42-48) συσχετίζει τους διπλούς πελέκεις στα οικιακά περιβάλλοντα με πολεμικές δραστηριότητες του πληθυσμού. Η άποψη αυτή έχει βάση αν αναλογιστεί κανείς όχι μόνο τα επιχειρήματα που προτάσσει ο υποστηρικτής της, αλλά και ορισμένα παραδείγματα των υπό εξέταση οικιών, στις οποίες εντοπίστηκαν διπλοί πελέκεις μαζί με άλλα όπλα, όπως είναι η περίπτωση της Οικίας Cg των Γουρνιών. Ο πέλεκυς αν και συγκαταλέγεται στα τελετουργικά αντικείμενα γιατί δεν είναι χρηστικός, βρέθηκε μαζί με ένα εγχειρίδιο. Επιπλέον, πρέπει να ληφθεί υπόψη η Οικία του Λόφου, καθώς ο τελετουργικός πέλεκυς του οποίου το ανασκαφικό περιβάλλον δεν είναι γνωστό, βρέθηκε σε μια οικία που απέδωσε επίσης τρία εγχειρίδια και την λεπίδα ενός ξίφους. Ακόμα, στην Οικία C.7 στον Μόγλο, η οποία έχει ερμηνευθεί ως εργαστήριο παραγωγής αρωμάτων και επεξεργασίας τροφίμων εντοπίστηκε αποθηκευμένος θησαυρός χάλκινων αντικειμένων ανάμεσα στα οποία δύο διπλοί πελέκεις και δυο εγχειρίδια (Soles 2008, 147). Τέλος, πρέπει να συμπεριληφθεί η Οικία C.3 όπου και εκεί οι διπλοί πελέκεις βρίσκονται μαζί με εγχειρίδια.

Παρόλα αυτά μοναδική περίπτωση, ανάμεσα στα κτήρια που εξετάστηκαν, είναι εκείνη του τεκτονικού διπλού πελέκεως στην πρόσοψη του Δωματίου 13 του Ανακτορικού Κτηρίου των Γουρνιών. Το Δωμάτιο γειτνιάζει με την ΝΔ Αυλή, η οποία στον μέσον της περίπου φέρει έναν βαίτυλο και σε συνδυασμό με τον εγχάρακτο διπλό πέλεκυ και την παρουσία ενός αγωγού, θεωρήθηκε τελετουργικά συνδεδεμένη με την λατρεία χθόνιων θεοτήτων. Όπως έχει ήδη διευκρινισθεί, ο αγωγός δεν οδηγούσε στον βαίτυλο για την τέλεση χοών, όπως είχε αρχικά υποτεθεί και είχε βγει εκτός λειτουργίας ήδη από την ΥΜΙΑ περίοδο. Παρόλα αυτά, είναι αξιοσημείωτη η εγχάραξη του πέλεκυ³²² σε μία περιοχή που ανοικοδομείται στην αρχή της ΥΜΙΒ, αποκτά ξεστή τοιχοποιία και έχει παράδοση, ήδη από την ΜΜΙΙΙ, στην τέλεση συμποτικών, κοινοτικών τελετουργιών.

³²² Το συγκεκριμένο τεκτονικό σημείο ανήκει στον τύπο 9α βάσει της κατάταξης του Hood (2020, 22).

Τα τεκτονικά σημεία έχουν ερμηνευθεί ως θρησκευτικά σύμβολα (Sakellarakis 1967, 287-288), άποψη η οποία κυριαρχεί. Ωστόσο, τις τελευταίες δεκαετίες έχουν εκφραστεί τεκμηριωμένες θεωρίες, που αφορούν σε διαφορετικές ερμηνείες. Η πιο πρόσφατη και εμπειριστατωμένη μελέτη είναι αυτή της Devolder (2018, 343-365). Ο Cucuzza (1992, 60-64 και 2001, 105-111) είχε ήδη προτείνει την κριτική αναθεώρηση της κυρίαρχης ερμηνευτικής προσέγγισης των τεκτονικών σημείων, διατυπώνοντας την άποψη ότι πρόκειται για τα σύμβολα συγκεκριμένων ομάδων κτιστών και ότι σχετίζονται με την ξεστή τοιχοποιία. Τα τεκτονικά σημεία συμβολίζουν την κοινοτική ταυτότητα των κτιστών και πιστεύει ότι πρέπει να μελετηθούν μέσα σε ένα πλαίσιο κοινωνικο-οικονομικό και να γίνει εμβάθυνση στις εκφάνσεις που ενδεχομένως αντιπροσωπεύουν ως προς την πολιτική οργάνωση των κοινοτήτων. Πρόκειται για μία άποψη που κατά την γνώμη μου, πλησιάζει πιο κοντά σε μια τεκμηριωμένη θεώρηση περί του συμβολισμού των τεκτονικών σημείων και στην περίπτωση των Γουρνιών θα μπορούσε να εξηγήσει την παρουσία του διπλού πελέκεως ως εγχάρακτου συμβόλου στη νότια πρόσοψη του Ανακτορικού Κτηρίου.

Συμπεράσματα

Ανακεφαλαιώνοντας, το γεγονός ότι στον Μόγλο και στα Γουρνιά οι διπλοί πελέκεις φαίνεται να αποθηκεύονται προκειμένου να ανακυκλωθεί το μέταλλο, δεν τους αποδυναμώνει ως αντικείμενα που φέρουν συμβολισμό, καθώς ακόμα και τα αντικείμενα της τελετουργικής σκευής, έχουν πεπερασμένη «ζωή» χρήσης. Ωστόσο, είναι οι αρχαιολογικές συνάφειες αυτές που αποδυναμώνουν την ερμηνεία τους ως τελετουργικών αντικειμένων. Πράγματι, παρατηρείται η διαχρονική χρήση του διπλού πελέκεως όχι μόνο σε τελετουργικά περιβάλλοντα, όπως είναι οι τάφοι κατά την ΠΜ περίοδο, τα ιερά κορυφής και τα ιερά σπήλαια κατά την ΜΜ, ως αναθήματα, αλλά και σε οικίες και ανάκτορα κατά την Παλαιοανακτορική και Νεοανακτορική Εποχή.

Στις οικίες, ωστόσο, παρατηρείται ότι είναι ένα πιο σπάνιο εύρημα και συνήθως εντοπίζεται μεμονωμένα ή σε μικρή συγκέντρωση μαζί με άλλα μεταλλικά αντικείμενα, τα οποία είναι όπλα ή/και εργαλεία, με σκοπό την ανακύκλωση ή την αποθήκευση πλούτου. Έτσι εξηγείται η παρουσία μη χρηστικών διπλών πελέκεων, οι οποίοι ενδεχομένως αποτελούσαν μέρος του συσσωρευμένου πλούτου, όπως τα τάλαντα. Δηλαδή, δεν αποκλείεται να χρησιμοποιούνταν ως *tokens* στις περιπτώσεις της Οικίας C.3 και της Οικίας του Λόφου στα Γουρνιά. Από την άλλη πλευρά, η

εγχάραξη του διπλού πελέκεως σε μνημειακές κτηριακές εγκαταστάσεις για την οικοδόμηση των οποίων ίσως απαιτείται κοινοτική ή/και διακοινοτική συνεργασία αλλά και εξειδικευμένα οικοδομικά συνεργεία προσδίδει στο αντικείμενο ιδιαίτερο συμβολισμό. Σε αυτό πρέπει να προστεθεί και το γεγονός ότι απαντά εγχάρακτος μόνο σε ξεστούς λίθους, όπως και η συντριπτική πλειονότητα των τεκτονικών σημείων. Ως εκ τούτου, ενδεχομένως, οι διπλοί πελέκες αποτελούν μία ένδειξη της ενεργητικής συμμετοχής του πλήθους στην κοινωνική οργάνωση. Πιο συγκεκριμένα, το πλήθος διαιρείται σε ομάδες (κοινοτικές, τεχνικές, οικογενειακές, θρησκευτικές κ.ά.) διαμορφώνοντας ιδιαίτερα διακριτικά σύμβολα. Συνεπώς, θα μπορούσε να αποτελεί στοιχείο ταυτότητας του εργαστηρίου που κατασκευάζει το νότιο τμήμα του Ανακτορικού Κτηρίου, στο οποίο κυριαρχεί η λαξευτή τοιχοποιία. Τέλος, παρατηρείται ότι κατά την διάρκεια της MMIII-ΥΜΙΒ περιόδου στην εικονογραφία, δεν απαντά η απεικόνιση διπλών πελέκων σε σκηνές τελετουργικού περιεχομένου, εν αντιθέσει με την ΥΜΠ-ΙΙΙ περίοδο.

Μέρος VIII. Τελετουργική θραύση, αποθέτες θεμελίωσης και ανεστραμμένα κύπελλα.

Σύνθεση δεδομένων και συζήτηση

Ένα φαινόμενο που παρατηρείται διαχρονικά στη μινωική Κρήτη και παρατηρήθηκε και στις υπό εξέταση οικίες, είναι η αποκαλούμενη «τελετουργική θραύση» της σκευής. Καταγράφεται για πρώτη φορά στους θολωτούς, κοινοτικούς τάφους της Μεσαράς και αργότερα στα ιερά κορυφής στα οποία τόσο τα αναθήματα, όσο και η σκευή που χρησιμοποιείται για την τέλεση κοινοτικών γευμάτων και συναθροίσεων εντοπίζονται θραυσμένα, ενίοτε με ίχνη πυράς, διότι ρίχνονται σε τελετουργικές πυρές. Ανάλογα παραδείγματα προκύπτουν και από ανακτορικά περιβάλλοντα, ωστόσο είναι σπανιότερο και λιγότερο εκτεταμένο το φαινόμενο. Διαχρονικά αυτή η εικόνα του αρχαιολογικού υλικού ερμηνεύεται ως μία θρησκευτικού περιεχομένου τελετουργική πράξη (Worsaae 1866, 317–19 και 1866/71, 67–8, Hansen 2016, Nebelsick 1997, 2000).

Πριν όμως ξεκινήσει κάποιος να μελετά αυτό το φαινόμενο, είναι σημαντικό να καταστεί σαφές ότι η τελετουργική θραύση περιλαμβάνει δύο διακριτές πράξεις, την θραύση και την απόθεση. Σύμφωνα με τον Brandherm (2018, 47–48) δεν είναι απαραίτητο και οι δυο διαδικασίες να εντάσσονται σε ένα τελετουργικό πλαίσιο,

ωστόσο μάλλον δεν ευσταθεί η άποψη αυτή. Η απόθεση των θραυσμένων τελετουργικών αντικειμένων είναι αρκετά μελετημένη, επιμελής και ενίοτε οριοθετημένη. Αυτός ο φροντισμένος τρόπος απόρριψης δεν μπορεί παρά να έχει τελετουργικό υπόβαθρο.

Μία ερμηνεία, η οποία αποσυνδέει την θραύση των αντικειμένων από την τελετουργία είναι η ανακύκλωση, κυρίως όταν πρόκειται για μεταλλικά αντικείμενα (Brandherm 2018, 48). Τα μεταλλικά αντικείμενα όταν πρόκειται να ανακυκλωθούν απαντούν συνήθως κατεστραμμένα, όχι όμως θραυσμένα. Επίσης, τα εργαστήρια στα οποία τελούνται μεταλλοτεχνικές εργασίες, είναι εύκολα στην ταύτισή τους, λόγω των πρώτων υλών που βρίσκονται συσσωρευμένες αναμένοντας την επεξεργασία τους³²³. Σε πολλούς πολιτισμούς της Εποχής του Χαλκού, παρατηρείται η συχνή παρουσία μεταλλικών αντικειμένων, όχι όμως τόσο υπό την μορφή σκραπ ή άμορφης πρώτης ύλης που να υποδηλώνει την τέλεση μεταλλοτεχνικών δραστηριοτήτων, όσο υπό την μορφή ολοκληρωμένων προϊόντων³²⁴. Αυτό σύμφωνα με την άποψη των Falkenstein (2011, 74-75) και Bray και Pollard (2012, 856-862) εξηγείται από το γεγονός ότι οι πρώτες ύλες δεν αποθηκεύονταν για μεγάλο χρονικό διάστημα, διότι η ανακύκλωση και η αξιοποίηση τους για την κατασκευή νέων προϊόντων ήταν άμεση.

Στην μινωική Κρήτη, η θραύση δεν αφορά μόνο στα μεταλλικά τέχνηρα, αλλά σε όλα τα αντικείμενα του υλικού πολιτισμού. Εσκεμμένη θραύση αντικειμένων σημειώνεται σε ορισμένες περιπτώσεις στην παρούσα μελέτη, όπως στον Χώρο 10 της Οικίας AC στην Ψύρα. Τα αγγεία πόσης, τα μαγειρικά σκεύη, οι τρίτωνες και όλα τα αντικείμενα που έχουν καταγραφεί είναι αποσπασματικά σωζόμενα, τόσο μέσα από τον βόθρο/αποθέτη όσο και από τον υπόλοιπο χώρο³²⁵. Ορισμένα από τα αντικείμενα ήταν θραυσμένα πριν τοποθετηθούν ή απορριφθούν μέσα στον αποθέτη και μάλιστα έφεραν ίχνη πυράς. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του ζωόμορφου ειδωλίου, το οποίο

³²³ Ένα παράδειγμα αποτελεί το Κτήριο A από την Συνοικία των Τεχνιτών στον Μόγλο (Soles 2004b, 145-149 και 2005, 429-442).

³²⁴ Η παρουσία ολόκληρων μεταλλικών αντικειμένων σε οικιακά περιβάλλοντα εξηγείται σύμφωνα με ορισμένους μελετητές γιατί χρησιμοποιούνταν ως ανταλλακτικό μέσο στις προνομισματικές κοινωνίες (Brandherm και Moskal-del Hoyo 2014, 55)..

³²⁵ Ωστόσο, αυτό το φαινόμενο μπορεί να οφείλεται και σε μετααποθετικούς παράγοντες. Παρόλα αυτά, συνήθως, όπου παρατηρείται εσκεμμένη θραύση δεν μπορεί να είναι τυχαία πρακτική. Αντιθέτως, ακολουθεί σταθερά μοτίβα. Λόγου χάριν, ένα αντικείμενο το οποίο ήδη έχει σχολιαστεί και εντοπίζεται στην πλειονότητα των περιπτώσεων θραυσμένο, είναι τα ταυρόσχημα ρυτά. Επίσης αρκετά συχνά απαντούν θραυσμένα τα ειδώλια. Αυτή η παρατήρηση δεν μπορεί να οφείλεται πάντα σε μετααποθετικές παρεμβάσεις για την ίδια κατηγορία αντικειμένων.

ήταν πιθανότατα εσκεμμένα θραυσμένο. Παρόλα αυτά, δεν απουσίαζαν και τα ακέραια αντικείμενα. Στις υπόλοιπες οικίες της Ψύρας και κυρίως στο Κτήριο της Πλατείας (BS/BV) και στην Οικία AF, για τις οποίες συζητήθηκε η πιθανότητα να τελούνται γεύματα στους ορόφους, δεν παρατηρείται το ίδιο φαινόμενο³²⁶. Η διαφορά έγκειται στο γεγονός ότι στην πρώτη περίπτωση πρόκειται για έναν αποθήκη που περιέχει τα απορρίμματα μιας τελετουργίας (τελετουργικός, απορριμματικός αποθήκης), τα οποία δεν πρόκειται να χρησιμοποιηθούν εκ νέου, ενώ στην περίπτωση των γευμάτων/συμποσίων στους ορόφους, η σκευή είναι απαραίτητη προκειμένου να χρησιμοποιηθεί ξανά.

Επιπλέον, στον EX2 του Κτηρίου B2 εκεί όπου διαμορφώνεται Αυλή και Θεατρική Περιοχή κατά την YMIB, παρατηρείται, αρκετά μεγάλο ποσοστό θραυσμένων αντικειμένων, τα οποία αποτελούν σκευή για την τέλεση γευμάτων, πιθανότατα κοινοτικών, λόγω της διαμόρφωσης των κλιμάκων. Παρόλα αυτά, η θραύση οφείλεται σε μεταποθετικούς παράγοντες κυρίως. Θραυσμένα ανασύρθηκαν και τα αντικείμενα του δωματίου πάνω από το Υπόστυλο Δωμάτιο 1.1. του Κτηρίου B.2. Πρόκειται, όμως, για τέχνηρα που κατέπεσαν στο ισόγειο από μεγάλο ύψος και καταπλακώθηκαν από άλλα υλικά κατάρρευσης. Συνεπώς, είναι δύσκολο να μιλήσει κανείς για εσκεμμένη θραύση. Από το επίπεδο του δαπέδου του ίδιου δωματίου ήρθαν στο φως ένα τάλαντο χαλκού με ένα ανεστραμμένο κύπελλο. Δεν αναφέρεται από τους ανασκαφείς ότι αποτελούν αποθήκη θεμελίωσης. Το αντίθετο, θεωρείται ένα σύνολο επίδειξης πλούτου εντός του δωματίου. Ως εκ τούτου, δεν θραύεται ακόμα κι αν αποτελεί την ανάμνηση μιας συμποτικής τελετουργίας εντός του αποθηκευτικού δωματίου.

Στην Οικία C.1 του Μόχλου, ένας αποθήκης θεμελίωσης απέδωσε αρκετά κύπελλα και προχυτικά αγγεία, ωστόσο δεν υπάρχουν πληροφορίες αναφορικά με εσκεμμένη θραύση τους ή όχι. Θραύση, πιθανώς εσκεμμένη, παρατηρείται στο ειδώλιο πιθήκου στο Δωμάτιο I.4 της Οικίας C.3 στον Μόχλο. Το ειδώλιο είναι αποσπασματικά σωζόμενο, καθιστώντας δύσκολη την ταύτισή του. Βρέθηκε μαζί με κωνικά κύπελλα, πολλή κεραμική της YMIB περιόδου και όστρεα, ανάμεσα στα οποία δύο αποσπασματικοί τρίτωνες. Στην ίδια οικία κάτω από το δάπεδο του αποθηκευτικού Δωματίου I.3, ήρθε στο φως αποθήκης θεμελίωσης που περιείχε ένα ακέραιο τάλαντο

³²⁶ Δεν προκύπτουν τουλάχιστον ισχυρές ενδείξεις εσκεμμένης θραύσης της σκευής, πλην ίσως των ταυρόσχημων ρυτών. Αυτό είναι κάτι που απαιτεί ειδική μελέτη πάνω στα ίδια τα αντικείμενα.

χαλκού και μία χάλκινη τρίαينا, επίσης ακέραια. Ενώ στο Δωμάτιο I.1 εντοπίστηκαν τάλαντα διαβρωμένα και θραυσμένα από ανθρώπινο χέρι, με σκοπό όμως την ανακύκλωσή τους. Στο ίδιο δωμάτιο βρέθηκε ένας αποθέτης θεμελίωσης με ακέραια μεταλλικά αντικείμενα και στο Δωμάτιο 2.2 αποθέτης θεμελίωσης με πληθώρα ακέραιων αλλά και θραυσμένων αντικειμένων που περιλαμβάνουν όπλα και εργαλεία, ένα τάλαντο και ένα σείστρο.

Στα Γουρνιά, ανάλογη εικόνα προέκυψε στην περιοχή όπου κατά την ΥΜΙΒ κατασκευάστηκε το Δωμάτιο 13. Στο σημείο αυτό ήδη από την ΜΜΙΙΙ περίοδο τελούνται συμποτικά δρώμενα, τα οποία σχετίζονται με τις διαφορετικές οικοδομικές φάσεις. Παρόλα αυτά, ανευρίσκονται εκατοντάδες κύπελλα και κατάλοιπα των γευμάτων, καθώς επίσης και άλλα αντικείμενα σκευής, ορισμένα εκ των οποίων θραυσμένα. Στην Οικία του Λάκκου κάτω από το ΥΜΙΒ δάπεδο του Δωματίου 2, αποκαλύφθηκε αποθέτης θεμελίωσης που περιείχε έναν ακέραιο τρίωνα, ένα οστό αιγοειδούς και την λαβή μόνο από ένα χάλκινο αγγείο.

Στις προαναφερθείσες περιοχές, με εξαίρεση τον Χώρο AC10 δεν είναι το φαινόμενο της εσκεμμένης θραύσης εκτεταμένο. Σώζονται αρκετά ακέραια αγγεία, ενώ ακόμα και μέσα από τον βόθρο στην Οικία AC της Ψύρας, προέκυψαν κύπελλα ακέραια και άλλα σε καλή κατάσταση διατήρησης. Παρόλα αυτά, εσκεμμένη θραύση παρατηρείται με σχετική ασφάλεια στα θραυσμένα αντικείμενα τόσο από τον προαναφερθέντα βόθρο, όσο και από τον αποθέτη θεμελίωσης στην Οικία του Λάκκου. Για τις υπόλοιπες περιπτώσεις δεν μπορεί να μιλήσει κανείς με βεβαιότητα. Κατά συνέπεια, παρατηρείται μία συνύπαρξη τόσο των ακέραιων αγγείων και αντικειμένων όσο και των εσκεμμένα θραυσμένων, μέσα σε κλειστές επιχώσεις, οι οποίες σχεδόν μετά βεβαιότητας σχετίζονται με τελετουργικά δρώμενα, ανάμνηση των οποίων αποτελούν οι αποθέτες θεμελίωσης.

Σε πολλές περιπτώσεις τα απορριφθέντα ή θραυσμένα αντικείμενα εκλαμβάνονται ως «νεκρά» και πιστεύεται ότι όταν βρίσκονται σε αυτή την κατάσταση έχουν φτάσει στο τέλος της ζωής τους. Όμως η θραύση των τελετουργικών αντικειμένων, ενσωματώνει πιθανότατα μία πιο σύνθετη πραγματικότητα. Δεν αποκλείεται μέσω της θραύσης τους και της εσκεμμένης κακομεταχείρισής τους να μετουσιώνονται σε άλλα συμβολικά νοήματα. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Verhoeven (2013, 24) *“In fact, precisely due to their ‘death’ and (deliberate) destruction, abandoned structures and broken*

artifacts may be transformed into important meaningful and symbolic elements”. Πιο συγκεκριμένα, δεν είναι απίθανο τα κατεστραμμένα αντικείμενα να δρουν ως οχήματα για την δημιουργία συλλογικής μνήμης, αλλά και την αφύπνιση αναμνήσεων που συνδέονται με το παρελθόν αλλά και με το παρόν, καθώς οι αναμνήσεις αποτελούν έναν *διάλογο* μεταξύ των αντικειμένων και των ανθρώπων μέσα στον χώρο και στον χρόνο.

Παρ’ όλα αυτά, εκτός από τη μνήμη και η λήθη θα έπαιζε σημαντικό ρόλο και θα μπορούσε να βρίσκει έκφραση στην θραύση των αντικειμένων. Οι Βαβουρανάκης και Μπούρμπου (Vavouranakis & Bourbou 2015, 169 και Chapman & Gaydarska 2015, 85-110) υποστηρίζουν μια ανάλογη θέση, θεωρώντας ότι τα αντικείμενα μέσω της θραύσης τους συνεχίζουν να διατηρούν την ιδιότητά τους ως *δρώντα* αντικείμενα, που απλά επαναπροσδιορίζονται. Ο Knappett (2006, 239-51), θεωρούσε ότι ένα θραύσμα αποτελεί τμήμα μιας *ολότητας* και ενός δικτύου θραυσμάτων, το οποίο συμβολίζει τον κατακερματισμό του ανθρωπίνου σώματος μετά τον θάνατο. Έτσι εξηγεί την εκτεταμένη θραύση που παρατηρείται στα ταφικά περιβάλλοντα.

Ανάλογες απόψεις έχουν εκφραστεί και για τους αποθέτες θεμελίωσης, στους οποίους απαντούν θραυσμένα αντικείμενα, κυρίως κεραμικά, όπως είναι τα κύπελλα και οι πρόχοι. Οι αποθέτες θεμελίωσης αποτελούν ένα από τα είδη τελετουργιών που απαντούν στις υπό εξέταση θέσεις. Πιο συγκεκριμένα, οι αποθέτες δεν αποτελούν κάτι το ενιαίο, ούτε ως προς την κατασκευή τους, ούτε και ως προς τον σκοπό για τον οποίο δημιουργούνται. Αναλυτικότερα, η Παπαδάκη (2015, 13, 25) έχει διατυπώσει προϋποθέσεις προκειμένου να χαρακτηριστεί τελετουργική μία συσσώρευση τεχνέργων μέσα στα όρια ενός αποθέτη. Πρόκειται για τον μηδαμινό βαθμό ανάκτησης του περιεχομένου της, την ακριβή χωροθέτησή της σε σχέση με το ευρύτερο αρχαιολογικό περιβάλλον, το είδος, την κατάσταση διατήρησης και τον τρόπο μεταχείρισης των τεχνέργων και οικοδοδωμένων που την συνιστούν, καθώς επίσης και την μεταξύ τους συνάφεια. Προτείνει, επίσης, εγκατάλειψη του όρου «*αποθέτης*» για απορριμματικού ή αποθηκευτικού χαρακτήρα συσσωρεύσεις ή εναποθέσεις, λόγω της εννοιολογικής σύγχυσης που προκαλεί. Σύμφωνα με την ίδια ο αποθέτης είναι «*Υπόγεια, μη ορατή και προσβάσιμη φυσική διαμόρφωση λιγότερο ή περισσότερο «αρχιτεκτονημένη», ανθρωπογενής «δομή», που εμπεριέχει μια μη ανακτήσιμη επιλεκτική συγκέντρωση τεχνέρων ή και «οικοδοδωμένων» (“ecofacts”)*».

Βάσει αυτών θα μπορούσε να διατυπωθεί η άποψη ότι ο βόθρος/αποθέτης στον Χώρο 10 της Οικίας AC στην Ψύρα είναι μία τελετουργική συσσώρευση αντικειμένων και πιο συγκεκριμένα τελετουργικών απορριμμάτων. Ως εκ τούτου, η θραύση ορισμένων εκ των αντικειμένων που περιείχε, έχει συμβολικό χαρακτήρα και αποτελεί τμήμα του τελετουργικού που προηγήθηκε της απόθεσης. Στην Οικία C.3 θραύση παρατηρείται στον θησαυρό χάλκινων αντικειμένων του Δωματίου I.1, η οποία όμως δεν συνδέεται με ιεροπραξίες. Η συσσώρευση αυτή των αντικειμένων, ανήκει στην κατηγορία της *επιλεκτικής απόθεσης*, δηλαδή της τοποθέτησης αντικειμένων που πρόκειται να αξιοποιηθούν στο άμεσο μέλλον και για λόγους προστασίας φυλάσσονται σε κάποια διαμορφωμένη εσοχή με σκοπό όχι την μη πρόσβαση, αλλά την δύσκολη πρόσβαση. Το ίδιο ισχύει και για τον θησαυρό στο Δωμάτιο 2.2. Αντίθετα, στον θησαυρό χάλκινων αντικειμένων από το ίδιο δωμάτιο που εντοπίστηκε σε μία εσοχή στην βάση του ενός τοίχου βρέθηκαν ακέραια αντικείμενα τα οποία θεωρήθηκαν αναθήματα σε έναν αποθέτη θεμελίωσης. Η αλήθεια είναι ότι στην περιγραφή από τους ανασκαφείς δεν διαφέρει ο λάκκος στον οποίο βρέθηκε ο θησαυρός του Δωματίου 2.2 από τον εν λόγω αποθέτη θεμελίωσης. Ίσως η ταύτισή του με τελετουργική πράξη να προέκυψε από το γεγονός ότι βρέθηκε στην θεμελίωση, στην βάση του τοίχου. Ωστόσο, θα μπορούσαν να διατηρηθούν κάποιες επιφυλάξεις. Τελετουργική είναι, τέλος, η συσσώρευση αντικειμένων στο Δωμάτιο 2 της Οικίας του Λάκκου στα Γουρνιά. Πρόκειται για έναν αποθέτη θεμελίωσης κάτω από το δάπεδο, στον οποίο συνδυάζεται η θραύση με την παρουσία ακέραιων τεχνέργων και πιθανότατα αποτελεί την ανάμνηση μια συμποτικής τελετής που έλαβε χώρα στο σημείο.

Στα Γουρνιά παρατηρούνται, επίσης, κοινοτικά, συμποτικά δρώμενα που σύμφωνα με τους ανασκαφείς σχετίζονται με τελετές θεμελίωσης των αρχιτεκτονικών φάσεων της MMIII και της YMIB του νότιου τομέα του Ανακτορικού Κτηρίου. Τα αγγεία ποικίλλουν ως προς την τυπολογία τους, αλλά τα κωνικά κύπελλα κυριαρχούν. Μεγάλο μέρος της σκευής βρέθηκε θραυσμένη, ωστόσο και εδώ η θραύση συνδυάζεται με την παρουσία ακέραιων αντικειμένων, αλλά και με ένα ακόμα διαχρονικό φαινόμενο στην μινωική Κρήτη. Ορισμένα εκ των κωνικών κυπέλλων βρέθηκαν αναποδογυρισμένα και περιείχαν ηφαιστειακή κίσηρη. Στον Μόγλο, επίσης, στο Δωμάτιο 2.2 της Οικίας C.3 εντοπίστηκε ένα κύπελλο που περιείχε κίσηρη. Κύπελλα περιέχοντα κομμάτια κίσηρης ανασκάφηκαν και στην Ζάκρο. Τα κύπελλα αυτά βρέθηκαν μαζί με τράπεζες

προσφορών, οστά ζώων και κύπελλα που περιείχαν ελιές. Ως εκ τούτου, πέραν του τελετουργικού χαρακτήρα του γεύματος, το οποίο αποσκοπούσε στον εξευμενισμό της φύσης μετά την ηφαιστειακή έκρηξη, παρατηρείται και πάλι ο δημόσιος χαρακτήρας της συγκεκριμένης τελετουργίας.

Η χρήση της κίσσηρης, τουλάχιστον βάσει των διαθέσιμων αρχαιολογικών δεδομένων, έως και την ΥΜΙΒ, δεν φαίνεται να είναι άλλη χρήση πλην εκείνης του αναθήματος κυρίως. Ωστόσο, και για το συγκεκριμένο θέμα θα πρέπει να διατηρούνται επιφυλάξεις και να μην αποδίδεται τελετουργικός χαρακτήρας σε κάθε κωνικό κύπελλο περιέχον κίσσηρη ή σε κάθε συγκέντρωση αυτής. Είναι απαραίτητο να λαμβάνονται υπόψη οι γενικότερες αρχαιολογικές συνάψεις. Εξάλλου υπάρχουν ανασκαφικά στοιχεία που αποδεικνύουν την χρήση της κίσσηρης για βιοτεχνικούς σκοπούς. Ενδιαφέρουσα περίπτωση παρατηρείται στο Σίσισι όπου και αποθηκευόταν σε συγκεκριμένους χώρους προκειμένου να χρησιμοποιηθεί ως πρώτη ύλη (Gaignerot-Driessen & Driessen 2012, 39). Ενδείξεις βιοτεχνικής χρήσης της εντοπίστηκαν επίσης και στο Δωμάτιο ΒV1 του Κτηρίου BS/BV στην Ψύρα.

Η πρακτική της τοποθέτησης ανεστραμμένων κυπέλλων σε τελετουργικά περιβάλλοντα μπορεί να επιβεβαιωθεί ήδη από την ΠΙΜ περίοδο σε ταφικές θέσεις και σχετίζεται είτε με την λατρεία των νεκρών (Branigan 1993), είτε των προγόνων (Soles 2010, 331-338, Calloi 2011, 135-146). Στο Καμηλάρι (Girella & Caloi 2019), στο Φουρνί Αρχανών (Σακελλαράκης και Σαπουνά Σακελλαράκη 1997), στα Γουρνιά (Soles 1992, 23, G-II 2, G-II 3, pl. 9a. και Soles 1992, 248) και στο Παλαίκαστρο (Bosanquet 1903, 291-295, figs.5-7 και Bosanquet et. al.1904, 302-303) εντοπίζονται μερικές σημαντικές περιπτώσεις.

Το φαινόμενο των ανεστραμμένων κυπέλλων κυριαρχεί στους αποθέτες θεμελίωσης και βάσει των όσων αναφέρθηκαν γι αυτούς παραπάνω, μάλλον θα πρέπει να ερμηνευθεί ως ένδειξη του οριστικού τέλους μιας ιεροπραξίας (Boulotis 1982, 157-160). Επίσης, ανεστραμμένο κύπελλο βρέθηκε στο Δωμάτιο 3Α/Β/С της Οικίας ΑF στην Ψύρα, σε αποθέτη θεμελίωσης μαζί με τρία όστρεα. Ο εν λόγω αποθέτης αποτελεί την «ανάμνηση» της χοής ή/και του συμποσίου που τελέστηκαν στο σημείο. Συνεπώς, το αναποδογυρισμένο κύπελλο, σηματοδοτεί την μη χρήση, δηλαδή την διακοπή της χρηστικής αξίας του συγκεκριμένου αγγείου. Παρόμοια είναι και η περίπτωση του

ανεστραμμένου κυπέλλου πάνω σε ένα τάλαντο χαλκού στο Δωμάτιο 1.1. του Κτηρίου Β.2 στον Μόγλο.

Συμπεράσματα

Ανακεφαλαιώνοντας, παρατηρείται ότι στις υπό μελέτη θέσεις, συνυπάρχουν η τελετουργική θραύση με την τελετουργική διατήρηση και (εν)απόθεση πολύτιμης (όπως μεταλλικών αντικειμένων) ή/και καθημερινής άνευ αξίας σκευής (κύπελλα, πρόχοι κ.ά.) σε αποθέτες θεμελίωσης, αλλά και σε κοινοτικές συναθροίσεις προκειμένου να τελεστούν κοινοτικές γιορτές που περιλαμβάνουν την κατανάλωση φαγητού και ποτού. Σε αυτό το σημείο, είναι σημαντικό να αναφερθεί μία διάκριση σχετικά με τον χαρακτήρα των τελετουργιών. Διακρίνονται με σχετική σαφήνεια οι ιδιωτικές τελετουργίες, οι οποίες γίνονται στο πλαίσιο μιας οικίας με την συμμετοχή λίγων ανθρώπων, από τις δημόσιες, στις οποίες συμμετέχει και μέρος της κοινότητας ή το σύνολό της και λαμβάνουν χώρα κυρίως σε υπαίθριους χώρους.

Η θραύση των σκευών που χρησιμοποιούνται κατά την διάρκεια μιας γιορτής, τελετουργίας ή άλλης συμβολικής πράξης, εμπεριέχει αποτρεπτικά χαρακτηριστικά μέσω του κρότου που παράγεται από τα αντικείμενα που σπάζουν, ενώ τα κομμάτια τους διασκορπίζονται ενίοτε σε διαφορετικά σημεία. Σε μια καταστροφή, η οποία προκαλεί την θραύση της σκευής ενός κτηρίου, λόγου χάριν μια μεγάλη πυρκαγιά, ληλασία, έκρηξη κ.ά. τα κομμάτια των αντικειμένων μπορούν να εκτοξευθούν σε μεγάλες σχετικά αποστάσεις. Αντίθετα, με την τελετουργική θραύση σκορπίζεται παντού η εξαγνισμένη ενέργεια ή τα νοήματα που τα αντικείμενα συμβολίζουν, αλλά τα θραύσματα βρίσκονται σχετικά κοντά το ένα με το άλλο. Τα θραύσματα των αντικειμένων που χρησιμοποιούνται στους αποθέτες θεμελίωσης είναι δηλωτικά τόσο της σκευής που χρησιμοποιήθηκε κατά την τελετουργία που προηγήθηκε, όσο και του εξαγνισμού τους, καθώς, αν και σπαράγματα, έχουν την αξία ολόκληρου του αντικειμένου. Τα ανεστραμμένα κύπελλα σηματοδοτούν το τέλος μίας πράξης. Η συσσώρευσή τους στα νότια του Ανακτορικού Κτηρίου των Γουρνιών, πιθανότατα αποτελούσε «μνημονικό εργαλείο», δηλαδή σηματοδοτούσε το τέλος ενός προηγηθέντος συμποσίου και ταυτόχρονα το συνέδεε με το επόμενο.

6^ο Κεφάλαιο

Συμπεράσματα

Στην μελέτη αυτή εξετάστηκαν τρεις νεοανακτορικές θέσεις στον Κόλπο του Μιραμπέλου της ΒΑ Κρήτης: οι οικισμοί στη νήσο Ψύρα, στη χερσόνησο του Μόχλου και στα Γουρνιά. Οι δύο πρώτες επιλέχθηκαν λόγω του μη ανακτορικού χαρακτήρα τους, ενώ τα Γουρνιά με το Ανακτορικό Κτήριο, που περιλαμβάνουν, λειτουργούν ως αντίβαρο αλλά και ως συγκριτική περίπτωση στις δύο άλλες υπό εξέταση θέσεις. Στόχος ήταν η αναζήτηση της ύπαρξης ή όχι οικιακών τελετουργιών σε οικισμούς οι οποίοι είτε δεν έχουν «ανάκτορο» είτε απέχουν αρκετά από τα κεντρικά «ανάκτορα» της Κρήτης. Πιο συγκεκριμένα, διερευνήθηκε η διενέργεια ή μη οικιακών τελετουργιών τόσο στους παραδοσιακά θεωρούμενους ως ιερά χώρους (Δεξαμενές Καθαρμών, Κρύπτες Πεσσών, Ιερά με Θρανίο, Μινωικό Σύστημα Αιθουσών) όσο και σε άλλους χώρους των οικιών εσωτερικούς ή αύλειους. Στην μελέτη αυτή ακολουθήθηκε συγκριτική επανεξέταση του αρχαιολογικού υλικού τόσο της αρχιτεκτονικής όσο και της σκευής, ώστε να προκύψουν συμπεράσματα, υπό μία νέα οπτική, που αφορούν στην χρήση των προαναφερθέντων αρχιτεκτονικών τύπων κατά τη Νεοανακτορική Εποχή, καθώς επίσης και συγκεκριμένων ομάδων αντικειμένων τα οποία θεωρούνται τελετουργικά.

6.1. Η ερμηνεία των αρχιτεκτονικών τύπων

Οι αρχιτεκτονικοί τύποι της Δεξαμενής Καθαρμών (ΔΚ) και του Μινωικού Συστήματος Αιθουσών (ΜΣΑ) απαντούν ως πειραματισμοί στην αρχιτεκτονική της μινωικής Κρήτης ήδη από την Προανακτορική και Παλαιοανακτορική Εποχή. Τα κινητά ευρήματα από τους προαναφερθέντες χώρους έχουν ενίοτε βρεθεί πεσμένα από τους ορόφους και συχνά έχουν αντιφατικό χαρακτήρα (π.χ. συνύπαρξη κεράτων καθοσίωσης και εργαλείων). Παρατηρείται δηλαδή η ταυτόχρονη παρουσία των αντικειμένων που θεωρούνται τελετουργικά, με αντικείμενα καθημερινού χαρακτήρα. Αυτό επισημάνθηκε σε αρκετές από τις περιπτώσεις των ΔΚ που εξετάστηκαν. Ίσως όμως δεν πρόκειται για αντίφαση, αλλά περισσότερο για την αδυναμία απαγκίστρωσής μας από εδραιωμένες αντιλήψεις που αφορούν στην ερμηνεία των ΔΚ. Υπάρχουν ενδείξεις της χρήσης των χώρων αυτών για την αποθήκευση ή την προετοιμασία γευμάτων, καθώς κυριαρχούν σε αυτούς πρώτες ύλες, εργαλεία, κύπελλα και λοπάδια, ιδιαίτερος αν ληφθούν υπόψη οι περιπτώσεις παρόμοιων, προγενέστερων τύπων σε ταφικά περιβάλλοντα, όσο και περιπτώσεις από τη Νεοανακτορική Εποχή. Επιπλέον, σε ορισμένα παραδείγματα υπάρχουν ενδείξεις τήρησης αρχείου (πινακίδων, σφραγισμάτων). Συνεπώς, ίσως δεν αποτελούσαν χώρους μόνο για την τέλεση

τελετουργικών δρωμένων, αλλά και προσωρινής αποθήκευσης αντικειμένων μέχρι την οριστική καταγραφή και μεταφορά τους στα δωμάτια όπου επρόκειτο να χρησιμοποιηθούν ή να αποθηκευθούν. Επίσης, είναι πιθανή η χρήση τους ως χώροι αποθήκευσης τελετουργικής σκευής ή αντικειμένων πολύτιμων ή/και συμβολικών για τους κατόχους τους. Ο επιμελημένος τοιχογραφικός διάκοσμος των Δεξαμενών Καθαρμών με την απεικόνιση κεράτων καθοσίωσης, (αν και σε ελάχιστες περιπτώσεις), είναι ιδιαίτερα σημαντικό στοιχείο, παρά το γεγονός ότι κινητά και επιζωγραφισμένα κέρατα καθοσίωσης απαντούν σε ποικίλα αρχαιολογικά περιβάλλοντα. Αδιαμφισβήτητα, η Δεξαμενή Καθαρμών αποτελεί έναν τύπο κλειστού χώρου εντός μίας οικίας/κτηρίου, η οποία δεν υφίσταται σημαντικές αλλαγές κατά την διάρκεια χρήσης της. Η μοναδική αλλαγή παρατηρείται στην απώλεια του υπόγειου/ημιυπόγειου χαρακτήρα της, σε ορισμένες περιπτώσεις, από την ΥΜΙΑ και εξής. Αυτή η αλλαγή ενδεχομένως οφείλεται στις μετατροπές που υπέστησαν συγκεκριμένα κτήρια μετά τις καταστροφές που προκάλεσε η έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας. Θα μπορούσε να εξηγηθεί έτσι, ότι σε άλλα κτήρια διατηρείται η διαφορά επιπέδου της ΔΚ σε σχέση με το ισόγειο, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις κτηρίων συνεχίζεται η κατασκευή ΔΚ με υπόγειο δάπεδο ακόμα και μετά την ΥΜΙΑ. Συνεπώς, δεν σχετίζεται η προαναφερθείσα παρατήρηση με αλλαγές στις τελετουργικές συνήθειες των κατοίκων του νησιού κατά τη Νεοανακτορική Εποχή, όπως έχει κατά καιρούς διατυπωθεί.

Εξετάσθηκαν, επίσης, οι αίθουσες που φέρουν πολύθυρα και διαπιστώθηκε ότι δεν πρέπει να αποκαλούνται όλες, ανεξάρτητα από τα χαρακτηριστικά τους, ως Μινωικά Συστήματα Αιθουσών (ΜΣΑ). Προτείνονται τέσσερις κατηγορίες: 1. Τριμερές Σύστημα Αιθουσών (ΤΣΑ), 2. Σύστημα Αιθουσών (ΣΑ), 3. Αίθουσα με Σύστημα Πολυθύρων (ΑΣΠ) και 4. Κεντρική Αίθουσα με Τετρακίονιο Impluvium (βλ. περιπτώσεις του επονομαζόμενου *Palaiakastro Hall*). Τα πολύθυρα εμφανίζονται οριακά στο τέλος της Προανακτορικής με αρχές της Παλαιοανακτορικής Εποχής. Παρατηρείται, σχεδόν σε κάθε περίπτωση, ότι επικοινωνούν με αποθηκευτικούς χώρους ή δίνουν ακόμα και άμεση πρόσβαση σε αυτούς. Συνεπώς, μεταξύ άλλων, προτείνεται ότι συνέβαλλαν ταυτόχρονα στην μεταφορά εμπορευμάτων και στην κυκλοφορία πολλών ανθρώπων μέσα σε ένα κτήριο, από και προς διαφορετικούς αποθηκευτικούς χώρους. Επίσης, λειτουργούν ταυτόχρονα ως ένας ευφυής τρόπος

υποστύλωσης χώρων μεγάλων διαστάσεων, προσδίδοντάς τους επίσης μνημειακό χαρακτήρα. Οι τρεις πρώτες κατηγορίες δεν φαίνεται να σχετίζονται με την διενέργεια τελετουργιών. Κατάλοιπα συμποτικών δραστηριοτήτων εντοπίστηκαν μόνο στο ΣΑ του Ανακτορικού Κτηρίου των Γουρνιών. Η τέταρτη κατηγορία, όμως, δηλ. ο τύπος του *Palaikastro Hall* που αποτελεί την κεντρική αίθουσα μιας οικίας, ενδέχεται να συνδέεται με δημόσιες συναθροίσεις τελετουργικού χαρακτήρα. Ιδιαίτερη προσοχή πρέπει να δοθεί στο εξής. Στο Κτήριο Β.2 του Μόχλου, ο δυτικός τοίχος του Δωματίου 2.2 δεν φέρει πολύθυρα, αλλά θύρες, η κάθε μια από τις οποίες οδηγεί σε διαφορετικό δωμάτιο. Τα πολύθυρα ανοίγουν σε έναν ενιαίο χώρο. Συνεπώς, στην Κατηγορία 2 όπου εντάσσεται το ΣΑ του προαναφερθέντος κτηρίου, παρατηρείται ότι δεν είναι απαραίτητη η ύπαρξη πολυθύρων. Οι ίδιες οι αίθουσες με τις πολλαπλές θύρες τους, επιτελούν επιτυχώς τον ίδιο σκοπό. Δηλαδή το να συμβάλουν στην απρόσκοπτη κυκλοφορία εμπορευμάτων και ανθρώπων προς όλες τις πτέρυγες του κτηρίου καθώς επίσης πρόσβασης στους αποθηκευτικούς χώρους. Η διαφορά των πολλαπλών θυρών από τα πολύθυρα έγκειται στο ότι οι θύρες δεν παραμένουν ανοιχτές προκειμένου να ενοποιήσουν δύο διαφορετικούς χώρους δημιουργώντας ένα ευρύχωρο περιβάλλον, το οποίο σε κάποια παραδείγματα ίσως να εξυπηρετούσε και την συνάθροιση πολλών ανθρώπων.

Μία τρίτη περίπτωση μελέτης ήταν τα υπόστυλα δωμάτια και πιο συγκεκριμένα όσα φέρουν πεσσούς. Παρατηρήθηκε ότι εξελίσσονται σταδιακά ως αρχιτεκτονικοί πειραματισμοί απαραίτητοι για την σταθερότητα μιας κτηριακής κατασκευής ήδη από την ΠΜ περίοδο. Χρησιμοποιήθηκαν με σχεδόν σταθερά χαρακτηριστικά στο τέλος της Προανακτορικής- αρχές της Παλαιοανακτορικής Εποχής και εδραιώθηκαν κατά την Νεοανακτορική. Απαντούν τόσο σε επιφανή κτήρια όσο και σε απλές οικίες και οι πεσσοί τους είναι λίθινοι. Αντιθέτως, οι κίονες απαντούν κυρίως στους ορόφους ή και στα δωμάτια του ισογείου των πιο πυκνοκατοικημένων συνοικιών μιας θέσης και είναι πάντα ξύλινοι. Οι περιπτώσεις της χρήσης λίθινων πεσσών είναι ενδεικτικές της ευμάρειας μιας κοινότητας. Αντίθετα, η κατασκευή των κίωνων είναι λιγότερο κοπιώδης και κοστοβόρα τεχνική υποστύλωσης, εξού και χρησιμοποιείται συχνότερα.

Στην πλειονότητα των παραδειγμάτων που μελετήθηκαν, η σκευή που αποκαλύπτεται στα υπόστυλα δωμάτια αφορά σε δραστηριότητες αποθήκευσης. Σε αρκετές περιπτώσεις πίθοι εντοπίζονται περιμετρικά του πεσσού. Συνεπώς, οι αποκαλούμενες

λίθινες, λαξευμένες λεκανίδες που ενίοτε βρίσκονται στην βάση των πεσσών ή ανάμεσά τους, δεν αποκλείεται να αποτελούσαν θήκες για την τοποθέτηση αποθηκευτικών δοχείων από φθαρτά υλικά ή άλλων αντικειμένων. Η τέλεση χοών σε αντίστοιχες κατασκευές που εντοπίζονται σε στρώματα των ΥΜΠ-ΙΙΙ περιόδων είναι πιθανή, αλλά χρειάζεται νέες, συγκεκριμένες μελέτες προκειμένου να τεκμηριωθεί επαρκώς και σίγουρα δεν πρέπει να χρησιμοποιείται πρωθύστερα, δηλαδή ως επιχείρημα για την ερμηνεία των εν λόγω δωματίων κατά την ΥΜΙΑ-Β περίοδο. Όσον αφορά στην τελευταία περίοδο, δεν προκύπτει ως πιθανή μια τέτοια ερμηνεία, τουλάχιστον στα αρχαιολογικά περιβάλλοντα που εξετάστηκαν. Στα υπόστυλα δωμάτια αυτής της περιόδου εντοπίζονται συχνά μεταλλουργικές, μαγειρικές και άλλες οικοτεχνικές δραστηριότητες. Για τον λόγο αυτό, σε ορισμένες περιπτώσεις, εντοπίζονται αγωγοί, οι οποίοι απομακρύνουν τις ακαθαρσίες έξω από αυτά. Σπάνια, στα κινητά ευρήματα των υπόστυλων δωματίων ανευρίσκονται ειδώλια, τα οποία μάλιστα, στην πλειονότητα των περιπτώσεων, είναι πεσμένα από τον όροφο, στον οποίο βρίσκονται κιονοστήρικτα δωμάτια. Παρόλα αυτά, αρκετά από αυτά τα ειδώλια ανήκουν σε ΥΜΠ-ΙΙΙ επιχώσεις. Αν ληφθούν υπόψη τα ευρήματα από το κιονόστηρικτο δωμάτιο του Κτηρίου Β.2 στον Μόγλο, συνάγεται η υπόθεση ότι η τέλεση ιεροπραξιών σε δωμάτια με κίονα στον όροφο είναι πιθανότατα μία παράδοση που διατηρείται και στις μετανακτορικές περιόδους. Εναλλακτικά, τα ειδώλια φυλάσσονται στα διαμερίσματα του ορόφου έχοντας αποτρεπτικό χαρακτήρα εντός των δωματίων διαμονής.

Τα δωμάτια που φέρουν θρανία, επίσης, ταυτίζονται πολύ συχνά με οικιακά ιερά. Σε αυτήν την ερμηνεία οδηγήθηκαν οι μελετητές κυρίως εξαιτίας περιπτώσεων χρονολογούμενων στην Τελική Ανακτορική και Μετανακτορική Εποχή. Στα θρανία αυτών των δωματίων είχαν τοποθετηθεί ειδώλια και άλλα τελετουργικά αντικείμενα. Βάσει των στοιχείων που προέκυψαν στους τρεις υπό μελέτη οικισμούς αλλά και συγκριτικών δεδομένων από άλλες θέσεις προκύπτουν οι ακόλουθες τρεις κατηγορίες δωματίων με θρανία: α) Αποθηκευτικοί/εργαστηριακοί χώροι φέροντες θρανία, β) Τραπεζαρίες/Χώροι υποδοχής και γ) Δωμάτια με θρανία που συνδέονται με τελετουργίες.

Στην πρώτη κατηγορία ανήκει ένα μεγάλο μέρος των δωματίων που εξετάστηκαν, το οποίο ορισμένοι μελετητές κατέτασσαν στα οικιακά ιερά επειδή σε αυτά αποθηκεύταν

η επιμελημένη σκευή επίδειξης, που χρησιμοποιείτο στα δωμάτια του ορόφου και κυρίως αφορούσε στην τέλεση γευμάτων αλλά και άλλων δραστηριοτήτων. Η ανεύρεση σε ορισμένα εξ αυτών πίθων που έφεραν παραστάσεις συμβόλων δεν μπορεί να τεκμηριώσει επαρκώς την λειτουργία τους ως τελετουργικών χώρων. Στην δεύτερη κατηγορία κατατάσσονται δωμάτια που κυρίως απαντούν στην κεντρική Κρήτη με Συστήματα Θρανίων που είναι εξαιρετικά επιμελημένα και πολυτελή. Πρόκειται για χώρους αρκετά μεγάλων διαστάσεων που μπορούσαν να φιλοξενήσουν αρκετά άτομα και το πιθανότερο στόχευαν στην επίδειξη (πλούτου, δύναμης κ.ο.κ.). Εκτός των περίτεχνων θρανίων, ενδεχομένως υπήρχαν σε αυτά και άλλα έπιπλα από ευπαθή υλικά, όπως δίφροι, τραπέζια κ.ά. Στην ανατολική Κρήτη, επίσης, απαντά η δεύτερη κατηγορία με θρανία, τα οποία όμως δεν διακρίνονται για την ίδια επιμέλεια ως προς την κατασκευή αν και παρατηρούνται εξαιρέσεις. Τα οργανικά κατάλοιπα και τα αντικείμενα της κινητής σκευής, οδηγούν στο συμπέρασμα ότι τα δωμάτια αυτά λειτουργούσαν ως χώροι τέλεσης γευμάτων, δηλαδή ως τραπεζαρίες και δεν αποκλείεται να είχαν δημόσιο χαρακτήρα. Στην πλειονότητα των περιπτώσεων επικοινωνούν με παράπλευρο σε αυτά δωμάτιο, το οποίο έχει χαρακτήρα βοηθητικό, ενώ σπάνια μέσω πολυθύρων με αποθηκευτικά δωμάτια. Τα Συστήματα Θρανίων πιθανόν υποκαθιστούν τα πολλαπλά, ανεξάρτητα θρανία που υπήρχαν εντός ενόςωματίου που λειτουργούσε ως τραπεζαρία και αποτελούν μία νέα εξέλιξη που αφορά στην εσωτερική διαρρύθμιση μιας οικίας κατά την Νεοανακτορική Εποχή, η οποία εξυπηρετεί σκοπούς κοινωνικούς και επίδειξης.

Στην τρίτη κατηγορία περιλαμβάνονται δωμάτια που φέρουν θρανία, ενίοτε, με κάποια ειδική διαμόρφωση (π.χ. ερεισίνωτον) ή πολλαπλά, ανεξάρτητα θρανία. Σε κάποια παραδείγματα, είχαν αποτεθεί ειδικοί τύποι κεραμεικής (π.χ. ρυτά) ή τελετουργικά αντικείμενα όπως ειδώλια, κωνικά κύπελλα κ.ά. Δυστυχώς, τα σωζόμενα δεδομένα είναι πολύ λίγα προκειμένου να διατυπωθεί μία τεκμηριωμένη άποψη αναφορικά με την τέλεση ή όχι τελετουργικών δρωμένων. Ωστόσο, υπάρχουν ενδείξεις προς αυτήν την κατεύθυνση. Είτε πρόκειται για χώρους στους οποίους τελούνται συμποτικά δρώμενα ή αφορούν σε δωμάτια που χρησιμοποιούνται αποκλειστικά για την οικιακή λατρεία, ενδεχόμενο πολύ πιθανό. Αν ισχύει αυτή η εκδοχή, πρόκειται για μία παράδοση που διατηρείται ως και την Μετανακτορική Εποχή.

Οι αύλειοι χώροι χρησιμοποιούνται για καθημερινές, οικοτεχνικές εργασίες, όπως είναι η περίπτωση της Πλατείας της Ψύρας ή της αύλειας περιοχής στα ανατολικά της Οικίας της Κυρίας στον Μόγλο. Επίσης, απαντούν κοινοτικές συναθροίσεις όπως ενδεχομένως συνέβαινε στην Δημόσια Αυλή του Ανακτορικού Κτηρίου των Γουρνιών που περιλαμβάνει «Θεατρική Περιοχή» ή τελούνται συμποτικά δρώμενα με διαχρονικό χαρακτήρα, όπως στην ΝΔ Αυλή του Ανακτορικού Κτηρίου. Ιδιαίτερης σημασίας είναι ο αύλειος χώρος με την «Θεατρική Περιοχή» στα ΝΔ του Κτηρίου Β.2 στον Μόγλο, όπου επίσης λαμβάνουν χώρα συμποτικά δρώμενα κοινοτικού χαρακτήρα, τα οποία πιθανότατα σχετίζονται με την σύσφιξη των δεσμών των κατοίκων της θέσης μέσω επιβεβαίωσης της κοινής ταυτότητας και των κοινών προγόνων.

6.2. Η ερμηνεία της σκευής

Όσον αφορά στα αντικείμενα της οικιακής σκευής, τα οποία συνήθως θεωρούνται τελετουργικά, μπορούν να διατυπωθούν οι ακόλουθες διαπιστώσεις. Οι φυσικοί τρίτωνες απαντούν πολύ συχνά στα οικιακά περιβάλλοντα της Ψύρας και του Μόγλου καθώς η πρώτη είναι νησιωτική και η δεύτερη παραθαλάσσια θέση. Αντιθέτως, στα Γουρνιά δεν απαντούν με την ίδια συχνότητα, παρά την εγγύτητά τους προς την θάλασσα. Ωστόσο, στην θέση αυτή απαντούν εργαστήρια κεραμείων, τα οποία παράγουν εξαιρετικά περίτεχνους κεραμικούς τύπους, ανάμεσα στους οποίους και απομιμήσεις τριτώνων. Αναλυτικότερα, απαντούν δείγματα τεχνητών τριτώνων από πηλό και από χαλκό, οι οποίοι είναι σπάνιοι στην Κρήτη κατά την Νεοανακτορική Εποχή και πιθανότατα χρησιμοποιούνται ως προχυτικά σκεύη ή δοχεία επίδειξης. Ως εκ τούτου, πιθανότατα, επιλέγουν τους τεχνητούς τρίτωνες έναντι των φυσικών για την αλίευση των οποίων απαιτείται κοπιώδης προσπάθεια σε μεγάλα βάθη της θάλασσας. Η χρήση τους ενδέχεται να είναι πρακτική/καθημερινή ή τελετουργική ανάλογα με το ανασκαφικό περιβάλλον και την επεξεργασία που έχουν υποστεί. Οι φυσικοί τρίτωνες, ωστόσο, στην πλειονότητα των περιπτώσεων, απαντούν σε μαγειρικά περιβάλλοντα.

Τα ρυτά αποτελούν σκεύη επίδειξης στα οικιακά γεύματα συμποτικού περιεχομένου που διενεργούνται στους ορόφους ορισμένων οικιών. Πρόκειται πιθανότατα για τις πιο επιφανείς οικίες. Η χρήση τους ενδέχεται να σχετίζεται με το φιλτράρισμα του οίνου από τα ιζήματα και τυχόν αρωματικές ύλες. Τα ρυτά σε σχήμα κεφαλής ταύρου ή τα ολόσψμα ταυρίσχημα ρυτά έχουν την ίδια χρήση, ωστόσο ο συμβολισμός τους λόγω του ειδικού σχήματός τους πιθανότατα συνδέεται με τους κατόχους τους, οι οποίοι είναι

δεν αποκλείεται να είναι φορείς πολιτικής και κοινωνικής εξουσίας. Σε συνδυασμό με τα ρυτά από την Οικία ΒQ, στα οποία απεικονίζονται διπλοί πελέκεις, προκύπτει η υπόθεση εργασίας ότι πρόκειται για δύο σύμβολα που ίσως αντιπροσωπεύουν την Κνωσό και μάλιστα το συστημα διαχείρισης που εκεί εφαρμόζεται. Συνεπώς, τα περίτεχνα ρυτά, αποτελούν ενδείξεις κοινωνικού και πολιτικού ανταγωνισμού μεταξύ συγκεκριμένων οικιών σε μια κοινότητα.

Τα αγγεία πόσης και ιδιαίτερα τα κωνικά κύπελλα είναι αντικείμενα που ανευρίσκονται σε ποικίλλα περιβάλλοντα, κυρίως στους ορόφους των κτηρίων και σε αύλειους χώρους όπου λάμβαναν χώρα συμποτικά δρώμενα. Παρόλα αυτά, έχουν και ποικίλλες, δευτερεύουσες χρήσεις. Στα ισόγεια ή/και υπόγεια δωμάτια των οικιών χρησιμοποιούνται ως βοηθητικά σκεύη σε δραστηριότητες όπως το μαγείρεμα, η αποθήκευση και άλλες οικοτεχνικές εργασίες, ενώ είναι συχνή η χρήση τους και ως λύχνων. Τέλος, είναι σημαντική και σχετιζόμενη με την μαζική παραγωγή τους κατά την Νεοανακτορική Εποχή, η χρήση τους σε κοινοτικά συμπόσια, στα οποία διαδραματίζουν κεντρικό ρόλο ως ο πυρήνας της τελετουργικής σκευής.

Τα μικρογραφικά αγγεία στις υπό μελέτη θέσεις, φαίνεται ότι αποτελούν στοιχεία ταυτότητας των πράξεων που τελούνται σε έναν χώρο και η ανεύρεσή τους σε μελλοντικές ανασκαφές, πρέπει να προϊδεάζει τον ανασκαφέα ως προς την λειτουργία του χώρου. Τα μικρογραφικά, τριποδικά, μαγειρικά σκεύη απαντούν πολύ συχνά στην Ψύρα και στον Μόγλο σε μαγειρεία «προδίδοντας» την ταυτότητά τους. Ανάλογη είναι η χρήση τους όταν εντοπίζονται σε τελετουργικά/συμποτικά περιβάλλοντα. Υποδηλώνουν το είδος της τελετουργίας ή/και την επιθυμητή προσφορά, δηλαδή αυτό που θα ήθελε να προσφέρει κανείς, αλλά δεν κατέστη εφικτό. Χαρακτηριστική ήταν η περίπτωση των μικρογραφικών κυπέλλων στα συμποτικά δρώμενα που τελέστηκαν στο Δωμάτιο 13 του Ανακτορικού Κτηρίου των Γουρνιών.

Αντιθέτως, τα ειδώλια δεν απαντούν ιδιαιτέρως συχνά στα υπό μελέτη οικιακά περιβάλλοντα, ενώ στην πλειονότητα των περιπτώσεων πρόκειται για ζωόμορφα, τα οποία ανευρίσκονται σε μαγειρικά/συμποτικά περιβάλλοντα, πιθανότατα, ως υποκατάστατα ή και συμβολικές απεικονίσεις του σφάγιου. Τα ανθρωπόμορφα ειδώλια, ενίοτε, σχετίζονται με αποθηκευτικούς χώρους ή γειτνιάζουν με αυτούς ή απαντούν σε δωμάτια του ορόφου. Αντιπροσωπεύουν είτε κάποια συμβολική, αποτρεπτική μορφή, είτε βρίσκονται αποθηκευμένα με σκοπό την χρήση τους σε

κάποια κοινοτική ιεροπραξία. Τέλος, δεν αποκλείεται να σχετίζονται με γειτνιάζοντα ιερά κορυφής που βρίσκονται σε λειτουργία στην ανατολική Κρήτη κατά την Νεοανακτορική Εποχή.

Τα κέρατα καθοσίωσης, τα οποία απουσιάζουν από την Ψύρα και τον Μόγλο, αλλά συναντώνται στα Γουρνιά, φαίνεται ότι σχετίζονται με την κοινωνική οργάνωση και την ιεραρχία της μινωικής κοινωνίας. Για τον λόγο αυτό κυριαρχούν στα «ανάκτορα» και στα «ανακτορικά κτήρια». Πρόκειται για ένα σύμβολο ταυτισμένο με ένα συγκεκριμένο σύστημα κοινωνικής οργάνωσης και διαχείρισης του πλούτου, ενώ ενδέχεται κατά περίπτωση να έχει και αποτρεπτικό χαρακτήρα. Ίσως έτσι εξηγείται η παρουσία τους και στις «Δεξαμενές Καθαρμών», έναν αρχιτεκτονικό τύπο σπάνιο και παρόντα μόνο σε κτήρια τα οποία ενδέχεται να σχετίζονται με την διοίκηση («ανάκτορα», «επαύλεις»). Εξού και η παρουσία του μόνο στα Γουρνιά, τα οποία έχουν ανακτορικό κτήριο. Επιπλέον, αν ισχύει ο συσχετισμός των «κεράτων καθοσίωσης» με την Κνωσό, θα μπορούσαν να αποτελούν κύριο συστατικό ενός πολύ συγκεκριμένου συμβολικού/ιδεολογικού λεξιλογίου και η υιοθέτησή τους στο κτήριο των Γουρνιών ίσως δείχνει μία τάση εφαρμογής ανάλογου συστήματος διοίκησης ή και μιας επιρροής της Κνωσού.

Ο διπλός πέλεκυς είναι σπάνιο εύρημα στα υπό μελέτη οικιακά περιβάλλοντα. Εντοπίζεται συνήθως αποθηκευμένος με σκοπό την ανακύκλωση του μετάλλου ή την συσσώρευση πλούτου, ενώ η χρήση του ως προνομισματικού μέσου ανταλλαγής, όπως π.χ. ήταν τα τάλαντα χαλκού, είναι αρκετά πιθανή. Όταν απεικονίζεται εγγάρακτος στην λαξευτή τοιχοποιία, ενδέχεται να αποτελεί στοιχείο ταυτότητας του συνεργείου που κατασκεύασε το κτήριο, ενώ παράλληλα αποτελεί ένδειξη της ενεργητικής συμμετοχής των κοινοτήτων στην πολιτική και κοινωνική οργάνωση, καθώς το κάθε τεκτονικό σημείο, πιθανώς αντιπροσώπευε ένα διαφορετικό συνεργείο, μια διαφορετική ομάδα ή/και κοινότητα. Τέλος, οι λίθινες πλάκες με λαξευμένες κοιλότητες (κέρνοι), οι οποίες διαχρονικά θεωρούνται τελετουργικά αντικείμενα, σχετίζονταν με την αποθήκευση και την επεξεργασία προϊόντων γης. Για τον λόγο αυτό, απαντούν σε κατώφλια και δάπεδα δωματίων που είτε είναι αποθηκευτικά είτε οδηγούν σε χώρους αποθηκευτικούς ή/και τέλεσης άλλων οικοτεχνικών δραστηριοτήτων. Δηλαδή, ενδέχεται να είναι το «σήμα» των χώρων στους οποίους τελούνταν τα παραπάνω. Ως εκ τούτου, ακόμη και αν δεχθεί κανείς ότι είχαν κάποιου

είδους τελετουργική ή ευρύτερα συμβολική σημασία, αυτή συνδέεται με την αποθήκευση, επεξεργασία και (ανα-) διανομή των προϊόντων της γης, με βάση τα χωρικά συγκείμενα των κέρνων.

6.3. Τα είδη των οικιακών τελετουργιών σε Ψύρα, Μόχλο και Γουρνιά και η συμβολή τους στην κοινωνική οργάνωση

Όπως ήδη έχει συζητηθεί οι αποθέτες θεμελίωσης αλλά και η παρουσία ειδωλίων, όχι συχνά, στις οικίες είναι ένδειξη των καθημερινών, μικρής κλίμακας τελετουργιών των κατοίκων των μινωικών κοινοτήτων ακόμα και σε απλά δωμάτια μιας οικίας χωρίς ειδική αρχιτεκτονική διαμόρφωση. Οι λαϊκές τελετουργίες (αποθέτες θεμελίωσης, χρήση ειδωλίων, συμποτικά δρώμενα) είναι κυρίαρχες στις οικίες και διέπουν τον μινωικό πολιτισμό, αφήνοντας το αποτύπωμά τους στο επίπεδο της κοινωνικής οργάνωσης μέσω της ανάδειξής τους σε κομβικής σημασίας κοινοτικά γεγονότα. Τα τελευταία έχουν ως αποτέλεσμα τόσο την σύσφιξη των σχέσεων μεταξύ των ατόμων που ζουν στην ίδια κοινότητα, ενισχύοντας την οριζόντια κοινωνική οργάνωση, όσο και την ενίσχυση της ταυτότητας της βάσης της κοινωνικής πυραμίδας. Επιπλέον, δεν αποκλείεται να αποτελούν το υπόβαθρο για την δημιουργία νέων κοινωνικών ομαδοποιήσεων στο εσωτερικό της κοινωνικής βάσης. Ο καθημερινός και όχι ξεκάθαρος χαρακτήρας όλων των παραπάνω τελετουργικών πράξεων αφήνει τη δυνατότητα να υποστηριχθεί ότι η μινωική κοινωνία χαρακτηριζόταν περισσότερο από μία διάχυτη τελετουργικοποίηση (*ritualization*) ενός σημαντικού μέρους της καθημερινότητας, παρά από περιχαρακωμένα και εντελώς διακριτά πεδία τελετουργικής και καθημερινής δραστηριότητας.

Οι τελετουργίες που προαναφέρθηκαν, είναι ανάλογες με αυτές που απαντούν και στα ανακτορικά περιβάλλοντα, γεγονός που θα πρέπει να γεννήσει ερωτήματα σχετικά με την επιβολή ή όχι αυτών των τελετουργικών δρωμένων από τα «ανάκτορα» στην βάση της μινωικής κοινωνίας ή το αντίθετο. Δηλαδή, πρέπει να διερωτηθούμε αν οι τελετουργίες αυτές, οι οποίες απαντούν διαχρονικά στη μινωική κοινωνία, ενσωματώνονται ως φυσικό επακόλουθο στα ανακτορικά περιβάλλοντα, τα οποία διαμορφώνονται από την ίδια την κοινωνία ή αν η βάση της κοινωνικής πυραμίδας είχε τη δυνατότητα μίας έστω και παρασιτικής αφομοίωσης των ανακτορικών δρωμένων. Τα δρώμενα αυτά τα τροποποιούσε ανάλογα για να ταιριάζουν στις δικές της

κοινωνικές ιδιαιτερότητες, διατηρώντας παράλληλα έναν δεσμό με το γίνεσθαι του άνω τμήματος της κοινωνικής πυραμίδας.

Το βασικό είδος οικιακής τελετουργίας, το οποίο απαντά και στις τρεις υπό μελέτη θέσεις αλλά και γενικότερα στη μινωική Κρήτη, βάσει των συγκριτικών δεδομένων που εξετάστηκαν, είναι τα συμπόσια/γεύματα. Σε ορισμένες περιπτώσεις, τα αρχαιολογικά δεδομένα είναι αρκετά ώστε να τεκμηριωθεί ο κοινοτικός χαρακτήρας τους. Τα κοινοτικά γεύματα είναι τελετουργικοποιημένα κοινωνικά γεγονότα, στα οποία η τροφή και το ποτό αποτελούν την κύρια έκφραση της επιτελεστικότητας. Σε αυτά μπορεί να διακρίνει κανείς συμπυκνωμένες τις κοινωνικές σχέσεις. Ο τρόπος σερβιρίσματος, το είδος του φαγητού και του ποτού, η αισθητική κ.ά. παίζουν σημαντικό ρόλο σε ένα συμπόσιο ως τελετουργία. Εξού και απαντούν συχνά, οστά αμνοεριφίων, τρίτωνες, κωνικά κύπελλα κ.ά., τα οποία αφενός αποτελούν την σταθερή, τελετουργική σκευή του γεύματος, αφετέρου ενισχύουν τον ειδικό, χαρακτήρα του. Συνήθως, ένα συμπόσιο έχει και πολιτικές διαστάσεις, καθώς περιέχει ένα σύνολο συμβολισμών, μέσα από το οποίο αναδεικνύονται κοινωνικοπολιτικές σχέσεις και ενίοτε στοιχεία ιεραρχίας. Πιο συγκεκριμένα, τα συμπόσια στην Κρήτη φαίνεται ότι συμβάλλουν στην διατήρηση και πιθανώς στην αναδιαπραγμάτευση των κοινωνικών δεσμών από το επίπεδο του οίκου-οικοκυριού ως το επίπεδο της τοπικής κοινότητας, η οποία διέπεται από την κοινή ταυτότητα των μελών της.

Πολλές φορές τα συμπόσια γίνονται αντιληπτά ως τρόποι για την σύσφιξη των διαπροσωπικών σχέσεων, την εδραίωση, την δημιουργία ή τον μετασχηματισμό τους. Μερικές φορές, δημιουργούνται αμοιβαίες υποχρεώσεις που εξυπηρετούν την επίδειξη του κοινωνικού status. Ενδιαφέρουσα είναι η περίπτωση της ανεύρεσης συμποτικών, αποθετών θεμελίωσης σε κάθε νέα οικοδομική φάση των κτηρίων, με κορυφαία παραδείγματα τις ΜΜΙΙΙ και ΥΜΙΒ επιχώσεις στον νότιο τομέα του «Ανακτορικού Κτηρίου» των Γουρνιών.

Στο συμβολικό περιεχόμενο των κοινοτικών γευμάτων μπορεί να προταχθεί και η λατρεία των κοινών προγόνων ως πρόσθετο στοιχείο του τελετουργικού τους, αν ληφθούν υπόψη τα δεδομένα από την Δυτική Πτέρυγα του Κτηρίου Β.2 στον Μόχλο. Όπως προκύπτει από άλλα εθνογραφικά παράλληλα, μπορεί και στην μινωική Κρήτη τα συμπόσια να τελούνταν προς τιμήν των οικοδόμων που εργάστηκαν σε έργα μεγάλης εμβέλειας, ή συνολικά των μελών της κοινότητας που συνέβαλαν στην

ολοκλήρωση ενός έργου. Ένα τέτοιο γεύμα, ωστόσο, έχει κι άλλες προεκτάσεις. Πιο συγκεκριμένα, είναι πιθανή η επιδίωξη της ανάδειξης μιας ομάδας ή ατόμου, με σκοπό την επίδειξη δύναμης, η οποία δεν είναι αντιληπτή στην παρούσα κοινωνική οργάνωση. Οι τρεις υπό μελέτη θέσεις δείχνουν κοινωνική οργάνωση στη βάση και την κλίμακα οικοτεχνικών δραστηριοτήτων «*Οικιακών Βιοτεχνιών*», καθώς πολλές από τις οικίες των υπό εξέταση κοινοτήτων εξειδικεύονταν σε έναν συγκεκριμένο παραγωγικό τομέα.

Η τέλεση γευμάτων από τις πιο ισχυρές «οικογένειες» των εν λόγω περιοχών ενδεχομένως γινόταν προκειμένου να αναδείξουν την υλική τους ευμάρεια και ενδεχομένως την κοινωνική επιρροή που ήταν ικανές να ασκήσουν. Εξού και η συγκέντρωση στις οικίες τους των μνημειακών χαρακτηριστικών της νεοανακτορικής αρχιτεκτονικής, τα οποία, όπως ήδη έχει αναφερθεί, εξυπηρετούν σκοπούς πρακτικούς, αλλά και επίδειξης ή/και διαχείρισης πλούτου. Σε ορισμένες θέσεις η κοινωνική αυτή ιεραρχία είναι πιο εμφανής. Λόγου χάριν στα Γουρνιά η ύπαρξη του «Ανακτορικού Κτηρίου» είναι μια σαφής ένδειξη ανάδειξης μιας διαχειριστικής αρχής. Δηλαδή, οι διαχειριστές του έχουν ήδη εδραιωθεί ως μία επίσημη αρχή και έχουν την εποπτεία της παραγωγής και των πλουτοπαραγωγικών πηγών από την κορυφή του συστήματος της κοινωνικής οργάνωσης. Για τον λόγο αυτό παρατηρείται η τέλεση κοινοτικών γευμάτων μόνο στο «Ανακτορικό Κτήριο», ως μέσο επικαιροποίησης και επανεπιβεβαίωσης της κυρίαρχης διαχειριστικής αρχής.

Λίγες είναι οι περιπτώσεις των οικιών που είναι ανταγωνιστικές απέναντι στο «Ανάκτορικό Κτήριο» των Γουρνιών, όπως οι Οικίες Fi, Ef-Eg, Da, Ha και Cm. Παρατηρείται, επίσης, ότι το ίδιο το «Ανακτορικό Κτήριο» είναι οργανικό κομμάτι του πολεοδομικού ιστού της πόλης των Γουρνιών. Είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με τις οικίες της πόλης, γιατί προέκυψε μέσα από αυτές. Στον Μόγλο η ανάδειξη των Οικιών D4 και B.2 είναι σαφής, καθώς συγκεντρώνουν και δαπανηρά αρχιτεκτονικά στοιχεία, αλλά και την διοργάνωση γευμάτων, ενώ ανταγωνιστικές σε αυτές είναι και άλλες οικίες. Ανάλογα χαρακτηριστικά απαντούν και στην Ψύρα, στις Οικίες BC, AF και BS/BV, οι οποίες τοποθετούνται στην κορυφή της κοινωνικής ιεραρχίας και του κοινωνικού ανταγωνισμού. Συνεπώς, παρατηρείται μια ανισομερής ανάπτυξη της κάθε θέσης ως προς την κοινωνική και πολιτική εξέλιξη και ολοκλήρωση, η οποία πραγματώνεται με την επαρκή συσσώρευση πλούτου, ώστε να απαιτείται η κατασκευή

ενός ανακτορικού/διοικητικού κτηρίου και ταυτόχρονα η ανάδειξη μιας διαχειριστικής αρχής. Το Κτήριο Β.2 του Μόχλου προσπαθούσε να αναδειχθεί σε ένα τέτοιο διοικητικό κέντρο. Στην Ψύρα, από την άλλη, δεν φαίνεται να είχε ακόμα συγκεντρώσει κάποια από τις οικίες ανάλογες δυνατότητες.

Τα γεύματα στους ορόφους ορισμένων οικιών δεν φέρουν πάντα ενδείξεις κοινοτικού χαρακτήρα ούτε όμως αμιγώς τελετουργικού. Τα γεύματα μπορούν να έχουν καθημερινό χαρακτήρα. Είναι τα γεύματα που ετοιμάζονται σε μια οικία. Ωστόσο, ακόμα και σε αυτά μπορεί να ανιχνευθεί ένα τυπικό, διότι εντοπίζεται η ίδια πάντα σκευή, που ήδη έχει αναφερθεί. Το τυπικό αυτό μπορεί να δημιουργήσει προϋποθέσεις τις οποίες δύναται κάποιος να χειραγωγήσει με σκοπό να εκφράσει ένα πολιτικό μήνυμα. Παρόλα αυτά, τα γεύματα που τελούνται στους ορόφους διαφέρουν από τα πιο επίσημα, κοινοτικού χαρακτήρα γεύματα (*feasts*), που αναφέρθηκαν παραπάνω και χαρακτηρίζονται από την εμφιατική κατανάλωση κρέατος και ποτού (οίνου), διότι είναι λιγότερο εκτεθειμένα στη δημόσια σφαίρα. Αυτό αποδεικνύεται και από τον αριθμό των κωνικών κυπέλλων, ο οποίος είναι σαφέστατα μικρότερος. Αξίζει όμως να επισημανθεί, ότι θα μπορούσαν τα γεύματα των άνω ορόφων να ασκούν κοινωνική επιρροή, ακριβώς διότι επιτρέπουν την συμμετοχή σε αυτά μόνο σε συγκεκριμένα άτομα ή ομάδες. Κατά συνέπεια, ενδέχεται να αποτελούν μία μορφή διακριτικής, εμφιατικής κατανάλωσης. Με αυτόν τον τρόπο εξηγείται η ειδική σκευή (ρυτά σε σχήμα κεφαλής ταύρου) που χρησιμοποιείται σε αυτά αλλά και η κατανάλωση κρέατος που επίσης παρατηρείται. Επιπλέον, η απόκτηση και χρήση εισηγμένων, πολυτελών αντικειμένων από μία οικία (π.χ. κνωσιακής κεραμεικής), δεν σημαίνει ότι η οικία αυτή υιοθετεί τις συνήθειες μιας άλλης περιοχής ή ότι βρίσκεται υπό την κυριαρχία της, όπως έχει κατά καιρούς διατυπωθεί. Το πιθανότερο συνδέεται με την απόκτηση εξωτικών, πολυτελών αντικειμένων με στόχο την ανάδειξη των κατόχων τους σε επίπεδο κοινωνικής διαφορετικότητας.

Συνοψίζοντας, η προηγηθείσα μελέτη προέβη σε μία χαρτογράφηση των σημαντικότερων οικιών τριών θέσεων της ανατολικής Κρήτης, η οποία έδωσε την δυνατότητα μιας φρέσκιας επανεξέτασης τόσο των οικιακών τελετουργιών όσο και του ρόλου τους στην κοινωνική οργάνωση της μινωικής Κρήτης κατά την Νεοανακτορική Εποχή. Η τελευταία είναι ένα μεγάλο χρονικό διάστημα, στο οποίο κυριαρχούν τα ακόλουθα χαρακτηριστικά. Καταρχάς, η χρήση μνημειώδους αρχιτεκτονικής με

παγιωμένα τεχνικά γνωρίσματα τόσο σε οικίες και «επαύλεις» όσο και ο συγκερασμός τους στα «ανάκτορα», τα οποία απαντούν από άκρη σε άκρη κατά μήκος του νησιού και σχετίζονται πάντα με μία τουλάχιστον κοινότητα. Οι κοινότητες δεν χαρακτηρίζονται όλες από την ίδια ευρωστία και συσσώρευση πλούτου, με την Κνωσό να ξεχωρίζει βάσει του υλικού πολιτισμού της. Επίσης, κυριαρχούν εξαιρετικής επιμέλειας και ποιότητας κεραμική και άλλα αντικείμενα κινητής σκευής, τα οποία ανευρίσκονται παντού, δίνοντας μια εικόνα ύπαρξης εξειδικευμένων τεχνιτών και ανάπτυξης υψηλού επιπέδου όχι μόνο καλλιτεχνικού αλλά και βιοτικού. Η μεγάλη ζωγραφική απαντά σχεδόν σε κάθε κτήριο επίσης, είτε με την μορφή αφηγηματικών παραστάσεων, είτε επιμελημένων διακοσμητικών συνθέσεων. Τέλος, λαμβάνουν χώρα επίσης σχεδόν παντού, τελετουργικά δρώμενα στα οποία κυριαρχούν οι αποθέσεις θεμελίωσης και τα συμποτικά δρώμενα, τόσο στις οικίες και στις «επαύλεις», όσο και στα ανακτορικά κτήρια. Ενίοτε, παρατηρείται η διαχρονική χρήση της ίδιας περιοχής για την τέλεση κοινοτικών, συμποτικών δρωμένων.

Από τα παραπάνω καθίσταται σαφές, ότι όλες οι κοινότητες ακολουθούν παρόμοιους μηχανισμούς έκφρασης των κοινωνικών σχέσεων. Η μόνη διαφορά έγκειται στην έκταση της παρουσίας των προαναφερθέντων χαρακτηριστικών, ανάμεσα σε οικίες και ανακτορικά κτήρια. Στα ανακτορικά κτήρια απαντούν συγκεντρωμένα, σε μεγάλη κλίμακα και με διαφορές στην πολυτέλεια της υλικής τους έκφρασης. Ωστόσο, η επισήμανση αυτή, δεν πρέπει να οδηγεί στο να διαφεύγουν τις προσοχής μας τα ίδια χαρακτηριστικά στις οικίες, όπου απαντούν σε μικρή κλίμακα. Επίσης, πρέπει να ληφθεί υπόψη και το γεγονός ότι τα ως άνω γνωρίσματα της Νεοανακτορικής Εποχής απαντούν στον μινωικό πολιτισμό, ήδη σε προγενέστερες περιόδους, σε διαφορετική περίοδο το κάθε ένα από αυτά, και εξελίσσονται και αναδιαμορφώνονται σταδιακά μέχρι και την ΥΜΙΑ-ΥΜΙΒ περίοδο. Μόνον οι προαναφερθείσες τελετουργίες παραμένουν αναλλοίωτες και σταθερές στον χρόνο.

Κατά συνέπεια, προκύπτει η ακόλουθη πρόταση. Κατά τη Νεοανακτορική Εποχή, τα «ανάκτορα» και τα κατά τόπους «ανακτορικά κτήρια» κυριαρχούν και αδιαμφισβήτητα παρατηρείται η διάθεση άνωθεν επιβολής των τελετουργιών. Παρόλα αυτά, εξίσου σημαντική είναι, καθώς φαίνεται, η διάθεση αφομοίωσης αυτής της ανακτορικής άνωθεν κίνησης από τις κοινότητες. Αυτή η αφομοίωση υπηρετείται από την ύπαρξη κοινών τύπων τελετουργιών, οι οποίοι προκύπτουν αφενός από μία κοινή παράδοση

και αφετέρου από τη δυνατότητα των κοινοτήτων να συμμετέχουν και να παρακολουθούν τις εξελίξεις στο ανακτορικό επίπεδο μέσα από δυνατότητες που μπορούσαν οι ίδιες να αναπτύξουν για κοινωνική-τελετουργική δράση. Συνεπώς, οι όποιες οικιακές και κατ' επέκταση λαϊκές τελετουργίες δεν αποτελούσαν απλώς φαινόμενο ήσσονος αφομοίωσης άνωθεν τάσεων αλλά υποδηλώνουν μία αδιάλειπτη διαλεκτική ζύμωση ανάμεσα στην κορυφή και τη βάση της κοινωνικής πυραμίδας στην Κρήτη, και όχι μία απόλυτη υπεροχή του ανακτόρου ή των ηγετικών ομάδων, όπως συχνά αφήνεται να εννοηθεί.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

<i>BCH</i>	Bulletin de Correspondance Hellenique
<i>BSA</i>	The Annual of the British School at Athens
<i>JdI</i>	Jahrbuck des Deutschen Archäologischen Instituts
<i>AJA</i>	American Journal of Archaeology
<i>BCH</i>	Bulletin de Correspondance Hellenique
<i>AA</i>	Archäologischer Anzeiger
<i>JHS</i>	Journal of Helladic Studies
<i>OpAth</i>	Opuscula Atheniensi
<i>BdA</i>	Bolletino d' Arte
<i>AAA</i>	Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών
<i>ΠΑΕ</i>	Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας
<i>ΑΔ</i>	Αρχαιολογικό Δελτίο
<i>ACoSt</i>	Association for Coroplastic Studies
<i>TUAS</i>	Turku University of Applied Sciences
<i>ASAtene</i>	Annuario della Scuola Archeologica di Atene e delle Missioni Italiane in Oriente
<i>Hesperia</i>	Journal of the American School of Classical Studies at Athens
<i>SMEA</i>	Studi Micenea et Egeo-Anatolici
<i>SIMA</i>	Studies in Mediterranean Archaeology
<i>ΔΚΣ</i>	Διεθνές Κρητολογικό Συνέδριο
<i>ΔΚ</i>	Δεξαμενή Καθαρών
<i>ΣΑ</i>	Σύστημα Αιθουσών
<i>ΜΣΑ</i>	Μινωικό Σύστημα Αιθουσών
<i>ΤΣΑ</i>	Τριμερές Σύστημα Αιθουσών
<i>ΑΣΠ</i>	Αίθουσα με Σύστημα Πολυθύρων
<i>ΣΠ</i>	Σύστημα Πολυθύρων
<i>ΣΘ</i>	Σύστημα Θρανίων

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Γενική και ειδική

- Adams, E. 2004. "Power and Ritual in Neopalatial Crete. A regional comparison", *World Archaeology* 36, No.1, 26-42.
- 2017. *Cultural identity in Minoan Crete: social dynamics in the neo-palatial period*, Cambridge.
- Apostolakou, S., Betancourt, P.P., Brogan, T., Mylona, D., Sofianou, C. 2014. "Tritons Revisited", in Gilles Touchais, Robert Laffineur et Françoise Rougemont (eds), *Physis. l'environnement naturel et la relation homme-milieu dans le monde égéen protohistorique*. Actes de la 14e Rencontre égéenne internationale, Paris, Institut National d'Histoire de l'Art (INHA), 11-14 Décembre 2012, pp. 325-332, Leuven-Liège.
- Aruz, J. 1984. "The Silver Cylinder seal from Mochlos", *Kadmos* 23, 186-188.
- Åstrom, P. 1990. "Triton Shells in East Mediterranean Cults", *Journal of Prehistoric Religion* III-IV, pp. 5-6.
- Austin, L. J. 1955/1962. *How to do things with words*, Oxford.
- Banou, E. 1995. "Building AB (Seager's House B), in Philip P. Betancourt και Costis Davaras (eds), *Pseira I. The Minoan Buildings on the West Side of Area A*, pp. 33-41, Pennsylvania.
- 1998. "The Pottery, Building AC", in Philip P. Betancourt and Costis Davaras (eds.), *Pseira II, Building AC (the Shrine) and Other Buildings in Area A*, pp. 13-26, University of Pennsylvania, Philadelphia.
- 2008. "Minoan 'Horns of Consecration' Revisited: a Symbol of Sun Worship in Palatial and Post-palatial Crete?", *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, Vol. 8, No. 1, 27-47.
- Banti, L. 1941-3. "I culti minoici e Greci di Aghia Triada (Creta)", *Annuario della Scuola archeologica di Atene e della Missioni italiane in Oriente* 3-5, 9-74.
- Barnes, T. J., Evely, D., Gallimore, S., Jansen, M. 2019. "New Evidence for Minoan Metallurgy at Neopalatial Gournia", *Kentro*, vol. 22, 5-9.
- Barrett, C. J. 1991. "Towards an Archaeology of Ritual", in P. Garwood, D. Jennings, R. Skeates and J. Toms (eds.), *Sacred and Profane*. Proceedings of a Conference on Archaeology, Ritual and Religion Oxford, 1989, pp. 1- 9, Oxford.
- 2013. "It's not what you think", *CAJ* 23, Issue 1, 1-17.
- Barrett, C. J. & Boyd, J.M. 2019. *From Stonehenge to Mycenae. The Challenges of Archaeological Interpretation*, London.

- Baurain, C. & P. Darque 1983. "Un triton en pierre à Malia", *BCH* 107, 3-73.
- Begg, D.J.I. 2004. "An archaeology of palatial mason's marks on Crete", in Chapin, A.P. (ed.), *Charis. Essays in Honour of Sara A. Immerwahr*, Hesperia Suppl. 33, pp. 1-26, Athens.
- Bell, K. 1992 (2009). *Ritual Theory, Ritual Practice*, Oxford, New York.
- 1997. *Ritual: perspectives and dimensions*, Oxford, New York.
2007. "Defining the Need for a Definition", in Evangelos Kyriakidis (ed.), *The Archaeology of Ritual*, pp. 277-288, California, Los Angeles.
- Berg, I. 2004. "The meanings of standardisation: conical cups in the late Bronze Age Aegean", *Antiquity*, vol.78, 74-85.
- Betancourt P. Philip & Marinatos N. 1997. "The Minoan Villa", in Hägg R. (ed.), *The Function of the Minoan Villa*, Proceedings of the Eighth International Symposium at the Swedish Institute at Athens, 6-8 June 1992, pp. 91-98, Stockholm.
- Betancourt, P.P. 1979. "The Pottery Chronology: A Brief Sketch", in Betancourt P. Philip and Temple University Dept. of Art History (eds.), *Gournia, Crete: the 75th anniversary of excavation*, pp. 165- 168, Philadelphia.
- 1985. *The History of Minoan Pottery*, Princeton.
- 1990. *The Final Neolithic through Middle Minoan III Pottery*, Princeton.
- 1995α. "Building AB (Seager's House B)", in Philip P. Betancourt and Costis Davaras (eds.), *Pseira I. The Minoan Buildings on the West Side of Area A*, pp. 25-50, University of Pennsylvania.
- 1995β. "Block AG", in Philip P. Betancourt and Costis Davaras (eds.), *Pseira I. The Minoan Buildings on the West Side of Area A*, pp. 1-12, University of Pennsylvania.
- 1995γ. "Other Catalogued Objects, Building AB", in Philip P. Betancourt and Costis Davaras (eds.), *Pseira I. The Minoan Buildings on the West Side of Area A*, pp. 42- 44. University of Pennsylvania.
- 1998α. "Introduction", in Betancourt P.P. and Davaras C. (eds.), *Pseira II. Building AC (the "Shrine") and Other Buildings in Area A*, pp. xv-xvi, University of Pennsylvania, Philadelphia.
- 1998β. "The legged flask from Pseira", in Karageorghis, V. and Stampolidis, N. (eds.), *Eastern Mediterranean, Cyprus-Dodecanese-Crete, 16th-6th cent. B.C.*, Proceedings of the International Symposium: Rethymnon 13-16 May 1997, organized by the University of Crete, Rethymnon, and the Anastasios G. Leventis Foundation, pp. 49-52, Nicosia.

- 1998γ. “Other Catalogued Objects, Building AC”, in Betancourt P.P. and Davaras C. (eds.), *Pseira II. Building AC (the “Shrine”) and Other Buildings in Area A*, pp. 33-34, University of Pennsylvania, Philadelphia.
- 1999α. “Comments and Conclusions, Building DA”, in Betancourt P. Philip and Costis Davaras (eds.), *Pseira IV. Minoan Buildings in Areas B, C, D, and F*, pp. 284-285, University of Pennsylvania.
- 1999β. “Area BN West”, in Betancourt P. Philip and Costis Davaras (eds.), *Pseira IV. Minoan Buildings in Areas B, C, D, and F*, pp. 114- 118, University of Pennsylvania.
- 1999γ. “Comments and Conclusions, Building BY”, in Betancourt P. Philip and Costis Davaras (eds.), *Pseira IV. Minoan Buildings in Areas B, C, D, and F*, pp. 224-225, University of Pennsylvania.
- 1999δ. “The Pottery”, in Betancourt P. Philip and Costis Davaras (eds.), *Pseira IV. Minoan Buildings in Areas B, C, D, and F*, pp. 141-154, University of Pennsylvania.
2001. “The Household Shrine in the House of the Rhyta at Pseira”, in Robert Laffineur και Robin Hägg (eds.), *Potnia: Deities and Religion in the Aegean Bronze Age*. Proceedings of the 8th International Aegean Conference Göteborg University, 12-15 April 2000, pp. 145-149, Liège.
- 2009α. “Other Plaster Fragments from Block AF”, in Philip P. Betancourt (ed.), *Pseira X. The excavation of Block AF*, pp. 118-119, Philadelphia, Pennsylvania.
- 2009β. “Miscellaneous Objects from Block AF”, in Betancourt P. Philip (ed.), *Pseira X. The Excavation of Block AF*, pp. 107-112, Philadelphia, Pennsylvania.
- 2012. *The Dams and Water Management Systems of Minoan Pseira*, Philadelphia, Pennsylvania.
- Betancourt, P.P. & Banou, E. 1991. “Pseira and Minoan Sea-Trade”, in Laffineur, R. and Basch, L. (eds.), *Thalassa. L’ Egee Préhistorique et la Mer*. Actes de la troisième Rencontre égéenne internationale de l’ Université de Liège. Stations de recherché sous-marines et océanographiques (StaReSO), Calvi, Corse (23-25 Avril 1990), pp.107-109, Liège.
- Betancourt, P.P. & Davaras C. 1988α. “Excavations at Pseira, 1985 and 1986”, in *Hesperia* 57, 207- 225.
- 1988β. “Excavations at Pseira”, *Cretan Studies* 1, 35-37.
- 1998. *Pseira II. Building AC (the “Shrine”) and Other Buildings in Area A*, Pennsylvania, Philadelphia.
- Betancourt, P.P. & Dierckx, M.C. H., 1998. “The Stone Weights”, in Betancourt P.P. and Davaras C. (eds.), *Pseira II. Building AC (the “Shrine”) and Other Buildings in Area A*, pp. 31. Philadelphia, Pennsylvania.

Betancourt, P.P., Goldberg P., Hope Simpson R., Vitaliano C.J. 1990. "Excavations at Pseira: The Evidence for the Thera Eruption", in Hardy D. A. and Renfrew A. C. (eds.), *Thera and the Aegean World*, vol. III, Proceedings of the Third international congress, Santorini, Greece, 3-9 September 1989, pp. 96-99, London.

Betancourt, P.P. & Nicolaidou, M. 1999. "Area BH", in Betancourt, P.P. and Davaras C. (eds.) *Pseira IV. Minoan Buildings in Areas B, C, D, and F*, pp. 69-83, Pennsylvania.

Betancourt, P.P. & Koehl, B. R. 1999. "Building BC, the Building of the Pillar Partitions", in Philip P. Betancourt and Costis Davaras (eds.), *Pseira IV. Minoan Buildings in Areas B, C, D and F*, pp. 17-45, University of Pennsylvania.

Betancourt, P.P., Armphs, E. and Velona, E. 1999α. "Building BY", in Betancourt P. Philip and Costis Davaras (eds.), *Pseira IV. Minoan Buildings in Areas B, C, D, and F*, pp. 205-206, University of Pennsylvania.

Betancourt, P.P., Armpis, E., Mitrakis, G., Nikolaidou, M., Velona, E., and Zervaki, F. 2009. "Architectural Phases 3 (Late Phase) to 5", in Betancourt P. Philip (ed.), *Pseira X. The Excavation of Block AF*, pp. 17-26, Philadelphia, Pennsylvania.

Betancourt, P.P., Mitrakis, G., Parisi, M. and Velona, E. 1999β. "Building BW", in Betancourt P. Philip and Costis Davaras (eds.), *Pseira IV. Minoan Buildings in Areas B, C, D, and F*, pp. 191-198, University of Pennsylvania.

Betts, J., 1967. "New Light in Minoan Beurocracy", *Kadmos* 6, 15-40.

Biagi, P. 2003. "The Rhyton of the Balkan Peninsula: Chronology, Origin, Dispersion and Function of a Neolithic "Cult" Vessel", *Journal of Prehistoric Religion*, vol. XVI-XVII, 16-26.

Bloedow, E.F. 1990. "The 'Sanctuary Rhyton' from Zakros: What Do the Goats Mean?", in Laffineur R. (ed.), *Aegaeum 6, Annales d'archéologie égéene de l'Université de Liège, Université de l'Etat a Liège, Histoire de l' art et archeologie de la Grèce antique*, pp. 59-77, Liège.

Bosanquet, R. C. & R. M. Dawkins 1923. *Unpublished Objects from the Palaikastro Excavations 1902-1906*, London.

Bosanquet, R.C. 1901-02. "Excavations at Palaikastro I", *BSA* 8, 286-316.

-1902–1903. "Excavations at Palaikastro II," *BSA* 9, 274–289.

-1903. 'Excavations at Palaikastro I', *BSA* 8 (1901-1902), 286-316.

Boulotis C. 1982. "Ein Grundungsdepositums im Minoischen Palast von Kato Zakros. Minoisch - Mykenische Bauopfer", *Archäologisches Korrespondenzblatt* 12, 153-166.

Bradač, M. M. 2005. "The transfer of symbols and meanings: the case of 'horns of consecration'", *Documenta Praehistorica* XXXII, 187-96.

Brandherm, D. & Moskal-del Hoyo, M., 2014. "Both sides now: the carp's-tongue complex revisited" *Antiquaries Journal* 94, 1–47.

Brandherm, D., 2018. "Fragmentation patterns revisited: ritual and recycling in Bronze Age depositional practice", in D. Brandherm, E. Heymans, & D. Hofmann (eds.), *Gifts*,

Goods and Money comparing currency and circulation systems in past societies, pp. 45-65, Oxford.

Branigan, K., 1993. *Dancing with Death. Life and Death in Southern Crete, 3000-2000 B.C.*, Amsterdam.

Brogan, M. T. 2008. "Metalworking at Mochlos Before the Appearance of the Artisans' Quarters", in Iris Tzachili (ed.), *Aegean Metallurgy in the Bronze Age*, Proceedings of an International Symposium held at the University of Crete, Rethymnon, Greece, on November 19-21, pp. 157- 167, Athens.

Brogan, T. & Koh, A. 2008 α . "Building C.7 at Mochlos: A Unique Manufacturing Center in the LMI Town", *Archaeological Institute of America Annual Meeting (January 5, 2008)*.

-2008 β . "Feasting at Mochlos? New Evidence for Wine Production, Storage and Consumption from a Bronze Age Harbor Town on Crete", in L. Hitchcock, R. Laffineur, and J. Crowley (eds.), *Dais: The Aegean Feast*. Proceedings of the 12th International Aegean Conference/12e Rencontre Égéenne Internationale, University of Melbourne, Centre for Classics and Archaeology, 25-29 March 2008, *Aegaeum* 29, pp. 125-131, Liège.

-2011. "Mochlos in the Middle Minoan II Period", *Πεπραγμένα I' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. Α2, 321-336.

Buchholz, H.G.1959. *Zur herkunft der kretischen Doppelaxt. Geschichte und auswärtige Beziehungen eines minoischen Kultsymbols*, Munich.

-1962. "Zur Frage Gegentand- Schriftzeichen", *Kadmos* 1, 65-70.

-1963. "Steinerne Dreifussschalen des ägäischen Kultur kreises und ihr Beziehungen zum Osten", *Jdl* 78, 1-76.

Burke, B. 2005, "Materialization of Mycenaean Ideology and the Ayia Triada Sarcophagus", *AJA* 109, No. 3, 403-22.

Buschor, E. 1919. "Das Krokodil des Sotades," *Münchener Jahrbuch der bildenden Kunst* 11, 1-43.

Butler, J. 1993. *Bodies That Matter: On the Discursive Limits of Sex*, New York & London.

Cadogan, G. 1976. *Palaces of Minoan Crete*, London.

Cadogan, G. 1981. "A probable shrine in the country house at Pyrgos", in Robin Hägg and Nanno Marinatos (eds), *Sanctuaries and Cults in the Aegean Bronze Age, Proceedings of the First International Symposium at the Swedish Institute in Athens, 12-13 May, 1980*, pp. 169-171, Stockholm.

Campell, L. 2013. "Bronze Age Adyta: Exploring Lustral Basins as Representations of Natural Spaces and Places", *Eras Edition* 14, 1-32.

Chaounthier, F. & Demargne P. 1942. *Fuilles exécutées a Malia*.vol. 3, Paris.

- Chapin, P.A. 2018. "It's a plasterpiece! The neopalatial plasters of Gournia", in *Kentro* 21, 14-16.
- Chapman, J. & Gaydarska, B. 2015. "Fragmentation in Archaeology: Sorting through the Pieces", *Stratum Plus Journal* 2015, Issue 2, 85-110.
- Chapouthier, F. 1928. "Une table à offrandes au palais de Mallia", *BCH* 52 (1), 292-323.
- Chapouthier, F., & Joly, R. 1936. *Fouilles exécutées à Mallia. Deuxième rapport. Exploration du palais (1925-1926)*, Études crétoises 4, Paris.
- Christakis, K. 2010. "Wine offering to the Central Palace Sanctuary at Knossos: evidence from KN Zb27", in O. Kryszkowska (ed.), *Cretan Offerings: Essays in Honor of P.M. Warren*, Athens, pp. 49-55.
- Cook, A.B. 1925. *Zeus: a Study in Ancient Religion II*, Cambridge.
- Crouwel, J. H. & W.-D. Neimeier 1989. "Eine Knossische Palaststilscherbe mit Bukranion- Darstellung aus Mykene", *AA* 1, 5-10.
- Cucuzza, N. 1992. "Masons' Marks ad Aghia Triada", *Silleno. Rivista di Studi Classici et Cristiani* XVIII, n.1-2, 53-65.
- 2001. "Un'altra nota sui Masons' Marks", *Creta Antica* 2, 105-111.
- 2010. "Game boards or offering tables? Some remarks on the Minoan "pierres à cupules". *Kernos: revue internationale et pluridisciplinaire de religion grecque antique* 23, 133-144.
- Cunningham, T. 2017. "Best Laid Plans. An Archaeology of Architectural Anomalies in Bronze Age Crete", in Quentin Letesson and Carl Knappet (eds.), *Minoan Architecture and Urbanism. New Perspectives on an Ancient Built Environment*, pp. 31- 56, Oxford.
- Davaras, C. & Betancourt, P.P. 1995. "Recent Excavations at Pseira, Crete", *Πεπραγμένα του Ζ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ.Α1, 81-86.
- Davaras, C. 1976. *Guide to Cretan Antiquities*, Park Ridge, N.J.
- 1988. "A Minoan Beetle- Rhyton from Prinias Siteias", *BSA* 83, 45-54.
- 1997. "The "Cult Villa" at Makrygialos", in Robin Hägg (ed.), *The function of the "Minoan Villa"*, pp. 117-135, Stockholm.
- 1999. "Comments on the Plateia (Area BR)", in Betancourt P. Philip και Costis Davaras (επιμ.), *Pseira IV. Minoan Buildings in Areas B, C, D, and F*, pp. 167-169 University of Pennsylvania.
- Davies, N. 1933. *The tombs of Menkheperasonb, Amenmosē, and another*, London.
- Detournay, B., J. Poursat & F. Vandenabeele. 1980. *Fouilles exécutées à Mallia. Le Quartier Mu II (Études crétoises XXVI)*, Paris.

Devolder, M. 2013. *Construire en Crète Minoenne. Une approche énergétique de l'architecture néopalatiale*, Leuven-Liège.

-2018. "The Functions of Masons' Marks in the Bronze Age Palace at Malia (Crete)", *AJA* 122, n. 3, 343-365.

Diamant, S. & Rutter, J. 1969. "Horned Objects in Anatolia and the Near East and Possible Connexions with the Minoan 'Horns of Consecration'" *Anatolian Studies*, Vol. 19, 147-177.

Dierckx, M.C.H. 1998α. "The Ground and Chipped Stone Tools, Building AC", in Philip P. Betancourt and Costis Davaras (eds.), *Pseira II. Building AC (the Shrine) and Other Buildings in Area A*, pp. 27-29, University of Pennsylvania, Philadelphia.

-1998β. "The Ground and Chipped Stone Tools", in Philip P. Betancourt and Costis Davaras (eds.), *Pseira III. The Plateia Building*, pp. 77-96, University of Pennsylvania.

-1999. "The Stone Tools, Area BR", in Betancourt P. Philip and Costis Davaras (eds.), *Pseira IV. Minoan Buildings in Areas B, C, D, and F*, pp. 155- 158, University of Pennsylvania.

-2009α. "Ground and Chipped Stone Tools from Block AF South" in Betancourt P. Philip (επιμ.), *Pseira X. The Excavation of Block AF*, pp. 95-98, Philadelphia, Pennsylvania

-2009β. "Ground and Chipped Stone Tools from Block AF North" in Betancourt P. Philip (επιμ.), *Pseira X. The Excavation of Block AF*, pp. 99-104, Philadelphia, Pennsylvania.

Dietler, M, & Herbich, I. 2001. "Feasts and Labor Mobilization: Dissecting a Fundamental Economic Practice", in Michael Dietler and Brian Hayden (eds), *Feasts: Archaeological and Ethnographic Perspectives on Food, Politics, and Power*, pp. 240-264, Washington, DC: Smithsonian.

Dietler, M. 1990. "Driven by Drink: the Role of Drinking In the Political Economy and the Case of Early Iron Age France", *Journal of Anthropological Archaeology* 9, 352-406.

-1996. "Feasts and Commensal Politics in the Political Economy. Food, Power and Status in Prehistoric Europe, in Polly Wiessner and Wulf Schiefenhövel (eds), *Food and the Status Quest: An Interdisciplinary Perspective*, pp.87-125, Oxford.

-2001. "Theorizing the Feast. Ritual of Consumption, Commensal Politics, and Power in African Contexts", in Michael Dietler and Brian Hayden (eds), *Feasts: Archaeological and Ethnographic Perspectives on Food, Politics, and Power*, pp. 65-114, Washington, DC: Smithsonian.

-2011. "Feasting and Fasting", in Timothy Insoll (ed.), *The Archaeology of Ritual and Religion*, pp. 179- 194, Oxford.

Doumas, C.G. 1968. *The N.P. Goulandris Collection of Cycladic Art*, Athens.

-1992. *The Wall-Paintings of Thera*, Athens.

Driessen, J. & Macdonald, C.F. 1997. *The Troubled Island. Minoan Crete Before and After the Santorini Eruption*, Aegaeum 17 Liège.

Driessen, J. 1982. "The Minoan Hall in Domestic Architecture on Crete. To be in Vogue in LMIA?", *Acta Archaeologica Lovaniensia* 21, 27- 92.

Driessen, J. 1999. "The Dismantling of a Minoan Hall at Palaikastro (Knossians Go Home?)", in Philip P. Betancourt, Vassos Karageorghis, Robert Laffineur and Wolf-Dietrich Niemeier (ed.), *Meletemata. Studies in Aegean Archaeology presented to Malkolm H. Wiener as he enters his 65th year*, pp. 227-236, Liège.

-2000. "A Late Minoan IB town shrine at Palaikastro", in J.A. MacGillivray, J.M. Driessen and L.H. Sackett (eds), *The Palaikastro Kouros. A Minoan Chryselephantine Statuette and its Aegean Bronze Age Context*, pp. 87-95, Athens.

-2003. "An Architectural Overview", Chapter 1, in Mountjoy A.P. (ed.), *Knossos. The South House*, pp. 27-35, Oxford /Northampton, Great Britain.

Driessen, J. & Sakellarakis, J. 1997. "The Vathypetro-Complex. Some Observations on its Architectural History and Function", in Robin Hägg (ed.), *The Function of the "Minoan Villa". Proceedings of the Eighth International Symposium at the Swedish Institute at Athens, 6-8 June 1992*, pp. 63-77, Stockholm.

Driessen, J. & MacGillivray, J. 1990. "Minoan Settlement at Palaikastro", in Pascal Darcque and René Treuil (eds.), *L'habitat Égéén Préhistorique*, pp. 395- 412, École française d'Athènes.

Ekroth, G. 2003. "Small Pots, Poor People? The Use and Function of Miniature Pottery as Offerings in Archaic Sanctuaries in the Argolid and the Corinthia", in B. Schmaltz and M. Söldner (eds.), *Griechische Keramik im kulturellen Kontext. Akten des Internationalen Vasen-Symposions in Kiel vom 24.-28.9.2001*, pp. 35-37, Münster.

Ellis, S.R. 1968. *Foundation deposits in ancient Mesopotamia*, New Haven/London.

Evans, J. A., 1899-1900. "Knossos. Summary Report of the Excavations in 1900: I. The Palace", *BSA* 6, 3-70.

-1901. "Mycenaean tree and pillar cult and its mediterranean relations", in *JHS* 21, 99-204.

-1902-3. "The Palace of Knossos. Provisional Report for the year 1903", *BSA* IX, 1-153.

-1903-4. "The Palace of Knossos", *BSA* 10, 1-62.

-1904-5. "The Palace of Knossos and its Dependencies", *BSA* 11, 1-26.

-1914. "The 'Tomb of the Double Axes' and Associated Group, and the Pillar Rooms and Ritual Vessels of the 'Little Palace' at Knossos", *Archaeologia* 65, 1-94.

-1921/1964. *The Palace of Minos*, vol. I, London.

-1928. *The Palace of Minos at Knossos*. Vol. II, Part 1, London.

- 1930. *The Palace of Minos at Knossos*, Vol. III, London.
- 1921-35. *The Palace of Minos. A comparative account of the successive stages of the early Cretan civilization as illustrated by the discoveries at Knossos*, Vol. I, 1921; vol. II, 1928; vol. III, 1930; vol. IV, 1935, London.
- Evely, R.D.G. 1993. *Minoan Crafts: Tools and Techniques, an Introduction I*, Göteborg
- Evershed, P. R., Vaughan, J. S., Dudd, N. S., Soles, S.J., 1997. "Fuel for thought? Beeswax in lamps and conical cups from Late Minoan Crete", *Antiquity* 71, Issue 274, 979-985.
- Faure, P. 1963. "Cultes de sommets at cultes de cavernes en Crete", *BCH* 87/2, 493-508.
- 1973. *La vie quotidienne en Crète au temps de Minos*, Paris.
- 1976. *Kreta: das Leben im Reich des Minos*, Stuttgart.
- Floyd, R.C. 1995. "Assessment of Minoan Slips from Pseira, Crete, Using Scanning Electron Microscopy", in Vandiner, Pamela B. et al (eds.), *Materials Issues in Art and Archaeology IV*, pp. 663-672, Pittsburg.
- 1996. "The Plateia Building at Pseira: An Assessment of Activity Areas and Status within an Aegean Bronze Age Household", *AJA* 100, 374.
- 1998α. "Activities for Which the Evidence is Less Clear", στοBetancourt P. Philip και Costis Davaras (επιμ.), *Pseira III. The Plateia Building*, pp. 211-214, University of Pennsylvania.
- 1998β. "Activities Represented in the Building", in Philip P. Betancourt and Costis Davaras (eds.), *Pseira III. The Plateia Building*, pp. 205-209, University of Pennsylvania.
- 1998γ. "The Pottery", in Philip P. Betancourt and Costis Davaras (eds.), *Pseira III. The Plateia Building*, pp. 25-76, University of Pennsylvania.
- 1998δ. "Introduction", στοBetancourt P. Philip καιCostis Davaras (επιμ.), *Pseira III.The Plateia Building*, 3-4, University of Pennsylvania.
- 2009. "Pottery from Block AF", in Betancourt P. Philip (ed.), *Pseira X. The Excavation of Block AF*, pp. 39- 94, Philadelphia, Pennsylvania.
- Floyd, R.C., Betancourt, P.P., Banou, S. E., Bougia, P., Koehl, B. R., Mitrakis, G., Nikolaidou, M., Salapata, G. και Zervaki, F.1998. "Excavation of the Building", in Betancourt P. Philip και Costis Davaras (eds.), *Pseira III. The Plateia Building*, pp. 7-16, University of Pennsylvania.
- Fotou, V. 1990. "L'implantation des bâtiments en Crèteà l' époque Néopalatiale: Aménagement du terrain et mode d'occupation du sol", in Darcque P. and Treuil R. (eds.), *L'habitat égéen préhistorique, Actes de la Table Ronde Intern. Organisée par le CNRS, l'Univ. Paris I etl'EFA (Athènes 23-25 Juin 1987)*, *BCH suppl. XIX* (1990), pp.45-73, École française d'Athènes.

- 1993. *New Light on Gournia. Unknown Documents of the Excavation at Gournia and Other Sites on the Isthmus of Ierapetra* by Harriet Ann Boyd, (Aegaeum 9), Liège.
- Fowler, C. 2011. "Personhood and the Body", in Timothy Insoll (ed.), *The Archaeology of Ritual and Religion*, pp. 133-150, Oxford.
- Gaerte, W. 1922. "Die bedeutung der kretisch-minoischen Horns of Consecration", *Archiv.fur. Religionswissenschaft*, XXI, 72-98.
- Gaignerot-Driessen, F. and Driessen, J. 2012. "The Presence of Pumice in Late Minoan IIIB Levels at Sissi, Crete", in Eleni Mantzourani and Philip P. Betancourt (eds), *PHILISTOR. Studies in Honor of Costis Davaras*, pp. 35-42, Philadelphia, Pennsylvania.
- Garwood, P. 1991. "Ritual Tradition and Reconstitution of Society", in P. Garwood, D. Jennings, R. Skeates and J. Toms (eds.), *Sacred and Profane. Proceedings of a Conference on Archaeology, Ritual and Religion Oxford*, pp. 10-32, Oxford.
- Geolgoulaki, E. 1990. "The Minoan Sanctuary at Koumasa. The evidence of the Material", *Aegaeum* 6, 5-23.
- Georgiou, S. H. 1972. "Minoan Fireboxes from Gournia", *Expedition* 15 (1972-1973), 7-13.
- Gesell, G.C. 1972. *The Archaeological Evidence for the Minoan House Cult and its survival in Iron Age Crete*, University of North Carolina at Chapel Hill.
- 1985. *Town, Palace and House Cult in Minoan Crete*, Göteborg.
- 1987. "The Minoan Palace and Public Cult", in Robin Hägg and Nanno Marinatos (eds), *The Function of the Minoan Palaces. Proceedings of the Fourth International Symposium at the Swedish Institute in Athens, 10-16 Iouviou, 1984*, pp. 123-128, Stockholm.
- Georgoulaki, E. 1990. "The Minoan Sanctuary at Koumasa: the evidence of the material", *Aegaeum* 6, 5-23.
- Gianluigi, C. 2013. *Architetture egee. Momenti di culture variegata e premesse alla civiltà greca*, Milano.
- Gillis, C. 1990. *Minoan Conical Cups. Form, Function and Significance*. Göteborg.
- 1990α. "Statistical Analyses and Conical cups: A Preliminary Report of the Conical Cups at Akrotiri, Thera", *Opuscula Atheniensi* 5, 63-93.
- 1990β. "Akrotiri and its Neighbors to the South: Conical Cups again", in D.A. Hardy, C.G. Doumas, J.A. Sakellarakis, P.M. Warren (eds), *Thera and the Aegean World III*, vol. 1, Archaeology, Proceedings of the Third International Congress, Santorini, Greece, 3-9 September 1989, pp. 98-117, London.
- 1990γ. *Minoan Conical Cups. Form, Function and Significance*, Göterborg.

- 2004. "Color in the Aegean Bronze Age", in Lisa Creland and Karen Stears (eds.), *Color in the Ancient Mediterranean World*, BAR International Series 1267, pp. 56-59, Oxford.
- 2012. "Color for the Dead, Status for the Living", in Marie-Louise Nosch and Robert Laffineur (eds.), *KOSMOS. Jewellery, Adornment, and Textiles in the Aegean Bronze Age. Proceedings of the 13th International Aegean Conference/13e Rencontre égéenne internationale, University of Copenhagen, Danish National Research Foundation's Centre for Textile Research, 21-26 April 2010, Aegaeum 33*, pp. 579-585, Leuven-Liège.
- Gimatidis, S. 2011. "Feasting and offering to the Gods in early Greek sanctuaries: Monumentalisation and miniaturisation in pottery" in *The Gods of Small Things. Pallas 86. Revues d'études antique, Part 2. Transformations of scale*, 75-96.
- Gimbutas, M. 1982. *Goddesses and Gods of Old Europe. Myths and Cult Images*. London.
- Girella, L. 2002. "Vasi rituali con elementi miniaturizzati a Creta, nell'Egeo e nel Mediterraneo orientale alla fine dell'età del Bronzo. Indicatori archeologici ed etnici", *Creta Antica 3*, 167-216.
- 2003. "Un Pitharaki MMIII dall' Nuovo «Settore Nord-Est» di Aghia Triada", *Creta Antica 4*, 343- 358.
- 2008. "Feasts in 'Transistion'? An Overview of Feasting Practices During MMIII in Crete" in L. Hitchcock, R. Laffineur, and J. Crowley (eds.) *Dais. The Aegean Feast. Proceedings of the 12th International Aegean Conference/University of Melbourne, Center of Classics and Archaeology, 25-29 March, 2008*, pp. 167-180, Liège.
- Girella, L. & Caloi, I. 2019. *Kamilari : una necropoli di tombe a Tholos nella Messarà (Creta)*, Atene.
- Glantz, G. 1968. *The Aegean Civilization*, London.
- Gosden, C. 2005. "What Do Objects Want?", *Journal of Archaeological Method and Theory*, Vol. 12, no. 3, 193-209.
- Graham J.W. 1959. 'The Residential Quarter of the minoan palace', *AJA 63* (1), 47-52.
- 1961. "The Minoan Banquet Hall. A Study of the Blocks north of the Central Court at Phaistos and Mallia", *AJA 65*, 165-172.
- 1962. *The palaces of Crete*, Princeton.
- 1968. "The Cretan Palace: sixty-seven years of exploration", in Smith College (ed.), *A Land Called Crete. A Symposium in Memory of Harriet Boyd Hawes 1871-1945*, Northampton, Massachusetts.
- 1975. "The Banquet Room of the Little Palace", *AJA 79*, 141-145.
- 1977. "Bathrooms and Lustral Chambers", in Kinzl H.K. (ed.), *Greece and the Eastern Mediterranean in Ancient History and Prehistory*, pp. 110-125, Berlin and New York.

Halbherr, F., Stefani, E., Banti, L. 1980. *Haghia Triada nel periodo tardo-palaziale*, Annuario della Scuola archeologia di Atene e delle Missioni italiane in Oriente, Nuova serie., vol. 55), Roma.

Hall, E. H., 1912. *Excavations in Eastern Crete. Sphoungaras*, Philadelphia.

Hallager, B. & Hallager, E. 1995. "The Knossian Bull-Political Propaganda in Neo-Palatial Crete?", in R. Laffineur and W.-D. Niemeier (eds), *Politeia. Society and State in the Aegean Bronze Age*, *Aegaeum* 12, pp. 547-559, Liège.

Hamilakis, Y. 2002. "Too many Chiefs? Factional competition in Neopalatial Crete", in Jan Driessen, Ilse Schoep, Robert Laffineur (eds.), *Monuments of Minos: rethinking the Minoan palaces*. Proceedings of the International Workshop "Crete of the hundred palaces?" held at the Université Catholique de Louvain, Louvain-la-Neuve, 14-15 December 2001, pp. 179-199, Austin, Liège.

-2008. "A social zooarchaeology of feasting: the evidence from the ritual deposit at Nopigeia, Crete", in S. Baker, M. Allen, S. Middle and K. Poole (eds.), *Food and Drink in Archaeology I*, pp. 162-164, Blackawton.

Hammond, L. 2009. "Figurines, the miniature vase, and cultic space", in Ann Louise Schallin in collaboration with Petra Pakkanen (eds), *Encounters with Mycenaean figures and figurines: papers presented at a seminar at the Swedish Institute at Athens, 27-29 April 2001*, pp. 139-147, Stockholm.

Hansen, S. 2016. "A short history of fragments in hoards in the Bronze Age", in H. Baitinger (ed.), *Materielle Kultur und Identität im Spannungsfeld zwischen mediterraner Welt und Mitteleuropa. Akten der Internationalen Tagung am RömischGermanischen Zentralmuseum Mainz, 22-24. Oktober 2014*, pp. 185–208, (RGZM-Tagungen 27), Mainz.

Hatzaki, E. 2005. *Knossos. The Little Palace*, London.

-2007. "Neopalatial (MMIIIB-LMIB): KS 178 Gypsades Well (Upper Deposit), and SEX North House Groups", in Momigliano N. (ed.), *Knossos Pottery Handbook. Neolithic and Bronze Age (Minoan)*, *BSA Studies* 14, pp. 151-96, London.

Hawes, B. H., Blanche, E. W., Seager, B. R., Hall, H. E. 1908. *Gournia. Vasiliki and Other Prehistoric Sites on the Isthmus of Ierapetra, Crete. Excavations of the Wells-Houston-Cramp Expeditions 1901,1903, 1904*. Philadelphia.

Haysom, M. 2010. "The double-axe: a contextual approach to the interpretation of a Cretan symbol in the Neopalatial period" *Oxford Journal of Archaeology* 29 (1), 35-55.

Hazzidakis, J. 1934. *Les Villas Minoennes de Tylissos*, Paris.

Heidi, M.C.D. 2009. "Ground and Chipped Stone Tools from Block AF North", in Betancourt P. Philip (ed.), *Pseira X. The Excavation of Block AF*, pp. 99-104, Philadelphia, Pennsylvania.

Higgins, R. 1967. *Minoan and Mycenaean Art*, New York.

Hillbom, N. 2001. 'Minoan and Eastern Mediterranean Games and Game Boards', *OpAth* 25-26, 53-65.

-2003. *For games or for gods? An investigation of Minoan cup holes*, Sävedalen.

-2005. *Minoan games and game boards*, Lund.

Hiller, S. 2002. "Potnia/Potnios Aigon. On the Religious Aspects of Goats in the Aegean Late Bronze Age", in Laffineur R. and Hägg R. (eds.), *POTNIA: Deities and Religion in the Aegean Bronze Age, Proceedings of the 8th International Aegean Conference Göteborg, Göteborg University, 12-15 April 2000*, pp. 293- 298, Liège.

Hitchcock, A. L. 1994. «The minoan hall system. Writing the present out of the past», (Chapter 2), in M. Locock (ed.), *Meaningful Architecture: Social Interpretations of Buildings*, Worldwide Archaeology Series, pp. 14-43, Aldershot, Hampshire: Avebury.

-1997α. «Modular (ir)regularities in the 'residential quarters' at Phaistos», in Robert Laffineur and Philip B. Betancourt (eds.), *TEXNH. Craftsmen, craftswomen and craftsmanship in the Bronze Age Aegean. Proceedings of the 6th International Aegean Conference/ 6e Rencontre égéenne internationale, Philadelphia, Temple University, 18-21 April 1996*, *AEAEUM* 16, pp. 243- 249, Belgium.

-1997β. "Engendering domination: a structural and contextual analysis of Minoan Neopalatial bronze figurine", in Jenny Moore and Eleanor Scott (eds), *Invisible People and Processes. Writing Gender and Childhood into European Archaeology*, 113-130, London and New York.

-2000. *Minoan Architecture. A Contextual Analysis*, Jonsered, Sweden.

Hodder, I. 1982. *The present past: an introduction to anthropology for archaeologists*, London.

-1987. *Reading the past: current approaches to interpretation in archaeology*, Cambridge.

-2012. *Entangled. An Archaeology of the Relationship between Humans and Things*, Chichester, West Sussex.

-2014. "The Entanglement of Humans and Things: A Long-Term View", *New Literary History* 45, 19-36.

Hogarth, D. G. 1898. "Excavations in Melos, 1898. I. The season's work", *BSA* 4, 1-16.

-1899-1900. "The Dictaeon Cave", *BSA* 6, 94-116.

-1900. "Knossos. Early town and cemeteries" *BSA* 6, 70-85.

Hood S. 1977. "Minoan Town-Shrines?", in Kinzl K.H. (ed.) *Greece and the Eastern Mediterranean in Ancient History and Prehistory*, pp. 158-172, Berlin and New York.

-1978. *The Arts in Prehistoric Greece*, London.

-1985. "Warlike destruction in Crete c. 1450 B.C.", *Πεπραγμένα του Ε' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. Α', 170-180.

- 1987. “Mason’s marks in the palaces”, in Hägg, R. and Marinatos, N. (eds.), *The Function of the Minoan Palace*, pp. 205–212, Stockholm.
- 1997. “The Magico-Religious Background of the Minoan Villa”, in R. Hägg (ed), *The Function of the Minoan Villa*. Proceedings of the Eighth International Symposium at the Swedish Institute at Athens, 6-8 June, 1992, pp. 105-116, Stockholm.
- 2003. *Eastern Origins of the Minoan Double Axe*, Amsterdam.
- 2020. *The Masons’ Marks of Minoan Knossos*, Supplementary volume no. 49, Athens.
- Hope Simpson, R. 2005. “The Two Dams”, in Philip P. Betancourt, Costis Davaras and Richard Hope Simpson (eds.), *Pseira IX. The Archaeological Survey of Pseira Island Part 2. The intensive Surface Survey*, pp. 257-262, Philadelphia, Pennsylvania.
- Huebner, K. 2003. “A Minoan Vase from Zakros, Crete. The Sanctuary Rhyton”, *Anistoriton*, Issue P032 of 7 June 2003, 1-7.
- Hull C. L. 2014. “Ritual as performance in small scale societies”, in *World Archaeology* 46, issue 2, 164-177.
- Humfry, P. 1962. *Perachora II. The Sanctuaries of Hera Akraia and Limenia*, Oxford.
- Hutchinson, R. W. 1962. *Prehistoric Crete*, Baltimore.
- Immerwahr S.A., 1990. *Aegean painting in the Bronze Age*. The Pennsylvania State University Press, University Park and London.
- Insoll, T. 2011. “Sacrifice”, in Timothy Insoll (ed.), *The Archaeology of Ritual and Religion*, pp. 151-165, Oxford.
- Jeffrey, C. A. 2004. “Cultural Pragmatics: Social Performance between Ritual and Strategy”, *Sociological Theory*, Vol. 22, No. 4, 527-573.
- Jones, W. D. 1999. *Peak Sanctuaries and Sacred Caves in Minoan Crete*, Göteborg.
- Kanta, A. 1980. *The Late Minoan III Period in Crete: A Survey of Sites, Pottery, and Their Distribution (SIMA 58)*, Göteborg.
- Kanta, A. and Tsigounaki, A. 2001. “The Character of the Minoan Goddess. New Evidence from the Area of Amari”, in Robert Laffineur and Hägg Robin (eds.), *Potnia. Deities and Religion in the Aegean Bronze Age. Proceedings of the 8th International Aegean Conference, Göteborg, Göteborg University, 12-15 April 2000*, pp. 151-157, Liège.
- Καραλή-Γιαννακοπούλου, Λ. 1992. «Το μαλακολογικό υλικό», στο Ντούμας Χρίστος (επιμ.), *ΑΚΡΩΤΗΡΙΑ ΘΗΡΑΣ: είκοσι χρόνια έρευνας (1967-1987)*, σ. 163-168, Αθήνα.
- Karetsou, A. 2012. “Stone kernoi from the Juktas peak sanctuary”, in Eleni Mantzourani and Philip P. Betancourt (eds), *Philistor: Studies in honor of Kostis Davaras*, pp.81-95, Philadelphia.

Karetsou, A. and Koehl, B. R. 2014. “The Minoan Mastiffs of Juktas”, in Touchais G., Laffineur R. and Rougemont F. (eds.), *Physis: L’ environnement naturel et la relation home-milieu dans le monde égéen protohistorique*, pp. 333-339, Leuven- Liège.

Karo, G. 1911. “Minoische Rhyta”, *JdI* 26, 249–270.

Knappett, C. 2005. *Thinking Trough Material Culture. An Interdisciplinary Perspective*, Pennsylvania, Philadelphia.

-2006. “Beyond Skin: layering and networking in art and archaeology”, *Cambridge Archaeological Journal* 16 (2), 239-251.

-2012. “Meaning in Miniature: Semiotic Networks in Material Culture”, in M. Jessen, N. Johanssen and H.J. Jensen (eds), *Excavating the Mind: Cross-sections Through Culture, Cognition and Materiality*, pp. 87-109, Aarhus: Aarhus University Press.

Knappett, C. & Cunningham, T. 2012. *Palaikastro Block M. The Proto- and Neopalatial Town*, BSA Supplementary Volume No. 47, London: The British School at Athens.

Koehl, R. B. 1990. “The rhyta from Akrotiri and some preliminary observations on their functions in selected contexts”, in D. A. Hardy (ed.), *Thera and the Aegean World III*, Vol. 1, pp. 350-362. London.

-1997. “The Villas at Ayia Triada and Nirou Chani and the Origin of the Cretan *andreion*”, in Hägg R. (ed.), *The Function of the Minoan Villa*, Proceedings of the Eighth International Symposium at the Swedish Institute at Athens, 6-8 June 1992, pp. 137-150, Stockholm.

-2006. *Aegean Bronze Age Rhyta*, Philadelphia, Pennsylvania.

Koh, A. 2007. “A Late Minoan I Perfumed Oil Workshop at Mochlos, Crete”, in *Archaeological Institute of America, 108th Annual Meeting Abstracts, January 4-7, 2007, San Diego, California, vol. 30*, pp.30, Boston.

Koh, J.A., Yasur-Landau, A., Cline, H.E. 2014. “Characterizing a Middle Bronze Wine Cellar from Tel Kabri, *PLOS ONE*, 1-15.

Kontorli-Papadopoulou, L. 1996. *Aegean Frescoes of Religious Character*. Göteborg.

Kopaka, K. & Platon, L. 1993. “Ἀηνοί Μινωικοί. Installations minoennes de traitement des produits liquides”, *BCH* 117 (1), 35-101.

Kovacs, A. 2014. “About Ritual Pots from European Neolithic and Copper Age Sanctuaries”, in Joan Marler (ed.), *Fifty Years of Tărtăria Excavations. Festschrift in Honor of Gheorhe Lazarovici*, pp.196-227, Suceava, Romania.

Kreinath, J. 2005. “Ritual: Theoretical Issues in the Study of Religion”, *Revista de Estudos da Religião* 4, 100-107.

Krzyszkowska, O. 2016. “Warding off Evil: Apotropaic Practice and Imagery in Minoan Crete”, in Eva Alram-Stern, Fritz Blakolmer, Sigrit Deger-Jalkotzy, Robert

Laffineur and Jörg Weilhartner (eds.), *Metaphysis: Ritual, Myth, and Symbolism in the Aegean Bronze Age*, pp. 115-122, Leuven-Liège.

Kyriakidis, E. 2005. *Ritual in the Bronze Age Aegean: the Minoan Peak sanctuaries*, London.

-2007α. "In Search of Ritual", in Evangelos Kyriakidis (ed.), *The Archaeology of Ritual*, 1-8, California, Los Angeles.

Kyriakidis, E. 2007β. "Finding Ritual: Calibrating the Evidence", in Evangelos Kyriakidis (ed.), *The Archaeology of Ritual*, pp. 9- 22, California, Los Angeles.

Kyriakidis, E. 2007γ. "Archaeologies of Ritual", in Evangelos Kyriakidis (ed.), *The Archaeology of Ritual*, pp. 289- 308, California, Los Angeles.

Lagrange, M-J. 1908. *La Crète ancienne*, Paris

Leatham, J. & Hood, S. 1958/1959. "Sub-marine Exploration in Crete, 1955", *BSA* 53-54, 263-280.

Letesson, Q. 2013. "Minoan Halls: A Syntactical Genealogy", *AJA* 117, 303- 351.

-2015. "Fire and the Holes: an Investigation of Low-Level Meanings in the Minoan Built Environment", *Journal of Archaeological Method and Theory* 22, 713- 750.

Levi, D. 1952. "Attività della Scuola Archeologica Italiana di Atene nell' anno 1951", *BdA* 1952, 320-348.

-1953. "Attività della Scuola Archeologica Italiana di Atene nell' anno 1952", *BdA* 1953, 252-270.

Levy, G. R. 1948. *The gate of horn: a study of the religious conceptions of the stone age, and their influence upon European thought*, London.

Lloyd, F. J., 2011. "The South House at Knossos: More Than a House?", in Kevin T. Glowacki and Natalia Vogeikoff-Brogan (eds.), *ΣΤΕΓΑ: The Archaeology of Houses and Households in Ancient Crete*, pp. 163-175, Princeton, New Jersey.

Long, C. R. 1974. *The Ayia Triadha sarcophagus: a study of late Minoan and Mycenaean funerary practices and beliefs*, Göteborg.

Lucas, G. 2012. *Understanding the Archaeological Record*, Cambridge.

Luce, B. S. 1920. "An Early Potter's Wheel", *Museum Journal* 11 (1920), 245-250.

MacGillivray, J. A. 2004. "The Astronomical Labyrinth at Knossos", in G. Cadogan, E. Hatzaki and A. Vassilakis (eds.), *Knossos: Palace, City, State*. Proceedings of the Conference in Herakleion Organized by the British School at Athens and the 23rd Ephoreia of Prehistoric and Classical Antiquities of Herakleion, in November 2000, for the Centenary of Sir Arthur Evans Excavations at Knossos, pp. 329-338, London.

-2012. "The Minoan double axe goddess and her astral realm", in Nicolas Chr. Stampolidis, Athanasia Kanta, Angeliki Giannikouri (eds), *Athanasia: the Earthly, the Celestial and the Underworld in the Mediterranean from the Late Bronze and the Early*

Iron Age: International Archaeological Conference, Rhodes 28-31 May, 2009, pp. 115-126, Ηράκλειο.

MacGillivray, J.A., Sackett, L.H., Driessen, J., Farnoux, A. Smyth, D. 1989. "Excavations at Palaikastro 1988", *Annual of the British School at Athens* 84, 417-45.

MacGillivray, J.A., Sackett, L.H., Driessen, J., MacDonald, C. Smyth, D. 1988. "Excavations at Palaikastro, 1987", *Annual of the British School at Athens* 83, 259-82.

Mantzourani, E. 1995. "Vases and Vessels in Aegean Wall- Painting", in C. Morris (ed.), *Klados: Essays in Honour of J.N. Coldstream*, BICS Suppl. 63, pp. 123-41 London: University of London.

-2011. "Makrygialos reloaded: the LMIB pottery: a response to Dario Puglisi", in Thomas Brogan and Erik Hallager (eds.), *LMIB Pottery relative chronology and regional differences*, pp. 291-305, Athens.

-2012. "Sexuality or Fertility Symbol? The Bronze Figurine from Makrygialos", in Eleni Mantzourani and Philip P. Betancourt (eds), *PHILISTOR. Studies in Honor of Costis Davaras*, pp. 105-112, Philadelphia, Pennsylvania.

Mantzourani, E. & Vavouranakis, G. 2005α. "Achladia and Epano Zakros: A Re-Examination of the Architecture and Topography of Two Possible Minoan Villas in East Crete", *Opuscula Atheniensia* 30, 99-125.

Mantzourani, E. & Vavouranakis, G. 2005β. "Megalithic Versus Status: The Architectural Design and Masonry of Exceptional Late Bronze Age I Buildings in East Crete", *Mediterranean Archaeology and Archaeometry* 5, v.2, 35- 48.

Marcus, J. 2007. "Rethinking Ritual", in Evangelos Kyriakidis (ed.), *The Archaeology of Ritual*, pp. 43-76, California, Los Angeles.

Marinatos, N. 1984. *Art and Religion in Thera: reconstructing a Bronze Age Society*, Athens.

-1986. *Minoan Sacrificial Ritual. Cult, Practice and Symbolism*, Stockholm.

-1993. *Minoan Religion. Ritual, Image and Symbol*, South Carolina.

-2007. "Proskynesis and Minoan Theocracy", in Felix Lang, Claus Reinholdt, Jörg Weilhartner (ed.), *Στέφανος Αριστείδης*, Archäologische Forschungen zwischen Nil und Istros, Festschrift für Stefan Hiller zum 65. Geburtstag, pp. 179-183, Wien.

Marinatos, N. & Hägg, R. 1986. «On the Ceremonial Function of the Minoan Polythyron», *Opuscula Atheniensia* XVI, 57-73.

Marinatos, S. 1968. "Some evidence on ash pits or bothroi", *AAA* 1, 83-84.

-1970-1. *Excavations at Thera IV*, Athens.

-1973. *Kreta, Thera und das mykenische Hellas*, München.

Matsas, D., 1991. "Samothrace and the northeastern Aegean: the Minoan connection", *Studia Troica* 1, 159-179.

- Mavriyannaki, C. 1983. “La double hache dans la monde hellénique a l’age du bronze”, *Revue Archéologique* 2, 195–228.
- Mavroudi, N. 2012. “House II.1 at Petras, Siteia: its architectural life”, in Metaxia Tsipopoulou (ed.), *Petras, Siteia-25 years of excavation and studies*, pp. 221-233, Athens.
- McEnroe, C.J., 1998α. “The Architecture”, in Betancourt P. Philip and Costis Davaras (eds.), *Pseira III. The Plateia Building*, pp. 19-24, University of Pennsylvania.
- McEnroe, C.J. 1998β. “The Architecture, Building AC”, in Betancourt P.P. and Davaras C. (eds.), *Pseira II. Building AC (the “Shrine”) and Other Buildings in Area A*, pp. 7-12, Philadelphia.
- McEnroe, C. J. 2001. *Pseira V. The Architecture of Pseira*, Philadelphia.
- McEnroe, C.J., 2009. “Architecture in Block AF North”, in Philip P. Betancourt (ed.), *Pseira X. The Excavation of Block AF*, pp. 33-37, Philadelphia, Pennsylvania.
- Michailidou, A. 1990. “The Settlement of Akrotiri (Thera): A Theoretical Approach to the Function of the Upper Storey”, in P. Darque and R. Treuil (eds), *L’habitat égéen préhistorique*, BCH Suppl. 19, pp. 293-306, Liège.
- Militello, P. 2006. “Minoische Tradition und mykenische Innovation: Wandbilder und Kultaktivitäten in Agia Triada in SM IIIA”, *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien* 75, 185-203.
- Miller, E.B. 1984. *Zoomorphic Vases in the Bronze Age Aegean*, Ph.D. diss., New York University, Institute of Fine Arts.
- Morgan, L. 1988. *The Miniature Wall-Paintings of Thera. A Study in Aegean Culture and Iconography*, Cambridge.
- Morris, C. & Peatfield, A. 2006. “Experiencing ritual: shamanic elements in Minoan religion”, in Michael Wedde (ed.), *Celebrations: anthropological and archaeological approaches to ancient Greek ritual*, Norwegian Institute in Athens, pp. 35-59, Bergen.
- 2012. “Dynamic spirituality on Minoan peak sanctuaries”, in K. Roundtree, C. Morris and A. Peatfield (eds), *Archaeology of Spiritualities*, pp. 227-245, New York.
- Mountjoy, P.A. 1984. “The Marine Style Pottery of LM IB/ LH IIA. Towards a Corpus,” *BSA* 79, 161–219.
- Müller, K. 2013. *Gournia. Ein urbanes Zentrum der Spätbronzezeit*, Berlin.
- Murphy, C. 2014. “Developing an Inclusive Framework for Research on Minoan Peak Sanctuary Anthropomorphic Figurines”, *Newsletter of the Association for Coroplastic Studies*, no. 2, Summer 2014, 4-5.
- 2018. “Solid items made to break, or breakable items made to last? The case of Minoan peak sanctuary figurines”, *Les Carnets de l’ACoSt* 17 (προς δημοσίευση).
- 2019. “Figurines as further Indicators for the Existence of a Minoan Peak Sanctuary Network”, *Πεπραγμένα IB Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου* (προς δημοσίευση).

- Mylona, D. 2016. “On fish, bones seashells, fishermen and seaside living at Late Minoan IB Mochlos”, *Kentro* 19, 1-5.
- 2020. “Marine Resources and Coastal Communities in the Late Bronze Age Southern Aegean: A Seascape Approach”, *AJA*, Vol. 124, n. 2, 179–213.
- Mylonas, G.E. 1959. *Aghios Kosmas: An Early Bronze Age Settlement and Cemetery in Attica*, Princeton.
- Myres, J. L. 1902- 1903. “Excavations at Palaikastro II. The Sanctuary- Site of Petsofä”, *BSA* 9, 356- 387.
- Nebelsick, L. D., 1997. “Auf Biegen und Brechen. Ekstatische Elemente bronzezeitlicher Materialopfer. Ein Deutungsversuch”, in A. Hänsel and B. Hänsel (eds), *Gaben an die Götter. Schätze der Bronzezeit Europas*, pp. 35–41. Berlin.
- Newberry, P. E. 1908. “Two cults of the Old Kingdom”, *Annals of Archaeology and Anthropology* 1, 24-9.
- Nicolaidou, M. 2016. “Materialised Myth and Retualised Realities: Religious Symbolism on Minoan Pottery”, in Eva Alram-Stern, Fritz Blakolmer, Sigrit Deger-Jalkotzy, Robert Laffineur and Jörg Weilhartner (eds.), *METAPHYSIS: Ritual, Myth, and Symbolism in the Aegean Bronze Age*, pp. 97-107, Leuven-Liège.
- Niemeier, W.D., 1979. “The Master of the Gournia Octopus Stirrup Jar and a Late Minoan IA Pottery Workshop at Gournia Exporting to Thera”, *TUAS* 4, 177-185.
- 1985. *Die Palaststilkeramik von Knossos. Stil, Chronologie Und Historischer Kontext*, Berlin.
- 1987. “On the Function of the ‘Throne Room’ in the Palace at Knossos”, in Robin Hägg and Nanno Marinatos (eds.), *The Function of the Minoan Palaces. Proceedings of the Fourth International Symposium at the Swedish Institute in Athens, 10-16 Iouviou, 1984*, pp. 163-168, Stockholm.
- Nikolaidou, M. 1998. “The Sealstone”, in Betancourt P. Philip and Costis Davaras (eds.), *Pseira III. The Plateia Building*, pp. 111-114, University of Pennsylvania.
- Nilsson, P.M. 1950. *The Minoan- Mycenaean Religion and its Survival in Greek Religion*, Lund.
- Nordfeldt, A.C. 1987. “Residential Quarters and Lustral Basins”, in Robin Hägg and Nanno Marinatos (eds.), *The function of the Minoan Palaces. Proceedings of the Fourth International Symposium at the Swedish Institute in Athens, 10-16 June, 1984*, pp. 187-194, Stockholm.
- Osborne, R. 2004. “Hoards, votives, offerings: the archaeology of the dedicated object”, *World Archaeology* 36, No.1, 1-10.
- Palyvou, C. 1987. “Circulatory Patterns in Minoan Architecture”, in Robin Hägg and Nanno Marinatos (eds.), *The Function of the Minoan Palaces. Proceedings of the Fourth International Symposium at the Swedish Institute in Athens, 10-16 June, 1984*, pp. 195-203, Stockholm.

-2005. *Akrotiri Thera. An Architecture of Affluence 3,500 Years Old*, Philadelphia, Pennsylvania.

-2018. *Daidalos at Work. A Phenomenological Approach to the Study of Minoan Architecture*, Philadelphia, Pennsylvania.

Panagiotaki, M. 1998. "Dating the Temple Repositories vases", *BSA* 93, 185-98.

-1999. *The Central Palace Sanctuary at Knossos*, Athens.

-2000. "Recent work in the central palace sanctuary area", *Πεπραγμένα του Η' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, Τ.1, μερ.2, 485-490.

Papadatos, Y. 1999. *Mortuary practices and their importance for the reconstruction of society and life in Prepalatial Crete: the evidence from Tholos Tomb Γ, in Archanes-Phourni*. Vol. I: Text. Unpublished PhD Thesis, University of Sheffield.

-2012. "Back to the Beginnings: the earliest habitation at Petras on the basis of the evidence from the FN-EMI settlement on Kephala", in Metaxia Tsipopoulou (ed.), *Petras, Siteia- 25 years of excavations and studies*. Acts of a two-day conference held at the Danish Institute at Athens, 9-10 October 2010, pp. 69-79, Athens.

Papadatos, Y. & Sofianou, C. 2013. "A Prepalatial Tholos Tomb at Messorachi Skopi, near Siteia, East Crete", *Aegean Archaeology* 10, 7-31.

-2015. *Livari Skiadi. A Minoan Cemetery in Southeast Crete*. Philadelphia, Pennsylvania.

Pareja, N. M. 2015. *Monkey and Ape Iconography in Minoan Art*, Ph.D. Thesis, Temple University.

Pareja, N. M., Mckinney, T., Setchell, M. J., Mayhew, A. J. 2019. "New Art Historical and Primatological Perspectives on Monkey Iconography in Bronze Age Aegean Wall Paintings", *Primates* 61 (2), 159-168.

Peatfield, A. 1990. "The Atsipades Korakies Peak Sanctuary", *OpAth* 18, 117-131.

-1992. "Rural ritual in Bronze Age Crete: The Peak Sanctuary at Atsipadhes," *Cambridge Archaeological Journal*, vol. 2:1, 59-87.

Pendlebury, J. 1963. *The Archaeology of Crete: An Introduction*, New York.

Pernier, L. 1935. *Il Palazzo Minoico di Festòs*, vol. I, II, Roma

Pernier, L. & Banti, L. 1935. *Il Palazzo Minoico di Festòs*, vol. I, Roma.

-1951. *Il Palazzo Minoico di Festòs*, vol. II, Roma.

Petit, F. 1989. "Les rhytons égéens du bronze moyen au bronze récent", in R. Laffineur (ed.), *Transition: Le monde égéen du bronze moyen au bronze récent*, pp. 13-19. *Aegaeum* 3. Liège, Université de l'Etat à Liège, Histoire de l'art et archéologie de la Grèce antique.

Petrakis, V. 2016. "The Arrival of the Rhyta in Early Mycenaean Greece", *Journal of Prehistoric Religion*, vol. 25, 47-63.

- Pierce-Chalikias, A. 2019. "Horns of Consecration from the Petras Cemetery", *Kentro* 22, 2-4.
- Pietrovito, M. 2007. "The Minoan Horns of Consecration and Double Axe as Metaphors of Passage", *Journal of Prehistoric Religion* 21, 7-32.
- Platon, L. 1997. "The Minoan 'Villa' in Eastern Crete. Riza, Akhkladia, and Prophetes Elias, Praissos: Two Different Specimens of One Category?", in Robin Hägg (ed.), *The Function of the "Minoan Villa". Proceedings of the Eighth International Symposium at the Swedish Institute at Athens, 6-8 June 1992*, pp. 187-202, Stockholm.
- 2013. "The Use of Caves in Minoan Crete: A Diachronic Analysis", in Fanis Mavridis and Jesper Tae Jensen (eds), *Stable Places and Changing Perceptions: Cave Archaeology in Greece*, pp. 155-161, Oxford.
- Platon, N. 1959. «Βιβλιοκρισία. Georg Karo, Erinnerungen. Greifen am Thron, erschienen bei Bruno Grimm, Baden - Baden 1959. Σελίδες 131, εικόνες 75», *Κρητικά Χρονικά* 13, 232- 240.
- 1967. "Bathrooms and Lustral Basins in Minoan Dwellings", in William C. Brice (επιμ.), *Europa. Studien zur geschichte und epigraphik der Früen Aegaeis. Festschrift für Ernst Grumach*, pp. 236-245, Berlin.
- Popham, R.M.1970, "Late Minoan chronology", *AJA* 74, 226-228.
- 1984. *The Minoan Unexplored Mansion at Knossos*, Oxford.
- Poursat, J-C., 1966. "Un Santuaire du Minoen moyen II à Malia", *BCH* 90, 514-551.
- 1999. «Τρίτωνας», στο Αλεξάνδρα Καρέτσου και Μαρία Ανδρεαδάκη- Βλαζάκη (επιμ.), *Κρήτη-Αίγυπτος. Πολιτισμικοί δεσμοί τριών χιλιετιών*, σ. 163, Ηράκλειο.
- Preston, L. 2007. "The Isopata Cemetery at Knossos", in *Annual of the British School at Athens* 102, 257-314.
- Preziosi, D. and Hitchcock, A.L. 1999. *Aegean Art and Architecture*, Oxford.
- Preziosi, D., 1983. *Minoan Architectural Design*, Berlin, New York, Amsterdam.
- Privitera, S. 2004. "Culti Domestici a Creta nel TMIIIA2-TMIIIB", *Creta Antica* 5, 107-133.
- 2008. *Case e rituali a Creta nel periodo neopalaziale*, Athens.
- Puglisi, D. 2012. "Ritual Performances in Minoan Lustral Basins. New Observations on an Old Hypothesis", *Saia Annuario*, vol. XC, p. III,12, 199-211.
- Rappaport, R.A. 1971. "The sacred in human evolution", *Annual Review of Ecology and Systematics* 2, 23-44.
- 2004. "Ritual Music and Cristianization in the Toraja Highlands, Sulawesi", *Ethnomusicology* 48, n.3, 378-404.

- Recht, L. 2014. “Transformers Energize! Aegean Bronze Age Rhyta in moments of Transformation”, in Annabel Bokern and Clare Rowan (eds), *Embodying Value? The Transformation of Objects in and from the Ancient World*, pp. 35-51, Oxford.
- Reese, S.D. 1990. “Triton Shells from East Mediterranean Sanctuaries and Graves”, *Journal of Prehistoric Religion* III-IV, pp. 7-14.
- 1995. “The Triton Shell Vessel, Building AB”, in Philip P. Betancourt and Costis Davaras (eds.), *Pseira I. The Minoan Buildings on the West Side of Area A*, pp.42, University of Pennsylvania.
- 1998α. “The Faunal Remains, Building AC”, in Betancourt P.P. and Davaras C. (eds.), *Pseira II. Building AC (the “Shrine”) and Other Buildings in Area A*, pp. 35- 36, Philadelphia.
- 1998β. “The Faunal Remains”, in Betancourt P. Philip and Costis Davaras (eds.) *Pseira III. The Plateia Building*, pp. 131-148, University of Pennsylvania.
- 1999. “The Faunal Remains, Area BR”, in Betancourt P. Philip and Costis Davaras (eds.), *Pseira IV. Minoan Buildings in Areas B, C, D, and F*, pp. 162-164, University of Pennsylvania.
- 2009. “Faunal Remains from Block AF” in Betancourt P. Philip (ed.), *Pseira X. The Excavation of Block AF*, pp. 131- 142, Philadelphia, Pennsylvania.
- 2016. “The invertebrates” in Erik Hallager and Birgitta P. Hallager (eds), *The Greek-Swedish Excavations at the Agia Aikaterini Square Kastelli, Khania 1970-1987, 2001, 2005 and 2008*, pp. 396-417, Stockholm.
- 2019. “Chapter 10. The Invertebrates”, in J. A. MacGillivray and L. H. Sackett (eds), *Palaikastro Building I*, The British School at Athens, Supplementary Vol. 48, pp. 387-460, Athens.
- Rehak, P. & Younger, G.J. 1998. “Review of Aegean Prehistory VII: Neopalatial, Final Palatial, and Postpalatial Crete”, in *AJA* 102, 91- 173.
- Rehak, P. 1995. “The use and destruction of Minoan stone bull’s head rhyta”, in R. Laffineur and W.-D. Niemeier (eds), *Politeia*, pp. 435-60. Aegaeum 12. Liège and Austin, Université de Liège and University of Texas.
- Renfrew, C. 1965. “Obsidian in the Aegean”, *BSA* 60, 226-247.
- 1984. “From Pylos to Syros: Kapros Grave D and the Kampos Group”, in MacGillivray J.R. and Barber R.N.L. (eds.), *The Prehistoric Cyclades: contributions to a workshop on Cycladic chronology*, pp. 41-54, Edinburg.
- 1985. *The Archaeology of Cult. The Sanctuary at Phylakopi*, Oxford.
- 1991. *Το κυκλαδικό πνεύμα. Αριστουργήματα από τη Συλλογή Ν.Π. Γουλανδρή*, Αθήνα.
- 1994. “Towards a cognitive archaeology”, in C. Renfrew & E.B.W. Zubrow (eds), *The Ancient Mind: Elements of Cognitive Archaeology*, pp. 3-12, Cambridge.

Rethemiotakis, G. 2012. "God Save our Home: The case of the horns of consecration from Galatas", in Eleni Mantzourani and Philip P. Betancourt (eds.), *Philistor: Studies in honor of Kostis Davaras*, pp. 169- 176, Philadelphia.

Rice, M. 1998. *The Power of the Bull*, London and New York

Rose, J. M., 1998α. "The Fish Bones", in Philip P. Betancourt and Costis Davaras (eds.), *Pseira III. The Plateia Building*, pp. 145-148, University of Pennsylvania.

-1998β. "The Fish Remains. Building AC", in Betancourt, P.P. and Davaras, C. (eds.), *Pseira II. Building AC (the "Shrine") and Other Buildings in Area A*, pp. 37-38, Pennsylvania, Philadelphia.

-2009. "Fish Remains from Block AF" in Betancourt P. Philip (ed.), *Pseira X. The Excavation of Block AF*, pp. 143-150, Philadelphia, Pennsylvania.

Rothenberg, B. 1990. "The Ancient Metallurgy of Copper: archaeology- experiment-theory", *Researches in Arabah*, vol.2, 63-68.

Rowan, M. Y. 2012. "Beyond Belief: The Archaeology of Religion and Ritual", in Rowan M. Y. (ed.), *Beyond Belief: The Archaeology of Religion and Ritual*, pp. 1-10, New Jersey.

Rowan, M.Y. & Ilan, D. 2007. "The meaning of ritual diversity in the Chalcolithic of the Southern Levant", in Borrowclough A. D. and Malone C. (eds.), *Cult in Context. Reconsidering Ritual in Archaeology*, pp. 249-254, Oxford.

Rupp, W. D. & Tsipopoulou, M. 1999. "Conical Cups Concentration at Neopalatial Petras", in Betancourt, P.P., Karageorghis, V., Laffineur, R., Niemeier, W-D. (eds.), *Meletimata. Studies in Aegean Archaeology Presented to Malcolm H. Wiener as he enters his 65th year*, Aegaeum 20, pp. 729-739, Liège.

Rutkowski, B. 1972, *Cult Places in the Aegean World*, Wroclaw.

-1981. *Frühgriechische Kultdarstellungen*, Berlin

-1986. *The Cult Places of the Aegean*, New Haven/ London.

-1991. *PETSOPHAS. A Cretan Peak Sanctuary*, Warsaw.

Sackett, H. & MacGillivray, S. 1989. "Boyhood of a God", *Archaeology* 42, 27-29.

Sackett, L.H., 2006. *Ο Κούρος του Παλαίκαστρου: ένα χρυσελεφάντινο αριστούργημα της μινωικής γλυπτικής*, Αθήνα.

Sakellarakis, Y. 1967. "Mason's marks from Arkhanes", in Brice, W.C. (ed.), *Europa. Studien zur Geschichte und Epigraphik der frühen Aegaeis. Festschrift für Ernst Grumach*, 277– 88, Berlin.

-1990. "The Fashioning of Ostrich-Egg Rhyta in the Creto-Mycenaean Aegean", in D.A. Hardy, C.G. Doumas, J.A. Sakellarakis, P.M. Warren (eds.), *Thera and the Aegean World III*, vol. 1, Proceedings of the Third International Congress Santorini, Greece 3-9 September 1989, pp. 285-307, London.

- 1996. "Minoan Religious Influence in the Aegean: the Case of Kythera", *BSA* 91, 81–99.
- Sakellarakis, Y. & Sapouna-Sakellarakis, E., 1997. *Archanes. Minoan Crete in a new light*, Athens.
- Sanavia, A. & Weingarten, J. 2016. "The Transformation of Tritons: Some Decorated Middle Minoan Triton Shells and an Anatolian Counterpart", in Eva Alram-Stern, Fritz Blakolmer, Sigrit Deger-Jalkotzy, Robert Laffineur and Jörg Weilhartner (eds.), *METAPHYSIS: Ritual, Myth, and Symbolism in the Aegean Bronze Age*, pp. 335-343, Leuven-Liège.
- Sapouna-Sakellarakis, E. 1995. *Die bronzenen Menschenfiguren auf Kreta und in der Ägäis*, Stuttgart.
- Sarpaki, A. 2012. "Re-visiting the Visibility of the Grape, Grape Products, By-products and some Insights of its Organization from the Prehistoric Aegean, as Guided by New Evidence from Monastiraki, Crete" *Interdisciplinaria Archeologica. Natural Sciences in Archaeology*, vol. III, issue 2/2012, 211-220.
- Saunders, E. 2008. *Pictures from the Sea: The Role of Marine Imagery and Artefacts in the Bronze Age Aegean*, Ph.D. Thesis, Trinity College Dublin.
- Schmid, M. E. 2006. "Le Palais de Malia et la Crypte Hypostyle: nouvelles données architecturales", *Πεπραγμένα Θ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. Α2, 53-67.
- 2012. "The Hypostyle Crypt (Quartier Kappa) and the Large Court, Malia: An Athletic Center?" in Eleni Mantzourani and Philip P. Betancourt (eds.), *Philistor. Studies in Honor of Costis Davaras*, pp. 177-185, Philadelphia, Pennsylvania.
- Schiering, W. 1998. *Minoische Töpferkunst: die bemalten Tongefäße der Insel des Minos*, Mainz am Rhein, Philipp von Zabern.
- Schmid, M. 1983. "Les portes multiples au 'Megaron' du palais de Malia", *BCH* 107, 705-716.
- 2012. "The Hypostyle Crypte (Quartier Kappa) and the Large Court, Malia: An Athletic Center?" in Eleni Mantzourani and P.P. Betancourt (eds.) *Philistor. Studies in Honor of Costis Davaras*, pp. 177-185, Philadelphia.
- Schoch, H.W., 1998α. "The Charcoal Remains", in Betancourt P. Philip and Costis Davaras (eds.), *Pseira III. The Plateia Building*, pp.149-151, University of Pennsylvania.
- 1998β. "The Charcoal Remains. Building AC", in Betancourt P. Philip and Costis Davaras (eds.), *Pseira II. Building AC (the "Shrine") and Other Buildings in Area A*, pp. 39-40, Pennsylvania, Philadelphia.
- Schoep, I., 2018. "Building the Labyrinth: Arthur Evans and the Construction of Minoan Civilization", *AJA* 122, v. 1, 5-32.
- Seager, B. R. 1909. "Excavations on the island of Mochlos, Crete, in 1908", *AJA* 13, 273- 303.

- 1910. *Excavations on the island of Pseira, Crete*, Philadelphia.
- 1912. *Explorations on the Island of Mochlos*, Boston/ New York.
- Shaw, J. W. & Shaw, M. 2013. *House X at Kommos: a minoan mansion near the sea*, Philadelphia.
- Shaw, J.W. 1973, “Minoan Architecture: Materials and Techniques”, *ASAtene* 49 (1973), 107- 109.
- 1978. “Evidence for the Minoan Tripartite Shrine”, *AJA* 82, no. 4, 429- 448.
- 2011. “Tracing the Ancestry of the Minoan Hall System”, *BSA* 106 (I), 141-165.
- 2015. *Elite Minoan Architecture. Its Development at Knossos, Phaistos, and Malia*, Philadelphia, Pennsylvania.
- Shaw, M. 1998. “The Painted Plaster Reliefs from Pseira”, in Betancourt P. Philip and Costis Davaras (eds.), *Pseira II. Building AC (the “Shrine”) and Other Buildings in Area A*, pp. 55-76, University of Pennsylvania.
- Shaw, M. & Betancourt, P.P., 1998. “The Plaster”, in Betancourt P. Philip and Costis Davaras (eds.), *Pseira III. The Plateia Building*, pp. 167- 169, University of Pennsylvania, Philadelphia.
- 2009. “Plaster from Block AF”, in Philip P. Betancourt (ed.), *Pseira X. The excavation of Block AF*, pp. 113-118, Philadelphia, Pennsylvania.
- Shelton, K. 2018. “Citadel and Settlement: A Developing Economy at Mycenae, The Case of Petsas House”, in Pullen, D.J. (ed.), *Political Economies of the Aegean Bronze Age*, pp. 184-204, Oxford.
- Sikla, E. 2011. “The Elusive Domestic Shrine in Neopalatial Crete: On the Archaeological Correlates of Domestic Religion”, in Kevin T. Gloeacki and Natalia Vogeikoff-Brogan (eds.), *ΣΤΕΓΑ. The Archaeology of Houses and Households in Ancient Crete*, Hesperia, suppl. 44, pp. 219-231, Princeton, New Jersey.
- Silverman, J. 1974. “A Lost Notebook from the Excavations at Gournia, Crete, *Expedition 17* (1974), 11-20.
- 1978. *The Gournia Collection in the University Museum: A Study in East Cretan Pottery*, London.
- Simandiraki-Grimshaw, A. 2006. “The Agrimi in the Minoan Ceramic Relief”, *Πεπραγμένα Θ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. Α3, 95-105.
- 2011, “Miniature Vessels in Minoan Crete”, *Ι΄ Πεπραγμένα Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. Α3, 45-58.
- 2012. “Miniature vessels from Petras”, in Metaxia Tsipopoulou (ed.), *Petras, Siteia – 25 years of excavations and studies Monographs of the Danish Institute at Athens Volume 16 Acts of a two-day conference held at the Danish Institute at Athens, 9–10 October 2010*, pp. 255-264, Athens.

-2017. "Miniature Vessels" in Metaxia Tsipopoulou (ed.), *Petras, Siteia I. A Minoan Palatial Settlement in Eastern Crete. Excavation of Houses I.1 and I.2*, pp. 129-136, Philadelphia, Pennsylvania.

Soetens, S., 2009. "Juktas and Kophinas: Two Ritual Landscapes Out of the Ordinary", in Anna Lucia D'Agata and Aleydis Van de Moortel (eds), *Archaeologies of Cult. Essays on Ritual and Cult in Crete in Honor of Geraldine C. Gesel*, pp. 261-268, Athens.

Soles J.S. 1979. "The Early Gournia Town", *AJA* 83 (1979), 149-167.

-1983. "A Bronze Age quarry in Eastern Crete" *Journal of Field Archaeology* 10, 33-46.

-1991. "The Gournia Palace", *AJA* 95, no. 1, 17-78.

-1992. *Prepalatial Cemeteries at Mochlos and Gournia and the House Tombs of Bronze Age Crete*, (*Hesperia* SUPPL. 24), Princeton (N.J.).

-1995. "Some Stratigraphic observations at Mochlos", *Πεπραγμένα του Ζ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. Α₂, 881- 886.

-2002. "A Central Court at Gournia?", in Jan Driessen, Ilse Schoep and Robert Laffineur (eds.), *Monuments of Minos. Rethinking the Minoan Palaces* (Aegaeum 23), pp. 123-132, Liège.

2004a. "New Construction at Mochlos in the LMIB Period", in Day P.L., Mook S. M., Muhly D. J. (eds.), *Crete Beyond the Palaces: Proceedings of the Crete 2000 Conference*, pp. 153-162, Philadelphia, Pennsylvania.

-2004b. "Appendix A, Radiocarbon Dated", in *Mochlos IC. Period III. The Neopalatial Settlement on the Coat: the Artisans' Quarter and the Farmhouse at Halinomouri. The Small Finds*, pp. 145-149, Philadelphia.

-2004c. "The 2004 Greek-American Excavation at Mochlos", *Kentro* 7, 2-5.

-2005. "From Ugarit to Mochlos, Remnants of an Ancient Voyage", in R. Laffineur and E. Greco (eds), *Aegaeum 25, Aegeans in the Central and Eastern Mediterranean*, pp. 429-442, Athens.

-2008. "Metal Hoards from LMIB Mochlos, Crete", in Iris Tzachili (ed.), *Aegean Metallurgy in the Bronze Age*, Proceedings of an International Symposium held at the University of Crete, Rethymnon, Greece, on November 19-21, 2004, pp. 143- 156, Athens.

-2009. "The Impact of the Minoan Eruption of Santorini on Mochlos", in D. Warburton (ed.), *Time's Up! Dating the Minoan Eruption of Santorini*, 107-116, Athens.

-2010. "Evidence for Ancestor Worship in Minoan Crete: new finds from Mochlos", in Olga Krzyszkowska (ed.), *Cretan Offerings: Studies in Honour of Peter Warren*, British School at Athens Studies 18, pp. 331-338, Athens.

- 2011. "Mochlos 2011: The House of the Metal Merchant", *Kentro* 14, 3-5.
- 2012. "Mochlos Boats", in Eleni Mantzourani and Philip P. Betancourt (eds.), *Philistor. Studies in Honor of Costis Davaras*, pp.187- 199, Philadelphia.
- 2016. "Hero, Goddess. Priestess: New Evidence for Minoan Religion and Social Organization", in Eva Alram-Stern, Fritz Blakolmer, Sigrid Deger-Jalkotzy, Robert Laffineur and Jorg Weihartner (eds), *Metaphysis. Ritual, Myth and Symbolism in the Aegean Bronze Age*. Proceedings of the 15th International Aegean Conference, Vienna, Institute for Oriental and European Archaeology, Aegean and Anatolian Department, Austrian Academy of Sciences and Institute of Classical Archaeology, University of Vienna, 22-25 April 2014, pp. 247- 252, Leuven-Liège.
- Soles, S.J. & Davaras, C., 1990. "Theran Ash in Minoan Crete: New Excavations on Mochlos", in D.A. Hardy and A.C. Renfrew (eds.), *Thera and the Aegean World III*, Vol. 3: Chronology, pp. 89-95, London.
- 1992. "Excavations at Mochlos, 1989", *Hesperia* 61, 413- 445.
- 1994. "Excavations at Mochlos, 1990-1991", *Hesperia* 63, 391- 436.
- 1996. "Excavations at Mochlos, 1992- 1993", *Hesperia* 65, 175-230.
- 2010. "2010 Greek-American Excavations at Mochlos", *Kentro* 13, 1-3.
- 2013. "A Temenos of Olive Trees at Mochlos", *Kentro* 16, 14-16.
- Specht, E. 1981. Zum trichterförmigen Rhyton, *Archäologischer Anzeiger* 1981, 15-19.
- Staal, F. 1979. *The Meaningless of Ritual*, Berkley, California.
- Thomas, N. 1991. *Entangled Objects: Exchange, Material Culture and Colonialism in the Pacific*, Cambridge.
- Tod, N. M. 1902-1903. "Excavations at Palaikastro. II.", *BSA* 9, 336- 343.
- Tournavitou, I. 2009. "Does Size Matter? Miniature Pottery Vessels in Minoan Peak Sanctuaries", in Anna Lucia d' Agata and Aleydis Van de Moortel (eds), *Archaeologies of Cult. Essays on Ritual in Crete in Honor of Geraldine C. Gesell*, pp. 213-230, Athens.
- Tsipopoulou, M. & Papacostopoulou, A. 1997. "'Villas' and Villages in the Hinterland of Petras, Siteia", in Robin Hägg (ed.), *The Function of the "Minoan Villa"*. *Proceedings of the Eighth International Symposium at the Swedish Institute at Athens, 6-8 June 1992*, pp. 203-214, Stockholm.
- Turner, W. V. 1986. *The anthropology of performance*, New York.
- Twiss, K.C. & Russel, N. 2009. "Taking the bull by the horns: ideology, masculinity and cattle horns at Çatalhöyük (Turkey)", *Paléorient* 35/2, 19-32.
- Tyree, L. 2001. "Diachronic changes in Minoan cave cult", in R. Laffineur and R Hägg (eds), *POTNIA. Deities and religion in the Aegean Bronze Age. Proceedings of the 8th International Aegean Conference Göteborg, Göteborg University, 12-15 April 2000*, pp. 39-50, Aegaeum 22, Liège.

- Tyree, L., Kanta, A., and Robinson, H.L. 2008. "Evidence for Ritual Eating and Drinking: A View from Skoteino Cave", in Hitchcock, L.A., Laffineur, R. and Crowley J. (eds), *DAIS: The Aegean Feast (Aegaeum 29)*, pp. 179-185, Liège.
- Tzedakis, Y. & Martlew, H. 1999. *Minoans and Mycenaeans. Flavors of Their Time*, Athens.
- Vagnetti, L. & Belli, P. 1978. "Character and Problems of the Final Neolithic in Crete", *SMEA* 19, 125-163.
- Van Gennep, A. 1909. *Les rites de Passage*, Paris.
- Van Leuven, J.C. 1981. "Problems and Methods of Prehellenic Naology", in Robin Hägg and Nanno Marinatos (eds.), *Sanctuaries and Cults in the Aegean Bronze Age*, Proceedings of the First International Symposium at the Swedish Institute in Athens, 12-13 May, 1980, pp. 11-24, Stockholm.
- Vavouranakis, G. & Bourbou, C. 2015. "Breaking up the Past: Patterns of Fragmentation in Early and Middle Bronze Age Tholos Tomb Contexts in Crete", in K. Harrell & J. Driessen (eds), *Thrasma. Contextualising Intentional Destruction of Objects in the Bronze Age Aegean and Cyprus*, pp. 167-196, Louvain.
- Weingarten, J. 1983. *The Zakro Master and his Place in Prehistory*, Göteborg.
- Verhoeven, M. 2011. "The many dimensions of ritual", in Timothy Insoll (ed.), *The Archaeology of Ritual and Religion*, pp. 115-32, Oxford.
- 2013. "The passage of matter. Transformations of objects and ritual meanings in Neolithic of the Near East", in Vasiliki G. Koutrafoura and Jeff Sanders (eds.), *Ritual Failure. Archaeological Perspectives*, pp. 23- 33. Leiden.
- Verlinden, C. 1984. *Les statuettes anthropomorphes crétoises en bronze et en plomb, du IIIe millénaire au VIIe siècle av. J.-C (Archaeologia transatlantica 4)*, Louvain-la-Neuve.
- Von Bomhard, A.-S. 1999. *The Egyptian Calendar: A Work for Eternity*, London.
- Waits, M.C. 1923. "The deities of the sacred axe", *AJA* 27, 25–56.
- Walberg, G. 1992. *Middle Minoan III: A Time of Transition*. SIMA 97, Jonsered.
- Walker, H. W. & Shiffer, B.M. 2006. "The Materiality of Social Power: The Artifact-Acquisition Perspective", *Journal of Archaeological Method and Theory*, Vol.13, no.2, 67-85.
- Warren, P. 1969. *Minoan Stone Vases*, Cambridge.
- Watrous L. V., Blitzer H., Haggis, D., Zangger, E. 2000α. "Economy and Society in the Gournia Region of Crete. A preliminary report on the 1992-1994 Field Seasons of the Gournia project", *Πεπραγμένα του Η' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. Α3, 471- 478.
- Watrous, L. V. & Heimroth A. 2011. "Household Industries of Late Minoan IB Gournia and the Socioeconomic Status of the Town", in Kevin T. Glowacki and Natalia

Vogeikoff-Brogan (eds.), *ΣΤΕΓΑ: The Archaeology of Houses and Households in Ancient Crete*, pp. 199-212, Princeton, New Jersey.

Watrous, L.V. 1984. "Ayia Triadha: a new perspective on the Minoan villa", *AJA* 88, 123-134.

-2000. "Gournia", in Muhly D. James (ed.), *One Hundred Years of American Archaeological Work on Crete*, pp.127-131, Athens.

-2012. "The Harbor Complex of the Minoan Town at Gournia", *AJA* 116, v.3, 521-541.

-2015. "Gournia 2015: Progress toward Publication", *Kentro* 18, 12-13.

Watrous, L.V., D. Haggis, N. Nowicki, N. Vogeikoff-Brogan and M. Schultz, 2012. *An Archaeological Survey of the Gournia Landscape: A Regional History of the Mirabello Bay, Crete, in Antiquity*, Philadelphia.

Watrous, L.V., D. Matthew Buel, John C. McEnroe, John G. Younger, Lee Ann Turner, Brian S. Kunkel, Kevin Glowacki, Scott Gallimore, Angus Smith, Panagiota A. Pantou, Anne Chapin, Evi Margaritis, 2015. "Excavations at Gournia 2010-2012", *Hesperia*, Vol. 84, no. 3, 397-465.

Watrous, V.L. and Schultz, M., 2012, "Middle Minoan III – Late Minoan I Periods: The Rise of a Regional State", in L. Vance Watrous, Donald Haggis, Krzysztof Nowicki, Natalia Vogeikoff-Brogan and Maryanne Schultz (eds.), "*An Archaeological Survey of the Gournia Landscape. A Regional History of the Mirabello Bay, Crete, in Antiquity*", pp. 51-63, Philadelphia, Pennsylvania.

Whitehouse, D. 1996. "Ritual Objects: Archaeological Joke or Neglected Evidence? in J.B. Wilkins (ed.), *Approaches to the study of ritual: Italy and the Ancient Mediterranean*, pp. 9-30, London.

Wide, S. 1901. "Mykenische Götterbilder und Idole", *Athenische Mitteilungen* 26, 247-257.

Wiener, H. M., 2011. "Conical Cups: From Mystery to History", in Walter Gauß, Michael Lindblom, R. Angus K. Smith, James C. Wright (eds), *Our Cups Are Full: Pottery and Society in the Aegean Bronze Age. Papers Presented to Jeremy B. Rutter on the Occasion of his 5th Birthday*, pp. 355-368, Oxford.

Wiersma, W. C., 2007. "Groups of Notables and Ritual Practices. The Role of Minoan Palaces on Minoan Ritual Practices", *Journal of Prehistoric Religion*, v. XXI, 33-52.

Willetts R.F. 1962. *Cretan Cults and Festivals*, London.

Worsaae, J. J. A., 1866. "Om nogle Mosefund fra Broncealderen", *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie*, 313–26.

-1866/71. "Sur quelques trouvailles de l'âge de bronze faites dans les tourbières", *Mémoires de la Société Royale des Antiquaires du Nord*, New Series 1866–71, 61–75.

Wright, C.J. 1995. "The Archaeological Correlates of Religion: Case studies in the Aegean", in Laffineur R. and W.-D. Neimeier (eds.), *POLITEIA, Society and State in the Aegean Bronze Age*, Aegaeum 12, part II, Proceedings of the 5th International

Aegean Conference, University of Heidelberg, Archäologisches Institut 10-13 April 1994, pp. 341-348, Michigan.

Xanthoudides, S. 1924. *The Vaulted Tombs of the Mesara*, London.

Yon, M. 1980. "Rhytons chypriotes a Ugarit", *Report of the Department of Antiquities Cyprus*, 79-83.

Zervos, C. 1956. *L'Art de la Crète néolithic et minoenne*. Paris.

Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη, Μ. 1987. «Ομάδα νεοανακτορικών αγγείων από τον Σταυρωμένο Ρεθύμνης», στο Πλάτων Νικόλαος και Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη (επιμ.), *Ειλαπίνη: τόμος τιμητικός για τον καθηγητή Νικόλαο Πλάτωνα*, σ. 55-68, Ηράκλειο.

Αλεξίου, Σ. 1972. «Περί των μινωικών "δεξαμενών καθαρού"», *Κρητικά Χρονικά* 24, 414-434.

Αλεξίου, Σ. 2014. «Μνήμες από τον Σπυρίδωνα Μαρινάτο», στο Ελένη Μαντζουράνη και Ναννώ Μαρινάτου (επιμ.), *Σπυρίδων Μαρινάτος 1901-1974. Η ζωή και η εποχή του-Spyridon Marinatos 1901-1974. His Life and Times*, σ. 15-17, Αθήνα.

Αλεξοπούλου- Μπάγια, Π. 1985. *Ιστορία της Ελευσίνας. Από την Προϊστορική μέχρι τη Ρωμαϊκή περίοδο*, Αθήνα.

Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη, Μ. 1988, «Υπόγειο Άδυτο ή "Δεξαμενή Καθαρών"», *AAA* 21, 56-76.

Βαβουρανάκης, Γ. 2011. «Αρχιτεκτονική αποκατάσταση της νεοανακτορικής φάσης του ιερού κορυφής στον Πετσοφά», *Πεπραγμένα Ι' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. Α2, 379-398.

Βασιλάκης, Α. 1989. «Ο πρωτομινωικός οικισμός της Τρυπητής», *Αρχαιολογία*, τ.8, τευχ. 30, 52-56.

Γιαννοπούλου, Γ. Κ. 2009. *Τα οστέινα εργαλεία και τα μικροαντικείμενα της νεολιθικής περιόδου από την Φτελιά Μυκόνου και το σπήλαιο Σαρακηνού Βοιωτίας*, Διδακτορική Διατριβή, Ρόδος.

Δαβάρας, Κ. 1972. «Αρχαιότητες και μνημεία ανατολικής Κρήτης», *ΑΔ* 27, Β'2, 645-654.

-1980. *Συνθετα ιερά κέρατα από το Ιερό Κορυφής του Πετσοφά*, Αθήνα.

-1986. «Μινωικό κηριοφόρο πλοiάριο της Συλλογής Μητσοτάκη», *ΑρχΕφ* 1984 [1986], 59-63.

Δημοπούλου, Ν. και Ρεθεμιωτάκης, Γ. 2004. *Το Δαχτυλίδι του Μίνωα και τα Μινωικά Χρυσά Δαχτυλίδια*, Αθήνα.

Ζώης, Α. 1973, *Κρήτη. Εποχή του Λίθου*, Αθήνα.

Ηλιόπουλος, Θ. 1988-9. «Σπήλαια, δεξαμενές και αποθέτες», *Κρητικά Χρονικά ΚΗ'-ΚΘ'*, 86-93.

Κάντα, Α. και Δαβάρας, Κ. 2011. *Ελουθία χαριστήριον : το ιερό σπήλαιο της Ειλειθυίας στον Τσούτσουρο*, Ηράκλειο.

Καραγιάννη, Ε. 1984. *Μινωικά Σύνθετα Σκεύη (Κέρνοι;)*. Διδακτορική Διατριβή. Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.

Καρέτσου, Α. 1974. «Ιερὸν κορυφῆς Γιούχτα», *ΠΑΕ* 1974, 228- 239.

Κουτσουμπός, Π. Ν. 2010. *Οικιστική Αρχιτεκτονική της Εποχής του Χαλκού στην Ανατολική Κρήτη*, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Κρίγκα Δ., 2011. «Οι μινωικές δεξαμενές καθαρμών και τα ιουδαϊκά mikveh. Ίδια αρχιτεκτονική μορφή-διαφορετικές λειτουργίες», *Ι΄ ΔΚΣ*, τ. Α3, σ. 797-817.

Μαντζουράνη, Ε. 2002. *Προϊστορική Κρήτη. Τοπογραφία και Αρχιτεκτονική*, Αθήνα.

Μαρινάτος, Σ. 1935. «Ανασκαφαί εν Κρήτη», *ΠΑΕ (1935)*, 196-220.

-1949. «Μέγαρον Βαθυπέτρου», *ΠΑΕ* 1950, 242-257.

-1950. «Ανασκαφαί Βαθυπέτρου Ἀρχανῶν», *ΠΑΕ* 1949, 100-109.

-1951. «Ανασκαφή μεγάρου Βαθυπέτρου (Κρήτης)», *ΠΑΕ* 1951, 258-272.

-1952. «Ανασκαφαί ἐν Βαθυπέτρῳ Κρήτης», *ΠΑΕ* 1952, 592-610.

-1953. «Ανασκαφαί ἐν Βαθυπέτρῳ Κρήτης», *ΠΑΕ* 1953, 298.

-1955. «Ανασκαφαί ἐν Λυκάστῳ καὶ Βαθυπέτρῳ Κρήτης», *ΠΑΕ* 1955, 306-310.

-1976. *Ανασκαφαί Θήρας VII (1973)*, Αθήνα.

Μαρινάτου, Ν. 2015. *Ακρωτήρι. Η Βιογραφία μιας Χαμένης Πολιτείας*, Αθήνα.

Μιχαηλίδου, Α. 1987. «Το Δωμάτιο με Κίονα στο Μινωικό Σπίτι», in *Αμητος. Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Μανόλη Ανδρόνικο*, μερ. πρώτο, σ. 509-526, Θεσσαλονίκη.

Μπάνου, Ε. 2000. «Ενεπίγραφα κύπελλα», στο Αλεξάνδρα Καρέτσου και Μαρία Ανδρεαδάκη- Βλαζάκη (επιμ.), *Κρήτη-Αίγυπτος. Πολιτισμικοί δεσμοί τριών χιλιετιών*, σ. 196, Ηράκλειο.

Μπάνου, Ε. 2019. «Πρότυπα και επιβιώσεις. Η περίπτωση των μινωικών «δεξαμενών καθαρμού»», στο Νάγια Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα (επιμ.), *Πρακτικά ημερίδας στη μνήμη του Καθηγητή Σπύρου Ιακωβίδη*, σ. 77-93, Αθήνα.

Νικολαΐδου, Μ. 1995. *Ο Διπλός Πέλεκυς στην Εικονογραφία των Μινωικών Σκευών. Προσεγγίσεις στη Δυναμική του Μινωικού Θρησκευτικού Συμβολισμού*. Διδακτορική Διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Ντούμας, Χ. 1984. *Συλλογή Ν.Π. Γουλανδρή*, Αθήνα.

Ξανθουδίδης, Σ. 1918. «Συνοικισμός και μέγαρον εις Νίρου Χάνι», *ΑΔ* 1918 Παράρτημα, 20-23.

-1919. «Ανασκαφή εις Νίρου Χάνι Κρήτης», *ΠΑΕ* 1919, 63-39.

- 1922. «Μινωικόν Μέγαρον Νίρου», *Αρχ.Εφ.* 1922, 1-25.
- 1924. «Ανασκαφαί εις Νίρου Χάνι Κρήτης», *ΠΑΕ* 1924, 125-129.
- Onassoglou, A. 1985. *Die talismanischen Siegel*, CMS Beiheft 2, Berlin.
- Παπαγεωργίου, Ε. και Μπίρταχα, Κ. 2008. «Η εικονογραφία του πιθήκου στην εποχή του χαλκού. Η περίπτωση των τοιχογραφιών από το Ακρωτήρι Θήρας», στο Χρίστος Ντούμας (επιμ.), *Ακρωτήρι Θήρας. Τριάντα χρόνια έρευνας, 1967-1997. Επιστημονική συνάντηση, 19-20 Δεκεμβρίου 1997*, σ.287-316, Αθήνα.
- Παπαδάκη, Χ. 2015. «“Αποθέτες” σε αρχαιολογικά “συμφραζόμενα” των προϊστορικών χρόνων: θεωρητικό πλαίσιο και προτεινόμενος ορισμός», *Κρητικά Χρονικά*, τ. 35, 9-30.
- 2016 «Δεξαμενές Καθαρμών και αποθέτες», *Creta Antica* 17, 73-96.
- 2017. «Γιορτές κάτω από τη γη στη νεοανακτορική Κρήτη», *Αρχαιολογία και Τέχνες*, τ. 123, 38-47.
- 2018α. «Δωμάτια με πεσσό και αποθέσεις θεμελίωσης. Προκαταρκτικές παρατηρήσεις», *Θέματα Αρχαιολογίας*, τ. 2.1, 88-101.
- 2018β. «Μινωικοί βόθροι υγρών προσφορών: Ζητήματα ορολογίας και ερμηνείας», *Κρητ.Χρον.* 38, σ. 39-58.
- Παπαδάτος, Γ. 2003. «Ένα Παλίμνηστο λοιπόν...», στο Ανδρέας Βλαχόπουλος και Κική Μπίρταχα (επιμ.), *Αργοναύτης. Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Χρίστο Γ. Ντούμα από τους μαθητές του στο Πανεπιστήμιο Αθηνών (1980-2000)*, σ. 277-291 Αθήνα.
- 2014. «Προανακτορικά νεκροταφεία θολωτών τάφων στη βόρεια και ανατολική Κρήτη: παλαιά ζητήματα και νέα δεδομένα», στο Ε. Μαντζουράνη και Ν. Μαρινάτου (επιμ.), *Σπ. Μαρινάτου, Η ζωή και το έργο του. Πεπραγμένα Συνεδρίου στη μνήμη του καθηγ. Σπ. Μαρινάτου, Ιστορήματα 4*, σ. 203-220. Αθήνα.
- Πετράκος, Β. 2019. «Ακρωτήρι Θήρας», *Το Έργον της Αρχαιολογικής Εταιρείας κατά το Έτος 2019*, 52-55.
- Πιλάλη-Παπαστερίου, Α. 1984. «Το θρανίο στα μινωικά ιερά», *Ανθρωπολογικά* 6, 15-29.
- Πιλάλη-Παπαστερίου, Α., 1987. «Ιερά και Αποθήκες στην Ανακτορική Κρήτη», στο Πλάτων Νικόλαος και Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη (επιμ.), *Ειλαπίνη: τόμος τιμητικός για τον καθηγητή Νικόλαο Πλάτωνα*, σ. 179-196, Ηράκλειο.
- Πλάτων, Ν. 1954. «Τα μινωικά οικιακά ιερά», *Κρητικά Χρονικά* 8, 428-483.
- 1959α. «Ανασκαφή Αγλαδιών Σητείας», *ΠΑΕ* 1959, 210-219.
- 1959β. «Η Αρχαιολογική κίνηση εν Κρήτη κατά το έτος 1959», *Κρητικά Χρονικά* 13, 359- 393.
- 1960. «Ανασκαφαί περιοχής Πραισοῦ», *ΠΑΕ* 1960, 294-300.

- 1965. «Ανασκαφαί Ζάκρου», *ΠΑΕ* 1965, 187-224.
- 1973. “La chronologie des receptacles de tresors du sanctuaire – the “Temple Repositories”- et des autres depots contemporains du palais de Cnossos”, *Πεπραγμένα του Γ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου (Ρέθυμνον, 18-23 Σεπτ. 1971)*, 241-253.
- 1974. Ζάκρος. *Το νέον μινωικόν ανάκτορον*, Αθήνα.
- Πλάτων, Ε. 2000. «Ανακτορικά χαρακτηριστικά στη μινωική οικιακή αρχιτεκτονική», *Πεπραγμένα Η' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. Α3, 51-77.
- Πλάτωνος, Γ.Μ. 1990. «Νέες ενδείξεις για το πρόβλημα των καθαρτηρίων δεξαμενών και των λουτρών στο μινωικό κόσμο», *Πεπραγμένα του ΣΤ' Διεθνούς Κρητολογικού συνεδρίου*, Χανιά, 1986 Τ. 1, μερ. 2 (1990), σ. 141-155.
- Ρεθεμιωτάκης, Γ. 1998. *Ανθρωπομορφική πηλοπλαστική στην Κρήτη. Από τη Νεοανακτορική έως την Υπομινωική Περίοδο*, Αθήνα.
- Ρεθεμιωτάκης, Γ. 1999. «Το νέο μινωικό ανάκτορο στον Γαλατά Πεδιάδος και το "Ιερό Σπήλαιο" Αρκαλοχωρίου», στο Καρέτσου Αλεξάνδρα (επιμ.), *Κρήτες Θαλασσοδρόμοι*, σ. 91-111, Ηράκλειο.
- Σακελλαράκη, Μ. 2011. *Ο χαρακτήρας και η λειτουργία των νεοανακτορικών κτηρίων: Η περίπτωση του Νίρου Χάνι*. Διδακτορική διατριβή, Αθήνα.
- Σακελλαράκης, Γ. 1982. «Ανασκαφή Αρχανών», *Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας*, Τ. 1982, 467-530.
- 1983α, «Ανασκαφή Ιδαίου Άντρου», *ΠΑΕ* 1983, τευχ. Β', 415-500.
- 1983β. «Αρχάνες», *Το Έργον της Αρχαιολογικής Εταιρείας κατά το έτος 1982*, 54-59.
1994. «Ο ναός στα Ανεμόσπηλια», *Αρχαιολογία* 13, τευχ. 53, 22-28.
- Σακελλαράκης, Γ. και Σαπουνά-Σακελλαράκη, Ε. 1977. «Ανασκαφή Αρχανών», *Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας*, Τ. 1977, 459-482.
- Σαπουνά-Σακελλαράκη. Ε., 2015. «Ζώμινθος Κρήτης», *Το Έργον της Αρχαιολογικής Εταιρείας 2015*, 40-45.
- 2017. «Ζώμινθος Κρήτης», *Το Έργον της Αρχαιολογικής Εταιρείας 2017*, 45-49.
- Σωτηρακοπούλου, Π. 2005. *Ο "Θησαυρός της Κέρου" μύθος ή πραγματικότητα; : αναζητώντας τα χαμένα κομμάτια ενός αινιγματικού συνόλου*, Αθήνα.
- Τσιποπούλου, Μ. 1986. «Τεκτονικό σημείο από τον Πετρά Σητείας», *Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών* XIX, τευχ.1-2, 171-177.